Muzeul Național de Istorie a Moldovei

Tyragetia

Istorie
Muzeologie

SERIE NOUĂ

Vol. VIII [XXIII] nr. 2

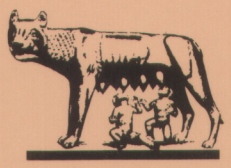

2014

Tyragetia

Istorie
Muzeologie

SERIE NOUĂ

Vol. VIII [XXIII] nr. 2

Chişinău
2014

ISSN 1857-0240 Categoria B

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI

TYRAGETIA

Colegiul de redacție

Redactor responsabil: dr. hab. Eugen Sava
Secretar de redacție: dr. Aurel Zanoci
Redactori: Vlad Pohilă, Mariana Balan

Membri: dr. Marius Alexianu (Iaşi); dr. Ana Boldureanu (Chişinău); dr. Nikolaus Boroffka (Berlin); dr. Maria Danilov (Chişinău); dr. hab. Ion Eremia (Chişinău); dr. hab. Alexander Falileyev (Aberystwyth University Ceredigion); dr. hab. Elke Kaiser (Berlin); dr. Maia Kašuba (Chişinău); dr. Igor Manzura (Chişinău); dr. Eugen Nicolae (Bucureşti); dr. hab. Ion Niculiță (Chişinău); dr. Virgil Nițulescu (Bucureşti); dr. hab. Elena Ploșniță (Chişinău); dr. Elena Postică (Chişinău); dr. hab. Gheorghe Postică (Chişinău); dr. Ion Tentiuc (Chişinău); dr. hab. Valentin Tomuleț (Chişinău); dr. Victor Trifonov (Sankt Petersburg); dr. Lilia Zabolotnaia.

Toate lucrările publicate în revistă sunt recenzate de specialişti în domeniu.
All the papers to be published are reviewed by experts.

Revista „Tyragetia” apare de două ori pe an.
Journal „Tyragetia” appears twice a year.

Manuscrisele, cărțile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondență se vor trimite pe adresa Colegiului de redacție al „Tyragetiei”: *Muzeul Național de Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989 nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Manuscripts, books and reviews for exchange, as well as other papers are to be sent to the editorship of the „Tyragetia”: *Muzeul Național de Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989 nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Design: Ivan Litsuk, Mihai Sava

© Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei

Verum ab Histro oppida Cremniscoe, Aepolium, montes Macrocremni, clarus amnis Tyra, oppido nomen inponens ubi antea Ophiusa dicebatur. In eodem insulam spatiosam incolunt **Tyragetae**; abest a Pseudostomo Histri ostio CXXX.

Plinii Secundi, *Naturalis Historia*, IV, 12 (26), 82

Iar de la Istru înainte se află oraşele Cremniscoe, Aepolium, munţii Macrocremni, vestitul fluviu Tyras, care dă numele şi oraşului, numit odinioară Ophiusa. Tot acolo este o insulă întinsă, locuită de **tirageţi**, la o depărtare de o sută treizeci de mii de paşi de braţul Pseudostomon al Istrului.

Pliniu cel Bătrân, *Istoria naturală*, IV, 12 (26), 82

CUPRINS
(Contents)

I. Studii (Researches)

Lilia Zabolotnaia
Noi direcţii în ştiinţa istorică contemporană a Moldovei. Rezultate şi perspective (New research areas in the modern historical science of Moldova. Results and Prospects) 9

Elena Chiaburu
Interpretări noi cu privire la originea şi numele lui Gavriil Bănulescu (Bodoni) (New interpretations of the origin and the name of Gavriil Bănulescu (Bodoni) 31

II. Materiale şi cercetări (Papers and surveys)

Răzvan Mihai Neagu
Consideraţii privind diecezele catolice create de papii de la Avignon în exteriorul Carpaţilor: Episcopia Milcoviei şi Episcopia de Siret (Considerations regarding the catholic dioceses founded by the popes of Avignon outside the Carpathians: the bishopric of Milcova and the bishopric of Siret) 41

Vasile Mărculeţ
Ieremias – un mitropolit ignorat al Ungrovlahiei de la începutul secolului al XV-lea (Jerémias - un métropolite ignoré de la Hungrovalachie du début du XVe siècle) 51

Mihai Onilă
Din istoria satului Săseni, ţinutul Orhei, sec. XV-XVIII (From the history of Săseni village of the Orhei County in 15th-18th centuries) 55

Irina Cereş
Rolul negustorilor evrei în extinderea relaţiilor comerciale dintre Imperiul Rus şi Principatul Moldova la sfârşitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea (Jewish merchants' role in expanding trade relations between the Russian Empire and the Principality of Moldova in the late 18th and early 19th centuries) 59

Alina Felea
Din istoria familiei în spaţiul românesc: beţia şi relaţiile familiale în Ţara Moldovei în sec. XVIII şi Basarabia în primele decenii ale sec. al XIX-lea (From family history in the Romanian space: Alcoholism and family relations in the 18th century in Moldavia and in the first decades of the 19th century in Bessarabia) 67

Valentin Tomuleţ
Fiscalitatea mazililor şi ruptaşilor din Basarabia sub regim de dominaţie ţaristă (1812-1847) (Taxation of the mazili and ruptaşi social categories in Bessarabia under the Tsarist domination (1812-1847) 79

Dinu Poştarencu
Recensământul populaţiei Basarabiei din 1824 (The population census of Bessarabia in 1824) 97

Tatiana Chicaroş
Implementarea învăţământului secundar în Basarabia în anii 1833-1871 (Development of secondary education in Bessarabia in 1833-1871) 103

Eugen-Tudor Sclifos
Raporturile domnitorului Moldovei Mihail Sturdza cu Rusia (Prince Mihail Sturdza and his relations with Russia) 113

Valentin Tomuleţ
Instituirea şi activitatea şcolilor lancasteriene din Basarabia în anii ’20-’40 ai secolului al XIX-lea (The establishment and activity of Lancasterian schools in Bessarabia in the 1820s-1840s) 121

Igor Cereteu
Pagini din istoria bibliotecii mănăstirii Hâncu (Pages from the history of the Hâncu Monastery library) 139

Marian Petcu
Publicitatea pentru comerţul cu robi în Ţările Române (Advertising of slave trade in the Romanian principalities) 155

Владимир Морозан
Комиссия по ревизии действий бессарабского дворянского депутатского собрания (The Commission for Revision of Actions of the Bessarabian Assembly of Nobility) 161

Liviu Papuc
20 de cărţi vechi şi rare din biblioteca lui Paul Gore (20 old and rare books from the library of Paul Gore) 169

Maria Danilov
Repere în istoriografia bibliotecii mănăstirii Noul Neamţ. Probleme şi interpretări (Reference points in the historiography of the Noul Neamţ Monastery. Issues and interpretations) 173

Mihail Iliev
Societatea „Ocrotirea orfanilor din război”. Comitetul regional Chişinău (1918-1924) (The Society for the Protection of War Orphans. The Chişinău Regional Committee (1918-1924) 183

Nicolae Fuştei
Organe de stat pentru problemele cultelor în URSS în perioada interbelică (1918-1940) (The Soviet state bodies, aimed to address the problems of religious denominations in the interwar period (1918-1940) 199

Sergiu Tabuncic
Recensământul satelor 1941 – sursă importantă de studiere a istoriei locale (The 1941 villages census – an important source for studying local history) 213

Marius Tărîţă
Aspecte ale activităţii scriitorilor moldoveni sovietici în anii 1942-1944 (Aspects of the Moldavian Soviet writers’ activity in 1942-1944) 223

Cristina Tănase
Operaţiunile Diviziei 2 Munte în teritoriul dintre Prut şi Bug. 3.VII - 17.VIII.1941 (Military operations of the 2nd Mountain Division in the territory between the Prut and Bug (July 3 - August 17, 1941) 237

Liliana Condraticova
Dosarele de arhivă – surse de studiere a orfevrăriei bisericeşti (Archival documents as a source for the research of jewelry for church use) 247

Yuri Pyatnitsky
A seal of the Church of the Holy Sepulcher of the 17th century from the State Hermitage Museum collection, Saint Petersburg (Sigiliul Bisericii Sfântului Mormânt (sec. XVII) din patrimoniul Ermitajului, Sankt Petersburg) 257

Elena Ploşniţa, Tatiana Buianina
Costul unei vizite la muzeu. Analiza unui sondaj de opinie (The cost of a visit to the museum: Analysis of a survey) 271

Andrei Emilciuc
Dicţionare şi enciclopedii vest-europene în colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei (Western European dictionaries and encyclopedias from the collections of the National Museum of History of Moldova) 283

Elena Postică
Memoriile – izvor important de reconstituire a calvarului deportărilor (Memoirs – important resource of reconstructing the ordeal of deportations) 289

Sergiu Dobrea
Consideraţii privind expoziţia muzeală „Arme şi echipament militar – o evoluţie în timp" (Some considerations on the museum exhibition "Arms and Military Equipment: the Evolution in Time") 299

Vera Stăvilă
Afişul muzical din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei (Concert posters from the National Museum of History of Moldova) 305

Ecaterina Bondarenco
Restaurarea unor piese de cóifură din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie (Restoration of headwear from the National Museum of History of Moldova) 317

Vera Serjant
Revista *Kişinevskie Eparhial'nye Vedomosti* – mediu purtător de reclamă (1867-1917) (The magazine „Kishinyovskie Eparkhial'nye Vedomosti" („Chisinau Diocesan Journal") as a means of advertising (1867-1917) 323

Adelaida Chiroşca
Icoanele Acoperământul Maicii Domnului din colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei (Icons of the Intercession in the collection of the National Museum of History of Moldova) 339

Ana Grițco
Vizita regală la Chişinău (1920) – imagine şi istorie (Royal visit to Chişinău (1920) – images and history) 349

Lucia Marinescu-Tonu
Muzeul de Astronomie şi Ştiinţe Conexe din Rio de Janeiro – între ştiinţă şi public (Museum of Astronomy and Related Sciences in Rio de Janeiro – between science and public) 357

Elena Ploşniţa
Muzeul Naţional de Istorie la ceas aniversar (Anniversary celebrations at the National Museum of History) 365

III. Recenzii și prezentări de carte (Paper and book review)

Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei. The National Museum of History of Moldova. Национальный музей истории Молдовы. 1983-2003: [album]. Volum elaborat de Eugen Sava, Aurelia Corneţchi, Elena Postică, Elena Ploşniţa, Chişinău: Casa Editorial-Poligrafică „Bons Offices", 2013, ISBN 978-9975-80-811-8, 192 p. color. *(Silviu Andrieş-Tabac)* 371

Mihai Maxim, O istorie a relaţiilor româno-otomane, cu documente noi din arhivele turceşti. Vol. I. Perioada clasică (1400-1600), Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2012, 606 p. ISBN 978-606-654-026-1 *(Ion Eremia)* 375

Lilia Zabolotnaia, Femeia în relaţiile de familie din Ţara Moldovei în contextul european până la începutul secolului al XVIII-lea (căsătorie, logodnă, divorţ), Chişinău: Pontos, 2011, 344 p. ISBN 978-9975-51-278-7 *(Diana Caşu)* 379

Ion Ţurcanu, În căutarea originii numelui Basarabia, Chişinău: Labirint, 2010, 190 p. ISBN 978-9975-948-21-0 *(Ion Chirtoagă)* 382

Dumitru Th. Pârvu, Problema Basarabiei în lumina principiilor actelor juridice internaţionale (Contribuţii la cunoaşterea raporturilor diplomatice româno-ruse). Studiu introductiv, note şi indice de nume de Ion Constantin, Bucureşti: Editura Bibliotecii Metropolitane Bucureşti, 2013, 428 p. ISBN 978-606-93494-0-3 *(Maria Danilov)* 388

Hildrun Glass, Deutschland und die Verfolgung der Juden im rumänischen Machtbereich, 1940-1944 (Germania şi persecutarea evreilor în spaţiul de putere românesc, 1940-1944), München: Oldenburg Verlag, 2014, 304 p. ISBN 978-3-486-72293-2 *(Svetlana Suveică)* 391

IV. In memoriam

Памяти Любови Иосифовны Малаховой 394

Lista abrevierilor (List of abbreviation) 395

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia” 397

The following conditions for publishing in the „Tyragetia” journal 398

Условия для публикации в журнале «Tyragetia» 399

NOI DIRECȚII ÎN ȘTIINȚA ISTORICĂ CONTEMPORANĂ A MOLDOVEI. REZULTATE ȘI PERSPECTIVE

Lilia Zabolotnaia

După prăbușirea Uniunii Sovietice, odată cu obținerea independenței, în fostele republici sovietice s-a stabilit o perioadă caracterizată de istorici drept perioadă de tranziție de la un regim totalitar la unul democratic. În fiecare dintre republici perioada de tranziție s-a desfășurat în conformitate cu caracteristicile și legitățile interne și era determinată atât de particularitățile național-istorice de dezvoltare, cât și de factorii externi. Cu toate acestea, vom remarca trăsăturile comune ale sindromului post-sovietic – în primul rând, un val de lucrări consacrate istoriei naționale și naționalizarea istoriei în toate țările CSI.

În al doilea rând, o caracteristică a epocii contemporane este, de asemenea, faptul că știința istorică parcurge o etapă dureroasă de reevaluare a multor fapte și fenomene, au avut loc schimbări în istoria național-conceptuală, s-au modificat accentele politice în cercetarea istorică. Problemele de renaștere națională au devenit principala sarcină a istoricilor.

În al treilea rând, o importanța fundamentală în știința istorică contemporană îl are factorul de extindere a cercetărilor istorice. Începând cu mijlocul anilor ’90, la hotarul dintre milenii, a apărut o serie de lucrări (teze, articole, monografii, culegeri de documente etc.), orientate spre noile tendințe, prooccidentale, ale istoriei: antropologia istorică, istoria intelectuală, istoria individului, istoria gender etc. Dezvoltarea noilor domenii a fost posibilă și datorită tinerei generații de istorici. Rotația legitimă a interesului istoricilor pentru aceste investigații a condus la consecințe semnificative în plan metodologic – o abordare interdisciplinară, de căutare a sintezei prin varietate, metoda istorico-culturală etc. Noua istorie socială e cercetată nu din perspectiva mișcărilor sociale, ci prin prisma antropologismului istoric. Omul, modul său de gândire și comportamentul, stilul de viață, spiritualitatea, mentalitatea și viața cotidiană au devenit subiecte de cercetare, iar metoda antropologică și-a ocupat locul în centrul problemei istoriei umane.

În ultimele decenii a apărut o serie de lucrări (teze, articole, culegeri) referitoare la probleme puțin studiate în istoriografia națională:

- Criza conștiinței medievale în Moldova în a doua jumătate a sec. XVII - începutul sec. al XVIII-lea. Studiul proceselor socio-culturale tranzitorii din Moldova în a doua jumătate a sec. al XVII-lea - începutul sec. al XVIII-lea la nivelul mentalității colective.
- Caracteristicile și particularitățile identității naționale. Formarea conceptului de identitate națională. Tipuri de mentalități din perspectivă istorică.
- Istoria perioadelor de tranziție și a comunităților lor în Republica Moldova la diferite etape (până în prezent).
- Viață cotidiană și mentalitate în mediul urban al Principatului Moldovei (mijl. sec. al XVII - mijl. sec. al XVIII-lea).
- Imaginea vieții și morții, imaginea corpului și sufletului. Impactul factorilor externi (dominația otomană și altele) asupra mentalității.
- Istoria elitelor. Politicile imperiale. Problema violenței ca discurs politic în spațiul public românesc în epoca medievală și modernă timpurie.
- Antropologia puterii. Construcțiile culturale sovietice și transformarea spațiului cultural.
- Demografia socială, istoricul familiei, tendințele dezvoltării istorice a familiei, evoluția sistemului relațiilor de familie și societatea, aspecte ale vieții de familie.
- Problematica feminină și gender. Statutul juridic al femeilor, statutul social și comunitar al femeilor, istoria emancipării femeilor.
- Istoria familiei din perspectiva studiilor de gen.

Tyragetia, s.n., vol. VIII [XXIII], nr. 2, 2014, 9-30.

Istoria perioadelor de tranziţie şi a comunităţilor lor în Republica Moldova la diferite etape (până în prezent)

Una dintre primele lucrări în domeniul noilor direcţii de cercetare istorică din Republica Moldova a fost teza de doctorat a lui Virgiliu Bîrlădeanu: *Criză de conştiinţă medievală în Ţara Moldovei la finele secolului al XVII-lea - începutul secolului al XVIII-lea*. Studiul s-a axat pe cercetarea proceselor socio-culturale tranzitare din Moldova în a doua jumătate a sec. a XVII-lea - înc. sec. al XVIII-lea, examinându-se procese, forme şi structuri ale mentalităţilor colective în epoca de „declin" a Evului Mediu în Principatul Moldovei, exprimate atât la nivelul maselor, cât şi la nivelul elitelor sociale şi intelectuale. Rezultatele studiului şi-au găsit reflectare într-o serie de lucrări ale autorului (Bîrlădeanu 1996, 76-82; Bîrlădeanu 1997, 22-29; Bîrlădeanu 1998, 23-27; Bîrlădeanu 1999, 119-123; Bîrlădeanu 2000, 33-40; Bîrlădeanu 2001a, 23-28; Bîrlădeanu 2001b, 38-42; Бырладяну 2004, 61-66; Bîrlădeanu 2004, 47-55). Colaborator al Institutului de Istorie, AŞM, dr. Virgiliu Bîrlădeanu, îşi realizează cercetările în domeniul istoriei culturale, direcţia de cercetare *Mentalităţi şi identităţi colective în perioade de tranziţie* (Bîrlădeanu 2007, 108-118; Bîrlădeanu, Pawelec, Vashchenko 2008, 35-46; Bîrlădeanu 2008, 95-115; Бырладяну 2010, 15-20; Bîrlădeanu 2011, 544-561; Bîrlădeanu 2013a, 591-421; Bîrlădeanu, Cojocaru 2013, 877-887; Bîrlădeanu 2013b, 36-55). Este co-editorul revistei ştiinţifice internaţionale „*Interstitio. East European Review of Historical and Cultural Anthropology*" şi membru al colegiului de redacţie al revistelor ştiinţifice „*Crossroads Digest. The Journal for the Studies of Eastern European Borderland*" (Vilnius, Lituania), membru al Seminarului de Antropologie Culturală de la Universitatea „Babeş-Bolyai" din or. Cluj-Napoca (România), membru al Societăţii de Antropologie Culturală din România (2010) şi al Asociaţiei Sud-Est Europene de Antropologie (InSEA). A elaborat şi predat cursurile „*Antropologie socio-culturală*", „*Istoria şi Teoria Mentalităţilor Colective*" (Bîrlădeanu 2001c), „*Istoriografie Universală*". Actualmente îşi desfăşoară activităţile de predare la Universitatea Europeană Umanitară din Vilnius (Lituania), precum şi la Universitatea din Tartu (Estonia).

Caracteristicile şi particularităţile identităţii naţionale. Formarea conceptului de identitate naţională. Tipuri de mentalităţi din perspectivă istorică

La sfârşitul anilor '90 în istoriografia naţională o atenţie specială a fost acordată temelor de istorie a mentalităţilor. Astfel, Angela Lisnic, în baza unor considerente pragmatice, în lumina regândirii teoretice a materialului educaţional, a elaborat o serie de programe educaţionale şi analitice (Lisnic 2002a; Lisnic 2003), care au ca obiect de studiu următoarele aspecte: conştiinţa naţională (Lisnic 2000a, 41-44; Lisnic 2004a, 446-450), reprezentările mitice (Lisnic 2001, 327-332; Lisnic 2002b, 139-141; Lisnic 2002c, 35-38) şi religioase, formate în diferite perioade istorice (Lisnic 2005a, 167-189). O atenţie deosebită a fost acordată problemelor legate de memoria istorică şi reprezentări sociale formate în diferite perioade istorice şi diferite evenimente istorice, care au avut loc în regiunea dată în secolele XIX-XX.

Pentru o cercetare mai profundă a aspectelor acestei tendinţe, cercetătoarea a încercat să identifice baza izvoristică (Lisnic 2004b, 117-121) şi abordările teoretice necesare studiilor (Lisnic 2006a, 65-71; Lisnic 2006b, 66-69). Pentru a examina problemele propuse în noua interpretare, autoarea a folosit conceptele teoretice care sunt prezentate în istoriografia occidentală de după anii '60 ai secolului XX. În special, utilizarea abordării pluridisciplinare, permite autoarei de a publica o serie de articole de natură analitică (Lisnic 2005a, 167-189), trăgând o serie de concluzii cu privire la formarea mentalităţii poporului Moldovei în secolele XIX-XX:

– studiul mentalităţii, ca subiect de cercetare istorică, vine din diferite interpretări teoretice ale acestui domeniu ştiinţific;
– evenimente istorice din secolul al XIX-lea au afectat identitatea naţională a populaţiei locale şi au condus la imaginea difuză a identităţii naţionale (Lisnic 1999, 129-130; Lisnic 2000, 41-44; Lisnic 2004a, 446-450);
– în procesele de formare a reprezentărilor spaţiale ale locuitorilor din regiune în sec. al XIX-lea un rol însemnat l-au jucat reprezentările medievale (Lisnic 2004a, 446-450);
– de exemplu, imaginile simbolice, formate în secolul al XVI-lea despre Ştefan cel Mare, au

fost modificate şi purtau amprenta timpului istoric. Imaginea domnului a fost cultivată ca un simbol al renaşterii naţionale şi identităţii naţionale până în prezent (Lisnic 2005b, 89-94).

Cercetările în acest domeniu sunt semnificative nu numai ca un obiect de studiu ştiinţific, dar sunt, de asemenea, necesare pentru utilizarea practică la cursuri universitare pentru studenţii instituţiilor umanitare.

Viaţă cotidiană şi mentalitate în mediul urban a Principatului Moldovei (mijl. sec. al XVII - mijl. sec. al XVIII-lea)

Un loc aparte revine lucrărilor semnate de Alina Felea. Gama de cercetare acoperă istoria Moldovei din Evul Mediu târziu şi perioada modernă timpurie (mijl. sec. al XVII-lea - mijl. sec. al XVIII-lea). Direcţiile principale ale activităţii sale ştiinţifice sunt următoarele:

- mentalitatea şi viaţa cotidiană în mediul urban din Principatul Moldovei;
- mentalitatea şi viaţa cotidiană în societatea aristocratică;
- imaginea vieţii şi morţii, imaginea corpului şi sufletului;
- rolul şi locul testamentului în mentalitatea colectivă;
- impactul unor factori externi (influenţă poloneză, dominaţia otomană în viaţa cotidiană şi formarea mentalităţii.

Studiile Alinei Felea se înscriu în rândul cercetărilor de antropologie istorică, care se bazează pe principiile metodologice elaborate de Şcoala Analelor şi de urmaşii acesteia. Cercetătoarea nu se limitează la hotarele geografice ale Moldovei şi face o paralelă cu ţările din Europa de Sud-Est, Centrală şi de Est. Drept surse sunt documente inedite din arhivele Moldovei şi României, documente edite, informaţii ale cronicarilor şi călătorilor străini etc.

Domeniile ei de cercetare se referă la viaţa cotidiană (Felea 2000a, 76-85, Felea 2007a, 387-389), la mentalitate, istoria familiei (Felea 2012a, 381-388; Felea 2012c, 127-138; Феля 2012b, 426-429; Феля 2011, 264-270; Felea 2013b, 42; Felea 2012b, 159-173; Felea 2013c, 384-400).

Un grup separat de surse pentru studiul mentalităţii şi vieţii cotidiene sunt testamentele, care reflectă viaţa de zi cu zi a societăţii, starea spirituală a testatorului şi temeiul legal de moştenire. Potrivit Alinei Felea, testamentele elaborate în Moldova, prin formă şi conţinut, au fost o continuare a tradiţiei bizantine şi au avut o tradiţie comună cu Polonia, Rusia, Ţara Românească şi Transilvania (Felea 2011d, 177-184; Felea 2011b, 73-85; Феля 2012a, 58-62; Felea 2013a, 72-82; Felea 2011c, 165-184; Felea 2012e, 161-170; Felea 2011a, 44-59; Феля 2012c, 227-234; Felea 2012d, 46-47; Felea 2006, 429-436; Felea 2007e, 27; Felea 2008, 20-29; Felea 2007c, 25-29; Felea 2007d, 79-90).

Perioada secolelor XVII-XVIII este numită în istoriografia naţională „de tranziţie" de la Evul Mediu la epoca modernă, când sunt vizibile schimbări în percepţia lumii, în special în reprezentările boierilor, apoi şi în ale orăşenilor şi negustorilor. În urma cercetărilor s-a constatat că mijl. sec. al XVII-lea este timpul luxului şi trecerii de la modelul cultural bizantin la modelul cultural otoman, o tranziţie care se reflectă în stilul de viaţă, în maniera de a se îmbrăca, în moralitate. Până la mijlocul secolului al XVII-lea, tot mai pronunţată este adoptarea ideilor occidentale, stilul de viaţă şi de îmbrăcăminte. Aceasta este perioada barocă, epoca de opinii dinamice asupra vieţii şi a lumii. Viaţa părea un scurt moment de fericire, care era tot timpul expus la pericole. În acelaşi timp, un sentiment al fricii a condus la elevaţia „momentului morţii", care a fost considerat ca fiind un ultim examen înaintea evlaviei (Felea 1999, 66-74; Felea 2000b, 47-50; Felea 2007b, 257-292).

În baza surselor scrise ale epocii, cercetătoarea a studiat imaginea despre corp şi suflet, a vieţii între soartă şi pericol şi a ajuns la concluzia că, în perioada cercetată, reprezentarea corpului uman se făcea în baza conceptului creştin despre lume, conform căruia Omul este creaţia lui Dumnezeu, creat după chipul lui şi asemănarea Lui (Felea 2003).

Istoria elitelor. Politicile imperiale. Problema violenţei ca discurs politic în spaţiul public românesc în epoca medievală şi modernă timpurie

Istoria elitelor a fost una dintre problemele tabuizate de istoriografia marxistă în perioada sovietică, din care cauză revenirea la această tematică amplă devenea imperioasă în anii Independenţei. Virgil Pâslariuc în cercetările sale a abordat problema evoluţiei elitelor pre-moderne, cu precăde-

re focusându-se pe relaţiile dintre factorii decizionali din Ţara Moldovei în secolul al XVI-lea (Pâslariuc 1996-1997, 1-18; Pâslariuc 1999, 240-244; Pâslariuc 2005a, 11; Pâslariuc 2005b, 294).

Extinderea ariei tematice de către autor a fost posibilă graţie lărgirii bazei documentare prin atragerea surselor non-narative, dar şi amplificării substanţiale a grilei de lectură prin ameliorarea chestionarului, împrumutat din disciplinele conexe ale Istoriei, cu precădere din Antropologie. Astfel, examinând Puterea ca un sistem de relaţii ample între indivizi, grupuri sau societăţi, au fost atacate problema reţelelor de influenţă în societatea moldovenească din timpul lui Ştefan cel Mare (Pâslariuc et al. 2004), dar şi problema complicatelor relaţii din zona construcţiei identitare, fie prin abordarea complicatelor relaţii cu alteritatea la nivel etnic (Pâslariuc 2006a, 12-13), fie prin receptarea unor modele de natură cultural-istorică în secolul al XVI-lea (Pâslariuc 2003, 50-56).

Provocat de discuţiile purtate atât în comunitatea academică, cât şi în spaţiul public privind rolul şi funcţionarea miturilor în conştiinţa istorică românească, Virgil Pâslariuc a dedicat o serie de investigaţii originilor acestora, luând ca studiu de caz figura controversată a domnului moldovean Ioan vodă (1572-1574) (Pâslariuc 1998, 52-58; Pâslariuc 2006b, 62-82; Pâslariuc 2009a, 54-110).

Politicile imperiale au constituit altă pistă de cercetare, fiind analizate în alte câteva contribuţii, care au vizat natura raporturilor dintre Centru şi Periferie în Basarabia (Pâslariuc 2009b, 5-40; Pâslariuc 2012a). Pe de altă parte, interesul istoricului s-a fixat şi asupra cercetării istoriei locale, cu precădere a Chişinăului (Pâslariuc 2002b, 1-6; Pâslariuc 2011a, 211-216; Pâslariuc 2011b, 223-240) şi diseminării acestor rezultate în spaţiul public (Pâslariuc 2011c, 42-45; Pâslariuc 2011d).

Una din direcţiile de cercetare predilectă în ultimii ani a constituit-o problema violenţei ca discurs politic în spaţiul public românesc în epoca medievală şi modernă timpurie. Abordarea este efectuată în două registre majore. Primul vizează percepţia violenţei directe, fizice, în societatea moldovenească medievală, fie în forma justificării cruzimii din raţiuni ideologice pe timpul lui Ştefan cel Mare (Pâslariuc 2011-2012), fie problema mutilărilor corporale în lupta pentru Putere în secolul al XVI-lea (Pâslariuc 2001, 260; Pâslariuc 2002a, 95-109; Pâslariuc, Dragnev 2002, 42-43). Cel de-al doilea registru scrutează fenomenul din perspectiva violenţei indirecte, simbolice, manifestată în epocă. Problema impunerii unor modele comportamentale de către Stat în perioade de tranziţie de la un regim de dominaţie politică la altul a avut la bază o abordare micro-istorică ca metodă, prin oscilarea scării de observaţie a fenomenului Puterii în Basarabia proaspăt anexată la Imperiul Rus (Pâslariuc 2009c, 8-36). Tot la acest capitol menţionăm cercetarea evoluţiei unor concepte-cheie pentru violenţa simbolică cum ar fi „tirania" (Pâslariuc 2006c, 69-85), direct legată de cruzimea guvernării, şi cel de felonie, „trădare", aşa cum a fost perceput în Moldova secolelor XIV-XVI (Pâslariuc 2012b).

Antropologia puterii. Construcţiile culturale sovietice şi transformarea spaţiului cultural

Cercetătorul ştiinţific Marius Tărîţă are ca obiect de studiu istoria RSS Moldoveneşti în perioada anilor 1944-1964 (antropologia puterii). Printre problemele abordate în studiile publicate un loc special în ocupă următoarele:

– politicile partidului promovate la nivel de CC al PC (b) din Moldova (Tărîţă 2011), inclusiv în sfera învăţământului, atât a celui şcolar (Tărîţă 2012a), cât şi a celui de partid, dar şi politica de cadre la nivel local (cazul raionului Lipcani) – aspecte care sunt legate de antropologia puterii;
– construcţiile culturale sovietice şi transformarea spaţiului cultural – ideologia de partid şi forjarea literaturii (Tărîţă 2012b; Tărîţă 2012c), conflictele din mediul scriitoricesc (Tărîţă 2013a) şi lupta contra cosmopolitismului (Tărîţă 2012d);
– evenimentele anilor 1940 – sovietizarea, colectivizarea, munca forţată, „ridicările", deportările de populaţie în mărturiile orale ale locuitorilor din satele din nordul Basarabiei şi al Bucovinei (Tărîţă 2013b; Tărîţă 2013c; Lopata, Mastyka, Tarita 2013).

Cercetările lui M. Tărîţă pot fi încadrate în curentul ce se ocupă de istoria culturală (Cultural History) – în cadrul căruia accentul este pus nu atât pe evenimentele propriu-zise, ci pe modul de gândire şi pe cauzele structurale care au condus la aceste evenimente şi sunt motorul lor. În acest sens, autorul a valorificat, pe lângă surse general accesibile de presă, documente din arhivele

de partid şi ale uniunilor de creaţie, iar în unele cazuri şi discuţii săptămânale ale lucrătorilor de partid, din educaţie şi ale scriitorilor din RSSM. Această perspectivă, ce ţine de cotidianul vieţii de partid sau al literaţilor, are menirea să plaseze accentul de pe marile evenimente, devenite stereotipuri, pe atmosfera de zi cu zi pe segmente scurte de timp. Aceasta permite urmărirea politicii nomenclaturii sovietice, nu doar la nivel oficial, ci şi prin luarea în consideraţie a discuţiilor interne, a manifestărilor de cumetrism/clan (aşa-numita групповщина) şi conflictelor acute.

În deceniul cuprins între anii 1944-1954, în republică au fost formate instituţii şi legături interinstituţionale care au jucat un rol important în viaţa republicii atât în perioada sovietică, cât şi după proclamarea independenţei. Documentele valorificate arată că Uniunea Scriitorilor sovietici de la Moscova, dincolo de eforturile depuse, nu a reuşit să îşi înregimenteze şi să influenţeze pe lungă durată organizaţia similară de la Chişinău. În cazul RSSM, numărul scriitorilor, raportat la populaţie, era mai ridicat decât în alte părţi din URSS, iar scriitorii erau mai mult implicaţi în activităţile sovietică şi de partid, de la ziare, la radio, în instituţiile de cercetare şi altele, şi mai puţin se ocupau de literatură. Aceasta a condus la aceea că timp de aproape un deceniu a fost amânată editarea scriitorilor clasici şi nu a fost elaborată o concepţie clară privind limba literară.

Un capitol aparte îl constituie interacţiunea oamenilor de creaţie cu reprezentanţii partidului, la numeroase şedinţe, la care se adoptau rezoluţii ce nu se respectau, agenda zilei fiind repetată cu aceleaşi subiecte peste o anumită perioadă de timp.

Însăşi perioada 1944-1954 rămâne deschisă în continuare pentru cercetări care urmează să desfăşoare publicului interesat antropologia puterii în RSS Moldovenească, intersectarea vieţilor de partid şi culturale, consecinţele acestui fapt pentru masele largi.

Demografia socială şi istorică

Un loc aparte în ştiinţa moldovenească contemporană îl ocupă problema demografică. În special, demografia socială şi istorică, demografia rurală şi istoria populaţiei, istoria familiei, evoluţia relaţiilor de familie, tendinţele de dezvoltare istorică a familiei, aspecte ale vieţii de familie etc.

În ultimul deceniu, unul dintre cercetătorii cei mai asidui ai subiectului este Tudor Ciobanu. Gama tematică a cercetărilor sale ştiinţifice implică mai multe componente de studiu al populaţiei din teritoriul dintre Prut şi Nistru la sfârşitul secolului XVIII - prima treime a secolului al XIX-lea. O atenţie specială se acordă câtorva direcţii:

- raportul dintre numărul total al populaţiei prezentat în surse oficiale şi documentele ecleziastice (Ciobanu 2002, 26-31; Ciobanu 2006b, 74-78);
- Particularităţile evoluţiei demografice a diferitelor categorii sociale (Ciobanu 2007, 139; Ciobanu 2013a, 421-430);
- structura societăţii după vârstă şi gen (Ciobanu 2001, 20-26);
- problema concordanţei sexelor; dinamica natalităţii şi mortalitatea (Ciobanu 2006a, 139-150);
- mortalitatea infantilă; natalitatea şi mortalitatea în timpul epidemiilor, sistemul de carantine în Basarabia, metodele tradiţionale de tratament (Ciobanu 2005, 35-45; Ciobanu 2013b, 283-289);
- Natalitatea şi mortalitatea în timpul războaielor; familia, relaţiile maritale, căsătoriile interconfesionale (Ciobanu 2006c, 29-39);
- evoluţia istorico-demografică a unor comunităţi locale (Ciobanu, Ciobanu 2009, 330-448).

Studiile lui Tudor Ciobanu se bazează pe diferite surse: recensămintele populaţiei din 1772-1773, 1774, 1803, 1817, precum şi documente din arhivele Moldovei şi României. Pentru a studia problemele natalităţii, mortalităţii, vârstă căsătoriţilor etc., acestea au fost cercetate în baza cărţilor metricale, una dintre sursele puţin cunoscute şi valoroase ale epocii. Bazându-se pe ansamblul datelor, autorul a întocmit tabele tematice şi grafice. Coeficienţii demografici se bazează pe utilizarea unor formule, care corespund metodelor moderne de investigare. În procesul de analiză ştiinţifică şi sistematizare a materialului documentar, autorul, pentru prima dată în istoriografia naţională, a ajuns la următoarele concluzii:

- în partea centrală a regiunii dintre Prut şi Nistru, la sfârşitul secolului XVIII - prima treime a secolului al XIX-lea, numărul populaţiei în sursele ecleziastice (cei care au şi cei care nu au fost la spovedanie, declaraţii cu privire la starea parohiilor şi enoriaşilor etc.) s-a dovedit a fi mai mare decât în recensămintele oficiale;

- în raport cu numărul membrilor într-o familie din mediul rural, s-a constatat că, în medie, cele mai mari familii erau ale preoţilor şi ale slujitorilor bisericilor, şi mai puţin numeroase în rândul contribuabililor obişnuiţi;
- calculul coeficienţilor natalităţii şi mortalităţii au arătat cum au influenţat numărul populaţiei Basarabiei. În anii normali, rata mortalităţii în rândul copiilor până la un an a fost foarte mare, spre deosebire de perioada epidemiei de holeră;
- în timpul epidemiilor era înaltă rată mortalităţii în rândul populaţiei apte de muncă, dar rata de deces a bărbaţilor era mai mare decât în rândul femeilor şi al copiilor.

Unul dintre specialiştii în domeniul demografiei sociale este Constantin Ungureanu, care se specializează în cercetarea istoriei Bucovinei în perioada stăpânirii austriece (1774-1918). În 1997 a susţinut teza de doctorat *Evoluţia etno-demografică a Bucovinei în perioada 1774-1850*. Este autorul a două monografii consacrate istoriei Bucovinei (Ungureanu 2003a; Ungureanu 2007). În colaborare cu Ion Popescu, a elaborat un studiu istorico-statistic despre populaţia din teritoriul actual al regiunii Cernăuţi în perioada 1774-1940 (Ungureanu 2009a). A publicat peste 90 de studii şi articole ştiinţifice, consacrate în principal istoriei Bucovinei în perioada stăpânirii austriece, editate în reviste de specialitate şi culegeri de articole din Republica Moldova, România, Ucraina, Austria (Ungureanu 2003d, 225-236). A beneficiat, prin concurs, de mai multe burse de cercetare şi documentare în Germania şi Austria. În perioada 2008-2010 a colaborat în cadrul proiectului ştiinţific internaţional *Cadastrul austriac din Bucovina şi Carintia la mijlocul sec. al XIX-lea*, fiind angajat la Universitatea din Innsbruck, Austria.

O bună parte din studiile sale sunt consacrate cercetării evoluţiilor demografice din Bucovina la sfârşitul sec. al XVIII-lea - începutul sec. XX. Pe parcursul acestor cercetări, Constantin Ungureanu a investigat mai detaliat aspecte precum: structura etnică a populaţiei, situaţia economică, socială şi culturală a Bucovinei la începutul perioadei de stăpânire austriacă (Ungureanu 1996, 7-19); procesele migraţioniste din Bucovina, în special în perioada administraţiei militare (1774-1786) şi în primele trei decenii de administraţie galiţiană (Ungureanu 1997, 5-18); colonizarea Bucovinei, cauzele şi necesitatea înfăptuirii acestor colonizări, specificul colonizării diferitor etnii în Bucovina (Ungureanu 1999, 127-144); structura confesională a populaţiei Bucovinei, forma de organizare şi activitate a diferitor comunităţi religioase (Ungureanu 2004a, 23-36); evoluţia structurii etnice, sociale şi a îndeletnicirilor locuitorilor Bucovinei (Ungureanu 2003c, 7-21; Ungureanu 2004b, 71-86).

O altă direcţie de cercetare a lui Constantin Ungureanu este sistemul de învăţământ din Bucovina în perioada stăpânirii austriece. În cadrul Institutului de Istorie, el a publicat o monografie dedicată învăţământului primar din Bucovina şi a elaborat un studiu despre învăţământul secundar din Bucovina în secolul al XIX-lea - începutul secolului XX. În prezent, el cercetează Universitatea din Cernăuţi în perioada austriacă (1875-1918). Pe parcursul realizării cercetărilor asupra sistemului de învăţământ, Constantin Ungureanu a urmărit scopul de a investiga mai detaliat următoarele: sistemul de învăţământ din Bucovina în perioada administraţiei militare (1774-1786), galiţiene (1786-1849) şi a autonomiei provinciale (1849-1918) (Ungureanu 2005b, 7-28; Ungureanu 2008a, 379-394); activitatea şcolilor primare, a gimnaziilor pentru băieţi, liceelor pentru fete şi a şcolilor reale (Ungureanu 2012a, 147-177); sistemul de învăţământ multinaţional şi activitatea principalelor şcoli secundare din Bucovina, îndeosebi din perioada autonomiei provinciale (Ungureanu 2008b, 50-71; Ungureanu 2009c, 113-134; activitatea inspectorilor şcolari provinciali şi districtuali (Ungureanu 2006b, 23-37); nivelul ştiinţei de carte a populaţiei Bucovinei la sfârşitul stăpânirii austriece, în comparaţie cu alte provincii locuite de români (Ungureanu 2005a, 75-101); învăţământul primar şi secundar din Bucovina în comparaţie cu alte provincii austriece şi cu alte teritorii, locuite de români (Ungureanu 2006a, 109-130); şcolile primare şi secundare din Bucovina în ajunul Primului Război Mondial (Ungureanu 2005c, 83-95); Universitatea din Cernăuţi în perioada 1875-1918 (Ungureanu 2003e, 93-103).

Cercetătorul Constantin Ungureanu a publicat o serie de articole cu referire la evoluţiile etnodemografice din teritoriul actual al regiunii Cernăuţi (Ungureanu 2011, 79-95), din Transnistria (Ungureanu 2003f, 114-142; Ungureanu 2012b, 131-144) sau sudul Basarabiei (Ungureanu 2006c, 16-23), pe parcursul secolelor XIX-XX. În cadrul

unui proiect ştiinţific internaţional, a investigat Cadastrul austriac, realizat în Bucovina la mijlocul secolului al XIX-lea, fiind publicate şi câteva studii la acest subiect (Ungureanu 2009b, 113-129).

Istoricul Constantin Ungureanu a elaborat mai multe studii despre situaţia social-politică şi culturală din Bucovina (Ungureanu 2002, 97-124), despre frontierele Bucovinei (Ungureanu 2003b, 143-154) sau consecinţele trunchierii acestei provincii istorice, în 1940 (Ungureanu 2006d, 71-88). O altă preocupare a lui Constantin Ungureanu este realizarea unor studii comparative despre populaţia, sistemul de învăţământ, Biserica Ortodoxă din Bucovina şi Basarabia sub stăpâniri străine (Ungureanu 2012d, 217-249).

Printre savanţii din Republica Moldova care au manifestat un deosebit interes faţă de demografia contemporană şi istoria populaţiei, în special demografia rurală a Basarabiei interbelice, se numără Nicolae Enciu, care a consacrat acestei teme teza de doctor habilitat *Demografia rurală a Basarabiei interbelice* (2003), precum şi o serie de studii-monografii şi articole (Enciu 1998).

Investigaţiile autorului la pe această temă au fost realizate în baza unei abordări inter- şi multidisciplinare, oferind prin aceasta o nouă perspectivă procesului de cunoaştere a perioadei interbelice din istoria Basarabiei. În baza unui suport documentar şi statistic inedit, a fost demonstrat în premieră faptul că, la finele perioadei interbelice, populaţia rurală a Basarabiei intrase în procesul de tranziţie de la stadiul staţionar înalt al evoluţiei demografice, cu rate înalte de natalitate şi de mortalitate, la stadiul timpuriu de expansiune, cu o rată înaltă de natalitate şi cu o rată înaltă de mortalitate, dar în descreştere (Enciu 2002). Investigaţiile ulterioare ale autorului au condus la elaborarea şi editarea monografiei: *Tradiţionalism şi modernitate în Basarabia anilor 1918-1940. (I) Populaţia Basarabiei interbelice. Aspecte demografice* (Enciu 2013a).

Principalele contribuţii ale autorului în acest domeniu constau în încercarea de depăşire sau, cel puţin, de atenuare a caracterului contradictoriu şi divergent al discuţiilor asupra importanţei şi semnificaţiei perioadei interbelice. Astfel, studiul în cauză a urmărit să ofere date obiective şi verificabile privind evoluţia demografică a Basarabiei în componenţa statului naţional unitar român, rezultat din Primul Război Mondial şi confirmat pe plan internaţional de Conferinţa de Pace de la Paris din 1919-1920. Aşa cum rezultă din multitudinea datelor invocate şi într-o abordare strict demografică, perioada interbelică a însemnat pentru populaţia Basarabiei următoarele caracteristici esenţiale:

1. O rată medie a *natalităţii* superioară, practic, tuturor provinciilor istorice ale României, inclusiv mediei pe întreaga ţară (39,4% în anii 1920-1932 faţă de media României de 36,0%). Totalul născuţilor vii în Basarabia anilor 1919-1939 a fost de 2.163.063 copii de ambele sexe, constituind o medie anuală de 103.003 născuţi vii. Numărul cel mai mare al născuţilor vii a fost atestat în 1921 (119.188 în cifre absolute sau 48,8%), în timp ce cota minimă a fost înregistrată în anul 1926 (91.861 născuţi vii sau 34,4%) (Enciu 2013b, 55-60).

2. În privinţa *nupţialităţii* şi *divorţialităţii* populaţiei Basarabiei între cele două războaie mondiale, se constată o reducere considerabilă a numărului persoanelor căsătorite în totalul populaţiei, proporţia bărbaţilor căsătoriţi diminuându-se de la 63,8% din totalul populaţiei masculine în 1897 la 39,6% în 1930, iar cea a femeilor căsătorite, de la 67,9 la 39,5% în aceeaşi perioadă. Pe parcursul anilor ’30, nupţialitatea populaţiei Basarabiei a atestat o cotă maximă de 9,8 la mia de locuitori în 1934, pentru a se reduce la 7,2 la mie în 1939. Respectiv, a sporit numărul populaţiei necăsătorite, proporţia în cauză a populaţiei masculine ajungând la 57,5% în 1930, iar cea a populaţiei feminine, la 52,3% (Enciu 2013a, 361).

3. Cu referire la fenomenul demografic al ***mortalităţii***, acesta a prezentat, de asemenea, o tendinţă de descreştere, care însă a fost mai puţin pronunţată decât tendinţa de descreştere a natalităţii. În Basarabia, în decursul celor 21 de ani ai perioadei dintre cele două războaie mondiale (1919-1939), au decedat un total de 1.346.426 de persoane de ambele sexe, constituind o medie de 64.116 decese anual. Graţie unei ample acţiuni sanitare desfăşurate mai ales în a doua jumătate a anilor ’30, de la o proporţie de 27,5% a mortalităţii generale în 1919 s-a ajuns la doar 20,8% în 1939. Comparativ cu anii de până la Primul Război Mondial, progresul era considerabil, însă, pe fundalul ţărilor europene, ratele mortalităţii generale şi, mai ales, ale celei infantile, rămâneau încă la un nivel mult prea ridicat (Enciu 2013b, 60-69).

4. Ceea ce a constituit cu adevărat „punctul întunecat" al demografiei interbelice românești, a fost problema *mortalității infantile* și, în special, a mortalității copiilor de până la un an. În România interbelică, inclusiv în Basarabia acelei perioade, în medie fiecare al cincilea copil născut viu murea înainte să fi ajuns la vârsta de un an. Conform aprecierii prof. D. Gusti, în mediul rural, situația era și mai gravă, datorându-se, „pe lângă lipsa de îngrijire medicală, unei serii de factori de ordin cultural și economic". Este adevărat că, față de perioada anterioară Primului Război Mondial, mortalitatea infantilă în anii postbelici a manifestat o ușoară tendință de ameliorare, de la 32% din numărul total al morților la 22,4%. Cu toate acestea, știind că în aceiași ani mortalitatea infantilă în Franța, bunăoară, era de numai 12% din total, iar în Suedia și Norvegia mureau doar 7 din 100 de născuți vii, mortalitatea infantilă apărea drept exagerată, „probând o stare de mizerie și mai ales de incultură în masa populației noastre" (dr. P. Dedulescu) (Enciu 2013a, 231-240).

5. Referindu-se la *procesele migratorii* din Basarabia interbelică, unul din cunoscuții autori din acea perioadă, Mircea Tiriung menționa că, deși locuitorii acestora stăpâneau încă pământuri care le asigura, „de bine de rău", existența, totuși, fie din cauza secetei, fie din dorința de a-și asigura un fel mai ușor de viață, s-a putut constata „o însemnată scurgere a lumii rurale spre orașe". Cele mai intense perioade ale exodului se atestau, de obicei, în timpul marilor secete: „în anii 1922-1923 și 1936-1937, când diagrama evaziunilor a marcat punctele cele mai ridicate, deoarece aceste epoci cuprindeau cumplitele secete din 1921 și 1934-1935". Conform datelor recensământului din 1930, 84.289 de locuitori ai Basarabiei sau 2,9% dintr-un total de 2.864.402 de locuitori erau plecați în alte provincii ale României interbelice. Conform datelor aceluiași recensământ, din totalul populației de 2.864.402 de locuitori ai Basarabiei, 2.340.845 sau 81,7% erau născuți în localitatea în care au fost recenzați, în timp ce 523.557 de locuitori sau 18,3% din total erau născuți în alte părți decât în localitatea în care au fost recenzați. Totodată, recensământul din 1930 a constatat un total de 84.289 de basarabeni aflați în alte provincii ale României, inclusiv 35.446 în Moldova, 20.838 în Muntenia, 12.022 în Dobrogea, 5.806 în Bucovina, 4.149 în Transilvania, 2.839 în Banat și 1.631 de basarabeni în Crișana-Maramureș (Enciu 2013a, 247-263).

Cu referire la Basarabia interbelică, spre deosebire de emigrările propriu-zise, *migrațiile interne* au avut un caracter mult mai complex și contradictoriu. Pe de o parte, ele constituiau mărturia că Basarabia traversa o perioadă de adaptare la piața muncii din Noua Românie de după 1918; pe de alta însă, migrațiile interne ale populației Basarabiei au fost cauzate de criza profundă în care intrase reforma agrară la finele anilor '20, de neputința acesteia de a atenua suprapopularea agricolă a provinciei. De asemenea, criza reformei agrare a coincis în timp cu declanșarea, la finele anilor '20, a crizei economice mondiale, fapt care a imprimat migrațiilor interne o amploare și mai mare (Enciu 2013a, 362).

6. Cu o rată medie anuală de creștere de 1,41% estimată de Institutul Central de Statistică, populația Basarabiei interbelice a avut o *creștere demografică generală* de 531.209 de persoane de ambele sexe sau 25.295 de persoane anual, evoluând de la 2.642.000 de locuitori în 1918 la 2.864.402 locuitori la recensământul din 29 decembrie 1930 și ajungând la impresionanta cifră de 3.173.209 de locuitori la 1 iulie 1939. Printre elementele favorabile care au contribuit la evoluția demografică a Basarabiei interbelice au fost numărul mare sau crescând al nașterilor și căsătoriilor, în timp ce în rândul celor defavorabile au fost numărul staționar de morți, născuți-morți și divorțuri (Enciu 2013a, 363).

Problematica feminină și gender

Unul dintre cele mai noi domenii de cercetare interdisciplinare în istoriografia modernă a devenit așa-numită „istorie a femeilor". Interesul pentru problematica feminină a fost cauzată de o serie de factori și, în primul rând, de apariția unei serii de lucrări dedicate noii istorii sociale. Istoria vieții cotidiene, a individului, de multe ori au rămas în afara accentului politic al istoriei. Știința istorică, alături de alte discipline umaniste, precum filosofia, sociologia sau antropologia, are un rol important în compunerea imaginii referitoare la locul și rolul femeii în societate (Ciupală 2006, 75). Scopurile principale ale cercetărilor la tema „Istoria femeii în Evul Mediu și epoca modernă" (Zabolotnaia 2002, 43-52; Заболотная 2007, 259-263; Zabolotnaia 2007a, 74-85) au fost: imaginea femeilor (Zabolotnaia 2006a, 31-33; Zabolotnaia 2006f, 149-157; Zabolotnaia 2007b, 65-79; Zabolotnaia 2009, 143-149; Заболотная

2012b, 38-43), viaţa cotidiană a femeilor (Zabolotnaia 2007d, 86-92; Zabolotnaia 2011a; Заболотная 2011b, 293-305), statutul juridic al femeilor şi reflectarea acesteia în regulamente şi acte (Zabolotnaia 2006d, 17-29; Заболотная 2008, 128-132; Zabolotnaia 2010a, 23-39), femeia şi puterea (Zabolotnaia 2012c, 53-62; Zabolotnaia 2012d, 38-58; Заболотная 2012d, 65-70), statutul social şi juridic al femeilor, rolul şi forma de participare a femeilor în viaţa publică şi politică a statului (Zabolotnaia 2008b, 16-45; Zabolotnaia 2008, 27-42; Заболотная 2011a, 86-98; Заболотная 2012a, 97-105; Zabolotnaia 2012b, 43-50; Заболотная 2012d, 65-70; Zabolotnaia 2013a, 127-141; Заболотная 2013a, 227-229), structura familiei şi sistemul de relaţii dintre membrii familiilor, cultura sexuală, educaţia femeilor, femeile-patroni (Zabolotnaia 2004; Zabolotnaia 2011a; Zabolotnaia 2012a).

Materialele documentare ale epocii, notele şi menţiunile călătorilor străini, informaţiile cronicarilor şi contemporanilor, normele „*dreptului cutumiar*" şi legea scrisă demonstrează poziţia destul de independentă a femeilor din Moldova medievală. În opinia autorului poziţia relativ independentă a femeilor din Moldova se explică prin temeiul juridic istoric format, atât în dreptul scris, cât şi în dreptul cutumiar. Statutul juridic, social şi de proprietate al femeilor din Moldova în perioada numită a fost excepţională şi practic nu a avut analogii în alte ţări europene. În special: femeile au drept de proprietate şi drept la moştenire egale cu ale bărbaţilor. Institutele dreptului de moştenire din Moldova în sec. XVI-XVII se deosebeau semnificativ de cele ale sistemelor normelor analogice din ţările Europei de Vest şi de Est, unde erau restricţii severe cu privire la libertatea de exprimare a testatorului, de exemplu, moştenirea preferenţială a bărbaţilor, Institutul prădalnicii (dacă se întrerupea linia masculină, pământul trecea în posesia domnilor) etc. şi (dreptul bizantin) (Zabolotnaia 2006b, 253-264; Zabolotnaia 2006d, 17-28; Zabolotnaia 2006e, 404-420; Заболотная 2008, 128-132; Zabolotnaia 2011a).

Destul de des în documentele de proprietate funciară din sec. al XVI-lea din Moldova erau proprietare femeile, care au primit cărţi domneşti, confirmând drepturilor asupra pământurilor. Ele puteau vinde şi cumpăra pământurile singure şi împreună cu soţii. Fiicele aveau drept atât la bunuri mobile, cât şi la cele imobile ale părinţilor. În secolele XVI-XVII a fost introdus obiceiul, numit sinisfora, conform căruia fiica, care a primit zestre mai devreme, putea participa la moştenirea pământului tatălui (dreptul bizantin) (Zabolotnaia 2006c, 38-42; Zabolotnaia 2007c, 13-26; Заболотная 2008, 128-132; Zabolotnaia 2008d, 30-41; Заболотная 2012c, 400-402).

În cazul încheierii căsătoriei femeia rămânea proprietar al bunurilor sale, aduse în familie drept zestre sau dobândite în timpul căsătoriei, zestrea a fost o proprietate independentă. Soţul nu avea dreptul de a administra patrimoniul – a vinde, gaja, schimba, a da un gaj etc. fără acordul soţiei sale. La baza relaţiilor de proprietate a soţilor era principiul de proprietate separată a soţilor. Soţia putea poseda, folosi şi dispune de proprietatea lor, fără a cere permisiunea soţului (dreptul roman) (Zabolotnaia 2007e, 107-113; Zabolotnaia 2008a, 144-152; Zabolotnaia 2011a).

În cazul decesului soţiei, proprietatea ei era întoarsă înapoi familiei: părinţilor, fraţilor şi surorilor. Soţul putea moşteni doar după testament. La împărţirea moştenirii copiilor se indica în mod clar de la cine este – de la mamă sau de la tată. După moartea soţului, femeia avea dreptul de a dispune de proprietate la egal cu copiii. În lipsa moştenitorilor, proprietatea trecea familiei soţului ei. Soţia devine moştenitoare doar numai după testament. Soţia sau fiica moştenea nu numai proprietatea, ci, de asemenea, datoriile defunctului şi erau pe deplin responsabile pentru plata lor (Zabolotnaia 2008b, 16-45; Zabolotnaia 2008c, 54-65; Zabolotnaia 2009, 143-149; Zabolotnaia 2010b, 115-121; Заболотная 2011c, 232-238, 264).

Femeile aveau dreptul de a iniţia divorţul. În cazul în care divorţul era iniţiat fără acordul soţiei, în mod fraudulos sau fără cauze rezonabile, femeia păstra toate bunurile şi primea toate bunurile soţului ei. La divorţ funcţiona o regulă, în cazul în care vina era a soţiei – zestrea şi toate bunurile ei, precum şi ale copiilor rămâneau soţului ei. Dacă soţul era vinovat, atunci toate bunurile, mobile şi imobile, treceau la soţia sa (dreptul roman). După divorţ, femeile aveau dreptul de a se recăsători. În procesul de judecată femeile aveau dreptul de a apărea în faţa instanţei în calitate de martori şi să-şi apere drepturile (Zabolotnaia 2005a, 55- 61; Zabolotnaia 2007e, 107-113; Zabolotnaia 2007f, 205-208; Zabolotnaia 2008a, 144-152;

Заболотная 2010a, 126-133; Zabolotnaia 2010a, 23-39; Заболотная 2010b, 9-23; Заболотная 2010a, 126-132; Zabolotnaia 2011b, 87-95).

Istoria familiei din perspectiva studiilor de gen

Studierea problemelor ce ţin *de viaţa familială*, indiferent de epoca, constituie un imperativ al timpului, deoarece face parte din temeiurile societăţii. Subiectul *istoria familiei*, trasând o nouă linie în istoriografie, o nouă disciplină în ştiinţa umanitară (istorie, sociologie, demografie, literatura etc.) deviază de la studierea sferelor politice şi economice, şi returnează cercetările istorice în direcţia factorului uman.

Domeniul de cercetare a drd. Institutului de Istorie D. Caşu îl constituie în special istoria familiei, istoria socială analizată din perspectiva studiilor de gen. În prezent dânsa lucrează la teza de doctorat intitulată: *Familia în RSSM: structură, roluri şi stil de viaţă*. După o trecere în revistă a câtorva cercetări centrate pe studiul de gen, în special cel din URSS (Sofian 2009, 299-304; Caşu 2010a, 200-204), autoarea îşi centrează atenţia asupra analizei statutului femeii (Кашу 2010a, 43-46) şi familiei din perspective socio-politice din RSSM (Кашу 2010b, 265-271). Folosind conceptul de „gen" ca un instrument de analiză autoarea s-a axat pe interpretarea socio-istorică a concepţiei politice asupra familiei şi femeii, în ansamblu încercând să reunească istoria socială, sociologia şi istoria genului, abordând teoriile macrosociale şi analizele centrate pe istoria politică în perioada comunistă (Caşu 2010b, 251-256; Caşu 2012, 143-149). Cercetarea este fixată pe descifrarea formelor de recompunere a instituţiei familiei şi statutului femeii în contextul schimbărilor socio-politice ce au parvenit în Moldova Sovietică.

În urma cercetărilor efectuate autoarea a concluzionat: că promovarea politicii de egalitate a genurilor în RSSM s-a desfăşurat pe calea emancipării prin muncă şi integrării femeii în câmpul producţiei; femeia din RSSM este foarte rezervată faţă de propaganda regimului; noul regim a dat libertăţi politice, sociale şi economice femeii, dar ele au fost respectate atât timp cât au fost şi cele faţă de alte categorii sociale, adică erau mai mult formale decât cu acoperire reală. Rezultatele cercetării, sistematizarea şi analiza materialului documentar a permis reconstrucţia unui tablou veridic privind bugetul şi consumul mediu ale unei familii din mediul urban şi rural.

În istoriografia contemporană a Moldovei merită atenţia cercetările în domeniul egalităţii de gen, efectuate de tânărul istoric Oleg Ursan. Zona de studiu se concentrează în principiu pe istoria Moldovei din 1991 până în 2011. Direcţii prioritare de activitate ştiinţifică sunt:

- strategiile de gen în Moldova contemporană (Урсан 2012b, 391-394);
- femeile în migraţie ca factor de destabilizare a relaţiilor de familie (Урсан 2013a, 286);
- factorul feminin în politica moldovenească (Урсан 2012a, 70-76; Ursan 2012, 289-293);
- familia contemporană din Moldova prin prisma „women's studies" (Урсан 2013b, 156-160);
- statutul femeii în societatea moldovenească (Ursan 2013, 205-208).

Remarcabil faptul ca obiectivul major al cercetărilor este familia moldovenească contemporană, studiată prin prisma politicilor familiale din Republica Moldova şi a recomandărilor internaţionale, îndeosebi a UE, cu privire la şanse egale în viaţa politică, socio-economică şi culturală. Instituţia familiei din Moldova şi valorile ei istorico-culturale, trec printr-o transformare radicală, devenind drept fapt cea mai vulnerabilă categorie a societăţii. Tocmai de aceea, familia, fiind nucleu al civilizaţiei şi rezervorul uman al istoriei, trebuie cercetată mult mai serios decât a fost doar privită până acum.

Toate subiectele de cercetare sunt bazate pe legile şi directivele aprobate de Parlamentul Moldovei, hotărârile guvernamentale, precum şi recomandările Uniunii Europene.

În articolele sale Oleg Ursan întotdeauna rezumă textul astfel încât subiectul egalităţii de gen în Moldova este într-o fază relevantă şi provocatoare, ce necesită o analiză profundă din punctul de vedere al studiilor istorico-sociologice, istorico-antropologice, socio-psihologice, istorico-etnografice şi istorico-juridice.

În prezent, în ştiinţa istorică moldovenească atitudinea faţă de noile direcţii de cercetare este ambiguă. În special, tematica feminină cu greu îşi croieşte drum până în prezent. Ca şi mai înainte, se vehiculează că istoria feminină nu este de natură ştiinţifică, ci mai degrabă este declarativă, ceea ce contribuie la o mai avansată mişcare feministă, şi chiar serveşte unei comande politice în problema

egalităţii de gen. Foarte des în sfera politică (politicieni, partide politice), întrebările cu privire la statutul juridic şi social al femeilor au fost obiectul unor speculaţii şi populism pre-electorale în programele de partid, adresări, pliante etc. Organizaţiile sindicale ale femeilor, ca şi în „bunele timpuri sovietice" se limitează la cerşirea drepturilor femeilor sau la deplângerea situaţiei femeilor.

În ceea ce priveşte mediul academic în momentul de faţă, tematica feminină devine din nou mai „nerelevantă şi neactuală". În prezent, Comisia Superioară de atestare a aprobat doar două teze cu privire la istoria femeilor, cu o perspectivă sumbră de a fi susţinute. Nu este publicată nici o revistă ştiinţifică tematică, iar în cele existente nu există nici o coloană la această temă. Istoria femeilor nu se predă în şcoli şi instituţii de învăţământ superior, nu sunt elaborate cursuri universitare, programe speciale de formare a cadrelor didactice etc. Adesea istoria femeilor se predă în cadrul cursurilor generale universitare, şi aşa reduse în ultimii ani.

Pe lângă aceasta, dacă în instituţiile de învăţământ superior s-au păstrat catedrele de Istorie Universală, la USM activează Laboratorul de Antropologie (face parte din Departamentul de Filosofie şi Antropologie), care se ocupă de antropologia clasică (tradiţională), ceea ce permite un anumit grad de a evidenţia noi domenii ale ştiinţei, atunci în 2010, prin hotărârea Consiliului ştiinţific al Institutului de Istorie, Stat şi Drept al Academiei de Ştiinţe a Moldovei a fost închisă Secţia Istorie Universală şi Proiectul de antropologie istorică „Practici instituţionale, structuri cotidiene şi mentalităţi colective în Moldova şi ţările din Europa Centrală, de Est şi Sud-Est. Explorări de antropologie istorică (sec. XIV - înc. sec. al XXI-lea). Studii şi documente" (care, la evaluarea externă, a acumulat cel mai mare scor (190 din 200) dintre toate proiectele instituţionale ale Institutului, fiind al cincilea din numărul proiectelor Academiei!). Proiectul prevedea cercetarea unor probleme de istorie a mentalităţilor colective, structurilor cotidiene şi practicilor instituţionale, sensibilităţilor religioase şi imaginarului colectiv în Moldova şi Europa de Est şi Sud-Est în perioada sec. XIV-lea - înc. sec. al XXI-lea, alături de investigarea şi punerea în circulaţia ştiinţifică a patrimoniului documentar pe tematicile propuse, pentru a contribui la elucidarea trecutului în dimensiunea *istoriei totale* şi a complementa cunoştinţele istorice cu subiecte de studiu puţin elucidate în istoriografia naţională. Cercetarea problemelor actuale de istorie a Moldovei, abordate în context est-european, sud-est-european, central-european se propune de efectuat prin aplicarea metodelor şi direcţiilor de studiu ale antropologiei istorice.

În scopul de a desfiinţa complet grupul de cercetători: istoria universală, antropologie istorică, studii de gen, s-a decis, „în legătură cu optimizarea ştiinţei istorice la etapa actuală să fie create trei secţii ale Istoriei Moldovei – Istorie medievală, modernă si contemporană" (anul 2010 - sic!). Toate încercările de a păstra grupurile de lucru privind istoria universală şi antropologia istorică au fost distruse printr-o decizie regretabilă a Consiliului Ştiinţific al Institutului de Istorie Stat şi Drept al AŞM: „*Nu avem nevoie de o aşa istorie*".

Deşi arealul cercetărilor în domeniul istoriei sociale s-a extins considerabil, atât din punct de vedere calitativ, cât şi cantitativ, totuşi observăm unele neajunsuri şi deficienţe. În opinia noastră, decalajele istoriografiei naţionale în problemele noilor direcţii de cercetare în comparaţie cu producţiile istoriografiei universale (occidentale, americane) au la bază carenţe de ordin metodologic şi mental. Modificarea orientărilor de cercetare în domeniul ştiinţei istorice moderne are loc în paralel cu regândirea intensă a idealului ştiinţific al subiectului. Noile direcţii presupun extinderea abordărilor, metodelor, conceptelor şi modelelor de cercetare istorică ca instrumente pentru îmbunătăţirea şi dezvoltarea ştiinţei istorice (Репина 2011, 9-25; Репина, Зверева, Парамонова 2004, 242). Cu toate acestea, deşi conţinutul cercetărilor istorice a fost extins semnificativ, practica istoriografică a adus şi unele dezamăgiri. În primul rând, destul de des, cercetătorii operează cu date la nivel naţional şi regional, ignorând studiile comparative. În al doilea rând, studiile au caracter descriptiv sau de constatare a materialelor factologice, cu o abordare strict pozitivistă, şi nu de evaluare critică. Istoria socială, istoria mentalităţilor, antropologia istorică plasează în centrul cercetărilor relaţiile sociale, omul, percepţia şi imaginea lumii, sfera vieţii cotidiene, sfera imaginarului etc. În al treilea rând, nu există practic nici o cooperare între cercetători, legături instituţionale, solidaritate ştiinţifică, domină disperarea şi individualismul. O trăsătură generală a istoriografiei contemporane este lipsa muncii în echipă, ce are drept consecinţă pe de o parte o cantonare

în propriul domeniu, pe de alta, imposibilitatea abordării subiectelor complexe, care nu pot fi rezolvate, ca volum şi mai ales ca metodologie, de un singur cercetător. Presupunem că anume din această cauză toate noile centre de istorie socială şi-au demonstrat a fi inviabile (ULIM, USM, AŞM). O altă lacună a ştiinţei istorice contemporane o constituie autoplagiatul. Uneori cercetătorii în goană după indicii cantitativi, publică unul şi acelaşi material (articole, studii, culegeri etc.) de câteva ori, uneori chiar fiind schimbată denumirea. Acest lucru duce nu numai la profanarea şi degradarea ştiinţei, dar, de asemenea, la faptul că ştiinţa istorică din Moldova îşi pierde identitatea şi competitivitatea pe plan internaţional.

În concluzie, trebuie remarcat faptul că fiecare ştiinţă istorică naţională are o serie de interese prioritare, trăsături regionale şi caracteristici naţionale şi explorează mai întâi de toate istoria naţională. A.J. Toynbee scria: „Nu cred că trebuie dublate cercetările mondiale, să repeţi fiecare problemă în conformitate cu fiecare noua modă istoriografică" (Тойнби 1991, 41). Istoria trebuie abordată ca şi studierea relaţiilor umane. Adevăratul său subiect de cercetare este viaţa societăţii, cu aspectele interne şi externe. O combinaţie de metode şi forme de analiză macro- şi microstructură, utilizarea abordărilor „şcolii sociale noi", a ajutat cercetătorii să vadă omul într-o anumită perioadă, situaţie, viaţă personală. Lucien Febvre în cunoscuta sa lucrare „*Istoria estei storie*" oferă un răspuns la întrebarea de ce să se cerceteze o nouă istorie socială, istoria cotidianului şi mentalităţii etc. „Istoricul nu trebuie să selecteze fapte... Istoria este o ştiinţă despre om, despre trecutul omenirii, dar nu despre lucruri şi fenomene... Pentru a face istorie, întoarceţi-vă cu spatele spre trecut. Mai întâi de toate, trăiţi, interveniţi în viaţă, în diversitatea vieţii spirituale. Istorici, fiţi geografi! Fiţi jurişti, sociologi, psihologi" (Февр 1991, 10).

Procesul de suveranitate în spaţiul postsovietic în mod nemijlocit a atins dezvoltarea ştiinţifică şi naţional-culturală. Lupta pentru independenţa statală, a generat naţionalizarea ştiinţei şi a schimbat accentele istorice, în special, în domeniul istoriei politice. În majoritatea cazurilor, fluxul de publicaţii istorice era consacrat temelor etnicităţii şi istoriei naţionale. Naţionalizarea şi suveranizarea propriei istorii, într-un mod oarecare, a provocat limitarea relaţiilor ştiinţifice. În ultimii ani *Istoria Moldovei* a fost studiată preponderent din punctul de vedere al evoluţiei ei interne sau al relaţiilor bilaterale cu alte ţări vecine. Pentru a contribui la elucidarea trecutului Moldovei în dimensiunea *istoriei universale*, pentru a evidenţia particularităţile naţionale în contextul universal, este necesar de antrenat un sistem complex de concepte şi metode de cercetare afirmate în ştiinţa istorică universală. Concentrarea asupra studiilor comparate, aplicare metodelor analizei critice, comparative, istorico-cronologice, analizei critice etc. va permite să demonstrăm istoria Moldovei în particularităţi, individualizată, personalizată în istoria civilizaţiei europene. Un alt factor foarte important pentru dezvoltarea ştiinţei istorice contemporane este necesitatea de colaborare internaţională (stagii, burse, conferinţe etc.), care oferă posibilităţi de documentare în arhive, biblioteci şi diferite centre ştiinţifice din Europa şi spaţiul postsovietic.

Dar, în opinia noastră, nu trebuie de uitat că istoriografia naţională este parte a ştiinţei mondiale. Istoria ţării nu se limitează doar la graniţele geografice şi hotare. Studiul istoriei Moldovei, în plan comparativ, şi în lumina abordărilor „şcolii sociale noi" va pune într-o lumină nouă evenimentelor istorice ale ţării, în contextul civilizaţiei europene. Abordarea fundamentală în evaluarea procesului istoric trebuie să fie după următoarele principii: 1. Istoria în afara propagandei şi politicii; 2. o istorie nepărtinitoare şi neangajată; 3. O istorie bazată numai pe fapte şi netendenţioasă.

În această etapă, este dificil de a arăta perspectivele ştiinţei istorice din Moldova, dar e sigur că procesul de punere în aplicare şi introducerea noilor tendinţe istorice este ireversibilă şi nu poate fi oprit. La acest lucru contribuie internaţionalizarea şi globalizarea ştiinţei. Oamenii de ştiinţă dispun de un mecanism puternic de cooperare internaţională: proiecte comune de cercetare, burse şi stagii, care le permit să lucreze în arhive şi biblioteci ale centrelor mondiale de cercetare, forumuri academice (conferinţe, seminare, mese rotunde), publicaţii în prestigioase reviste academice şi universitare, şcoli internaţionale etc. Un rol important în aprofundarea şi consolidarea cooperării joacă resursele internet, care nu numai facilitează comunicarea, dar, de asemenea, îmbogăţesc cunoştinţele (internet-biblioteci, site-uri de arhive). Toate acestea permit cercetătorului (indiferent de statutul lui!) de a nu se închide într-un cadru naţional, ci să se integreze în lumea ştiinţei mondiale.

Bibliografie

Bîrlădeanu 1996: V. Bîrlădeanu, Interferenţe istoriografice în problema „balcanismului". In: Materialele conferinţei ştiinţifice internaţionale „Relaţiile moldo-bulgare în epoca medie şi modernă", Chişinău, 21-23 octombrie 1996 (Chişinău 1996), 76-82.

Bîrlădeanu 1997: V. Bîrlădeanu, Secolul XIX românesc: unitate spirituală, efort şi model cultural unic. In: Ştiinţa, nr. 1-2 (Chisinau 1997), 22-29.

Bîrlădeanu 1998: V. Bîrlădeanu, „Apusul" medievalităţii româneşti. Problema tranziţiei culturale din a doua jumătate al secolului XVII. In: Conferinţa ştiinţifico-didactică anuală – ULIM (Chişinău 1998), 23-27.

Bîrlădeanu 1999: V. Bîrlădeanu, Consideraţii privind mentalul colectiv şi epocile tranzitare. In: Tezele Conferinţei ştiinţifice „Symposia Professorum - 1999", ULIM (Chişinău 1999), 119-123.

Bîrlădeanu 2000: V. Bîrlădeanu, Mentalitatea omului medieval. In: Tezele Conferinţei ştiinţifice „Symposia Professorum - 2000", ULIM (Chişinău 2000), 33-40.

Bîrlădeanu 2001a: V. Bîrlădeanu, Structuri ale mentalităţii omului medieval. In: Tezele Conferinţei ştiinţifice „Symposia Professorum - 2001", ULIM (Chişinău 2001), 23-28.

Bîrlădeanu 2001b: V. Bîrlădeanu, Collective Mentalities in Societies in Transition. In: Religion, Society and Education in Post-Totalitarian Societies of Central and South Eastern Europe (Chişinău 2001), 38-42.

Bîrlădeanu 2001c: V. Bîrlădeanu, Reader. Doctrine şi şcoli teoretice istoriografice contemporane. Publicaţie cu suportul OSI-CEP Program, ULIM (Chişinău 2001), 716.

Bîrlădeanu 2004: V. Bîrlădeanu, Contribuţii la studiul problemei politicii „raţiunii de stat" în relaţiile externe a Ţării Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea - începutul secolului al XVIII-lea. In: Analele Universităţii Libere Internaţionale din Moldova. Seria Istorie, vol. 2 (Chişinău 2004), 47-55.

Bîrlădeanu 2007: V. Bîrlădeanu, History, ideological mythology and nation-building in the post-soviet Republica Moldova. Interstitio. East European Review of Historical Anthropology: special issue Historical Research and Political Ideology: from Instrumentalisation to Dialog 1 (1), 2007, 107-118.

Bîrlădeanu 2008: V. Bîrlădeanu, From Bessarabia to the Republic of Moldova: Mental map to construct symbolical space. In: Crossroads Digest. The Journal for the Studies of Eastern European Borderland, nr. 3 (Vilnius 2008), 95-115.

Bîrlădeanu 2011: V. Bîrlădeanu, Sărbătoarea post-totalitară în Republica Moldova (2005-2009): între inginerie identitară sovietică şi nation-building. In: (Ed. T. Nicoară) Disciplinarea socială şi modernitatea în societatea modernă şi contemporană (sec. XVI-XXI) (Cluj-Napoca: Accent 2011), 544-561.

Bîrlădeanu 2013a: V. Bîrlădeanu, From Bessarabia to the Republic of Moldova: Inventing, Constructing and Imagining National Spaces. In: (Eds. U. Brunnbauer, H. Grandits) The Ambiguous Nation. Case Studies from Southeastern Europe in the 20th Century (Munchen: Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH 2013), 391-421.

Bîrlădeanu 2013b: V. Bîrlădeanu, Wine and Speed: The Post-Soviet Holidays in the Republic of Moldova (2001-2009). In: History and Anthropology, vol. 24(1) (London: Routledge 2013), 36-55.

Bîrlădeanu, Cojocaru 2013: V. Bîrlădeanu, L. Cojocaru, Război, alcool, identitate. Al Doilea Război Mondial în memoria socială a Republicii Moldova (2001-2009). In: (Eds. A. Mihalache, A. Cioflâncă) Istoria recentă altfel. Repere culturale (Iaşi: Ed. Universităţii „Al. I. Cuza" 2013), 877-887.

Bîrlădeanu, Pawelec, Vashchenko 2008: V. Bîrlădeanu, T. Pawelec, V. Vashchenko, State of the Art in Psychohistory and Related Fields in Selected Countries of Central and Eastern Europe. Interstitio. East European Review of Historical Anthropology: special issue History versus Metahistory 1(3), 2008, 35-46.

Caşu 2010a: D. Caşu, Problema femeii în ideologia şi propaganda comunistă: Consideraţii preliminare. In: Culegerea de articole a Conferinţei ştiinţifice internaţionale a tinerilor cercetători „Republica Moldova în contextul geopolitic contemporan şi perspectivele integrării europene" Ed. a IV-a, 16 aprilie, 2010, Chişinău. Secţia: Istoria Contemporană şi Relaţiile internaţionale (Chişinău 2010), 200-204.

Caşu 2010b: D. Caşu, Sovietizarea Basarabiei şi politica faţă de femei (1944-1945): Crearea adunărilor de delegate. Tyragetia s.n. IV/2, 2010, 251-256.

Caşu 2012: D. Caşu, Rezistenţa femeilor din RSSM faţă de regimul sovietic, 1944-1950: unele aspecte. In: (Coord. L. Zabolotnaia) Factorul feminin în istorie: culegere de studii şi documente. (Chişinău 2012), 143-149.

Caşu 2014: D. Caşu, Attempts at Introducing Communist Rituals in the Family Traditions and Holydays: Case Study on Moldavian. In: Codrul Cosminului , vol. 14, no. 1 (Suceava 2014), 56-61.

Caşu, Pâslariuc 2010: Ig. Caşu, V. Pâslariuc, Chestiunea revizuirii hotarelor RSS Moldoveneşti: de la proiectul „Moldova Mare" la proiectul „Basarabia Mare" şi cauzele eşecului acestora (decembrie 1943 - iunie 1946). In: Archiva Moldaviae, II (Iaşi 2010), 275-370.

Ciobanu 2001: T. Ciobanu, Aspecte ale structurii sociale a Ţării Moldovei în perioada 1774-1817. În baza ţinuturilor Soroca, Orhei Lăpuşna. In: Aspecte privind societatea, economia şi cultura Moldovei secolele XV-XX (Chişinău 2001), 20-26.

Ciobanu 2002: T. Ciobanu, Colonizarea Basarabiei în primele decenii după anexare. In: Caiete de Istorie, nr. 3 (Chişinău 2002), 26-31.

Ciobanu 2005: T. Ciobanu, Impactul pandemiei de holeră din anii '30 ai secolului al XIX-lea asupra Basarabiei. Revista de Istorie a Moldovei 4, 2005, 35-45.

Ciobanu 2006a: T. Ciobanu, Situaţia demografică a ţinutului Orhei-Lăpuşna la începutul anilor treizeci ai secolului al XIX-lea. In: Civilizaţia medievală şi modernă Moldova (Chişinău 2006), 139-150.

Ciobanu 2006b: T. Ciobanu, Contribuţii la evoluţia structurii demografice în ţinutul Orhei Lăpuşna la sfârşitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea (în baza recensămintelor din anii 1772-1773, 1774, 1803). In: Anuarul Institutului de Cercetări Interetnice, vol. VI (Chişinău 2006), 74-78.

Ciobanu 2006c: T. Ciobanu, Consideraţiuni asupra căsătoriilor mixte în spaţiul carpato-nistrean la începutul secolului al XIX-lea. In: Confesiune şi căsătorie în spaţiul românesc. Sec. XVII-XXI. Studii de demografie istorică (Arad 2006), 29-39.

Ciobanu 2007: T. Ciobanu, Unele categorii socio-fiscale din Basarabia în primele decenii după anexare. In: Satul românesc în context european. Al XXIII-lea Simpozion Naţional de Istorie şi Retrologie Agrară (Oneşti 2007), 139-138.

Ciobanu 2013a: T. Ciobanu, Slujitorii de curte - şerbi aduşi în Basarabia la începutul secolului al XIX-lea din guberniile ruseşti. In: (Coord. V.M. Bohatereţ, K.M. Dobay) SIRAR – trecut, prezent şi viitor. Lucrări ştiinţifice publicate cu ocazia celui de al XXIV-lea Simpozion Naţional de Istorie şi Retrologie Agrară din România (Iaşi 2013), 421-430.

Ciobanu 2013b: T. Tudor, Consideraţii cu privire la organizarea sistemului sanitar şi a carantinelor în Basarabia, în primii ani după anexare. In: Republica Moldova între Est şi Vest. Opţiunile tineretului la etapa actuală. Conferinţa ştiinţifică internaţională (Chişinău 2013), 283-289.

Ciobanu, Ciobanu 2009: T. Ciobanu, Gr. Ciobanu, Vasilcău (Chişinău 2009), 330-448.

Ciupală 2006: A. Ciupală, Istoria femeii, studiile de gen şi provocările istoriografiei româneşti. In: Revista Istorică, serie nouă, tom. XVII, nr. 1-4 (Bucureşti 2006), 75-82.

Enciu 1998: N. Enciu, Basarabia în anii 1918-1940. Evoluţie demografică şi economică (Chişinău: Ed. Civitas 1998).

Enciu 2002: N. Enciu, Populaţia rurală a Basarabiei în anii 1918-1940 (Chişinău: Ed. Epigraf 2002).

Enciu 2013a: N. Enciu, Tradiţionalism şi modernitate în Basarabia anilor 1918-1940. Vol. I. Populaţia Basarabiei interbelice. Aspecte demografice (Chişinău: Ed. Lexon-Prim 2013).

Enciu 2013b: N. Enciu, Evoluţia demografică a Basarabiei între cele două războaie mondiale. Revista de Istorie a Moldovei 1 (93), 2013, 55-75.

Felea 1999: A. Felea, Din istoria mentalităţilor în Ţara Moldovei: imaginea morţii în societatea urbană (mijl. sec XVII - mijl. sec. XVIII). Revista de istorie a Moldovei 1-2, 1999, 66-74.

Felea 2000a: A. Felea, Impactul otoman în viaţa cotidiană şi mentalitatea orăşenilor din Moldova în perioada mijl. sec. XVII - mijl. sec. XVIII. Revista de istorie a Moldovei 3-4, 2000, 76-85.

Felea 2000b: A. Felea, Unele aspecte din cotidianul şi mentalitatea oraşului medieval din Moldova în a doua jumătate a sec. al XVII-lea - sec. al XVIII-lea. In: Materialele conferinţei ştiinţifice "Restitutio in integrum", 17 iunie 2000 (Chişinău 2000), 47-50.

Felea 2003: A. Felea, Despre imaginea corpului în societatea Ţării Moldovei (mijl. sec. XVII - mijl. sec. XVIII). Revista de Istorie a Moldovei 4, 2003, 35-42.

Felea 2006: A. Felea, Testamentele – sursă în studierea atitudinilor în faţa morţii. Tyragetia XV, 2006, 429-436.

Felea 2007a: Al. Felea, Alimentaţia în Ţara Moldovei în secolele XVII-XVII. In: Satul românesc în context european. Al XXIII-lea simpozion naţional de istorie şi retrologie agrară, Bacău, 23-25 august, 2007 (Oneşti 2007), 387-389.

Felea 2007b: A. Felea, Atitudini în faţa morţii în Ţara Moldovei în secolele al XVII-lea - al XVIII-lea. In: Romanoslavica, XLII (Bucureşti 2007), 257-292.

Felea 2007c: A. Felea, Câteva consideraţii asupra preambulului testamentar în Moldova în sec. XVII - înc. sec. XIX. In: Edificarea statului de drept şi punerea în valoare a patrimoniului cultural, istoric şi spiritual al Moldovei în context internaţional, Conferinţa anuală a tinerilor cercetători, Chişinău, 29 martie, 2007 (Chişinău 2007), 25-29.

Felea 2007d: A. Felea, Discursuri testamentare în Ţara Moldovei (sec. XVII - înc. sec. XIX). In: Tradiţii şi valori culturale la Est de Carpaţi (sec. XVI-XX) (Chişinău 2007), 79-90.

Felea 2007e: A. Felea, The Testamentary Speech in Moldova (18th c. - beginning of 19th c.). In: Democracy vs. Autorianism. Abstracts. Warsaw East European Conference 2007 (Warszaw 2007), 27.

Felea 2008: A. Felea, Testamentele din Ţara Moldovei – continuare a tradiţiei bizantine. In: Tradiţie şi reformă în dreptul românesc. A XVIII-a conferinţă ştiinţifică anuală cu participare internaţională (Iaşi 2008), 20-29.

Felea 2011a: A. Felea, Procese de judecată în urma prevederilor testamentare în Ţara Moldovei şi Imperiul Rus (sec. al XVII-lea - înc. sec. al XIX-lea). In: ProMemoria. Revista Institutului de Istorie Socială, vol. I, nr. 1-2 (Chişinău 2011), 44-59.

Felea 2011b: Al. Felea, Testament – a source of family relations research. The case of Manuc Bey. In: Codrul Cosminului, vol. XVII, nr. 1 (Suceava 2011), 73-85.

Felea 2011c: Al. Felea, Testamentele Cantemireştilor. Studiu de caz (sec. al XVIII-lea - înc. sec. al XIX-lea). Tyragetia s.n. V/2, 2011, 165-184.

Felea 2011d: Al. Felea, The theme of forgiveness in testaments and epitaphs in Romanian countries, Rzeczpospolita and the Russian Empire (XVIII century - early XIX century). In: Codrul Cosminului, vol. XVII, nr. 2 (Suceava 2011), 177-184.

Felea 2012a: Al. Felea, A delicate topic: inability of one of the spouses to pursue a conjugal life. In: Codrul Cosminului, vol. XVIII, nr. 2 (Suceava 2012), 381-388.

Felea 2012b: Al. Felea, Consideraţii asupra divorţului în Basarabia în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Tyragetia s.n. VI/2, 2012, 159-173.

Felea 2012c: Al. Felea, Reflections on divorce in Bessarabia in the first half of the nineteenth century: the adultery. In: Codrul Cosminului, vol. XVIII, nr. 1 (Suceava 2012), 127-138.

Felea 2012d: Al. Felea, Sancţiunea morală a testamentelor emise în Ţara Moldovei (sec. XVII - încep. sec. al XIX-lea). Studiu comparativ. In: Sesiunea ştiinţifică a Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei (ediţia a XXII-a), 11-12 octombrie 2012. Program. Rezumatele comunicărilor (Chişinău 2012), 46-47.

Felea 2012e: Al. Felea, Viaţa privată în paginile testamentelor (secolul al XVII-lea - începutul secolului al XIX-lea). In: ProMemoria. Revista Institutului de Istorie Socială, vol. III, nr. 4 (Chişinău 2012) 161-170.

Felea 2013a: Al. Felea, Câteva aspecte ale testamentelor din Bucovina (sec. XVII-înc.sec. al XIX-lea). In: Bogăţia multiseculară a legăturilor istorice şi culturale polono-române (Suceava 2013), 72-82.

Felea 2013b: Al. Felea, Mixed marriages in Bassarabia in the 1-st half of the 19-th Century: between legislation and reality. In: Intermarriage throughout, International Conference, Cluj-Napoca, Romania, 5-8 iunie 2013 (Cluj-Napoca 2013), 42.

Felea 2013c: Al. Felea, Violenţa în familie în spaţiul Pruto-Nistrean în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Pontes. Review of South East European Studies 6-7, 2013, 384-400.

Lisnic 1999: A. Lisnic, „Imaginea de sine" şi „conştiinţa naţională" în Basarabia (Perioada modernă). In: Probleme ale ştiinţelor socio-umane şi modernizării învăţământului. Rezumate ale comunicărilor (Chişinău 1999), 129-130.

Lisnic 2000: A. Lisnic, Cu privire la menţinerea etnonimului „moldovean" în memoria colectivă a comunităţi româneşti din teritoriul dintre Prut şi Nistru. In: Materialele conferinţei ştiinţifice „Restituo in integrum" (17 iunie 2000), ULIM (Chişinău 2000), 41-44.

Lisnic 2001: A. Lisnic, Corpul uman şi reprezentarea lui in mentalitatea colectivă din perspectivă istorică. In: Probleme actuale privind perfecţionarea sistemului de învăţământ din domeniul culturii fizice. Materialele conferinţei jubiliare internaţionale (Chişinău 2001), 327-332.

Lisnic 2002a: A. Lisnic, Tipurile mentalităţilor în istorie. Programa analitcă (Chişinău 2002).

Lisnic 2002b: A. Lisnic, Profetismul în istorie. In: Probleme ale ştiinţelor socio-umane şi modernizării învăţământului. Rezumate ale comunicărilor (Chişinău 2002), 139-141.

Lisnic 2002c: A. Lisnic, Reflecţii asupra fenomenului eschatologic „Milenarism" din perspectivă istorică. In: Materialele conferinţei ştiinţifice „Restituo in integrum" (iunie 2002), ULIM (Chişinău 2002), 35-38.

Lisnic 2003: A. Lisnic, Imaginarul social şi miturile politice în istorie. Programă analitică (Chişinău 2003).

Lisnic 2004a: A. Lisnic, Reprezentările spaţiale în mentalitatea colectivă a populaţiei dintre Prut şi Nistru în sec. al XIX-lea. In: Probleme ale ştiinţelor socio-umaniste şi modernizării învăţământului, Conferinţa ştiinţifică anuală a UPS „I. Creangă", vol. II (Chişinău 2004), 446-450.

Lisnic 2004b: A. Lisnic, Bancul ca sursă de cercetare a mentalităţii colective. In: Anuarul materialelor ştiinţifice a Universităţii din Tiraspol (Chişinău 2004), 117-121.

Lisnic 2005a: A. Lisnic, Polemica confesională-expresie a atitudinii religioase (studiu comparat). In: Religie şi Democraţie în Moldova (Maribor-Chişinău 2005), 167-189.

Lisnic 2005b: A. Lisnic, Ştefan cel Mare ca reprezentare în imaginarul social. In: Buletinul informativ ANTIM, 2005, nr. 4 (28) (Chişinău 2005), 89-94.

Lisnic 2006a: A. Lisnic, Tipurile mentalităţilor: interpretări istorice şi istoriografice. Revista de Istorie a Moldovei 1-2 (65-66), 2006, 65-71.

Lisnic 2006b: A. Lisnic, Tipurile mentalităţilor: interpretări istorice şi istoriografice. Revista de Istorie a Moldovei 3-4 (67-68), 2006, 66-69.

Lopata, Mastyka, Tarita 2013: M. Lopata, A. Mastyka, M. Tarita, The deportations from neighbouring Chernivtsy region in 1944-1953 and from the Bricheny, Oknitsa and Edinets regions (Moldova) in 1949-1951 (Chisinau 2013).

Pâslariuc 1996-1997: V. Pâslariuc, Marea boierime moldoveană şi raporturile ei cu Bogdan vodă al III-lea (1504-1517). In: Ioan Neculce, serie nouă, nr. II-III (Iaşi 1996-1997), 1-18.

Pâslariuc 1998: V. Pâslariuc, Formarea unui mit istoric: Ioan vodă cel Viteaz (1572-1574). In: Analele Ştiinţifice ale Universităţii de Stat din Moldova, seria socio-umane (Chişinău 1998), 52-58.

Pâslariuc 1999: V. Pâslariuc, Unele consideraţii privind politica marii boierimi din Ţara Moldovei între anii 1538-1541. In: Analele Ştiinţifice ale Universităţii de Stat din Moldova, seria socio-umane (Chişinău 1999), 240-244.

Pâslariuc 2001: V. Pâslariuc, La „rhinocopie" dans la tradition byzanzine et post-byzantine. In: XXe Congrès International des Études Byzantines, Collège de France - Sorbonne, 19-25 août 2001, Pré-actes, vol. III (Paris 2001), 260.

Pâslariuc 2002a: V. Pâslariuc, Rhinocopia în tradiţia bizantină şi medievală românească. In: In honorem Ioan Caproşu (Iaşi: Ed. Polirom 2002), 95-109.

Pâslariuc 2002b: V. Pâslariuc, Chişinăul „de altă dată". O succintă cronică a vieţii cotidiene (1900-1940) pe marginea presei din epocă. In: Semne identitare. Semnul moldovenesc. Fabrica de memorie (Chişinău: Ed. Civitas 2002), 1-6.

Pâslariuc 2003: V. Pâslariuc, Unele consideraţii privind prigoana armenilor în timpul lui Ştefan vodă Rareş (1551-1552). In: Analele Ştiinţifice ale Universităţii de Stat din Moldova, seria socio-umane (Chişinău 2003), 50-56.

Pâslariuc 2005a: V. Pâslariuc, Raporturile politice dintre marea boierime şi domnie în Ţara Moldovei în secolul al XVI-lea (Chişinău: Ed. Pontos 2005).

Pâslariuc 2005b: V. Pâslariuc, Ascensiunea Movileştilor pe timpul domniilor lui Petru Şchiopul. In: Simpozionul Internaţional Dinastia Movileştilor – interferenţe politice şi culturale ale elitelor din Europa Centrală şi de Est (secolele XVI-XVII). Rezumate (Chişinău 2005), 11.

Pâslariuc 2006a: V. Pâslariuc, La réception du modèle culturelle byzantin dans la construction identitaire de la grande noblesse moldave au XVIe siècle. In: Proceedings of the 21st International Congress of Byzantine Studies, London 21-26, August 2006, vol. III (London 2006), 12-13.

Pâslariuc 2006b: V. Pâslariuc, Radiografia unui mit istoric românesc sau un tiran trădat: Ioan vodă. In: Civilizaţia medievală şi modernă în Moldova. Studii in honorem Demir Dragnev (Chişinău: Ed. Civitas 2006), 62-82.

Pâslariuc 2006c: V. Pâslariuc, Unele observaţii privind tirania, tiranomahia şi tiranicidul în secolul al XVI-lea moldovenesc. In: Studii in honorem Pavel Cocârlă. Studii de istorie medie şi modernă (Chişinău: Ed. Cartdidact 2006), 69-85.

Pâslariuc 2009a: V. Pâslariuc, Apariţia miturilor istorice româneşti: cazul Ioan vodă cel Cumplit. In: (Eds. Em. Dragnev, V. Pâslariuc, Ig. Caşu, Y. Josanu) Metodologia cercetărilor în domeniul studiilor sud-est europene. Studii de caz (Chişinău 2009), 54-110.

Pâslariuc 2009b: V. Pâslariuc, Stăpâniri imperiale şi elite locale în sud-estul Europei (sfârşitul secolului al XIV-lea - începutul secolului al XIX-lea). In: (Ed. V. Pâslariuc) Cursuri la masterat în domeniul studiilor sud-est europene, vol. III, Europa de Sud-Est: elite locale, spiritualitate şi simboluri naţionale (Chişinău 2009), 5-40.

Pâslariuc 2009c: V. Pâslariuc, „Să fie cercetate şi certate pentru aceste fapte". Păcat şi Stat la începutul stăpînirii ruseşti în Basarabia. Studiu de analiză micro-istorică. Pontes. Review of South East European Studies V, 2009, 8-36.

Pâslariuc 2010: V. Pâslariuc, Moldova. In: (Ed. St. Berger), Writing the Nation, vol. I. In: (Eds. I. Porciani, L. Raphael) Atlas of the Institutions of European Historiographies 1800 to the Present (London: Palgrave Macmillan 2010), 97-98.

Pâslariuc 2011a: V. Pâslariuc, Chişinău – capitala Republicii Moldova. Anii Independenţei. In: (Ed. Şt. Rusu) Chişinău – Artă, Cercetare în Sfera publică (Chişinău 2011), 211-216.

Pâslariuc 2011b: V. Pâslariuc, Resematizarea spaţiului public. Discurs politic şi peisaj urban în Chişinău (sfârşitul sec. XVIII - începutul sec. XXI). In: (Ed. Şt. Rusu) Chişinău – Artă, Cercetare în Sfera publică (Chişinău 2011), 223-240.

Pâslariuc 2011c: V. Pâslariuc, Ţarul Alexandru al II-lea declară război Imperiului Otoman la Chişinău. In: Historia, nr. 109, ianuarie (Bucureşti 2011), 42-45.

Pâslariuc 2011d: V. Pâslariuc, Cine a devastat Chişinăul în iulie 1941? In: Historia, nr. 115, iulie (Bucureşti 2011).

Pâslariuc 2011-2012: V. Pâslariuc, „Apocalipsa după Ştefan": temeri eshatologice şi violenţă ritualică în timpul domniei lui Ştefan cel Mare. Pontes. Review of South-eastern european history 7-8, 2011-2012, 89-108.

Pâslariuc 2012a: V. Pâslariuc, Ruşii prezintă anexarea ca pe un act mesianic. In: Historia, nr. 125, mai (Bucureşti 2012), 20-24.

Pâslariuc 2012b: V. Pâslariuc, Cum a fost semnat Tratatul de la Bucureşti. Contrafort nr. 5-6, (211-212), mai-iunie 2012.

Pâslariuc, Dragnev 2002: V. Pâslariuc, Em. Dragnev, Despre unele practici de mutilare corporală a pretendenţilor la domnie în Bizanţ şi Ţările Române în Evul Mediu. In: Raporturile moldo-greceşti în contextul relaţiilor internaţionale: probleme şi perspective (Chişinău 2002), 42-43.

Pâslariuc et al. 2004: V. Pâslariuc, D. Dragnev, Em. Dragnev, Ig. Caşu, Ştefan cel Mare şi Sfânt în contextul epocii şi al posterităţii (Chişinău: Ed. Civitas 2004).

Sofian 2009: D. Sofian, Politica statului sovietic faţă de familie: etape şi repere legislative. Tyragetia s.n. III/2, 2009, 299-304.

Tărîţă 2011: M. Tărîţă, Şedinţa plenarei a III-a a CC al PC (b) al Moldovei. 25-27 iunie 1944. In: Consolidarea şi dezvoltarea statului de drept în contextul integrării europene (Chişinău 2011), 118-130.

Tărîţă 2012a: M. Tărîţă, Activitatea comisariatului poporului pentru învăţământ al RSSM în anul de studii 1944-1945. Revista de istorie a Moldovei 1, 2000, 79-96.

Tărîţă 2012b: M. Tărîţă, Aspecte ale activităţii Uniunii Scriitorilor Sovietici din RSS Moldovenească. 1944-1948. In: In honorem Alexandru Moşanu. Studii de istorie medievală, modernă şi contemporană a românilor (Cluj-Napoca 2012), 589-599.

Tărîţă 2012c: M. Tărîţă, Ideologie şi literatură în RSS Moldovenească. 1945-1948. Arhivele Totalitarismului 3-4, 2012, 17-29.

Tărîţă 2012d: M. Tărîţă, The problem of the Cosmopolitalism in Moldavian Soviet Socialist Literature (1949). Brukenthalia. Romanian Cultural History Review 2, 2012, 186-190.

Tărîţă 2013a: M. Tărîţă, The opera of George Meniuc under the pressure of the resolution on the journals „Звезда" and „Ленинград" (September-October 1946). Revista de Istorie a Moldovei 4, 2013, 40-47.

Tărîţă 2013b: M. Tărîţă, Deportations and Forced Labour. Forms of Remembering in the Villages of Arboreny, Boian and Mahala (Chernivtsy Region, Ukraine). Interstitio. East European Review of Historical and Cultural Anthropology IV/1-2, 2012, 125-134.

Tărîţă 2013c: M. Tărîţă, Avatarurile satelor nord-bucovinene în anii 1944-1945. Publicistică, memorii, interviuri. In: Anuarul Institutului de Istorie, Stat şi Drept: Materialele sesiunii ştiinţifice anuale, 27 decembrie 2012 (Chişinău 2013), 297-303.

Ungureanu 1996: C. Ungureanu, Populaţia Bucovinei în preajma anexării ei de către Austria. In: Ţara Fagilor, nr. V (Cernăuţi - Târgu-Mureş 1996), 7-19.

Ungureanu 1997: C. Ungureanu, Procese migraţioniste în Bucovina în perioada administraţiei militare (1774-1786). Revista de Istorie a Moldovei 1-2 (VIII), 1997, 5-18.

Ungureanu 1999: C. Ungureanu, Începutul colonizării Bucovinei în perioada administraţiei militare (1774-1786). In: Codrul Cosminului, nr. 5 (Suceava 1999), 127-144.

Ungureanu 2002: C. Ungureanu, Alegătorii din Bucovina, către anul 1910. In: Analele Bucovinei, anul IX, 1 (Bucureşti-Rădăuţi 2002), 97-124.

Ungureanu 2003a: C. Ungureanu, Bucovina în perioada stăpânirii austriece 1774-1918. Aspecte etnodemografice şi confesionale (Chişinău: Ed. Civitas 2003).

Ungureanu 2003b: C. Ungureanu, Trei variante austriece, din anul 1915, de cedare parţială a Bucovinei României. In: Analele Bucovinei, anul X, 1 (Bucureşti-Rădăuţi 2003), 143-154.

Ungureanu 2003c: C. Ungureanu, Populaţia Bucovinei în perioada stăpânirii austriece. In: Glasul Bucovinei, an X, 3-4 (Cernăuţi-Bucureşti 2003), 7-21.

Ungureanu 2003d: C. Ungureanu, Die Historiographie in der Republik Moldova im vergangenen Jahrzehnt, în Klio ohne Fesseln?. In: (Ed. P. Lang) Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus (Wien - Frankfurt am Main - Berlin - Bern - Bruxelles - New York - Oxford 2003), 225-236.

Ungureanu 2003e: C. Ungureanu, Universitatea austriacă din Cernăuţi. In: Destin Românesc, an X, 1 (Chişinău 2003), 93-103.

Ungureanu 2003f: C. Ungureanu, Populaţia Transnistriei (1926-1989). In: Destin Românesc, an X, 3-4 (Chişinău 2003), 114-142.

Ungureanu 2004a: C. Ungureanu, Biserica catolică din Bucovina în perioada stăpânirii austriece. In: Ţara Fagilor, nr. XIII (Cernăuţi - Târgu-Mureş 2004), 23-36.

Ungureanu 2004b: C. Ungureanu, Bevölkerung der Bukowina an Ende der 18. Jahrhundert - erste Hälfte des 19. Jahrhunderts. Pontes. Review of South East European Studies I, 2004, 71-86.

Ungureanu 2005a: C. Ungureanu, Ştiinţa de carte în teritoriile populate de români la începutul secolului XX. In: Codrul Cosminului, nr. 11 (21) (Suceava 2005), 75-101.

Ungureanu 2005b: C. Ungureanu, Învăţământul primar din Bucovina în perioada 1869-1914. In: Glasul Bucovinei, an XII, 3 (Cernăuţi-Bucureşti 2005), 7-28.

Ungureanu 2005c: C. Ungureanu, Învăţământul particular românesc din Bucovina la sfârşitul stăpânirii austriece. Revista de Istorie a Moldovei 4 (64), 2005, 83-95.

Ungureanu 2006a: C. Ungureanu, Învăţământul primar din România, Transilvania, Bucovina şi Basarabia la sfârşitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea. In: Revista Istorică, serie nouă, tom. XVII, nr. 5-6 (Bucureşti 2006), 109-130.

Ungureanu 2006b: C. Ungureanu, Inspectorii şcolari din Bucovina în perioada 1869-1918. In: Glasul Bucovinei, an XIII, 2 (Cernăuţi-Bucureşti 2006), 23-37.

Ungureanu 2006c: C. Ungureanu, Populaţia din sudul Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea. In: Caiete de Istorie, nr. 3 (15) (Chişinău 2006), 16-23.

Ungureanu 2006d: C. Ungureanu, Consequences of the Division of Bukovina and of the Repatriation of the Germans from Bukovina. In: Transylvanian Review, vol. XV, no. 3 (Cluj-Napoca 2006), 71-88.

Ungureanu 2007: C. Ungureanu, Învăţământul primar din Bucovina (1774-1918) (Chişinău: Ed. Civitas 2007).

Ungureanu 2008a: C. Ungureanu, Die deutschsprachige Czernowitzer Presse über den Grundschulunterricht in der Bukowina. In: Deutschsprachige Öffentlichkeit und Presse in Mittelost- und Südosteuropa (1848-1948) (Iaşi 2008), 379-394.

Ungureanu 2008b: C. Ungureanu, Gimnaziul german din Cernăuţi (1808-1918). In: Glasul Bucovinei, an XV, 3 (Cernăuţi-Bucureşti 2008), 50-71.

Ungureanu 2009a: C. Ungureanu, Populaţia din teritoriul actual al regiunii Cernăuţi în perioada 1774-1940. In: (Coord. I. Popescu, C. Ungureanu) Românii din Ucraina între trecut şi viitor, vol. I. Românii din regiunea Cernăuţi (studiu etnodemografic şi sociolingvistic) (Oradea: Ed. Primus 2009), 77-165.

Ungureanu 2009b: C. Ungureanu, Die Bedeutung des Franziszeischen Katasters für die sozio-ökonomische Entwicklung der Bukowina. In: Transilvanian Review, vol. XVIII, Supplement no. 1 (Cluj-Napoca 2009), 113-129.

Ungureanu 2009c: C. Ungureanu, The Orthodox Gymnasium in Suceava (1860-1918). In: Codrul Cosminului, 15 (Suceava 2009), 113-134.

Ungureanu 2011: C. Ungureanu, Populaţia din teritoriul actualei regiuni Cernăuţi (1940-2001). In: Destin Românesc, an VI (XVIII), nr. 4 (74) (Chişinău 2011), 79-95.

Ungureanu 2012a: C. Ungureanu, Gimnaziile din Bucovina. In: Anuarul Institutului de Istorie, Stat şi Drept (Chişinău 2012), 147-177.

Ungureanu 2012b: C. Ungureanu, Populaţia raioanelor de Est ale Republicii Moldova în 1989 şi 2004 (evoluţie etnică). In: Destin Românesc, an VII (XIX), nr. 3 (Chişinău 2012), 131-144.

Ungureanu 2012c: C. Ungureanu, Populaţia raioanelor de Est ale Republicii Moldova în 1989 şi 2004 (evoluţie etnică). In: Destin Românesc, an VII (XIX), nr. 4 (Chişinău 2012), 86-107.

Ungureanu 2012d: C. Ungureanu, Bucovina şi Basarabia sub stăpâniri străine: asemănări şi deosebiri. In: 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul ţarist: consecinţele raptului teritorial pentru românii basarabeni (Cahul 2012), 217-249.

Ursan 2012: O. Ursan, Femeia în politica moldovenească: soluţii şi perspective. In: Buletin ştiinţific al tinerilor istorici, Scriere nouă, I (VI) (Chişinău 2012), 289-294.

Ursan 2013: O. Ursan, Moldovan modern family: between the interest of the government and the priorities of the citizens. In: ProMemoria. Revista Institutului de Istorie Socială, nr. 5-6 (Chişinău 2013), 205-208.

Zabolotnaia 2002: L. Zabolotnaia, Situaţia femeilor din Moldova în evul mediu. Imaginea, statutul social, drepturile şi obligaţii (sec. al XVI-lea - mijlocul sec. al XVII-lea). In: ROMANIA: A Crossroads of Europe. The Center for Romanian Studies (Iaşi - Oxford - Palm Beach - Portland 2002), 43-52.

Zabolotnaia 2004: L. Zabolotnaia, Raporturile dinastice şi rolul „diplomaţiei de mariaj" în relaţiile moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XIV-lea - mijlocul secolului al XVII-lea (Chişinău 2004).

Zabolotnaia 2005a: L. Zabolotnaia, Les droits des femmes de Moldavie en Moyen Âge. In:Wschodni Rocznik Humanistyczny, tom II (Lublin - Radzyń Podlaski - Siedlce 2005), 55-61.

Zabolotnaia 2005b: L. Zabolotnaia, Dreptul femeilor la divorţ în Moldova Medievală (secolele XVI- XVII). Tyragetia XIV, 2005, 148-154.

Zabolotnaia 2006a: L. Zabolotnaia, Images of man and woman. Medieval Moldova as described by the missionaries (XVII-XVIII c.). In: Celebration and every day life in the Grand Duchy of Lithuania and its context. Papers abstracts (Vilnius 2006), 31-33.

Zabolotnaia 2006b: L. Zabolotnaia, Între lege şi obicei. In: Rumuni i Polacy w Europie. Historia i dzień dzisiejszy (Suceava 2006), 253-264.

Zabolotnaia 2006c: L. Zabolotnaia, Impactul dreptului bizantin asupra legislaţiei Ţărilor Române. In: Materialele conferinţei „Relaţiile moldo-elene din adâncul secolelor" (Chişinău 2006), 38-42.

Zabolotnaia 2006d: L. Zabolotnaia, Dreptul femeilor la proprietate şi moştenire. Revista de Istorie a Moldovei 1-2, 2006, 17-28.

Zabolotnaia 2006e: L. Zabolotnaia, Unele consideraţii asupra testamentului Mariei Cneajna, fiica lui Ştefan cel Mare. In: Civilizaţia medievală şi modernă Moldova. Ediţie specială (Chişinău 2006), 404-420.

Zabolotnaia 2006f: L. Zabolotnaia, Chipul femeii din Moldova reflectat în documentele interne şi relatările străinilor. Tyragetia XV, 2006, 149-157.

Zabolotnaia 2007a: L. Zabolotnaia, Femeile în Moldova medievală (sec. XVI-XVII). Revista de Istorie a Moldovei 4, 2007, 74-85.

Zabolotnaia 2007b: L. Zabolotnaia, Viziunile contemporanilor asupra particularităţilor femeilor din Moldova în Evul Mediu. In: Tradiţii şi valori culturale la Est de Crapaţi (sec. XVI-XX). Materialele conferinţei ştiinţifice (Chişinău 2007), 65-79.

Zabolotnaia 2007c: L. Zabolotnaia, Influenţe bizantine în dreptul de proprietate în Moldova medievală (Отражение византийского законодательства на имущественные права средневековой Молдовы). In: Материалы научной конференции „Предпосылки зарождения греческой античной культуры и ее значение для европейской цивилизации" (III-е издание) (Chişinău 2007), 13-26.

Zabolotnaia 2007d: L. Zabolotnaia, Un document necunoscut despre viaţa privată. Un act de divorţ din 1795. Revista de Istorie a Moldovei 3, 2007, 86-92.

Zabolotnaia 2007e: L. Zabolotnaia, Condiţii de încheiere a căsătoriei în Evul Mediu. Studiu comparative. Tyragetia s.n. I/2, 2007, 107-113.

Zabolotnaia 2007f: L. Zabolotnaia, Femeia şi condiţii de încheiere a căsătoriei în Evul Mediu. In: Satul românesc în contextul european. Materialele al XXIII-lea simpozion naţional de istorie şi retrologie agrară (Bacău 2007), 205-208.

Zabolotnaia 2008a: L. Zabolotnaia, Consideraţii privind divorţul lui Alexandru cel Bun cu Ryngałła-Anna. Revista de Istorie a Moldovei 1, 2008, 144-152.

Zabolotnaia 2008b: L. Zabolotnaia, Între politică şi destin. Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu, văzută prin prisma seculară a istoriei. Revista de Istorie a Moldovei 3, 2008, 16-45.

Zabolotnaia 2008c: L. Zabolotnaia, Unele fragmente din viaţa privată a Movilencelor Maria şi Anna. In: We wspólnocie narodów i kultur. W kręgu relacji polsko-rumuńskich. Materiały z sympozjum. Comunitatea popoarelor şi culturilor. În lumea relaţiilor polono-române. Materialele simpozionului (Suceava 2008), 54-68.

Zabolotnaia 2008d: L. Zabolotnaia, Influenţe bizantine în dreptul de proprietate. In: Moldova medievală. Tradiţie şi reformă în dreptul românesc. Anuar, tomul XIV-Drept (Iaşi 2008), 30-41.

Zabolotnaia 2008e: L. Zabolotnaia, Movilencele şi descendenţii. Pagini necunoscute. Unele contribuţii la genealogia descendenţilor lui Ieremia Movilă. Tyragetia s.n. II/2, 2008, 27-42.

Zabolotnaia 2009: L. Zabolotnaia, The image of man and woman in Moldova in the eyes of catholic missionaries between the XVIth - XVIIIth centuries. In: Celebrations and everyday life in the Grand Duchy of Lithuania and its contexts. Acta Academiae Artium Vilnensis 54 (Vilnius 2009), 143-149.

Zabolotnaia 2010a: L. Zabolotnaia, Statutul social şi situaţia juridică a femeilor în procesul de divorţ în Ţările Romane (sec. al XVII-lea). In: (Coord: C. Pădurean, I. Bolovan) Studii de demografie istorică (sec.XVII-XXI) (Arad: Ed. Gutenberg Univers 2010), 23-39.

Zabolotnaia 2010b: L. Zabolotnaia, Ślub księcia Janusza Radziwiłła z Marią Lupu widziany oczamy im wspólczesnych. In: Relacje polsko-rumunskie w historii i kulturze. Materialy z sympozjum (Suceava 2010), 115-121.

Zabolotnaia 2011a: L. Zabolotnaia, Femeia în relaţiile de familie din Ţara Moldovei în contextul european până la începutul sec. al XVIII-lea (Căsătorie, logodnă, divorţ). Istoria la feminin (Chişinău: Ed. Pontos 2011).

Zabolotnaia 2011b: L. Zabolotnaia, Terms of Marriage between individuals of non-orthodox faith in the Russian Empire (On the Basis of the Letters of Nicholas I „Law on marriage alliance"). In: Codrul Cosminului, 1 (Suceava 2011), 87-95.

Zabolotnaia 2012a: L. Zabolotnaia (coord.), Factorul feminin în istorie. Women's factor in history. Женский фактор в истории: Culegere de studii şi documente, AŞM-USM (Chişinău 2012).

Zabolotnaia 2012b: L. Zabolotnaia, The story of the courtship of Catherine "the Circassian", the second wife of the prince Vasile Lupu. In: Codrul Cosminului, XVIII, no. 1 (Suceava 2012), 43-50.

Zabolotnaia 2012c: L. Zabolotnaia, Women and power in the history of the Asan dinasty. Tyragetia s.n. VI/2, 2012, 53-62.

Zabolotnaia 2012d: L. Zabolotnaia, Dinastia Asan. Moştenirea puterii politice pe linie feminină în Bulgaria (sec. XII-XIV). In: (Coord. L. Zabolotnaia) Factorul feminin în istorie. Women's factor in history. Женский фактор в истории: Culegere de studii şi documente (Chişinău 2012), 38-58.

Zabolotnaia 2013: L. Zabolotnaia, The Impact of the Ottoman Factor on the Status of Women in the South-Eastern European Countries in the Middle Ages through Historiography Perspectives. In: Codrul Cosminului, XX, no. 1 (Suceava 2013), 127-141.

Бырладяну 2004: В. Бырладяну, Константы политической культуры и эволюция общественного сознания в период постсоветских трансформаций в Республике Молдова. В: Перекрёстки. Журнал Исследований Восточноевропейского Пограничья, №1-2 (Минск 2004), 61-66.

Бырладяну 2010: В. Бырладяну, О некоторых практиках символического отграничения и осмысления новых территорий в Российской империи в первой половине XIX-го века. В: Историческое пространство. Проблемы истории стран СНГ, №1 (Москва: Наука 2010), 15-20.

Заболотная 2007: Л. Заболотная, Некоторые аспекты гендерной истории Молдовы в средневековье и раннее Новое время (XVI-XVIII вв.). В сб.: Актуальные проблемы из исторического прошлого и современности в общественно-гуманитарных и социо-религиоведческих науках Беларуси, ближнего и дальнего зарубежья, т. 2 (Витебск 2007), 259-263.

Заболотная 2008: Л. Заболотная, Правовое положение женщин в средневековой Молдове. Гендерное равноправие в России. В: Материалы международной конференции „Правовое положение женщин в России: вчера, сегодня, завтра". Программа международной конференции Сакт-Петербург, 21-23 марта 2008 года (Санкт-Петербург: Алетейя 2008), 128-132.

Заболотная 2010a: Л. Заболотная, Условия заключения брака лицами не православного вероисповедания в Российской империи в XIX веке (На основе грамоты Николая I «Закон о союзе брачном»). В сб.: Женская история и современные гендерные роли: переосмысливая прошлое, задумываясь о будущем, том 1. Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая, РАИЖИ (Москва 2010), 126-133.

Заболотная 2010b: Л. Заболотная, Имели ли женщины право на развод в XV-XVII вв.? В сб.: Социальная история. Семья в раннее новое время. Ежегодник. Центр социальной истории Института всеобщей истории РАН Междисциплинарный центр изучения истории, экономики и общества. Центр экономической истории Исторического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова, Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН, Институт российской истории РАН (Санкт-Петербург: Алетейя 2009), 9-23.

Заболотная 2010c: Л. Заболотная, Гендерная стратегия в современной политике Молдовы. В сб.: Власть, этнос, семья: гендерные роли в XXI веке. Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая, РАИЖИ (Москва 2010), 82-89.

Заболотная 2011a: Л. Заболотная, Женщина и власть в истории господствующих династий средневековой Сербии (Неманичей и Хребеляновичей). В: (Red. J. Paszkiewicz, Z. Pentek) Stereotypy Bałkańskie. Księnga jubileuszowa Profesor Ilony Czamańskiej. Instytut Historii UAM (Poznań 2011), 86-98.

Заболотная 2011b: Л. Заболотная, Сведения современников о свадьбе Руксандры и Тимуша Хмельницкого. В: Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Материалы XX Международной конференции в центре Памяткознавства в Киеве 23-24 марта, том 2. Институт Национальной Истории Украины (Киев 2011), 293-305.

Заболотная 2011c: Л. Заболотная, Незаконорожденные дети и их право на наследование в Молдове в XVII веке. В сб.: Частное и общественное: гендерный аспект, том 1. Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая, РАИЖИ (Москва 2011), 232-238.

Заболотная 2012a: Л. Заболотная, Женщина и власть в странах юго-восточной Европы в XIV веке (На примере династии Шишманов). В: Образование, наука, производство и управление. Материалы всероссийской научно-практической конференции с международным участием. Сборник научных и научно-методических докладов, том V, №1 (Старый Оскол 2012), 97-105.

Заболотная 2012b: Л. Заболотная, Образ молдавской женщины средневековья и раннего нового времени глазами очевидцев. В сб.: Историческое пространство. Проблемы истории стран СНГ, №4 (Москва 2012), 38-48.

Заболотная 2012c: Л. Заболотная, Мужчина и женщина в системе брачно-имущественных отношений или скрытая власть денег. В сб.: Женщины и мужчины в контексте исторических перемен, том I. Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН, РАИЖИ (Москва 2012), 400-402.

Заболотная 2012d: Л. Заболотная, Роль женского фактора в истории господствующих династий средневековой Сербии. (На основе летописей и родословцев). В: (Coord. L. Zabolotnaia) Factorul feminin în istorie. Women's factor in history. Женский фактор в истории: Culegere de studii şi documente (Chişinău 2012), 65-70.

Заболотная 2013a: Л. Заболотная, Женская история в странах юго-восточной Европы в период Османского владычества. Историографический аспект. В: Российская гендерная история с «юга на запад»: прошлое определяет настоящее. Материалы Шестой международной научной конференции Российской ассоциации исследователей женской истории, том 2 (Нальчик-Москва 2013), 227-229.

Заболотная 2013b: Л. Заболотная, Российское законодательство XIX века о заключении брака между лицами не православного вероисповедания. В: (Ред. Н.С. Нижник) Правовая система России: традиции и инновации. Материалы X всероссийской научно-теоретической конференции. Санкт-Петербург, 25-27 апреля 2013 г., ч. II. Санкт-Петербургский университет МВД России (Санкт-Петербург 2013), 212-217.

Кашу 2010a: Д. Кашу, Политика гендерного равенства в советской Молдавии (в первые послевоенные годы. В: Femeile din Moldova. Conferinţa republicană ştiinţifico-practică, Chişinău, 25 martie 2010 (Chişinău 2010), 43-46.

Кашу 2010b: Д. Кашу, Внедрение коммунистических ритуалов в семейные традиции и обряды: на примере МССР. В сб.: III-я Международная научная конференция РАИЖИ „Женская история и современные гендерные роли: переосмысливая прошлое, задумываясь о будущем" (Москва 2010), 265-271.

Репина 2011: Л. Репина, Историческая наука на рубеже XX-XXI вв. (Москва: Кругъ 2011).

Репина, Зверева, Парамонова 2004: Л. Репина, В. Зверева, М. Парамонова, История исторического познания (Москва: Дрофа 2004).

Тойнби 1991: А.Дж. Тойнби, Постижение истории. Сборник (Москва 1991).

Урсан 2012a: О. Урсан, Женщина в молдавской политике: решения и перспективы. В: (Coord. L. Zabolotnaia) Factorul feminin în istorie. Women's factor in history. Женский фактор в истории: Culegere de studii şi documente (Chişinău 2012), 70-76.

Урсан 2012b: О. Урсан, Гендерное образование в Молдове: возможности, качество и перспективы. В сб.: Женщины и мужчины в контексте исторических перемен, т. 1 (Москва-Тверь 2012), 391-394.

Урсан 2013a: О. Урсан, Глобализация и кризис молдавской семьи. В: X конгресс этнографов и антропологов России. Тезисы (Москва 2013), 286.

Урсан 2013b: О. Урсан, Социальный статус женщины в современном молдавском обществе. В: Материалы Шестой международной научной конференции Российской ассоциации исследователей женской истории, 3-6 октября 2013, т. 1 (Москва-Нальчик 2013), 156-160.

Февр 1991: Л. Февр, Бои за историю (Москва 1991).

Феля 2011: А. Феля, Разводы в Бессарабии в первой половине XIX века - между нормой и реальностью. В: Частное и общественное: гендерный аспект, том 1. Материалы 4 международной конференции Российской ассоциации исследователей женской истории и Института этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН, 20-22 октября 2011 года, Ярославль (Москва 2011), 264-270.

Феля 2012a: А. Феля, Повседневная жизнь и завещания. В: Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей, випуск 29 (Переяслав-Хмельницкий 2012), 58-62.

Феля 2012b: А. Феля, Закрытая тема: половое бессилие супруга как мотив для развода в Бессарабии первой половины XIX века. В сб.: Женщины и мужчины в контексте исторических перемен. Материалы пятой Международной научной конференции Российской ассоциации исследователей женской истории и Института Н.Н. Миклухо-Маклая РАН, 4-7 октября 2012 Тверь, том 1 (Москва-Тверь 2012), 426-429.

Феля 2012c: А. Феля, Завещание Пембы Манук-Бей и борьба родственников за ее имущество. В: (Coord. L. Zabolotnaia) Factorul feminin în istorie. Women's factor in history. Женский фактор в истории: Culegere de studii şi documente (Chişinău 2012), 227-234.

New research areas in the modern historical science of Moldova. Results and Prospects

Abstract

After the collapse of the USSR, with the independence of the former Soviet republics there established a period characterized by historians as a transition from a totalitarian to a democratic regime. In each of the republics the transition period was characterized according to its internal characteristics and consistent patterns and in dependence of national and historical peculiarities of development as well as external factors. However, we can note the similarities of *post-Soviet syndrome*. First, there is an upsurge of interest in *national history* and *the nationalization of history* in all CIS countries. Secondly, the science of history goes through a painful stage of revaluation of many facts and events, there has changed the political emphasis in historical studies. The problem of national

revival became the main task of the historians. Third, fundamental importance in modern historical science has *the factor of expansion of historical research*.

Since the mid-1990s, on the border of millennia, there has emerged a series of papers (theses, articles, monographs, documents etc.) focused on the new, western trends in historical scholarship – historical anthropology, intellectual history, the history of the individual, gender history, etc. The younger generation of historians especially helped the development of the new areas. Natural interest of historians to these research entailed serious methodological consequences – an interdisciplinary approach, the search for synthesis through diversity, civilization, historical and cultural approach, etc. New social history has become explored through the prism of historical anthropologism. A human, his way of thinking and behavior, lifestyle, spirituality, mentality and everyday life became the subject of research, and anthropological method has proved itself in the heart of the problem of human history.

An important place in contemporary debates takes the problem of *interpretation of historical facts* and *rewriting of history*. However, in our view, the question of rewriting of history should be differentiated. On the assumption of academic, scientific positions, through the introducing new historical documents, new methodological approaches there occurs *the rewriting of history*. But a feature of the fundamental historical scholarship is that the historical facts should serve science, not politics. At the same time, the real political science is impossible without history. Politicized history becomes declarative and futile. There are many different estimates of a single event or process. Therein lies the strength and weakness of history, but we must remember that history is a science, not an appendage of politics and an instrument of politicians.

Новые направления современной исторической науки Молдовы. Итоги и перспективы

Резюме

После распада СССР, с обретением независимости бывшими союзными республиками установился период, который характеризуется историками как переходный от тоталитарного режима к демократическому. В каждой из республик переходный период протекал согласно своим внутренним особенностям и закономерностям и определялся как национально-историческими особенностями развития, так и внешними факторами. Однако можно отметить и общие черты *постсоветского синдрома*. Это, во-первых, всплеск интереса к *национальной истории* и *национализации истории* во всех странах СНГ. Во-вторых, сама историческая наука проходит болезненный этап переоценки многих фактов и явлений, поменялись политические акценты в исторических исследованиях. Основной задачей историков стали проблемы национального возрождения. В-третьих, в современной исторической науке принципиальную важность имеет *фактор расширения исторических исследований*. С середины 90-х годов, на рубеже тысячелетий появилась серия работ (диссертаций, статей, монографий, сборников документов и т.д.), ориентированных на новые, прозападные направления в исторической науке – историческую антропологию, интеллектуальную историю, историю индивида, гендерную историю и др. Развитию новых направлений особенно способствовало молодое поколение историков. Закономерный интерес историков к данным исследованиям повлек за собой серьезные последствия методологического плана – междисциплинарный подход, поиск синтеза через многообразие, цивилизационный, историко-культурный подход и т.д. Новая социальная история стала исследоваться не в ракурсе общественных движений, а через призму исторического антропологизма. Человек, его образ мышления и поведения, образ жизни, духовность, ментальность и повседневность стали предметом исследований, а антропологический метод утвердил себя в центре проблемы истории человека.

Важное место в современных дискуссиях занимает проблема *интерпретации исторических фактов* и *переписывания* истории. Однако, на наш взгляд, вопрос о переписывании истории должен быть дифференцирован. Исходя из академических, научных позиций, при вводе в оборот новых исторических документов, новых методологических подходов происходит *переписывание* истории. Но особенность фундаментальной исторической науки состоит в том, что исторические факты должны служить науке, а не политике. В то же время, настоящая политология невозможна без истории. Политизированная история становится декларативной и бесперспективной. Есть много разных оценок одного события или процесса. В этом сила и слабость истории, но надо помнить, что история это наука, а не придаток политики и инструмент политиков.

24.02.2012

Dr. Lilia Zabolotnaia, Institutul de Istorie al AȘM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chișinău, Republica Moldova, e-mail: lilia_zabolotnaia2000@yahoo.com

INTERPRETĂRI NOI CU PRIVIRE LA ORIGINEA ŞI NUMELE LUI GAVRIIL BĂNULESCU (BODONI)

Elena Chiaburu

„Istoria unui popor nu se consideră niciodată deplin luminată dacă nu se cercetează şi dovezile potrivnice", scria Ştefan Gr. Berechet în anul 1940, în prefaţa lucrării învăţatului basarabean Leon Casso, *Rusia şi bazinul dunărean* (Casso 2003, 12). Din acest motiv, dacă nici după două secole de la înfiinţarea mitropoliei Chişinăului biografia lui Gavriil Bănulescu (Bodoni) până la numirea lui ca mitropolit al Ţării Moldovei de autorităţile ruse de ocupaţie în anul 1792 nu este limpede, atunci cercetătorii sunt datori să completeze informaţiile privitoare la acest însemnat personaj istoric.

În câteva rânduri am supus investigaţiei teoriile privitoare la originea transilvăneană, bucovineană sau rusă a lui Gavriil Bănulescu (Bodoni) şi la numele său dublu (Chiaburu 2013; Chiaburu 2013a). În continuare, vom completa aceste analize cu informaţii noi, scopul urmărit fiind obţinerea unei imagini corecte a celui dintâi mitropolit al Chişinăului, prin înlăturarea greşelilor generate de necunoaşterea unor concepte şi mecanisme sau de folosirea necritică a materialului istoric. Analiza va fi făcută cronologic, pe baza lucrărilor de istorie a românilor, a bisericii, genealogie, culegeri de documente, dicţionare, enciclopedii.

În ciuda faptului că inscripţia de pe mormântul de la mănăstirea Căpriana, pusă după moartea lui Gavriil, spune că „s-a născut în Transilvania, în vestita circumscripţie Bistriţa" (Eşanu 2003, 428), iar în stânga Prutului bibliografia care îl priveşte este bogată, originea lui Gavriil Bănulescu (Bodoni) nu este limpede. Pornind de la această inscripţie postumă, s-a încetăţenit ideea că Gavriil era român, născut în Transilvania, la Bistriţa, într-o familie provenită din Bucovina, de la Câmpulung Moldovenesc. Izvoarele contemporane afirmă însă că era rus, în vreme ce un istoric român, la mijlocul anilor '90 ai secolului al XX-lea, presupunea că i-a fost alterată biografia în vremea ţarismului astfel încât să i se poată justifica ascensiunea pe scaunul mitropolitan de la Iaşi şi Chişinău.

Ipoteza originii transilvănene

Axentie Stadniţchi afirmă că tatăl viitorului mitropolit „s-a născut în *Vindau*, care se află în vestita circumscripţie Bistriţa"; că o soră vitregă, Arşinica, era „înmormântată în colonia militară *Monosfalva*", iar alta dreaptă, Marfa sau Maria, trăia „în colonia militară *Morosorosfali*" (Stadniţchi 2004, 111, nota 35). Cu alte prilejuri, am arătat cum sunt confundate denumirile geografice din Transilvania în care se presupune că s-a născut şi că a învăţat Gavriil Bănulescu (Bodoni) (Chiaburu 2013, 29-30; Chiaburu 2013a, 61-62). În continuare, vom extinde analiza asupra acestor localităţi.

Vinda este denumirea maghiară a satului Ghinda, azi suburbie a oraşului Bistriţa, *Monosfalva* ar putea fi denumirea maghiară *Monosfalu* a satului Morăreni, azi în comuna Ruşii Munţi, în vreme ce *Morosorosfali* ar putea fi forma coruptă a *Marosoroszfalu*, adică satul Ruşii Munţi din ţinutul Mureşului (Martinovici, Istrate 1921, 114, 167, sub *voce*).

Dacă identificarea satului *Vindau* cu Ghinda este corectă, atunci ipoteza că tatăl lui Gavriil s-a născut aici, că era dorobanţ, care „înseamnă militar la graniţă" (Stadniţchi 2004, 110-111, nota 33) şi că fiul său Grigore devenit ca monah Gavriil, a mers la *Şcoala normală* din Năsăud (Gheorghiu 1899, 8-9; Mateevici 1993, 395; Buzilă 1996, 24; Ghenadie 1888, 394; Predescu 1940, 343), generează mari semne de întrebare în legătură cu originea viitorului exarh. *Graniţa militară* a Imperiului Habsburgic cu Ţările Române s-a instituit mult după 1746, anul în care se consideră că s-a născut Gavriil, adică în anul 1763. Satul Ghinda nu a făcut parte din cele 44 de comune arondate *Regimentului II român de graniţă nr. 17* cu sediul la Năsăud, din care se recrutau grănicerii (Şotropa, Drăganu 1913, 5-6). Prin urmare, dacă Grigore (Bănulescu sau Bodoni) – tatăl, a fost într-adevăr grănicer, atunci ar fi trebuit să se în-

Tyragetia, s.n., vol. VIII [XXIII], nr. 2, 2014, 31-39.

roleze la o vârstă destul de înaintată, când fiul său era deja matur.

În ce privește *Școala normală* din Năsăud, data înființării nu se cunoaște sigur, din cauză că arhiva ei a ars în timpul revoluției de la 1848 (Șotropa, Drăganu 1913, 20), dar fiind o instituție întreținută de comunele *Regimentului* pentru învățătura copiilor de grăniceri, întemeierea ei a avut loc, firește, după înființarea granița militare. Anii presupuși sunt între 1770, când împărăteasa Austriei Maria Tereza a emis rescriptul de înființare și 1777, de când datează cel dintâi raport cunoscut de inspecție al generalului baron Cristian Rall și al comisarului *belic* Gottfried G. Obst, care, trimiși să inspecteze regimentele de graniță din Transilvania, amintesc și de *Școala normală* de la Năsăud. Se cunosc regulamentele de funcționare, disciplinele studiate, numele profesorilor și al elevilor. Încă din anul 1913, Virgil Șotropa și Nicolae Drăganu au alcătuit listele elevilor și profesorilor Școlii normale din Năsăud, menționându-i în mod special pe absolvenții care au avut cariere strălucite. Putem admite faptul că le-a scăpat poate cel mai remarcabil dintre absolvenți, care a devenit primul mitropolit al Chișinăului, dar analiza contextului în care a funcționat școala dovedește că Gavriil nu a putut fi nici elevul și nici profesorul acesteia.

Potrivit regulamentului împărătesei Maria Tereza, la *Școala normală* din Năsăud puteau învăța copiii grănicerilor români, ceea ce îl exclude pe Gavriil, care în anul 1770 nu mai era copil de vârsta școlii, ci **un om tânăr de 24 de ani. Un aspect mult mai important decât vârsta de școlarizare este însă caracterul confesional pe care l-au avut școlile grănicerești din Transilvania. Până în anul 1885, *Școala normală* de la Năsăud s-a aflat sub jurisdicția canonică a ordinariatului greco-catolic de la Gherla** (Șotropa, Drăganu 1913, 11-15, 18-19, 29, 31, 43, 62).

În tot secolul al XVIII-lea, dreptul românilor din Transilvania de a învăța carte, de a se înrola în regimentele grănicerești, de a obține dregătorii sau de a beneficia de unele scutiri fiscale era condiționat de apartenența la unirea religioasă cu Biserica Romei (Albu 1944, 216-222). Prin urmare, atunci când se susține că Gavriil a învățat sau că a fost profesor la Școala normală de la Năsăud, se afirmă că, de fapt, mitropolitul Kievului și al Moldovei, exarhul Bisericii Ruse în Țările Române și întemeietorul mitropoliei Chișinăului, nu a fost ortodox, ci unit, greco-catolic! Ipoteză imposibilă din punctul de vedere al logicii istorice, așa încât, în acest stadiu al cercetării abordarea corectă este renunțarea la afirmația că exarhul Gavriil al Chișinăului a fost în vreun fel la *Școala normală* din Năsăud.

Ipoteza originii din Câmpulung Moldovenesc

Pentru a explica modul cum a ajuns Gavriil să stea în scaunul mitropolitan de la Iași s-a acreditat ideea că, deși transilvănean, familia lui, cu o generație înainte, ar fi trăit în nordul Țării Moldovei. Se ignoră astfel realitatea incontestabilă că în spațiul românesc emigrația s-a desfășurat cu precădere din Transilvania înspre Moldova, nicidecum invers: din nordul Moldovei înspre o Transilvanie supusă Imperiului Austriac și confruntată cu numeroase impedimente confesionale. Recent, Diana Eșco scria că mitropolitul Gavriil Callimachi era unchiul lui Gavriil Bănulescu Bodoni, rezultând prin extensie că exarhul a fost nepotul domnului Țării Moldovei, Ioan Teodor Callimachi!!! (Eșco 2013). Într-un domeniu științific precum istoria, în care cunoașterea veridică are o importanță fundamentală pentru evoluția politică, economică, culturală și religioasă a unui popor, alcătuirea și vehicularea fără simț critic a unor texte trebuie sancționată.

În ceea ce ne privește, credem că însuși Gavriil a fost interesat să își construiască o origine românească din partea de nord a Moldovei, mai apropiată de Kievul și Ecaterinoslavul în care a dobândit primele ranguri eclesiastice. Scopul ierarhului era intrarea în rândul nobilimii țariste, situație care i-a permis să dobândească drepturile și beneficiile acestei clase. În acțiunea lui, Gavriil a avut și concursul unor contemporani, între care episcopul Dimitrie Sulima și scriitorul Constantin Stamati.

Am examinat documentele aflate la baza atribuirii originii bucovinene a mitropolitului Gavriil (Chiaburu 2013, 30-35; Chiaburu 2013a, 65-70), demonstrându-le lipsa de fundament autentic. Dată fiind importanța acelor acte, precum și faptul că, în anul 1800, Bucovina era în componența Imperiului Habsburgic (de la 1 noiembrie 1786 devenise circumscripție a Galiției, iar eclesiastic se afla în subordinea mitropoliei de Karlovitz), ni s-a părut neobișnuit faptul că ele au fost gă-

site de Teodor V. Stefanelli după un secol tot în locul în care au fost alcătuite, în posesia privată a unei familii (Stamati) din oraşul Fălticeni aflat în Regatul României, şi nu în arhiva mitropolitului Gavriil, la Chişinău.

Oraşul Fălticeni nu a fost anexat de Imperiul Austriac în 1775, ci a rămas la graniţa Ţării Moldovei şi a devenit prefectura noului ţinut mutilat al Sucevei (Lahovari 1900, 338-342, sub *voce*). Câteva acte publicate de Teodor V. Stefanelli sunt ulterioare anului 1800, când Gavriil era mitropolit de Kiev (unul este din 14 februarie 1818), deci nu au fost trimise de Gavriil când se crede că a cerut *Mărturia* doveditoare a originii sale din nordul Moldovei. Din aceste motive, am căutat o explicaţie a felului cum au ajuns documentele acolo la finele secolului al XIX-lea, când oraşele Câmpulung şi Suceava (la Tribunalul căreia se presupune că a fost înregistrată *Mărturia*) nu se aflau în graniţele româneşti.

Nicolae Stamati, cel care i-a arătat documentele lui Theodor V. Stefanelli la sfârşitul secolului al XIX-lea, provenea din cunoscuta familie Stamati din Basarabia, fiind fiul cel mic al scriitorului Constantin Stamati.

După cum se ştie, Constantin era fiul paharnicului Toma Stamati, care a colaborat cu Gavriil Bănulescu cât a fost mitropolit la Iaşi: a fost ispravnicul ţinuturilor Fălciu (1809), Galaţi (1810), pârcălab de Hotin (1811) şi deputat al divanului Ţării Moldovei pe lângă generalul Langeron, comandantul garnizoanei din Bolgrad. În 1806 şi-a cumpărat moşii peste Prut în ţinutul Orheiului; a murit la 7 mai 1817. Fiii lui Toma, Constantin şi Gheorghe Stamati, au fost şi ei funcţionari conştiincioşi, colaboratori ai lui Gavriil şi ai autorităţilor ruse de ocupaţie. Încă de la Iaşi, Constantin a intrat la cancelaria vistieriei Ţării Moldovei, iar în anul 1806, când s-a instalat administraţia rusă, a devenit slujbaş plătit al acesteia. De remarcat este şi faptul că el a avut dintotdeauna înclinaţia spre plastografie: de pildă, atunci când s-a stabilit peste Prut, Constantin a ascuns vârsta reală a lui şi a mamei sale, pentru a crea impresia unei vechimi mai mari a familiei Stamati în Moldova, fapt ce i-ar fi sporit şansele de a obţine dregătorii şi avantaje fiscale de la ruşi. După 1812, plecat cu armata rusă, Constantin Stamati a intrat în serviciul guvernatorului civil al Basarabiei, Scarlat Dimitrie Sturza, şi a fost mereu în apropierea mitropolitului Gavriil. După 1813, ambii fraţi Stamati ajung în anturajul guvernatorilor Basarabiei, Bahmetiev şi Inzov. Din 1822, Constantin Stamati a fost consilier la Tribunalul din Chişinău, având prilejul să se ocupe cu traducerea din limba română în rusă a numeroaselor dosare ce soseau de la judecătoriile din ţinuturi. În plus, era în relaţii bune cu Dimitrie Sulima, implicat şi el în obţinerea actelor doveditoare ale originii româneşti a lui Gavriil (Dvoicenco 1939, 8-9, 11, 13 -14, 16, 19- 21, 26, 32-33, 119).

Toma Stamati nefiind de stirpe veche în Moldova, familia sa a dobândit titluri de nobleţe peste Prut după 1821 graţie serviciilor pe care le-a făcut administraţiei ruse. Descendenţii lui au fost priviţi cu oarecare dispreţ de vechii boieri moldoveni, care îi considerau pe noii îmbogăţiţi în urma funcţiunilor primite de la ruşi drept „ciocoi" sau „ciubucari". Din acest motiv, familia Stamati a avut o preocupare permanentă să-şi construiască genealogii fanteziste, care seamănă în mod izbitor cu cea a lui Gavriil. Este cunoscut şi faptul că, în vederea obţinerii titlului de „dvorenin" în 1821, Constantin Stamati a construit o genealogie a familiei sale prin care şi-au atribuit o imaginară înrudire directă cu mitropolitul Iacob Stamati, un transilvănean ajuns în scaunul Ţării Moldovei (tatăl său, paharnicul Toma ar fi fost frate sau nepot de frate, după altă variantă, cu Iacob Stamati).

Legăturile lui Constantin Stamati cu Fălticenii încep în anul 1826, prin căsătoria cu Ecaterina, fiica căminarului Tudurache Ciurea de la Tâmpeşti, un sat lângă Fălticeni. Cu acel prilej se pare că s-a alcătuit încă o genealogie falsă, care i-ar fi dat dreptul lui Constantin să stăpânească anumite moşii în Basarabia. Acea genealogie seamănă flagrant cu cea a lui Gavriil: „neamul acesta al Ciureştilor îşi are originile în trecutul depărtat al Ardealului, primele ştiri despre el ivindu-se pe la 1612, când unul din străbunii lui Tudurache Ciurea, Ioan Cozma, primeşte ranguri nobile şi moşii imense de la „Gabriel, prinţul Transilvaniei şi Valahiei peste munţi". Numele *Ciurea* ar fi însuşit de strănepoţii lui Cozma abia în a V-a generaţie după el, când ultimul vlăstar al acestei familii, Vasile Cozma, fiind înfiat de tatăl vitreg Theodor Ciurea, îşi ia numele acestuia. Vasile Cozma-Ciurea şi soţia lui, Maria (fiica lui Ursachi Davidel) din neamul Movileştilor, erau părinţii lui Tudurache Ciurea, care a moştenit de la părinţii săi moşii întinse în Moldova, Bucovina şi Basarabia. Numai că din bogata foaie de zestre dată de Tudurache

Ciurea fiicei sale, în realitate Constantin Stamati nu a primit nimic, actele de posesie dovedindu-se false. Începând un lung şir de procese pentru a obţine sechestrarea a patru moşii presupuse a fi ale căminarului Tudurache Ciurea în Basarabia, Constantin Stamati ajunge şi la Fălticeni, târg care aparţinea jumătate socrului său. A doua soţie a lui Constantin, cu care s-a căsătorit în 1837, după moartea celei dintâi, era bucovineancă, Suzana Gafencu, mama lui Nicolae cel cunoscut de Teodor V. Stefanelli.

Având bunicii în Bucovina şi alte rude la Fălticeni, Nicolae Stamati a fost şi în Regatul României în 1885, prilej cu care i-a cunoscut pe Vasile Alecsandri şi pe Titu Maiorescu, aducând cu sine unele documente şi obiecte vechi rămase de la tatăl său, spre a-şi etala trecutul însemnat al familiei, între care probabil şi pe cele văzute de Teodor V. Stefanelli şi Nicolae Iorga. Nicolae Stamati a trăit să vadă unirea Basarabiei cu România în 1918, murind în anul 1924 la Bălţi, iar documentele privitoare la familie au rămas la Ion Pelivan, care, împreună cu arhimandritul Visarion Puiu, l-a ajutat în ultimii ani de viaţă (Dvoicenco 1939, 27-28, 31, 34, 55-57, 152-154, anexa XI).

Date fiind legăturile strânse dintre familia lui Constantin Stamati şi exarhul Gavriil, predispoziţia acestuia din urmă şi, în general, a trăitorilor în epoca tulbure de după anul 1812, de a întocmi genealogii false în scopul obţinerii unor beneficii materiale, moşii, titluri de „dvorenin", precum şi obişnuinţa lui Gavriil de a alcătui scrisori mincinoase prin care deforma realitatea spre a-şi atinge ţelurile[1], credem că ideea acreditării originii româneşti i-a aparţinut chiar lui şi a fost pusă în practică împreună cu anturajul său. Scopul iniţial a fost consolidarea statutului în rândul nobilimii ţariste şi a avantajelor pe care această apartenenţă le conferea. Se ştie că în Rusia, Petru cel Mare a făcut o reformă a rangurilor nobiliare, reglementând modul de dobândire a drepturilor şi privilegiilor şi pentru alte categorii în afară de nobilimea de sânge: militarii, clericii şi urmaşii lor, funcţionarii imperiali, supuşii străini etc. După moartea lui Petru, legislaţia a fost modificată în câteva rânduri ca să poată fi incluse şi persoanele provenite din teritoriile pe care Rusia le-a anexat succesiv. Modificări s-au făcut şi în timpul vieţii lui Gavriil (ucazurile din 21 aprilie 1785, 2 aprilie 1801, 29 ianuarie 1805, plus legislaţia de după 1818 privitoare la stabilirea „dvorenilor" în Basarabia, la aplicarea căreia Gavriil a participat direct).

Condiţiile în care se putea obţine un rang nobiliar în imperiul ţarist erau diverse, între acestea numărându-se şi prezentarea unor dovezi că solicitantul a îndeplinit anumite funcţii, că a fost răsplătit cu un ordin cavaleresc rus, că tatăl şi bunicul său au dus o viaţă nobilă, că au avut o stare materială sau un serviciu corespunzător etc. Dovezile trebuiau certificate printr-un act semnat fie de cea mai înaltă autoritate a locului respectiv, fie de cel puţin 12 martori (Bezviconi 1943, 10-17).

Urmărirea firului vieţii lui Gavriil arată că el a profitat de vremurile tulburi din vremea războaielor ruso-austro-turce pentru a obţine favoruri şi ranguri, iar *Mărturia* de la Câmpulung nu este singurul act întocmit în condiţii discutabile şi folosit prin ocolirea parcursului normal în epocă. La 17 ianuarie 1788, Gavriil a fost numit de Sinodul Bisericii Ruse în cel dintâi rang eclesiastic în Rusia: arhimandrit, rector şi profesor de limba greacă al Seminarului din Ecaterinoslav (Mateevici 1993, 397; Mihail, Mihail 1993, XII-XIII, nota 4; Popovschi 1931, 114-116; Gheorghiu 1899, 9; Dvoicenco 1939, 394-395; Bezviconi 1943, 740). Pentru asta a avut concursul lui Ambrozie arhiepiscopul Ecaterinoslavului şi al domnului filorus al Ţării Moldovei, Alexandru Mavrocordat (Firaris), fugit la Poltava. Cerând aprobarea Sinodului Rus ca să îi dea o funcţie în eparhia Ecaterinoslavului, arhiepiscopul Ambrozie a primit un edict de la Sankt Petersburg ca să verifice mai întâi dacă într-adevăr Gavriil „a avut, aflându-se în Moldova, ca arhimandrit, şi în slujire dar şi în odăjdii, însemne deosebitoare de ieromonahi; şi ce fel de semne exterioare sau altceva au arhimandriţii de acolo? **Să ia preasfinţia Voastră** în această privinţă **legătura cu mitropolitul Moldovei Leon** şi să comunice Sfântului Sinod cele aflate". Dacă răspunsurile erau satisfăcătoare, Ambrozie putea să-i dea postul de profesor la Seminarul din Ecaterinoslav. Arhiepiscopul a raportat însă că **pe timp de război, mitropolitul Leon nu poate fi contactat** în scris, dar că arhimandritul Gavriil i-a prezentat „o gramotă de încuviinţare", eliberată de fostul domn al Moldovei Alexandru Mavrocordat (Firaris), pe care el o consideră suficientă. Domnul fugar scria „pentru preacuviosul arhimandrit Gavriil, îi asigur pe cei care au nevoie de aceasta că pe timpul domniei noastre în Mol-

[1] Episodul contribuţiei lui la înlăturarea din scaun a mitropolitului Veniamin Costachi în anul 1808 este binecunoscut.

dova, la 25 martie 1785, cu ceremonie religioasă, conform tradiţiei bisericeşti, a fost hirotonisit în arhimandrit al mitropoliei de la Iaşi a Moldovei de către mitropolitul chir Gavriil răposat şi a fost onorat cu semnele exterioare, caracteristice acestui rang, şi anume cu topuz[2] după obiceiul acelui loc şi, mai ales cu cruce, cum eu, nu o singură dată la ceremoniile religioase oficiate pe vremea actualului mitropolit chir Leon, i-am văzut pe slujitori având aceleaşi semne. Iar în 1786, la 25 octombrie, prin voinţa întregului Divan moldovenesc <...>, a fost ales ca episcop de Roman şi propus mie de către mitropolitul de acum chir Leon, în rândul boierilor din Divan, pentru ca, conform vechiului obicei de acolo, alegerea lor să fie confirmată de domnitor. <...> Convingându-mă de viaţa cucernică şi de superioritatea sa faţă de alţii <...>, am acceptat cu plăcere această alegere comună <...şi> l-am numit episcop de Roman <...>. Însă atunci <...> Poarta Otomană m-a îndepărtat din scaunul de suveran al Moldovei, iar acest arhimandrit, nu fără părere de rău din partea clerului şi a enoriaşilor de acolo, pe nedrept şi fără nici o pricină, **doar pentru că nu demult se aflase în Rusia**, a fost îndepărtat <...> de domnitorul de acum, Ipsilanti. <...> Pentru mai multă încredinţare, această gramotă este confirmată de pecetea mea şi semnătura de mână. În oraşul Poltava, anul 1788, ziua a 10. Voievodul Alexandru Mavrocordat". Actul (incomplet din punctul de vedere al diplomaticii, din cauză că îi lipseşte data lunii), stă la originea altei legende privitoare la Gavriil: cum că ar fi fost numit episcop de Roman după moartea mitropolitului Gavriil Callimachi (Stadniţchi 2004, 20-22; Mateevici 1993, 396-397; Gheorghiu 1893, 11-12; Ghenadie 1888, 394).

Ulterior, pentru serviciile pe care le-a făcut Imperiului Rus, în aprilie 1801 mitropolitul Gavriil a fost răsplătit de ţarul Alexandru I cu Ordinul Sf. Andrei clasa I cu briliante şi numit membru al Sinodului Bisericii Ruse (Mateevici 1993, 402; Popovschi 1931, 117-118; Gheorghiu 1899, 17; Scriban 1871, 171; Păcurariu 1993, 53; Buzilă 1996, 27). În acest fel, a dobândit şi un rang nobiliar, cu avantajele aferente, pe lângă cel eclesiastic avut deja, dar a fost obligat să îşi prezinte documentele „de identitate".

[2] Dacă nu este o greşeală de traducere a Angelei Matei, actul naşte semne de întrebare şi din cauză că topuzul a fost un însemn de putere al domnului – care ar fi trebuit să ştie asta, nicidecum al unui cleric destul de mărunt cum era arhimandritul.

Din această perspectivă, actele întocmite la Câmpulung Moldovenesc întrunesc condiţiile cerute pentru dovedirea naţionalităţii şi acordarea unui rang nobiliar în Imperiul ţarist: *Mărturia* este semnată de 13 martori, unii dintre ei având responsabilităţi administrative (vornic, jurat, protopop, administrator imperial) şi, cel puţin declarativ (din cauză că nu a fost găsită până acum), a fost însoţită de o spiţă de neam. Documentul se încadrează în contextul acţiunii deliberate a lui Gavriil de a-şi întocmi o genealogie românească onorabilă care să-i consolideze statutul superior deja dobândit în Imperiul Rus.

Păstrarea unei părţi a actelor doveditoare în familia apropiaţilor lui Gavriil şi nu în arhiva personală ori a mitropoliei Chişinăului, arată că scriitorul Constantin Stamati a fost implicat în fabricarea acestei genealogii, pe care a folosit-o apoi ca tipar şi pentru familia sa. Similitudinile genealogiei lui Gavriil (transilvănean emigrat din Moldova, crescut de un părinte vitreg astfel încât a dobândit două patronime, rudă cu mitropolitul Gavriil Calimachi) cu cele ale familiei Stamati / Ciurea (tot de origine transilvăneană, rude cu alt mitropolit, Iacov Stamati, cu tată vitreg, de la care au primit al doilea nume de familie) sunt argumente în acest sens. O cercetare la Arhivele Statului din Chişinău asupra dosarelor privitoare la familia Stamati şi la Ion Pelivan, ar putea conduce la găsirea altor documente referitoare la exarhul Gavriil. Faptul că cealaltă parte a documentelor genealogice a fost procurată din Transilvania în anii 1823-1824, de alţi colaboratori ai lui Gavriil, Petru Cuniţchi, Dimitrie Sulima şi arhimandritul Irinei Nesterovici, denotă că operaţiunea a fost începută de ierarh, dar a fost finalizată după moartea lui. În lumina acestor informaţii şi interpretări, se poate ca biografia lui Gavriil să fi fost modificată încă de la finele sec. al XIX-lea, cu scopul legitimării prezenţei sale în scaunul metropolitan de la Iaşi şi Chişinău.

Ipoteze privitoare la numele de familie dublu

În legătură directă cu originea nesigură a personajului se află şi numele său, din cauză că Gavriil s-a semnat fără patronim, acesta fiindu-i atribuit după moarte de autorii care au scris despre el. Aceştia au folosit forme diferite de ale numelui de familie: simplu (*Bănulescu* ori *Bodoni*) sau dublu şi scris în forme variate: *Bănulescu Bodoni*, *Banulesco-Bodoni; Bănulescu-Bodoni; Bănulescu (Bodoni)*.

Nicolae Iorga demonstra că în istoria Câmpulungului Moldovenesc nu se poate dovedi că familia Callimachi ar fi originară de aici și preciza clar că se face confuzie cu familia cu sonoritate apropiată, Calmuțchi, dar restul autorilor nu au sesizat diferența și au perpetuat confuzia generatoare de legendă.

Teodor V. Stefanelli îl numea pe Gavriil doar *Bănulescu* și sublinia lipsa *Bodonilor* în zonă, neînțelegând de ce Zamfir Arbore îl considera pe Gavriil născut în Bucovina, dar îi atribuia patronimul *Bodoni:* „nelămurită rămâne și porecla *Bodoni* pe care o adaoge dl Arbure numelui de familie Bănulescu. Două documente aflate de mine vor aduce lumină asupra locului nașterii mitropolitului Gavriil *Bănulescu*, nu însă și asupra numelui *Bodoni*. **În toată Bucovina și în tot ținutul Câmpulungului nu există numele *Bodoni*, și în sutele de documente câmpulungene** adunate de mine, **nu am aflat nicăiri amintindu-se acest nume**" (Stefanelli 1915, 4).

Astăzi știm că Zamfir Arbure a folosit izvoare rusești contemporane cu Gavriil. Unul a fost *Descrierea Basarabiei în 1816,* întocmită de funcționarul imperial P.P. Svinin, trimis de la Sankt Petersburg să examineze situația în timpul tulburărilor care au urmat anexării și care la Chișinău a locuit în casa lui Toma Stamati (Dvoicenco 1939, 18). Tot *Bodoni* îl numea pe Gavriil alt contemporan care l-a cunoscut, Dimitrie Bantâș-Kamenski, fiul comandantului-șef al armatei ruse de ocupație în Țările Române între martie 1810 - martie 1811. Acesta a fost trimis de autoritățile țariste în anul 1808 curier diplomatic în Serbia, prilej cu care a trecut prin Țările Române, l-a însoțit pe Gavriil care tocmai fusese numit exarh, pe drumul de la Dubăsari la Iași și a participat la înscăunarea acestuia la mitropolia din Iași. La întoarcere, Bantâș-Kamenski și-a tipărit impresiile de călătorie sub titlul *Puteșestvie v Valahii, Moldavii i Serbiiu*, Moskva, Tip. Restnikova, 1810 (Călători 2004, 398). Nu poate fi pus la îndoială faptul că cei doi autori au folosit în scrierile lor patronimul sub care îl știau pe Gavriil atât ei, cât și localnicii contemporani, adică *Bodoni*.

Numele de *Bănulescu* nu este cunoscut în Moldova până la începutul sec. al XIX-lea. În urma parcurgerii atente a celor nouă volume de documente privitoare la istoria Bucovinei adunate de Teodor Bălan, nu am găsit menționat nici un *Bănulescu* (Balan 1933, *passim*), și nici verificarea întreprinsă în cele zece volume de *Documente privitoare la istoria orașului Iași* (cuprinzând perioada dintre anii 1408 și 1800), editate de istoricul ieșean Ioan Caproșu (Caproșu 1999-2007, *passim*), nu s-a soldat cu vreun rezultat. Explicația o găsim în *Arhondologia Moldovei*, întocmită de Constantin Sion: Bănuleștii erau din Țara Românească. Abia „**pe la 1802,** fiind vornic Todirașc Balș Bozianu <...> **au luat un fecior în casă pe un Ioniță Bănulescu de la Munteni** <...>; **pe acel Bănulescu l-au făcut căpitan de darabani** și l-au însurat cu o fată a văduvei Smaranda Anizoi <...>, mai pe urmă l-au făcut sameș la Hotin" (Sion 1893, 43). Paharnicul Sion, obișnuit să inventeze pentru a-și umple genealogiile, în acest caz era obligat să recunoască lipsa Bănuleștilor în Moldova până în sec. al XIX-lea. Interesant este și faptul că nu face nici o legătură cu exarhul, dar oferă acel amalgam regăsit la toți biografii lui Gavriil: copilul înfiat și căpitanul de darabani sau dorobanț!

De curând, Diana Ețco, pierdută în surse, scria că „marele mitropolit se trage din **ramura Bănuleștilor, una din cele mai influente familii românești din Transilvania**"!!! (Ețco 2013). Din cauză că în documentele din Țara Moldovei, Bucovina și Transilvania, numele de *Bănulescu* și de *Bodoni* (acesta din urmă purtat de români ortodocși) sunt necunoscute, concluzia care se impune este că, în stadiul actual al cercetărilor, originea românească și patronimul real al exarhului Gavriil nu pot fi dovedite.

Gavriil neputând fi legat indubitabil de spațiul românesc, pentru elucidarea originii și a numelui său este utilă o privire aruncată în vecinătatea Țării Moldovei. Sunt cunoscute legăturile strânse dintre Țările Române și Imperiul Rus întreținute de credința ortodoxă comună și faptul că numeroși cărturari ruși au ajuns la noi. Îi amintim aici doar pe contemporanii lui Gavriil, Paisie Velicicovschi, pentru care, de asemenea, au existat unele încercări nereușite de a i se atribui o fantezistă origine românească (David 1975; Ică 1996; Vicovan 2002, 105-114) și pe Mihail Strelbițchi (Frățiman 1923, 141). Ambii au venit în Moldova tot de la Poltava, unde se știe cu certitudine că Gavriil a dobândit cele dintâi ranguri eclesiastice. Ținând seama că izvoarele contemporane îl consideră rus, posibilitatea ca Gavriil să fi fost și el de origine malorusă nu poate fi exclusă.

Credem că este posibil ca Gavriil să provină din Galiţia învecinată cu Transilvania şi cu Bucovina, în acest fel putându-se explica şi numeroasele confuzii şi nepotriviri biografice. Numită în vechime Pocuţia, zona de dincolo de Ceremuş era mixtă: populată cu ruteni, ea a fost locuită încă din sec. al XIV-lea şi de numeroşi români. La Liov era o mare comunitate românească ce se bucura de autonomie şi se conducea de normele dreptului moldovenesc (Nistor 1915, 14, 19-21, 31-33, 38-39, 42), astfel încât Gavriil a avut prilejul să înveţe limba şi obiceiurile românilor.

Tot în Galiţia, pe lângă râul Prut cu cei doi afluenţi ai săi, Ceremuşul Alb şi Ceremuşul Negru, există două ape numite Bistriţa, care se unesc după oraşul ucrainean actual Ivano-Frankovsk şi se varsă în Nistru. Pe una din cele două Bistriţe, Bistriţa Solotvina, în localitatea Maniava, situată la sud-est de Ivano-Frankovsk, s-a aflat renumita mănăstire Schitul Mare, căreia îi era închinată şi mănăstirea Suceviţa din Ţara Moldovei. Este bine cunoscută opera de sprijinire a ortodoxiei galiţiene de către domnii, ierarhii şi numeroşii donatori români, precum şi faptul că până la secularizarea austriacă din anul 1784, Schitul Mare a posedat numeroase moşii în Moldova (Nistor 1921, 9-10; Panaitescu 1929, 19; Predescu 1940, 766), de pildă.

Generate de motive economice şi religioase, emigrările rutenilor în Ţara Moldovei au devenit masive după împărţirea Poloniei în 1772, când Galiţia a trecut în stăpânirea Austriei şi au continuat fără întrerupere în timpul războaielor ruso-austro-turce. Împărăteasa Maria Tereza şi urmaşul său Iosif al II-lea au fost nevoiţi să emită o serie de ordine succesive de prohibiţie la 1775, 1777, 1779, 1784, 1785, 1790 pentru a opri numeroasele plecări peste *cordon*. În plus, noul administrator militar al Bucovinei, generalul Ezenberg a poruncit ca fugarii ruteni să fie prinşi şi trimişi înapoi în Galiţia. Tot el a cerut domnului de la Iaşi extrădarea dezertorilor transilvăneni din comitatul Bistriţa-Năsăud care au fugit refuzând serviciul militar în Regimentul de grăniceri după anul 1763, provocând grave tulburări între locuitorii de acolo. Autorităţile austriece au obţinut chiar de la Poarta Otomană un firman de restituire a fugarilor. Agentul diplomatic al Austriei în Moldova avea dreptul de a urmări dezertorii din provinciile împărăteşti şi de a-i restitui autorităţilor austriece, iar Divanul moldovenesc era obligat să ajute la urmărirea şi extrădarea dezertorilor în Bucovina (Nistor 1915, 56, 59-62, 66, 98-101). În aceste condiţii, se poate înţelege de ce Gavriil, ajuns la Iaşi, a căutat să obţină statutul de supus rus, la care nu a renunţat nici sub presiunea arestării de la Constantinopol (pentru că altminteri ar fi fost extrădat în Galiţia sau Transilvania), de ce a preferat să se înconjoare mereu de colaboratori ruşi şi de ce nu s-au păstrat de la dânsul acte manuscrise în limba română.

Analogia cu neamul Călmăşenilor cu care i s-a pretins înrudirea, dar despre care s-a dovedit că este o confuzie generată de apropierea de nume cu Calmuţchii care provin din Câmpulungul Rusesc de pe Ceremuş, poate fi alt argument în sprijinul ideii ca şi Gavriil să vină din zona Bistriţei galiţiene. Colaboratorii care i-au completat *postmortem* biografia, având informaţii insuficiente şi fragmentare, au confundat acea Bistriţă cu cea transilvăneană.

Dacă admitem ipoteza, atunci şi teoria potrivit căreia Gavriil a fost destituit de la conducerea mitropoliei de Kiev în august 1803 pe motiv că era un străin pentru Biserica rusă (Mateevici 1993, 404; Popovschi 1931, 118; Gheorghiu 1899, 17; Berechet <s.a.>, 3-4, 11-12; Arbure 1898, 740), poate fi adevărată doar parţial: **el putea să fie un străin în raport cu ruşii din Imperiul ţarist, fără să fie în mod automat român**. În secolul al XVIII-lea, din cauza războaielor şi a împărţirilor succesive ale Poloniei, titlul de mitropolit al Kievului a fost o lungă perioadă doar onorific: mitropolia Kievului a fost restabilită abia în 1797 din regiunile luate de Rusia de la Polonia în urma împărţirii din 1795 (10 judeţe din cele 12 anexate atunci au alcătuit mitropolia Kievului reconfigurată teritorial) (Mateevici 1993, 403; Popovschi 1931, 117). Prin urmare, dacă era un malorus provenit din regiunea Galiţiei, în anul 1803, Gavriil ar fi fost „cetăţean" rus de mai puţin de un deceniu. Dacă lucrurile stau într-adevăr aşa, atunci patronimul lui Gavriil ar trebui să fie doar *Bodoni*, aşa cum l-au scris contemporanii. Rămâne ca cercetările să verifice această presupunere.

***

Concluzia propusă este posibilitatea ca Gavriil să fie de origine malorusă, din Galiţia învecinată cu Transilvania şi cu Bucovina, iar numele de familie ar trebui să fie doar *Bodoni*, aşa cum l-au menţionat contemporanii.

Bibliografie

Albu 1944: N. Albu, Istoria învăţământului românesc din Transilvania până la 1800 (Blaj 1944).

Arbure 1898: Z.C. Arbure, Basarabia în sec. XIX (Bucureşti 1898).

Bălan 1933: T. Bălan, Documente bucovinene (Cernăuţi 1933), I-IX.

Berechet <s.a.>: Şt. Berechet, Informaţii noi despre activitatea arhiepiscopului Ambrozie Serebrenicov, ca exarh, şi Gavriil Bănulescu-Bodoni, ca vicar, ajutor al lui, în Principatele române, după călătoria mitropolitului Ioná (Gruzinul) din 1791, s.l., s. a. <broşură cu cota IIIB-28.716 la BCU Iaşi>.

Bezviconi 1943: Gh. Bezviconi, Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru, I (Bucureşti 1943).

Buzilă 1996: B. Buzilă, Din istoria vieţii bisericeşti din Basarabia (Chişinău 1996).

Caproşu 1999-2007: I. Caproşu, Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi. Acte interne, I-X (Iaşi 1999-2007).

Casso 2003: L. Casso, Rusia şi bazinul dunărean (Bucureşti 2003).

Călători 2004: P. Cernovodeanu, Călători străini despre Ţările Române în secolul al XIX-lea, S.N., I (1801-1821) (Bucureşti 2004).

Chiaburu 2013: E. Chiaburu, Originea şi numele Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni. In: (Ed. O. Moşin, I. Gumenîi) Biserica ortodoxă din interfluviul pruto-nistrean (1813- 2013) (Chişinău 2013), 28-40.

Chiaburu 2013a: E. Chiaburu, Despre originea şi numele Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni. Acta Bacoviensi, VIII, 2013, 59-82.

David 1975: I. David, Cuviosul Paisie cel Mare (Velicicovschi), un desăvârşit monah roman: noi cercetări şi ipoteze. Biserica Ortodoxă Română 1-2, 1975.

Dvoicenco 1939: E. Dvoicenco, Viaţa şi opera lui C. Stamati. Contribuţiuni după izvoare inedite (Bucureşti [ante 1939]).

Eşanu 2003: A. Eşanu (coord.), Mănăstirea Căpriana (sec. XV-XX). Studiu istoric, documente, cărţi, inscripţii şi alte materiale (Chişinău 2003).

Eţco 2013: D. Eţco, Mitropolitul Basarabiei – Gavriil Bănulescu-Bodoni. In: Literatura şi Arta, Chişinău, 29 august 2013, disponibil la: *http://www.literaturasiarta.md/pressview.php?l=ro &idc=3&id=4419&zidc=1*

Frăţiman 1923: Şt. Frăţiman, Studiu contributiv la istoricul Mitropoliei Proilavia (Brăila) (Chişinău 1923).

Ghenadie 1888: Ghenadie (episcopul Rîmnicului), Exarhul Gavriil: 1746-1828. Revista nouă 10, 1888, 394-397.

Gheorghiu 1899: G. Gheorghiu, Gavriil Bănulescu (Bodoni), mitropolit al Moldovei, Exarh al Valahiei şi Basarabiei (1746-1821) (Bucureşti 1899).

Ică 1996: I. Ică, Posteritatea românească a paisianismului şi sensul unei ediţii. In: Cuviosul Paisie de la Neamţ. Autobiografia unui „Stareţ" (Sibiu 1996).

Lahovari 1900: G.I. Lahovari, Marele Dicţionar Geografic al României, III (Bucureşti 1900).

Martinovici, Istrate 1921: C. Martinovici, N. Istrate, Dicţionarul Transilvaniei şi celorlalte ţinuturi (Cluj 1921).

Mateevici 1993: A. Mateevici, Mitropolitul Gavriil (Bănulesco-Bodoni). In: (Eds. I. Nuţă, Ef. Levit, S. Pînzaru) Opere, I (Chişinău 1993), 395, 398, 402, 404.

Mihail, Mihail 1993: P. Mihail, Z. Mihail, Acte în limba română tipărite în Basarabia, I (Bucureşti 1993).

Nistor 1915: I. Nistor, Românii şi rutenii în Bucovina. Studiu istoric şi statistic (Bucureşti 1915).

Nistor 1921: I. Nistor, Istoria fondului bisericesc din Bucovina (Cernăuţi 1921)

Panaitescu 1929: P.P. Panaitescu, Fundaţiunile domnilor români în Galiţia. Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice (Bucureşti 1929).

Păcurariu 1993: M. Păcurariu, Basarabia: aspecte din istoria bisericii şi a neamului românesc (Iaşi 1993).

Popovschi 1931: N. Popovschi, Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea subt ruşi, (Chişinău 1931).

Predescu 1940: L. Predescu, Enciclopedia României (Bucureşti 1940).

Scriban 1871: F. Scriban, Istoria bisericească a Românilor (Iaşi 1871).

Sion 1893: C. Sion, Arhondologia Moldovei (Iaşi 1893).

Stadniţchi 2004: A. Stadniţchi, Gavriil Bănulescu-Bodoni: exarh al Moldovei şi Valahiei (1808-1812), mitropolit al Chişinăului (1813-1821), traducere de A. Matei (Chişinău 2004).

Stefanelli 1915: T.V. Stefanelli, Originea Cîmpulungeană a lui Gavriil mitropolitul Kievului. Analele Academiei Române, Seria II, Tom. XXIII, Mem. Secţ. Ist., 1901.

Şotropa, Drăganu 1913: V. Şotropa, N. Drăganu, Istoria şcoalelor năsăudene (Năsăud 1913).

Vicovan 2002: I. Vicovan, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, II (Iaşi 2002).

New interpretations of the origin and the name of Gavriil Bănulescu (Bodoni)

Abstract

The investigation is made in a historical, geographical and religious context, it detects differences and corrects errors that appeared over time. After two centuries since the founding of the Diocese of Chişinău there is no clear evidence that its founder, Gavriil Bănulescu (Bodoni), was a Romanian. The conclusion we proposed is the possibility that Gavriil might be of Little Russian origin, from Galicia situated on the border with Transylvania and Bukovina. In Galicia there are two rivers called „Bystrytsya", which merge into one behind the Ukrainian city of Ivano-Frankivsk and flow into the Dniester, so that the confusion with the Bistriţa River in Transylvania is possible. Another argument is the fact that the Callimachi family, with which Gavriil claimed to be related, originates from Dovgopillya on the Cheremosh River. Those who wished to complete Gavriil's post-mortem biography have confused the Bistriţa in Transylvania with the Bystrytsya in Galicia. The family name should be just Bodoni, as his contemporaries mentioned it. In assessing the life and work of Gavriil is no longer necessary to accumulate historiographical ballast, and the activities for nationalist „recovery" is harmful.

Новые толкования о происхождении и имени Гавриила Бэнулеску (Бодони)

Резюме

Данное исследование проводилось в историческом, географическом и религиозном контексте; оно обнаруживает различия и исправляет ошибки, существовавшие в течение долгого времени. Спустя два века после образования Кишиневской епархии не существует достоверных доказательств того, что ее основатель, Гавриил Бэнулеску (Бодони), был румыном. Автор делает заключение, что Гавриил, возможно, был малороссийского происхождения, из Галиции, граничащей с Трансильванией и Буковиной. В Галиции есть две реки под названием Быстрица, которые сливаются в одну за украинским городом Ивано-Франковском и впадают в Днестр, так что возможна путаница с рекой Бистрицей в Трансильвании. Другим аргументом является тот факт, что семейство Каллимаки, о родстве с которым утверждал Гавриил, происходило из Долгополья на реке Черемош. Те, кто хотел завершить его биографию *post-mortem,* перепутали зону Быстрицы в Галиции с трансильванской Бистрицей. Фамилия должна быть просто *Бодони*, как называли его современники. При оценке жизни и деятельности Гавриила больше нет необходимости в накопившемся историографическом балласте, а подтасовка информации по националистическим соображениям вредна.

07.02.2014

Dr. Elena Chiaburu, Biblioteca Facultăţii de Economie şi Administrarea Afacerilor, Universitatea „Al.I. Cuza" Iaşi, Bdul Carol I, nr. 22, RO- 700506 Iaşi, România, e-mail: elena.chiaburu@gmail.com

CONSIDERAŢII PRIVIND DIECEZELE CATOLICE CREATE DE PAPII DE LA AVIGNON ÎN EXTERIORUL CARPAŢILOR: EPISCOPIA MILCOVIEI ŞI EPISCOPIA DE SIRET

Răzvan Mihai Neagu

Între anii 1309 şi 1377, datorită unui complex de evenimente, care nu intră în atenţia prezentului studiu, sediul papalităţii a fost transferat de la Roma la Avignon. În acest interval de timp la conducerea Sfântului Scaun s-au succedat numai pontifi de origine franceză: Clement al V-lea (1305-1314), Ioan al XXII-lea (1316-1334), Benedict al XII-lea (1334-1342), Clement al VI-lea (1342-1352), Inocenţiu al VI-lea (1352-1362), Urban al V-lea (1362-1370) şi Grigore al XI-lea, al cărui pontificat s-a derulat între 1370-1378 (Kelly 1988 212-227). Papii francezi au dat dovadă de o competenţă singulară în administrarea şi conducerea Bisericii, mecanismele de guvernare ale acesteia fiind concentrate la nivelul persoanei pontifului. Unul dintre aspectele care caracterizează papalitatea avignoneză a fost politica beneficială, cu alte cuvinte, dreptul suveranului pontif de a dispune de beneficiile ecleziastice majore şi minore. Procesul de centralizare şi concentrare a numirilor în funcţii ecleziastice de către papalitate a început efectiv la 27 august 1265 prin decretala „Licet ecclesiarum", emisă de Clement al IV-lea. Acest proces a fost continuat de Ioan al XXII-lea, considerat fondatorul regimului de la Avignon, care a emis două constituţii apostolice „Ex debito" (15 septembrie 1316) şi „Execrabilis" (19 noiembrie 1317), prin care, practic, şi-a asigurat monopolul numirilor în majoritatea demnităţilor ecleziastice seculare sau regulare, majore sau minore, interzicând şi deţinerea abuzivă a acestora (Mollat 1912 386-399; Guillemain 2000, 51-55; Erdmann 2006, 35-42; Favier 2006, 224-259; Ibañez 2010, 63-84).

Papii de la Avignon au fost un factor activ în politica europeană a secolului al XIV-lea, intervenind în conflictele endemice din Peninsula Italică dintre guelfi şi ghibelini, la curţile regale, în Războiul de o sută de ani sau în organizarea unor cruciade. Pontifii francezi s-au interesat îndeaproape şi de lumea orientală, aflată sub asediul otomanilor. Interesul lor în această zonă era unirea religioasă dintre Biserica Romei şi Marea Biserică constantinopolitană. În percepţia papală şi conform dreptului canonic occidental, ortodoxia era văzută ca o confesiune schismatică, de aceea în toate actele pontificale, cei care o îmbrăţişau erau denumiţi schismatici (Perrotta 2008, 53-64).

Interesul papilor francezi a fost vizibil şi la nivelul spaţiului locuit de români. Dacă în Transilvania influenţa papală se făcea resimţită direct prin intermediul regalităţii ungare şi al diecezelor din Alba Iulia, Oradea şi Cenad, exteriorul Carpaţilor era la mijlocul secolului al XIV-lea în plin proces de coagulare statală, papii francezi dorind atragerea spre catolicism a românilor.

Episcopia Milcoviei. Încercările papilor de la Avignon în acest sens au îmbrăcat şi forma înfiinţării (reînfiinţării) unor dieceze, care aveau un caracter misionar şi care trebuiau să se constituie în adevărate puncte de atracţie pentru marea masă schismatică. Eforturile papale, la acest capitol au fost conjugate cu interesele marilor puteri catolice din zonă, Ungaria şi Polonia. În acest sens pontifii francezi au mizat pe reactivarea diecezei cumanilor, rebotezată acum episcopia Milcoviei (Doboş 2010). Semnificativ pentru noua situaţie a zonei este numele nou al diecezei. Dacă episcopia cumanilor cuprindea, cel puţin la nivel declarativ, o zonă destul de întinsă – de la râul Olt, până în nordul viitoarei Moldove, la limita cu cnezatul de Halici, fapt exprimat şi în titulatura regală ungară („rex Cumaniae"), episcopia Milcoviei corespundea unei zone mai reduse din estul Munteniei şi sudul Moldovei (Papacostea 1999, 42). Informaţii despre întinderea exactă a acestei dieceze nu există, însă şi alţi autori dau ca sigură extinderea ei la exteriorul Carpaţilor, inclusiv în sudul Moldovei (Solomon 1999, 12).

Prima iniţiativă de reînfiinţare a diecezei a avut-o papa Ioan al XXII-lea în 1332. Contextul în care s-a produs această iniţiativă a fost unul total ne-

favorabil unui astfel de demers. Acesta venea la doar doi ani de la bătălia zisă de la Posada (9-12 noiembrie 1330), în care voievodul Ţării Româneşti, Basarab I, l-a învins pe regele ungar Carol Robert de Anjou. Bătălia a marcat desprinderea Ţării Româneşti de sub suzeranitatea Ungariei, iar în ea şi-au găsit sfârşitul numeroşi clerici catolici printre care prepozitul de Székesfehérvár şi prepozitul de Alba Iulia. Pe de altă parte, atitudinea lui Basarab I ar fi fost total defavorabilă, fiind vorba despre instalarea unui episcop catolic, care urma să fie agentul Ungariei, de sub influenţa căruia s-a desprins de curând. Atitudinea lui Basarab se poate explica prin faptul că el percepea reactivarea fostei dieceze a cumanilor ca o acţiune pur politică, dieceza urmând a fi un vârf de lance al expansiunii Ungariei în exteriorul Carpaţilor, în momentul decisiv în care voievodul îşi consolida puterea, după victoria obţinută. În plus, trebuie să menţionăm caracterul misionar al fostei episcopii a cumanilor, unul din rosturile sale fiind şi convertirea românilor ortodocşi aflaţi pe cuprinsul său.

Cu toate acestea, la 4 octombrie 1332 papa scria arhiepiscopului de Esztergom, Telegdi Csanàd, poruncindu-i să-l sfinţească episcop al Milcoviei pe franciscanul Vitus de Monteferreo „pe care ni-l arată sus-zisa dare de seamă a fi potrivit la aceasta prin viaţa, moravurile, ştiinţa, credinţa şi iscusinţa sa" (DIR C, XIV, III, 279; Theodorescu 1974, 181). Vitus îndeplinea şi funcţia de capelan regal, având astfel şi girul monarhului. În bula papală adresată episcopului de la Esztergom se precizează în mod clar caracterul misionar al acestei episcopii: „e sădită în inima noastră <dorinţa> să dăm ajutorul sprijinului apostolic pentru a face să strălucească lumina adevărului Evangheliei mai ales pentru acele biserici şi pentru noroadele lor, aşezate în părţile cele mai depărtate ale pământului, neştiutoare ale credinţei creştine" (DRH D, I, 46). Iniţiativa papală nu a prins contur, iar în mai 1334 Vitus este numit episcop de Nitra (Eubel 1913, 368; Auner 1914, 65).

O nouă iniţiativă de reactivare a acestei unităţi ecleziastice a avut regele Ungariei, Ludovic I de Anjou (1342-1382). Acesta a fost un exemplu tipic de rege cavaler, care a întreprins nenumărate campanii în lunga sa domnie, dar şi un catolic fervent, fiind renumit în epocă pentru zelul să religios. Episcopia Milcoviei apare din nou în documente în anul 1347, într-un context general mai favorabil, faţă de cel anterior, marcat de ofensiva marilor puteri catolice din zonă, Ungaria şi Polonia, contra Hoardei de Aur, într-o regiune largă, la est de Carpaţi, până în zona Dunării de Jos (Papacostea 1999, 41). Astfel, în anii 1345 şi 1346 Ludovic de Anjou a efectuat o serie de incursiuni antitătare la est de Carpaţi, cel mai probabil, cu sprijinul Ţării Româneşti, desprinsă din legăturile cu Hoarda de Aur şi intrată în relaţii amicale cu monarhia angevină. Această campanie a fost condusă de Andrei Lackfi, iar informaţii succinte despre ea oferă cronicarul oficial al curţii ungare, Ioan de Târnave, care afirmă că în cursul luptelor, armata ungară a reuşit să ucidă o căpetenie tătară, Athlamos (Thwrocz 1766, 221). Dominaţia tătară la estul Carpaţilor mai primeşte o lovitură în 1349, când regele Poloniei, Cazimir al III-lea cel Mare (1333-1370), porneşte o campanie majoră în Rutenia, în urma căreia va anexa cnezatul Halici, vasal al tătarilor şi o parte a Volhiniei, smulsă de la Lituania (Papacostea 1999, 39). În acest context favorabil, când dominaţia tătarilor este împinsă spre zona maritimă, revine în actualitate episcopia Milcoviei, în urma iniţiativei regelui Ungariei, care dorea să-şi consolideze recentele victorii. În demersul său Ludovic de Anjou a fost ajutat de mama sa regina Elisabeta, catolică fervent.

Sfântul Scaun a fost receptiv la propunerea regală, dorind reactivarea unor mai vechi planuri misionare la răsărit de Carpaţi, astfel că la 29 martie 1347 papa Clement al VI-lea scria arhiepiscopului Ştefan al V-lea de Kalocsa să-l sfinţească pe Toma de Mintiu, ca episcop al Milcoviei. În scrisoarea papală se menţionează că: „biserica acestei episcopii a fost nimicită din temelie, stingându-se apoi şi murind în vremile care au urmat canonicii bisericii pomenite, iar numita episcopie a rămas năruită la pământ, în această <stare de> nimicire şi năruire, până în vremurile de azi, şi se află cu moşiile, bunurile şi drepturile episcopiei şi bisericii sus-zise cotropite de puternicii din acele părţi, şi că, după cum ne îndeamnă o nădejde cucernică şi după cum ni s-a făcut cunoscut prin zisă mărturie, sus-numita episcopie va fi readusă la starea dinainte" (DIR C XIV, IV, 345). Cu misiunea reactivării episcopiei a fost învestit Toma de Mintiu, din ordinul eremiţilor Sfântului Augustin, capelan al regelui care „prin viaţa, purtarea, învăţătura, credinţa şi iscusinţa sa, ar fi potrivit la aceasta, dacă ar fi numit la biserica sus-pomenită prin îndurarea scaunului apostolic, sub scutul oblăduirii

zişilor rege şi regină ce ne roagă cu smerenie în această privinţă pentru zisul Toma, iubitul lor capelan" (DIR C, XIV, IV, 346). Crearea episcopiei Milcoviei este evocarea unui plan politico-strategic al lui Ludovic de Anjou, care viza organizarea la răsărit de Carpaţi a unei zone de stăpânire directă a Ungariei, după alungarea tătarilor în urma celor două campanii din 1345 şi 1346. Din acest punct de vedere, episcopia Milcoviei era expresia dominaţiei politice a regatului angevin la estul Carpaţilor, având un rol strategic deosebit de important, acela de a deschide drumul comerţului ungar spre Dunărea de Jos, dar şi ca posibilă bază de plecare într-o virtuală nouă campanie contra tătarilor. Nu pot fi neglijate nici aspectele de ordin religios-misionar ale acestei dieceze, ele fiind urmărite cu interes de papii de la Avignon. Astfel, într-o scrisoare adresată franciscanilor, la 31 mai 1348, din Avignon, papa Clement al VI-lea remarca cu satisfacţie succesul acţiunilor misionare „în părţile Cumaniei şi ale celorlalte multe neamuri necredincioase aşezate dincolo de marginile regatului Ungariei" (DIR C, XIV, IV, 443). În această bulă, pontiful francez îşi exprima dorinţa ca misionarismul să se extindă şi să ia amploare, însărcinându-i în acest sens pe franciscani: „noi, dorind cu grijă, ca acest nou răsad, înrourat de Domnul, să crească neîncetat" (DIR C XIV, IV, 443). Reţine atenţia în textul actului papal formula *nou răsad*, care, fără îndoială, se referă la episcopia Milcoviei.

Înfiinţarea diecezei Milcoviei, pe teritoriul fostei episcopii a cumanilor, a corespuns şi unor importante interese de natură economică pe care Ungaria le avea în zonă: controlul drumului ce ducea spre gurile Dunării. Acest fapt reiese foarte clar dintr-un act emis la 28 iunie 1358, prin care regele Ludovic I de Anjou a acordat privilegii comerciale negustorilor din Braşov, care mergeau spre gurile Dunării, zonă ce reprezenta un important debuşeu economic, prin prezenţa cetăţilor genoveze. În actul regal care prevedea aceste privilegii economice se specifica în mod clar traseul şi zona, unde urma să se aplice porunca regală: „între Buzău şi Prahova, adică din locul unde se varsă în Dunăre râul numit Ialomiţa până în locul unde se varsă, de asemenea, în Dunăre râul numit Siret" (DRH D, I, 72). Din expunerea făcută în acest document se poate observa că zona dintre confluenţa Ialomiţei şi a Siretului cu Dunărea era cel puţin sub influenţa, dacă nu chiar sub stăpânirea directă a regatului ungar. Ne bazăm această afirmaţie pe faptul că în textul documentului nu se face nicio referire la faptul că zona menţionată era sub o altă jurisdicţie (cea a Ţării Româneşti). Pe cale de consecinţă acest areal era, la acel moment, sub controlul direct sau indirect al regelui Ungariei, ca un important coridor economic, ce lega Braşovul, important centru economic al Transilvaniei, cu gurile Dunării (Mărculeţ 2002-2003, 34). Observăm că teritoriul citat în documentul regal corespunde cu întinderea episcopiei Milcoviei. Aşadar, crearea episcopiei Milcoviei a fost întărită ulterior de regele angevin cu o măsură, care sublinia controlul Ungariei asupra acelui teritoriu.

Din punctul de vedere al Bisericii Catolice, restaurarea episcopiei Milcoviei a fost un act pur nominal (Theodorescu 1974, 181), titlul acestei dieceze fiind un episcop „in partibus". La 12 septembrie 1348 Toma de Mintiu era consemnat ca episcop ales de Milcov, fiind solul regelui Ungariei la dogele Veneţiei, deci consacrarea (sfinţirea) nu avusese loc încă (Auner 1914, 70). Într-un document emis de regele Ludovic I al Ungariei în 1348, la Buda, se făcea referire la persoana şi atribuţiile pe care Toma trebuia să le îndeplinească la Veneţia: „*venerabilem in Christo patrem dominum fratrem Thomam ellectum Milchoviensem dilectum nostrum et fidelem in Veneciis ad eosdem et in medio eorumdem duximus transmittendum; constituents ipsum et preficientes nostrum procuratorem in premissis ambaxatorem ac sindicum specialem legitimum atque verum; ratum, gratum et firmum presentibus nos habituros promittentes, quicquid per eumdem diminum fratrem Thomam ellectum procuratorem, ambaxadore et sindicum specialem in premissis iuramenti exactione et acceptacione per eumdem dominum ducem Venetorum et suos viginti seniors principaliores exibendi ac litterarum seu publicorum instrumentorum ex inde super iuramento quo supra exacto confectione, nec non nomina coniuratorum senatorum et seniorum ac principaliorum, sicut in nostris litteris ex parte nostri datis continetur conscriptione, actum fuerit atque ordinatum in persona nostre maiestatis*" (Hurmuzaki 1890, 9).

Pe de altă parte, nu există nicio informaţie despre consacrarea lui Toma, fiind foarte posibil ca acest personaj să nu fi ajuns niciodată episcop efectiv al Milcoviei. De asemenea, nu cunoaştem cât a păstorit acesta, sau dacă şi-a vizitat vreodată dieceza.

La 12 februarie 1353 documentele pomenesc un nou episcop al Milcoviei, polonezul Bernard din ordinul dominicanilor, originar din Mazovia (Theodorescu 1974, 182). Acest personaj era unul destul de controversat în Polonia, din cauza faptului că tatăl său trădase, predând cetatea Sandomir, lituanienilor. La 11 octombrie 1357 papa Inocenţiu al VI-lea îl numeşte pe Bernard episcop de Plock, în ciuda faptului că adunarea canonicilor catedralei episcopale se oprise asupra unui alt candidat (Eubel 1913, 402). Bernard îşi găseşte refugiu la cavalerii teutoni, de unde pronunţă numeroase cenzuri ecleziastice asupra canonicilor. Regele Cazimir al III-lea cel Mare intervine în conflict şi anunţă Sfântul Scaun că Bernard declarase ca venit al episcopiei de Plock numai 300 de florini, în loc de 6000. Personajul în cauză este citat la curia papală, iar la 1362 este depus din demnitatea episcopală (Auner 1914, 70-71).

Odată cu numirea lui Bernard ca episcop de Plock, dieceza Milcoviei a rămas vacantă până la 29 mai 1364, când papa Urban al V-lea încredinţează această demnitate dominicanului Albert de Usk, care era şi penitenţiar papal (Eubel 1913, 339; Theodorescu 1974, 182). Numirea acestui nou ierarh survenea în contextul unor relaţii paşnice între Ţara Românească şi Ungaria, inclusiv pe teren religios, voievodul Vladislav I recomandând în 1369 preoţilor catolici din ţara sa să-l primească pe trimisul (vicarul) episcopului catolic al Transilvaniei (DRH D, I, 98). Vladislav I recunoştea supunerea ecleziastică a Ţării Româneşti faţă de episcopia Transilvaniei, în condiţiile în care fosta episcopie a cumanilor, recreată acum sub forma episcopiei de Milcovia, avea sub jurisdicţie şi părţi din Muntenia. Astfel, s-a creat o situaţie ambiguă, doi episcopi catolici având jurisdicţie asupra aceluiaşi teritoriu. Cu toate acestea credem că acest fapt nu a afectat episcopia de Milcovia, care practic, nu a funcţionat efectiv în secolul al XIV-lea, fiind una „in partibus". Catolicismul a cunoscut o scurtă revigorare în Ţara Românească în vremea doamnei Clara, mama vitregă a domnului Vladislav I. Aceasta era o catolică ferventă, protectoare a mai multor misionari apuseni, manifestând generozitate exprimată prin diverse donaţii.

Papa Grigore al XI-lea a dorit şi el revigorarea episcopiei de Milcov. La 3 septembrie 1371 el îl numeşte episcop pe Nicolae de Buda din ordinul eremiţilor Sfântului Augustin (Eubel 1913, 339). Pontiful notifica numirea clerului şi poporului din Milcov, regelui Ludovic I al Ungariei şi arhiepiscopului de Kalocsa. În actul destinat regelui, papa insistă pentru ca monarhul să-l sprijine pe Nicolae de Buda, să recupereze bunurile şi drepturile episcopiei, pentru a-şi putea păstori dieceza (Auner 1914, 75). Cu toate eforturile papale, funcţionarea diecezei de Milcov a rămas un deziderat, iar cel mai probabil, ca şi înaintaşii săi, Nicolae de Buda nu a călcat niciodată în teritoriul supus jurisdicţiei sale. La 27 mai 1375 el apare în documente ca „episcopus Milcoviensis", dar şi ca vicar general al episcopului de Eger, fiind prezent la Sibiu pentru a consacra capela cimitirului şi trei altare ridicate cu sprijinul lui Hermann, fost jude al oraşului (DRH C, XIV, 554). Cu această ultimă menţiune încetează orice mărturie a lui Nicolae de Buda. Se remarcă faptul că orice mărturie despre episcopia Milcoviei încetează după moartea lui Ludovic I de Anjou pentru un sfert de veac.

Episcopia de Siret. Moldova parte a Patrimonium Sancti Petri? În epoca avignoneză pontifii francezi au mai făcut o încercare de a crea o dieceză catolică pe un teritoriu românesc. Este vorba despre înfiinţarea episcopiei catolice de la Siret, cu sprijinul direct al domnului Moldovei, Laţcu (1367-1375 sau 1368-1375), fiul lui Bogdan I (Giurescu 2000, 317-320; Rezachevici 2001, 443). Numele acestuia, Laţcu, este o formă rutenizată de la Laszlo, Ladislau, Vladislav (Rezachevici 2001, 443). Voievodul moldovean a ajuns la conducerea statului de la est de Carpaţi într-o perioadă în care Moldova se confrunta cu presiunile Poloniei, la nord, care în timpul regelelui Cazimir al III-lea cel Mare (până în 1366) cucerise Halici-Volînia (Rusia Roşie-Regnum Russiae), ajungând vecina statului lui Laţcu, dar mai ales din partea Ungariei, vecinul de la vest. Pe de altă parte, din 1370, regele Ungariei, Ludovic I de Anjou, devine şi rege al Poloniei, unind cele două puteri catolice sub sceptrul său. Presiunile angevine asupra Moldovei au fost constante, regele ungar având pretenţii asupra răsăritului Carpaţilor, locuitorii acestor locuri fiind consideraţi rebeli, după cum mărturiseşte şi cronicarul Ioan de Târnave: „*Item fere singulis annis vel in quolibet anno movit exercitum contra aemulos et rebelles, et saepius contra Rachenos et Moldavos, omnimodam diligentiam adhibendo*" (Thwrocz 1766, 241).

În acest context situaţia Moldovei lui Laţcu, care sub tatăl său, Bogdan I îşi proclamase independenţa faţă de Ungaria, era una precară. În acest

context geopolitic, extrem de nefavorabil, voievodul moldovean a elaborat un ingenios joc politico-religios, asigurând nu numai continuitatea independenţei Moldovei, dar şi recunoaşterea sa internaţională, din partea unei puteri cu vocaţie universală, Sfântul Scaun. Acţiunea lui Laţcu a început în vara anului 1370, deci înainte de moartea regelui Cazimir, când Polonia nu se afla încă în uniune personală cu Ungaria, însă moştenitorul tronului de la Cracovia (Ludovic de Anjou) era de mult cunoscut.

Într-o primă fază, Laţcu a intrat în relaţii cu reprezentanţii ordinului franciscan din Polonia, solicitând sprijinul a doi fraţi, Nicolae de Mehlsack (vicarul provinciei rutene a franciscanilor) şi Paul de Schweidnitz, pentru a intra în contact cu papa Urban al V-lea, anunţând că el şi poporul său sunt dispuşi să abjure schisma şi să treacă la catolicism, dorind şi ca oraşul Siret, noua sa capitală, să fie ridicat la rangul de centru episcopal (Auner 1913, 227). Se observă faptul că Laţcu nu a apelat la ierarhia ecleziastică, ci la un ordin mendicant (al franciscanilor), supus direct al autorităţii papale (Turcuş 2001, 281). Astfel, voievodul moldovean a dorit să-i evite pe marii demnitari ecleziastici care, de cele mai multe ori, erau uneltele factorului politic, mai ales al curţii regale. Prin urmare, Laţcu a dorit un contact direct cu papalitatea.

Gestul domnului moldovean a survenit într-un context destul de agitat pentru ortodoxie, puterea garantă a acestei confesiuni Imperiul Bizantin era într-o criză profundă, fiind scena unor conflicte pentru putere, endemice. Din punct de vedere teritorial, Imperiul Bizantin era, de fapt, o enclavă care cuprindea oraşul Constantinopol, într-o mare otomană. Pe toată durata secolului al XIV-lea, împăraţii constantinopolitani s-au străduit să obţină ajutorul Occidentului, recurgând la gesturi umilitoare, altădată de neconceput. Această serie de gesturi a culminat în octombrie 1369, când împăratul Ioan al V-lea Paleolog (1341-1391, cu întreruperi), aflat la Roma, a decis să renunţe pentru sine la confesiunea ortodoxă şi să îmbrăţişeze catolicismul, în speranţa obţinerii unui ajutor militar contra otomanilor (Mango 2002, 269).

Deşi Laţcu nu a mers personal la Roma, ca ilustrul său contemporan, el a decis să-i urmeze exemplul, cu scopul de a slăbi presiunea ungaro-poloneză asupra Moldovei. Urban al V-lea, un înfocat adept al unirii religioase cu Biserica Răsăritului, a primit pozitiv, dar circumspect, propunerea domnului Moldovei, astfel că, la 24 iulie 1370, le scrie arhiepiscopului de Praga şi episcopilor de Wrocław şi Cracovia, să investigheze dacă intenţia voievodului („nobilis vir Laczko dux Moldaviensis") este reală (Rezachevici 2001, 444; Pilat 2008, 31). În vederea unei virtuale convertiri franciscanii aveau să joace un rol important şi, la 4 august 1370, pontiful francez scria vicarului Nicolae de Mehlsack, poruncindu-i să trimită 25 de fraţi să propage catolicismul în Galiţia, Lituania şi Valahia, adică Moldova (Auner 1913, 228). Din atitudinea papei rezultă că el dorea şi convertirea supuşilor lui Laţcu, din moment ce apelează la franciscani.

Rezultatul anchetei cerută de papă a fost unul pozitiv, fapt confirmat de actul din 9 martie 1371, când episcopul Florian al Cracoviei l-a consacrat în capitala polonă pe Andrei, ca episcop de Siret (Gorovei 1973, 138-139; Jakubinyi 1998, 27; Batariuc, Dragomirescu, Iacob 2010, IV; Despinescu 2010, 464). Primul episcop al Siretului a fost un personaj important în Polonia. El a aparţinut familiei nobiliare Jastrzebiec, fiind fost confesor al reginei Elisabeta, mama lui Ludovic I de Anjou, fapt care i-a permis ascensiunea în ierarhia ecleziastică (Rezachevici 2001, 444). Laţcu l-a dorit în mod expres pe Andrei, fapt care îi demonstrează geniul politic, alegând un cleric franciscan, deci membru al unui ordin supus direct papei, de origine poloneză, dar apropiat şi de regina mamă a Ungariei. Această alegere a mulţumit atât monarhia angevină, cât şi curtea de la Cracovia, orice pretenţie a acestora la adresa Moldovei fiind practic anihilată.

Prin iniţiativa sa, Laţcu realizează o racordare a tânărului stat moldovean la realităţile europene, care astfel, a primit girul papalităţii, dar şi o protecţie a independenţei sale (Gorovei 1973, 136; Sykora 1976, 1142).

Andrei nu a condus prea mult eparhia nou-creată, deoarece la 17 ianuarie 1372 Grigore al XI-lea îi încredinţează administrarea diecezei de Halici, cu depline puteri episcopale, ajungând din nou lângă regina Elisabeta (Auner 1913, 234). Andrei s-a plâns papei că venitul episcopiei de Siret nu este îndestulător pentru nevoile sale, iar cu sprijinul protectoarei sale, la 23 iulie 1372 papa îi acordă un nou beneficiu, el fiind numit parohul bisericii

Maicii Domnului pe Nisip din Cracovia (Auner 1913, 234). Între 1376 şi 1386 el va funcţiona ca episcop auxiliar de Gniezno, iar apoi ca episcop de Vilnius între 1388 şi 1398 (Auner 1913, 235).

Revenind la crearea diecezei de Siret, se impun unele observaţii. În primul rând întemeierea episcopiei catolice de Siret a avut, spre deosebire de cea a Milcoviei, multiple semnificaţii. Prin acţiunea sa Laţcu îşi exprima disponibilitatea pentru el şi poporul său „abnegare volunt omne schisma" (Hurmuzaki 1890, 161). Voievodul îşi recunoaşte condiţia de schismatic şi solicita papei să scoată Moldova de sub jurisdicţia Haliciului, de unde rezultă că ante 1370 statul lui Laţcu depindea canonic de acest scaun. Pe de altă parte, mitropolia ortodoxă de Halici a fost desfiinţată de patriarhia ecumenică în 1347, astfel că, după cum bine a remarcat Liviu Pilat, Moldova se afla într-o dublă schismă, atât faţă de Roma, cât şi faţă de Constantinopol (Pilat 2008, 32-33).

Decizia pontificală a dat Moldovei o organizare ecleziastică proprie, iar oraşul Siret a fost ridicat la rang de „civitas". Aria de jurisdicţie a episcopului a fost stabilită „ac totam dictam terram seu ducatum Moldaviensem, in quantum ad praefatum ducem pertinet" (Hurmuzaki 1890, 161; Theodorescu 1974, 183). Acest fapt crea din nou o situaţie de incompatibilitate deoarece, teoretic, episcopul de Milcovia avea sub jurisdicţia sa, cel puţin la nivel teoretic, părţi din sudul Moldovei, existând o dublă jurisdicţie diecezană pe acelaşi teritoriu, fapt condamnat de dreptul canonic. Episcopia de Siret era sub jurisdicţia directă a Sfântului Scaun „quod solum et immediate Sanctae Apostolicae sedi in spiritualibus subsit" (Hurmuzaki 1890, 161).

Crearea episcopiei de Siret pune istoricilor o problemă în legătură cu statutul Moldovei în cadrul Christianitas. În anul 1370, papa recunoaşte Moldova ca entitate politică în cadrul „Christianitatis", subordonată direct Sfântului Scaun (Pilat 2008, 35). Această stare de fapt este exprimată prin dependenţa exclusivă a episcopului de Sfântul Scaun. Acest aspect confesional este dublat de unul politic, măsura papală care viza episcopia se extinde şi la nivelul tânărului stat moldovean, care este sustras oricărei alte autorităţi: „*dictum oppidum Ceretense ac totam praedictam terram seu ducatum Moldaviensesm ob omni potestate, dominio, superioritate ac jurisdictione ordinaria et diocesana*" (Hurmuzaki 1890, 161). Prin urmare, Moldovei îi este oferită protecţia scaunului apostolic. Unii autori precum A. Simon consideră că statutul Moldovei seamănă cu cel al unui pământ aflat în „Patrimonium Sancti Petri" (Simon 2003, 45). Conform grilei interpretative oferite de Şerban Turcuş, Patrimoniul Sfântului Petru s-a constituit din donaţii făcute Sfântului Scaun, donaţii însoţite de exempţiune, care semnifică excluderea oricărei jurisdicţii laice sau ecleziastice cu excepţia celei a Sf. Petru reprezentat de papă (Turcuş 2001, 88-91). Istoricul Liviu Pilat consideră că Sfântul Scaun, prin crearea episcopiei de Siret, a oferit protecţie Moldovei şi domnitorului său (Pilat 2008, 38). Gestul papei Urban al V-lea garanta independenţa Moldovei, asimilată unui „regnum" şi oferea conducătorului său, Laţcu, o nelegitimitate de necontestat, de către niciun alt principe catolic. Vom trece peste concepţiile mai vechi ale istoriografiei laice, dar şi ecleziastice, care acordă evenimentului în cauză o coloratură naţională, respectiv militantă, precizând doar că Moldova a fost recunoscută ca stat de sine stătător, parte a „Christianitas", de către una dintre cele mai înalte autorităţi europene ale vremii, Sfântul Scaun.

Fondarea episcopiei de Siret nu a fost un fapt izolat, venind în urma unui interes constant al papalităţii pentru zona din exteriorul Carpaţilor, care se intensifică după gestul împăratului constantinopolitan din 1369. Astfel, în 1370, Urban al V-lea se adresează doamnei Clara, văduva domnitorului Ţării Româneşti, Nicolae Alexandru, îndemnând-o să depună eforturi pentru a o converti la catolicism pe fiica sa Anca, regina Serbiei, după cum a făcut-o cu cealaltă fiica a sa, Ana, regina Bulgariei (Hurmuzaki 1890, 158).

Revenind la Moldova, un rol important în crearea episcopiei catolice de Siret l-a avut efortul misionar franciscan din regiune. În secolul al XIV-lea Ţara Românească a făcut parte din vicariatul Bosniei, alături de Transilvania, care avea jurisdicţie asupra unui teritoriu ce se întindea de la Marea Adriatică la Marea Neagră, în timp ce Moldova aparţinea vicariatului Rusiei (Achim 1996, 406). Facem precizarea că ordinele medicante au avut o organizare proprie, din punct de vedere administrativ, fără a ţine seama de structura diecezelor (Pilat 2008, 41). Provincia era principala structură de organizare a franciscanilor, care cuprindea mai multe vicariate, care se împărţeau în mai multe custodii.

Opţiunea lui Laţcu de a se adresa direct Sfântului Scaun venea în continuarea unei tradiţii mendicante în Moldova. Avansul Poloniei în Rusia Roşie a însemnat şi avansul catolicismului în această regiune şi zonele limitrofe. Astfel, în 1340, la Siret, sunt atestaţi doi martiri franciscani, Blasius şi Marco (Achim 1996, 407), iar în anul 1345 printre custodiile vicariatului franciscan al Rusiei se numărau cele din Lvov, Gorodok, Halici, Colomeea, Sniatin şi Siret (Sykora 1976, 1143). În 1360 vicariatul franciscan al Rusiei a fost inclus în provincia franciscană a Boemiei şi Poloniei. Astfel se explică de ce ambasadorii lui Laţcu la papă erau doi polonezi (Nicolae de Mehlsack şi Paul de Schweidnitz) şi faptul că pontiful francez i-a însărcinat pe arhiepiscopul de Praga şi pe episcopii de Wrocław şi Cracovia, cu misiunea de a cerceta situaţia Moldovei. Cel care l-a consacrat pe primul episcop de Siret (şi el de origine poloneză) a fost episcopul Cracoviei. Sunt cunoscute şi numele a doi canonici ai catedralei din Siret, tot de origine poloneză: Derslauis Segnei de Przezwed şi Nicolae Andrei de Strenow (Auner 1913, 228-229).

Dacă ne referim la îngemănarea factorului politic cu cel religios, se constată că Ungaria angevină nu a acceptat niciodată pierderea (independenţa, neatârnarea) Moldovei. În cazul unei suzeranităţi ungare la est de Carpaţi în vremea lui Laţcu, cel mai probabil, o virtuală acţiune de convertire la catolicism nu ar fi putut ocoli ierarhia ecleziastică ungară. Ungaria angevină considera Moldova un teritoriu al influenţei sale, la est de Carpaţi. Această vizune va fi exprimată de regele Ludovic I de Anjou cu prilejul unui armistiţiu cu împăratul romano-german, Carol al IV-lea de Luxemburg, încheiat la 14 martie 1372 la Wrocław. Prin acest act regele Boemiei şi împăratul romano-german, Carol al IV-lea, se angaja faţă de monarhul angevin să nu revendice Ungaria, Polonia, Dalmaţia şi voievodatul Moldovei: *„sub eo juramento corporali, quod super lignum vivificae Crucis, et sancta Dei evangelia in manibus Reverendi in Christo Patris Domini Johannis Patriarchae Alexandrini, Domini nostri Papae legatipraestitimus, quod tam nos, quam praedicti, Imperatrix, filii, fratres nec non nostri et eorum haeredes et successores nunquam aspirare debemus, nec volumus ad vendicandum, aut usurpandum nobis vel ipsis aut alicui ex nobis Ungariae, Poloniae, Dalmatiae, etc. Regna, et signanter specifice et expresse eorundem Regnorum et coronarum Principes Ecclesiasticos, seu seculares, Principatus seu Ducatus, et nominatim Waywodatus Muldawiae*" (Sykora 1976, 1150).

Ludovic de Anjou îşi afirma, prin intermediul actului, drepturile asupra Moldovei, urmărind readucerea ei sub suzeranitatea angevină. Presiunea Ungariei asupra Moldovei devine evidentă la sfârşitul anului 1372, când regele, în tentativa sa de a desprinde Rusia Roşie de Polonia, a instituit funcţia de guvernator al acestei provincii, unde îl aşează pe Vladislav de Opole, fost palatin al Ungariei şi personaj de seamă al anturajului regal (Sycora 1976, 1145). Presiunea ungară în exteriorul regatului se făcea simţită şi prin intermediul preoţilor misionari ungari, care desfăşurau activitate misionară. Astfel, la 13 octombrie 1374 papa Grigore al XI-lea le scria din Avignon arhiepiscopilor de Esztergom şi Kalocsa, remarcând faptul că ,,la hotarele regatului Ungariei dinspre tătari se află un popor numeros, care se cheamă români şi <care> trăiesc după legea şi schisma grecilor şi sunt oameni simpli şi uşor de întors la păzirea adevăratei credinţe creştine, dacă vor fi înduplecaţi la aceasta printr-o râvnă plină de grijă şi dragoste. Şi deşi preascumpul nostru fiu întru Christos Ludovic, slăvitul rege al Ungariei, înflăcăratul sprijinitor al credinţei creştine, s-a ostenit de a făcut să treacă la pomenita credinţă o bună parte din zisul popor, totuşi aceşti trecuţi <la credinţa catolică> nu au nici episcop, nici preoţi ai lor anume, iar cu preoţii unguri – fiindcă aceştia sunt puţini, şi numai la răstimpuri vin la ei ca să le împărtăşească sfintele taine ale bisericii – nu sunt prea mulţumiţi, fie din pricina deosebirii de limbă sau de obiceiuri, fie din alte pricini" (DRH C XIV, 493). Din actul citat rezultă că regele Ungariei a desfăşurat o continuă şi intensă acţiune de convertire al românilor din exteriorul Carpaţilor (prin urmare inclusiv a celor din Moldova), dar comunicarea dintre misionari şi populaţia locală se făcea greu din cauza deosebirilor lingvistice majore. Interesul papilor de la Avignon pentru convertirea românilor atinge apogeul la 13 octombrie 1374, când Grigore al XI-lea se adresează într-o scrisoare arhiepiscopilor Toma de Esztergom şi Ştefan de Kalocsa, cerându-le să întreprindă cercetări asupra franciscanului Anton de Spoleto, care ar putea fi numit episcop al românilor (DRH C XIV, 496; Achim 1996, 405). Cel mai mare atuu al acestui personaj era faptul că vorbea limba română, ceea ce denotă

o activitate mai veche şi constantă a acestui minorit în rândul românilor. Proiectul papal nu s-a concretizat, rămânând la stadiul de deziderat.

Coroborând puţinele date documentare, care s-au conservat şi care au fost au fost înfăţişate mai sus, opinăm că Moldova, în vremea lui Laţcu, ar fi putut să facă parte din „Patrimonium Sancti Petri". Deşi nu există date clare în acest sens, oferim o serie de argumente. În primul rând, iniţiativa creării episcopiei exempte de Siret a avut-o voievodul Laţcu, care s-a adresat direct papei, prin intermediul celor doi călugări franciscani. Scrisoarea iniţială a lui Laţcu nu s-a păstrat, dar iniţiativa fiind a lui, este posibil ca ea să fi cuprins o donaţie către Sf. Petru. În cazul unui asemenea fapt, Laţcu ar fi obţinut exact acelaşi statut, menţionat în actele papale conservate: legitimitate, recunoaşterea independenţei Moldovei, protecţia de interesele marilor puteri vecine (Ungaria şi Polonia, ambele catolice), precum şi organizarea diecezană de sine stătătoare, prin desprinderea noi bisericii de alta mai veche, în cazul de faţă mitropolia de Halici; episcopia de Siret era exemptă, supusă direct papei.

Adresându-se direct papalităţii, prin filieră poloneză, Laţcu dorea să evite pretenţiile Ungariei, intrând în „Patrimonium Sancti Petri". Acest gest al voievodului moldovean a fost un afront la adresa monarhiei angevine, o evitare elegantă a presiunilor Poloniei, ajunsă vecina Moldovei, dar şi o consacrare internaţională a tânărului stat de la est de Carpaţi. Deşi a avut iniţiativa creării episcopiei catolice de Siret, acceptând trecerea la ritul latin, fiind probabil (re)botezat în acesta, Laţcu al Moldovei a fost înhumat în Biserica ortodoxă Sf. Nicolae din Rădăuţi, necropola domnească a primilor voievozi ai Moldovei (Rezachevici 2001, 445).

Consideraţii finale. Reactivarea episcopiei Milcoviei şi înfiinţarea celei de Siret au demonstrat interesul Sfântului Scaun pentru zonele locuite de populaţii schismatice (românii). Aceste acţiuni religioase nu pot fi analizate, fără a scoate în evidenţă şi resorturile lor politice. Dacă în cazul episcopiei Milcoviei era vorba despre susţinerea intereselor expansioniste ungare în exteriorul Carpaţilor (această dieceză fiind succesoarea episcopiei cumanilor din secolul al XIII-lea), înfiinţarea episcopiei de Siret venea ca o iniţiativă a domnului Moldovei (recent întemeiate), Laţcu, de afirmare pe plan european a tânărului stat, în sensul eliminării influenţei Ungariei angevine, dar şi a Poloniei. Succesul pe plan misionar-confesional al celor două dieceze a fost limitat, fără a se înregistra rezultate notabile.

Bibliografie

Achim 1996: V. Achim, Ordinul Franciscan în ţările române în secolele XIV-XV. Aspectele teritoriale. Revista istorică, VII/ 5-6, 1996, 391-410.

Auner 1913: C. Auner, Episcopia de Siret. Revista catolică 1913, 226-245.

Auner 1914: C. Auner, Episcopia Milcoviei în veacul al XIV-lea. Revista catolică 1914, 60-80.

Batariuc, Dragomirescu, Iacob 2010: V.P. Batariuc, Ș. Dragomirescu, D.D. Iacob, Atlas istoric al oraşelor din România, seria A Moldova, fascicula 2, Siret (Bucureşti 2010).

Despinescu 2010: A. Despinescu, Episcopia Romano-Catolică de Siret. Prima încercare de organizare bisericească de rit roman în principatul medieval al Moldovei în Arhiepiscopia Dunării de Jos, Istorie Bisericească, Misiune Creştină şi viaţă culturală, II. Creştinismul românesc şi organizarea bisericească în secolele XIII-XIV. Ştiri şi interpretări noi. Actele sesiunii anuale de comunicări ştiinţifice a Comisiei Române de Istorie şi Studiu al Creştinismului Lacu-Sărat, Brăila, 28-29 septembrie 2009. Culese şi publicate de Emilian Popescu şi Mihai Ovidiu Căţoi (Galaţi 2010), 461-472.

DIR C XIV III: Documente privind istoria României, seria C Transilvania, veacul XIV, vol. III (1331-1340), (Bucureşti 1954).

DIR C XIV IV: Documente privind istoria României, seria C Transilvania, veacul XIV, vol. IV (1341-1350) (Bucureşti 1955).

DRH C XIV: Documenta Romanaie Historica, seria C Transilvania, vol. XIV (Bucureşti 2002).

Doboş 2010: F. Doboş, Episcopia de Milcov (1227-1241) în Arhiepiscopia Dunării de Jos, Istorie Bisericească, Misiune Creştină şi viaţă culturală, II. Creştinismul românesc şi organizarea bisericească în secolele XIII-XIV. Ştiri şi interpretări noi. Actele sesiunii anuale de comunicări ştiinţifice a Comisiei Române de Istorie şi Studiu al Creştinismului Lacu-Sărat, Brăila, 28-29 septembrie 2009. Culese şi publicate de Emilian Popescu şi Mihai Ovidiu Căţoi (Galaţi 2010), 214-223.

DRH D I: Documenta Romanaie Historica, seria D Relaţii între Ţările Române, vol. I (1222-1456) (Bucureşti 1977).

Erdmann 2006: J. Erdmann, Quod est in actis non est in mundo. Päpstliche Benefizialpolitik in sacrum imperium des 14. Jahrhunderts (Tübingen 2006).

Eubel 1913: K. Eubel, Hierarchia Catholica Medii Aevi sive Sumorum Pontificum , S.R.E. Cardinalium Ecclesiarum Antistitum Series Ab Anno 1198 Usque Ad Annum 1431 Perducta E Documentis Tabularii Praesertim Vaticani Collecta, Digesta, Edita Per Conradum Eubel, Monasterii Sumptibus et Typis Librariae Regensbergianae, 1913.

Favier 2006: J. Favier, Les Papes d'Avignon (Paris 2006).

Giurescu 2000: C. C. Giurescu, Istoria Românilor, vol. I (Bucureşti 2000).

Gorovei 1973: Ş. Gorovei, Dragoş şi Bogdan întemeietorii Moldovei (Bucureşti 1973).

Guillemain 2000: B. Guillemain, Les Papes d'Avignon 1309-1376 (Paris 2000).

Hurmuzaki 1890: E. Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria românilor (ed. N. Densuşianu), I/ 2 (Bucureşti 1890).

Ibañez 2010: J.D. Ibañez, La provisión pontificia de beneficios eclesiásticos en el reino de Castilla durande el período aviñonés. Estado de la investigation. Lusitania Sacra 22/ 2010, 63-84.

Jakubinyi 1998: G. Jakubinyi, Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia (Alba Iulia 1998).

Kelly 1988: J.N.D. Kelly, The Oxford Dictionary of Popes (Oxford 1988).

Mango 2002: C. Mango, The Oxford History of Byzantium (New York 2002).

Mărculeţ 2002-2003: V. Mărculeţ, The International Context of the Transformation of Wallachia and Moldavia into Pontic States (1358-1392). Studii de istorie a Banatului XXVI-XVII, 2002-2003, 31-54.

Mollat 1912: G. Mollat, Les Papes d'Avignon 1305-1378 (Paris 1912).

Papacostea 1999: Ş. Papacostea, Geneza statului în Evul Mediu românesc (Bucureşti 1999).

Pilat 2008: L. Pilat, Între Roma şi Bizanţ. Societate şi putere în Moldova (sec. XIV-XVI) (Iaşi 2008).

Perrotta 2008: R. Perrotta, Hairéseis. Gruppi, movimenti e fazioni del giudaismo antico e dell cristianesimo (da Filone Alessandrino a Egesippo) (Bologna 2008).

Rezachevici 2001: C. Rezachevici, Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova, I, secolele XIV-XVI (Bucureşti 2001).

Simon 2003: A. Simon, Moldova între Vilnius şi Moscova. Anii trecerii de la Roma la Constantinopol (1386-1389). Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Historia XLVIII/1-2, 2003, 3-56.

Solomon 1999: F. Solomon, Episcopia Cumaniei-Episcopia Milcoviei. Două episoade din istoria relaţiilor româno-maghiare. Studii istorice româno-ungare (Iaşi 1999), 7-18.

Sykora 1976: J. Sykora, Poziţia internaţională a Moldovei în timpul lui Laţcu: luptă pentru independenţă şi afirmare pe plan extern. Revista de istorie 29/8, 1976, 1135-1153.

Theodorescu 1974: R. Theodorescu, Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (secolele X-XIV) (Bucureşti 1974).

Thwrocz 1766: J. de Thwrocz, Chronica Hungarorum în Scriptores Rerum Hungaricarum, ed. Jonannis Georgii Schwandtneri (Vindobonae 1766).

Turcuş 2001: Ş. Turcuş, Sfântul Scaun şi românii în secolul al XIII-lea (Bucureşti 2001).

Considerations regarding the catholic dioceses founded by the popes of Avignon outside the Carpathians: the bishopric of Milcova and the bishopric of Siret

Abstract

Between 1309 and 1377 the papacy moved its headquarters from Rome to Avignon. Nevertheless, the interest shown by the French pontiffs towards Eastern Europe did not diminish, but stayed the same. Considering the appreciable distance between the papal residence in the south of France and the outer part of the Carpathians, an engagement from the part of the pontiffs in this area was inconceivable without the support of the secular power. During their stay at Avignon, the French pontiffs created two dioceses outside the Carpathians: the bishopric of Milcovia, the successor of the Cumans' bishopric, and the bishopric of Siret, founded at the initiative of Laţcu, the voivode of Moldavia. As to the bishopric of Milcova, the initiative came from pope Joan XXII in the year 1332. Subsequently, the existence of this bishopric found itself in a close relation with the projects of political control of Louis I of Anjou, the king of Hungary, outside the Carpathians. Even if, practically, it was an "in partibus" bishopric, the diocese of Milcovia had titulars all through the 14th century. In the case of the Catholic bishopric of Siret, the foun-

dation of this ecclesiastic union (1370-1371) was made at the initiative of voivode Laţcu of Moldavia, whose desire was to ensure the recently gained independence of his state, against the claims of Hungary and Poland, addressing pope Urban V through two Franciscan monks. Laţcu demanded that Andrew, a Polish Franciscan, should be appointed bishop of Siret. The foundation of the bishopric of Siret was to guarantee the independence of Moldavia, assimilated to a "regnum", granting its leader, Laţcu, an undisputed illegitimacy from the part of any other Catholic prince. In our opinion, these are elements that enable us to state that during the times of Laţcu Moldova was part St.Peter's Patrimony.

О католических епископиях, созданных авиньонскими папами во Внешнекарпатском регионе: Милковское и Сиретское епископства

Резюме

В период с 1309 по 1377 год резиденция глав католической церкви находилась не в Риме, а в Авиньоне. Однако заинтересованность французских понтификов в Восточной Европе оставалась неизменной. Учитывая значительное расстояние между папской резиденцией на юге Франции и внешней областью Карпат, папское влияние здесь было немыслимо без содействия светской власти. В Авиньонский период французские папы создали во Внешнекарпатском регионе два епископства: Милковское, которое являлось преемником Куманской епископии, и Сиретское, основанное по инициативе молдавского господаря Лацку. Милковское епископство было основано по инициативе папы Иоанна XXII в 1332 году. Впоследствии существование этого епископства было связано с проектами политического господства венгерского короля Людовика I Анжуйского во Внешнекарпатском регионе. Хотя практически Милковское епископство находилось *in partibus*, оно существовало на протяжении всего XIV века. Сиретское католическое епископство было создано в 1370 – 1371 годах по инициативе молдавского господаря Лацку, желавшего обезопасить недавно обретенную независимость своего государства от притязаний Венгрии и Польши и обратившегося к папе Урбану V через двух францисканских монахов. Лацку попросил назначить епископом Сирета францисканца польского происхождения Андрея. Создание Сиретского епископства гарантировало независимость Молдавии, приравнивавшейся к царству (*regnum)*. По нашему мнению, имеются некоторые указания на то, что во времена Лацку Молдова была частью Наследия святого Петра (Patrimonium Sancti Petri).

12. 11.2013

Dr. Răzvan Mihai Neagu, Colegiul Tehnic Turda, Piaţa Basarabiei, nr. 48, RO-401122 Turda, jud. Cluj, e-mail: neagurazvan10@yahoo.com

IEREMIAS – UN MITROPOLIT IGNORAT AL UNGROVLAHIEI DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XV-LEA

Vasile Mărculeţ

Paralel cu procesul de unificare politică şi teritorială a formaţiunilor prestatale, în spaţiul românesc sud-carpatic s-a produs cu certitudine şi unificarea instituţiei bisericeşti. Practica organizării bisericeşti concomitent cu cea politico-statală reprezintă a caracteristică, atât în cazul Imperiului Bizantin, cât şi în cazul altor state ortodoxe aflate sub influenţa acestuia. Organizarea bisericească devenea cu atât mai importantă cu cât Biserica era o instituţie fundamentală de bază a statului medieval, a doua ca importanţă după cea politică a domniei, iar rangul său conferea un prestigiu pe măsură.

Păstorirea primilor arhierei ai Ungrovlahiei din secolul al XIV-lea, toţi greci de origine, numiţi de Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol – Yakinthos (1359-1372), Chariton (1372-1380/1381) şi Anthimos (1380/1381-1403/1405) – este, în general, bine cunoscută (Dobrescu 1986, 39-49; Iorga 1928, 28-58; Marinescu 1924, 247-254; Şerbănescu 1959b, 730-740; Păcurariu 1991, 263-271; Vicovan 2002, 111-118). Nu acelaşi lucru se poate afirma însă despre succesorii lor din prima jumătate a secolului al XV-lea. Penuria de informaţii face ca până şi numele multora dintre ei să ne rămână necunoscute.

Foarte probabil, în primii ani ai secolului al XV-lea, la o dată cuprinsă în perioada 1401 şi înainte de septembrie 1405 s-a încheiat şi păstorirea celui de-al treilea mitropolit cunoscut al Ungrovlahiei, Anthimos. Data exactă a morţii sale nu o cunoaştem însă nici dacă scaunul arhieresc al Ungrovlahiei a rămas sau nu vacant o perioadă mai lungă de timp.

Multă vreme s-a considerat că urmaşul lui Anthimos în scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei ar fi fost, se pare, un mitropolit cu numele Theodoros. Despre acesta nu avem însă nicio informaţie. Prezenţa sa imediat după Anthimos şi Athanasios în pomelnicele Mitropoliei Ţării Româneşti sau în cele ale altor lăcaşuri bisericeşti muntene i-a determinat pe unii specialişti să-l includă în rândul mitropoliţilor Ungrovlahiei (Panaitescu 2000, 176; Laurent 1945, 166-169; Şerbănescu 1959b, 740; Păcurariu 1991, 338).

În prezent, în baza unor surse publicate de istoricii Vitalien Laurent şi Nikolaos Oikonomides, suntem în măsură să ne pronunţăm asupra faptului că respectiva teorie nu poate fi susţinută. Succesorul lui Anthimos în scaunul arhieresc de la Argeş nu a fost acest arhiereu, Theodoros, ci un mitropolit cu numele Ieremias. Vitalien Laurent l-a identificat cu mitropolitul de Melytene (Laurent 1945, 170). Fără îndoială că, asemenea predecesorilor săi, numiţi în fruntea Mitropoliei Ungrovlahiei de patriarhul ecumenic şi acesta a fost grec de origine.

Potrivit istoricului francez, în septembrie 1395, arhiereul de Melytene a fost trimis de patriarhul ecumenic Antonios IV în Moldova pentru a ridica excomunicarea pronunţată asupra ţării, ale căror autorităţi refuzau să accepte arhiereul numit de Patriarhia Ecumenică. Cu acelaşi prilej mitropolitul de Melytene a trecut şi prin Ţara Românească. În opinia cercetătorului francez, după revenirea din misiune la Constantinopol, mitropolitul de Melytene s-a numărat printre susţinătorii patriarhului Mattheos I, contribuind la alegerea acestuia în octombrie 1397. De asemenea, el l-a susţinut pe patriarhul ecumenic în timpul procesului de trisepiscopat (1402-1409). Ca urmare, pentru fidelitatea sa, şi datorită familiarizării lui cu situaţia din Ţările Române, consideră Vitalien Laurent, arhiereul de Melytene ar fi fost recompensat cu scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei, rămas vacant în urma morţii lui Anthimos, unde a fost transferat la o dată cuprinsă între 1403 şi 1409 (Laurent 1945, 167-169). În opinia lui Petre Ş. Năsturel, păstorirea lui în fruntea Mitropoliei Ungrovlahiei, ar fi debutat „prin 1405" (Năsturel 1986, 141).

Tyragetia, s.n., vol. VIII [XXIII], nr. 2, 2014, 51-54.

În acest punct al demersului nostru considerăm necesar să facem o corectare a identificării propuse de Vitalien Laurent. Parcurgerea documentelor ne arată că cercetătorul francez a făcut o confuzie, care s-a perpetuat prin preluarea ei de alţi istorici, între două scaune arhiereşti: cel de Melytene, de pe Euphrat, şi cel de Mitylene, din insula Lesbos (Năstase 1987, 207, nr. 2).

Potrivit actelor patriarhale, arhiereul însărcinat cu misiunea politico-religioasă în Moldova şi Ţara Românească nu a fost cel de Melytene, din Orient, ci a fost mitropolitul de Mitylene, din insula Lesbos. Scrisoarea mandat pe care acesta a primit-o din partea patriarhului ecumenic este fără dubii din acest punct de vedere. Ea este înmânată „preasfinţitului mitropolit de Mitylene, hypertimos şi frate iubit întru Sfântul Duh (Ἱερῶτατε μητροπολῖτα Μιτυλήνης, ὑπέρτιμε ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητὲ ἀδελφὲ)" (Miklosich, Müller 1862, 256, nr. CCCCXCV; Fontes 1982, 250-251, nr. XLV, 50). Numele lui, aşa cum rezultă din actele patriarhale, a fost Ieremias (Miklosich, Müller 1862, 264, nr. D; Năstase 1987, 207). În schimb, o însemnare din dosarul procesului de trisepiscopat redactat de mitropolitul Makarios al Ancyrei împotriva patriarhului ecumenic Mattheos I îl menţionează pe „mitropolitul de Melytene, în prezent al Ungrovlahiei (τοῦ Μελιτηνῆς καὶ νῦν Οὐγκροβλαχίας)" (Laurent 1945, 167).

Cele două texte relevă clar faptul că arhiereii la care fac referire sunt două persoane complet diferite: cel de Mitylene, din insula Lesbos, Ieremias, mitropolitul care a îndeplinit misiunea politico-religioasă în Moldova şi în Ţara Românească în septembrie 1395, respectiv cel de Melytene, al cărui nume nu-l cunoaştem, care ar fi ocupat scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei, succedându-i lui Anthimos în primii ani ai secolului al XV-lea. Nejustificat, Vitalien Laurent îi atribuie acestuia activitatea omologului său, Ieremias de Mitylene.

În opinia noastră, arhiereul de Mitylene, nu cel de Melytene, a fost viitorul mitropolit al Ungrovlahiei. Fără îndoială, buna cunoaştere a situaţiei politice şi religioase din Ţara Românească, unde îndeplinise misiunea diplomatică din 1395 a contribuit decisiv la numirea lui în scaunul arhieresc de la Argeş.

Faptul că Ieremias de Mitylene a fost într-adevăr mitropolitul Ungrovlahiei îşi află confirmarea pe copia unui chrysobul emis de împăratul Ioannes V Palaiologos în august 1366. Prin actul în discuţie, basileul confirma mănăstirilor athonite Koutloumousiou şi Nea Petra, o altă denumire a Mănăstirii Dionysiou, posesia asupra unui metoc în insula Lemnos, donat de marele stratopedarch Astras şi de Mihail Hierakes (Oikonomides 1968, 49-50, nr. 3). Copia, care împreună cu originalul este păstrată în arhiva Mănăstirii Dionysiou, este autentificată de „smeritul mitropolit al Ungrovlahiei, Ieremias (Ὁ ταπεινὸς μητροπολύτης Οὐγγροβλαχίας Ἱερεμίας)" (Oikonomides 1968, 50, nr. 3).

Însemnătatea informaţiei pentru istoria noastră bisericească, a fost semnalată cu mai mult timp în urmă de istoricul Petre Ş. Năsturel (Năsturel 1986, 141). Din păcate, ea nu s-a bucurat de prea mare atenţie din partea istoriografiei româneşti, care a continuat să-l ignore pe mitropolitul Ieremias, lucrările apărute după această dată, continuând să-l excludă din rândul arhiereilor Ungrovlahiei.

Editorul actului se întreba, aproape retoric, dacă nu cumva acest Ieremias a fost una şi aceeaşi persoană cu mitropolitul Ieremias al Maurovlahiei, menţionat pentru prima oară în surse în actele patriarhale în martie 1393 (Miklosich, Müller 1862, 167-169, nr. CCCCXXXV; Fontes 1982, 232-235, nr. XLV, 36). Dar tot el formula însă opinia că în condiţiile în care Mănăstirea Koutloumousiou se afla sub patronajul domnilor munteni, era normal ca actul să fie confirmat de mitropolitul Ungrovlahiei (Oikonomides 1968, 49; Năsturel 1986, 141).

Certitudinea că Ieremias al Ungrovlahiei şi omonimul său al Maurovlahiei au fost două persoane diferite este confirmată de una din acuzele aduse de mitropolitul Makarios de Ancyra, patriarhului ecumenic Mattheos I. În dosarul împotriva patriarhului, realizat între septembrie 1405 şi august 1409, arhiereul Ancyrei preciza că „mitropolitul legitim al acestei Maurovlahii, kyr Ieremias, se află încă în viaţă, sărman în ţară străină, ba chiar găsindu-se el în demnitatea sa proprie şi nevoind în niciun chip să de paretisis, ci căutându-şi în permanenţă Biserica proprie" (Laurent 1972, 166; Fontes 1982, 324-327, nr. LI, 2). Într-o altă variantă a aceleiaşi probleme se arată că mitropolitul legitim al Maurovlahiei, „kyr Ieremias este încă în viaţă, aflându-se în rangul său propriu şi

nevoind deloc să demisioneze, ci sărman fiind în ţară străină şi căutându-şi în permanenţă Biserica proprie" (Laurent 1947, 170; Fontes 1982, 326-327, nr. LI, 3).

Dacă mitropolitul Ieremia al Ungrovlahiei ar fi fost una şi aceeaşi persoană cu Ieremias al Maurovlahiei, consemnarea făcută de Makarios de Ancyra, cândva după septembrie 1405, potrivit căreia acesta este în viaţă şi „sărman în ţară străină" şi că îşi caută „Biserica proprie" din fruntea căreia refuza să demisioneze, ar fi fost lipsită de sens, în contextul în care el ar fi fost transferat în scaunul mitropolitan de la Argeş. Însemnarea mitropolitului de Ancyra capătă însă o logică deplină în condiţiile în care arhiereii menţionaţi erau două persoane diferite, fapt pe care acesta îl cunoştea cu certitudine.

Revenind la mitropolitul Argeşului, considerăm că tot el, şi nu cel al Severinului, care apare cu titlul său în actele patriarhale pe toată durata procesului de trisepiscopat, trebuie să fi fost „cel al Ungrovlahiei", menţionat de partea patriarhului ecumenic Mattheos I într-un *Tomos sinodal* din septembrie 1405, prin care sinodul condamnă atitudinea arhiereilor ostili patriarhului (Laurent 1972, 124; Fontes 1982, 334-335, nr. LII, 2). Informaţiile cuprinse în acest document sunt singurele pe care le deţinem cu privire la activitatea lui în scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei. În baza lor putem însă afirma că în septembrie 1405 el fusese deja învestit ca mitropolit al al Ungrovlahiei. În concluzie, pornind de la această constatare, suntem în măsură să afirmăm că învestirea lui în scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei a avut loc la o dată cuprinsă între 1403 şi anterior lunii septembrie a anului 1405.

Nu ştim dacă acest mitropolit a ajuns vreodată în Ţara Românească pentru a-şi ocupa, la propriu, scaunul arhieresc şi pentru a-şi exercita atribuţiile. Autentificarea copiei realizate după chrysobulul împăratului Ioannes V Palaiologos a putut-o face, fie la Muntele Athos, fie, cel mai probabil, la Constantinopol. Sfârşitul păstoririi sale ne rămâne de asemenea necunoscut. Într-un interval foarte larg, păstorirea lui poate fi datată între ante septembrie 1405 şi ante mai 1412, când este atestat următorul arhiereu al Ungrovlahiei, în persoana lui „Euthymios, cu mila lui Dumnezeu, arhiepiscop şi mitropolit a toată Ungrovlahia (Εὐθύμιος ἐλέῳ Θεοῦ ἀπχιεπίσκοπος καὶ μητροπολίτης πάσης Οὐγκποβλαχίας)" (Laurent 1945, 170, Şerbănescu 1959a, 699; Şerbănescu 1959b, 740, n. 91).

Spre o datare în intervalul amintit conduce inclusiv titlul său, cel de mitropolit „al Ungrovlahiei". Acesta a fost purtat, fără excepţie, de toţi arhiereii de la Argeş între octombrie 1370 şi înainte de mai 1412, perioadă în care a funcţionat şi cea de-a doua dioceză a Ţării Româneşti, Mitropolia Severinului (Mărculeţ 2012, 27-37).

În ceea ce îl priveşte pe acel arhiereu cu numele de Theodoros, ne punem întrebarea dacă nu cumva el a fost succesorul direct sau unul din urmaşii lui Euthymios în scaunul arhieresc al Ungrovlahiei, în acea epocă obscură din istoria Mitropoliei Ungrovlahiei din prima jumătate a secolului al XV-lea, când întâistătătorii acesteia ne sunt complet necunoscuţi? În condiţiile în care, aşa cum am arătat orice informaţii despre el lipsesc, un răspuns categoric este imposibil de formulat. Acest lucru nu exclude însă posibilitatea unui ipotetic răspuns afirmativ. În pofida faptului că şi etnia lui este imposibil de precizat, Petre P. Panaitescu, lasă să se înţeleagă că Theodoros ar fi fost român de origine (Panaitescu 2000, 176). Afirmaţia rămâne una discutabilă.

Finalizarea demersului nostru ne permite formularea concluziei potrivit căreia succesorul lui Anthimos în scaunul arhieresc al Ungrovlahiei a fost mitropolitul Ieremias, fostul arhiereu de Mitylene. Păstorirea lui în fruntea Bisericii Ţării Româneşti poate fi datată aproximativ în intervalul ante septembrie 1405 - ante mai 1412.

Anexă

Mitropoliţii Ungrovlahiei din a doua jumătate a secolului XIV şi de la începutul secolului XV

1. Yakinthos (mai 1359 - ante august 1372)
2. Chariton (august 1372 - între iunie 1380 şi martie 1381)
3. Anthimos (post mai 1381 - între mai 1401 şi ante septembrie 1405)
4. Jeremias (ante septembrie 1405 - ante mai 1412)
5. Euthymios (ante mai - post octombrie 1412)
6. Theodoros (post octombrie 1412? - ?)

Bibliografie

Dobrescu 1906: N. Dobrescu, Întemeierea mitropoliilor şi a celor dintâi mănăstiri din ţară (Bucureşti 1906).

Fontes 1982: Fontes Historiae Daco-Romanae (Izvoarele istoriei României), vol. IV. Scriprtores et acta Imperii Byzantini saeculorum IV-XV (Scriitori şi acte bizantine, secolele IV-XV), edidit: H. Mihăescu, R. Lăzărescu, N.-Ş. Tanaşoca, T. Teoteoi (Bucureşti 1982).

Iorga 1928: N. Iorga, Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor, vol. I (Bucureşti 1928).

Laurent 1945: V. Laurent, Contributions à l'histoire des relations de l'Église byzantine avec l'Église roumaine au début du XV-e siècle. Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique XXVI/2, 1945, 165-184.

Laurent 1947: V. Laurent, Aux origines de l'Église moldave: Le métropolite Jérémie et l'évêque Joseph. Revue des Études Byzantines V, 1947, 158-170.

Laurent 1972: V. Laurent, Le trisépiscopat du patriarche Matthieu Ier (1397-1410). Un grand procès canonique à Byzance au début du XVe siècle. Revue des Études Byzantines XXX, 1972, 5-166.

Marinescu 1924: C. Marinescu, Înfiinţarea mitropoliilor în Ţara Românească şi în Moldova. In: Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice, s. III, t. II (Bucureşti 1924), 247-268.

Mărculeţ 2012: V. Mărculeţ, Consideraţii privind datarea şi contextul în care şi-a încetat existenţa Mitropolia Severinului. Muzeul Naţional XXIV, 2012, 27-37.

Miklosich, Müller 1862: Fr. Miklosich, Ios. Müller (edid.), Acta Patriarchatus Constantinopolitani, MCCCXV-MCCCCII (Vindobonae MDCCCLXII).

Năstase 1987: D. Năstase, Les débuts de L'Église moldave et le siège de Constantinople par Bajazet Ier. Byzantina Symmeikta 7, 1987, 205-213.

Năsturel 1986: P.Ş. Năsturel, Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654 (Paris 1986).

Panaitescu 2000: P.P. Panaitescu, Mircea cel Bătrân (Bucureşti 2000).

Păcurariu 1991: M. Păcurariu, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, vol. I (Bucureşti 1991).

Şerbănescu 1959a: N. Şerbănescu, Titulatura mitropoliţilor, jurisdicţia, hotarele şi reşedinţele Mitropoliei Ungrovlahiei. Biserica Ortodoxă Română LXXVII/7-10, 1959, 698-721.

Şerbănescu 1959b: N. Şerbănescu, Mitropoliţii Ungrovlahiei. Biserica Ortodoxă Română LXXVII/7-10, 1959, 722-826.

Vicovan 2002: I. Vicovan, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, vol. I (Iaşi 2002).

Jerémias – un métropolite ignoré de la Hungrovalachie du début du XVe siècle

Résumé

Au début du XV-ème siècle, à une date étenu entre 1401 et avant le septembre de 1405, s'est achevé aussi le gouvernement du troisième métropolite connu de la Hungrovalachie, Anthimos. Son successeur dans le siège métropolitaine de l' Argeş a été le métropolite Jerémias, l'ancien prélat de Mitylène. Son gouvernement à la tête de l'Église de la Valachie pourait être dateé aproximativement entre avant le septembre 1405 et avant le mai 1412.

Иеремия – неизвестный митрополит Унгровлахии начала XV века

Резюме

В первые годы XV века, в период между 1401 годом и сентябрем 1405 года, скончался третий известный митрополит Унгровлахии Анфим. Его преемником на патриаршем престоле в Арджеше был митрополит Иеремия, бывший архиерей из Митилены. Период его деятельности во главе церкви Валахии можно примерно датировать промежутком между сентябрем 1405 и маем 1412 года.

06.02.2014

Dr. Vasile Mărculeţ, Colegiul Tehnic „Mediensis", str. Sticlei, nr. 9, RO-551130 Mediaş, jud. Sibiu, România, e-mail: vasmarculet@yahoo.com; web: vasilemarculet.vze.com

DIN ISTORIA SATULUI SĂSENI, ȚINUTUL ORHEI, SEC. XV-XVIII

Mihai Onilă

Istoria constituirii localităţii de răzeşi Săseni din ţinutul Orhei (actualmente raionul Călăraşi), ca şi multe alte din zona Codrilor dintre Nistru şi Prut, reprezintă o parte componentă a istoriei neamului. Conform opiniei lui P. Bîrnea, această localitate s-a format în a doua etapă a populării Moldovei, în secolele XIV-XV, cu populaţie românească din centrele Moldovei carpatice: Neamţ, Roman, Bacău. Cercetătorul menţionat a expus părerea că prima etapă a populării regiunii premontane a Moldovei cu populaţie românească a început în secolul XII (Бырня 1969, 31). Conform opiniei cercetătorului L. Polevoi, localitatea Săseni este un toponim etnic care provine de la locuitorii de limbă germană din Transilvania, care au migrat în această regiune, împreună cu populaţia autohtonă din Transilvania, ca rezultat a presiunii maghiare, începând din secolul XII. Este una din cele 124 de localităţi din Moldova cu toponime depline, întâlnite în documente din secolele XIV şi XV (Полевой 1979, 104).

Prima menţiune documentară a localităţii se întâlneşte în cartea domnească de întăritură de la Ştefan al II-lea voievod, boierului Mihail Pisarul pentru satul Săseni pe râul Cotoviţa, de la 6 martie 1443, redactat la Neamţ. În el se menţionează următoarele: „Din mila lui Dumnezeu noi, Ştefan Voievod, domn al Ţării Moldovei, înştiinţare facem cu această carte a noastră, tuturor celor, care o vor vedea, sau o vor auzi citindu-se, că acest adevărat boier al nostru, credinciosul pan Mihul pisarul, ne-a slujit nouă prin toate locurile cu dreptate şi credinţă.

Drept aceea noi, văzând a lui dreaptă şi credincioasă slujbă către noi, l-am miluit cu deosebita noastră milă, şi i-am dat lui în Ţara noastră un sat pe Cotoviţa, anume Săseni, unde trăieşte Laur, care l-a vândut sluga noastră, panul Ivan Boldor, pentru cincizeci de zloţi, înaintea noastră şi înaintea panilor noştri, anume înaintea panului Neagoe, şi panului Petru Hudici, şi panului Duma Braevici vornicul, şi panului Petru spătarul, şi panului Ivan Balcean ceaşnicul, şi panul Sima, vornicul lui Petru voevod, şi panul Tador ceaşnicul lui Petru voevod, panul Badea vornicul, panul Mihail Păhno, nanul Costea vistiernicul şi fratele său, panul Petru, şi panul Şendrică grămăticul, şi panul Petrişor stolnicul, şi panul Vană comornicul, şi panul Albu spătarul, şi panul Cernat ploscarul.

Drept aceea noi, văzând a lor bună voie şi înţelegere înaintea noastră şi înaintea panilor noştri, care s-au înţeles, şi noi am dat acestuia al nostru credincios pan Mihului pisarul acest mai sus scris sat, să-i fie lui uric. Şi de asemenea, i-am dat lui şi alt sat sub Botna, lângă Vâlcan, mai jos de Lucani, anume unde a fost Iuga Cermna. Si, deasemenea, i-am dat lui o prisacă sub Săseni, anume prisaca lui Vrabie. Şi, deasemenea, oriunde va putea să-şi pună mori pe Cotoviţa, iar el să le aşeze oriunde.

Drept aceia, să-i fie aceste toate mai sus scrise panului Mihul uric cu tot venitul lui şi copiilor lui şi fraţilor lui, şi nepoţilor lui, şi strănepoţilor lui şi răstrănepoţilor lui, şi la tot neamul lui neclintit nici odată în veci. Iar hotarele acestor sate şi prisăci să fie după hotarele vechi, pe unde din veci au folosit...” (MEF 1978, 94-95).

Din acest document reiese că această carte domnească de întăritură nu pune începutul acestei localităţi, ci fixează un sat care deja exista. Chiar şi menţiunea din această carte că satul Săseni a fost vândut de Panul Ivan Boldur, demonstrează că la data redactării actului menţionat, localitatea exista şi a avut deja şi un stăpân. Asemenea sate, făceau parte din categoria aşezărilor a căror proprietari primeau în stăpânire „locuri pustii”, sau a localităţilor oferite de domnitori pentru merite deosebite. Stăpânii acestor sate aveau în continuare misiunea să organizeze armată, în caz de necesitate, să adune dăjdile, încasau taxele vamale şi supravegheau cu străjerii lor vadurile de trecere (Gonţa 1986, 65). De obicei ele se aşezau la intersecţii de drumuri comerciale şi pe vaduri

Tyragetia, s.n., vol. VIII [XXIII], nr. 2, 2014, 55-58.

de râu, cum este caracteristic şi pentru localitatea Săseni: pe vadul râului Cotoviţa şi pe şleah – drum de tranzit. Ca dovadă este descoperirea pe teritoriul satului în anul 1973 a unui mare tezaur monetar, care prezintă prin componenţa sa o importanţă deosebită în studierea istoriei comerciale a Moldovei medievale (Нудельман 1976, 96-96). Acest tezaur ascuns în pământ în anii '20 ai sec. XVI conţinând monede care au circulat în Moldova din a doua jumătate a secolului XIV şi până la începutul secolului XVI. El cuprinde în total 272 monede de argint şi bilon, dintre care 72 de exemplare ale Hoardei de Aur; 15 monede ungureşti, 141 de aspri otomani, 15 emisiuni ale Marelui Cnezat al Lituaniei, precum şi 27 de monede moldoveneşti de la Bogdan al III-lea. Această componenţă reprezintă un caz neobişnuit pentru tabloul general al circulaţiei monetare pe teritoriul Ţării Moldovei de la începutul secolului XVI (Нудельман 1974, 204-206).

Următoarea menţiune documentară a satului Săseni datează din secolul XVI, când domnitorul Ţării Moldovei, Petru Rareş, prin cartea de întăritură de la 1546, mai 27, întăreşte nepoţilor lui Mile călugărul „Ilca, cu surorile ei Anuşca, Maria, şi Marghita – fetele Nastei, cu vara lor Agafia, fata lui Toader Vacă, şi nepoata ei (a Nastei) Anghilina – fata lui Lazor Crăsneş...", „... ale lor dreapte ocini pe diverse moşii ce le-a avut", unde, printre altele, figurează şi satul Săseni. Tot prin această carte se anulează şi „ispisocul" domnitorului Lăcustă pe această localitate.

„Cu mila lui Dumnezeu Noi Petre Voevod, domn ţării Moldaviei, ştire facem cu această carte care a noastră tuturor cui pre dânsa vor căta sau cetindu-i-se o vor auzi-o; adică această adevărată Ilca şi surorile ei Anuşca şi Maria şi Marghita, featele Nastei, şi vara lor Agahiia, fata lui Toader Vacă şi nepoata ei Anghelina, fata lui Lazor Crasneş toţi nepoţi lui Mile Călugărul, miluitu-ne-am înşine lor cu osebita noastră milă dat-am şi am întărit noi lor de la noi în ţara noastră în Moldavia, ale lor dreapte ocini din ale lor dreapte şi adevărate urice şi din dreasele de cumpărătură şi întărire ce-au avut bunul lor Milea călugăr de la părintele domniei meale Ştefan Voevod; şi iarăşi din direasele de întăritură ce le-au avut... (mama lor Nastea satul)... anume Danilov, unde a fost... şi încă o selişte unde-i iaz la cornul Bîgului, unde au fost şăzut fiii lui Cosco... şi altă selişte Vratcovea unde a fost Ruj(ici) în capătul de sus a Culisovei, unde a fost...Cusăuţii la Dnistru, în hăleşteul... Săsenilor... şi de întărire ce l-a avut de la părintele domniei meale (Ştefan Voevod) şi s-a scris satul Săseanii... căci ea s-a judecat cu nescare vechi şi neadevărate privilegii; Toate aceste de mai sus scrise sate şi de la noi le dăm Ilcăi şi surorilor ei Anuşcăi şi ... Mariei şi Marghitei, featele Nastei, şi verii lor Agafiei, nepoatei lui Toader Vacă şi nepoatei sale Anghelinii, fata lui Lazor Crasneş, ca să le fie şi de la noi uric şi cu toate veniturile lor şi copiilor lor şi nepoţilor lor şi strănepoţilor lor şi răstrănepoţilor lor şi la tot neamul lor, ce li se va aleage mai de aproape neruşeit niciodănăoară în veaci. Iar dacă se vor găsi nescareva din aceale drease vechi de la Lăcustă Vodă pe satul Săseani, în gura văii, iar ele niciodănăoară să nu aibă a se creadere, nici a dobîndire acel sat înaintea privilegiilor domniei meale Ştefan Vodă, şi înaintea privilegiilor noastre..." (Ghibănescu 1914, 100).

Din cele menţionate mai sus, observăm că localitatea Săseni, în timpul domniei lui Ştefan cel Mare, trece în posesia slugii domneşti „*Mile Călugărul*". Acesta, conform explicaţiilor efectuate de cercetătorul Aurel Sava, referitor la suretul de hotărnicie a lui Ştefan Bulat, dat feciorului său Toader, de la 3.08.1784, a fost mare vistiernic şi căruia i se spunea „*Milo Calugher Bulat*". Anume el este întemeietorul neamului Bulat, cunoscut în Basarabia şi Transnistria. În acel uric de hotărnicie, printre moşiile ce le deţinea neamul Bulat, în diferite localităţi, sunt menţionate şi cele din satul Săseni. „Suret dipi cea adivărată copii a hotărnicii ci au trimes Ştefan Bulat lu Toader sin Bulat cadetul dila Coşniţa din ceia parte.

Adecă eu Ştefan Bulat dat-am această scrisoare la mân(a) feciorului meu Toader sin Bulat în Ţara Moldovii în ţinutul Orheiului la satul Văsieni la casa lui Vasile Bădiul înainte lui priot şi cu ce am ştiut cu sufletul am mărturisit şi înainte lui Costachi Leca căpitan i cătră alţi oameni şi s-au întâmplat am arătat tot adivărul de moşiili ot Săsăni pi Cula pi Măietini la Bogzăşti i Crăşnăşenii, Văsienii, Sângurenii, Deşcova, Chitilova pe Ciuluc, la Virijăni, di acolo la Răut: moşan la Breanova, la cari Breanova să tragi di pi bătrânul Burcă, au fost bărbat bunii meli Aniţi, cari Aniţa au fost fata bună a lui Iermurache Bulat, iar Aniţa au facut pi tatăl meu pi Toader Bulat, iarăşi moşan sântu la Voinova în giumătati cu Lupul Dan, ci au fost cu par la măriia Sa, voievod Mihai, moşan drept Ţigăneştii pisti Ichel la Oneşti pi vali Voinovii undi

dă în Bâc la Chicirea şi Sălişti o cheamă Drăguşanii. Tij moşan drept săntu pi Bâcu di la Călăraş din sus în fundul Oricovii, unde au fost a moşului meu Vârlan Bulăţel şi curţile, iarăşi pi Bâc moşii esti pi valea Nitcovii şi sălişte o numescu Nitcova; încă moşan drept aproape de Orhei, drept Isacova, în cea parte de Răut, la sălişte Bravicenii, tij pi Vatici făcută di tată-meu o moară di apă în giumătati cu Grigoraş Dânga şi încă să mai pomeneşti mănăstire Hârjauca anume ci esti făcută di tatăl lui Iermurache di Mihul Bulat iar mai preurmă tată-meu, Toader Bulat când au trăit în Călăraş pe Bâcu, au cumparat o moşie iarăş pi Râut într-o sută lei şi moşii o chemă Clişova, ...” (Sava 1943, 239). După el urmează „...vtori vistiernic Mihul Bulat”, care este ctitorul mănăstirii Hârjauca “...şi încă să mai pomeneşti mănăstire Hârjauca anumi ci esti făcută de tatăl lui Ermurachi (serdar) di Mihul Bulat” astfel ei deţineau în această moşie „125 stânjeni, 5 palme, 2 parmace” şi „21 sălişti” (locuri pustii) (Sava 1943, 240).

Cele menţionate mai sus sunt confirmate şi de documentul de la 22-XI-1826, prin care nobilul basarabean Timofei Bulat, secretar gubernial, se adresează Adunării Deputaţilor Nobilimii basarabene ca să fie trecut la partea care o merită în condica spiţei dvorenilor. Pentru aceasta el prezintă şi documentele ce reprezentau arborele genealogic al neamului Bulat. „După ucazul Inpărăteştii Sale Măriri, Sângur Stăpânitoriu a Toată Rossiia, Dela Adunarea Deputăţască a Dvorianstii Oblastii Bassarabiei, dumisale dvorianinului Bassarabiei, guberschii secrietari Timofei sân colej[schii] reghistrator ce au fost şi cadet Theodor Bulat, nepot lui Ştefan, strănepot lui Toader, prestrănepot Iui Ermurachi Bulat sardariul, ci să tragi din Mihul Bulat vtori visternic, ficiorul Milei călugărului biv vel visternic, precum că la această adunare s’au ascultat jaloba sa din 22 noemv. a trecutului an 1826 pe lângă care înfăţoşând documenturile atât de tragirea strămoşilor săi cât şi de numirea sa, s’au rugat ca cercetându-le să fie trecut la partea ce i să va căde a condicii de spiţa neamurilor dvoreneşti şi în aceia să i să de cuviincios document”. Din care aflăm că Timofei era feciorul registratorului de stat, cadet Teodor Bulat, confirmat „prin paşaportul dat la anul 1790, iulie 12, no. 318, sub iscălitura podpolcovnicului Nicoriţă, ci au fost comandiru Cohurte volontireşti din Basarabia” (Sava 1944, 486-489).

Ce ţine de administraţia localităţilor din perioada dată este ştiut că, hotarele lor se trasau de oameni buni şi bătrâni din sat, purtând brazda de pământ în cap, sau *„pe umeri”*. Stabilirea hotarelor şi vegherea păstrării lor o face Adunarea megieşilor. Apoi, comunităţile se uneau în uniuni care îşi trasau hotarele lor. Astfel, apare unitatea administrativă ocolul, a cărui primă menţiune documentară tine de 30 martie 1392. Acesta a fost un sistem de încercuire cu hotare a mai multor sate într-o unică administraţie, în baza deciziei unor uniuni de comunităţi, care şi-au impus singure limitele satelor lor. Ocoalele aveau poziţii strategice şi economice foarte importante (Gonţa 1986, 65)

Astfel, conform recensământului din anii 1772-1774, efectuat de administraţia provizorie a Imperiului Rus, în Principate localitatea Săseni se afla în cadrul ocolului râului Cula, ţinutul Orhei împreună cu localităţile: „Isacova, Dişcova, Puţintei, Bravicea, Ţibirica, Meleşeni, Hojineşti, Oneşcani, Dereneu, Rădeni, Cornova, Năpădeni, Condrăteşti, Hirova, Cucioaia, Hirişeni, Bezeni, Ciulucani, Mihălaşa, Teleneşti, Ineşti, Crăsnăşeni, Bogzăşti, Văsâeni, Leuşeni, Verejeni, Sărăteni, Zăiecani, Coropceni, Chiţcani, Hâjdieni, Ghermăneşti, Breanova şi Schitul Hârjauca”. Cu toate că informaţia recensământului efectuat este departe de realitate, în această perioadă conform recensământului, în localitate se aflau „37 case, unde locuiau 37 rufeturi – dintre care 25 scutelnici a hatmanului Roset, 4 voluntari – 3 mazili, 2 ruptaşi, 1 popă, 1 călugăr şi o femee săracă”. Nominalizarea celor menţionate urmează în felul următor: „Rufeturile, scutelnici: Vasile Ciorbă, Macovei, Năstasi, Ştefan Ciorbă, Toader a Vasilcăi... Luca sin Savin; alte rufeturi: Vasile Coţofană, volintir, Zaharie Costandin, volintir, căpitanul Iordache Chirica, volintir; Năstase Ciorbă, volintir; Irimie, căpitan, mazil; Sava vaslueanu, mazil; Gheorghe Talpă, mazil; Carp Filip, ruptaş; Mihaiu Talpă, ruptaş; Popa Andrei; Anton, călugăr; Marie, săracă” (MEF 1975, 401-402).

La sfârşitul secolului XVIII în localitate existau: doi preoţi, un diacon, un ponomar, un staroste, 14 mazili, trei ruptaşi. Categorii sociale de jos 71 gospodării, trei vădăni, 16 burlaci. În total 109 bărbaţi şi 300 femei. Moşia se împărţea în două părţi – moşierească şi răzeşească. Prima aparţinea boierului cu titlu de nobil basarabean Mihail Biberi, mazil răzeş din Tecuci, feciorul pitarului Chiriac Biberi, frate cu paharnicul Iordache şi a spătarului Nicolae (Bezviconi, 1943, 18). Ea cuprindea 692 sajeni în lăţime şi 5160 sajeni în lun-

gime: fâneaţă – 300 fălci, păşune – 70 fălci, pământul arabil – 20 fălci, pădure – 500 fălci, locuri pustii – 160 sajeni; sunt 36 case, 1 moară pe râul Cula şi una în sat. Venitul anual este de 2000 de lei. Partea răzeşilor (care provin din neamul Chirică) – moşia 5160 sajeni în lungime şi 692 sajeni în lăţime, dintre care: fâneaţă – 20 fălci, padure – 500 fălci, locuri pustii – 92 fălci; 40 case, trei mori de vânt. Venitul anual este de 1500 de lei (Труды 1907, 162)

Astfel, istoria localităţii Săseni reprezintă o parte componentă a istoriei neamului dintre Nistru şi Prut. Majorităţii localităţilor medievale moldoveneşti le este caracteristică lipsa documentelor directe de constituire şi de fixare a hotarelor lor. De obicei, în literatura de specialitate ele sunt datate în baza documentului unde prima dată acestea sunt menţionate. De multe ori însă, cercetările demonstrează că prima atestare documentară nu neapărat coincide cu data constituirii localităţii. Aceasta o demonstrează şi cazul satului Săseni din ţinutul Orhei, care a existat înainte de 6 martie 1443, de când datează prima sa menţiune scrisă.

Bibliografie

Bezviconi 1943: Gh. Bezviconi, Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru, vol. II (Bucureşti 1943).
Ghibănescu 1914: Gh. Ghibănescu, Surete şi izvoade, vol. IX (Iaşi 1914).
Gonţa 1986: A. Gonţa, Satul în Moldova medievală. Instituţiile (Bucureşti 1986).
MEF 1975: Moldova în epoca feudalismului. Documente slavo-moldoveneşti, vol. VII, part. 2 (Chişinău 1975).
MEF 1978: Moldova în epoca feudalismului. Documente slavo-moldoveneşti, veacurile XV-XVI (Chişinău 1978).
Sava 1943: A.V. Sava, Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei (Bucureşti 1943).
Sava 1944: A.V. Sava, Documente privitoare la târgul şi ţinutul Orheiului (Bucureşti 1944).
Бырня 1969: П.П. Бырня, Сельские поселения Молдавии XV-XVII вв. (Кишинев 1969).
Нудельман 1976: А.А. Нудельман, Топография кладов и находок единичных монет (Кишинев 1976).
Полевой 1979: Л.Л. Полевой, Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV вв. Кишинев, 1979, с. 104
Труды 1907: Труды Бессарабской губернской ученной архивной комиссии, том III (Кишинев 1907).

From the history of Săseni village of the Orhei County in 15th-18th centuries

Abstract

This paper presents a documentary research of the history of establishment of Săseni village in Orhei County, which was formed in the second stage of the population of Moldova, during 15th-18th centuries.

According to the documents, the first owner of the village was mentioned in the charter of Stephen II of March 6, 1443 as "pan Ivan Boldur", who sold this place to "God-loving pan Mihul the scribe". In the 16th century the settlement came into the possession of State Treasurer Mire Călugărul, the progenitor of the family of Bulat and a ktitor of the Hîrjauca Monastery.

This article also presents the place, the specifics of the village in the administrative apparatus of Ţara Moldovei, its demographics and socio-economic development.

Из истории села Сэсень Оргеевского цинута в XV-XVIII вв.

Резюме

Эта статья представляет собой документальное исследование истории образования села Сэсень Оргеевского цинута, которое сформировалось на втором этапе заселения Молдовы, в период XIV-XV веков.

Согласно документам, первый владелец села упоминается в господарской грамоте Стефана II от 6 марта 1443 г. как «пан Иван Болдур», который продал эту местность «боголюбивому пану писарю Михулу». В XVI веке поселение переходит во владение великого вистерника Мире Кэлугэрула, родоначальника рода Булат и ктитора Гержавского монастыря.

В статье также рассматриваются место расположения населенного пункта, его особенности в рамках административного устройства Цара Молдовей, демография и социально-экономическое развитие.

27.02.2014

Mihai Onilă, Muzeul Naţional Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

ROLUL NEGUSTORILOR EVREI ÎN EXTINDEREA RELAŢIILOR COMERCIALE DINTRE IMPERIUL RUS ŞI PRINCIPATUL MOLDOVA la sfârşitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea

Irina Cereş

Problema contribuţiei negustorilor evrei la menţinerea şi dezvoltarea relaţiilor comerciale moldo-ruse a fost abordată tangenţial în istoriografie sau de cele mai multe ori fiind omisă conştient de către cercetători. Explicaţia cea mai plauzibilă a omisiunii constă, probabil, în faptul că tematica referitoare la evrei reprezintă un subiect pasibil de inepuizabile controverse şi polemici. În cercetarea acestei teme este indicat să nu fim predispuşi la prejudecăţi, istoricul trebuie să spună lucrurilor pe nume, chiar dacă de multe ori sunt sensibile şi dor.

Despre evreii din Ţara Românească, Moldova, Banat, Bucovina şi Transilvania s-au scris multe articole şi studii în cursul secolului al XIX-lea şi prima jum. a sec. al XX-lea. Istoricii N. Iorga şi E. Hurmuzaki au inclus în corpusurile lor documentare izvoare de primă mână, cel dintâi scriind şi câteva studii cu specială referinţă la evrei. C.C. Giurescu şi G. Zane s-au referit în diverse contexte la prezenţa, ocupaţiile şi raporturile evreo-române. Nu trebuie subestimate nici contribuţiile lui Moses Gaster, Eduard şi Moses Schwarzfeld (1914), J. Pineles (1928), o parte din aceste studii putând fi folosite în urma unei severe examinări a descrierilor şi pe baza confruntării cu izvoarele provenite din arhive. O preocupare importantă pentru dezvăluirea subiectului dat aflăm în însemnările şi scrierile lui I. Kara (1997) şi Lazăr Rosenbaum (1947).

Dintre autorii care s-au preocupat de această problemă îi menţionăm şi pe N. Iorga (1910; 1913), P. Cernovodeanu (1997), S. Mărieş (1985), I.N. Angelescu (1916), Anastase N. Hâncu (1941), Ecaterina Negruţi (1996), G. Constantinescu (2000), J.D. Condurachi (1918) etc.

Un rol important în ilustrarea situaţiei evreilor din România revine celor trei volume de „Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România", elaborate de Centrul de Documentare al Federaţiei Comunităţilor Evreieşti şi la a căror realizare au contribuit Victor Eskenasy, Mihai Spielmann şi Lya Benjamin. Însă, studiile cercetătorilor enumeraţi n-au epuizat arealul investigaţiilor ştiinţifice în această direcţie.

Imaginea evreilor este oglindită în surse în mod diferit. Spre exemplu, D. Cantemir, în „Descrierea Moldovei", a apreciat cu obiectivitate prezenţa elementului evreiesc în Moldova, ceea ce nu putem spune despre autorul Cronicii Giuleştilor şi alţi cronicari ai timpului, care nu s-au putut lipsi de prejudecăţi atunci când au relatat despre „tragicul caz al omorului ritual de la Oniţcani" (Izvoare 1988, 52-54).

O parte din evreii stabiliţi în Ţara Moldovei provin din Imperiul Otoman, numiţi sefarzi[1], care în secolul al XVI-lea, au fost izgoniţi din Spania şi Portugalia, găsindu-şi ulterior refugiul în ţările islamice (Constantinescu 2000, 37). Cea mai mare parte a evreilor stabiliţi în Moldova provin din Europa Centrală şi erau cunoscuţi drept evrei ashkenazi. În linii generale, până la semnarea convenţiei de cedare a Bucovinei (7 mai 1775), prezenţa evreilor în Ţara Moldovei a fost nesemnificativă, fiind vorba doar de cazuri izolate. Situaţia s-a schimbat la finele secolului al XVIII-lea, când imigrarea evreilor a devenit fără precedent. Ei veneau din diferite regiuni ale Europei, fiind motivaţi mai mult de raţiuni economice şi rareori din cauze de ordin politic sau confesional. Practicau preponderent comerţul şi meseriile. Comparativ cu Muntenia, în Ţara Moldovei a existat o populaţie evreiască mai numeroasă şi cu un mod de viaţă mai bine organizat (Cernovodeanu 1997, 25). Imigrarea populaţiei evreieşti în Moldova a fost cauzată de către un şir de măsuri de constrângere, aplicate faţă de reprezentanţii acestei etnii de către autorităţile ruse şi austriece în teritoriile aflate în vecinătatea Moldovei. Până la prima împărţire a Poloniei (1772), în Rusia era interzis accesul evreilor, fiind

[1] Sefarzi – evreii din Sefarad, nume care a fost dat de profetul Obadia unui loc unde israeliţii erau ţinuţi în captivitate. Sub acest nume sunt cunoscuţi în general evreii de rit spaniol emigraţi din Spania în nordul Africii, în Orientul Apropiat şi în unele ţări europene.

consideraţi o sursă permanentă de nenorociri şi de ameninţare pentru creştinism. Această poziţie a guvernului ţarist a fost atenuată de către Ecaterina a II-a, fiind nevoită să accepte comunităţile evreieşti din teritoriile poloneze anexate după prima împărţire a Poloniei (1772).

În Rusia li s-au aplicat restricţii drastice: li se interzicea, cu excepţia celor cu studii universitare, să locuiască în oraşele centrale ale ţării, erau aplicate măsuri de interdicţie a căsătoriilor evreilor cu neevrei fără o autorizaţie specială, era aplicată o fiscalitate excesivă, tinerii evrei erau recrutaţi în armata imperială. În cazul în care evreii nu respectau toate aceste restricţii, erau expulzaţi din ţară (Negruţi 1996, 396). În urma celei de-a doua (1792) şi a treia împărţiri teritoriale (1795) a Poloniei, au fost atestate câteva valuri de emigranţi evrei în Moldova. Ca rezultat sporeşte numărul evreilor din Moldova, numai la Iaşi în perioada anilor 1786-1792 numărul evreilor a crescut de patru ori, la fel şi taxele plătite de ei. Evreii hrisoviţi au plătit în anul 1796 dări în mărime de 8000 de lei (16 pungi). De asemenea, au achitat banii angăriilor (8000 lei), cotul de postav al cămăraşului şi venitul agiei pentru cârciumi (Iorga 1913, 23). Relatările călătorilor străini certifică răspândirea evreilor în Ţările Române. Franz Joseph Sulzer menţiona în 1781 că „în Moldova, aproape că nu există târg care să nu fie plin de evrei" (Izvoare 1990, 237-238). Prezenţa negustorilor străini este confirmată şi prin faptul că în anul 1795, la Chişinău au fost impuse impozitului circa 55 de prăvălii şi 30 de cârciumi, iar proprietarii acestora au plătit un impozit de 1696 lei, dintre care – 800 de lei au plătit moldovenii, 720 – evreii, 96 – sârbii şi 80 de lei – armenii (Мунтян 1971, 270). Numărul evreilor a crescut la începutul secolului al XIX-lea, în special în timpul războiul rusoturc din 1806-1812. Astfel, potrivit calculelor lui J. Manolescu-Mladian, în Moldova în 1803 erau aproximativ 12.000 de evrei, reprezentând 2% din totalul populaţiei creştine şi 1% din toţi locuitorii (Iorga 1925, 38). Documentele de arhivă şi sursele publicate ne permit să nu fim de acord cu afirmaţia lui Ştefan Zeletin, care afirmă că evreii îşi fac apariţia în viaţa economică românească abia după tratatul de la Adrianopol, când Principatele Române sunt atrase în vârtejul vieţii capitalismului apusean. Atunci „când începe transformarea societăţii noastre agrare, distrugerea ei, lăsându-se locul capitalismului cotropitor".

Descrierile călătorilor străini relatează de multe ori cu privire la prezenţa activă a evreilor în viaţa societăţii româneşti. Ele îi menţionează pe evrei, alături de ceilalţi străini, aşa cum apăreau ei pe uliţe, în dughenele lor şi chiar în contactul nemijlocit cu autorii respectivelor însemnări. Documentele şi sursele cercetate ne permit să constatăm că evreii s-au îndreptat spre meleagurile româneşti nu numai din motivul căutării unor noi surse de existenţă sau din cauza pogromurilor şi expulzărilor din vestul şi centrul Europei, ci fiind atraşi de perspectiva privilegiilor ce li se acordau pentru practicarea comerţului şi a unor meserii.

Creşterea numerică a populaţiei evreieşti din Moldova la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea a fost determinată de motive social-politice. Sosirea unui număr mare de evrei a fost facilitată atât de măsurile anti-evreieşti luate de pe teritoriile aflate sub stăpânire rusească şi austriacă, pe de o parte, cât şi de atitudinea tolerantă şi binevoitoare a domnilor moldoveni, cu toate că aceştia erau antrenaţi în diverse acţiuni ilegale. Creşterea numărului evreilor a stârnit îngrijorare în rândul boierilor, care-şi manifestă nemulţumirea prin „Anaforaua boierilor din 5 iulie 1804", în care menţionau că „impozitul evreilor trebuia sporit, deoarece ei să adună mulţime din toate părţile, care nimică altă nu folosesc, decât numai că pricinuiesc în mare scumpete zahareaoa şi acei săraci dintre dânşii, însărcinând pe al lor neam, s-au umplut târgurile de jidovi fără a avea vreun folos de la dânşii domniea sau ţara" (Codrescu 1852, 19). Evreii se hrănesc mai mult cu cârciume şi dau aici prilej poporului să bea şi să se strice, prin expulzarea lor ar fi hrana mai ieftină, beţiile s-ar mai opri, înşelătoria în negoţul cu mărfuri ar înceta, preţul arenzilor ar scădea şi satele s-ar păstra şi mai departe... Până acum n-am văzut evreu la plug, nici pe unul îndeplinind munca ţărănească, dar am văzut creştini arând pentru evrei (Iorgulescu 1926, 190). Aceeaşi observaţie o face şi Huber, consulul Franţei la Iaşi, care consideră că prezenţa masivă a evreilor în ţară era o consecinţă a toleranţei şi protecţiei turceşti, cu care moldovenii se obişnuiseră. Numărul evreilor începea să îngrijoreze, într-o asemenea măsură, încât localnicii se gândeau să-i impună o limită. Singurul remediu fiind o reducere a efectivelor de emigranţi împinşi la expatriere de opresiunea ţaristă, cu toate că Huber credea că o astfel de lege ar fi foarte stânjenitoare (Furnică 1931, 418).

Prozatorul maghiar Kelemen Mikes, vorbind în Scrisorile sale despre viaţa comercială a Iaşilor, observă că „negoţul îl ţin jidovii şi armenii" (Izvoare 1990, 32), o realitate valabilă pentru întregul ţinut. Stabilirea evreilor în Principate a fost încurajată de climatul care-l oferea această zonă pentru reuşitele economice.

Negustorii evrei au jucat un rol important în comerţul moldovenesc, fapt confirmat de D. Cantemir în „Descrierea Moldovei": „evreii nu au altă îndeletnicire decât neguţătoria şi să ţină hanuri... Căci neguţătorii străini: turci, evrei, greci şi armeni, pe care obişnuit îi numim gelepi, şi-au însuşit, din pricina nepăsării a lor noştri, tot comerţul Moldovei..." (Cantemir 1973, 297-299). Chiar dacă această constatare conţine o doză de subiectivism, este cert că în mediul românesc acţionau permanent numeroşi negustori străini, atraşi fiind de bogăţiile ţării, de materiile prime, produsele pământului, de privilegiile şi protecţia ţarismului şi de toleranţa domnilor, deoarece nu putem explica preponderenţa negustorilor străini în comerţul ţinutului numai prin ireverenţa moldovenilor faţă de comerţ. N. Djuvara, analizând interesul evreilor faţă de comerţul moldovenesc, menţiona că el a fost generat de „...lipsa unei clase mijlocii bine structurate, în stare să se apere, pasivitatea ţăranilor, complicitatea boierilor pe care-i serveau cu multă dibăcie, ca oameni buni la toate, ca zarafi şi, mai ales, ca stăpâni de cârciumi la sate" (Djuvara 1995, 180). Negustorii care veneau din ţările vecine şi se stabileau cu traiul în Principatul Moldova, n-aveau voie să-şi desfacă marfa în târguri şi oraşe decât după o prealabilă înţelegere cu starostia locală şi vânzând-o cu ridicata, iar nu cu mărunţişul (Condurachi 1918, 40). P. Cernovodeanu menţiona că în epoca fanariotă „a crescut ponderea elementului evreiesc în viaţa economică a Ţărilor Române prin participarea sa la prosperitatea generală" (Cernovodeanu 1997, 28).

Ţarismul căuta să atragă în Principate negustori şi industriaşi străini, inclusiv din guberniile ucrainene şi ruse, acordându-le diverse înlesniri şi privilegii în comerţul interior şi în exportul mărfurilor în guberniile interne ruse. Aceştia, beneficiind, în baza legii de la 1 ianuarie 1807, de comerţul liber, fără plata prestaţiilor şi a taxelor în primele 6 luni[2], au găsit în aceasta regiune, ce nu dispunea de o industrie proprie, condiţii favorabile de activitate şi o piaţă sigură de desfacere a mărfurilor industriale. Nu întâmplător numărul negustorilor de peste hotare – evrei, greci şi armeni şi din guberniile interne ruse creşte considerabil. Conform datelor din 27 mai 1808, în Chilia se ocupau cu comerţul şi meşteşugăritul 16 negustori şi mici burghezi evrei din Odesa, Balta, Tiraspol, Nemirov, Dubăsari, Bender etc. Şeful vămilor de control N. Baikov, caracterizând oraşul Akkerman, scria în 1813 că „...mulţi negustori greci, armeni şi evrei s-au aşezat aici, folosindu-se de avantajele aşezării geografice" şi practică nu numai comerţul interior, dar şi exportă „...diferite produse pentru a le comercializa în Odesa şi gubernia Herson" (Tomuleţ 2002, 298). Aici menţionăm că la începutul sec. al XIX-lea negustorii evrei, alături de alţi negustori străini, beneficiau de privilegii considerabile ce le erau acordate în Rusia. Preponderenţa evreilor pe piaţa internă a Moldovei se explică prin faptul că în baza ucazului din 1804, evreii au primit dreptul de a locui în 15 gubernii apusene ale Rusiei. Conform statutului din 1804, evreii din Moldova, ca şi cei din Rusia, erau împărţiţi în patru categorii sociale: negustori, meşteşugari, agricultori şi starea mic-burgheză. În aceste patru categorii sociale un loc aparte le revine negustorilor ce deţineau un rol important în comerţul Principatului Moldova. Administraţia imperială rusă a promovat o serie de măsuri cu scopul de a-i atrage pe evrei, prin crearea coloniilor evreieşti, de a-i deprinde cu diferite activităţi de muncă – în special cu agricultura. Adoptarea unei asemenea măsuri a fost dictată, de fapt, de intenţia guvernului de a reduce numărul evreilor care se ocupau cu comerţul mărunt care, după părerea autorităţilor, nu le aducea mari foloase, dar cauza mari prejudicii comerţului în general. Prin această măsură se urmărea şi scopul de a lărgi starea socială a producătorilor şi, ca urmare, de a-i obişnui pe evrei cu ordinea, cu viaţa sedentară, să-şi organizeze eficient gospodăria şi să exercite munci permanente concrete, prin încadrarea în diferite activităţi de muncă, deci, să-i facă cetăţeni de folos statului[3]. La 9 decembrie 1804 este adoptat Regulamentul despre evrei, prin care se interzicea evreilor să se ocupe cu arenda, să aibă în posesie cârciumi, hanuri, restaurante, beciuri, etc. Regulamentul avea ca scop de a-i scoate pe evrei din sate şi cătune, de a-i deprinde cu viaţa agricolă, acordându-le dreptul de a cumpăra sau a arenda pământ, de a se transfera cu traiul pe pământurile statului, în care scop urma să le dea până la 30000 desetine de pământ (ПСЗРИ 1830, 731-737).

[2] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 2286, f. 709.

[3] Pentru mai multe informaţii vezi: Tomuleţ 2012, 576-590.

Măsurile întreprinse de ţarism au contribuit la consolidarea pe piaţa Principatelor Române a negustorilor străini – greci, armeni, evrei, ruşi, ucraineni, bulgari etc. Negustorii evrei constituiau cea mai mare parte a burgheziei comerciale din Principatul Moldova, beneficiind de privilegiile comerciale acordate de către ţarism, se ocupau, de regulă, cu comerţul mărunt, majoritatea fiind precupeţi, pe când armenii şi grecii se ocupau cu comerţul angro.

O mare parte dintre evreii antrenaţi în raporturile economice moldo-ruse erau supuşi străini, constituind o categorie aparte, privilegiată în viaţa social-economică a târgurilor şi oraşelor moldoveneşti. Supuşii străini, inclusiv evreii, erau cunoscuţi sub denumirea de sudiţi[4]. Sudiţii erau locuitori autohtoni sau cetăţeni străini aflaţi pe teritoriul Ţării Moldovei sub protecţia statelor europene. Evreii erau întâlniţi în calitate de „sudiţi" sau „protejaţi". „Protejaţii" erau de regulă persoane autohtone, strecurate sub o protecţie străină sub fraudă sau abuz. Privilegiile supuşilor străini erau de ordin economic (fiscal, vamale), juridic şi personal (Mărieş 1985, 40). În anul 1828 din numărul total de 1424 supuşi străini în oraşele şi târgurile Moldovei 300 erau evrei (Mărieş 1985, anexa VIII). Evreii s-au bucurat de sprijinul consulilor străini, ai căror protejaţi din punct de vedere juridic au devenit, dar şi de cel al Domniei. Domnitorii au sprijinit negoţul practicat de evrei în Moldova, fiindcă îl considerau drept o îndeletnicire utilă, rentabilă şi indispensabilă. Acest sprijin fiind motivat de taxele vamale achitate de negustorii evrei, care reprezentau sume importante pentru vistieria ţărilor române.

Negustorii alogeni – greci, armeni, evrei, cauzau mari prejudicii nu numai negustorilor moldoveni, în număr mic, dar şi populaţiei săteşti şi orăşeneşti, de la care procurau diferite mărfuri şi produse alimentare. Generalul rus Kozacikovski scria în raportul „Descriere succintă a Basarabiei" că „... toate sferele comerţului au fost acaparate de greci şi evrei care i-au oprimat pe moldovenii molatici şi ursuzi în speculaţii şi au devenit unicii negustori"[5]. Pe baza raportului lui Kozacikovski observăm atitudinea evreilor, grecilor şi armenilor faţă de comerţ: „...trebuie neapărat să fie evitate orice relaţii cu evreii, care sunt avizi, lacomi şi foarte mult prigonesc poporul amăgindu-l la cântar... şi, pe cât e posibil, şi cele cu arendaşii greci şi armeni, mari meşteri de a transforma 500 de lei în 100 de mii în zece ani"[6].

În prima jumătate a sec. al XIX-lea evreii care erau deţinători de prăvălii, cârciumi şi hanuri, hoteluri şi restaurante aveau în concesie perceperea diferitor prestaţii sau diverse ramuri ale venitului de stat, erau arendaşi de moşii şi chiar deţineau diferite activităţi lucrative, dar cel mai important, deţineau monopolul comerţului mărunt, fiind de regulă intermediari între producători şi negustori mari, ceea ce a determinat reputaţia proastă pe care o aveau în faţa ţăranilor, meşteşugarilor şi moşierilor. Jefuind ţărănimea prin cele mai diverse metode şi aducând-o la sărăcie şi disperare, iar moşierilor cultivându-le dispreţul faţă de industrie şi comerţ, negustorii evrei au contribuit la distanţarea acestor două stări sociale, anihilând astfel formarea unei stări mijlocii a meşteşugarilor şi a burgheziei comerciale naţionale.

Negustorii evrei au avut un rol important în comerţul Moldovei cu guberniile ucrainene şi ruse, fapt confirmat şi de certificatele comerciale eliberate supuşilor evrei de către administraţia ţaristă din Principate. În anul 1809 supusul moldovean evreul Avram Pereţ împreună cu căruţaşul Leiba au primit paşapoarte pentru afaceri comerciale, prin vama de la Movilău, în oraşul Vilno[7], iar evreii Iţco Moşco împreună cu fiul său, Mihel Benţiiu şi Şmul Mutu – în guberniile Vitebsk şi Movilău[8]. Negustorii străini, beneficiind, în baza legii de la 1 ianuarie 1807, de comerţul liber, fără plata prestaţiilor şi taxelor în primele 6 luni[9], au găsit în Principatul Moldova condiţii favorabile de activitate şi surse sigure de îmbogăţire. Nu întâmplător numărul negustorilor străini – evrei, greci, armeni şi din guberniile ruse – va creşte considerabil după anexarea Basarabiei la Rusia (1812). Privilegiile acordate de ţarism au favorizat negustorii evrei, greci, armeni şi pe cei din guberniile ucrainene şi ruse.

După anexarea Basarabiei la Rusia mulţi negustori evrei, ruşi şi ucraineni din Moldova şi Muntenia şi-au găsit refugiu în oraşele Chişinău, Ismail, Reni, Bălţi, Bender. Numai în martie 1817, 25 de negus-

[4] Cuvântul „sudit" provine de la latinescul sub-ditus – supus al unei puteri străine. Despre statutul sudiţilor în Ţările Române a se vedea mai amănunţit în: Instituţii 1988, 457-458.
[5] AIMSR, F. AM, inv. 182"a", cert. 7, f. 12.
[6] AIMSR, F. AM, inv. 182"a", cert. 7, f. 22-23.
[7] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1318, f. 21.
[8] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1318, f. 21, 62.
[9] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 157, f. 42.

tori din Moscova, Ecaterinoslav, Tula, Nikolaev, Belgorod ş.a., care în perioada războiului ruso-turc din 1806-1812 au făcut comerţ în Ţările Române, după încheierea Păcii de la Bucureşti s-au transferat la Chişinău, unde au cerut viză de reşedinţă şi dreptul de a face comerţ în acest oraş[10].

În a doua jum. a sec. XVIII-lea evreilor li se atribuie un rol dominant în comerţul Principatului Moldovei. Cercetătorul Zane considera că, apariţia în Principate a unui număr considerabil de negustori, zarafi şi bancheri evrei, coincide cu epoca de mărire a producţiei, în acest sens ei nu au înlăturat atât negustorii autohtoni, cât au ocupat locurile noi.

Negustorii evrei au reuşit să ocupe aceste locuri datorită faptului că deţineau capital, ceea ce le dădea de la început superioritate faţă de negustorii indigeni. Deseori, însă, evreii imigranţi nu dispuneau de capital, deoarece imigrantul nu are de obicei avere şi caută o situaţie mai bună.

Lipsa capitalurilor evreilor o demonstrează şi faptul că ei acordau prioritate comerţului mic şi mijlociu. Boi-le-Comte comunica, în 1834, guvernului francez că în Moldova întreg comerţul de detaliu este în mâna evreilor (Hurmuzaki 1887, 313), iar în 1851 dintre negustorii Iaşului 70% sunt numai evrei (Analele 1915, 215-216).

Unii evrei au fost atestaţi documentar ca „falsificatori de mărfuri", vindeau mărfuri de calitate proastă, dar arătoase, „ca faliţi" sau „mufluzi"– cumpărau mărturii, falsificau semnături, depuneau mărturii false (Hâncu 1941, 43). De asemenea, „falsificarea monedelor sau aşa-zisul „calpunzalâc", se practica mai ales de evrei şi ţigani" (Condurache 1933-1934, 46). Cercetătorul Atanase N. Hâncu menţiona că, apariţia şi evoluţia francmasoneriei în Ţările Române „va servi mai târziu de instrument puternic în captarea cunoştinţelor naţionale pentru lupta de aservire economică şi spirituală a ţărilor româneşti de către jidovi" (Hâncu 1941, 43). D'Hauterive îi caracterizează pe evrei ca având „cea mai extraordinară figură care se poate vedea în vreun colţ al lumii, cu capul pătrat sus, ascuţit jos, acoperit cu o bonetă de blană neagră, ale cărei fire stau ridicate ca nişte ţepi de arici, de subt care atârnă doi zulufi de păr cât sunt de lungi, în timp ce spatele capului le este ras, ei mai au pe deasupra un cioc mic în vârful bărbiei, care le dă înfăţişarea unor capre de Angora, iar existenţa nemţilor în ţară face ca evreii să nu fie „cei mai mari şarlatani". Ei sunt preferaţi de nemţi pentru lucrările de stolerie, croitorie, ceasornicărie şi altele (D'Hauterive 1902, 354-355).

O caracteristică a negustorilor evrei este că evreul vrea clienţi, şi cât mai mulţi, şi pentru a-i obţine, el foloseşte cele mai variate metode şi mijloace. Însă pentru negustorii băştinaşi acest lucru era ceva anormal, pentru acea vreme, dacă azi e ceva cu totul natural, atunci ei nu căutau şi nu umblau după clienţi. Negustorul stătea liniştit în fundul dughenei lui scunde şi întunecoase, aşteptând netulburat clientela. „Actul comercial prin prestanţa şi calmul negustorului, prin încrederea cumpărătorului în marfa procurată, prin lipsa tocmelii, avea întrnsul ceva demn şi serios. Niciodată negustorul nu trebuia să-şi caute clienţi. Acest lucru era oprit de lege şi obişnuinţa sa. Că de când fac negustorie nu m-am ruşinat între negustori şi voi să nu mă ruşinez nici acum cu ajutorul lui Dumnezeu" (Iorga 1925, 108). Negustorul evreu nu recunoştea nici o tradiţie, însă pentru negustorii autohtoni negustoria era acoperită de demnitate şi prestanţă.

Negustorul băştinaş avea timp liber din belşug şi îl consacra cu dărnicie petrecerii, distracţiilor sau prietenilor. Alături de negoţ pentru ei erau mesele copioase „cu câte şapte-opt feluri", prietenii numeroşi, invitaţi mai totdeauna la amiază, plimblări pe-nserat cu trăsura, jocul de cărţi, seara ocupau în viaţa sa un loc pe care nimic nu l-ar fi putut înlocui (Iorga 1925, 127). În schimb, negustorul evreu refuza o viaţă de linişte şi de petreceri, pentru el comerţul este totul. El foloseşte mai multe mijloace pentru a-şi atinge scopul şi anume captarea clientelei curente, prin acostarea şi ademenirea trecătorilor, crearea unei noi clientele şi ieftinirea preţurilor. Pentru negustorul evreu orice trecător poate deveni un client (Zane 1930, 336-337).

Evreii sunt socotiţi în Moldova ca stăpânii comerţului ambulant. Ieftinirea preţurilor a fost unul din mijloacele eficiente pentru reuşita comerţului evreiesc. Evreii au putut vinde mai ieftin, pentru că au reuşit să obţină o reducere a costului de cumpărare. Economistul german Sombart consideră că negustorul evreu realizează o reducere a costului prin următoarele mijloace: cumpărarea mărfurilor de contrabandă, cumpărări de la oameni în criză, de la bancrutari, de la licitaţii, comerţ în stare de faliment (Sombart 1923, 192-193). Alte mijloace de a obţine profit era înşelarea la cântar, măsură, monedă, falsificarea calităţii

[10] ANRM, F. 5, inv. 1., d. 13, f. 662-664.

mărfii. Falsificarea calităţii mărfii se făcea prin amestecarea ei cu materii mai ieftine pentru a-i mări cantitatea. Scriitorul Lefebvre menţiona că oricine cumpără de la un evreu trebuie „să verifice cu îngrijire cântarul, de la care el deserveşte, greutatea mărfii pe care i-o dă, banii pe care îi numără, facturile pe care i le face. Preţurile pot fi exagerate, cântarul fals, marfa falsificată, moneda alterată. Însă evreul nu-şi alege în această privinţă niciodată clientul, el aplică metodele sale atât băştinaşului, cât şi străinului, dar îi reuşeşte în special faţă de ţărani. Aceştia sunt victimele lui de predilecţie, pe care le înşeală la tot, monedă, greutate, socoteală" (Lefebvre 1858, 307-309).

În Moldova evreii fac cea mai mare parte din comerţul interior, ţăranii nu fac comerţ decât de prune, păpuşoi, rachiuri, vinuri, piele, cânepă, in, funii, fân, produse ale vânatului şi pescuitului, rogojini, aţă, miere, fructe etc. Evreii, dimpotrivă, fac în oraşe tot comerţul de mărunţişuri, ei se ocupă de vânzarea băuturilor spirtoase, pitărie, piei de miel şi iepure, frânghii, şeie pentru cai ş.a. (Documente 1897, 114). Prin intermediul negustorilor evrei, anual se scoteau din Moldova 100.000 piei de iepuri, 100 de piei costau 50 de florini, astfel suma totală se ridica la 50. 000 de florini (Bogdan 1925, 77). Evreii se ocupau, de regulă, cu comerţul mărunt, majoritatea fiind precupeţi. Cele mai vechi îndeletniciri ale evreilor sunt vânzarea de mărunţişuri, de alimente şi de obiecte de purtat, apoi crâşmăritul, trămpăluitul, telalâcul[11], samsarlâcul[12] şi zaraflâcul (Bogdan 1925, 179-184).

Stabiliţi în târguri, negustorii evrei practicau cămătăria ca Novac „jidov de Eş", Lupul şi Iosip din acelaşi oraş, Iacob jidov din Roman, care intră în posesia unei dughene din Iaşi pentru o veche datorie de 600 lei ce o avea către el Ion „sucmănarul" din acest oraş, sau ca Herşul fiul lui Lupul jidov care, primind drept zălog tot o dugheană, îl împrumută, la 20 mai 1801, cu aceeaşi sumă, pe timp de 10 ani, pe fiul unui Nistor blănar, ei nu lipsesc nici din sate ca „jidovul din Cheşăni" care îi creditează pe răzeşii din Sărăţeni cu dobânda obişnuită de 20% (Caproşu 1971, 39).

Nevoia de lux, bijuterii, haine şi mobilă a boierilor îi face pe negustorii evrei să le satisfacă cerinţele. Astfel, făcându-se legătura cu comerţul european. Însă negustorii evreii găsesc clienţi şi în masele largi ale populaţiei autohtone prin vinderea rachiului la ţărani. Boi-le Comte menţiona în 1834 că în Moldova, evreii excelează în vinderea rachiului la ţărani, cărora le excită pasiunea, printr-un mod special de a face comerţul (Hurmuzaki 1887, 132). Acest fapt este confirmat şi de plângerea unor boieri într-un memoriu din 1835, prin care încercau să protesteze împotriva comercializării rachiului pentru ţărani, deoarece le aduce mari dificultăţi la plata dărilor, aduce la suferinţa agriculturii boiereşti, care nu se poate face fără vitele şi instrumentele ţăranilor, vândute pe rachiu (Hurmuzaki 1887, 550). Proporţiile pe care le-a căpătat comerţul cu rachiu se datora anume creditului. Boi-le Comte relata, că evreii reuşesc să stimuleze patima ţăranului pentru rachiu, datorită uşurinţei cu care îl procură vânzarea pe credit (ibidem). Astfel, creditul mărunt evreiesc prinde la ţărani ca şi la târgoveţi. Însă nu putem spune că vina pentru introducerea rachiului în ţară o poartă numai evreii.

Activitatea negustorilor evreii a avut atât o contribuţie negativă, cât şi pozitivă asupra comerţului Principatului Moldova. Ei au făcut cunoscute noi forme şi tipuri de comerţ, iar prin activităţile lor comerciale şi prin satisfacerea propriilor interese au contribuit la ruperea comerţului de tradiţionalism, făcând cunoscut negoţul autohton cu formele şi tipurile celui din apus. Evreii sunt cei care introduc comerţul de credit, cu ajutorul căruia pătrund adânc în sate. Creditul mărit a fost unul dintre cele mai preţioase procedee pe care ei le-au utilizat pentru captarea clientelei altui negustor, dar şi pentru crearea unei noi clientele (Zane 1930, 346).

Negustorii evrei au jucat un rol important în cadrul relaţiilor comerciale dintre Principatul Moldova şi Imperiul Rus, prin practicarea activităţilor comerciale au contribuit şi la constituirea elementelor incipiente ale burgheziei în Principatul Moldova. Cu toate că o parte dintre reprezentanţii acestei etnii practicau contrabanda şi alte activităţi ilegale, evreii au fost cei care au contribuit la introducerea formelor societăţii pe acţiuni, în special societăţile de asigurare, aducând şi o mare contribuţie la răspândirea hârtiilor de valoare. Prin tehnica comerţului lor, manipularea capitalului realizat şi metodele utilizate pentru a obţine profit au fost cei care fără voinţa lor au contribuit la modernizarea formelor de producţie şi circulaţie a mărfurilor. Tot evreii sunt cei care fac cunoscut neamului românesc împrumutul de bani sub formă de cămătă şi organizarea sistemului de garanţii.

[11] *Telalâc* – comerţ ambulant de haine şi obiecte vechi.
[12] *Samsarlâc* – intermediere; *samsar* – mijlocitor, intermediar în afacerile comerciale.

Bibliografie

Analele 1915: Analele Parlamentare ale României, tom. XVII, II (Bucureşti 1915).

Angelescu 1916: N.I. Angelescu, Evoluţia economică a Ţărilor Româneşti. Vol. I. Economia familiară şi agrară. Economia orăşenească (Bucureşti 1916).

Asandului 2003: G. Asandului, Istoria evreilor din România (1866-1938) (Iaşi: Institutul European 2003).

Bogdan 1925: N.A. Bogdan, Din trecutul comerţului moldovenesc şi mai ales a celui ieşean (Iaşi 1925).

Cantemir 1973: D. Cantemir, Descrierea Moldovei (Bucureşti 1973).

Cantemir 1986: D. Cantemir, Descrierea Moldovei (Chişinău 1986).

Caproşu 1971: I. Caproşu, Camătă şi cămătari în Moldova în epoca fanariotă. Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D.Xenopol" VIII, 1971, 27-61.

Cernovodeanu 1997: P. Cernovodeanu, Evreii în epoca fanariotă. Magazin istoric s.n. XXXI, nr. 3 (360), 1997, 25-28.

Codrescu 1852: Th. Codrescu, Uricariul cuprinzătoriu de hrisoave, anaforale şi alte acte, din suta a XVIII-a şi XIX-a (Iaşi 1852).

Condurache 1933-1934: I.D. Condurache, Istoricul sistemelor monetare în Ţările Române până la 1867. In: Buletinul Societăţii Numismatice Române, anii XXVII-XXVIII, nr. 81-82 (Bucureşti 1933-1934), 27-59.

Condurachi 1918: J.D. Condurachi, Câteva cuvinte asupra condiţiei juridice a străinilor în Moldova şi Ţara Românească până la Regulamentul Organic (Bucureşti 1918).

Constantinescu 2000: G. Constantinescu, Evreii în România (Alba-Iulia-Paris: Ed. Fronde 2000).

D'Hauterive 1902: D'Hauterive Alexandre-Maurice Blanc de la Nautte Comte, Memoriu asupra vechei şi actualei stări a Moldovei presentat lui Alexandru Vodă Ipsilante Domnul Moldovei la 1787 (Bucureşti: Editura Academiei Române 1902).

Djuvara 1995: N. Djuvara, Între Orient şi Occident. Ţările Române la începutul epocii moderne (1800-1848) (Bucureşti 1995).

Documente 1897: Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu Hurmuzaki. Vol. X, 1763-1844, Documente adunate, adnotate şi publicate de N. Iorga (Bucureşti 1897).

Furnică 1931: D.Z. Furnică, Documente privitoare la comerţul românesc, 1473-1868 (Bucureşti 1931).

Hâncu 1941: A.N. Hâncu, Evreii în Ţările Româneşti (Bucureşti 1941).

Hurmuzaki 1887: Eu. Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria românilor, vol. XVII (Bucureşti 1887).

Instituţii 1988: Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar (Bucureşti 1988).

Iorga 1910: N. Iorga, Problema evreiască în cameră (Vălenii de Munte 1910).

Iorga 1911: N. Iorga, Breasla blănarilor din Botoşani (Bucureşti 1911).

Iorga 1913: N. Iorga, Istoria evreilor în Ţerile noastre (Bucureşti 1913).

Iorga 1925: N. Iorga, Istoria comerţului românesc (Bucureşti 1925).

Iorgulescu 1926: M. Iorgulescu, Istoria comerţului (Bucureşti: Ed. Ancora 1926).

Izvoare 1990: Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România, volum întocmit de L. Benjamin, M. Spielmann, S. Stanciu, prefaţă de Dr. Moses Rosen, cuvânt înainte de Gh. Platon (Bucureşti 1990).

Kara 1997: I. Kara, Contribuţii la istoria obştii evreilor din Iaşi (Bucureşti 1997).

Lefebvre 1858: Th. Lefebvre, Études diplomatiques et économiques sur la Valachie. II (Paris 1858).

Mărieş 1985: S. Mărieş, Supuşii străini din Moldova în perioada 1781-1862 (Iaşi 1985).

Negruţi 1996: E. Negruţi, Imigrarea evreilor în Moldova la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea. In: Itinerarii istoriografice (Iaşi 1996).

Neumann 1996: V. Neumann, Istoria evreilor din România. Studii documentare şi teoretice (Timişoara: Ed. Amarcord 1996).

Pineles 1928: J. Pineles, Istoria evreilor (Iaşi 1928).

Rosenbaum 1947: L. Rosenbaum, Documente şi note privitoare la istoria evreilor din Tarile Române (Bucureşti 1947).

Schwarzfeld 1914: Ed. Schwarzfeld, Din istoria evreilor: împopularea, reîmpopularea si întemeierea tîrgurilor şi a tîrguşoarelor în Moldova (Bucureşti 1914).

Sombart 1923: W. Sombart. Les Juifs et la vie économique. Traduit de l'allemand par l'autorisation de l'auteur par le Dr. S. Jankelevitch (Paris 1923).

Tomuleţ 2002: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi constituirea burgheziei comerciale (1812-1868) (Chişinău 2002).

Tomuleţ 2012: V. Tomuleţ, Colonii evreieşti din Basarabia în secolul al XIX-lea. In: V. Tomuleţ, Basarabia în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus (1812-1868) Studii (Chişinău: Cartdidact 2012), 576-590.

Zane 1930: G. Zane, Economia de schimb în Principatele Române. (Bucureşti: Editura Casei şcoalelor 1930).

Куницкий 1913: П. Куницкий, Краткое статистическое описание Заднестровской области, присоединенной к России по мирному тракту, заключенному с Портою Оттоманской в 1812 г. (Санкт Петербург 1913).

Мунтян 1971: М.П. Мунтян, Экономическое развитие дореформенной Бессарабии. Ученые записки Кишиневского ун-та, т. 117 (Кишинев 1971).

ПСЗРИ 1830: Полное Собрание Законов Российской Империи, Собр. I, т. XXVIII, 1804-1805, отд. 1, №21547 (Санкт Петербург 1830).

Скальковский 1850: А.А. Скальковский, Опыт статистического описания Новороссийского края. Ч. I. (Одесса 1850).

Jewish merchants' role in expanding trade relations between the Russian Empire and the Principality of Moldova in the late 18th and early 19th centuries

Abstract

The article highlights the importance of Jewish merchants' activity in maintaining and expanding trade relations between the Russian Empire and the Principality of Moldova at the end of the 18th century and the beginning of the 19th century. Many of the Jews involved in the Moldavian-Russian economic relations constituted a separate privileged category in the socio-economic life of Moldavian towns. The predominance of Jews in the domestic market of Moldova was due to the fact that under the imperial decree of 1804 the Jews were granted the right to live in 15 provinces of western Russia. They held in their hands the most important branches of trade: grain, alcohol, salt etc.

Despite the negative aspects of the Jewish merchants' activities, which hampered the development of the Romanian national commercial bourgeoisie, it is undeniable that it had a positive impact on the development of local production.

Through their business activities, Jewish merchants played an important role in trade relations between the Moldovan principality and the Russian Empire. Although some of the representatives of this ethnic group were involved in smuggling and other illegal activities, the Jews contributed to the introduction of joint stock companies, especially insurance companies, and contributed greatly to the spread of securities. Due to their methods of making a profit, they unwittingly helped to modernize the forms of production and trade. And it is precisely the Jews spread in the Romanian environment the practice of lending money at interest and guarantees.

Роль еврейских купцов в расширении торговых отношений между Российской империей и Молдавским княжеством в конце XVIII - начале XIX века

Резюме

В статье освещается значение деятельности еврейских купцов в поддержании и расширении торговых связей между Российской империей и Молдавским княжеством в конце XVIII – начале XIX века. Многие евреи, участвовавшие в молдавско-русских экономических отношениях, составляли отдельную привилегированную категорию в социально-экономической жизни молдавских городов. Преобладание евреев на внутреннем рынке Молдовы объясняется тем, что в соответствии с императорским указом от 1804 года евреи получили право жить в 15 губерниях запада России. Архивные документы содержат богатый и разнообразный материал о деятельности еврейских купцов в Молдавском княжестве. Они держали в своих руках важнейшие отрасли торговли: зерном, спиртными напитками, солью и.т.д.

Несмотря на негативные стороны деятельности еврейских купцов, тормозившей развитие румынской национальной торговой буржуазии, нельзя отрицать, что она положительно влияла на развитие местного производства.

Осуществляя свою коммерческую деятельность, еврейские купцы сыграли важную роль в торговых отношениях между Молдавским княжеством и Российской империей. Хотя некоторые из представителей этой этнической группы занимались контрабандой и другой незаконной деятельностью, именно евреи способствовали введению акционерных обществ, особенно страховых компаний, и внесли большой вклад в распространение ценных бумаг. Своими методами получения прибыли они невольно помогли модернизировать формы производства и товарооборота. Именно евреи распространили в румынской среде практику займов под проценты и гарантии.

06.03.2014

Irina Cereş, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: irinaceres@mail.ru

DIN ISTORIA FAMILIEI ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC: BEȚIA ȘI RELAȚIILE FAMILIALE ÎN ȚARA MOLDOVEI ÎN SEC. XVIII ȘI ÎN BASARABIA ÎN PRIMELE DECENII ALE SEC. AL XIX-LEA

Alina Felea

Introducere

În societatea contemporană subiectul relaţiilor familiale şi al beţiei este discutat frecvent şi acut. Deseori alcoolismul are relaţie directă cu violenţa, iar familia în care în relaţiile dintre soţi sunt utilizate practicile sociale ale violenţei, este sursă de reproducere a violenţei, agresivităţii nu numai în familie, dar şi în societate (Крюкова 2011, 45-51). Ca entitate socială „familia pulsează, receptează influenţe şi, la rându-i, reflectă evoluţii dintre cele mai diverse într-un context general în continuă schimbare, aflat sub semnul triumfului drepturilor subiective ale individului" (Florian 1997), de aceea familia care se confruntă cu alcoolismul remarcă modificarea atitudinii persoanei consumatoare de alcool faţă de familie, pune în pericol membrii acestei familii şi lasă o amprentă negativă atât asupra membrilor familiei, cât şi asupra societăţii. Psihologii susţin că „alcoolismul este un ansamblu de tulburări fizice şi mentale datorate consumului de băuturi alcoolice. Alcoolismul nu numai că diminuează capacităţile intelectuale, ci schimbă caracterul, transformă afectivitatea şi ruinează personalitatea" (Sillamy 2000, 21-22).

Probleme familiale legate de alcoolism au însoţit omenirea de la apariţia băuturilor alcoolice, de aceea faţă de beţie societatea avea un anumit tip de comportament. În Ţara Moldovei, în Evul Mediu şi în perioada premodernă, apoi şi în Basarabia, beţia se număra printre „lucrurile cele blăstămăţaşti" (Documente 2001, 235), iar omul beţiv era „blăstămat la toate lucrurile lui", „nevrednic de ţinut orânda casii" şi „stricătoriu" (Documente 2001, 235). Atât în secolul XVIII, cât şi în secolul XIX alcoolismul era numit cu termenii „natura beţiei" sau „patima beţiei"[1]. Astfel, vecinii soţilor Pârlea susţin că „bărbatul ei (al Ecaterinei - n.a.) are patema beţiei"[2].

Istoriografia românească şi universală

O serie de studii au abordat problema alcoolismului în societate, beţia şi familie, alcoolismul şi violenţa în familie, referindu-se la realitatea din diverse perioade de timp.

În abordările istoriografice româneşti problema alcoolismul este prezentă începând cu secolul al XIX-lea. Alcoolismul este considerat un viciu care trebuie înfrânat, deoarece are urmări dezastruoase (Bariţ 1838; Petric, Munteanu 1854; Cuza 1897), cercetările în domeniu urmând şi la începutul secolului al XX-lea (Cristea 1907; Voniga 1910).

Relaţia alcoolului cu societatea, inclusiv familia şi beţia a fost abordată mai frecvent în perioada interbelica (Manuilă 1924). O adevărată campanie antialcool a fost desfăşurată pe paginile revistei „Biserica Ortodoxă Română", care a însumat numeroase articole cu referire la problemele consumului de alcool, semnate de I. Scriban (1923; 1923a; 1924; 1924a; 1926; 1929), etc.

În ultimii ani problematica consumului de alcool a revenit în atenţia cercetătorilor istorici, demografi, etnologi etc. (Sîrbu 2003; Florea 2004). Unul dintre reprezentanţii cercetării alcoolismului şi problemelor create de acest viciu este Marius Rotar (2006; 2007, 409-421; 2007a, 122-141). Împreună cu Victor Tudor Roşu şi Claudiu Stefani, Marius Rotar a coordonat conferinţe şi ediţii speciale, tematice ale *Caietelor de Antropologie Istorică*, care au întrunit numeroase cercetări în domeniu, prezentate la Conferinţele ştiinţifice de la Alba Iulia (*Alcoholism: Historical and Social Issues*, International Conference, I[st]edition, Alba-Iulia, România, 28-29 August 2009, coord. Marius Rotar, Victor Tudor Roşu, Alba-Iulia,

[1] *Pátimă* – 1. sentiment puternic şi violent care copleşeşte pe om, întunecându-i adesea dreapta judecată; 2. (înv. şi pop.) suferinţă fizică, cazană, chin, boală (Dicţionar 1998).

[2] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 340.

2010 (publicate drept supliment al revistei*Caiete de Antropologie Istorică*); *Alcoholism: Historical and Social Issues*, International Conference, II[nd]edition, Alba-Iulia, România, 13-15 Octombrie 2010, coord. Claudiu Stefani, Marius Rotar, Victor Tudor Roşu, Alba-Iulia, 2010 (publicate drept supliment al revistei*Caiete de Antropologie Istorică*). O serie de studii despre provocările alcoolismului le propune Monica Mureşanu (2009, 95-106), Iulia Pop (2009, 79-94), Oana Tamaş (2009, 111-123).

Consumul de alcool şi impactul social, psihologic, juridic al acestuia a fost abordat în lucrările a numeroşi cercetători din străinătate. Un cercetător recunoscut al problemei utilizării alcoolului, R. Room, în articolele sale susţine că studiile antropologice, deşi abordează problematică din diverse aspecte, omite multe părţi. Totodată, menţionează că alcoolul este adesea implicat într-o varietate de daune fizice, sociale, economice (Room 1983; Room 1984, 293-317; Room 2000, 93-111; Room 1996, 373-388; Room 1996a, 171-181). Imaginea alcoolului, istoria alcoolismului, alcoolismul, societatea şi violenţa, femeia şi alcoolul, alcoolul şi crima – sunt doar câteva dintre numeroasele probleme abordate de cercetători (Alcoholism 1967*;* Cahalan 1970; Images 1979; Alcohol 1979; Alcohol 1980; Vaillant 1983; Weibel-Orlando 1986, 161-187; Prevost 1986; Holmila 1987; Alcohol 1987; Controversies 1990; Greenfeld 1998; Jovelin 2003).

Despre factorii istorici şi culturali care au contribuit la consumul de alcool, reflectările în studiile etnografice, impactul consumului de alcool relatează în lucrările sale D.B. Heath (1979, 1-92; 1982, 128-188; 1987, 99-120), precum şi alţii (Cultural 1981, 1-262; Horton 1943, 199-320).

Provocările alcoolismului sunt puse în discuţie de o serie de reviste cu aspecte antropologice, medicale, psihologice, juridice. Printre acestea vom remarca revistele specializate „Alcohol & Alcoholism", „Alcoholism: Clinical and Experimental Research", „Alcoholism", „Drug Alcohol Dependence" (Seller 1985, 69-76; Cherpitel 1996, 1130-1137; Giancola et al. 1996, 1094-1098; Bennett, Wolin, Noonan 1977, 100-108; Baum-Baicker 1985, 305-322). Un loc deosebit printre revistele specializate în problemele cauzate de alcool îl are „Quarterly Journal of Studies on Alcohol"(Q. J. Stud. Alcohol) din 1940-1974, care în perioada 1975-2006 s-a numit „Journal of Studies on Alcohol", iar în 2007-2013 – „Journal of Studies on Alcohol and Drugs" (Bacon 1943, 399-445; Bales 1946, 480-499; Clark 1966, 648-668; Levine 1979; Scott, Schafer, Greenfield 1999, 528-536; Wolin et al. 1980, 199-214; Rodin 1981, 822-834 etc.). Cauzele, urmările, contextul, victimele consumului de alcool sunt subiecte abordate în reviste de etnologie, medicină, psihologe etc. (Fillmore 1985, 307-314; Knupfer 1967, 973-986; Stein 1985).

O serie de conferinţe ştiinţifice, seminare şi mese rotunde au abordat problema alcoolismului în evoluţie istorico-demografică. Printre ele vom remarca *Conference on Alcohol Studies and Anthropology, University of Chicago,* 23-28 august 1973, care era parte componentă a IXth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, 1973 (Cross-Cultural 1976).

În acest articol, bazat pe exemple concrete, vom prezenta atitudinea bisericii creştine, realitatea cotidiană în problema coabitării familiei şi alcoolului în sec. XVIII - prima jumătate a secolului al XIX-lea, atitudinea comunităţii faţă de consumul abuziv de alcool, inclusiv prevederile legislative etc. Drept surse de cercetare au fost utilizate documente edite, documente inedite din fondurile Arhiva de Stat ale Republicii Moldova, relatările călătorilor străini etc.

Alcoolul şi religia creştină

În religia creştină vinul este admis în consum, fiind considerat băutură sacră. Vinul reprezintă simbolic sângele sfânt al lui Iisus Hristos, incluzând simbolul nemuririi şi al învierii din morţi. Însă sunt condamnate excesul de alcool, beţia. Beţivii, după Sfânta Scriptură, nu vor moşteni Împărăţia lui Dumnezeu (Proverbe 20, 1; 1 Corinteni 6, 10; Efeseni 5, 18): „Şi nu vă îmbătaţi de vin, în care este pierzare, ci vă umpleţi de Duhul. Vorbiţi între voi în psalmi şi în laude şi în cântări duhovniceşti, lăudând şi cântând Domnului" (Efeseni 5, 18-19), iar Sfântul Apostol Pavel zice: „Nu va amăgiţi: nici desfrânaţii,... nici adulterii, nici malahienii, nici sodomiţii, nici furii, nici lacomii, *nici beţivii*, nici batjocoritorii, nici răpitorii nu vor moşteni Împărăţia lui Dumnezeu" (1 Corinteni 6, 10).

Efectele distructive ale beţiei sunt descrise în Pildele lui Solomon: „Pentru cine sunt suspine-

le, pentru cine văicărelile, pentru cine gâlcevile, pentru cine plânsetele, pentru cine rănile fără pricină, pentru cine ochii întristaţi?Pentru cei ce zăbovesc pe lângă vin, pentru cei ce vin să guste băuturi cu mirodenii. Nu te uita la vin cum este el de roşu, cum scânteiază în cupă şi cum alunecă pe gât, căci la urmă el ca un şarpe muşcă şi ca o viperă împroaşcă venin. Dacă ochii tăi vor privi la femei străine şi gura ta va grăi lucruri meşteşugite, vei fi ca unul care stă culcat în mijlocul mării, ca unul care a adormit pe vârful unui catarg" (Pildele lui Solomon 23; 29-35), „Un ocărâtor este vinul, un zurbagiu băutura îmbătătoare şi oricine se lasă ademenit nu este înţelept... Nu fi printre cei ce se îmbată de vin şi printre cei ce îşi desfrânează trupul lor, căci beţivul şi desfrânatul sărăcesc, iar dormitul mereu te face să porţi zdrenţe" (Pildele lui Solomon 20, 1; 23, 20-21).

Urmări ale beţiei sunt certurile, mânia, batjocura: „Amărăciune sufletului este vinul când se bea mult; certuri şi căderi face. Beţia înmulţeşte mânia celui fără de minte spre împiedicare şi împuţinează virtutea şi agoniseşte răni. La ospăţul vinului să nu mustri pe aproapele tău şi să nu-l defaimi la veselia lui. Cuvânt de batjocură să nu-i zici şi să nu-l necăjeşti cu vreo cerere..." (I. Sir. 31, 34-35). Iar cei care vor abuza de alcool vor fi pedepsiţi: „Vai de cei ce dis-de-dimineaţă aleargă după băuturi îmbătătoare; vai de cei ce până târziu seara se înfierbântă cu vin! Cei care doresc, la ospeţele lor, chitară, harpă, tobă, flaut şi vin ei nu iau în seamă faptele Domnului şi nu văd lucrurile mâinilor Sale. Pentru aceasta poporul meu va fi dus în robie fără să bage de seamă, mai-marii săi vor fi doborâţi de foame, iar gloata se va usca de sete!... Vai de cei viteji la băut vin şi meşteri la făcut băuturi îmbătătoare..." (Is. 5, 11, 22).

O descriere detaliată a cauzelor, urmărilor şi a omului beţiv o prezintă Sf. Ioan Gura de Aur: „Nu zic: «Să ne ferim de vin», ci zic: «Să ne ferim de beţie». Nu vinul este pricina beţiei, căci vinul este lăsat de Dumnezeu, iar ceea ce a lăsat Dumnezeu nu pricinuieşte nici un rău, ci voinţa cea stricată a omului neînţelept este mama beţiei. Că ne putem îmbăta şi altfel, nu numai cu vin, ne spune Pavel: «Nu vă îmbătaţi de vin», dând a înţelege că ne putem îmbăta şi de altceva. «Nu vă îmbătaţi de vin, întru care este desfrânare»" (Efeseni 5, 18). Într-un chip minunat, el rosteşte prin puţine cuvinte toată osânda beţiei... Ce înseamnează cuvintele: „Nu vă îmbătaţi de vin, întru care este desfrânare!" Desfrânaţi numim pe acei tineri care, luând moştenirea părintească, o cheltuiesc toată deodată, fără să judece cui, ce şi când trebuie să dea, ci şi hainele, şi aurul, şi argintul şi toate bogăţiile părinteşti le cheltuiesc fără cruţare cu desfrânatele şi cu desfrânaţii. ...Aşa este beţia: Punând stăpânire pe mintea beţivului, ca pe un tânăr desfrânat, şi robind judecata lui, ea îl sileşte să cheltuiască fără nici o cumpătare şi fără nici o chibzuinţă toată bogăţia cugetării. Omul beat nu ştie când trebuie să vorbească şi când trebuie să tacă, ci gura lui veşnic e deschisă; buzele lui n-au nici lacăt, nici zăvoare; el nu ştie să-şi cârmuiască vorbele sale cu judecată, nu ştie să economisească bogăţia cugetărilor sale, nu ştie ce trebuie să păstreze şi ce trebuie să cheltuiască, ci toate le aruncă şi le risipeşte... Beţia este înnebunire de bunăvoie; beţia este nenorocire, de care oamenii glumesc; beţia este boală, de care oamenii râd; ea este îndrăcire de bunăvoie şi chiar mai rea decât îndrăcirea... Voieşti să ştii cum beţivul este mai rău chiar decât un îndrăcit? Pe omul îndrăcit toţi îl compătimim, iar de beţiv ne îngreţoşăm; pe îndrăcit îl jelim, iar asupra beţivului ne umplem de mânie şi dezgust. Pentru ce? Pentru că boala îndrăcitului vine de la ispita diavolului, iar a beţivului de la neîngrijirea sa; boala aceluia vine de la vrăjmaşul, iar a acestuia de la propria sa voinţă" (Cuvânt 395).

Contemporanii epocii despre consumul de alcool în Ţara Moldovei

În Ţara Moldovei în sec. XVII-XVIII se foloseau cotidian vinul, „vutca", miedul. În mentalitatea românească pâinea şi vinul sunt elemente definitorii ale alimentaţiei. Vinul ca simbol al belşugului era folosit în cadrul nunţilor. Plosca cu vin prezentă la ceremonial, paharul cu vin din care gustă tinerii, are semnificaţia de durabilitate. Vinul era folosit şi în cadrul riturilor de înmormântare: vărsarea picăturii cu vin înainte de a bea paharul pentru cei răposaţi, stropirea mormântului cu vin etc.

În Ţara Moldovei era preparat vinul alb şi vinul roşu (Пелях 1966, 303-304). Soiuri recunoscute erau Grasă, Galbenă, Plăvaie; Poamă verde, Pârciu, Corbu, Berbecel, Boaghina, Gorden, Tâmâioasa, Roşior, Slaviţa, Vulpet, Feteasca, Frâncuşa, Busuioc (Пелях 1966, 303-304). Printre vinuri recunoscut şi căutat era vinul de Cotnari (Cantemir 1998, 47-48), astfel la 1740 Contele de

Ros o roagă pe sora sa de la Iaşi să-i trimită un „roşu de Cotnari" (Iorga 1903, 56). Acest remarcabil vin se prepara din 1/3 Grasă, 1/3 Fetească, 1/6 Frâncească şi 1/6 Busuioc (Пелях 1966, 303-304). Calitatea vinurilor moldoveneşti era menţionată atât de călătorii străini, cât şi de cărturarii băştinaşi. Călătorul M. Kelemen a rămas plăcut surprins de calitatea vinului moldovenesc, menţionând că „acesta poate fi pus pe masa oricui ..., poate fi gustat cu plăcere şi cu deliciu, chiar şi de către doamne", „... aici vinurile sunt uşoare, apoase, dar de un gust destul de plăcut şi de o calitate bună. Cele de Odobeşti, în Moldova, şi de Pietra în Ţara Românească, sunt cele mai bune" (Călători 1997, 204).

Precizările lui Dimitrie Cantemir, referitoare la viticultură şi vin, înserate în *Descriptio Moldaviae*, concretizează atât rodnicia viţei-de-vie, cât şi calitatea vinului: „pe toate celelalte bogăţii ale pământului le întrec viile alese, înşiruite pe o lungă fâşie între Cotnari şi Dunăre; sunt aşa de rodnice încât un singur pogon dă adesea patru până la cinci sute măsuri de vin ..." şi: „Vinul cel mai ales este cel de Cotnari, un târguşor în părţile Hârlăului. Dincolo de hotarele ţării nu este cunoscut, fiindcă îşi pierde tăria când este dus într-un loc dintr-altul în butoaie pe apă sau pe pământ fără osebite îngrijiri. Cutez să susţin că este mai ales şi mai bun decât alte vinuri evropeneşti şi chiar decât vinul de Tokay. Când este păstrat în pivniţe adânci şi boltite, cum se obişnuieşte la noi în ţară, şi este ţinut trei ani, în cel de-al patrulea capătă o asemenea tărie, încât arde ca vinul fierbinte. Cel mai vârtos băutor abia este în stare să bea trei pahare fără să se îmbete; cu toate acestea la urmă nici măcar nu-l doare capul. Vinul de Cotnar are o culoare cu totul deosebită, pe care n-o găseşti la alte vinuri şianume este verzui şi, cu cât îmbătrâneşte, cu atât culoarea lui se face mai verde. Îndată după acesta, vinul de la Huşi, în părţile Fălciului, e socotit cel mai bun; în al treilea rând vine vinul de Odobeşti, din ţinutul Putnei, pe râul Milcov; în al patrulea rând, Nicoreştii, în ţinutul Tecuciului, pe Siret; în al cincilea rând Greceşti, în ţinutul Tutovei, pe râul Berheci; în al şaselea rând, cel pe care îl dau viile Costeştilor din acelaşi ţinut. Multe alte locuri mai sărace le trec sub tăcere. Aceste vii nu sunt de folos numai locuitorilor ţării, pentru nevoile lor, căci preţul scăzut al vinului trage aici neguţători ruşi, leşi, cazaci, ardeleni şichiar unguri, care duc la ei în ţară, an de an, mult vin, chiar dacă acesta nu-l întrece pe al lor" (Cantemir 1998, 47-48).

Paul de Alep, în descrierea călătoriei sale în Moldova menţionează un ospăţ la care principele şi patriarhul „erau serviţi cu vin în cupe la fel", iar ceilalţi boieri aveau alte cupe şi erau serviţi cu alte vinuri (Călători 1976, 44).

Pe lângă vin se mai consuma rachiul: „...iubesc foarte mult rachiul..., care se fierbe din prune" (ţuică de prune, vutcă, horilcă), mied, berea, „zeamă de orz, de ovăz, de secară" (Călători 1976, 44; Călători 1973, 485). Documentele epocii vorbesc de rachieri, brăgari, miedari, berari (spre exemplu, în Iaşi, era şi o stradă numită Uliţa Brăhăriei), cârciume şi despre velniţe (Documente 1924, 107). Călătorii străini remarcau şi apreciau calitatea acestor băuturi alcoolice. Astfel, Robert Bargrave, vorbind despre o bere foarte bună şi un mied minunat, spune că nu cunoscuse până atunci gustul acestor băuturi, iar Elvia Celebi scrie că băuturile sunt demne de laudă şi rachiuri sunt de tot felul " (Călători 1976, 485; Călători 1973, 485).

Atitudinea societăţii româneşti faţă de consumul de alcool

Atitudinea colectivităţii în diverse probleme, inclusiv în cele legate de alcoolism, este exprimată în proverbele şi zicătorile româneşti. Ele demonstrează că societatea nu acceptă consumul abuziv al băuturilor alcoolice. Expresiile „Beţivul îşi bea şi minţile şi straiele", „Omul la beţie cade-n nebunie", „Beţia îi mama relelor", „Beţia este uşa tuturor răutăţilor", „Beţia e nebunie cu voie", „Nebunia şi beţia sunt surori drepte", „Beţia strică omenia", „Beţia nu e frumoasă şi nici sănătoasă" arată că societatea sesiza consecinţele negative ale consumului abuziv de alcool. Beţia este considerată de popor o cauză a sărăciei: „Fala şi beţia aduce sărăcia", „A muncit o vară şi a băut într-o seară", care nu se vindecă „Beţia o vindecă sapa şi lopata", fiindcă „Darul beţiei este cel mai rău" şi „Beţivul se învaţă cu beţia, ca tâlharul cu hoţia". Este urât „bărbatul băutor", căci: „Cu bărbatul băutor, nu face pită în cuptor", dar în special este urâtă femeia beţivă, căci: „Dacă bărbatul bea, jumătate de casă arde, dacă femeia bea, toată casa arde". Pentru a exemplifica starea unui om beat se utilizează expresiile: „a fi beat lemn", „a fi beat criţă", „a fi beat turtă", „a fi ciocârlan de beat", „a avea curaj de curcă beată", „A fi aghesmuit", „a fi

afumat", „a fi cu drojdii în cap", „a fi înfrăţit cu păhărelul", „a-şi bea minţile", ,,a-şi bea şi cămaşa", „a-şi bea şi căciula din cap", „bea de zvântă", „ce face la beţie, se căieşte la trezire"[3]. Societatea condamna oamenii beţivi: „Nu e beţiv cine bea, ci cel ce se îmbată", „Cine bea pân-la-mbătare, nume bun în lume n-are" (Dicţionar 2001; Cosovan, Cartaleanu, Cartaleanu 2007).

Totodată se acceptă consumul moderat de alcool: „Băutura, să o bei tu pe ea, nu să te bea ea pe tine" (Dicţionar 2001; Cosovan, Cartaleanu, Cartaleanu 2007).

Un izvor important pentru cercetarea atitudinilor mentalităţilor românilor în problema consumului abuziv de alcool sunt „Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie" (Învăţăturile 1998, 194-198), care exemplifică consecinţele negative ale consumului de alcool: „Şi să nu-ţi îngreuezi trupul cu beţii, că mulţi zic: Bună iaste băutura multă. Dar cum iaste bună? Că omul, deacă se îmbată, de are şi minte multă, el o piiarde, de are mâini viteze, nici de un folos nu-i suntu; de i-ar fi picioarele repede, nimic nu-i sporescu, şi de are şi limbă dulce şi vorbitoare frumos, nici cu aceea nu poate grăi. Deci, cum nu este rea beţia, când toate mădularele omunlui nici de un folos nu sunt trupului său? Dar lui Dumnezeu şi oamenilor cum va putea să facă vreun lucru de treabă? Încă ş-altă răutate izvorăşte şi iaste de la beţie, că omul beţiv întâi trupul şi-l bolnăveşte şi-şi sărăceşte casa, şi-şi piiarde mintea. Deacii, dacă-şi piarde mintea, el îşi piiarde şi sufletul. Sau iani să vedem cu beţiia, ce lucru defolos am făcut sau amdobândit, făr' decât ne-am bolnăvit trupurile, şi ne-am sărăcit casele şine-am pierdut mintea! Deacii deaca ne-am pierdut mintea, noi am dăzlupit şipre Dumnezeu de la noi. Şi cel ce iubéşte băutura multă, acela nu să va chema următoriu lui Hristos, ci va fi chemat ca un dobitoc. Pentr-acéia, fătul mieu, mai bine iaste să iubeşti băutura cea multă şi să te chemi dobitoc, au mai bine iaste să te chemi următoriu lui Hristos?... Aşa şi tu, fătul mieu, deţi vei înfolosi slugile pururea cu cuvinte dulci, tu încă vei dobândi folos; iar de-ţi vei slobozi trupul spre beţii, făr' de lucru, foarte rău te vei zminti, că băutura cea multă mari răutăţi face. Pentru acéia trebuie multă trezvie, că auzi că zice Dumnezeu: «Păziţi-vă, să nu cumva să să îngreuiaze inima cu mâncări multe şi cu băuturi». Şi iar grăiaşte cu prorocul său, de zice: «Treziţi-vă, ceia ce beţi vin, de văîmbătaţi şi plângeţi, că s-au luat din mijlocul vostru veseliia şi bucuriia!». Şi bun lucru iaste a să feri omul de băutura cea multă, că iar iaste scris, dezice Scriptura: «În lémnele céle multe să face foc mare şi în bucatele céle multe să aţâţă curviia». Şi «cum aţâţă şi faceuntul văpaie, aşa şi vinul rădică pohte de curvie». Şi «cum nu săva îmbogăţi lucrătoriul beţiv, aşa şi sufletele care iubescu beţiia nu vor înmulţi bunătăţile, ceşi céle ce vor avea, le vor piiarde». Fătul mieu, «deaca béi vin, nu te lăuda nici te face bărbat, că pre mulţi au pierdut vinul» şi multe răutăţi au făcut. Vinul au golit trupul cel de ruşine al lui Noe. Vinul făcu pre Lot de să împreună cu amândoao fétele sale trupéşte. Vinul provăli pre bărbatul şi viteazul Sampson până în sfârşit, care să născuse den făgăduinţă şi den muiare stearpă, şi n-au mai fost alt om niciodată vârtos cadânsul, nici va mai fi" (Învăţăturile 1998, 194-198). Această operă parenetică arată cu lux de amănunte starea unui om care a băut excesiv, beţia fiind cauza păcătuirii, desfrâului şi subliniază condamnarea beţivilor şi neacceptarea lor în societate.

Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei* relatează despre consumul de alcool în societatea Ţării Moldovei, totodată specifică că moldovenii nu fac abuz: „De băutură nu au prea multă greaţă, dar nici nu-i sunt plecaţi peste măsură. Desfătarea lor cea mai mare este să petreacă în ospeţe, uneori de la al şaselea ceas al serii până la altreilea ceas după miezul nopţii, alteori şi până ce se crapă de ziuă, şi să bea până ce varsă. Atâta că nu au obicei să facă petreceri în fiece zi, ci numai la sărbători sau când e vreme rea, iarna, când gerul sileşte oamenii să stea pe acasă şi să-şi încălzească mădularele cu vin. Rachiul nu-l iubeşte nimeni, afară de oştean; ceilalţi beau numai un pahar mic înainte de masă. Locuitorii Ţării de Jos, de la hotarul cu Valahia, iubesc vinul mai mult decât ceilalţi" (Cantemir 1998, 47-48).

Consumul de alcool crea grave probleme în relaţiile de familie, membrii familiei căutând rezolvarea acestora apelând la autorităţile ecleziastice. Până la începutul secolului al XIX-lea în Ţara Moldovei reglementările referitoare la relaţiile din familie erau cuprinse în *Carte românească de învăţătură*, care printre motivele de divorţ, specifică cazu-

[3] „Arama omului la beţie se cunoaşte"; „Beţivului şi dracul îi iese cu cana de vin înainte"; „Cel cuprins de băutură nu ştie ce-i iese din gură"; „Cine a băut o să bea, cine a furat o să fure"; „Cine bea vin îşi bea punga şi mintea, ba şi sănătatea"; „Mai mulţi se îneacă în băutură decât în apă"; „Pe beţiv toţi îl arată cu degetul".

rile când femeia suferea în urma unui tratament violent din partea soţului în urma consumului de alcool: „Glava 21. ... 7. Când va fi bărbatul învăţat de pururi a îmbla tot bat şi să-şi bată muiarea tot în beţie, atunce muiarea lui cu leage să va împărţi" (Carte 1961, 117). Prevederi asemănătoare se conţineau şi în Ţara Românească în *Îndreptarea Legii*: „Zac. 7. Când va fi bărbatul învăţat de pururi a umbla tot beat şi să-ş bată muierea tot în beţie, atunce muierea lui cu lege se va despărţi" (Îndreptarea 1967). Deşi beţia se număra printre cauze generatoare de divorţ, realitatea cotidiană era alta, autorităţile străduindu-se a menţine familiile.

Realitatea cotidiană

Documentele menţionează în puţine cazuri situaţia familiilor care se confruntă cu alcoolismul, acestea fiind în legătură directă cu aplicarea violenţei. Cercetătorii susţin că aplicarea violenţei faţă de femei este cunoscută din cele mai vechi timpuri, ele fiind de cele mai dese ori victime ale violenţei fizice (Крюкова 2011, 45-51; Насилие 2004; Хасина 2001, 75-91; Шведова 2002). Totodată, se remarcă faptul că în urma consumului de alcool, persoana era predispusă la agresiune, astfel că afecta starea de sănătate a victimei, care poate suferi o serie de vătămări corporale, cu grade diferite de gravitate (Violenţa 2011, 12-14). Victimele principale ale *violenţei fizice*[4] deveneau soţia şi copiii. Situaţii cu aplicarea violenţei faţă de femei sunt cunoscute şi în Ţara Moldovei şi în Basarabia. Astfel Irodiei Pruncul soţul i-a frânt mâna[5]. Ecaterina, soţia lui Iane Stamate, grec din târgul Teleneşti, a fost bătută „foarte cumplit spărgându-mi şi capul şi mâinile zdrobindu-mile, până şi sabia au scos ca să mă taie, de cari grozăvii şi boală epilipsiei m-au apucat"[6].

În cazul în care beţivul nu putea fi înfrânat, după cum reiese din prevederile legislative expuse mai sus, acest viciu putea constitui un motiv de divorţ. Astfel se întâmplă în cazul familiei lui Dumitru şi Safta Ţuvlic. Cazul a fost examinat la 28 ianuarie 1744 de către Nechifor, arhiepiscop şi mitropolit al Sucevei şi a toată Moldova. Procesul a fost după cum se vede intentat de Safta, care se plânge că „trage mare supărare şi pedeapsă de cătră Dumitru, fiind om cu nărav rău şi cu natura beţiei, zlobiv la fire, în toate zilele îmbătându-se şi sărind asupra ei cu groznică bătaie şi usturime atâta cât di ucisăturile lui şi copiii au pierdut şi nişte vii a ei ce-au avut dzestre de la părinţii i le-au vândut". Vecinii fiind interogaţi au confirmat „a lor rea viaţă şi netocmire", femeia fiind deseori bătută şi chiar cu capul spart, încruntată, „alte ori cu ochii vineţi şi cu alte semne grozave de ucisăturile lui cele fără milă". Mai întâi conflictul a încercat să fie rezolvat paşnic prin mustrări şi convorbiri. Deoarece nu s-a ajuns la vreun rezultat, faţă de bărbat s-au aplicat măsuri violente: l-au „închis şi l-am certat cu toiage", dar fără efecte. În aşa circumstanţe, pentru a evita primejdia de moarte, s-a hotărât: „să fie osăbiţi şi dezlipiţi unul de cătră altul de împreunarea lor trupească, nici să aibă bărbatul treabă cu fămeia, nici fămeia cu bărbatul în viaţa lor şi nici să fie el volnic a să însura, nici ea a să mărita; şi aşea să-şi petreacă viaţa lor până s-o tâmpla să moară vreunul dintre dânşii sau să să călugărească şi atuncea partea care va rămânea să fie volnică a să căsători". Fiecărui dintre foşti soţi i s-a înmânat carte de despărţanie: „am dat la mâna fămeii această carte a mitropoliei noastre ca să fie slobodă de cătră bărbatul ei Dumitru şi să-şi stăpânească şi casa. Iară el să nu aibă treabă nici cu casa, nici cu fămeia". Deci, în urma examinării procesului, mitropolitul hotărăşte ca Safta să fie despărţită de soţul ei şi să rămână despărţiţi şi fără drept de a se recăsători până la moarte sau până la călugărirea unuia dintre ei (Documente 2001, 235). Cu toate că s-a dovedit că bărbatul consuma alcool în mod abuziv şi aplica forţa fizică faţă de soţie, pedeapsa a fost egală pentru ambii, astfel că femeia nu putea să-şi refacă viaţa şi nu avea dreptul de a-şi întemeia o familie nouă.

Comportamentul inadecvat al unei persoane alcoolizate poate fi urmărită din documentele referitoare la familiile Nastavin din Chişinău şi Leah, violenţa fizică fiind însoţită de violenţa verbală. Astfel, la 27 februarie 1812, soţia secretarului gubernial Nastavin, Anastasia Iacov Nastavina, născută Mizeţcaia, relatează că s-a căsătorit în 1807, dar n-a dus o viaţă liniştită, deoarece soţul era afectat de „patima beţiei", o bătea fără milă, o în-

[4] *Violenţa fizică* comisă de unul dintre soţi constă în atingeri sau contacte fizice dureroase, inclusiv intimidarea fizică a victimei şi se manifestă prin următoarele comportamente: pălmuirea sau aruncarea cu ceva în direcţia victimei, îmbrâncirea, bruscarea sau tragerea de păr, lovire cu pumnul, palma, cu piciorul, bătaia, strangularea, provocarea de arsuri, provocarea de hematoame, contuzii, ameninţarea sau aplicarea a armelor sau alte obiecte periculoase (cuţit, topor, coasă etc.). Violenţa fizică mai include şi imobilizarea victimei, dar şi distrugerea bunurilor comune.

[5] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 342.

[6] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 326.

jura şi o ameninţa cu moartea. Din cauza comportamentului său agresiv de numeroase ori a fost nevoită să se adăpostească la vecini şi cunoscuţi, pentru a se salva de maltratări. Nu-i oferea surse pentru existenţă şi nici pentru îmbrăcăminte, astfel că Agafia pentru a se întreţine a fost nevoită să vândă câte ceva din zestrea dată de părinţi[7]. O situaţie nu mai favorabilă o avea Ileana Leah, care solicită divorţ pe motiv că soţul ei Nicolae Leah o duce în beţie continuă, nu are grijă de gospodărie etc. Deşi Ileana l-a iertat, Nicolae nu şi-a schimbat comportamentul. Martorii au confirmat că venea acasă beat şi o bătea cu tot ce-i cădea sub mână, lăsând-o însângerată, o tiraniza, o ameninţa cu moartea utilizând toporul, a rănit-o cu cuţitul la cap şi la mână că „curgea sângele pârâu"[8]. În acest caz instanţa a fost de partea femeii, acordându-i-se divorţ şi dreptul de a se recăsători, pe când Nicolae a fost privat de acest drept.

Uneori victime ale consumului de băuturi alcoolice deveneau înşişi consumatorii de alcool. Astfel se întâmplă în cazul Ilincăi din Focşani care, în noiembrie 1799, n-a mai putut suporta compartamentul tiranic al soţului „fiindcă era beţiv şi deapurure o bătе", şi l-a omorât cu toporul. La judecată femeia a relatat că în ziua cu pricina a fost învinuită de soţ de adulter şi bătută cumplit, seara bărbatu-său s-a întors „din târg bat s-au culcat pe prispă afară şi ea luând toporul cu mâna ei l-au lovit în cap şi văzând că nu moare l-au mai lovit şi de al doilea şi al treilea oară şi l-au omorât" (Ungureanu 1938, 54-55). Femeia a fost numită „rea", fapta ei „necuviincioasă şi netrebnică", fiind condamnată la „moarte neertată, spre mare înfrânare şi altor femei rele asemene pe potriva ei". Biata femeie urma ca „ducându-să la Podul Roşu întăi să se sugrume şi apoi puindu-se într-un sac şi cu o piatră legată de grumaji să să dei în apa Bahluiului ca să fie spre pilda şi înfrânarea şi altor fimei răli..." (Ungureanu 1938, 54-55). După cum vedem, femeia a fost destul de aspru pedepsită, considerându-se că nu a luat toate măsurile necesare pentru a se putea evita omorul: discuţia cu preotul, discuţia şi solicitarea ajutorului rudelor, solicitarea divorţului. În cazuri nu mai puţin grave de omor, dar înfăptuite de bărbaţi, legea era mai puţin dură, pedeapsa cu moartea fiind înlocuită cu pedeapsa corporală plus trimitere pe viaţă la ocnă etc.

O altă consecinţă a consumului de alcool este *afectarea vieţii economice a victimei*, dar şi a însuşi consumatorului, prin pierderea proprietăţii sau mijloacelor de întreţinere. Aceasta îi crea victimei dependenţă financiară faţă de agresor, mai ales în cazurile când în familie erau copii în îngrijire. Pentru înfrânarea soţului beţiv, care cauza pierderi materiale şi nu-şi întreţinea familia, soţia putea apela la instanţele ecleziastice şi civile. La 8 ianuarie 1742 în Iaşi, Ion Neculce, judecă pricina dintre Gheorghe Căldărar şi Safta, văduva nepotului lui de soră, pentru nişte case cu loc pe uliţa Hagioaiei, dând câştig de cauză celui dintâi. Documentul specifică: „Cât au trăit Ioniţă dimpreună cu Softa tot au stăpânit casa şi nici un cap de pricină n-au putut să areti. Iar apoi de la o vreme alegându-să Ioniţă bărbatul Saftii un om beţiv stricătoriu şi blăstămat la toate lucrurile lui, nevrednic de ţinut orânda casii, au rămas lucrul ca să dispartă Safta de dânsu. Şi având ei giudecată îmnainte sfinţii sale părintelui chir Antonie mitropolitul, deodată nu le-au dat voie să se dispărţi, nici i-a făcut Safti carte la mână de despărţanie, şi le-au mai lungit sorocul o samă de vreme, ca doar îşi va mai lăsa Ioniţă, bărbatul său, lucrurile cele blăstămăţaşti şi-şi va căuta orânde casii; şi păr-a să plini sorocul s-au tâmplat de-au murit şi Ioniţă, bărbatul său, şi i-au rămas doi copii făcuţi cu dânsul împreună moştenitorii casii" (Documente 2001). După cum se vede, deşi a fost demonstrat că soţul cauza pierderi materiale şi morale familiei, femeia a fost obligată să rămână cu el, căutându-se reeducarea soţului.

Aceeaşi situaţie este şi la începutul secolului al XIX-lea, în special bărbaţii beţivi nu numai că nu-şi întreţineau familiile, dar şi cheltuiau proprietatea femeii. La 14 ianuarie 1813 Ioana, soţia lui Ion Morariul din satul Petricani, ţinutul Orhei, înaintează o plângere în care roagă să fie despărţită de soţul ei care i-a băut zestrea[9]. În cazul Ecaterinei şi a lui Vasile Părlea vecinii susţin că Vasile „să duci cu anii şi nu să ştii unde este şi când vine acasă vine cu chelea şi pentru casa lu nu are nici o purtare de grijă"[10].

Dependenţa feminină de alcool

Documentele cercetate demonstrează că de alcoolism erau dependenţi nu numai bărbaţii, dar şi femeile. Cu referire la femei Dimitrie Cantemir

[7] ANRM, F. 733, inv. 1, d. 551.
[8] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 323.
[9] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 294, f. 1.
[10] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 340, f. 3.

relata că deşi: „Unele beau pe acasă mult vin; dar înadunări rareori vezi o femeie beată: căci o femeie este socotită cu atât mai vrednică de cinste, cu cât mănâncă şi bea mai puţin la ospeţe”, astfel arătând că societatea nu privea cu ochi buni femeile beţive (Cantemir 1998, 189-190).

Materialele de arhivă arată că se întâlneau familii în care soţia abuza de alcool. Autorităţile căutau diferite motive şi mijloace de a rezolva această problemă, pentru a salva familia. Aşa a fost şi cazul familiei lui Hristi şi Vasilca Bulgaru din satul Vulcăneşti. Hristi a acuzat soţia, pe lângă comportament depravat, de dese şi permanente stări de ebrietate şi furturi nu numai de acasă, dar, de asemenea, de la vecinii lor. Prin urmare, consideră că este imposibil să continue să trăiască împreună şi insistă la divorţ. Soţia a depus o petiţie, în care susţinea că soţul căuta un pretext pentru divorţ şi adesea a bătut-o. La 24 octombrie 1818 lui Hristi i se înmânează decretul nr. 3023 din 16 octombrie de la Dicasteria Exarhală Chişinău, care le cerea să reconcilieze şi să trăiască în pace. Deja la 24 octombrie, cei doi soţi semnează un document prin care se obligă să trăiască „în pace şi bună înţelegere”. Soţul urma să fie atent cu soţia, şi soţia trebuia să se comporte cu demnitate şi să nu consume băuturi alcoolice. După cum puteţi vedea din cazul de mai sus, în ciuda faptului că s-a dovedit comportamentul depravat al soţiei, la care s-a adăugat starea de ebrietate, s-a refuzat divorţul şi s-a recurs la reconcilierea dintre soţi.

Un alt caz este cel al soţilor Margarita. La 5 mai 1823 Hurmuzachi Margarita se adresează Dicasteriei cu rugămintea de a i se accepta divorţul de soţia Maria pe motiv de beţie neîncetată şi adulter. Dicasteria cere poliţiei să însoţească soţii, pentru a se cerceta cazul. La 31 august Maria depune mărturie, indicând că recunoaşte faptul comiterii adulterului, dar nu şi beţia[11].

Concluzii

În urma cercetării şi analizei documentelor şi istoriografiei putem constata că societatea românească condamna consumul abuziv de alcool. De „patima beţiei” sufereau atât bărbaţii, cât şi femeile. Beţia era unul dintre cele mai frecvente motive pentru iniţierea unui proces de divorţ care însă nu întotdeauna se încheia cu desfacerea căsătoriei, fie că se retrăgeau cererile, fie că soţii se împăcau etc. Unele cereri de divorţ conţine un singur motiv pentru divorţ, altele conţin mai multe motive: beţie şi adulter, beţie şi infidelitate etc. Prezenţa copiilor în familie nu constituia un obstacol în calea consumului de alcool şi a practicilor violente aplicate. Indiferent de genul alcoolicului, cei apropiaţi erau suferinzii principali, asupra lor se răsfrângeau efectele negative ale beţiei.

Bibliografie

Alcohol 1979: Alcohol, Reform and Society: The Liquor Issue in Social Context (ed. J.S. Blocker) (Westport 1979).

Alcohol 1980: Alcohol and Native Peoples of the North (eds. J. Hamer, J. Steinbring) (Lanham 1980).

Alcohol 1987: Alcohol and Other Drugs: Self Responsibility (ed. R.C. Engs) (Bloomington 1987) http://www.indiana.edu/~engs/rbook.

Alcoholism 1967: Alcoholism (eds. D.J. Pittman) (New York 1967).

Alcoholism 2010: Alcoholism: Historical and Social Issues, International Conference, Istedition, Alba- Iulia, România, 28-29 August 2009 (coord. M. Rotar, V.T. Roşu). Ssupliment al revistei„Caiete de Antropologie Istorică” (Alba-Iulia 2010).

Alcool 2003: Alcool: dommages sociaux, abus et dependence (Paris 2003).

Bacon 1943: S. Bacon, Sociology and the problems of alcohol: Foundations for a sociological study of drinking behavior. Q. J. Stud. Alcohol no. 4, 1943, 399-445.

Bales 1946: R.F. Bales, Cultural differences in rates of alcoholism. Q. J. Stud. Alcohol no. 6, 1946, 480-499.

Bariţ 1838: G. Bariţ, Înfrânarea la beuturi spirtuoase. In: Foaie pentru minte, inimă şi literatură, I, 21 (Braşov 1838), 3.

Baum-Baicker 1985: C. Baum-Baicker, The psychological benefits of moderate alcohol consumption: A review of the literature. In: Drug Alcohol Dependence, no. 15, 1985, 305-322 http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/4053968

[11] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4380, f. 3-8v.

Bennett, Wolin, Noonan 1977: L.A. Bennett, S.L. Wolin, D.L. Noonan, Family identity and intergenerational recurrence of alcoholism. Alcoholism no. 13, 1977, 100-108.

Cahalan 1970: D. Cahalan, Problem drinkers (San Francisco 1970)

Cantemir 1998: D. Cantemir, Descrierea Moldovei (Chişinău 1998).

Cartea 1961: Cartea Românească de învăţătură (1646). Ediţie critică întocmită de Colectivul pentru Vechiul Drept Românesc al Academiei R.P.R. condus de A. Rădulescu (Bucureşti 1961).

Călători 1973: Călători străini despre ţările române, vol. V. Volum îngrijit de M. Holban, M.M Alexandrescu Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu (Bucureşti 1973).

Călători 1976: Călători străini despre ţările române, vol. VI. Volum îngrijit de M. Holban, P. Cernovodeanu (Bucureşti 1976).

Călători 1997: Călători străini despre ţările române, vol. IX. Volum îngrijit de P. Cernovodeanu (Bucureşti 1997).

Cherpitel 1966: C. Cherpitel, Drinking patterns and problems and drinking in the event: an analysis of injury by cause among casualty patients. Alcoholism: Clinical and Experimental Research 20, 1996, 1130-1137.

Clark 1966: W. Clark, Operational definition of drinking problems and associated prevalence rates. Quarterly Journal of Studies on Alcohol 27, 1966, 648-668.

Controversies 1990: Controversies in the Addiction's Field (ed.R.C. Engs (Kendal-Hunt: Dubuque, Iowa 1990). http://www.indiana.edu/~engs/cbook/tabcont.html.

Cosovan, Cartaleanu, Cartaleanu 2007: T. Cosovan, O. Cartaleanu, E. Crataleanu, Dicţionar de proverbe comentate (Chişinău 2007).

Cristea 1907: M. Cristea, Cuventare contra beţiei (Sibiu 1902).

Cross-Cultural 1976: Cross-Cultural Approaches tothe Study of Alcohol: An Interdisciplinary Perspective (eds. M. Everett, J.O. Waddell, D.B. Heath) (De Gruyter Mouton 1976) http://www.degruyter.com/view/books/9783110818895/9783110818895.1/9783110818895.1.xm

Cultural 1981: Cultural Factors in Alcohol Research and Treatment of Drinking Problems. In: J. Stud. Alcohol Suppl (eds. D.B. Heath, J.O. Waddell, M.D. Topper), nr. 9, 1981, 1-262.

Cuvînt 395: Cuvînt al Sfântului Ioan Gură de Aur, Despre Înviere şi contra beţiei. http://www.parohia-sfantula-postolandrei-cernavoda.ro/Despre%20betie.pdf

Cuza 1897: A.C. Cuza, Lupta în contra alcoolismului în România (Jassy 1897).

Dicţionar 1998: Dicţionar explicativ al limbii române (Bucureşti 1998).

Dicţionar 2001: Dicţionar de proverbe și zicători românești. Alcătuire, prefață de Gr. Botezatu, A. Hâncu (Bucureşti-Chişinău 2001).

Documente 2001: Documente privitoare la oraşul Iaşi, vol. V. Acte interne (1741-1755), editate de I. Caproşu (Iaşi 2001).

Fillmore 1985: K.M. Fillmore, The social victims of drinking. British Journal Addiction 80, 1985, 307-314.

Florea 2004: G. Florea, Dacians and Wine (1st Century B.C. - 1st Century A.D.). In: Orbis Antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis (Cluj-Napoca 2004), 517-522.

Florian 1997: E. Florian, Dreptul familiei (Bucureşti 1997).

Giancola et al. 1996: P.R. Giancola, A. Zeichner, J.E. Yarnell, K.E. Dickson, Relation between executive cognitive functioning and the adverse social consequences of alcohol use in social drinkers. In Alcoholism: Clinical and Experimental Research, nr. 20, 1996, 1094-1098.

Greenfeld 1998: L.A. Greenfeld, Alcohol and crime: an analysis of national data on the prevalence of alcohol involvement in crime (Washington 1998).

Heath 1975: D.B. Heath, A critical review of ethnographic studies of alcohol use. In: (Eds. R. Gibbins, Y. Israel, H. Kalant, R. Popham, W. Schmidt, R. Smart) Research Advances in Alcohol and Drug Problems. Vol.II (New-York 1975),1-93.

Heath 1982: D.B. Heath, Historical and cultural factors affecting alcohol availability and consumption in Latin America. In: Legislative Approaches to Prevention of Alcohol-Related Problems (Washington 1982), 128-188.

Heath 1987: D.B. Heath, Anthropology and Alcohol Studies. Current Issues. In Annual Review of Anthropology, nr. 16, 1987, 99-120. http://www.medanthro.net/adtsg/wp-content/uploads/2012/08/Heath-Anthropology-+-Alcohol-Studies.pdf.

Horton 1943: D.J. Horton, The functions of alcohol in primitive societies: A crosscultural study. In Q. J. Stud. Alcohol, nr. 4, 1943, 199-320.

Holmila 1987: M. Holmila, Wives, husbands, and alcohol (Helsinki 1987).

Images 1979: Images of Alcoholism (eds. J. Cook, M. Lewington) (London 1979).

Îndreptarea 1962: Îndreptarea Legii (1652). Ediţie întocmită de Colectivul de Drept Vechi Românesc condus de A. Rădulescu (Bucureşti 1962).

Învăţăturile 2001: Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie (Chişinău-Bucureşti 2001).

Knupfer 1967: G. Knupfer, The epidemiology of problem drinking. American Journal of Public Health 57, 1967, 973-986.

Levine 1979: H.G. Levine, The Discovery of Addiction: Changing Conceptions of Habitual Drunkenness in America. Journal of Studies on Alcohol 15, 1979, 493-506.

Manuilă 1924: S. Manuilă, Alcoolismul. Producţia şi consumaţia alcoolului în Transilvania. In: Societatea de Mâine, I, 3, 27 Aprilie (Cluj 1924), 70. http://documente.bcucluj.ro/web/bibdigit/periodice/societateademaine/pdf/BCUCLUJ_FP_279802_1924_001_003.pdf

Marcu, Roşianu 1907: I. Marcu, Şt. Roşianu, Alcoolismul (Blaj 1907).

Mureşan 2009: M. Mureşan, Alcoholism as grounds for divorce in the Transylvanian greek-catholic community in the second half of the 19th and the beginnning of the 20th century. In: (Eds. M. Rotar, V.T. Roşu) Proceedings of the Alcoholism: historical and social issues. International Conference first edition, Supliment al Caietelor de Antropologie Istorică (Alba Iulia 2009), 95-106.

Oreskovic 2002: J.E. Oreskovic, De l'alcoolisme à l'abstinence (Paris 2002).

Petric, Munteanu 1854: I. Petric, G. Munteanu, Infricoşatele stricăciuni ale beuturei de vinarsu-rachiu. Învăţături mântuitoare. Prefaţă de G. Bariţ (Braşov 1854).

Pop 2009: I.A. Pop, Alcohol and Alcoholism in Women Everydays in the Romanian Space (1850-1940). In: (Eds. M. Rotar, V.T. Roşu) Proceedings of the Alcoholism: historical and social issues. International Conference first edition, Supliment al Caietelor de Antropologie Istorică (Alba Iulia 2009), 79-94.

Prevost 1987: R.Prevost,L'histoire de l'alcool au Québec (Montréal 1986).

Rodin 1981: M. Rodin, Alcoholism as a folk disease: The paradox of beliefs and choice of therapy in an urban American community. Journal of Studies on Alcohol 42, 1981, 822-834.

Room 1996: R. Room, Alcohol consumption and social harm conceptual issues and historical perspectives. Contemporary Drug Problems 23/3, 1996, 373-388. http://heinonline.org/HOL/LandingPage?collection=journals&handle=hein.journals/condp23&div=29&id=&page=

Room 1984: R. Room, Alcohol control and public health. Annual Review of Public Health 5, 1984, 293-317.

Room 2000: R. Room, Concepts and items in measuring social harm from drinking. Journal of Substance Abus 12, 2000, 93-111. http://www.robinroom.net/meas-soc.pdf

Room 1983: R. Room, Legislative Strategies and the Prevention of Alcohol Problems. In: (Eds. M. Grant, B. Ritson) Alcohol: The Prevention Debate (London 1983),152-164.

Room 1996: R. Room, Patterns of family responses to alcohol and tobacco problems. Drug and Alcohol Review 15, 1996, 171-181.

Rotar 2007: M. Rotar, On Alcoholism in Transylvania during the second half of the 19th Century and the Beginning of 20th Century. In: Biserica, Societatea, Identitate. In honorem Nicolae Bocsan (Cluj Napoca 2007), 409-421.

Rotar 2007a: M. Rotar, Probatoriul unei istorii a alcoolismului în România secolelor XIX-XX. In: Brukenthal Acta Musei, II, 1, (Sibiu 2007), 122-141.

Sîrbu 2003: V. Sîrbu, Trăit-au geto-dacii de la Burebista la Decebal fără vin? Mousaios 8, 2003, 87-104.

Scott, Schafer, Greenfield 1999: K.D. Scott, J. Schafer, T.K. Greenfield, The role of alcohol in physical assault perpetration and victimization. Journal of Studies on Alcohol 60, 1999, 528-536.

Scriban 1924: I. Scriban, Cruciadă împotriva beţiei. In: Biserica Ortodoxă Română, XLII, 10 (Bucureşti 1924), 704

Scriban 1924a: I. Scriban, Mişcare împotriva alcoolismului şi pentru odihna zilei de Duminică. In: Biserica Ortodoxă Română, XLII, 5 (Bucureşti 1924), 317.

Scriban 1925: I. Scriban, Strigăte nouă împotriva beţiei. In: Biserica Ortodoxă Română, XLIII, 12 (Bucureşti 1925)

Scriban 1926: I. Scriban, Congres la Iaşi împotriva beţiei. In: Biserica Ortodoxă Română, XLIV, 4 (Bucureşti 1926), 239.

Scriban 1929: I. Scriban, Când urmărim beţia. In: Biserica Ortodoxă Română, XLVII, 3 (Bucureşti 1929), 218-233.

Seller 1985: S.C. Seller, Alcohol abuse in the Old Testament. Alcohol & Alcoholism 20, 1985, 69-76.

Sillamy 2000: N. Sillamy, Dicţionar de psihologie. Larousse. Traducere, avanprefaţă şi completări privind psihologia românească de dr. L. Gavriliu (Bucureşti 2000).

Stein 1985: H.F. Stein, Alcoholism as Metaphor in American Culture: Ritual Desecration as Social Integration. Ethos 13/3, 1985, 195-235.

Tamaş 2009: O. Tamaş, Alcoholism and etnics steriotipes in modern age of Transylvania. In: Romanian Journal of Population Studies, vol. III, nr. 2 (Cluj-Napoca 2009), 111-123.

Tamaş 2009a: O. Tamaş, Alcoolismul-o provocare a statului modern. In: Sub semnul istoriei. De la debut spre consacrare. Coord. N.Em. Bolea, O.M. Tămaş (Cluj-Napoca 2009), 251-266.

Ungureanu 1938: Gh. Ungureanu, Pedepsele în Moldova la sfârşitul sec. al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. După documente inedite. In: Extras din „Întregiri". Buletinul Institutului de Istoria Vechiului drept românesc (Iaşi 1938) 54-55.

Vaillant 1983: G. Vaillant, The Natural History of Alcoholism: Causes, Patterns and Paths to Recovery (Cambridge 1983).

Violenţa 2011: Violenţa faţă de femei în familie în Republica Moldova (Chişinău 2011).

Voniga 1910: Pr. D. Voniga, Mizerie, boală, crimă şi degenerare sau Alcoolismul şi urmările lui din punct de vedere economic, higienic, moral şi naţional. Conferinţă pentru combaterea alcoolismului (Orăştie 1910).

Weibel-Orlando 1986: J.C. Weibel-Orlando, Women and alcohol: Special populations and cross-cultural variations. In: Women and Alcohol: Health-Related Issues, 1986, 161-187.

Wolin et al. 1980: S.J. Weibel-Orlando, L.A. Bennett, D.L. Noonan, M.A. Teitelbaum, Disrupted family rituals: A factor in the intergenerational transmission of alcoholism. Journal of Studies on Alcohol 41, 1980, 199-214.

Крюкова 2011: М.В. Крюкова, Супружеское насилие в отношении женщин как социальная проблема. В: Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Социальные науки, №1 (Нижний Новгород 2011), 45-51.

Насилие 2004: Насилие в семье: Особенности психологической реабилитации. Учебное пособие (ред. Н.М. Платонова, Ю.П. Платонова) (Санкт-Петербург 2004).

Пелях 1966: М.А. Пелях, Виноградарство и виноделие в Молдавском феодальном государстве. В сб.: Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы (Кишинев 1966), 302-312.

Хасина 2001: А.М. Хасина, В центре внимания женщина, пострадавшая от домашнего насилия. Семейная психология и семейная психотерапия 2, 2001, 75-91.

Шведова 2002: Н.А. Шведова, Домашнее насилие: международная практика (Воронеж 2002).

From family history in the Romanian space: Alcoholism and family relations in the 18th century in Moldavia and in the first decades of the 19th century in Bessarabia

Abstract

Family problems related to alcoholism accompanied mankind since the appearance of alcoholic beverages. In society, these issues were discussed and debated sharply because drinking negatively affects family relationships. Among them, the question of divorce is important. Drunkenness, accompanied by aggression, was well known in Moldavia of the 18th century and could be a reason for divorce. In this report on the basis of specific examples from the Moldavian and Bessarabian life of the 18th century and the first decades of the 19th century there is reflected the problem of family and alcohol.

Из истории семьи на румынском пространстве: Пьянство и семейные отношения в Молдавии в XVIII веке и в Бессарабии в первые десятилетия XIX века

Резюме

Семейные проблемы, связанные с алкоголизмом, сопровождали человечество со времен появления алкогольных напитков. В обществе эти проблемы обсуждались и обсуждаются остро, так как пьянство негативно влияет на взаимоотношения в семье. В частности, актуальным является вопрос о разводе. Пьянство, сопровождавшееся агрессией, было хорошо известно в Молдавии XVIII века и могло быть основанием для семейных разводов. В этом сообщении на основании конкретных примеров из молдавской и бессарабской жизни XVIII - первых десятилетий XIX века освещается проблема семьи и алкоголя.

26.02.2014

Dr. Alina Felea, Institutul de Istorie al AŞM, str. 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: afelea44@yahoo.com

FISCALITATEA MAZILILOR ŞI RUPTAŞILOR DIN BASARABIA SUB REGIM DE DOMINAŢIE ŢARISTĂ (1812-1847)

Valentin Tomuleţ

Pentru a înţelege schimbările care au intervenit în impunerea fiscală a mazililor şi ruptaşilor din Basarabia, la început, să le definim şi să analizăm succint fiecare categorie în parte. Aceasta ne va da posibilitatea de a determina statutul social şi fiscal al acestor categorii sociale/fiscale din Basarabia sub regim de dominaţie ţaristă.

În studiul de faţă, fără a recurge la o amplă analiză istoriografică, vom insista asupra analizei acestor două categorii privilegiate ale populaţiei – a mazililor şi ruptaşilor şi vom determina schimbările care au intervenit, pe parcursul anilor, în statutul social şi în mod special în impunerea fiscală. Pornind de la considerentul că în baza Regulamentului din 10 martie 1847, mazilii şi ruptaşii din Basarabia au fost lichidaţi ca stare socială şi fiscală şi incluşi în categoria odnodvorţilor, vom supune analizei aceste stări sociale/fiscale ale populaţiei până la adoptarea respectivei decizii.

Mazilii constituiau o categorie socială privilegiată. Ei sunt urmaşii boierilor moldoveni şi ai boiernaşilor, care şi-au obţinut pe timpul domnilor moldoveni slujbe, până la rangul de *vel şătrar*[1]. Cuvântul „mazil" este de provenienţă turcică şi însemna „destituit din serviciu, în retragere". El a apărut în Moldova în perioada dominaţiei otomane, la începutul sec. al XVII-lea, şi era utilizat oficial atât cu referinţă la Domnul Moldovei, care era înlocuit de un succesor numit de Poartă, cât şi cu referinţă la boieri, pe care noul Domn îi înlocuia cu alţii, confirmaţi în acest titlu. Pe baza obiceiului pământului, până în sec. al XVII-lea, mazilii s-au bucurat de unele privilegii. Din unele surse aflăm că „în Principatul Moldova *birul* era încasat de la toţi locuitorii, mazilii, ruptaşii şi străinii care erau impuşi capitaţiei"[2], sau că „la achitarea birului participau păturile inferioare ale locuitorilor, mazilii, ruptaşii, ruptele vistieriei, sârbii, bulgarii şi evreii privilegiaţi, care locuiau în oraşe şi târguri"[3]. Dar încasarea birului se făcea având în vedere statutul social şi juridic al acestei categorii sociale: ei plăteau individual (dajdia mazilească), ca boierii, şi nu „ţărăneşte", adică prin cisluire; *desetina (dijma)* la stupi şi la mascuri o plăteau „boiereşte" (redusă), şi nu ţărăneşte (întreagă); erau scutiţi de beilicuri; erau judecaţi de Divanul domnesc (Instituţii 1988, 285).

Din sec. al XVII-lea mazilii au început să simtă greutăţi fiscale. Ca rezultat, după prigonirea fiscală a lui Duca vodă, unii din ei au fugit în alte ţări. În sec. al XVIII-lea au fost loviţi de unii domni (M. Racoviţă, Gr. Ghica), dar ajutaţi de alţii (D. Cantemir, N. Mavrocordat, C. Mavrocordat) (Instituţii 1988, 285).

Constantin Mavrocordat (1733-1735, 1741-1743, 1748-1749, iun.-dec. 1769), printr-un aşezământ special, a confirmat statutul mazililor şi obligaţiile lor faţă de Domnie. Mazilii proveniţi din dregători mari până la „boieria a trei" au primit scutiri de orice dări pentru ei şi feciorii lor şi chiar 5-20 scutelnici[4]. Aceştia alcătuiau tagma mazililor mari. Mazilii mici au fost impuşi la dajdii mai uşoare, după putinţa fiecăruia, au continuat să plătească birul fără cisluire, desetina boiereşte,

[1] Arhiva Istorică de Stat din Rusia (AISR), F. 560, inv. 6, d. 575, f. 3.

[2] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 548, f. 18.

[3] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 548, f. 130.

[4] *Scutelnic* – ţăran scutit de plata birului, în schimbul unor prestaţii suplimentare (de obicei, militare) faţă de Domnie sau faţă de stăpânul moşiei. Sensul general al termenului este „scutit de bir" (Instituţii 1988, 431). Această categorie de agricultori era folosită de către moşier doar la muncile casnice sau la alte munci săteşti. Pentru îndeplinirea acestor munci ei erau răsplătiţi cu prisosinţă, prin faptul că nu îndeplineau nici un fel de prestaţii, a căror povară cădea pe restul populaţiei" (AISR, F. 1308, inv. 1, d. 8, f. 101). În Basarabia numărul scutelnicilor era stabilit de Administraţia regională în corespundere cu legislaţia domnilor moldoveni (ANRM, F. 205, inv. 1, d. 574, f. 14-17). Într-un raport din 26 iulie 1816, adresat de serdăria Orhei preşedintelui Comitetului Provizoriu al Basarabiei, guvernatorului de Ekaterinoslav I.H. Kalagheorghe, se menţiona că scutelnicii „...împlinescu slijbili către stăpânii lor boeri pentru scuteala di havaleli după tocmealali lor di bună voi". Instituţia scutelniciei a fiinţat în Basarabia până la 1 mai 1818, când, prin rescriptul imperial din 29 aprilie 1818, emis pe numele lui A.N. Bahmetev, a fost suprimată (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 596, f. 768; F. 3, inv. 1, d. 8, f. 2).

iar nu ţărăneşte. Mai târziu, au fost, ca şi mazilii din Ţara Românească, scutiţi de dijmărit şi vinărici. Statutul de mazil era ereditar. Caracterul ereditar s-a menţinut până în sec. al XIX-lea (mazili erau numai „cei care vor fi cu adevărat drepţi feciori de mazili şi de ruptaşi") chiar prin Regulamentul Organic. Din considerentul că situaţia de mazil era una privilegiată, au fost multe cazuri de însuşire abuzivă a ei. Din acest considerent, după Alexandru Ipsilanti (1786-1788), s-au luat măsuri să rămână mazili doar cei care se trag din mazili. Cei care vroiau să-şi revendice statutul de mazil urmau să dovedească cu martori şi cu documente vechi că este „drept fecior de mazil". Persoana trecută la „catastihul mazililor" primea de la domn o *carte de mazil* (Instituţii 1988, 285).

Preşedintele Comisiei Ştiinţifice Arheologice din Basarabia Paul Gore, în studiul său dedicat odnodvorţilor (mazililor) constată că denumirea de mazil nu conţinea în sine nimic înjositor, din simplul considerent că mazilirea boierilor de noul domn în acele timpuri era un fenomen obişnuit şi demisia nu conţinea ceva ruşinos. Erau numiţi mazili nu numai boierii în retragere, dar şi urmaşii lor, în cazul în care ei nu erau încadraţi în serviciu. Mulţi din boieri preferau să ducă o viaţă liniştită, modestă şi vrednică pe moşiile lor, în locul celei zgomotoase, pline de griji şi intrigi de la oraş sau de la Curtea domnească (Горе 1908, 3-4).

În actele vechi moldoveneşti, alături de familiile boiereşti, sunt întâlnite şi cunoscute familii de mazili: Cantacuzino, Sturdza, Brâncoveanu, Prăjescu, Racoviţă, Stârcea, Cujbă, Neculce, Tăutu, Jora etc. (Горе 1908, 4).

După anexarea, în 1812, a Basarabiei la Imperiul Rus, mazilii şi-au păstrat denumirea şi statutul, conştiinţa şi spiritul naţional, deoarece nu căsătoreau niciodată fiii şi fiicele lor cu alţi tineri de o origine socială inferioară şi de origine străină, în special de origine rusă – lucru considerat ca umilire a demnităţii naţionale (Pelivan 1919, 54). Cărţile de mazil, eliberate de domnii Moldovei Mihai Suţu (dec. 1792 - apr. 1795, iun. 1819 - mart. 1821) şi Alexandru Moruzi (mart.-dec. 1792, sep. 1802 - aug. 1806, oct. 1806 - mart. 1807), care confirmau starea lor socială, mazilii din Basarabia le-au prezentat în 1816, din ordinul rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei A.N. Bahmetev, Comitetului Provizoriu al Basarabiei[5]. În 1818 ei au fost confirmaţi în drepturi şi şi-au păstrat acele drepturi şi privilegii, de care au beneficiat în trecut în Moldova. Ei nu puteau fi supuşi pedepselor corporale, fără aprobarea judecăţii; plăteau în folosul statului impozitul denumit *dajdie*, ce constituia 14 lei anual de la fiecare familie, şi participau la îndeplinirea prestaţiilor după obiceiul vechi moldovenesc[6].

Potrivit altor surse, *mazilii* ocupau în categoria stărilor privilegiate locul al treilea. Ei proveneau din familii vechi moldoveneşti boiereşti, care pe parcurs s-au ruinat şi şi-au pierdut autoritatea de altădată. În pofida acestui fapt, ei au moştenit totuşi unele privilegii. În Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818 se menţiona că „...mazilii fac parte din starea socială privilegiată, păstrează pe veci dreptul ereditar şi privilegiile moştenite de la domnii Moldovei" (Устав 1818, 18). Regulamentul stipula că „...ei şi neamul lor nu pot fi supuşi pedepselor corporale fără sentinţă judecătorească, ...vor plăti în vistieria statului impozitul denumit *dajdia*[7] şi vor îndeplini prestaţiile locale potrivit obiceiului moldovenesc, ...vor vărsa în vistieria statului *goştina*[8], *vădrăritul*[9]

[5] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 214, f. 5.

[6] AISR, F. 379, inv. 2, d. 12, f. 21 verso.

[7] *Dajdie* – dare fixă către stat, la care erau impuşi, până în anul 1825, doar mazilii, ruptaşii şi ţiganii: fiecare familie de mazil plătea câte 14 lei, ruptaşii şi ţiganii – 15 lei anual; până în 1839 – câte 9 rub. 35 cop. asignate. Burlacii plăteau jumătate din sumă (AISR, F. 379, inv. 2, d. 12, f. 21 verso).

[8] *Goştină* – dare (taxă) anuală percepută în Ţările Române asupra oilor, caprelor şi porcilor. Exista o deosebire între darea plătită pentru porci şi oi care merg la îngrăşat la munte şi darea impusă străinilor (oaspeţilor) pentru oile şi porcii aduşi în ţară la păscut. În primul caz, avem un fel de impozit direct, obligatoriu pentru toţi locuitorii care folosesc păşunile, devenind o dare generală, la care erau impuse toate categoriile sociale, inclusiv boierii şi clerul, pe întinderea întregii ţări. În al doilea sens, care înţeles de taxă (vamă) pentru cei care aduc în ţară oi şi porci la păscut (Instituţii 1988, 206). Goştina a continuat să existe şi în Basarabia până în 1825, după obiceiul moldovenesc, şi constituia câte $4^1/_3$ parale pentru fiecare oaie sau capră, la care erau impuşi toţi locuitorii (AISR, F. 379, inv. 2, d. 12, f. 21 verso).

[9] *Vădrărit* – dare asupra vinului în Moldova (sec. XVIII-XIX), înfiinţată de Antioh Cantemir (1705-1707), care „a făcut obicei în ţară, care n-au mai fost, câte doi bani de vadră de vin" (Instituţii 1988, 494-495). În Basarabia, *vădrăritul* era o dare asupra vinului, egală cu 4 parale de la fiecare vadră şi câte o para pentru etichetă de la fiecare poloboc. De această dare, în afară de categoriile sociale şi persoanele nominalizate, de scutirea de goştină şi desetină mai beneficiau logofeţii şi diaconii de vistierie. Celelalte persoane care posedau plantaţii de viţă-de-vie pe pământurile statului şi cele moşiereşti plăteau în vistierie de la fiecare vadră de vin anual câte 12 aspri, iar pentru fiecare etichetă încleiată pe fiecare poloboc – câte 3 aspri (AISR, F. 379, inv. 2, d. 12, f. 21 verso; ANRM, F. 3, inv. 1, d. 129, f. 169; d. 1320, f. 5 verso-6; F. 4, inv. 1, d. 44, p. II, f. 332; F. 5, inv. 3, d. 747, f. 27).

şi *pogonăritul*[10] în rând cu poporul simplu. Cât priveşte încasarea *desetinei*[11], mazilii urmau să beneficieze de privilegiile de care se bucură potrivit categoriei sociale din care fac parte" (Устав 1818, 18).

Ruptaşii erau o categorie fiscală privilegiată; descendenţi din familii de preoţi; nu puteau fi supuşi pedepselor corporale fără decizia judecăţii; plăteau impozitul denumit dajdie, câte 15 lei de la fiecare familie şi achitau plata pentru prestaţii deopotrivă cu mazilii[12]. Ruptaşii se împărţeau în trei grupuri: *ruptaşi* (descendenţi ai clerului), *ruptaşi de vistierie* şi *ruptaşi de cămară*. Pentru a li se recunoaşte apartenenţa la categoria respectivă de contribuabili, ruptaşii din Basarabia, la fel ca şi mazilii, au prezentat actele doveditoare instituţiilor autorizate atât în 1816, cât şi în 1834[13].

Din alte surse aflăm că *ruptaşii* constituiau ultima categorie privilegiată a populaţiei din Basarabia. Această categorie este inferioară celei a mazililor. Ruptaşii sunt descendenţi din familii de preoţi, protoierei şi diaconi[14].

Diverse izvoare de arhivă confirmă că în categoria ruptaşilor au intrat nu doar descendenţii din familiile de preoţi, care din anumite motive au fost înlăturaţi de la slujbe, dar şi o parte din coloniştii străini – „veniţi de după hotar şi primiţi în categoria vistiernicilor", cu alte cuvinte – străini înscrişi în categoria ruptaşilor-vistieriei sau cei care au beneficiat de dreptul ruptaşilor. În categoria ruptaşilor intrau şi unii ţărani care la timpul lor au emigrat peste hotare, iar mai târziu s-au întors înapoi şi, la decizia domnului, au fost înscrişi în această categorie fiscală[15]. De dreptul de ruptaşi au mai beneficiat şi o parte din mica burghezie, care practica diferite activităţi meşteşugăreşti, dar şi unii negustori, care au cumpărat de la vistierie sau de la domnii Moldovei dreptul de a se numi ruptaşi[16]. Anume din aceste considerente ruptaşii erau împărţiţi în două categorii de bază: *rupta de vistierie* – ruptaşii care plăteau impozite în haznaua statului şi *rupta de cămară* – ruptaşii care plăteau impozite în folosul domnitorului. Prin urmare, în categoria ruptaşilor intrau nu doar descendenţi ai familiilor de preoţi, dar şi descendenţi ai altor categorii sociale – ţărani, răzeşi, mic-burghezi, negustori, boiernaşi etc. Anume această diversitate – economică, socială şi fiscală – i-a făcut pe cercetătorii M.P. Muntean şi T.Ya. Marşalcovschi să-i considere o categorie neprivilegiată, una fiscală şi nu socială, atribuind-o păturii de jos a ţărănimii libere (Мунтян, Маршалковский 1964, 60, 67).

Totuşi ruptaşii beneficiau de anumite privilegii. Potrivit Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818, ruptaşii „...proveneau din rândurile preoţimii..., nu puteau fi supuşi pedepselor corporale fără sentinţă judecătorească..., achitau în folosul statului impozitul numit *dajdia*, iar la îndeplinirea prestaţiilor locale participau în rând cu mazilii. *Desetina* era încasată de la ei cu anumite facilităţi, în bază dispoziţiilor guvernului moldovenesc; cât priveşte încasarea goştinei, vădrăritului şi pogo-

[10] *Pogonărit* – dare asupra viilor, plătită pe pogon. Înfiinţată de Eustratie Dabija (1661-1665) în Moldova, a fost introdusă şi în Ţara Românească de Nicolae Mavrocordat (1716). Era plătită de proprietarii viilor, cu excepţiile create de Domn în beneficiul anumitor categorii sociale. Socotită ca o dare nedreaptă, întrucât viile erau impuse şi la vinărit şi vădrărit, darea a fost desfiinţată şi reînfiinţată de repetate ori. Cuantumul pogonăritului a variat de la o Domnie la alta: Eustratie Dabija l-a fixat la 1 leu de pogon; ulterior, a crescut până la 1 galben, iar sub formă de „pogonărit al străinilor" a fost de 2 taleri, 2 lei şi 24 parale şi chiar de 4 piaştri (lei) şi 16 aspri (Instituţii 1988, 367). Potrivit altor surse – dare specială pe vii. După introducerea cultivării porumbului şi tutunului (sec. al XVIII-lea) a apărut pogonăritul (dare specială) pe porumb şi tutun (Dicţionar 1965, 799). În Basarabia, *pogonăritul* era considerat o dare plătită pentru cultivarea tutunului, egală cu 2 lei 20 aspri de la fiecare pogon, egal cu 48 de prăjini (ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1380, f. 50 verso-51).

[11] În Basarabia *desetina* este cunoscută ca dare neregulată *(неокладная подать)*, încasată doar de la persoanele care au stupi de albine şi porci. Din materialele şedinţei Consiliului Suprem al Basarabiei din 26 februarie 1824 constatăm că desetina este o dare neregulată, încasată o dată în an, din numărul stupilor de albine şi porcilor. Supuşii ruşi – clerul şi slujitorii cultului, dvorenii, funcţionarii aflaţi în exerciţiul funcţiunii în instituţiile administrative regionale, raznocinţii moldoveni, numiţi căpitani de dorobanţi şi căpitani de lefegiu, conform obiceiului moldovenesc, erau scutiţi de această dare. În plus, de această dare erau scutite, în baza unor hrisoave şi acte oficiale de oferire a unor privilegii acordate de guvernul moldovenesc până la 1 aprilie 1812, şi unele persoane care au depus jurământul de credinţă Rusiei. În baza acestor documente, unele din ele nu achitau desetina pentru toţi stupii de albine şi pentru toţi porcii, pe care îi aveau în gospodărie, iar altele nu achitau desetina doar pentru numărul stupilor de albine şi numărul porcilor ce era indicat în aceste documente, pentru celelalte – plăteau darea conform normelor stabilite. Pentru fiecare stup de albine şi fiecare porc vistieria încasa anual câte 24 aspri (ANRM, F. 3, inv. 1, d. 429, f. 168-168 verso).

[12] AISR, F. 560, inv. 6, d. 575, f. 3; ANRM, F. 5, inv. 3, d. 747, f. 167 verso.

[13] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 214, f. 5, 10.

[14] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 548, f. 135.

[15] *A se vedea*, în acest sens, copia cărţii de danie din 1759, emisă de domnul Moldovei Ioan Teodor Callimachi (august 1758 - mai 1761) (ANRM, F. 3, inv. 4, d. 88, f. 23-25 verso).

[16] ANRM, F. 3, inv. 4, d. 88, f. 88.

năritului, ruptaşii erau egalaţi cu ţăranii" (Устав 1818, 18-19).

După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, mazilii şi ruptaşii, ca şi celelalte categorii ale populaţiei, au beneficiat de scutiri de la plata impozitelor, pentru o perioadă de trei ani. La sfârşitul anului 1815, după expirarea termenului înlesnirilor de trei ani acordate populaţiei, acesta fiind luat în calcul de la data anexării Basarabiei la Rusia (cum indică izvorul – 2 octombrie 1812), la şedinţa comună a Departamentului II al Guvernului Regional şi a altor membri invitaţi, a fost creat un *Comitet Special Birnic*[17] pentru stabilirea pe teritoriul Basarabiei a dărilor de stat[18]. Izvorul informează că activitatea Comitetului, precum şi dispoziţiile Guvernului Regional referitoare la stabilirea capitaţiei şi a altor impozite, au rămas necunoscute şi că, deoarece „...în Arhiva Regională nu există nici lucrările de secretariat ale Comitetului Birnic, nici chiar informaţii ce ar indica unde ele (aceste documente - V.T.) au nimerit, putem doar presupune că acestea se află în Consiliul Suprem al Basarabiei"[19].

Din informaţiile Administraţiei Financiare constatăm că privilegiile ce au fost acordate până la 2 octombrie 1815 au fost prelungite până la 1 iulie 1817[20].

Din alte izvoare aflăm că după expirarea termenului înlesnirilor „prelungite", la 2 octombrie 1816 autorităţile locale au început să sechestreze averea ţăranilor, dar, ţinând cont de importanţa deosebită a acestei acţiuni, autorităţile imperiale au ordonat ca măsura în cauză să fie stopată până la sosirea guvernatorului civil al Basarabiei C.A. Catacazi, care urma să organizeze aplicarea ei, capitaţia fiind amânată până la 1 ianuarie 1817; sumele adunate din octombrie 1816 urmau să fie restituite populaţiei[21].

Analiza izvorului denotă că aşa-zisele „înlesniri" au fost nu altceva decât anumite cedări populaţiei, acordate, de regulă, după război, cu scopul ca situaţia în regiune să revină la normalitate de pe urma dezastrului economic cauzat de ostilităţile militare, de îndeplinirea obligaţiunii de a asigura armata rusă cu alimente, furaje, forţă de tracţiune, braţe de muncă pentru repararea drumurilor, podurilor, cetăţilor etc., în acelaşi rând de pe urma abuzurilor din partea armatei ruse. De altfel, înlesnirile nu au fost prelungite, ci pur şi simplu a fost amânată capitaţia, până când, după cum indică izvorul, „... se va linişti poporul, gata să-şi părăsească lăcaşele, iar rezidentul plenipotenţiar, între timp, va reuşi să adune informaţii pentru a putea stabili modalităţile de determinare şi repartizare a prestaţiilor"[22].

Despre încasările de la populaţie a diferitor dări şi prestaţii ne confirmă mai multe izvoare. Spre exemplu, la 19 aprilie 1814 poliţia orăşenească Chişinău îi raporta guvernatorului civil al Basarabiei I.M. Hartingh că „22 familii de ruptaşi din Chişinău au înaintat poliţiei o cerere în care scriau că ei au venit împreună cu familiile lor, mulţi ani în urmă în oraşele Chilia şi Ismail din Principatul Moldova, ulterior s-au transferat în Chişinău, au obţinut de la voievodul Moldovei Mihail Constantin Suţu o carte de danie prin care au fost scutiţi de toate prestaţiile la care erau impuşi locuitorii şi plătesc de două ori pe an câte 10 şi 12 lei, în afară de *taxa de ruptaşi* ce constituie 5 parale de la fiecare leu, în vistieria statului. După anexarea acestei regiuni la Imperiul Rus, ei sunt folosiţi în permanenţă de serdăria Orhei în îndeplinirea diferitor prestaţii, în rând cu poporul simplu şi roagă de a fi excluşi din registrele serdăriei şi ai înscrie pentru totdeauna în categoria orăşenilor"[23]. Dar soluţionarea întrebării nu a fost una uşoară. La 7 octombrie 1814, la insistenţa celor 22 de ruptaşi, poliţia din Chişinău se adresează din nou lui I.M. Hartingh pentru a-i înscrie pe solicitaţi în categoria locuitorilor din Chişinău[24]. La 22 octombrie 1814 I.M. Hartingh se adresează cu un demers Departamentului doi al Guvernului regional de a-i înscrie pe cei 22 de solicitaţi în categoria ruptaşilor din Chişinău. La 24 octombrie 1814 Departamentului doi al Guvernului regional îi raporta lui I.M. Hartingh că a dispus Serdăriei Orhei de a-i exclude pe aceştia din subordinea sa, a-i înscrie în categoria locuitorilor din Chişinău

[17] *Comitetul Special Birnic* de pe lângă Departamentul II al Guvernului Regional a activat până la 23 septembrie 1817. În baza dispoziţiei Comitetului Provizoriu din 23 septembrie 1817, Comitetul Birnic a fost desfiinţat, iar dosarele au fost transmise secretarului Comitetului Provizoriu Alexandria (ANRM, F. 4, inv. 2, d. 21, f. 6-6 verso).

[18] La bază stabilirii dărilor era pus numărul vitelor aflate în gospodăria ţăranului, iar împărţirea dărilor stabilită de guvern după acest principiu era pusă pe seama locuitorilor (AISR, F. 1308, inv.1, d. 8, f. 91).

[19] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 341, f. 1-1 verso.

[20] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 341, f. 1-1 verso.

[21] AISR, F. 1308, inv. 1, d. 8, f. 91.

[22] AISR, F. 1308, inv. 1, d. 8, f. 91 verso.

[23] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 272, f. 1-1 verso.

[24] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 272, f. 5.

şi „a-i folosi la diferite treburi orăşeneşti... care, după cum este cunoscut, se petrec destul de frecvent, din care cauză numiţii ruptaşi vor vi incluşi în categoria persoanelor ce plătesc impozite în veniturile oraşului Chişinău”[25].

Despre încasarea de la mazili şi ruptaşi a dajdiei, în primii ani după expirarea termenului înlesnirilor, nu dispunem de informaţii. Ştim despre încasarea dărilor începând cu 1 iulie 1819. La 20 iunie 1820, la şedinţa consultativă a Consiliului Suprem al Basarabiei (preşedinte – guvernatorul civil al Basarabiei, funcţionarul de clasa a II-a Catacazi, preşedintele Tribunalului Penal al Basarabiei Curic, preşedintele Tribunalului Civil al Basarabiei Nedoba, deputaţii: spătarul Vasile Rosetti, funcţionarul de clasa a VII-a Pruncul, funcţionarul de clasa a VIII-a – Ralli, funcţionarul de clasa a VIII-a – Feodoseev) este discutat raportul Direcţiei Financiare a Guvernului Regional, din care putem constata că, în pofida decretului din 25 aprilie 1819, Guvernul Regional a adoptat dispoziţia de a încasa de la populaţie prestaţia bir, începând cu 1 iulie 1819. Consiliul era ocupat de modalitatea de perfectare a listelor contribuabililor. Instituţiile poliţieneşti şi isprăvniciile au prezentat registrele despre numărul locuitorilor care urmau a fi supuşi prestaţiilor, din care aflăm că, comparativ cu anii precedenţi, numărul populaţiei a crescut şi constituie: mazili – 1812 familii, ruptaşi (inclusiv şleahticii polonezi) – 591 familii şi poporul simplu (ţărani şi orăşeni) – 84959 familii[26].

Conform tradiţiilor moldoveneşti, de la mazili urma să fie încasată dajdia în mărime de 14 lei, de la ruptaşi în mărime de 15 lei, iar de la ţărani şi orăşeni – birul în mărime de 15 lei de familie. Ţăranii şi orăşenii mai erau impuşi şi la achitarea prestaţiilor locale (întreţinerea cailor de poştă, asigurarea cu lemne de foc a armatei, garnizoanelor militare, funcţionarilor etc.) în mărime de 8 lei 35 aspri de la fiecare familie, sume pe care contribuabilii urmau să le plătească de două ori pe an. Mazilii urmau să achite suma de 12684 lei (1812 familii, câte 7 lei), ruptaşii – 4432 lei (591 familii, câte 7 lei ½ aspri), iar ţăranii şi orăşenii – 637192 lei 60 aspre (84959 familii, câte 15 lei), iar pentru prestaţiile locale – câte 8 lei 35 aspri[27].

Una din dări la care erau impuşi mazilii şi ruptaşii era răsura[28]. Dintr-un raport al Comitetului de Control adresat Consiliului Suprem al Basarabiei, datat cu 12 martie 1828, aflăm că dările care erau percepute de la populaţia Moldovei până la anexarea Basarabiei la Rusia erau dări în baza cărora se formau veniturile vistieriei. Aceste informaţii au fost puse la dispoziţie oficialităţilor ruse din Basarabia şi din Sankt Petersburg de către preşedintele Divanului Moldovei, senatorul V.I. Krasno-Milaşevici. Potrivit acestui document, *răsura* constituie o dare în bani, încasată de la fiecare leu plătit potrivit dării bir, care constituia 15 parale de la fiecare leu[29]. La achitarea răsurii „participau păturile inferioare ale societăţii, mazilii şi ruptaşii, iar raznocinţii, denumiţi ruptele vistieriei, şi evreii..., erau scutiţi de această plată, în schimb dădeau câte 5 parale de la fiecare leu în calitate de bir vel-vistiernicului, care era în exerciţiul funcţiei”[30].

După anexarea Basarabiei la Rusia mazilii au fost impuşi sistemului de impozitare existent în Imperiul Rus, cu păstrarea unor privilegii.

Izvoarele de epocă, în special cele ruseşti, din sec. al XIX-lea, clasifică dările existente în Imperiul Rus, respectiv şi în Basarabia, în ***dări regulate*** *(постоянные* sau *окладные подати*[31]*)*, la care era impusă toată populaţia contribuabilă, în care erau incluse *birul* şi *dajdia,* şi ***dări neregula-***

[25] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 272, f. 7-7 verso.
[26] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 98, f. 135-136.
[27] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 98, f. 136 verso-137.

[28] *Răsură* – dare suplimentară care exista în Moldova la începutul sec. al XIX-lea, din al cărei venit se plătea leafă slujbaşilor publici. În 1804 doar birul şi răsura au constituit 2676 mii de lei, sau 54 de lei pentru fiecare curte (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 401, f. 3, 5; Instituţii 1988, 77, 402). Din alt izvor aflăm că *răsura* constituia „darea pentru leafa boierilor funcţionari de cancelarie, ispravnicilor şi funcţionarilor locali” (ANRM, F. 5, inv. 3, d. 548, f. 130).
[29] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 341, f. 1-1 verso.
[30] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 548, f. 130-130 verso
[31] De la cuvântul *оклад (cuantumul dării)* sau cantitatea de dări, pe care fiecare unitate impozabilă era obligată să o plătească vistieriei, stabilită de legislaţia în vigoare în mod diferit: în cazul *impozitului pe persoană (подушная подать) („pe suflet/ persoană”)*, la bază era pusă averea, iar în cazul *dijmei (în natură* sau *în bani)*, criteriul de bază era apartenenţa la starea socială în care era împărţită populaţia guberniei sau regiunii, plecând de la fertilitatea solului şi natura activităţilor industriale. În *cuantumul dării* erau incluse doar persoanele de sex masculin. Numărul de persoane incluse în *cuantumul dării* se stabilea în mod diferit pentru fiecare judeţ, oraş şi sat. Drept criteriu pentru o asemenea compartimentare servea: ***1.*** recensământul fiscal, ***2.*** adăugarea sau includerea în *cuantumul dării* după petrecerea recensământului fiscal şi ***3.*** excluderea din *cuantumul dării*. Numărul de persoane incluse în *cuantumul dării* nu se schimba de la un recensământ fiscal la altul şi nu depindea de numărul persoanelor decedate, al celor care au fugit, care erau date în recruţi sau care au fost judecate pentru infracţiuni (Руководство 1854, 303*)*.

te *(непостоянные* sau *неокладные подати)*, încasate din veniturile suplimentare, în care erau incluse *goştina, desetina, vădrăritul*, *pogonăritul* etc.[32]

Dări regulate erau dările al căror cuantum se stabilea din timp, adică mărimea plăţii care trebuia vărsată de un grup de contribuabili în vistierie, spre exemplu, de contribuabilii din cadrul unui ţinut, care ulterior era împărţită pe fiecare gospodărie şi contribuabil în parte. Dările regulate erau cunoscute de întreaga populaţie, erau determinate de rezultatele recensămintelor fiscale, efectuate special în acest scop, şi incluse în registre speciale. *Dări neregulate* erau dările al căror cuantum nu putea fi stabilit din timp. Ele erau încasate în bani sau în natură şi erau, în fond, acele dări care erau supuse cu greu evidenţei şi din care considerent guvernul le dădea în concesiune (Калачев 1855, 86).

Modalitatea de încasare a dărilor neregulate, cum constatau autorităţile regionale la mijlocul anilor '20 ai sec. al XIX-lea, este foarte complexă, dificilă pentru popor şi pentru administraţie şi, principalul, nu poate fi protejată niciodată de abuzurile din partea acelor care le încasează. Guvernului îi vine destul de greu să estimeze în fiecare an numărul de oi, capre, stupi de albine, porci, cantitatea de vin şi suprafaţa de pogoane[33] cultivate cu tutun etc., din care cauză toate aceste dări, fiecare în mod separat şi în timp diferit, le dă în concesiune[34]. În cazul în care preţul oferit de către concesionari este mic, guvernul încasează aceste dări prin intermediul funcţionarilor săi, dar şi de această dată este foarte greu a preîntâmpina abuzurile grave. Folosind în acest scop mulţi funcţionari, guvernul este nevoit să-i distragă pe aceştia de la ocupaţiile lor cotidiene, iar poporul puţin probabil că a simţit o uşurare, din simplul considerent că funcţionarii, pentru a-şi îndeplini obligaţiunile, erau nevoiţi să se deplaseze în teritoriu cu căruţele locuitorilor[35].

Dările neregulate – *desetina* şi *pogonăritul* – erau date în concesiune în ansamblu, cu deosebirea că suma încasată de la aceste două dări era diferită[36].

În studierea problemei un interes deosebit prezintă scutirea, cum constatam supra, „...tuturor locuitorilor acestei provincii şi a celor care se vor stabili aici..., pe timp de trei ani, de orice capitaţie şi de impozitul funciar plătit statului", în baza deciziei din 23 iunie 1812 privind formarea Administraţiei provizorii în Basarabia, semnate la Bucureşti de comandantul armatei ruse din Principatele Române P.V. Ciciagov (cap. IV, §. XXII), care a intrat în vigoare pe teritoriul anexat la 2 octombrie 1812[37].

Izvorul, un raport al Comitetului de Control adresat Consiliului Suprem al Basarabiei, datat cu 12 martie 1828, indică şi dările care erau îndeplinite de populaţia Moldovei până la anexarea Basarabiei la Rusia, dări în baza cărora se formau veniturile vistieriei. Aceste informaţii au fost puse la dispoziţie oficialităţilor ruse din Basarabia şi Sankt Petersburg de către preşedintele Divanului Moldovei, senatorul V.I. Krasno-Milaşevici. Conform acestui document, populaţia Moldovei, la momentul anexării, îndeplinea următoarele dări:

1. Impozitul, pe care urma să-l îndeplinească şi populaţia Basarabiei mai târziu, iar în unele cazuri imediat după anexare, denumit *bir*.
2. *Răsura*, dare în bani, încasată de la fiecare leu plătit conform dării bir, care constituia 15 parale.

[32] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 429, f. 169 verso.

[33] *Pogon* – unitate de măsură a suprafeţei, egală cu ½ ha sau cu 5012 m². A desemnat, la început, suprafaţa de pământ arată cu boii într-o zi (Instituţii 1988, 366). Potrivit altor surse, un pogon era egal cu 0,65 desetine. În Ţara Românească un pogon era egal cu 0,5 ha. În Moldova un pogon de viţă-de-vie constituia 400 de tufe (AISR, F. 1308, inv. 1, d. 8, f. 206 verso-207; ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2329, f. 179). Potrivit altor surse, pogonul ca măsură a suprafeţei constituie în lungime 40 şi în lăţime 4 prăjini şi 3 pogoane de stânjeni domneşti (după alte surse, 480 de stânjeni pătraţi domneşti) sau 168 de prăjini pătrate (ANRM, F. 3, inv. 1, d. 114, a. 1820, f. 7; d. 429, f. 169). O prăjină este egală cu 4 stânjeni domneşti (ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1320, f. 7-7 verso). Din alte surse aflăm că pogonul este unitate de măsură pentru suprafeţele de teren agricol echivalând cu aproximativ jumătate de hectar (Breban 1992, 789).

[34] *Concesiune* – sistem de încasare a impozitelor în prima jumătate a sec. al XIX-lea în Basarabia, când statul, pentru o anumită plată, acorda acest drept unor persoane particulare. Un asemenea sistem era impus, de regulă, de guvernul rus, periferiilor naţionale, când legăturile cu centrul sunt slabe, când lipsesc date precise despre populaţia acestor teritorii. În plus, ţarismul a păstrat tradiţia care exista în Ţările Române potrivit legilor şi obiceiurilor locale, când statul dădea în concesiune adunarea impozitelor şi dărilor, comercializarea băuturilor spirtoase, locurile saline etc. Potrivit unor surse de arhivă, sistemul de concesiune a fost stabilit de Divanul Moldovei în 1806, când turcii şi tătarii au fost expulzaţi din acest teritoriu. De atunci veniturile de stat sunt date în concesiune concesionarului principal, care ulterior „...le dă pe părţi, pentru câştiguri mari, diferitelor persoane, în special evreilor, care anual le majorează" (AISR, F. 379, inv. 2, d. 12, f. 15 verso-16, 19 verso-20).

[35] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 429, f. 169 verso-170.

[36] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 429, f. 170 verso.

[37] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 341, f. 1-1 verso.

3. *Bani de raţie*, încasaţi de la populaţie în timpul războiului pentru întreţinerea armatei ruse, care după sfârşitul războiului au fost anulaţi, dar, cum vom constata în cele ce urmează, vor vi înlocuiţi cu alte prestaţii.
4. Impozitul denumit *dajdia,* la care erau supuşi *mazilii şi ruptaşii*.
5. *Dajdia* la care erau supuşi *ruptaşii de vistieria*.
6. *Impozitul plătit de sârbii şi evreii hrisovuliţi*[38], scutiţi de plata birului, dar impuşi să îndeplinească prestaţiile locale[39] (în terminologia moldovenească de la începutul sec. al XIX-lea – *havalea*[40]*,* în rusă – *земский сбор, земские повинности*[41]*)*. Impozitul la care erau supuşi orăşenii şi evreii, denumit *bani de vistierie*.
7. *Taxa la care erau supuşi deţinătorii de prăvălii şi cârciume*.
8. *Impozitul la care erau supuşi locuitorii din suburbiile cetăţilor*[42].

N.V. Laşkov, în lucrarea dedicată împlinirii a 100 de ani de la anexarea Basarabiei la Rusia (Лашков 1912, 154-156), constată că **din cele 14 tipuri de presaţii, impozite şi dări la care era impusă populaţia până la 1812:**

1. *Bir* – impozit pe „suflet", la care era supusă fiecare persoană, personal în folosul domnului;

Dări în folosul fiscului:

2. *Fumărit* – impozit bănesc, stabilit pentru fiecare casă, la care era supusă toată populaţia şi a cărei mărime era stabilită de domn;
3. *Dijmă* – 1/10 parte din produse, datorată fie domnului, fie proprietarilor funciari (mănăstirilor şi boierilor), cum ar fi: a) pescuit; b) animalele domestice: oi (*oierit*), vite mari cornute (*văcărit* sau *goştina*); c) vin (*vinerit*); d) unt, brânză, ceară, slănină şi miere;
4. *Vamă* – taxă la care erau supuse mărfurile prezentate pentru vânzare la târguri şi iarmaroace;
5. *Bezmăn* – taxă pentru loc de casă;
6. *Branişte* – strânsul şi transportatul fânului de pe pământurile domnului;
7. Lucrarea viţei-de-vie şi recoltarea cerealelor de pe câmpuri;
8. *Cai de olac* – întreţinerea cailor pentru deplasarea funcţionarilor;
9. *Ferie* – taxă pentru obţinerea titlului executor şi, în acelaşi timp, de răsplătire a celui ce judecase, constituind un venit al acestuia (taxă la care era supusă persoana care a câştigat procesul);
10. *Gloabă* – taxă la care era supusă persoana care a pierdut procesul;
11. *Care împărăteşti* – care luate de la populaţie, pe timp de război, pentru transportarea muniţiilor;
12. *Mucarer (mucurel*[43]*)* – confirmarea domniei de către Poartă, la fiecare an (*mucarerul mic*) sau reînnoirea ei la fiecare trei ani (*mucarerul mare*);
13. *Rânduieli şi năpaste* – taxă la care era impusă populaţia, pentru rotunjirea sumei birului, în cazul în care aceasta era insuficientă;
14. *Ciubote* – taxă la care era impusă populaţia, pentru a li se cumpăra ciubote persoanelor care se ocupau cu strângerea dărilor, **după anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus au fost păstrate doar 12:**
    1. *Birul* – impozit pe „suflet", la care era supusă fiecare persoană şi care constituia 15 lei;
    2. *Dajdia,* la care erau supuşi *mazilii şi ruptaşii* – câte 14 lei, şi ţiganii – câte 15 lei;
    3. *Goştina* – dare (taxă) asupra oilor şi caprelor, egală cu 4,5 parale pentru fiecare oaie şi capră;
    4. *Vădrăritul* – taxă de la fiecare vadră de vin, egală cu 4 parale[44];

[38] *Hrisovuliţi* – categorie fiscală în care intrau locuitorii ce-şi plăteau dările potrivit prevederilor unui hrisov domnesc, nu cu satul sau oraşul unde rezidau: băjenarii hrisovuliţi, negustorii hrisovuliţi, jidovii hrisovuliţi etc. (Instituţii 1988, 226). În Basarabia, *hrisovuliţi* erau consideraţi negustorii care au primit de la Divanul Domnesc un hrisov (patent) ce le acorda dreptul de a deţine în arendă pământ, de a se ocupa cu comerţul interior şi exterior, pentru transportarea mărfurilor plătind din costul acestora în punctele vamale câte 4 lei din 100, iar pentru comercializarea lor în prăvălii în oraşe şi târguri – câte 2 lei, alteori şi mai mult. În categoria acestor negustori puteau intra şi unii meşteşugari. Negustorii hrisovuliţi sunt de diferite etnii – moldoveni, armeni, bulgari, greci şi credincioşi de rit vechi ruşi (Arhiva Istorică Militară de Stat din Rusia / AIMSR, F. 438, d. 536, f. 18 verso, 64 verso).

[39] Hrisovuliţii din unele târguşoare şi oraşe, pentru a nu îndeplini diferite prestaţii în natură, plăteau o taxă în bani, stabilită de administraţia locală (ANRM, F. 3, inv. 1, d. 341, f. 1-1 verso).

[40] *Havalea (havalele)* – îndatorire constând din prestarea de zile de clacă, podvezi etc., pe care o aveau ţăranii pe vremea clăcii; muncă pe care ţăranii erau obligaţi să o presteze la curţile boiereşti sau pentru domn (Breban 1992, 430).

[41] În continuare – impozite sau prestaţii locale.

[42] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 341, f. 1-1 verso.

[43] N.V. Laşkov greşeşte când scrie că *„mucurel"* era taxa care urma să fie plătită la fiecare trei ani pentru reparaţia curţii domneşti (Laşkov 1912, 155).

[44] AISR, F. 379, inv.2, d. 12, f. 21 verso. În 1821 suma vădrăritului a constituit 36020 lei (ANRM, F. 3, inv. 1, d. 747, f. 27).

5. *Pogonăritul* – taxă pentru cultivarea tutunului, egală cu 1,5 lei de la fiecare pogon (1/4 desetine)[45];
6. Taxa pentru *întreţinerea albinelor,* egală cu 8 parele de la fiecare stup;
7. Taxa pentru *întreţinerea porcilor,* egală cu 8 parele de la fiecare cap;
8. Taxa pentru măsurarea şi cântărirea mărfurilor – *runştuc şi cântar (cantargi)*[46]*,* încasată în favoarea veniturilor orăşeneşti;
9. Taxa pentru asigurarea *impozitelor locale şi obşteşti*, încasate de la fiecare gospodărie, egală cu 8 lei şi 35 de bani;
10. Taxa de la *extragerea sării*;
11. Taxa pentru dreptul de a *comercializa băuturi spirtoase*;
12. *Taxa vamală* încasată de la mărfurile importate în Basarabia prin vămile din Ismail, Reni şi Akkerman.

Pentru a pătrunde în esenţa dărilor şi prestaţiilor la care erau impuşi mazilii şi ruptaşii din Basarabia să examinăm succint cum se completau veniturile vistieriei în primii ani după anexare. În perioada 2 octombrie 1812 - sfârşitul lui 1820, veniturile Basarabiei au fost împărţite în patru categorii. ***În prima categorie*** au intrat dările încasate nemijlocit de la populaţie: ***1.*** Dajdia încasată de la mazili; ***2.*** Dajdia încasată de la ruptaşi; ***3.*** Birul încasat de la locuitorii de rând – orăşeni şi ţărani; ***4.*** Dările încasate de la ţiganii Coroanei. ***În categoria a doua*** au intrat: ***1.*** Veniturile încasate de la ocinile de stat din Basarabia; ***2.*** Veniturile încasate de la ocinile din raiaua Hotin; ***3.*** Comercializarea în cetăţile Hotin, Bender, Akkerman, Chilia şi Ismail a băuturilor spirtoase, iar începând cu 1819 – şi în oraşul Reni; ***4.*** Goştina încasată pentru oi şi capre; ***5.*** Desetina încasată pentru fiecare stup de albine şi pentru fiecare porcină; ***6.*** Vădrăritul încasat pentru fiecare vadră cu vin; ***7.*** Venitul obţinut de la viile şi livezile de stat date în folosinţă diferitelor persoane; ***8.*** Pogonăritul sau darea de la cultivarea tutunului, ***9.*** *Cantargiu şi vatagiu de harabagiu* sau taxa încasată de la birjari pentru cântărirea mărfurilor; ***10.*** *Cuniţa* sau taxa pentru animalele care aparţineau străinilor; ***11.*** Taxa pentru dreptul de a comercializa în exclusivitate în portul Ismail produse alimentare; ***12.*** Taxa pentru arendarea locului de trecere peste Nistru lângă cetatea Bender. ***În categoria a treia*** intrau: ***1.*** Taxele vamale de la mărfurile importate şi exportate, precum şi cornăritul pentru animalele aduse în Basarabia la păşunat; ***2.*** Taxa încasată pentru aplicarea ştampilei pe certificate şi paşapoarte; ***3.*** Taxa încasată de la comercializarea hârtiei timbrate, introdusă în Basarabia din luna septembrie 1819; ***4.*** Taxa încasată pentru utilizarea, în locul hârtiei timbrate, a hârtiei simple; ***5.*** Taxa încasată pentru sarea extrasă în lacurile saline de stat din ţinutul Akkerman; ***6.*** Veniturile poştale obţinute de la transportarea corespondenţei, coletelor poştale etc.; ***7.*** Taxa încasată de la funcţionarii avansaţi în grad; ***8.*** Taxa încasată din salariul funcţionarilor care s-au folosit de concediu mai mult de o lună; ***9.*** Taxa încasată de la persoanele care n-au vărsat la timp sumele de bani pentru dreptul de concesionare; ***10.*** Banii încasaţi de la comercializarea lemnului din pădurile care aparţineau statului. ***În categoria a patra*** au intrat: ***1.*** Banii încasaţi pentru clădirile de stat, date în arendă, rămase de la turci; ***2.*** Banii încasaţi de la vânzarea în proprietate privată a unor clădiri ce aparţineau statului; ***3.*** Banii încasaţi de la taxa numită *cvita* sau taxa pentru comercializarea rachiului, importat în Basarabia din guberniile interne ruse[47].

Dările de bază, care completau bugetul statului, erau cele regulate. Ele constituiau, în primii zece ani după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, cca 70% din toate încasările la buget. Cota mazililor şi ruptaşilor în prestarea acestor dări era destul de mică (Tabelul 1).

Datele *Tabelului 1* demonstrează că din volumul total de dări încasate de Administraţia imperială rusă în perioada 1812-1820 *dărilor regulate* le revenea 69,1%: birul (încasat de la ţărani şi orăşeni) – 66,6%, dajdia (încasată de la mazili şi ruptaşi) – 2%, birul (după alte surse – dajdia) încasat de la ţigani – 0,5% şi *dărilor neregulate* doar 30,9%: goştina – 17,6%, desetina – 9,4%, vădrăritul – 3,7% şi pogonăritul – 0,2%.

Darea fixă către stat, la care erau impuşi, până în anul 1825, doar mazilii, ruptaşii şi ţiganii era *dajdia*. P.G. Gore constată că provenienţa şi serviciul de odinioară al boierilor nu a dat posibilitate ca ei să fie egalaţi cu stările sociale de jos ale populaţiei impozabile, din care considerent boierii în retragere, adică mazilii, au fost impuşi la o taxă specia-

[45] AISR, F. 379, inv. 2, d. 12, f. 22.
[46] AISR, F. 379, inv. 2, d. 12, f. 22.
[47] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1380, f. 49-53 verso.

Tabelul 1

Suma dărilor regulate şi a dărilor neregulate, încasată de la populaţia din Basarabia în anii 1812-1820*

Anii**	Dări regulate								Dări neregulate							
	Dajdia				Birul		Prestaţii		Goştina		Desetina		Vădrăritul		Pogonăritul	
	Mazilii		Ruptaşii		Ţăranii şi orăşeni		Ţiganii									
	lei	aspri	lei	aspri	lei	aspri	lei	aspri	lei	aspri	lei	aspri	lei	aspri	lei	aspri
1813	-	-	-	-	-	-	3550	-	104000	-	32000	-	6000	-	5100	-
1814	-	-	-	-	-	-	-	-	131187	10	98100	-	15100	-	5200	-
1815	-	-	-	-	-	-	-	-	136000	-	69200	-	30600	-	1550	-
1816	-	-	-	-	-	-	3000	-	130100	-	80100	-	33000	-	-	-
1817	**13321**	-	**6285**	-	605257	60	6062	60	145000	-	80900	-	40000	-	-	-
1818	**26642**	-	**12570**	-	1210215	-	7455	-	170000	-	60000	-	45702	43	-	-
1819	**25368**	-	**8865**	-	1274385	-	7455	-	180494	97	95000	-	35386	8	-	-
1820	**26488**	-	**9495**	-	1203900	-	7470	-	142211	16	90000	-	32085	42	-	-
În total	**91819**	-	**37215**	-	**4293757**	**60**	**34992**	**60**	**1138992**	**23**	**605300**	-	**237873**	**63**	**11850**	-
În %	**1,4**		**0,6**		**66,6**		**0,5**		**17,6**		**9,4**		**3,7**		**0,2**	

* ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1380, f. 49 verso-51.
** În datele Tabelului n-au fost incluşi 16437 lei 95 aspri, încasaţi în perioada 2 aprilie – sfârşitul lui decembrie 1812, de la darea numită *vădrărit*.

lă privilegiată pe familie şi nu pe suflet, denumită *dajdia*, care se deosebea radical de darea la care erau impuse stările de jos, denumită *birul* (Горе 1908, 4). Fiecare familie de mazil plătea câte 14 lei, ruptaşii şi ţiganii – 15 lei anual; până în 1839 – câte 9 rub. 35 cop. asignate[48]. Burlacii plăteau jumătate din sumă[49].

Conform datelor din 3 mai 1822 prezentate de Direcţia Economică de Stat a Guvernului Regional al Basarabiei pentru alcătuirea descrierii militaro-statistice a Basarabiei, în 1821 mazilii (1990 familii) au achitat dajdia câte 14 lei de familie în valoare de 27860 lei, iar ruptaşii (653 familii) – câte 15 lei de familie, în valoare de 9795 lei[50].

Modalitatea de încasare a dajdiei era similară modalităţii de încasare a birului (Положение 1962, 74-75). După adoptarea Regulamentului din 1818, Consiliul Suprem al Basarabiei, în şedinţa consultativă din 18 aprilie 1819, a decis ca „...mazilii şi ruptaşii să nu fie impuşi birului, dar să achite numai dajdia în baza privilegiilor ce le-au fost acordate pe timpuri de guvernul moldovenesc”[51]. Prin această decizie ţarismul a recunoscut situaţia privilegiată a acestor două categorii sociale/fiscale. În 1820, rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei A.N. Bahmetev a confirmat distribuirea impozitelor pentru mazili, ruptaşi şi ţăranii birnici. Potrivit acestei dispoziţii, mazilii urmau să plătească 14 lei pentru fiecare familie şi în ruble asignate câte 0,21 copeici.

Dar în procesul de încasare a impozitelor administraţia regională întâlnea greutăţi, din lipsa datelor veridice despre numărul exact al populaţiei. La 8 februarie 1824 la şedinţa Consiliului Suprem al Basarabiei (preşedinte – mareşalul regional al nobilimii, funcţionarul de clasa a VI-a Sturdza, viceguvernatorul, funcţionarul de clasa a VI-a Petrulin, preşedintele Tribunalului Penal, funcţionarul de clasa a V-a Curic, preşedinteleinterimar al Tribunalului Civil Başotă, deputaţii – funcţionarul de clasa a VIII-a Catacazi, nobilul Iancu Russo, funcţionarul de clasa a VII-a Pruncul, funcţionarul de clasa a VI-a Cazimir şi din partea Coroanei – consilierul militar Loghinov şi funcţionarul de clasa a VI-a Vighel) este discutată decizia din 30 ianuarie a Consiliului Suprem al Basarabiei, la propunerea rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei din 27 noiembrie 1823, referitor la dezordinea întâlnită la încasarea (colectarea) prestaţiilor, cauzată de lipsa numărului exact al populaţiei din regiune care este supusă dărilor,

[48] Despre introducerea pe piaţa din Basarabia a asignatului rusesc *a se vedea*: Tomuleţ 2012a, 37-43.
[49] AISR, F. 379, inv. 2, d. 12, f. 21 verso.
[50] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 747, f. 26.
[51] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 47, cert. 7, f. 171-178.

dajdiei, birului şi prestaţiilor locale: mazililor, ruptaşilor, ţăranilor, armenilor, evreilor etc.[52] În urma discuţiilor a fost instituită Comisia Regională de pe lângă Adunare Deputaţilor Nobilimii din Basarabia pentru întocmirea recensămintelor populaţiei şi comisiile ţinutale, subordonate Comisiei Regionale[53]. Direcţia economico-financiară a Guvernului Regional punea la dispoziţie comisiilor ţinutale listele locuitorilor Basarabiei, perfectate de poliţiile orăşeneşti şi ispravnici, pentru a fi impuşi dărilor[54].

Despre modalitatea încasării *birului* şi *dajdiei* aflăm din decizia Consiliului Suprem al Basarabiei din 26 februarie 1824 cu privire la lichidarea *goştinei, desetinei, vădrăritului* şi *pogonăritului* şi majorarea cuantumului birului şi dajdiei. Procedura de încasare a acestor două dări – *birului* şi *dajdiei* – este simplă, atât pentru ţărani, cât şi pentru administraţie. De două ori pe an Guvernul Regional al Basarabiei expediază în toate administraţiile financiare ţinutale tabele, în care este stipulat numărul de familii şi suma totală de bani ce urmează a fi încasată în fiecare oraş şi sat de la toate comunităţile, sau separat de la fiecare stare socială/fiscală în parte. Tabelele sunt însoţite de recipise (chitanţe) de tipar pentru fiecare articol în parte, iar locuitorii sunt înştiinţaţi despre achitarea impozitului. Această modalitate de achitare a dărilor înlătură oprimările şi abuzurile, deoarece comunităţile rurale sau urbane, ştiind cuantumul impozitului şi numărul de familii, strâng banii şi îi transmit, prin reprezentanţii lor, trezorierei, de la care primesc recipise de tipar (Положение 1962, 76).

Potrivit deciziei Consiliului Suprem al Basarabiei din 26 februarie 1824, dajdia constituia, ca şi birul, un impozit direct, încasat anual de la fiecare unitate impozabilă *(окладная подать)*. Ea era colectată de la cele două stări privilegiate – mazilii şi ruptaşii. Fiecare familie de mazili plătea anual dajdia câte 14 lei, iar ruptaşii – câte 15 lei. Dajdia, cum constatam mai sus, se împarte în două părţi egale şi se achită de două ori pe an; celibatarii nu achită dajdia[55].

Odată cu începutul lichidării sistemului de concesiune, la 11 noiembrie 1824 a fost înfăptuită şi reforma fiscală (care a intrat în vigoare începând cu 1 ianuarie 1825), scopul căreia era de a pune capăt haosului în ce priveşte încasarea impozitelor de la populaţie şi de a-i impune pe ţăranii de stat şi pe colonişti, care până acum au beneficiat de unele privilegii, la plata impozitelor, acoperind prin aceasta deficitul bugetar. Potrivit noului sistem fiscal, populaţia a fost impusă unui nou sistem de impozitare – „pe familie": stările privilegiate – mazilii şi ruptaşii – plăteau *dajdia*, câte 9 rub. 35 cop. de familie; ţăranii – *birul*, câte 10 rub.; ţiganii – *dajdia*, câte 10 rub. Toate categoriile de contribuabili, în afară de ţigani, mai plăteau şi *dijma*, în locul impozitelor anuale – pe animale (goştina şi desetina) şi de pe pământ (vădrăritul şi pogonăritul). Suma acestui impozit era calculată din valoarea medie a veniturilor din ultimii trei ani – 1821-1823. Cei care locuiau pe pământurile aflate în posesie şi în oraşe – câte 2 rub. 10 cop., sau câte 3 lei 48 aspri; pentru ţăranii de stat şi colonişti care dispuneau de loturi mult mai mari (30 desetine) suma impozitului constituia: 23 rub. 50 cop. – pentru ţăranii de stat şi 46 rub. 60 cop. – pentru colonişti; burlacii sau celibatarii care locuiau pe pământurile statului achitau *dijma* în mărime de 5 rub. 70 cop. asignate, iar burlacii care locuiau în oraşe şi pe pământurile aflate în posesie nu erau obligaţi, până în 1829, să plătească dijma[56].

La 22 ianuarie 1829, la prezentarea ministrului de finanţe, este emisă dispoziţia Comitetului de Miniştri, potrivit căreia toţi burlacii, fie că locuiesc în oraşe, pe pământurile statului, fie pe pământurile moşiereşti, erau impuşi la plata impozitului, similar familiştilor[57].

Prin urmare, începând cu anul 1825, goştina, vădrăritul şi pogonăritul la care erau impuşi mazilii au fost înlocuite cu un impozit unic. Mazilii care trăiau pe pământurile statului plăteau câte 23 rub. 50 cop., iar mazili care trăiau pe pământurile moşiereşti – 2 rub. 10 cop. asignate (Tabelul 2).

Datele *Tabelului 2* confirmă că majoritatea mazililor (89,8%) erau concentraţi în două ţinuturi – Orhei (62,8%) şi Iaşi (27%). În celelalte ţinuturi numărul mazililor era destul de mic – Hotin (5%), Bender (4,7%), Akkerman (0,1%) şi Ismail (0,04%). Ca şi în anii precedenţi, ponderea de

[52] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 429, f. 93,109.
[53] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 429, f. 109-109 verso.
[54] Despre competenţa comisiilor ţinutale a se vedea mai detaliat: Tomuleţ 2012b, 311-313.
[55] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1320, f. 3 verso.
[56] AISR, F. 560, inv. 6, d. 577, f. 6; ANRM, F. 3, inv. 1, d. 985, f. 1.
[57] AISR, F. 560, inv. 6, d. 577, f. 6 verso.

Tabelul 2

Suma dărilor de stat, la care erau impuşi mazilii din Basarabia, în anul 1826*

Ţinuturile	Numărul total de familii	În %	Dajdia (9 rub. 35 cop.)		Mazili care trăiau pe pământurile statului** (Impozite unice noi) (23 rub. 50 cop.)		Mazili care trăiau pe pământurile moşiereşti*** (Impozite unice noi) (2 rub. 10 cop.)		În total, pe parcursul întregului an		În %
			rub.	cop.	rub.	cop.	rub.	cop.	rub.	cop.	
Orhei	1501	62,8	14034	35	-	-	3152	10	**17186**	**45**	**60,4**
Bender	113	4,7	1056	35	1151	50	134	40	**2342**	**45**	**8,2**
Akkerman	3	0,1	28	5	70	50	-	-	**98**	**55**	**0,4**
Ismail	1	0,04	65	45	-	-	14	70	**80**	**15**	**0,3**
Hotin	120	5,0	1122	-	-	-	152	-	**1378**	**-**	**4,8**
Iaşi	645	27,0	6030	75	-	-	1354	50	**7385**	**95**	**25,9**
În total	**2389**	**100,0**	**22337**	**15**	**1222**	**-**	**4907**	**70**	**28466**	**85**	**100,0**
Raportul în %			**78,5**		**4,3**		**17,2**		**100,0**		**-**

* ANRM, F. 3, inv. 1, d. 780, f. 1-5.
** *În schimbul dărilor:* goştina, vădrăritul şi pogonăritul.
*** *În schimbul dărilor:* desetina şi vădrăritul.

bază a dărilor revenea dajdiei ce constituia 78,5% din suma tuturor dărilor. Impozitelor unice noi le revenea doar 4,3 şi 17,2%. Atât dajdia, cât şi impozitele unice noi, erau plătite de mazilii din ţinuturile Orhei (60,4%) şi Iaşi (25,9%). Ponderea mazililor la plata acestor impozite în celelalte ţinuturi era extrem de mică: Bender – 8,2%, Hotin – 4,8%, Akkerman şi Ismail câte 0,4 şi, respectiv, 0,3%.

Plata diferitelor impozite şi dări a afectat serios situaţia economică a mazililor şi a altor categorii sociale din Basarabia. Ca urmare, creşteau datoriile lor. Spre exemplu, potrivit registrului fiscal din 1826, mazilii urmau să plătească un impozit în valoare de 28466 rub. 85 cop., iar datoriile au constituit suma de 7144 rub. 66 cop. asignate[58].

Despre situaţia economică a mazililor care trăiau pe pământurile statului şi a mazililor care trăiau pe pământurile moşiereşti şi în diferite oraşe ale Basarabiei putem judeca după distribuirea impozitelor la care era impusă această categorie socială după lichidarea goştinei, vădrăritului şi pogonăritului. Impozitele diferitelor categorii de mazili pentru anii 1826-1828 sunt generalizate în Tabelul 3.

Datele *Tabelului 3* denotă că cca 98% din numărul total de mazili trăiau pe pământurile moşiereşti, o parte – în oraşe şi doar ceva mai mult de 2% trăiau pe pământurile statului. Mazilii care trăiau pe pământurile statului plăteau însă un impozit mult mai mare (în medie, câte 32 rub. 85 cop. asignate de familie), constituind 6% din suma totală, iar mazilii care trăiau pe pământurile moşiereşti şi în oraşe plăteau un impozit mai mic (în medie, câte 11 rub. 45 cop. asignate de familie), constituind 94% din întreaga sumă.

Şi în sistemul de impozitare a ruptaşilor au intervenit schimbări similare celor care au avut loc în cazul mazililor, când după lichidarea în 1825 a goştinei, vădrăritului şi pogonăritului, aceste dări au fost înlocuite cu un impozit unic. Ruptaşii care trăiau pe pământurile statului plăteau câte 23 rub. 50 cop., asignate, iar mazilii care trăiau pe pământurile moşiereşti – 2 rub. 10 cop. asignate de fiecare familie (Tabelul 4).

Datele *Tabelului 4* confirmă că majoritatea ruptaşilor (95,4%) erau concentraţi în trei ţinuturi – Orhei (48,6%), Iaşi (38%) şi Hotin (8,6%). În celelalte ţinuturi numărul ruptaşilor era destul de mic. Ca şi în anii precedenţi, ponderea de bază a dărilor revenea dajdiei, ce constituia 80,3% din suma tuturor dărilor. Impozitelor unice noi le revenea doar 1,8 şi 17,9%. Atât dajdia, cât şi impozitele unice noi, erau plătite de ruptaşii din ţinuturile Orhei (47,8%) şi Iaşi (37,4%). Ponderea ruptaşilor la plata acestor impozite în celelalte ţinuturi era extrem de mică: Hotin – 8,4%, Bender – 3,4%, Akkerman şi Ismail câte 0,8 şi, respectiv, 2,2%.

[58] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 774, f. 131-132.

Tabelul 3

Distribuirea impozitelor la care erau impuşi mazilii din Basarabia în anii 1826-1828*

Categoriile de mazili	1826			1827			1828		
	Numărul de familii	Suma impozitului		Numărul de familii	Suma impozitului		Numărul de familii	Suma impozitului	
		rub.	cop.		rub.	cop.		rub.	cop.
Mazili care trăiau pe pământurile statului	52	1708	20	53	1741	50	53	1741	50
Mazili care trăiau pe pământurile moşiereşti şi în oraşe	2337	26758	65	2343	26827	35	2352	26930	40
În total	**2389**	**28446**	**85**	**2396**	**28568**	**85**	**2405**	**28671**	**90**

* ANRM, F. 3, inv. 1, d. 780, f. 2 verso-3; d. 985, cert. 78, f. 7-16, d. 1197, cert. 85, f. 2-14; Arhiva de Stat din regiunea Odesa / ASRO, F. 1, inv. 249, d. 201, b-37, f. 1-4

Tabelul 4

Suma dărilor de stat la care erau impuşi ruptaşii din Basarabia în anul 1826*

Ţinuturile	Numărul de familii	În %	Dajdia (9 rub. 35 cop.)		Ruptaşii care trăiau pe pământurile statului**		Ruptaşii care trăiau pe pământurile moşiereşti***		În total, pe parcursul întregului an		În %
					(Impozite unice noi)						
					23 rub. 50 cop.		2 rub. 10 cop.				
			rub.	cop.	rub.	cop.	rub.	cop.	rub.	cop.	
Orhei	596	48,6	5572	60	-	-	1251	60	**6824**	**20**	**47,8**
Bender	31	2,5	289	85	141	-	52	50	**483**	**35**	**3,4**
Akkerman	6	0,5	56	10	47	-	8	40	**111**	**50**	**0,8**
Ismail	22	1,8	205	70	70	50	39	90	**316**	**10**	**2,2**
Hotin	105	8,6	981	75	-	-	220	50	**1202**	**25**	**8,4**
Iaşi	466	38,0	4357	10	-	-	978	50	**5335**	**70**	**37,4**
În total	**1226**	**100,0**	**11463**	**10**	**258**	**50**	**2551**	**50**	**14273**	**10**	**100,0**
Raportul în %			**80,3**		**1,8**		**17,9**		**100,0**		**-**

* ANRM, F. 3, inv. 1, d. 780, f. 1-5.
** *În schimbul dărilor*: goştina, vădrăritul, pogonăritul şi desetina.
*** *În schimbul dărilor*: desetina şi vădrăritul.

Conform dispoziţiei rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei A.N. Bahmetev, până în 1827, impozitul numit *dajdia* se încasa nu de la întreaga obşte sătească, dar de la fiecare familie în parte; în aşa fel, acumulările în vistierie se făceau cu mari greutăţi. Ulterior, această modalitate de percepere a prestaţiilor a fost anulată de către contele F.P. Palen şi în locul ei a fost introdus un nou sistem de impozitare, în baza căruia, începând cu 1827, toţi mazilii şi ruptaşii din Basarabia nu mai erau incluşi în registrele fiscale, fiecare în parte pe nume, în ele fiind indicat doar numărul total de familii din localitate, similar birnicilor, separat indicându-se mazilii şi separat ruptaşii[59].

Pentru a face o diferenţiere mai mare între dările achitate de mazili şi ruptaşi şi celelalte categorii sociale ale populaţiei şi a determina volumul valoric al prestaţiilor încasate de la aceste două categorii sociale/fiscale, în raport cu restul populaţiei, să analizăm impunerea fiscală a populaţiei din Basarabia în anii ’20 ai sec. al XIX-lea (Tabelul 5).

[59] AISR, F. 560, inv. 6, d. 575, f. 11-12.

Tabelul 5

Suma dărilor, încasată de la populaţia din Basarabia în anii 1826-1828*

Prestaţia şi categoria socială/fiscală	Anii								
	1826***			1827			1828		
	rub.	cop.	în %	rub.	cop.	în %	rub.	cop.	în %
Dajdia Mazili	28466	85	2,0	18568	40	1,2	28671	45	1,8
Ruptaşi	14273	10	1,0	13175	40	0,8	13299	85	0,8
Birul Ţăranii şi orăşenii	1276206	10	88,5	1284927	50	80,5	1284949	40	79,2
Capitaţia Ţăranii coroanei	7020	-	0,5	7070	-	0,4	7450	-	0,5
Impozitul funciar Coloniştii**	115566	63	8,0	262155	21	16,4	287446	28	17,7
În total	**1441532**	**68**	**100,0**	**1595896**	**51**	**100,0**	**1621805**	**98**	**100,0**

* ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1380, f. 39 verso, 89-89 verso, 97-97 verso.
** În categoria *coloniști* au fost incluşi coloniştii bulgari şi coloniştii germani.
*** Pentru anul 1826, izvorul indică suma totală nediferenţiat a dărilor achitate de mazili şi ruptaşi (42666 rub. 60 cop.). În Tabel au fost incluse datele diferenţiate ale prestaţiilor încasate de la mazili şi ruptaşi din Tabelele 3 şi 4, care nu diferă cu mult de cele indicate în izvorul indicat supra.

Datele *Tabelului 5* demonstrează destul de elocvent că ponderea de bază a dărilor, încasată de la populaţia din Basarabia, revenea ţăranilor şi orăşenilor (88,5% – în 1826, 80,5% – în 1827 şi 79,2% – în 1828), urmaţi de coloniştii (8% – în 1826, 16,4% – în 1827 şi 17,7% – în 1828); mazililor şi ruptaşilor revenindu-le un loc neesenţial (3% – în 1826, 2% – în 1827 şi 2,6% – în 1828).

Totuşi, modalitatea de încasare a dărilor şi prestaţiilor deseori era încălcată. Reprezentanţii instituţiilor fiscale au făcut mai multe încercări de a-i impune pe mazili şi ruptaşi să achite dări şi prestaţii la care ei nu erau obligaţi. Izvoarele de arhivă conţin informaţii detaliate despre plângerile mazililor şi ruptaşilor care refuzau să se conformeze acestor dări. Spre exemplu, la 20 august 1835, mareşalul judeţean al nobilimii din judeţul Bender îl înştiinţează pe mareşalul gubernial al nobilimii din Basarabia că conţopistul administraţiei de plasă, sublocotenentul de cazaci în rezervă Murza, cere de la mazili bani pentru plata membrilor administraţiei de plasă şi pentru rechizitele de birou pentru anii 1834-1835, iar mazilii refuză să plătească aceşti bani. Din dispoziţiile Administraţiei regionale a Basarabiei emise judecătoriei judeţene Bender din 7 şi 28 iulie 1833, în care erau stabilite obligaţiile mazililor de a plăti doar dajdia, de a participa în achitarea prestaţiilor locale şi a fi la dispoziţia mareşalului judeţean al nobilimii, se poate de constatat că de plata celorlalte dări şi prestaţii obşteşti şi de stat mazilii erau scutiţi[60]. Cercetările au confirmat faptul că 45 familii de mazili şi şapte familii de ruptaşi din judeţul Bender şi satele Javgur şi Cenac, judeţul Leova, nu se supun şefului administraţiei de plasă şi nu s-au prezentat pentru stabilirea prestaţiilor pentru anul 1834[61].

La 27 februarie 1836 mareşalul judeţean al nobilimii din judeţul Bender îl informează pe mareşalului regional al nobilimii E.I. Dimitriu că seful administraţiei de plasă Cimişlia îi obligă pe mazilii şi ruptaşii din satul Sadaclia să plătească dări personale în rând cu poporul simplu, iar pentru asigurarea administraţiei de plasă cere pentru anii 1832 – 24 rub. 80 cop., 1833 – 23 rub. 25 cop., 1834 – 28 rub. 30 cop. şi 1835 – 28 rub. 83 cop., iar până la achitarea sumelor le-a luat ca gaj 27 de oi[62]. Nemulţumit de această atitudine a şefului administraţiei de plasă, mareşalul judeţean al nobilimii întreba dacă mazilii şi ruptaşii trebuie să plătească în rând cu poporul simplu dările personale când „ei aproape întreaga vară în anul curent 1836 au fost distraşi de la gospodăriile lor fiind implicaţi în încurajarea locuitorilor de a plăti impozitele de stat şi restanţele la plata impozitelor şi îndeplinirea altor impozite faţă de stat”[63]. Faptul

[60] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 823, f. 2-2 verso.
[61] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 823, f. 4.
[62] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 823, f. 12-12 verso.
[63] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 823, f. 12 verso.

că problema nu a fost rezolvată, ne serveşte adresa din mai 1837 a aceluiaşi mareşalul judeţean al nobilimii din judeţul Bender, adresată mareşalului regional al nobilimii prin care îl informa că mazilii şi ruptaşii din Sadaclia din nou se plâng împotriva abuzurilor administraţiei de plasă[64].

Ulterior, în baza decretului Senatului Guvernant din 31 mai 1839 adresat Administraţiei Financiare din Basarabia mazilii şi ruptaşii au fost impuşi unei taxe încasate în favoarea asigurării alimentaţiei publice câte 3 copeici argint anual de la fiecare persoană înscrisă în recensământul fiscal, iar în magaziile de rezervă[65] – câte 4 garneţe[66] cereale de toamnă şi 2 garneţe de cereale de primăvară[67].

Mazilii şi ruptaşii nu erau de acord cu aceste taxe şi cereau anularea lor. La 23 decembrie 1841 M.S. Voronţov îi scrie guvernatorului militar al Basarabiei că împuterniciţii din partea răzeşilor, mazililor şi ruptaşilor Gheorghe Grosu, Emanuil Ivanovici şi Ion Suruceanu îi scriau că în baza dispoziţiei Comisiei regionale de aprovizionare cu alimente din Basarabia mazilii şi ruptaşii au fost impuşi la plata în natură a pâinii pentru magaziile săteşti. Ei erau nemulţumiţi de faptul că la încasarea taxei au fost impuşi nu numai acei care erau înscrişi pe pământurile statului şi cele aflate în posesie, dar şi cei de pe pământurile răzeşeşti, adică deţinute în proprietate personală[68].

Bazându-se pe decizia Senatului Guvernant din 31 mai 1839, în care era stipulat că „...pentru asigurarea alimentară mazilii şi ruptaşii erau impuşi la o taxă de 15 cop. pentru fiecare persoană impozabilă înscrisă în oraşe, similar celorlalţi locuitori, cei înscrişi pe pământurile statului sau pământurile aflate în posesie unei porţiuni de pâine în natură, ei cereau ca această taxă să fie încasată doar de la acei mazili şi ruptaşi care erau înscrişi pe pământurile de stat sau cele aflate în posesie, iar cei care se numesc răzeşi de această taxă să fie scutiţi”[69]. Răzeşii scriau că pentru a face o deosebire între drepturile mazililor şi ruptaşilor de drepturile ţăranilor, ei sunt de acord să construiască în fiecare oraş judeţean al Basarabiei un număr suficient de magazii de rezervă pentru păstrarea pâinii ce revine personal mazililor şi ruptaşilor, cei care însă nu deţin proprietăţi funciare urmează să le întreţină din cont propriu”[70].

La 9 iunie 1843 guvernatorul civil al Basarabiei îi raportează lui M.S. Voronţov că a cerut lămuriri de la Comisia pentru alimentaţia publică *(Комиссия народного продовольствия)*, care, analizând dispoziţia Senatului Guvernant din 31 mai 1839, a constat că odată ce despre categoria răzeşilor în această dispoziţie nu se spune nimic, aceştia urmează să fie scutiţi de această taxă, „... cu atât mai mult, cu cât ei erau consideraţi în Basarabia mici proprietari de moşii şi niciodată nu au nevoie de ajutoare de pâine, din care cauză Comisia consideră că este corect ca mazilii şi ruptaşii răzeşi[71] să fie impuşi doar unei taxe unice de 5 cop. argint de la fiecare persoană impozabilă, în suma capitalului pentru alimentaţia publică, în rând cu populaţia orăşenească”[72].

Problema impunerii fiscale a mazililor şi ruptaşilor a apărut din nou în primăvara anului 1847,

[64] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 823, f. 18.

[65] *Magazie de rezervă* – magazie (depozit) instituită de administraţia regională din Basarabia în scopul asigurării populaţiei cu pâine, în caz de secetă. Regulamentul despre ţărani din 1834 prevedea că pentru a asigura populaţia cu pâine, în special în timpul secetelor, în plase sunt instituite magazii de rezervă. Locul de amplasare a acestor magazii este stabilit de guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei. Responsabili de buna funcţionare a acestor magazii de rezervă au fost numiţi şeful plasei şi asesorii-şefi. Toi ei numeau persoanele responsabile de activitatea acestor magazii. Pentru asigurarea magaziilor cu pâine, după strânsul recoltei, ţăranii erau obligaţi să prezinte câte ½ de cetverik de grâu şi secară pentru fiecare persoane de sex masculin, iar din culturile de primăvară – orz, ovăz, porumb şi mei, câte ½ de garneţe. Pâinea din magaziile de rezervă era dată în formă de împrumut doar în urma deciziei adunării generale din fiecare sat şi după aprobarea Administraţiei de plasă. Mareşalii judeţeni ai nobilimi aveau grijă de păstrarea pâinii (ПСЗРИ 1834, 78-79). În 1834 a fost adoptată decizia ca magaziile de rezervă să fie instituite peste tot, iar completarea cu cereale urma să se facă din considerentul 1,5 cetverturi pentru fiecare persoană impozabilă şi, în plus, 1 rub. 60 cop. Această taxa a fost prevăzută pe o perioadă de 16 ani. Dar, seceta din anii 1839 şi 1840 a demonstrat că aceste magazii şi aceste rezerve sunt insuficiente, deoarece în doi ani magaziile au fost pustiite şi, în caz de o nouă secetă, populaţia urma să sufere de foame. Din acest considerent, în 1843 s-a luat decizia ca fiecare unitate impozabilă să fie asigurată cu 2 cetverturi de grâu de toamnă, 1,5 cetverturi de grâu de primăvară şi cu câte 48 de cop. argint – bani (taxe) care urmau a fi încasate timp de 8 ani pentru procurarea cerealelor. Concomitent, în localităţile de importanţă strategică au fost instituite magazii centrale. În Basarabia au fost instituite 159 magazii de rezervă de cereale (Лашков 1912, 158-159).

[66] *Garneţ* (polonez *garniec*) – veche unitate de măsură rusă a cerealelor (secară, crupe, făină etc.), egală cu 1/64 dintr-un cetverti sau 1/8 dintr-un cetverik. Denumirea de *garneţ* provine de la verbul *загребать* şi semnifică vas de lemn sau de metal pentru măsurarea cerealelor.

[67] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3604, f. 4.

[68] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 3605, f. 1.

[69] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 3605, f. 1 verso.

[70] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 3605, f. 1 verso-2.

[71] *Ruptaşi-răzeşi* – „ţărani odnodvorţi”, care deţineau în proprietate ereditară loturi de pământ pe moşiile răzăşeşti (ANRM, F. 24, inv. 1, d. 52, f. 1-2; Положение 1962, 575).

[72] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 3605, f. 4-5 verso.

când apare chestiunea impunerii locuitorilor Basarabiei la impozitul bănesc în locul serviciului militar. La 27 februarie 1847, mareşalul regional al nobilimii în adresa Consiliului Regional al Nobilimii scria că „printre locuitorii Basarabiei se află şi categoria boiernaşilor, mazililor şi ruptaşilor. Conform vechilor obiceiuri moldoveneşti, care şi-au găsit reflectare în Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabiei din 1818, în compartimentul despre drepturile şi privilegiile locuitorilor, ei toţi au fost separaţi de populaţia contribuabilă, cu acordarea primilor – drepturilor acordate nobililor personali, iar ultimilor – obligaţia de a plăti impozitul de mazil şi ruptaşi, cunoscut din cele mai vechi timpuri, cu denumirea de *dajdie*. Acest privilegiu, confirmat prin decizie imperială şi în 1828, a rămas în vigoare până în prezent”[73]. Plecând de la acest considerent, mareşalul regional al nobilimii scria că boiernaşii, mazilii şi ruptaşii nu pot şi incluşi în categoria populaţiei contribuabile, din simplul motiv că „...constituie o categorie socială privilegiată şi respectiv urmează a fi scutită de impozitul bănesc în locul serviciului militar, despre punerea în aplicare a cărei a urmat deja decizia imperială”[74].

Potrivit Regulamentului din 10 martie 1847, mazilii au fost egalaţi în drepturi cu odnodvorţii – categorie privilegiată de ţărani în Rusia. Astfel, din terminologia oficială a Imperiului a fost exclus cuvântul *mazil*[75]. Însă şi după adoptarea acestui Regulament, mazilii continuau să-şi păstreze denumirea, conştiinţa şi spiritul naţional, să se bucure de autoritate şi respect în rândurile ţărănimii, fiind elementul cel mai înstărit, de fapt, constituind burghezia rurală a Basarabiei.

Potrivit Regulamentului din 10 martie 1847[76], persoanele ce făceau parte din *rupta de cămară* şi din *rupta de vistierie*, care dispuneau de documente date de guvernul moldovenesc ce confirmau starea lor fiscală, erau obligate să participe, alături de mazili, la îndeplinirea tuturor dărilor şi impozitelor şi nu erau scutite de prestaţiile locale. Însă, copiii lor erau transferaţi în categoria ţăranilor sau a orăşenilor, fiind obligaţi să îndeplinească toate dările şi prestaţiile locale. În cazul în care cei din rupta de cămară sau din rupta de vistierie erau transferaţi pe pământurile statului, ei beneficiau de toate drepturile de care beneficiau ţăranii de stat[77].

Deşi Regulamentul din 10 martie 1847 acorda mazililor libertăţi personale, libertatea de a-şi institui administraţia independentă sătească în localităţile unde ei constituiau de la 100 până la 150 familii, dreptul de a se încadra în serviciul civil şi serviciul militar în rând cu odnodvorţii, aceasta nu însemna că situaţia lor se deosebea radical de cea a ţărănimii. Ei erau asupriţi atât de instituţiile de stat, cât şi de moşieri. Mazilii erau obligaţi să achite statului darea numită *dajdia*[78] în mărime de 2 rub. 67 cop. argint, dijma în bani moşierului în mărime de 60 cop., iar pe pământurile de stat – 6 rub. 72 cop. argint, să îndeplinească prestaţiile locale şi să achite taxele pentru asigurarea magaziilor de rezervă cu alimente. În plus, mazilii care trăiau pe pământurile moşiereşti şi mănăstireşti îndeplineau boierescul, plăteau zeciuiala şi alte prestaţii de rând cu ţăranii (Положение 1962, 375).

Analizând Regulamentul din 10 martie 1847, P.G. Gore constată că transferarea mazililor în categoria odnodvorţilor a fost un pas greşit, din considerentul că în acest caz „...principiul de avere a fost confundat cu principiul de clasă” (Горе 1908, 8). Instituţiile imperiale nu erau interesate să pătrundă în esenţa deosebirilor de ordin social care existau între aceste două categorii sociale/fiscale şi a întreprins măsuri concrete pentru a-i situa mai jos de pe scara ierarhică – la început în categoria odnodvorţilor, iar ulterior – în cea a ţăranilor liberi. Folosiţi în diferite servicii, pentru calităţile lor deosebite – iscusinţă, onestitate, cunoaştere de carte, comportament impecabil şi capacitatea de a se descurca în orice situaţii, mazilii, la chemarea autorităţilor, conduşi de căpitanii de mazili, care au fost egalaţi cu funcţionarii de clasa a XIV-a *(прапорщик)*, se prezentau călare şi îndeplineau conştiincios dispoziţiile administraţiei. Ei priveau cu mândrie aceste dispoziţii, şi le considerau drept privilegiu de care beneficiau. Cunoscând moravurile şi situaţia populaţiei locale, mazilii se bucurau de autoritate în rândurile populaţiei şi, în caz de tulburări, la cererea auto-

[73] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1142, f. 13.
[74] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1142, f. 13-13 verso.
[75] AISR, F. 1291, inv. 48, 1904, d. 6, f. 109-111; ANRM, F. 2, inv. 2, d. 214, f. 5; F. 5, inv. 3, d. 747, f. 167 verso.
[76] Despre schimbările în statul mazililor şi ruptaşilor din Basarabia, confirm regulamentului din 10 martie 1847, *a se vedea* mai detaliat: ПСЗРИ 1847, 191-193.
[77] ANRM, F. 134, inv. 3, d. 71, f. 69.
[78] După aplicarea, în 1839, în Imperiul Rus a reformei financiare, impozitele erau achitate în ruble argint.

rităţilor, le potoleau fără vărsări de sânge (Горе 1908, 8-9).

Dispoziţia Consiliului de Stat din 10 martie 1847 reglementa şi activitatea ruptaşilor. Ruptaşii descendenţi din rândurile preoţimii beneficiau de toate drepturile şi privilegiile de care beneficiau mazilii.

Străinii puteau beneficia de scutiri la îndeplinirea prestaţiilor de stat doar în cazul când dispuneau de documente acordate, încă până la anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, de guvernul Principatului Moldova, care confirmau că au fost înscrişi în categoria rupta de vistierie şi rupta de cămară şi care, în acel moment, erau încă în viaţă. Aceste persoane prestau impozitele şi prestaţiile băneşti similar mazililor, dar nu erau scutiţi de achitarea prestaţiilor locale. Pentru încălcările comise rupta de vistieri şi rupta de cămară erau supuşi aceloraşi pedepse ca şi ţăranii. Conform dispoziţiei din 10 martie 1847, cei care făceau parte din categoriile rupta de vistierie şi rupta de cămară urma să se înscrie, conform locului de trai, în categoria ţăranilor sau orăşenilor şi să îndeplinească alături de aceştia, toate dările de stat şi prestaţiile locale. În cazul în care erau situaţi pe pământurile statului ei erau înscrişi în comunităţile săteşti ale ţăranilor de stat, puteau beneficia de drepturile ţăranilor liberi (Положение 1962, 376-377)[79].

Analiza documentelor inedite de arhivă, a documentelor publicate şi a lucrărilor în care este abordat, tangenţial, subiectul pus în discuţie ne permite să concluzionăm că mazilii prezintă o categorie socială, iar ruptaşii – una fiscală, moştenite în Basarabia din Principatul Moldova. Pe parcursul anilor ei au fost nevoiţi să depună eforturi substanţiale pentru a-şi reconfirma titlurile şi statutul social şi cel fiscal, deţinut de ei până la anexarea acestei regiuni la Imperiul Rus. Deşi mazilii beneficiau de anumite privilegii, administraţia imperială nu-i agrea şi a făcut tot posibilul pentru a-i suprima, văzând în ei un element burghez naţional (burghezia rurală naţională). Ţarismul a încercat să promoveze politica, începută încă de Constantin Mavrocordat (Istoria 2007, 424), de limitare a numărului de categorii sociale privilegiate, în special a celor ce nu proveneau din mediul aristocratic, din care, la acel moment, făceau parte mazilii şi ruptaşii. Această măsură a coincis şi cu politica imperială rusă de lichidare a particularităţilor locale şi de unificare administrativă şi socială în provincia nou-anexată. Procesul s-a produs prin înlăturarea lor treptată, în special a mazililor, din diferite funcţii administrative şi gospodăreşti şi subminarea prestigiului lor social. Cu timpul, drepturile mazililor au fost limitate, aceştia fiind obligaţi să îndeplinească prestaţiile locale şi să achite diferite taxe în rând cu birnicii. Destul de evident se face acest lucru în cadrul recensămintelor fiscale, în timpul cărora mazilii şi ruptaşii urmau să prezinte documente ce ar confirma statutul lor social şi fiscal. Totuşi ţarismul s-a folosit de serviciile mazililor. Fiind atraşi în diferite servicii, pentru calităţile lor deosebite – iscusinţă, onestitate, cunoaştere de carte, comportament impecabil şi capacitatea de a se descurca în orice situaţii – mazilii, priveau cu mândrie aceste dispoziţii şi le considerau drept privilegiu de care beneficiau. Mazilii se bucurau de autoritate în rândul populaţiei şi, în caz de tulburări, la cererea autorităţilor regionale sau ţinutale, le potoleau fără vărsări de sânge.

Documentele de arhivă atestă că administraţia imperială rusă a întreprins măsuri concrete pentru a limita drepturile şi privilegiile mazililor şi ruptaşilor din Basarabia, situându-i mai jos de pe scara ierarhică – la început transferându-i în categoria odnodvorţilor, iar ulterior – în cea a ţăranilor liberi. Ca urmare, unii din ei, din lipsa actelor sau pentru diferite încălcări, au fost transferaţi în categoria ţăranilor, alţii, ruinându-se, s-au dizolvat în categoriile sociale înrudite ale ţărănimii. În pofida acestui fapt, mazilii au continuat să-şi păstreze trăsăturile distincte de ordin social şi spiritual şi după transferarea lor în 1847 în categoria odnodvorţilor.

[79] ANRM, F. 3, inv. 2, d. 214, cert. 18, f. 159-181; F. 134, inv. 1, d. 71, f. 45-46.

Bibliografie

Breban 1992: V. Breban, Dicţionar general al limbii române, vol. II (Bucureşti 1992).

Dicţionar 1965: Dicţionar enciclopedic român, vol. III (Bucureşti 1965).

Instituţii 1988: Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar (coord. O. Sachelarie, N. Stoicescu) (Bucureşti 1988).

Istoria 2007: Istoria României. Compendiu (coord. I.-A. Pop, I. Bolovan). Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită (Cluj-Napoca 2007).

Pelivan 1919: I. Pelivan, La Bessarabie sour le regime russe (1812-1918) (Paris 1919).

Tomuleţ 2012a: V. Tomuleţ, Înlăturarea de pe piaţa internă din Basarabia a monedelor turceşti şi austriece şi înlocuirea lor cu asignatul rusesc. In: Conspecte numismatice (II) (Chişinău 2012), 37-43.

Tomuleţ 2012b: V. Tomuleţ, Basarabia în epoca modernă (1812-1918). Instituţii, regulamente, termeni, vol. I (Chişinău 2012).

Горе 1908: П.Г. Горе, Историческая записка об однодворцах (мазылах) (Кишинев 1908).

Калачев 1855: Н.В. Калачев, Заметки (статистические и археологические) об Инсаре и его уезде. В: Архив историко-юридических сведений относящихся до России, издаваемый Николаем Калатовым. Книги второй половина первая (Москва 1855).

Лашков 1912: Н.В. Лашков, Бессарабия. К столетию присоединения к России. Географический и историко-статистический обзор состояния края (Кишинев 1912).

Мунтян, Маршалковский 1964: М.П. Мунтян, Ф.Я. Маршалковский, Рупташи Бессарабии в первой половине XIX века. В сб.: Ученые записки Кишиневского ун-та, т. 72 (Кишинев 1964), 59-68.

Положение 1962: Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 годы). Сборник документов (состав. И.А. Анцупов, К.П. Крыжановская), том III, часть I (Кишинев 1962).

ПСЗРИ 1834: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. IX, 1834, отд. первое, №6739 (Санкт Петербург 1835).

ПСЗРИ 1847: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XXII, 1847, отд. 1, №20987 (Санкт Петербург 1848).

Руководство 1854: Руководство к познанию действующих русских государственных, гражданских, уголовных и полицейских законов, составленное старшим учителем законоведения в С. Петербургской Ларинской гимназии, кандидатом прав Ф.Проскуряковым. I. Государственные законы (Санкт Петербург 1854).

Устав 1818: Устав образования Бессарабской области 1818 г. (Кишинев 1818).

Taxation of the *mazili* and *ruptaşi* social categories in Bessarabia under the Tsarist domination (1812-1847)

Abstract

In the present study, without resorting to a broad historical analysis, we consider two categories of privileged population – the *mazili* and *ruptaşi* and identify the changes in their social status and the fiscal imposition under the Tsarist rule.

Analysis of unpublished archival documents allows us to conclude that *mazili* represented a social category and *ruptaşi* – a fiscal one, both of which were inherited by Bessarabia from the Principality of Moldavia For many years they were forced to make significant efforts to confirm the titles and tax and social status they had before the annexation of the region to the Russian Empire. Although *mazili* enjoyed certain privileges, imperial administration did not accepted them and did everything possible to suppress this social category, seeing them as a national bourgeois element (national rural bourgeoisie). Tsarism tried to promote the policy begun by Constantine Mavrocordatos, which aimed at limiting the number of privileged social groups, particularly those that did not come from the aristocracy, which, at that time, *mazili* and *ruptaşi* were part. These measures were in line with the Russian imperial policy of liquidation of local peculiarities and of social and administrative unification of the newly annexed province. Eventually the rights of *mazili* were limited; they were required to perform certain duties and pay taxes along with other categories. This becomes evident in the tax censuses, during which *mazili* and *ruptaşi* were required to present documents confirming their social and fiscal status. Despite this, the tsarist government used the services of *mazili*. Due to the special personal qualities – honesty, skills, knowledge, impeccable behavior and ability to cope with any situation, *mazili* were attracted to different services they were proud of, considering it their privilege. They enjoyed prestige among the local population, and in the case of riots they at the request of the authorities were able to eliminate them without bloodshed.

Archival documents show that Russian imperial administration has taken concrete steps to limit the rights and privileges of *mazili* and *ruptaşi* in Bessarabia, placing them at the lower levels of the hierarchy – first in the category of *odnodvortsy* (single homesteaders) and later – in the category of free peasants. As a result, some of them due to lack of documents or because of any violations committed by them were transferred to the category of peasants , while others collapsed and were included in the other categories, related with the peasantry. Nevertheless, *mazili* continued to retain their distinctive social and spiritual features, even after their transfer to the category of *odnodvortsy* in 1847.

Налогообложение *мазылов* и *рупташей* в Бессарабии при царском режиме (1812-1847)

Резюме

Не прибегая к широкому историографическому анализу, в данной работе мы рассмотрим две привилегированные категории населения – *мазылов* и *рупташей*, и выявим изменения, произошедшие в их социальном статусе и налогообложении в условиях царского режима.

Анализ неопубликованных архивных документов позволяет сделать вывод, что мазылы представляют собой социальную категорию, а рупташи – налоговую, обе были унаследованы Бессарабией от Молдавского княжества. На протяжении многих лет представители этих категорий были вынуждены прилагать значительные усилия для подтверждения титулов и социального и налогового статуса, которыми они обладали до аннексии этой территории Российской Империей. Хоть мазылы и обладали рядом привилегий, имперская администрация сделала все возможное, чтобы устранить их как привилегированное сословие, видя в них национальный буржуазный элемент (т.е. рассматривала их как национальную сельскую буржуазию). Царизм пытался проводить политику, начатую еще Константином Маврокордатом, по ограничению количества привилегированных социальных групп, особенно тех, которые не происходили из аристократических кругов, к которым в то время принадлежали мазылы и рупташи. Эти меры совпали с проводимой имперской политикой ликвидации местных особенностей социального управления и административной унификации на аннексированной территории. Мазылы постепенно лишались административных и хозяйственных функций, а также своего социального статуса. Со временем права мазылов были ограничены; они должны были выполнять некоторые повинности и платить налоги наряду с другими категориями. Это становится очевидным во время налоговой переписи населения, когда мазылы и рупташи были обязаны предоставлять документы, подтверждающие их социальный статус. Несмотря на эти ограничения, царизм все же прибегал к услугам мазылов. Благодаря особым личностным качествам – честности, мастерству, знаниям, безупречному поведению и способности справиться с любой ситуацией, которые отличали мазылов от других сословий, мазылы привлекались к работе в различных отраслях, чем они гордились, считая это своей привилегией. Они пользовались авторитетом среди местного населения, и в случае беспорядков они, по просьбе властей, устраняли их без кровопролития.

Архивные документы свидетельствуют о том, что царская администрация предпринимала конкретные меры по ограничению прав и привилегий мазылов и рупташей в Бессарабии, разместив их на нижних ступенях иерархической лестницы – вначале включив в категорию однодворцев, а позднее – в категорию свободных крестьян. В результате некоторые из них, из-за отсутствия документов или из-за каких-то совершенных ими нарушений, были переведены в категорию крестьян, другие же распались и вошли в состав других категорий, близких к крестьянству. Тем не менее, мазылы продолжали сохранять отличительные социальные и духовные особенности и после их перехода в 1847 году в категорию однодворцев.

10.01.2014

Dr. hab. Valentin Tomuleț, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

RECENSĂMÂNTUL POPULAȚIEI BASARABIEI DIN 1824

Dinu Poştarencu

Până în prezent nu a fost publicat nici un studiu referitor la recensământul populaţiei Basarabiei din 1824.

Înainte de a expune subiectul propriu-zis, subliniem că, după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, primul recensământ al populaţiei provinciei dintre Prut şi Nistru a fost realizat de către autorităţile ţariste în anul 1817, când au fost înregistrate 98 526 de familii, constituite din 491 904 oameni (Boga 1926, 25).

Concomitent, mai accentuăm că, în general, datele statistice referitoare la populaţia Basarabiei din primii douăzeci de ani de dominaţie ţaristă poartă un caracter fiscal, ele indicând numărul de familii. În memoriul privind situaţia din Basarabia, redactat în luna octombrie 1823, F.F. Vighel (numit, la 8 septembrie 1823, în calitate de membru din partea coroanei în Consiliul Suprem al Basarabiei) a observat în această privinţă: „Este foarte dificil să determini numărul locuitorilor acestei provincii, deoarece impozitele directe către stat – birul şi dajdia – sunt percepute nu de la toţi, ci de la familii, al căror număr, fiind calculat, este prezentat Direcţiei Financiar-Economice" a Guvernului Regional al Basarabiei. Se consideră, a mai notat Vighel, că numărul locuitorilor de ambele sexe din provincie, de diferite categorii sociale, se ridică până la 450 de mii (Вигель 1893, 3).

După A. Skalkovski, în 1823, numărul populaţiei Basarabiei era cu circa 100 de mii mai mare decât cel vehiculat. Numărul indicat de el este pus în circulaţie în următorul context: „În mai 1823, M.S. Voronţov, numit în calitate de rezident plenipotenţiar al Basarabiei, a găsit în această regiune mai mult de 550 000 de locuitori" (Скальковский 1846, 63).

Cu siguranţă, atât cifra extrasă din lucrarea lui F.F. Vighel, cât şi cea lansată de A. Skalkovski au fost estimate cu mare aproximaţie.

În 1823, administraţia regiunii nu dispunea nici de date precise relative la numărul de familii, de aceea, la 27 noiembrie 1823, proaspătul rezident plenipotenţiar al Basarabiei, M.S. Voronţov, a dat dispoziţie Consiliului Suprem al Basarabiei să organizeze un recensământ al populaţiei, subliniind în acest sens: „Cauza principală a dezordinilor din sistemul de percepere a impozitelor constă în lipsa, până acum, a unei numărări corecte a locuitorilor regiunii Basarabia"[1]. Audiind, în cadrul şedinţei din 30 ianuarie 1824, această dispoziţie a lui Voronţov, membrii Consiliului Suprem au menţionat că listele fiscale, prezentate anual, sunt exagerate. Ca dovadă a fost pusă în lumină următoarea situaţie: potrivit notei explicative, în 1824 urmau să plătească bir 79 455 de familii, pe când în lista fiscală din 1823 au figurat 81 982 de familii. Deci, au concluzionat ei, „într-un timp scurt, un asemenea număr însemnat nu putea fi"[2].

Cu intenţia de a elimina dificultăţile ce se iscau în timpul perceperii impozitelor şi îndeplinirii prestaţiilor, din cauza evaluării numerice inexacte a locuitorilor regiunii, Consiliul Suprem al Basarabiei a decretat ca pe lângă Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia să fie instituită o comisie regională, iar în ţinuturi – comisii ţinutale pentru realizarea unui recensământ al familiilor locuitorilor Basarabiei supuse la plata impozitelor şi efectuarea prestaţiilor. Forul suprem al regiunii a mai hotărât ca în fruntea comisiei regionale să fie numit mareşalul provincial al nobilimii, Ioan Sturdza, iar în calitate de membri: deputaţii Consiliului Suprem al Basarabiei, Gheorghe Donici şi Iancu Russo, şi membrul din partea coroanei în Consiliul Suprem al Basarabiei, F.F. Vighel. Despre acest decret al său, Consiliul Suprem l-a pus la curent pe mareşalul provincial al nobilimii prin adresa din 19 februarie 1824[3].

[1] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 95, f. 4.
[2] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 95, f. 4.
[3] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 95, f. 4-6.

În ziua de 21 februarie 1824, Comisia Regională[4], sub preşedinţia lui Ioan M. Sturdza, s-a întrunit în prima sa şedinţă. Având în vedere dispoziţia Consiliului Suprem privind crearea unui organ special cu misiunea de a dirija implementarea recensământului, membrii competenţi au decis să inaugureze activitatea comisiei şi să-l numească în calitate de secretar al acesteia pe Lugovski, care exercita funcţia de secretar al Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia[5].

În cadrul şedinţei din 28 februarie 1824, comisia respectivă a constatat următoarele: „Este cunoscut că în 1816, drept urmare a raporturilor lui Harting cu Ministerul Finanţelor, în Chişinău a fost constituit un comitet pentru efectuarea recensământului locuitorilor Basarabiei, care a continuat să activeze până la sosirea lui Bahmetev, dar nu se ştie ce întrebuinţare au avut datele recensământului înfăptuit de către acel comitet”[6]. Astfel, din anul 1817, când, în puterea ordinului dat de Bahmetev, a fost realizat un recensământ al populaţiei, nu era cunoscut numărul locuitorilor Basarabiei nici chiar sub aspect fiscal, adică la nivel de familii.

La 9 martie 1824, Guvernul Regional al Basarabiei a adus la cunoştinţa publică un decret al Consiliului Suprem al Basarabiei, emis în baza decretului din 10 iulie 1823 al Senatului Rusiei. Prin acest decret, organul suprem al justiţiei din Rusia i-a poruncit lui Voronţov să dea dispoziţie administraţiei regiunii Basarabia ca aceasta să extindă asupra provinciei decretul din 31 mai 1820 al Senatului cu privire la şerbii ruşi duşi în Gruzia, în virtutea căruia urma să fie înscrişi în lista contribuabililor toţi iobagii ruşi care au fost aduşi în Basarabia de către stăpânii lor şi care nicăieri în Rusia nu au fost înregistraţi în cadrul celui de-al VII-a recensământ fiscal, efectuat în conformitate cu manifestul imperial din 20 iunie 1815, de vreme ce în Basarabia nu există lege privind prezentarea listelor contribuabililor. În vederea executării acestui decret al Senatului, la 18 august 1823, Voronţov a dat dispoziţie Consiliului Suprem al Basarabiei, care a decis: guvernatorul civil al Basarabiei, Constantin Catacazi, să ia legătura cu autorităţile militare pentru a-i înştiinţa pe toţi funcţionarii şi nobilii înrolaţi în unităţile militare postate în Basarabia ca, până la data de 1 august 1824, cei dintre aceştia care au aici şerbi, aduşi de la locurile de trai de mai înainte până la cel de-al VII-a recensământ fiscal, să achite pentru ei impozitele[7].

Curând, comisiei centrale i-au fost subordonate şase comisii ţinutale pentru înfăptuirea recensământului fiscal. Întruniţi la 10 martie 1824, membrii Comisiei Regionale au luat cunoştinţă de ordinul din 4 martie al Consiliului Suprem al Basarabiei în care se spunea că Voronţov a numit următoarele persoane ca membri din partea coroanei în comisiile ţinutale: în cea din ţinutul Hotin – pe locotenent-colonelul în retragere Milaşevici, în cea din ţinutul Orhei – pe locotenent-colonelul în retragere Râmovici, în cea din ţinutul Iaşi – pe locotenent-colonelul în retragere Malievski, în cea din ţinutul Akkerman – pe funcţionarul de clasa a XII-a Voskoboinikov, în cea din ţinutul Ismail – pe căpitanul în retragere Malevici, în cea din ţinutul Bender – pe maiorul în retragere Kalaputski. Totodată, ei au mai fost informaţi că la 1 martie 1824, Guvernul Regional al Basarabiei a numit în aceste comisii ţinutale comisari din cadrul isprăvniciilor: în cea din ţinutul Orhei – pe nobilul Izmană, în cea din ţinutul Iaşi – pe funcţionarul de clasa a XIV-a Zagura, în cea din ţinutul Bender – pe nobilul Manolache Russo, în cea din ţinutul Akkerman – pe funcţionarul de clasa a X-a Alekseev, în cea din ţinutul Ismail – pe funcţionarul de clasa a XIV-a Samofalov, în cea din ţinutul Hotin – pe funcţionarul de clasa a XIV-a Gurski. De asemenea, au fost nominalizaţi nobilii desemnaţi în comisiile ţinutale de către mareşalul provincial al nobilimii, şi anume: în cea din ţinutul Orhei – pe funcţionarul de clasa a IX-a Ieremia Ianov, în cea din ţinutul Iaşi – pe medelnicerul Ianachi Panaioti, în cea din ţinutul Bender – pe sublocotenentul Afanasie Gaius, în cea din ţinutul Akkerman – pe nobilul Ioan Botezatu, în cea din ţinutul Ismail – pe nobilul Fotachi Peresteri, în cea din ţinutul Hotin – pe moşierul Iordache Dimitriu. În acest ordin din 4 martie al Consiliului Suprem se mai menţiona: „În timpul deplasării dintr-un sat în altul, comisiilor să le fie puse la dispoziţie căruţe ale locuitorilor: câte o căruţă cu trei cai pentru fiecare comisie alcătuită din trei funcţionari”[8]. Conform termenului fixat de către

[4] Denumirea comisiei conform traducerii din epocă: A oblastii comisie alcătuită pentru arătarea din nou prescriere a lăcuitorilor oblastii Basarabia (ANRM, F. 88, inv. 1, d. 97, f. 79).
[5] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 1.
[6] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 3.
[7] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 95, f. 44-45.
[8] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 6.

Consiliul Suprem, comisiile ţinutale urmau să activeze timp de şase luni[9].

Peste scurtă vreme, Ioan Sturdza a prezentat o nouă listă a nobililor desemnaţi în comisiile ţinutale, diferenţa faţă de lista precedentă constând doar în modificarea intervenită în privinţa reprezentantului din partea nobilimii inclus în componenţa Comisiei Ţinutale Iaşi, acesta fiind Manolache Buznea[10].

Având necesitatea de a traduce unele texte din limba română în cea rusă, Comisia Regională a decis, la 14 martie 1824, să-l invite în acest scop pe traducătorul Consiliului Suprem al Basarabiei, Cernevici[11].

Totodată, comisia respectivă a elaborat o instrucţiune cu privire la efectuarea recensământului, de care aveau să se călăuzească comisiile ţinutale. Potrivit hotărârii Comisiei Regionale din 16 martie 1824, această instrucţiune urma să fie tradusă în română şi expediată comisiilor ţinutale[12].

Instrucţiunea, cu texte paralele în rusă şi română, conţinea 18 articole[13]. Conform articolului doi, comisiile ţinutale, ajutate de către organele de poliţie, aveau datoria să înregistreze familiile obligate să achite impozitele, şi anume: ale mazililor, ruptaşilor, ruptei de cămară, negustorilor, târgoveţilor[14], ţăranilor, armenilor şi evreilor. La înfăptuirea recensământului în târguri, sate şi cătune trebuiau să contribuie ocolaşii şi vornicii, iar pe proprietăţile moşiereşti – proprietarii, arendaşii şi vechilii. Articolul trei stipula ca tabelele cu datele necesare recensământului să fie întocmite în două exemplare, ambele doar în ruseşte. Indicii recensământului urmau să fie înregistraţi separat nu numai privitor la fiecare localitate, dar şi aparte pe clase sociale. În continuare se precizează că, potrivit Regulamentului cu privire la organizarea regiunii Basarabia din 1818, boiernaşii beneficiau de drepturile acordate nobililor personali[15], fiind scutiţi de impozite, însă urmaşii lor nu se bucurau de aceste drepturi, de aceea fiii boiernaşilor, care erau căsătoriţi sau văduvi, aveau să fie trecuţi în tabela mazililor[16]. La fel trebuia să se procedeze şi în privinţa copiilor protoiereilor şi prezbiterilor, care trebuiau să fie înscrişi în tabela ruptaşilor, întrucât treapta ruptaşilor cuprindea descendenţii clerului. Calitatea de boiernaş o aveau persoanele cărora le-au fost conferite ranguri moldoveneşti inferioare, până la vel şătrar.

În articolul zece al instrucţiunii se menţionează: „Este cunoscut că în Basarabia s-au aşezat mulţi şleahtici, veniţi în decursul a mai multor ani din guberniile de peste Nistru, a căror documente nu sunt examinate până acum de către guvernul de aici. Dacă unii dintre şleahtici nu vor poseda certificate eliberate de către Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia, prin care să se adeverească că lor le-a fost recunoscut statutul de nobil, aceştia să fie înregistraţi separat”.

La 3 aprilie, Comisia Regională a examinat raportul Comisiei Ţinutale Orhei din 28 martie prin care aceasta din urmă solicita să i se pună la dispoziţie lista boiernaşilor şi a mazililor din ţinutul Orhei, recunoscuţi de către Comitetul Provizoriu al Basarabiei, solicitarea fiind întemeiată pe hotărârea Comisiei Regionale din 22 martie 1824 de a oferi comisiilor ţinutale asemenea liste. S-a stabilit că astfel de liste au fost întocmite în anii 1816-1818. Întrucât listele boiernaşilor, mazililor, ruptaşilor şi ruptei de vistierie, a căror apartenenţă la aceste categorii sociale a fost recunoscută de către Comitetul Provizoriu al Basarabiei, erau pregătite, Comisia Regională a dispus ca acestea să fie expediate comisiilor ţinutale[17].

Luând în considerare că ţinutul Orhei era vast, Comisia Regională a considerat necesar să deschidă o comisie separată pentru efectuarea recensământului în oraşul Chişinău, din care motiv a decis, la 12 aprilie 1824, să intervină în legătură cu această problemă pe lângă Consiliul Suprem al Basarabiei şi contele M.S. Voronţov[18].

Printr-o adresă semnată de Kaznaceev, secretarul Cancelariei Guvernatorului General al Novorosiei şi Rezidentului Plenipotenţiar al Basarabiei, Dicasteria Duhovnicească din Chişinău a fost solicitată să traducă şi să tipărească anunţul adresat locuitorilor Basarabiei despre scopul comisiilor instituite pentru realizarea recensământului de a egala încasarea impozitelor şi îndeplinirea prestaţiilor. Drept urmare, la 16 aprilie 1824, Dicas-

[9] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 17.
[10] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 12.
[11] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 9.
[12] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 10.
[13] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 95, f. 35-40.
[14] În ruseşte: мещан.
[15] În ruseşte: личных дворян.
[16] Stipulaţia din instrucţiune referitoare la boiernaşi este redată şi într-un alt dosar de arhivă: ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4440, f. 7.
[17] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 14.
[18] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 17.

teria i-a poruncit arhimandritului Irinei, membru al Dicasteriei, să traducă anunţul în limba română, iar arhimandritul Ioanichie, după ce anunţul va fi tradus, să tipărească 869 de exemplare, corespunzător numărului de biserici existente în provincie[19]. Anunţul avea să fie citit în toate bisericile. Peste scurtă vreme, protopopii ţinuturilor au raportat despre primirea, în intervalul 25-28 aprilie 1824, a anunţului tipărit.

Între timp, câteva comisii ţinutale şi-au început activitatea: cea din ţinutul Hotin – la 9 aprilie, cea din ţinutul Akkerman – la 12 aprilie, apoi cea din ţinutul Iaşi – la 14 aprilie, cea din ţinutul Ismail – la 22 aprilie, şi cea din ţinutul Bender – la 26 aprilie[20].

Curând, Comisia Ţinutală Akkerman a raportat că, efectuând recensământul în oraşul Akkerman, a depistat în familiile locuitorilor mulţi oameni care se dau drept rude, fără să aibă acelaşi nume de familie cu gazda, precum şi înfiate de către acestea, dar cu alt nume de familie, decât cel ce îl poartă în linie paternă familiile care i-au înfiat. Din această cauză statul pierde venituri considerabile.

Printr-un alt raport din 2 mai, Comisia Ţinutală Akkerman a mai comunicat că zilnic sporeşte numărul comunităţilor rusă şi ucraineană din oraşul Akkerman, în urma sosirii unor noi oameni din guberniile vecine[21].

O altă situaţie a fost scoasă la iveală în oraşul Ismail, ea fiind redată în raportul din 13 mai al Comisiei Ţinutale Ismail. Finalizând recensământul populaţiei din acest oraş de pe malul Dunării, membrii comisiei au confruntat rezultatele obţinute cu datele recensământului anterior, prezentate de către Poliţia oraşului Ismail, şi a constatat că un număr însemnat de locuitori, înscrişi în listele comunităţilor moldovenilor, ruşilor, dar, mai cu seamă, a ucrainenilor, s-au mutat din oraşul Ismail în diferite sate subordonate administraţiei coloniale, precum şi în sate moşiereşti, unde îşi au locuinţele, dar birul şi alte impozite le plătesc în oraşul Ismail. „Acum, mulţi dintre aceşti locuitori roagă comisia să-i includă ca mai înainte în lista locuitorilor oraşului Ismail, unde vor reveni să locuiască". Comisia Regională i-a prescris Comisiei Ţinutale Ismail în privinţa locuitorilor strămutaţi din oraşul Ismail ca aceştia să fie trecuţi în registrul populaţiei oraşului Ismail, indicând domiciliul fiecăruia, pentru a nu fi înregistraţi încă odată în satul în care locuiesc[22].

Întrucât comisiile din ţinuturile Iaşi şi Orhei, după cum acestea au raportat, începuseră să înregistreze datele recensământului în limba română, la 16 mai 1824, Comisia Regională le-a ordonat să întocmească listele în limba rusă, conform instrucţiunii. În legătură cu această nerespectare a instrucţiunii, Comisia Regională şi-a propus să ceară Guvernului Regional al Basarabiei să trimită în comisiile respective măcar câte un pisar rus[23].

Prin decretul din 21 mai, Consiliul Suprem al Basarabiei a instituit în Chişinău o comisie specială pentru realizarea recensământului, compusă din procurorul ţinutului Orhei, un nobil, un cetăţean de onoare din partea oraşului şi un reprezentant al Poliţiei oraşului Chişinău. Mareşalul provincial al nobilimii l-a numit ca membru din partea nobilimii în această comisie pe Dinu Russo[24].

Raportând, la 14 august 1824, despre încheierea recensământului, Comisia Ţinutală Orhei a mai adus la cunoştinţă că o bună parte a evreilor nu au domiciliu stabil şi permanent se mută cu familiile dintr-o localitate în alta. Deşi comisia a luat măsuri în vederea depistării unor astfel de evrei, s-a putut întâmpla ca unii dintre ei să nu fie înregistraţi. În acest timp, Comisiile Ţinutale Bender şi Ismail prezentaseră deja rezultatele recensământului, la fel şi Comisiile Ţinutale Akkerman şi Iaşi încheiaseră recensământul şi urmau să prezinte rezultatele, iar Comisia Ţinutală Hotin ducea la bun sfârşit misiunea încredinţată. De aceea, găsind drept judicioasă chestiunea referitoare la evrei, abordată de către Comisia Ţinutală Orhei, Comisia Regională a găsit de cuviinţă să se adreseze Guvernului Regional al Basarabiei pentru a dispune ca pretutindeni să se verifice dacă toţi evreii care locuiesc în Basarabia posedă acte de identitate[25] şi dacă sunt recenzaţi[26]. La 19 noiembrie 1824, Guvernul Regional a informat Comisia Regională că a dispus poliţiilor orăşeneşti şi ţinutale să controleze în sectoarele subordona-

[19] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4409, f. 1. Un exemplar tipărit al anunţului este depozitat în dosarul din care am extras această informaţie.
[20] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4409, f. 34v, 35, 36, 40, 51.
[21] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4409, f. 53.
[22] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4409, f. 62-63.
[23] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4409, f. 42.
[24] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4409, f. 72.
[25] În rusă: ярлыки.
[26] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 118-119.

te lor dacă toţi evreii au fost trecuţi în registrele acestui recensământ[27].

În cadrul şedinţei din 22 august 1824, Comisia Regională a examinat raportul din 11 august al Comisiei Ţinutale Iaşi, în care se menţiona că Isprăvnicia ţinutului Iaşi nu i-a pus la îndemână doi copişti ruşi pentru a transcrie în ruseşte listele recensământului sau – întreba ea – să le prezinte în limba română. În urma examinării raportului, Comisia Regională a decis: „De a dispune Comisiei Ţinutale Iaşi ca ea să scrie în registrele pentru recensământ în ruseşte, la fel ca şi celelalte comisii şi în conformitate cu dispoziţiile date anterior”[28].

În ziua când se desfăşura această şedinţă, Comisia Ţinutală Iaşi a raportat că ea, din cauza nedetaşării pisarilor ruşi, nu-şi va încheia lucrările în termenul fixat de şase luni[29].

La 10 septembrie 1824, Comisia Regională din nou i-a poruncit Comisiei Ţinutale Iaşi să prezinte în ruseşte informaţiile acumulate[30].

Prin raportul din 27 octombrie 1824, Comisia Ţinutală Hotin a înştiinţat că ea şi-a terminat munca[31].

Comisia Ţinutală Iaşi a explicat în raportul din 25 noiembrie 1824 că, expediind listele recensământului, din greşeală nu a transmis şi lista armenilor care locuiesc în diferite localităţi ale ţinutului. Aceştia, îndeletnicindu-se cu comerţul, s-au declarat supuşi austrieci. Ataşată la raport, lista urma să fie tradusă în limba rusă[32].

În timpul şedinţei din 28 noiembrie 1824, F.F. Vighel i-a anunţat pe ceilalţi membri ai Comisiei Regionale că rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei l-a desemnat în funcţia de viceguvernator al Basarabiei, în exerciţiul căreia a intrat de la 18 noiembrie, din care motiv i-a solicitat lui M.S. Voronţov să-i fie retrasă calitatea de membru al acestei comisii[33].

Prin adresa din 13 decembrie 1824, Comisia Regională pentru realizarea recensământului populaţiei Basarabiei l-a informat pe contele Voronţov că pe parcursul înregistrării statistice a locuitorilor a fost stabilit numărul de familii, dar nu cel al sufletelor, deoarece în Basarabia impozitele sunt percepute nu de la fiecare persoană, ci de la fiecare familie. În continuare i-au mai comunicat că în decursul celor câteva luni cât a durat recensământul au fost descoperiţi o mulţime de locuitori veniţi în Basarabia de demult, din diferite locuri, şi, instalaţi aici, nu plătesc impozite, aceştia fiind: persoanele care se numesc şleahtici polonezi, băjenarii care se declară străini, străinii cu paşapoarte expirate, persoanele creştinate şi alţi oameni. Neînscrişi în nici o categorie socială, aceşti locuitori s-au eschivat de la plata impozitelor[34].

În timp ce toate comisiile ţinutale au pus capăt recensământului, cea din oraşul Chişinău nici la mijlocul lunii ianuarie 1825 nu-l avea terminat. Deşi a depus eforturi pentru a se încadra în termenul de şase luni, explica comisia chişinăueană în raportul din 13 ianuarie 1825, ea nu a reuşit, invocând drept motiv al tărăgănării lipsa sprijinului necesar din partea Poliţiei oraşului Chişinău, care avea sarcina să asigure prezenţa orăşenilor în faţa comisiei[35].

Recensământul în oraşul Chişinău, chibzuiau membrii Comisiei Regionale, nu avea cum să ia sfârşit în timpul apropiat. Pe de altă parte, era deja anul 1825, când urmau să fie aplicate datele noului recensământ. Având în vedere această circumstanţă, Comisia Regională a decis: 1. Un exemplar al tabelului cu datele recensământului să-l expedieze Consiliului Suprem al Basarabiei şi altul – Guvernului Regional al Basarabiei, iar activitatea Comisiei Regionale pentru realizarea recensământului populaţiei Basarabiei să fie închisă. 2. De ordonat Comisiei Orăşeneşti Chişinău să depună străduinţa pentru a-şi îndeplini misiunea. 3. În timpul efectuării recensământului au fost găsite 3 666 de familii şi burlaci cu domiciliu stabil sau temporar, care, nefiind înscrişi în categorii sociale, nu plăteau impozite. Dacă vor fi cercetate drepturile acestor familii şi burlaci, au remarcat membrii comisiei, apoi o bună parte dintre acestea va fi inclusă în numărul locuitorilor impozabili. 4. Despre rezultatele obţinute în urma recensământului să i se raporteze lui Voronţov, punând în evidenţă faptul că s-a constatat o creştere de 13 434 de familii în comparaţie cu

[27] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 100, f. 60.
[28] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 116.
[29] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 134v.
[30] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 134v.
[31] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 167.
[32] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 191.
[33] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 180.
[34] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 184v-185.
[35] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 212-214; ANRM, F. 88, inv. 1, d. 100, f. 195-196.

recensământul anterior, plus 3 666 de familii neînscrise în nici o categorie socială[36].

Aşadar, în cadrul recensământului fiscal din 1824, în cele şase ţinuturi ale Basarabiei (inclusiv oraşele Bălţi, Hotin, Bender, Ismail, Akkerman, Chilia şi Reni) au fost numărate 96 961 de familii (84 553 de familii birnice creştine, 5 512 de familii birnice evreieşti, 2 373 de familii de mazili, 1 280 de familii de ruptaşi, 494 de familii înscrise la rupta de vistierie, 12 familii înscrise la rupta de cămară şi 2 737 de familii neînscrise în aceste categorii sociale) şi 5 265 de burlaci[37], plus 3 616 de familii şi 354 de burlaci din oraşul Chişinău (3 097 de familii şi 249 de burlaci înscrişi de comisie între 17 iunie 1824 şi 14 ianuarie 1825, 519 familii şi 105 de burlaci ale evreilor, iar 1 035 de familii şi 11 burlaci, din cele 3 719 familii şi 248 de burlaci înregistraţi în anii 1820 şi 1823, nu s-au prezentat în faţa comisiei pentru a fi trecuţi în registru)[38]. În total: 100 577 de familii şi 5 619 burlaci (cu excepţia celor 1 035 de familii şi 11 burlaci din oraşul Chişinău care nu s-au prezentat) sau circa 508 504 de persoane, la care mai trebuie adăugaţi nobilii şi feţele bisericeşti, scutiţi de dări şi, deci, neînregistraţi.

Bibliografie

Boga 1926: L.T. Boga, Populaţia Basarabiei (Etnografie şi statistică). Extras din „Monografia Basarabiei" (Chişinău 1926).

Вигель 1893: Ф.Ф. Вигель, Замечания на нынешнее состояние Бессарабии. В: Русский архив, книга I (Санкт-Петербург 1893).

Скальковский 1846: А. Скальковский, Историческое введение в статистическое описание Бессарабской области (Санкт-Петербург 1846).

The population census of Bessarabia in 1824

Abstract

The article presents a number of previously unpublished data on the tax population census of Bessarabia carried out by a special regional commission for several months of 1824. According to this census, there were more than 100,577 families and 5,619 unmarried persons, or about 508,504 of taxable persons.

Перепись населения Бессарабии 1824 года

Резюме

В статье представлен ряд ранее не публиковавшихся данных относительно переписи населения Бессарабии с целью взимания налогов, проводившейся специальной областной комиссией на протяжении нескольких месяцев 1824 года. В ходе этой переписи было зарегистрировано более 100 577 семьей и 5 619 бессемейных, или около 508 504 облагаемых душ.

27.01.2014

Dr. Dinu Poştarencu, Institutul de Istorie al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: dpostarencu@yahoo.com

[36] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 94, f. 216-219.
[37] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 100, f. 185.
[38] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 100, f. 199.

IMPLEMENTAREA ÎNVĂŢĂMÂNTULUI SECUNDAR ÎN BASARABIA ÎN ANII 1833-1871

Tatiana Chicaroş

În articolul de faţă, în baza izvoarelor de arhivă inedite şi a lucrărilor publicate, vom analiza cum a fost introdus în Basarabia sistemul secundar de învăţământ şi cum acesta funcţiona în perioada anilor 1833, de la deschiderea primei instituţii secundare laice de stat şi până în anul 1871, când în Imperiul Rus au fost operate un şir de reforme, care s-au reflectat direct şi asupra sistemului de învăţământ.

Deja în anul 1812, comandantul suprem al armatei dunărene amiralul P.V. Ciceagov, în instrucţiunile sale adresate guvernatorului civil al Basarabiei Scarlat Sturdza scria: „...Este necesar să fie pus în mişcare tot ce e în stare să uimească privirea şi să creeze imaginaţia acestei provincii, pentru a cultiva în sufletele locuitorilor din ţinut dragostea de patrie şi stima faţă de conducerea ei. Ocupaţi-vă, printre altele, de înfiinţarea unei şcoli primare, astfel ca tinerii să înveţe cel puţin să citească şi să scrie" (Poştarencu 1998, 67).

Dovadă elocventă a faptului că deschiderea şcolilor în această regiune avea şi o conotaţie politică sunt şi cuvintele aceluiaşi P.V. Ciceagov, care scria guvernatorului civil al Basarabiei în legătură cu deschiderea Seminarului Teologic din Chişinău: „...planul instituirii acestei regiuni vă obligă să aveţi grijă de a deschide treptat în acest teritoriu instituţii de învăţământ..." (Лотоцкий 1913, 3).

Învăţământul secundar a fost introdus în Basarabia în perioada de domnie a împăratului Nicolae I (1826-1856). Politica promovată de acest împărat în domeniul învăţământului se caracterizează printr-un şir de restricţii. Ţarismul dorea să transforme sistemul de învăţământ într-o armă fidelă de menţinere şi consolidare a regimului dominant existent. Pentru realizarea acestui obiectiv guvernul ţarist a înfăptuit o anumită reorganizare a sistemului de învăţământ. Această reorganizare urmărea scopul de a organiza şcolile în baza principiului strict de castă; ea mai prevedea: educarea copiilor doar în spirit religios, supravegherea şcolilor de către poliţie, transformarea şcolilor într-un instrument de rusificare a popoarelor neruse (Cibotaru 1962, 78). Conform noului statut şcolar din 8 decembrie 1828, legătura de continuitate dintre licee şi şcolile judeţene a fost lichidată şi, ca rezultat, se formează două sisteme de învăţământ: sistemul de învăţământ elementar cu şcoli parohiale şi şcoli judeţene şi sistemul de învăţământ mediu şi superior cu licee şi universităţi.

Lipsa aşezămintelor de învăţământ mediu în regiune se resimţea tot mai puternic. Peste patru ani de muncă pregătitoare, la 12 septembrie 1833 a fost deschis Liceul Regional din Chişinău. Scopul deschiderii acestei instituţii de învăţământ era de a pregăti cadre fidele regimului. Până în anul 1871 Liceul Regional din Chişinău a fost unica instituţie de învăţământ secundar pentru băieţi din Basarabia. Acestei instituţii i-a revenit un rol important în dezvoltarea şi implementarea sistemului de învăţământ în Basarabia. Liceul a fost instituit în baza statutului din 1828, având cursul de învăţământ de şapte ani. Conform statutului şcolar din 8 decembrie 1828 în liceu se predau următoarele obiecte de studiu: religia, istoria bisericii, gramatica rusă, filologia şi logica, limbile latină, germană şi franceză, matematica, geografia şi statistica, istoria, fizica, caligrafia, desenul liniar şi desenul (ПСЗРИ 1830, 1111). În afară de obiectele prevăzute de statut, în programa de învăţământ a Liceului din Chişinău au mai fost incluse limba greacă şi limba română (moldovenească, aceasta fiind introdusă din anul 1835 ca obiect obligatoriu pentru toţi elevii)[1].

În anul deschiderii, liceul era frecventat de 40 de elevi, care erau împărţiţi, conform cunoştinţelor la momentul înmatriculării, în cele trei clase inferioare. Cei 40 de elevi reprezentau următoa-

[1] ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 8, f. 17, 180; d. 19, f. 54.

Tabelul 1

Dinamica numărului de elevi şi apartenenţa lor socială pentru anii de studii 1833-1842*

Anul de studii	Numărul total de elevi	Raportul, în %, faţă de 1833	Apartenenţa socială a elevilor					
			Nobili	În %	Preoţi	În %	Alte categorii sociale**	În %
1833	**45*** **	**100,0**	36	80,0	-	-	9	20,0
1834	**85**	**188,9**	71	83,5	-	-	14	16,5
1835	**135**	**300,0**	56	41,5	-	-	79	58,5
1836	**135**	**300,0**	56	41,5	-	-	79	58,5
1837	**184**	**408,9**	40	21,7	-	-	74	40,2
1838	**211**	**468,9**	170	80,5	-	-	41	19,4
1839	**205**	**455,6**	164	80,0	-	-	41	20,0
1840	**277**	**615,6**	189	68,2	3	1,1	85	30,6
1841	**258**	**573,3**	195	75,6	4	1,5	59	22,8
1842	**252**	**560,0**	164	65,0	5	1,9	86	34,1

* ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 8, f. 89 verso.
** În compartimentul *Alte categorii sociale* sunt incluşi raznocinţii, negustorii, mic-burghezii şi străinii.
*** Conform altor izvoare, în primul an de studiu, în Liceul pentru băieţi îşi făceau studiile 40 de elevi (ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 9, f. 198-199), iar conform datelor oferite de F.F. Cibotaru – 42 de elevi, dintre care doi erau din rândul micii burghezii, iar ceilalţi erau copii de nobili şi funcţionari (Cibotaru 1962, 93).

rele categorii sociale: copii de nobili – 30 elevi (75,0%), de ofiţeri – 6 (15,0%), de şleahtici – 2 (5,0%), şi copiii străinilor – 2 elevi (5,0%)[2].

În Basarabia în acea perioadă activau următoarele instituţii de învăţământ de stat: un liceu pentru băieţi, şase şcoli judeţene şi un pension pentru fiicele de nobili. Conform datelor de arhivă, în anul 1833 în aceste instituţii de învăţământ îşi făceau studiile 502 elevi[3].

În scurt timp, după deschiderea Liceului Regional pentru băieţi din Chişinău numărul de elevi a crescut considerabil. În anul 1840 primele trei clase inferioare ale liceului aveau deja şi secţii paralele. Dinamica numărului de elevi şi apartenenţa lor socială în anii 1833-1842 este reflectată în *Tabelul 1*.

Datele din *Tabelul 1* atestă o creştere anuală a numărului de elevi. Dacă în anul 1833 numărul de elevi în liceu era de 45 (100,0%), atunci către anul 1842 numărul lor a crescut de 5,6 ori. Datele incluse în acest tabel ne permit să facem o analiză amplă a apartenenţei sociale a elevilor. Astfel, în primii zece ani de activitate a liceului, deşi majoritatea elevilor proveneau din familii de nobili, tendinţa de micşorare a numărului elevilor descendenţi din familii de nobili, comparativ cu alte categorii sociale (raznocinţi, negustori, mic burghezi şi străini) este una evidentă. În anul de studii 1833 – 36 de elevi din numărul lor total de 45 erau copii de nobili, iar către sfârşitul acestei perioade – 1842, numărul acestora a crescut la 164 din numărul total de 252 de elevi, dar scade coraportul lor în procente: de la 80,0% pentru anul 1833 la 65,0% pentru anul 1842. Un loc deosebit în rândul elevilor revenea copiilor altor categorii sociale, numărul cărora în primii ani de activitate a şcolii nu depăşea cifra de 9 persoane, sau cca 20%, iar în anul 1842 acest număr a crescut până la 86 de persoane, constituind 34,1% din numărul total de 252 de elevi. Începând cu anul 1840 în această instituţie de învăţământ încep să-şi facă studiile şi copii de preoţi, însă numărul lor nu depăşea cifra de 5 persoane, sau 1,9%, din numărul total de 252 de elevi pentru anul de studii 1842. Numărul redus al copiilor de preoţi în această instituţie de învăţământ se explică prin obiceiul acestei categorii sociale de a-şi învăţa copiii în familie, dar şi prin prezenţa în regiune a unei instituţii de învăţământ cu profil religios – Seminarul Teologic din Chişinău.

Pentru a ne clarifica în ce priveşte locul acestei instituţii de învăţământ, sau, mai bine zis, al şcolilor secundare în sistemul de învăţământ din Basarabia, vom analiza datele Direcţiei Şcolilor din Basarabia pentru anul 1841. În acest an de studii, în subordinea Direcţiei Şcolilor se aflau următoarele

[2] ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 9, f. 198-199.
[3] ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 9, f. 206.

instituţii de învăţământ de stat: un liceu pentru băieţi cu pension, şase şcoli judeţene, şase şcoli lancasteriene şi patru instituţii de învăţământ particulare, două pensioane pentru fete şi două şcoli. Toate aceste instituţii de învăţământ au fost deschise conform statutului şcolar din anul 1828. În anul de studii 1841 în Basarabia îşi făceau studiile în instituţiile de stat 837 de elevi (832 băieţi şi 5 fete), iar în instituţiile de învăţământ particular – 206 elevi (139 băieţi şi 67 fete)[4]. Alţi 206 de elevi frecventau două şcoli particulare şi două pensioane pentru fete[5].

Datele de arhivă nu ne permit să analizăm mai detaliat componenţa socială a elevilor Liceului Regional pentru băieţi din Chişinău pe întreaga perioadă de timp. S-au păstrat doar date fragmentare cu referire la unii ani de studii. Spre exemplu, în anul 1841 în această instituţie de învăţământ îşi făceau studiile 258 de elevi, dintre care: 195 (75,6%) copii de nobili, 4 (1,5%) – de preoţi, 15 (5,8%) – de raznocinţi, 16 (6,2%) – de negustori, 7 (2,7%) – de străini şi 21 (8,1%)– de mici burghezi[6]. Datele respective ne permit să constatăm că prefera să-şi dea copiii în această instituţie de învăţământ elita societăţi – nobilimea, urmată de mica burghezie, negustori, raznocinţi şi străini. Atare situaţie este caracteristică nu doar pentru această instituţie de învăţământ. Dacă e să analizăm componenţa socială a elevilor care îşi făceau studiile în instituţiile de învăţământ de stat din Basarabia, observăm aproape aceeaşi situaţie. Din cei 837 de elevi care în 1841 îşi făceau studiile în instituţiile de învăţământ de stat, 469 (56,0%) erau copii din familii de nobili şi de funcţionari, 225 (27,0%) – copii ai micii burghezii şi ai altor categorii sociale[7], 63 (7,5%) – copii din familii de negustori, 44 (5,3%) – din familii de raznocinţi, 23 (2,7%) – din familii de preoţi şi 13 (1,5%) – din familii de străini[8]. Cu totul altă situaţie observăm dacă analizăm componenţa socială a elevilor din instituţiile de învăţământ particulare. Cei 206 de elevi care îşi făceau studiile în aceste instituţii de învăţământ, în aceeaşi perioadă de timp, se împărţeau, din punctul de vedere al apartenenţei sociale, în felul următor: 136 (66,0%) elevi erau din familii de mici burghezi (dintre care 89 erau de etnie evrei), 63 (30,5%) – din familii de nobili, 5 (2,4%) – din familii de negustori şi 2 (1,0%) – din familii de preoţi[9]. Desigur, nu toţi elevii care frecventau instituţiile şcolare îşi făceau studiile complete. De exemplu, în anul 1841, în instituţiile de învăţământ de stat au absolvit cursul complet – 198 elevi, 160 au abandonat studiile până la absolvirea şcolii, 17 au fost exmatriculaţi şi 2 au decedat, în instituţiile de învăţământ particular 15 elevi au absolvit cursul complet, iar 13 elevi au părăsit instituţia de învăţământ până la absolvire. Pe parcursul anului 1841 în instituţiile de stat au fost înmatriculaţi 345 de elevi, iar în cele particulare 100 de elevi[10]. În urma analizei acestor date putem constata că Liceul pentru băieţi din Chişinău era una dintre principalele instituţii de învăţământ ce oferea cunoştinţe de carte la aproximativ 31% din numărul de elevii care frecventau şcolile de stat. În următorii ani această instituţie de învăţământ s-a bucurat de o popularitate şi mai mare, continuând să rămână unica instituţie de acest gen din regiune. Dinamica numărului de elevi şi apartenenţa lor socială pentru anii 1843-1850 sunt prezentate în *Tabelul 2*.

Datele cuprinse în *Tabelul 2* atestă o tendinţă de creştere a numărului de elevi ai liceului. Analizând raportul în procente faţă de anul 1843 observăm acea tendinţă de creştere. Astfel, dacă în anul 1843 liceul era frecventat de 265 de elevi, apoi în anul 1852 numărul acestora s-a mărit de 1,5 ori, atingând cifra de 393 elevi. În această instituţie de învăţământ îşi făceau studiile copiii de nobili, de preoţi şi copii ai altor categorii sociale. Analizând aceleaşi date din *Tabelul 2*, observăm că majoritatea elevilor acestei instituţii de învăţământ provin din familii de nobili, raportul lor în procente prevalând faţă de celelalte categorii sociale. În anul 1843 din numărul total de 265 de elevi – 171 (64,5%) erau copii de nobili, 91 (34,3%) – copii ai altor categorii sociale, urmaţi de 3 copii de preoţi care constituiau 1,1%. Pentru anul 1852 se păstrează aceeaşi tendinţă cu prevalarea numărului de copii de nobili 283 (72,0%) din numărul total de 393 de elevi, urmaţi de 107 (27,2%) de copii din alte categorii sociale şi 3 de copii de preoţi. Pentru acest an se observă o micşorare a numărului de copii din alte categorii sociale faţă de numărul copiilor de nobili. Deci, putem constata că nobilii prefereau să-şi dea copiii la studii

[4] ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 19, f. 275-276.
[5] ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 19, f.274 verso.
[6] ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 19, f. 256.
[7] Documentul de arhivă nu explică care erau aceste categorii sociale.
[8] ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 19, f. 275.
[9] ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 19, f. 276.
[10] ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 19, f. 275-276.

Tabelul 2

Dinamica numărului de elevi şi apartenenţa lor socială pentru anii de studii 1843-1850*

Anul de studii	Numărul total de elevi	Raportul, în %, faţă de 1843	Apartenenţa socială a elevilor					
			Nobili	În %	Preoţi	În %	Alte categorii sociale	În %
1843	265	**100,0**	171	64,5	3	1,1	91	34,3
1844	328	**123,7**	210	64,0	3	0,9	115	35,0
1845	354	**133,6**	228	64,4	3	0,8	123	34,7
1846	374	**141,1**	251	67,1	2	0,5	121	32,3
1847	390	**147,2**	263	67,4	1	0,2	126	32,3
1848	378	**142,6**	252	66,6	3	0,7	123	32,5
1849	380	**143,3**	259	68,1	3	0,7	118	31,0
1850	363	**136,9**	255	70,2	3	0,8	108	29,7
1851	362	**136,6**	243	67,1	3	0,8	116	32,0
1852	393	**148,3**	283	72,0	3	0,7	107	27,2

* ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 8, f. 89 verso.

Tabelul 3

Dinamica numărului de elevi şi apartenenţa lor socială pentru anii de studii 1853-1862*

Anul de studii	Numărul total de elevi	Raportul, în % faţă de 1853	Apartenenţa socială a elevilor					
			Nobili	În %	Preoţi	În %	Alte categorii sociale	În %
1853	354	**100,0**	260	73,4	3	0,8	91	25,7
1854	337	**95,2**	243	72,1	2	0,6	92	27,2
1855	277	**78,2**	199	71,8	3	1,0	75	27,0
1856	299	**84,4**	218	72,9	5	1,6	76	25,4
1857	295	**83,3**	215	72,8	5	1,6	75	25,4
1858	304	**85,8**	221	72,6	5	1,6	78	25,6
1859	342	**96,6**	233	68,1	8	2,3	101	29,5
1860	376	**106,2**	253	67,2	8	2,1	115	30,5
1861	452	**127,6**	291	64,3	13	2,8	148	32,7
1862	492	**138,9**	320	65,0	16	3,2	156	31,7

* ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 8, f. 89 verso.

în instituţiile de învăţământ de stat, care chiar de la început au fost deschise anume pentru această categorie socială. Neschimbat rămâne şi numărul de elevi din familiile de preoţi, pentru perioada anilor 1833-1852 acesta fiind de 3 persoane. Mărirea constantă a numărului de elevi se explică prin faptul că aceasta era unica instituţie de învăţământ secundară laică din Basarabia, dar şi prin faptul că, începând cu anul 1850, a fost deschisă şi clasa a IV-a paralelă. Deci, din această perioadă Liceul pentru băieţi din Chişinău avea şapte clase principale şi patru clase paralele (I-a - IV-a)[11], deschiderea acestora din urmă permitea înmatricularea mai multor elevi. Dinamica numărului de elevi şi apartenenţa lor socială pentru anii 1853-1862 le putem urmări în *Tabelul 3*.

Datele *Tabelului 3* demonstrează că începând în perioada anilor 1854-1859 se observă o tendinţă de micşorare a numărului de elevi faţă de anul 1853. Această reducere poate fi explicată prin declanşarea războiului Crimeii. În timpul operaţiunilor militare populaţia din Basarabia a fost impusă la un şir de dări şi prestaţii extraordinare, care au înrăutăţit semnificativ situaţia financiară la marea parte din populaţie. În plus, în toate instituţiile de pe teritoriul imperiului, învăţământul

[11] ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 497, f. 3-3 verso.

Tabelul 4

Dinamica numărului de elevi şi apartenenţa lor socială pentru anii de studii 1863-1871*

Anul de studii	Numărul total de elevi	Raportul, în %, faţă de 1863	Apartenenţa socială a elevilor					
			Nobili	În %	Preoţi	În %	Alte categorii sociale	În %
1863	540	**100,0**	343	62,9	19	3,5	178	32,9
1864	504	**93,3**	329	65,2	19	3,7	156	30,9
1865	555	**102,7**	332	59,8	18	3,2	205	36,9
1866	513	**95,0**	365	71,1	13	2,5	135	26,5
1867	504	**93,3**	320	63,4	15	2,9	169	33,5
1868	473	**87,6**	312	65,9	12	2,5	149	31,5
1869	466	**86,3**	298	64,0	10	2,1	138	29,6
1870	516	**95,5**	324	62,7	9	1,7	183	35,4
1871	392	**72,6**	272	65,3	12	3,0	108	27,5

* ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 8, f. 89 verso.

secundar era contra plată. Începând cu anul 1860, numărul de elevi este din nou în creştere. Astfel, dacă analizăm raportul, în procente, al numărului de elevi din anul 1862 faţă de cel din 1853, observăm că el s-a mărit de 1,4 ori. Pentru această perioadă este caracteristică majorarea numărului de elevi care proveneau din familii de preoţi. Astfel, dacă în anul 1853 din cei 334 de elevi 3 erau din familii de preoţi, apoi în anul 1862 această instituţie de învăţământ era frecventată deja de 16 (3,2%) elevi din numărul total de 492 de elevi. Prin urmare, pe parcursul celor zece ani de activitate a liceului numărul copiilor de preoţi s-a mărit de 5,3 ori. Specific pentru nobili şi funcţionari faţă de alte stări sociale era numărul aproape constant al elevilor, fără mari oscilaţii, constituind anual cca 245 elevi. Totuşi, deşi numărul lor a crescut în aceşti ani, coraportul lor în procente faţă de celelalte stări sociale se micşorează de la 73,4% pentru anul 1853 la 65,0% pentru anul 1862. Pentru a înţelege mai clar dinamica numerică a copiilor din diferite categorii sociale, care îşi făceau studiile la Liceul pentru băieţi din Chişinău, vom analiza numărul elevilor conform apartenenţei sociale pentru anul 1862, an în care a fost înregistrat cel mai mare număr de elevi – 492. Conform datelor Tabelului 3, din numărul total de 492 de elevi care îşi făceau studiile în această instituţie de învăţământ copiii de nobili erau în număr de 320 (65,0%), din alte categorii sociale – 156 (31,7%) copii de preoţii – 16 (3,2%) elevi.

Schimbările ce au avut loc în sistemul de învăţământ rus s-au reflectat şi asupra acestei instituţii de învăţământ. Reforma din anul 1864, prin care şcolile secundare au fost împărţite în trei categorii (licee clasice, licee reale şi şcoli reale), a catalogat această instituţie de învăţământ în rândul liceelor clasice. Conform noii legi, obiectele principale în acest liceu erau limbile clasice şi matematica. Anume acestor obiecte li se atrăgea o atenţie mai mare.

Numărul doritorilor de a-şi face studiile în Liceu era în permanentă creştere. În unul din rapoartele instituţiei se menţionează că în anul 1869 în fiecare clasă, atât de bază, cât şi paralele, numărul de elevi era maxim – de 40. Directorul administrativ al Direcţiei de învăţământ din regiunea Basarabia aducea la cunoştinţă administraţiei regionale că în acest an administraţia liceului a fost nevoită să înmatriculeze doar 120 de elevi din cei 170 de doritori, iar în anul de studii 1871 va fi nevoită să înmatriculeze şi mai puţini elevi. Conform jurnalelor de clasă, în august 1871 vor putea fi înmatriculaţi doar 58 de elevi: 30 în clasele gimnaziale şi 28 în cele liceale[12].Dinamica numărului de elevi şi apartenenţa lor socială pentru anii 1863-1871 le putem urmări în *Tabelul 4*.

Datele sistematizate în *Tabelul 4* demonstrează că în acea perioadă de timp, ca şi în perioada precedentă, se observă tendinţa de micşorare a numărului celor care doreau să-şi facă studiile în această instituţie de învăţământ. Cea mai mare reducere a numărului de elevi o avem pentru anul 1871, când numărul de elevi se micşorează brusc

[12] ANRM F. 1862, inv. 25, d.229, f. 141-141 verso.

de la 516 pentru anul 1870 la 392 de elevi. Acest fenomen se explică prin faptul că, începând cu anul 1871, cele patru clase paralele ale claselor I - IV-a au fost reorganizate într-o instituţie de învăţământ separată cu denumirea de Gimnaziu pentru băieţi din Chişinău. Ca urmare, Liceul Regional din Chişinău, începând cu anul 1871, avea şapte clase principale şi doar o singură clasă paralelă, clasa a V-a[13]. Referitor la apartenenţa socială a elevilor, datele tabelului atestă o tendinţă cât de cât stabilă: 60-71% – din familii de nobili, ce constituie în medie 64,5%, 2,0-3,7% – din familii de preoţi,ce constituie în medie 3% şi din celelalte categorii sociale – 27-37%, ce constituie în medie 32%. Aceasta demonstrează o preponderenţa vădită a numărului de elevi din rândul nobilimii care îşi făceau studiile în Liceul Regional pentru băieţi din Chişinău.

Pe parcursul celor 39 de ani cuprinşi în investigaţie, în această instituţie de învăţământ şi-au făcut studiile 13365 de elevi, dintre care 522 (3,9%) de elevi au absolvit cursul complet[14]. Din cei 522 de elevi care au absolvit cursul complet liceal, 270 de elevi şi-au continuat studiile în instituţii de învăţământ superior, iar 91 de elevi au fost angajaţi în serviciul civil al regiunii. Analizând aceste date, putem menţiona că, deşi numărul de elevi care frecventau această instituţie de învăţământ era mare, totuşi nu toţi absolveau cursul liceal complet. Unii abandonau studiile din cauza lipsei de bani, sistemul de învăţământ din Imperiul Rus era contra plată, alţii erau exmatriculaţi din cauza nereuşitei la studii, iar o altă parte, după ce acumula un anumit bagaj de cunoştinţe, abandona studiile de bunăvoie.

De la 8 martie 1864, în Basarabia începe să funcţioneze şi prima instituţie de învăţământ secundar pentru fete, care la început activa ca Şcoală privată pentru fete, a cărei patroană era Liubovi A. Beliugova (Argint 2006, 124-125). Primul liceu pentru fete urmărea scopul de a atrage în sistemul de învăţământ fiicele de nobili, funcţionari, negustori şi ale altor pături sociale înstărite. În anul deschiderii Liceul dispunea de două clase începătoare, fiind întreţinut cu banii proveniţi de la impozitarea nobilimii, bisericilor şi mănăstirilor, care trebuiau să achite câte ¼ copeici pentru fiecare desetină de pământ deţinută. Aceşti bani, care se adunau în vistieriile din judeţe, urmau să fie transferaţi direct către liceu. Însă, banii astfel adunaţi nu erau suficienţi pentru întreţinerea acestei instituţii de învăţământ (în anul 1871 a fost acumulată suma de doar 11000 de ruble, în loc de 70000 necesară desfăşurării procesului de instruire). În acest context, Ministerul Învăţământului a refuzat finanţarea liceului. Ideea de a trece această instituţie de învăţământ în competenţa zemstvei guberniale a aparţinut Consiliului de tutelă a instituţiei. Consiliul de tutelă al liceului şi-a adresat propunerea printr-un demers din 29 august 1870 către Consiliul zemstvei guberniale (Доклад 1872, 18-19). Hotărârea adunării a fost dictată, pe de o parte, de necesitatea dezvoltării învăţământului pentru fete, pe de altă parte – de refuzul vistieriei de a contribui la organizarea acestei instituţii şcolare. Adunarea a hotărât ca zemstva să aloce anual, pentru întreţinerea liceului, 9430 ruble (Журналы 1872, 212-213). Din acest moment liceul privat este transformat în liceu de stat cu denumirea Liceul pentru fete de zemstvă din Chişinău (Труды 1902, 172).

Dacă pentru Liceul pentru băieţi dosarele de arhivă ne-au oferit date amănunţite pentru perioada studiată, apoi date cu privire la componenţa socială a elevelor Primului liceu pentru fete din Chişinău sunt fragmentare şi nu ne oferă un tablou la fel de complet. La sfârşitul primului an de activitate în această instituţie de învăţământ erau înscrise 70 de eleve, iar în anul următor numărul lor a ajuns la 92 de eleve (К истории 1920, 2). Către anul de învăţământ 1869/1870 această instituţie de învăţământ avea şapte clase principale şi două pregătitoare. În anul 1869 liceul era frecventat de 185 eleve care reprezentau următoarele stări sociale: 128 (69,2%) – fiice de nobili, 32 (17,3%) – fiice de negustori, 15 (8,1%) – fiice de mici burghezi, 10 (5,4%) – alte categorii (diagrama 1)[15]. Aceste date confirmă că circa 70,0% din numărul total de eleve admise în liceu erau fiice de nobili, urmate de fiice de negustorilor (cu circa 17,0%); un număr nu mai puţin reprezentativ îl constituiau fiicele de mici burghezi – 10 (5,4%) eleve. Aceeaşi situaţie am putut-o urmări şi în cazul Liceului pentru băieţi, precum şi la celorlalte instituţii de învăţământ de stat din regiune.

Pentru a vedea ce loc ocupau şcolile secundare în sistemul de învăţământ rus din Basarabia, vom analiza datele Direcţiei Şcolilor din Basarabiei pentru anul 1871 (tabelul 5).

[13] ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 680, f. 31.
[14] ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 8, f. 90.
[15] ANRM F. 1862, inv. 36, d. 45, f. 6.

Tabelul 5

Numărul şi dinamica numerică a elevilor din instituţiile de învăţământ din Basarabia la 1871*

Categoria Instituţiei de învăţământ	Numărul instituţiilor de învăţământ	Numărul de elevi			
		Băieţi	Fete	În total	În %
1. Licee Liceul pentru băieţi din Chişinău**	1	516	-	**516**	**21,1**
Liceul pentru fete	1	-	196	**196**	**8,0**
În total	**2**	**516**	**196**	**712**	**29,1**
2. Şcoli judeţene	8	878	-	**878**	**35,8**
În total	**8*** **	**878**** **	**-**	**878**	**35,8**
3. Instituţii de învăţământ particular Şcoală de categoria a 2-a	1	105	-	**105**	**4,2**
Şcoală de categoria a 2-a pension	2	10	84	**94**	**4,0**
Şcoală particulară (pentru fete)	1	-	24	**24**	**1,0**
Şcoală de categoria a 3-a	2	-	33	**33**	**1,3**
În total	**6**	**115**		**256**	**10,4**
4. Şcoli particulare evreieşti	**5**	**70**	**232**	**302**	**12,3**
5. Şcoli evreieşti de stat Şcoală de categoria 1-a	6	273	-	**273**	**11,1**
Şcoală de categoria a 2-a	1	27	-	**27**	**1,1**
În total	**7**	**300**	**-**	**300**	**12,2**
Numărul total	**28***** **	**1879**	**569**	**2448**	**100,0**

* ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 243, f. 356, 360.
** În anul 1870 Liceul pentru băieţi din Chişinău avea un pension şi cinci clase paralele (clasele I-a a V-a).
*** În suma totală la categoria şcoli judeţene nu sunt incluse: un curs suplimentar, un curs pedagogic şi două clase profesionale.
**** În numărul total de elevi ai şcolilor judeţene au fost incluşi şi elevii cursului pedagogic cu un număr de 62 de elevi şi 179 de elevi care frecventau cele două clase profesionale.
***** Conform documentului de arhivă numărul total al instituţiilor de învăţământ e de 38, administraţia includea în acest număr: pensionul de pe lângă liceul pentru băieţi, cele cinci clase paralele ale aceleiaşi instituţii şi cursul suplimentar şi cel pedagogic, precum şi cele două clase profesionale de pe lângă şcolile judeţene.

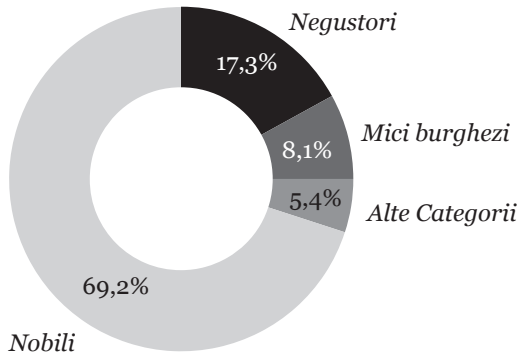

Datele *Tabelului 5* demonstrează că în anul 1871 în Basarabia activau 17 şcoli de stat (două licee, opt şcoli judeţene şi şapte şcoli evreieşti), care constituiau 60,7% din numărul total de 28 de instituţii de învăţământ şi 11 şcoli particulare (şase şcoli particulare şi cinci şcoli particulare evreieşti) – 39,3% din numărul total de instituţii de învăţământ. Din numărul total de 2448 de elevi care îşi făceau studiile în aceste şcoli, 1879 (76,7%) erau băieţi şi 569 (23,2%) – fete. Aceste date ne oferă posibilitatea să concluzionăm că pe parcursul primei jumătăţi a sec. al XIX-lea majoritatea elevilor erau de sex masculin, pe când instituţiile de învăţământ pentru fete sunt cu mult mai puţine la număr. Acest lucru se poate explica şi prin faptul că societatea încă nu vedea necesitatea de a-şi da fiicele la studii.

Din numărul total de elevi care frecventau aceste instituţii de învăţământ 878 (35,8%) îşi făceau studiile în şcolile judeţene, 712 (29,1%) în licee, 303 (12,3) – în şcoli particulare evreieşti, 300 (12,2%) – în şcoli evreieşti de stat şi 256 (10,4%) de elevi frecventau instituţiile de învăţământ particulare. Din cele expuse constatăm că majoritatea elevilor îşi făceau studiile în şcolile judeţene, urmaţi de cei care frecventau instituţiile de învă-

ţământ secundare din Basarabia. Un interes deosebit reprezintă şi şcolile evreieşti, care în anul 1871 erau 12 la număr, cu un contingent de 602 (24,5%) elevi. Ponderea copiilor de evrei în instituţiile de învăţământ din Basarabia era caracteristică pentru întreg secolul al XIX-lea: aceştia manifestau un interes deosebit faţă de studii, prin posibilităţile mult mai mari şi prin faptul că erau antrenaţi în diferite activităţi, ce necesitau cel puţin studii elementare.

Învăţământul secundar din Basarabia se caracterizează în această perioadă prin activitatea a două instituţii de învăţământ (una pentru băieţi, deschisă în 1833, şi alta pentru fete, deschisă în 1864). Analiza datelor de arhivă ne permite să concluzionăm că aceste instituţii de învăţământ ocupau un loc important în procesul de instruire a populaţiei basarabene. În mare parte, populaţia care opta pentru ca copiii lor să urmeze cursul şcolii secundare era formată din reprezentanţi ai categoriilor sociale înstărite. În condiţiile în care în Basarabia către anul 1871 activau doar 28 instituţii de învăţământ, prestarea liceelor era considerabilă. Prin urmare, liceul reprezenta o treaptă în formarea specialiştilor atât de necesari pentru autorităţi; totodată, deschidea elevilor drumul către admiterea în instituţiile de învăţământ superior.

Bibliografie

Argint 2006: L. Argint, Pagini din Istoria Liceului (Gimnaziului) nr. 1 de fete din Chişinău. In: Destin Românesc. Revistă de istorie şi cultură. Institutul Cultural Român, an I (XII), nr. 3-4 (Chişinău 2006), 124-133.

Cibotaru 1962: F.F. Cibotaru, Contribuţii la istoria învăţământului din Basarabia (1812-1866) (Chişinău 1962).

Poştarencu 1998: D. Poştarencu, O istorie a Basarabiei în date şi documente (1812-1940) (Chişinău 1998).

Доклад 1872: Доклад о принятии Кишинёвской женской гимназии в ведении Бессарабского земства – Доклады Бессарабской Областной Земской управы 2-му очередному Областному Земскому Собранию, бывшему в декабре 1870 г.: В: Сборник Бессарабского Земства, №2 (Кишинёв 1872), 12-18.

Журналы 1872: Журналы заседаний Бессарабского второго очередного Областного Земского Собрания 1870 г. В: Сборник Бессарабского Земства, №2 (Кишинёв 1872), 212-218

К истории 1920: К истории женского образования в Бессарабии. В: Бессарабия, №227 (Кишинёв 1920), 4.

Лотоцкий 1913: П. Лотоцкий, История Кишинёвской духовной семинарии, т. 1 (1813-1823) (Кишинёв 1913).

ПСЗРИ 1830: Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе, том III, 1828 (Санкт-Петербург 1830).

Труды 1902: Труды Бессарабской учебной архивной комиссии, т. 1 (Кишинев 1902).

Development of secondary education in Bessarabia in 1833-1871

Abstract

In this article we will analyze the development of the secondary education system in Bessarabia since 1833, when the first secular secondary public school was opened, until 1871, when the Russian Empire carried out a series of reforms, which affected the education system.

Secondary education in Bessarabia was introduced during the reign of Emperor Nicholas I (1826-1856). The Tsar's education policy was characterized by a number of limitations. The government intended to transform the education system into a tool to maintain and strengthen the regime. To achieve this, the tsarist government undertook some reorganization of the education system. This reorganization was aimed at the organization of schools on the basis of caste principle, raising children in a religious spirit, control over schools by the police and turning them into a means of Russification of non-Russian peoples. Under the new school statute from December 8, 1828 the continuity between parochial and county schools was eliminated, resulting in a two systems of education: primary education system, which included the county and parochial schools, and the system of secondary and higher education, which included gymnasiums and universities.

The lack of systematic education in the region was strongly felt. After four years of preparatory work, on September 12, 1833 a gymnasium for boys was opened in Chisinau. It was established in accordance with the statute of 1828 and had a seven-year course of study. Initially only three primary classes were opened. However, in the short term the Chisinau male gymnasium has become one of the main institutions of secondary education in the Odessa School District.

Changes in the Russian education system affected this school too. The reform of 1864 divided the secondary schools into three categories: classical gymnasiums, “real” gymnasiums and “real” schools. Under these regulations, the Chisinau male gymnasium received the status of a classical school. Under the new regulations, the main subjects here were classical languages and mathematics.

In the same year, on March 8, there was opened the first high school for girls aimed at educating daughters of nobles, officials, merchants and representatives of other wealthy estates. The school had two primary classes and was kept at the expense of taxation of the nobility, churches and monasteries.

During 1833-1871 there were two secondary educational institutions (one for boys and one for girls) for spreading the knowledge among the Bessarabian population.

Развитие среднего образования в Бессарабии в 1833-1871 годах

Резюме

В этой статье мы рассмотрим процесс развития среднего образования в Бессарабии, начиная с 1833 года, когда открылась первая средняя государственная школа, до 1871 года, когда в Российской империи был проведен ряд реформ, нашедших отражение и в системе образования.

Среднее образование в Бессарабии было введено во время правления императора Николая I (1826-1856 гг.). Царская политика в сфере образования характеризовалась рядом ограничений. Правительство намеревалось преобразовать систему образования в орудие поддержания и укрепления режима. Для достижения этой цели царское правительство провело некоторую реорганизацию системы образования. Она предусматривала организацию школы на основе сословного принципа, воспитание детей в религиозном духе, контроль над школами со стороны полиции, превращение их в средство русификации нерусских народов. В соответствии с новым школьным уставом от 8 декабря 1828 преемственность между приходскими и уездными училищами была ликвидирована, в результате чего образовались две системы образования: система начального образования, включающая в себя уездные и приходские училища, и система среднего и высшего образования, включающая в себя гимназии и университеты.

Отсутствие системного образования в регионе сильно ощущалось. После четырехлетней подготовительной работы, 12 сентября 1833 года в Кишиневе была открыта мужская гимназия. Она была создана в соответствии с уставом от 1828 года и имела семилетний курс обучения. Первоначально были открыты три младших класса. Однако, в короткий срок Кишиневская мужская гимназия стала одним из главных учреждений гимназического образования в Одесском учебном округе.

Изменения, произошедшие в российской системе образования, коснулись и этого учебного заведения. Реформа 1864 года разделила средние учебные заведения на три категории: классические гимназии, реальные гимназии и реальные училища. Согласно этому уставу, Кишиневская мужская гимназия получила статус классической гимназии. По новому уставу, основными предметами здесь были классические языки и математика.

В том же году, 8 марта, была открыта первая средняя женская школа, основная задача которой заключалась в воспитании дочерей дворян, чиновников, купцов и представителей других состоятельных сословий. Школа имела два начальных класса и существовала за счет денег, собранных от налогообложения дворянства, церквей и монастырей.

В период 1833-1871 гг. в Бессарабии существовало два средних учебных заведения (одно для мальчиков и одно для девочек), распространявших знания среди бессарабского населения.

27.01.2014

Tatiana Chicaroş, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

RAPORTURILE DOMNITORULUI MOLDOVEI MIHAIL STURDZA CU RUSIA

Eugen-Tudor Sclifos

Domnitorul Moldovei Mihail Sturdza, personalitate controversată a epocii moderne, prezintă un interes aparte pentru ştiinţa istoriei, şi nu numai, fapt explicat prin aceea că el a obţinut succese considerabile în mai multe domenii de activitate comparativ cu alţi domnitori. Această persoană cu aptitudini deosebite, la fel cum fusese şi Dimitrie Cantemir la vremea lui, dorea din toată inima să contribuie la eliberarea Ţării Moldovei, aflată sub protecţia Rusiei, care la acel timp dispunea de toate mijloacele pentru a putea fi o mare putere în sud-estul european.

Mihail Sturdza s-a născut la Iaşi, în 1794, după alte surse în 1795 (Lecca 1899, 466). Era fiul marelui logofăt Grigore Sturdza şi al Mariei Calimachi, fiica lui Grigore Calimachi şi nepoata lui Ioan Teodor Calimachi, iar mama ei, Elena Mavrocordat, era fiica lui beizadea Alexandru Mavrocordat şi a Smarandei Sulgearoglu, bunicul ei patern nefiind altul decât Nicolae Mavrocordat, primul domn fanariot (Gorovei 1995, 266). Copilăria domnitorului regulamentar s-a desfăşurat sub învăţătura abatelui de L'Hommé, originar din Luneville, emigrat în timpul revoluţiei franceze (Stourdza 1907, 37). Mai mult chiar, Mihail Sturdza îşi va trimite şi copiii în 1834 la Luneville (Platon 1991, 47). La formarea lui intelectuală a contribuit şi stabilirea unor relaţii cu junimistul sas Flehtenmacher, venit în Moldova în 1821.

Formarea politică a făcut-o în preajma bunicului său Nicolae Şuţu, contribuind la elaborarea Codului care poartă numele domnitorului. Situaţia privilegiată de care a dispus în timpul administraţiei lui Nicolae Şuţu îl deprinde cu necesităţile statului şi, ceea ce este mai important, îl ajută să înţeleagă necesităţile societăţii româneşti, care se afla într-o perioadă de tranziţie. Experienţei politice pe care a dobândit-o şi abilităţile demonstrate în administraţie, li s-au adăugat cunoştinţele vaste pe care le poseda. Cunoştea limbile franceză, greacă, germană, rusă, citea şi înţelegea limbile italiană şi engleză. Avea predilecţie pentru cultura clasică, poseda cunoştinţe avansate în domeniul istoriei şi filozofiei (Stourdza 1907, 36). Despre intrarea viitorului domn regulamentar al Moldovei în viaţa politică ne mărturiseşte Manolaki Drăghici, care spune că la 1812 „au rânduit (Scarlat Callimachi) şi pe Mihail voevod Sturdza, tânărul abia venit din şcoală, logofăt al doilea şi pe urmă l-au făcut vornic de aprozi, în al doilea an al domniei când s-a căsătorit cu fiica logofătului Vasile Roset".

În anul 1816 el primise de la Pini, consulul rus în Moldova, un atestat care confirma că a îndeplinit cu onoare funcţia de vornic de aprozi, iar acesta scria în semn de mulţumire pentru serviciul acestuia: „apreciez sentimentele de loialitate şi înţelepciune de care dă dovadă vornicul Mihail Sturdza" (Documente 1891, 1).

Consideraţiunile sale asupra Principatelor scrise în 1825 scot în evidenţă faptul că acesta doreşte să fie pe placul autorităţilor ruseşti, pentru a putea depăşi momentele grele prin care trecea Moldova. El se declară pentru o apropiere de Rusia, în detrimentul Imperiului Otoman, care se afla într-o situaţie grea. Sugestive în acest sens sunt cuvintele pe care acesta le adresează contelui Nesselrode, în care îşi arată adeziunea la Rusia: „eu doresc să fiu agreabil puterii protectoare şi ţării mele" (Documente 1891, 62).

Mihail Sturdza va duce o luptă acerbă pentru tronul Moldovei, fiind convins că domnia lui Ioniţă Sandu Sturdza este una de scurtă durată. El era de părere că Moldova trebuia să-şi îndrepte privirea spre Rusia, ţară care cunoscuse o ascensiune după Congresul de la Viena, care a pus capăt războaielor napoleoniene. Încă din 1827, în misiunea încredinţată în Principate, pentru pregătirea viitoarei ocupaţii militare ruseşti şi a elaborării unui memoriu asupra Principatelor (Caterley 1911, 94), colonelul Liprandi, „unul dintre agenţii

cei mai fini ai Rusiei" (Colson 1839a, 25), prietenul cel mai apropiat al lui Puşkin în perioada exilului acestuia la Chişinău, căsătorit mai târziu cu Zoe Samurcaş (Bezviconi 1940, 42), a găsit un colaborator docil intereselor Rusiei, nimeni altul decât Mihail Sturdza, care a manifestat un zel neobosit, dar şi o capacitate uimitoare de muncă în interesul Rusiei, câştigând repede sprijinul lui Kiseleff, încrederea şi bunăvoinţa curţii imperiale (Platon 1995, 234). După 1828, prezenţa rusă a devenit una vizibilă, nu doar din punct de vedere militar, ci şi din punct de vedere al deciziilor politice, instituţiile fiind subordonate autorităţilor de ocupaţie ruseşti. Personajele cele mai influente ale regimului erau Feodor Petrovici Pahlen (consilier privat al ţarului şi preşedinte al Divanurilor Principatelor), Matei Liovevici Minciaki (consulul general în Principate) şi mai ales Pavel Kiseleff, care avea sarcina de a aplica tratatul de la Adrianopol, fiind numit preşedinte plenipotenţiar al Divanurilor (Mârza 2005, 83). Mihail Sturdza insistă ca domnul să fie numit direct de Rusia, o persoană care să reprezinte interesele acesteia în ţară şi anume: „Singurul mijloc eficace este numirea domnului în persoana unuia care crede în misiunea sacră faţă de patrie, conformându-se vederilor puterii protectoare, o persoană care are această convingere" (Documente 1894, 35).

Lucrările comitetului de redacţie al Regulamentului Organic, începute sub Jeltuhin, au continuat sub stricta supraveghere şi colaborare a lui Kiseleff, noul preşedinte plenipotenţiar al Divanurilor, ajutat de Nicolae Şuţu pentru Moldova şi Nicoale Mavros pentru Muntenia. În lucrarea sa consacrată trecutului relaţiilor româno-ruse, N. Iorga îl caracteriza pe Kiseleff astfel: „Administrator de mare talent, anexionist convins care nu crede nici la dreptul la viaţă al naţiunilor mici şi nici în posibilitatea acestora de a face faţă imperiilor, şi-a îndeplinit misiunea justificând încrederea suveranului său, veghind la aplicarea celei mai bune constituţii posibile pentru Principate, în acord cu interesele Rusiei, al cărui mandatar era" (Iorga 1917, 275-276). În *Amintirile* sale, Radu Rosetti îl aprecia pe Mihail Sturdza ca pe unul dintre cei mai bine pregătiţi boieri, care putea ocupa tronul Moldovei: „A fost fără îndoială, bărbatul de stat cel mai capabil ce l-a produs Moldova de două veacuri încoace. S-a ocupat de tânăr de treburile publice şi unele din memoriile adresate de el Cabinetului de la Petersburg arată cât de serios îşi studiase ţara de timpuriu şi cu mintea lui puternică şi clară îşi făcuse de pe atunci idee exactă de adevăratele ei nevoi. Din tinereţe aspirase la domnie şi a ştiut să dobândească favoarea Petersburgului fără de care orice năzuinţă la scaun ar fi fost zadarnică" (Rosetti 1922, 179).

Rusia pretindea la un devotament direct pentru politica ei în principate şi anumite garanţii, care să-i asigure păstrarea influenţei şi asupra persoanelor desemnate. Rusia a găsit aceste calităţi în persoana vistiernicului Mihail Sturdza şi a lui Alexandru Ghica. Mihail Sturdza oferea imaginea unui personaj devotat puterii protectoare, care făcuse multe servicii Rusiei, pe de altă parte avea proprietăţi în Basarabia şi mai era un mare latifundiar în Principatul Moldovei (Gheorghescu-Buzău 1957, 3) care făceau din el, după expresia consulului rus de la Iaşi, Stemposki, un bun supus rus, dorit de ruşi pentru a fi mâna lor dreaptă în exercitarea protectoratului (Desprez 1850, 134). Pe de altă parte, unii boieri cum ar fi Roznovanu, Balş şi Conachi erau rivali puţin periculoşi pentru Sturdza, care mai avea avantajul că-şi plătise sprijinitorii, dar şi prin servicii aduse în trecut augustului protector (Gane s.a., 113). Totodată, Rusia nu dorea să aibă la conducerea Moldovei un domn, ci un guvernator rus, controlat în exclusivitate de consulul rus acreditat la Iaşi (Rosetti 2000, 112). De altfel, călătorul francez Auguste Labatut se exprima aşa: „Prinţul Sturdza fusese «muritorul fericit» pe care Rusia îl indicase ca domn sultanului" (Labatut 1838, 156). El fusese numit pentru a putea aplica în Moldova Regulamentul Organic, considerat unica persoană capabilă să aplice această legiuire, în condiţiile în care în Moldova domina arbitrariul şi dezordinea. De aceeaşi părere era şi Ştefan Scarlat Dăscălescu, care spunea: „Acest om, de n-ar fi avut un mare defect, dar un defect mare, care i-a pătat numele şi i-a înnegrit memoria, lăcomia nemărginită de avere şi avariţia exorbitantă, ar fi trecut, cel puţin la noi, de omul mare, că avea toate calităţile cerute ca să fie. În afară şi cu Rusia şi cu Turcia a fost bine" (Iorga 1932, 40).

Dând curs propriilor dorinţe, neascultând de sfaturile tatălui său, Grigore Sturdza, pentru a obţine tronul şi-a jertfit toată averea, ba mai mult, a mai împrumutat de la evreii avuţi din Iaşi, într-un final îşi atinse ţelul. Mai târziu un boier mol-

dovean avea să afirme: „pe tronul Moldovei veni domn Mihail Sturdza, care a deschis porţile Moldovei jidovilor, de au intrat în ţară, prin mijlocirea a 40000 de galbeni ce se vorbea că ar fi luat de la ei" (Xenopol 1910, 9-10). Dacă la Petersburg „îşi aşternuse treburile destul de bine", apoi şi la Constantinopol era de aşteptat ca totul să meargă bine. Dragomanul pe atunci al Porţii Vogorides (mai târziu va fi făcut prinţ de Samos), care la acea vreme era unul dintre sfetnicii cei mai credincioşi sultanului Mahmud, avea două fete care nu aveau zestre şi dintre care îi propuse una lui Mihai Sturdza cu făgăduiala că va fi făcut domn al Moldovei. Ambiţios din fire, fără scrupule, nu numai că a acceptat de a-i da un dar în bani însemnat tatălui logodnicei sale, ci şi promisiunea de a-l face pe Vogoride responsabil cu afacerile Moldovei pe lângă Poartă, dându-i şi o cantitate însemnată de bani ca leafă. Radu Rosetti face o caracterizare a situaţiei pe care îl aştepta pe Mihail Sturdza la Constantinopol: „Vechea noastră cunoştinţă din vremea Eteriei, Ştefanache Vogoride, fostul caimacam al Moldovei, care ştiuse să câştige favoarea sultanului Mahmud al II-lea, fiind chiar numit, pe o bucată de timp, beiu de Samos, de loc nu-şi părăsise aspiraţiunile la scaunul Moldovei, până în momentul în care Mihalache Sturdza a fost oficial desemnat ca viitor domn. Îndată ce Sturdza a sosit la Constantinopol, Vogoride i-a trimis răspuns că este dispus să nu-i facă greutăţi dacă... noul domn ia de soţie pe fiică-sa, Smaranda. Sturdza, fiind sigur de sprijinul Rusiei şi împins de ambasadorul acestei puteri, a dat un răspuns politicos, dar categoric de negativ. Atunci Vogoride, care cu prea puţină vreme înainte avusese prilej să facă Turciei un mare serviciu cu ocaziunea încheierii unei convenţii comerciale cu Anglia, a cerut sultanului o audienţă în care a expus lui Mahmud II dorinţa ca, el neputând fi domn al Moldovei, cel puţin noul voievod al acelui memleket (provincie) să aibă a lua de soţie pe fiică-sa, Smaranda. Sultanul, pe de o parte doritor să facă un bine favoritului său, iar pe de alta bucuros să fie neplăcut candidatului impus de Rusia, a făgăduit lui Vogoride că învestitura se va da noului domn al Moldovei, numai după ce se va fi căsătorit cu fiica lui. Şi, într-adevăr, data învestiturii nu se mai fixa, nenorocitul domn neînvestit se topea în cheltuieli la Stambul, fără ca nici intervenţiunile foarte categorice şi repetate ale ambasadei ruseşti la Poartă, nici propriile sale jalbe la sprijinitorii lui din Petersburg să fi putut obţine un rezultat imediat" (Rosetti 1922, 69). De asemenea, solid protejat sub umbrela bunelor raporturi cu Rusia (Isar 2004, 114), a imprimat atitudinii sale o notă de sobrietate în raport cu puterea suzerană, pe linia neamestecului acesteia în politica internă, datorită socrului său care avea o influenţă majoră în capitala otomană. Fiind asigurat astfel, în privinţa raporturilor cu cele două puteri, el va miza pe un regim autoritar, guvernând în numele Regulamentului Organic la redactarea căruia participase, asigurându-şi astfel însuşirea de bunuri materiale (Isar 2010, 213).

Mihail Sturdza se impuse cu uşurinţă la tronul Moldovei, datorită legăturilor cu Sturdzeştii aflaţi la curtea ţarului, vărul său Alexandru Sturdza (1791-1854), redactorul celebrului act al Sfintei Alianţe (Vergatti 2004, 168), consilierul ţarului (Bezviconi 1936, 56) şi cel care a avut un rol esenţial în reorganizarea Principatelor Române la 1828-1829, şi prin Ruxandra Sturdza, contesă de Edling, intima ţarinei Rusiei (Iorga 2006, 278), cea care primea la salonul ei din Petersburg pe duşmanii declaraţi ai lui Napoleon (Theodorian-Caradă s.n., 8).

Interesantă este perspectiva dată de cele două ţări occidentale în privinţa instalării lui Sturdza la cârma Moldovei. Felix Colson remarcă faptul că Mihai Sturdza îşi propusese de mult să devină domn şi că îşi pregătise cu tenacitate şi cu pricepere drumul spre tronul Moldovei. Acelaşi Colson subliniază că relaţiile anterioare cu Curtea de la Petersburg, colaborarea cu Liprandi şi apoi serviciile aduse Rusiei din timpul războiului, la care s-a adăugat rolul jucat la elaborarea Regulamentului Organic, i-au facilitat accesul la tron (Colson 1839b, 56). Pe de altă parte, el a fost cel însărcinat să ducă la Petersburg proiectul Regulamentului, ca „omagiu unui vasal datorat suzeranului său, a demonstrat nişte capacităţi şi un zel ieşit din comun, care l-au desemnat ca principal pretendent la tron cu multă vreme înaintea alegerii făcute de Rusia" (Chopin, Ubicini 1856, 160). După aprecierile lui Colson, domnul se plasează pe linia urmată de domnii Cantemir şi Ipsilanti, adică de partea Rusiei, urmând să servească interesele puterii protectoare, iar o eventuală abatere de la aceasta ar fi însemnat depunerea lui şi înlocuirea lui cu altcineva (Colson 1839b, 57). Pe de altă parte, publicaţia guvernului englez nu

aduce multă lumină cu privire la instalarea primilor domni regulamentari.

După plecarea lui Kiseleff, domnul moldovean i-a trimis o mulţumire în care notează: „În ceea ce mă priveşte, prin poziţia prin care Excelenţa Sa m-a situat, în timpul administraţiei tutelare şi luminate, mi-aţi îngăduit a-mi servi ţara cu loialitate, şi de a-mi fi atras stima şi încrederea Dumneavoastră. Ţin la aceasta mai mult decât la orice. Întreaga mea viaţă mi-o voi consacra cultivării acestor sentimente şi justificării alegerii pe care Excelenţa Sa a binevoit s-o facă" (Documente 1894, 106).

Instrucţiunile de la Petersburg, remise de Minciaky în 28 iulie 1834, fixau programul de guvernare, dând expresie unei autorităţi absolute a imperiului vecin de la răsărit, puterea protectoare (Berindei 1995, 55). Domnul regulamentar al Moldovei trebuia să redacteze periodic rapoartele explicative adresate consulului general al acestei puteri la Bucureşti, ambasadorului acesteia la Constantinopol şi guvernului ţarist, ceea ce însemna că Poarta şi-a pierdut toată autoritatea în această ţară. Domnul moldovean nu putea face nici cea mai mică mişcare fără avizul guvernului ţarist şi al reprezentanţilor acesteia în Moldova, ei având rolul de a apăra interesele puterii protectoare şi a asigura o bună guvernare în regiune (Jelavich 1984, 36). Domnul Sturdza urma să fie supravegheat în toate actele şi discursurile sale, în toate relaţiile sale, va deveni „o maşină de moscovitism" (Heliade-Rădulescu 1850, 60), un simplu executant al ordinelor verbale ale consulului imperial, protectoratul rus fiind văzut ca un „flagel", nu ca o binefacere din partea ţarului de a-i apăra pe creştini. Răspuns la aceste cereri al viitorului domn al Moldovei se arăta a fi o adevărată profesiune de credinţă. Deşi odată cu urcarea în scaunul domnesc a unui boier care făcea parte din grupul rusofililor şi cu plecarea fostului preşedinte rus al divanurilor, ingerinţele Rusiei în politica internă şi externă a ţării vor fi şi mai mari, odată cu instalarea „creaturilor sale" (Le Cler 1856, 326), adică consulii care supravegheau chiar şi cele mai mici chestiuni administrative. Toate problemele urmau să fie rezolvate la curtea de la Petersburg, ca urmare autonomia Principatelor devine una utopică, fiind pusă în pericol însăşi fiinţa statală a Moldovei.

Sturdza putea conta pe faptul că oficialităţile ruse de la Petersburg şi consulii din Iaşi i se vor alătura în lupta oricăror manifestări de liberalism, de împiedicare a oricăror încercări de subminare a vechiului regim. Cu toate acestea, sprijinul rusesc dat lui Sturdza n-a fost necondiţionat. Consulii interveneau în chestiunile politice de fiecare dată când considerau necesară intervenţia lor, dar nu întotdeauna de partea domnului. Consulii aveau o abilitate uimitoare de a-i opune domnitorului pe boieri, în aşa fel Rusia subordona şi mai mult ţara (Hitchins 1996, 214). În acest sens, Bois le Comte atrăgea atenţia lui Sturdza că atâta vreme cât pacea generală şi starea actuală de lucruri vor subzista în Europa o necesitate mai puternică decât voinţa oamenilor vor lăsa ţara sub influenţa absolută a Rusiei. Rusia nu vedea în domnitorul moldovean decât o „creatură a Rusiei" (Colson 1839a, 58). În pofida acestei comportări, Mihail Sturdza era complet devotat Rusiei şi nutrea un devotament personal faţă de ţarul Nicolae, ceea ce îl făcea să accepte multe intervenţii umilitoare din partea funcţionarilor ruşi.

Relaţiile dintre români şi ruşi în perioada regulamentară s-au redus, din nefericire, la aceste neîncetate conflicte cu consulul, de supravegherea cărora va încerca să scape domnul regulamentar al Moldovei. Datorită cooperării cu puterea protectoare, dar şi datorită aplicării Regulamentului, este numit cavaler al Ordinului Sfânta Ana, prima clasă, ca un semn de preţuire din partea ţarului Nicolae Pavlovici (Codrescu 1886, 161). Mihail Sturdza, într-un raport din 18 februarie 1835, salută decizia împăratului Rusiei de a dărui Moldovei unul din tunurile turceşti din cetatea Silistra, acest fapt fiind văzut de domnul moldovean ca o garanţie a interesului şi a înaltei protecţii din partea augustului protector. Astfel, tunul urma să asigure întărirea pazei carantinei la Dunăre, văzută de Sturdza ca o măsură pozitivă pentru întărirea protecţiei Moldovei.

Domnul Moldovei, excesiv de obedient şi foarte atent la pretenţiile Rusiei, se afla permanent în graţiile ei. Moldova nu era considerată decât „provincie încredinţată administraţiei sale", precum rezultă dintr-un răspuns la felicitarea de Anul Nou a ambasadorului rus la Constantinopol, Buteniev, la 8 ianuarie 1837.

Consulul sard Geymet, trecând prin Moldova, în primăvara anului 1838, făcea următoarea carac-

terizare domnului moldovean: „domnul actual al Moldovei este foarte avar. În politică se zice despre el că nu are alt scop decât să fie pe placul Rusiei şi în convergenţă cu vederile acestei puteri; iar dacă va fi cazul va face posibilă ocuparea acestor ţări foarte uşor" (Geymet 1838, 123).

În perioada domniei lui Mihail Sturdza s-au perindat mai mulţi consuli: Timkovski, Besack, Kotzebue. În august 1838 sosi la Iaşi noul consul rus, Besack, care fusese în 1808 omul de încredere al lui Prosorovski, care va găsi în persoana domnului moldovean un oponent pe măsura sa (Jelavich, Jelavich 1962, 124). Sturdza întreţine cu el până la un moment dat raporturi foarte bune. Îi comunică despre procesele ce vor avea loc, cerându-i totodată îndepărtarea agitatorilor care îi tulbură domnia, exprimându-şi concomitent încrederea că posesiunile pe care le are în Basarabia, trecutul său pus în slujba Rusiei, ideile sale conservatoare sunt garanţii suficiente pe care le oferă guvernului imperial rus (Filitti 1915, 481). Ulterior, aceste relaţii s-au tensionat. Greutăţile pe care i le-a cauzat domnului moldovean a fost crearea problemei deficitului bugetar pe anul 1838. Ca urmare a acestui fapt, domnul se văzu nevoit să acopere deficitul din buzunarul său, arătându-i totodată lui Besack că unele cauze ale deficitului sunt anterioare domniei sale. Cum se observă şi în acest caz, consulul rus juca rolul de mediator între opoziţie şi principe, fiecare dispută sporind şi mai mult influenţa în Principate şi ingerinţele în politica internă (Chainoi 1853, 46). Besack a încercat chiar destituirea lui Sturdza, dar a acţionat prea imprudent, că fie încuviinţat de curtea protectoare.

Este interesantă poziţia pe care a luat-o Rusia faţă de domnul moldovean, deşi aceasta se raliase planurilor lui Ion Câmpineanu, în anul 1839. El îi comunica consulului francez Huber că fusese informat de la Petersburg că ţarul, aflând că se raliase planurilor de acţiune ale lui Ion Câmpineanu, ar fi rostit grave ameninţări la adresa sa: „Ignoră el faptul că eu îl pot depune cu ajutorul a câţiva cazaci, deportându-l întru-un loc de unde nu va putea reveni vreodată în politică?" (Documente 1913, 778-779). Domnitorul moldovean, îngrijorat de ameninţările care urmau să vină la adresa sa, se apăra, declarând agenţilor ruşi că l-a cunoscut la Colson doar accidental şi nu poate fi făcut răspunzător pentru cele scrise de el. Mai mult, Mihail Sturdza în toate deciziile sale are nevoie de acceptul Rusiei, el nu dorea unitatea românilor sau colaborarea cu polonezii (Platon 2005, 1993). Cabinetul de la Petersburg nici nu arătase îngrijorare faţă de demersul politic al lui Câmpineanu, având convingerea că cele două mari puteri occidentale nu vor putea întreprinde nimic, în condiţiile în care, pe plan internaţional se profila cea de-a doua criză egipteană. Ba mai mult, Rusia notează că cabinetul englez a depus eforturi considerabile pentru a asocia Principatele intereselor poloneze, românii, însă nu au dorit decât să se ocupe decât de interesele lor naţionale.

Revoluţia din Moldova va reprezenta sfârşitul perioadei regulamentare care va culmina cu semnarea Convenţiei de la Balta-Liman din 1849. Mihail Sturdza înăbuşă tentativa de revoluţie din Moldova, iar acuzaţiile la adresa sa deveneau tot mai acide, iar situaţia tensionată. Convenind ca cele două puteri (protectoare şi suzerană) să conlucreze împreună pentru menţinerea statu-quoului politic şi strategic al Principatelor Române, îi însărcinează această misiune, din partea Imperiului Otoman, lui Talaat Efendi. Rusia îl trimite în această misiune de menţinere a integrităţii Imperiului Otoman pe Alexandru Osipovici Duhamel, care „era un personaj important cu titlul de comisar împărătesc extraordinar al Curţii protectoare" (Sion 2000, 156), având sarcina de a-i superviza pe cei doi domnitori români (Varta 1998, 29). Se spunea despre Duhamel că avea „misiunea de a-l face pe Vodă să intre în legalitate" (Sion 2000, 156-157). Dacă primul urma să ajungă la Bucureşti, reprezentantul Rusiei sosea la Iaşi la 12 aprilie 1848, unde a avut o întrevedere cu prinţul Sturdza (Bezviconi, 1947, 43). Iată ce menţiona generalul Duhamel în *Autobiografie*, publicată în revista *Arhiva Rusă:* „Cu toate că şi în Moldova exista o oarecare agitaţie a spiritelor, Sturdza ţinea frâiele conducerii în mâinile sale sigure şi nu existau temeri ca ar fi antrenat într-un eventual conflict".

Opoziţia împotriva domnitorului Mihai Sturdza lua o amploare mai mare. Într-un raport din 25 martie 1849, înaintat lui Nesselrode, Tumanski comunica despre apelurile insistente ale boierilor de a-l destitui pe domnul Moldovei. La ultima întrevedere pe care consulul rus o avuse cu prinţul Sturdza, acesta din urmă declarase că nu ţine absolut deloc la poziţia sa „de care este complet dezgustat" şi că nimic nu i se pare mai

potrivit decât să revină la viaţa simplă de persoană particulară (Varta 1998, 458). La 13 mai 1848 generalul Duhamel îl informa pe Nesselrode că i-a comunicat domnului moldovean Mihail Sturdza sosirea momentului ca el să renunţe la tronul Moldovei, fapt care era în interesul puterii protectoare pentru a reuşi să prevină o nouă mişcare revoluţionară. Prinţul i s-a adresat generalului rus, cerându-i permisiunea de a se întoarce în Basarabia în momentul în care demisia sa va fi acceptată de Rusia (Varta 1998, 476). Duhamel i-a cerut cancelarului Nesselrode să dispună ca lui Mihai Sturdza să nu i se creeze obstacole pentru a sosi în Basarabia.

Aşadar, după 15 ani de guvernare, Mihail Sturdza se retrăgea de pe tronul Moldovei, în locul său fiind numit Grigore Alexandru Ghica.

Bibliografie

Berindei 1995: D. Berindei, Diplomaţia românească modernă (Bucureşti: Ed. Albatros), 1995.

Bezviconi 1936: Gh. Bezviconi, Din vremea lui Alexandru Sturdza. In: Din trecutul nostru, IV (Chişinău 1936), 1-81.

Bezviconi 1940: Gh. Bezviconi, Însemnări contemporane ruse despre Principate 1822-1856. In: Din alte vremi (Bucureşti 1940).

Bezviconi, 1947: Gh. Bezviconi, Călători ruşi în Moldova şi Muntenia (Bucureşti 1947).

Caterley 1911: J. Caterley, Românii (traducere de Eugen Lovinescu) (Fălticeni 1911).

Chainoi 1853: G. Chainoi, Dernière occupation de Principautés Danubiennes par la Russie (Paris 1853).

Chopin, Ubicini 1856: M. Chopin, A. Ubicini, Provinces dabubiennes et roumaines (Paris 1856).

Codrescu 1886: Th. Codrescu, Uricariul (Iaşi 1886).

Colson 1839a: F. Colson, Coup d'oeil rapide sur l'état des populations chretiennes de la Turquie d'Europe (Paris 1839).

Colson 1839b: F. Colson, De l'état présent et de l'avenir. Des Principautés de Moldavie et de Valachie suivi des traités de la Turquie avec la Puissance Europeennes, et d'un carte des Pays Roumaine (Paris 1839).

Desprez 1850: H. Desprez, Les peuples de l'Autriche et de la Turquie. Histoire contemporaine des Illyrriens, des Magyars, des Roumains et de Polonais, tome I (Paris 1850).

Documente 1891: Documente privitoare la istoria românilor: Urmare la colecţia lui Eudoxiu de Hurmuzachi: volum 4, Supliment I, (1802-1849), adunate, coordonate şi publicate de D.A. Sturdza şi O. Lugoşianu (Bucureşti 1891).

Documente 1894: Eu. Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria românilor, volum V Supliment I (1822-1838) (Bucureşti 1894).

Documente 1913: Eu. Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria românilor, volum 17 (1825-1846) (Bucureşti 1913).

Filitti 1915: I. Filitti, Domniile române sub Regulamentul Organic (Bucureşti 1915).

Gane s.a.: N. Gane, Trecute vieţi de doamne şi domniţe, vol. III: De la restabilirea domniilor pământene până la Unirea Principatelor (1822-1859) (Bucureşti: Editura Ziarului Universul s.a.).

Geymet 1838: B. Geymet, Aperçu sur les Principautes de Moldavie et de Valachie. In: (Coord. D. Buşă) Călători străini despre Ţările Române în secolul al XIX-lea, vol. III (1831-1840) (Bucureşti 2006).

Gheorghescu-Buzău 1957: Gh. Gheorghescu-Buzău, Un mare latifundiar din Moldova după tratatul de la Adrianopol Mihai Sturdza. In: **Studii şi materiale de istorie modernă,** nr. 1. Institutul de Istorie N. Iorga (Bucureşti 1957).

Gorovei 1995: Şt.S. Gorovei, Sângele domnesc al lui Mihail Vodă Sturdza. Arhiva Genealogică II/3-4, 1995, 265-268.

Heliade-Rădulescu 1850: I. Heliade-Rădulescu, Le protectorat du czar ou la Roumanie et la Russie. Nouveaux documents sur la situation européene (Paris 1850).

Hitchins 1996: K. Hitchins, Românii 1774-1866 (Bucureşti: Editura Humanitas), 1996.

Iorga 1917: N. Iorga, Histoire des relations russo-roumaines (Iaşi 1917).

Iorga 1932: N. Iorga, Un cugetător politic moldovean de la jumătatea secolului al XIX-lea. Ştefan Dăscălescu. In: ARMSI, s. III, t. XIII, Mem. 1, 1932.

Iorga 2006: N. Iorga, Istoria Românilor, vol. VIII. Revoluţionarii (Bucureşti: Editura Enciclopedică 2006).

Isar 2004: N. Isar, Principatele Române de la 1821 la 1848. Sub semnul renaşterii naţionale (Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti 2004).

Isar 2010: N. Isar, O istorie a Principatelor Române. De la emanciparea politică la unire. 1769-1859 (Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti 2010).

Jelavich, Jelavich 1962: Ch. Jelavich, B. Jelavich, The education of a russian statesman the memory of Nicholas Karlovitc Giers (Berkeley and Los Angeles: University of California Press 1962).

Jelavich 1984: B. Jelavich, Russia and the formation of Romanian National State (1821-1878) (Cambridge 1984).

Labatut 1838: A. Labatut, Bucarest et Jassy. Revue de Paris, nouvelle serie, tome L, 1838, 143-158.

Le Cler 1856: G. Le Cler, La Moldo-Valachie, ce qu'elle a eté, ce qu'elle est, ce qu'elle pourrait être (Paris 1856).

Lecca 1899: O.-G. Lecca, Familiile boiereşti române. Istoric şi genealogie (după izvoare autentice) (Bucureşti 1899).

Mârza 2005: R. Mârza, Rusia şi Principatele Române în epoca regulamentară. O perspectivă culturală. In: Annales Universitatis Apulensis, Series Historica, 9, I (Alba Iulia 2005), 83-91.

Platon 1991: Gh. Platon, Mihai Sturdza – domnul regulamentar al Moldovei. Revista de Istorie a Moldovei II/3, 1991, 44-55.

Platon 1995: Gh. Platon, Mihail Sturdza şi judecata istoriei. Arhiva Geanealogică II/3-4, 1995.

Platon 2005: Gh. Platon, Românii în veacul construcţiei naţionale. Naţiune, frământări, mişcări sociale şi politice, program naţional (Bucureşti: Editura Enciclopedică 2005).

Rosetti 1922: R. Rosetti, Amintiri. Ce-am auzit de la alţii (Iaşi 1922).

Rosetti 2000: R. Rosetti, Acţiunea politicii ruseşti în principate (Bucureşti: Editura Carte Românească 2000).

Sion 2000: G. Sion, Suvenire contemporane (Bucureşti 2000).

Stourdza 1907: Al. A.C. Stourdza, Règne de Michel Stourdza prince regnant de la Moldavie 1834-1849 (Paris 1907).

Theodorian-Carada s.n.: M. Theodorian-Caradă, Sofia Swetchin (Bucureşti s.n.).

Varta 1998: I. Varta, Revoluţia de la 1848 în Ţările Române: documente inedite din arhivele ruseşti (Chişinău: Editura ARC 1998).

Vergatti 2004: R.Şt. Vergatti, Boierul Alexandru Sturdza şi Sfânta Alianţă. In: Argessis. Studii şi comunicări. Seria Istorie (Piteşti 2004).

Xenopol 1910: A.D. Xenopol, Din amintirile unui boier moldovean din jumătatea întâia a veacului XIX. Dimitrie Ghiţescu (1814-1889) (Bucureşti 1910).

Prince Mihail Sturdza and his relations with Russia

Abstract

Mihail Sturdza, prince of Moldavia from 1834 to 1849, was a controversial figure in the modern history of Moldova. Mihail Sturdza was not just a political instrument of Russia in Romanian principalities, nor a governor of an ordinary Russian guberniya that was in his administration. Russia had created sufficient means to exercise control over the principalities, especially through the Russian consuls, as well as through information services.

Prince Mihail Sturdza managed to skillfully use the protectorate of Russia to create political ascendancy in Moldova.

Close cooperation with the tsarist authorities, services rendered to Russia in the war of 1828-1829, personal contribution to the development of the Organic Regulations constituted sufficient evidences of Mihail Sturdza's loyalty to Russia for the protectorate. He was supported from Petersburg by his cousins Alexandru Sturdza (1791-1854), one of the greatest theologians of the time, one of former advisers of Tsar Alexander I, and Ruxandra Sturdza. During his reign, he was trying to get out from under Russian tutelage, which he failed. Despite this, he enjoyed the consideration of Russian officials.

Отношения господаря Молдовы Михаила Стурдзы с Россией

Резюме

Михаил Стурдза, господарь Молдавского княжества с 1834 по 1849 год, был противоречивой фигурой в новой истории Молдовы. Он не был просто инструментом русской политики в румынских княжествах и губернатором простой российской губернии. Россия имела достаточно средств осуществления контроля над княжествами, особенно через русских консулов, а также благодаря информационным службам.

Князь Михаил Стурдза сумел искусно использовать протекторат России, чтобы обеспечить себе политическое влияние в Молдове, с самого начала надеясь на капитуляцию Порты.

Тесное сотрудничество с царскими властями, услуги, оказанные России в войне 1828-1829 гг., участие в разработке Органического регламента были для протектората достаточными аргументами лояльности Михаила Стурдзы к России. В Петербурге ему оказывали поддержку двоюродный брат Александр Стурдза (1791-1854), один из выдающихся богословов того времени, бывший советник Александра I, и двоюродная сестра Руксандра Стурдза. Во время своего правления он пытался выйти из-под российской опеки, что ему не удалось. Несмотря на это, он пользовался расположением крупных русских чиновников.

15.01.2014

Eugen-Tudor Sclifos, Institutul de Istorie al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

INSTITUIREA ŞI ACTIVITATEA ŞCOLILOR LANCASTERIENE DIN BASARABIA în anii ’20-’40 ai secolului al XIX-lea

Valentin Tomuleţ

Încorporarea în 1812 a Basarabiei în Imperiul Rus a condiţionat schimbări majore în dezvoltarea culturii naţionale moldoveneşti, acestea fiind operate treptat. Mediul cultural pe care l-a găsit noua stăpânire rusească în Basarabia a fost de aşa natură încât, pentru a domina, ţarismul a fost nevoit, cel puţin pentru o anumită perioadă de timp, să păstreze starea lucrurilor de înainte – să acorde o autonomie limitată regiunii, să păstreze particularităţile existente în domeniile economic, social şi administrativ, să respecte tradiţiile şi obiceiurile în care a trăit populaţia românească dintre Prut şi Nistru veacuri întregi.

De altfel, învăţământul, care reprezintă un factor de progres şi o componentă dintre cele mai importante în patrimoniul spiritual al unui popor şi al unei ţări, se include în dezvoltarea societăţii şi evoluează în strânsă legătură cu schimbările ce au loc în societate. Progresul istoric este direct condiţionat de posibilitatea de însuşire a cunoştinţelor utile şi de transmitere a acestora de la o generaţie la alta.

Tendinţele de modernizare şi europenizare care s-au impus ca strict necesare şi obligatorii în viaţa economică, socială, politică şi culturală a Basarabiei pe parcursul sec. al XIX-lea prezintă un interes deosebit. Cunoaşterea lor permite elucidarea particularităţilor evoluţiei acestei provincii sub regim de dominaţie ţaristă, contribuie la o abordare adecvată a multitudinii de probleme majore ce ţin de relaţiile social-economice, politice şi culturale ale Basarabiei cu Imperiul Rus în epoca modernă.

Studierea diverselor probleme legate de învăţământul primar din Basarabia în sec. al XIX-lea rămâne actuală, întrucât deschide perspectiva cunoaşterii mai aprofundate a politicii de rusificare şi de deznaţionalizare a românilor basarabeni prin intermediul învăţământului (exemplu servind, în acest context, învăţământul primar lancasterian), permite evidenţierea trăsăturilor generale şi particulare ale acestui proces, stabilirea etapelor de bază în care el a derulat.

Cu toate că literatura de specialitate înregimentează un număr relativ mare de lucrări consacrate studierii diverselor aspecte ale istoriei Basarabiei după anexarea ei la Imperiul Rus, constatăm că unele aspecte ale problemelor legate de învăţământul primar, în special vizând cel lancasterian, au rămas în afara cercetărilor, deşi problema a fost abordată tangenţial de mai mulţi cercetători (Михиевич 1843, 17-20; Ганицкий 1878, 43-48; Jarcuţchi, Volcov 1992, 66-79; Voloşin 1999, 83-86; Eţco 2010, 123-140; etc.)[1], altele fiind tratate unilateral şi tendenţios. În pofida faptului că Tratatul de la Bucureşti din 16 (28) mai 1812 a dezbinat o ţară şi un popor, Moldova fiind trunchiată aproape în jumătate, iar teritoriul dintre Prut şi Nistru – anexat la Rusia contrar voinţei băştinaşilor, în provincie stabilindu-se un nou regim de dominaţie – cel rusesc, în pofida caracterului reacţionar al acestei politici, anexarea Basarabiei la Rusia era caracterizată în istoriografia oficială rusă şi sovietică drept un act progresist, iar de aici şi celelalte aspecte ce ţin de istoria acestui pătimit popor.

Prin această prismă erau tratate şi problemele ce ţin de studierea învăţământului, în general, şi a celui lancasterian, în particular.

În studiul de faţă, fără a recurge la o amplă analiză istoriografică, vom pune în discuţie problema instituirii şi activităţii învăţământului primar lancasterian din Basarabia în anii ’20-’40 ai sec. al XIX-lea. Scopul urmărit rezidă în a cerceta condiţiile istorice în care a apărut şi s-a dezvoltat învă-

[1] În acest articol nu vom analiza deschiderea şi activitatea şcolilor lancasteriene în coloniile bulgare, aspecte abordate deja în literatura moldovenească şi în cea bulgară (Радкова 1979, 15-21; Поглубко 1980, 42-59; Грек 1993, 15-21; Червенков 2002, 23-34; Duminica 2013, 49-50; Думиника 2014, 139-150).

ţământul lancasterian şi influenţa pe care acesta a exercitat-o asupra dezvoltării învăţământului, în general, şi a progreselor sociale din Basarabia pe parcursul sec. al XIX-lea, în particular. Un interes deosebit prezintă şi caracteristica principalelor personalităţi care au susţinut şi au promovat învăţământul lancasterian în Basarabia.

Chiar de la început, trebuie să constatăm că deşi există câteva studii dedicate special acestei probleme, materialul documentar depozitat în Arhiva Naţională a Republicii Moldova, în Arhiva de Stat din regiunea Odesa şi în Arhiva Istorică de Stat din Rusia (Petersburg) rămâne, până în prezent, nevalorificat şi îşi aşteaptă cercetătorul.

Învăţământul lancasterian nu a apărut în Basarabia pe un loc gol. Pe parcursul secolelor în Chişinău îşi desfăşurau activitatea categorii sociale care aveau neapărat nevoie de cunoştinţe de carte. Dintre aceste categorii făceau parte nu doar feţe bisericeşti (preoţi, călugări), dar şi reprezentanţi ai administraţiei de stat şi ai fiscului, negustori, târgoveţi, cămătari, meşteşugari (Eşanu 2013, 169). Erau ştiutori de carte şi o parte din boieri, care erau familiarizaţi cu cultura europeană.

Sistemul de învăţământ lancasterian[2] poartă numele pedagogului englez Joseph Lancaster (1771-1838), care învăţa fără plată copiii săraci. Fiind susţinut de Korston şi Fox, fondatorii *British and foreign Society for education,* Joseph Lancaster instituie prima şcoală normală, după sistemul învăţământului reciproc, care ulterior a căpătat o largă răspândire în întreaga Europă. Sistemul de învăţământ lancasterian este original prin faptul că metodele de instruire nu poartă un caracter pur religios şi este destul de accesibil. Predarea religiei se limita la citirea Bibliei, fără comentarii, iar în şcoli erau primiţi elevi de diferite confesiuni religioase (Энциклопедический 1896, 576).

Sistemul Bell-Lancaster, sau aşa-zisa metodă de instruire reciprocă, era foarte răspândit în Anglia şi Germania; el şi-a găsit o largă aplicare şi în Rusia, inclusiv în Basarabia. Trebuie, însă, de menţionat că ideea învăţământului reciproc a fost lansată încă de Jan Amos Komensky (28 martie 1592 - 15 noiembrie 1670), ceh din Moravia, unul dintre eminenţii reprezentanţi ai gândirii pedagogice universale (Voloşin 1999, 83). Acest sistem de şcoli se baza pe metoda de învăţământ reciproc. Astfel, în cazul unei organizări corecte a acestuia, trebuiau să fie instruiţi de la 200 până la 800 de elevi, cărora li se formau deprinderi de a citi, a scrie şi a socoti. Iniţial, învăţătorul îi instruia pe cei mai capabili elevi care, la rândul lor, urmau să instruiască grupe de colegi noi veniţi sau cărora însuşirea cunoştinţelor le venea mai greu (Chicaroş 2009, 189).

Interesul deosebit pentru şcolile lancasteriene în Rusia din primul sfert al sec. al XIX-lea se transformă într-o adevărată mişcare socială. Acest sistem atrăgea masele largi ale populaţiei prin perspectiva de a le da repede cunoştinţe elementare, fiind şi puţin costisitor. Astfel, cercetătorii N.A. Konstantinov şi V.Ya. Struminski constată că sistemul de învăţământ lancasterian s-a bucurat de succes în acele cercuri ale Europei Apusene, care din diferite motive erau interesate de accelerarea învăţământului primar în masă (Константинов, Струминский 1949, 75).

Datorită ritmului tot mai alert de dezvoltare, societatea românească din Basarabia a simţit şi ea nevoia de a crea şcoli care să dea într-un timp scurt un volum relativ de cunoştinţe şi anumite norme de convieţuire socială necesare fiecărui tânăr. Astfel, vom menţiona că în anul 1815 negustorii şi reprezentanţii altor categorii sociale din oraşul Chişinău se adresează mitropolitului Basarabiei Gavriil Bănulescu-Bodoni cu rugămintea de a deschide şcoli în capitală, „...pentru a-i învăţa carte pe copii în limba maternă" (Cibotaru 1962, 44). Pentru întreţinerea scoliilor care urmau a fi organizate se propunea să fie folosită o parte din venitul orăşenesc, numit „*venitul cotului târgului*, care mai nainte era a fi erosit (destinat - *V.T.*) şcolii obşteşti, ce se zicea domnească aicea în Chişinău" (Tomescu 1936, 21-22). Însă, la acel moment, această cerere nu a fost susţinută de administraţia regională şi imperială. Pe parcurs, autorităţilor locale le-au fost prezentate şi alte cereri în care se insista asupra necesităţii de a fi deschise în Basarabia instituţii şcolare. Spre exemplu, în anul 1817 s-a întreţinut o corespondenţa intensă în vederea deschiderii unui pension de fete la Chişinău, dar nici această încercare nu s-a soldat cu succes.

[2] La începutul sec. al XIX-lea, un oarecare Bell, englez de origine, a deschis în oraşul Mandras o şcoală elementară, la baza căreia era pus principiul instruirii reciproce. Pe parcursul anului şcolar, elevii erau repartizaţi şi instruiţi în mai multe grupe, după gradul cunoştinţelor însuşite. Noii-veniţi învăţau de la cei care au însuşit anumite cunoştinţe cu ajutorul unor table intuitive, special concepute în acest sens. Noul sistem de instruire necesita puţine cadre didactice (Neaga 1934, 2).

În Basarabia, şcolile lancasteriene au fost introduse la dorinţa şi iniţiativa împăratului Alexandru I, care, în urma vizitei sale din 1818 în noua provincie anexată, a dispus, prin secretatul său de stat contele I.A. Capo d'Istria, să se facă toate pregătirile necesare pentru a institui în Basarabia şcoli de învăţământ reciproc[3].

Corespondenţa şi pregătirea pentru deschiderea şcolilor de învăţământ reciproc în Basarabia au durat cinci ani. Aceasta se explică prin faptul că, la început, guvernul ţarist nu avea o idee clară despre ceea ce trebuie să prezinte şcolile primare şi şcolile de învăţământ reciproc, pe care intenţiona să le organizeze. Referitor la această problemă s-au purtat discuţii aprige între forţele reacţionare, care nu susţineau tendinţele de modernizare şi europenizare, progresiste, ale societăţii ruse, interesate în aceste schimbări. Cu timpul s-au format două centre, care se preocupau de chestiunile organizării învăţământului reciproc. Unul din aceste centre era „Societatea benevolă pentru înfiinţarea şcolilor de învăţământ reciproc", care se deosebea prin idei progresiste. Cercetările atestă că această organizaţie se afla sub influenţa nemijlocită a decembriştilor, fiind un fel de filială pedagogică a „Uniunii Propăşirii" – organizaţie a decembriştilor instituită în ianuarie 1818 la Moscova.

„Societatea benevolă" a desfăşurat o largă activitate în ce priveşte organizarea şcolilor pentru poporul simplu, mai ales pentru copiii soldaţilor. Activitatea acestei societăţi a inclus mai multe aspecte: editarea literaturii didactice şi metodice, pregătirea profesorilor, colectarea mijloacelor băneşti şi alte preocupări (Cibotaru 1962, 47).

Al doilea centru care se ocupa cu organizarea acestor şcoli era „Comitetul pentru organizarea şcolilor de învăţământ reciproc"[4]; acesta promova linia oficială, reacţionară, a guvernului. Acest Comitet era format din cei mai reacţionari membri ai Direcţiei principale a şcolilor din cadrul Ministerului Învăţământului Public. Principalul lui scop era să controleze activitatea „Societăţii benevole" şi a şcolilor organizate de ea, care trebuia adaptată scopurilor şi intereselor autocraţiei imperiale. Caracterul divergenţelor dintre forţele reacţionare şi cele progresiste din Rusia apărute la sfârşitul deceniului întâi – începutul deceniului doi ale sec. al XIX-lea, axate pe problema deschiderii şcolilor de învăţământ reciproc, poate fi uşor determinat la o examinare amănunţită a procesului de instituire a primelor şcoli lancasteriene în Basarabia (Cibotaru 1962, 47).

Însă, dorinţa împăratului Alexandru I de a deschide în Basarabia şcoli de tip lancasterian nu a putut fi realizată decât în anul 1824. Aceasta din diferite motive, în special din lipsa învăţătorilor care să cunoască această metodă de instruire şi a materialului didactic necesar. Pentru soluţionarea acestei probleme, la 17 martie 1820 Guvernul Regional, prin intermediul rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei A.N. Bahmetev, se adresează mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni cu cererea să fie recomandaţi trei tineri care să cunoască bine atât ruseşte, cât şi româneşte, pentru a fi trimişi, pe socoteala statului, la Petersburg. Acolo, aceştia urmau să se specializeze în aplicarea metodei lancasteriene şi, în acelaşi timp, să supravegheze redactarea tablelor româneşti. Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a recomandat trei tineri studenţi de la Seminarul Teologic din Chişinău: pe Iacob Hâncu (Ghinculov) (viitor savant lingvist, autorul lucrărilor „Descrierea regulilor gramaticii valaho-moldave" şi „Adunarea de scrieri şi traduceri în proză şi versuri pentru exerciţii în limba valaho-moldavă", din 1839 – şef al Catedrei de Limbă moldavo-valahă din Petersburg (Ciobanu 1992, 90; Jarcuţchi, Volcov 1992, 69-70), Laurenţiu Kuniţki şi Teodor Bobeicu, care, plecând la Sankt Petersburg, au urmat timp de un an Institutul Pedagogic. În iulie 1821, terminând studiile, ei se întorc la Chişinău, dar intră din nou în seminar, deoarece, din cauza că lipsea materialul didactic (care nu fusese tipărit), şcolile lancasteriene n-au putut fi deschise (Neaga 1934, 3; Tomuleţ 2012, 160).

Pentru alcătuirea şi tipărirea tablelor[5] necesare, încă în luna martie 1820 mitropolitul Gavriil Bă-

[3] Despre introducerea sistemului de învăţământ lancasterian în Basarabia a *se vedea* mai detaliat: Ганицкий 1877, 993-1016; Ганицкий 1878, 43-48.

[4] Din cauza că nu erau respectate programele pentru deschiderea şcolilor de învăţământ lancasterian, care prezenta un sistem de predare reciprocă, a fost necesară implicarea împăratului, care a dat ordin să fie instituit un Comitet special, format din membrii administraţiei şcolare, care urmau să se ocupe de soluţionarea acestei probleme. Comitetul trebuia să elaboreze principiile în baza cărora urmau să fie deschise aceste instituţii de învăţământ şi să alcătuiască programele de studii pentru buna funcţionare a şcolilor lancasteriene. În plus, Comitetul urma să ţină sub control activitatea şcolilor care vor fi deschise. Acest Comitet a fost înfiinţat în 1820 (Ганицкий 1877, 996-998).

[5] *Tablă* – coală de hârtie groasă, având dimensiunile 60×52 cm, cu text românesc scris cu litere slavone (Neaga 1934, 4-5).

nulescu-Bodoni a fost rugat să trimită la Petersburg o colecţie de manuale didactice româneşti (alfabetul slavon, folosit în scrisul Moldovei, redat în majuscule, cu litere de tipar şi de mână, gramatica limbii moldoveneşti (române) şi a celei ruse cu traducere în română a conversaţiilor scurte purtate în rusă), precum şi un dicţionar rus-român. În iulie 1820, după ce au fost expediate cărţile cerute (cu excepţia dicţionarului, care la acea vreme încă nu exista), Capo d'Istria îl înştiinţează pe mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni că tablele în limba română sunt gata şi cerea să fie redactate şi trimise înapoi pentru a începe tipărirea lor. Între timp, s-a constat că tablele trimise la Chişinău pentru a fi redactate erau alcătuite după modelul celor din străinătate, că acestea nu corespundeau mentalităţii şi gradului de dezvoltare a poporului rus şi conţineau mai mult cunoştinţe „dăunătoare"; în special, că nu erau pătrunse de spirit religios. În aprilie 1821 contele Capo d'Istria scrie mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni că „...unele table editate după modelele celor străine conţin informaţie dăunătoare atât pentru suflet, cât şi pentru minte" (Voloşin 1999, 83). De aceea, s-a dispus anularea tablelor vechi, iar cu alcătuirea celor noi a fost împuternicit arhiepiscopul Filaret, care a introdus în ele mai multe noţiuni de religie, fragmente din Sfânta Scriptură, Vechiul şi Noul Testament. În aprilie 1821, Capo d'Istria îl informează pe arhiepiscopul Dimitrie Sulima (1821-1844), care a urmat la scaunul mitropoliei, că în curând îi va fi trimis setul de table pentru a fi traduse în româneşte şi tipărite la tipografia mitropolitană din Chişinău (Neaga 1934, 3-4). La finele anului 1822 tablele au fost gata. 600 de exemplare au fost editate la tipografia duhovnicească din Chişinău, iar celelalte table, la aritmetică şi gramatică, au fost lăsate în varianta tipărită iniţial la Sankt Petersburg.

Şcolile lancasteriene din Basarabia erau subordonate Administraţiei Eparhiale de Chişinău şi Hotin, care numea pedagogi din rândul seminariştilor, pregătiţi să lucreze în aceste instituţii. Administrarea directă a acestor şcoli era efectuată de protectorii locali şi de şefii de poliţie, în afară de şcolile din Chişinău şi din Bender, care se aflau sub supravegherea nemijlocită a Administraţiei Eparhiale. În aceste şcoli erau primiţi copii din toate categoriile sociale. Ei învăţau să citească şi să scrie şi primele 4 reguli aritmetice, potrivit dispoziţiei date în 1823 de Departamentul Învăţământului Public. Elevii claselor superioare studiau o data în săptămână Catehizisul (ПСЗРИ 1835, 15).

Dacă problema referitor la cadrele didactice şi scrierea tablelor a fost rezolvată pas cu pas, atunci în ce priveşte limba de predare în aceste şcoli problema necesita soluţionare. Pe măsura ce învăţământul lancasterian a fost organizat în aproape toată ţara, această problemă se rezolva de pe poziţii tot mai pronunţat reacţionare. La început, în anii 1819-1822, când organizarea acestor şcoli se afla sub protecţia „Societăţii benevole de înfiinţare a şcolilor de învăţământ reciproc", limba de predare în şcolile lancasteriene din Basarabia era considerată numai limba română. Ca rezultat, tablele şi toate cărţile au fost alcătuite doar în limba română. Ulterior situaţia însă se va schimba.

Despre instituirea învăţământului lancasterian, despre situaţia în care s-a pomenit acesta după înlăturarea limbii române din procesul de instruire şi despre reacţia unei părţi a nobilimii basarabene aflăm din memoriul mareşalului regional al nobilimii din Basarabia Iordache Dimitriu, din 30 noiembrie 1839, adresat tutorelui Circumscripţiei de Învăţământ Odesa Dimitrie M. Kneajevici. „Toţi ne amintim, – scria Iordache Dimitriu, – că în anii 1818-1819, când în Basarabia nu era niciun fel de şcoli, cu excepţia celor duhovniceşti, Guvernul grijuliu a pus bazele învăţământului local, editând la Sankt Petersburg tăbliţe pentru citire, caligrafie şi aritmetică în limba moldovenească, după metoda de învăţământ reciproc; a cerut să vină în capitală trei studenţi de la Seminarul Teologic din Chişinău şi, furnizându-le o informaţie deplină despre structura şcolilor lancasteriene, a deschis la noi, prin intermediul acestora, primele şcoli publice. Ca urmare a acestei dispoziţii înţelepte şi binefăcătoare a conducerii, s-a pus, ca să zicem aşa, piatra de temelie a sistemului de predare în comun a tineretului a limbilor rusă şi moldovenească" (Poştarencu 2012, 209)[6].

În scurt timp însă situaţia se schimbă. Cercetătorii Ion Jarcuţchi şi Sergiu Volcov constată că „în aceşti ani se manifestau primele elemente ale tendinţei de rusificare a învăţământului din Basarabia" (Jarcuţchi, Volcov, 1992, 70). La începutul anului 1823, ministrul de Interne al Rusiei, contele V.P. Kociubei, în raportul prezentat împăratului Alexandru I referitor la deschiderea şcolilor lancasteriene din Basarabia, cerea de la împărat

[6] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 987, f. 1-2 verso.

să fie instituită „...în fiecare din şcolile înfiinţate o secţie specială, în care atât copiii ruşi, cât şi cei moldoveni să înveţe în limba rusă" (Cibotaru 1962, 51), în aceste secţii urmau să fie învăţaţi, la dorinţă, şi copiii bulgarilor, ai altor străini veniţi în regiune. V.P. Kociubei considera că aceste secţii speciale de pe lângă şcolile lancasteriene din Basarabia vor deveni cu timpul unul dintre cele mai active mijloace de învăţare a limbii ruse de către populaţia din teritoriul nou-anexat. Această doleanţă a contelui V.P. Kociubei a fost aprobată de împărat. Însă, autorităţile ţariste nu s-au oprit aici. În urma măsurilor întreprinse de administraţia regională şi cea imperială, limba rusă se va transforma din simplu obiect de studiu în limbă principală de instruire în instituţiile de învăţământ din Basarabia. Promotorul principal al politicii de rusificare era contele M.S. Voronţov, guvernatorul general al Novorosiei şi rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei, cunoscut prin acţiunile sale de rusificare în Ucraina, părtaşul cel mai fidel al lichidării autonomiei limitate acordate Basarabiei şi includerii cât mai rapide a regiunii în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus. În anul 1824, M.S. Voronţov a dispus că în aceste şcoli din regiune „obiectele să fie predate, de regulă şi de preferinţă, pentru toţi în limba rusă, iar în limba moldovenească (română) numai pentru cei care vor dori" (Cibotaru 1962, 51). Promovând politica de rusificare în Basarabia M.S. Voronţov se baza pe dispoziţia ministrului Învăţământului Public din Rusia A.S. Şişkov din 1824, potrivit căreia procesul de instruire în şcolile din Imperiu urma să se desfăşoare doar în limba rusă: **1.** „Pe întreg teritoriul imperiului, în pofida diversităţii de confesiuni şi limbi, instruirea poporului trebuie să fie doar în limba rusă"; **2.** „Limba rusă trebuie să devină obiectul principal al instruirii" (Jarcuţchi, Volcov 1992, 70).

Imediat după ce s-a aflat că raportul contelui V.P. Kociubei despre înfiinţarea şcolilor de învăţământ reciproc în Basarabia a fost confirmat de împărat, Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului Dimitrie Sulima emite o circulară în limbile română şi rusă, care a fost expediată în toate parohiile din Basarabia şi în care el îndeamnă părinţii să-şi trimită copiii la aceste şcoli, în ea fiind specificată şi modalitatea de funcţionare a acestor instituţii de învăţământ[7]. Din această circulară putem constata, că copiii urmau să fie instruiţi în limbile română şi rusă de către învăţători moldoveni, absolvenţi ai Seminarului Teologic din Chişinău.

Prima şcoală lancasteriană din Chişinău a fost deschisă la 7 februarie 1824 (sub conducerea lui Iacob Hâncu), în Bălţi – la 11 mai (sub conducerea lui Teodor Bobeicu), iar în Ismail – la 26 mai acelaşi an (sub conducerea lui Laurenţiu Kuniţki) (Ганицкий 1878, 44, 47; Poştarencu 1998, 12)[8]. În anul 1824, la cererea rectorului Seminarului din Chişinău V. Purişchevici, au fost înfiinţate încă două scoli lancasteriene: la 13 martie – la Bender, avându-l ca învăţător pe absolventul Seminarului Teologic Andrei Timoşevski, şi la 7 decembrie – la Hotin, avându-l ca învăţător pe absolventul Seminarului Teologic Ioan Rodostat (Ганицкий 1878, 48; Neaga 1934, 3). În afară de aceste cinci şcoli, în această perioadă mai funcţiona o şcoală lancasteriană – în colonia bulgară Bolgrad din judeţul Ismail. În anul 1843 şcoli lancasteriene au mai fost deschise în Orhei, Soroca şi Cahul, iar la 14 august 1846 este întemeiată o a doua şcoală la Chişinău (Poştarencu 1998, 20-21).

Deschiderea şcolilor lancasteriene în Basarabia a fost precedată de familiarizarea populaţiei cu modalitatea procesului de instruire în aceste instituţii de învăţământ. Spre exemplu, cu câteva luni până la deschiderea şcolii lancasteriene din oraşul Bălţi, învăţătorul Teodor Bobeicu a fost trimis pentru a pregăti în prealabil populaţia din acea localitate. În luna mai, în ajunul deschiderii şcolii, Teodor Bobeicu raporta că locuitorii oraşului Bălţi doresc să vadă cât mai repede deschiderea acestei instituţii de învăţământ. Vestea despre înfiinţarea la 11 mai 1824 în oraşul Bălţi a unei şcoli lancasteriene a fost primită cu entuziasm din partea locuitorilor oraşului, care şi-au exprimat dorinţa de a-şi învăţa în ea copiii. „Ce entuziasm i-a cuprins pe toţi locuitorii când au aflat că eu am sosit pentru instituirea şcolii..., scria Teodor Bobeicu. Peste tot se vorbeşte despre aceasta, peste tot se comentează acest eveniment, pretutindeni se observă recunoştinţă... Toţi, în unanimitate sunt gata să-şi dea la şcoală şi pe ultimul fecioraş" (Voloşin 1999, 84).

[7] Conţinutul circularei *a se vedea* mai detaliat: Eţco 2010, 130-131.

[8] În 1829 şcoala lancasteriană din Ismail a fost temporar închisă, din cauza epidemiei de ciumă. Şcoala fusese transformată în spital, iar desfăşurarea orelor şi a examenelor a devenit imposibilă (Voloşin 1999, 84).

Şcolile lancasteriene erau întreţinute din suma de 10% din venitul ce revenea regiunii[9]. Conform datelor Ministerului Proprietăţilor de Stat, întreţinerea anuală a unei şcoli se estima la 437 rub., sumă insuficientă pentru întreţinerea şcolii, din care considerent aceste instituţii şcolare aveau nevoie de alocaţii suplimentare (Voloşin 1999, 84).

Şcolile lancasteriene erau controlate de autorităţile civile şi de cele bisericeşti. În plan regional ele erau controlate de arhiepiscop sau de rectorul Seminarului Teologic din Chişinău, iar în plan local, în judeţe – de către protoiereu, care era obligat să viziteze în timpul liber şcolile şi să raporteze instanţelor superioare, o dată în trimestru, despre starea lor. În calitate de inspector principal al şcolilor lancasteriene din Basarabia, M.S. Voronţov l-a numit pe I. Ganri, profesor la Liceul „Richelieu" din Odesa, venit din străinătate. M.S. Voronţov explica alegerea acestei candidaturi prin faptul că îl cunoştea personal pe I. Ganri din timpul când acesta îşi făcea studiile în Franţa, unde, cu ajutorul lui, în corpul armatei ruse de ocupaţie au fost organizate şcoli[10] după metoda învăţământului reciproc, lancasterian[11].

Deşi nu există numeroase surse care ar elucida toate întrebările referitoare la şcolile de învăţământ lancasterian, totuşi izvoarele de arhivă, în pofida caracterului lor contradictoriu, conţin date interesante şi variate despre aceste instituţii de învăţământ. Date mai precise referitoare la numărul de elevi şi componenţa socială şi apartenenţa lor etnică, în prima perioadă de existenţă a acestor instituţii de învăţământ, se conţin în raportul lui I.Ganri prezentat instituţiilor regionale în scurt timp după înfiinţarea lor. Inspectând şcolile în prima lună după deschiderea lor, el raporta contelui M.S. Voronţov: „Vizitând şcolile lancasteriene din Basarabia, am constatat că în şcoala din Chişinău sunt 168 de elevi, dintre care 28 ucraineni, 2 ruşi, 90 moldoveni, 16 bulgari, 14 greci, 13 sârbi, 2 polonezi, 2 germani şi un ungur" (Cibotaru 1962, 55). Şcoala era completată în întregime, deoarece sala de clasă nu permitea să fie înmatriculaţi un număr mai mare de elevi.

Încăperile pentru şcoli erau arendate de şefii de poliţie la dispoziţia Administraţiei Financiare. La 7 octombrie 1826 Consiliul Suprem al Basarabiei discută întrebarea cu privire la arendarea încăperilor pentru şcolile lancasteriene din Ismail, Bender şi Hotin, iar mai târziu şi pentru cea din Bălţi[12]; la 12 octombrie sunt confirmate contractele de arendă pentru aceste şcoli[13]. Pentru întreţinerea şcolilor lancasteriene din Basarabia se cheltuiau anual 3780 rub. asignate. În fiecare şcoală activa câte un învăţător, care primea salariu: în şcoala din Chişinău – 300 rub., în celelalte 4 şcoli – câte 250 ruble (ПСЗРИ 1835, 16).

Rita Voloşin, colaborator ştiinţific superior în secţia *Valorificare şi Publicare a documentelor* a Arhivei Naţionale a Republicii Moldova, a depistat listele elevilor şcolilor lancasteriene din Basarabia pe anii 1827-1828, întocmite de către profesorii şcolari, în care era consemnat numărul elevilor din fiecare şcoală, şi a alcătuit un tabel ce reda numărul elevilor conform apartenenţei etnice (Voloşin 1999, 85). Cu regret, autoarea n-a indicat numărul concret al elevilor din aceste instituţii de învăţământ, ci doar raportul lor în procente, ceea ce a denaturat cu mult raportul real al moldovenilor şi al altor etnii în procente faţă de numărul total, care, conform tabelului, nici nu este cunoscut şi, respectiv, nu ne permite să stabilim ponderea numerică a fiecărei etnii în aceste şcoli. Revizuirea acestor date de arhivă, prezentate de învăţători revizorului şcolilor lancasteriene din Basarabia protoiereului Victor Purişkeevici, care, la rândul său, le-a prezentat rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei, contelui F.P. Palen, ne-a permis să stabilim cu exactitate dinamica numerică şi apartenenţa etnică (în procente) a contingentului de elevi din şcolile lancasteriene din provincie în toamna anului 1827, date care nici pe departe nu corespund cu cele indicate anterior de cercetătoarea Rita Voloşin (Tabelul 1).

Datele *Tabelului 1* demonstrează, cu lux de amănunte, că în toamna anului 1827 în cele 5 şcoli lancasteriene din Basarabia, îşi făceau studiile 400 de elevi, inclusiv: 125 (31,3%) în şcoala lancasteriană din oraşul Chişinău, 81 (20,3%) – din oraşul Bălţi, 79 (19,7%) – din oraşul Bender, 65

[9] ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 19, f. 1-10.
[10] Prima scoală lancasteriană de acest tip a fost organizată în oraşul Maubeuge, unde în anii 1815-1818 se afla Cartierul General al generalului M.S. Voronţov, ce comanda un corp de armată rusă de ocupaţie din Franţa. Responsabil de activitatea acestei şcoli era general-maiorul M.F. Orlov, unul din conducătorii mişcării decembriste „Uniunea Propăşirii", şi diplomatul rus S.I. Turgheniev (Orlov 2013, 17-18).
[11] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 871, f. 77.
[12] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 461, p. I, f. 141, 142.
[13] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 461, p. I, f. 321, 341-341 verso.

Tabelul 1

Dinamica numărului de elevi, conform apartenenţei etnice, încadraţi în sistemul de învăţământ lancasterian din Basarabia în toamna anului 1827*

Apartenenţa etnică a elevilor	Oraşele în care erau amplasate şcolile lancasteriene											
	Chişinău	În %	Bălţi	În %	Bender	În %	Ismail	În %	Hotin	În %	Numărul total	Raportul, în %
Moldoveni	93	75,2	68	84,0	22	69,6	16	24,6	1	2,0	**200**	**50,0**
Ruşi	3	2,4	8	9,9	12	15,2	10	15,4	43	86,0	**76**	**19,0**
Ucraineni	3	1,6	-	-	31	39,2	22	33,8	-	-	**56**	**14,0**
Bulgari	25	20,0	-	-	3	3,8	8	12,3	-	-	**36**	**9,0**
Sârbi	-	-	3	3,7	3	3,8	1	1,5	3	6,0	**10**	**2,5**
Polonezi	-	-	-	-	6	7,6	1	1,5	2	4,0	**9**	**2,3**
Greci	1	0,8	1	1,2	2	2,5	3	4,6	-	-	**7**	**1,8**
Armeni	-	-	1	1,2	-	-	3	4,5	1	2,0	**5**	**1,3**
Germani	-	-	-	-	-	-	1	1,5	-	-	**1**	**0,3**
În total	**125**	**100,0**	**81**	**100,0**	**79**	**100,0**	**65**	**100,0**	**50**	**100,0**	**400**	**100,0**
În %	**31,3**	**-**	**20,3**	**-**	**19,7**	**-**	**16,2**	**-**	**12,5**	**-**	**100,0**	**-**

* ANRM, F. 152, inv. 1, d. 1, f. 59-65, 66-71, 72-75, 76-79, 80-82.

(16,2%) – din oraşul Ismail şi 50 (12,5%) – în şcoala lancasteriană din oraşul Hotin.

Prezintă interes apartenenţa etnică a elevilor care îşi făceau studiile în şcolile lancasteriene din Basarabia la acel moment: 200 (50%) – moldoveni, 76 (19%) – ruşi, 56 (14%) – ucraineni, 36 (9%) – bulgari, 10 (2,5%) – sârbi, 9 (2,3%) – polonezi, 7 (1,8%) – armeni şi un elev (0,3%) reprezenta comunitatea germană. Prin urmare, în şcolile lancasteriene din Basarabia jumătate de elevi erau moldoveni.

Pentru a înţelege şi mai bine dinamica contingentului de elevi, conform apartenenţei etnice şi sociale, încadraţi în sistemul de învăţământ lancasterian din Basarabia în toamna anului 1827, la început să analizăm cum erau reprezentaţi, din punct de vedere social şi etnic, elevii din şcoala lancasteriană din Chişinău, centrul regional al Basarabiei, unde a fost înregistrat, la acel moment, cel mai mare număr – 125 de elevi. Datele sistematizate în *Tabelul 2* ne dau posibilitate să demonstrăm cum era reprezentată, din punct de vedere social şi etnic, fiecare etnie în parte.

Datele *Tabelului 2* atestă că din cei 125 de elevi care îşi făceau studiile în şcoala lancasteriană din Chişinău 8 (6,4%) proveneau din familii de nobili, 2 (1,6%) – din familii de funcţionari, 10 (8%) – din familii de mazili[14], 7 (5,6%) – din familii de preoţi, 7 (5,6%) – din familii de negustori, 32 (25,6%) – din familii de mic-burghezi, 32 (25,6%) – din familii de meşteşugari, 13 (10,4%) – din familii de agricultori, 8 (6,4%) – din familii de ciobani, 3 (2,4%) – din familii de bejenari şi câte un elev din familii de ruptaşi, muzicieni şi militari.

Printre mazilii care îşi făceau studiile la şcoala lancasteriană din Chişinău în toamna anului 1826 figurează familiile: Fulga, Untilă, Ciogorin, Ivanov, Gheorghievici, Stratan, Pelin, Constantinov, Piper, iar în anul 1828 – Terenti, Andreev, Costin,

[14] *Mazil* – categorie socială, formată din urmaşii boierilor moldoveni şi ai boiernaşilor, care şi-au obţinut pe timpul domnilor moldoveni slujbe, până la rangul de *vel şătrar* (AISR, F. 560, inv. 6, d. 575, f. 3). Cuvântul „mazil" este de provenienţă turcică şi însemna „destituit din serviciu, în retragere", care nu mai ocupa nici o dregătorie. Prin aşezământul special al domnului Constantin Mavrocordat boierii care ocupau o funcţie erau numiţi *veliţi*, iar cei care nu mai erau în funcţie au fost numiţi *biv-vel* (foşti boieri mari); cei care erau doar descendenţi din neam de boier, dar care nu ocupaseră dregătorii, erau numiţi *mazili* (Fotino 2008, 607). Mazilii proveniţi din dregători mari până la „boieria a treia" au primit scutiri de orice dări pentru ei şi feciorii lor şi chiar 5-20 de scutelnici. Aceştia alcătuiau tagma mazililor mari. Mazilii mici au fost impuşi la dajdii mai uşoare, după putinţa fiecăruia, continuând să plătească birul fără cisluire, desetina boiereşte, iar nu ţărăneşte. Statutul de mazil era ereditar (Instituţii 1988, 24-25, 285).

Tabelul 2

Dinamica numărului de elevi, conform apartenenţei etnice şi sociale, care îşi făceau studiile în şcoala lancasteriană din Chişinău în toamna anului 1827*

Apartenenţa socială a elevilor	Apartenenţa etnică a elevilor											
	Moldoveni	În %	Bulgari	În %	Ruşi	În %	Ucraineni	În %	Greci	În %	Numărul total	Raportul, în %
Nobili	8	8,6	-	-	-	-	-	-	-	-	**8**	**6,4**
Funcţionari	2	2,2	-	-	-	-	-	-	-	-	**2**	**1,6**
Mazili	10	10,8	-	-	-	-	-	-	-	-	**10**	**8,0**
Preoţi	6	7,5	1	4,0	-	-	-	-	-	-	**7**	**5,6**
Ruptaşi	1	1,2	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**	**0,8**
Negustori	5	5,4	2	8,0	-	-	-	-	-	-	**7**	**5,6**
Mic-burghezi**	22	23,7	7	28,0	1	33,3	2	100,0	-	-	**32**	**25,6**
Meşteşugari	27	29,0	3	8,0	2	66,7	-	-	-	-	**32**	**25,6**
Agricultori	4	4,3	8	32,0	-	-	-	-	1	100,0	**13**	**10,4**
Ciobani	5	5,4	3	8,0	-	-	-	-	-	-	**8**	**6,4**
Bejenari***	2	2,2	1	4,0	-	-	-	-	-	-	**3**	**2,4**
Muzicanţi	1	1,2	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**	**0,8**
Militari	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	**1**	**0,8**
În total	**93**	**100,0**	**25**	**100,0**	**3**	**100,0**	**3**	**100,0**	**1**	**100,0**	**125**	**100,0**
În %	**74,4**	**-**	**20,0**	**-**	**2,4**	**-**	**2,4**	**-**	**0,8**	**-**	**100,0**	**-**

* ANRM, F. 152, inv. 1, d. 1, f. 59-65.

** *Bejenar* – persoană care (împreună cu alţii) îşi părăsea, vremelnic, casa, provincia sau patria, din cauza unei invazii duşmane, a persecuţiilor politice, a jafurilor administrative sau a exploatării boiereşti. *Bejenari* erau numiţi şi imigranţii străini colonizaţi în Ţările Române – „iude oamini străini", „băjenari oamini străini", românii emigranţi în ţările vecine şi ţăranii „strămutaţi de la un loc la altul" (Instituţii 1988, 38-39). Ei plăteau domniei un bir stabil numit „ruptă". În Basarabia, bejenari erau numiţi, la început, coloniştii transdanubieni – bulgarii, sârbii şi alte etnii (inclusiv românii veniţi de peste Dunăre) (ANRM, F. 5, inv. 2, d. 148, f. 1; Mihail, Mihail 1993, 38-39).

*** *Mic-burghezi* – categorie socială formată în cea mai mare parte din mici producători şi mici comercianţi, cunoscuţi sub denumirea generică de *meşciane* şi care formau cea de-a treia grupare (după intelectualitate şi negustori), în care era împărţită populaţia urbană din Rusia (Platon 1997, 178). Mic-burghezii constituiau un grup social ierarhic inferior din cadrul populaţiei orăşeneşti, supus impozitului pe cap de locuitor (capitaţiei), prestaţiilor şi recrutării; aveau dreptul să se angajeze în calitate de salariaţi, să practice meşteşugăritul şi comerţul cu amănuntul. După anexarea în 1812 a Basarabiei la Imperiul Rus, în categoria mic-burghezilor a fost inclusă toată populaţia orăşenească înscrisă în registrele contribuabililor, din considerentul că populaţia nu era împărţită în clase, iar negustorii nu erau stratificaţi în ghilde (până la aplicarea, la 26 septembrie 1830, a structurii de ghildă) ca în Imperiul Rus. Ca rezultat, în categoria negustorilor erau incluşi toţi acei care aveau capitaluri bănești şi se ocupau cu meşteşugul şi comerţul (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 4-4 verso).

Pantazi, Sinescul, Platon, Ivanov[15]. Majoritatea din ei îşi făceau studiile în clasa a VIII-a şi aveau vârsta între 11 şi 14 ani. Din categoria elevilor care îşi făceau studiile la şcoala lancasteriană din Chişinău în toamna anului 1827 figurează şi un ruptaş – Amandi Costin în vârstă de 21 de ani[16].

Elevii studiau, de regulă, citirea şi aritmetica. Ei se împărţeau în mai multe clase. În fiecare clasă era numit câte un supraveghetor din rândul celor mai buni elevi care deja au absolvit această clasă. Contingentul de elevi nu era unul stabil, numărul elevilor modificându-se de la an la an. O diversitate destul de mare prezintă şi componenţa de vârstă a elevilor. De exemplu, în şcoala lancasteriană din Chişinău cel mai mic elev avea vârsta de şase ani, iar cel mai mare – 30 de ani; în şcoala lancasteriană din Bălţi cel mai mic elev avea vârsta de doar 5 ani. Totuşi, majoritatea elevilor care îşi făceau studiile în şcolile lancasteriene din Basarabia aveau vârsta cuprinsă între 7 şi 15 ani (Труды 1902, 155).

Datele statistice privind dinamica numerică a contingentului de elevi, conform apartenenţei et-

[15] ANRM, F. 152, inv. 1, d. 1, f. 15 verso, 17 verso, 18 verso, 19 verso, 20 verso, 61 verso, 64 verso. Numărul elevilor nu corespunde cu cel indicat în tabel, din considerentul că în liste figurează, în unele cazuri, câte doi fraţi, iar în text este indicat doar un singur nume de familie.

[16] ANRM, F. 152, inv. 1, d. 1, f. 61 verso.

Tabelul 3

Dinamica numărului de elevi, conform apartenenţei etnice şi sociale, încadraţi în sistemul de învăţământ lancasterian din Basarabia în toamna anului 1827*

Apartenenţa socială a elevilor	Apartenenţa etnică a elevilor**																	
	Moldoveni	În %	Ruşi	În %	Ucraineni	În %	Bulgari	În %	Sârbi	În %	Polonezi	În %	Greci	În %	Armeni	În %	Numărul total	Raportul, în %
Nobili	13	6,5	11	14,5	2	3,6	3	8,3	3	30,0	3	33,3	-	-	-	-	**35**	**8,8**
Funcţionari	4	2,0	5	6,6	7	12,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**16**	**4,0**
Mazili	20	10,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**20**	**5,0**
Preoţi	38	19,0	11	14,5	6	10,7	1	2,8	-	-	-	-	-	-	1	20,0	**57**	**14,3**
Ruptaşi	1	0,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**	**0,3**
Negustori	15	7,5	1	1,3	-	-	2	5,6	-	-	-	-	4	57,1	4	80,0	**26**	**6,5**
Mic-burghezi	39	19,5	19	25,0	24	42,5	15	41,7	3	30,0	4	44,4	1	14,3	-	-	**105**	**26,3**
Meşteşugari	27	13,5	2	2,6	-	-	3	8,3	-	-	-	-	-	-	-	-	**32**	**8,0**
Agricultori	33	16,5	4	5,3	-	-	8	22,2	-	-	-	-	1	14,3	-	-	**46**	**11,5**
Ciobani	5	2,5	-	-	-	-	3	8,3	-	-	-	-	-	-	-	-	**8**	**2,0**
Bejenari	2	1,0	-	-	-	-	1	2,8	-	-	-	-	-	-	-	-	**3**	**0,8**
Militari	2	1,0	23	30,3	17	30,4	-	-	4	40,0	2	22,2	1	14,3	-	-	**49**	**12,3**
Muzicanţi	1	0,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**	**0,3**
În total	**200**	**100,0**	**76**	**100,0**	**56**	**100,0**	**36**	**100,0**	**10**	**100,0**	**9**	**100,0**	**7**	**100,0**	**5**	**100,0**	**399**	**100,0**
În %	**50,1**	**-**	**19,0**	**-**	**14,0**	**-**	**9,0**	**-**	**2,5**	**-**	**2,3**	**-**	**1,8**	**-**	**1,3**	**-**	**100,0**	**-**

* ANRM, F. 152, inv. 1, d. 1, f. 59-65, 66-71, 72-75, 76-79, 80-82.
** În datele Tabelului n-a fost inclus un elev, reprezentant al micii burghezii germane, din şcoala lancasteriană din oraşul Ismail.

nice şi sociale, încadraţi în cele 5 şcoli lancasteriene din Basarabia în toamna anului 1827, sunt sistematizate în *Tabelul 3*.

Datele *Tabelului 3* demonstrează că din cei 399 (400) de elevi, care îşi făceau studiile în cele 5 şcoli lancasteriene din Basarabia în toamna anului 1827, 35 (8,8%) proveneau din familii de nobili, 16 (4%) – din familii de funcţionari, 20 (5%) – din familii de mazili, 57 (14,3%) – din familii de preoţi sau alţi slujitori bisericeşti, 26 (6,5%) – din familii de negustori, 105 (26,3%) – din familii de mic-burghezi, 32 (8%) – din familii de meşteşugari, 46 (11,5%) – din familii de agricultori, 8 (2%) – din familii de ciobani, 49 (12,3%) – din familii de militari, 3 (0,8%) – din familii de bejenari şi câte un elev din familii de ruptaşi şi muzicanţi.

Potrivit deciziei Comitetului de Miniştri din 30 decembrie 1834, şcolile lancasteriene din Basarabia aflate în subordinea Administraţiei Eparhiale locale au fost transmise în subordinea Ministerului Învăţământului Public (ПСЗРИ 1835, 16). În 1833, în cele 5 scoli lancasteriene din Basarabia îşi făceau studiile 375 elevi: în şcoala lancasteriană din Chişinău – 136 elevi, în cea din Ismail – 77, din Bălţi – 40, din Hotin – 73 şi din Bender – 49 elevi (ПСЗРИ 1835, 15). Pentru întreţinerea acestor şcoli erau alocate 2530 ruble (pentru şcoala lancasteriană din Chişinău 950 rub., cea din Bălţi – 600 rub., din Bender – 380 rub., din Hotin – 350 rub. şi pentru cea din Ismail – 250 rub.)[17].

Pentru a ne imagina ce schimbări au intervenit în componenţa socială a elevilor şcolilor lancasteriene din Basarabia peste 8, 10, iar ulterior peste alţi 5 ani, să analizăm datele statistice, depistate în fondurile Arhivei Naţionale din Republica Moldova pentru anii de studii 1835, 1837 şi 1841.

Conform datelor statistice prezentate Direcţiei Şcolilor din Basarabia pentru anul 1835 de studii în şcoala lancasteriană din Chişinău[18] îşi făceau studiile 101 elevi, care proveneau din următoare-

[17] ANRM, F. 152, inv. 1, d. 1, f. 61 verso.
[18] Izvorul arată că şcoala lancasteriană din Chişinău şi-a început activitatea în 1822 (ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 9, f. 565 verso). Probabil, oficialităţile regionale aveau în vedere şcolile lancasteriene deschise pe lângă garnizoanele militare dislocate în oraşul Chişinău, pentru soldaţi şi cadeţi, sub conducerea poetului şi pedagogului V.F. Raevski.

Tabelul 4

Dinamica contingentului (numărul total) de elevi, conform apartenenţei sociale, încadraţi în sistemul de învăţământ lancasterian din Basarabia în anul 1837*

Oraşele în care erau amplasate şcolile lancasteriene	Apartenenţa socială a elevilor											
	Nobili	În %	Ofiţeri superiori	În %	Negustori	În %	Raznocinţi	În %	Mic-burghezi	În %	Numărul total	Raportul, în %
Chişinău	52	59,8	-	-	36	85,7	12	26,1	59	37,3	**159**	**41,8**
Bender	7	8,0	17	36,2	-	-	10	21,7	20	12,7	**54**	**14,2**
Ismail	5	5,7	9	19,1	2	4,8	-	-	44	27,8	**60**	**15,8**
Bălţi	15	17,2	9	19,5	4	9,5	17	37,0	21	13,3	**66**	**17,4**
Hotin	8	9,2	12	25,5	-	-	7	15,6	14	8,9	**41**	**10,8**
În total	**87**	**100,0**	**47**	**100,0**	**42**	**100,0**	**46**	**100,0**	**158**	**100,0**	**380**	**100,0**
În %	**22,9**	**-**	**12,4**	**-**	**11,1**	**-**	**12,1**	**-**	**41,6**	**-**	**100,0**	**-**

* ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 19, f. 1 verso-2, 4 verso-5, 6 verso-7, 8 verso-9, 9 verso-10.

le categorii sociale: 55 (54,5%) elevi – din familii de mic-burghezi, 22 (21,8%) – din familii de negustori, 17 (16,8%) – din familii de raznocinţi[19], 2 (2%) – din familii de preoţi, 2 (2%) din familii de cazaci, 2 (2%) – din familii de poştaşi şi un (1%) elev din familii de nobili. În 1835, la această instituţie de învăţământ, au fost înmatriculaţi doar 26 de elevi: 16 (61,5%) elevi din rândul familiilor de mic-burghezi, 4 (15,4%) – din familii de negustori, 3 (11,5%) – raznocinţilor, 2 (7,8%) – mazililor şi un (3,8%) elev din rândurile familiilor de nobili. Din numărul total de elevi care îşi făceau studiile la şcoala lancasteriană din Chişinău 19 elevi aveau o reuşită foarte bună, 21 – bună, iar 61 de elevi – satisfăcătoare. Anual pentru întreţinerea şcolii statul aloca o sumă de 950 ruble[20].

În şcoala lancasteriană din oraşul Ismail, în acelaşi an de studii, îşi făceau studiile 44 de elevi, care proveneau din următoarele categorii sociale: 25 (56,8%) elevi – din familii de mic-burghezi, 16 (36,4%) – din familii de negustori, 2 (4,5%) – din familii de ofiţeri superiori şi un (2,3%) elev din familie de nobili. În 1835, în această şcoală au fost înmatriculaţi doar 15 elevi: 4 (26,7%) elevi din familii de mic-burghezi, 4 (26,7%) – din familii de negustori, 3 (20%) – de ofiţeri superiori, 3 (20%) – de nobili şi un (6,7%) elev din familii de preoţi. Din acest număr total de elevi 15 aveai reuşita bună, 10 elevi – satisfăcătoare şi 19 elevi o reuşită nesatisfăcătoare. Pentru arenda localului şcolii statul aloca o sumă de 600 ruble. În şcoală activa un singur învăţător[21].

Datele privind numărului total de elevi, conform apartenenţei sociale, încadraţi în sistemul de învăţământ lancasterian din Basarabia pentru anul de studii 1837 sunt sistematizate în *Tabelul 4*.

Datele *Tabelului 4* denotă că în anul de studii 1837 în Basarabia în cele 5 şcoli lancasteriene din Chişinău, Bender, Ismail, Hotin şi Bălţi[22] îşi făceau studiile 380 de elevi, care erau repartizaţi în felul următor: 159 elevi (41,8%) – la şcoala lancasteriană din oraşul Chişinău, 54 (14,2%) – la cea din oraşul Bender, 60 (15,8%) – din oraşul Ismail, 41 (10,8%) – din oraşul Hotin şi 66 (17,4%) elevi – la şcoala lancasteriană din oraşul Bălţi. Prin urmare, ponderea principală a elevilor încadraţi în sistemul de învăţământ lancasterian din Basarabia revine, ca şi în anii precedenţi, capitalei – oraşului regional Chişinău.

Destul de diversă este şi apartenenţa socială a elevilor care îşi făceau studiile în şcolile lancasteriene din Basarabia: 87 (22,9%) elevi erau din

[19] *Raznocinţi* – grup de populaţie din Imperiul Rus, din sec. XVIII-XIX, neconstituită juridic, care avea studii, se ocupa, în fond, cu munca intelectuală şi nu era inclusă în nici una din categoriile sociale; raznocinţii nu beneficiau de dreptul de nobili personali (Лурье 1998, 221). Potrivit unui raport al guvernatorului Basarabiei pentru anul 1828, *raznocinţii* constituiau persoanele aflate în serviciul statului, dar care nu au ajuns până la treapta de ober-ofiţer, la fel şi persoanele care, în general, nu se referă la nici una din categoriile sociale (ANRM, F. 2, inv. 1, d 1199, f. 3 verso).

[20] ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 9, f. 555, 565 verso-566.

[21] ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 9, f. 570 verso-571.

[22] ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 19, f. 10 verso.

Tabelul 5

Dinamica contingentului de elevi, conform apartenenţei sociale, încadraţi în sistemul de învăţământ lancasterian din Basarabia în anul 1837*

Oraşele în care erau amplasate şcolile lancasteriene	Apartenenţa socială a elevilor											
	Nobili	În %	Ofiţeri superiori	În %	Negustori	În %	Raznocinţi	În %	Mic-burghezi	În %	Numărul total	Raportul, în %
Chişinău	4	10,3	-	-	6	75,0	3	18,8	14	27,5	**27**	**19,7**
Bender	4	10,3	11	47,8	-	-	3	18,8	12	23,5	**30**	**21,9**
Ismail	5	12,8	3	13,1	1	12,5	-	-	8	15,7	**17**	**12,4**
Bălţi	25	64,1	9	39,1	1	12,5	10	62,5	12	23,5	**57**	**41,6**
Hotin	1	2,6	-	-	-	-	-	-	5	9,8	**6**	**4,4**
În total	**39**	**100,0**	**23**	**100,0**	**8**	**100,0**	**16**	**100,0**	**51**	**100,0**	**137**	**100,0**
În %	**28,5**	**-**	**16,8**	**-**	**5,8**	**-**	**11,7**	**-**	**37,2**	**-**	**100,0**	**-**

*ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 19, f. 1 verso-2, 4 verso-5, 6 verso-7, 8 verso-9, 9 verso-10.

familii de nobili, 47 (12,4%) – din familii de ofiţeri superiori, 42 (11,1%) – din familii de negustori, 47 (12,1%) – din familii de raznocinţi şi 158 (41,6%) elevi – din familii de mic-burghezi. Prin urmare, din punctul de vedere al apartenenţei sociale, ponderea cea mai mare a elevilor revenea copiilor de mic-burghezi. Explicaţia este nu doar faptul că această stare socială era cea mai numeroasă în majoritatea oraşelor din Basarabia, se atestă şi tendinţa ei de a se încadra în procesele noi de modernizare şi europenizare, care necesitau cunoştinţe de carte. În plus, prezenţa trupelor de ocupaţie ruseşti pe teritoriul Basarabia a sporit numărul copiilor de ofiţeri superiori în şcolile lancasteriene din Basarabia.

De remarcat că în 1837 ponderea cea mai mare a elevilor din şcolile lancasteriene revine oraşului Chişinău (41,8%), unde pe parcursul secolului vor fi concentrate cele mai multe instituţii de învăţământ din Basarabia, dar şi cele mai diverse stări sociale interesate în obţinerea studiilor – preoţi, negustori, cămătari, funcţionari, militari, mic-burghezi etc.

Din numărul total de 380 de elevi care în 1837 îşi făceau studiile în şcolile lancasteriene din Basarabia, 137 (36,1%) de elevi au fost înmatriculaţi în acest an. Datele privind înmatricularea elevilor în şcolile lancasteriene din Basarabia în anul 1837 sunt sistematizate în *Tabelul 5*.

Datele *Tabelului 5* demonstrează că cel mai mare număr de elevi îl formează cei înmatriculaţi la şcoala lancasteriană din oraşul Bălţi – 57 (41,6%) de elevi, urmat de cei din şcoala din Bender – 30 (21,9%), din Chişinău – 27 (19,7%), din Ismail – 17 (12,4%) şi cei din şcoala lancasteriană din oraşul Hotin – 6 (4,4%) elevi. Ca şi în cazul numărului total de elevi, ponderea cea mai mare revine elevilor din familii de mic-burghezi – 51 (37,2%) de elevi, urmaţi de cei din familii de nobili – 39 (28,5) elevi, din familii de militari în funcţie sau în rezervă – 23 (16,8%) de elevi, de raznocinţi – 16 (11,7%) elevi şi din familii de negustori – 8 (5,8%) elevi.

Prezintă interes dinamica contingentului de elevi care au absolvit, au abandonat studiile sau au fost exmatriculaţi în anul de studii 1837. Aceste date sunt sistematizate în *Tabelul 6*.

Datele *Tabelului 6* demonstrează că contingentul de elevi care au absolvit şcolile lancasteriene din Basarabia în anul 1837 a constituit 156 de elevi: 49 (31,4%) de elevi reveneau şcolii lancasteriene din oraşul Chişinău, 37 (23,7%) de elevi – şcolii din Bălţi, 33 (21,2%) – şcolii din Ismail, 22 (14,1%) de elevi – şcolii din Bender şi 15 (9,6%) elevi – şcolii lancasteriene din oraşul Hotin. Persoanele care au absolvit, care au plecat şi care au fost exmatriculate din aceste instituţii de învăţământ erau reprezentate, din punct de vedere social, în felul următor: 68 (13,6%) de elevi proveneau din familii de mic-burghezi, 38 (24,4%) – din familii de nobili, 22 (14,1%) – din familii de negustori şi 12 (7,7%) – din familii de raznocinţi.

Tabelul 6

Dinamica contingentului de elevi, conform apartenenţei sociale, care au absolvit şcolile lancasteriene din Basarabia în anul 1837*

Oraşele în care erau amplasate şcolile lancasteriene	Apartenenţa socială a elevilor											
	Nobili	În %	Ofiţeri superiori	În %	Negustori	În %	Raznocinţi	În %	Mic-burghezi	În %	Numărul total	Raportul, în %
Chişinău	6	**10,3**	5	**-**	12	**75,0**	-	**18,8**	26	**27,5**	**49**	**31,4**
Bender	12	**10,3**	-	**47,8**	-	**-**	3	**18,8**	7	**23,5**	**22**	**14,1**
Ismail	5	**12,8**	2	**13,1**	10	**12,5**	-	**-**	16	**15,7**	**33**	**21,2**
Bălţi	13	**64,1**	6	**39,1**	-	**12,5**	7	**62,5**	11	**23,5**	**37**	**23,7**
Hotin	2	**2,6**	3	**-**	-	**-**	2	**-**	8	**9,8**	**15**	**9,6**
În total**	**38**	**100,0**	**16**	**100,0**	**22**	**100,0**	**12**	**100,0**	**68**	**100,0**	**156**	**100,0**
În %	**24,4**	**-**	**10,3**	**-**	**14,1**	**-**	**7,7**	**-**	**43,6**	**-**	**100,0**	**-**

* ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 19, f. 1 verso-2, 4 verso-5, 6 verso-7, 8 verso-9, 9 verso-10.
** Din datele de care dispunem nu putem consta numărul elevilor care au abandonat stadiile sau care au fost exmatriculaţi din cauza nereuşitei, bolilor etc.

Modalitatea de organizare în Basarabia a şcolilor lancasteriene nu se deosebea prin nimic de modalitatea de organizare a acestora în alte gubernii ale Imperiului Rus. Ca structură, şcolile din Basarabia erau asemănătoare cu şcolile lancasteriene din oraşul Sankt Petersburg, organizate în anul 1819 de către „Societatea benevolă". Elevii erau împărţiţi în grupe sau în clase. De regulă, în şcoală erau câte 8 grupe. În fruntea fiecărei grupe era numit câte un monitor (*monitors* – Lancaster)[23] sau un ajutor (*ushers* – Bell) al profesorului, ales dintre elevii cei mai capabili din grupa a VIII-a. Învăţătorul trebuia mai întâi să înveţe bine grupele de monitori, iar apoi aceştia transmiteau cunoştinţele acumulate celorlalţi elevi. În timpul orelor de curs monitorii primeau unele îndrumări metodice de la profesor. În calitate de monitori erau numiţi, de regulă, copiii de nobili sau de preoţi. De exemplu, în şcoala lancasteriană din oraşul Bălţi din 6 monitori doar unul reprezenta stările sociale neprivilegiate (Cibotaru 1962, 45).

Pentru amplasarea şcolilor lancasteriene erau închiriate case particulare, fapt confirmat de numeroase documente din fondurile Cancelariei Guvernatorului Basarabiei şi ale Consiliului Regional[24]. De exemplu, şcoala lancasteriană din Bender, în care învăţau 28 de elevi, se afla în casa supraveghetorului acestei şcoli — Vasile Bazilevici. Pentru şcoala din oraşul Chişinău a fost închiriată casa lui Vasile Vatavu, la Bender — casa registratorului Ilie Eni, la Ismail — casa negustorului Slavici[25].

În anul de studii 1841, în subordinea Direcţiei Şcolilor se aflau următoarele instituţii de învăţământ din Basarabia: un liceu pentru băieţi cu pension, şase şcoli judeţene, şase şcoli lancasteriene, două şcoli particulare şi două pensioane pentru fete[26]. Toate aceste instituţii de învăţământ au fost deschise în baza statutului şcolar din anul 1828.

Pe parcursul anilor, în contingentul de elevi care îşi făceau studiile în şcolile lancasteriene din Basarabia au intervenit anumite schimbări. Datele privind dinamica numărului total de elevi, conform apartenenţei sociale, încadraţi în sistemul de învăţământ lancasterian din Basarabia în anul 1841 sunt sistematizate în *Tabelul 7*.

Datele *Tabelului 7* atestă că, spre deosebire de anul 1827, când în cele 5 şcoli lancasteriene din Basarabia au fost înregistraţi 400 de elevi, în 1841, în cele 6 şcoli lancasteriene îşi făceau studiile doar 284 de elevi, inclusiv: 100 (40,3%) în şcoala lancasteriană din Chişinău, 45 (15,4%) – în

[23] *Monitor (*plural – *monitors)* – elev din grupele mai mari, care acorda ajutor învăţătorilor în munca lor pedagogică (Орлов 2013, 15).
[24] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3936, f. 20.
[25] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2046, f. 12.
[26] ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 8, f. 274 verso.

Tabelul 7

Dinamica numărului total de elevi, conform apartenenţei sociale, încadraţi în sistemul de învăţământ lancasterian din Basarabia în anul 1841*

Oraşele în care erau amplasate şcolile lancasteriene	Apartenenţa socială a elevilor															
	Nobili	În %	Funcţionari	În %	Preoţi	În %	Negustori	În %	Raznocinţi	În %	Mic-burghezi	În %	Străini	În %	Numărul total	Raportul, în %
Chişinău	44	37,9	-	-	-	-	13	46,4	-	-	40	37,0	3	75,0	**100**	**40,3**
Bender	16**	13,8	-	-	-	-	-	-	6	75,0	14	13,0	-	-	**36**	**12,7**
Ismail	18**	15,5	-	-	-	-	7	25,0	-	-	8	7,4	-	-	**33**	**11,6**
Akkerman	11**	9,5	-	-	1	10,0	3	10,7	1	12,5	27	25,0	-	-	**43**	**15,1**
Bălţi	22**	19,0	-	-	6	60,0	5	17,9	1	12,5	11***	10,2	-	-	**45**	**15,4**
Hotin	5	4,3	10	100,0	3	30,0	-	-	-	-	8***	7,4	1	25,0	**27**	**9,5**
În total	**116**	**100,0**	**10**	**100,0**	**10**	**100,0**	**28**	**100,0**	**8**	**100,0**	**108**	**100,0**	**4**	**100,0**	**284**	**100,0**
În %	**40,8**	-	**3,5**	-	**3,5**	-	**9,9**	-	**2,8**	-	**38,0**	-	**1,4**	-	**100,0**	

*ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 19, f. 257 verso-258, 264 verso-265, 266 verso-267, 268 verso-269, 273 verso-274, 270 verso-271.
** În categoria nobililor erau incluşi şi funcţionarii.
*** În categoria mic-burghezilor erau incluse și alte categorii sociale orășenești.

şcoala lancasteriană din Hotin, 43 (15,1%) – în cea din Akkerman, 36 (12,7%) – în cea din Bender şi 33 (11,6%) – în şcoala lancasteriană din Ismail. Reducerea numărului de elevi în majoritatea şcolilor lancasteriene din Basarabia a avut loc, în primul rând, din cauza că a fost interzisă utilizarea limbii române în procesul de instruire, fapt ce a generat probleme serioase în ce priveşte înţelegerea materiei predate şi, respectiv, reuşita elevilor. În plus, în provincie au fost deschise şi alte tipuri de şcoli – şcoli judeţene şi şcoli particulare, astfel încât copiii din familiile ce reprezentau stările sociale privilegiate şi din familiile de mic-burghezi să-şi facă studiile şi în aceste instituţii de învăţământ.

Intervin anumite schimbări şi în ceea ce priveşte apartenenţa socială a elevilor care îşi făceau studiile în şcolile lancasteriene din Basarabia în această perioadă de timp: 116 (40,8%) elevi erau din familii de nobili, 108 (38%) elevi – din familii de mic-burghezi, 28 (9,9%) – din familii de negustori, câte 10 (3,5%) – din familii de funcţionari şi preoţi, 8 (2,8%) – din familii de raznocinţi şi 4 elevi – din familii de străini. Analiza acestor date demonstrează că, spre deosebire de datele pentru anul 1827, contingentul de elevi nu mai este atât de dispersat social. Dispar, în fond, categoriile ce reprezentau stările sociale de jos, neprivilegiate. Prevalează numărul elevilor care reprezentau starea socială a nobilimii, în schimb se reduce numărul elevilor din familii de mic-burghezi, iar alte categorii sociale nu mai sunt deja reprezentate.

Tendinţa de micşorare a contingentului de elevi care îşi făceau studiile în şcolile lancasteriene din Basarabia poate fi uşor demonstrată şi pin analiza numărului de elevi înmatriculaţi în aceste instituţii de învăţământ în anul 1841 (Tabelul 8).

Datele *Tabelului 8* demonstrează că în anul 1841, de studii în cele 6 şcoli lancasteriene din Basarabia au fost înmatriculaţi doar 156 elevi, inclusiv: 43 (27,6%) în şcoala lancasteriană din oraşul Chişinău, 30 (18,2%) – în cea din Akkerman, 27 (17,3%) – în cea din Bender, 26 (16,7%) – în cea din Ismail, 20 (12,8%) – în cea din Bălţi şi 10 (6,4%) – în şcoala lancasteriană din Hotin.

Contingentul de elevi reprezenta următoarele categorii sociale: 52 (33,3%) de elevi proveneau din familii de nobili, 43 (27,6%) – din familii de mic-burghezi, 20 (12,8%) – din familii de negustori, 9 (5,8%) – din familii de preoţi, 5 (3,2%) – din familii de raznocinţi, 3 (1,9%) – din familii de străini şi 24 (15,4%) – din alte categorii sociale.

Tabelul 8

Dinamica numărului de elevi, conform apartenenţei sociale, înmatriculaţi în sistemul de învăţământ lancasterian din Basarabia în anul 1841*

Oraşele în care erau amplasate şcoliale lancasteriene	Apartenenţa socială a elevilor															
	Nobili	În %	Preoţi	În %	Negustori	În %	Raznocinţi	În %	Mic-burghezi	În %	Străini	În %	Alte categorii sociale	În %	Numărul total	Raportul, în %
Chişinău	13	25,0	-	-	4	20,0	-	-	-	-	2	66,7	24	100,0	**43**	**27,6**
Bender	15	28,8	-	-	-	-	5	100,0	7	16,3	-	-	-	-	**27**	**17,3**
Ismail	4	7,7	-	-	14	70,0	-	-	8	18,6	-	-	-	-	**26**	**16,7**
Akkerman	7**	13,5	1	11,1	1	5,0	-	-	20	46,5	1	33,3	-	-	**30**	**19,2**
Bălţi	8**	15,4	6	66,7	1	5,0	-	-	5***	11,6	-	-	-	-	**20**	**12,8**
Hotin	5**	9,6	2	22,2	-	-	-	-	3	7,0	-	-	-	-	**10**	**6,4**
În total	**52**	**100,0**	**9**	**100,0**	**20**	**100,0**	**5**	**100,0**	**43**	**100,0**	**3**	**100,0**	**24**	**100,0**	**156**	**100,0**
În %	**33,3**	**-**	**5,8**	**-**	**312,8**	**-**	**3,2**	**-**	**27,6**	**-**	**1,9**	**-**	**15,4**	**-**	**100,0**	

* ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 19, f. 257 verso-258, 264 verso-265, 266 versă-267, 268 verso-269, 273 verso-274, 270 verso-271.
** În categoria nobililor erau incluşi şi funcţionarii.
*** În categoria mic-burghezilor erau incluse şi alte categorii sociale orăşeneşti.

Prezintă interes datele privind dinamica numărului de elevi, conform apartenenţei sociale, care au absolvit, au abandonat sau au fost exmatriculaţi din şcolile lancasteriene din Basarabia în anul 1841 (Tabelul 9).

Datele *Tabelului 9* demonstrează că contingentul de elevi, care au absolvit şcolile lancasteriene din Basarabia în anul 1841, a constituit 185 de elevi: 73 (39,5%) de elevi reveneau şcolii lancasteriene din oraşul Chişinău, câte 31 (16,8%) de elevi – şcolilor din Bălţi şi Ismail, 19 (10,3%) – şcolii din Akkerman, 16 (8,6%) – şcolii din Hotin şi 15 (8,1%) elevi – şcolii lancasteriene din oraşul Bender. Elevii care au absolvit, care au abandonat studiile şi care au fost exmatriculaţi din aceste instituţii de învăţământ erau reprezentaţi, din punct de vedere social, în felul următor: 90 (48,6%) de elevi proveneau din familii de mic-burghezi, 51 (27,6%) – din familii de nobili, 23 (12,4%) – din familii de negustori, 12 (6,5%) – din familii de preoţi şi câte doi (1,1%) elevi – din familii de raznocinţi şi străini.

Pentru unii ani, documentele de arhivă ne permit să stabilim numărul exact al elevilor care au absolvit şcolile lancasteriene. Spre exemplu, în 1841, din 16 elevi care au absolvit şcoala lancasteriană din Hotin 15 au absolvit cursul complet, în şcoala lancasteriană din Bălţi din 31 – 21 elevi, în cea din Bender din 15 – 11 elevi, în cea din Akkerman din 19 – 15 elevi şi în şcoala lancasteriană din Ismail din 31 – 17 elevi au absolvit cursul complet. Ceilalţi elevi au abandonat cursurile înainte de absolvire[27].

Analiza izvoarelor, în special a celor de arhivă inedite, ne permit să conchidem că deschiderea şcolilor lancasteriene în Basarabia a constituit o etapă importantă în dezvoltarea învăţământului, etapă ce a corespuns tendinţelor de modernizare şi europenizare a Rusiei, întreprinse de împăratul Alexandru I. În aceste şcoli puteau să-şi facă studiile copiii din stările sociale neprivilegiate, din simplu considerent că studiile, în ele erau gratuite. Însă, acest pas spre luminarea maselor nu a fost consecvent şi dus până la capăt. În scurt timp acest sistem de predare reciprocă s-a dovedit a fi unul neproductiv, mai ales atunci când limba rusă a fost impusă ca limbă obligatorie de predare. Observam astfel că de la instituirea primelor şcoli şi până la suspendarea lor au avut loc schim-

[27] ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 19, f. 265, 167, 169, 271, 274.

Tabelul 9

Dinamica numărului de elevi, conform apartenenţei sociale, care au absolvit, au abandonat sau au fost exmatriculaţi din şcolile lancasteriene din Basarabia în anul 1841*

Oraşele în care erau amplasate şcolile lancasteriene	Apartenenţa socială a elevilor															
	Nobili	În %	Funcţionari	În %	Preoţi	În %	Negustori	În %	Raznocinţi	În %	Mic-burghezi	În %	Străini	În %	Numărul total	Raportul, în %
Chişinău	20	39,2	-	-	1	8,3	4	17,4	-	-	46	47,8	2	100,0	**73**	**39,5**
Bender	8**	15,7	-	-	2	16,7	-	-	2	100,0	3	3,3	-	-	**15**	**8,1**
Ismail	-	-	-	-	-	-	15	65,2	-	-	16	17,8	-	-	**31**	**16,8**
Akkerman	4**	7,8	-	-	4	8,3	3	13,0	-	-	8	8,9	-	-	**19**	**10,3**
Bălţi	15**	29,4	-	-	4	33,3	1	4,3	-	-	11	12,2	-	-	**31**	**16,8**
Hotin	4	7,8	5	100,0	1	8,3	-	-	-	-	6***	6,7	-	-	**16**	**8,6**
În total	**51**	**100,0**	**5**	**100,0**	**12**	**100,0**	**23**	**100,0**	**2**	**100,0**	**90**	**100,0**	**2**	**100,0**	**185**	**100,0**
În %	**27,6**	**-**	**2,7**	**-**	**6,5**	**-**	**12,4**	**-**	**1,1**	**-**	**48,6**	**-**	**1,1**	**-**	**100,0**	**-**

* ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 19, f. 257 verso-258, 264 verso-265, 266 versă-267, 268 verso-269, 273 verso-274, 270 verso-271.
** În categoria nobililor erau incluşi şi funcţionarii.
*** În categoria mic-burghezilor erau incluse şi alte categorii sociale orăşeneşti.

bări majore, prin care administraţia imperială rusă urmărea rusificarea românilor basarabeni. Instituirea în Basarabia a învăţământului lancasterian este o dovadă în plus a faptului că anume prin procesul de instruire autorităţile ruse doreau să schimbe mentalitatea basarabenilor, să creeze un nou tip de „om" – supus şi credincios acvilei bicefale.

Deşi învăţământul în şcolile lancasteriene era gratuit, totuşi aceste şcoli n-au prins rădăcini în teritoriu. Încercările de a înfiinţa şcoli lancasteriene la sate nu s-au soldat de succes. După cum constată V.M. Neaga, la sfârşitul celui de-al patrulea deceniu al sec. al XIX-lea, o parte din şcoli, cu excepţia celei din Chişinău, se transformă în clase pregătitoare pe lângă gimnaziile ţinutale care au început să ia fiinţă, iar altele s-au contopit cu noile şcoli parohiale care au apărut în Basarabia în urma decretării Regulamentului despre şcolile parohiale din 1836 (Neaga 1934, 7).

Bibliografie

Chicaroş 2009: T. Chicaroş, Unele consideraţii privind evoluţia învăţământului laic şi bisericesc din Basarabia în sec. al XIX-lea - începutul sec. al XX-lea. Tyragetia s.n. III/2, 2009, 195-202.

Cibotaru 1962: F.F. Cibotaru, Contribuţii la istoria învăţământului din Basarabia (Chişinău 1962).

Ciobanu 1992: Şt. Ciobanu, Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă (Chişinău 1992).

Duminica 2013: I. Duminica, Viaţa şcolară în colonia bulgară Taraclia, judeţul Akkerman (1839-1918). In: Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei şi studiului artelor (ediţia a V-lea). Rezumatele comunicărilor (Chişinău 2013), 49-50.

Eşanu 2013: A. Eşanu, Instituţii şcolare şi ştiinţă de carte la Chişinău (sec. XVII - începutul sec. XIX). In: Univers cultural în Moldova (sec. XV-XIX) (Chişinău 2013), 169-176.

Eţco 2010: D. Eţco, Unele considerente privind înfiinţarea şi activitatea şcolilor lancasteriene din Basarabia şi a şcolilor parohiale conform Regulamentului din 1836. Revista de istorie a Moldovei 3-4, 2010, 123-140.

Fotino 2008: D. Fotino, Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Ţării Româneşti şi a Moldovei, trad: G. Sion (Bucureşti 2008).

Instituţii 1988: Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar (coord. O. Sachelarie, N. Stoicescu (Bucureşti 1988).

Jarcuţchi, Volcov 1992: I.I. Jarcuţchi, S.V. Volcov, Aspecte din istoria învăţământului public din Basarabia şi Transnistria (sec. XIX - înc. sec. XX). Revista de istorie a Moldovei 1, 1992, 66-79.

Mihai, Mihai 1993: P. Mihail, Z. Mihail, Acte în limba română tipărite în Basarabia. I. 1812-1830 (Bucureşti 1993).

Neaga 1934: V.N. Neaga, Şcolile lancasteriene. In: Şcoala basarabeană. Revistă de cultură pedagogică şi de apărarea intereselor învăţătoreşti, anul II, aprilie-mai 1934, nr. 1-2 (Chişinău 1934).

Platon 1977: Al.Fl. Platon, Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii (Iaşi 1997).

Poştarencu 1998: D. Poştarencu, O istorie a Basarabiei în date şi documente (1812-1940 (Chişinău 1998).

Poştarencu 2012: D. Poştarencu, Destinul românilor basarabeni sub dominaţie ţaristă (Chişinău 2012).

Tomescu 1936: C.N. Tomescu, Ştiri din Arhiva Consiliului Eparhial Chişinău. In: Arhivele Basarabiei (Chişinău 1936), 19-25.

Tomuleţ 2011: V. Tomuleţ, Basarabia în epoca modernă (1812-1918). Instituţii, regulamente, termeni, vol. III (Chişinău 2012).

Voloşin 1999: R. Voloşin, Din istoria apariţiei şcolilor lancasteriene din Basarabia. In: Pergament. Anuarul Arhivelor Republicii Moldova, I, 1998 (Chişinău 1999), 83-86.

Ганицкий 1877: М. Ганицкий, Ланкастерские школы в Бессарабии. В: Кишинёвские Епархиальные Ведомости, №21, 1-15 ноября (Кишинев 1877), 993-1016.

Ганицкий 1878: М. Ганицкий, Ланкастерские школы в Бессарабии. В: Кишинёвские Епархиальные Ведомости, №2, 15-31 января (Кишинев 1878), 43-48.

Грек 1993: И. Грек, Школа в болгарских и гагаузских поселениях юга Российской империи в первой половине XIX века (Кишинев 1993).

Константинов, Струминский 1949: Н.А. Константинов, В.Я. Струминский, Очерки по истории начального образования в России (Москва 1949).

Лурье 1998: Ф.М. Лурье. Российская история и культура в таблицах (Санкт-Петербург 1998).

Михиевич 1843: И. Михиевич, Исторический взгляд на учебные заведения Новороссийского края и Бессарабии (Одесса 1843).

Орлов 2013: А.А. Орлов, Ланкастерские школы в России в начале XIX в. В: Вестник Московского государственного гуманитарного университета им. М.А. Шолохова, № 2 (Москва 2013), 11-20.

Поглубко 1979: К. Поглубко, През равнините към Балкана (София 1979).

ПСЗРИ 1830: Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе, том IV, 1829, №2905 (Санкт-Петербург 1830), 383.

ПСЗРИ 1835: Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе, том IX, 1834, отд. второе, №7710 „а" (Санкт-Петербург 1835), Прибавление к IX-му тому второго собрания Законов Российской Империи, 14-16.

Радкова 1978: Р. Радкова, Нови данни за просветно-церковно състояние на българските колонии в Новорусийския край и Бесарабия през първата половина на XIX в. В: Известия на българското историческо дружество, №32 (София 1978), 101-135.

Российский 2002: Российский гуманитарный энциклопедический словарь, том III (Москва 2002).

Труды 1902: Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии, том II (Кишинёв 1902).

Червенков 2002: Н. Червенков, Просветната дейност на кишиневските българи. В: (Съст. В. Стоянов, Н. Стоянов) Българско училище „Васил Левски". Кишинев (Шумен 2002), 24-34.

Энциклопедический 1896: Энциклопедический словарь. Издатели Ф.А. Брокгауз, И.А. Эфрон, т. XVII (Санкт-Петербург 1896), 330-331.

The establishment and activity of Lancasterian schools in Bessarabia in the 1820s-1840s

Abstract

In the given article the author examines the Lancasterian System of Education established in Bessarabia on May 28, 1823 at the proposal of Count I.A. Kapodistrias. Initially, these schools were opened in Chişinău, Bălţi and Ismail, and later in Bender and Hotin. Education in them was based on a system of mutual learning.

The founder of the Lancasterian System of Education was an English teacher Joseph Lancaster, who was teaching poor children without payment. The originality of this system is that its methods do not have a purely religious character; we can say that the teaching of religion was limited to reading the Bible without its interpretation. It should be noted that the mutual education system in Bessarabia was introduced at the behest of Alexander I.

The first Lancasterian school was opened in Chisinau on February 7, 1824 (under the leadership of Iacob Hâncu), then in Bălţi – on 11 May (under the leadership of Teodor Bobeicu), and in Ismail – on 26 May of the same year (under the leadership of Lavrentiy Kunitsky). In 1824, at the request of the Rector of the Chişinău Theological Seminary V. Purishkevich there have been established two schools: the first one was opened on March 13 in Bender, having as a teacher the graduate of the Theological Seminary Andrei Timoshevsky, and the second – on December 7 in Hotin, having as a teacher the graduate of the same Seminary Ioan Rodostat. In 1833, in these 5 Lancasterian schools there were studying 375 students: in the school from Chişinău - 136 students, from Ismail – 77, from Balti – 40, from Hotin – 73 and from Bender – 49 students. Apart from these five schools, in this period a Lancasterian school was functioning in the Bulgarian colony of Bolgrad in the Ismail County. In 1843 Lancasterian schools were also opened in Orhei, Soroca, Cahul, and on August 14, 1846 the second such a school was established in Chişinău.

To maintain Lancasterian schools in Bessarabia there were spent annually 3780 assignation roubles. But the Lancasterian schools have not received much popularity among the population, and attempts to establish these schools in villages were unsuccessful. At the end of the 1840s some of them, except the Chişinău Lancasterian School, were transformed into preparatory classes of the county gymnasiums, while others merged with the new parochial schools, which started to appear in Bessarabia under the *Regulation of parochial schools* in 1836.

Создание и деятельность ланкастерских школ в Бессарабии в 20-40-х годах XIX века

Резюме

В данной статье автор анализирует ланкастерскую систему образования в Бессарабии, начало которой было положено 28 мая 1823 по предложению графа И.А. Каподистрия. Первоначально эти школы были созданы в Кишиневе, Бельцах и в Измаиле, а позже в Бендерах и в Хотине. Образование в них основывалось на системе взаимного обучения.

Основателем ланкастерской системы обучения был английский учитель Джозеф Ланкастер, который бесплатно обучал детей из бедных семей. Оригинальность этой системы заключалось в том, что методы обучения не имели чисто религиозного характера – преподавание религии ограничивалось чтением Библии без интерпретации ее содержания. Следует отметить, что в Бессарабии система взаимного обучения была введена по распоряжению императора Александра I.

Первая ланкастерская школа была открыта в Кишиневе 7 февраля 1824 года (под руководством Якоба Хынку), затем в Бельцах – 11 мая (под руководством Федора Бобейку) и в Измаиле – 26 мая того же года (под руководством Лаврентия Куницкого). В 1824 году, по просьбе ректора Кишиневской Духовной семинарии В.Пуришкевича, были созданы еще две ланкастерские школы: первая была открыта 13 марта в Бендерах, учителем в нее был назначен выпускник Духовной семинарии Андрей Тимошевский, а вторая – 7 декабря в Хотине, учителем в ней стал выпускник той же Семинарии – Иоан Родостат.

В 1833 году в 5-ти вышеупомянутых ланкастерских школах обучалось 375 студентов: в Кишиневской школе обучалось 136 студентов, в Измаильской – 77, в Бельцкой – 40, в Хотинской – 73 и в Бендерской – 49. Помимо этих 5 школ в этот период действовала ещё одна ланкастерская школа в болгарской колонии Болград Измаильского уезда. В 1843 году ланкастерские школы были открыты также в Оргееве, Сороках, Кагуле, а 14 августа 1846 года была основана вторая ланкастерская школа в Кишиневе.

На содержание ланкастерских школ в Бессарабии государство ежегодно тратило 3780 руб. ассигнациями. Однако данный тип школ не получил широкого распространения среди населения, а попытки открыть ланкастерские школы в сельской местности не увенчались успехом. К концу четвертого десятилетия часть этих школ, кроме Кишиневской ланкастерской школы, превратились в подготовительные классы в составе уездных гимназий, а прочие, согласно Уставу о духовных училищах 1836 г., объединились с духовными училищами.

13.03.2014

Dr. hab. Valentin Tomuleţ, Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009, Republica Moldova.

PAGINI DIN ISTORIA BIBLIOTECII MĂNĂSTIRII HÂNCU

Igor Cereteu

Mănăstirea Hâncu cu hramul Sfânta Cuvioasă Parascheva este considerată una dintre cele mai vechi instituţiii monahale din Moldova prutonistreană. A fost ctitorită în anul 1677 de boierul Mihalcea Hâncu şi s-a numit la început *schitul Vlamnic*. Ctitorul a asigurat instituţia monahală cu pământuri (Boga 1930, 92-93) şi nu poate fi exclus să fi contribuit la înzestrarea ei cu odoarele necesare slujbei bisericeşti, între care manuscrise şi cărţi vechi tipărite, cu atât mai mult cu cât în biblioteca mănăstirii au fost semnalate manuscrise vechi şi tipărituri din sec. XVII.

Pe parcursul istoriei mănăstirile au avut perioade de progres şi de declin, cu efecte mai mult sau mai puţin negative pentru comunitatea monahală. Cea mai dureroasă etapă pentru întreaga comunitate creştină a fost perioada de guvernare comunistă sovietică, care prin promovarea ateismului agresiv, a închis bisericile şi mănăstirile. Inventarul bisericesc şi cărţile au fost distruse în mare parte.

Este regretabil că până în prezent nu s-a scris suficient de mult despre cărţile vechi, încât întregirea bibliotecilor bisericeşti şi mănăstireşti prezintă anumite dificultăţi. Cu toate acestea, în baza informaţiilor din literatura de specialitate şi din cercetările actuale în biblioteca mănăstirii Hâncu, am încercat să reevaluăm şi să reconstituim lista cărţilor din biblioteca acestui centru monahal. Menţionăm că o atare reconstituire a fost elaborată de către dr. hab. Alexei Agachi (Agachi 2010, 106-107) în contribuţia sa la istoria mănăstirii, însă cercetările recente în domeniu permit o reevaluare şi o datare mai sigură a tipăriturilor, care au aparţinut mănăstirii Hâncului pe parcursul existenţei sale. Demersul nostru este compartimentat în trei paliere: primul conţine informaţie din literatura de specialitate şi din datele oferite din condicile vechi; în palierul al doilea am inclus cărţile dispărute şi identificate de noi în procesul cercetării şi în al treilea compartiment sunt incluse cărţile cu însemnările manuscrise, identificate în biblioteca mănăstirii în prezent.

Prima menţiune despre cărţile din biblioteca mănăstirii a fost atestată de Paul Mihail într-o condică din 1817, scrisă de Chiril arhimandrit şi blagocin, în care sunt trecute mai multe cărţi manuscrise şi tipărite, fără anul şi locul apariţiei: „O *Evanghelie* ferecată peste tot cu argint şi în toc de lemn. 1 *Evanghelie* rusască scrisă cu mâna, 3 *Liturghii*, doaă mici şi una mare noao, 2 *Apostole*, unul moldovenesc şi altul rusesc, 2 *Octoice* moldoveneşti, unul mare şi altul mic, 12 *Minee* moldoveneşti, slujbele sfinţilor de 12 luni, 5 *Mineie* tij, de asemene, 12 *Mineie* vieţile sfinţilor pe 12 luni, 1 *Minei* mare rusesc de obşte, 1 *Triod* moldovenesc, 2 *Octoice* ruseşti, 2 *Penticostare* moldoveneşti, unul mare şi altul mic. 3 *Ceasloave* mari moldoveneşti, unul de la Iaşi şi doao, 1 *Pavecernic* moldovenesc, 2 cărţi Teofilacturi întregi, 1 *Chiriacodromion*, 3 *Molitvelnice* moldoveneşti. 1 carte Scarariul, 1 Teodor Studitul, 1 Dorotei, 1 Sfântul Macarie, 1 *Pateric* scris cu mâna, 1 carte tiparnică, sfârşitul unui *Ceaslov*, 1 Sfântul Augustin. 1 *Chiriacodromion apostolul*, în două cărţi, 1 *Catihisis*, 1 *Tipicon* rusesc scris cu mâna, 4 *Molebnice*, 2 de obşte şi 2 în zioa Naşterii lui Hristos" (Mihail 1993, 46-47).

Analizând atent lista cărţilor din condică se poate preciza locul şi anul ediţiei unor titluri de cărţi. Lista a fost elaborată în anul 1817 şi respectiv cărţile incluse aparţin ca moment de datare anterior acestui an. Cu toate că datarea unora prezintă anumite dificultăţi, coroborarea informaţiei din sursele istorice cu situaţia cunoscută în prezent ne determină să fim convinşi că în biblioteca acestui centru de cultură şi spiritualitate din Basarabia existau în anul 1817 următoarele cărţi[1]: *Evanghelie* (Râmnic, 1794); *Liturghii* (Buzău, 1702, 2 ex.); *Molitvenic* (Iaşi, 1749); *Liturghie*

[1] Cărţile au fost prezentate în listă conform ordinii identificării din condică şi nu este respectat criteriul cronologic.

(Chişinău, 1815); *Apostol* (Râmnic, 1794); *Octoih* (Buzău, 1700); *Antologhion* (Iaşi, 1726); *Antologhion* (Bucureşti, 1736); *Mineie pe cinci luni* (Buzău, 1698); *Vieţile sfinţilor pe 12 luni* (mănăstirea Neamţ, 1807-1815); *Triodion* (Bucureşti, 1798); *Ceaslov* (Iaşi, 1797); *Octoih de canoane pentru Pavecerniţă* (mănăstirea Neamţ, 1816); Teofilact, Arhiepiscopul Bulgariei, *Tâlcuirea Evangheliilor* (Iaşi, 1805, 2 ex.); *Chyriacodromion* (mănăstirea Neamţ, 1811); *Scara Sfântului Ioan Sinaitul* (mănăstirea Neamţ, 1814); *Chyriacodromion*, I-II (Iaşi, 1816, în limba greacă); Theodor Studitul, *Cuvinte* (Râmnic, 1784); Dorotei, *Cuvinte* (Râmnic, 1784); Macarie Egipteanul, *Omilii* (Bucureşti, 1775); Augustin Episcopul, *Kecagrarion* (mănăstirea Neamţ, 1814); *Catihiz* (Chişinău, 1816); *Molebnic* (Chişinău, 1815, 2 ex.); *Rugăciune în ziua Naşterii lui Hristos* (Chişinău, 1816). În această condică sunt incluse şi trei manuscrise: o *Evanghelie* rusească, un *Tipicon* rusesc şi un *Pateric*.

Din informaţia din această condică reiese că în biblioteca mănăstirii Hâncu existau în anul 1817 şapte titluri de cărţi tipărite la Buzău[2], trei de la Bucureşti, cinci de la Iaşi, patru de la Râmnic, de la mănăstirea Neamţ – 16 titluri şi de la Chişinău – trei titluri. Din secolul XVII este semnalat un titlu; din secolul al XVIII-lea – 11 şi din secolul XIX (până la 1817) – 22 titluri de carte. Pentru secolul al XIX-lea (până la 1817) constatăm o creştere considerabilă a numărului cărţilor din biblioteca mănăstirii Hâncu, datorită prezenţei tipăriturilor de la mănăstirea Neamţ şi Chişinău, ale căror tipografii şi-au început activitatea în această perioadă.

În anul 1821 au fost inventariate repetat bunurile mănăstirii. Alexei Agachi a identificat condica în care au fost incluse cărţile, pe care a publicat-o în lucrarea sa (Agachi 2010, 106-107). Din conţinutul ei reiese că mănăstirea dispunea de următoarele cărţi româneşti: „1. Doo *evanghelii* din cari una îmbrăcată piste tot cu argint. 2. Patru *liturghii*. 3 Doosprezăci *mineii* pe toată luna de slujire piste an. 4. Patru *minei* deosăbit. 5. Doosprezăci cărţi: *Vieţile sfinţilor* de peste an. 6. Doo *octoice* unu mare şi unu mic. 7. O carte ce să numeşti Teofilact. 8. Un *chirie codromion*. 9. Un *triod*. 10. Un *penticostar*. 11. 1 *Apostol*. 12. O *psaltire*. 13 Trei *cesalove*. 14. Patru *molitvenice*. 15. O carte *pavecernic*. 16. O carte *troparnic*. 17. O carte *arătare sau adunarea a d(u)mnezeieştilor dogme ale credinţei*. 19. O cărticică *rânduiala shipnicii*. 20. Un *catavasier*. 21. Două *tombnice*. 22. Două cărticele pentru *tombin la Naşterea Domnului*. 23. Trei *panahide*. 24. O cărticică *învăţătură către duhovnic*. 25. O cărticică cu *rânduiala săptămânii ceii luminate*. 26. O carte Sfântul Ioan Scărari. 27. O carte Sfântul Theodor. 28. O carte Sfânul Macarie. 29. O carte *ipsaicon*. 30. Trei cărţi de mână adunate scrise de mână de *învăţăturile Sfinţilor Părinţi*".

În cazul acestei condici, scrisă doar la patru ani de la cea precedentă, situaţia nu este cu mult diferită. Aici am putea completa cu următoarele cărţi identificate: (14. Patru *Molitvenice*) *Molitvenic*, Chişinău, Tipografia Exarhicească, 1820; (17. Un tesalonic) Simion, Arhiepiscopul Thesalonicului, *Voroavă de întrebări şi răspunsuri întru Hristos*, Bucureşti, Tipografia Mitropoliei, 1765; (18. O carte *arătare sau adunarea a d(u) mnezeieştilor dogme ale credinţei*) *Arătarea pe scurt a dumnezeeştilor dogme ale credinţei*, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1816; (23. Trei *panahide*) *Rânduiala panihidei*, Chişinău, Tipografia Exarhicească, 1817; (24. O cărticică *învăţătură pentru duhovnic*) *Carte folositoare de suflet,* [Bucureşti], 1800; (25. O cărticică cu *rânduiala săptămânii ceii luminate*) *Urmare întru Duminica ... Paştelui,* Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1814. Unele cărţi din această condică sunt incluse în prima condică, iar repetarea lor o considerăm inutilă.

O mărturie indirectă despre existenţa unor cărţi bisericeşti în biblioteca mănăstirii Hâncu în primele decenii ale secolului XIX este *Instrucţia mănăstirii Hâncu*, elaborată în anul 1823, din care reiese că duhovnicul mănăstirii este dator să citească pentru comunitatea monahală în fiecare zi sau, în funcţie de situaţie, la a treia zi, din vieţile sfinţilor părinţi, sau din cărţile sfinţilor Dorotei, Teodor Studitul, Efrem Sirul, Ioan Scărarul, iar ulterior din cartea Sfântului Macarie, Isaac Sirul şi din alte cărţi cu o asemenea tematică (Щеглов 1900, 268). Dacă facem referire la condica din 1817, constatăm că aceste cărţi erau deja în bibliotecă, or prezenţa lor este confirmată şi prin condica din 1821.

[2] Recent, am identificat *Mineiul pe luna iunie*, Buzău, Tipografia Episcopiei, 1698. În prezenta condică sunt menţionate cinci mineie, fără a fi indicate lunile. Acesta este motivul pentru care în listă nu am specificat mineiele pentru fiecare lună, dar au fost incluse împreună în lista elaborată de noi la poziţia din condică, în ordinea identificării cărţilor.

Primele informaţii din literatura istorică despre documentele şi cărţile vechi din mănăstire sunt semnate de N. Murzakevici (Мурзакевич 1848, 318-319), care în 1848 atesta la Hâncu şase documente şi cinci cărţi vechi din secolele XVII-XVIII. Autorul menţionează următoarele acte vechi: 1) hrisov de la domnitorul Moldovei Iliaş Alexandru Voievod din 7175 / 1667, noiembrie 8 zile; 2) act de danie de la Mihalcea Hâncu din 7186 / 1678, decembrie 9 zile; 3) hrisov de la domnitorul Moldovei Grigore Ioan Voievod din 7271 / 1763, iulie 4 zile; 4) hrisov de la domnitorul Moldovei Grigore Alexandru Ghica Voievod, din 1766, februarie 10 zile; 5) porunca Divanului Ţării Moldovei, din 1772, August 2 zile; 6) act de danie pentru rudele lui Hâncu, din 1781, martie 20 de zile.

N. Murzakevici include şi cinci titluri de cărţi vechi: 1) şase *mineie* pe tot anul, în care paremiile şi sinaxarele sunt în moldoveneşte, iar stihirile şi canoanele în slavonă, tipărite în Valahia, în Buzău, în 7206 / 1698, în timpul domnitorului Constantin Basarab Voievod; 2) *Octoih*, tipărit tot acolo, în timpul aceluiaşi voievod în 7208 / 1700; 3) *Minei* pe tot anul în limba slavonă, tipărit în Moldova, în oraşul Iaşi în 7276 / 1734[3], în timpul domnitorului Mihail Racoviţă voievod; 4) *Minei* pe tot anul, în care paremiile, sinaxarele, apostolii şi evanghelia sunt în limba română, iar stiharele şi canoanele în limba slavonă, tipărită în Valahia, în Bucureşti, în 7244 / 1736, în timpul domnitorului Constantin Nicolae Voievod; 5) *Irmologhion* în limba slavonă, tipărit în Lavra din Kiev, în timpul lui Stanislav August. Această informaţie a fost preluată dintr-un memoriu scris de stareţul mănăstirii, egumenul Dosoftei, la 18 decembrie 1841 (Agachi 2010, 108) şi are un caracter selectiv, încât nu reflectă situaţia reală din biblioteca mănăstirii din prima jumătate a secolului XIX, deoarece în condica de la 1817, la care vom face referire mai jos, sunt trecute mai multe titluri de cărţi şi câteva manuscrise.

A. Zaşciuk confirmă în anul 1862 existenţa la mănăstirea Hâncu a documentelor vechi pe care le-a semnalat N. Murzakevici în 1848, însă include în listă alte câteva cărţi vechi tipărite: Macarie Egipteanul, *Omilii*, Bucureşti, Tipografia Mitropoliei, 1775; *Antologhion*, Iaşi, Tipografia Mitropoliei, 1726; *Octoih*, Buzău, Tipografia Episcopiei, 1700; Teodor Studitul, *Cuvinte*, Râmnic, Tipografia Episcopiei, 1784; Teofilact, Arhiepiscopul Bulgariei, *Tâlcuirea Evangheliilor*, Iaşi, Tipografia Mitropoliei, 1805 (Защук 1862, 206). Precizăm, de asemenea, că două dintre aceste titluri le-am identificat în procesul cercetării la Biblioteca Ştiinţifică Centrală a Academiei de Ştiinţe a Moldovei (*Liturghie*, Buzău, 1702) şi la Biblioteca Naţională a Republicii Moldova (*Antologhion*, Iaşi, 1726). Constatăm că nici A. Zaşciuk nu a semnalat toate titlurile de cărţi din bibliotecă, folosindu-se de aceeaşi sursă pe care a utilizat-o N. Murzakevici.

Pe un *Antologhion*, tipărit la mănăstirea Neamţ, în 1840 am identificat o însemnare, în care sunt enumerate şapte cărţi, altădată proprietate a egumenului Ghedeon de la mănăstirea Hâncu: „Această carte, ce să numeşte *Heruvicariu*, este din numerul acelor şapte cărţi. Al 2-lea *Utrinariu*, al treilea *Triodul* şi *Penticostariul*, al 4-lea şi al 5-lea, 2 cărţi pe 12 luni ce să numesc *Idiomilare*, al 6-lea *Prohodul Domnului*, al 7-lea *Anastasimatariul*, sânt drepte a părintelui Igumenu Ghedeon nacialnicul Sfintei Monastirii Hâ(n)cului, cumpărate de la Ieromonahul Climent din Sfânta Monastire Chipriana cu preţi trezeci 30 ruble argint la anul 1870 dechemvrie 1 zi şi pentru că mi-au fost încredinţate mie pe o vreme pentru cântare am însămnat întrânsele, am şi iscălit monah Filaret" (Cereteu 2011, 236, CCXXI, nr. 673; Caproşu, Chiaburu 2009, 230). Din această însemnare constatăm existenţa la mănăstirea Hâncu în anul 1870 a încă şapte cărţi bisericeşti, dintre care pot fi identificate următoarele: *Antologhion*, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1840; Dimitrie Suceveanu, *Ideomilar*, Partea I, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1856; Dimitrie Suceveanu, *Ideomilar*, Partea II, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1856; Dimitrie Suceveanu, *Ideomilar*, Partea III, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1857[4]; *Anastasimatar*, Viena, 1823.

P. Cruşevan menţionează în 1903 despre existenţa în arhiva mănăstirii Hâncu a documentelor vechi semnalate anterior de N. Murzakevici, însă exclude din listă hrisovul domnitorului Grigore Alexandru Ghica din 10 februarie 1766, ceea ce ne determină să credem că acest document nu mai exista în arhiva mănăstirii la începutul secolului

[3] În ceea ce priveşte acest titlu de carte, autorul a produs o confuzie. Egumenul Dosoftei, autorul memoriului de la 18 decembrie 1841, din care s-a inspirat N. Murzakevici, indică *Antologhionul* tipărit la Iaşi, în timpul lui Mihai Racoviţă Voievod, în anul de la facerea lumii 7234, care de la Naşterea lui Hristos este anul 1726.

[4] Aceste *Ideomilare* în prezent se află în fondurile Bibliotecii Naţionale a Republicii Moldova, la cota 84751, fiind legate împreună.

XX. Printre raritățile mănăstirii P. Cruşevan atestă şi unele cărţi la care face referire A. Zaşciuk, însă include în listă şi un *Osmoglasnic*, tipărit la Râmnic în anul 1742 (Крушеван 1903, 149-160).

La începutul secolului XX Zamfir Arbore afirma că în biblioteca mănăstirii Hâncu se aflau mai multe cărţi, însă menţionează doar două dintre ele: Macarie Egipteanul, *Omilii*, Bucureşti, Tipografia Mitropoliei, 1775 şi *Antologhion*, Iaşi, Tipografia Mitropoliei, 1726 (Arbore 1904, 114). În perioada interbelică au fost întreprinse cercetări temeinice în domeniul cărţilor vechi manuscrise şi tipărite, încât datorită acestor rezultate putem reconstitui parţial bibliotecile bisericeşti şi mănăstireşti.

Manuscrisele din mănăstire au fost cercetate de Ştefan Ciobanu (Ciobanu 1924, 51-52), potrivit căruia *Patericul* (2+250 file) a fost scris de monahul Manasie cântăreţ, în Mitropolia Chişinăului până la 1 septembrie 1816; *Istoria lui Carol XII* (128 file) este datat cu sfârşitul secolului XVIII sau începutul secolului XIX; *Cuvântările lui Isaac Sirul* (321 file) a aparţinut monahului Visarion, de la mănăstirea Dobruşa la începutul secolului XIX, l-a dăruit în 1808 monahului Platon, copist de la aceeaşi mănăstire, care ulterior l-a dăruit părintelui Visarion Monahul. În anul 1814 monahul Varsanufie scria că a cumpărat cartea cu 50 lei, iar după moarea sa manuscrisul trebuia să rămână a obştii de la Dobruşa. A ajuns la mănăstirea Hâncu prin mijlocirea monahilor, care, fie s-au transferat la Hâncu, fie au vândut-o sau dăruit-o comunităţii monahale de la această mănăstire.

Informaţii sumare despre manuscrisele mănăstirii Hâncu, dăruite Societăţii istorico-arheologice bisericeşti basarabene din Chişinău, până în anul 1925 le-am identificat în catalogul bibliotecii acestei instituţii: *Canoanele sfintei Născătoare de Dumnezeu*; *Cuvântările cuviosului Isaac, episcopal Nineviei*; *Scara cuviosului Ioan din Sinai*, scrisă semi-cursiv la 1803, în mănăstirea Dobruşa de către ieromonahul Misail şi prezentată bibliotecii Societăţii de arhimandritul Teognost; *Vieţile sfinţilor pentru iulie*, e scrisă în anul 1840, în scânduri căptuşite cu piele şi prezentate de Teognost (Catalogul bibliotecii 1925, 60/376, 16; 13/379, 20; 3/378, 23; 4/380, 38).

De un real folos pentru completarea informaţiei despre biblioteca mănăstirii Hâncu este catalogul lui Alexandru David, care în 1934 (David 1993, nr. 3, p. 24; 17/45; 20/50; 22/55; 23/57; 33/67; 37/68; 40/70; 45/74; 55/78; 57/80; 61/102; 62/103; 67/105; 87/125) a cercetat în mănăstirile şi bisericile Basarabiei cărţile tipărite la Chişinău şi Sankt Petersburg. În biblioteca mănăstirii Hâncu a identificat următoarele titluri: *Liturghie* (1815); *Biblia* (Sankt-Peterburg, 1819); *Noul Testament* (Sankt Petersburg, 1819); *Minei de obşte* (1819); *Molitvenic* (1820); *Tipic în scurt* (1823); *Rugăciune de mulţumire* (1826); *Instrucţia blagocinului bisericilor* (1827); *Instrucţia blagocinului mănăstirilor* (1828); *Slujba Sf. Mucenițe Eftimia* (1835); *Slujba pentru înfrângerea lui Carol XII* (1838); *Slujba pentru Chiril şi Iulita* (1840); *Datoriile călugărilor* (1841, 6 ex.); *Catihizis* (1844, 2 ex.); *Trebnic* (1859).

Importante mărturii despre biblioteca mănăstirii Hâncu sunt oferite de Nestor Vornicescu, Mitropolitul Olteniei. În timpul cercetării cărţilor din biblioteca mănăstirii am identificat două tipărituri pe care înaltul ierarh le-a dăruit acestei instituţii monahale: *Psaltire*, Sibiu, Tipografia lui Ioan Bart, 1805 şi *Octoih*, Râmnic, Tipografia Callnic Râmnicu, 1865. Nestor Vornicescu a lăsat posterităţii o contribuţie valoroasă despre valorile bibliofile (Vornicescu 1993, 7), în care precizează unele detalii, demne de toată atenţia, referitoare la manuscrisele din bibliotecă. Referitor la datarea unor cărţi tipărite din mănăstire, autorul se limitează la presupuneri, care nu întotdeauna sunt conforme realităţii. Referindu-se la însemnările marginale, Nestor Vornicescu precizează că o *Antologie monahală* ce cuprinde texte din *Pateric* a fost scrisă înainte de 1809 de copistul monah Dometian, la mijlocul secolului XIX se afla la mănăstirea Bisericani, fiind semnalat de autor la Biblioteca Academiei Române. Despre manuscrisul *Cuvinte duhovniceşti ale Sfântului Isaac Sirul*, a fost scris, se pare, de monahul Casian înainte de 1813, a fost legat de un dascăl la Nisporeni, iar în 1944 se afla la mănăstirea Noul Neamţ. Al treilea manuscris este *Minunile Maicii Domnului*, copiat la mănăstirea Hâncu de un frate în ascultare, Pavel Uzun. Un *Proschimidarion*, copiat la Hâncu de către fratele în ascultare Carp Stahie în anul 1861. Acest copist a semnat pe un *Antologhion*, tipărit la mănăstirea Neamţ, în anul 1840: „Această sf(â)ntă carte, ce să numeşte *Antologhie* sau *Florealegere*, iaste dreaptă a me posluşnic Carp Stahie din Sfânta Monastire Hâncu". În mănăstire se afla un exemplar în manuscris de Voltaire, *Istoria*

lui Carol al XII-lea, fapt care confirmă interesul pentru istorie a vieţuitorilor de la Hâncu.

Dr. hab. Alexei Agachi prezintă o listă a cărţilor mănăstirii Hâncu, elaborată în luna mai 1942, cu menţiunea că în Arhiva Naţională a Republicii Moldova există mai multe copii ale condicii respective. De asemenea, autorul precizează că a recurs la o uşoară redactare a ei, introducând în text cuvintele omise. Cu toate acestea, autorii condicii au datat greşit unele cărţi, încât o reevaluare a datării şi a locului lor de tipărire este binevenită. Aceste titluri vor fi utilizate în compartimentul de mai jos, care include totalitatea cărţilor mănăstirii, până la lichidarea ei.

Mănăstirea Hâncu a fost închisă în anul 1950, iar averea risipită. Cărţile din bibliotecă au dispărut şi doar câteva au fost recuperate. Unele se află în bibliotecile altor mănăstiri basarabene. Pentru întregirea listei cărţilor din biblioteca acestui centru monahal ne-au fost de real folos contribuţiile lui N. Murzakevici, A. Zaşciuk, Z. Arbore, Şt. Ciobanu, P. Mihail, A. David, N. Vornicescu, A. Agachi, care au încercat în baza condicilor din 1817, 1821, memoriului stareţului Dosoftei din 18 decembrie 1841, listei cărţilor din luna mai 1942 să reconstituie situaţia bibliotecii mănăstirii Hâncu în secolele trecute. Din sursele istorice am identificat 118 cărţi (109 titluri), proprietate a mănăstirii Hâncu până la lichidarea ei. În biblioteca mănăstirii s-au aflat cărţi din diferite centre tipografice, am identificat, însă, cărţi tipărite la: Buzău – 5 titluri/6 exemplare (4,5% / 5,08%), Iaşi – 6 titluri/7 exemplare (5,5% / 5,93%), Bucureşti – 11 titluri/ 11 exemplare (10,09% / 9,32%), Râmnic – 5 titluri/5 exemplare (4,5% / 4,23%), mănăstirea Neamţ – 50 titluri/50 exemplare (45,87% / 42,37%), Chişinău – 28 titluri/35 exemplare (25,68% / 29,66%), Sankt Petersburg – 3 titluri/3 exemplare (2,75% / 2,54%), Viena – 1 exemplar (0,9% / 0,84%). Din secolul XVII sunt atestate cinci mineie de la Buzău din 1698; din secolul XVIII – 14 titluri, din secolul XIX – 94 de titluri.

Anterior închiderii mănăstirii în bibliotecă existau zece manuscrise de factură religioasă şi laică: *Scara cuviosului Ioan din Sinai,* scrisă în 1803; *Pateric*, copiat înainte de 1809; *Cuvinte duhovniceşti* ale Sfântului Isaac Sirul, înainte de 1813 de monahul Casian; *Vieţile sfinţilor pentru iulie,* scrisă în anul 1840; *Minunile Maicii Domnului,* copiat de ascultătorul Pavel Uzun; *Proschimidarion*, copiat la Hâncu în 1861 de Carp Stahie; Voltaire, *Istoria lui Carol al XII-lea; Pavecernic*, în care se conţin Canoanele sfintei Născătoarei de Dumnezeu; *Evanghelie* rusească; *Tipicon* rusesc.

Mai jos prezentăm lista cărţilor din bibliotecă, reconstituită din sursele istorice şi din condicile mănăstirii elaborate în timpurile mai vechi. Această listă reflectă situaţia relativă din bibliotecă până la închiderea mănăstirii.

Buzău: *Mineie pe şase luni* (1698); *Octoih* (1700); *Liturghii* (1702, 2 ex.); Fotie, Patriarhul Constantinopolului, *Epistolie de obşte* (1832); Ioan Gură de Aur, *Puţul* (1833).

Iaşi: *Antologhion* (1726); *Molitvenic* (1749)*; Ceaslov* (1797); Teofilact, Arhiepiscopul Bulgariei, *Tâlcuirea Evangheliilor* (1805, 2 ex.); *Tâlcuirea celor şapte taine* (1807); *Chyriacodromion*, I-II (1816, în limba greacă); *Tipicon* (1816).

Bucureşti: *Antologhion* (1736); Simion, Arhiepiscopul Thesalonicului, *Voroavă de întrebări şi răspunsuri întru Hristos* (1765); Macarie Egipteanul, *Omilii* (1775); *Triodion* (1798); *Carte folositoare de suflet* (1800); *Chyriacodromion* (1801); *Slujba cuviosului Dimitrie de la Basarabov* (1801); Vasile cel Mare şi Grigore Bogoslovul, *Cuvinte* (1826); Ioan Gură de Aur, *Cuvânt* (1827); Macarie Ieromonah, *Tomul al 2-lea al Antologhiei* (1827); *Octoih* (1890).

Râmnic: *Evanghelie* (1794); Atanasie cel Mare, Sinopsis (1783); Dorotei, *Cuvinte* (1784); Theodor Studitul, *Cuvinte* (1784); *Evanghelie* (1794); *Apostol* (1794).

Mănăstirea Neamţ: *Vieţile sfinţilor* (1807-1815); *Chyriacodromion* (1811); Avgustin Episcopul, *Kecagrarion* (1814); *Scara Sfântului Ioan Sinaitul* (1814); *Urmare întru Duminica ... Paştelui* (1814); *Cel mai mic şi cel mai mare Îngeresc Chip* (1816); *Apologhia* (1816); *Arătarea pe scurt a dumnezeeştilor dogme* (1816); *Octoih de canoane pentru Pavecerniţă* (1816); *Adunare a cuvintelor pentru ascultare şi viaţa stareţului Paisie de la Neamţ* (1817); *Octoih* (1836); *Hronograf* (1837); *Antologhion* (1840); *Evanghelie* (1846); *Minei pe 12 luni,* (1845-1847); *Penticostarion* (1848)*; Prolog,* vol. I-IV (1854-1855); Dimitrie Suceveanu, *Ideomilar,* P I-III (1856); *Evanghelie*

(1858); *Psaltire* (1859); *Liturghie* (1860); *Acatistul Sfintei Treimi* (1863); *Ceaslov* (1874).

Chişinău: *Liturghie* (1815); *Molebnic* (1815, 2 ex.); Catihiz (1816); *Rugăciune în ziua Naşterii lui Hristos* (1816); *Rânduiala panihidei* (1817); *Biblia* (1819); *Noul Testament* (1819); *Minei de obşte* (1819); *Molitvenic* (1820); *Rânduiala sfinţirii bisericii* (1820); *Pentru datoriile presviterilor de popor* (1823); *Tipic în scurt* (1823); *Rugăciune de mulţumire* (1826); *Instrucţia blagocinului bisericilor* (1827); *Instrucţia blagocinului mănăstirilor* (1828); *Slujba Sf. Mucenițe Eftimia* (1835); *Liturghie* (1837); *Slujba pentru înfrângerea lui Carol XII* (1838); *Slujba pentru Chiril şi Iulita* (1840); *Datoriile călugărilor* (1841, 6 ex.); *Catehism creştinesc* (1844, 2 ex.)[5]; *Trebnic* (1859); *Liturghie* (1860); *Antologhion* (1861); *Ceaslov* (1862); *Triodion* (1862); *Slujba lui Metodie şi Chiril* (1865); *Psaltire* (1907).

Sankt-Petersburg: *Noul Testament* (1817, 1819); *Biblia* (1819).

Viena: *Anastasimatar* (1823).

***

În ultimii ani a apărut oportunitatea de a cerceta mai multe biblioteci mănăstireşti, care mi-a oferit rezultate destul de relevante pentru fenomenul circulaţiei valorilor bibliofile româneşti în Basarabia. Aceste investigaţii au permis completarea listelor de cărţi din bibliotecile noastre. Chiar dacă după instaurarea regimului sovietic în Basarabia majoritatea mănăstirilor au fost lichidate, cu excepţia celei de la Japca, unele cărţi şi odoare bisericeşti au fost protejate de călugări. După redeschiderea instituţiilor monahale a început reconstituirea bibliotecilor. În unele fonduri din Chişinău şi în mănăstirile redeschise am identificat cărţi, care anterior au aparţinut mănăstirii Hâncu (Cereteu 2011, 50, nr. 10; 54, nr. 21; 236, nr. 673; 277, nr. 825-827, 277-278). Prezentăm mai jos titlurile de cărţi şi însemnările manuscrise, altădată proprietate a acestei mănăstiri, identificate în procesul cercetării:

1. Minei pe luna iunie, Buzău, Tipografia Episcopiei, 1698
Însemnări: F. 1-8: „Acest Mineiu, luna lui iunie, datu-l-au sfinţia sa părintele chir Theodosie, Mitropolitul Ungrovlahiei la sfânta mănăstire la Iazer, iar cine s-ar ispiti a lua de acolo să fie proclet, afurisit, anathema, în 7207 <1699>".
F. 9-13: „Această carte este a monastirii Hâncului".

2. Liturghie, Buzău, Tipografia Episcopiei, 1702
Însemnări: F. 1-6: „Această Liturghie este a monastirii Hâncului".
Forzaţul II: „Să ştie că această carti să chiamă Leturghie, este a popei Neculai din mahalaoa Scaunelor şi am scrisu eu pop <semnătură autografă> ot Plumbuita că au venit 3 dech(emvrie) 7253 <1745>. Dau Sfântu Leturghie în zioa dă naştere Sfântului Ioan".

3. Antologhion, Bucureşti, Tipografia Mitropoliei, 1736
Însemnări: F. 3-19: „<Acest Antologhion> esti al nostru şi esti dat mie di părintili meu ieromonah Viniiamin şi eu l-am dat sfinţii sale părintelui Theoctistu di la schitul Hâncul ca să să slujască cu dănsul la sfânta biserică la hramul Prepodobna Paraschiva. Însă să slujască până la o vremi, (s) au nu l-am dat di tot ci până cându <va> ma(i) fi trebuitau fiilor mei. Împreună cu această carte am mai dat, dau iar, şi anume, un Molitvenicu di la Nechifor Mitropolit Moldovii în Sfânta Mitropolie în Eşu let 1749 şi o Leturghie rumânească, are întrâ(n)sa scris la margine cu condeiul ofiştanie mică, Acatistul Născătoarii di Dumnezeu, asămine şi Paraclisul cu acest(e) trii cărţi am împrumutat pi părintile Teoctistu până cându or fi trebuitoare fiilor noştri. Cu aceasta înştiinţăm let 1785. Toma <iscălitură autografă>".

4. Vieţile sfinţilor pe luna octombrie, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1809
Însemnări: Forzaţul I: „Andrii Zupiu din satul Ciuciuleni. 1874, octomvrie 4 zile".
F.t.: „Aceste 12 cărţi pre 12 luni cu vieţile sfinţilor s-au aferosit S(fin)t(ei) M(ănăs)t(iri) Hâncul de cuvioşiia sa chir Avramiia duh(o)v(nic) nemţan în vremea cuvioşiei sale chir Antoniia, igumenul mă(năs)t(irii). Anu(l) 1817, i(a)nu(a)r(ie) 20".
F.t.^{v}- f. 3: „Aceasă sfântă carte iaste a opştie s(fin) t(ei) măn(ăs)(t)iri Hâncului, unde să prăznuieşte hramul precuvioasei maicii noastre Parascheva şi oricine să va ispiti a o înstreina di la mănăstire să fie supt canon şi iartat până o va aduce la locul ei. Anul 1817, iu(nie) 20, în vremea igumeniei cuvioşiei sale chir Antonie Dobruşan, la anu(l) 1817, i(a)nu(arie) 20 zile".

[5] Cartea este datată greşit de A. Agachi cu 1839. Pe foaia de titlu este specificat că în tipografia de la Moscova a fost tipărit în 1839, iar la Chişinău în 1844.

Forzaţul II: I. „Poslușnic Iordachi Vasilevici”.
II. „Frăţi(e)i voastre mă închin de sănătate frate Panaite”.

5. Vieţile sfinţilor pe luna ianuarie, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1812
Însemnări: Pe o foaie curată la începutul cărţii: „Din anul 1927 trăitori în sfânta Mănăstiri Hâncului pân(ă) la 1930, eliberat la 1 mai”.
F. 1-2: „Această sfântă carte, ce să numeşti luna lui ianuarie, este a lui Theodorit monahul și au dat pe dânsa treizeci fără doi de lei. 1817”.
Pe altă foaie albă la sfârşitul cărţii: I. „La anul 1831 au fost Vavila la Serbeşti. Stăpânul la Mitoc. Monah Vavila”.
II. „Am cetit şi eu preutu Dimitrii Murafa şi bine, şi amu m-am folosit”.
III. „Această sfântă carti m-am învrednicit eu păcăto(a)sa a o ceti preste tot Victor(i)a Feodorovna, doci Racova. Anu 1853, în luna lui noemvrii”.
III. „Am cetit eu nevrednicul şi păcătosul această svântă carti”.
Pe o foaie albă de la sfârşitul cărţii: I. „În anul 1831, martie în 8 zile, s-au mutat den viaţa aceasta vremelnică pururea pomenitul protoierei Alexei Gubenii, care au fost la canon la această monastire Dobruşa”.
II. „În anul 1831, martie în 25 zile, s-au mutat din viaţa aceasta vremelnică Nicolai Vacariu. Spre ţinere am scris”.
III. „În anul 1838, f(e)vr(uarie) 13 zile, s-au mutat cătră Domnul shimonah Pahomie bătrânul”.
IV. „În anul 1838, fevr(uarie) 23, s-au mutat cătră Domnul fratili Gheorghi Chirică din Bugiag”.
V. „În anul o mie opt sute patruzăci şi trie s-au mutat din viiaţa aceasta trecătoare la ce veşnică Avnute Bugecanul, cumnat fiind monahului Varnava, în luna lui martie, în patru zile”.
Pe altă foaie albă, la sfârşitul cărţii: „Protoereul Ioan s-au orânduit nacealnic la Japca; şi s-au sfinţit arhimandrit de preosfinţitul Pavel; şi după doi sau trei ani l-au învolnit din Japca şi l-au dat la Dobruşa, la pocoi, iară el pi urmă s-au cerut ca si fii măcar uciteli la Suruceni; şi fiind el acolo uciteli au murit arhimandritul Nathanail şi au rămas el arhimandrit la Suruceni, în scurtă vremi; şi l-au scos şi l-au dat la Saharna tot nacealnic şi de acolo degrabă l-au scos şi iar l-au dat la pocoi la Dobruşa; şi la anul 1886, fevruarie în 5 zile, s-au mutat către Domnul şi s-au îngropat alături cu arhimandritul Irinarh la fundul bisericii mari din vale”.
Pe altă foaie albă de la sfârşitul cărţii: I. „În anul 1834, martie, în 29 di zile s-au mutat către Domnul Ieromonahul Venedict, ce au venit de peste graniţa Prutului de la schitul Tazlău, în Bassarabiia, carele să numia preotul Vasilie Chişcărăian, fiind din uezdul Hotinului”.
II. „În anul 1834, april 18 zile, s-au mutat cătră Domnul monahul Venedict prisăcariul în mercurea patemilor”.
II. „În anul 1834, april 23 de zile, au început a sluji irodiaconul Ipatie sara la vecernie s-au îmbrăcat întăi şi a doao zi au slujit”.
I.„În anul 1834, april 25, s-au pornit părintele Paise irodiaconul la Sveata Gora”.
II.„În 1834, april 22, s-au mutat cătră Domnul monahiia Milaniia Cărăuşanca”.
Pe o altă foaie de la sfârşitul cărţii: I. „Anul 1858, luna lui aprilie s-au cetit di mine păcătosul ieromonah Manoil din monastirea Dobruşa”.
II. „Anul 1858 s-au mutat din viaţa aceasta vremelnică la ce vecinică moşul Gheorghi Vătavul din Dubăsarii, în luna lui octovrii, în douăzeci şi şasi, sâmbătă sara spre duminică. Şi am scris eu poslușnicul Costantin Ţau spre aducere aminte şi cine va ceti si zică Dumnezeu si-l erte că multă ascultare au făcut”.
III.„În anul 1873, ianuarie în 30, s-au mutat din viiaţa aceasta vremelnică Vladimir Lozanu”.

6. Vieţile sfinţilor pe luna ianuarie, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1812
Însemnări: F.t.-f.4: „<Această sfântă carte a fost dată monastirii> Hâncului, unde să prăznueşte hramul precu(vioa)sii Paraschevii, danie spre vecinică a mea pomenire şi a tot neamul, pre vremea igumen(ului) pre cuvioşiei sale chir Antonie Dobrușan şi ori cine să va ispiti a înstreina vreuna dintrânsele, să fia supt canon, ne ertat până o va aduce la loc”.

7. Vieţile sfinţilor pe februarie, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1812
Însemnări: Forzaţul I: „Vasili Nicolaevici Urechi”.
F.t.: „În vremea igumeniei sfinţiei sale părintelui chir Antonie s-au folosit S(fân)t(a) M(ănăs)t(ire) cu aceste de suflet folositoare şi ne preţuite odoară la anul 1817, i(a)nuarie 20 zile, iar a igumeniei 8 ani”.
F. 1-5: „Această sfântă carte iaste a opştii sfintei mănăstiri Hâncul şi ori cine o va înstreina di la mănăstire să fie supt canon şi ne ertat, până o va aduce la locu ii. 1817, inu(arie) 20”.

8. Vieţile sfinţilor pe luna mai, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1813
Însemnări: F.t.: „Aceste odoară nepreţuite şi de suflet folositoare, adică 12 cărţi pre 12 luni cu vieţile sfinţilor s-au afirosit de părintele Avramie duhovnic S(fin)t(ei) Mă(năs)t(iri) Hâncul, în vremea igumeniei sfân(tului) părinte chir Antonie, la anul 1817, i(a)nu(a)r(ie) 20".
F. 1-2: „Această s(fân)t(ă) carte iaste a obştii Sfint(ei) Măn(ă)s(tiri) H(â)n(cului) şi oricine o va înstreina di la măn(ăstire) să fie supt canon şi ne ertat până o va aduce la locul ei".

9. Vieţile sfinţilor pe luna august, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1815
Însemnări: F.t.^{v}- 5: „Această sfântă carte, împreună cu soţiile lor, alte 11 cărţi pre 12 luni cu vieţile sfinţilor s-au afirosit S(fi)nt(ei) M(o) n(astiri) Hâncul, unde să cinsteşti şi să prăznueşti hramul precuvioasei maicii noastrii Paraschiva, de cuvioşiia sa chir Avramiia duhovnic neamţan, pre vremea igumeniei cuvioşiei sale Antoniia Dobruşan la anul 1817, i(a)nuar(ie) 20 zile. Şi cine să va ispiti a o înstreina de la mănăstire să fiia supt canon până o va aduce la locul ei".

10. Arătare pe scurt a dumnezeeştilor dogme ale credinţei, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1816
Însemnări: Pe o foaie albă la începutul cărţii: „Această carte esti a monahului Pitirim din Sfânta Monastire Hârboveţ".
F. 1-3: „Această sf. carti a monastirii Hâncului".

11. Minei de obşte, Chişinău, Tipografia Exarhicească, 1819
Însemnări: F. 1-6: „Această carti esti a monastirii Hâncului".

12. Pentru datoriile presviterilor de popor, Chişinău, Tipografia Duhovnicească, 1823
Însemnări: F. 1-6: „Această carti esti a monastirii Hâncului".

13. Antologhion, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1840
Însemnări: Forzaţul I: „Am cetit la vieţile sf(i) nţilor până ...<păcăt>osului monah Climent".
Pe o foaie albă la începutul cărţii: „Сія книга принадлежитъ Іеромонаху Гинкульскаго Монастыря Филарету. 1882. Сентябрь 18". <Această carte aparţine Ieromonahului Mănăstirii Hâncu Filaret. 1882, 18 septembrie>.
Pe o foaie albă la începutul cărţii^{V}: I. „Antologhie sau Florelegire de cânt, dat-am adivărată şi bine încredinţat".
II. „Această Antologhie sau Floroleagere este a me drept".
III. „Această sf(â)ntă carte, ce să numeşte Antologhie sau Florealegere, iaste dreaptă a me posluşnic Carp Stahie din Sfânta Monastire Hâncu".
IV. „Iară acum în monastirea Chipriana ieromonah Climent. 1870. Noemvrie 7 zile".
F.1-39: „Această carte, ce să numeşte Heruvicariu, este din numerul acelor şapte cărţi. Al 2-lea Utrinariu, al treilea Triodul şi Penticostariul, al 4-lea şi al 5-lea, 2 cărţi pe 12 luni ce să numesc Idiomilare, al 6-lea Prohodul Domnului, al 7-lea Anastasimatariul, sint drepte a părintelui Igumenu Ghedeon nacialnicul Sfintei Monastirii Hâ(n) cului, cumpărate de la Ieromonahul Climent din Sfânta Monastire Chipriana cu preţi trezeci 30 ruble argint la anul 1870 dechemvrie 1 zi şi pentru că mi-au fost încredinţate mie pe o vreme pentru cântare am însămnat întrânsele, am şi iscălit monah Filaret".

14. Minei pe luna noiembrie, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1845
Însemnări: F. 1-9: „Această carte este a mănăstirii Hâncului".

15. Minei pe luna iunie, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1846
Însemnări: F. 1-7: „Această carte este a monastirii Hâncului".

16. Minei pe luna iulie, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1846
Însemnări: F. 1-7: „Această carte este a monastirii Hâncului".
Pe o foaie curată la sfârşitul cărţii: „Am venit în sfânta Manastirea Hancul la una mie nou sute treizeci şi nou .... prea cuviosul părintele Iachint Ciobanul".

17. Triodion, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1847
Însemnări: F. [1]-f. 70: „Acesta Triodion este a bisăricii sfinte, a cuvioasei Paraschevii în biblioteca Monastirii Hâncului, schimbată cu cel vechiu în zilele Igumenului Iliodor, la anul 1853, ghenarie 14 zile".

18. Penticostarion, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1848
Însemnări: F.t – f. 32: „Acest Penticostariu esti a <mo>nastirii Hâncului, cu hramul Sfintei Cuvioasei Paraschivii, schimbată în zilele igumenului

Iliodor cu stăruinţa ... şi a soborului ... anul o mie opt sute cincizăci <şi trei>, ghenari în paisprezăci zile".

19. Suceveanu, Dimitrie, **Ideomelar**, Partea I, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1856
Însemnări: Pe o foaie albă la începutul cărţii: „Această carti este a me, ieromonahului Filaret".
P. 183: „Văzută de mine. Fratele Saia Costiuc. Sf. Monastire Hâncu".
20. Suceveanu, Dimitrie, **Ideomelar**, Partea II, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1856
21. Suceveanu, Dimitrie, **Ideomelar**, Partea III, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1857

Mănăstirea Hâncu a fost reactivată începând cu anul 1990, când a demarat reconstrucţia întregii instituţii monahale. Din biblioteca bogată de altădată nu a rămas nimic, în scurt timp au fost aduse câteva cărţi, proprietate a mănăstirii, ascunse de foştii călugări sau de enoriaşi: *Vieţile sfinţilor pe luna noiembrie,* Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1811, care a rămas mănăstirii de la monahul Calinic; *Prolog* (martie-mai), Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1855, carte care aparţinea în 1856 „părintelui Mina din tipografie". *Prologul* a fost dăruit mănăstirii de ieromonahul Varsanofie; Th. Codrescu & D. Gusti, *Evanghelie. Carte de citire pentru clasele elementare,* Iaşi, Tipografia Buciumului Român, 1862, a rămas de la ieromonahul Ghenadi, decedat la 10 mai 1943. Mănăstirea a fost populată, după redeschidere, cu maici. Aici s-au stabilit, probabil, unele monahii, care au vieţuit la mănăstirile Tabăra, Japca şi Coşălăuca, deoarece printre cărţile din actuala bibliotecă sunt unele tipărituri cu însemnări marginale în care se aminteşte de aceste trei centre monahale din Basarabia. Sunt atestate cărţi cu însemnări, altădată proprietate a mănăstirilor Hârbovăţ, Curchi, Frumoasa şi din localităţile Buşăuca, Zăgăicani, Peciştea, Străşeni, Cuizăuca, Cioc-Meidan. Un *Ceaslov* (Chişinău, 1817) din biblioteca mănăstirii Hâncu a circulat prin localităţile Balta, Copanca, Odesa. *Vieţile sfinţilor* (Chişinău, 1910), din biblioteca mănăstirii este atestat prin însemnări în regiunea Odesa, raionul Hmeliov, cătunul Alexandrovca Nouă. *Patericul* (Bucureşti, 1828) a circulat la Sfântul Munte şi a fost dăruit de Ilie Vulpe unei monahii de la mănăstirea Răciula. Două cărţi, *Psaltire* (Sibiu, 1805) şi *Octoih*, (Râmnic, 1865), au fost dăruite mănăstirii de către Nestor Vornicescu, Mitropolitul Oleniei.

***

Am vizitat mănăstirea Hâncu la 2 aprilie 2012 şi am obţinut permisiunea egumenei Parascheva pentru a cerceta biblioteca mănăstirii. Cărţile din bibliotecă sunt depozitate într-o încăpere special amenajată, condiţiile de conservare sunt foarte bune. Am fost condus de monahia Epistimia, care s-a părut interesată de subiectul valorilor bibliofile din mănăstire. Am cercetat în câteva ore 75 de cărţi tipărite (64 de titluri) şi am descifrat însemnările manuscrise. Cărţile din bibliotecă aparţin ca loc de tipărire următoarelor centre: Iaşi (11 exemplare/11 titluri), Râmnic (4 exemplare/4 titluri), Braşov (1 exemplar/1 titlu), Buda (3 exemplare/3 titluri), Sibiu (1 exemplar/1 titlu), mănăstirea Neamţ (16 exemplare/ 13 titluri), Chişinău (29 exemplare/22 de titluri), Sankt-Peterburg (2 exemplare/1 titlu), Bucureşti (6 exemplare/6 titluri), Buzău (2 exemplare/2 titluri). Cea mai veche carte identificată în bibliotecă este Iacov, Mitropolitul Moldovei, *Adunare de multe învăţături,* Iaşi, Tipografia Mitropoliei, 1757, iar cea mai târzie *Acathistul Sfintei Treimi,* Chişinău, Tipografia Eparhială, 1915. Din secolul XVIII am atestat patru titluri, din secolul XIX – 47 de titluri şi din secolul XX (până la 1915) – 12 titluri. Cele mai numeroase cărţi în biblioteca mănăstiri Hâncu sunt din tipografia de la Chişinău, după care urmează în ordine numerică descrescătoare cărţile tipărite la mănăstirea Neamţ, Iaşi, Bucureşti, Râmnic, Buda, Buzău, Sankt Petersburg, Braşov şi Sibiu. Mai jos prezentăm lista cărţilor cercetate în biblioteca mănăstirii Hâncu şi însemnările manuscrise:

Iaşi

1. Iacov, Mitropolitul Moldovei, **Adunare de multe învăţături,** Iaşi, Tipografia Mitropoliei, 1757
Însemnări: Pe o foaie albă de la începutul cărţii: „Iromonah <Theo>dosie. Iromonah Theodosie. Posluşnic Stefan Cernat, Gheorghie Cuciurean din satul Zăcaicani. Posluşnic Stefan Cucireanu. Vasili Florescu, posluşnic, uciteli sela".
Pe o foaie albă la sfârşitul cărţii: „Gheorghii Tăvăluc, posluşnicu din mănăstirea Frumoasa".

2. Ceaslov, Iaşi, Tipografia Mitropoliei, 1797
Însemnări: Forzaţul I: „Maica Feloteia, Silvia".

3. Ioan Damaschin, **Descoperire cu amănuntul a pravoslavnicii credinţe,** Iaşi, Tipografia Mitropoliei, 1806

Însemnări: Forzaţul I: „Cercat-am condeiul, scrie bine, scrie bine”.
Pe o foaie alba la începutul cărţii: „Şi să ştii, această carti iasti a popii lui Ştefan din satul Peciştii şi iau m-am iscălit”.
Pe altă foaie albă de la începutul cărţii: „Această carti esti a mănăstirii Frumuşica”.

4. Psaltire, Iaşi, Tipografia Mitropoliei, 1818

5. Panihidă împreună cu Litia mică, Iaşi, Tipografia Mitropoliei, 1821
Însemnări: F.t.: „Ioan Piharevschii”.
(însemnarea de pe marginea foii de titlu este tăiată la restaurare şi se poate citi doar: A bis<ericii> sf(intei) M<itropolii> Cern ... <cumpăr>ată de mi<ne> ... d<in> <ba>nii <mei>, sunt nacia<nicul> Mit<ropo>liei vechi din Socia<va> ... în Soci<ava>.)

6. Scriban, Filaret Stavropoleos, **Sfinţita ermeneutică**, Iaşi, Tipografia Buciumului Român, 1856
Însemnări: F.t.^{v}: „Această carte ce să numeşte Sfinţita Ermeneftică este din numărul cărţilor mele Stefan D. Rotar. 1896, maiu 17 zile”.

7. Acatistul Sfântului Panteleimon, Iaşi, Tipografia lui Adolf Bermann, 1862

8. Th. Codrescu & D. Gusti, **Evanghelie. Carte de citire pentru clasele elementare**, Iaşi, Tipografia Buciumului Român, 1862
Însemnări: Forzaţul I: „Această carte Evanghelie şi Prohodul Domnului este a sfintei M-ri Hâncu, rămasă după moartea ieromonahului Ghenadi, care a decedat în ziua de 10 mai 1943 de tifos”.

9. Drăghici, Manolachi, **Acatistul Sântului Mare Mucenic Mina** cu **Cinstiul paraclis a preacuvioase Maice Paraschiva**, Iaşi, Tipografia lui Adolf Bermann, 1862

10. Drăghici, Manolachi, **Acatistul Sfântului Spiridon, făcător de minuni**, Iaşi, Tipografia lui Adolf Bermann, 1862

11. Drăghici, Manolachi, **Acatistul Cuvioasei Parascheva**, Iaşi, Tipografia lui Adolf Bermann, 1862
Însemnări: P. 24: „S-au legat la anul 1896, iunii 15 zili”.

Râmnic

12. Octoih, Râmnic, Tipografia Episcopiei, 1776

13. Penticostar, Râmnic, Tipografia Episcopiei, 1785
Însemnări: Forzaţul I: „Când s-au cutremurat pământul, oct(mvrie) 14, 1802”.
F. [1]^{v}: „Această carte iaste a satului Buşeuca”.

14. Minei pe luna septembrie, Râmnic, Tipografia Callinic Râmnicu, 1862
Însemnări: Pe o foaie albă la sfârşitul cărţii: „1961. I: Varsanofie. M-rea Gherboveţ”.

15. Octoih, Râmnic, Tipografia Callinic Râmnicu, 1865
Însemnări: F.t.: „Mănăstirii Hâncu † Nestor al Olteniei”.

Braşov

16. Aaron, Vasile, **Patimile şi moartea lui Isus Hristos**, Braşov, Tipografia lui Gheorghe de Şobeli prin Mihail Dir, 1805

Buda

17. Minei pe luna martie, Buda, Tipografia Universităţii din Peşta, 1805

18. Minei pe luna iunie, Buda, Tipografia Universităţii din Peşta, 1805

19. Minei pe luna iulie, Buda, Tipografia Universităţii din Peşta, 1805

Sibiu

20. Psaltire, Sibiu, Tipografia lui Ioan Bart, 1805
Însemnări: F.t.: „Mănăstirii Hâncu † Nestor al Olteniei”.
F.1^{v}: „<Cu ajutorul lui> Dumnezău, Ioan dascalu sfintei ... am scris cu mâna de ţărnă, mâna va putrezi, iară scrisul să va pomeni”.
F. 149: „Metric: Andrei şi Preda feciorii miei, încă mi-au mai rămas un copil Stancu de şapte luni şi l-au crescut logo(făt) Mehai ot Viişoara, de suflet”.
F.114: „Când s-au inecat Ioniţă Vizătiu la mo(a) r(ă), vineri zio(a) la amiiază, fiind Jiiul mare păn la po(a)rta măn(ă)stirei din lăuntru, în luna lui octovrie 12 şi am scris eu dascalul Rand cu mân(a) de ţărn(ă), mâna putrezeşte, iar slova să pomeneşte. 1817 ontovrii 13”.
F. 151: „Când s-au înecat Ioniţă Vizăteu la moar(ă), vineri zio(a) la amiază, când Jăiul mergând la poarta cei din lăuntru în luna lui octombrie în 12, şi am scris eu dascalu Radu cu mâna de ţărnă, mâna va putrezi, iar slova să va pomeni în veci, anul (1)818 octombrie 1 zi”.

Mănăstirea Neamţ

21. Vieţile sfinţilor pe luna noiembrie, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1811
Însemnări: F. 1-7: „Această carti este a monastirii Hâncului rămasă de (la) monahul Calinic".

22. Vieţile sfinţilor pe luna februarie, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1812
Însemnări: F.1: „Sfintei Monastiri Coşelauca, judeţul Soroca".
F. 1-3: „Luna lui fevruarie este din numărul cărţilor meale. 1822, sept(embrie) 2, chiliei Nicandru Crestovoi Ieromonah".

23. Vieţile sfinţilor pe luna martie, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1813
Însemnări: Forzaţul I: „Maica Gheorghia".
F. 1-6: „Această sfântă carti ci să cuprind într-însa vieţile sfinţilor din luna lui martii esti a noastră Ieroshi<monahului> Isidor şi monahilor <din sfân>ta Mănăstire Curchi, anul 1823, dechemvrii".

24. Vieţile sfinţilor pe luna mai, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1813
Însemnări: Forzaţul I: „Vieţile sfinţilor pe mai. Această carte este donată de monahia Platonida din mănăstirea Cuşolovca lui ieromonahu Feodosie Condrea. 17.05.92".

25. Vieţile sfinţilor pe luna iulie, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1814
Însemnări: F.1^{v}-3: „Această sf(ân)t(ă) carte ce să numeşte luna lui iuie, vieţile sf(i)n(ţilor) ce să cuprinde într-însa iaste a fiicilor meale shimonahiia Olimbăiada şi Elisaveta, cumpărată cu banii lor. 1814. Chesarie".

26. Noul Testament, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1818
Însemnări: Forzaţul I: I. „r. Hânceşti, Pogoneşti". II. „Vii: Axenia, Ioan, Ana. La morţi: Ştefan".

27. Minei pe luna septembrie, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1831
Însemnări: F.t.^{v}-f.1: „Această carte este a Monastirii Coşelauca din Eparhia Hotinului. N 56".
F. 1-9: „Acest Mineiu s-au afierosit schitului de maice Cuşelăuca din Bessarabiia de smeritul mitropolit Grigorie Irinopoleos ca să să pomeniască pururia la sfântul jertvennic".

28. Minei pe luna septembrie, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1845
Însemnări: F.1-5: „Anul 1856, avgust 26 am hărăzit acest Mi(n)ii a lunii lui septemvrie bisericii sfintii monastiri Tabăra cu hramul Adormirii Maicii Domnului cu preţ zece ruble argint, spre pomenirea mea şi a tot neamul Hagii. Ieromonah Serafim Burdujăl Dobruşanul".

29. Minei pe luna aprilie, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1846
Însemnări: F. 1-6: „Ace(a)stă sfântă carte s-au cumpărat de mene Feodor Felemon la anu(l) 1856".

30. Ceaslov, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1850

31. Prolog, vol. 3, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1855 (3 ex.)
Însemnări: Pe foaia de forzaţ: „Ca amintire sf. Mănăstiri Hâncu de la ieromonahul Varsanofie".
F. 1-2: „Această carte este a părintelui Mina din tipografie. 1856".

32. Prolog, vol. 3, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1855
Însemnări: Pe o foaie albă de la sfârşitul cărţii: I. „Să si ştii la ci an s-au născut fecioru(l) dascalu(lu)i Afanasăi Harbuz, Gavriil, 1818, iulie 13 zili şi mi-au citit molitfele botezului preutul Alexei Chisălschii din satul Rădenii, ţinutul Bălţii; da(r) la 1836 m-am dat la monastirea Dobruşa, martei 12 zili, şi la 1852, luna lui decheveri 4 zile m-au făcut monah di Gavriil, mă numesc Grigorie; iară la anul 1859 luna lui mai 21 zile s-au hirotonisât ieroshimonahu Macarie preut şi părintele Anatolie ierodiacon în s(fânta) monastire Gherboveţu; iară la 22 mai s-au herotonisât preot ieromonahu Ghervasie şi părintele Gregorie ierodiacon în s(fânta) monastire Hărjavca de preosfinţitul Antonie; şi la iule în 20 m-au hirotonisât preut ieromonah Gregorei; la 1864, avgust 25 zile m-am pirivodit la monastirea Saharna 1876 12 zile".
Forzaţul II: „M-e Cuşilovca. Potoracă Anastasia".

33. Prolog, vol. 4, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1855
Însemnări: F.t.: I. „Принадлежит Св. Николаевск. церкви села Страшень" <Aparţine bisericii cu hramul Sfântul Nicolae din satul Străşeni>.
II. „Sârcu Petru V.".

34. Slujba Sfântului Modest, Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1861
Însemnări: Forzaţul I: „Monahia Antonina".

F. 23-34: „Această carticică numită Slujba Sfântului Modest esti dată pentru sfântul schit Tabăra din oblastia Besărabiei, dat di pomeşcicul Costachi M. a satului Samolevca din ţinut Sorocii, la (1)864, dech(emvrie) 12”.

Chişinău

35. Molebnic, Chişinău, Tipografia Exarhicească, 1815

36. Ceaslov, Chişinău, Tipografia Exarhicească, 1817
Însemnări: Pe o foaie albă la începutul cărţii: I. „г. Балта. Иван, Григоре” <or. Balta. Ivan, Grigore>.
II. „МССР. Тирасполь, с. Копанка. Третеяченко Вадим Нікалаі” <RSSM. Tiraspol, s. Copanca. Tretiacenco Vadim Nicolai>.
III. „Grigorie, Fiodor, 1963 goda. Această carte am primit-o din Odesa ca cadou. Pomenind numele date (G. F.). Vă rog în numele lui Isus să nu mi-o înstrăinaţi fără ştirea mea. Anastas”

37. Psaltire, Chişinău, Tipografia Exarhicească, 1818 (2 ex.)
Însemnări: Pe o foaie albă la începutul cărţii: „Am cumpărat această Pisaltire, an 1947, la 17 mai. Cristea Ion Anton”.
Pe o foaie albă la sfârşitul cărţii: I. „Am cumparato într-o 1947 aciasta Pisaltiri. Cristea Ion Anton, satul Cuizovca”.
II. „Duca Natalea Iv.”.

38. Molitvenic, Chişinău, Tipografia Exarhicească, 1820

39. Liturghie, Chişinău, Tipografia Duhovnicească, 1837 (2 ex.)
Însemnări: Pe o foaie albă la sfârşitul cărţii: „În 29 di zili a scăpărat duminică în sara duminică. Anul 1846 goda”.

40. Ceaslov, Chişinău, Tipografia Duhovnicească, 1867

41. Evanghelie, Chişinău, Tipografia Duhovnicească, 1855

42. Liturghie, Chişinău, Tipografia Duhovnicească, 1859

43. Nichifor, Arhiepiscopul Astrahanului, **Chiriacodromion**, Chişinău, Tipografia Casei Arhiereşti, 1860 (3 ex.)

44. Ceaslov, Chişinău, Tipografia Duhovnicească, 1862

45. Octoih, Chişinău, Tipografia Duhovnicească, 1862
Însemnări: Forzaţul I. „Ieromonah Averchii, m-ri Hârbovăţ. Monahinea Teoctista”.
II. „Igum. Petru, Igum. Para(schi)via. Pentru mănăstirea Hâncu. A. 1995”.

46. Ceaslov, Chişinău, Tipografia Eparhială, 1907

47. Slujba şi acathistul Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu... icoanei numită Iversca, Chişinău, Tipografia Eparhială, 1908

48. Trebnic, Chişinău, Tipografia Eparhială, 1908
Însemnări: Pe o foaie albă de la începutul cărţii: I: „Acest Trebnic este a ascultătoarei din Mănăstirea Tabora, judeţul Orhei, Fevronia Verejan”. II: „A scris ierom. Vlad Scaloţchi”.

49. Carticică de rugăciuni pentru mireni, Chişinău, Tipografia, 1909
Însemnări: Pe o foaie albă la sfârşitul cărţii: I.„Carte de Rugăciune”. II. „Cebotaru”.

50. Slujba şi acathistul Sfântului Serafim din Sarov, Chişinău, Tipografia Eparhială, 1910 (2 ex.)

51. Vieţile sfinţilor pe luna ianuarie, Cartea II, Chişinău, Tipografia Eparhială, 1910
Însemnări: Foaia de forzaţ: „Igumena Parascheva, 1999”.
P. 707: „Одес(с)кой области, Хмелевскаго района, Ново Александровской с./р. Хутор N. 7, Андрееву Кирику Григоревичу” <Regiune Odesa, raionul Hmelevsk, satul Novo Alexandrovskii, cătunul № 7. A lui Andreev Chirică Grigorievici>.

52. Învăţături creştineşti, Chişinău, Tipografia Eparhială, 1911

53. Evanghelie, Chişinău, Tipografia Eparhială, 1912 (2 ex.)
Însemnări: F.t.: „Muntean Feodor Simion”.

54. Deplinirea Trebnicului, Chişinău, Tipografia Eparhială, 1912

55. Acathistul Sfântului Panteleimon, Chişinău, Tipografia Eparhială, 1913 (2 ex.)

56. Acathistul Sfintei Treimi, Chişinău, Tipografia Eparhială, 1915
Însemnări: Pagina de titlu: „Neaga Vera. M-rea Jabca”.

Sankt Petersburg

57. Biblia, Sankt Petersburg, Tipografia lui Nic. Grecea, 1819 (2 ex.)
Însemnări: Pe o foaie albă de la sfârşitul cărţii: „Soroceanu Gheorghii Feodorovici. 1955 god".
Ex-libris: MIHAIL ION LEAHOVICI

Bucureşti

58. Pateric, Bucureşti, Tipografia Mitropoliei, 1828
Însemnări: F. [1]: „Această carti numită Pateric o dăruiesc nepoati(i) meli ... din monastirea Râciula, eu starițu nastoiateliu ieroshimonah Ilie Hulpe din Sfântul Munte Athon".

59. Vieţile sfinţilor pe luna august, [Bucureşti], Tipografia Mitropoliei, 1836
Însemnări: Forzaţul I: „Ca amintire Sf. Mănăstiri Hâncu de la ieromonahul Varsanofie".

60. Prohodul Domnului, Bucureşti, Tipografia Toma Teodorescu, 1868
Însemnări: Forzaţul II: „Ghiorghi Meşe din comuna Cioc Meidan, judeţul Tighina, provincia Basarabia, Ţara Românească. Ghiorghi M.".

61. Cartea psalmilor, Bucureşti, Pentru Societatea biblică cea britanică, 1885

62. Noul Testament, Bucureşti, Pentru Societatea biblică cea britanică, 1885
Însemnări: F.t: „Ciobanu Ion. Ciobanu Teodur".

63. Vieţile sfinţilor. Volumul II. Luna octombrie, Bucureşti, Tipografia Gutenberg, Joseph Göbl, 1902

Buzău

64. Ioan Gură de Aur, **Împărţirea de grâu**, Buzău, Tipografia Episcopiei, 1833
Însemnări: Pe o foaie albă de la începutul cărţii: „Monah Varsanofii".
F.t.: „I(eromonah) Varsanofie".

65. Panihidă şi Litia mică, Buzău, Tipografia Episcopiei, 1839
Însemnări: F. 5-6: „<Această carte a fost cumpărată> de Teofilact Eclesiarhul la anul 1839, săptemvrie 14".

***

Potrivit condicii de la 1817 în biblioteca mănăstirii erau prezente 68 de cărţi manuscrise şi tipărite, dintre care am reuşit să identificăm 40 de titluri, tipărite până în acest an. În bibliotecă existau două evanghelii: prima tipărită la Râmnic, în anul 1794, iar a doua rusească, în manuscris. Din această oficină mai sunt semnalate un *Apostol* (1794), *Cuvintele* lui Teodor Studitul (1784) şi *Cuvintele* lui Dorotei (1784). De la tipografia de la Buzău mănăstirea Hâncu a deţinut şase *Mineie* (1698), dintre care în prezent este cunoscut doar cel de pe luna iunie. În bibliotecă se mai aflau alte două cărţi din tipografia buzoiană: *Octoih* (1700) şi *Liturghii* (1702). Din tipografia ieşeană au fost semnalate următoarele cărţi: *Antologhion* (1726), *Ceaslov*, (1797), *Tâlcuirea evangheliilor* de Teofilact, Arhiepiscopul Bulgariei (1805) şi *Chiriacodromionul* grecesc (1816). Constatăm un număr redus al cărţilor tipărite la Bucureşti: *Antologhion* (1736), *Omiliile* lui Macarie Egipteanul (1775) şi *Triodion* (1798). Deşi, tipografia de la mănăstira Neamţ a fost înfiinţată în primul deceniu al secolului al XIX-lea, numărul cărţilor din acest centru tipografic prevalează asupra celor din alte tipografii româneşti. În mănăstirea Hâncu erau prezente în 1817 *Vieţile sfinţilor* (1807-1815), *Chiriacodromion* (1811), *Scara* Sfântului Ioan Sinaitul (1814), *Kecragarion* de Episcopul Augustin (1814), *Octoih de canoane pentru pavecerniţă* (1816). Tipografia de la Chişinău este prezentă la mănăstirea Hâncu prin câteva titluri şi asta tocmai datorită faptului că a fost organizată de Gavriil Bănulescu-Bodoni, abia în anul 1815.

În anul 1821 numărul de cărţi a crescut şi atestăm pe lângă cele incluse în condica de la 1817 alte titluri noi: *Molitvenic* (Chişinău, 1820), Simion, Arhiepiscopul Thesalonicului, *Voroavă de întrebări şi răspunsuri întru Hristos* (Bucureşti, 1765), *Arătarea pe scurt a dumnezeeştilor dogme ale credinţei* (mănăstirea Neamţ, 1816), *Rânduiala panihidei* (Chişinău, 1817), *Carte folositoare de suflet* ([Bucureşti], 1800), *Urmare întru Duminica ... Paştelui,* (mănăstirea Neamţ, 1814).

La 18 decembrie 1841 starețul mănăstirii Hâncu, egumenul Dosoftei a scris un memoriu, în care include şi unele cărţi din bibliotecă, utilizate de N. Murzakevici şi A. Zaşciuk în elaborarea contribuţiilor lor despre mănăstirile din Basarabia. N. Murzakevici include în 1848 şase *Mineie* tipărite la Buzău, în 1698, un *Octoih* (Buzău, 1700), un *Antologhion* (Iaşi, 1726), *Antologhion* (Bucureşti, 1736), un *Irmologhion* în limba slavonă, tipărit la Kiev. O situaţie asemănătoare se constată şi în lucrarea lui A. Zaşciuk, care confirmă la Hâncu existenţa documentelor vechi şi menţionează câ-

teva titluri de cărţi vechi. Precizăm că aceşti doi autori au inclus doar unele informaţii foarte sumare despre arhiva şi biblioteca mănăstirii Hâncu şi nu au reflectat realitatea de atunci.

Dintr-o însemnare de pe un *Antologhion* (mănăstirea Neamţ, 1840), care s-a aflat în biblioteca acestui centru monahal constatăm alte cărţi: un *Anastasimatar* (Viena 1823), Suceveanu, *Ideomilar*, Partea I-III, (mănăstirea Neamţ, 1856-1857) şi desigur *Antologhionul* de pe care a fost citită însemnarea. La începutul secolului XX Zamfir Arbore admitea existenţa în mănăstirea Hâncu a mai multor cărţi vechi, însă a menţionează doar două: *Omilii* de Macarie Egipteanul (Bucureşti, 1775) şi *Antologhion* (Iaşi, 1726).

Perioada interbelică este mai bogată în informaţii despre cărţile din mănăstirile din Moldova de răsărit, prin contribuţiile lui Paul Mihail, care a publicat condica de la 1817, iar Ştefan Ciobanu se referă la manuscrisele din mănăstire, împreună cu însemnările marginale. De un real folos pentru noi este catalogul cărţilor tipărite în Basarabia, elaborat de A. David, unde am identificat 15 titluri de carte tipărită în tipografia din Chişinău în perioada 1815-1859.

De o mare utilitate pentru elaborarea acestei contribuţii la istoria bibliotecii mănăstirii Hâncu este lucrarea dlui dr. hab. Alexei Agachi, în care am întâlnit pe lângă referiri la sursele cunoscute anterior şi unele documente de arhivă, necunoscute mediului ştiinţific, care ne-au permis să completăm lista cărţilor bibliotecii acestei mănăstiri până la 1942.

Mineiele de la Buzău (1698) sunt semnalate în condica mănăstirii Hâncu din 1817. La momentul actual al cercetărilor am identificat doar *Mineiul* pe luna iunie, din însemnările căruia reiese că în 1699 Mitropolitul Ungrovlahiei, Theodosie a dăruit acest exemplar „la sfânta mănăstire la Iazer". Un *Minei pe luna iulie* (Buzău, 1698), cu o însemnare identică, se află printre cărţile Bibliotecii Naţionale a României şi sunt din numărul a 12 mineie lunare dăruite mănăstirii la Iezer. O *Liturghie* (Buzău, 1702) semnalată în aceeaşi condică se afla în „mahalaoa Scaunelor", informaţie scrisă de preotul din Plumbuita. *Vieţile sfinţilor* (m-rea Neamţ, 1807-1815) au fost dăruite mănăstirii Hâncu la 20 ianuarie 1817 de „de cuvioşiia sa chir Avramiia duh(o)v(nic) nemţan în vremea cuvioşiei sale chir Antoniia". La mănăstirea Hâncu s-a aflat *Vieţile sfinţilor pe luna ianuarie* (1812), provenite de la mănăsirea Dobruşa.

Un *Antologhion* (Bucureşti, 1785) provine de la mănăstirea Căpriana şi a fost dat în anul apariţiei „sfinţii sale părintelui Theoctistu di la schitul Hâncul ca să să slujască cu dănsul la sfânta biserică la hramul Prepodobna Paraschiva" pentru o perioadă nedeterminată, împreună cu alte cărţi, printre care un *Molitvenic* (Iaşi, 1749), o *Liturghie,* probabil de la Buzău, din 1702. *Arătare pe scurt a dumnezeeştilor dogme ale credinţei* (mănăstirea Neamţ, 1816) se afla în 1910 la mănăstirea Hârbovăţ. O *Liturghie* (Chişinău, 1837) a fost cumpărată de ieromonahul Iezechiil de la mănăstirea Hâncu în luna ianuarie 1843, când a fost hirotonit preot, carte atestată de Dimitrie I. Balaur în perioada interbelică în satul Iurceni, judeţul Lăpuşna (azi r-nul Nisporeni) (Caproşu, Chiaburu 2009, 264). Un *Antologhion* (m-rea Neamţ, 1840), care aparţinea la 18 septembrie 1882 ieromonahului Filaret din mănăstirea Hâncu, se află în prezent printre cărţile Bibliotecii Naţionale a Republicii Moldova. În prezent în biblioteca mănăstirii Hâncu am atestat un manuscris fără titlu, în care se conţin *Urmarea marelui şi îngerescului chip* şi *Urmarea chipului celui mic.*

Mănăstirea Hâncu, una dintre cele mai vechi instituţii monahale din interfluviul pruto-nistrean a avut o bogată colecţie de acte, manuscrise şi cărţi vechi. După închiderea ei, în anul 1950, bunurile au fost confiscate, iar în prezent se cunoaşte destul de puţin despre soarta lor (Coţofan 1993, 190). Majoritatea tipăriturilor din bibliotecă au fost înstrăinate de autorităţile sovietice, unele însă au fost luate de monahi şi transferate în mănăstirile în care s-au stabilit. Până în prezent nu se cunoaşte despre destinul documentelor din arhiva mănăstirii. Cercetările asupra cărţilor vechi româneşti din ultimul deceniu ne-au oferit posibilitatea să identificăm unele tipărituri vechi, ce au aparţinut altădată mănăstirii Hâncu.

Bibliografie

Agachi 2010: Al. Agachi, Istoria mănăstirii Hâncu (1677-2010) (Chişinău 2010).

Arbore 1904: Z. Arbore, Dicționarul geografic al Basarabiei (București 1904).

Boga 1930: L.T. Boga, Documente. Acte privitoare la Mănăstirea Hâncu. In: Arhivele Basarabiei, 1 (Chişinău 1930).

Caproșu, Chiaburu 2009: Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei. Un *corpus* editat de I. Caproșu și E. Chiaburu, volumul IV (1829-1859) (Iași: Casa Editorială Demiurg 2009).

Catalogul bibliotecii 1925: Catalogul bibliotecii Societăţii istorico-arheologice bisericeşti basarabene din Chişinău (Cu o prefaţă de Iosif M. Parhomovici). In: Revista Societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Chişinău, vol. XVI (Chişinău: Tipografia şi Legătoria Eparhială 1925), 1-75.

Cereteu 2011: Ig. Cereteu, Cartea românească veche şi modernă în fonduri din Chişinău. Catalog (prefaţă dr. Iacob Mârza) (Iaşi: Tipo Moldova 2011).

Ciobanu 1924: Şt. Ciobanu, Biserici vechi din Basarabia. In: Comisiunea Monumentelor Istorice. Secţia din Basarabia (Chişinău 1924).

Coţofan 1993: V. Coţofan, Hâncu. În: Mănăstiri basarabene (Chişinău 1993), 185-192.

David 1993: A. David, Tipăriturile româneşti în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918) (Chişinău: Universitas 1993).

Mihail 1993: P. Mihail, Ştiri privitoare la mănăstiri şi schituri din Basarabia la 1817. In: Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia (Chişinău: „Ştiinţa" 1993).

Vornicescu 1993: N. Vornicescu, Mitropolitul Olteniei, Mănăstirea Hâncu, centru de spiritualitate românească în secolele XVII-XX. In: Literatura şi arta, nr. 8 (2481), 25 februarie 1993, 7.

Крушеван 1903: Бессарабія. Географическій, историческій, статистическій, экономическій, этнографическій, литературный и справочный сборникъ съ 224 иллюстраціями, портретами и картой Бессарабской губерніи (Подъ редакціей П.А.Крушевана) (Москва: Типографія А.В. Васильева 1903), 149-160.

Мурзакевич 1848: Н. Мурзакевич, Сведения о некоторых православных монастырях епархий Херсонской и Кишиневской. В: Записки Одесскаго Общества Исторіи и Древностей, томъ второй, Отд. I (Одесса 1848), 318-319.

Щеглов 1900: Д. Щегловъ, Матеріалы для исторіи Гинкульскаго монастыря. В: Кишиневскія Епархіальныя Ведомости, №10 (Кишинев 1900), 260-272.

Защук 1862: А. Защук, Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Бессарабская область (Санкт-Петербург 1862), 206.

Pages from the history of the Hâncu Monastery library

Abstract

The Hâncu Monastery dedicated to the St. Paraskeva is considered to be one of the oldest monasteries of Moldova between the Prut and the Dniester. It was founded in 1677 by the Moldavian nobleman Mihalcea Hâncu. The monastery library, until its closure by the Soviet authorities in 1950, contained old charters, manuscripts and books printed in Bucharest, Iaşi, Râmnic, Neamţ Monastery, Sibiu, Braşov, Chişinău, Vienna, and St. Petersburg. The first religious books in the library of the monastery were handwritten, and only at the end of the 17th and the beginning of the 18th centuries there appeared printed books from Buzău, Bucharest, and Iaşi. After the dissolution of the monastery these treasures have disappeared without trace. Only some of the books have been found in libraries of other monasteries or in Chisinau. At present in the library of this monastery there are 75 books published in various Romanian and foreign centers. Most of them were printed in Chişinău and the Neamţ Monastery, and the oldest ones were published in the 18th century in Bucharest, Râmnic, Iaşi and other Romanian centers of printing.

Страницы истории библиотеки монастыря Хынку

Резюме

Одной из старейших святых обителей в Пруто-Днестровском междуречье является монастырь Хынку, основанный в 1677 году молдавским боярином Михалчей Хынку во имя святой преподобной Параскевы. В библиотеке этого монастыря, до его закрытия в 1950 году, хранились грамоты молдавских господарей, рукописи и печатные книги, изданные в Бухаресте, Яссах, Рымнике, монастыре Нямц, Сибиу, Брашове, Кишиневе, Вене и Санкт-Петербурге. Важно отметить, что первые религиозные книги в библиотеке этого

монастыря были рукописными, и лишь в конце XVII и начале XVIII веков появились печатные издания из Бузэу, Бухареста, Ясс. После закрытия монастыря Хынку всё это наследие бесследно исчезло. Лишь некоторые из книг удалось обнаружить в библиотеках других монастырей или в Кишиневе. На данный момент в библиотеке монастыря имеется 75 книг, изданных в различных румынских и иностранных печатных центрах. Большая часть из них отпечатаны в Кишиневе и монастыре Нямц, а самые старые были изданы в Бухаресте, Рымнике, Яссах и других центрах книгопечатания в XVIII веке.

25.10.2013

Dr. Igor Cereteu, Institutul de Istorie al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

PUBLICITATEA PENTRU COMERȚUL CU ROBI ÎN ȚĂRILE ROMÂNE

Marian Petcu

Argument

Despre rromi s-a scris și s-a vorbit mult după 1989, însă au rămas multe aspecte nefrecventate de cercetători. Bunăoară, comerțul cu robi, mai precis publicitatea pentru acest tip de negoț, modalitățile de tranzacționare, prețurile, zonele ocupaționale în care sunt întâlniți rromii robi etc. Am căutat să clarific, în studiul de față, cum apare comerțul cu rromi în presa noastră, în perioada 1837-1850, sub ce forme discursiv-publicitare s-a manifestat.

Țiganii sunt atestați documentar în actualul teritoriu al României la 1385 (Potra 1939, 19), ei făcând obiectul unor reglementări juridice riguroase odată cu Regulamentele organice (1831), documente ce prevedeau lichidarea nomadismului, atribuirea unor loturi de pământ fiecărei familii ș.a.m.d. De fapt, dorința autorităților era divizarea și asimilarea lor, procese ce au progresat într-o mai mare măsură în Transilvania. După 1830 se intensifică discuțiile despre țigani – a se vedea, în context, gestul boierului muntean Ion Câmpineanu de a-i elibera pe robii moșteniți de la părinți, apoi legiuirile care pun treptat în libertate diverse categorii de robi. În Moldova, bunăoară, în perioada ianuarie-februarie 1844 sunt eliberați robii mănăstirilor și cei domnești[1]. În ajunul revoluției de la 1848, robii așezămintelor mănăstirești din Muntenia sunt, de asemenea, eliberați. Dar starea de libertate generată de schimbarea regimului politic din 1848 nu este de durată, mai ales după reprimarea revoluției și reinstituirea vechilor reglementări.

Așa se face că în abia în octombrie 1856 se desființează prin lege sclavia în Moldova, fiecare proprietar de robi fiind despăgubit de stat, cu sume cuprinse între patru și opt galbeni pentru fiecare rob. În Muntenia, sclavia este abolită la 20 februarie 1856, despăgubirile fiind de 10 galbeni, pentru fiecare rob. De reținut, nu robii erau despăgubiți, ci proprietarii lor. Ba mai mult, în noua lor calitate de cetățeni liberi, țiganii se vor vedea nevoiți să plătească impozite.

Dar cine s-a ocupat cu acest tip de negoț? Proprietarii de robi – Biserica, boierii, statul prin instituțiile sale, redacțiile de gazete având deseori un rol de intermediari.

Robii, obiect de vânzare

Oricât de straniu ar părea, nu s-a cunoscut numărul exact al robilor rromi până în momentul trecerii lor în rândul contribuabililor. Dovadă, multele referințe statistice în care cifrele sunt rotunjite, ceea ce se întâmpla rar chiar și în cazul animalelor. Bunăoară, diplomatul englez William Wilkinson, aflat în spațiul românesc pe la 1800 afirma că „Țara Românească și Moldova cuprind cam o sută și cincizeci de mii de țigani și se folosesc mai mult de ei decât celelalte țări, ținându-i în stare de robie reglementată (...) Cei mai mulți dintre ei sunt acoperiți cu câteva zdrențe, iar copiii lor merg goi în aproape toate anotimpurile. Ei nu cunosc o religie anumită (...) Ei se dispensează de slujba religioasă a căsătoriei deși mulți dintre ei trăiesc împreună ca soți și soții, ei sunt uniți numai prin legături trupești" (Wilkinson 2004, 656).

Lui Wilkinson îi datorăm și alte mărturii (eronate, după cum se va vedea) despre populația de rromi: „În târg nu se face un comerț regulat cu acești (robi), nici nu se obișnuiește să expui în public pe cei care urmează să fie vânduți. Atât vânzarea, cât și cumpărarea se fac pe cale particulară[2], prețul obișnuit pentru un rob, indiferent

[1] Țiganii robi erau „domnești" și „vătrași", în a doua categorie intrând robii mănăstirești și cei boierești. Ei puteau fi moșteniți, cumpărați, donați ori reținuți de autorități (cei găsiți fără stăpân). Unii robi au fost capturați în urma unor conflicte militare – pradă de război (a se vedea capturarea a 11 sălașe de țigani munteni, ce vor ajunge la Mănăstirea Putna, de către armatele conduse de Ștefan cel Mare, la 1490, potrivit lui George Potra (1939, 28).

[2] Este o eroare – comerțul cu robi era public, fiecărui proprietar fiindu-i permis să-i vândă direct ori prin licitație, fie că anunța prin presă acest lucru ori nu. A se vedea, în acest sens, numeroasele anunțuri din *Curierul Românesc, Cantorul de Avis și Comerț* ș.a.m.d.

de sex, este de cinci până la şase sute de piaştri. Numărul de ţigani stăpâniţi de cele două cârmuiri (din Ţara Românească şi Moldova - n.n.) se ridică laolaltă la optzeci de mii cu femeile şi copiii. Li se îngăduie să umble (...) cu condiţia ca să se lege să nu o părăsească niciodată, să plătească un bir anual în valoare de patruzeci de piaştri de fiecare bărbat care depăşeşte vârsta de cincisprezece ani" (Wilkinson 2004, 656).

După ce îi descrie ca fiind vânzători de „unelte de fier grosolane, coşuri şi alte lucruri de lemn de felul acesta", William Wilkinson remarcă uşurinţa ţiganilor de a învăţa să cânte, să zidească, de a lucra ca bucătari în casele boierilor, alte meşteşuguri. Cu toate păcatele şi performanţele, „calitatea lor de robi este recunoscută de popoarele înconjurătoare; cei care fug la aceştia sunt înapoiaţi atunci când sunt reclamaţi ca (fiind) proprietate particulară" (Wilkinson 2004, 656). Imposibila evadare trebuie să fi fost de un dramatism extrem.

Dacă vom rămâne la Bucureşti, să remarcăm că „o catagrafie din decembrie 1831 ne arată că numai cei numiţi <boiereşti> se ridicau la 3.386. În 1860, pictorul francez Lancelot (...) evaluează ţiganii bucureşteni la <nouă mii>" (Giurescu 1966, 275).

Redacţiile, burse de robi

În Ţara Românească a fost o practică răspândită şi acceptată, ca redacţiile publicaţiilor să intermedieze comerţul cu robi, nefăcându-se nicio distincţie între ei şi alte obiecte de comerţ. Spre exemplificare, în chiar anul fondării primei noastre publicaţii de publicitate, *Cantor de Avis şi Comers* (1837) se puteau citi mesaje de tipul: „Ţigani de vatră încă doi inşi ca de 40 ani şi două fete nemăritate, şi un băiat ca de opt ani, sunt de vânzare, cine va voi a-i cumpăra să vie a să învoi la *Cantorul de Avis*" (Cantor 1837a, 4). Sau, mai târziu: „Domnul Marele Agă Alexandru Belu are o sumă de suflete de ţigani toţi cu meşteşug care sunt de vânzare. De aceea se face cunoscut de obşte doritorilor de cumpărare a acestor ţigani ori pe toţi de odată sau numai familii deosebite. Muşterii să se îndrăpteze la D. Marele Agă Alecu Belu[3] pe Podul Mogoşoaei de la 8 pân la 10 ceasuri dimineaţa şi intrând în tocmeli se vor învoi cu vânzarea" (Cantor 1838a, 114).

Ţiganii „cu meşteşug" erau persoane care deprinseseră o meserie – lingurari, căldărari, argintari etc. Faptul că nu se preciza numărul lor ori pe cel al familiilor indică, în context, un număr mare de robi – „o sumă de suflete" nu putea fi infinită. Imprecizia anunţului este o constantă, după cum se va vedea (este posibil ca în unele cazuri proprietarul să nu cunoască nici numărul robilor, nici vârsta acestora).

Uneori vânzarea se făcea individual, adică era despărţiţi copiii de părinţi. Iată un anunţ din anul 1838: „O ţigancă de casă de 18 ani, nemăritată, este de vânzare. Calitatea ei este că ştie să coasă bine şi toate lucrurile casei. Muşterii să se îndrăpteze la *Cantorul de Avis...*" (Cantor 1838b, 142). Ori „O ţigancă nemăritată tânără ca de 20 de ani ce ştie găti şi lucrul casei, este de vânzare, doritorii să se îndrăpteze la *Cantorul...*" (Cantor 1838c, 154). Era ceva obişnuit, arăta Mihail Kogălniceanu, să vezi „femeia luată de la bărbat, fata răpită de la părinţi, copiii rupţi de la sânul născătorilor lor şi răzleţiţi (...) vânduţi ca vitele la deosebiţi cumpărători, în cele patru colţuri ale României..." (Kogălniceanu 1891).

În ceea ce priveşte preţul acestor robi, anunţurile sunt sărace în informaţii. Cel mai adesea au fost propuse negocieri ori licitaţii. Foarte rar, vânzătorul făcea public preţul, aşa cum am aflat din anunţul: „Un ţigan de 29 ani de însurat, ce este vizitiu bun, poate mâna patru cai, este de vânzare. Doritorii de a-l cumpăra să se îndrepteze în mahalaua neguţătorilor la Domnul Medelniceru Alecu Boronescu. Preţul lui este 40 de galbeni" (Cantor 1838d, 352). Un galben era echivalentul a 32 lei, ceea ce însemna că preţul unui bărbat de 29 ani echivala cu 20 chitare ori cu 10 abonamente la un ziar precum *Curierul Românesc,* pe an. Sau preţul unei modeste pianine[4].

Documentele studiate de George Potra fac posibile unele echivalenţe – la 1600, un ţigan bun de muncă valora cât un cal; la 1682, o ţigancă valora cât două iepe cu mânz; la 1760, trei ţigani aveau valoarea unei case; la 1814, Mânăstirea Snagov vindea un ţigan cu preţul a patru bivoli. Dar au fost şi situaţii în care robii erau vânduţi la greutate – doi galbeni ocaua (Potra 1939, 94). Ori ţigani

[3] Alexandru (Alecu) Bellu (1796-1853), boier de rang înalt, va fi mare logofăt al Ţării Româneşti.

[4] Am calculat pornind de la bugetul revistei *Curierul românesc* pe anul 1839, unde 600 galbeni echivalau cu 19.200 lei, potrivit editorului publicaţiei. Abonamentul era scump, de vreme ce editorul abia găsea 200 de abonaţi pe an (între aceştia fiind şi unele instituţii ale statului).

vânduţi pentru butoaie cu miere, amanetaţi, făcuţi cadou, inventariaţi în foile de zestre.

Din informaţiile accesibile deducem că un ţigan rob era preţios, de vreme ce pentru capturarea lor se plăteau redacţiilor sume importante (contravaloarea anunţurilor). În cele ce urmează, un astfel de anunţ: „În 22 iunie a fugit un ţigan al D. Costache Şefanopolu din Bucureşti, acest ţigan numele cel adevărat este Simion, el să numeşte în nume schimbat Gheorghe, semnele lui sunt cele următoare, la stat înalt, faţă oacheşă, sprâncenat, cam buzat, ochii negri şi mari, barba o rade, mustăţile şi favoritele negri, dar poate că l-au ras, gura puţin cam la o parte lăsată, la cap tuns, îmbrăcat nemţeşte, cu gheroc de postav subţire cafeniu, cu pantaloni de postav subţire cenuşii sau cu pantaloni de postav gros, în două părţi închis, cu jiletcă de postav moriu are şi o manta de moldon (...) de aceia să dă în cunoştinţă şi să roagă ca oriunde se va găsi să se trimită în bună pază la Cinst(itul) departament din lăuntru după cum s-au publicat în buletinul statului din 8 iunie 1838 No. 44" (Cantor 1838e, 12). De remarcat absenţa recompensei pentru cel ce îl captura pe fugar.

Să mai observăm că astfel de anunţuri apăreau, în pagina de ziar, între cele pentru vânzarea de moşii, vii, cai, câini pierduţi ş.a.m.d. Bunăoară, iată cum arăta un astfel de anunţ, la 29 august 1838: „un câine mic, cu părul alb şi creţ, urechile atârnând în jos cam negre pe jumătate, era tuns pe partea din dărăt, coadă flocoasă ridicată în sus, s-a(u) pierdut; cine îl va găsi să-l aducă la hanul lui Manuc la telal Başa, unde îşi va primi colac 20 de lei" (Cantor 1838f, 36). Descrierile sunt relativ comparabile, în al doilea caz fiind vorba şi despre o recompensă.

Dezrobirea, începută şi (ne)finalizată

În succesiunea de evenimente relative la soarta robilor, să observăm că în toamna anului 1838 este publicat un document potrivit căruia „ţiganii robi ai Domniei" (Albina 1838, 1), mai clar, ţiganii aflaţi în detenţie urmau să se bucure de libertate – „această clasă de oameni, după ce s-au strâns din viaţa lor nomadă potrivit cu aşezămintele regulamentare, şi după ce s-au aşezat prin sate cu casele lor la linie prin stăruitoarele silinţe ale D. Colonelului Herescul (...) vornic al temniţelor, acum au intrat şi ei în categoria şi drepturile tuturor Românilor dajnici[5] şi slobozi (...) copii acestor oameni să se boteze de români săteni ca încumetrindu-se şi apropiindu-se unul cu altul prin rudenia bisericească să înceapă a imita şi a se împărtăşi de obiceiurile cele blânde şi de civilizaţie (...) se socotesc şi sunt slobozi ca şi ceilalţi ai satelor şi nu sunt nicicum în categoria celor ce se află pe la particulari robi ţigani" (Albina 1838, 1).

Nu cunoaştem efectul gestului domnitorului muntean – dacă românii i-au botezat pe pruncii robilor, dacă ţiganii au fost asimilaţi etc. Cert este că a continuat comerţul cu fiinţe umane, sub protecţia autorităţilor – era vorba despre robii deţinuţi de boieri, îndeosebi.

Bunăoară, în mai 1840 găsim în paginile *Cantorului* următorul mesaj: „O ţigancă tânără de vreo 20 de ani, cu aceste calităţi, bucătăreasă, coase la gherghef, rochii şi cămăşi, spălătoreasă bună, scrobeşte şi calcă bine, toarce la furcă şi ţese la pânză, şi învăţată la toate ale casii tot a Dlui Hristache Mariuţeanu este de vânzare. Doritorii de a o cumpăra va găsi proprietarul (...) acasă, şi să va tocmi" (Cantor 1840a, 288).

Deseori moşiile se vindeau cu robi cu tot, ei fiind un argument publicitar, printre altele: „Moşia Mărculeşti cu 8 roate de moară şi o piuă de abale, 80 clăcaşi şi 30 familii ţigani proprietaricesti, han de zid şi altele" era de vânzare, iar „Moşia Ţerdari cu 20 familii de ţigani, Moşia Luciu cu 40 familii ţigani..." se dădeau în arendă pentru trei ani sau mai mulţi. Doritorii erau îndemnaţi să meargă la „dnii Alexandru şi Ioan Lenş în toate zilele de dimineaţă până la 10 ceasuri Europeneşti şi după prânz..." (Cantor 1840b, 340).

Pe la 1841, vânzarea „en gros" continua – „15 familii de ţigani ai D. Hristache H. Parascheva, sunt de vânzare, ori cu totul sau cu familia. Doritorii a-i cumpăra să îndrăpteze la sus pomenitul proprietar în hanul lui Anastase Polizu" (Cantor 1841, 208).

Iată şi o vânzare „en detail", cu ceva mai multe argumente: „O ţigancă anume Floarea în vârstă de 32 ani, dimpreună cu un fecior al ei anume Niculae în vârstă de 17 ani, ai unui neguţător lipiscan sânt de vânzare; ţiganca ştie să coasă, să spele, să calce şi să gătească bucate; iar ţiganul poate să ţie loc de vizitiu. Doritorii să îndrăpteze la *Cantorul de Avis*" (Cantor 1841, 208).

Deşi nu le-am identificat în această etapă a cercetării noastre, susţinem ipoteza că şi în presa

[5] Dajnic – plătitor de impozite, de biruri; contribuabil.

moldoveană trebuie să fi fost publicate astfel de „negustorii", de vreme ce apar în diverse documente. La 1841, călătorind prin Principatele Române, elveţianul Carol Guebhart, avea să noteze: „să judece cineva uimirea mea când, ajungând în Moldova, primul lucru care m-a frapat a fost sclavia, stabilită, ordonată, protejată de lege, vânzarea şi cumpărarea oamenilor (fiind) practicată în fiecare zi ca tranzacţia cea mai simplă şi mai neînsemnată (...) sunt numiţi ţigani, preţul lor variază de la 8 la 12 ducaţi (94-145 franci) de cap" (Buşă 2007, 198). Mirarea călătorului era cu atât mai mare cu cât aflase că ţiganii pot fi biciuiţi şi chiar ucişi, fără ca proprietarul să suporte sancţiuni severe. La fel de surprins a fost şi italianul Domenico Zanelli, cel care afirma că Principatele deţin, împreună, 250.000 de ţigani, dar că este destul de răspândită prostituţia, hoţia etc., aşa încât nota în jurnalul său: „Oh! Nefericit popor care trăieşte într-o religie neputincioasă să-l facă moral..." (Buşă 2007, 51). Moral, în contextul evocat trebuie să fi însemnat altceva decât astăzi. Toate mănăstirile, schiturile etc. deţineau familii de ţigani. Şi încă despre ţiganii mănăstirilor se vorbea că ar fi trăit o robie mai suportabilă, prin comparaţie cu cei deţinuţi de diverşi proprietari de pământuri.

Să mai observăm că preoţii şi logofeţii (notarii) erau obligaţi să citească duminica, după liturghie, anunţurile despre robii fugari, ce apăreau în presă. O spune G. Bariţiu, într-o evocare a presei începuturilor, în care afirmă că *Buletinul oficial* din Muntenia era citit în biserică, astfel încât cei prezenţi aflau "despre dosirea atâtor suflete de ţigani ai coconului Iordache ori a cucoanei Smaradiţa" (Bariţiu 1869, 7).

Au existat cazuri în care un datornic îşi vindea robii, pentru a scăpa de creditori. Spre exemplificare, la 1842 Judecătoria comercială a Ilfovului anunţă că „se vinde cu mezat ca la 45 suflete ţigani ai D-ei Efrosina Stoenescu ce-i are la moşie şi curte, atâţia câţi vor fi de ajuns pentru plata datori (ei) D-lui paharnicul Aleksandrescul de galbeni împărăteşti 442. Tot deodată se face cunoscut şi pentru sineturile[6] acestor ţigani că, ori la cine se vor fi aflând cu orice fel de chip măcar, în legiuitul soroc al mezatului să se arate cu ele la judecătoria locală unde se va afla şi judecătoria să înştiinţeze logofeţii" (Cantor 1842a, 8).

Situaţia era asemănătoare în alte oraşe mari din Muntenia, cum ar fi Craiova, unde "se află mai multe familii de ţigani de vânzare, ţiganii sunt toţi de vatră cu meşteşug, tineri şi în vârstă, bărbaţi şi femei. Doritorii de a-i cumpăra să îndrepteze la Craiova la D. Postelnic Nicolae Scafes, şi Dlui conţopistul Dincă Plopşoreanu, de unde va afla şi preţurile" (Cantor 1842b, 32).

În fine, să încheiem această succesiune de mesaje comerciale cu unul la fel de dramatic – sunt vânduţi doi fraţi, de către un stăpân ce a ales să rămână anonim: „Un ţigan ca de ani 23, cu meşteşug de zidărie şi vizitiu, dimpreună cu o soră a lui ca de 11 ani, este de vânzare. Doritorii muşterii să îndrăpteze la Cantorul de Avis de unde va afla pe proprietarul lor" (Cantor 1842c, 148).

Acesta era contextul în care Vasile Alecsandri scrie poemul „Desrobirea ţiganilor" (Iaşi, în 31 ianuarie 1844), când în Moldova sunt eliberaţi robii mănăstirilor şi, prin lege, li se acorda dreptul de a se căsători cu români. Tot acum, urmând exemplul boierului Ion Câmpineanu, Alecsandri îi va elibera pe robii de pe moşia sa.

"...Veacuri multe de durere au trecut cu vijelie,
Sub asprime plecând capul unui neam în osândire!
Dar românul cu-a sa mână rumpe lanţul de robie,
Şi ţiganul, liber astăzi, se deşteaptă-n fericire!
Azi e soarele mai falnic! lumea azi e mai voioasă!
Azi în pept inima-mi creşte! azi e viaţa mea frumoasă,
Căci la glasul libertăţei văd Moldova deşteptată
Şi la glasul Omenirei o simţesc înduioşată (...)
O! Moldovo, ţară mândră! tu, ce dai sfânta dreptate!
Braţul tău ce sfarmă astăzi un jug aspru de robie,
Ţie însăşi pregăteşte viitor de libertate!"

A nu se înţelege că după 1844, încetează comerţul cu robi. Dimpotrivă, din varii motive se intensifică, îndeosebi în Muntenia. Iată o vânzare cu „discount": „Dumnealor fiii şi moştenitori ai răposatului serdar Nicolae Nica din Mahalaua Sf. Vineri de aici din capitală au de vânzare două sute familii ţigani în felurimi de meşteşuguri, adecă: muncitori de pământ, ferari, lăutari, zlătari, argintari şi azurari. Doritorii de a cumpăra să vor înţălege cu Domnealor la a Dlor locuinţă din mahalaua mai sus numită, şi se vând acei ţigani dela cinci familii în sus, iar mai în jos de cinci nu se vând; preţul de fiecare nume se dă mai în jos cu un galben împărătesc, din cât se vând astăzi de către alţi proprietari" (Vestitorul 1844a, 156).

[6] *Sinet* – act, document, zapis.

Constatăm, de asemenea, că există un interes special al proprietarilor pentru robii fugari, după cum rezultă din anunţul de mai jos: „D. Polcovnic Teodorache Ciuflă Ghimpeţeanu, face rugăciune pentru găsirea unui rob al său, anume Dumitru, în vârstă ca de 15 ani, la stat înalt, părul şi sprâncenele negre, în gură are doi dinţi câineşti, îmbrăcat cu spenţer şi pantaloni albaştri. Drept aceea sânt rugate toate C(institele) dregătorii, ca ori unde să va ivi acest fugar, să binevoiască a-l prinde, şi în bună pază să-l înainteze la Cinst. Departament din Lăuntru" (Vestitorul 1844b, 208).

O precizare necesară, în context: vânzarea unor proprietăţi se făcea integral, cu drumuri, case, mori, robi şi clăcaşi. O soartă comparabilă cu cea a ţiganilor au avut, nu o dată şi românii, numai că românii nu erau oficial robi, ci doar „clăcaşi". Bunăoară, în toamna anului 1844 se vindea moşia Bălcăneşti, în apropiere de Vălenii de Munte, adică 2.200 stânjeni „cu toptanul" (integral, fără divizare), proprietarul având aici „clăcaşi[7] 85 români şi 40 ţigani" (Vestitorul 1844c, 268).

Evenimentele din anul 1848 vor da speranţe multora căci, în „Bazele constituţiei ţării", la punctul 14 se proclamă „Desrobirea ţiganilor prin despăgubire". Numai că, aşa cum arătam mai sus, înfrângerea revoluţiei a dus la anularea legilor date de guvernul provizoriu, astfel încât pentru o vreme ţiganii continuă să trăiască în condiţii dificile.

Peste alţi şapte ani, presa anunţa că domnitorul Moldovei, Grigore Ghica semnase „Legiuire pentru desfiinţarea sclaviei, regularea despăgubirei şi trecerea emancipaţilor la dare". Potrivit documentului, „ţiganii de obşte ce sunt proprietate privată, sunt desrobiţi. Nimănui nu-i mai este iertat, în Moldova, de astăzi înainte, de a cumpăra om şi a avea sclavi" (Vestitorul 1855 398).

În 1847, la Bucureşti este publicată legea ce prevedea eliberarea ţiganilor deţinuţi de toate instituţiile publice (mitropolii, episcopii, mănăstiri etc.), precum şi posibilitatea căsătoriilor între ţigani şi român (Vestitorul 1847, 50).

Potrivit prof. dr. Ian F. Hancock, University of Texas (Hancock 1986, 46), chiar şi la 1852 mănăstirile din Muntenia continuau comerţul cu robi. El aduce ca dovadă o foaie volantă cu textul: „(S)A vinde un prim sălaş de robi sau sclavi ţigăneşti prin licitaţie la amiază la Mănăstirea Sf. Ilie, la 8 Mai 1852 ce se compune din 18 oameni, 10 băieţi, 7 femei şi 3 fete în condiţie fină" (Vestitorul 1847, 50).

O eliberare – să-i spunem „autentică" – avea să se împlinească prin reformele din 1856 şi 1864, când şi ţiganii primesc loturi de pământ din partea statului.

Anunţurile de mică publicitate care începeau cu sintagma „Caut stăpân" aveau să amintească multă vreme de situaţia ţiganilor robi, chiar eliberaţi, adică trecuţi în rândurile datornicilor faţă de instituţiile fiscale.

Bibliografie

Albina 1838: Albina Românească, anul IX, nr. 77, Iaşi, 29 septembrie 1838.

Bariţiu 1869: G. Bariţiu, „Epistole familiarie". In: Transilvania, anul II, nr. 1, Braşov, 1 ianuarie 1869.

Buşă 2007: D. Buşă (coord.) Călători străini despre Ţările Române, în secolul al XIX-lea, vol. 4, 1841-1846, serie nouă (Bucureşti: Editura Academiei Române 2007).

Cantor 1837a: Cantor de Avis şi Comerţ, anul I, nr. 36, Bucureşti, 8 septembrie 1837.

Cantor 1837b: Cantor de Avis şi Comerţ, anul I, nr. 64, Bucureşti, 11 aprilie 1837.

Cantor 1938a: Cantor de Avis şi Comerţ, anul II, nr. 54, Bucureşti 3 martie 1838.

Cantor 1938b: Cantor de Avis şi Comerţ, anul II, nr. 61, Bucureşti, 28 martie 1838.

Cantor 1938c: Cantor de Avis şi Comerţ, anul II, nr. 64, Bucureşti, 11 aprilie 1838.

Cantor 1838d: Cantor de Avis şi Comerţ, anul II, nr. 88, Bucureşti, 8 iunie 1838.

Cantor 1838e: Cantor de Avis şi Comerţ, anul II, nr. 3, Bucureşti, 8 august 1838.

Cantor 1838f: Cantor de Avis şi Comerţ, anul II, nr. 9, Bucureşti, 29 august 1838.

Cantor 1840a: Cantor de Avis şi Comerţ, anul IV, nr. 72, Bucureşti, 25 mai 1840.

Cantor 1840b: Cantor de Avis şi Comerţ, anul IV, nr. 85, Bucureşti, 23 iunie 1840.

[7] Clăcaşii s-au mai numit *robotaşi, rumâni* sau *iobagi*. Erau ţărani nevoiţi să lucreze pământul unor proprietari (biserici ori boieri), pentru subzistenţă, o parte din munca reprezentând plata chiriei pentru acel lot de pământ.

Cantor 1841: Cantor de Avis şi Comerţ, anul V, nr. 52, Bucureşti, 8 iunie 1841.

Cantor 1842a: Cantor de Avis şi Comerţ, anul VI, nr. 2, Bucureşti, 6 ianuarie 1842.

Cantor 1842b: Cantor de Avis şi Comerţ, anul VI, nr. 8, Bucureşti, 31 ianuarie 1842.

Cantor 1842c: Cantor de Avis şi Comerţ, anul VI, nr. 37, Bucureşti, 16 mai 1842.

Giurescu 1966: C.C. Giurescu, Istoria Bucureştilor: din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre (Bucureşti: Editura pentru Literatură 1966).

Kogălniceanu 1891: M. Kogălniceanu, Dezrobirea ţiganilor, ştergerea privilegiilor boiereşti, emanciparea ţăranilor. Discurs rostit la 1/13 aprilie 1891 în şedinţa solemnă a Academiei Române organizată cu ocazia împlinirii a 25 de ani de la fondare, broşură, s.e.

Hancock 1986: I.F. Hancock, The Pariah Syndrome: An Account Of Gypsy Slavery And Persecution, (Michigan: Karoma Pub 1986).

Potra 1939: G. Potra, Contribuţii la istoricul ţiganilor din România, Fundaţia Regele Carol I (Bucureşti 1939).

Vestitorul 1844a: Vestitorul Românesc, anul VIII, nr. 39, Bucureşti, 20 mai 1844.

Vestitorul 1844b: Vestitorul Românesc, anul VIII, nr. 52, Bucureşti, 4 iunie 1844.

Vestitorul 1844c: Vestitorul Românesc, anul VIII, nr. (ilizibil), Bucureşti, 26 august 1844.

Vestitorul 1847: Vestitorul Românesc, anul XI, nr. 13, Bucureşti, 15 februarie 1847.

Vestitorul 1848: Vestitorul Românesc, anul XII, nr. 46, Bucureşti, 12 iunie 1848.

Vestitorul 1855: Vestitorul Românesc, anul XIX, Bucureşti, 31 decembrie 1855.

Wilkinson 2004: Călători străini în Ţările Române în secolul al XIX-lea, vol. 1, 1801-1821, serie nouă (coord. Georgeta Filitti et al.) (Bucureşti: Editura Academiei Române 2004).

Advertising of slave trade in the Romanian principalities

Abstract

This study deals with the thorny issue of the history of our country – the Gypsy slave trade, as it was presented in the press (1837-1844). We have identified a number of advertisements that reflect the type of trade, its form, prices for slaves, and institutions involved in such transactions. All this information is presented in a variety of contexts: the writings of foreign travelers, responses of public authorities, official documents. Studied documents leave no doubt as to the intention of the authorities to assimilate the Gypsies. There is also highlighted the role of the press as an intermediary in the Gypsy slave trade. Since we are talking about semi-official publications (Cantor de Avis şi Comerţ, Vestitorul Românesc, Albina Românească), it should be understood that these transactions were carried out with the consent of the heads of the relevant state entities. The study also highlights the stages of freeing the slaves.

Реклама работорговли в румынских княжествах

Резюме

В данном исследовании затрагивается сложный вопрос в истории нашей страны – торговля цыганами-рабами, как она представлена на страницах прессы (1837-1844 гг.). Нами был выявлен ряд рекламных объявлений, которые отражают тип торговли, ее форму, стоимость рабов и учреждения, занимавшиеся подобными сделками. Вся эта информация представлена в различных контекстах – сочинениях иностранных путешественников, откликах органов государственной власти, официальных документах. Изученные документы не оставляют сомнений относительно намерений властей ассимилировать цыган. Отмечается также посредническая роль прессы в торговле цыганами. Так как речь идет о полуофициальных изданиях (Cantor de Avis şi Comerţ, Vestitorul Românesc, Albina Românească), следует понимать, что эти сделки совершались с ведома и согласия руководства соответствующих государственных образований. В исследовании также освещаются этапы отмены рабства.

29.01.2014

Dr. Marian Petcu, Universitatea din Bucureşti, B-dul Iuliu Maniu, nr. 1/3, Corp A, etaj 6, Bucureşti, sector 6, România, e-mail: marian_petcu2003@yahoo.com

КОМИССИЯ ПО РЕВИЗИИ ДЕЙСТВИЙ БЕССАРАБСКОГО ДВОРЯНСКОГО ДЕПУТАТСКОГО СОБРАНИЯ

Владимир Морозан

Важнейшим событием в деле формирования бессарабского дворянства в первой половине XIX в. стала деятельность в Кишиневе Комиссии по ревизии действий Бессарабского дворянского депутатского собрания. Согласно Указу Пр. Сената от 29 ноября 1834 г., в губерниях, где существовали дворянские общества, надлежало учредить подобные комиссии в ближайшее время. Бессарабская область также входила в перечень отмеченных губерний, где вскоре был основан временный контрольный институт. По мнению Пр. Сената, комиссии надлежало учредить в «отвращение на будущее время беспорядков, допущенных некоторыми дворянскими депутатскими собраниями от превратного толкования Дворянской грамоты». В сенатском указе перечислялись основания для причисления к дворянскому сословию и те, кто должен был войти в состав комиссии. Формально комиссия просуществовала 5 лет, рассмотрев дела по дворянам за 1824-1829 гг. Согласно сенатскому Указу 15 мая 1835 г., ее председателем был назначен К.И. Ботезат, тем самым было положено начало деятельности означенного института. Константин Ильич был известным в Бессарабии человеком, состоя долгие годы судьей совестного суда. Именно судейская должность, а не личные качества, и предопределила его назначение председателем комиссии. Возложенные на него обязанности долгое время были мало обременительными в силу отсутствия предметов исследования (дворянских дел) и близости места службы. Комиссия располагалась долгое время в помещениях совестного суда, где служил председатель. Ход работы комиссии, частые простои в работе позволяли ему ежегодно использовать права на отпуск, который, в основном, продолжался 28 дней. Однако в 1840 г. Ботезат смог получить служебный отпуск на два месяца. Во время его отсутствия в 1840 г. его обязанности по совестному суду были переложены на председателя уголовного суда ст. сов. С.М. Дембинского. 23 июля 1840 г. последнему было поручено дворянским собранием выполнять и функции председателя ревизионной комиссии, хотя в приказе военного губернатора о смене Ботезата Дембинским на посту совестного судьи ничего не говорилось о работе комиссии. Поручение дворянских депутатов попытался оспорить областной прокурор Я.Г. Ивченков, но безуспешно. Его протест не был поддержан и министром юстиции Н.М. Логиновым, к которому прокурор обратился с рапортом. В донесении Ивченко среди прочих говорилось и о том, что исполнение обязанностей председателя ревизионной комиссии производилось в ущерб работе совестного и уголовного судов[1]. Ивченко особенно беспокоило положение дел в уголовном суде, где председательствовал Дембинский. Отметим, что во время отпуска Ботезата в 1837 г. его замещал председатель Областного гражданского суда И.П. Хотяев, действия которого вовсе не оспаривались тогдашним прокурором С.М. Дембинским.

Оба чиновника не были коренными жителями Бессарабии, поступив на службу в область разными путями. С.М. Дембинский был родом из Могилевской губ. и, очевидно, имел польские корни. В 1803 г. поступил в Юнкерский институт, преобразованный в 1805 г. в Высшее училище правоведения. После его окончания в 1807 г. Дембинский поступил в 3 Департамент Пр. Сената, в котором прослужил до 1835 г., когда был назначен бессарабским областным прокурором[2]. Хотяев прошел иной служебный путь. После окончания 2 Кадетского корпуса он поступил в 1809 г. в Киевскую артиллерийскую бригаду подпоручиком. Будучи участ-

[1] РГИА, Ф. 1343, оп. 58, д. 581, л. 1: *Отношение министра юстиции, статс-секретаря Н.М. Логинова к председателю временного присутствия Герольдии 10 октября 1840 г.*

[2] РГИА, Ф. 1349, оп. 6, д. 908, л. 58-61: *Формулярные списки чиновников Бессарабской области за 1838 г.*

ником войны против Турции, Хотяев в 1810 г. осаждал крепость Силистрию, затем брал Рущук. Во время Отечественной войны 1812 г. находился в 6 резервной артиллерийской бригаде в Молдавии и Бессарабии. В 1821 г. в чине штабс-капитана вышел в отставку, оставшись в Бессарабии на жительство. Гражданскую служебную карьеру он начал асессором в областном уголовном суде по выбору дворянства. Жил с семьей в Кишиневе в своем каменном доме[3].

Отмечая в своем протесте, что исполнение обязанностей по ревизии действий депутатского собрания были обременительными для Дембинского, Я.Г. Ивченков, несомненно, сгущал краски. В действительности комиссия долгое время вовсе бездействовала. Хотя этот орган был учрежден в 1835 г., а присутствие свое он смог открыть 12 марта 1836 г., приступить к своим обязанностям ему удалось лишь в 1838 г.[4] Из рапорта К.И. Ботезата от 23 апреля 1838 г. следовало, что комиссия не могла работать до того времени из-за отсутствия дел по дворянству, которых она долго не получала от депутатского собрания[5]. Первая партия документов о признании в дворянстве была доставлена в канцелярию комиссии 4 ноября 1837 г. В эту партию бумаг входили дела за 1824, 1825 и 1826 гг. Однако с ними нельзя было работать из-за отсутствия подлинных документов. К примеру, в середине 1839 г. из представленных Бессарабским дворянским собранием дел за 1824, 1825 и 1826 гг. подлинные документы не представили 58 дворянских фамилий. Среди них были Казимиры, Бодеско, Браеско, Разо, Димитриу, Цамболи, Боцаны, Руссо, Рошки и другие.

Кроме того, ревизионная комиссия долгое время испытывала финансовые и бытовые трудности. Так, на ее содержание по закону предполагалось отпускать по 5280 руб. в год из средств местного дворянства. Но вследствие сокращения штатов и расходов на содержание канцелярии было принято решение отпускать только по 2250 руб. в год. Однако и эти средства поступали с перебоями. Из определенной годовой суммы комиссия получила в 1836 г. всего 618 руб. серебром и 48 руб. медью[6]. При этом деньги были выданы из Кишиневского уездного казначейства в долг, до его погашения депутатским собранием. Из-за перебоев с финансированием служащие канцелярии комиссии месяцами не получали жалование, которое выплачивалась не только с опозданием, но и не в полной мере. Состав этой канцелярии был определен Указом Правительствующего Сената от 31 июля 1835 г. В нее должны были входить 10 служащих: секретарь, 2 столоначальника, журналист и 4 канцелярских служителей. Но областной маршал посчитал, что для ревизии дел Бессарабского дворянского депутатского собрания достаточно одного секретаря и двух писцов[7]. Очевидно, желание сэкономить на работе ревизионной комиссии вынуждало предводителя дворянства существенно сократить штат ее канцелярии. Однако и на эти должности оказалось непросто подобрать людей. На это, в частности, обращал внимание областного предводителя дворянства в начале 1836 г. К.И. Ботезат. Председатель комиссии жаловался, что не мог подобрать дельного чиновника на должность секретаря[8]. По этой причине он был вынужден предложить исполнять эти обязанности секретарю Совестного суда И.П. Семиградову, но гражданский губернатор отказался утвердить его на эту должность, сославшись на закон, запрещавший чиновникам без высочайшего разрешения совмещать одновременно две должности. Губернатор предложил Семиградову исполнять обязанности секретаря ревизионной комиссии без денежного содержания[9]. Однако сам Семиградов и председатель комиссии не согласились с этим предложением, продолжив добиваться права на жалование по двум должностям. В итоге в ноябре 1836 г. Комитет министров, а затем и император разрешили И.П. Семиградову совмещать две должности с денежным вознаграждением по каждой из них.

Помимо секретаря необходимо было найти желающих заниматься канцелярской работой. Среди первых, кто подал прошение о перево-

[3] РГИА, Ф. 1349, оп. 6, д. 908, л. 19-26.
[4] НАРМ, Ф. 88, оп. 1, д. 795, л. 37: *К.И. Ботезат – Г. Казимиру 6 марта 1835 г.*
[5] РГИА, Ф. 1343, оп. 58, д. 542, л. 1: *Рапорт комиссии учрежденной для ревизии Бессарабского дворянского собрания 23 апреля 1838 г.*
[6] НАРМ, Ф. 88, оп. 1, д. 956, л. 179: *К.И. Ботезат – Е.И. Димитриу 14 июля 1839 г.*
[7] НАРМ, Ф. 88, оп. 1, д. 742, л. 18: *Е.И. Димитриу – П.И. Федорову 4 октября 1835 г.*
[8] НАРМ, Ф. 88, оп. 1, д. 742, л. 23: *К.И. Ботезат – Е.И. Димитриу 10 февраля 1836 г.*
[9] НАРМ, Ф. 88, оп. 1, д. 742, л. 39: *П.И. Федоров – Е.И. Димитриу 26 марта 1836 г.*

де в комиссию, был служащий правления Бессарабского приказа общественного призрения Карл Бродецкий, который хлопотал о должности столоначальника[10]. Затем поступило прошение от служащего Леовского уездного суда Ивана Ясницкого, претендовавшего на должность канцелярского служителя. Очевидно, К. Бродецкий не знал, что волей областного предводителя дворянства должности столоначальников в штате комиссии не предусматривались. Поэтому его просьба удовлетворена не была. Что касается И.Ф. Ясницкого, то он был утвержден в должности канцелярского служителя 26 марта 1836 г. Примечательно, что И.Ф. Ясницкому было всего 16 лет отроду и на прежнее служебное место он поступил в 1835 г. Согласно формулярному списку, он был из обер-офицерских детей и, очевидно, имел домашнее образование[11]. Вторым канцелярским служащим стал 20-летний А.К. Лемни-Македон, состоявший до того в Канцелярии бессарабского военного губернатора. Он также был из обер-офицерских детей, имел домашнее образование. Однако в августе 1837 г. Лемни-Македон, ссылаясь на домашние обстоятельства и на расстроенное здоровье, написал прошение об увольнении вовсе от службы. В апреле 1838 г. последовало прошение И.Ф. Ясницкого об увольнении и переводе его на службу в Бессарабский областной совестный суд. Позднее на освободившиеся должности стали проситься З.С. Костинович и П.Ф. Гордон. При этом сохранялась нужда в трех членах комиссии от дворянства. По указу членами этих институтов должны были быть кандидаты в председатели судебных палат. Однако в Бессарабии палат не было. По этой причине в состав бессарабской комиссии надлежало включить двух депутатов собрания и одного дворянина. Первым, кого Ботезат рекомендовал на одну из этих должностей, был тит. сов. Георгий Казимир. Затем выбор пал на Константина Донича и Степана Леонарда.

Причиной ухода чиновников из комиссии была, как отмечалось выше, несвоевременная выплата жалования. С большими перебоями получали жалование и вольнонаемные. Так, в ноябре 1836 г. на заседании комиссии обсуждался вопрос о выплате средств сторожу Онуфрию Кожушняну за октябрь и часть ноября, а также поступившему на его место Панаиту Жантуану. Комиссия произвольно установила размеры выплат каждому из них. Ввиду того, что размер жалования сторожам не был определен изначально и сумма на эти расходы не была выделена в отдельную статью, было принято решение выдать им деньги из средств на содержание канцелярии. Первый должен был получить четыре рубля серебром, а второй семь с половиной рублей за почти два месяца работы[12].

Недостаток средств также не позволял комиссии нанять подходящее помещение для своей работы. Долгое время комиссия ютилась в доме, где располагался Областной совестный суд, и лишь в сентябре 1839 г. комиссия смогла нанять для себя дом подполковника Корчевского за 300 руб. в год[13]. Однако эту сумму добыть удалось с трудом. При этом на покупку дров денег не было, и члены комиссии вынуждены были мерзнуть в неотапливаемом помещении. Председатель неоднократно был вынужден отпускать домой служащих канцелярии, которые страдали от невыносимого холода. Однако, несмотря на это, дворянское депутатское собрание продолжало задерживать перевод денег. В этой связи в протоколе заседания комиссии от 25 апреля 1839 г. было записано, что в результате длительных перебоев с ассигнованием «комиссия остается без возможности действовать, как не имеющая ни канцелярских [*служащих*], ни переводчика, ни помещения, ни прислуги, ни нужных для письма материалов; а прибывший коронный член и секретарь не получают жалования, первый со дня утверждения его в этой должности 16 февраля нынешнего года, а второй почти за два года, и особо того комиссия состоит в долгу уволившимся канцелярским за их службу»[14]. Только по жалованию служащим Бессарабское дворянское депутатское собрание задолжало комиссии 4014 руб. ассигнаци-

[10] НАРМ, Ф. 88, оп. 1, д. 795, л. 19: *Прошение Карла Бродецкого б/д.*

[11] НАРМ, Ф. 88, оп. 1, д. 795, л. 80-81: *Формулярный список о службе и достоинстве подканцеляриста Ивана Ясницкого.*

[12] НАРМ, Ф. 88, оп. 1, д. 846, л. 65: *Протокол заседания комиссии по ревизии действий Бессарабского дворянского депутатского собрания 5 ноября 1836 г.*

[13] НАРМ, Ф. 88, оп. 1, д. 956, л. 22: *П.И. Федоров – Е.И. Димитриу 18 сентября 1839 г.*

[14] НАРМ, Ф. 88, оп. 1, д. 846, л. 162: *Протокол заседания комиссии по ревизии действий Бессарабского дворянского депутатского собрания 25 апреля 1839 г.*

ями и 900 руб. серебром[15]. Секретарь комиссии И.П. Семиградов проработал в комиссии еще несколько месяцев после означенного заседания и уволился 1 августа 1839 г. Комиссия ему еще должна была 1240 руб. ассигнациями. Примечательно, что спустя год после своего увольнения И.Ф. Ясницкий не получил своего девятимесячного жалования[16].

Вопреки тому, что из Бессарабского дворянского собрания долгое время не поступали необходимые для ревизии дела, чиновники комиссии продолжали регулярно посещать службу. Из-за отсутствия отмеченных документов им приходилось изучать законодательную базу, вслух читать различные нормативные акты, касавшиеся рода их деятельности. Попытки со стороны К.И. Ботезата изменить ситуацию долго не имели результата. При этом он обращался неоднократно и к вышестоящему начальству. Так, 10 июня 1838 г. он писал военному губернатору П.И. Федотову о неисполнении Бессарабским дворянским депутатским собранием обязанностей по обеспечению комиссии работой[17].

Положение дел в бессарабской комиссии обсуждалось и в Пр. Сенате. В этой связи 27 июня 1838 г. Сенат особым указом обязал Бессарабское дворянское собрание немедленно отправить в адрес комиссии необходимые бумаги[18]. Помимо этого, новороссийский и бессарабский генерал-губернатор просил министра юстиции для успешного производства ревизии назначить дополнительно «особого члена от короны и переводчика»[19]. По этому поводу граф М.С. Воронцов писал министру юстиции Д.В. Дашкову: «Из отзыва моего от 27 июня 1838 г. Ваше Высокопревосходительство изволите уже иметь сведения о совершенном более 3-х лет бездействии Бессарабской комиссии по поверке действий Бессарабского дворянского депутатского собрания. Изыскивая средства к отвращению подобной проволочки на будущее время, я предлагал г. бессарабскому военному губернатору войти в соображение, не будет ли полезно распространить на Бессарабскую область правила высочайше утвержденные и в указе Пр. Сената 30 января 1837 г. повсеместно распубликованные о мерах к скорейшему окончанию поверки действий дворянских депутатских собраний в губерниях Киевской, Подольской и Волынской, и в таком случае требовал донесения г. военного губернатора об окладах жалования, коих прилично бы было назначить члену и переводчику»[20]. В ходе переписки с графом Воронцовым военный губернатор Бессарабской обл. П.И. Федоров докладывал, что он потребовал от участников ревизии дворянских дел более активной деятельности и беспристрастного отношения к поверяемым документам. Согласился он и с мнением генерал-губернатора о назначении в комиссию одного члена от короны и переводчика, с установлением им окладов по 600 и 300 руб. серебром в год из средств дворянского собрания. По предложению министра юстиции Д.В. Дашкова, это вопрос обсуждался в январе 1839 г. в общем собрании первых трех департаментов Сената, которое одобрило просьбу Воронцова о включении члена и переводчика в бессарабскую комиссию. Затем идея расширения состава ревизионной комиссии рассматривалась в Комитете министров, где также получила поддержку. Наконец, 15 февраля 1839 г. вышел указ о включении в штат комиссии означенных должностей. Таким образом, членом от короны 28 февраля 1839 г. был назначен титулярный советник Александр Дейнека[21]. На место переводчика был принят Х.М. Галицкий, служивший до того в канцелярии областного прокурора.

Спустя год К.И. Ботезат докладывал председателю Временного присутствия, что комиссии удалось получить от дворянского собрания 64 дела, из которых к 1 января 1840 г. было обревизовано только 14 (см. таблицу 1)[22]. Из них в дворянскую книгу были внесены на полном основании всего 7 фамилий (Журьери,

[15] НАРМ, Ф. 88, оп. 1, д. 846, л. 164: *Журнал комиссии по ревизии действий Бессарабского дворянского депутатского собрания 3 мая 1839 г.*

[16] НАРМ, Ф. 88, оп. 1, д. 846, л. 231: *Прошение И.Ф. Ясницкого б/д.*

[17] НАРМ, Ф. 88, оп. 1, д. 795, д. 246: *П.И. Федоров – К.И. Ботезату 17 июня 1838 г.*

[18] РГИА, Ф. 1343, оп. 58, д. 542, л. 3: *Рапорт комиссии учрежденной для ревизии Бессарабского дворянского собрания 18 августа 1838 г.*

[19] РГИА, Ф. 1343, оп. 58, д. 541, л. 4: *Д.В. Дашков – Г.В. Пефту 5 сентября 1838 г.*

[20] РГИА, Ф. 1343, оп. 58, д. 541, л. 5: *М.С. Воронцов – Д.В. Дашкову 26 июля 1838 г.*

[21] РГИА, Ф. 1343, оп. 58, д. 541, л: *По ордерам министра юстиции об определении в комиссии для ревизии действий БДДС переводчика и особого члена от короны.*

[22] РГИА, Ф. 1343, оп. 58, д. 5, л. 1: *Рапорт комиссии для ревизии действий БДДС с представлением списка обревизованных ею в 1839 г. 18 февраля 1840 г.*

Ноур, Ориш, Палеолог, Чолак и Шафиров)[23]. В остальных случаях у комиссии возникли подозрения в необоснованности причисления фамилий к бессарабскому дворянству. Следуя указаниям Временного присутствия Герольдии от 10 октября 1839 г., ревизоры составляли два списка под литерами «А» и «Б». Перечень под литерой «А» состоял из дворянских фамилий, входивших в родословную книгу. Этот список был разделен на четыре группы. В первую входили фамилии, внесенные, по мнению членов комиссии, на законном основании и по неопровержимым доказательствам, во вторую – те, кто нее имел никаких прав на дворянство, в третью – чьи права были сомнительны, а в четвертую – те, в чьих делах были обнаружены ошибки в результате делопроизводства. В реестре под литерой «Б» приводились документы с переводами и засвидетельствованные копии протоколов депутатского собрания, а также краткая перечневая ведомость, предписанная Указом от 29 июля 1839 г.

Таблица 1

Число обревизованных и нерассмотренных Бессарабской ревизионной комиссией дел о дворянстве в 1839 г.

С какого и по какое время обревизованы	Число дел и фамилий	
	обревизованных	оставшихся не обревизованными
за 1824 год	3	9
за 1825 год	1	8
за 1826 год	10	33
Итого	**14**	**50**

Источник: РГИА, Ф. 1343, оп. 58, д. 5, л. 2: *Краткая перечная ведомость о числе дел и фамилий обревизованных Комиссией, учрежденной для ревизии действий БДДС с открытия оной по 1 января 1840 г.*

В 1840 г. ревизионная комиссия в составе Константина Ботезата, Александра Дейнеки и Алексея Донича докладывала в Герольдию, что рассмотрела дела дворян, принятых с 1824 по 1828 г. Всего были исследованы бумаги 79 фамилий (см. таблицу 2). Среди них неоспоримые права на дворянство имели только 18 семейств (Алексей, Аснаш, Ботезат, Варзарь, Димитриу, Казимир, Кирика, Кассо, Качаун, Мелеги, Петрино, Руссо, Стражеско, Соломон, Скордели, Стражеско, Строеско, Фрейберг)[24]. В последующем году она одобрила решение Бессарабского дворянского депутатского собрания о причислении к благородному сословию еще 13 семейств. В частности, Степана Ангела и его сыновей Иордакия и Георгия, Антона Андрианова, Константина Бодесско и его сына Александра, Ивана Брасско и Климентия Боцана, Дмитрия Брасско и братьев Павли[25].

Таблица 2

Число обревизованных и нерассмотренных Бессарабской ревизионной комиссией дел о дворянстве по 1 января 1841 г.

С какого и по какое время обревизованы	Число дел и фамилий	
	обревизованных	оставшихся не обревизованными
за 1824 год	4	5
за 1825 год	3	5
за 1826 год	12	21
за 1827 год	36	28
за 1828 год	24	10
Итого	**79**	**69**

Источник: РГИА, Ф. 1343, оп. 58, д. 3, л. 2: *Краткая перечная ведомость о числе дел и фамилий обревизованных Комиссией, учрежденной для ревизии действий Бессарабского дворянского депутатского собрания с 1 января 1840 г. по 1 января 1841 г.*

Вместе с тем она сочла необоснованным решение о внесении в число дворян 22 фамилий (Луку, Евстратия и Николая Антониевых, Василия Боцана, Ионицу Банара, Афанасия и Константина Баласовых, Александра Грекула, Георгия и Алексея Гречевых, Василия Димитриу, Иордакия Джартогло, Аритона, Христофора и Георгия Деляновых, Полихрония Карастатия, Анастасия, Василия и Ивана Камышескуловых, Дмитрия Кодряна, Ионицу Кодряна, Георгия Менели, Константина Макареско, Ионицу Оата, Штефана и Тома Рошка, Василия Романа, Замфира Стамо, Николая Салло, Константина Цырава, Христодула, Замфира и Георгия Червенвадали)[26]. Так, 22

[23] РГИА, Ф. 1343, оп. 58, д. 5, л. 3: *Алфавитный указатель к списку литера А.*

[24] РГИА, Ф. 1343, оп. 58, д. 5, л. 3: *Алфавитный указатель к списку литера А.*

[25] РГИА, Ф. 1343, оп. 58, д. 4, л. 4: *Список потомственных дворян Бессарабской области, кои внесены в родословную книгу на законных основаниях и по неоспоримым доказательствам. Литера А.*

[26] РГИА, Ф. 1343, оп. 58, д. 4, л. 32: *Алфавитный указатель к списку Литера Б разряда 1-го потомственных дворян Бессарабской области, кои внесены в родословную книгу не имея на то права.*

марта 1826 г. депутатами Бессарабского дворянского собрания было рассмотрено прошение жителя селения Машкауц Ясского цинута молдавского поручика Ионицы Оата о признании его благородного происхождения и включении его с семьей в родословную книгу. Оату было 70 лет от роду, и женат он был на дочери Михалакия Талпэ, Виктории, которой было 60 лет. Супруги имели четырех сыновей: стольника Димитраки сорока лет, пахарника Янакакия тридцати восьми лет, сардаря Иордакия двадцати четырех и Манолакия двадцати одного года. Дети проживали в Молдавском княжестве. Вотчина Машкауц досталась И. Оату в приданое за женой и приносила ему до 800 леев дохода в год. Он был сыном ворника де поартэ Константина Оата и внуком стольника Сандула Оата. Комиссия депутатского собрания посчитала представленные доказательства о благородном происхождении Оата достаточными и включила его в первую часть родословной книги. Однако ревизионная комиссия не приняла доводы своих предшественников и отказалась признать И. Оата и его семью дворянами[27].

Порой в процессе ревизии действий собрания о признании отдельных лиц дворянами вскрывались неожиданные обстоятельства. Так, с 20-х гг. XIX в. шло разбирательство о причастности Сандулакия Томулец к гибели жительницы с. Перень Оргеевского уезда еврейки Хайки Михилиович. В 1823 г. он избил эту женщину, у которой случился выкидыш, а потом и она сама скончалась. По этому случаю судебные органы обратились в депутатское собрание и в комиссию с требованием подтвердить принадлежность Сандулакия и его брата Иордакия дворянами. Предводитель дворянства отвечал, что отмеченные лица были признаны дворянами, а их документы отправлены в Герольдию для утверждения. Однако, как выяснили члены ревизионной комиссии, никаких документов в С.-Петербург отправлено не было. Не было подлинных свидетельств о дворянстве семьи Томулец и в распоряжении комиссии.

7 мая 1841 г. комиссия по ревизии сообщала в своем рапорте Временному присутствию Герольдии, что к началу указанного месяца нерассмотренных ею дел оставалось всего 18. По ее расчетам, она могла справиться с оставшимися бумагами к 30 мая. Далее комиссия предполагала заняться составлением отчета о проделанной ею работе, с общим обзором обнаруженных «упущений и беспорядков, кои согласно Указу Герольдии Правительствующего Сената от 4 октября 1836 года должны быть показаны по окончании предписанной ревизии»[28]. Для составления отчета, по мнению членов комиссии, сдачи всех дел депутатского собрания с 1824 по 1829 г., которые поступили на ее рассмотрение, а также сдачи всей имевшейся переписки, возникшей в результате ее общения с вышестоящим начальством и разными присутственными местами, ей достаточно было не более полумесяца. Временное присутствие, одобрив это решение, обратилось к герольдмейстеру с предложением закрыть Бессарабскую ревизионную комиссию 15 июня 1841 г.

Однако глава геральдической службы России посчитал, что работа по проверке деятельности Бессарабского дворянского депутатского собрания еще не завершена. В частности, в 1840 г. от областного прокурора Я.Г. Ивченкова на имя генерал-губернатора поступил доклад, в котором содержались негативные оценки деятельности депутатского собрания. Автор полагал, что злоупотребления в этом органе сословного самоуправления были «довольно значительными». По его сведениям, «многие из молдаван могли приобрести документы на звание по злоупотреблениям, существовавшим у самого Молдавского правительства, а собрание признавало и по документам, полученным от Молдавского дивана в потомственном и даже личном дворянстве»[29]. В этой связи прокурор просил продолжить деятельность ревизионной комиссии в отношении действий депутатского собрания и рассмотреть дела, принятые им и после 1829 г. Яков Григорьевич Ивченков был очень энергичным человеком и неоднократно оспаривал решения Бессарабского дворянского депутатского

[27] РГИА, Ф. 1343, оп. 58, д. 4, л. 91: *Список Бессарабской ревизионной комиссии.*

[28] РГИА, Ф. 1151, оп. 3 (1844 г.), д. 231, л. 295 об.: *Записка по делу о закрытии комиссии, учрежденной для ревизии действий Бессарабского дворянского депутатского собрания.*

[29] РГИА, Ф. 1151, оп. 3 (1844 г.), д. 231, л. 296-296 об.: *Записка по делу о закрытии комиссии, учрежденной для ревизии действий Бессарабского дворянского депутатского собрания.*

собрания. Он был из шляхтичей Малороссийской губернии, где 21 февраля 1814 г. поступил на службу канцелярским чиновником в Полтавское губернское правление. В 1820-х гг. служил в Грузии стряпчим, затем секретарем по пограничной части. В начале 30-х гг. XIX в. переведен в судебную часть Херсонской губ., затем стал прокурором Таврической межевой конторы, а в 1838 г. был назначен бессарабским областным прокурором[30].

О различных упущениях в работе бессарабского собрания писала в своем отчете в 1841 г. и ревизионная комиссия. Она указывали на отсутствие в приеме дел от дворянства депутатским собранием какой-либо последовательности, как по годам, так и по родословным. Комиссия делала заключение, что, очевидно, все просмотренные бумаги поступали от заинтересованных лиц сумбурно, без соблюдения каких-либо правил или очередности. В докладе говорилось и о многочисленных упущениях в работе Бессарабского дворянского депутатского собрания при рассмотрении прошений о внесении в родословную книгу. В частности отмечалось, что: «1) признанным лицам в дворянском звании не были выдаваемы узаконенные грамоты, а только, вместо оных, свидетельства; 2) собрание не имело предписанных книг на записку этих грамот, а свидетельства, выдаваемые на дворянство, вносились в общие исходящие реестры; 3) многие определения, заключенные собранием, не подписаны не только полным комплектом членов его, но даже не скреплены секретарем без объяснения тому причин; 4) некоторые прошения, вступающие от дворян о признании их в этом звании, равно представленные при оных документы, не записаны во входящие реестры; 5) при некоторых делах не оставлены копии с документов, бывших в рассмотрении собрания, на предписанной гербовой бумаге, а вместо оной на простой, а при других не имеются и сих последних; 6) многие копии с документов, при делах имеющиеся, не засвидетельствованы требуемым порядком в верности их с подлинными, и некоторые подписаны только одним депутатом собрания или секретарем оного; 7) самые подлинные определения собрания, переданные комиссии в переплетенных книгах, сшиты не по порядку, т. е. по месяцам и числам; 8) само делопроизводство собрания находится в беспорядке, т. е. не сшиты, преимущественно за 1827 и 1828 годы»[31]. Таким образом, ревизионная комиссия определила для депутатского дворянства основные направления по исправлению допущенных ранее ошибок.

При этом работа комиссии также продолжилась. Лишь 26 июня 1842 г. последовал сенатский Указ о ее ликвидации. «По случаю окончания комиссии, – писал маршалу Стурдзе военный губернатор Федоров, – учрежденной для ревизии действий Бессарабского дворянского депутатского собрания, Правительствующий Сенат указом от 26 минувшего июня поручает мне распорядится о закрытии присутствия оной комиссии»[32]. Спустя месяц после отмеченного указа в журнал дворянского собрания была внесена запись о прекращении деятельности комиссии и передаче ее бумаг собранию.

Произведенная комиссией ревизия действий Бессарабского дворянского депутатского собрания с начала его учреждении до 1829 г. показала, что большая часть родов местной элиты была признана им неправильно из-за «превратного» толкования нормативных актов и «по неточному следованию молдавским привилегиям, объясненным во Всемилостивейшее одобренном образовании Бессарабской области, по превратному толкованию оных или по упущениям через принятия в доказательство дворянского происхождения, таких документов, кои по явной сомнительности не долженствовали быть принимаемы в основание»[33]. Ревизионная комиссия предполагала, хотя и без подтверждения, что в действиях дворянского собраниях с 1829 по 1841 г. могли быть также допущены злоупотребления и упущения. Сами результаты работы комиссии указывали на то, что деятельность собрания была малоэффективной, допустившей много недоброкачественных решений. Из 162 дел, прошедших ревизию, лишь 37 были одобрены комиссией.

[30] РГИА, Ф. 1349, оп. 6, д. 944, л. 33 об.-37: *Формулярные списки чиновников учреждений Бессарабской области за 1839 г.*

[31] РГИА, Ф. 1343, оп. 58, д. 4, л. 2: *Рапорт Бессарабской ревизионной комиссии от 5 июля 1841 г.*

[32] НАРМ, Ф. 88, оп. 1, д. 956, л. 287: *П.И. Федоров – И.М. Стурдзе 9 июля 1842 г.*

[33] РГИА, Ф. 1151, оп. 3 (1844 г.), д. 231, л. 300 об.: *Краткая записка из дела по обревизованию дворянской родословной книги, составленной по определениям существовавшей в Бессарабии в 1821 году особой комиссии для рассмотрения доказательств на дворянское звание.*

Comisia de revizie privitor la activitatea Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia

Rezumat

Un factor important în procesul de constituire a instituţiei nobiliare din prima jumătate a secolului al XIX-lea, l-a avut crearea Comisiei de revizie privitor la activitatea Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia (conform ucazului Senatului imperial din 9 noiembrie 1834, pentru guberniile unde existau societăţi ale nobilimii). Comisiile urmau să „înlăture pe viitor acele neajunsuri, care s-au strecurat în activitatea societăţilor, din cauza unei interpretări greşite a Diplomei de nobleţe". Comisia, care formal a activat timp de cinci ani (ucazul Senatului cu privire la lichidarea acesteia a fost emis pe 26 iunie 1842), a reuşit să cerceteze dosarele nobilimii pe anii 1824-1829. Preşedinte al Comisiei de revizie, conform ucazului Senatului din 15 mai 1835, a fost numit C.I. Botezat, cunoscut judecător de etică/de conştiinţă în Basarabia.

În urma activităţii Comisiei de revizie asupra dosarelor Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia s-a constatat că o bună parte dintre familiile de nobili localnici au fost greşit recunoscute, atât din cauza unor interpretări neadecvate ale actelor normative cât şi „a nerespectării exacte a privilegiilor locale/ moldoveneşti acordate în baza Aşezământului oblastei, cât şi din lipsa unor argumente certe privitor la originile neamului de nobili". Din 162 dosare doar 37 au fost aprobate de Comisie.

The Commission for Revision of Actions of the Bessarabian Assembly of Nobility

Abstract

Establishment of the Commission for Revision of Actions of the Bessarabian Assembly of Nobility (under the Governing Senate Decree of November 29, 1834 for the provinces where there were noble societies) was the most important event in the formation of the Bessarabian nobility in the first half of the 19th century. The Commission was established in order "to avoid in the future the disturbances admitted by some Assemblies of the Nobility due to misinterpretation of the Charter to the Gentry". It formally existed for 5 years (the Governing Senate Decree abolishing the Commission was released June 26, 1842), having considered the cases on the nobles for 1824-1829. According to the Senate Decree of May 15, 1835, the chairman of the Commission there was appointed C.I. Botezat, a famous person in Bessarabia, who was for many years a judge of the Conscience Court (Sovestnyi sud).

The revision of actions of the Bessarabian Assembly of Nobility showed that most of the families of the local elite were incorrectly recognized nobles because of "wrong" interpretation of regulations and due to "inaccurate compliance with Moldavian privileges explained in the Statute of Formation of the Bessarabian Oblast, due to their misinterpretation or omissions through the accepting as proof of noble origin of such documents, which by reason of their sheer dubiousness should not be taken as proof".

Of 162 cases examined, only 37 were approved by the Commission.

2.01.2014

Др. хаб. Владимир Морозан, Санкт-Петербургский государственный университет, Университетская наб. д. 7-9, 199034 Санкт-Петербург, Россия, e-mail: v_moga@mail.ru

20 DE CĂRŢI VECHI ŞI RARE DIN BIBLIOTECA LUI PAUL GORE

Liviu Papuc

Amintirii lui
Martin Bodinger
(1929-2012)

Una dintre personalităţile de marcă ale intelectualităţii române din Basarabia, Paul Gore (1875-1927), a avut parte de nemeritata uitare a posterităţii (cel puţin până în 1990), deşi în timpul vieţii a fost un pion de bază în mişcarea de revenire a provinciei între graniţele firești ale României şi s-a bucurat de recunoaşterea importanţei demersurilor sale. Câteva dintre calităţile oficiale avute: preşedinte al Partidului Naţional Moldovenesc în 1917, al Societăţii culturale a românilor din Basarabia, director al Muzeului, preşedinte al Comisiunii Arhivelor Statului şi al Comisiunii Monumentelor Istorice basarabene, membru onorariu al Academiei Române şi al Societăţii române de numismatică etc. „Nobil fără trufie, boier mândru dar drept, înţelegător indulgent al nevoilor ţărănimii, deşi ridicată pe ruinele clasei sale, cărturar înţelept şi modest, om bun şi milostiv, prieten sincer şi credincios, creştin evlavios şi monarhist mistic, a fost Paul Gore o rară manifestare a geniului rasei noastre şi ultimul cavaler al Basarabiei", spunea Sever Zotta despre el, la 1927[1]. Paul Gore a fost un înflăcărat propagator al limbii şi literaturii române în Basarabia, partea din biblioteca sa care se află la Iaşi (peste 4000 volume) probând din plin acest lucru. Mărturii contemporane privind mărimea şi amploarea bibliotecii familiei Gore (pentru că trebuie contabilizaţi, în alcătuirea finală a volumului de carte, atât ultimul posesor al acesteia, precum şi antecesori de-ai săi: tatăl Gheorghe, unchiul Vasile, cât şi, după cum demonstrează două exemplare despre care va fi vorba mai jos, bunicul Spiridon Gore) nu lipsesc. Alegem doar câteva luări de atitudine pe acest subiect, începând cu Dimitrie Onciul, care, în recomandarea făcută, la 7 iunie 1919, privind alegerea lui Paul Gore în calitate de membru de onoare al Academiei Române, afirma: „D-l Gore este mai de mult unul din cei mai de frunte reprezentanţi ai culturii româneşti din Basarabia. D-sa dă o deosebită luare aminte istoriei naţionale şi genealogiei familiilor româneşti din Basarabia, în care scop a adunat un număr însemnat de documente şi acte istorice privitoare la istoria românilor basarabeni şi şi-a format cea mai bogată şi preţioasă bibliotecă românească privitoare la români, ce se află până acum în România de peste Prut" (apud Zotta 1928, XXIV-XXV).

În amintirile sale, Onisifor Ghibu nu se lasă mai prejos, informându-ne că „boierul Pavel Gore era un om cult şi un cărturar, pasionat în special pentru heraldica moldovenească. Avea o frumoasă bibliotecă românească, pe care o ţinea la curent cu publicaţiunile cele mai noi, şi citise multişor" (Ghibu 1992, 101).

O foarte preţioasă mărturie contemporană se află şi în cartea despre Basarabia a cunoscutului geograf francez şi filo-român Emmanuel de Martonne (1873-1955), alcătuită imediat după încheierea Primului Război Mondial. Redăm un amplu fragment, în traducerea noastră, în care este surprinsă atmosfera casnică, dar şi ecouri ale frământărilor sociale ale epocii: „Gazda mea, D. G... [Paul Gore], mă aştepta, în pofida orei târzii, cu un supeu servit în mod strălucit. Am petrecut ore plăcute în locuinţa ospitalieră a acestui om galant, tip al aristocratului basarabean cultivat, raliat cu sinceritate la noul regim. Doamna G..., care vorbeşte admirabil limba franceză, îmi cunoaşte, spune ea, familia şi-mi recită imperturbabil descrierea armoariilor sale, cu deviza latinească. Ea a căutat în biblioteca soţului său, care are o secţiune consacrată blazonului. Biblioteca aceasta, admirabil clasată, cu catalog pe fişe, este mândria domnului G.... Literatura rusă ocupă aici, cum se şi cuvine, primul loc; dar o travee este consacrată românei. Corespondent al Academiei Române de la Bucureşti,

[1] *Neamul românesc* – apărut într-un extras de 27 pag. în 1928, la Chişinău.

Domnul G.... îi destinează acesteia piesele cele mai rare din colecţiile sale, cărţi şi hărţi vechi ale Basarabiei şi ale ţărilor române. Erudit fără pretenţii, el aruncă în conversaţie cutare amănunt, care indică lecturi întinse şi un adevărat simţ istoric. Se pare că, din curiozitate pentru trecutul românesc, omul acesta, îmbibat de cultură rusă, ca tot ceea ce conta în intelectualitatea şi lumea bună a Basarabiei, a păstrat în el ideea naţională, pe care recentele evenimente au reanimat-o. De un caracter destul de independent, a refuzat mereu onorurile şi funcţiile publice, prin intermediul cărora atâtea şi atâtea familii mari româneşti au fost câştigate de ţarism. El întreţinea de altfel cele mai bune relaţii cu autorităţile înalte. Guvernatorul îl asculta atunci când se plângea că nu poate primi nici o carte sau un ziar românesc, atunci când denunţa îndepărtarea totală a limbii române din licee, absenţa şcolilor primare româneşti, ajungându-se la un procentaj de 95% de analfabeţi. Dar răspunsul era mereu acelaşi: «Este regretabil, într-adevăr, dar trebuie să luăm seama la naţionalism». Voind să înăbuşe conştiinţa naţională în popor, ruşii au reuşit să o păstreze la cei mai independenţi intelectuali" (Martonne 1919, 36-37).

Mai târziu, unul dintre apropiaţii săi, savantul Ştefan Ciobanu, stabileşte că: „N-a fost carte cu privire la Basarabia care să nu se găsească în biblioteca lui Paul Gore. În neobosita lui năzuinţă spre a cunoaşte poporul românesc, el se aprofundează în studiul nu numai al istoriei, ci şi al etnografiei, heraldicii, numismaticii, literaturii. El devine un pasionat bibliofil, cu o bogăţie de informaţiuni sclipitoare, cu cunoştinţe profunde şi multilaterale" (Ciobanu 1928, 6).

În acest context, ne-am apropiat de imensa bibliotecă a nobilului basarabean (aproape 5.000 de volume)[2] din direcţia exemplarelor de patrimoniu, a celor mai vechi şi mai preţioase mărturii ale pătrunderii culturii europene şi naţionale în provincia dintre Prut şi Nistru. Potrivit *Catalogului cărţilor rare şi preţioase* aflate în Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu" din Iaşi, semnat de neprețuitul om de carte care a fost Martin Bodinger, vol. III (1976) şi vol. IV (1981), am desprins 9 cărţi vechi româneşti, apărute între 1794 şi 1825, şi 10 cărţi rare şi preţioase străine, apărute între 1704-1788, la care am mai adăugat una, depistată cu ajutorul inventarului dactilografiat al bibliotecii lui Paul Gore.

Valoarea în sine a exemplarelor este mult sporită de existenţa însemnelor de proprietate ale cărturarului, sub formă de ex-librisuri ştampilă sau etichetă, a semnăturii personale sau a însemnărilor de familie. Remarcăm aici exemplarele de la nr. 2 şi 5, unde aflăm semnături şi însemnări cu conţinut familial de-ale lui Spiridon Gore. *Dicţionarul trilingv* de la nr. 10 este împodobit şi cu semnătura marelui genealogist şi heraldist Sever Zotta, bucovineanul de la Iaşi înfrăţit cu basarabeanul de la Orhei şi Chişinău, care oferă un „certificat" de valoare: „Este o carte foarte rară şi cu siguranţă autorul ei este Spătarul N. Milescu. Mi s-a oferit acum câţiva ani, pentru un exemplar cu legătură originală în piele, 2.000 lei de către Cuperman anticar Iaşi. Valorează, cred, 5.000-6.000 lei. Sever Zotta, Chişinău, 8 apr. 1928". Unele exemplare au sublinieri cu creion roşu, dovadă a interesului deosebit, aceleaşi semne grafice figurând şi în catalogul propriu, unde Paul Gore simte nevoia să precizeze, acolo unde este cazul, raritatea exemplarelor.

În lista care urmează, descrierile sunt preluate din *Catalogul* lui Martin Bodinger, cu trimitere exactă la volum şi numărul de ordine în interiorul parantezelor pătrate, după cota actuală a BCU „M. Eminescu":

1. [Baltazar Gracian], *Critil şi Andronius*, Iaşi, Tip. Mitropoliei, 1794.
Cu ex-librisul lui Paul Gore.
[R.V. V-72 cva.; Bodinger 1976, nr. 252].

2. *Calendariu ce slujeşte pre 100 de ani*, Buda, Tip. Universităţii, 1814.
Cu însemnări: „Acest cărindari l-au cumpărat părintele meu kolejskii reghistrator Gheorghii Sîrbu din oraşul Eşii şi pentru ca cine va citi înscrisul, să nu-l tăgăduiască, am iscălit eu fiiul dumisalii 1839 ... Alecu Sîrbu" (p. 2); „Acest cărindari l-au cumpărat din Eşi părintele meu, colejskii reghistrator Gheorghii Sîrbu şi spre a nu uita am iscălit. A. Sîrbu. 1938 mai" (p. 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13).
Cu ex-librisul lui Paul Gore.
[R.V. II-97; Bodinger 1976, nr. 398].

3. Andronachi Donici, *Adunare cuprinzătoare în scurt...*, Iaşi, Tip. Mitropoliei, 1814.

[2] Nu insistăm asupra prezentării generale a Bibliotecii, odată ce acest lucru a fost făcut la modul exemplar de doamna Maria Danilov, pe baza arhivelor de la Bucureşti. Să mai trecem, tot aici, faptul că multe biblioteci boiereşti au dispărut, după cum consemnează şi N. Iorga în cartea sa de *Memorii*, vol. I, [1931], p. 321-322: „**13 martie 1918**. Gore vine din Basarabia. [...] // Vorbeşte de bibliotecile admirabile care au fost distruse dincolo de Prut: la Cobâlna, la moşia lui Dicescu, la a lui Donici, care avea un observator astronomic".

Cu ex-libris, sigilii şi parafe ale lui Paul Gore şi cu semnături ale lui Spiridon Gore, datate Bălţi 1839, cu latine şi chirilice. Pe o filă de forsatz diverse însemnări cu caracter gospodăresc.
[R.V. III-68; Bodinger 1976, nr. 399].

4. Idem.
Cu ex-librisul lui Paul Gore.
[R.V. III-71; Bodinger 1976, nr. 399].

5. *Psaltire*, Braşov, Friedrich Herfurt, 1816.
Pe v. filei de forsatz însemnări: „La anul 1822 luna ..... zile ..... [nu sunt menţionate] s-au săvârşit din viiaţă părintili meu Dvoraninul Feodor Gore în tîrgul Raşcovului şi s-au îngropat la ţintirimul ce esti la margine târgului"; „La anul 1844 luna mart 6 zile adică luni înaintea sfinţâtului soarilui s-au săvârşit din viiaţă maica me Maria Gore în satul Sarata ţinutul Eşii, unde eu mă aflam posesor, şi s-au îngropat la ţintirimul de la marginea satului, unde i s-au pus şi stâlpu de piatră"; „Şi ca să să ştii am scris aice în pisaltirea aceasta Gubernskii selkretari Spiridon Gore".
Cu sigilii şi ex-libris Paul Gore.
[R.V. III-81; Bodinger 1976, nr. 435].

6. *Jucăria norocului sau istorisirea pentru Prinţipul Menşcicov* (Traducere de Lazăr Asachi), Iaşi, 1816.
„Lucrarea ar putea fi tradusă după *Scurta descriere a vieţii lui Alexandru Danilovici Menşikov*, apărută în jurul anului 1792 în Rusia, fără indicaţia autorului (un vol. in 8° de 32 p.) (V. *Svod. katalog*, III, nr. 6687)" – comentează Martin Bodinger.
Pe p. 3 ex-librisul lui Paul Gore.
[R.V. I-44; Bodinger 1976, nr. 428].

7. *Alcătuire ponturilor*, Chişinău, Tip. Ocârmuirii, 1819.
Pe f. 1 semnătura „P. Gore Chişinău". Frecvente sublinieri ale lui Paul Gore, cu creion roşu.
[R.V. VI-40; Bodinger 1976, nr. 479].

8. *Noul Testament*, Sankt Petersburg, Tip. lui Nicolae Grecea, 1819.
Pe p. de titlu o însemnare: „V biblioteku Permskoj ţerkvi".
Cu ex-librisul lui Paul Gore.
[R.V. III-95; Bodinger 1976, nr. 489].

9. Dimitrie Cantemir, *Scrisoarea Moldovei*, Mănăstirea Neamţ, 1825.
Cu ex-libris şi ştampile ale lui Paul Gore.
[R.V. III-142 tr.; Bodinger 1976, nr. 546].

10. [Feodor Polikarpov], *Dictionarium trilingue hoc est dictionum slavonicarum graecarum et latinarum thesaurus*..., [Moscova, Tipografia imperială, 1704].
„Pe f. de forsatz, în creion, o însemnare în româneşte afirmă că volumul ar fi fost scris de spătarul Milescu şi că s-ar fi oferit pentru un exemplar legat în piele 2.000 lei. Însemnarea este datată 8 apr. 1928 şi semnată de Sever Zotta" – zice Bodinger – vezi nota în facsimil.
Ex-libris şi ştampilă rotundă a lui Paul Gore, dar şi o ştampilă cu textul: „Biblioteka Nikolaja Pavloviča Retvih".
[C.R. II-114; Bodinger 1981, nr. 29].

11. Johann Ehrenfried Zschackwitz... *Heraldica, oder Wapen-Kunst, worinnen der wahre Ursprung der Wapen und deren Bedeutung... eine Nachricht von dem alten Kriegs-Wesen*..., Leipzig, 1735.
Pe prima filă de gardă o semnătură cu caractere gotice: „T. Wiederhöffer-Sternberg".
Ex-librisuri Paul Gore.
[C.R. I-254; Bodinger 1981, nr. 482].

12. Pierre Richelet, *Dictionnaire de la langue française, ancienne et moderne*, 3 vol., Lyon, 1759.
Pe v. coperţii anterioare, la vol. 2 şi 3, un ex-libris tipărit cu blazonul familiei Dolgoruki şi iniţialele M.P.D. Pe pag. de titlu o parafă „Ex E.K. libris".
[C.R. VI-269; Bodinger 1981, nr. 1021].

13. Johann Christoph Gottsched, *Erste Gründe der gesammten Weltweisheit, darinn alle philosophische Wissenschaften, in ihrer natürlichen Verknüpfung, in zween Theylen*..., Leipzig, 1762; *Erste Gründe der gesammten Weltweisheit, praktischer Theil. Darin die allgemeine Gittenlehre...,* Leipzig, 1762.
Ediţia nu este semnalată. Două vol. legate în piele, cu cotor ornat.
[C.R. II-161, 226; Bodinger 1981, nr. 1102].

14. Johann Christoph Gatterers... *Abrise der Heraldik oder Wappenkunde zum Nutzen der studirenden Jugend entworfen und mit acht Kupfertafeln erläutert*, Nürnberg, bey Gabriel Nicolaus Kaspe, 1766.
Ediţie nesemnalată.
Pe pag. de titlu însemnarea: „Ferdinand Neefe September 1847".
Ex-librisuri ale lui Paul Gore.
[C.R. II-185; Bodinger 1981, nr. 1235].

15. Anton Friedrich Büsching, *Osmanskoe gosudarstvo v Evrope i respublika Raguzskaja*, Sanktpeterburg, Imperatorskoj Academii Nauk, 1770.

[C.R. II-1876; Bodinger 1981, nr. 1389].

16. *Nakaz eja Imperatorskago Veličestva Ekateriny vtoryja samoderžicy Vserossijskija dannyj Kommissii o sočinenii proekta novago uloženija*, Sanktpeterburg, Imperatorskoj Akademii Nauk, 1770.
[C.R. IV-87; Bodinger 1981, nr. 1398].

17. Anton Friedrich Büsching, *Portugalija*, Sanktpeterburg, Imperatorskoj Academii Nauk, 1770.
[C.R. II-1876; Bodinger 1981, nr. 1457].

18. [Justinianus], *Corpus juris civilis codicibus veteribus manuscriptis et optimis quibusque editionibus collatis*, Gottingae apud Ioannem Christianum Dieterich, 2 vol, 1776 şi 1777.
[C.R. V-78; Bodinger 1981, nr. 1599].

19. *Konstantinou Armenopoulou Kriton Thessalonikis Probeiron, to legomenon i exabiblos eis koinin glossanmetaphrasteisa prostetethi de kai para Alexiou Spanou tou ex Ioanninon*, Enetiisi, 1777, Para Dimitrio Theodosiou.
Însemnări cu caractere chirilice pe v. ultimei file, de născuţi din 1808-1825, referitoare la familiile Brăiloiu şi Vlădoianu din Oltenia.
Ex-librisuri şi sigilii ale lui Paul Gore.
[C.R. III-167; Bodinger 1981, nr. 1645].

20. F. Langhans, *Slovar' juridičeskoj, ili svod rossijskih uzakonenij, po azbučnomu porjadku dlja praktičeskago upotreblenija... sočinennyj F. Langansom*, Moskva, v. Universitetskoj tipografii, 1788.
Însemnări în limba rusă pe f. de gardă de la început şi pe f. de forsatz la sfârşit.
Pe v. coperţii posterioare ex-libris ilustrat al Anticariatului lui V.I. Kločkov din Petersburg.
[C.R. IV-96; Bodinger 1981, nr. 2208].

Bibliografie

Bodinger 1976: M. Bodinger, Catalogul cărţilor rare şi preţioase [din Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu" Iaşi], vol. III (Iaşi 1976).

Bodinger 1981: M. Bodinger, Catalogul cărţilor rare şi preţioase [din Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu" Iaşi], vol. IV (Iaşi 1981).

Ciobanu 1928: Şt. Ciobanu, Paul Gore. In: Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secţia din Basarabia, vol. II (Chişinău 1928).

Ghibu 1992: O. Ghibu, Pe baricadele vieţii. In: Basarabia revoluţionară. 1917-1918. Amintiri (ediţie îngrijită, prefaţată, tabel cronologic, note, bibliografie şi indice de nume de O.O. Ghibu) (Chişinău: Editura „Universitas" 1992).

Martonne 1919: Em. de Martonne, Choses vues en Bessarabie (Paris 1919).

Zotta 1928: S. Zotta, Paul Gore (Chişinău 1928).

20 old and rare books from the library of Paul Gore

Abstract

As is well known, most of the large library of Paul Gore, nearly 5,000 volumes, as evidenced by preserved inventory list, is currently kept in the "M. Eminescu" Central University Library in Iaşi. Based on dozens of specimens found in the storages and on the notes made by Paul Gore in the inventory-catalog, the paper presents their bibliographic description. It is made in the continuation of a communication that is to be printed in the Magazine of the Museum of the "Al.I. Cuza" University of Iaşi and in order to complete a full catalog of the library of the great scientist, the work on which was begun with great success by other researchers in the field.

20 старых и редких книг из библиотеки Павла Горе

Резюме

Как известно, большая часть обширной библиотеки Павла Горе, составлявшей около 5000 томов, что подтверждается сохранившейся инвентарной описью, в настоящее находится в фондах Центральной университетской библиотеки им. М. Эминеску в Яссах. В статье представлено библиографическое описание нескольких десятков экземпляров, обнаруженных в хранилищах, с использованием записей, сделанных Павлом Горе в инвентарной описи-каталоге. Данная публикация выходит в продолжение сообщения, которое готовится к печати в редакции Журнала Музея Ясского университета им. А.И. Кузы, и с целью завершения полного каталога библиотеки великого ученого, работа над которым была с большим успехом начата другими исследователями в этой области.

31.01.2014

Dr. Liviu Papuc, Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu", str. Păcurari, nr. 4, RO-700511 Iaşi, România, e-mail:

REPERE ÎN ISTORIOGRAFIA BIBLIOTECII MĂNĂSTIRII NOUL NEAMŢ. PROBLEME ŞI INTERPRETĂRI

Maria Danilov

Ecleziastică sau profană, istoria mănăstirii Noul Neamţ (1864)[1], s-a impus în inventarele timpului, aproape exclusiv, după sursele publicate la sfârşitul secolului al XIX-lea - începutul secolului XX (Чудецки 1880, 977-996; Ганицки 1880, 999-1002; Гурие 1911, 1-90). Puţinele scrieri apărute în anii din urmă nici pe departe nu acoperă acea mare varietate de probleme ce vizează istoricul mănăstirii şi cel al bibliotecii (Catalog 1989, 436; Poştarencu 1994, 64; Ириней 2004, 172). Fără îndoială, cercetările istoricului biblioteci mănăstirii Noul Neamţ, presupun studii complexe, argumente factologice şi interpretări adecvate obţinute in temeiul unor investigaţii de durată în arhivele locale (ANRM), unde se păstrează o bună parte din arhivele mănăstireşti de altădată (1864-1962), inclusiv şi colecţia de carte ce-a aparţinut bibliotecii mănăstirii Noul Neamţ (1199 volume).

Multiple probleme referitoare la viaţa sfântului lăcaş întemeiat de călugării de la Lavra Neamţ pe moşiile străbune de la Chiţcani (jud. Tighina), asupra cărora aceştia şi-au redobândit dreptul de proprietate (Ново-Нямецкий 1881, 20-21), continuă să rămână în afara interesului de cercetare academica. Se pare, că istoriografia, atât laică, cât şi ecleziastică evită încă să ia în dezbatere unul dintre cele mai controversate evenimente din istoria Bisericii din Principatele Române, cum a fost risipirea călugărilor de la Lavra Neamţ, ca urmare a reformelor petrecute în epoca lui Alexandru Ioan Cuza. Or, monahii plecaţi de la Neamţ să înfiinţeze noul lăcaş de pe malul Nistrului, erau dintre cei aleşi, erau elita mănăstirii. Apoi, aceşti monahi n-au plecat într-o ţară cu totul străină. Ei s-au strămutat pe moşiile ce le aparţineau pe bună dreptate, după vechea datină străbună, şi care temporar erau intrate sub stăpânire străină (Ново-Нямецкий 1881, 20-21) (străinii le stăpâneau pământurile, însă niciodată sufletele lor). Ctitoririi noului locaş au obţinut cedări esenţiale de la autorităţile sinodale ale Imperiului Rus. Această situaţie de compromis s-a reflectat în statutul vieţii monahale de la Noul Neamţ pe toată perioada existenţei acesteia sub regimul ţarist. În ucazul Sf. Sinod din 13 ianuarie 1864, privitor la înfiinţarea noului lăcaş în Basarabia se sublinia între altele: „viaţa interioară, adică statutul liturgic, ascultarea şi alte canoane monahiceşti, – toate se vor respecta întocmai ca la Lavra Neamţ [...] adică la fel ca şi la Muntele Athos" (Гурие 1911, 73).

Călugării au luat cu ei, în Basarabia, ceea ce era legat de viaţa lor duhovnicească: cărţi în limbile greacă şi slavonă, marea lor majoritate fiind procurate pentru a fi traduse. O parte, însă, o alcătuiau traducerile înseşi, care erau rod al Şcolii paisiene şi de care Părintele Andronic, ca unul ce a militat mereu pentru păstrarea tradiţiei, probabil nu s-a putut despărţi niciodată. Or, părintele Andronic adusese în Basarabia – pe lângă vechi hrisoave şi cărţi de valoare – şi tradiţia unei vechi vieţi monahale de la Lavra Neamţ. În contextul amintit, ar trebui să repunem în discuţie un alt aspect alt problemei privitor la rolul pe care l-a avut nou-înfiinţată mănăstire, Noul Neamţ, în viaţă spirituală a provinciei româneşti de la est de Prut, aflată sub stăpânire străină.

[1] Pe 26 ianuarie, curent (2014) au avut loc ceremoniile aniversare dedicate celor 150 de ani de la înfiinţarea mănăstirii Noul Neamţ, cu participarea I.P.S. Vladimir, Mitropolitul Chişinăului şi al întregii Moldove. Slujbele religioase prilejuite de momentul aniversar au început cu sfinţirea apei şi Acatistul Cuviosului Paisie Velicikovski († 1794). După Dumnezeiasca Liturghie, urmată de un Tedeum de sănătate pentru cei prezenţi, a avut loc Sfinţirea Crucii ridicată în locul unde au fost înmormântaţi primii călugări din mănăstirea Noul Neamţ (Între soborul Înălţarea Domnului şi biserica Sf. Ierarh Nicolae) şi o litie pentru toţi călugării care s-au nevoit în acest sfânt lăcaş. Manifestările au continuat, apoi, în Sala Festivă a mănăstirii cu o sesiune de comunicări ştiinţifice: P. S. Irineu (Tafunea) a prezentat volumul *Istoria mănăstirii Noul Neamţ*; ierod. Alexie (Lungu), *Personalităţi duhovniceşti din mănăstirea Noul-Neamţ în decursul timpului*; ierom. Iosif (Pavlinciuc), *Importanţa mănăstirii Noul-Neamţ pentru Biserica Ortodoxă din Moldova între anii 1944-1962*; prot. Vitalie (Zelinski), *Legătura Seminarului Teologic de la Chişinău cu mănăstirea Noul-Neamţ*. Ceremoniile aniversare au fost asistate de prezenţa starețului mănăstirii Noul Neamţ, arhimandritul Paisie (Cecan).

Informaţiile ce s-au conservat în colecţiile arhivelor locale privitor la istoricul bibliotecilor mănăstireşti de altădată sunt mai mult decât modeste. Marea lor majoritate au fost distruse în perioada regimului sovietic, în special în anii '50-'60 ai sec. XX, când au fost închise locaşurile sfinte. O excepţie în acest sens o constituie doar arhiva mănăstirii Hârjauca şi cea a Noului Neamţ (jud. Tighina), acestea având şi un fond special de păstrare în colecţiile arhivelor din Chişinău[2]. În lipsa unor studii speciale consacrate istoricului bibliotecii, informaţiile privitor la istoricul colecţiei de carte sunt risipite în diverse culegeri, reviste şi cataloage bibliofile (Каталог 1989, 436). Nu avem însă în literatura noastră o lucrare temeinică asupra istoricului bibliotecii Noul Neamţ.

***

Etape

În cercetarea istoricului bibliotecii Noul Neamţ se disting două mari etape: cea dintâi acoperă sfârşitul secolului al XIX-lea - primele trei decenii al sec. XX. În această etapă sunt acumulate importante colecţii de carte şi se întreprind primele cercetări asupra fondului de manuscrise. Cea de a doua etapă începe cu anii '70 ai sec. XX. Cel puţin din anii 1965-1970, datează primele inventarieri ale cărţilor (depuse la arhivele statului de A.N. Nikitici, în 1962, în urma închiderii mănăstirii de către autorităţile sovietice), iar în anii 1982-1983 au fost alcătuite primele inventare ale colecţiei. În paralel se întreprind primele cercetări asupra colecţiei de manuscrise de limbă slavă şi română din sec. XIV-XIX (143 de titluri), cealaltă parte a colecţiei (inventarul general cuprinde 1199 de volume), rămânând în continuare nevalorificată. Timp de aproape patru decenii, informaţia ştiinţifică asupra colecţiei de carte din biblioteca mănăstirii Noului Neamţ a lipsit cu desăvârşire. Mai mult, în mediile ştiinţifice aceasta se considera pierdută după anul 1940 (Constantinescu 1986, 146-149).

Primele cercetări asupra colecţiei de carte din biblioteca Noul Neamţ au fost întreprinse de M. Ganiţki. Acesta a identificat 54 de titluri (manuscrise şi cărţi tipărite) (Ганицки 1880, 996-1003, 1050-1059, 1094-1099). Este important să reţinem că, cercetătorul aprecia mult rolul spiritual al mănăstirilor din Ţările Române în contextul european: „Principatele Române s-au deosebit de alte ţări din Europa prin numărul impunător de biserici şi călugări cărturari [...]. Atunci, când prin ucazul lui Petru I, în Rusia a fost întărit un număr constant al călugărilor din mănăstiri, limitând accesul acestora la viaţa monahală, mulţi dintre ei au plecat în Moldova [...]. Mănăstirile româneşti dintotdeauna au fost recunoscute drept importante centre de cărturărie [...]. În secolul al XVII-lea, mănăstirea de la Snagov era cunoscută prin ediţiile Bibliei în limbile Orientului. Lavra Neamţ devine un important centru al ştiinţei slavone-bisericeşti. Mii de călugări, care s-au perindat pe acele locuri erau preocupaţi de scrierea şi tipărirea cărţilor" (Ганицки 1880, 996-997). Astfel, timp de câteva secole, au fost adunate importante tezaure de carte religioasă, constată M. Ganiţki, în special colecţii de manuscrise slavoneşti, care se păstrau în incinta Lavei Neamţ. Odată cu trecerea călugărilor de la Lavra Neamţ în Basarabia, o parte neînsemnată a acestora „au fost aduse de ieroschimonahul Andronic în Basarabia", constată M. Ganiţki. Acesta a clasificat cărţile în funcţie de limba scrierii, cele româneşti fiind evidenţiate în primul rând. Acestea alcătuiau 30 volume (titluri), manuscrise şi tipărite (vezi în anexă lista acestora)[3].

Primele 19 volume – după cum consemna M. Ganiţki – erau alcătuiri sau traduceri ale ieromonahului Andronic şi se păstrau în manuscris, cu excepţia unui singur titlu – *Scurtă istorie a mănăstirilor Neamţ şi Secu* (sub nr. 8) – apărută în tipografia Lavrei Neamţ, în 1857 (Ганицки 1880, 999)[4]. Observăm că, marea majoritate, o alcătuiesc manuscrisele lucrate de ieromonahul Andronic în perioada lui basarabeana de după anul 1861. Între celelalte 11 titluri în limba română publicate de M. Ganiţki (din numărul total de 30), – zece manuscrise sunt lucrate, probabil, de alţi copişti de la mănăstire şi doar o singură carte tipărită (sub nr. 30): *Răspunsul starețului Timofei la cererea monahului Sofronie Vârnav* (Iaşi, 1862) (Ганицки 1880, 1000)[5]. Aceasta din urmă a provocat o curiozitate sporită pentru cercetător. Este vorba de o broşură mică (12 pag.), din care a publicat integral

[2] ANRM, F. 1232, inv. 1; F. 2119, inv. 1-6.

[3] M. Ganiţki a tradus titlurile cărţilor (manuscriselor) în limba rusă.

[4] Ieromanahul Andronic scrie *Istoria sfintelor mănăstiri Neamțu și Secul adunată în scurt*, pe care a terminat-o la 20 martie 1857. Apariţia acestei cărţi, care ulterior a avut o vastă continuare se datorează unor circumstanţe despre care părintele Andronic relatează doar în anul 1887, în prefaţa celei de-a patra şi ultimei variante a „Istoriei". Textul-prefaţă conţine suficiente mărturii în sprijinul partinităţii acestea ieromonahului Andronic.

[5] Vezi *Răspunsul starețului Timofei la cererea monahului Sofronie Vârnav*, Tipogr. ziarului Tribuna, Iaşi, 1862.

mai multe fragmente, care în opinia lui M. Ganiţki reflectau unele particularităţi ale vieţii monahale din Principatele Române ca urmare a impactului reformelor lui Alexandru Ioan Cuza.

Importante sunt cercetările lui Arsenie Stadniţki cu referinţă la activităţile cărturăreşti ale părintelui Andronic (Стадницкий 1894, 503-512; Стадницкий 1894a, 547-557; Стадницкий 1895, 137-143), în special asupra perioadei când acesta este ridicat în treapta de arhimandrit (ucazul Sf. Sinod din 15 mai 1885; Гурие 1911, 121).

Preţioase cercetări asupra colecţiei de manuscrise îi aparţin lui Alexandru Iaţimirski. Pentru prima data este apreciată valoarea ştiinţifică a colecţiei de carte într-un context mult mai larg al investigaţiei, – cel al epocii slavonismului cultural la români (Яцимирский 1898, 81-105). Pe acelaşi segment cronologic se înscrie şi o „Istorie" a mănăstirii Noului Neamţ (apărută în tipografia arhierească din Chişinău), rămasă, de altfel nesemnalată în literatura de specialitate. Este vorba de o lucrare modestă (cu doar 70 pagini), textul de bază (p. 1-36) este aranjat cu multă grijă în pagină, însoţit de o gravură (Maica Domnului Făcătoare de Minuni, cea aflătoare la Lavra Neamţ) şi de o imagine în medalion a mănăstirii Noul Neamţ, plasată la începutul textului (Ново-Нямецкий 1881, 1). În cuprinsul cărţii mai sunt inserate şi cuvântările arhiepiscopului Pavel Lebedev (paginaţie separată) din 21 mai 1881 în legătură cu sfinţirea Porţilor Sfinte şi a zidului de mănăstire, dar şi alte texte ale cuvântărilor arhiereşti în legătură cu diferite evenimente petrecute la Noul Neamţ (Ново-Нямецкий 1881, 1-7, 1-13, 1-12). Deşi lucrarea apare fără autor, acesta poate fi lesne identificat în baza publicaţiilor apărute în paginile Buletinului eparhial, în 1880 (Чудецкий 1880, 977-996). Relevante sunt informaţiile oferite de autor privitor la activităţile lui Teofan Cristea, care cunoştea limbile „greacă, germană şi parţial rusa", iar în timpul liber acesta citea cărţi din biblioteca personală, care se compunea, de altfel, din multă literatură în limbi străine, lămuritoare asupra Sfintei Scripturi (Ново-Нямецкий 1881, 5-6). O istorie a mănăstirii Noul Neamţ a fost alcătuită de către arhimandritul Gurie (Grosu), însă, aceasta în mare parte este o reproducere după istoriile scrise de părintele Andronic (Гурие 1911, 107-125).

Unele referinţe asupra valorii bibliofile ale colecţiei de manuscrise de la Noul Neamţ – în perioada interbelică – ne-a lăsat Constantinescu-Iaşi (Constantinescu-Iaşi 1933, 43-47) şi Paul Mihail[ovici] (Mihail 1993, 23-36), ultimul s-a referit în special la legăturile cărturăreşti dintre Mitropolia Moldovei şi mănăstirea Noului Neamţ în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Constantinescu-Iaşi considera, între altele, că biblioteca mănăstirii Noul Neamţ „este una din puţinele comori de acest fel pe care le poseda Basarabia" (Constantinescu-Iaşi 1933, 43). A existat chiar şi o intenţie nerealizată, de altfel, a unor reprezentanţi ai Academiei Române, care insistau să fie „transportate la Bucureşti" o parte din manuscrisele de la Noul Neamţ. A fost „o încercare" numai, – susţine Constantinescu-Iaşi, pentru că administraţia mănăstirii nu s-a lăsat provocată: Cercetătorul mai amintea în context şi despre faptul că unele manuscrise de valoare au fost sustrase şi înstrăinate de Al. Iaţimirschi (Constantinescu-Iaşi 1933, 43-44). Constantinescu-Iaşi însă nu ne oferă relevanţa unei cercetări minuţioase a colecţiei de manuscrise. Mai mult, acesta avea o cunoaştere aproximativă asupra numărului de exemplare din biblioteca mănăstirii, susţinând că „numărul manuscriselor e cam de vreo 25- 30". Multe le găsea însemnate din punct de vedere filologic, însă s-a ocupat numai de cele „câteva cu oarecare valoare artistică" (Constantinescu-Iaşi 1933, 45-46). Referinţele asupra activităţilor cărturăreşti ale lui Andronic sunt destul de sumare, acesta fiind aşezat în tagma cronicarilor: „În rândul lor putem aminti şi lucrările călugărului Andronic [...]. Sunt scrise intr-un stil aproape naiv, care îl fixează în familia cronicarilor drept un întârziat urmaş al lor, cu o frumoasă scriere ce aminteşte de faimoşii călugări de la mănăstiri – fără nici o ilustraţie [...]. Manuscrisele de la Noul Neamţ [...] pot sta cu cinste alături de cele de la Putna sau Dragomirna ale Mitropolitului artist Anastasie Crimca" (Constantinescu-Iaşi 1933, 44-47).

Ieromonahul Andronic – primul istoriograf al bibliotecii mănăstirii Noul Neamţ

Este cunoscut faptul că ieroschimonahul Andronic a adus pe ascuns în Basarabia două valize cu cărţi – „vreo 30 de volume" – manuscrise slave şi româneşti din secolele XIV-XIX, dar şi copii de documente ce i-au servit mai târziu în scrierea unui şir de lucrări în Basarabia[6].

[6] Atunci când se afirmă că au fost aduse „clandestin" două valize cu cărţi se are în vedere faptul că părintele Andronic a fugit pe ascuns să nu fie prins de autorităţile române. Trecerea „valizelor cu cărţi" n-a fost, însă, înregistrată la carantina vămii de la Sculeni.

Cărţile aduse au alcătuit de fapt temelia viitoarei biblioteci de la Noul Neamţ. Biblioteca s-a completat ulterior cu volume aduse şi de alţi călugări veniţi de la Lavra Neamţ sau din alte mănăstiri (Каталог 1989, 17; Гурие 1911, 59-61)[7]. O altă parte a bibliotecii o formează numeroase danii care sunt menţionate în *Pomelnicul* (1893) mănăstirii cu numele donatorilor[8]. Pomelnicul a fost alcătuit de arhimandritul Andronic şi continuat de alţi călugări, după anul 1893.

Arhimandritul Andronic (1820-1893), a fost vreme de mai mulţi ani bibliotecar mai întâi la Secu, apoi la Lavra Neamţ[9]. Având la îndemână tezaurul de documente şi manuscrise din biblioteca mănăstirii (atingea la acea vreme cifra de 1671 de volume), scrie de timpuriu. Pe la 1859 avea câteva creaţii originale şi compilaţii manuscrise (Andronic 1881, 1-30)[10]. Era mai degrabă un autodidact, însă a manifestat interes constant pentru agonisirea cărţilor dar şi pentru scriere. Printre însemnările lăsate în cuprinsul manuscriselor îngrijite de părintele Andronic, decodificăm o astfel de mărturisire: „Îndeletnicirile mele cele mai dese care în fire mi-au fost, alcătuirea şi scrierea şi prescrierea sfintelor cărţi, dintre care unele au rămas în Moldova, iar cele mai multe se află zestre în biblioteca acestei monastiri [...]”[11].

În colecţia arhivelor din Chişinău s-au conservat 32 volume/manuscris din cele alcătuite de Andronic, printre care 10 volume din *Istoria Mănăstirilor Neamtul şi Secul* şi două volume cuprinzând *Istoria Mănăstirii Noului-Neamţ* (cartea I-a, 1881; cartea III-a, 1888)[12]. Se cuvine să menţionăm că părintele Andronic a avut intenţia să-şi editeze opera sa de căpătâi – *„Istoriile” mănăstirii Neamţul şi Secul*[13]. Sursele cercetate stau dovadă că părintele Andronic a manifestat o exigenţă deosebită în munca de redactare a manuscriselor, revenind asupra lor ori de câte ori i s-a ivit un răgaz de muncă asupra operei sale de gândire. Mai mult, atunci când apăruse o rară ocazie ce l-ar fi ajutat într-o oarecare măsură să-şi uşureze munca de legare a cărţilor (manuscrise), acest lucru nu s-a întâmplat. Mărturie în acest sens ne serveşte adresa din 19 iunie 1886 (nr. 46), către arhiepiscopul Sergie. Părintele Andronic solicita să i se permită utilizarea inventarului tipografic ce zăcea în lăzile sigilate din incinta mănăstirii[14]. Acesta mai indică scrupulos, precum că „la mănăstire sunt fraţi care se pricep în meşteşugul legatului cărţilor şi ar putea să amenajeze şi un atelier de legătorie”. Sursele de arhivă, însă, nu ne mărturisesc nimic mai mult în această privinţă. Să mai notăm că în partea inferioară a filei – dosarul de arhivă – poate fi decodificată următoarea însemnare: „Din spusele verbale ale arhiepiscopului Serghie, Tipografia Eparhială a fost vândută lui Şlimovici din Chişinău, la anul 1887”[15]. Se pare, cel care a lăsat acest comentariu a scris mult mai târziu după cele întâmplate.

Problema organizării unei tipografii în incinta mănăstirii Noului Neamţ a rămas, în fond, un proiect nerealizat. Deşi, în acest scop anume fusese procurat de către mănăstire utilajul Tipografiei Eparhiale[16] (închisă în luna ianuarie 1883) la insistenţa arhiepiscopului Serghie (1882-1891). Cauzele acelui eşec rămân în continuare o problemă neelucidată în spectrul istoriografic al istoricului mănăstirii. Fără îndoială, atât interdicţiile sinodale, cât şi acţiunile întreprinse de arhiepiscopul Serghie, au periclitat realizarea acelui proiect cultural.

În contextul amintit, nu pare a fi lipsit de interes faptul că, Paul Mihail, amintea de vizita arhimandritului Conon Aramescu-Donici, de la Iaşi, care a obţinut o întrevedere cu arhiepiscopul Serghie. Iar acesta i-a solicitat o referinţa asupra manuscrisului îngrijit de Andronic, *Istoria mănăstirii Neamţul şi Secul*. Arhiepiscopul Serghie era interesat să cunoască părerea arhimandritului Conon Aramescu-Donici privitor la reformele lui Alexandru Ioan Cuza. Paul Mihail, susţine, precum că în urma acestor discuţii arhiepiscopul Serghie

[7] Părintele Andronic a trecut Prutul pe la vama Sculeni în noaptea de 1 octombrie 1861. Împreună cu părintele Andronic au trecut 10 călugări, apoi încă 22.
[8] ANRM, F. 2119, inv. 3, d. 98, f. 93-101.
[9] În lume Andrei Nicolaevici Nanu-Badenschi, numit şi Popovici, s-a născut la 4 iulie 1820 în satul Lungani (Bucovina), în familia preotului Nicolae Nanu şi a soţiei sale Măria, născută Badenschi. Rămas orfan, în 1831, a fost adus la mănăstirea Neamţ, unde s-a aflat în diferite ascultări. În 1839, a fost călugărit la Lavra Neamţu, primind numele Andronic.
[10] ANRM, F. 2119, inv. 3, d. 93.
[11] ANRM, F. 2119, inv.3, d. 98, f. 9.
[12] ANRM, F. 2119, inv. 3, d. 64, 70-75, 77, 82-84, 89, 90, 93.
[13] ANRM, F. 2119, inv. 3, d 74; vezi *Istoria mănăstirilor Neamţul şi Secul*, Cartea a 8-a [manuscris autograf], 1877, 298 f.; este vorba de exemplarul pregătit pentru tipar de către Andronic.
[14] ANRM, F. 2119, inv. 1, d. 83, f. 43.
[15] ANRM, F. 2119, inv. 1, d. 83, f. 43.
[16] ANRM, F. 2119, inv. 1, d. 83 [inventarul vechi sub nr. 42]. *Сметы, просьбы, переписка с архиепископом Кишиневский и Хотинский об устройстве Типографии в Ново-Нямецком монастырю*. 8 августа 1883 г. - 16 июня 1886 г., 43 с.

„a intervenit către Sf. Sinod spre a se învoi tipărirea manuscrisului duhovnicul Andronic". De asemenea se afirmă că, pe 19 decembrie 1888 (nr. 5793), arhiepiscopul din Chişinău a fost înştiinţat că „manuscrisul poate fi aprobat spre tipar, însă numai după îndepărtarea şi prescurtarea acelor locuri în care se judecă aspru înstrăinarea averilor mănăstireşti fără analizarea pricinilor care au determinat guvernul la aceasta".

Probele aduse în discuţie stau mărturie că părintele avea speranţa că, într-o buna zi, manuscrisele îngrijite de el cu atâta trudă, timp de mai bine de trei decenii, vor vedea lumina tiparului. Foarte precaut în intenţiile sale, el a încercat să treacă peste restricţiile cenzurii sinodale, obţinând în acest scop, în 1889, permisiunea oficială a Sf. Sinod din Sankt Petersburg în tipărirea lucrării sale *Istoria Mănăstirii* Neamţul (Mihail 1993, 24, 28), deşi, o ediţie tipărită a acestui volum nu se cunoaşte.

Dincolo de ambiţiile imperiale ale administraţiei ţariste din Basarabia – în baza mărturiilor certe ale vieţii bisericeşti de la Noul Neamţ – ar trebui să reculegem, să rescriem, de fapt, acea istorie vie, defel uşoară, trăită de comunitatea monahală sub stăpânire străină. Numai cărţile scrise de mână şi legate personal de părintele Andronic alcătuiesc o colecţie cu totul impresionantă (sub 60 volume). Fondul de manuscrise atribuite lui Andronic au o tematică variată. Printre acestea se numără, alături de istoriile mănăstirii (Neamţul, Secu, Noul Neamţ) şi *Voroavă pentru pomenirea egumenilor mănăstirii Neamţul şi Secul* (1857); *Pomelnicul egumenilor şi a tuturor părinţilor* (1859, 1863); *Corespondenţa cu privire la întemeierea mănăstirii Noului Neamţ,* 1861-1864; *Istorie cuprinzătoare în scurt pentru călătoria din Basarabia la Chiev a ieroshim. Andronic* (1864)[17] etc.

Pentru o mai bună cunoaştere a preocupărilor cărturăreşti sau de oarecare altă natură, de fel de neglijat este şi manuscrisul *Învăţături şi predici ale arhimandritului Andronic*[18]. O contribuţie destul de modestă ca cuprindere (12 file), care conţine texte de o valoare istorică şi culturală inedită: *Voroavă la iubileiu de 25 de ani de la întemeierea mănăstirii Noul-Neamţ*[19]; *Cuvânt la sfinţirea bibliotecii şi a şcoalei de cântări* (9 iunie 1885)[20].

Să amintim că, demersul Frăţiei de la mănăstire în vederea construcţiei unui bloc special prevăzut pentru bibliotecă a fost înaintat către oficialităţi în 10 august 1879 (Гурие 1911, 111), însă evenimentul inaugurării s-a întâmplat abia peste şase ani, în 1885. Vom consemna, între altele, şi manuscrisul *Oareşcare aduceri aminte* (1892)[21], cuprinde un „Catalog despre toate cărţile alcătuite de mine şi scrise cu mâna mea, şi de ceale copiate de prin alte alcătuiri [...], care se află aicea în biblioteca Sfintei noăi monăstiri Neamţului legate gata, 1889, august 25". Volumul cuprinde 67 titluri din opera de gândire a lui Andronic (creaţii originale sau copii multiplicate) [22]. Referinţele noastre sintetice asupra preocupărilor cărturăreşti ale părintelui Andronic nu pot trece peste *Diata arhimandritului Andronic* (1886)[23], în care părintele a lăsat posterităţii o cutremurătoare rugă, un testament, de fapt, referitor la cărţile ce-i aparţineau: „Mă rog, ca sfintele cărţi, toate câte se vor afla în limba moldovenească şi russască, şi grecească, tipărite şi adunate prin multă sârguinţă a mea aici, precum şi cărţile di psaltichie cele scrise de păcătoasă mâna mea, aşijderi şi cărţile cu istorii, cele adunate şi scrise cu multă osteneală de mine, **să rămâie spre îmbogăţire bibliotecii mănăstirii**"[24] (s.n. - *M.D.).* Toate aceste nespus de preţioase informaţii istorice, fără îndoială, vor asigura pe viitor o cercetare temeinică asupra activităţii părintelui Andronic, cel care, timp de mai bine de trei decenii a fost o personalitate de primă mărime în viaţa cultural-spirituală a mănăstirii Noului Neamţ.

Inventarierea fondului de carte

Acumularea fondului de carte, fie manuscrise sau tipărită, l-a determinat pe arhimandritul Andronic să întocmească primele cărţi de inventar. Colecţia cărţilor (manuscrise şi tipărite) din biblioteca mănăstirii Noul Neamţ a fost (de-a lungul unui secol) în repetate rânduri inventariate. Însă înainte de a lămuri importanţa cărţilor de inventar propriu-zise, vom consemna, între altele, că începând cu anul 1861 (imediat după sosirea părintelui Andronic în Basarabia, octombrie 1, 1861) sunt atestate pe filele manuscriselor de limbă slavă (13 vol.) primele însemnări de posesie: *„Din sfânta m[ănastire] Neamţului adusă aice"* (Ca-

[17] ANRM, F. 2119, inv. 3, d. 30, 41, 54, 55.
[18] ANRM, F. 2119, inv. 3, d. 87, 12 f.
[19] ANRM, F. 2119, inv. 3, d. 87, f. 5.
[20] ANRM, F. 2119, inv. 3, d. 87, f. 1 v.
[21] ANRM, F. 2119, inv. 3, d. 95, 50 f.
[22] ANRM, F. 2119, inv. 3, d. 95, f. 48-50.
[23] ANRM, F. 2119, inv. 3, d. 88, 15 f.
[24] ANRM, F. 2119, inv. 3, d. 88, f. 4-6.

talog 1989, 18). Un alt text şi/sau notă de posesie este datat cu anul 1864: *„Această carte s-au adus din sf[â]nta monastire Neamţului cea veche în sf[â]nta Noua monastire Neamţul prin ieroshimonah Andronic şi cine o va înstrăina, să fie neiertat în veci, anul 1864. Andronic d[u]hovnic"*[25] (text în limba română). Ulterior (probabil dintre ucenicii lui Andronic), notele de posesie au fost consemnate pe filele unor manuscrise şi în limba rusă – cu acelaşi text.

Primul inventar al bibliotecii Noului Neamţ a fost alcătuit de părintele Andronic în 1884 (la numai 20 de ani de la întemeierea mănăstirii)[26]. În listele de inventar au fost înregistrate 146 de manuscrise (în limbile română şi slavă) şi 2272 vol./tipărite în limbile română, slavă, greacă, rusă, bulgară, sârbă etc. (Каталог 1989, 431)[27]. Sursele cercetate stau dovadă că acest catalog/inventar a fost completat de arhimandritul Andronic şi după anul indicat în titlu (1884). Ultimele înregistrări s-au păstrat din 1891 (Andronic a decedat în 1893). Deşi, am putea presupune că au fost completări şi mai târzii, însă sfârşitul catalogului lipseşte[28]. În sprijinul acestor ipoteze de lucru sunt şi alte argumente: de pildă, în *Marele Pomelnic* (1893), se menţionează; „Iosif Naniescu Mitropolitul Moldovei la 30 aprilie 1890 au dăruit 40 de cărţi care sunt însemnate în Catalogul cărţilor şi un album cu 55 fotografii, înfăţişând deosebite vederi ale Mitropoliei Moldovei"[29].

Un deosebit interes în cercetarea istoriei bibliotecii, în special a acumulării fondului de carte, îl prezintă *Catalogul cărţilor mănăstirii Noul Neamţ,* de Andronic (1884) (Каталог 1989, 342-343)[30]. O lectură mai atentă a cuprinsului cărţii scoate în evidenţă faptul că biblioteca mănăstirii *cuprindea cărţi în limbile bulgară, polonă, sârbă, germană, franceză, rusă, greacă, latină, turcă* şi *română,* începând cu secolul al XV-lea şi până la anul amintit mai sus (1884). Referinţele bibliografice din catalog cuprind date importante asupra cărţilor. Alături de indicarea titlului, autorului sau a copistului, neapărat este însemnată şi limba scrierii. În baza datelor selectate din acest catalog constatăm că la 1884, în colecţia bibliotecii erau cărţi tipărite în limba română – 805 vol.[31], iar manuscrise – 103[32]. Prezintă interes şi *Condica odoarelor mănăstirii Noul Neamţ* (1884), îngrijită de Andronic. Alături de acele odoare bisericeşti sunt înregistrate şi cărţile de bibliotecă[33]. Printre manuscrisele părintelui Andronic se numără până şi două volume de notaţie psaltică, fapt care arată aria largă pe care o acopereau manuscrisele sale.

Alte cărţi de inventar au fost alcătuite în anii 1892, 1929, 1934-1938, 1959-1961, 1965-1970, care, la fel, se păstrează în colecţia Arhivelor Naţionale din Chişinău[34]. Conform datelor din inventarul bibliotecii pe anii 1934-1938, biblioteca mănăstirii cuprindea 2408 volume[35]. Astfel constatăm, că timp de 54 de ani (după 1884) fondul colecţiei de carte a crescut cu numai 136 exemplare. În anul 1944, în legătură cu evenimentele dramatice ce s-au petrecut pe teritoriul Basarabiei (locul mănăstirii se afla tocmai în epicentrul operaţiei Iaşi-Chişinău), autorităţile Statului Român au avut intenţia să evacueze o parte din bunurile mănăstirii. În acest scop au fost alcătuite inventare speciale în care au fost înregistrate şi cărţile din biblioteca mănăstirii Noului Neamţ. Odată cu instalarea pe teritoriul Basarabiei a regimului sovietic de ocupaţie (august 1944), au fost închise un şir de mănăstiri. Astfel, între anii 1945-1958, în urma lichidării unor mănăstiri (Curchi, Căpriana, Hârbovăţ, Hâncu ş.a.), o parte din bunurile acestora, în special cărţile, au fost salvate şi aduse la mănăstirea Noul Neamţ, nefiind însă şi inventariate. În data de 16 octombrie 1962 a fost închisă şi mănăstirea Noul Neamţ (arhiva mănăstirii, cărţile din biblioteca, atât cât s-a salvat cu putinţă), au fost depuse din iniţiativa lui A. Nichitici la Arhiva Centrală de Stat a RSSM (Каталог 1989, 19).

În anii 1965-1970 colecţiile de documente şi cărţile au fost supuse unei inventarieri minuţioase, alcătuindu-se în acest scop mai multe cărţi de inventar. Colecţia de documente a fost cuprinsă într-un singur inventar şi cuprinde anii 1860-1962. Celelalte inventare cuprind cărţile (manuscrise şi tipărite). În inventarul din aceşti ani sunt incluse 1348 vol., cele de la Noul Neamţ – 1199

[25] ANRM, F. 2119, inv. 3, d. 88, f. 4-6, p. 18; nota este înregistrată pe câmpul inferior al filei de manuscris şi a fost atestată în 30 de volume scrise în limbile română şi slavă.
[26] ANRM, F. 2119, inv. 3, d. 85, 98 f.
[27] ANRM, F. 2119, inv. 3, d. 85, 1-98 f.
[28] ANRM, F. 2119, inv. 3, d. 85, f. 98.
[29] ANRM, F. 2119, inv. 3, d. 98, f. 56.
[30] ANRM, F. 2119, inv. 3, d. 85, f. 1-98.
[31] ANRM, F. 2119, inv. 3, d. 85, f. 21-45.
[32] ANRM, F. 2119, inv. 3, d. 85, f. 12-21.
[33] ANRM, F. 2119, inv. 3, d. 86, f. 83-86, 87-98.
[34] ANRM, F. 2119, inv. 1, d. 23, 110, 130, 273, 313, 325, 393.
[35] ANRM, F. 2119, inv. 1, d. 318, f. 1-74.

vol. Colecţia de manuscrise, atât câte s-au păstrat (143), a fost cercetată integral de V. Ovcinicov-Pelin, în anii 1982-1983. În acest scop a fost alcătuite inventare separate pentru manuscrisele de limbă slavă (sec. XIV-XIX)[36] şi cele de limbă română (sec. XVIII-XIX)[37]. Pentru prima dată s-a încercat o descriere bibliografică a fiecărui exemplar inventariat. O colecţie impunătoare se constituie din manuscrisele cu note muzicale din sec. XVIII-XIX, în limbile română, greacă şi slavonă. Acestea, de asemenea, alcătuiesc registre separate – manuscrise[38] şi tipărite (sec. XVIII-XX)[39].

În urma cercetărilor întreprinse asupra colecţiei s-a stabilit că, ultima inventariere a fondului de carte (Arhiva Naţională) s-a întreprins în 1992 (martie, 20). În patrimoniul Arhivei Naţionale (fondul mănăstirii Noul Neamţ), actualmente se deţin 1352 vol. (sec. XVII-XX) şi 78 exemplare (note muzicale). În total – 1430 volume/ cărţi tipărite, dintre care cele de la Noul Neamţ alcătuiesc 1199 vol. Celelalte volume sunt cărţi ce au făcut parte din colecţiile altor centre monastice din Basarabia: Curchi, Hărbovăţ, Hâncu şi Suruceni. De asemenea constatăm că, după *Catalogul* lui Andronic (1884), predominau cărţile româneşti (acum în inventarele arhivelor din Chişinău predomină cele străine, greceşti şi ruseşti).

Primul catalog tipărit al colecţiei de manuscrise

După aproape trei decenii de la depozitarea în arhivele din Chişinău a colecţiei de carte ce a aparţinut mănăstirii Noului Neamţ (1962), tăcerea acestora a fost deturnată prin apariţia volumului îngrijit de Valentina Ovcinicov-Pelin, în 1989 (Каталог 1989, 436). A fost valorificată doar o parte din colecţia bibliotecii Noului Neamţ – cea de manuscrise „de limbă slavă şi moldovenească" din sec. XIV-XIX (143 de titluri), cealaltă parte a colecţiei (inventarul general cuprinde 1199 de volume), rămânând în continuare nevalorificată. Precizăm că în catalogul îngrijit de V. Pelin au fost incluse şi „6 manuscrise" înstrăinate de colecţia arhivelor din Chişinău, acestea având loc de depozitare în patrimonial unor instituţii din Federaţia Rusă (Muzeul Istoric de Stat, Moscova, Fondul Barsov, nr. inv. 25; Fondul Şciukin, nr. inv. 507; Biblioteca Naţională a Federaţiei Ruse, Fondul 218, nr. 178; nr. inv. 203; Biblioteca Academiei de Ştiinţe din Sankt Petersburg, Fondul Al. Iaţimirski, nr. 13, 3, 19; Biblioteca Academiei de Ştiinţe a Moldovei, nr. inv. 318111) (Каталог 1989, 29).

Descrierea colecţiei de manuscrise cuprinse în *Catalog* are la bază principiul cronologic, astfel încât cuprinde: sec. XIV – 2 vol. (nr. 1 -2); sf. sec. XIV - înc. sec. XV – 2 vol. (nr. 3-4); sec. XV – 5 vol. (nr. 5-9); sf. sec. XV - înc. sec. XVI – 2 vol. (nr. 10-11); sec. XVI – 4 vol. (nr. 12-15); sec. XVII – 1 vol. (nr. 16); sec. XVIII – 24 vol. (nr. 17-40); sec. XIX – 103 vol. (nr. 41-143). Dintre manuscrisele secolului al XIX-lea, lucrările arhimandritului Andronic, alcătuiesc 32 de volume, acestea fiind compartimentate separat (nr. 103-142) (Каталог 1989, 30). Manuscrisele incluse în Catalog (143 volume) au fost identificate şi după limba scrierii: slave – 48 vol. (sec. XIV-XIX)[40] şi română – 95 vol. (sec. XVIII-XIX). Cercetările întreprinse de V. Ovcinicov-Pelin s-au extins şi asupra integrităţii exemplarelor de colecţie (numărul de file, erorile şi lipsurile de file). Au fost identificate filigranele de hârtie (moment foarte important, de altfel în datarea manuscriselor), au fost descrise ornamentele şi conţinutul manuscriselor.

În catalogul îngrijit de V. Ovcinicov-Pelin (1989), după cum s-a arătat mai sus, au fost incluse 6 manuscrise „înstrăinate" de colecţia bibliotecii Noului Neamţ. În urma unor cercetări în colecţiile bibliofile din URSS (Moscova şi Sankt Petersburg), s-a stabilit cu certitudine locul lor de depozitare, cinci dintre ele sunt cărţi rare cu valoare de unicat: *Сборник аскетических сочинений,* sf. sec. XIV - înc. sec. XV (izvod sârbesc) (Каталог 1989, 82)[41]; *Слова Григория Богослова,* 1424 (izvod medio-bulgar) (Каталог 1989, 91)[42]; *Сборник слов житий, апокрифов и патериковых повестей,* 1448 (izvod medio-bulgar) (Каталог 1989, 101)[43]; *Библейские книги 16 пророков с толкованими,* 1475 (izvod medio-bulgar) (Каталог 1989, 101)[44]; *Псалтырь,* 1529 (izvod

[36] ANRM, F. 2119, inv. 2; manuscrise inventariate - 43.
[37] ANRM, F. 2119, inv. 3; manuscrise inventariate - 100.
[38] ANRM, F. 2119, inv. 4; manuscrise inventariate - 76.
[39] ANRM, F. 2119, inv. 4; cărţi tipărite inventariate - 78.

[40] Manuscrisele decodificate au la baza scrierii izvodul medio-bulgar, sârbesc şi rusesc.
[41] Muzeul Istoric de Stat, Moscova, Fondul Barsov, nr. inv. 25.
[42] Biblioteca Naţională a Federaţiei Ruse (fosta V.I. Lenin), Fondul 218, nr. 178; pe filele cărţii se păstrează numerele vechi de inventar: 1, 22, 727, 1477: în 1951, cartea a fost achiziţionată de fondul de manuscrise de la I. Bogaci.
[43] Biblioteca Academiei de Ştiinţe din Sankt Petersburg, Fondul Al. Iaţimirski, nr. 13, 3, 19); în 1903, împreună cu alte manuscrise este donat de Al. Iaţimirschi acestei instituţii.
[44] Muzeul Istoric de Stat, Moscova, Fondul Şciukin, nr. inv. 507; exemplarul a fost semnalat în colecţia moscovită de Al. Iaţimirski, în 1889 (achiziţionat din Basarabia de la pr. Teofil Ghepeţki).

medio-bulgar) (Каталог 1989, 118)[45]; *Codice miscelaneu de învăţătură şi vieţi de sfinţi,* 1802 (limba română) (Каталог 1989, 204)[46]

Cercetătoarea V. Pelin aduce în câmpul de cercetare informaţia ştiinţifică privitor la 16 cărţi/manuscrise (sec. XIV - înc. sec. XX) al căror loc de păstrare nu este cunoscut. Cărţile au fost incluse într-un compartiment separat în cuprinsul catalogului (Овчиникова-Пелин 1989, 357-365). Informaţiile bibliografice asupra manuscriselor au fost recuperate după ediţia *Catalogului cărţilor mănăstirii Noului Neamţ de Andronic* (1884), dar şi din descrierile lui Al. Iaţimirski (1898) (Овчиникова-Пелин 1989, 358).

Din cercetările prealabile (anii '90 ai sec. XX) s-a stabilit, precum că în diverse instituţii de patrimoniu din Federaţia Rusă se păstrează în jur de 800 de manuscrise româneşti (de limbă slavă) din sec. XIV-XIX şi peste 200 (în română) sec. XVII-XIX (Каталог 1989, 7). Printre acestea, fără îndoială se regăsesc o bună parte din acele valori de patrimoniu ce au aparţinut bibliotecii mănăstirii Noul Neamţ. În contextul amintit vom reţine atenţia asupra cercetărilor întreprinse de către alţi cercetători consacraţi: Nina Negru (Negru 2008, 41-49.) şi Nina Matei (Matei 1997, 6), care au adus în câmpul disputelor istoriografice multiple alte aspecte ale istoricului completării colecţiei de carte din biblioteca mănăstirii, neelucidate încă. Nu sunt lipsite de interes nici unele date noi privitor la reactivarea activităţilor cărturăreşti la Noul Neamţ în cercetările întreprinse de Dinu Poştarencu (Poştarencu 1994, 64) şi ieromonahul Irineu (Tafunea) (Ириней 2004, 123-127).

În finalul acestui succint discurs istoriografic îformulăm câteva considerente de lucru:

- Statutul mănăstirii Noul Neamţ, pentru toată perioada aflării acesteia „sub ruşi" (1864-1918) a fost unul special, cu rânduiala şi tipicul aşezat de Paisie Velicikovski, adică cu o viaţă internă specifică tradiţiei aduse în Basarabia de călugării veniţi de la Lavra Neamţ. Cât priveşte reperele în istoriografia bibliotecii mănăstirii Noul Neamţ, trebuie să punem în valoare contribuţia enormă în edificarea acesteia de către ieromonahul Andronic (1820-1893). Manuscrisele acestuia, în exclusivitate româneşti, cifrându-se la 67 volume, îl situează dintr-odată într-o lumină relevantă sub raport cultural.
- În istoriografia tradiţională arhimandritul Andronic va fi numit „ultimul cronicar al secolului al XIX-lea". Iar faptul că n-a reuşit să-şi editeze opera scrisă în Basarabia – rămasă toată în manuscris – stă dovadă că părintele Andronic s-a autoizolat în mediul monahal al obştii de la mănăstire, cum de altfel şi întreaga obşte monahală de acolo.
- În urma cercetărilor întreprinse în anii '70-'80 ai sec. XX, a fost valorificată doar o parte din colecţia bibliotecii Noului Neamţ – cea de manuscrise de limbă slavă şi română din sec. XIV-XIX (143 de titluri), cealaltă parte a colecţiei (inventarul general cuprinde 1199 de volume), rămânând în continuare nevalorificată. Astfel, valorificarea integrală a colecţiei de carte (depozitată în colecţiile Arhivelor Naţionale din Chişinău) ce-a aparţinut bibliotecii mănăstirii în perioada anilor 1864-1962, devine o necesitate de netăgăduit.

Anexă

Manuscrise şi cărţi tipărite în limba română din colecţia bibliotecii mănăstirii Noul Neamţ (după catalogul publicat de M. Ganiţki, în 1880)[47][123]

1. Istoria creştinismului şi a ierarhiei bisericeşti în Ţara Moldovei, 1867, 369 f.
2. Istoria creştinismului şi a ierarhiei bisericeşti în Valahia, 1860, 67 f.
3. Istoria începutului cinului călugăresc adevărat, manuscris, 1864, 109 f.
4. Istoria Lavrei Neamţ de la începuturi până la anul 1779, 1864, 238 f.
5. Istoria mănăstirilor Neamţ şi Secul de la 1794 până la 1855, 1875, 225 f.
6. Istoria mănăstirilor Neamţ şi Secul de la 1855 până la 1875, 1876, 308 f.

[45] Biblioteca Naţională a Federaţiei Ruse, Fondul 218, nr. inv. 203; manuscrisul are pe file numerele de inventar ale Bibliotecii Noului Neamţ: 1, 6, 727, 1487 şi ştampila mănăstirii cu anul 1932; în 1952, cartea a fost achiziţionată de la I. Bogaci.
[45] Biblioteca Academiei de Ştiinţe a Moldovei, nr. inv. 318 111; cartea are numere de inventar vechi: 36, 590, 2059 şi a fost achiziţionată în 1977.
[47] Ганицки 1880, 998-1000.

7. Adaos la istoria mănăstirilor Neamţ şi Secul, 298 f.
8. Scurtă istorie a mănăstirilor Neamţ şi Secul, tipărită la tipografia Lavrei Neamţ, 1859, 298 p.
9. Istoria fondări mănăstirii Noul Neamţ, 1873, 193 f.
10. Minunile Sfintei Icoane a Maicii Domnului de la Noul Neamţ, 42 f.
11. Istoria mănăstirii Secul de la 1775, 1874, 176 f.
12. Viaţa Cuviosului Paisie Velicikovski până la moarte - 1794, 1874, 176 f.
13. Aşezământul vieţii de obşte de Paisie Velicikovski până la moarte - 1794, 1874, 241 f.
14. Compunerile Cuviosului Paisie Velicikovski, 1878, 210 f.
15. Despre schizmaticii moldoveni, 108 f.
16. Istoria călătoriei la muntele Athos şi a Sf. mănăstiri, 200 f.
17. Călătoria în Palestina şi istoria pentru cetatea Ierusalim, 118 f.
18. Istorie pentru călătoria din Basarabia la Chiev şi alte locuri din Rusia, 90 f.
19. Învăţături şi predici ale arhimandritului Andronic, 42 f.
20. Ispitirea Mântuitorului în pustie şi întoarcerea în rai, 1862, 49 f.
21. Viaţa Sf. Ioan Valahul, care a suferit la 1662, 160, 19 f.
22. Învăţături despre pământul Sfânt, 1856, 85 f.
23. Creaţiile Sf. Simion, noul Teolog, 1878, 160 f.
24. Miscelaneu de slujbe şi acatiste, 1854, 454 f.
25. Sinaxarul sfinţilor pe tot anul, 1860, 150 f.
26. Sinaxarul lunii septembrie şi octombrie, 1867, 526 f.
27. Sinaxarul lunii noiembrie, 850 f.
28. Cuviosul Maxim mărturisitorul de iubire şi Sf. Simeon, manuscris, sec. XVIII.
29. Cronică a Valahiei de la anul 6798-7197.
30. Răspunsul stareţului Timofei la cererea monahului Sofronie Vârnav, Tipogr. ziarului Tribuna, Iaşi, 1862.

Bibliografie

Andronic 1877: Andronic, Istoria mănăstirilor Neamţul şi Secul, Cartea a 8-a [manuscris autograf] (Noul Neamţ 1877), 298 f.

Andronic 1884: Andronic, Catalogul cărţilor manuscrise şi tipărite de Andronic [manuscris] (Noul Neamţ 1884).

Andronic 1889: Andronic, Istoria monăstirii Neamţul de ieroshim Andronic. Cartea I [redactată şi completată în 1889], manuscris, 204 f.

Constantinescu 1986: R. Constantinescu, Manuscrise de origine românească din colecţii străine. Repertoriu (Bucureşti 1986).

Constantinescu-Iaşi 1933: P. Constantinescu-Iaşi, Manuscrisele de la mănăstirea Noul Neamţ. Viaţa Basarabiei, nr. 2, 1933, 43-47.

Danilov 2013: M. Danilov, Biblioteca mănăstirii Noul Neamţ. 1864-1964. In: Mănăstiri şi schituri din Republicii Moldova. Studii enciclopedice (coord. şi red. şt. acad. A. Eşanu; cond. de proiect dr. C. Manolache), Centrul de Studii enciclopedice (Chişinău 2013), 491-502.

Matei 1997: N. Matei, Biblioteca mănăstirii Noul Neamţ, tezaur de spiritualitate şi cultură românească. In: Literatura şi Arta 40 (2720), Chişinău, 2 octombrie 1997, 6.

Mihail 1993: P. Mihail, Legături cărturăreşti dintre Mitropolia Moldovei şi mănăstirea Noul Neamţ. In: Mărturii de spiritualitate românească în Basarabia (Chişinău: Ştiinţa 1993), 23-36.

Negru 2008: N. Negru, De la Neamţ la Noul Neamţ: secularizarea ca prilej pentru înstrăinarea de valori patrimoniale româneşti. In: Magazin bibliologic 1-2, 2008, 41-49.

Pelin 1997: V. Pelin, Manuscrise româneşti inedite din biblioteca mănăstirii Noul Neamţ (sec. al XIX-lea). In: Sud-Estul şi contextul european, [Buletin VIII] (Bucureşti 1997), 61-67.

Poştarencu 1994: D. Poştarencu, Mănăstirea Noul-Neamţ (Chişinău: Editura Universitas 1994).

Ганицки 1880: М. Ганицки, Старопечатныя книги и рукописи в Ново-Нямецком монастырь. В сб.: Кишиневские Епархиальные Ведомости, № 20, 21, 22 (Кишинев 1880), 996-1003, 1050-1059, 1094-1099.

Гурие (Гроссу) 1911: Архим. Гурие, История Ново-Нямецкого Свято-Вознесенского монастыря (Кишинев: Епархиальная Типография 1911).

Ириней (Тафуня): Иером. Ириней (Тафуня), История Свято-Вознесенскаго Ново-Нямецкого Кицканского монастыря. Издание Второе исправленное и дополненное (Ново-Нямецкий: Издательство Препод. Паисия Величиковского 2004).

Каталог 1989: Каталогул женерал ал манускриселор молдовенешть че се пэстрязэ ын УРСС. Коллекция Мэнэстирий Ноулуй Нямц, сек. XIV-XIX (алкэтуитор В. Овчиникова-Пелин) (Кишинэу 1989).

Ново-Нямецкий 1880: Ново-Нямецкий монастырь (Кишинев: Тип. Архиерейского Дома 1881).

Овчиникова-Пелин 1989: В. Овчиникова-Пелин, Дате деспре манускриселе библиотечий мэнэстирий Ноул Нямц ал кэрор лок де депозитаре ну се куноаште. Ын: Каталогул женерал ал манускриселор молдовенешть че се пэстрязэ ын УРСС. Колекция Мэнэстирий Ноулуй Нямц, сек. XIV-XIX (алкэтуитор В. Овчиникова-Пелин) (Кишинэу 1989), 357-365.

Стадницкий 1894: А. Стадницкий, Архимандрит Андроник, игумин Ново-Нямецкого Свято-Вознесенского монастыря в Бессарабии. В сб.: Кишиневские Епархиальные Ведомости, №17, (Кишинев 1894), 503-512.

Стадницкий 1894а: А. Стадницкий, Архимандрит Андроник, игумин Ново-Нямецкого Свято-Вознесенского монастыря в Бессарабии. В сб.: Кишиневские Епархиальные Ведомости, №18 (Кишинев 1894), 547-557.

Стадницкий 1895: А. Стадницкий, Архимандрит Андроник, игумин Ново-Нямецкого Свято-Вознесенского монастыря в Бессарабии. В сб.: Кишиневские Епархиальные Ведомости, №5, (Кишинев 1895), 7-143.

Чудецки 1880: П. Чудецки, Ново-Нямецкий монастырь. В сб.: Кишиневские Епархиальные Ведомости, №20 (Кишинев 1880), 977-996.

Яцимирски 1898: А. Яцимирски, Рукописи хранящиеся въ Ново-Нямецком монастыръ в Бессарабии. Славянские рукописи Нямецкого Монастыря в Румынии (Отд. оттиск из Древности. Труды Славянской коммисии Московского Археологического Общества) (Москва 1898).

Reference points in the historiography of the Noul Neamţ Monastery. Issues and interpretations

Abstract

The history of the Noul Neamţ Monastery (1864), both ecclesiastic and secular, is known mainly by sources published in the late 19th - early 20th centuries. Few papers written in recent years do not cover the entire variety of issues regarding the history of the monastery and its library. Large contribution to the historiography of the monastic library introduced hieromonk Andronic (1820-1893), who compiled the first catalogues of the collection. These catalogues require complex research involving long-term work with book collections in Moscow (State Historical Museum, Funds of Barsov and Shchukin), Saint-Petersburg (Library of the Academy of Sciences, Fund of Yatsimirsky) and in local archives (National Archives of the Republic of Moldova), which houses most of the catalogues (1864-1962) and a collection of books from the Noul Neamţ monastic library (1199 volumes).

Историографические источники по истории Ново-Нямецкого монастыря: Проблемы исследования

Резюме

История Монастыря Ноул Нямц (1864), церковная или светская, известна нам, в основном, в свете источников, опубликованных в конце XIX – начале XX веков. Немногочисленные труды, изданные в последние годы, не охватывают всего многообразия вопросов относительно истории монастыря и его библиотеки. Нельзя не отметить огромный вклад в историографию библиотеки Ново-Нямецкого монастыря иеромонаха Андроника (1820-1893 гг.), составившего ее первые каталоги. Эти каталоги требуют комплексных исследований, предполагающих долговременную работу в книжных собраниях Москвы (Государственный исторический музей, фонды Барсова и Щукина), Санкт-Петербурга (Библиотека АН, фонд Яцимирского) и в местных архивах (Национальный архив РМ), где хранится большая часть каталогов (1864-1962) и коллекция книг библиотеки Ново-Нямецкого монастыря (1199 экземпляров).

07.02.2014

Dr. Maria Danilov, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: danilovmaria@yahoo.com

SOCIETATEA „OCROTIREA ORFANILOR DIN RĂZBOI”. COMITETUL REGIONAL CHIȘINĂU (1918-1924)

Mihail Iliev

Primul Război Mondial a cauzat României pierderi umane și materiale considerabile. La sfârșitul campaniei militare din anul 1916, țara a pierdut 500 000 de oameni, dintre care 100 000 de morți, 150 000 de răniți și 250 000 de ostași luați prizonieri. Din cauza tifosului exantematic, alte 300 000 de persoane și-au pierdut viața (Istoria românilor 2003, 435). Numai în bătălia de la Mărăști (11/24 iul. - 19 iul./1 aug. 1917) au căzut 1469 de militari români, 3052 de soldați fiind răniți (Istoria românilor 2003, 442). În timpul luptelor de la Mărășești (24 iul./5 aug. - 6/19 aug. 1917) 27 410 de militari și-au jertfit viața pentru apărarea României (Istoria românilor 2003, 446).

Declanșarea ostilităților din timpul primei conflagrații mondiale a agravat și situația socio-economică a Basarabiei. Ținutul constituia spatele frontului și trebuia să asigure o parte din întreținerea alimentară a armatei regulate țariste, precum și o bună desfășurare a manutanțelor armatei imperiale ruse. Mai mult decât atât, din zonă au fost mobilizați 300 000 de basarabeni. Iar din aprilie 1915 și până în primăvara anului 1916, la construcția fortificațiilor au fost antrenați 225 000 de localnici și peste 15 000 de care (Purici 2012, 146).

În România, „Marele război” a lăsat în urmă 360 728 de mii de copii orfani. Numai în Basarabia, 24 142 de copii au rămas fără unul sau ambii părinți (Pentru neam și țară f.a., 164). Ocrotirea acestor nefericiți era obligația morală a statului și societății românești. Căci, așa cum se arăta într-o publicație a timpului: „[...]orfanii eroilor erau ai Țărei, ai Neamului și Țara și Neamul întreg avea datoria să ia asupra-și îngrijirea lor, să-i crească, să-i învețe, să le dezvolte caracterele, să facă din ei cetățeni muncitori și cinstiți, vrednici de jertfa eroică a părinților lor” (Pentru neam și țară f.a., 149).

Nobila misiune a fost asumată de principesa Olga M. Sturdza, care „din primele zile ale războiului [...] cu viziunea clară a nevoilor și durerilor cari aveau să urmeze”, fondează la Iași, în incinta fostei școli de menaj „Principesa Maria”, orfelinatul „Regina Maria”. Instituția a luat ființa la 16 septembrie 1916, fiind „primul orfelinat din Țară pentru orfanii din război”. Așezământul se bucura de înaltul patronaj al M.S. Regina Maria. De altfel, regina, alături de mitropolitul Moldovei Pimen Georgescu, au susținut în mod consecvent inițiativele de acest gen ale „comitetului de doamne” prezidat de Olga M. Sturdza. La scurt timp, sunt deschise orfelinate la Piatra-Neamț și Roman (Pentru neam și țară f.a., 152-153), iar comitetul se transformă într-o veritabilă societate de importanță națională. Asociația obține personalitate juridică la 30 decembrie 1917, fiind înregistrată cu denumirea de „«Societatea ocrotirea orfanilor din război», dându-i-se delegațiunea exclusivă pentru asistența orfanilor” (Pentru neam și țară f.a., 154). Scopul declarat al Societății era „ocrotirea orfanilor din război, fără deosebire de naționalitate, avându-se în vedere mai întâi orfanii de ambii părinți” (Pentru neam și țară f.a., 155). Se mai stipula că:

„Societatea acordă ocrotire tuturor orfanilor, fără deosebire de religie, fie că ei sunt legitimi, legitimați, recunoscuți sau naturali, ocrotirea încetând înainte de majorat atunci când orfanul asistat este adoptat, când își regăsește părinții prin reîntoarcerea sau liberarea lor, când se căsătorește sau când se constată că orfanul este în stare să-și câștige existența, dobândind pregătirea necesară într'o meserie sau profesiune pe care o poate exercita” (Pentru neam și țară f.a., 158).

Din punct de vedere organizatoric, Asociația și-a format nouă regionale, care erau *grosso modo* identice cu provinciile istorice românești. Așa cum am arătat mai sus, prima regională a ființat la Iași, în 1917, înglobând toate județele din Moldova. A doua regională a fost fondată la 5 iunie 1918 și își avea reședința la București, cuprinzând 16 județe ale Munteniei și Dobrogei. La 1 februa-

rie 1920 regionala Bucureşti, din cauza suprafeţei sale prea mari, a fost împărţită în două, formându-se regionala a şaptea, cu sediul la Constanţa, care includea patru judeţe ale Dobrogei şi Cadrilaterul. Regionala a treia este întemeiată la 23 iunie 1918, stabilindu-i-se reşedinţa la Craiova. Ea avea drept scop coordonarea activităţii Societăţii în cele cinci judeţe ale Olteniei. La 25 iunie 1918 Chişinăul devine a patra regională a Asociaţiei, fiind urmat la 4 februarie 1919 de Cernăuţi. Bazele regionalei a şasea au fost puse la 13 decembrie 1919. În ea intrau judeţele din sudul Transilvaniei. Reşedinţa acestei unităţi a devenit oraşul Sibiu. Ultimele două secţii au fost create în primăvara şi toamna anului 1920. La 15 aprilie ia fiinţa regionala a opta, cu sediul la Timişoara. Iar la 2 noiembrie este constituită o ultimă regională, care cuprindea judeţele din nordul Transilvaniei şi îşi avea reşedinţa la Cluj. Societatea a optat pentru un model modern şi foarte actual de organizare, mizând „pe o largă descentralizare". Principiu care era considerat drept „cel mai puternic stimulent pentru dezvoltarea şi progresul iniţiativei şi activităţii locale". În fruntea Asociaţiei se afla un Consiliu central şi un preşedinte general, care administra de drept şi regionala Iaşi. Activitatea Consiliului central era susţinută de cele nouă comitete regionale şi comitetele filialelor. Administrarea Societăţii se făcea atât de către persoane fizice, cât şi de reprezentanţii diverselor instituţii de stat (Pentru neam şi ţară f.a., 160-162).

Spre finele anului 1924 Societatea „Ocrotirea orfanilor din război" era „deplin organizată în toate regiunile Ţării" şi avea „filiale în toate judeţele, fără nici o excepţie". La vremea respectivă ea dispunea de 73 de filiale (Pentru neam şi ţară f.a., 163) şi 102 de orfelinate (dintre care: 3 sanatorii, 4 mici spitale oftalmologice şi o *şcoală de îndreptare*). În orfelinatele Asociaţiei erau adăpostiţi 10 316 de orfani (5934 de băieţi, 3017 fete, iar alţi 1365 de copii erau întreţinuţi în diferite şcoli) (Pentru neam şi ţară f.a., 165). În 1922, referitor la numărul orfanilor de război asistaţi de Societate, Alexandrina Cantacuzino, o cunoscută militantă feministă, preşedinta regionalei Bucureşti, a declarat pentru ziarul „Îndreptarea" faptul că Asociaţia n-a ajutat efectiv „decât 15 000 de copii din 350 000; restul până la 50 000 înscrişi la ajutor, primesc suma mizerabilă de 15 lei pe lună". În cadrul aceluiaşi interviu, Alexandrina Cantacuzino o acuza pe Olga M. Sturdza de proastă gestionare a resurselor Societăţii şi favoritism. Asupra acestui conflict vom reveni mai târziu (Discursul 1922, 30).

O primă tentativă consemnată de a înfiinţa o secţie regională în Chişinău a Societăţii „Ocrotirea orfanilor din război" s-a consumat la 7 iunie 1918. În acest scop, generalul Ion Istrate[1], comandatul Corpului V Armată, a convocat elita intelectuală a urbei în Sala Eparhială (Casa arhiepiscopului Serafim) a oraşului. S-a constatat însă lipsă de cvorum, iar cei prezenţi au hotărât formarea unei comisii de iniţiativă pentru a organiza o nouă întâlnire în care să „poată lua parte cât mai multe persoane de seamă şi cu dorinţă de a lucra pentru Societate". Comitetul era alcătuit din: Alexandrina Istrati (Istrate)[2] în calitate de preşedintă, episcopul Dionisie Erhan, arhimandritul Gurie Grosu, rabinul Leib Zirelsohn, primarul oraşului Chişinău Alexandr Schmidt, Elena Alistar, generalul Paul Angelescu şi colonelul Ion Livezeanu[3].

Din 25 iunie 1918 datează procesul-verbal nr. 1 al Societăţii în care se menţionează faptul că membrii Asociaţiei, s-au întrunit în aceeaşi Sală Eparhială şi au ales în unanimitate conducerea regionalei Chişinău a Societăţii „Ocrotirea orfanilor din război". Episcopul Huşilor Nicodim Munteanu, desemnat temporar locţiitor de arhiepiscop al Chişinăului şi Hotinului a devenit preşedinte de onoare al Asociaţiei, Alexandrina Istrati – preşedintă, Elena Lusgin (Hélène Lusguine) şi Vasile Anghel – vicepreşedinţi, preotul Teodor Petrovici – casier, iar Elena Alistar – secretară. Din comitetul director mai făceau parte: Nadejda Botezatu (Nadine Bottezat), Eugenia Cerchez (Tcherkess), Maria Doliva-Dobrovolski, Sofia Russo, Natalia Herţa, Anna Siţinski, arhimandritul Gurie Grosu, Paul Gore şi Ioan Pelivan. Procesul-verbal este întărit prin 33 de semnături ale membrilor fondatori[4].

Principalele direcţii de activitate a Asociaţiei au fost: implicarea în administrarea orfelinatului preoţesc din Chişinău, crearea filialelor regionalei în Basarabia, colectarea prin diverse manifestări culturale sau subscripţii publice a resurselor materiale necesare pentru întreţinerea orfanilor de război, menţinerea unei legături vii cu centra-

[1] În original - Istrati.
[2] Probabil soţia generalului Ion Istrate, deoarece figurează în unele documente ca: „Doamna general Alexandrina Istrati".
[3] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 1.
[4] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 2.

la Societăţii „Ocrotirea orfanilor din război" din Iaşi.

Pentru a putea veni în sprijinul copiilor orfani nu doar din Chişinău şi împrejurimi dar şi din toată provincia, Societatea decide la 1 iulie 1918 de „a interveni pe lângă comandanţii brigăzilor din cuprinsul Basarabiei ca D-lor să formeze în judeţe filiale ale Societăţii"[5]. De asemenea, prin înfiinţarea filialelor se mai urmărea „facerea statisticei orfanilor din întreaga Bassarabie"[6]. La sfârşitul luni iulie a aceluiaşi an preşedinta Asociaţiei, Alexandrina Istrati, a întreprins câteva călătorii în ţinut pentru a promova cauza Societăţii şi a-i crea filiale[7]. Rezultatul nu s-a lăsat aşteptat. La 8 august 1918 comitetul regionalei era înştiinţat de faptul că generalul Scarlat Panaitescu, comandantul garnizoanei Cetatea Albă, „a hotărât convocarea unei adunări generale a oamenilor cu dare de mână pentru a pune bazele unei filiale". Membrii comitetului mai erau informaţi „despre o clădire a fostei Crucei Roşii Ruse care astăzi nu are stăpân şi este râvnită de toate autorităţile dar care ar putea servi de orfelinat pentru orfani." Iniţiativa generalului a primit girul Asociaţiei[8]. Exemplul generalului Panaitescu a fost urmat şi de generalul Stan Poetaş, care a înfiinţat o filială a Societăţii la Soroca[9]. La mijlocul lunii august este fondată o filială a Societăţii în oraşul Orhei[10]. Cea mai mare şi potentă financiar filială a regionalei s-a dovedit a fi secţia din Cetatea Albă. Între 27 octombrie 1918 şi 31 martie 1919, filiala a „încasat suma de lei 178 437,69 şi ruble 90 967,25 cheltuindu-se în acelaşi timp, cu acte depuse în regulă, cu întreţinerea Orfelinatului şi ajutoare la domiciliu lei 70 327,90 şi ruble 56 634,50"[11]. Suma rămasă a fost transferată în bugetul filialei pe anul 1919-1920, constituind 232 790 de mii de lei. Numărul membrilor înscrişi în această filială se ridica la 6986 de persoane[12]. Este de presupus că majoritatea membrilor erau militari în termen, care s-au înscris *volens nolens* în Asociaţie „la sugestia" superiorilor. Prin cotizaţiile lor s-a creat filialei o situaţie financiară bună şi s-a putut da copiilor orfani din zonă îngrijirea corespunzătoare. Comitetul director din Chişinău nu dispunea de „pârghiile" militarilor, aşa că la 13 noiembrie 1919 numărul membrilor înregistraţi „nu atinge nici 100", iar mulţi dintre ei „n'au achitat cotizaţiile"[13]. Situaţia s-a îmbunătăţit la 9 februarie 1920, când a fost aprobată „intrarea în Societate a 646 membrii noi"[14].

Din primele zile ale activităţii sale, regionala Chişinău a Societăţii „Ocrotirea orfanilor din război", a luat sub patronajul său orfelinatul preoţesc din Chişinău. Aşezământul a fost fondat atât din bani publici cât şi din resursele financiare ale clerului ortodox basarabean. Instituţia se afla într-o ipostază incertă. Orfelinatul avea o administraţie proprie, mixtă, formată atât din laici cât şi din clerici. Însă sarcina gestionării lui îi revenea în mare pare autorităţilor ecleziastice. Se produceau dese interferenţe şi desincronizări între comitetul director al Societăţii şi cel al orfelinatului, generându-se neînţelegeri şi dublări de atribuţii[15]. Autorităţile bisericeşti, nedispunând de banii necesari pentru asigurarea unei bune funcţionări a instituţiei[16], au oferit-o la 22 august 1918 conducerii Societăţii[17]. Chestiunea administrării orfelinatului a fost parţial lămurită abia la 7 decembrie 1918 când arhiepiscopul Nicodim Munteanu a declarat că îşi menţine decizia din 1 septembrie 1918 de a trece orfelinatul sub administrarea Societăţii, precizând că „după ajungerea celui din urmă orfan la majorat, averea întreagă [a orfelinatului, n.n. - M.I.] va trece la fondul Bisericii Basarabene". În cadrul orfelinatului mai activa şi o grădiniţă de copii care trecea şi ea sub tutela Asociaţiei[18]. Aflat în gestiunea Societăţii, orfelinatul va purta denumirea de „Regina Maria".

Asigurarea orfelinatului cu alimente s-a dovedit a fi cea mai stringentă problemă. S-a estimat că era nevoie de circa 500 000 de lei pentru a garanta hrana copiilor. Evident, suma nu putea fi acoperită în totalitate din bugetul Societăţii[19], care trăia din cotizaţiile membrilor, alocările centralei Societăţii „Ocrotirea orfanilor din război" din Iaşi, şi donaţiile persoanelor particulare sau cele ale instituţiilor publice. Spre exemplu, pentru anul

[5] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 4.
[6] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 5.
[7] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 8.
[8] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 13.
[9] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 13 verso.
[10] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 14.
[11] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 30.
[12] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 30 verso.
[13] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 30 verso.
[14] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 34.
[15] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 6. Vezi şi ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 23 verso-24.
[16] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 19. Vezi şi ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 5.
[17] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 14.
[18] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 19-19 verso.
[19] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 3 verso.

1919-1920 regionala dispunea de 542 500 de lei „la venituri şi tot atât la cheltuieli”[20]. Cu toate acestea, Societatea făcea tot ce-i stătea în putinţă pentru a oferi orfanilor de război condiţii decente de trai. Conducerea Asociaţiei a intervenit la comandamentul Corpului V Armată pentru a primi permisiunea de a achiziţiona pâine din judeţe[21], obţinând totodată, de la primăria oraşului Chişinău, prelungirea termenului de plată a pâinii livrate aşezământului pe lunile mai şi iunie 1918[22]. Situaţia administrativă şi alimentară a orfelinatului începe să se amelioreze treptat, odată cu clarificarea statutului juridic al instituţiei. Intrat sub administrarea directă a Societăţii, orfelinatul este reorganizat. La 3 ianuarie 1919 se aprobă organigrama orfelinatului, care pe lângă corpul didactic, dispunea de: un contabil, un administrator de moşie, un doctor, o infirmieră, patruzeci de surori, doi oameni de serviciu, doi meşteri cizmari şi un mecanic. Remunerarea angajaţilor varia de la 4 lei pe lună pentru surori până la 500 de lei lunar plătiţi unui inginer agronom care urma să gestioneze averea funciară a instituţiei. În medie, salariile se situau între 150 şi 240 de lei. În aceeaşi şedinţă a fost stabilit meniul cotidian al orfelinatului. În zilele „de carne” raţiile la gustare alcătuiau: 150 gr. de pâine, 16 gr. de zahăr, ceai sau 10 gr. de surogat; la dejun: 200 gr. de pâine, 130 gr. de carne, 100 gr. de legume, 10 gr. de ceapă, 10 gr. de sare, 1 buc. de alte zarzavaturi; seara: 200 gr. de mălai, 100 gr. de supă de legume (din cartofi sau fasole) sau 60 gr. de varză. În zilele de post se dădea la gustare: 150 gr. de pâine, ceai, 16 gr. de zahăr; la dejun: 200 gr. de pâine sau mălai, 100 gr. de fasole (de cartofi sau varză), 50 gr. de crupe, 30 gr. de ulei, 10 gr. de sare, 10 gr. de ceapă; seara: 200 gr. de mămăligă sau pâine, 100 gr. de supă de cartofi. Se mai specifica următoarele: „[c] arne se va da de 3 ori pe săptămână iar de două ori – seara – se va da ceai cu pâine sau compot de prune sau mere cu pâine. Când se va da brânză cu mămăligă – ca singură mâncare seara – brânza va fi în cantitate de 60 de grame”[23]. Un meniu relativ bun pentru vremurile de după război. La etapa actuală a cercetării noastre nu putem spune cu siguranţă dacă acest meniu a fost respectat în permanenţă.

[20] ANRM, F. 1410, inv. 1, dos. 1, f. 34.
[21] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 3 verso. Vezi şi ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 17.
[22] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 5 verso.
[23] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 21 verso-22.

În ciuda strădaniilor depuse atât de secretara Asociaţiei, Elena Alistar, doctor de meserie, cât şi de medicii Mironescu şi Dinulescu, starea de sănătate a copiilor din internat, periodic, se înrăutăţea. La 13 februarie 1920 se semnalau în orfelinat 30 de cazuri de pojar, ce-i drept fără gravitate. Boala însă, putea cuprinde întreaga instituţie. Alţi 50 de copii erau afectaţi de tricofiţie, o maladie contagioasă care provocă căderea părului şi formarea pe piele de cruste şi plăci. S-a hotărât să se organizeze un izolator temporar în incinta orfelinatului şi să se facă apel la generalul Ioan Popovici, comandatul trupelor din Basarabia, pentru a obţine un local corespunzător situaţiei create. Un efort lăudabil pentru întreţinerea stării de sănătate a orfanilor de război l-a făcut doctorul maior Dinulescu, şeful Spitalului Oftalmologic, care a fost „dispus a lua la spital toţi copiii bolnavi de ochi pentru a-i vindeca”[24]. În toamna anului 1919 doctorul maior Dinulescu a mai îngrijit gratuit sănătatea copiilor din orfelinatul „Regina Maria”[25].

Din păcate, orfelinatul mai suferea şi din cauza incompetenţei şi iresponsabilităţii unor persoane implicate în administrarea Societăţii şi implicit a aşezământului. La 22 decembrie 1918, comitetului director al Asociaţiei era înştiinţat că, preotul Teodor Petrovici, casierul Societăţii şi administratorul orfelinatului, având permisiunea necesară, a ridicat „pentru orfelinat suma de lei zece mii ce avea disponibili pentru hrana copiilor”, însă nu a plătit pâinea furnizată şi nici n-a depus banii în casieria instituţiei. Se cereau explicaţii[26]. În următoarea şedinţă, avută loc la 3 ianuarie 1919, fiind de faţă şi preotul Teodor Petrovici, comitetul a dezaprobat comportamentul casierului care a justificat cheltuirea celor 10 mii de lei prin realizarea unor lucrări la via de pe domeniul orfelinatului. Conducerea Asociaţiei a decis să ceară de la comandamentul Corpului V Armată un ofiţer de geniu, în calitate de expert, pentru a evalua lucrările de întreţinere a viei, decretând că „nici o sumă şi de către nimeni nu poate fi cheltuită de cât în urma aprobării întregului comitet”. Preotul trebuia să dea „cenzorilor socoteala cheltuirii celor 10 mii de lei”[27]. Zece zile mai târziu, vicepreşedinta organizaţiei, Natalia Herţa, a remis lui C. Ionescu, directorul de studii şi profesor la şcoala orfelinatului, „o mapă cu acte justificative şi suma

[24] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 37-37 verso.
[25] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 31.
[26] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 21.
[27] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 22 verso.

de 500 lei, predate ei de către Părintele Petrovici printr-un trimis special"[28]. Trebuie să precizăm faptul că preotul Teodor Petrovici şi intendentul orfelinatului D. Sp. Popovici, alături de profesorul C. Ionescu au fost numiţi încă din 7 decembrie 1918 în „comisiunea de predare" a internatului. Comisia trebuia sa facă un inventar al tuturor bunurilor deţinute de instituţie pentru ca orfelinatul să poată trece din gestiunea autorităţilor ecleziastice în cea a Societăţii[29]. Acest lucru însă, nu s-a făcut nici după două luni de la înfiinţarea comisiei, deoarece cele două părţi „nu s-au putut înţelege asupra datei executării acestei inventarieri"[30]. Mai mult decât atât, la 1 ianuarie 1919, intendentul orfelinatului D. Sp. Popovici, „a plecat din funcţiune [...] nepredând nimic şi nimănui şi fără ca comitetul să fi fost înştiinţat la timp". Gestul lui D. Sp. Popovici a fost urmat de preotul Teodor Petrovici, care la 5 februarie 1919, demisionează din funcţia de casier al Societăţii[31]. Cu toate că în administrarea financiară a orfelinatului şi cea a comitetului „s-au făcut mari nereguli" preotul îşi păstra statutul de membru al Asociaţiei[32]. Profesorului C. Ionescu, reproşându-i-se faptul că: „dirija toate afacerile atât a orfelinatului, cât şi a Societăţii" fără a consulta părerea comitetului regionalei, i se retrage delegaţia dată la 7 decembrie 1918[33], fiind exclus şi din cadrul comitetul director[34]. El rămânea însă director de studii şi profesor la şcoala orfelinatului[35], primind însărcinarea de a supraveghea „disciplina băeţilor"[36].

Din documentele de care dispunea nu reiese clar în ce mod s-a rezolvat chestiunea celor 10 mii de lei luaţi de către preotul Teodor Petrovici. Din 18 februarie 1919 casier al Societăţii a devenit Solomon Ciocârdel[37]. Într-un proiect de proces-verbal, datat 13 ianuarie 1920, pe lângă altele se arată că, inspectorul financiar al Asociaţiei, Solomon Ciocârdel, „sesizat de unele denunţuri" a întreprins o serie de cercetări la orfelinat. Acesta a obţinut declaraţia furnizorului Feldman „cum că plătea mită intendentului p. D. Popovici, dintre care 300 lei pentru carne şi între 500 şi 1500 lei la toate alimentele furnizate ca surplusuri la preţurile puse". Situaţia dura din luna iulie 1919 „de când furnizorul a fost angajat"[38]. Ceea ce ne face să credem că intendentul orfelinatului, D. Sp. Popovici, şi-a continuat activitatea şi după 1 ianuarie 1919, dată la care, aşa cum am arătat mai sus, şi-a prezentat demisia. În proiectul de proces-verbal se mai menţiona faptul că administratorul D. Sp. Popovici mai trebuia să restituie Societăţii 1700 de lei. Pentru toate cele săvârşite „intendentul Popovici se distitue din calitate de intendent iar toată afacerea se trimite parchetului". Furnizorul Feldman „nu mai primeşte nici un ban până ce afacerea nu se lămureşte". Iar fostului casier al orfelinatului, Octav Mihăilescu, „i se impută mare neglijenţă în serviciu, achitând sumele fără verificare de preţuri şi fără a fi avizat un membru din comitet cel puţin"[39]. Având în vedere gravitatea acuzaţiilor aduse în acest proiect de proces-verbal, se impun unele precizări. Considerăm documentul „proiect de proces-verbal" deoarece el nu este semnat de nici un membru al regionalei Chişinău a Societăţii „Ocrotirea orfanilor din război", nici chiar de Alexandrina Russo, delegată în calitate de preşedintă a Asociaţiei pentru şedinţa din 13 ianuarie 1920, ţinută la orfelinatul „Regina Maria". Deşi o bună parte din informaţiile prezentate aici îşi găsesc suportul şi în alte acte, cele referitoare la presupusele ilegalităţi ale intendentului D. Sp. Popovici, furnizorului Feldman şi fostului casier Octav Mihăilescu nu se regăsesc în altă parte decât în proiectul de proces-verbal analizat. La adunarea generală a Societăţii, desfăşurată o lună mai târziu, nu se aminteşte nimic despre acest caz[40].

La începutul anilor '20, Societatea a fost zguduită de un scandal de proporţii. Printr-o hotărâre a Consiliului central al Asociaţiei, la 6 februarie 1922 comitetul regionalei Bucureşti a fost dizolvat. În 1921, comitetul regionalei Chişinău a avut o soartă identică. Alexandrina Cantacuzino califica aceste acţiuni drept ilegale. Într-un discurs ţinut în cadrul congresului Societăţii „Ocrotirea orfanilor din război", desfăşurat la Iaşi în vara anului 1922, fosta preşedintă a regionalei Bucureşti, arătă că sub preşedinţia ei, instituţia înfiinţase 25 de orfelinate şi 12 filiale, unde erau îngrijiţi peste 2000 de orfani; dispunea de 10 localuri proprii şi un serviciu de asistenţă la domiciliu. Iar

[28] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 24-24 verso.
[29] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 19.
[30] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 26 verso.
[31] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 26.
[32] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 27.
[33] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 25-25 verso.
[34] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 27.
[35] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 25 verso.
[36] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 27 verso.
[37] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 27.
[38] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 32.
[39] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 32 verso.
[40] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 34-35.

valoarea donaţiilor atrase depăşea suma de 8,7 milioane de lei. Răspunzând acuzaţiilor conform cărora organul de conducere al regionalei a fost desfiinţat din cauza unor nereguli, referenta menţiona: „Dacă neorândueli erau, evident că măsura disolvării nu era o sancţiune; cine poate concepe că neorândueli să se petreacă la o operă naţională de atâta importanţă, [...] asemenea lucruri nu pot fi nici în glumă tolerate" (Discursul 1922, 4). În opinia Alexandrinei Cantacuzino desfiinţarea comitetului director al regionalei basarabene era o problemă „și mai misterioasă". Referenta nu înțelegea cum era posibil „[...]să lași un an și jumătate o țară nouă alipită ca Basarabia – fără comitet pentru că nu poți găsi nici un suflet curat basarabean care să-ți dea concursul?" (Discursul 1922, 11). Potrivit Alexandrinei Cantacuzino, vinovaţi de situaţia creată se făceau George Mârzescu, ministru al sănătăţii publice, muncii şi ocrotirii sociale (26 aprilie 1922 - 30 octombrie 1923) şi Olga M. Sturdza (Discursul 1922, 22-23). Conflictul a scos la iveală o realitate regretabilă a epocii şi anume ingerinţa factorilor politici în activitatea societăţilor culturale şi de binefacere, fapt care a adus mari deservicii României.

Totuşi, au existat şi oameni de bună-credinţă, care au sprijinit sub diverse forme activitatea regionalei basarabene. La începutul lunii iulie 1918, Corul Mitropolitan din Iaşi intenţiona să dea „două concerte în Chişinău în folosul societăţii", cerând concursul acesteia. Asociaţia a primit cu satisfacţie propunerea şi s-a angajat „a da anunţuri şi a face reclame în jurnale locale."[41] Sumele colectate în urma concertelor din 8 şi 9 iulie, susţinute de Corul Mitropolitan din Iaşi, au fost vărsate în vistieria Societăţii la 25 iulie 1918. Tot atunci s-au predat 600 de lei proveniţi „din serbarea dată de un grup de artişti în ziua de 23 iulie în grădina publică"[42]. Generoşi s-au arătat a fi şi militarii români. Batalionul 10 Vânători a donat regionalei 1000 de ruble[43]. Iar generalul Leonte a oferit 500 de lei anual pentru orfanii din Ruseşti şi Regus[44]. Anume din rândul militarilor va fi ales un viitor preşedinte al regionalei, colonelul dr. Firu Constantinescu (Pentru neam şi ţară f.a., 187). În aceeaşi zi, comitetul era informat despre faptul că, Asociaţiei i-au mai fost puşi la dispoziţie 700 de lei[45]. La 21 februarie 1920, Societatea a primit o donaţie de 30 000 de mii de lei, pentru care îşi exprima „călduroase mulţumiri"[46].

Asociaţia a beneficiat şi de sprijinul autorităţilor civile şi ecleziastice. La 7 decembrie 1918 se aducea la cunoştinţa membrilor decizia Directoratului de Instrucţie de „a trecut în bugetul său plata a 2 învăţătoare şi o conducătoare a grădinei de copii ce funcţionează la [...]orfelinat". Directoratul de Interne mai oferea Societăţii 4000 de lei „rezultatul expoziţiei de astă vară". La îndemnul mitropolitului Moldovei Pimen Georgescu s-au colectat 1000 de lei pentru orfanii de război din Basarabia. Iar la acelaşi apel, iniţiat de arhimandritul Gurie Grosu, s-au strâns puţin peste 117 lei[47]. La nici o lună distanţă, centrala Societăţii „Ocrotirea orfanilor din război" din Iaşi a transferat regionalei Chişinău suma de 20 000 de mii de lei. În scurt timp, jumătate din aceşti bani au fost cheltuiţi pentru acoperirea unor necesităţi stringente[48]. La 11 februarie 1920 regionala deleagă un membru pentru a ridica suma de 18 000 mii de lei alocată de către zemstva judeţului Chişinău, aflată în proces de dizolvare[49]. Donaţia era făcută pentru a determina Societatea sa ia sub aripa sa orfelinatul din s. Mereni, jud. Tighina, care se afla „într-o situaţie foarte rea", copiii fiind prost hrăniţi, „fără supraveghere, fără conducător" şi cu o stare igienică necorespunzătoare[50].

Comitetul director al Asociaţiei a avut şi iniţiative proprii de colectare a resurselor băneşti necesare pentru buna funcţionare a organizaţiei. Pe lângă obişnuitele chete publice[51], un proiect ingenios a fost crearea loteriei Societăţii, administrate de preotul Teodor Petrovici[52]. Reţinem şi intervenţia pe lângă ministrul fără portofoliu (pentru Basarabia), Daniel Ciugureanu, în vederea obţinerii unei subvenţii lunare de zece mii de lei şi schimbarea recipiselor „nevalabile din suma de 20 000 lei acordate orfelinatului din sumele provenite din amenzi"[53].

[41] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 4.
[42] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 8.
[43] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 10.
[44] Se specifica faptul că în aceste localităţi s-au născut Ioan Pelivan şi Gurie Grosu, la vremea respectivă locţiitor de arhiepiscop al Chişinăului şi Hotinului. Doar că Ioan Pelivan s-a născut în s. Răzeni, jud. Lăpuşna, iar Gurie Grosu în s. Nimoreni din acelaşi judeţ.
[45] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 39.
[46] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 40.
[47] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 19 verso.
[48] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 22.
[49] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 36.
[50] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 41.
[51] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 20 verso.
[52] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 30 verso.
[53] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 24.

La rândul ei, Societatea acorda suportul necesar atât copiilor orfani, cât şi persoanelor sau instituţiilor la întreţinerea cărora se aflau. Spre exemplu, la 11 iulie 1918 o fost primită în internat o fetiţă rămasă fără părinţi din cauza bolşevicilor[54]. Cereri de ajutor au mai venit din partea văduvelor de război Zinaida Grau şi Zinaida Lozimskaia, care rămaseră cu trei şi respectiv patru copii. Asociaţia şi-a luat angajamentul de a le ajuta în măsura posibilităţilor, doar după cercetarea stării lor materiale[55]. Atelierul de industrie mică din Chişinău solicita la 21 februarie 1919 „să se accepte în orfelinatul comitetului, orfanii Olga, Ioan, Toader şi Elisabeta Vrabie şi declară că în schimb e gata să primească la cursurile Atelierului copii din orfelinat." Tot atunci, se analiza cererea Anei Cricova, din comuna Străşeni, jud. Chişinău, care dorea să înfieze un copil[56]. La 19 februarie 1920 mama orfanei Calmăţur a primit o pensie din partea regionalei. La vremea respectivă Societatea discuta oportunitatea acordării asistenţei la domiciliu, precum şi crearea unor cantine „unde orfanii să primească hrană zilnică în natură"[57]. Iniţiativele au fost puse în practică, astfel încât până în 1924, 208 873 de orfani din toată România au fost asistaţi în familii, primind „diferite sume de bani, alimente, îmbrăcăminte, burse şcolare, cărţi, rechizite pentru învăţământ". În Basarabia de acest ajutor au beneficiat 9 190 de copii (Pentru neam şi ţară f.a., 182). S-au depus eforturi pentru soluţionarea statutului juridic şi rezolvarea problemei moştenirii averii familiale de către orfani. Mai mult decât atât, la nivel de ţară „s-au instituit 119 640 de tutele". În Basarabia, cu suportul Societăţii, au fost luaţi sub tutelă 19 462 de copii (Pentru neam şi ţară f.a., 183). Către finele anul 1924 regionala Chişinău avea în gestiune 8 orfelinate, cu 784 de copii (430 de băieţi şi 354 de fete) (Pentru neam şi ţară f.a., 165). Prezentăm mai jos o trecere în revistă a aşezămintele conduse de Asociaţie: orfelinate de fete – „Principesa Elisabeta" din jud. Cetatea Albă, „Regina Maria" din Chişinău; orfelinate de băieţi – „Regina Maria" din jud. Cahul, „Ştefan cel Mare" din jud. Bălţi, „Principele Mihai" din jud. Tighina, „Regele Ferdinand I" din Chişinău şi orfelinatul „Olga M. Sturdza" din jud. Tighina. La Cetatea Albă activa o şcoală inferioară de meserii „General Poetaş". Sanatoriile „Gh. Eremiev" din Budachi, judeţul Cetatea Albă şi „Triaj" din Chişinău erau administrate de către Consiliu central al Societăţii (Pentru neam şi ţară f.a., 117 et passim).

Învăţământul din aceste orfelinate era puternic înclinat spre partea practică. Se punea accent pe ştiinţele agricole, tehnice, şi arta menajului. Astfel încât, la atingerea maturităţii orfanii să-şi poată găsi mai uşor un loc de muncă, fapt care le facilita integrarea în societate. Consiliul central al Asociaţiei sublinia că: „[...]în instrucţiunea practică a băeţilor, predomină cultura pământului şi meseriile; în instrucţiunea practică a fetelor, o parte principală ocupă menajul şi îndeletnicirile casnice, utile vieţii de familie." Copiii cu performanţe deosebite erau îndrumaţi către şcoli mai înalte (Pentru neam şi ţară f.a., 170). Munca dascălilor şi a membrilor regionalei basarabene a dat roade frumoase. Sper exemplu, la „Expoziţia agricolă viticolă şi de industrie casnică a Moldovei întregite", ţinută la Iaşi între 23 septembrie şi 30 octombrie 1923, orfelinatele „Ecaterina Teodoroiu" din Ungheni[58] şi „Regina Maria" din Chişinău au fost distinse cu medalii de aur. De o medalie de argint s-a învrednicit orfelinatul „Regele Ferdinand I". În acelaşi an, aşezământul a primit şi o medalia de bronz în cadrul „Expoziţiei de animale de prăsilă şi produsele lor", desfăşurată în jud. Iaşi (Pentru neam şi ţară f.a., 193-197).

În anul 1934, constatându-se faptul că toţi orfanii întreţinuţi de Asociaţie au atins majoratul şi sunt capabili să se integreze în viaţa comunitară, Societatea „Ocrotirea orfanilor din război" se autodizolvă, iar toate imobilele sale[59] sunt transferate către Epitropia Institutelor Şcolare „Gheorghe Mârzescu" (Pârvu 2006).

[54] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 7 verso.
[55] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 14 verso.
[56] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 27 verso-28.
[57] ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 39 verso.

[58] În perioada interbelică localitatea Ungheni intra în componenţa judeţului Iaşi. În cadrul orfelinatului funcţiona şi o şcoală de horticultură.
[59] În 1926 Societatea avea în posesie 42 de imobile, valorând 63 de milioane de lei. Preţul bunurilor inventariate se ridica la suma de 36 milioane de lei (Baiulescu 1926, 1).

Anexe

1. Procese-verbale ale ședințelor „Ocrotirea orfanilor din război”.
Comitetul regional Chișinău.

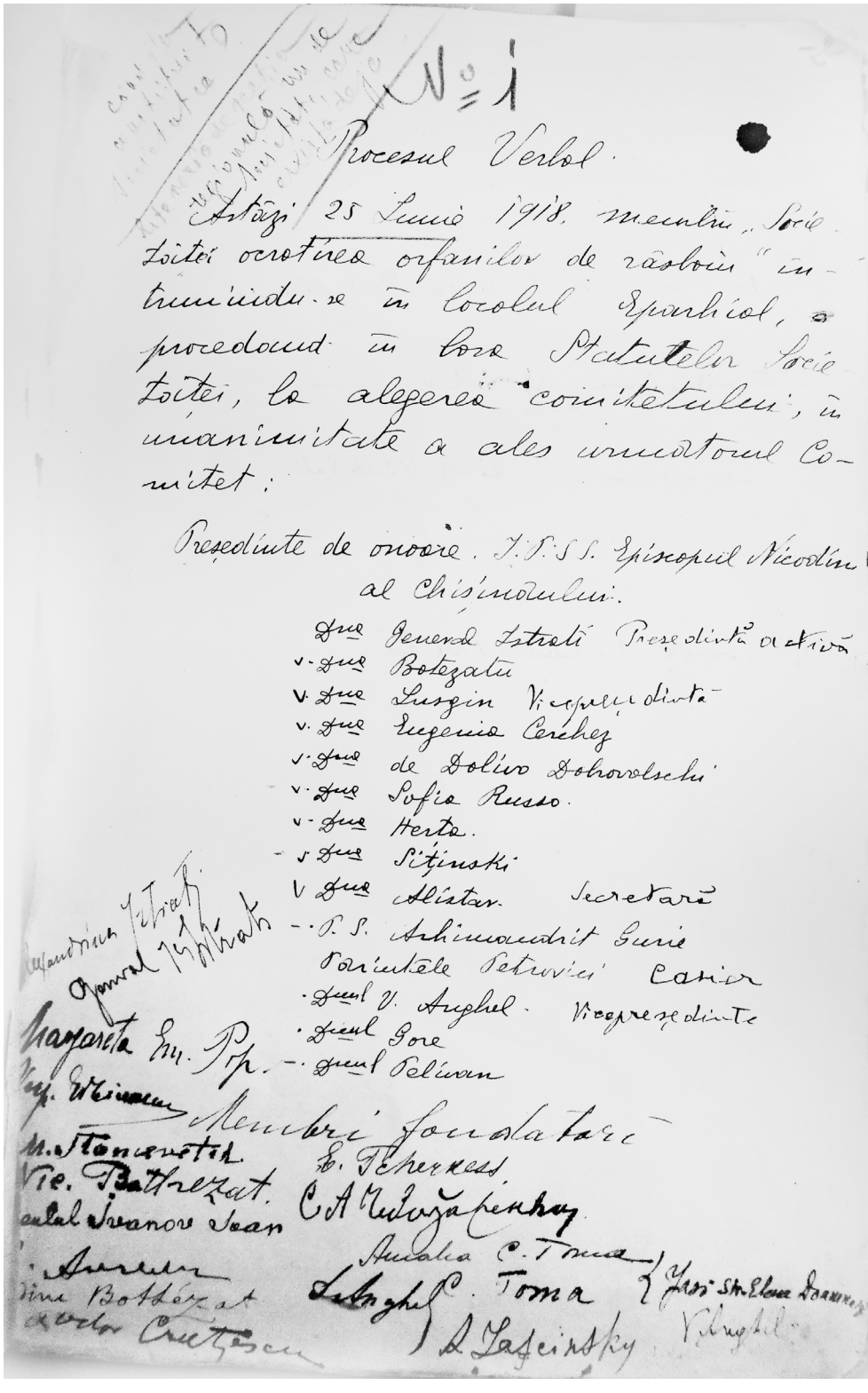

N° 1

Procesul Verbal.

Astăzi 25 Iunie 1918, membrii „Societăţei ocrotirea orfanilor de răsboiu” întruniindu-se în locolul Eparhial, procedând în baza Statutelor Societăţei, la alegerea comitetului, în unanimitate a ales următorul Comitet:

Preşedinte de onoare. I.P.S.S. Episcopul Nicodim al Chişinăului.

Dna Generala Istrati Preşedintă activă
v. Dna Botezatu
v. Dna Lusgin Vicepreşedintă
v. Dna Eugenia Cerchez
v. Dna de Doliro Dobrovolschi
v. Dna Sofia Russo.
v. Dna Herta.
v. Dna Sitinski
v. Dna Alistar. Secretară
P. S. Archimandrit Gurie Pârintele Petrovici Casier
Dnul V. Anghel. Vicepreşedinte
Dnul Gore
Dnul Peliwan

Membri fondatori
E. Petersess
C. A. Nikoraifenkoy
Aucalia C. Toma
C. Toma
D. Lafcinsky

General Istrati
Margareta Sm. Pop.
Maria Weinman
M. Stamenotik
Vic. Battezat.
Anna Botezat
Aurelia Cretescu

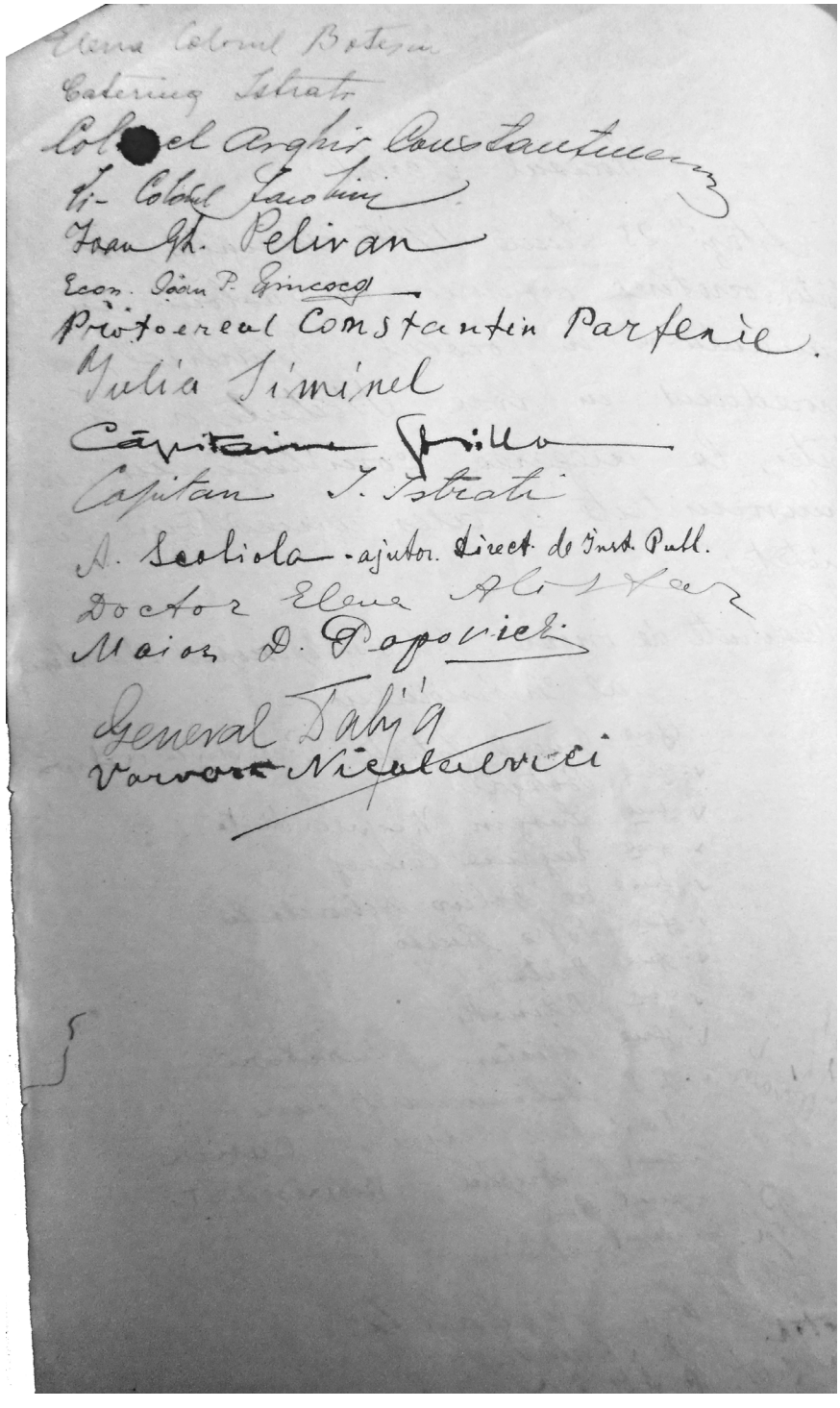
Elena Colonel Botezatu
Catering Istrati
Colonel Arghir Constantinescu
Vi- Colonel Iacobini
Ioan Gh. Pelivan
Econ. Ioan P. Grincoca
Protoereul Constantin Parfenie.
Julia Timinel
Căpitaine Grillo
Căpitan I. Istrati
A. Scoliola - ajutor. Direct. de Inst. Publ.
Doctor Elena Alistar
Maior D. Popovici
General Dabija
Varvara Nicolaievici

b. Procesul-verbal de constituire a comitetului regional Chişinău al Societăţii „Ocrotirea orfanilor din război”. Semnăturile membrilor fondatori (ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 2v).

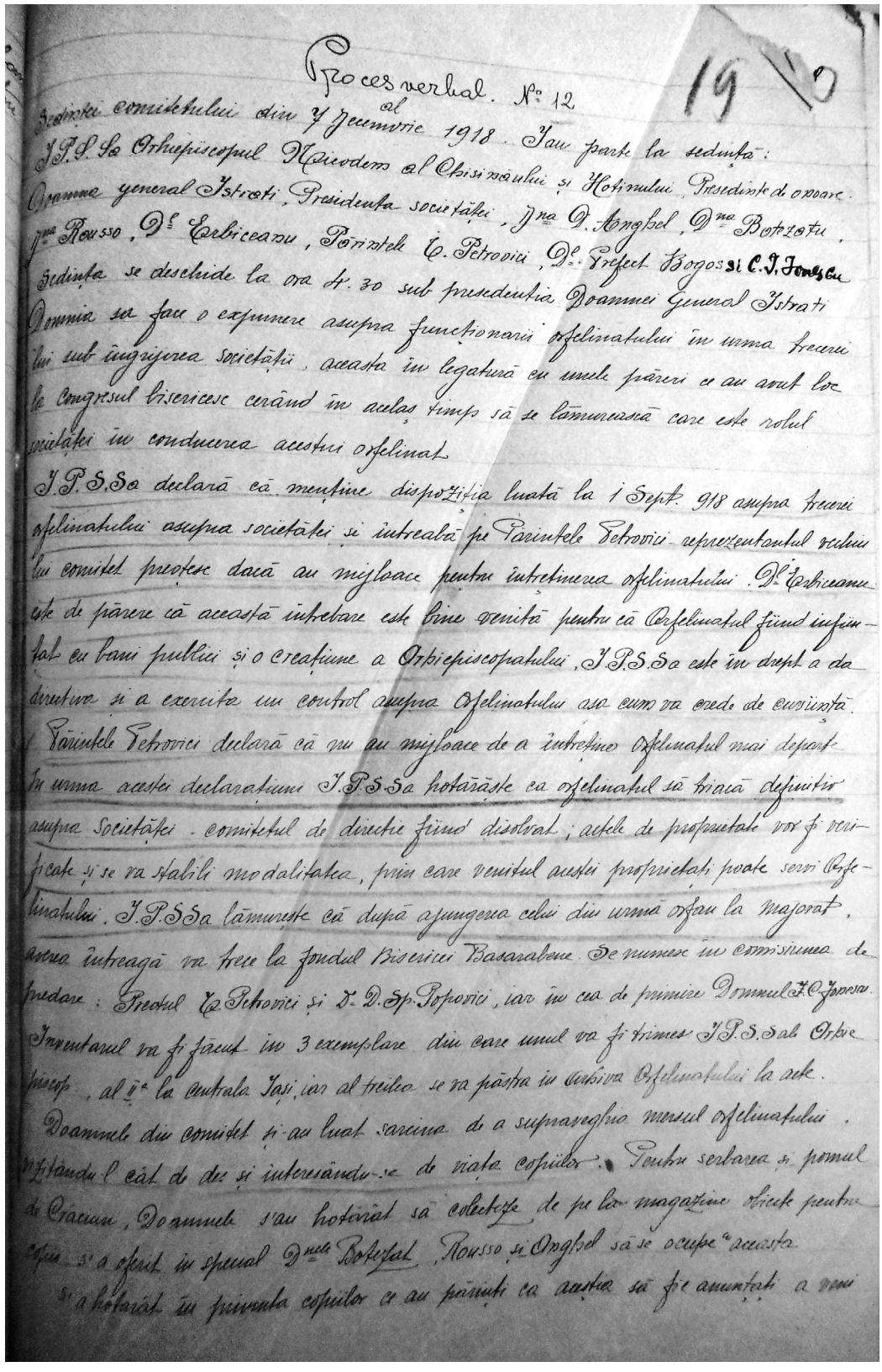

Procesverbal al Ședinței comitetului din 7 Decemvrie 1918. Au parte la ședință: I.P.S. Sa Arhiepiscopul Nicodim al Chișinăului și Hotinului, Președinte de onoare. Doamna general Istrati, Presidenta societății, D-na D. Angsel, D-na Botezatu, D-na Rousso, D-l Erbiceanu, Părintele C. Petrovici, D-l Prefect Bogos și C. I. Ionescu. Ședința se deschide la ora 4.30 sub presedintia Doamnei General Istrati. Doamnia se face o expunere asupra funcționarii orfelinatului în urma trecerii lui sub îngrijirea societății, aceasta în legătură cu unele păreri ce au avut loc la Congresul bisericesc cerând în acelaș timp să se lămurească care este rolul societății în conducerea acestei orfelinat.

I.P.S.Sa declară că menține dispoziția luată la 1 Sept. 918 asupra trecerii orfelinatului asupra societății și întreabă pe Părintele Petrovici reprezentantul vechiu în comitet preotesc dacă au mijloace pentru întreținerea orfelinatului. D-l Erbiceanu este de părere că această întrebare este bine venită pentru că Orfelinatul fiind înființat cu banii publici și o creațiune a Arhiepiscopatului, I.P.S.Sa este în drept a da directive și a exercita un control asupra Orfelinatului aso cum va crede de cuviință. Părintele Petrovici declară că nu au mijloace de a întreține Orfelinatul mai departe. În urma acestei declarațiuni I.P.S.Sa hotărăște ca orfelinatul să treacă definitiv asupra Societății. Comitetul de direcție fiind dissolvat; actele de proprietate vor fi verificate și se va stabili modalitatea, prin care venitul acestei proprietăți poate servi Orfelinatului. I.P.S.Sa lămurește că după ajungerea celui din urmă orfan la majorat, averea întreagă va trece la fondul Bisericii Basarabene. Se numesc în comisiunea de predare: Preotul T. Petrovici și D. D. Sp. Popovici, iar în cea de primire Domnul I. C. Ionescu. Inventarul va fi făcut în 3 exemplare din care unul va fi trimes I.P.S. Sa al Arhiepiscop, al II-lea la centrala Iași, iar al treilea se va păstra în Arhiva Orfelinatului la acte.

Doamnele din comitet și-au luat sarcina de a supraveghia mersul orfelinatului, vizitându-l cât de des și interesându-se de viața copiilor. Pentru serbarea și pomul de Crăciun, Doamnele s'au hotărât să colecteze de pe la magazine obiecte pentru copii și a oferi în special D-nei Botezat, Rousso și Angsel să se ocupe "aceasta și a hotărât în privința copiilor ce au părinți ca aceștia să fie anunțați a veni

c. Procesul-verbal al ședinței comitetului regional Chișinău al Societății „Ocrotirea orfanilor din război” din 7 decembrie 1918. Arhiepiscopul Nicodim Munteanu înștiințează Asociația că își menține decizia de a trece în gestiunea Societății orfelinatul preoțesc. Profesorul C. Ionescu, preotul Teodor Petrovici și intendentul orfelinatului D. Sp. Popovici sunt numiți în comisia pentru inventarierea și predarea bunurilor instituției (ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 19).

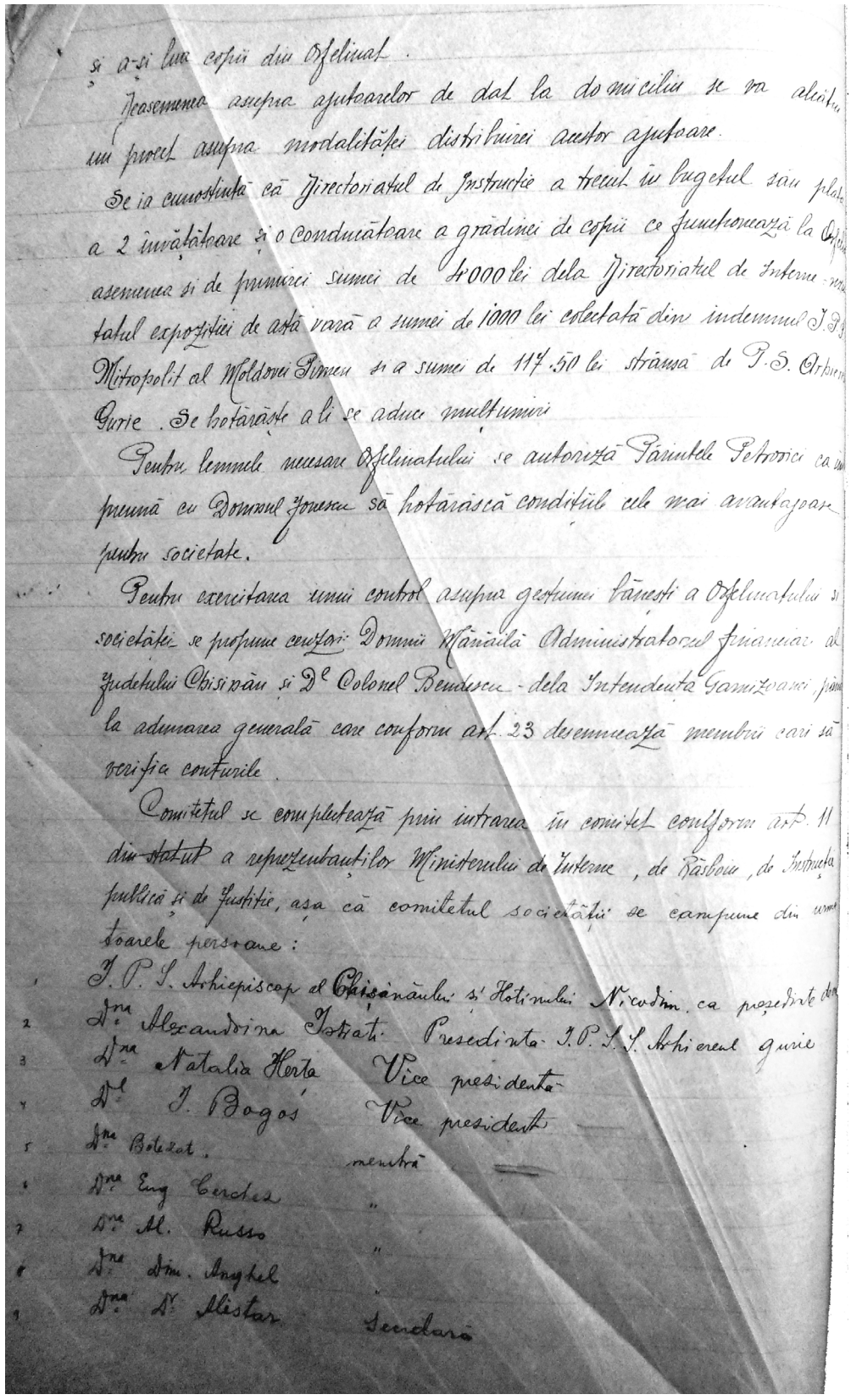

și a-și lua copii din Orfelinat.

Deasemenea asupra ajutoarelor de dat la domicilii se va alcătui un proect asupra modalității distribuirii acestor ajutoare.

Se ia cunoștință că Directoratul de Instrucție a trecut în bugetul său plata a 2 învățătoare și o conducătoare a grădinei de copii ce funcționează la Orfelinat asemenea și de primirea sumei de 4000 lei dela Directoratul de Interne - venitatul expoziției de astă vară a sumei de 1000 lei colectată din indemnul I.P.S. Mitropolit al Moldovei Pimen și a sumei de 117.50 lei strânsă de P.S. Arhiereul Gurie. Se hotărăște a li se aduce mulțumiri.

Pentru lemnele necesare Orfelinatului se autorizează Părintele Petrovici ca împreună cu Domnul Zonescu să hotărască condițiile cele mai avantajoase pentru societate.

Pentru exercitarea unui control asupra gestiunei bănești a Orfelinatului și societății se propune cenzori: Domnii Mănăilă Administratorul financiar al Județului Chișinău și Dl Colonel Bendescu - dela Intendența Garnizoanei pentru la adunarea generală care conform art. 23 desemnează membri cari să verifice conturile.

Comitetul se completează prin intrarea în comitet conform art. 11 din statut a reprezentanților Ministerului de Interne, de Război, de Instrucția publică și de Justiție, așa că comitetul societății se compune din următoarele persoane:

1. I.P.S. Arhiepiscop al Chișinăului și Hotinului Nicodim ca președinte de onoare
2. Dna Alexandrina Istrati Presedinta I.P.S. Arhiereul Gurie
3. Dna Natalia Herta Vice presidentă
4. Dl I. Bogos Vice president
5. Dna Bolezat, membră
6. Dna Eug Cerchez "
7. Dna M. Russo "
8. Dna Dim. Anghel "
9. Dna D. Alistar Secretară

d. În cadrul aceleiași ședințe, se aducea la cunoștința membrilor regionalei hotărârea Directoratul de Instrucție de a-și asuma plata a două învățătoare și administratoarei grădiniței de copii de pe lângă orfelinat. Directoratul de Interne donează Societății 4000 de lei, iar clerul ortodox pune la dispoziția Asociației suma de 1117,50 de lei. Sunt propuși doi cenzori și noi membri în componența comitetului director (ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 19v).

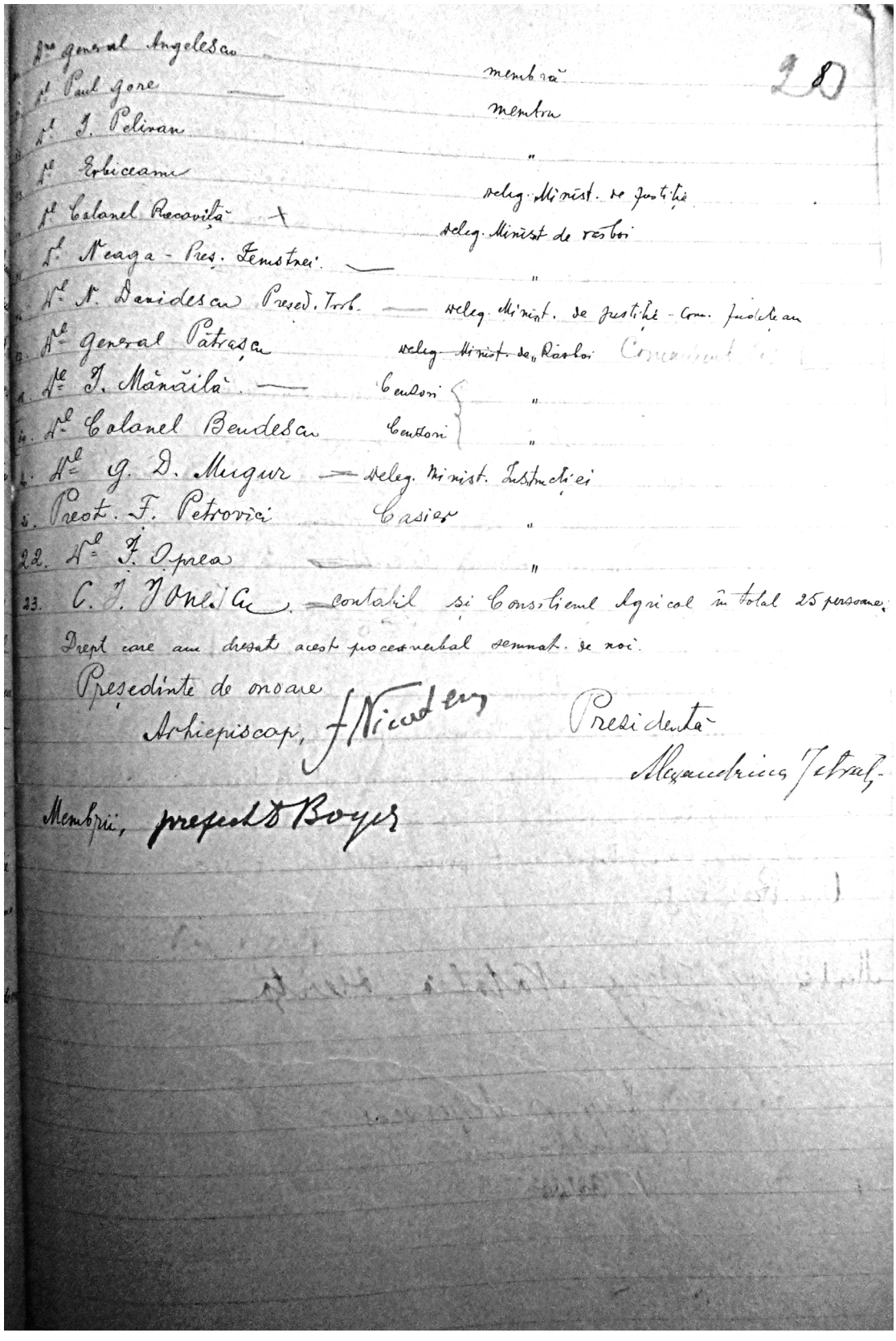

Dr. general Angelescu
Dl. Paul Gore — membru
Dl. I. Peliwan — membru
Dl. Erbiceanu — "
Dl. Colonel Recovița — delег. Minist. de Justiție
Dl. Neaga - Pres. Zemstvei — delег. Minist. de război
Dl. N. Davidescu Pres. Trib. — "
Dl. General Pătrașcu — delег. Minist. de Justiție - Com. Județean
Dl. I. Mănăilă — delег. Minist. de Război Comandant
Dl. Colonel Bendescu — Cenzori "
Dl. G. D. Mirgur — Cenzori "
Dl. Preot. F. Petrovici — delег. Minist. Instrucției
Dl. I. Oprea — Casier "
C. I. Ionescu — contabil și Consiliul Agricol în total 25 persoane.

Drept care am dresat acest procesverbal semnat de noi.

Președinte de onoare
Arhiepiscop, + Nicodim

Președintă
Alexandrina Jetrul

Membrii, prezedt Boyer

20

e. Componența comitetului regional Chișinău al Societății „Ocrotirea orfanilor din război” la 7 decembrie 1918 (ANRM, F. 1410, inv. 1, d. 1, f. 20).

2. Orfelinatele „Ocrotirea orfanilor din război”. Comitetul Regional Chişinău.

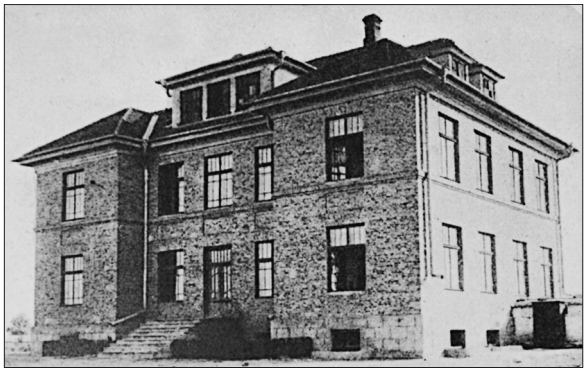

a. Orfelinatul de fete „Principesa Elisabeta” din jud. Cetatea Albă (Pentru neam şi ţară f.a., 117).

b. Orfelinatul de băieţi „Regina Maria” din jud. Cahul (Pentru neam şi ţară f.a., 118).

c. Orfelinatul de băieţi „Ştefan cel Mare” din jud. Bălţi (Pentru neam şi ţară f.a., 119).

e. Orfelinatul de băieţi „Ferdinand I” din Chişinău (Pentru neam şi ţară f.a., 154).

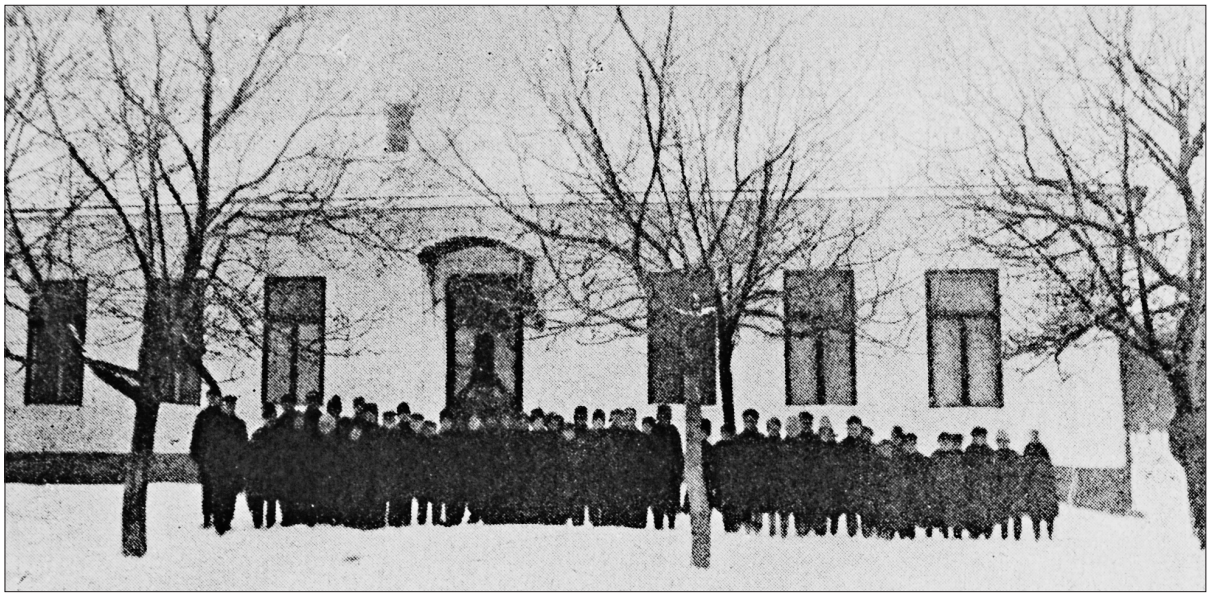

d. Orfelinatul de băieţi „Principele Mihai” din jud. Tighina (Pentru neam şi ţară f.a., 120).

f. Copiii orfelinatului „Olga M. Sturdza” din jud. Tighina (Pentru neam şi ţară f.a., 146).

3. Harta organizării Societăţii „Ocrotirea orfanilor din război” (1917-1924)
(Pentru neam şi ţară f.a., 198).

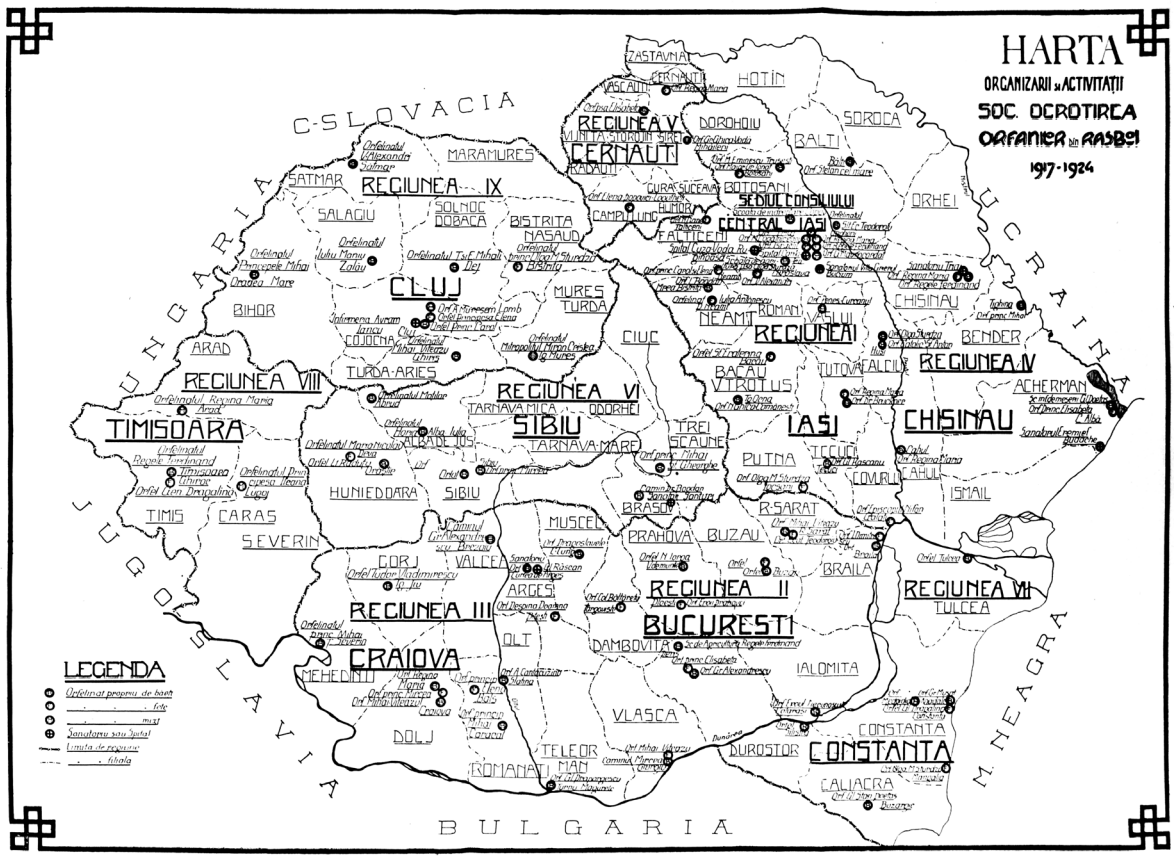

Bibliografie

Baiulescu 1926: M. Baiulescu, Societatea Ocrotirea orfanilor din război. Opt ani de activitate. Cultura Poporului, 144, 18 ianuarie 1926.

Discursul 1922: A. Gr. Cantacuzino, Discursul d-nei Alexandrina Gr. Cantacuzino la Congresul Societăţii „Ocrot. orfanilor din războiu", ţinut la Iaşi în ziua de 25 iunie 1922 (Bucureşti 1922).

Istoria românilor 2003: Istoria românilor, vol. VII, tom. II (coord. Gh. Platon) De la Independenţă la Marea Unire (1878-1918) (Bucureşti 2003).

Pârvu 2006: A. Pârvu, Întâia datorie a unei naţii este recunoştinţa. Jurnalul Naţional, 12 ianuarie 2006. http://jurnalul.ro/timp-liber/casa/intaia-datorie-a-unei-natii-este-recunostinta-30286.html.

Pentru neam şi ţară f.a.: Pentru neam şi ţară. Societatea ocrotirea orfanilor din război 1916-1924 (Oradea, f.a.).

Purici 2012: Şt. Purici, Istoria Basarabiei (Bucureşti 2012).

The Society for the Protection of War Orphans. The Chişinău Regional Committee (1918-1924)

Abstract

After the First World War, in addition to the numerous human and material losses suffered, Romania registered over 360.000 orphans of war. In Bessarabia, 24,142 children remained without one or both parents. Providing for their care and education proved to be a difficult task for the national institutions and charity societies. Among the most influential non-governmental organizations of the time that assumed the noble mission of guardianship these orphans, was the Society for the Protection of War Orphans. This study analyzes the evolution of the Chişinău Regional Committee of the Society for the Protection of War Orphans in the first six years of activity.

List of Annexes:

Annex 1. Minutes of the meetings of the Chişinău Regional Committee of the Society for the Protection of War Orphans.

a. Minutes on the establishment of the Chişinău Regional Committee of the Society for the Protection of War Orphans.

b. Minutes on the establishment of the Chişinău Regional Committee of the Society for the Protection of War Orphans. Signatures of the founding members.

c. Minutes of the meetings of the Chişinău Regional Committee of the Society for the Protection of War Orphans from December 7, 1918. The Archbishop Nicodim Munteanu notifies the association about upholding the decision on the transfer of the diocesan orphanage to the Society. The teacher C. Ionescu, priest Theodore Petrovici and orphanage intendant D.S. Popovici are appointed to the commission for inventory and transfer of the institution's property.

d. At the same meeting, the members are informed about the decision of the Directorate-General for Education to cover the payment of two teachers and one manager for the administration of the kindergarten belonging to the orphanage. The Directorate-General of Internal Affairs donates to the Society 4,000 lei. The Orthodox clergy puts at the disposal of the association 1117,50 lei. Two censors and new members are proposed for the steering committee.

e. Members of the Chişinău Regional Committee of the Society for the Protection of War Orphans on December 7, 1918.

Annex 2. The orphanages administrated by the Chişinău Regional Committee of the Society for the Protection of War Orphans.

a. The orphanage for girls „Princess Elisabeth" in Cetatea Albă County.

b. The orphanage for boys „Queen Marie of Romania" in Cahul County.

c. The orphanage for boys „Stefan the Great" in Bălţi County.

d. The orphanage for boys „ Prince Michael" in Tighina County.

e. The orphanage for boys „ Ferdinand I" in Chişinău.

f. The children of the orphanage „Olga M. Sturdza" in Tighina County.

Annex 3. The organizational structure of the Society for the Protection of War Orphans (1917-1924).

Общество по защите детей-сирот войны. Кишиневский региональный комитет (1918-1924 гг.)

Резюме

После I мировой войны, в дополнение к многочисленным человеческим и материальным потерям, в Румынии было зарегистрировано более 360 000 сирот войны. В Бессарабии 24 142 ребенка остались без одного или обоих родителей. Обеспечение их воспитания и образования оказалось трудной задачей для государственных учреждений и благотворительных обществ. Среди наиболее значительных неправительственных организаций того времени, которые взяли на себя благородную миссию по опеке сирот, было Общество по защите детей-сирот войны. Данное исследование анализирует развитие Кишиневского регионального комитета Общества по защите детей-сирот войны за первые шесть лет его деятельности.

Список приложений:

Приложение 1. Протоколы заседаний Кишиневского регионального комитета Общества по защите детей-сирот войны.

a) Протокол об учреждении Кишиневского регионального комитета Общества по защите детей-сирот войны.

b) Протокол об учреждении Кишиневского регионального комитета Общества по защите детей-сирот войны. Подписи членов-учредителей.

c) Протокол заседания Кишиневского регионального комитета Общества по защите детей-сирот войны от 7 декабря 1918 года. Архиепископ Никодим Мунтяну уведомляет ассоциацию об оставлении в силе решения о передаче епархиального сиротского приюта в собственность общества. Профессор К. Ионеску, священник Теодор Петрович и интендант сиротского приюта Д. С. Попович назначаются в комиссию по инвентаризации и передаче имущества учреждения.

d) На том же заседании члены регионального комитета информируются о решении Генеральной дирекции по образованию об обеспечении жалования двум учительницам и заведующей детским садом при сиротском приюте. Главное управление внутренних дел жертвует обществу 4000 леев. Православное духовенство предоставляет ассоциации сумму в размере 1117 леев 50 банов. Предлагаются кандидатуры двух ревизоров и новых членов в состав руководящего комитета.

e) Состав Кишиневского регионального комитета Общества по защите детей-сирот войны на 7 декабря 1918 года.

Приложение 2. Приюты Кишиневского регионального комитета Общества по защите детей-сирот войны.

a) Приют для девочек „Принцесса Елизавета” (Аккерманский уезд).

b) Приют для мальчиков „Королева Мария” (Кагульский уезд).

c) Приют для мальчиков „Штефан чел Маре” (Бельцкий уезд).

d) Подопечные приюта для мальчиков „Принц Михай” (Бендерский уезд).

e) Приют для мальчиков „Фердинанд I” в г. Кишинёве.

f) Подопечные приюта „Ольга М. Стурдза” (Бендерский уезд).

Приложение 3. Организационная структура Общества по защите детей-сирот войны (1917-1924).

28.08.2013

Mihail Iliev, Universitatea din Oradea, str. Universităţii, nr. 1, RO-410191 Oradea, România, e-mail: mihu_el@yahoo.com

ORGANE DE STAT PENTRU PROBLEMELE CULTELOR ÎN URSS ÎN PERIOADA INTERBELICĂ (1918-1940)

Nicolae Fuştei

Sfârşitul secolului XX se caracterizează prin sporirea interesului faţă de religii, prin creşterea influenţei acestora asupra politicii, economiei şi relaţiilor interetnice. La mijlocul anilor '70 ai secolului XX s-a dovedit că absolutizarea tendinţelor de iluminare şi secularizare este netemeinică şi a dat faliment. Religia iarăşi îşi spune cuvântul în politică, economie, cultură, trezind interesul cel puţin în două aspecte de bază: ca implicare politică activă în lumea secularizată şi ca renaştere a spiritualităţii „pierdute" în urma „secularizării" lumii (Антес 2001, 3). În acest context, relaţiile dintre statul sovietic şi culte devine un subiect care trezeşte tot mai mult interesul cercetătorilor. Este ştiut că multe arhive până nu de mult nu erau accesibile cercetătorilor, din acest motiv şi problema nu este pe deplin elucidată. Sunt cunoscute mai multe încercări de editare a actelor normative referitoare la activitatea cultelor în perioada cercetată. În Ucraina, prima încercare de sistematizare a actelor legislative care reglementau relaţiile statului cu Biserica a fost culegerea de hotărâri şi circulare cu note explicative ale departamentului „pentru lichidare" a Comisariatului Justiţiei „Biserica şi statul", editată de către Comisariatul de Justiţie al RSSU (Церковь 1922, 22). Aceeaşi problemă s-a aflat în vizorul cercetătorilor ucraineni ca C. Golbert şi Iu. Liubinski (Любинский, Гольберт 1926, 34), G. Jeleznogorski (Железногорский 1925), N. Krasikov (Красиков 1967, 25), I. Suhopliuev (Сухоплюев 1929, 47), V. Boşko (Бошко 1917, 24), Ia. Burov (Буров 1918, 16) ş.a. În Federaţia Rusă, de sistematizarea legislaţiei despre culte au fost preocupaţi mai mulţi cercetători, printre care P. Diakonov (Дьяконов 1926), M. Fioletov (Фиолетов 1924) ş.a. Sunt deosebit de valoroase comentariile profesorului P. Ghiduleanov la legislaţia referitoare la separarea Bisericii de stat, făcute din prisma concepţiei bolşevice despre libertatea conştiinţei (Гидулянов 1926).

După preluarea puterii în stat, bolşevicii au început realizarea programului partidului faţă de religie. Documentul principal al acestui program devenise decretul „Despre separarea Bisericii de stat şi a şcolii de Biserică", prin care se schimbase statutul juridic al tuturor cultelor, inclusiv al Bisericii Ortodoxe, document prin care cultele au fost lipsite de statutul de persoană juridică.

De acum înainte, puterea de stat recunoştea doar grupele de credincioşi, acestea puteau primi în arendă de la autorităţile locale edificii şi case de rugăciune.

După adoptarea decretului „Despre separarea Bisericii de stat şi a şcolii de Biserică", urma să fie organizate anumite structuri de stat pentru realizarea acestuia în viaţă. Pentru aceasta, la 6 (18) aprilie 1918, pe lângă Comisariatul Justiţiei a fost instituită o Comisie interdepartamentală (Межведомственная комиссия при Наркомюсте) (Жарков, Ливцов, Лепилин 2007, 157). În componenţa Comisiei au fost incluşi reprezentanţii Comisariatelor Poporului: Justiţiei, Afacerilor Interne, Finanţelor şi Învăţământului, la fel şi reprezentanţii bisericilor Ortodoxă, Romano-catolică, Greco-catolică, Lipoveană ş.a. (Приказчикова 2009, 42). În fruntea acestei Comisii a fost numit Vladimir Bonci-Bruevici. La acel moment, se vehicula ideea despre necesitatea formarii chiar a unui comisariat special pentru problemele religiilor. Însă nu a fost să fie.

Pe data de 8 mai 1918 această comisie a fost desfiinţată de către Consiliul Comisarilor Poporului, care a poruncit Comisariatului Justiţiei să se ocupe de „problemele religioase". La rândul său, în cadrul Comisariatului Justiţiei s-a hotărât că această funcţie să fie pusă pe seama departamentului VIII în frunte cu P.A. Krasikov, jurist de profesie. Sub conducerea lui, în conformitate cu instrucţiunile acestuia se realiza confiscarea obiectelor de preţ bisericeşti, la fel şi distrugerea

bisericilor, persecutarea clericilor, profanarea moaştelor ş.a.1

Sediul instituţiei se afla la Kremlin. Noul departament, format de curând, mai este cunoscută şi cu numele de „lichidator" (ликвидационный). Denumirea reiese din sarcina principală care a fost pusă pe seama lui – de lichidare a vechilor relaţii dintre stat şi Biserică, aşa cum funcţionau acestea din perioada presovietică. Chiar în prima adresare către deputaţii muncitorilor, ţăranilor şi soldaţilor erau formulate sarcinile departamentului: „să unească eforturile organelor sovietice locale din RSFSR în direcţia instaurării noilor relaţii dintre stat şi culte..." (Фабинский 2008, 6).

În noua instituţie au fost angajaţi specialişti din fostele structuri similare din trecut, la fel şi unii clerici care s-au lepădat de preoţie, printre care Mihail Galkin, membrul Sinodului Ivan Şpiberg, dar şi persoane de alte confesiuni: Mihail Reisner, Solomon Moghilevski, Alexandr Evtiheev ş.a.

Din primele zile ale existenţei sale, departamentul VIII a fost nevoit să înfrunte o serie de greutăţi în activitatea sa. Dările de seamă din teritoriu ne arată că nu în toate regiunile au fost înfiinţate structuri similare pentru traducerea în viaţă a decretului. Nu toţi au înţeles rostul acestor instituţii confundându-le cu vechile Consistorii. La aceasta se mai adăugă şi greutăţile create de războiul civil şi de foamete.

Activitatea departamentului VIII trezea nemulţumirea multor, în primul rând a reprezentanţilor cultelor. Colaboratorii departamentului erau agresivi în discuţiile cu reprezentanţii clerului. De curând a devenit cunoscută corespondenţa dintre departament şi Biserica Ortodoxă Rusă, ţinută de către Nikolai Kuznețov, juristul Patriarhiei. Acesta susţinea că instituţia dată „încearcă să îndreptăţească amestecul autorităţilor locale în problemele religioase şi nu pătrunde în esenţa problemelor". În răspunsurile oficiale, colaboratorii departamentului foloseau expresii „urâte şi denigratoare, pe care mai bine să nu le repetăm aici pentru a nu întrista credincioşii şi să nu trezim atitudini negative faţă de puterea sovietică..." (Фабинский 2008, 6).

Este interesant să amintim că chiar şi unele instituţii sovietice nu „ardeau" de dorinţa să asculte de indicaţiile departamentului. În această ordine de idei, este semnificativ cazul cu tipărirea calendarului bisericesc pentru anul 1920. Patriarhia a editat un calendar pe hârtie de calitate bună într-un tiraj mare. Colaboratorii departamentului au adresat o interpelare la „Ţentropeceati", cine le-a permis tipărirea calendarului. Au primit un răspuns care, desigur, nu i-a satisfăcut: „Atâta timp cât nici un decret al SNK (Consiliul Comisarilor Poporului) nu a interzis religia, cultul şi predica, nu ne considerăm în drept să interzicem astfel de publicaţii cum ar fi calendarul bisericesc..." (Фабинский 2008, 6).

Nemulţumirea faţă de activitatea departamentului VIII a dus la reorganizarea acestuia. În 1922 asupra departamentului plana chiar pericolul de a fi desfiinţat. Însă adresarea personală a lui Krasikov către Lenin a salvat instituţia, schimbându-i-se doar numele, devenind departamentul V.

Deşi departamentul continua să joace un rol important în relaţiile dintre stat şi culte, funcţiile lui deseori erau preluate de alte instituţii. Cu timpul se evidenţiază prioritatea organelor de forţă CK (ЧК) şi NKVD (НКВД) în rezolvarea problemelor ce ţin de culte. Însă departamentul „lichidator" nu se lăsa bătut. Încă în anul 1919 în paginile ziarului „Pravda" a demarat o polemică între conducătorul departamentului şi adjunctul preşedintelui VCK Martin Laţis, susţinut de şeful său Felix Dzerjinski, care afirma că „politica bisericească trebuie realizată de VCK, nu de altcineva". La 30 noiembrie 1920 Krasikov îi scrie lui Lenin: „Linia mea... este diferită de linia VCK..." (Фабинский 2008, 6).

După ce a fost desfiinţat departamentul V al Comisariatului pentru Justiţie, la 25 august 1924 p Prezidiul VȚIK entru examinarea cererilor, adresărilor, plângerilor „pe motive religioase" a organizat pe lângă Preşedintele VȚIK un Secretariat pentru afacerile cultelor în frunte cu P.G. Smidovici.

Pe lângă examinarea plângerilor credincioşilor despre închiderea caselor de rugăciune, revizuirea acordurilor de dare în folosinţă a edificiilor de cult, Secretariatul mai consulta autorităţile locale în cele mai grele probleme ale legislaţiei despre culte, analiza situaţia religioasă în ţara întreagă şi pe regiuni informând Prezidiul VȚIK, formula propuneri pentru îmbunătăţirea legislaţiei despre culte.

[1] Multiple mărturii pot fi luate din revista „Революция и церковь", din ziarul „Безбожник" şi alte publicaţii.

P.G. Smidovici încerca să concentreze în mâinile sale toate sforile „politicii bisericeşti pe linia sovietică". În adresarea către diferite departamente ale VȚIK el menţiona: „Departamentul cultelor, pe care îl conduc, examinează toate dosarele ce ţin de culte şi ia hotărâri de sine stătător ori prezintă referate la VȚIK" (Шкурин 2005).

La începutul verii din 1925, primul Congres al şefilor departamentelor administrative guberniale şi regionale din toată Rusia iniţiază hotărârea „Cu privire la traducerea în viaţă a separării Bisericii de stat în ceea ce ţine de dispoziţiile administrative" („По проведению отделения церкви от государства в части, касающейся административных распоряжений"). În care, printre altele, se stipula şi ideea despre „înaintarea către instanţele legislative superioare a cererilor pentru înfiinţarea unei instituţii centrale pentru problemele separării Bisericii de stat"[2]. Astfel se dorea înfiinţarea unui organ de nivel unional. În scurt timp se include în joc aşa-numita „comisie religioasă" („религиозная комиссия") de pe lângă CC al PC(b), iar mai târziu ȚIK şi SNK al URSS.

Funcţiile unei astfel de instituţii au fost preluate de Comisia pentru separarea Bisericii de stat, prescurtat Comisia antireligioasă (Антирелигиозная комиссия), fondată pe data de 13 octombrie 1922 prin Hotărârea Biroului Organizatoric al CC al PC (b)R şi întărită de către Biroul politic la 19 octombrie al aceluiaşi an (Архивы 1997, 319-320), cărui îi şi era supusă. Fondarea acestei Comisii avea ca scop lupta cu organizaţiile religioase şi, în primul rând, cu cea mai influentă – Biserica Ortodoxă Rusă. Comisia Antireligioasă (CA) a fost organizată ca şi un organ secret, din acest motiv nu figurează în calitate de instanţă, pentru elaborarea politicii antireligioase a statului. Izvorul principal pentru istoria acestei instituţii sunt procesele-verbale ale Comisiei antireligioase, care o perioadă îndelungată erau secretizate. Accesul la aceste protocoale a foste deschis la sfârşitul anilor '80 - începutul anilor '90 ai secolului trecut[3].

Comisia Antireligioasă se pare că a avut un prototip şi anume comisia antibisericească de pe lângă Departamentul de Agitaţie (Агитпропотдела) al CC (АГО ЦК) la începutul anilor '20 ai secolului XX, care este pomenită în documentele din iulie 1921 (Савельев 1991, 35). Comisia a fost instituită pentru coordonarea activităţilor antireligioase în ţară şi includea un mare număr de cinovnici din colegiul Departamentului de Agitaţie al CC, comitetului de partid din Moscova, departamentul VIII (de lichidare) al Comisariatului de Justiţie, CC al comsomolului, Comisariatului educaţiei ş.a. Secretar al acestui organ în perioada martie-august 1921 este Em. Iaroslavski. Atenţia principală Comisia o acorda propagandei, însăşi Comisia, fiind influenţată de preşedinte încerca să joace rolul de centru metodologic pentru propagandă antireligioasă, aprobând planurile de editare a broşurilor, foilor volante, placardelor, referatelor instructive antireligioase ş.a.

Articolul lui Lenin „Despre importanţa ateismului militant" („О значении воинствующего материализма") a pus capăt practicii diletante pe tărâmul antireligios. Lenin considera că propaganda antireligioasă trebuie să atingă nivelul „ateismului militant": „Avem oficii, sau cel puţin instituţii de stat care se ocupă cu acest lucru. Însă acest lucru se face foarte lent, foarte nesatisfăcător" (Ленин 1970, 25).

Comisia Antireligioasă întrunea un număr mare de reprezentanţi ai tuturor organelor superioare ale puterii de stat şi juca un rol cheie la soluţionarea majorităţii absolute a problemelor din domeniul relaţiilor statului cu organizaţiile religioase. Pentru conducerea de partid această direcţie era deosebit de importantă. În acest context sunt semnificative cuvintele lui I.V. Stalin, spuse într-o discuţie cu o delegaţie a muncitorilor americani, din 9 septembrie 1927: „Partidul nu poate fi neutru în privinţa prejudecăţilor religioase, va face propagandă împotriva acestor prejudecăţi, deoarece aceasta este unul din principalele mijloace de luptă cu influenţa clerului reacţionar, care susţine clasele exploatatoare şi predică supunerea faţă de aceste clase. Oare am reprimat noi clerul reacţionar? Da, l-am reprimat. Rău este că încă nu a fost lichidat de tot" (Сталин 1949, 50).

Poziţia Comisiei Antireligioase faţă de Biserica Ortodoxă Rusă se schimba în funcţie de cursul politic şi de forţele din Biroul Politic al partidului. În prima etapă (1922 - prima jumătate a 1923),

[2] Documentul este puţin cunoscut. Pentru prima oară a fost publicat în 1989 de către V.I. Garajda, directorul Institutului Ateismului Ştiinţific de pe lângă CC al PCUS.

[3] Ca urmare a acestei desecretizări au apărut mai multe lucrări consacrate Comisiei Antireligioase: Савельев 1991, 143-155; Савельев 1993, 164-216; Алексеев 1991; Алексеев 1992; Васильева 1993; Васильева, Горинов 1993; Одинцов 1994; Шкаровский 1995; Кривова 1997; Крапивин 1999; Петров 2004; Кашеваров 2005; ş.a.

statul încerca să dea Bisericii „lovitura decisivă”, după expresia lui V.I. Lenin, „să învăţăm acest public (clerul - N.F.) astfel, ca pentru câteva zeci de ani pe viitor, nici să nu gândească la vreo împotrivire” (Архивы 1997, 13). Acest atac „cavaleresc” era dirijat de către L.D. Troţki. În condiţiile unei lupte crâncene Secretarul general al CC al PC(b)R Stalin a hotărât să-l îndepărteze pe Troţki de la conducerea lucrărilor antireligioase. După aceasta vine aşa-numitul „NEP religios”. Schimbarea raportului de forţe, când foştii aliaţi vremelnici deveneau duşmani, pe fondalul „lichidării elementelor slabe ale liberalismului”, lupta cu devierile de dreapta la formularea tezelor despre înăsprirea luptei de clasă pe măsura înaintării spre socialism a condus la înăsprirea relaţiilor cu Biserica. „Nep-ul religios” a luat sfârşit la hotarul între anii 1925-1926 şi s-a soldat cu o politică administrativ-represivă. Spre sfârşitul anilor 1920 şi începutul anului 1930 ţara se mai afla în război civil, pentru putere era important să înfrângă organizaţiile religioase, în primul rând Biserica Ortodoxă Rusă, să-i slăbească importanţa internaţională. Era evident că aşa-numitele cincinale ateiste (безбожные пятилетки) nu aveau sorţi de izbândă, de aceea era necesar să se traducă în viaţă represiuni masive de către OGPU sub conducerea nemijlocită a Secretariatului CC. Toate acestea au fost pregătite de către Comisia antireligioasă.

În componenţa CA intrau reprezentanţii Aghitprop-ului, Comisariatului de justiţie, al afacerilor externe, pentru învăţământ ş.a. Comitetul Executiv Central (ВЦИК); într-o măsură mai mare era reprezentat GPU (din noiembrie 1923 – OGPU). O corespondenţă activă cu Comisia antireligioasă poartă comisarul afacerilor externe G.V. Cicerin, care deseori participa la şedinţele acesteia. Comisia se interesa şi de relaţiile internaţionale şi interortodoxe ale Bisericii Ortodoxe Ruse.

Din componenţa Comisiei, în diferite perioade, au făcut parte astfel de personalităţi de vază sovietice: Em. Iaroslavski, A.V. Lunacearski, V.P. Menjinski, P.G. Smidovici, V.D. Bonci-Bruevici, P.A. Krasikov, G.V. Cicerin, N.V. Krzlenko, M.M. Litvinov, Ia.S. Agranov, A.A. Soliţ, I.I. Skvorţov-Stepanov, N.K. Narimanov şi alţi conducători de partid şi de stat.

Strategia şi tactica Comisiei era determinată de V.I. Lenin, N.I. Buharin, L.D. Troţki, L.V. Kamenev, G.E. Zinoviev, I.V. Stalin, F.E. Dzerjinski, L.M. Kaganovici, A.I. Rîkov (Савельев 1991, 34).

Unele misiuni erau propuse consultanţilor, care uneori erau admişi la şedinţele Comisiei în calitate de invitaţi şi experţi. Printre aceştia (în jur de 80 de persoane) pot fi întâlnite nume destul de cunoscute: Deribas, Flerovski, Brihnicev, Brojdo, Karahan, Peters, Bergavinov, Krupskaia, Lebedev-Poleanski, Hataevici, Dimanştein (Савельев 1991, 34).

Comisia antireligioasă se întrunea în şedinţe de două ori pe săptămână în cabinetul lui M.I. Kalinin (Савельев 1991, 35).

Sarcinile Comisiei antireligioase au fost determinate încă de plenara lărgită a partidului din 1921, hotărârile căreia nu au fost publicate nici în colecţiile oficiale de documente de partid. La lucrările Comisiei a participat nemijlocit V.I. Lenin. Acesta a redactat referatul lui Em. Iaroslavski, citit în cadrul plenarei, dar a participat şi la redactarea textului hotărârii. În această hotărâre se stipula: „Sarcina acestei activităţi este ca în locul viziunii religioase asupra lumii să punem sistemul ştiinţific comunist dezvoltat, care vizează toate întrebările, la care masele de ţărani căutau răspunsurile în religie” (Ярославский 1933, 161).

Pe data de 19 martie 1921, Lenin se adresează cu o scrisoare foarte dură către V. M. Molotov şi membrii Biroului Politic al PC(b) din Rusia, în care cere ca să fie învăţat minte clerul în aşa mod ca „pentru zeci de ani în viitor nici măcar să nu se gândească la vreo rezistenţă” (Известия 1993, 193). Este evident că activitatea diletantă a Comisiei antireligioase de pe lângă CC nu satisfăcea acestor cerinţe. Astfel că în locul acesteia a fost creată alta, dar cu acelaşi nume. Pe 15 mai 1922, Troţki scrie o scrisoarea „strict secretă” către toţi membrii Biroului Politic al CC, în care aduce învinuiri ziarelor „Pravda” şi „Izvestia” că nu înţeleg ce se petrece în Biserică şi în jurul ei.

Pe data de 13 octombrie 1922, în şedinţa Biroului de organizare al CC al PC(b)R este prezentat referatul preşedintelui Agitprop-ului CC A.S. Bubnov despre organizarea Comisiei antireligioase (Известия 1993, 194). Peste câteva zile, mai precis la 19 octombrie cu participarea lui V.I. Lenin la şedinţa Biroului Politic al CC al PC(b)R este aprobată decizia pentru instituirea Comisiei şi se aprobă în prealabil componenţa acestei Comisii (Ленин 1970, 692). Este curios faptul că deşi hotărârea despre instituirea Comisiei a fost luată la 19 octombrie, unii cercetători consideră că ea îşi

începe activitatea în septembrie 1922, deoarece procesul-verbal nr. 1 al acesteia este datat cu 27 septembrie 1922 (Савельев 1991, 36).

Practic, Comisia antireligioasă, reglementa spaţiul religios, numărul de biserici, moschei, case de rugăciune, determina măsura de intimidare şi corupere a ierarhiei bisericeşti.

În prima şedinţă Comisia a discutat următoarele probleme:

1. Despre grupările VȚU (Conducerea Supremă a Bisericii – e vorba de schisma „reînnoitorilor"): a) să fie introdus în VȚU episcopul Evdochim de Bojnegorodsk; b) să fie amplificat curentul stângist; c) grupările „Biserica vie" (Живая церковь) şi „Biserica renaşterii" (Церковь возрождения) să nu fie comasate ci să fie atrase către curentul stângist.
2) Despre tipărirea cererii lui Antonin în ziarul „Pravda", nr. 217. Să i se propună tov. Krasikov să preîntâmpine redacţia ziarului „Pravda" să nu mai publice articole cu tematica mişcărilor religioase fără acordul din partea Comisiei.
3) Despre răspândirea sectanţilor. Să fie trecută prin Comisie deportarea baptiştilor. Iscălitura: E. Tucikov" (Савельев 1991, 37).

Ultimul proces-verbal al Comisiei este cel cu nr. 118 din 4 noiembrie 1929 la care au participat: Iaroslavski, Krasikov, Stukov, Kuznețov, Ikrianistova şi Dronin. În cadrul şedinţei au fost examinarea demersurilor clericalilor cu privire la editarea calendarelor religioase pentru anul 1930 (Tucikov). S-a hotărât de a refuza aprobarea editării calendarelor, despre ce să fie anunţat Glavnauka pentru a da indicaţiile necesare...

Toate cele 118 protocoale ale Comisiei începeau cu menţiunea „strict secret".

În puţinele cazuri când în articolele autorilor sovietici şi celor străini, care menţionează despre existenţa unei astfel de Comisii, aceasta este numită antibisericească sau antireligioasă. De fapt, denumirea oficială a acesteia în perioada 1922-1928 era – Comisia pentru realizarea separării Biserici de stat de pe lângă CC la PC(b)R (Комиссия по проведению отделения церкви от государства при ЦК РКП(б), iar din 13 iunie 1928 până la 17 noiembrie 1929 – Comisia antireligioasă pe lângă Biroul Politic al CC al PC(b) (Антирелигиозная комиссия при Политбюро ЦК ВКП(б) (Савельев 1991, 38).

În mai puţin de 8 ani au fost examinate 842 de subiecte legate de politica partidului şi statului faţă de organizaţiile religioase, discutate diferite proiecte ale directivelor cu tematică religioasă şi propagarea ateismului, erau pregătite materiale pentru congresele partidului şi plenarele CC, se trimiteau dispoziţii pe adresa diferitor instanţe şi organizaţii, se elaborau planuri pentru propaganda ateismului militant.

Pe data de opt august 1929 are loc şedinţa lărgită a Biroului Politic al CC al partidului, la care au fost invitaţi şi membrii Comisiei: Tuvikov, Kriniţki, Kosarev, Smidovici, Putinţev împreună cu preşedintele Iaroslavski. Referatul despre lichidarea tuturor religiilor în URSS a fost citit de Iaroslasvki. La şedinţă s-a luat hotărârea ca în decurs de o săptămână să se elaboreze o rezoluţie finală, cu aprecierea situaţiei religioase în ţară. În hotărâre se stipula că religia „cu dogmele, morala, sărbătorile, ritualurile sale, este o forţă ideologică contrarevoluţionară, care este folosită de elementele antisovietice pentru a împiedica colectivizarea, întrecerea socialistă... conduce la subminarea puterii de apărare a ţării..." (Савельев 1991, 44). În scurt timp după plenară a fost trimisă o directivă specială a Comisiei în care organizaţiile religioase erau declarate forţe contrarevoluţionare care activează în legalitate, şi influenţează masele populare (Бордюгов, Козлов 1988, 12). Prin această directivă practic s-a dat ordin pentru persecutarea credincioşilor şi clerului rămas în viaţă.

Luând în consideraţie că raioanele Republicii Moldova din stânga Nistrului, erau pe atunci parte componentă a Ucrainei, ar fi binevenit să vedem care era situaţia în Ucraina.

Pe data de 19 mai 1920 la consfătuirea preşedinţilor şi conducătorilor comitetelor executive regionale şi judeţene din Ucraina, preşedintele Departamentului Central pentru Înregistrarea Actelor Stării Civile (ZAGS) de pe lângă Comisariatul Justiţiei I.V. Suhopliuev a venit cu ideea de a organiza o structură care ar conduce realizarea separării Biserici de stat[4]. La momentul iniţial acest lucru s-a pus pe seama subdiviziunilor generale ale comitetelor executive (общим подотделам отделов управления исполкомов) (Силантьев 1998, 16). Din iunie 1920 Sovnarkomul din RSSU a delegat

[4] În Ucraina, decretul despre separarea Bisericii de stat şi a şcolii de Biserică a fost adoptat cu un an mai târziu decât în Rusia, la 19 ianuarie 1919 (Декрет 2003, 49-50).

această funcţie Comisariatului Justiţiei. Instrucţiunea Comisariatului Justiţiei din 10 noiembrie 1920 concretiza funcţiile organului de justiţie în sfera dată. În regiuni şi raioane cu această problemă urmau să se ocupe sectoarele de justiţie împreună cu conducerea departamentelor organelor executive. Departamentele de justiţie din regiuni aveau dreptul să organizeze pe loc comisii pentru realizarea decretului despre separarea Biserici de stat. În sfera de activitatea acestor comisii mai intra şi explicarea cetăţenilor a necesităţii reformei religioase, realizarea în viaţă a măsurilor pentru naţionalizarea averilor bisericeşti, extragerea registrelor metricale şi confiscarea mijloacelor băneşti de la parohii, preîntâmpinarea cazurilor de nesupunere din partea credincioşilor. În fruntea departamentului pentru separarea Bisericii de stat de pe lângă Comisariatul Justiţiei din RSSU a fost numit I. Suhopliuev. De supravegherea activităţii organizaţiilor religioase în Ucraina se ocupau organele administraţiei de stat: de la sovietele săteşti până la VUȚVK (Всеукраинский центральный исполнительный комитет). Dacă în RSFSR credincioşii depuneau cereri şi plângeri la Secretariatul pentru afacerile cultelor de pe lângă VȚIK, în Ucraina credincioşii se adresau cu problemele ce ţin de domeniul religiilor la Prezidiul VUCIK prin intermediul Comisariatului Afacerilor Interne.

Dacă în RSFSR Biserica a fost lipsită de statutul de persoană juridică prin decretul din 22 ianuarie 1918, apoi în Ucraina organizaţiile religioase de-iure un anumit timp au mai păstrat acest statut, practic până la 1 august 1920, când CC al PC)(b)U adoptă hotărârea „Despre armonizarea practicii legislative din RSSU şi RSFSR în privinţa separării Bisericii de stat" ("О согласовании законодательной практики УССР и РСФСР по вопросам отделения Церкви от государства) (Виноградская, Рогожин 1980, 111-117).

Organizaţiile religioase în RSSU erau considerate drept asociaţii particulare şi puteau fi formate de un număr nu mai mic de 20 de persoane, iar din iulie 1923 nu mai puţin de 50 de persoane, deşi pentru celelalte asociaţii se prevedea un număr doar de 10 persoane ca membri fondatori (Гидулянов 1926, 127-128).

În conformitate cu hotărârea VUȚIK din 1 noiembrie 1922 nici o organizaţie religioasă nu putea funcţiona fără ca să fie înregistrată la organele de stat. Începând cu anul 1923 credincioşi erau obligaţi să accepte statutele elaborate de autorităţi.

Pentru o mai bună implementare a decretului despre separarea Biserici de Stat, prin hotărârea VUȚIK din 6 martie 1922 departamentele de lichidare de la Comisariatul Justiţiei au fost trecute la Comisariatul Afacerilor Interne – NKVD. Potrivit paragrafului 1 al Statutului Ministerului Afacerilor Interne al RSSU, aprobat de către VUȚIK şi Guvernul Ucraine, la 20 martie 1924, acest comisariat se ocupa de realizarea în viaţă a legislaţiei despre separarea Biserici de stat, înregistra şi aproba statutele organizaţiilor şi asociaţiilor necomerciale, şi înregistra actele de stare civilă (Силантьев 1998, 104).

Slujitorii cultelor erau lipsiţi de o serie de drepturi.

În conformitate cu nota explicativă a NKVD din Ucraina, din 15 februarie 1924, erau considerate „slujitori ai cultelor" persoanele care participă nemijlocit la îndeplinirea anumitor funcţii religioase sau administrează ritualuri religioase pe motiv profesional (episcopii, preoţii, diaconii) (Красиков 1967, 10).

În conformitate cu Constituţia RSSU din 1919, articolul 21, monahii şi clericii bisericilor şi cultelor erau lipsiţi de dreptul de vot pasiv şi activ (Конституция 1920, 11).

La 10 septembrie 1924, prin hotărârea VUȚIK şi a Consiliului Comisarilor Poporului din RSSU, este modificat articolul 21 din Constituţie, care stipula de acum că „monahii şi monahiile, slujitorii tuturor cultelor, membrii consiliilor de conducere a organizaţiilor religioase şi soţiile acestora nu pot alege nici să fie aleşi". Dar prin hotărârea VUȚIK din 14 ianuarie 1925 membrilor clerului li s-a redat drepturile electorale (Силантьев 1998, 119).

Exista şi o procedură specială prin care clericii şi monahii puteau să se „întoarcă la o viaţă obştească sănătoasă". Pentru început preotul urma să anunţe în ziarul local că se leapădă de slujirea Bisericii, apoi urma o cerere către comitetul executiv despre lepădare de preoţie şi solicitarea drepturilor de alegător. Organele administrative locale transmiteau cererea pentru o hotărâre definitivă comisiei electorale superioare"[5].

[5] Щербань Н., Правовой аспект регуляции церковно-государственных отношении в Украине в 1921-1929 годах, http://www.sahoioij.ru/content/view/927/35/index.html accesat pe 7.06.2013.

În Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească înregistrarea şi reglementarea problemelor cultelor erau puse pe seama Departamentului administrativ (Adminotdel) al NKVD, dar şi a Comitetelor executive raionale. Astfel, după cum atestă documentele de arhivă, statutele comunităţilor religioase erau înregistrate fie la Departamentul administrativ al NKVD[6], fie la departamentele administrative ale Comitetelor executive raionale[7].

O comisie similară cu cea Antireligioasă din RSFSR a fost creată şi în Ucraina, parte componentă a căreia erau raioanele din viitoarea RASSM.

Pe data de 4 aprilie 1922, la Harkov pe lângă CC al PC(b) din Ucraina a fost creată Comisia Antireligioasă, care, prin analogie cu cea din RSFSR urma să devină coordonatorul principal al luptei antireligioase în Ucraina (VAK – Всеукраинская Антирелигиозная Комиссия)[8].

Ulterior au fost formate secţii de propagandă antireligioasă (comisii antireligioase) pe lângă comitetele executive regionale. Comisiile antireligioase locale aveau ca sarcină controlul asupra activităţii organelor de conducere ale organizaţiilor care traduceau în viaţă politica religioasă a statului, supravegheau implementarea liniei politice referitor la organizaţiile religioase, informau despre situaţia religioasă în teritorii, studiau influenţa politică a acestora asupra populaţiei, în special asupra tineretului.

Comisia a fost organizată ca un organ secret, astfel că activitatea acesteia mult timp era păzită de ochii lumii. Activitatea Comisiei se desfăşura pe două direcţii: în primul rând – lupta cu biserica şi clerul propriu-zis şi, în al doilea rând, lupta împotriva oricăror manifestări ale conştiinţei religioase. În scurt timp comisii antireligioase sunt organizate pe lângă comitetele regionale, iar subdiviziuni ale acestora apar şi pe lângă comitetele raionale al PC(b)U. Ca rezultat, în teritorii începe campania pentru confiscarea obiectelor de preţ bisericeşti, închiderea bisericilor ş.a. În consecinţă anume activitatea VAK a fost cea care a dus la apariţia schismelor în biserică. În Ucraina: Biserica Sinodală Ucraineană (înnoitorii), Biserica Sinodal-Episcopală Ucraineană şi alte. VAK fiind un organ secret, accesul la documentele şi procesele-verbale comisiei era limitat. Era interzisă luarea de notiţe din procese-verbale sau copierea documentelor pentru a fi transmise altor persoane, nu se permitea nici măcar să se facă trimitere la documentele Comisiei (Силантьев 1998, 105).

După formarea Comisiei Antireligioase din Ucraina este adoptată hotărârea nr. 75 §17 din 19 iunie 1925 al CC al PC(b) din Ucraina, prin care comitetele regionale de partid sunt obligate să formeze Comisii Antireligioase.

Din componenţa acestor comisii făceau parte: Secretarul regionalei de partid, şeful departamentului de agitaţie şi propagandă, şeful OGPU din regiune. Cu drept consultativ din Comisie intrau şeful departamentului administrativ şi şeful departamentului cultelor[9].

În competenţa Comisiei intrau următoarele probleme:

1. Coordonarea activităţii organizaţiilor care promovează politica bisericească. Monitorizarea promovării corecte în viaţă a politicii faţă de diferite grupări bisericeşti;
2. Informarea despre situaţia religioasă din regiune. Studierea şi înregistrarea mişcărilor religioase (ducerea contului comunităţilor religioase, influenţa acestora asupra credincioşilor, metodele de lucru, fizionomia politică a comunităţilor);
3. Monitorizarea traducerii în viaţă a directivelor Comisiei Antireligioase din toată Ucraina.[10]

În conformitate cu directivele Comisiei Antireligioase din toată Ucraina (BAK) Comisia regională din RASSM în lunile august – octombrie ale aceluiaşi an urma să realizeze următoarele măsuri:

1. Efectuarea unui sondaj selectiv referitor la situaţia religioasă în cinci localităţi din RASSM;
2. Studierea influenţei politice a organizaţiilor religioase asupra populaţiei;

[6] Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova, în continuare AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 822, ff. 13-19. „Устав зарегестрирован в Центральной Междуведомственной Комиссии по регистрации уставов частных обществ и Союзов при НКВД АМССР", AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 822, ff. 13-19.

[7] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 822, ff. 25-44. «Устав зарегестрирован 1 ноября 1925 года, № 35 в Адмминотделе при Анаьевском РИКЕ (общины Вознесенской села Липецкое, Ананьевского района».

[8] В Харькове создали Всеукраинскую антирелигиозную комиссию (1922), 4 апреля 91 год назад, http://www.calendarium.com.ua/v_harkove_sozdali_vseukrainskuyu_antireligioznuyu_komissiyu_1922, accesat 31.05.2013.

[9] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 70, f. 56.

[10] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 70, f. 56.

3. Contabilizarea numărului sectanţilor;
4. Revizuirea componenţei conducătorilor departamentelor cultelor;
5. Studierea mişcării religioase în rândurile tineretului[11].

Comisia Antireligioasă din RASSM funcţiona în conformitate cu directivele primite de la Comisia Antireligioasă Centrală din Ucraina.

De fapt, în RASSM, încă la 23 ianuarie 1925, la biroul regionalei de partid s-a discutat problema organizării unei Comisii Antireligioase şi a Cercului Antireligios Central, care urmau să se ocupe de propaganda antireligioasă[12]. Comisia din RASSM se întrunea de două ori pe lună, joia la ora 10 dimineaţa. Protocolul nr. 1 al şedinţei acesteia datează cu 11 februarie 1925[13].

După cum arată documentele de arhivă, Comisia era preocupată în special de controlul asupra sectanţilor. Spre exemplu, la 2 iunie 1925, de la Kiev este trimisă o directivă în care se solicită controlul asupra înregistrării obligatorie atât a sectelor mistice cât şi a celor raţionaliste; concomitent se propune unirea comunităţilor mici în unele mai mari, dar numai în cazul când conducerea sectei a căzut sub influenţa organelor corespunzătoare. La înfiinţarea uniunilor sectare trebuie să fie primită aprobarea din partea Comisiei Antireligioase din toată Ucraina[14]. Controlul asupra înregistrării obligatorii a comunităţilor religioase şi formarea uniunilor comunităţilor de sectanţi să fie folosit la maximum pentru infiltrarea aparatului de informatori şi monitorizarea numărului precis a mişcării sectante în regiune.[15]

În 1924 este emisă dispoziţia nr. 32/c NKVD din RSSU prin care se prevede luarea la evidenţă a tuturor slujitorilor cultelor. Scopul principal al acestui document era controlul şi reglementarea activităţi anumitor curente religioase. În RASSM nu au fost traduse în viaţă prevederile acestei circulare în 1924, de aceea aici nu a fost luate la evidenţă slujitorii cultelor, şi nici nu a fost luată sub control migrarea din loc în loc a conducătorilor mişcărilor religioase.[16]

De aceea la 1 aprilie 1925, adjunctul împuternicitului GPU din RSSU pe lângă revcomul RASSM Kornev se adresează cu o scrisoare nr. 878/c către preşedintele Comitetului Revoluţionar regional cu un raport în care propune să fie adoptată o hotărâre obligatorie pentru înregistrarea slujitorilor cultelor, călugărilor şi tuturor celor care trec din loc în loc, stipulând că traducerea în viaţă a circularei NKVD din RSSU nr. 32/c şi a hotărârii Comitetului executiv regional Odesa nr. 177 ar permite realizarea în viaţă a controlului şi reglementării conducerii mişcărilor religioase[17].

Deseori Comisiile Antireligioase locale comiteau abuzuri faţă de comunităţile religioase. Lucrul acesta a fost sesizat şi de Comisia Antireligioasă Centrală, care la 31 iulie 1925 emite o scrisoare circulară cu nr. 14 prin care aduce la cunoştinţa Comisiilor regionale că acestea sunt obligate să trimită hotărârile lor cu motivări Comisiei Antireligioase Centrale din Ucraina prin linia administrativă a aparatului NKVD şi să nu întreprindă nici o mişcare înainte de a primi răspunsul tot prin intermediul aparatului administrativ al NKVD. În aceeaşi circulară sunt stipulate ce fel de informaţii trebuie trimise în caz că o comunitate religioasă urma să fie lichidată sau să i se refuze dreptul de a folosi casa de rugăciune:

1. Numărul de case de rugăciune din localitatea dată, câte comunităţi pretind să folosească aceeaşi casă de rugăciune;
2. Informaţie exactă asupra orientării fiecărei comunităţi religioase şi numărul membrilor acesteia;
3. Motivele pentru care a fost reziliat contractul de folosinţă a casei de rugăciune.

La sfârşitul circularei se recomandă Comisiei Antireligioase din RASSM să se conducă de aceste indicaţii pentru a evita nemulţumirile din partea credincioşilor[18].

Pe data de 7 ianuarie 1928, biroul pentru minorităţi naţionale de pe lângă Comitetul regional de partid din RASSM hotărăşte ca să fie înregistraţi toţi slujitorii cultelor, predicatorii ş.a. veniţi în RASSM din alte localităţi şi nu doar cei autohtoni. După cum aflăm din scrisoarea cu nr. 513-s din 14 februarie 1928 a Comisarului Afacerilor Interne Zelemţerescu, adresată biroului pentru minori-

[11] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 70, f. 56.
[12] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 337, f. 5.
[13] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 341, ff. 1-2
[14] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 337, f. 12.
[15] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 337, f. 12.
[16] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 337, f. 8
[17] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 337, f. 8.
[18] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 337, f. 15

tăţi naţionale a regionalei de partid, această indicaţie a fost întocmai îndeplinită de către NKVD[19].

VAK în Ucraina şi-a încetat activitatea în anul 1929, odată cu Comisia Antireligioasă din RSFSR.

După aceasta dată, pentru controlul asupra respectării legislaţiei cultelor puterea sovietică organizează diferite instituţii speciale. Printre acestea este Comisia pentru afacerile cultelor religioase pe lângă Prezidiul ŢIK al URSS (1929-1938), primul organ central al puterii sovietice menit să reglementeze relaţiile dintre stat şi cultele religioase (Носова 2009, 113). Aceasta a activat în anii 1930 – perioada de cea mai crudă şi agresivă politică antireligioasă, în timpul „socialismului de cazarmă" cu un minimum de drepturi personale pentru cetăţenii URSS (Советов 2007, 382, 384). De aceleaşi probleme erau preocupate şi structurile de forţă GPU şi NKVD.

Comisia pentru afacerile cultelor religioase pe lângă Prezidiul VŢIK al URSS (Комиссия по вопросам религиозных культов при Президиуме ЦИК СССР) a fost condusă la început de P.G. Smidovici, iar după moartea acestuia, din mai 1935, de către P.A. Krasikov (Сосковец 2008, 162-163).

Comisia a fost instituită prin hotărârea Prezidiului VŢIK din 8 aprilie 1929 pentru „examinarea diferitor probleme legate de activitatea organizaţiilor religioase, elaborarea circularelor pentru comitetele executive locale despre necesitatea respectării cu stricteţe a hotărârii aprobate de Prezidiul VŢIK din 8 aprilie 1929 „Despre organizaţiile religioase" şi pentru luarea de măsuri necesare în vederea respectării legilor şi regulilor la impozitarea slujitorilor cultelor religioase" (Постановление 1996, 250-261).

Unii cercetători împart Comisia în două instituţii, Comisia pentru afacerile cultelor pe lângă Prezidiul VŢIK al RSFSR (1929-1934) şi alta care purta acelaşi nume, doar că funcţiona pe lângă Prezidiul ŢIK al URSS (1934-1938) (Одинцов 1991, 37-63; Медведев 1997, 83-121).

De fapt, este vorba de aceeaşi instituţie, cărei în 1934 i se atribuie prerogative noi care au transformat-o dintr-o instituţie republicană în una unională, după cum deseori repeta P. A. Krasikov în referate şi dări de seamă (Кочетова 2011, 155-169).

[19] AOSPRM, F. 49, inv.1, d. 1303, f. 1.

După lichidarea Comisiei Antireligioase în noiembrie 1929, Comisia pentru afacerile cultelor a luat asupra sa şi funcţia de propagandă antireligioasă, despre ce era datoare să prezinte dări de seamă în adresa CC al partidului.

În 1930 a fost lichidat Comisariatul Afacerilor Interne (NKVD) al RSFSR şi Comisariatele de Interne ale republicilor autonome, astfel că examinarea dosarelor referitoare la cultele religioase au fost puse tot pe seama Comisiei pentru culte pe lângă Prezidiul VŢIK, iar pe loc, pe seama prezidiului ŢIK al republicilor unionale, comitetelor executive şi sovietelor (Кочетова 2011, 155-169).

Statutul de funcţionare a Comisiei în calitate de organ al Prezidiului VŢIK „în funcţiile căruia intra conducerea şi supravegherea implementării corecte în viaţă a politicii partidului şi guvernului în domeniul aplicării legislaţiei cultelor...", a fost adoptat în 1931 (Постановление 1931, 248-249). Tot atunci au fost determinate şi sarcinile puse pe seama Comisiei, printre care „elaborarea şi examinarea preliminară a proiectelor actelor legislative şi hotărârilor în probleme din domeniul cultelor religioase" (Постановление 1931, 248).

În activitatea legislativă a Comisiei se evidenţiază trei feluri de acte normativ-juridice: hotărâri, circulare şi instrucţiuni. Acestea la rândul lor au stat la baza altor acte normative emise de ŢIK al URSS în domeniul religiilor.

Eforturile Comisiei de a conlucra şi a se apropia de Comitete Executive ale republicilor unionale în vederea elaborării unor poziţii comune în domeniul religiilor nu s-a soldat cu rezultatele aşteptate (Советов 2007, 406-407). Din aceste motive Comisia de mai multe ori s-a adresat în Prezidiul ŢIK al URSS cu propunerea de accelerare pentru editarea legislaţiei sovietice unionale despre culte, să fie elaborată o instrucţiune referitor la utilizarea caselor de rugăciune şi toate acestea să fie publicate într-un buletin special (Кочетова 2011, 156). Pentru a urgenta apariţia acestui buletin, Comisia în şedinţa din 28 ianuarie 1936 chiar a sistat examinarea unor dosare trimise din RSS Ucraineană şi RSS Bielorusă ce ţineau de închiderea caselor de rugăciune, până la adoptarea legislaţiei unionale despre culte şi a Statutului Comisiei unionale (Кочетова 2011, 159).

Însă partidul avea alt punct de vedere. În timp ce Comisia pleda pentru elaborarea unei legislaţii unionale despre culte, activul de partid insis-

ta „asupra necesităţii lichidării totale a legislaţiei despre culte” (Советов 2007, 410), inclusiv a hotărârii VȚIK şi Consiliului Comisarilor Poporului din RSFSR „Despre organizaţiile religioase” din 1929. În zadar Krasikov se pronunţa împotriva opiniei că „cu religia s-a sfârşit, că de religie se ţin doar moşnegii şi bătrânele”, în zadar pleda pentru elaborarea legislaţiei unionale despre culte şi perfecţionarea celei republicane, pentru că la 16 aprilie 1938 prin hotărârea Sovietului Suprem al URSS, Comisia pentru afacerile cultelor pe de lângă Prezidiul ȚIK al URSS a fost desfiinţată (Кочетова 2011, 155-160).

Din acel moment de problemele religiilor era preocupat departamentul 13 al NKVD, care se ghida în activitatea de apreciere a politicii oficiale a organizaţiilor religioase de ideea că acestea sunt duşmani ai socialismului şi sistemului sovietic, iar clerul este o forţă contrarevoluţionară vădită sau camuflată.

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, politica faţă de organizaţiile religioase s-a schimbat radical. Situaţia internă şi externă a obligat guvernul să iniţieze un dialog în primul rând cu Biserica Ortodoxă Rusă. Urma să se înfiinţeze un organism prin care conducerea ţării ar putea să realizeze politica religioasă.

Normalizarea relaţiilor Stat-Biserică apare pe agenda zilei odată cu începutul războiului, când s-a ajuns la ideea de a forma o instituţie specială abilitată să ţină legătura între stat şi Patriarhia Moscovei. O astfel de organizaţie devine Consiliul pentru problemele Bisericii Ruse, înfiinţat prin hotărârea Consiliului Comisarilor Poporului în august 1943 (denumirea completă a instituţiei era – Consiliul pentru Problemele Bisericii Ortodoxe Ruse de pe lângă Consiliul Comisarilor Poporului). Prin aceeaşi hotărâre, în fruntea Consiliului este numit G. Karpov, şcolit în cadrul serviciilor speciale.

Din cele relatate mai sus am putea trage unele concluzii.

În perioada interbelică în URSS existau trei grupe de instanţe preocupate de activitatea cultelor:

Prima grupă era constituită din instanţele preocupate de partea tehnică a realizării legislaţiei sovietice despre culte; aceste instanţe erau împuternicite să înregistreze sau să scoată de la înregistrare comunităţile religioase, să dea în folosinţă cultelor case de rugăciune, biserici şi alte edificii, sau să rezilieze contractele de dare în folosinţă a acestora (departamentele cultelor pe lângă organele executive republicane, regionale sau raionale);

Grupa a doua o constituiau instituţiile care elaborau politica religioasă a statului, examinau actele legislative care urmau să fie adoptate de instanţele legislative, dictau organelor executive anumite hotărâri referitor la înregistrarea sau lichidarea comunităţilor religioase (Comisia interdepartamentală de pe lângă Comisariatul Justiţiei (1918); Departamentul VIII al Comisariatului Justiţiei (1918-1922); Comisia Antireligioasă (1922-1929);

A treia grupă de instanţe deţineau ambele prerogative: înregistrau şi scoteau de la înregistrare organizaţiile religioase, adoptau acte legislative cu privire la activitatea cultelor (Comisia pentru afacerile cultelor pe lângă Prezidiul VȚIK al RSFSR (1929-1934) şi alta care purta acelaşi nume, doar că funcţiona pe lângă Prezidiul ȚIK al URSS (1934-1938); Consiliile Comisarilor Poporului: unionale şi republicane, Sovietele Supreme: unionale şi republicane (1938-1943).

După cum vedem, în perioada interbelică în URSS era o mare diversitate în ceea ce priveşte instanţele care implementau politicile religioase ale statului, ceea ce conducea la abuzuri faţă de culte. Abia în anul 1943 s-a încercat unificarea instanţelor responsabile pentru relaţiile dintre stat şi culte, când a fost creat Consiliul pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse pe lângă Consiliul Comisarilor Poporului din URSS şi în 1944 Consiliul pentru problemele cultelor religioase pe lângă Consiliul Comisarilor Poporului din URSS.

Bibliografie

Алексеев 1991: В.А. Алексеев, Иллюзии и догмы (Москва 1991).

Алексеев 1992: В.А. Алексеев, «Штурм небес» отменяется? Критические очерки по истории борьбы с религией в СССР (Москва 1992).

Антес 2001: П. Антес, Религии современности. История и вера (Москва 2001).

Архивы 1997: Архивы Кремля. Политбюро и Церковь. 1922-1925 гг., книга 1 (Новосибирск 1997).

Бордюгов, Козлов 1988: Г. Бордюгов, В. Козлов, Трагедия чрезвычайщины. В: Литературная газета, 12 октября 1988.

Бошко 1917: В. Бошко, Отделение церкви от государства (Киев 1917).

Буров 1918: Я. Буров, Что означает закон о свободе совести и отделении церкви от государства? (Подробное, постатейное рассматривание декрета о свободе совести с приложением самого декрета). Изд. 2-ое (Москва 1918).

Васильева 1993: О.Ю. Васильева, Русская Православная Церковь и советская власть в 1917-1927 годах. Вопросы истории 8, 1993, 40-50.

Васильева, Горинов 1993: О.Ю. Васильева, М.М. Горинов, «Не стесняясь никакими средствами». Материалы Комиссии ЦК РКП (б) по вопросам отделения церкви от государства. Октябрь—декабрь 1922 г. Исторический архив 2, 1993, 76-89.

Виноградская, Рогожин 1980: С. Виноградская, А. Рогожин, Всеукраинский Центральный Исполнительный комитет в первые годы советской власти (1917-1920 гг.) (Харьков 1980).

Гидулянов 1926: П. Гидулянов, Отделение церкви от государства в СССР. Полный сборник декретов, ведомственных распоряжений и определений Верховного суда РСФСР и вторых советских республик: УССР, БССР, ЗСФСР, Узбекской и Туркменской ССР (Москва 1926).

Декрет 2003: Декрет Тимчасового робітничо-селянського уряду України «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» 22 січня 1919 р. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ, 2 (21) 2003, 49-50.

Дьяконов 1926: Л.П. Дьяконов, Советские законы о церкви (Ленинград 1926).

Жарков, Ливцов, Лепилин 2007: М.А. Жарков, В.А. Ливцов, А.В. Лепилин, История Орловской епархии (Орел 2007).

Железногорский 1925: Г. Железногорский, Советская власть и церковь (Харьков 1925).

Известия 1990: Известия ЦК КПСС, №4, 1990, 197.

Кашеваров 2005: А.Н. Кашеваров, Православная Российская Церковь и Советское государство (1917-1922). Материалы по истории Церкви, кн. 35 (Москва 2005).

Конституция 1920: Конституция Украинской Социалистической Советской Республики. Утв. Всеукраинским съездом Советов на заседании 10 марта 1919 года и принятая в окончательной редакции Центральным Исполнительным Комитетом на заседании 14 марта 1919 г. (Харьков 1920).

Кочетова 2011: А.С. Кочетова, Роль Комиссии по вопросам религиозных культов при Президиуме (ВЦИК) ЦИК СССР в разработке религиозного законодательства 1930-х гг. Молодой ученый 9, 2011, 155-160.

Красиков 1967: Н. Красиков, Ленинский декрет об отделении церкви вот государства и его международное значение (Ленинград 1967).

Крапивин 1999: М.Ю. Крапивин, Религиозный фактор в социально-политической жизни советского общества (окт. 1917-го - конец 1920-х годов): Дис. ... доктора ист. наук (Санкт-Петербург 1999).

Кривова 1997: Н.А. Кривова, Власть и Церковь в 1922-1925 гг. Политбюро и ГПУ в борьбе за церковные ценности и политическое подчинение духовенства (Москва 1997).

Ленин 1970: В.И. Ленин, Полное собрание сочинений. Издание 5-е, том. 45 (Москва 1970).

Любинский, Гольберт 1926: Ю. Любинский, К. Гольберт, Видокремлення церкви от государства и школы от церкви. Сборник декретов, инструкций и обижникив УССР и СССР, с объяснением подотдела культов при НКВС УССР (Харьков 1926).

Медведев 1997: Н.В. Медведев, Государство и церковь в России (1924-1934 гг.): Дис. ... кандидат исторических наук (Москва 1997), 83-121.

Носова 2009: Е.Б. Носова, Деятельность Совета по делам религиозных культов. В: Вестник Кыргызско-Российского славянского университета, том 9, №5 (Бишкек 2009), 113.

Одинцов 1991: М.И. Одинцов, Государство и церковь (История взаимоотношений. 1917-1938 гг.) (Москва 1991), 37-63.

Одинцов 1994: М. И. Одинцов, Государство и церковь в России. XX век. (Москва 1994).

Петров 2004: С.Г. Петров, Документы делопроизводства Политбюро ЦК РКП(б) как источник по истории Русской Церкви (1921-1925 гг.) (Москва 2004).

Постановление 1931: Постановление Президиума ВЦИК РСФСР «Об утверждении Положения о Постоянной центральной и местных комиссиях по рассмотрению религиозных вопросов» от 30 мая 1931 г. В: Собрание узаконений и распоряжений, №27 (Москва 1931), 248-249.

Постановление 1996: Постановление ВЦИК и СНК РСФСР «О религиозных культах» от 8 апреля 1929 г. В сб.: (Ред. О.Ю. Васильева) Русская православная церковь и коммунистическое государство. 1917-1941. Документы и фотоматериалы (Москва: Библейско-Богословский институт Св. Апостола 1996), 250-261.

Приказчикова 2009: О.Б. Приказчикова, Деятельность Постоянной центральной комиссии по вопросам культив (1929-1938). В: Вестник православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета: История. История Русской Православной Церкви, вып. II, 2(31), 2009, 41-76.

Савельев 1991: С.Н. Савельев, Протоколы антирелигиозных мудрецов. В сб.: Религия и свободомыслие в культурно-историческом процессе (Ленинград 1991), 143-155.

Савельев 1991: С.Н. Савельев, Бог и комисары. Социологические исследования 12, 1991, 35-44.

Савельев 1993: С.Н. Савельев, Бог и комиссары (К истории Комиссии по отделению церкви от государства при ЦК РКП(б) — Антирелигиозной комиссии). В сб.: Религия и демократия (Москва 1993), 164-216.

Силантьев 1998: В. Силантьев, Большевики и Православная церковь в Украине в 20-ое гг. (Харьков 1998).

Советов 2007: М.И. Советов, Советское законодательство о религиозных культах в 20-30-х гг. XX в.: содержание и практика реализации , споры и дискуссии о реформировании его правовой базы. В сб.: Свобода совести: исторический и современный аспекты, вып. 4. Сборник статей (Москва 2007), 382-410.

Сосковец 2008: Л.И. Сосковец, Советы по делам религий как проводники государственной политики в отношении церкви. В сб.: Известия Томского политехнического университета, т. 312, №6 (Томск 2008), 162-163.

Сталин 1949: И.В. Сталин, Собрание сочинений, том. 11 (Москва 1949).

Сухоплюев 1929: И. Сухоплюев, Видокремлення церкви от государства. Сборник законоположений СССР и УССР, инструкций, обижникив и объяснений НКВС УССР (Харьков 1929).

Фабинский 2008: М. Фабинский, Приказано ликвидировать! НГ-Религии 4.06, 2008, 4-6.

Фиолетов 1924: Н. Фиолетов, Церковь и государство по советскому праву (Обзор и комментарий законодательства по вопросам отношения церкви и государства за 1923 и 1924 г.) (Москва-Саратов 1924).

Церковь 1922: Церковь и государство. Сборник постановлений и циркуляров по отделению церкви от государства; отчетов и разъяснений Ликвидационного Отдела НКЮ (Харьков 1922).

Шкаровский 1995: М.В. Шкаровский, Петербургская епархия в годы гонений и утрат 1917-1945 (Санкт-Петербург 1995).

Шкурин 2005: А.В. Шкурин, Антирелигиозная комиссия при ЦК РКП(б) ВКП(б) и ее деятельность по реализации политики Политбюро по отношению к Русской Православной Церкви в 1922-1929 гг. Автореферат дис. ... кандидат исторических наук (Москва 2005). http://www.dissercat.com/content/anti-religioznaya-komissiya-pri-tsk-rkpb-vkpb-i-ee-deyatelnost-po-realizatsii-politiki-politb

Ярославский 1933: Ем. Ярославский, Против религии и церкви (Москва 1933).

The Soviet state bodies, aimed to address the problems of religious denominations in the interwar period (1918-1940)

Abstract

This article is dedicated to the government bodies authorized to implement the religious policy of the Soviet state in the interwar period.

In the interwar period in the USSR, there were three groups of authorities responsible for overseeing the activities of religious denominations.

The first group consisted of bodies concerned with technical implementation of the Soviet legislation on religious cults. They were authorized to register or remove the registration of religious communities, to transmit the building and other structures in the use of religious communities (republican Departments of Cults, provincial or regional executive bodies).

The second group consisted of the institutions that determined the religious policy of the state, considered relevant legislation and resolved questions regarding the registration and liquidation of religious communities (Interdepartmental Commission at the Commissariat of Justice (1918), the 8th Division of the Commissariat of Justice (1918-1922), Antireligious Commission (1922-1929).

The third group included the bodies which had the prerogatives of both of the above groups: registration or de-registration of religious communities, harmonization of legislation concerning religious cults (the Commission for Religious Affairs of the Presidium of the Central Executive Committee of the RSFSR (1929-1934) and the other one, under the same name, which operated under the Presidium of the USSR Central Committee (1934-1938), the Councils of People's Commissars (all-union and republican), and the Supreme Soviets (all-union and republican) (1938-1943)).

In the interwar period in the USSR, there were many bodies responsible for the development and implementation of the religious policy of the state, which led to all sorts of violations and abuses.

Attempt to unify the bodies responsible for the relationship between the state and religious groups was made in 1943, when the Council for Russian Orthodox Church at the Councils of People's Commissars of the USSR was established, and in 1944, when the Council for Religious Denominations, also at the Councils of People's Commissars of the USSR, was formed.

Органы советского государства, занимавшиеся решением проблем религиозных конфессий в межвоенный период (1918-1940 гг.)

Резюме

Эта статья посвящена государственным органам, проводившим в жизнь религиозную политику советского государства в межвоенный период.

В межвоенный период в СССР существовали три группы органов, наблюдающих за деятельностью религиозных конфессий.

В первую группу входили органы, занимавшиеся техническим претворением в жизнь советского законодательства о религиозных культах. Они были уполномочены регистрировать или снимать с регистрации религиозные общины, передавать в пользование религиозных общин здания и прочие сооружения (республиканские Отделы культов, областные или районные исполнительные органы).

Вторую группу составляли учреждения, определявшие религиозную политику государства, рассматривавшие законодательные акты, которые должны были быть приняты законодательными органами, и решавшие вопросы относительно регистрации и ликвидации религиозных общин (Межведомственная комиссия при Комиссариате юстиции (1918 г.), 8-й Отдел Комиссариата юстиции (1918-1922 гг.), Антирелигиозная комиссия (1922-1929 гг.).

Третья группа включала в себя органы, имевшие прерогативы обеих вышеуказанных групп: регистрации или снятия с регистрации религиозных общин, унификации законодательных актов, касавшихся религиозных культов (Комиссия по религиозным делам при Президиуме ВЦИК РСФСР (1929-1934 гг.) и другая, под тем же названием, действовавшая при Президиуме ЦИК СССР (1934-1938 гг.), Советы Народных Комиссаров (союзный и республиканские), а также Верховные Советы (союзный и республиканские) (1938-1943 гг.)).

В межвоенный период в СССР существовало множество органов, отвечавших за разработку и претворение в жизнь религиозной политики государства, что приводило к всевозможным нарушениям и злоупотреблениям.

Попытка унифицировать инстанции, отвечающие за отношения между государством и религиозными конфессиями, была предпринята в 1943 году, когда был создан Совет по проблемам русской православной церкви при Совнаркоме СССР, и в 1944 году, когда был образован Совет по проблемам религиозных конфессий, также при Совнаркоме СССР.

06.03.2014

Dr. Nicolae Fuştei, Institutul de Istorie al AŞM, str. 31 August 1989, 82, MD-2012, Chişinău, Republica Moldova, e-mail: fustei_nicolae@yahoo.com

RECENSĂMÂNTUL SATELOR 1941 – SURSĂ IMPORTANTĂ DE STUDIERE A ISTORIEI LOCALE

Sergiu Tabuncic

Istoria locală reprezintă un segment de relevanţă majoră al istoriei naţionale, o parte indispensabilă a acesteia, servind ca o sursă permanentă şi inepuizabilă de informare ştiinţifică. Fiecare localitate are o istorie a sa, adeseori caracterizată prin anumite note distinctive, originalitate şi inedit, care completează şi întregeşte istoria generală a societăţii româneşti. Istoria locală dă preferinţă detaliilor şi amănuntelor, fără de care este imposibilă construcţia unei viziuni ample şi adecvate asupra trecutului. În lipsa cercetărilor de istorie locală percepţia fenomenelor istorice de o mai largă circulaţie şi cu atât mai mult a istoriei de ansamblu a spaţiului românesc ar fi nu numai incompletă, dar şi deformată. Investigarea trecutului satelor şi oraşelor ne ajută să scoatem din neantul uitării date şi informaţii istorice elementare, dar inedite, pe care în mod obişnuit cercetătorul nu le poate remarca, studiind realităţile istorice generale.

Fireşte, cercetarea problemelor de istorie locală nu poate fi realizată printr-o izolare de marile procese istorice pe care societatea românească le-a traversat, ci dimpotrivă, printr-o strânsă legătură cu acestea. Cadrul general al istoriei naţionale oferă perspective largi şi sigure de descriere şi apreciere critică a fenomenului istoric local, care la rându-i întregeşte tabloul documentării istorice necesare pentru relevarea adevărului cel mare despre neamul nostru românesc.

Una dintre sursele importante de studiere a istoriei localităţilor din actualele raioane Rezina şi Şoldăneşti ale Republicii Moldova îl constituie recensământul din anul 1941 al satelor din fosta plasă a Rezinei, judeţul Orhei, Basarabia. Materialele acestui recensământ se păstrează la Arhiva Naţională a Republicii Moldova, în fondul 2069, inventarul 1, partea 1, dosarul 450-a[1]. *Recensământul satelor 1941* – acesta este titlul formularului utilizat pentru culegerea datelor în teren, unde responsabili au fost conducătorii de primării. La nivel naţional, recensământul s-a efectuat sub coordonarea Institutului Central de Statistică din Bucureşti, aflat în subordinea Preşedinţiei Consiliului de Miniştri al României. Formularul de recensământ se completa deosebit pentru fiecare sat al comunei şi conţinea 28 de secţiuni. Fiecare dintre acestea cuprindea o serie de întrebări menite să elucideze starea mai veche şi la zi a localităţilor din punct de vedere administrativ, social, economic, religios, cultural, etnografic, sanitar. Un şir de rubrici se refereau la vechimea şi continuitatea populaţiei din satele trecute în recensământ şi la începuturile acestora, la descrierea tipurilor de aşezări rurale, a locuinţelor stabile şi a celor vremelnice. Sunt prezentate şi unele elemente de convergenţă între români şi ţigani.

Recensământul din anul 1941 cuprinde o gamă bogată de informaţii despre localităţile noastre, oferind o lectură ştiinţifică extrem de antrenantă. El valorifică cele mai însemnate şi reprezentative componente ale istoriei locale, îmbogăţind substanţial izvoarele acestui domeniu de cercetare. Redăm mai jos textul formularului respectiv, care cu siguranţă va fi de mare folos în studiile de istorie locală, acestea urmând să cunoască o mai bună reprezentare în ansamblul investigaţiilor istorice viitoare.

Recensământul satelor 1941

Judeţul, plasa, comuna, satul

1. Numele satului

– La 1930 satul se numea
– La 1912 (în Vechiul Regat) satul se numea
– La 1910 (în restul ţării) satul de numea
– Numiri neoficiale ale satului, folosite de localnici
– Alte numiri mai vechi (Se va arăta şi vremea când a fost folosit acest nume)

[1] Denumirile toponimice locale înregistrate în acest recensământ au fost recent valorificate de Sergiu Tabuncic, Vlad Vornic (Tabuncic, Vornic 2013, 294-235).

– Numele satului, în limbi străine, dacă există unul sau mai multe (unguresc, german, turcesc, tătăresc etc. După fiecare nume, se va nota, în paranteză, limba în care este dat şi folosit numele respectiv)

2. Încadrarea administrativă a satului după 1919

– Dacă în acest răstimp a făcut parte din altă comună, din altă plasă, din alt judeţ, se va arăta că: de la 1919 la ... a făcut parte din comuna, plasa, judeţul
– În cazul că satul a avut calitatea de comună administrativă, se va scrie: de la data de ... până la data de ... satul a fost comună administrativă
– Dacă satul a avut calitatea de comună administrativă, se vor arăta satele care au căzut în administrarea acestei comune de la 1919 încoace

3. Aşezarea satului şi conformaţia terenului, hotarului (moşiei) satului

– Aşezarea satului (Se va nota dacă satul este aşezat în ţărmul mării, malul cutărui fluviu sau râu, în vecinătatea bălţii cutare a Dunării, Prutului etc. În şes, lângă care apă curgătoare sau pârâu; sau pe coastă, la depărtarea de câţi km, de care râu sau pârâu mai apropiat; la munte sau deal, de-a lungul văii cărui râu sau pârâu sau pe coastele ori culmea cărui deal sau munte şi la ce depărtare de pârâul sau râul cel mai apropiat)
– Conformaţia terenului (hotarului, moşiei) satului (Se va arăta dacă terenul stăpânit de locuitorii satului este în întregime şes sau deluros ori muntos; sau dacă el este alcătuit din lunca unui râu şi coasta unor dealuri, dacă satul stăpâneşte şi munţi. Se va arăta deosebit dacă există sau nu pe terenul (hotarul, moşia) satului bălţi, smârcuri, iazuri; dacă terenul este nisipos, ori pietros, dacă e aşezat sau dacă e stricat de ploi, puhoaie, pornituri. Întinderea pământurilor rele faţă de cele bune)

4. Căile şi mijloacele de comunicaţie ce deservesc satul

– Satul este aşezat pe şoseaua naţională, judeţeană ce duce de la ... la
– Satul este legat de cea mai apropiată şosea judeţeană sau naţională prin câţi km de drum comunal (Se va sublinia, după caz, fie cuvântul *judeţeană*, fie cuvântul *naţională*)
– Depărtarea în km de reşedinţa de plasă care se află la
– Depărtarea de capitala judeţului, km
– Depărtarea de cel mai apropiat spital, km
– Depărtarea de cel mai apropiat medic, km
– Primăria are telefon?
– Satul în care se află în cel mai apropiat Oficiu P.T.T. (Poştă-Telegraf-Telefon) şi distanţa în km
– Numele gării celei mai apropiate şi distanţa în km
– În caz că gara cea mai apropiată are caracter de haltă şi mărfurile sunt aduse sau scoase din sat printr-o gară, numele acesteia şi distanţa în km
– Numele portului sau a schelei celei mai apropiate şi distanţa în km (Se completează numai în cazul satelor deservite de vase)
– Numele staţiei de autobuze mai apropiate, distanţa în km şi punctele extreme ale liniei (Se completează numai în cazul satelor deservite de linii regulate de autobuze C.F.R. (Căile Ferate Române) sau particulare)

5. Înfăţişarea satului

– Ce înfăţişare are satul? (Se va arăta dacă satul este *adunat*, adică alcătuit din case lipite zid la zid sau foarte apropiate unele de altele, cu curţi mici şi înşiruite de-a lungul unor uliţe regulate; *răsfirat*, adică alcătuit din gospodării împrejmuite de curţi, livezi şi chiar mici ogoare de porumb şi aşezate pe străzi neregulate şi fundături sau *risipit*, adică alcătuit din gospodării răzleţe pâlcuri-pâlcuri sau chiar singuratice, răspândite pe mari întinderi şi legate între ele numai prin poteci. Adeseori în mijlocul satelor risipite sau al celor răsfirate se găseşte un sâmbure de case adunate (de obicei primăria, biserica, şcoala, câteva prăvălii şi gospodării). În aceste două din urmă cazuri, răspunsul la întrebarea de sus trebuie să arate înfăţişarea marii majorităţi a satului şi nu pe cea excepţională a mijlocului satului. Vezi Schiţa-model nr. 1, 2, 3)
– Au locuitorii în afară de casele din sat locuinţe vremelnice şi cum se cheamă ele în partea locului? (Astfel de locuinţe vremelnice sunt: stânele, odăile, conacele, armanele, sălaşele, covercile etc.)
– Unde sunt aşezate locuinţele vremelnice, la ce depărtare de sat, în ce parte alcătuitoare a hotarului satului, când şi în ce fel sunt folosite?

(Locuinţele vremelnice pot fi aşezate la munte, la pădure, în baltă, în Bărăgan, folosite numai în anumite anotimpuri, ce trebuiesc arătate, şi pentru ce anume destinaţii, ce trebuiesc însemnate, la fel precum: pentru văratul sau iernatul de vite mari sau de oi, pentru îngrăşatul porcilor, munca în pădure (tăiat lemne, lucrat doage, făcut cărbuni etc.), în timpul muncilor agricole sau la pescuit)

– În caz că satul este adunat sau răsfirat, ţin de el gospodării singuratice, în care locuiesc şi se hrănesc familii fără altă casă în sat? Câte astfel de gospodării numără satul şi cum se cheamă ele?
– Lungimea satului de la un capăt la celălalt, km
– Lăţimea satului de la o margine la alta, km

(În cazul satelor adunate sau răsfirate se va ţine în seamă numai vatra satului, nu şi eventualele locuinţe vremelnice şi gospodării izolate; în cazul satelor risipite, dimpotrivă, se va arăta depărtarea de la întâia gospodărie la ultima, în ambele sensuri)

6. Subîmpărţirile satului

– Numele; Ce este (cătun sau crâng); Nr. gospodăriilor; Depărtarea de primărie; Instituţiile ce se găsesc în cătun, crâng (Satele risipite sunt alcătuite de obicei din grupuri de case (crânguri) depărtate între ele, care poartă fiecare un nume. Satele răsfirate sunt foarte adeseori alcătuite din cătune mai mari, depărtate între ele. În satele adunate, adeseori părţi din sat, strâns legate de restul satului mai au şi un nume deosebit: se va nota după numele subîmpărţirii satului, cum e cazul: crâng, cătun, parte de sat (mahala). Depărtarea de primărie se socoteşte în km de la centrul cătunului)

7. Vechimea satului

– Când a fost înfiinţat? (Dacă satul a fost întemeiat prin colonizare, după războiul trecut sau înainte de acesta, se va nota anul înfiinţării; în cazul celorlalte sate, dacă sunt vechi şi nu se cunoaşte data exactă a întemeierii, se va arăta care este tradiţia locală cu privire la data înfiinţării)
– De cine a fost înfiinţat satul, dacă este vechi? (Se va nota tradiţia locală în privinţa aceasta: de un strămoş sau de mai mulţi, numele acestora; de oameni veniţi dintr-un anume sat etc.)
– Satul era aşezat de la întemeiere pe locul în care se află acum sau a fost aşezat înainte vreme altundeva şi la ce depărtare de vatra lui actuală? Motivul mutării?
– Provenienţa locuitorilor satului, dacă acesta este de colonizare recentă sau dacă populaţia lui a fost îndesită în veacul trecut cu locuitori veniţi din alte părţi? (În cazul satelor de colonizare recentă se vor nota: epoca venirii coloniştilor şi regiunile din care au venit. În cazul satelor în care se păstrează amintirea că populaţia lor a fost îndesită în ultimul veac şi jumătate prin venirea de locuitori din alte regiuni, se vor nota aceste regiuni şi, dacă este posibil, epoca venirii lor. Astfel, în multe sate din Moldova se mai ştie că în ele s-au aşezat Ardeleni (din Mureş, Năsăud, Maramureş, de pildă) şi Basarabeni (Codreni), iar în multe sate din Muntenia că s-au aşezat în ele Ardeleni (Ungureni, Mocani), Bănăţeni, Sârbi (poate românizaţi între timp), în multe sate din Banat că ele sunt locuite şi de Olteni (Bufeni, Ţereni)
– Ce monumente istorice există în sat şi vechimea lor? (Biserici, mănăstiri, ruine de cetăţi, valuri, movile, locuri unde se găsesc urme de vatră veche, pietre cioplite; cum se numeşte locul)

8. Trecutul social al satului

– Ce fel de sat a fost? (Sat de clăcaşi, vecini iobagi, răzeşi, moşneni, grăniceri, mazili, nemeşi sau sat amestecat de moşneni şi clăcaşi, mazili şi răzeşi etc.)
– Dacă a fost boieresc, în trecut, al cui a fost şi prin ce mâini a trecut? (Cărui boier, cărei mănăstiri i-a aparţinut mai în urmă; sau a făcut parte din domeniul Statului, din Pământul crăiesc etc. Se va nota mai întâi ultimul proprietar cu arătarea anilor de când şi până când a stăpânit; apoi, în măsura în care se cunosc, proprietarii de mai înainte)
– Există vecinătăţi organizate în sat?
– De când sunt organizate? (Se va arăta dacă vecinătăţile sunt vechi sau organizate de Ministerul Agriculturii)

9. Teritoriul satului (vatra satului cu întreg trupul de moşie al satului)

– Teritoriul total al satului, ha; Din care inundabil, ha; Vatra de sat (intravilan), ha; Teren de agricultură, ha; Grădini de zarzavat, ha; Păşuni, ha; Fâneţe, ha; Islaz (comunal, urbarial, composes etc.), ha; Pădure, ha; Gol de munte, ha; Vie, ha; Livezi de pomi, ha; Neproductiv (drumuri, ape), ha; Bălţi, heleşteie, ha; Alte suprafeţe necuprinse mai sus, ha (Suprafaţa se va arăta după măsurile care se folosesc în localita-

te, dacă nu se cunoaşte în localitate cifra lor în hectare sau ari)

10. Subîmpărţirile teritoriului satului

– Se va ridica o schiţă a întregului teritoriu sătesc, cu arătarea satelor vecine care îl înconjoară. De asemenea, se vor arăta subîmpărţirile mari (nu locurile individuale) ale trupului de moşie. În Transilvania şi Bucovina o astfel de schiţă este gata ridicată şi se poate găsi în harta cadastrală, la primărie. În Oltenia, Muntenia, Dobrogea, Moldova se va face o simplă schiţă din ochi. Ne vom putea totuşi ajuta de hărţile şi hotărniciile mai vechi (lucrările împroprietăririlor de la 1864 încoace), ocolniţele, cărţile de moşie, planurile etc.
– Este bine să se ştie că hotarul unui sat poate fi de mai multe feluri: unele sate au un hotar *regulat*, cu subîmpărţiri regulate, aşezate de jur împrejurul vetrei satului (vezi Schiţa-model nr. 4), sau brăzdând teritoriul comunei ca nişte fâşii paralele, mergând din cap în cap (vezi Schiţa-model nr. 5); sau dimpotrivă pot fi hotare *neregulate*, subîmpărţite în petice încurcate şi neegale (vezi Schiţa-model nr. 6)
– Schiţa se va adăuga acestui formular pe pagina alăturată sau pe o foaie de hârtie deosebită. Fiecare subîmpărţire va primi un număr, pe schiţă, care va corespunde cu cel din descrierea următoare: Numărul şi numele locului (subîmpărţirile trupului de moşie), suprafaţa (în hectare), la ce e folosit, calitatea pământului. Se va arăta şi locul unde se află pământul unui locuitor oarecare
– În ce priveşte numele subîmpărţirilor moşiei, vom da numirile cadastrale sau, în lipsă, numirile populare, folosite de fapt de către săteni. Împărţirea poate fi: în tarlale săteşti, în hotare, în câmpuri, în moşi sau bătrâni, în funii, curele, delniţe, iduri sau alte asemenea numiri. Numele fiecărei bucăţi în parte e de asemenea schimbător de la sat la sat. De pildă: Hotarul de Sus, Peste Vale, La Roghină, În Seci, În Bătrânul Matei, În Delimitare, Ograda Boierească, În Sălişte etc.

11. Proprietăţi mari (ale Statului, comunale, ale asociaţiilor, ale particularilor)

– Ale cui sunt; Suprafaţa în hectare; Ce fel de teren; Observaţii (Se cer aceste date pentru a cunoaşte raportul suprafeţelor dintre Stat şi comună, asociaţii şi particulari. În lipsa datelor exacte, se pot arăta datele rotunjite la zeci de hectare)

12. Cete moşneneşti (răzeşeşti), composesorate, asociaţii, tovărăşii, obştii de arendare etc.

– Ce fel de asociaţie este? Ce nume poartă?
– Averea: Pădure, ha; Gol de munte, ha; Islaz, păşuni, ha; Alt fel de teren, ha; Bălţi, iaz, heleşteu, ha; Alte averi (Se vor trece maşinile de treier, morile etc., stăpânite în coproprietate)
– Numărul părtaşilor
– Totalul drepturilor şi denumirea lor

13. Suprafeţele stăpânite de locuitori în teritoriul altor sate vecine şi stăpânite de sate vecine în teritoriul satului

– Locuitorii satului au pământuri pe teritoriul altor sate (comune)? În ce sate (comune)? Ce suprafaţă totală în ha?
– Sătenii din alte sate (comune) au pământuri în teritoriul satului? Din ce sate (comune)? Ce suprafaţă totală în ha?

14. Modul de folosire a teritoriului comunei

– Obişnuiesc sătenii să semene acelaşi fel de cereale într-o aceeaşi parte a hotarului?
– Schimbă ei felul culturii toţi odată?
– Pe câte tarlale (hotare, câmpuri), lucrează ei: pe două, pe trei, pe patru sau pe câte?
– Cum schimbă (alternează) culturile? (Grâu-porumb; grâu-porumb-ogor; grâu-porumb-ovăz-ogor etc.)
– Dacă vitele pot paşte slobode în mirişte, de când până când?
– Se lasă în ogor (ţelină) spre odihnă o anume bucată din teritoriul sătesc? La câţi ani odată?
– Vitele satului pot paşte în voie pe acest teren lăsat în odihnă sau pasc pe el numai vitele proprietarului terenului?

15. Creşterea vitelor

– Există o ciurdă de vite? O turmă? Felul: de oi, de boi, de bivoli, de vaci, de porci. Unde e aşezată? Câte vite are? Câţi proprietari sunt?
– Există grajd comunal? Câte vite de producţie sunt şi de ce rasă?

16. Iarmaroace, bâlciuri şi târguri din comună

– Specialitatea lor (de vite, cereale, mixte); Caracterul lor (săptămânale, lunare, anuale); În ce zi se ţin; Importanţa lor (târg de ţară, târg regional, local)

17. Ocupaţia locuitorilor

– Ocupaţia de căpetenie (Sat de plugari, de crescători de vite mari, de cai, porci, de oieri, de lăptari, pentru care oraş, sate de viticultori, prunari sau pomicultori, de muncitori la pădure, de pescari, de olari, de lemnari, dogari, şindrilari, sat de minieri, de muncitori în cariere, de muncitori în fabrică etc.)
– Ocupaţii lăturalnice (Mai au toţi locuitorii satului sau o parte din ei, pe lângă plugărie, creşterea vitelor, pomicultură şi alte ocupaţii, cum ar fi: *producerea* de doage, vase de lemn, şindrilă, prăştilă, şiţă, var, cărbune de lemne (mangal), creşterea viermilor de mătase, ţesutul de borangic, de pânzeturi, confecţionatul de sumane (cabaniţe), cojoace şi căciuli, scoarţe sau împletitul de rogojini, cioplitul şi zugrăvitul de troiţe etc.; *strângerea de anume produse*, cum ar fi ceara, părul de porc, fulgii păsărilor, ouăle, fierul vechi, din ce anume judeţ; *desfacerea de anume produse,* cum ar fi păcura, vasele de lemn, şindrila, dohotul, marchitănia (desfacere de mărunţişuri sau de articole de manufactură), vânzarea de icoane, oglinzi şi sticlărie, în ce anume judeţe; *lucrarea şi răspândirea de anumite produse*, cum ar fi şindrila, vasele de lemn, cusături, ţesături şi olărie, rogojini etc.; *cărăuşia*, de ce anume produse şi între ce localităţi; *plutăritul*)
– Munci agricole şi forestiere sezoniere (Se va nota la ce munci pleacă unii din locuitorii satului: cosit, arat, munca câmpului, la pădure, la lucrări publice şi anotimpul şi regiunea în care pleacă; se va însemna deosebit dacă mai mulţi locuitori pleacă şi ca argaţi în regiuni cu nevoie de braţe (Dobrogea, Bărăgan); se vor arăta, de asemeni: cum se angajează, cu anul sau de la Sf. Gheorghe la Sf. Dumitru)
– Munca în oraşe (Se va nota dacă locuitorii satului obişnuiesc să se ducă la muncă în mai mare măsură în oraşe (care îndeosebi), dacă pleacă numai bărbaţii, femeile, fetele, copiii; şi muncile la care sunt angajaţi, îndeosebi ca vânzători de zarzavaturi şi fructe, iaurt, cărbuni, vânzători de gazete, seminţe, dulciuri, salahori, zidari, dulgheri, tâmplari, rândaşi, servitori, servitoare)
– Meseriile ambulante practicate de locuitorii satului (Tinichigii, geamgii, dogari sau văsari, cercurari, holoangări etc.)
– Câte dintre gospodăriile de ţărani sunt lipsite de pământ şi din ce trăiesc ele? (Nu se socotesc aici gospodăriile funcţionarilor, ale meseriaşilor şi negustorilor)
– Ce preţ au obţinut în 1940 şi, la fel în 1941, îndată după treierat locuitorii satului pentru 100 kg de grâu?
– Ce preţ au obţinut locuitorii satului, în 1940, pentru 100 kg de porumb, îndată după cules? (Se va nota atât preţul minim, cât şi cel maxim)

18. Starea economică a satului

– Cum este socotit satul de locuitorii lui şi de cei ai satelor vecine? (Sat bogat, sat mijlociu, sat sărac)
– Ce suprafaţă agricolă este necesară pentru traiul numai din agricultură al unei familii de 4-5 membri?
– În caz că se face în sat grădinărie, viticultură, pomicultură, care este suprafaţă de grădină, vie, livadă, ce-i asigură traiul unei familii de 4-5 membri? (Se va arăta, după cum e cazul: suprafaţa de atâtea hectare de grădină, de vie, de livadă)
– Ce preţ mijlociu avea în sat, în cursul anului 1940: I hectar de pământ arabil de calitate mijlocie, I hectar de pământ de grădinărie, I hectar de vie, I hectar de livadă de pomi, I hectar de fânaţ şi I hectar de pădure, Lei?
– Cu ce preţ mijlociu s-a arendat un hectar de pământ arabil pentru anul 1940/41, Lei, sau Lei şi următoarele obligaţii (Se vor arăta aici toate obligaţiile suplimentare (condiţiile), cum sunt prestaţiile în natură şi muncă, indicându-se cuantumul lor)?
– Care este dijma pentru un hectar de pământ? (Se va arăta partea dată proprietarului din recoltă ($^1/_2$, $^3/_5$, $^2/_3$ etc.) şi, în parte fiecare condiţie suplimentară (câte zile de lucru gratuite, cu preţ fixat, la arat, la secerat, treierat, câte transporturi, la ce târg, gară, schelă, ce plocoane etc.)
– La ce depărtare (km) şi în ce localitate se găseşte cel mai apropiat medic veterinar?
– Există în sat cimitir, fântână seacă pentru animalele moarte?
– La ce depărtare (km) şi în ce localitate se găseşte cel mai apropiat agronom?
– Ce instituţii de îndrumare agricolă se găsesc în apropierea satului? (Se vor trece aici fermele

model, centrele de demonstraţie, centrele de maşini agricole etc.)

19. Unităţile de măsuri locale

– Pentru lungimi; Pentru suprafeţe; Pentru greutăţi; Pentru capacităţi (Se va arăta numele fiecăreia din unităţile folosite, care nu fac parte din sistemul metric (metru, km, m^2, km^2, gram, kilogram, litru), şi echivalentul ei în diviziunile sistemului metric)
– De unde sunt originari funcţionarii din sat? (Se va arăta pentru preot(ţi), învăţător(i), notar, medic, agronom veterinar, agent sanitar, agent veterinar, soră de ocrotire, moaşe, jandarm, şef de pază şi impiegaţi C.F.R., şeful oficiului P.T.T. şi funcţionari, picheri, localitatea de origine)

20. Casa

– Materialul din care sunt construite majoritatea caselor (Bârne, paiantă, chirpici de pământ, piatră, cărămidă)
– Acoperişul majorităţii caselor (Şindrilă, şiţă, paie, stuf, tablă, ţiglă, olane etc.)
– Din ce material sunt construite şi cu ce material sunt acoperite casele celor înstăriţi?
– Are majoritatea caselor pivniţă, beci?
– Pardoseala majorităţii caselor (Pământ, podea de scândură)

21. Apa

– Este sau nu bine aprovizionat satul cu apă? (Numai din izvoare, din ce anume apă curgătoare, din fântâni, ştiubeie, iar dacă se folosesc de mai multe din aceste posibilităţi, de care anume)
– De unde îşi iau apă locuitorii?
– Se obişnuieşte în sat facerea de iazuri şi de gropi în care se strânge apa pentru adăpatul vitelor şi cum se numesc ele în partea locului?
– Beau şi oamenii apă din aceste iazuri sau gropi?

22. Alimentaţia

– Cu ce se hrănesc obişnuit locuitorii satului: mai mult sau numai cu mămăligă; mai mult sau numai cu pâine ori mămăligă şi pâine în aceeaşi măsură?
– Se găsesc în sat, pe lângă gospodării, cuptoare de copt pâine?
– Câte brutării sunt în sat?
– Câţi măcelari sunt în sat? (Se vor nota atât măcelarii cu patentă, cât şi cei autorizaţi să facă tăieri)

23. Starea sanitară

– Ce epidemii s-au declarat în ultimii cinci ani (1936-1940)? (Se va nota şi anul în care s-a declarat epidemia)
– Sunt cazuri de malarie în sat?
– Numărul locuitorilor din sat care sunt guşaţi
– Câte moaşe diplomate există în sat? (Dacă nu, la ce depărtare şi în ce localitate se găseşte cea mai apropiată)
– La ce depărtare şi în ce localitate se găseşte cel mai apropiat medic, spital?
– La ce depărtare şi în ce localitate se găseşte cea mai apropiată farmacie?

24. Starea culturală

– Se mai păstrează portul? (Se va nota dacă toţi locuitorii umblă în portul naţional, sau numai femeile, ori numai bătrânii sau bătrânele)
– Obiceiurile vechi mai însemnate ce se mai păstrează (Cunună la secerat, măsuratul oilor, focul de Sf. Andrei, hramul bisericii, rugă, nedeie)
– Există şcoală primară în sat? (Dacă sunt mai multe se va arăta numărul lor)
– De când este înfiinţată?
– Câte gospodării din sat sunt aşezate la mai mult de 3 km de şcoală?
– Numărul învăţătorilor
– Ce biserici există în sat?
– De când sunt clădite?
– Câţi preoţi sunt în sat?
– Câţi locuitori sunt abonaţi la ziare?

25. Ţiganii

Ţiganii de vatră

– Numărul Ţiganilor aşezaţi pe teritoriul satului: bărbaţi, femei
– Câţi vorbesc limba ţigănească? (Vor fi înscrişi ca Ţigani toţi aceia pe care obştea satului îi consideră ca atare, chiar dacă nu mai vorbesc ţigăneşte şi se pretind Români)
– Căsătoriile mixte: câţi Ţigani sunt căsătoriţi cu Românce şi câte Ţigănci sunt căsătorite cu Români?
– Câte familii au locuinţă proprie: case, bordeie?

– Câte familii stau în case sau colibe pe teren străin?

Rudarii sau băieşii

– Numărul Rudarilor aflaţi pe teritoriul satului: bărbaţi, femei
– Câţi vorbesc limba ţigănească? (E vorba de limba ţigănească propriu-zisă, iar nu de româneasca stricată pe care o vorbesc de obicei Rudarii)
– Căsătoriile mixte: câţi Rudari sunt căsătoriţi cu Românce şi câte Rudărese sunt căsătorite cu Români?
– Câte familii au locuinţă proprie: case, bordeie?
– Câte familii stau în case sau colibe pe teren străin?

Ţigani nomazi

– Prin sat trec în mod obişnuit Ţigani nomazi?
– Câte şatre (corturi) pe an?
– În ce timp al anului sosesc şi cât stau?
– Dincotro vin şi unde se duc?
– Trec aceleaşi şatre?
– Cu ce se ocupă Ţiganii când vin în sat?
– În mod obişnuit cumpără vreun produs de la săteni, sau vând ceva acestora? Pe ce?

26. Ţinutul

– Numele ţinutului natural al *Ţării* din care face parte satul (Se vor nota aici numele deosebite de cele ale provinciei (Oltenia, Banat etc.) şi ale judeţului sau plasei, cu care denumesc locuitorii partea de ţară în care trăiesc, cum sunt de pildă: *Ţara Oltului,* pe *Ardeal, Loviştea*. Se vor nota numele care au pentru popor o altă întindere decât cea a judeţului care poartă acest nume, cum ar fi *Vlaşca*
– Numele *soiului local al neamului românesc* din care fac parte locuitorii satului (În caz că locuitorii îşi zic şi altminteri de cât *Români* sau *Olteni, Bănăţeni, Doljeni* etc., se va nota denumirea sau denumirile pe care şi le dau. Astfel de soiuri locale ale neamului românesc sunt: *Moţ, Pădurean, Crişan, Ungurean, Mocan, Mărginean, Bufan, Frătuţ, Ţerean, Cojan, Turcuian, Macedonean*. Când într-un sat conlocuiesc două sau mai multe soiuri locale de Români, se vor nota ambele nume. În Dobrogea şi în celelalte regiuni de colonizare se vor nota şi denumirile ca: *regăţean, oltean, argeşean, brăilean, cojan, turcuian, mocan* etc.)
– Târgul sau oraşul în care se duc de cele mai multe ori locuitorii satului ca să-şi vândă produsele şi să se aprovizioneze, distanţa de la sat
– Alte târguri şi oraşe cercetate obişnuit de locuitorii satului în vederea vânzării de produse şi a aprovizionării, distanţa acestora de sat

27. Scrieri asupra satului

– Cărţi şi broşuri: autorul, titlul, locul de apariţie, editorul, anul de apariţie
– Articole de revistă şi ziar: autorul, titlul, periodicul, anul de apariţie şi calendaristic, nr.

28. Informatori

– Numele persoanelor celor mai indicate care ar putea şi ar voi să ne răspundă la alte întrebări pe care le-am pune, prin alte formulare, cu privire la viaţa satului (geografia lui, istoria, starea sănătăţii, folclorul, viaţa economică, judiciară etc.)
– Numele: de botez, de familie; profesia; adresa; domeniul de preocupare

* * *

Limpezirile istorice pe care le pot aduce studiile privind trecutul aşezărilor săteşti sau urbane ne oferă posibilitatea de a ne crea o viziune mai clară şi mai profundă despre evoluţia în timp a comunităţilor umane din respectivele areale şi de a întrevedea particularităţile acestei evoluţii. Orice studiu de istorie locală stimulează lucrul ştiinţific al altor cercetători, pe alte paliere, mai extinse, privind elaborarea unor monografii aparte ale localităţilor. Privite în parte, istoria satelor şi oraşelor înfăţişează microistoria neamului, cu rădăcinile lui adânc înfipte în vatra strămoşească. Pentru istoriografia din Republica Moldova, în particular, cercetările de istorie locală capătă o semnificaţie suplimentară, deoarece populaţia de aici, exceptând unele cercuri mai cultivate, până nu de mult a fost văduvită de cunoaşterea realităţilor trecutului, oferindu-i-se o istorie contrafăcută. Investigaţiile în cauză, la fel ca şi abordările panoramice, aşadar vin să contribuie atât la procesul de recuperare a adevărului istoric, cât şi la cel de reconstituire a unei identităţi naţionale denaturate de tiraniile timpurilor de odinioară, de revenire la origini, la conştiinţa românităţii noastre şi a străbunilor noştri.

Schiţa-model nr. 1

MODEL Nr. 1

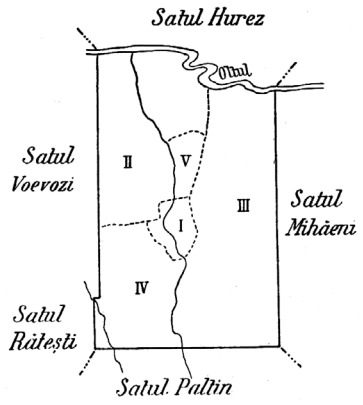

I	Vatra satului	3,6 ha
II	Hotarul de sus	18 ha
III	Roghina	30 ha
IV	Hotarul de Jos	15 ha
V	Jariştea	3,5 ha
	Total ...	60,0 ha

Schiţa-model nr. 2

MODEL Nr. 2

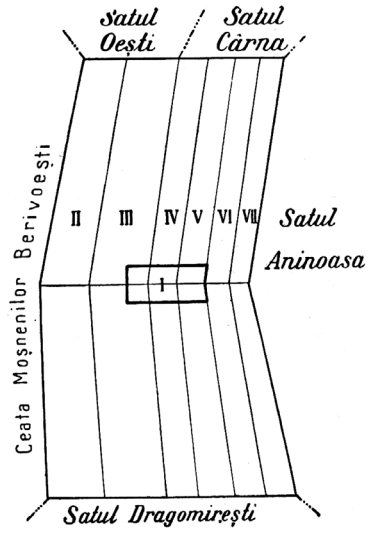

I	Vatra satului	3 ha
II	Cureaua Stânneştilor	52 ha
III	Cumpărătura	51 ha
IV	Fâşiea boerească	25 ha
V	Bătrânul Stoian	25 ha
VI	Chinga Rădeştilor	26 ha
VII	Moşul Matei	26 ha
	Total ...	208 ha

Schiţa-model nr. 3

MODEL Nr. 3

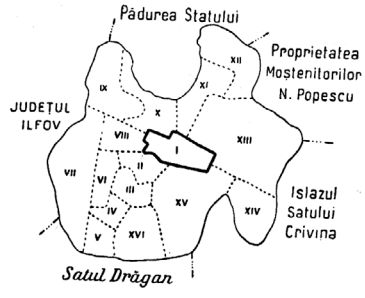

I	Vatra satului	3 ha
II	Delniţa	3 ha
III	La puţul lui Arsache	3 ha
IV	Infundătura	2,5 ha
V	La tufe	2,5 ha
VI	Cănepişte	3 ha
VII	Islaz	9,5 ha
VIII	Siliştea	3,5 ha
IX	La cruce	5 ha
X	La movilă	4,5 ha
XI	Ferma Statului	4,6 ha
XII	Pădurea Statului	4,5 ha
XIII	Improprietărirea 1864 (Delimitarea)	13,5 ha
XIV	Cumpăna	4 ha
XV	Proprietatea Domnului V. Nedelcu	11 ha
XVI	Vii ale locuitorilor	4,5 ha
	Total ...	71,6 ha

Schița-model nr. 4

Tip de sat concentrat (Râşnov-Braşov).

Schița-model nr. 5

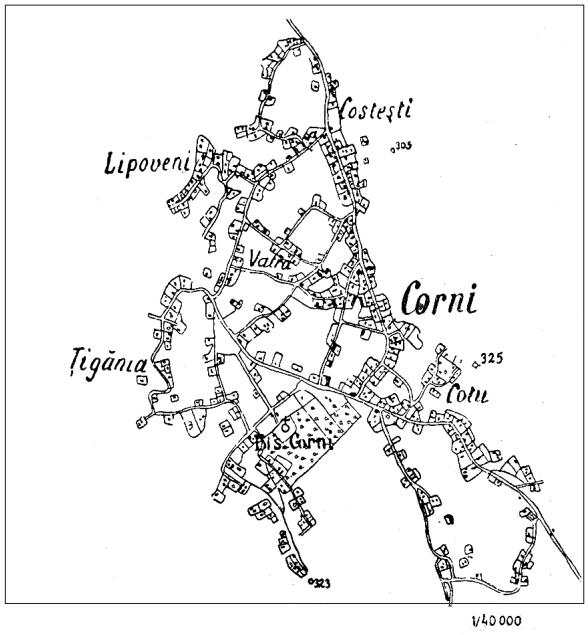

Tip de Sat răsfirat. (Satul Corni din podişul; Moldovei, V. Botoşanilor). E făcut din unul sau mai multe cătune legate între ele prin drumuri, de obiceiu mărginite de garduri.

Schița-model nr. 6

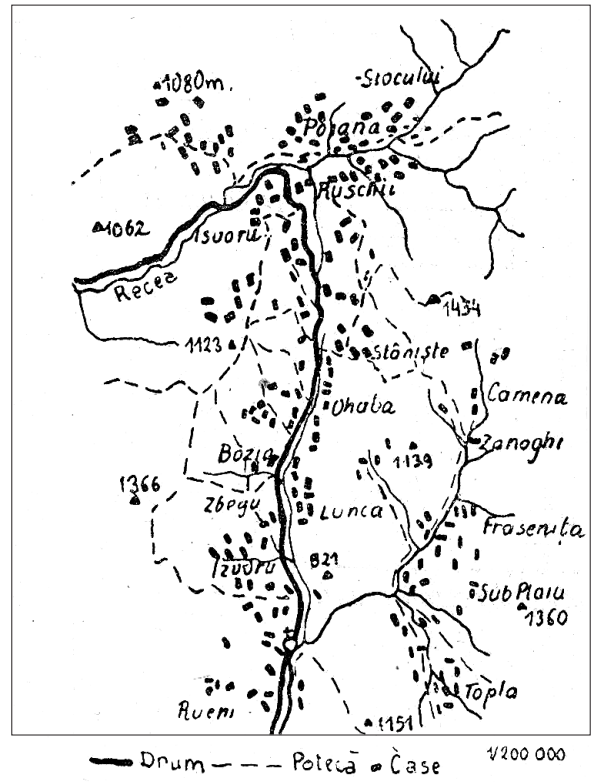

Tip de Sat risipit. Gospodăriile sunt risipite în mici grupe înconjurate de păşuni, despărţite uneori de păduri şi legate între ele prin poteci : micile grupe de gospodării, în care casele sunt mai apropiate decât grupele între ele, poartă fiecare câte o numire. (In exemplu de faţă: Ohaba, Stânişte etc.) Satul e de la izvoarele Hidegului (Recea) din masivul Banatic.

Bibliografie

Tabuncic, Vornic 2013: S. Tabuncic, V. Vornic, Toponimele din arealul plasei Rezina, judeţul Orhei, în anul 1941. In: Conferinţa ştiinţifică internaţională „Republica Moldova între Est şi Vest. Opţiunile tineretului la etapa actuală". Ministerul Educaţiei al Republicii Moldova. Universitatea de Stat Tiraspol cu sediul la Chişinău. Catedra de Ştiinţe Sociale (Chişinău 2013), 294-325.

The 1941 villages census – an important source for studying local history

Abstract

The 1941 census is an important source for studying the history of the settlements from the present-time districts of Soldanesti and Rezina in the Republic of Moldova. In 1941, those localities were part of Bessarabia's Orhei County. The materials of that census are stored at the National Archives of the Republic of Moldova, the fund No 2069, inventory 1, part 1, file 450-a. *Villages Census 1941* – this is the title of the questionnaire used to collect data. The census was conducted under the auspices of the Central Institute of Statistics subordinate to the Council of Ministers of Romania. The census questionnaire contained 28 sections, each containing questions aimed to clarify the status of settlements in terms of administrative, social, economic, ethnographic, cultural, medical and religious aspects. Many questions pertained to the duration and continuity of the population's residing in villages listed in the census and villages' foundation years, to description of rural settlements, permanent and temporary dwellings. Also, the census results show some elements of relations between Romanians and Roma people. The 1941 census is the most significant and representative component of local history, substantially enriching the sources of this domain of research.

Данные переписи сел 1941 г. – важный источник для изучения местной истории

Резюме

Одним из важных источников изучения истории сел нынешних районов Шолдэнешть и Резина являются данные переписи 1941 г. в селах бывшей волости Резина уезда Орхей, Бессарабия. Материалы переписи хранятся в Национальном архиве Республики Молдова, фонд 2069, опись 1, часть 1, дело 450. *Перепись сел 1941 г.* – таково название формуляра, используемого для сбора данных. Перепись была проведена под эгидой Центрального института статистики, подчиненного Совету Министров Румынии. Формуляр переписи содержал 28 разделов. Каждый из них включал ряд вопросов о состоянии населенных пунктов с административной, социальной, экономической, этнографической, культурной, медицинской и религиозной точек зрения. Многие вопросы касались времени появления и исторической длительности проживания населения в селах, перечисленных в переписи, а также описания сельских поселений, постоянных и временных жилищ. Представлены и некоторые элементы связей между румынами и цыганами. Перепись 1941 г. выявляет наиболее значимые данные местной истории, существенно обогащая источники этой области исследования.

9.12.2013

Dr. Sergiu Tabuncic, Institutul de Istorie al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: tabuncic2005@yahoo.com

ASPECTE ALE ACTIVITĂȚII SCRIITORILOR MOLDOVENI SOVIETICI ÎN ANII 1942-1944

Marius Tărîță

Preliminarii

Prezentul studiu se bazează pe documente cuprinse în dosarul 107, inventarul 1 al fondului 51, din Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova[1]. Am ales ca limite exterioare ale perioadei reflectate anii 1942 și 1944 deoarece între aceștia se înscriu majoritatea textelor păstrate. Repartiția documentelor pe ani se prezintă din punct de vedere cantitativ astfel: anul 1942 – filele 1-4, anul 1943, filele 5-84 și anul 1944, filele 85-124. Printre cele mai importante documente, în opinia noastră, putem menționa: scrisoarea lui Mozes Kahana-Ardeleanu către CC al PC (b) din Moldova din 15 ianuarie 1943, scrisoarea lui Ion Canna către secretarul CC al PC (b) din Moldova, Nichita Salogor, din 11 martie 1943, nuvela „Третий день" (Ziua a treia) de Iuri Kalughin, scrisoarea lui Emilian Bucov către Canna din 19 ianuarie 1944, o altă scrisoare a lui Canna, din 3 martie 1944, cererea unui grup de scriitori ca urmare a unei ședințe desfășurate la Soroca în 26 mai 1944 ș.a.

În primul an al războiului sovieto-nazist șefia scriitorilor moldoveni a fost deținută de Ion D. Ciobanu. După conferința scriitorilor moldoveni ce a avut loc la Moscova în septembrie 1942, șefia grupului de scriitori a fost încredințată lui Canna. Grupul scriitorilor era constituit din autori transnistreni, autori basarabeni rămași după 28 iunie 1940 și scriitorii de origine basarabeană sau evreiască, veniți din România, care aveau convingeri bolșevice. Pentru a aprecia mai bine rolul jucat de Canna în 1942-1944, e nevoie de o scurtă întoarcere în timp la primul an de ocupație sovietică, 1940-1941, pentru a vedea ce ierarhii s-au stabilit atunci în rândul scriitorilor sovietici moldoveni.

Pentru anul 1940-1941, o bună reflecție a activității literare o constituie revista „Октомбрие", tribuna Uniunii Scriitorilor Sovietici din Moldova. După 28 iunie 1940 au apărut nr. 5-6 și 7 pe 1940, iar în anul 1941 au fost editate numerele 1-2, 3, 4 și 5. Revista avea șase despărțăminte – poezie, proză, traduceri și comemorări, folclor, teatru și clasisi. Nucleul numărului 5-6 din 1940 îl constituiau scriitorii transnistreni. Printre aceștia erau – L. Corn[2], N. Țurcan, P. Cruceniuc, P. Darienco, V. Barcari, Er. Dațko și Dm. Zareșneak cu poezii, N. Romanenco cu proză, L. Cornfeld ca folclorist și L. Barschi ca autor de piesă de teatru. Interesant e de menționat că la secția clasici a fost plasată povestea „Trei Iezi Cucuieți", dar fără menționarea autorului, Ion Creangă. În nr. 7 apăreau – Șabsai, Cornfeld, Țurcan, Barcari, Bargan, N. Zolotariov, I. Lupol, P. Darienco, I. Ciobanu și S. Mospan. În privința limbii folosite reținem următorul fapt – cuvintele *ce*, *aici*, *veche*, *dumneata*, *faină*, *mahală*, *mulțumi* erau scrise „șe", „aiși", „vetie", „duneata", „fănină", „măgală", „mânțăni".

Colectivul colaboratorilor revistei „Октомбрие" a suferit vizibile schimbări în anul 1941. Dintre scriitorii transnistreni apar I. Cioban și P. Darienco. În prim-plan au ieșit scriitorii basarabeni Em. Bucov, B. Istru, L. Deleanu, A. Robot, G. Meniuc, „ardeleanul" (evreu din Transilvania) M. Kahana și alții. Ion Canna, care după cum vom vedea mai jos, a jucat rolul de administrator al grupului de scriitori moldoveni în anii 1942-1944, nu apare cu nici o contribuție în anul 1940-1941.

În aceeași revistă „Октомбрие" exista o mică rubrică la sfârșit – „Ла ше лукрязэ скрииторий" și alta „Дела Униуня скрииторилор советишь дин РССМ", care ne permit să reconstituim principalii actori ai ședințelor scriitorilor pentru lunile ianuarie-mai 1941. Una din activitățile cele mai frecvente a constituit-o discutarea lucrărilor scriitorilor moldoveni sovietici. În anexa 1 am inserat un tabel ce conține datele discuțiilor, scriitorii

[1] Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova [în continuare AOSPRM], Fondul 51, inventarul 1, dosarul 107 – *Отдел пропаганды и агитации. Докладные записки, планы, обзоры о работе СпМ. Начато: 1944 г. Окончено: 22 августа 1944 г. На 124 листах.*

[2] Probabil Leonid Cornfeld, care mai târziu va semna și L. Corneanu.

discutaţi, referenţii şi alţi participanţi din mediul scriitoricesc. Dincolo de faptul că în respectivele rubrici nu erau enumeraţi toţi scriitorii care participau, acest tabel, alături de tabelul al doilea (cu prezenţa scriitorilor) ne permite să desprindem în linii mari nucleul de scriitori care erau în prima linie a organizaţiei scriitorilor în perioada respectivă. Cei mai prezenţi au fost – poeţii Em. Bucov, B. Istru, D. Vetrov, G. Meniuc, prozatorii M. Kahana-Ardeleanu, N. Costenco, L. Barschi, B. Baidan, iar într-o primă etapă şi criticul V. Panfilova. Din aceşti scriitori, la şedinţa de la Soroca, din 26 mai 1944, îi regăsim pe Em. Bucov, B. Istru, D. Vetrov şi o prezenţă nouă – V. Galiţ.

Mai jos ne vom opri asupra principalelor momente din activitatea scriitorilor în anii 1942-1944, cu menţiunea că secretarul responsabil din acei ani, Ion Canna, a fost din motive ce urmează să fie relevate printr-un studiu ulterior, un scriitor puţin vizibil în viaţa administrativă şi literară a Uniunii Scriitorilor Sovietici din Moldova în anul primei ocupaţii sovietice[3].

O primă încercare de sintetizare a activităţii scriitorilor moldoveni la Moscova, în anii 1942-1944, aparţine criticului literar Vera Pamfil[4] (Памфил 1945, 105-113). Legat de prima perioadă a războiului, criticul semnala – „scriitorii Barschi, Cornfeld, Ponomari, Cruceniuc şi alţii chiar de la început au intrat în rândurile Armatei Roşii" şi „radio a fost sângura cale, care dădea putinţă scriitorilor moldoveni de a comunica cu norodul său" (Памфил 1945, 105). Printre poeţii cărora le-a alocat un spaţiu mai larg au fost – Em. Bucov, B. Istru, D. Vetrov, L. Deleanu şi G. Meniuc (Памфил 1945, 107-111). Dintre prozatori îi menţiona pe I. Canna şi I. Ciobanu (Памфил 1945, 112-113). Pe Ion Canna, care la momentul apariţiei textului era deja preşedintele USS din Moldova, îl critica pentru „schematism" – „figurile omeneşti nu sunt bine conturate, stările lor sufleteşti nu sunt bine adâncite psiholojicește" (Памфил 1945, 112). În două propoziţii erau menţionaţi scriitorii Galiţ, Corneanu şi Barschi şi „tinerii scriitori" „Adam şi Lupan (Ciolpan)"[5].

[3] Însuşi I. Canna, în scrisoarea sa din 11 martie 1943, prezenta lucrurile astfel: „În anul 1941 „Молдова Сочиалистэ" a dedicat unul din articolele sale de frunte, literaturii moldoveneşti... În acest editorial nu am fost menţionat nici măcar cu un cuvânt de rău" (AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 107, f. 14).

[4] În anul 1941 Pamfil apărea ca Panfilova.

[5] Ciolpan e pseudonimul cu care Lupan şi-a semnat textele în anii războiului.

După apariţia acestui text, criticul V. Pamfil a fost criticată la adunarea generală a scriitorilor din 31 august 1945. De pe diferite poziţii nemulţumirea şi-au exprimat-o Cioban, Galiţ şi Kahana. Cel mai echidistant a fost Cioban, care a declarat că „dezvoltarea literaturii noastre are nevoie de o critică largă şi nepărtinitoare, în care să fie reflectate lucrările tuturor scriitorilor noştri fără excepţie"[6].

Activitatea scriitorilor moldoveni sovietici în anii războiului sovieto-nazist este reflectată în două paragrafe dintr-un studiu recent al lui Petru Negură (Negură 2013, 98-102). Acesta s-a referit la „război ca o perioadă de formare pentru scriitori şi pentru publicul lor" şi la „capitalul simbolic al războiului". În opinia lui Negură, „perioada refugiului oamenilor de litere basarabeni la Moscova, între septembrie 1942 şi martie 1944, contribuie decisiv la formarea identităţii lor profesionale. Primul efect al mobilizării scriitorilor în lupta contra inamicului este convertirea provizorie a poeţilor în prozatori şi jurnalişti" (Negură 2013, 98). Un alt moment semnalat de Negură e că „în vreme ce scriitorii transnistreni luptă pe front, la Moscova scriitorii basarabeni îşi ţes o reţea de relaţii personale cu scriitorii moscoviţi şi cu oficialităţile moldovene" (Negură 2013, 101). Cu toate acestea, autorul nu arată concret din cine erau constituite aceste două grupări şi care sunt relaţiile care s-au format la Moscova. Din câte vom vedea mai jos, în anii 1942-1944, problemele şi activitatea scriitorilor moldoveni sovietici au fost gestionate de prozatorul Ion Canna, care provenea din fosta RASSM.

Activitatea literar-artistică în anii 1942-1944

Cu referire la anul 1942, în AOSPRM, în dosarul despre activitatea scriitorilor, s-au păstrat doar patru pagini. Acestea cuprind două poezii de L. Barschi – „Мстители", în varianta de limbă rusă şi „Răzbunătorii", în varianta de limbă română, scrisă cu litere latine[7]. După acestea urmează „Planul de lucru al grupului Scriitorilor Moldoveni pe lângă CC al PC(b) din Moldova pentru perioada de la 1 iulie la 1 octombrie 1942". Acest plan e semnat de Canna – „conducătorul grupului de scriitori", în original – *руководитель группы писателей*[8] (vezi anexa 3). Sintagmele folosite

[6] AOSPRM, F. 2955, inv. 1, d. 7, f. 8.

[7] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 107, f. 1-3.

[8] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 107, f. 4.

ne arată că la acel moment Uniunea Scriitorilor Sovietici din Moldova nu mai exista instituţional, fie şi în formă transferată, şi că grupul activa pe lângă CC şi era condus de Ion Canna.

O scurtă observaţie a titlurilor lucrărilor planificate arată o angajare completă a scriitorilor pe frontul războiului în plan artistic. La toţi autorii apare sintagma de „eroi" sau de „învingători" – la Canna şi Barschi în eseuri, la Galiţ în poezie, la Deleanu în cântece. Printre cuvintele cheie se mai numără – „gardişti", „partizani", „eliberatori" şi „răzbunători". Ideea de luptă apare la Galiţ, iar la Deleanu şi Kahana sunt prezenţi duşmanii ca fascişti („poezii de apărare şi antifasciste") şi ocupanţi. Dacă aceste texte au fost scrise, principala lor formă de transmitere a fost Comitetul Radio, la care activau în acel moment Ciobanu şi Canna. Acestora li se alăturase şi Meniuc, care primise chemare din Kazahstan, la intervenţia lui Ciobanu. După un timp cei doi l-au recomandat pe Meniuc să fie ales membru al prezidiului Uniunii Scriitorilor Sovietici din Moldova[9].

Textele scrise în acea perioadă nu pot fi considerate texte literare. În ele o prezenţă dominantă o are ideologicul şi poartă un caracter propagandistic mobilizator. Am considerat necesar să inserăm titlurile lor aşa cum apar într-un document din anul 1942 în anexa 3 a prezentului studiu.

Un eveniment important s-a desfăşurat la începutul lunii octombrie 1942, când la Moscova a avut loc o conferinţă a scriitorilor moldoveni sovietici, organizată de CC al PC (b) din Moldova. La aceasta au participat: secretarii CC Salogor, Zelenciuc, preşedintele Consiliului Comisarilor Poporului M. Constantinov, Radul, Berezneakov, scriitorii Canna[10], Ciobanu, Bucov, Vetrov, Meniuc, Deleanu, Şternberg (cf. Памфил 1945, 106), Kahana, Kalughin, Sebastian şi alţii. Într-o scrisoare din 11 martie 1943, Canna regreta faptul că nu fusese invitat scriitorul Altman[11] şi critica prezenţa lui Kalughin şi Sebastian.

După conferinţă, scriitorii au avut o întâlnire cu reprezentanţii „inteligenţei" oraşului Moscova. Canna, Ciobanu, Bucov, Vetrov, Deleanu şi alţii au citit din opera lor (Памфил 1945, 106). Această conferinţă a fost un prim pas oficial de implicare într-o campanie ideologică cât mai largă a scriitorilor, în contextul războiului sovieto-nazist. Deşi încă nu avusese loc turnura de la Stalingrad, e posibil ca CC al PC (b) din toată Uniunea să fi însărcinat CC al PC(b) din Moldova să mobilizeze scriitorii, în vederea utilizării lor în ulterioara revenire în Basarabia, în munca cu masele largi.

O critică largă, dar şi inconsecventă pe alocuri, a conferinţei menţionate, apare în scrisoarea lui Mozes Kahana-Ardeleanu, care se afla în oraşul Cikalov, din 15 ianuarie 1943. Acesta afirma că la conferinţă nu s-au luat hotărâri care să fi fost fixate undeva, „deşi participanţii au rămas în Moscova timp de aproape o lună după desfăşurarea consfătuirii"[12].

În mai multe locuri, scriitorul Iuri Kalughin, despre care se spunea că e directorul unei cantine, era criticat alături de D. Vetrov. În general era criticată organizarea conferinţei scriitorilor ce avusese loc anterior şi erau expuse părerile semnatarului cu privire la modul în care trebuia să activeze Uniunea Scriitorilor Sovietici din Moldova (fragmente largi din scrisoare am inclus în anexa 4). În scurt timp I. Canna a adresat o scrisoare de răspuns pe numele secretarului CC al PC (b) din Moldova, N. Salogor. În aceasta Canna expunea propria viziune asupra evoluţiei şi problemelor scriitorilor sovietici moldoveni în anii 1930, critica persoanele ce au ocupat funcţii de răspundere la Glavlit şi la Editura de Stat. „Deseori am fost în instituţiile noastre centrale, am discutat cu conducătorii centrali[13] ai republicii şi, sincer vorbind, în decursul ultimilor 10-15 ani, nu am văzut pe mesele din cabinetele niciunuia din ei nici cărţi moldoveneşti, nici ziare moldoveneşti, nici revista... Aceşti conducători responsabili şi cu autoritate, nu doar că nu cunoşteau literatura moldovenească, dar nici nu ştiau că există şi scriitori moldoveni".

Un alt moment interesant în respectiva scrisoare îl constituie atitudinea pe care Canna o exprima faţă de scriitorii basarabeni N. Costenco, M. Curicheru şi Ţurcan. „Ne-am ocupat puţin de un atât de însemnat poet ca Costenco, nu am luptat ca să îl atragem de partea noastră. V. Lenin în cei mai dificili ani ai activităţii partidului nostru a găsit timp pentru a se ocupa de Gorki, să îl convingă, să corespondeze cu el, să îi demonstreze şi în cele

[9] AOSPRM, F. 51, inv. 4, d. 36, f. 202.
[10] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 107, f. 7.
[11] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 107, f. 17.
[12] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 107, f. 7v.
[13] *С центральными руководителями республики*. Exprimarea nu e corectă în rusă, de aceea nici traducerea ce am ales-o nu e corectă din punct de vedere literar.

din urmă să îl readucă de partea noastră. Iar noi ne feream de aşa scriitori însemnaţi precum Costenco, Curicheru şi alţii. În schimb am luat atâta colb în uniune, atâţia oameni de pe lângă literatură şi oameni care nu au nimic în comun cu literatura, că chiar şi astăzi, noi roşim pentru ei şi ne justificăm. Vina noastră cea mare constă în aceea că a rămas pe teritoriul ocupat al Moldovei un aşa tânăr scriitor însemnat ca Ţurcan, Barcari şi alţii, pe care nu au pregetat să îi folosească românii. E un fapt cunoscut, că cu câteva luni înainte de război Ţurcan s-a îmbolnăvit grav şi avea nevoie de tratament urgent. Iar Uniunea Scriitorilor nu l-a ajutat imediat cu un bilet de odihnă sau cu bani, boala lui s-a agravat şi s-a ajuns la aceea că el nu a fost în stare să se evacueze. Iar Ţurcan e o mare pierdere pentru literatura moldovenească, deoarece Ţurcan în poezia moldovenească ocupa un loc aproape ca şi Cornfeld. Poeziile aduceau venit, erau înţelese şi cunoscute poporului, se poate de spus, nu mai puţin decât operele scriitorilor maturi”[14].

Din scrisoare rezultă că la acel moment, în 1943, Uniunea Scriitorilor Sovietici din Moldova fusese restabilită şi că funcţia de secretar responsabil al acesteia era deţinută de I. Canna. Mai mulţi scriitori, care colaborau cu Uniunea, erau menţionaţi pozitiv. „Scriitorii noştri de bază totuşi s-au activizat vizibil după conferinţa noastră. Bucov şi-a terminat poemul despre Kotovski, Vetrov a scris o carte de versuri, Galiţ a adus un şir de povestiri, au fost deja semnate cîteva înţelegeri, din care se vede, că peste 2-3 luni tovarăşii sunt obligaţi să predea lucruri solide, nemaivorbind despre aceea că scriitorii păstrează în ei taina despre operele la care lucrează”.

Ca răspuns la observaţiile lui Kahana, Canna îl ataca la persoană pe acesta, deşi Bucov era cea mai criticată persoană în rândurile lui Kahana. „Bucov, Deleanu sau Vetrov, cu toate „slăbiciunile” lor, au făcut fiecare în parte mai mult, fiecare în parte, pentru literatura moldovenească şi pentru poporul moldovenesc, decât un aşa „colos” cum e Kahana. Lucrările acestor tovarăşi sunt scrise pentru noi, ele proslăvesc munca şi lupta eroică a poporului moldovenesc, lucrările lor aduc venit...

Poate conferinţa noastră nu s-a desfăşurat la nivelul cuvenit. Aceasta a fost prima noastră conferinţă, a fost desfăşurată în condiţii de război la Moscova şi nu la noi acasă, Ceban ca şi conducător al scriitorilor, a fost ocupat cu lucrul, dar totuşi pentru scriitorii serioşi conferinţa a dat foarte mult. Ei au înţeles toată seriozitatea vremurilor de azi”[15].

Mai jos Canna cerea de la structurile partinice să se raporteze cu grijă la „scriitorii de bază – Bucov, Cioban, Vetrov, Galiţ, Deleanu, Şternberg, Altman, Meniuc, Istru şi alţii”[16]. În viziunea lui Canna, acest colectiv, urma să lucreze „neîncetat” pentru că era constituit din „fii şi slugi ai poporului moldovenesc şi depun toate cunoştinţele lor şi capacităţile, pentru a îndreptăţi titlul de scriitor, titlul de „ingineri ai sufletelor”[17].

Dintr-o notă adresată secretarului CC al PC (b) din Moldova, Zelenciuc, la 16 septembrie 1943, rezultă că din Uniune deja făceau parte 12 scriitori. Nota conţinea lista operelor predate la acel moment Editurii de Stat şi textele ce urmau să fie predate în scurt timp. Printre scriitorii publicabili erau Canna, Vetrov, Meniuc, Istru şi Ceban.

Tema războiului şi patriotismului sovietic se desprinde din titlurile enumerate ca predate spre editare. Canna era autorul unui volum, „despre lupta poporului moldovenesc contra ocupanţilor, despre munca comsomoliştilor pe teritoriul ocupat, despre moldovenii care luptau pe front”. Vetrov dedicase un volum de poezii „patriei, oamenilor de la uzine, fabrici şi din colhoz, despre încrederea în victorie”. Cruceniuc a depus poezii „despre patrie, oamenii care luptă eroic şi curăţă pământul sovietic sfânt de hoardele fasciste”. Meniuc a predat o nuvelă despre „viaţa tineretului moldav care luptă contra înrobitorilor”. Pe lângă acestea mai era menţionat un almanah de poezii ale scriitorilor moldoveni şi versuri alese din folclor. Valoarea literară a acestor lucrări nu a fost reţinută de istoria literaturii, însă pe de altă parte ele au avut un caracter ce a transcens literatura ca atare având un scop propagandistic. Un posibil studiu interesant ar putea constitui analiza caracterelor ce apăreau în aceste opere – cum erau concepute de autori, cu ce calităţi erau înzestrate şi care era credinţa lor, dincolo de imboldul iniţial care era unul artificial (deoarece erau caractere create la comandă).

În privinţa discursurilor ţinute în eterul „moldovenesc” de la Moscova, într-un dosar al sectorului Propagandă şi Agitaţie apar informaţii privind

[14] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 107, f. 15.

[15] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 107, f. 15v-16.

[16] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 107, f. 16v.

[17] AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 107, f. 17v.

ziua de 28 iunie 1943. Din scriitori la miting a participat poetul B. Istru[18]. Acesta a fost al doilea vorbitor după Brovko, preşedintele prezidiumului Sovietului Suprem al RSSM. După Istru au urmat Suhov, cercetător ştiinţific, care lucra la o uzină, Liubinskaia, o muncitoare, Constantinov preşedintele Consiliului Comisarilor Poporului, Dobânda, cercetător, Bujor, sublocotenent, Cuconescu, soldat, Diordiţa, sergent şi Şalar[19]. În discursuri apar următoarele puncte de referinţă: alegerile româneşti din interbelic, alianţa României cu germanii şi italienii, realizările puterii sovietice în primul an de stăpânire, îndemnuri la luptă, erau evocate răscoalele de la Hotin şi Tatarbunar, era criticat Ion Pelivan etc.[20]

Faptul că între scriitorii moldoveni sovietici aflaţi la Moscova existau neînţelegeri transpare clar în scrisoarea lui Em. Bucov adresată în 10 ianuarie 1944 lui Canna (vezi anexa 6). Aceasta însă nu e suficient pentru a afirma că existau două grupări la acel moment. Conflictul îi viza în principal pe Bucov, pe de parte, şi pe Canna şi Istru, pe de cealaltă parte. Însă în general toţi scriitorii activi, şi susţinuţi de structurile partinice, se înscriau în linia trasată de Partid.

Un ultim eveniment de referinţă din perioada abordată, o constituie şedinţa scriitorilor din 26 mai 1944, desfăşurată la Soroca, aflată la acel moment sub control militar sovietic. La aceasta nu a participat I. Canna, care e posibil să se fi reţinut cu probleme administrative la Moscova. Pe ordinea de zi au fost: 1) Lucrul asupra textului imnului RSSM; 2) Pregătirea pentru ziua de 28 iunie; 3) Editarea broşurilor scrise de scriitorii moldoveni; 4) sediu pentru Uniune şi 5) diverse. Cea mai mare încărcătură ideologică trebuiau să o aibă „broşurile cu caracter publicistic, polemic şi de agitaţie", care urmau să se adreseze „maselor largi ale truditorilor raioanelor eliberate şi în proces de eliberare a Moldovei şi să-i familiarizeze cu victoriile strălucite ale poporului sovietic pe front şi în spatele frontului".

În anexele prezentului studiu am inserat câteva fragmente de scrisori, liste de lucrări planificate, dări de samă, în cazul cărora am păstrat ortografia autorilor în limba rusă. În textele semnate de Kahana, Bucov şi Canna, apar greşeli de topică, lexic, în acordul cuvintelor, litere omise etc.

[18] AOSPRM, F. 51, inv. 2, d. 128, f. 50.
[19] AOSPRM, F. 51, inv. 2, d. 128, f. 76.
[20] AOSPRM, F. 51, inv. 2, d. 128, f. 7-75.

În loc de concluzii

Acest studiu prezintă doar o schiţă a istoriei Uniunii Scriitorilor Sovietici din RSSM în anii 1942-1944. O analiză mai detaliată a documentelor din dosarul 107, coroborarea cu informaţii din dosarele CC al PC (b) din Moldova, dar şi nişte excursuri mai largi în anii 1940-1941 şi 1945-1946 (până la discursul lui Andrei Jdanov), ar permite schiţarea unei imagini mai complexe. În ce priveşte studiul materialelor consultate până la acest moment, acestea ne permit următoarele concluzii:

1. Timp de un an de zile după 22 iunie 1941 Uniunea Scriitorilor Sovietici din Moldova a fost inactivă.
2. În vara anului 1942 la Moscova, sau în strânsă legătură cu grupul scriitorilor moldoveni de pe lângă CC al PC (b) din Moldova aflat la Moscova, activau Ceban, Canna (la radio ambii), Galiţ, Deleanu, Poleakov (compozitor), Kahana şi Barschi. Deşi în document conducător al grupului apărea Canna, o referire de mai târziu a acestuia îl indică pe Ciobanu ca şef al scriitorilor.
3. La începutul lunii octombrie 1942 la Moscova a fost organizată conferinţa-consfătuire a scriitorilor moldoveni, aduşi din diferite părţi ale URSS, unde se aflau în refugiu. De exemplu, Meniuc fusese invitat să vină din Kazahstan, Kahana se afla la Cikalov, Altman, care fusese ignorat, era la Taşkent. Printre participanţi au fost – Canna, Ciobanu, Meniuc, Bucov, Istru, Vetrov, Deleanu, Kahana etc.
4. După conferinţa de la Moscova, liderul organizaţiei scriitorilor a fost Canna. Criticile care apar la adresa acestuia, datorită puţinătăţii documentelor, nu sunt suficiente pentru a formula concluzii privind existenţa a două grupuri antagoniste de scriitori. Rezervele lui Kahana faţă de Bucov, sau critica lui Istru şi Canna de către Bucov, nu sunt suficiente pentru a determina un conflict. Toate operele scrise în respectiva perioadă au fost înregimentate ideologic şi s-au referit la tema războiului.
5. În faza finală a şederii la Moscova, Canna, într-o scrisoare adresată CC al PC (b) din Moldova, creiona priorităţile tematice din următoarea perioadă. Din domnitori pentru portretizare erau recomandaţi Alexandru cel Bun, Ştefan cel Mare, Vasile Lupu şi Dimitrie Cantemir, iar din bolşevicii basarabeni – Gr. Kotovski şi S. Lazo.

Anexa 1

Şedinţele desfăşurate în cadrul Uniunii Scriitorilor Sovietici din Moldova (ianuarie-mai 1941) – data, autorul discutat, referentul şi participanţii

	Data	Creaţia lui	Referent	Participanţi
1.	10.II	E. Bucov[21]	Vera Panfilova	B. Istru, N. Costenco, S. Braunştein, Iacher şi L. Barschi
2.	17.II	N. Costenco	B. Istru	I. D. Ciobanu, M. Kahana-Ardeleanu, M. Altman, Em. Bucov şi L. Barschi
3.	28.II	B. Istru	Em. Bucov	N. Costenco, D. Vetrov, G. Meniuc, M. Kahana-Ardeleanu şi L. Barschi.
4.	8.III	F. Nencev	Vera Panfilova	N. Costenco, B. Istru, D. Vetrov, M. Kahana-Ardeleanu, Em. Bucov şi L. Barschi.
5.	24.III	L. Deleanu	Em. Bucov	N. Costenco, B. Istru, D. Vetrov, L. Barschi şi M. Altman
6.	6.IV	Şezătoare literară	L. Barschi	B. Istru, F. Nencev, M. Altman, D. Vetrov, Em. Bucov, I. Cioban, L. Cornfeld, Ia. Şternberg, N. Costenco, O. Şraibman, I. Iacher, L. Deleanu.
7.	14.IV	N. Ţurcan	L. Barschi	N. Costenco, B. Istru, Em. Bucov, D. Vetrov, F. Nencev, B. Baidan ş.a.
8.	21.IV	M. Curicheru	Alexei Antohi	L. Barschi, B. Istru, N. Costenco, M. Kahana-Ardeleanu, Em. Bucov ş.a.
9.	28.IV	A. Robot	G. Meniuc	N. Costenco, B. Istru, M. Kahana-Ardeleanu, L. Cornfeld, D. Vetrov, Em. Bucov, L. Sebastian, L. Barschi
10.	8.V	G. Meniuc	B. Baidan	L. Barschi, I. Cutcoveţchi, N. Costenco, Em. Bucov, L. Cornfeld ş.a.
11.	12.V	I. Canna	L. Barschi	I. D. Ciobanu, B. Baidan, M. Kahana-Ardeleanu, N. Costenco ş.a.

Anexa 2

Tabelul prezenţei scriitorilor la discuţiile din februarie-mai 1941

	Nume/Dată	10.II	17.II	28.II	8.III	24.III	6.IV	14.IV	21.IV	28.IV	8.V	12.V
1.	Altman	-	X	-	-	X	X	-	-	-	-	-
2.	Antohi A.	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-
3.	Baidan B.	-	-	-	-	-	-	X	-	-	X	X
4.	Barschi L.	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
5.	Bucov Em.	X	X	X	-	X	X	X	X	X	X	-
6.	Canna I.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X
7.	Ciobanu I. D.	-	X	-	-	-	X	-	-	-	-	X
8.	Cornfeld L.	-	-	-	-	-	X	-	-	X	X	-
9.	Costenco N.	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
10.	Curicheru M.	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-
11.	Cutcoveţchi Ia.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-
12.	Deleanu L.	-	-	-	-	X	X	-	-	-	-	-
13.	Iacher I.	X	-	-	-	-	X	-	-	-	-	-
14.	Istru B.	X	X	X	X	X	X	X	X	X	-	-
15.	Kahana M.	-	X	X	X	-	-	-	X	X	-	X
16.	Meniuc G.	-	-	X	-	-	-	-	-	X	X	-
17.	Nencev F.	-	-	-	X	-	X	X	-	-	-	-
18.	Panfilova V.	X	-	-	X	-	-	-	-	-	-	-
19.	Robot A.	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-
20.	Sacţier M.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
21.	Sebastian L.	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-
22.	Ţurcan N.	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-
23.	Vetrov D.	-	-	X	X	X	X	X	-	X	-	-

[21] A fost primit în Uniunea Scriitorilor Sovietici din RSSM la 24 martie 1941.

Anexa 3.

Planul de lucru al grupului de scriitori moldoveni pe lângă CC al PC (b) din Moldova pentru perioada 1 iunie - 1 octombrie 1942

	Фамилия, имя и отчество	Тематика или название произведения	Общий обем сборника	Необходимые командировки	Срок сдачи работы
1.	КАННА И.И.	а) Стертое пятно - рассказ	¾ а.л.	-	18 июля 1942 г.
		б) Весть с Востока - песня	32 строки	-	5 „ 1942 г.
		в) Моя Молдавия - песня	40 строк	-	30 „ 1942 г.
		г) Новелы в стихах	600 строк	-	30 сентября 42 г.
		д) Очерки о героях Молдавии	2 авт. листа	Встреча с героями	20 августа 42 г.
		е) Гвардейцы Совет. Молдавии очерки и рассказы	2 автор. листа	Встреча с героями	20 сент. 42 г.
2.	ГАЛИЦ В.Г.	а) Борьба	1 автор. лист	-	5 июля 1942 г.
		б) Песня Молдованки	20 строк	-	
		в) Герои Молдавского народа	2 автор. листа	Встреча с героями	20 авг. 42 г.
		г) Партизаны п'еса	3 - -	Командир. в освобожден. р-ны	30 августа 42 г.
		д) Песня освободителей	24 строки	-	20 июля 1942 г.
3.	ДЕЛЯНУ ЛИВИУ	а) Кровавые цветы – Сборник оборонных и антифашистских стихов	2500 строк	-	1 сентября 42 г.
		б) Партизанская балада	600 строк	Встреча с партизанами и выезд в освобожд. р-ны	30 сентября 42 г.
		в) Песня победителей	240 строк	-	30 сентября 42 г.
4.	ПОЛЯКОВ В.Л.	Оформление музыкой: а) по тексту И. Канны – Весть с Востока	-	-	5 июля 1942 г.
		б) по тексту В. Галица «Песня Молдаванки»	-	-	5 июля 1942 г.
		в) По тексту Галица: «Песня освободителей»	-	-	25 июля 42 г.
		г) по тексту Деляну – «Песни Победителей»	-	-	30 сентября 42 г.
5.	КАХАНА М.Г.	а) Рассказы и очерки о зверствах немец. окупантов	1, ½ автор. листа	-	1 июля 1942 г.
		б) музкомедия в 1 акте «Партизаны на Дунае»	1 атор. лист	-	1 июля 1942 г.
		в) Сатирическая новела об успехах Гитлера	¼ автор. листа	-	1 июля „
		г) Очерки и рассказы	1, ½ автор. листа	Поездка в Москву и встреча с бойцами	15 августа 42 г.
		д) Скетч о издевательствах над советской женщиной	½ автор. листа	-	1 сентября 42 г.
		е) Очерки о Молдавской Гвардии	1, ½ автор. листа	-	15 сентября 42 г.
6.	БАРСКИЙ Л.М.	а) Очерки о молдав. героях	1 автор. лист	-	15 августа 42 г.
		б) «Рэзбунэторь» песня	30 строк	-	5 июля 42 г.
		В) «Фэт Фрумос» - п'еса	3 автор. листа	-	15 июля 42 г.

Руководитель группы писателей
КАННА

Sursă: AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 107, f. 4.

Anexa 4

Fragment din scrisoarea lui Mozes Kahana-Ardeleanu adresată secretarului CC al PC (b) din Moldova N. Salogor şi preşedintelui Consiliului Comisarilor Poporului M. Constantinov (15 ianuarie 1943)

О работе молдавских писателей[22]

Работа эвакуированных писателей и литераторов Молдавии после совещаний продолжает представлять такую бедственную картину,[23] что я чувствую нужным обратить Ваше внимание на ее недостатки, так как я их вижу и делать некоторые предложения для их устранение.

Вообще своим литературным трудом по-настоящему занимается всего один писатель: Буков. Остальные или занимаются только частично и пишут только помимо других дел, или совсем не пишут. [И таких даже очень немно]. Деляну обезжает в вагоне «Дойны» Сибирь и Дальний Восток и не даст вероятно – говоря пока только по-количеству – ни половину того, что от него можно–было ожидать; Канна работает в радио и занят делами по организации Союза Писателей; Штернберг – стал работником Джасса и обезжает также разные края Советского Союза: Чебан занят в Радио и вообще редко и мало пишещий человек; Константиновский, как мне известно, занимается только газетной работой; Калугин – директор столовой и прекратил писать художественную литературу; Ласкар Себастиян и попрежнему работает маркером у биллиарда и не пишет ни слова: Ветров работает и газетчиком и вряд-ли успеет многого написать; Альтман попрежнему бездельствует… что касается меня, я работаю над словарем для Армии и обработаю уже написанное для изданий, помиму словаря.

…

Обсуждение творческих отчетов писателей на самом совещании прошло в основном удовлетворительно. Особенно много нам дало и воодушевляло всех участников помимо выступления тт. Салогора и Зеленчука, замечательное выступление тов. М. А. Константинова, затем выступления Радула, Березнякова, Канны. Но и в этом больно нехватило то, что выступающие руководители Молдавской ССР, отдающие столько внимания, времени и силы для улучшения работы писателей, не могли познакомиться с творчеством писателей и еле-еле знали то, что было прочитано на совещании.

По поводу задач писателей и Союза Писателей в ближайшем будущем, также было сказано много правильного, мобилизующего, вызывающего надежды и охоты, указывающего пути к осуществлений. Правда, что и это было сказано не в докладе т. Чебана, а опять таки в указаниях представителей ЦК и Правительства, в частности т. М. а. Константинова и в отдельных выступлениях писателей. Вполне согласились в том, например что писатели должны больше концентрироваться на темы отечественной войны; что молдавская литература должна больше выразить молдавскую национальную специфику; что надо создать возможность использования и издания написанных произведений; что надо создать лучшие условия, материальные и моральные, для работы и жизни писателей, что надо обеспечить поддержку органов Союза Писателей по местам жительства писателей, путем их оформления как члены молдавского СП; что надо организрвать совместное жительство и работу целых групп писателей («второй центр») и взаимную помощь друг-другу; что надо больше связать молдавских писателей с жизню трудящегося народа СССР, фронта и тыла; и т.д и т п. Но все это было только сказано; ни во время совещаний, ни после этого, почти ничего не было предпринято для практического осуществления всего сказанного.

Совещание разошлась, не оставляя в руки (или хоть-бы в памяти) участников какие-то зафиксированные решения – т.к. совещание не вынесло никакого решения. Несмотря на то что участники остались в Москве почти месяц после окончания совещаний, они не были созваны ни один раз – или вызваны по одиночкам – чтобы получить практические советы и предложения для

[22] Sublinierile aparţin fie autorului textului, fie celui care l-a citit.
[23] Subliniat cu creion verde.

работы. Только по настоятельному требованию и собственной инициативе писателей руководители (бюро) согласились присуствовать на встречу писателей перед отездом, на которой т. Буков механически записывал творческие планы каждого писателя. Не была организована ни одна встреча с писателями и с населением Москвы, ни один выезд к частям или на заводы – ничего из всего того, что в Советской стране принято проделать для того, чтобы поднять дух писателя.

Итак писатели разошлись (отдеты правда, в новые пальто, но) менее организованные, менее вооруженные для настоящей творческой работы, чем они были до совещания. Результат: теперешнее жалкое положение, как я его обрисовал в начале этого заявления.

Может-быть, что за такую работу совещания – стоящего столько денег, заботы и усилия ЦК и правительства – ответсвенны и виноваты не только организаторы, а и сами участники, в особенности я, чуть-ни старше всех. Правда, я, как и другие писатели и иногда и больше других требовал лучшую подготовку, читки, собрания и пр. до совещания, а после его, также неоднократно просил, предложил и требовал зафиксирование и осуществление всего того, что было сказано на совещание. Но мы – в частности я – не сделали этого в достаточно ответственной и эфективной форме, на совещаний или в ЦК Партии Молдавий.

Могу привести в моем оправдании, что кроме моей физической слабости, болезни и инвалидности, меня немного задержал от активности и крайне отрицательное отношение ко мне самого тов. Зеленчука, о котором я подробно сообщил в моем заявлении в моем личном деле, отношение которое меня неоднократно, в скрытой и открытой форме призывало быть «более скромным».

Кое-что было сделано, как я узнал, и после нашего отезда: оформили несколько писателей в члены Союза Писателей и – по инициативе Совнаркома создали возможность... писательского труда. (Может быть организовали и перепечатку и «издательскую группу» Союза, не знаю). Но наряду с оформлением одних, отказали принимать таких квалифицированных работников литературы, напечатавших в прошлом целый ряд статей о советской литературе и автора киносценарий, как Константиновский, а отказ по отношению других двух (Калугин и Себастиян) было сделан в такой форме, чтобы их окончательно оттолкнуть и исключить из литературной работы Молдавии. Даже по отношению Калугина, думаю, что такой подход, также не соответствует нашим целям, как не соответствует его вызов и его выдвижение в молдавского советского писателя. Что касается создания технических, издательских и денежных средств, это, одновременно обеспечения качественной продукцией, приведет только к тому – как это случилось и иной раз в Молдавий, – что государственные средства – в отсутствие лучшего или в силе инерций и наименьшей сопротивления будут израсходованы на финисировании неполноценной продукции и брака.

...

В последнее время там чувствуется нездоровая строгость и узкость мнений... в оценке качества языка, в приеме в Союз Писателей и т. пр. (на пример в отказе принятия Константиновского в Союз, в устранений песни Деляну из репертуара «Дойны», в обращении с Калугином перед его отездом, и т.д.). Мне кажется, что главный представитель этой строгости – т. Буков, который очень ценный писатель, но имеет известную слабость не признать и не делить качества других писателей.

Строгость, конечно, должна быть, но не такой пурификаторской, который за недостатка в творчестве или в прошлом или в происхождений человека, ведет к тому чтобы совсем отказаться от данного писателя и его работы, выбрасывать вместе с водой и ребенка. Если мы будем так хозяйничать в молдавском писательском дворе, где еле 10-20% писателей молдавского происхождения и где все без исключения имеют свои слабости и в таланте и в языке (сам Буков не молдаван и не знает безупрочно молдавский язык), тогда мы скоро можем оказаться и без литературы и без писателей.

Sursă: AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 107, f. 5, 8, 10.

Anexa 5

Scrisoarea lui I. Canna către secretarul CC al PC (b) din Moldova Zelenciuc privind lucrările predate Editurii de Stat a Moldovei (16 septembrie 1943)

СПРАВКА[24]
Сданно Госиздату Молдавии

1. КАННА – «На пороге родительского дома» – сборник рассказов о борьбе молдавского народа против немецко-румынских оккупантов, работа комсомольцев на оккупированной територии, молдаване с оружием на фронтах Вов.

2. ВЕТРОВ – «Мы вернемся к тебе, Молдавия» – сб. стихов о родине, о людях на заводах, фабриках и колхозах, об уверенности в победе.

3. КРУЧЕНЮК – «Моей Молдавии» – стихи о родине, о людях героически сражающихся и очищающих священную советскую землю из под фашистских полчищ.

4. МЕНЮК – «В степи» – рассказ из жизни молдавской молодежи борющейся против немецко-румынских поработителей.

5. АЛЬМАНАХ стихов молдавских поэтов и избранных стихов и песен из молдавского фольклора.

<u>В ближайшие дни будет сданно Госиздату</u>

1. БУКОВ – «Воспоминания Бурки» – о тяжких переживаниях молдавского народа под гнетом немецко-румынских оккупантов.

2. КАННА – «Дочь лесов» – рассказы о борьбе молд. партизан и об участии молдаван на фронтах и в тылу.

3. ИСРУ – «Голос Родины» – сб. стихов посвященных великой и героической борьбе советского народа против немецких захватчиков.

4. ЧЕБАН – «Когда зреют вишни» – рассказы о партизанском движении на оккупированной Молдавии.

* * *

Кроме всего вышеизложенного, молдавские писатели работают над другими своими произведениями. Так, например, поэт тов. Буков заканчивает, после литературной читки, переработку своей поэмы «Котовский живет». Тов. Ветров после ряда рецензий и устных указаний обрабатывает свою п'есу «Гнев».

Одновременно с этим молдавские писатели с момента выхода молдавской газеты почти в каждом ее номере печатают свои рассказы, новелы и стихи. С 1 января сего года были также изданны специально две литературные газеты.

Ответственный Секретарь ССП МССР /Канна/
16 Сентября 1943 года

Sursă: AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 107, f. 110-111.

[24] Subliniat cu creion verde.

Anexa 6

Fragment din scrisoarea lui Emilian Bucov în care se referă și la „moldovenismul" lui Bogdan Istru și al lui Ion Canna (10 ianuarie 1944)

Есть у нас товарищи – писатели – которые не знаю с каких пор, преобрели ухватку «подсчитывать шарики» в крови писателей Молдавии. Тот дескать чистый молдаванин, другой больше русский чем молдаванин, третий еврей. Неужели это невинная игра слов таких товарищей. Нет. Здесь личная заинтересованность товарищей считающих себя «чистокровными молдаванами». Не талантом, не знанием молдавского советского народа, не познанием умом и сердцем текущей боевой действительности – войти в литературу, а посредством хитрых приемов проникнуть на жилплощадь исскуства.

Всем известно «дебаты» на собрание обсуждения «Дойны» [...] Иван Бодарев он же «Богдан Истру» при удобных случаях афиширует свой «молдовенизм» (происхождение) для определенных литературных выгод.

Sursă: AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 107, f. 88.

Anexa 7

Darea de samă a Organizației moldovenești a scriitorilor trimisă de Ion Canna la CC al PC (b) din Moldova (3 martie 1944)

За время Отечественной войны Молдавская Писательская организация значительно окрепла. В состав ее входят 11 членов и 5 активных начинающих писателей. Писатели Молдавии заняли свое должное место в общей борьбе советского народа против ненавистного врага и захватчика немецкого фашизма. 6 членов союза и начинающих писателей с начала войны находятся на фронте, где с оружием в руках поражая врага, в то же время написали произведений /Барский, Галиц, Пономарь/. Остальные писатели находясь в тылу, неустанно работают над созданием литературных произведений. В результате этого, писатели Молдавии уже сдали в Госиздат Молдавии 6 сборников своих литературных произведений. Кроме этого сдан Гослитиздату сборник на русском языке, который в ближайшее время выйдет из печати. На ряду с этим каждый писатель имеет в почти законченном виде ряд рассказов, повестей, поэм и стихотворений.

За это же время писатели Молдавии опубликовали в нашей республиканской еженедельной газете 32 рассказа, 33 стихотворения и 38 научно-литературных статей. По линии радиовещания молдавские писатели имели на общесоюзной сетке 3 передачи и на молдавской сетке 83 литературных передачи. Все это говорит за то, что писательская организация Молдавии работоспособна и жизнена, что до некоторой степени справилась с выполнением своего долга перед Родиной и народом.

Вместе с тем СП считает, что для того, чтобы еще больше улучшить свою работу, чтобы создать больше литературных произведений и еще лучше активизировать писательскую массу, чтобы расширить свои ряды, крайне необходим литературный журнал – единственный в котором писатели смогли бы печатать прозу, стихи и развернуть литературную критику, единственный орган, посредством которого писателя смогли бы разговаривать с массами, единственный орган без которого не мыслим дальнейший рост рядов писателей и активизации их творческой работы.

И в дальнейшем перед писателями Молдавии стоят исключительно большие и важные задачи в развитии молдавской культуры, молдавского исскуства. В числе задач: писатели М. должны написать национальный гимн Молдавской ССР, несколько театральных пьес и сценарьев, в числе которых такие важные исторические полотна, как пьесы о народных исторических героях Штефан чел Маре, Василе Лупу, Александру чел Бун, Димитрие Кантемир, Григорий Котовский, Сергей Лазо и других исторических личностях, боровшихся за свободу и независимость Молдавского народа, наконец молдавские писатели должны приложить все свои силы и способности и написать историю Молдавии, крайне необходимая молдавскому народу.

Ввиду вышеизложенного и принимая во внимание еще тот факт, что в ближайшее время будет освобождена и наша многострадальная Молдавия, куда нужно будет явится с литературой отражающей великую борьбу советского народа с германским фашизмом и где несомненно нужно будет издавать журнал, ССПМ просит ЦК КП/б/ М возбудить ходатайство перед соответствующими органами о разрешении нам издавать ежемесячный общественно-политическо-литературного журнала «Октомбрие» размером до 100 страниц.

Ответственный секретарь ССПМ /Канна/

3 марта 1944 г.
г. Москва

Sursă: AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 107, f. 105-106.

Bibliografie

Negură 2013: P. Negură, „Războiul pentru apărarea patriei" în viaţa şi opera scriitorilor moldoveni: eveniment de cotitură şi mit fondator. In: (Ed. D. Dumitru, I. Caşu, A. Cuşco, P. Negură) Al Doilea Război Mondial: memorie şi istorie în Estul şi Vestul Europei (Chişinău 2013), 89-120.

Памфил 1945: В. Памфил, Литература молдовеняскэ ын тимпул рэзбоюлуй пентру апэраря Патрией. Октомбрие 1, 1945, 105-113.

Aspects of the Moldavian Soviet writers' activity in 1942-1944

Abstract

After June 22, 1941 the Soviet Writers' Union of Moldavia was inactive for almost a year. In June 1942 the Group of Moldavian Writers under the rule of I. Ciobanu consisted of I. Canna, V. Galiţ, L. Deleanu, V. Polyakov (composer), M. Kakhana, and L. Barsky. After the conference of Moldavian writers held in Moscow in September 1942 there were written many letters to the CC of the C(b)P of Moldavia and to the leadership of the Moldavian Writers' Union. Kakhana wrote about the lack of organization, Canna – about mistakes made by the Writers' Union in 1940-1941, when such writers as N. Costenco, M. Curicheru, Barcari, and Ţurcan were ignored. In January 1944 Bucov criticized Canna and Istru for "Moldovenism". In his report of March 3, 1944 Canna summarized the work done by 11 members and five young writers of the Union during the war. He also mentioned the necessity of a literary journal and the need to write theater plays about the "historical people's heroes" – the hospodars Stephen the Great, Vasile Lupu, Alexander the Good, Dimitrie Cantemir and the Bolsheviks Grigory Kotovsky, Sergey Lazo, and others.

The first meeting of the writers after their return (with the Red Army) took place on May 26, 1944 at Soroca. The main discussed issues were the work on the hymn of the Moldavian SSR, preparing for the celebrations on June 28, publication of brochures with literary works of members of the Union, etc.

This study is based on the documents from the Archives of the Socio-Political Organizations of the Republic of Moldavia (Fund 51, Inventory 1, Folder 107), which contains documents on the activities of the Soviet Writers' Union of Moldavia from 1942 to August 1944.

List of attachments:

Attachment 1. Meetings held at the Soviet Writers' Union of Moldavia (January-May 1941) – the date, the author discussed, the referent and participants.

Attachment 2. Timesheet of writers' presence at the discussions in February-May 1941.

Attachment 3. Work plan of the Group of Moldavian Writers attached to the CC of the C(b)P of Moldavia for the period of from June 1 to October !, 1942.

Attachment 4. Part of the letter of Moses Kakhana-Ardeleanu to the Secretary of the CC of the C(b)P of Moldavia N. Salogor and the Chairman of the Council of People's Commissars M. Konstantinov (15 January 1943).

Attachment 5. The letter of I. Canna to the Secretary of the CC of the C(b)P of Moldavia Zelenchuk concerning the works sent to the State Publishing House of Moldavia (16 September 1943).

Attachment 6. Fragment of Emilian Bukov's letter in which he criticizes Bogdan Istru and Ion Canna for "Moldovenism" (10 January 1944).

Attachment 7. Report of the Moldavian writer's organization sent to CC of the C(b)P of Moldavia by I. Canna (3 March 1944).

Аспекты деятельности молдавских советских писателей в 1942-1944 гг.

Резюме

После 22 июня 1941 г. Союз советских писателей Молдавии бездействовал почти год. В июне 1942 г. в Группу молдавских писателей под руководством И. Чобану входили И. Канна, В. Галиц, Л. Деляну, В. Поляков (композитор), М. Кахана и Л. Барский. После конференции молдавских писателей, состоявшейся в Москве в сентябре 1942 г., было написано много писем в ЦК КП(б) Молдавии и руководству Союза писателей о том, что необходимо сделать. Кахана писал об организационной слабости, Канна – об ошибках, допущенных в 1940-41 гг., когда игнорировались такие писатели как Н. Костенко, М. Курикеру, Баркарь и Цуркан. В январе 1944 г. Буков критиковал Канну и Истру за «молдовенизм». В своем отчете от 3 марта 1944 г. Канна обобщил работу, проделанную 11 членами и пятью молодыми писателями Союза в годы войны. Он также упомянул о необходимости писать пьесы о «народных исторических героях» – господарях Штефане чел Маре, Василе Лупу, Александру чел Бун, Дмитрии Кантемире и бессарабских большевиках Григории Котовском, Сергее Лазо и других.

Первое заседание писателей после их возвращения (с Красной Армией) было проведено в Сороках 26 мая 1944 г. Среди основных вопросов, рассматривавшихся в ходе заседания, была работа над гимном МССР, подготовка к 28 июня, издание брошюр с произведениями писателей и другие. Данное исследование основано на материалах из Архива общественно-политических организаций Республики Молдова (дело 107, инвентарь 1, Фонд 51), содержащего документы о деятельности Союза писателей Молдавии с 1942 по август 1944 г.

Список приложений:

Приложение 1. Заседания, проведенные в рамках Союза советских писателей Молдавии (январь-май 1941 г.) – дата, обсужденный автор, референт и участники.

Приложение 2. Табель присутствия писателей на заседаниях в феврале-мае 1941 г.

Приложение 3. План работы Группы молдавских писателей при ЦК КП(б) Молдавии на период с 1 июня по 1 октября 1942.

Приложение 4. Часть письма Мозеса Каханы-Арделяну секретарю ЦК КП(б) Молдавии Н. Салогору и председателю Совета Народных Комиссаров М. Константинову (15 января 1943 г.).

Приложение 5. Письмо И. Канны секретарю ЦК КП(б) Молдавии Зеленчуку о произведениях, переданных в Госиздат Молдавии (16 сентября 1943 г.).

Приложение 6. Фрагмент письма Емилиана Букова, в котором он критикует Богдана Истру и Иона Канну за «молдовенизм» (10 января 1944 г.).

Приложение 7. Отчет молдавской писательской организации, высланный Ионом Канной в ЦК К(б)П Молдавии (3 марта 1944 г.).

03.02.2014

Dr. Marius Tărîţă, Institutul de Istorie al AŞM, str. 31 August 1989, nr. 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: marius@nichita.org.

OPERAŢIUNILE DIVIZIEI 2 MUNTE ÎN TERITORIUL DINTRE PRUT ŞI BUG 3.VII - 17.VIII.1941

Cristina Tănase

Prima conflagraţie mondială a fost un eveniment nerezolvat în esenţă, lăsând moştenire Europei numeroase contradicţii care vor determina izbucnirea celui de-al doilea şi mai teribil conflict de proporţii mondiale. Acesta s-a desfăşurat pe o suprafaţă ce a cuprins aproape întreaga planetă, producând imense distrugeri materiale şi de vieţi omeneşti, înregistrând implicarea civililor şi militarilor într-o măsură niciodată văzută până atunci, a zdruncinat profund economii şi societăţi, a dezvăluit extraordinara dezvoltare a capacităţilor tehnologice puse în slujba voinţei de distrugere a ţărilor beligerante (Fiorani 2007, 11). Oameni şi arme ale Aliaţilor şi ale puterilor Axei s-au înfruntat vreme de şase ani lungi, din 1 septembrie 1939 până în 2 septembrie 1945, într-un conflict între democraţie şi totalitarism, marcând o cotitură epocală în istoria secolului XX (Fiorani 2007, 11).

După încercări nereuşite de a atrage URSS în tabăra occidentală, lumea primeşte vestea semnării pactului de neagresiune germano-sovietic, la Moscova, la 23 august 1939 (Fiorani 2007, 33). În protocolul adiţional secret cele două părţi contractante îşi împart Europa Orientală în două *sfere de influenţă*: cea germană[1] şi cea sovietică[2] (Fiorani 2007, 34). Pactul Ribbentrop - Molotov fixase destul de clar zonele de influenţă, cu toate acestea pretenţiile celor două puteri au dus în final la încălcarea acordului. Interesul Germaniei pentru petrolul românesc şi atitudinea agresivă a Rusiei faţă de România, după cedarea Basarabiei, părerile contradictorii privitoare la Comisia Europeană a Dunării, înfiinţată după Războiul Crimeii şi la comisia internaţională dunăreană, înfiinţată în anul 1920, acordul militar încheiat între Germania şi Finlanda[3], trasarea liniei de frontieră între Rusia şi România[4] au fost tot atâtea motive de neîncredere între Hitler şi Stalin şi de încălcare a acordului semnat în august 1939 (Chirnoagă 1986, 121-122). Însă cea mai mare nemulţumire a lui Stalin s-a manifestat faţă de semnarea actului tripartit, încheiat de Germania cu Italia şi Japonia. Hitler propusese Uniunii Sovietice să intre în acest pact şi să împartă lumea în sfere de influenţă. Dictatorul german viza înfrângerea Angliei şi împărţirea imperiului ei colonial, însă Stalin era interesat numai de spaţiul european, având pretenţia de a i se recunoaşte rolul de mare putere la Marea Neagră. În final discuţiile purtate între Führer şi ministrul Molotov au eşuat, primul înţelegând că Stalin nu era mulţumit cu ceea ce obţinuse la 23 august 1939 şi că era interesat să-şi extindă stăpânirea spre centrul şi sudul Europei. De asemenea, informaţiile despre activitatea neobişnuită în dezvoltarea industriei grele în Rusia, organizarea trupelor şi transportarea acestora spre frontiera germană l-au obligat pe Hitler să ia măsuri definitive (Chirnoagă 1986, 125). În acest sens, unul dintre obiectivele majore ale lui Adolf Hitler a fost operaţiunea Barbarosa[5], parte a planului care trebuia să ducă la îndeplinire proiectul de stăpânire continentală a Reich-ului, de la Atlantic la Munţii Urali. Strategii germani socoteau necesar un interval de zece săptămâni pentru a nimici într-un război fulger aparatul militar sovietic (Fiorani 2007, 98). Atacul dezlănţuit prin surprindere împotriva Uniunii Sovietice, la 22 iunie 1941, pe un front care se întindea din Finlanda până la Marea Neagră, a implicat peste 3 milioane de soldaţi germani[6] (Fiorani 2007, 98). Forţelor

[1] Aceasta se întindea până la râul Vistula, incluzând şi Lituania.
[2] Cuprindea Finlanda, Estonia, Letonia şi Basarabia.
[3] Acest acord a fost încheiat la 27 septembrie 1940.
[4] Linia de frontieră trebuia să urmeze talvegul braţului Chilia însă ruşii au pretins o serie de insule care aparţineau ţărmului românesc şi stăpânirea totală a apei canalului principal Chilia. După părerea lui Vîşinski insulele ocupate nu prezentau nici un interes pentru români, aceştia având braţele Sulina şi Sf. Gheorghe.
[5] Denumirea provine de la porecla împăratului german Frederic I (secolul al XII-lea).
[6] Armata germană cuprindea 153 de divizii, dintre care 15 de motorizate şi 19 de blindate, 600.000 de mijloace auto, 3600

Wermachtului li se adaugă circa 500.000 de soldaţi români, slovaci, finlandezi, maghiari, italieni[7] (Dumitrache 1997, 9) şi „voluntari" francezi şi spanioli (Fiorani 2007, 102). La 22 iunie 1941 armata română dispunea de 6 corpuri de armată C. 1, 2, 3, 4, 5, 7 A. Un corp de armată avea în componenţă de regulă trei divizii, fiecare dintre acestea având trei regimente de infanterie şi două regimente de artilerie uşoară[8]. Un regiment de infanterie era format din trei batalioane. Fiecare corp de armată mai avea în componenţă un regiment de artilerie grea, dotat cu tunuri 105, cu bătaie 17 km şi obuziere 150, cu bătaie 14 km şi unul de pionieri. Un corp de munte, o divizie de grăniceri şi divizia 35 infanterie, o divizie moto-mecanizată, şase brigăzi de cavalerie, trei brigăzi de fortificaţie, o brigadă de infanterie marină şi câteva unităţi de artilerie grea independente completau tabloul de efective al armatei române. Trupele din prima linie erau bine instruite, dar nu aveau armamentul corespunzător celui de care dispunea Uniunea Sovietică. Trupele terestre erau susţinute de trei flotile de informaţie şi bombardament uşor, dotate cu avioane I.A.R., fabricate la Braşov, trei flotile de vânătoare, având aparate de fabricaţie diferită, P.Z.L. poloneze, I.A.R. româneşti şi Messerschmidt germane, trei flotile de bombardament cu aparate Heinkel german, Loos şi Karas poloneze, Potez-63 francez, Savoia italian şi Blenheim englez, o escadrilă de legături, un grup de transport şi un grup sanitar. Pentru paza teritoriului aviaţia independentă dispunea de trei grupuri P.Z.L. şi o escadrilă Heinkel la Bucureşti, trei grupuri P.Z.L. la Ploieşti şi o flotilă de hidroaviaţie la Constanţa[9] (Chirnoagă 1986, 131-133). Armata Roşie dislocase pe frontul occidental de 2 milioane şi jumătate de oameni (Fiorani 2007, 102) organizaţi în 30 divizii de infanterie, 14 divizii motorizate şi opt divizii de cavalerie (Chirnoagă 1986, 137).

Primul obiectiv l-a constituit eliberarea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord. Dispozitivul de luptă dispus pe frontul românesc a fost următorul: Armata 4 Română, condusă de generalul Nicolae Ciupercă şi formată din Corpurile 2, 3, 4 şi 5 Armată, având în componenţă opt divizii de infanterie şi o brigadă de cavalerie era dispusă între Gura Siretului şi Comarna; Armata 11 Germană, condusă de generalul Eugen von Schobert, având şapte apoi nouă divizii de infanterie germană şi patru divizii de infanterie română era dispusă pe Prut până la Darabani; Armata 3 Română, aflată sub comanda generalului Petre Dumitrescu, având misiuni operative, doar de la 2 iulie 1941, era compusă din Corpul de Munte şi Corpul de Cavalerie şi acoperea graniţa din Bucovina până la Cârlibaba. Sectorul Dunării maritime era acoperit de forţe ale Corpului 2 Armată, dispus în Dobrogea. Marele Cartier General Român mai dispunea de două divizii care au intrat ulterior în subordinea armatei germane şi de aviaţia de luptă, compusă din escadrile de bombardament, vânătoare şi de recunoaştere şi legătură (Dumitrache 1997, 10). Deoarece frontul românesc era mai înaintat spre est decât restul frontului spre Marea Baltică s-a hotărât ca ofensiva pe Prut să înceapă în data de 2 iulie 1941. Divizia 2 Munte, condusă de generalul Ion Dumitrache[10], făcea parte din Armata 3 Română care acţiona pe graniţa cu Bucovina, între Rădăuţi şi Suceava[11] şi avea direcţia de atac Noua Suliţă - Hotin - Nistru - Bug[12].

Înainte de a parcurge traseul Diviziei 2 Munte, după trecerea acesteia peste râul Prut spre frontul de Est, considerăm necesare câteva precizări legate de materialul cercetat. Baza acestei lucrări o constituie o parte a Fondului „General Ion Dumitrache", aflat în Arhiva de istorie contemporană a Muzeului Judeţean de Istorie Braşov. Acest fond s-a constituit prin donaţiile făcute de generalul Ion Dumitrache şi de către Aurelia Dumitrache, soţia acestuia, în perioada 1984-1999. Fondul cuprinde documente manuscrise şi dactilografiate şi fotografii realizate în timpul operaţiunilor la care generalul Dumitrache a participat pe frontul celui de-al Doilea Război Mondial. Pentru refacerea traseului Diviziei 2 Munte am studiat un album

de tancuri şi peste 2700 de avioane.

[7] Armatele 3 şi 4 Române cu circa 15 divizii, slovacii cu trei divizii, finlandezii cu 18 divizii, maghiarii cu trei brigăzi şi italienii cu trei divizii. Aceste trupe constituiau împreună cu Armata 11 Germană grupul de armată „general Antonescu".

[8] Armamentul din dotarea acestor regimente de artilerie cuprindea tunuri 75 şi obuziere 105.

[9] Flotila de la Constanţa avea aparate Henschel, Savoia şi Hurricane şi trei escadrile bombardament-torpilor.

[10] În vara anului 1939 colonelul Ion Dumitrache a fost numit comandant al Brigăzii 2 Mixte Munte, având misiunea să apere graniţa maramureşeană de pe Tisa, până la pronunţarea dictatului de la Viena (30 aug. 1940). În august 1940, Brigada 2 Mixtă Munte s-a retras la Deva, de unde a plecat pe front. La 10 mai 1941 colonelul Dumitrache a fost avansat la gradul de general. După o lună şi jumătate, la 22 iunie, desfăşura acţiuni militare de-a lungul Prutului, pentru ca în zorii zilei de 2 iulie să treacă la ofensivă împotriva Uniunii Sovietice.

[11] Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, Arhiva de Istorie Contemporană (în continuare MJIBv, Arh. IC), nr. inv. 3179, f. 58.

[12] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3457.

de fotografii numit „Amintiri din război”[13] şi copia „Jurnalului de operaţii a Corpului de Munte de la 1941 la 30 martie 1943”[14]. În ceea ce priveşte albumul de fotografii credem că a fost realizat de către un subordonat al generalului Dumitrache, pe front, pe măsură ce Divizia 2 Munte înainta în teritoriul sovietic. Fotografiile, fixate pe foaie velină, surprind cronologic traseul urmat de Divizia 2 Munte. În privinţa toponimiei am păstrat denumirile aşa cum au fost menţionate de către autor, adăugând între paranteze denumirile actuale. Albumul conţine 86 de file cu 682 fotografii alb/negru numerotate şi însoţite de explicaţii scurte despre data şi locul momentului imortalizat, logistica, peisajul de război, aspecte de viaţă cotidiană, aspecte privind relaţiile dintre membri Diviziei 2 Munte şi localnici, etc. Jurnalul de operaţii a fost redactat sub forma unui raport militar, relatările fiind scurte şi concise. Informaţiile privind populaţia din teritoriile parcurse de Divizia 2 Munte apar sporadic şi surprind prin caracterul tehnic cu care sunt prezentate. Cu toate acestea, studierea materialului iconografic coroborată cu cercetarea „Jurnalului” a dus la întregirea tabloului privind operaţiunile întreprinse de Divizia 2 Munte în teritoriul delimitat de râurile Prut şi Bug.

În intervalul 22 iunie - 1 iulie 1941 s-au desfăşurat acţiuni militare locale în zona Prutului pentru ca în zorii zilei de 2 iulie să se treacă la ofensivă pe întregul front românesc. După atacul asupra frontierei, în 3 iulie 1941, la intrarea în localitatea Tureatca (azi Turyatka) populaţia bucovineană a întâmpinat Armata Română cu flori, lapte şi pâine (foto 1[15]). Trupele au traversat Ţinutul Herţa pe direcţia nord-est, prin satele Târnauca (azi Ternavka) şi Molniţa (azi Mohylivka), ajungând pe malul drept al Prutului. Toate podurile între Cernăuţi şi Noua Suliţă fiind distruse, Diviziile Corpului de Munte, aflate în linia întâi, au trecut la refacerea acestora cu mijloacele proprii şi cu ajutorul materialelor din zonă. Dacă Divizia 1 Munte a trecut Prutul fără întârziere, Divizia 2 Munte a fost nevoită să intervină cu toată artileria, în ziua de 4 iulie, în ajutorul Batalioanelor de avangardă, care au respins până seara inamicul din zona Herţa. Acesta mai stăpânea doar un mic „cap de pod” la sud de Noua Suliţă şi care în cursul nopţii a fost „aruncat” peste râul Prut[16]. După ce pionierii români au refăcut podul distrus de armata rusă, materialul logistic al Diviziei 2 Munte a fost transportat pe pod, iar trupele pe bărci şi portiţe. În drumul spre Hotin Armata Română a traversat oraşul Noua Suliţă distrus prin incendiere de trupele ruse aflate în retragere (foto 2[17]). În zilele de 6-7 iulie Divizia 2 Munte (întărită cu cele două Divizioane de artilerie grea ale Corpului de Armată) şi Divizia de Cavalerie au dus lupte crâncene pentru cucerirea oraşului Hotin. În dimineaţa zilei de 8 iulie toate unităţile sovietice rămase între Hotin şi Nistru s-au predat după ce distruseseră o mare parte a materialelor şi omorâseră caii care nu au putut fi evacuaţi peste Nistru.[18] Armata Română a capturat câteva mii de prizonieri (foto 3[19]) şi zeci de camioane (foto 4[20]) care nu au putut fi distruse

Foto 1. Tureatca. Soldaţii români primesc lapte din partea ţăranilor bucovineni.

Foto 2. Oraşul Noua Suliţă incendiat de armatele ruseşti.

[13] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3457-4140.
[14] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3179.
[15] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3487.
[16] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3179, ff. 59-60.
[17] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3499.
[18] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3179, f. 62.
[19] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3507.
[20] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3504.

Foto 3. Armament capturat de Armata Română la Hotin.

Foto 4. Prizonieri ruşi la Hotin.

Foto 5. Frizeria în aer liber de la Secureni.

de trupele ruseşti aflate în retragere. Batalionul 15 Vânători de Munte a primit misiunea de curăţire a câmpului de bătălie, iar după ce a străbătut oraşul de la sud la nord a înălţat tricolorul pe turnul Cetăţii Hotinului[21]. Această victorie consfinţea

[21] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3179, f. 62.

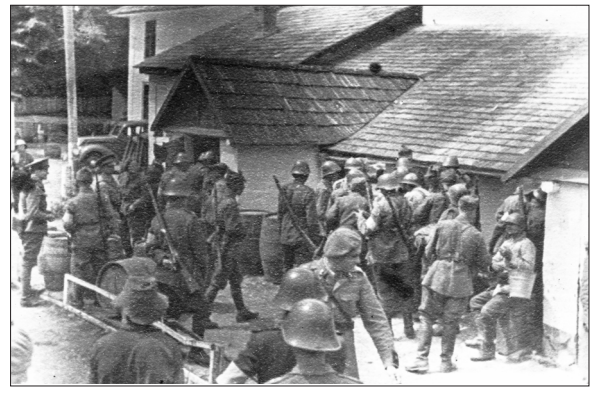

Foto 6. La fabrica de bere din Secureni.

eliberarea nordului Bucovinei. În zilele următoare trupele române au întâmpinat rezistenţe slabe în zona localităţilor Varticăuţi (azi Vartikivtsi), Chelmenţi (azi Kelmentsi), Ianăuţi (azi Ivanivtsi), Româncăuţi (azi Romankivtsi), Clocuşna (Basarabia). La trecerea prin satele din nordul Basarabiei generalul Ion Dumitrache nota: „aceeaşi populaţie care se bucura de întregirea Ţării cu 20 de ani în urmă, când într-o divizie de acoperire fiind, ne bucuram văzând pe românii de aici harnici şi cuminţi. Aceiaşi erau acum mult mai însufleţiţi, că au scăpat din robia de un an atât de cruntă”[22]. La Secureni (azi Sokyryani) soldaţii români au făcut un popas binemeritat în curtea fabricii de bere (foto 5[23]) sau la frizeria improvizată în aer liber (foto 6[24]). Între timp, la postul de comandă, instalat în clădirea şcolii din localitate se făceau pregătirile de trecere a Nistrului. Din cauza debitului crescut mijloacele Corpului de Munte nu au ajuns cu podul până la malul opus, fiind utilizat şi materialul Diviziei de rezervă, fapt ce a dus la întârzierea instalării trupelor de asalt şi a dat ocazia cazematelor ruseşti să reacţioneze. În aceste condiţii, la 18 iulie, primele companii care au traversat fluviul au suferit pierderi grele în oameni şi materiale. Comandamentul Armatei Române a convocat la postul său de comandă de la Ocniţa pe comandanţii ambelor Corpuri de armată stabilind strategia de cucerire a cazematelor. În timpul staţionării pe malul drept al Nistrului Brigada de Munte a redactat şi distribuit manifeste în limba rusă locuitorilor din zonă[25] (foto 7[26]).

[22] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3179, f. 62.
[23] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3528.
[24] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3525.
[25] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3179, ff. 63-64.
[26] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3560.

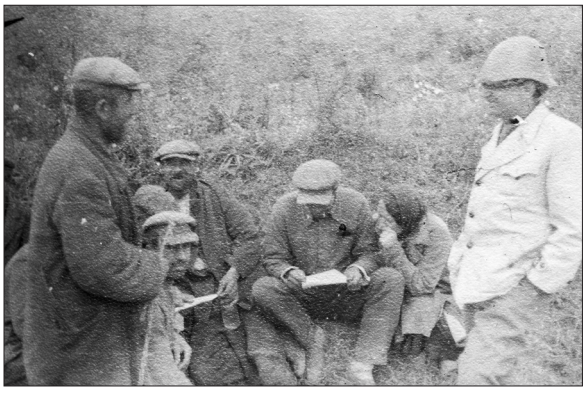

Foto 7. Ucraineni citind manifeste.

Foto 8. Soldaţi români prelucrând grâul la Obodovca.

Foto 9. Soldaţi români prelucrând grâul la Obodovca.

În ziua de 20 iulie, conform ordinului Armatei a III-a, Divizia 2 Munte reia atacul spre est, pe direcţia Şugachi (azi Suhaky) - Tropova (azi Tropove) - Lozova (azi Lozova) - Sapejanka (azi Sapizhanka) - Juralevca (azi Zhuravlivka), unde trupele poposesc timp de două zile (23-24 iulie) continuând apoi urmărirea armatei ruse spre localitatea Tulcin (azi Tulchin). În zilele de 25-28 iulie Divizia 2 Munte şi Batalionul 7 al Grupului 4 Vânători de Munte au ajuns la Savinţi (azi Savyntsi). Aici Batalionul de Vânători a fost surprins de inamic „fără măsurile de siguranţă cuvenite”[27]. În consecinţă a avut loc o luptă la baionetă în timpul căreia au „căzut” mulţi soldaţi români. În perioada următoare trupele au înaintat pe direcţia sud-est, spre localităţile Cozinţi (azi Kozyntsi) - Obodovca (azi Obodivka) unde „am fost nevoiţi să rămânem câteva zile din cauză că ne îndepărtasem prea mult de servicii şi nu mai soseau reaprovizionările cu pâine. Divizia 2 Munte a făcut faţă acestei situaţii, cu ajutorul unor specialişti din colhozul local. Aceştia, cu ajutorul ostaşilor, au secerat grâul, l-au treierat (foto 8-9[28]), l-au măcinat şi au copt pâine îndestulând nevoile până în 3 august”[29] dimineaţa când s-a reluat marşul spre râul Bug. În seara aceleiaşi zile, din cauza unor informaţii greşite Comandamentul Gr. 58 Recunoaştere intră în liniile ruseşti şi este luat prizonier. „La o jumătate de oră sosea în gara Zaplaz şi Comandamentul Diviziei a 2-a cu două maşini. A trecut mai departe spre Agiejevca intrând la rându-i într-o linie de trăgători inamică. Deoarece maşinile negre au apărut deodată de după deal, trăgătorii sovietici crezând că sunt tancuri, au luat-o la fugă, ceea ce a făcut ca maşinile să se oprească şi să întoarcă. Inamicul dezmeticindu-se a tras asupra lor... Ofiţerii au sărit din maşini şi printr-un lan de grâu au luat-o la fugă. A fost rănit cpt. Bălănescu şi dus de ceilalţi ofiţeri. Au fost imobilizate maşinile şi omorât şoferul de la prima maşină (foto 10-12[30]) din care şi Generalul Comandant a scăpat cu fuga prin lanurile înalte”[31]. Abia în noaptea de 4/5 august trupele sovietice au fost respinse spre Bug. În retragere acestea au făcut mare risipă de muniţie, au incendiat gara Wradiewka (azi Wradijiwka) şi au distrus ferma de porci de la Alexandrodor (azi Olexandrodor). În luptele din localitatea Zaredarovca (azi Tsaredarivka) Divizia 2 Munte a pierdut 30 de soldaţi[32]. Timp de zece zile Diviziile române s-au oprit pe malul drept al Bugului. „S-a dat prilej de odihnă, fiindcă nu ne oprisem din mers decât pentru respins rezistenţele în faţa cărora se opreau Diviziile de Cavalerie. S-a revăzut starea higienică şi reparaţiunile materialelor,

[27] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3179, f. 65.
[28] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3631, 3632.
[29] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3179, f. 65.
[30] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3639, 3640, 3648.
[31] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3179, f. 65.
[32] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3179, f. 66.

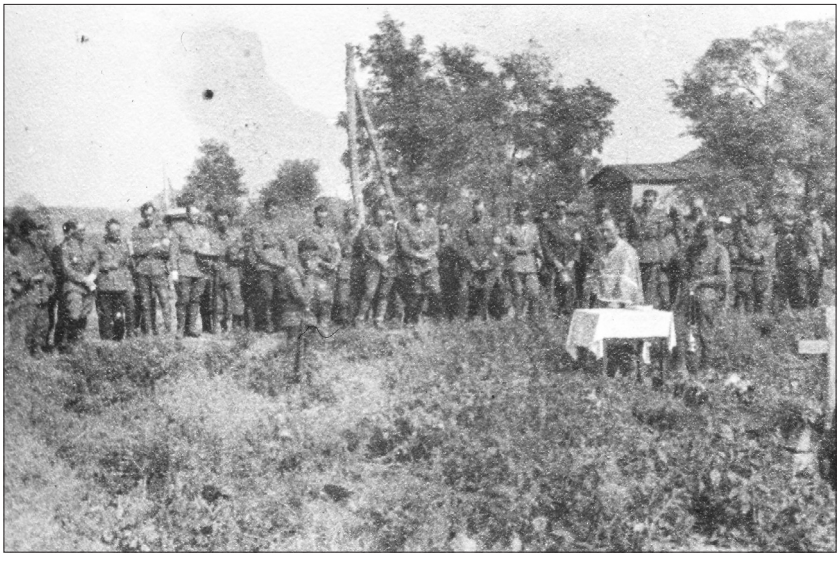

Foto 10. Serviciul religios la înmormântarea şoferului Nichifor Constantin.

Foto 11. Decorarea post-mortem a ostaşului Nichifor Constantin.

Foto 12. Maşina generalului Dumitrache lovită de un obuz.

s-a pus în ordine eşalonarea serviciilor şi asigurarea reaprovizionărilor. Totodată s-a făcut şi faţă zvonurilor care circulau printre ostaşi, că ne vom întoarce în Ţară fiindcă numai până aici erau proiectate operaţiuni pentru armata română”[33].

Urmărind traseul indicat în copia „Jurnalului” şi succesiunea imaginilor din albumul fotografic observăm câteva neconcordanţe. În „Jurnal” localităţile traversate de trupele Diviziei 2 Munte se succedă conform localizării cartografice a acestora. În schimb, în cazul cercetării albumului de fotografii observăm că satele traversate de armata română nu corespund traseului stabilit de ordinul Armatei a III-a şi prezentat de noi mai sus. Astfel, din satul Juralevca, unde Divizia 2 Munte staţionează în zilele de 23-24 iulie 1941, conform albumului fotografic Armata Română se îndreaptă spre Odaia[34], traseul continuând prin localităţile Chirnasovca (azi Kyrnasivka), Capustiani (azi Kapustyany), Savinţi, Cozinţi, Obodovca, Tulcin, Moghilev (azi Mohyliv), Lipcani, Obodovca, gara Zaplazi, Crivoie Oziero, gara Wradijiwka, Zaredarovca, Olexandrodor, până la Wosnesensk (17-20 august), situat pe malul drept al Bugului (foto 13)[35]. Diferenţele dintre cele două lucrări cercetate se datorează mai multor factori. Pe de o parte albumul cuprinde imagini care au imortalizat şi alte trupe decât cele ale Diviziei 2 Munte şi care nu au avut întotdeauna un traseu identic. Pe de altă parte stocarea imaginilor nu se realiza zilnic ci doar în perioadele de acalmie şi numai după ce se intra în posesia întregului material. Cu toate acestea albumul conţine informaţii de mare valoare documentară, atât în ceea ce priveşte fotografiile cât şi textele aferente acestora. Astfel, o serie de imagini surprind relaţiile sociale stabilite între trupele române şi populaţia autohtonă: bucovinenii din Tureatca întâmpină armata cu flori, lapte şi pâine; ucrainienii sunt surprinşi într-o discuţie relaxată cu unul dintre ofiţerii armatei române; ţăranii din Zaplaz, cunoscători ai limbii române, descriu suferinţele provocate de regimul bolşevic (foto 14[36]); la Zaredarovca preotul brigăzii botea-

[33] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3179, f. 66.

[34] În realitate este satul Odai, situat la sud-est de oraşul Tulcin.

[35] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3687.

[36] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3638.

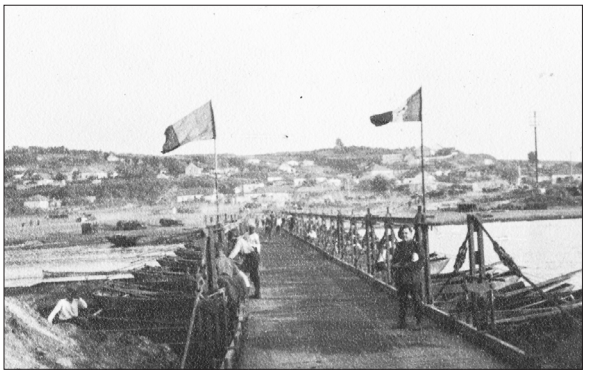

Foto 13. Podul de pontoane peste Bug.

Foto 14. Ţăranii ruşi descriu suferinţele din timpul regimului bolşevic.

Foto 15. Zaredarovca. Preotul brigăzii botează copiii născuţi sub regimul bolşevic.

ză copiii născuţi sub regimul bolşevic (foto 15[37]). Localnicii apar adeseori alături de soldaţii şi ofiţerii români fără însă a lăsa impresia că fotografia este rezultatul unei acţiuni de constrângere, aşa cum este cazul imaginilor în care apar grupurile de prizonieri. În timpul staţionărilor pe durata a două sau mai multe zile postul de comandă era întotdeauna instalat în clădirea şcolii din localitate. De obicei popasurile erau condiţionate de refacerea podurilor peste râuri, distruse de armatele ruseşti aflate în retragere, sau de aprovizionarea cu alimente. Intensitatea conflictelor armate poate fi dedusă cu ajutorul imaginilor care înfăţişează peisajul dezolant al aşezărilor umane. Astfel, trupele române traversează o serie de localităţi importante aflate în ruină (Noua Suliţă, Hotin, Tulcin, Lipcani) şi sate ale căror biserici fuseseră bombardate (Juralevca, Odai) sau transformate de armatele sovietice în teatru (Savinţi) ori atelier de fierărie (Obodovca). Din tot corpul ofiţeresc imortalizat singurele persoane nominalizate sunt generalul Ion Dumitrache şi şoferul acestuia, căzut la datorie. În condiţiile în care nici textul „Jurnalului" nu indică numele ofiţerilor aflaţi în subordinea generalului Dumitrache identificarea acestora este foarte dificilă şi ar necesita o cercetare de durată îndelungată în arhivele militare. Însă, dat fiind subiectul studiului de faţă, aceste tip de date nu prezintă o importanţă deosebită.

Supranumită *Divizia de Cremene*, Divizia 2 Munte, aflată de cele mai multe ori în linia întâi, a obţinut succese remarcabile, demonstrând o forţă combativă comparabilă cu a unităţilor germane, dotate cu armament modern şi cu trupe având pregătire militară amplă şi îndelungată. Reconstituirea detaliată a traseului şi operaţiunilor unităţilor de munte s-a bazat exclusiv pe cercetarea Fondului de documente „General Ion Dumitrache", constituit prin acte de donaţie pe durata mai multor ani. Cu toate că „Jurnalul de operaţii" are un puternic caracter militar, adeseori textul relatează aspecte de cotidian şi relaţii interumane. Tabloul de război, sub toate aspectele sale, a fost completat cu ajutorul materialului iconografic. Acesta are un caracter esenţial atât prin prisma numărului însemnat de fotografii cât şi prin valoarea sa documentară.

[37] MJIBv, Arh. IC, nr. inv. 3664.

Bibliografie

Chirnoagă 1986: Pl. Chirnoagă, Istoria politică şi militară a războiului României contra Rusiei sovietice. 22 iunie 1941 - 23 august 1944, ediţia a II-a (Madrid: Editura Carpaţii 1986).

Dumitrache 1997: I. Dumitrache, Divizia de cremene. Memorii din campania 1941-1944 (Braşov 1997).

Fiorani 2007: Fl. Fiorani, Istoria ilustrată a celui de-al Doilea Război Mondial (Bucureşti: Editura Enciclopedia Rao 2007).

Military operations of the 2nd Mountain Division in the territory between the Prut and Bug (July 3 - August 17, 1941)

Abstract

In the attack on the Soviet Union on June 22 , 1941, on the front stretched from Finland to the Black Sea, there were involved more than three million German soldiers and about 500,000 Romanian, Slovak, Finnish, Hungarian and Italian soldiers and the French and Spanish "volunteers". The 3rd Romanian army under the command of General Petre Dumitrescu, which consisted of the Mountain Corps and the Cavalry Corps, covered the border from Bukovina to Cârlibaba. The 2nd Mountain Division led by General Ion Dumitrache was acting on the border with Bucovina, between Rădăuţi and Suceava, and had the main attack vector Novoselytsia – Hotin. Three weeks after crossing the Prut River, the 2nd Mountain Division crossed the Dniester moving to the east-southeast. On August 17, 1941 the troops which were under General Dumitrache's command reached the right bank of the Bug River.

This study is based on the collection of documents of General Ion Dumitrache stored in the archive of the Brasov County Museum of History and formed on the basis of materials donated to the museum by the Dumitrache family from 1984 to 1999.

List of illustrations:

Photo 1. Turyatka. Romanian soldiers get milk from the farmers of Bukovina.
Photo 2. Novoselytsia set on fire by Russian troops.
Photo 3. Weapons captured by the Romanian Army in Hotin.
Photo 4. Russian prisoners in Hotin.
Photo 5. Barbershop in the open air at Secureni.
Photo 6. At the Secureni Brewery.
Photo 7. Ukrainians read manifestos.
Photo 8. Romanian soldiers processing the wheat at Obodovka.
Photo 9. Romanian soldiers processing the wheat at Obodovka.
Photo 10. Religious funeral service at the grave of driver Nichifor Constantin.
Photo 11. Posthumous rewarding of soldier Nichifor Constantin.
Photo 12. General Dumitrache's car hit by a shell.
Photo 13. Pontoon bridge across the Bug.
Photo 14. Russian peasants tell about the hardships of the Bolshevik regime.
Photo 15. Zaredarovka. Brigade priest baptizes children born under the Bolshevik regime.

Военные операции 2-й горной дивизии на территории между Прутом и Бугом (3 июля - 17 августа 1941 г.)

Резюме

В нападении на Советский Союз 22 июня 1941 года, на фронте протяженностью от Финляндии до Черного моря, принимали участие более трех миллионов немецких солдат и около 500 000 румынских, словацких, финских, венгерских и итальянских солдат и французских и испанских «добровольцев». 3-я румынская армия под командованием генерала Петре Думитреску, состоявшая из Горного и Кавалерийского корпусов, занимала границу от Буковины до Кырлибабы. 2-я горная дивизия, возглавляемая генералом Ионом Думитраке, действовала на границе с Буковиной, между Рэдэуць и Сучавой, и имела основное направление атаки Новоселица – Хотин. Через три недели после пересечения реки Прут 2-я горная дивизия перешла Днестр, продвигаясь на восток-юго-восток. 17 августа 1941 года войска под командованием генерала Думитраке достигли правого берега реки Буг.

Данная статья посвящена исследованию фонда документов генерала Иона Думитраке, хранящегося в архиве Уездного исторического музея Брашова и сформированного на основе материалов, переданных музею семьей Думитраке в период с 1984 по 1999 год.

Список иллюстраций:

Фото 1. Турятка. Румынские солдаты получают молоко от буковинских крестьян.

Фото 2. Город Новоселица, подожженный русскими войсками.

Фото 3. Оружие, захваченное румынской армией в Хотине.

Фото 4. Русские пленные в Хотине.

Фото 5. Парикмахерская под открытым небом в Секурень.

Фото 6. На пивоварне в Секурень.

Фото 7. Украинцы читают листовки.

Фото 8. Румынские солдаты на обработке зерна в Ободовке.

Фото 9. Румынские солдаты на обработке зерна в Ободовке.

Фото 10. Панихида на могиле шофера Никифора Константина.

Фото 11. Посмертное награждение солдата Никифора Константина.

Фото 12. Автомобиль генерала Думитраке после попадания снаряда.

Фото 13. Понтонный мост через Буг.

Фото 14. Русские крестьяне рассказывают о тяготах большевистского режима.

Фото 15. Заредаровка. Бригадный священник крестит детей, родившихся при большевистском режиме.

06.02.2014

Cristina Tănase, Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, Piaţa Sfatului, nr. 30, RO-500025 Braşov, România, e-mail: cristinatanase67@yahoo.com

DOSARELE DE ARHIVĂ – SURSE DE STUDIERE A ORFEVRĂRIEI BISERICEŞTI

Liliana Condraticova

În eforturile concentrate din ultimii ani ale cercetătorilor din domeniul istoriei şi artelor vizuale se înscrie şi atenţia sporită acordată dosarelor de arhivă, care vin să întregească tabloul evoluţiei orfevrăriei şi feroneriei. Dosarele concentrate atât în fondurile arhivelor naţionale (Arhiva Naţională a Republicii Moldova, Arhiva Organizaţiilor social-politice a Republicii Moldova), cât şi în fondurile arhivelor din regiunile limitrofe, prezintă cele mai veridice surse de documentare, analiza lor fiind indispensabilă pentru ca investigaţia noastră să ocupe locul pe care îl merită în spaţiul cercetării prelucrării artistice a metalului. Cronologic, documentele accesibile pentru analiză, au fost împărţite în:

1) *surse de documentare din perioada ţaristă* în care, de regulă, este reflectat istoricul unor lăcaşe de cult şi, eventual, un inventar (*izvod*) al averii, inclusiv obiecte de metale nobile şi comune, ferecături de cărţi şi icoane, veşminte brodate cu fir de argint, mitre, cununi etc. Din Registrul Consistoriului Duhovnicesc din Chişinău pentru anul 1905, din raportul cu nr. 945 al protopopului pr. Alexandru Baltaga, aflăm că nobila Nadejda Cupcea a procurat din banii săi, pentru biserica Sf. Nicolae din satul Săseni, o icoană cu chipul Maicii Domnului, cu tot cu candelă, analoi şi un sfeşnic, la un preţ de 200 de ruble, pentru care fapt a fost răsplătită cu o *gramotă* arhierească[1]. Din raportul aceluiaşi protopop Baltaga aflăm despre unii ctitori ai bisericii Înălţarea din satul Meleşeni, care au donat podoabe de cult: consilierul Vasili Zâkov – o pereche de cununi la preţul de 35 de ruble, şi o pereche de sfeşnice, câte 15 ruble fiecare; nobilul Petru Şabelski a înnoit ferecătura Sfintei Evanghelii, cu copertă de catifea, ferecătură de argint, la un preţ de 10 de ruble. De la nobila Ana Kasatkina au intrat în patrimoniul bisericii un epitrahil de 12 ruble, steaguri bisericeşti a câte 85 de ruble şi o cădelniţă de argint cu titlul 84. Văduva psalmierului Maria Vârlan a donat icoana cu chipul Mântuitorului, la preţul de 25 de ruble.

2) *dosare din perioada interbelică şi din anii celui de-al Doilea Război Mondial*, care vin să exemplifice schimbările ce au avut loc în administrarea şi orânduirea ecleziastică. Vom argumenta prin *Foaia de inventar* (partida nr. VII) a mănăstirii Căpriana, întocmită la inventarierea averii din anul 1942. În listă au fost incluse diverse obiecte, cantitatea şi valoarea lor estimativă: cinci cruci de metal (60 000 de lei), trei potire (3 000 de lei), două discose (1 500 de lei), două steluţe de argint (1 000 de lei), patru sfeşnice mici (2 000 de lei) şi 14 sfeşnice mari (24 000 de lei), şapte cădelniţe (7 000 de lei), două mitre (20 000 de lei) etc. (Eşanu et al. 2003, 311-318).

3) *dosare din perioada sovietică*, care reflectă situaţia la momentul lichidării unei comunităţi monahale sau închiderea bisericii, toată averea fiind trecută în liste de inventariere, indicându-se denumirea, cantitatea şi preţul. Ponderea acestor dosare creşte odată cu furnizarea unor date inedite privind perioada confecţionării obiectului, locul, cantitatea, gradul de uzură, valoarea estimativă etc., completate în rare cazuri şi de o descriere lapidară. Soarta podoabelor, icoanelor, cărţilor, clopotelor trecute în asemenea *Liste de inventariere* rămâne în dese cazuri şi astăzi incertă. După *perestroika gorbaciovistă*, atenţia autorităţilor se îndreaptă spre biserici doar în calitate de clădiri, care au fost adaptate pentru funcţionarea muzeelor Ţinutului Natal, sau selectarea pieselor de cult pentru completarea colecţiilor muzeale. În anii 1985-1987, în timpul aşa-numitei „inventarieri a patrimoniului bisericesc", în bisericile care au rezistat în campania antireligioasă din primele decenii postbelice şi prin lăcaşele de cult închise, au fost trimise grupuri de muzeografi, specialişti în domeniul artei ş.a., în atribuţiile cărora a intrat catalogarea pieselor de cult din cadrul bisericilor, cele mai valoroase fiind trecute în custodia Muze-

[1] ANRM, F. 208, inv. 1, d. 188, f. 1285.

ului Ateismului din Chişinău şi a Muzeului de Stat de Arte Plastice din RSS Moldovenească (actualmente Muzeul Naţional de Artă al Moldovei). Inventarierea şi colectarea obiectelor a fost efectuată în majoritatea lăcaşelor de cult. Astfel, conform *Listei exponatelor* din 26 martie 1986, specialiştii de la Secţia Artă Medievală a Muzeului de Arte Plastice au colectat numai din biserica Sf. Gheorghe şi biserica Adormirea de la mănăstirea Căpriana un *semisfeşnic* (secolul al XIX-lea, bronz, alama, oţel, tehnică de lucru: turnare, forjare, dimensiuni: 163×118 cm), un *sfeşnic* (secolul al XIX-lea, oţel, bronz, tehnică de lucru: forjare, turnare), un *felinar de tinichea* (secolul al XIX-lea, tehnică de lucru: forjare, filigranare) ş.a. (Eşanu et al. 2003, 349-351). Dacă e să comparăm fişele de inventariere din anii 1980, ele sunt mai ample şi detaliate decât listele din perioada imediat postbelică. Deja atestăm unele informaţii lapidare cu referinţă la perioada de confecţionare a obiectului de cult, dimensiunile, tehnicile de lucru şi materiile prime, fapt care permite extinderea calitativă a studiului orfevrăriei şi feroneriei de cult.

Totodată, cercetarea de mai mulţi ani a istoriei şi artei bijuteriilor a condus spre o compartimentare tematică a dosarelor, clasificate în funcţie de problematica abordată în câteva grupuri distincte. O pondere deosebită deţin diverse *dispoziţii, acte normative, legi* etc., care reglementează activitatea bijutierilor în anumite limite temporale şi spaţiale, funcţionarea atelierelor şi modalitatea obţinerii permisului (prototipul licenţei) de profesare a meseriei de prelucrare a metalelor. În această ordine de idei se înscriu dispoziţiile Consistoriului Duhovnicesc din Chişinău privind interzicerea confecţionării podoabelor de cult din metale comune şi folosirea argintului cu titlu 84 ş.a. (Condraticova 2011, 193-202). Actele normative privind folosirea metalelor nobile sau comune în domeniul confecţionării podoabelor au constituit temelia evoluţiei în linie ascendentă a domeniului. Plumbul, alături de staniu şi cositor, era folosit la cumpăna secolelor XVIII-XIX pentru realizarea vaselor de cult uzuale în bisericile din spaţiul românesc, din Ucraina, Polonia, Rusia ţaristă. Interzicerea folosirii în ţările europene a plumbului, altor metale grele, toxice, se înscrie în politica autorităţilor privind reglementarea activităţii meşterilor, folosirea materiilor prime de calitate, dar şi grija pentru sănătatea persoanelor care contactează nemijlocit, de exemplu, cu piesele realizate din plumb – un metal greu, de culoare gri-argintie, dăunător pentru oameni (intoxicaţia se cunoaşte ca *saturnism*). Tot la capitolul acte normative şi dispoziţii remarcăm faptul că eventualele lucrări în cadrul bisericilor erau coordonate în mod obligatoriu cu autorităţile ecleziastice. Astfel, instalarea unui gard şi a porţii de acces de fier la biserica din satul Sireţi a fost permisă conform deciziei Consistoriului Duhovnicesc cu nr. 845 din 23 iunie 1904[2]. Totodată, starețul mănăstirii Hârjauca a întocmit cu meşterul Eftimie Prohorenco din Chişinău un acord privind înlocuirea scării de lemn din clopotniţă pe o scară turnată din fontă, moment care indică realizarea pieselor de feronerie într-un atelier specializat din Chişinău, prezenţa meşterilor care cunoşteau prelucrarea artistică a metalului.

Aparte pot fi compartimentate *izvoadele, condicile, registrele* etc. care ţin de inventarierea generală sau parţială a averii mobile şi imobile. Deşi în majoritatea cazurilor în documente prevalează însemnările de tipul „cu podoabe este îndestulată", menţionăm în mod deosebit ponderea *izvoadelor* întocmite la numirea unui nou stareţ al mănăstirii (dosarele mănăstirilor Noul Neamţ, Dobruşa, Japca etc.) sau paroh al bisericii. Valoarea lor este semnificativă, din moment ce înregistrează toate informaţiile privind construcţiile bisericeşti, podoabele, vasele şi veşmintele bisericeşti, cărţile din biblioteca lăcaşului, inventarul atelierelor, pământurile etc. Deopotrivă cu informaţiile la capitolul averea mănăstirilor, găsim şi notiţe privind reparaţia unor cădelniţe la atelierul Arhiepiscopiei din or. Bălţi, caz documentat la mănăstirea Bocancea, care confirmă existenţa în Basarabia interbelică a atelierelor şi meşterilor care profesau confecţionarea/reparaţia obiectelor de cult (Condraticova 2013a, 136-147). În continuarea subiectului, menţionăm că pentru a evalua pagubele aduse de prima ocupaţie sovietică a Basarabiei, autorităţile române au dispus în anii 1941–1942 să fie inventariate majoritatea bisericilor, informaţiile obţinute fiind de un real ajutor în întregirea tabloului evoluţiei orfevrăriei eclesiastice.

O deosebită importanţă este acordată dosarelor de arhivă care conţin informaţii cu caracter *personal*, fiind inserate note, schiţe, fotografii şi originalele documentelor, date necesare despre viaţa şi activitatea unor bijutieri, argintari, fierari ş.a.,

[2] ANRM, F. 208, inv. 1, d. 188, f. 364.

care reprezintă un capitol semnificativ în cercetarea iniţiată de noi şi permite realizarea unei priviri panoramice privind opera maeştrilor care au profesat în diferite timpuri prelucrarea artistică a metalului. La etapa actuală de cercetare, avem documentate câteva dosare care reflectă acest subiect, şi anume dosarul privind activitatea în primele decenii ale secolului al XIX-lea a argintarului din oraşul Uman, Ucraina, evreul Berg Leiba Iţcovici (Condraticova 2013b, 149-156), dosarul lui David Bein care a obţinut la Chişinău, în 1913, certificatul de bijutier în urma susţinerii examenului de calificare (Condraticova 2011-2012, 165-172) ş.a.

Dosarele din arhiva Uniunii Artiştilor Plastici din Moldova (UAP) au servit drept bază sursologică a unui studiu amplu dedicat operei celui mai renumit bijutier din spaţiul nostru, Alexei Marco. De asemenea, pe baza dosarelor din arhiva UAP este descrisă creaţia maeştrilor Lidia Boico, Gheorghe Cojuşnean, Vasili Şokin ş.a. De un ajutor substanţial sunt materialele din arhiva curentă a Uzinei de bijuterii „Giuvaier" din Chişinău, arhivele personale ale bijutierilor şi ale familiilor acestora (de exemplu, Daria Grabco, sora mai mică a lui Alexei Marco, recent ne-a pus la dispoziţie documente şi material plastic inedit din arhiva personală) ş.a.

Un loc aparte posedă *documentele din arhivele străine*, în care este oglindit acest domeniu. În acest context vom aminti de unele materiale păstrate la arhiva din Bucureşti, făcute publice recent de către cercetătorul Vadim Guzun (Guzun 2012, 463-464). Cu permisiunea autorului monografiei, vom prezenta doar câteva date informative privind situaţia în domeniul orfevrăriei de cult. Conform documentului cu nr. 216, Inspectoratul General de Siguranţă al Basarabiei, în adresarea către directorul general al Poliţiei şi Siguranţei Generale cu nr. 8383 din 14 mai 1922, a prezentat o notă informativă referitoare la situaţia din Rusia sovietică, în care se menţiona următoarele: „Sovietele au decretat confiscarea obiectelor preţioase de prin biserici şi sinagogi. În ziua de 7 mai s-a confiscat, în Tiraspol, de la Sinagoga „Poalei Tedek", o coroană de argint aurită şi alte obiecte de argint, de la Sinagoga „Stulea" – o ceaşcă cu farfurie de argint şi alte obiecte, de la casa de rugăciuni „Granovski" – sfeşnice şi alte obiecte, de la Sinagoga Nouă – o coroană de argint, de cinci funturi, de la Sinagoga Mare – diferite obiecte, de la casa de rugăciuni „Bes Gamendraş" – două coroane de argint ş.a., de la Sinagoga „Steimberg" – diverse obiecte de argint, de la Sinagoga „Valter" – o coroană de argint ş.a. De la toate aceste sinagogi s-a confiscat, în total, 1 pud 13 funturi şi 4½ *zolotnici* de argint. De la bisericile din Tiraspol s-au confiscat încă 7 puduri de argint. De la bisericile din Odesa s-au confiscat 100 funturi de aur şi de la sinagogi – 27 puduri de argint. La percheziţiile ce s-au făcut ulterior s-au găsit diverse obiecte ascunse pe la preoţi, care întrec cu mult cantitatea de aur găsită la biserici".

În anii 1922-1924, în regiunile din stânga Nistrului, la fel în Ucraina şi Belarus, era în desfăşurare campania de lichidare a bisericilor. Resursele financiare câştigate din vânzarea podoabelor de cult din metale preţioase erau folosite în lupta aprigă cu „duşmanii revoluţiei" şi pentru „salvarea programului alimentar din URSS". În aşa fel, în Ucraina şi RASSM, inventarierea lăcaşelor de cult şi confiscarea patrimoniului sub faimoasa lozincă a ideologilor de partid sovietici „в помощь голодающему Поволжью", a fost declanşată cu câteva decenii înainte de campania de lichidare a mănăstirilor şi închiderea bisericilor din RSSM, având un impact distrugător şi pentru biserică, şi pentru patrimoniul ţării, parte componentă a căruia sunt podoabele şi veşmintele preţioase. Subiectul în cauză a găsit o largă reflectare în istoriografia naţională de după 1991. Un rol aparte ocupă şi publicaţiile cercetătorilor ucraineni axate pe studiul dosarelor de arhivă care se referă nemijlocit la confiscarea podoabelor preţioase din bisericile din Ucraina în anii 1920 (Станицина 2009, 4-16). Cercetările autoarei au permis, pe baza dosarelor din arhiva Institutului de Arheologie al Academiei de Ştiinţe a Ucrainei, să afirme cu certitudine că numai vinderea podoabelor de la câteva biserici din or. Kiev deja permitea procurarea şi îndestularea cu produse alimentare a regiunilor Povoljiei afectate de foamete. Bisericile şi mănăstirile ucrainene şi transnistrene au avut de suferit enorm de pe urma inventarierilor duble, din anii 1922-1924 şi din perioada postbelică, care au redus considerabil din sursele care stau la temelia cercetării orfevrăriei de cult. În aceste împrejurări au dispărut sute de podoabe de cult, ferecături de icoane şi cărţi sfinte, vase bisericeşti, veşminte, dovada existenţei lor fiind doar dosarele de arhivă, la care se face apel după posibilitate.

Plecând de la cele menţionate anterior, demersul nostru are ca finalitate determinarea locului do-

sarelor de arhivă în studierea orfevrăriei, din care raţiune din lista dosarelor disponibile la acest capitol au fost selectate câteva documente, care vin să exemplifice situaţia privind podoabele de cult şi veşmintele bisericeşti, fără a detalia istoricul lăcaşelor, alta fiind intenţia noastră. Totodată, pentru întregirea tabloului şi prezentarea podoabei bisericii în toată complexitatea ei, compararea preţurilor la diferite piese de cult, am inclus în textul studiului şi informaţii cu referinţă la cărţile, icoanele, şi veşmintele incluse în listele de inventariere.

Listele de inventariere ale bisericilor din RSS Moldovenească din perioada postbelică au furnizat valoroase informaţii privind podoabele şi vasele bisericeşti, veşmintele ş.a. În rapoartele de inventariere găsim date referitoare la cantitatea de obiecte, preţul lor estimativ (în funcţie de metalul sau ţesătura folosite şi nu valoarea istoric-artistică), sporadic datarea cronologică şi materiile prime de confecţionare.

În arealul cercetărilor noastre au ajuns dosare care cuprind geografic întreg spaţiul actual al Republicii Moldova: în Chişinău – biserica cu hramul Sf. Gheorghe, în centru – biserica Sf. Nicolae din satul Sireţi, raionul Străşeni. Cât priveşte nordul ţării, au fost analizate listele de inventariere a catedralei din oraşul Bălţi şi biserica din satul Cucuieţi, Râşcani; iar sudul republicii este reprezentat prin inventarul bisericii Sf. Nicolae din satul Antonovca, raionul Ştefan Vodă.

La 1 decembrie 1945 averea bisericii Sf. Gheorghe din or. Chişinău cuprindea numeroase obiecte, în lista de inventariere fiind menţionată materia primă de confecţionare şi cantitatea obiectelor documentate la biserică[3]. Printre veşmintele bisericeşti vom menţiona un antimis, 16 acoperăminte pentru masă, patru rânduri de veşminte pentru pristol, din brocart, două rânduri de veşminte pentru altar, de brocart, două perdele vechi de mătase, un giulgiu mare, vechi, de catifea, un giulgiu mic de in, 40 de ştergare, 10 acopereminte pentru sfeşnice, 13 acopereminte vechi pentru analoiuri, 12 covoare mari, vechi, 13 covoare mici, 13 rânduri de veşminte preoţeşti, vechi, din brocart colorată, două stihare vechi, diaconeşti, două stihare vechi, pentru copii, şapte veşminte vechi, trei acopereminte vechi pentru giulgiu, două acoperăminte vechi pentru pristol, veşmintele fiind păstrate într-un dulap special, vechi.

La 25 ianuarie 1946 a fost efectuată o nouă inventariere a bisericii Sf. Gheorghe, şi întrucât în listă au fost repertoriate detaliat toate compartimentele, vom utiliza ca sursă de cercetare a orfevrăriei de cult anume acest repertoriu (Кондратикова 2012, 302-307). Potrivit datelor din ianuarie 1946, în altarul bisericii au fost documentate un pristol de lemn, vechi, cu acoperământ; o cruce de metal şi una de argint; două *Evanghelii* în slavonă, cu ferecătură de metal, şi o *Evanghelie* în limba romţnă; un antimis; două acopereminte de mătase, albastru şi roşu; două sfeşnice de argint; un chivot de metal şi un tabernacol de argint; semisveşnic de metal pentru pristol; un analoi vechi de lemn şi un acoperemânt de brocart pentru analoi; un jertfelnic vechi de lemn, cu acoperăminte vechi de brocart şi de bumbac; acoperământ ajurat pentru pristol; un sfeşnic de metal; o cruce de metal; o cruce cu suport, de metal; un potir de argint; un discos de metal; două suliţe de metal; o lingură de argint; o steluţă de argint; o pereche de mânecuţe verzi; vas pentru mir (smirnă) de metal; icoana cu chipul celor Trei Ierarhi; icoana cu chipul Maicii Domnului, în chivot de lemn şi icoana Schimbarea la faţă, în chivot de metal; o candelă şi o cădelniţă de metal; o cădelniţă de argint; icoana Învierea Domnului şi icoana cu chipul Maicii Domnului, ambele pe pânză; icoane cu chipul Mântuitorului şi al Maicii Domnului, pe lemn; icoana Mântuitorului, pe lemn, în ramă; 18 icoane de procesiune, vechi, de lemn; icoana cu moaştele Sf. Sava; un sfeşnic (*tricher*) de metal; o pereche de cununi de metal; două camilafce de catifea; *zavese* pentru Uşile Împărăteşti, vechi, de mătase roşie; *zavese* pentru Uşile Împărăteşti, de mătase; şase covoare mari; un rând de veşminte preoţeşti ş.a.

În mod special ne vom opri la descrierea iconostasului, dosarul de arhivă prezentând în detalii fiecare piesă. Iconostasul era de lemn, în trei registre. Au fost trecute pe listă patru policandre de metal, suspendate; şase candele; un suport pentru trei candele (care nu a fost documentat în timpul inventarierii din decembrie 1945); un analoi de lemn şi acoperemântul său de brocart; două sfeşnice; două covoare vechi de lână.

Partea dreapta a iconostasului includea un cliros de lemn; icoana cu chipul Mântuitorului, în

[3] ANRM, F. 3046, inv. 2, d. 2, 46 file.

ramă de lemn; icoana cu chipul Sf. Pantelimon, în chivot; candele de metal; sfeşnice de metal cu acoperământ alb; patru analoiuri de lemn, cu icoana Mântuitorului; veşminte roşii de brocart; un acoperemânt roz, de mătase; icoana cu chipul Sf. Gheorghe Învingătorul, icoana cu chipul Sf. Maria Magdalena, icoana Ioan Gură de Aur, icoana Tuturor Sfinţilor, icoana Trei Ierarhi, icoana cu chipul Sf. Ana de la Kaşin, icoana cu chipul Sf. Varvara şi una cu chipul Sf. Serafim, icoana cu chipul Sf. Serafim şi icoana Adormirea Maicii Domnului – toate icoanele plasate în chivote de lemn; trei sfeşnice de metal, de procesiune; opt icoane vechi. Dosarul analizat ne readuce în atmosfera perioadei, prezentând fiecare icoană cu piesele necesare: candelă, sfeşnic, ştergar.

În partea stângă a bisericii erau două clirosuri cu două scaune, şi respectiv seturile complete (candelă, sfeşnic, ştergar, şerveţel, analoi cu chipul Maicii Domnului, acoperăminte de mătase roz sau brocart roşu etc.) pentru fiecare icoană aflată pe această parte a iconostasului. Au fost documentate icoana cu scena Răstignirii; icoana cu chipul M. Mc. Varvara şi icoana Învierea Domnului, toate în chivote de lemn; icoana cu chipul Maicii Domnului; icoana Maica Domnului Îndurerată, cu cinci candele; icoana cu chipul Sf. Constantin, cu două sfeşnice; o icoană cu chipul Maicii Domnului Îndurerată, o litografie, care nu a fost documentată în timpul inventarierii din decembrie 1945: icoana Sf. Trifan, icoana Simbolul Credinţei, icoana Sf. Arh. Mihail, icoana cu chipul Sf. Ap. Petru şi Pavel, icoana Soborul Sfinţilor, icoana cu chipul Mântuitorului, icoana cu chipul Sf. Nicolae, toate în chivote de lemn; la fel patru icoane vechi de lemn, o cristelniţă de metal.

Interiorul bisericii, naosul, a fost la fel bogat înfrumuseţat, fiind înregistrate două steaguri de metal, două steaguri de brocart, două policandre de metal mici şi un policandru mare, şase cruci mari de lemn, două steaguri simple, două sfeşnice de metal, cu acoperăminte albe, cinci covoare vechi de lână, şase scaune de lemn, o prosforniţă ş.a.

Strana bisericii avea la acea vreme de trei mese de lemn, cinci pupitre pentru note (neincluse în lista din 1945), o bibliotecă. În gropniţa bisericii se păstrau o *gropniţă* de lemn pentru giulgiu; un acoperământ alb de pristol, de brocart; un acoperemânt de catifea neagră; două stihare pentru copii din catifea verde; două feloane de catifea neagră; un acoperemânt de catifea; un acoperământ de catifea pentru giulgiu; *zavese* pentru Uşile Împărăteşti; acoperământ pentru răposaţi; acoperemânt pentru jertfelnic; trei acopereminte pentru potir, din catifea neagră; zece acoperăminte pentru analoi de brocart şi tot atâtea pentru pristol; felon şi epitrahil vechi; acoperemânt de catifea albă pentru gropniţă.

Într-o ladă de lemn din biserica Sf. Gheorghe se păstrau un sfeşnic de metal, de mână; un potir mare de argint şi unul mic de metal; două linguriţe de argint; un discos mare de argint şi unul mic de metal; o *Evanghelie* mare în limba română, cu ferecătură de metal; două *Evanghelii* mici în limba rusă şi română, cu ferecături metalice; două rânduri de veşminte pascale, din brocart alb; o cruce de mână ,de argint; două mânecuţe de brocart alb, pascale. În camera clopotelor au fost documentate şase clopote de aramă.

O situaţie similară privind inventarul bisericesc preţios atestăm şi la biserica cu hramul Sf. Nicolae din satul Sireţi, raionul Străşeni. Aici au fost inventariate veşminte şi podoabe bisericeşti, cărţi etc., în total 66 de denumiri de obiecte de cult, în majoritatea cazurilor destul de vechi[4]. În lista podoabelor şi vaselor de cult de la biserica din Sireţi au fost incluse un tabernacul de argint în valoare de 3 500 de ruble, un potir de argint (1 200 de ruble), un chivot de metal evaluat la 35 de ruble, trei cădelniţe vechi, în valoare de 90 de ruble fiecare, o cristelniţă (300 de ruble), două perechi de cununi a câte 500 de ruble fiecare, un clopot mare de 1 500 de ruble şi trei clopote mici, în valoare de 100 de ruble, două policandre mari a câte 1 500 de ruble, opt sfeşnice câte 100 de ruble, un sfeşnic mediu, de 80 de ruble şi trei sfeşnice mici a câte 35 de ruble, 12 candele la un preţ de 30 de ruble per bucată, un serafim (150 de ruble), şase analoiuri câte 30 de ruble, trei steaguri de metal (100 de ruble), trei steaguri de ţesătură (200 de ruble), două cruci de lemn a câte 75 de ruble, o cruce de metal (650 de ruble), o cruce mică evaluată la 55 de ruble, două cruci cu suport (câte 40 de ruble), şase icoane în chivote a câte 1 000 de ruble pentru fiecare şi patru icoane simple, evaluate la 75 de ruble pentru o icoană, 12 icoane pe lemn a sărbătorilor de peste an au fost apreciate la 5 ruble. Iconostasul de lemn, în opinia specialiştilor de atunci, costa 150 de ruble.

[4] ANRM, F. 3046, inv. 2, d. 2, f. 45-45 verso.

Cât priveşte veşmintele bisericeşti, menţionăm cele trei rânduri de veşminte preoţeşti, vechi, evaluate la 3 200 de ruble, inclusiv veşmintele de post, de culoare neagră, trei acoperăminte vechi pentru pristol (450 de ruble), acoperemintele de catifea neagră – 800 de ruble, iar acoperăminte simple, de culoare neagră – 300 de ruble, două giulgiuri mari costau 1 000 de ruble în total, iar giulgiul cel mic – 75 de ruble, stiharul diaconesc – 350 de ruble, trei covoare vechi câte 150 de ruble, şase ţoluri la 25 de ruble fiecare.

La capitolul cărţile bisericeşti menţionăm o *Evanghelie* în limba română, evaluată la 150 de ruble şi o *Evanghelie* mică, la un preţ de 75 de ruble, o *Psaltire* (20 de ruble), două *Penticostare* (câte 75 de ruble fiecare), un *Slujebnic*, *Ceasoslov* şi un *Trebnic* mic, toate la 15 ruble, un *Octoih* (25 de ruble), *Triodul* pentru post costa 40 de ruble, *Molebnicul* – 10, *Trebnicul* mare şi *Mineiul* au fost evaluate la 35 de ruble fiecare.

La 30 august 1946 a fost inventariată biserica cu hramul Sf. Nicolae din satul Antonovca, raionul Olăneşti (actualmente o localitate-centru de comună în raionul Ştefan Vodă). Biserica de piatră era acoperită cu tablă de metal, clădirea fiind evaluată la suma de 25 000 de ruble. În altarul bisericii au fost documentate un pristol din lemn de brad, evaluat de „specialiştii" care au efectuat inventarierea la 40 de ruble. La fel, două cruci de pristol a câte 10 ruble fiecare, două sfeşnice de pristol câte 10 ruble fiecare, o *Evanghelie* în limba română (20 de ruble), o *Evanghelie* în limba rusă, cu copertă de catifea (40 de ruble), un analoi de lemn (5 ruble), un altar de lemn (40 de ruble), un dulap pentru păstrarea veşmintelor bisericeşti (5 ruble), un chivot de metal cu toate vasele necesare serviciului divin, evaluat la 20 de ruble[5].

Odoarele bisericii includeau două farfurii de aramă (costau 2 ruble), un potir aurit evaluat la 70 de ruble, un discos de metal (10 ruble), o steluţă, copie şi o linguriţă de metal (a câte 5 ruble fiecare), un vas pentru apă (agheasmă), patru aere (văzduhuri) a câte 5 ruble, zece *pocroveţe* (acoperăminte) pentru potir şi discos a câte 4 ruble fiecare, trei rânduri de veşminte pentru pristol (30 de ruble), trei rânduri de veşminte a câte 400 de ruble fiecare şi două rânduri de veşminte la 100 de ruble, două epitrahile de 40 de ruble, două brâuri la 15 ruble, două bedernişe a câte 10 ruble, două perechi de cununi de metal la 5 ruble fiecare, o cristelniţă de metal evaluată la 4 ruble, Icoana cu chipul Mântuitorului cu cunună de spini aşezată pe altar era evaluată la 40 de ruble. În continuarea listei icoanelor şi podoabelor bisericeşti vom menţiona cele 12 icoane ale sărbătorilor religioase de peste an, evaluate la 2 ruble fiecare, două cădelniţe de metal la 10 ruble, un sfeşnic de metal cu trei ramuri (tricher) la 5 ruble, la fel un dulap pentru păstrarea veşmintelor bisericeşti (50 de ruble).

O valoare deosebită posedă iconostasul, în lista de inventariere fiind înscrisă fiecare icoană în parte, locul amplasării şi preţul ei (cu referinţă la anul 1947). Întreg iconostasul a fost evaluat la 400 de ruble. Registrul de jos cuprindea Uşile Împărăteşti cu şase icoane încadrate în rame, flancate cu câte trei icoane: în stânga – icoana cu chipul Sf. Nicolae Făcătorul de Minuni, icoana Sf. Arh. Mihail, icoana Mântuitorului, şi la dreapta – icoana cu chipul Maicii Domnului, icoana Sf. Arh. Gavriil, icoana Sf. Nicolae Făcătorul de Minuni. Cel de-al doilea registru al iconostasului cuprindea icoanele cu chipul Sf. Ap. Iacov şi Pavel, Cina cea de taină şi icoanele cu chipul Sf. Ap. Petru şi Andrei. Al treilea registru al iconostasului era încununat de icoana cu chipul Mântuitorului.

Printre cărţile bisericeşti se remarcă un *Triod* în limba „moldovenească", un *Triod* de post în limba „moldovenească", un *Octoih* în limba română, un *Ceasoslov* în limba „moldovenească", un *Apostol*, la fel în limba română, toate evaluate la 10 ruble fiecare, o *Psaltire* în limba română (10 ruble), un *Mineu* pentru 12 luni, în limba română, un *Slujebnic* în rusă şi altul în limba română, toate la 5 ruble fiecare, Cartea aşezământului bisericii, în limba rusă şi două *Trebnic*, în rusă şi altul în limba română, evaluate la 15 ruble pentru fiecare carte, la fel un *Apostol* în limba rusă, preţ 10 ruble. Giulgiul a fost evaluat la 30 de ruble, două analoiuri din biserică costau 6 ruble.

În bolta bisericii erau încadrate patru icoane cu chipurile Sf. Ap. şi Evangheliştii Ioan Gură de Aur, Matei, Luca şi Marc. Candelabru pentru 12 lumânări fusese evaluat la 30 de ruble. În biserică se păstrau la acea vreme şi câteva icoane încadrate în chivote, printre care o valoare deosebită posedă icoana cu chipul Mariei Magdalena (50 de ruble) şi icoana cu chipul M. Mc. Varvara (40 de ruble).

În şirul icoanelor în rame, sub sticlă, au fost incluse icoana cu chipul Maicii Domnului, icoana

[5] ANRM, F. 2848, inv. 10, d. 733, f. 118.

cu chipul lui Hristos Mântuitorul, icoana Sf. Nicolae Făcătorul de Minuni (evaluate la 25 de ruble fiecare). La fel, la biserică au fost inventariate zece covoare vechi, de lână, a câte 20 de ruble fiecare, trei cruci de procesiune, de lemn (10 ruble fiecare), două steaguri (*horugvii*) de metal, la 30 de ruble, şi trei steaguri de stofă, evaluate la 10 ruble fiecare, un dulap de lemn de brad pentru păstrarea cărţilor (40 de ruble), două mese din lemn de brad (50 de ruble fiecare). Printre vasele bisericeşti se cer menţionate 12 candele de metal (evaluate la 5 ruble), şase sfeşnice a câte 15 ruble.

O valoare deosebită prezintă clopotniţa, în camera clopotelor fiind documentate cinci clopote, evaluate la 500 de ruble, după cum urmează: un clopot de 15 puduri (240 kg), un clopot de 10 puduri (160 kg), unul de 3 puduri (48 kg), un clopot de 1,5 puduri (24 kg) şi cel mai mic clopot, de 10 funţi (4 kg). Au fost însemnate şi toate icoanele din pridvorul bisericii, evaluate fiecare la 10 ruble: Icoana cu chipul Sf. Nicolae Făcătorul de Minuni, icoana cu chipul Maicii Domnului, icoana cu chipul lui Hristos Mântuitorul[6].

Tot în 1947 a fost inventariată catedrala din or. Bălţi, dosarul servind în calitate de sursă importantă de cercetare a orfevrăriei de cult, menţionând prezenţa pieselor bisericeşti, numărul şi valoarea lor, fixată pentru perioada de referinţă[7]. Averea catedralei din Bălţi a fost înşiruită într-o listă de 74 de obiecte, dintre care vom specifica sfântul antimis, o *Evanghelie* în limba română (aşa scrie în dosar - n.n.) şi două *Evanghelii* în limba rusă, un vas pentru mir (*smirnă*), patru sfeşnice de metal, două cruci de mână, una dintre care de lemn, un potir cu vasele necesare, toate de argint, un potir pentru bolnavi, două farfurii mici de metal, veşminte de culoare roşie pentru pristol, opt sfeşnice de metal, cinci stihare, două epitrahile, opt pocroveţe mici, o paliţă, o mantie arhierească, o cădelniţă de metal, 10 sfeşnice de tinichea, trei cădelniţe arhiereşti, 17 icoane mici, de procesiune, 35 de icoane de diferite dimensiuni, 26 de cărţi de ritual în limba română, un rând de veşminte arhiereşti, un felon, o cutie de tinichea pentru mitră, un potir vechi, patru sfeşnice mici, de tinichea, o cruce Golgotă, şase analoiuri, şapte steaguri de procesiune, 14 candele sub icoane, un covor mare, vechi ş.a.

[6] ANRM, F. 2848, inv. 10, d. 733, f. 120.
[7] ANRM, F. P-2848, inv. 22, d. 40, f. 145.

În procesul inventarierii au fost doar nominalizate piesele aflate în incinta bisericii şi cantitatea lor, fără a se indica materia primă de confecţionare şi valoarea obiectelor. Luând în calcul că la ultimul capitol al listei figurează 137 de lumânări a câte 5 ruble fiecare, şi comparând acest preţ cu valoarea altor piese de cult evaluate la acea vreme în bisericile ortodoxe din RSSM, ne dăm prea bine seama de *modalitatea* de evaluare, criteriile de apreciere şi competenţa persoanelor care au fost incluse în comisiile respective. În consecinţă, suntem martori ai subestimării adevăratei valori istorico-artistice a pieselor de cult, evaluarea fiind făcută doar în funcţie de preţul materiilor prime. În cazul unei piese de o vechime considerabilă, realizată la un nivel artistic corespunzător, ar fi legitimă creşterea preţului. Pe când în primii ani postbelici, atunci când potrivit ideologiei sovietice, valoarea pieselor de cult era egală doar cu preţul materiei prime investite şi în opinia autorităţilor ele nu reprezentau nici o importanţă istorică şi artistică, se ajungea la o discrepanţă enormă: un sfeşnic de metal cu trei ramuri (tricher) de la biserica din Antoneşti, Ştefan-Vodă, a fost evaluat la 5 ruble şi o lumânare costa la fel 5 ruble. Cunoscând atmosfera acelor vremuri, nu ne miră acest fapt, întrucât sfeşnicul bisericesc nu are utilitate funcţională în sistemul ideologic al sovietelor şi 5 ruble este doar preţul metalului, tot atât preţuind şi ceara folosită pentru confecţionarea lumânării.

Un loc aparte în desfăşurarea subiectului nostru posedă dosarul de inventariere al bisericii cu hramul Sf. Treime din satul Cucuieţii Vechi, un sat din cadrul comunei Alexăndreşti din raionul Râşcani. Biserica Sf. Treime era ridicată din piatră, acoperită cu tablă metalică, împrejmuită cu un gard de piatră[8]. În lista podoabelor şi vaselor bisericeşti au fost incluse în 1957-1958 următoarele piese: un jertfelnic, un chivot, un vas pentru mir (*smirniţă*), trei cruci de metal, două cruci de pristol, un potir de argint, discos şi linguriţă de bronz, o suliţă, vas pentru agheasmă, două cădelniţe, două farfurii de metal, două cruci mari, două perechi de cununi, un iconostas complet, 12 icoane mici, zece icoane mari, icoana hramului bisericii, un sfeşnic, patru sfeşnice mici şi patru sfeşnice mari, un sfeşnic de lemn, două policandre de bronz, zece candele de metal, patru clopote, o strană, un analoi, o gropniţă, dulapuri etc.

[8] ANRM, F. 2848, inv. 10, d. 733, f. 61-62.

În categoria veşmintelor bisericeşti au fost repertoriate un giulgiu, sfântul antimis de mătase, cinci rânduri de veşminte preoţeşti, cinci perechi de mânecuţe (*rucaviţe*), cinci aere (*văzduhuri*), trei perechi de *zavese*, veşminte pentru pristol, zece covoare, 15 ştergare etc. Un loc aparte posedă cărţile de ritual, care de asemenea erau catalogate înainte de închiderea bisericii. În acest sens, menţionăm o *Evanghelie* cu ferecătură de metal, un *Slujebnic*, un *Ceasoslov*, două *Trebnice*, un *Apostol*, un *Octoih*, un *Penticostar*, un *Triod*, un *Minei* comun şi două *Mineie*.

Concluzii. Alături de colecţiile muzeale, literatura de specialitate, documentarea pe teren şi sursele plastice, dosarele de arhivă completează carenţe substanţiale în studiul obiectelor de factură laică şi bisericească, realizate din metale nobile şi comune. Contribuţia documentelor este majoră, de altfel, în cazul pieselor de cult sau al veşmintelor bisericeşti, rămase în istorie doar în filele dosarelor, trecute în *izvoadele* secolului al XIX-lea, iar odată cu lichidarea lăcaşelor de cult în perioada sovietică pierdute irecuperabil.

În majoritatea cazurilor dosarele vin să confirme existenţa pieselor de cult într-o anumită biserică sau mănăstire, cercetătorului revenindu-i calea anevoioasă de căutare, depistare şi descriere a unui anumit obiect de cult. Analizând detaliat *Catalogul* editat în anul 1940 al Atelierelor Arhiepiscopiei din Chişinău (ateliere deschise în 1911), am observat asemănarea neîndoielnică a icoanei Hristos Pantocrator, în ferecătură de argint, păstrată actualmente în colecţia MNEIN, cu un model de icoană propus de către meşterii Atelierelor Arhiepiscopiei în paginile *Catalogului*, indicându-se materia primă, valoarea obiectului, imaginea respectivă. Toate icoanele din *Catalog* erau încadrate în rame de stejar aurit, unele de metal argintat, cu aureolă aurită, fără pietre sau strasuri, lucrate în tehnica forjării metalului.

Pe baza dosarelor de inventariere din perioada postbelică constatăm că bisericile din spaţiul RSSM erau bine îndestulate cu podoabe bisericeşti, cărţi ş.a. piese de cult, realizate din argint, argint aurit, alamă, tinichea, folosind cu predilecţie tehnica forjării artistice a metalului, turnarea, filigranarea. După inventarierea şi lichidarea lăcaşelor de cult, soarta ulterioară a majorităţii obiectelor a rămas incertă, deseori dosarele de arhivă rămânând a fi unicele menţiuni documentare privind existenţa acestor piese în spaţiu cercetat.

Bibliografie

Condraticova 2011: L. Condraticova, Podoabele bisericeşti din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea. In: „Ioan Neculce". Buletinul Muzeului de istorie a Moldovei (S.N.), vol. XIII-XV, 2007-2009, Iaşi, Complexul Muzeal Naţional „Moldova" (Iaşi 2011), 193-202.

Condraticova 2011-2012: L. Condraticova, Ateliere de bijuterie şi piese de podoabă în spaţiul pruto-nistrean (1900-1914). Cercetări Istorice XXX-XXXI, 2011-2012, 165-172.

Condraticova 2013a: L. Condraticova, Mănăstirea Bocancea. In: Mănăstiri şi schituri din Republica Moldova: studii enciclopedice (Chişinău 2013), 136-147.

Condraticova 2013b: L. Condraticova, Orfevrăria ecleziastică din Basarabia (1812-1827). Tyragetia VII/2, 2013, 149-156.

Eşanu et al. 2003: A. Eşanu, V. Eşanu, N. Fuştei, V. Pelin, I. Negrei, Mănăstirea Căpriana (Chişinău 2003).

Guzun 2012: V. Guzun, Rusia înfometată. Acţiunea umanitară europeană în documente din arhivele româneşti. 1919-1923. Cluj-Napoca: Academia Română. Institutul de Istorie „George Bariţiu" (Târgu-Lăpuş 2012).

Кондратикова 2012: Л. Кондратикова, Культовые церковные украшения XIX века (на примере Свято-Георгиевской церкви в Кишиневе). В сб.: Музейні читання. Мат. наук. конф. „Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки". Київ, 14-16 листопада 2011 (Київ 2012), 302-307.

Станицина 2009: Г. Станицина, Скарби як джерело поповнения фондив музеив. В сб.: Музейни читання. Материалы научной конференции „Ювелирное искусство – взгляд сквозь столетия". Киев, 10-12 ноября 2008 года (Киев 2009), 4-16.

Archival documents as a source for the research of jewelry for church use

Abstract

This article discusses the archival documents from the national archives and the archives of neighboring countries, which are directly relevant to the development of jewelry. The documents were systematized by the author on

chronological (documents of the tsarist, interwar, and Soviet periods of time) and thematic (normative acts, inventories, formulary lists) principles. On the basis of archival materials of 1945-1955 concerned the inventory verifications held at St. George's Church in Chişinău, St. Nicholas Church in the village Sireţi of Străşeni district, the Balti cathedral, Holy Trinity Church in the village of Cucuieţii Vechi in Râşcani district, and St. Nicholas Church in the Antoneşti village of the Ştefan-Vodă district, there were identified the main religious objects and ecclesiastical vestments from these temples. The analysis of archival sources makes it possible to present full picture of development of jewelry and other objects of religious worship in the Eastern Europe and significantly expand information on the availability and typology of objects made of precious and usual metals.

Архивные документы как источник изучения ювелирного дела в предметах церковного употребления

Резюме

В данной статье рассматриваются архивные документы из национальных архивов и архивов соседних стран, имеющие непосредственное отношение к развитию ювелирного дела. Изученные документы были систематизированы автором с точки зрения хронологии (документы царского, межвоенного и советского периодов) и тематики (нормативные акты, инвентарные описи, формулярные списки и т.д.). На основании архивных материалов 1945-1955 гг. по инвентаризациям, проводившимся в Свято-Георгиевской церкви города Кишинева, Свято-Никольской церкви села Сирец Страшенского района, собора города Бэлць, Свято-Троицкой церкви села Кукуеций Векь Рышканского района и Свято-Никольской церкви села Антонешть района Штефан-Водэ, были определены основные культовые предметы и церковные облачения, имевшиеся в этих храмах. Анализ архивных источников позволяет создать более полную картину развития ювелирного и скобяного дела на восточноевропейском пространстве и существенно расширить сведения о наличии и типологии изделий из благородных и простых металлов.

24.02.2014

Dr. Liliana Condraticova, Centrul Studiul Artelor al Institutului Patrimoniului Cultural al AŞM, bd. Ştefan cel Mare, 1, MD 2012 Chişinău, Republica Moldova

A SEAL OF THE CHURCH OF THE HOLY SEPULCHER OF THE 17TH CENTURY FROM THE STATE HERMITAGE MUSEUM COLLECTION, SAINT PETERSBURG

Yuri Pyatnitsky

In 1913, prominent Russian scholar and collector Nikolai Likhachev (1862-1936) sold his famous icon collection to Tsar Nicholas II, who decided to hand it over to the recently established Russian Museum of His Imperial Majesty Alexander III in Saint-Petersburg[1]. After the sale, Nikolai Likhachev became more involved in collecting and studying manuscripts, rare books, and autographs. He dreamed about establishing a special museum on the history of writing of all times and peoples. After the Bolshevik Revolution of 1917, life in Saint-Petersburg (Petrograd at that time) became extremely difficult and dangerous. Hunger, lack of heating, robberies, killings, and a mass terror against all those whom the new government called the "enemies of the revolution" – the members of nobility, intelligentsia, bourgeoisie, merchants, and others dominated in the former capital of the Russian Empire.

In 1918, in order to save his collections from destruction, Nikolai Likhachev (fig. 1) voluntarily and gratuitously gave his private house and collections to the Russian Academy of Sciences. Thus, the private collections of this renowned scholar led to the establishing of the Museum of Paleography of the Academy of Sciences[2]. In 1938, the Museum was liquidated and its collections were transferred to the different museums and libraries of Saint-Petersburg (now renamed Leningrad). A significant part of the collections was distributed among the departments of the Hermitage Museum. Among the items acquired by the Byzantine collection of the Hermitage there was a round bronze medallion with the mirrored etched image of "the Descent into Hell" ("Anastasis") in the center and an inscription in Greek over the border. The item was registered in Inventory as w – 1101

Fig. 1. Academician Nikolai Likhachev in his study. Exlibris.

(fig. 2, 3), and for many years did not attract the attention of specialists. It was put on display for the first time in the summer of 1991 in the exhibition devoted to Nikolai Likhachev as a collector. The exhibition was organized by the State Russian Museum, the State Hermitage Museum, and the Saint Petersburg Branch of Russian Academy of Sciences and held at the State Russian Museum in Saint Petersburg. The medallion is listed in the catalog of the exhibition under no. 220 (due to shortage of finances the catalog was published in 1993, with a delay of two years). It was described by Curator of the Hermitage Vera Zalesskaya as a "lid of a pyxis" made in Palestine approximately in the 17th century. Based on her reading of the Greek inscription, Zalesskaya suggested that this "lid of a pyxis" was eulogia brought by a pilgrim from Jerusalem, and that it was used as a matrix for reproduction of similar pilgrims tokens (Залесская 1993, 76, №220). She repeated this interpretation in her article, "Liturgic stamps-eulogiai" (Залесская 1995, 236-242, рис. 2) and in the catalogue of the Hermitage exhibition "Christians in the Holy Land" (Христиане 1998, 55,

[1] The Greek and Italian icons from this collection are now kept in the State Hermitage Museum.
[2] Later, the Museum was transformed into the Institute of Books, Documents, and Letters within the Academy of Sciences of the USSR.

Fig. 2. The Hermitage seal w-1101.

Fig. 3. The obverse of the Hermitage seal w-1101.

№70). However, some of the details of the representation and the inscription raise some doubts about the accuracy of this interpretation. The study of charters of Orthodox Patriarchs in the Russian State Archive of Ancient Acts in Moscow confirmed our doubts and allowed us to suggest an alternate view. My interpretation of the object as "the seal with Descent into Limbo" first time was mentioned in the catalogue accompanying the Hermitage exhibition "Pilgrim Treasures from the Hermitage: Byzantium - Jerusalem" (Catalogue Amsterdam 2005, 108, no. 14). The detailed critique of the interpretation of this and two other monastery seals of the 17th century from the Hermitage collection as pilgrim souvenirs was given in a separate article in 2011 (Пятницкий 2011, 195-214). The driven force behind it was the future exhibition dedicated to Nikolai Likhachev where all these three seals should be included and described in the forthcoming catalogue. In order to avoid the repetition of the erroneous interpretation, I presented a paper at the conference in Moscow in 2011 and published the article (Пятницкий 2011, 195-214). It should be said in general my attribution was accepted and the objects were referred as "seals" by Vera Zalesskaya in the catalogue of the Hermitage exhibition in 2012 (Каталог Санкт-Петербург 2012, 203-204, №№115-117). But the seal w-1101, perhaps due to negligence, was called "the seal of the Jerusalem Patriarchate" with Jerusalem as the place of its production (Каталог Санкт-Петербург 2012, 204, №117). This fact has prompted us once again to discuss this object.

The seal is shaped as a round lid with 4,3 cm in diameter and 0,65 cm in height. The circled, mirrored inscription in Greek on its face runs from left to right; it reads: "+ Η ΑΝΝΑϹΤΑϹΙϹ · ΤΟΥ Κ(υρίο)Υ ΗΜΩΝ Ι(ησο)Υ Χ(ριστο)Υ ΕΝ ΒΟΥΛΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΑΙ ΖΩΟΔΟΧΟΥ ΤΑΦΟΥ ("The Resurrection of Our Lord Jesus Christ in the Seal of the Holy and Sacred Sepulcher"). The central part of this side occupies the etched representation of "The Descent into Hell" with a deep, extracted background and mirrored monograms IC / XOς (Jesus Christ). A small, semi-round notch is on the top, near the letters "Η ΑΝΝΑϹΤΑϹΙϹ" (fig. 2, 3)

The presence of the mirrored images, inscription, and monograms put in doubt the interpretation of the object as a "lid of a pyxis." The lids of pyxides and eulogiai, including the ones from the Holy Land, do not bear the mirrored inscriptions and monograms. The mirrored images, however, are typical for the stamps and seal-matrixes dated to the Byzantine and post-Byzantine time. Numerous examples of such stamps are given in a book "Bread and the Liturgy" by the late George Galavaris (Galavaris 1970). Moreover, the text of the inscription itself explicitly refers to the Hermitage item as a seal: "ΕΝ ΒΟΥΛΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΑΙ ΖΩΟΔΟΧΟΥ ΤΑΦΟΥ" (in the Seal of the Holy and Sacred Sepulcher). As a rule, though not always, inscriptions on the pilgrims' eulogiai, include the Greek word "ΕΥΛΟΓΙΑ", i.e. "Blessing". It is pres-

Fig. 4. The Hermitage seal w-1101 with the cross-shaped opening. The side view.

ent, for example, on the pilgrims' medallions of the 6th-7th centuries (Catalogue Mainz 2001, 200-201). Thus, there is no evidence for supporting the initial interpretation of the Hermitage object as a lid of a pyxis, or as a matrix for the pilgrims' eulogiai.

Thus, in reality, this "lid of a pyxis" is a seal stamp. It belongs to the type of seal matrixes that were stamped into a wax or special mastic (Станюкович, Фонкич 2004, 412), or directly to the surface of a paper document. In cases when a seal was applied to a paper document, its face was covered with paint or ink. The seal stamps were made out of hard metal, either silver or copper alloy (bronze); an image (a scene or a figure of a saint) was etched in the center, and a Greek inscription ran along the outer circle. The preserved exemplars of such seal stamps belonged to the patriarchs and monasteries, as well as to private persons, for example to Hierodeacon Meletius Greek of Chios (Catalogue Thessaloniki 1997, 502-507; Psilakis 1988, 168; The World 2004, 303, nos. 294, 295; Vatopaidi, 1998, I, fig. 33, 35, 36, 43, 44, 46; Станюкович, Фонкич 2004, 412-417). There is also known a significant number of charters and other official documents bearing the impressions of the seal stamps or the wax seals under the paper guard. It should be noted that the seal stamps were widely used up until the 19th century, and continue to be in use even today. As an example, we can point to the impression of a seal stamp of the Saint Catherine's Monastery at Mount Sinai on the documents of the 19th century prepared in connection to the handing "The Sinai Bible" (Codex Sinaiticus) over to Russia (Захарова 2007, 239, 244, 247, 253, 255, 260).

The scene of "The Descent into Hell" (The Anastasis) on the obverse of the Hermitage seal stamp is depicted in traditional Byzantine iconography (fig. 2). In the center, Jesus Christ is holding the cross on the high pole in his right hand, and taking kneeling Adam from the grave with his left hand. Jesus Christ is standing on the crossed wings of the gates of Hell. To the right of Christ, behind the kneeling Adam, there are two full-size figures of prophets, with one wearing a toothed crown. Three similar figures are depicted to the left from Christ: kneeling Eve on the foreground, and two life-sized figures behind her (one character is wearing a toothed crown). Rocky mountains are visible on the background behind two groups of people. The halo of Christ has a cross and the "OωN" letters in it, and near the intersection of the cross that is held by Christ there is a monogram "IC / XOς" (Jesus Christ). Similar iconography of the "Anastasis" was fully formed in Byzantine art before the 11th century. Small differences could be noted in the arrangement of figures in regard to the central figure of Jesus Christ (Kartsonis 1986; Skrzyniarz 2002).

The inscription on this seal stamp gives a precise answer about its purpose and its ownership. This is the seal of the Church of the Holy Sepulcher (the Church of the Resurrection) in Jerusalem, one of the main relics of Orthodoxy and a place of constant pilgrimage. The Church belongs to the Jerusalem Patriarchate, which has been continuing to play the fundamental role in the life of this Holy Place of Christianity (Тзаферис 1992, 32-42, 62-77). The shape of the Hermitage seal stamp with an opening on the border indicates that it was put on a wooden block with a handle (fig. 4).

It is interesting to note that when the Church of Resurrection and Kouvouklion of the Holy Sepulcher are shown, the graphical representations of the 19th century gave two variations of the "Resurrection of Christ" scene at the same time, in its "Latin" version (Christ with a banner in his hand over the lid of sarcophagus) and in the traditional "Greek" version (Christ takes out from the Hell the Biblical personages, that is "Anastasis") (Παπαστρατου 1986, 535-538). Thus, both iconographic variants were used in post-Byzantine art (Пятницкий 2005, 174-201). A Jerusalem patriarch, who traditionally was an ethnic Greek, used the "Greek" variant for his own seal and for the seals of the Patriarchate and the Church of the Holy Sepulcher. Moreover, during the Crusades, the "Latin" Patriarch of Jerusalem also used the scene "Anastasis" for his patriarchal seal. Specifically, it was depicted on the obverse of the seal of Gerold of Lausanne, the Patriarch of Jerusalem in the 13th century; earlier, in the 12th century, the scene was depicted in the seal of Patriarch Heraclius (Folda 2005, 206-207; Schlumberger 1954, 77-79).

Important comparative materials for this research provide charters of the Jerusalem patriarchs of the 17th century preserved in the Russian State Archive of Ancient Acts (RGADA)[3] in Moscow. Interrelations of the Jerusalem Patriarchate and Russia were always important for both sides. Russia appeared as a constant source of financial aid and political force that allowed the Patriarchate to keep the ownership of the Holy Places. One of the initia-

[3] Российский Государственный Архив Древних Актов, Москва (РГАДА).

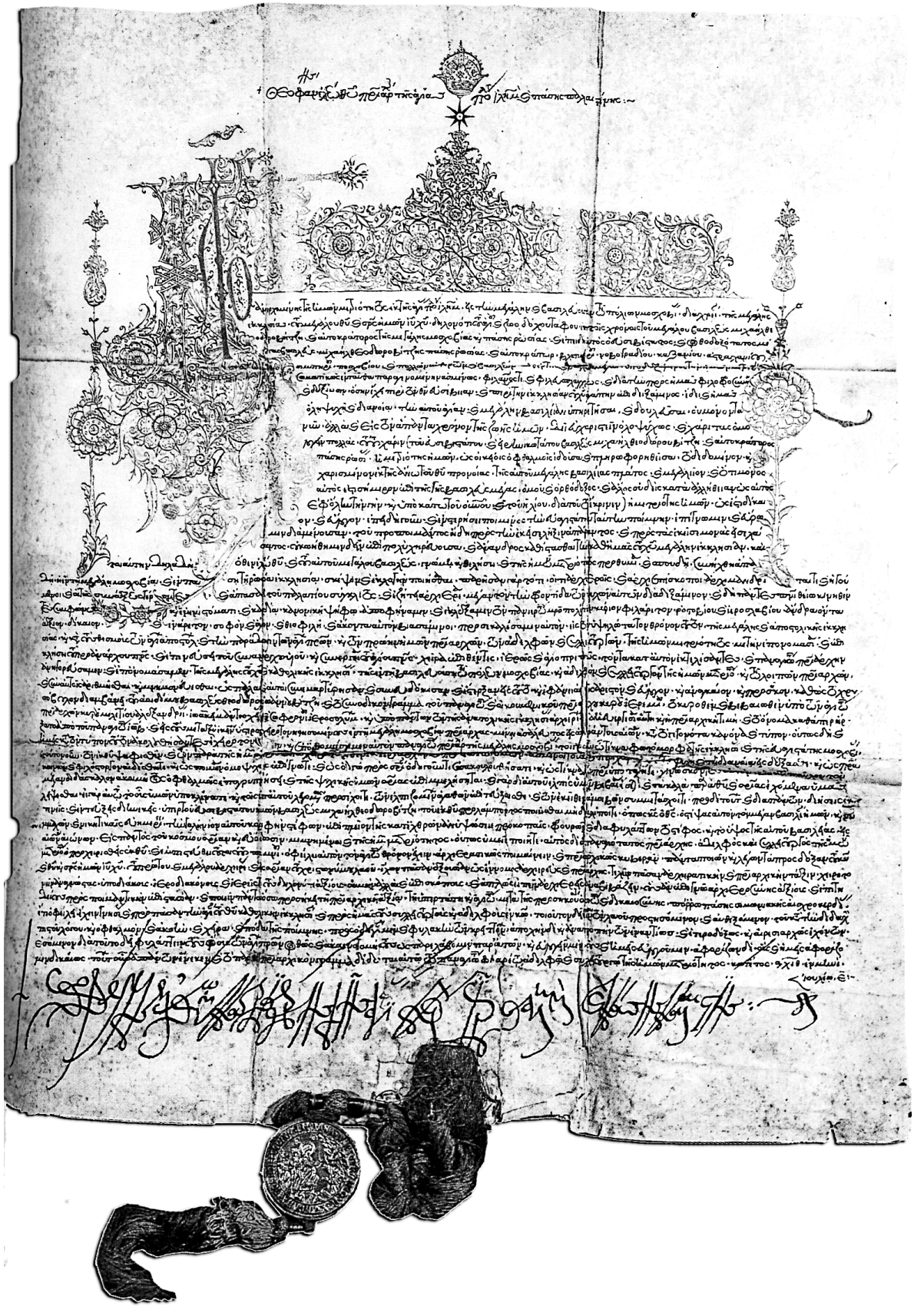

Fig. 5. The charter of Patriarch Theophanes of Jerusalem conserning the Confirmation of Filaret Nikitich as Patriarch of Moscow. 1619 / 1629. RGADA, Moscow.

tors of the close ties with Russia was the Jerusalem Patriarch Theophanes (1606-1644). This prominent figure of Oriental Orthodoxy visited Moscow twice, in 1603 and in 1619; during his last visit he ordained Filaret Nikitich (the father of Russian tsar Michail Romanov) as a Muscovian patriarch. The funds of the RGADA keep 32 original charters and letters of this patriarch sent between 1619 and 1644 (Фонкич 1994, 212-218; Фонкич 2003a, 411-420; Ченцова 2006, 124-143)[4], and a copy of the confirmation charter made in 1629. The original charter of 1619 perished in the Moscow fire of 1626, and it was substituted with a new charter of 1629 sent by Patriarch Theophanes from Jassy (Moldova), where he stayed at that time.

The charter was written in liturgical script on parchment; it is richly decorated with gold ornamentation, and has a patriarchal seal in the gilded silver box on the blue silk cord (fig. 5). Thanks to Boris Fonkich, who made the special publication of this charter (Fonkich 1989-1990, 45-60; Фонкич 2003b, 400-410)), it was shown in 1995 at the exhibition "Greek Documents and Manuscripts, Icons, and Applied Art Objects from the Moscow Depositories". (Греческие документы 1995, 55). The hanging seal is a two-folding box with a silk cord; it is made out of gilded silver; the image and the inscription on the obverse and the inscription on the reverse of the seal are etched.

On the face of the box, the inscription "+ Η ΑΝΑCΤΑCΙC ΤΟΥ Κ[ΥΡΙΟ]Υ ΗΜΩΝ Ι[ΗΣΟ]Υ Χ[ΡΙΣΤΟ]Υ ΤΗC ΑΓΙΑC ΠΟΛΕΩC ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ" (Resurrection of Our Lord Jesus of the Holy City of Jerusalem) is running around the scene of "the Descent into Hell." The obverse bears the inscription in seven lines with the name and title of Patriarch Theophanes, and the date, ΑΧΙΘ (1619).

During our visit to the RGADA we had the fortunate opportunity to study this charter and its seal[5]. The silver box has 6,5 cm in diameter and 1,3 in width. Inside of the box is the wax seal stamp on the silk blue cord; décor of the seal, probably, is identical to the gilded silver box.[6] By its iconography, the scene "the Descent into Hell" on the box is very similar to the Hermitage seal (no. w-1101). The box of the hanging seal of the 1619/1629 charter has the image of the full-size figure of Jesus Christ turning right, standing on the fallen gates of Hell; Christ is holding the cross on the long pole in his right hand, while taking Adam from his knees with his left hand. To the left from Christ, the depicted are King Solomon and King David holding a scroll; to the right from Christ are kneeling Adam and the full-sized figure of Eve standing behind Adam. Two overhang mountains are shown in the background. The whole image is circled with a ring of the dot pearls (fig. 6). The seven-line inscription etched on the reverse ends with the year, "·ΑΧ · ΙΘ·", and a floral rosette. The sides of the box are decorated with the etched interlace. In iconographic aspect, we see here the composition of "the Descent into Hell," which appears as a specific symbol of the Jerusalem Patriarchate. The bossing and etching are quite rough and unrefined. The folds of the clothes are made with a chisel on the deepened background; the remains of niello are visible in the lines of the folds. Thus, all three techniques were used in making the box for this seal: bossing, etching, and niello, as well as gilding. Despite the fact that only fragments of the niello preserved, the box impresses by its luxury and splendor. We can imagine how it looked originally: the embossed elements appeared against the noble gold background sparking with reflexes of playing light, while the deepened lines with lusterless niello effectively contrasted with the golden surface.

Fig. 6. The silver box of the charter of Patriarch Theophanes of Jerusalem. 1619 / 1629. RGADA, Moscow.

According to Boris Fonkich's article, the charter was written in Jassy no later than the end of July of 1629, and copied the original act of 1619. Fonkich believes that "Patriarch Theophanes used ei-

[4] In this article I mention only Theophanus' charters which I had the opportunity to examine in the RGADA myself. Unfortunately, it was not possible to study all documents written by Theophanus at the time of my visits to the archive.

[5] RGADA, fond 52, opis' 2, delo 9. Original in parchment, 72,5×59,6 cm.

[6] It would be very interesting to open the box with the wax stamp and compare the "Anastasis" scene on it with the one on the obverse of the silver box itself, but the existing danger of damaging the seal makes it unlikely in the nearest future.

ther a draft of the text that served as a basis for the original document which later perished in the fire of 1626, or availed a copy from the original charter compiled in 1619 and sent to him from Moscow with Russian Archimandrite Kirill" (Фонкич 2003b, 401). This assumption seems well-grounded in regard to the text of the charter and its connection to the lost original, but the question of the decorative ornamentation of the charter and the seal in the box still persists.

How close the décor of the 1629 charter repeats the original one made in 1619? Unfortunately, the available Russian archival documents do not give an answer to this question. The Russian translation of the 1619 charter preserved in RGADA gives only the description of the seal: "The charter has a hanging silver-gilt seal; one side cast the image of the Resurrection of Christ, and the inscription near it: the Resurrection of Our Lord Jesus Christ in the Holy City of Jerusalem. And the words "Theophanes by Lord's mercy Patriarch of the Holy City of Jerusalem and whole Palestine in the year of AXΘI"[7] are cast on the other side of the seal" (Фонкич 2003b, 409).

The charter of 1619 on the confirmation of Patriarch Filaret Nikitich was made in Moscow during the visit of Theophanes, the Patriarch of Jerusalem. Its text in Greek was probably written by a scribe from the Patriarch's circle; it had the original signature of Theophanes (as it is said in the 1629 letter of Filaret Nikitich to Patriarch Theophanes, "and according to the tradition of the Holy commitment, the confirmation charter was written, and own hand to the charter was put, and gave it to us" (Фонкич 2003b, 401) and, as it was mentioned above, the hanging seal of the Jerusalem Patriarchate. Who decorated this charter and who made the silver box for the hanging seal? While it is possible to assume that the retinue of the Patriarch included an artist-miniaturist who could ornament the charter, it would be unlikely that the Patriarch also brought with him a skillful master-jeweler who made the box for the seal. Taking into account the importance of the charter for the Russian Church and the statehood, as well as for the new dynasty of Romanovs, it is more logical and realistic to suggest that both the box for the seal and décor on the leaf were made by the artists of the Moscow Tsar. The decorated parchment leaf (probably with gold floral ornament) for the 1619 charter and the silver, gilded with niello, box for the Patriarchal seal were prepared at the tsar's court workshops. The image and inscription on the silver box repeated the original seal of Theophanes, which the Patriarch was carrying with him, and which he used to seal this charter. Such assumption corresponds with the meaning of the charter as one of the most significant state documents. Indirectly, supportive evidence can be seen in a request of Filaret Nikitich about the charter's duplicate after the fire of 1626. In his letter, Filaret Nikitich wrote to Patriarch Theophanes, "and left a copy from it, and we, copying from the charter word for word, sent it to your Grace with our Archimandrite Kirill, and to you, the brother of ours, sent for this charter two forties of sables. And would your Grace, if you have a copy, ordering to write a new charter, the same as the previous charter. And if you do not have a copy of the charter, would your Grace ordering to write it from the copy we sent to you, and sign it with your hand, and place the seal on it <...>" (Фонкич 2003b, 401)

It could be suggested that in 1629, Patriarch Theophanes preparing in Jassy a copy (perhaps, a "duplicate" is the more correct word) of the 1619 charter engaged the local artists for its ornamentation; he possessed a sufficient amount of money to pay for this work, while the local artists (a painter and a silver craftsman) were famous by their artistic skills all over the Orthodox Orient. However, after careful analysis of numerous preserved charters of the Moldovan rulers and ornamental design of the Moldovan manuscripts, we have to reject this assumption. Though the gold floral décor is richly used in these manuscripts, it differs radically from the décor of 1629 charter in both the general principle of its arrangement and the floral-vegetable elements of ornamentation. At the same time, its décor is almost identical to the ornamentation of the Russian charters of the 17th century. As far as we know, this fact was first noted by Vera Chentsova who suggested that a leaf with the already painted initial "Б," splendidly ornamented with gold paint was made in the tsar's Office, and that the leaf, together with a copy of the text of the 1619 charter were sent to Patriarch Theophanes from Moscow to Jassy for the new charter (Ченцова 2006, 128, примеч. 16). An excellent confirmation of this conjecture is the tsar's charter of 1630 kept in the Saint Catherine's Monastery at Mount

[7] This is exactly like in the document, but it is error. Correct date is "·AX · IΘ·".

Sinai in Egypt (fig. 7). In 2000, it was shown on the exhibition at the State Hermitage Museum in Saint Petersburg, and published in the exhibition catalogue (Pyatnitsky et al. 2000, 233-234, no. S-53)[8]. Both charters are ornamented at the top, in the width of the text, with the gold vignette which has a crown projected upward in the middle. The vignette in the charter of the 1630 is comprised of the floral volutes, and the floral volutes in the charter of the Jerusalem Patriarch Theophanes are additionally enriched with the rosette flowers. However, the multi-petal flower rosettes are interweaved into the initial letters at the left margin in both charters. Besides that, the charter of the Jerusalem Patriarchate has a large flower rosette on the stem at the right margin. For sure, the patriarchal charter is decorated more splendidly; its ornamentation is more complex and bears a slight "Oriental" flavor. However, there are no doubts that both parchments were decorated with gold in the same workshop by the artists of the same school (and possible, by the same painter). It is also clear that it was the so-called "art workshop of the Ambassadorial Chamber," where many charters and documents decorated with gold floral vignettes and initial letters were prepared (Калишевич 1961, 392-411; Беляков 2004, 58-81; Масленникова 2012, 182-194)[9]. The correctness of Vera Chentsova's hypothesis is also proved by the comparison of the texts in the two abovementioned documents (the charter of 1630 and the Patriarchal charter of 1629). The text in the charter of 1630 is neatly written in the space of the leaf; the margins are even on the both sides; it is delicately arranged near the initial letter, and does not cross over the ornamentation. The Patriarchal charter, on a contrary, has the Greek text over the ornamentation; the lines are uneven; the margins have different width at the top and bottom parts of the leaf. It is quite obvious that the Greek text was fitted into the already ornamented leaf. It is also evident during the comparison of this charter with the charters of the Jerusalem patriarchs that were written and decorated in Constantinople. For example, we can compare the charter of Patriarch Paisius to Tsar Mikhail Fedorovich from 18th July of 1645 with the gold décor, the 1682 charter of Patriarch Dositheus to Tsar Fedor Alekseevich, the gold initial letter, or similar to it 1682 charter of this Patriarch Dositheus on Remission of Patriarch Nikon (Греческие документы 1995, 59, 61, 62). Thus, asking the Jerusalem Patriarch to restore the lost charter of 1619, Moscow authorities fully secured the successful realization of their request: they sent a copy of the original text, the decorated leaf with the silk cord, and the silver box for the wax seal stamp. They greatly desire to get to Moscow the authentic duplicate of the perished charter.

We also studied several other charters of the Jerusalem Patriarch Theophanes kept in the funds of the RGADA. All of them have the patriarchal stamp under the paper guard. The charter from 15 September of 1625 (fig. 8) has the red wax stamp (4.1 cm in diameter) beneath paper guard (5,5×5,4 cm); the scene of "Anastasis" with Christ taking Adam from the sarcophagus occupies the center; a king from the Old Testament and John the Prodromos with a scroll depicted to the left from Christ; on the opposite side, there is the figure of Eve standing behind kneeling Adam (fig. 9); the inscription in Greek running in circle is identical to the inscription on the silver box of the 1629 charter[10]. The impression demonstrates that the workmanship of the original patriarchal seal-matrix was more elegant, finer, and of higher quality than the workmanship of the silver box made, as it was mentioned above, by the Moscow craftsmen around 1629.

Another charter of the Jerusalem patriarch is dated 1644; it was sent to Tsar Mikhail Fedorovich "with Greek Thomas the Verian asking to award him, the Greek, with alms, because he was ruined by the damaging words of the Turks."[11] At the bottom of the charter, near the signature of Patriarch Theophanes, and even partially covering it was placed the red wax seal under the paper guard. The seal is slightly broken, and its contour is uneven, its diameter can be determined to approximately 4,5 cm. The inscription that runs in a circle is damaged and illegible. Nevertheless, the details of the image give the possibility to assert that the Patriarch had used for this charter the same seal-matrix as for the charter of 1625 described above. Perhaps, the same seal-matrix

[8] It was reproduced also in Manafis 1990, 376 fig. 21.

[9] Few charters of the 17th century ornamented with floral décor were preserved: the charter of 1656 in the Monastery of Saint John the Theologian in Patmos Island, and the charter of 1688 in the Holy and Great Monastery of Vatopedi on the Mount Athos: Kominis 1988, 357, fig. 20; Vatopaidi 1998, II, 634-635, fig. 592, 593.

[10] RGADA, fond 52, opis' 2, delo 20, list 5 – original, in list 1-4 reverse is copy of charter.

[11] It is the title of file - RGADA, fond 52, opis' 2-1644, delo 223

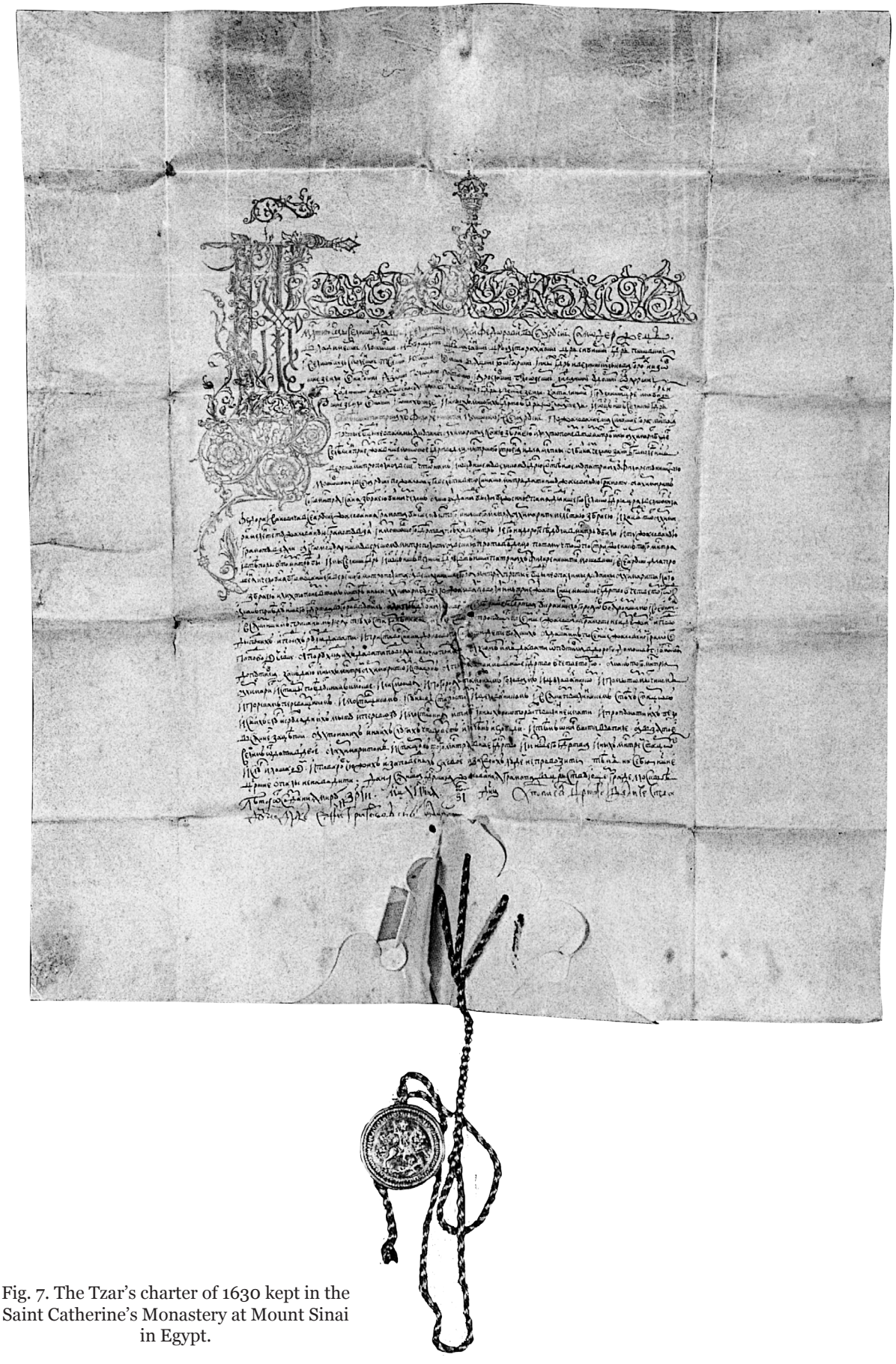

Fig. 7. The Tzar's charter of 1630 kept in the Saint Catherine's Monastery at Mount Sinai in Egypt.

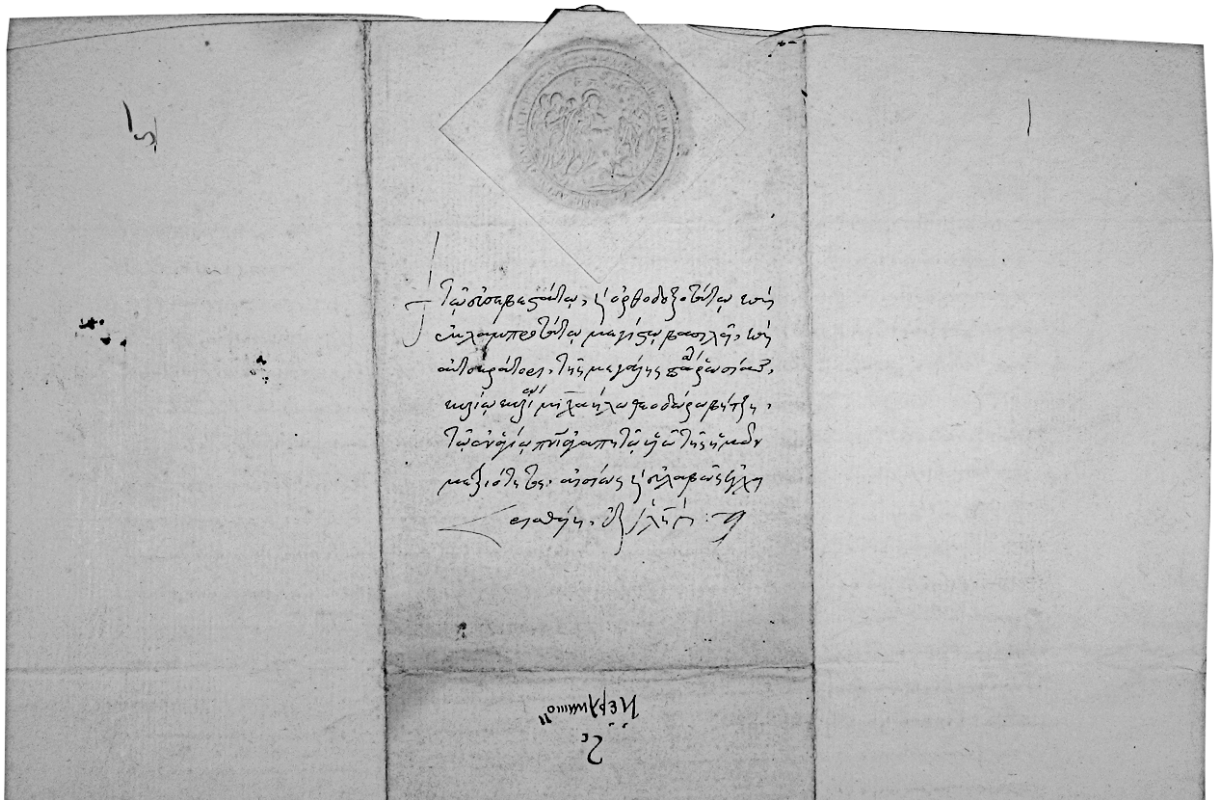

Fig. 8. The charter of Patriach Theophanes of Jerusalem, 1625. RGADA, Moscow.

was also used for the charter of 1644 sent by Patriarch Theophanes to the Moscow tsar with Greek George. Unfortunately, the seal under the paper guard on this charter is lost (probably, it was cut off by someone)[12]. In the following year, 1645, "the charter of the Jerusalem Patriarch to Tsar Mikhail Fedorovich from Archdeakon Makarius, informing about the confirmation of Jerusalem Patriarch Theophanes, and about a prisoner, priest Larion, on whose ransom the Patriarch used his money, and about refund of which he is asking"[13] was received in Moscow. The verso has a note from 21 May, 1645 made by a scribe of the Ambassadorial Chamber. The face side has the ink seal (1,7 cm in diameter) on the left side at the top of the leaf; the seal bears an image of the dove with stretched wings and nimbus, on both sides of which, against the black background, the white letters "Θ" "Π" "I" (Feofan= Theophanes, the Patriarch of Jerusalem) are visible. At the bottom of the charter, to the right from the signature of the Patriarch, there is the red wax seal under the figured paper guard. Its approximate diameter is 4,5 cm. Though the

Fig. 9. The seal with Anastasis on the charter of Patriarch Theophanes of Jerusalem 1625. RGADA, Moscow.

seal is slightly damaged and the inscription is illegible, there are no doubts that the same seal-matrix, as for the charter of 1625, was used here again. Thus, the discussed charters of the Jerusalem Patriarch Theophanes indicate that for several decades the Patriarch used the same seal stamp with the representation of the scene of "Anastasis" with the images of two Old Testament's kings on one side, and Adam and Eve on the other side. The

[12] RGADA, fond 52, opis' 2-1644, delo 222.
[13] It is the title of file - RGADA, fond 52, opis' 2-1645, delo 230.

inscription mentions "the Holy city of Jerusalem." The silver box for the seal of the 1619/1629 charter crafted by the Moscow masters bears the inscription almost identical to the patriarchal seal, but the small changes were added to the iconography of the "Anastasis" scene.

The seal-matrix of the Church of the Holy Sepulcher from the Hermitage collection has some differences in the inscription (that is natural) and in the iconography of the "Anastasis". In particular, each group flanked Jesus Christ has three figures, not two, as in the seal of Patriarch Theophanes. Adam and Eve are shown on the opposite sides, and both of them are kneeling. Furthermore, the comparison of the Hermitage seal and the patriarchal seals under paper guards in the charters of 1619-1645 allows us to conclude that the Hermitage seal and the seal-matrix used by Theophanes for his charters were made around the same time, and even in the same workshop between 1606 and 1619. Though there is still some room for discussion about the geographical location of the workshop, more likely it was Istanbul-Constantinople famous for its silversmiths and jewelers (Pitarakis, Merantzas 2006). We cannot exclude the possibility that the seal-matrixes for the Jerusalem Patriarch were crafted in the Holy City of Jerusalem, this assumption, however, has little basis. In the beginning of the 17th century Jerusalem was a provincial city with the poorly developed handicraft infrastructure. It is more logical to believe that Jerusalem patriarchs, who had a possibility to visit Istanbul-Constantinople and stay there for a long time, could order the personal patriarchal seal and seals of the Church of the Holy Sepulcher from the famous Istanbul craftsmen, especially, if we take into account that the most skillful jewelers there were Greeks.

In our opinion it is more likely that Theophanes' seal was made in Istanbul-Constantinople, in the same workshop as the seal of the Hermitage Museum discussed in this article.

An example of a work of Istanbul craftsmen is the silver box for the hanging seal on the charter of May of 1682 by the Jerusalem Patriarch Dosipheus about the release Nikon from his duties as Patriarch (fig. 10). Its gilded silver box, judging by its spoon-like shape and floral décor, undoubtedly belongs to the work of the Istanbul-Constantinople masters. According to the text of the charter, it was made in Constantinople that confirms the location of a workshop (Греческие документы 1995, 62) The Jerusalem patriarchs of the second half of the 17th century used for their charter a different seal-matrix. It was much greater in diameter and more complex by its composition: the "Anastasis" occupied the center place; it was surrounded by the representation of the Twelve Feasts, with a legend in Greek run along the outer border. The composition of the central scene, "Anastasis -The Descend into Hell" is given in more detailed version than in the seal of Patriarch Theophanes and in the Hermitage seal: Jesus Christ is shown enface, flanked by four characters from the Old Testament. Such a seal was used for their charters the Jerusalem Patriarch Paisius (two charters of 1655: Ченцова 2004, 77-93, прим. 9, 10)[14] and Patriarch Dosipheus (the charter of 1693: Греческие документы 1995, 63).

Thus, I would like to repeat that in my opinion somewhat between 1606 and 1619 Patriarch Theophanes of Jerusalem ordered in Istanbul-Constantinople, in the same jewelry workshop, two bronze seals for stamping the documents. Both seals had the carved scene Anastasis with almost identical iconography. Inscriptions encircling the scene, however, varied.

An inscription on the personal seal reads: «+ Η ΑΝΑCΤΑCΙC ΤΟΥ Κ(υριο) Υ ΗΜΩΝ Ι[ησο]Υ Χ[ριστο]Υ ΤΗC ΑΓΙΑC ΠΟΛΕΩC ΙΕΡΟCΟΛΥΜΩΝ» (The Resurrection of Our Lord Jesus of the Holy City of Jerusalem). An inscription on the Hermitage seal reads: «+ Η ΑΝΝΑCΤΑCΙC ΤΟΥ Κ(υριο)Ῡ ΗΜΩΝ Ι(ησο)Ῡ Χ(ριστο)Ῡ ΚΑΙ ΖΩΟΔΟΧΟΥ ΤΑΦΥ» (The Resurrection of Our Lord Jesus seal of the True Holy Sepulcher) that attests that it was the seal of the Church of the Holy Sepulcher. This seemingly insignificant difference in the carved inscriptions has great importance. The ownership of these two seals by Patriarch Theophanes gave him the possibility to handle the property and finances not only those that belonged to the Jerusalem Patriarchate but also those that belonged to (and to some degree independent from the Patriarchate) the Brotherhood of the Church of the Holy Sepulcher. Meanwhile, the monetary funds and estate of the Church of the Holy Sepulcher were bigger than financial resources of the Patriarch. Many

[14] With error about the subject in the centre of seal. Vera Chencova said that it is the image of the Transfiguration, but the seal has the image of the Anastasis in it.

Fig. 10. The charter of May of 1682 by the Jerusalem Patriarch Dosipheus about the permission to honor of Patriarch Nikon. RGADA, Moscow.

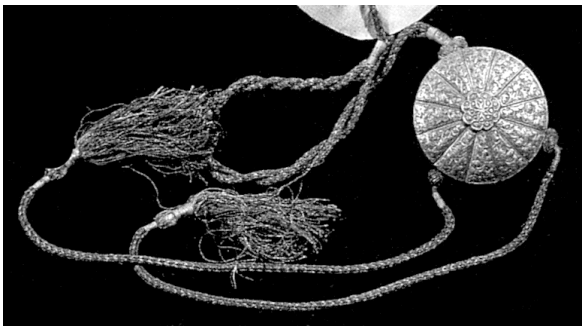

Fig. 11. The silver box of the charter of Patriarch Dosipheus, 1682. RGADA, Moscow.

noble pilgrims donated their lands, houses, and valuables specifically to the Church of the Holy Sepulcher. It is known that the Church owned the sizeable property in Moldova and Walachia. In order to legitimately and legally use funds collected from these estates while travelling, the Jerusalem Patriarch needed the resolution stamped by the Brotherhood of the Holy Sepulcher. Since the members of the Brotherhood were usually in the Patriarch's retinue, it was not difficult to secure the necessary conclusion. And the own seal of the Church of the Holy Sepulcher kept by the Patriarch or by his secretary added legitimacy to it. Exactly this kind of a seal became a subject of our study.

The seal matrix of the Church of the Holy Sepulcher from the Hermitage collection discussed in this article is a rather rare object in the museum collections of Russia, and is of significant interest for the history of Oriental Christian art of the post-Byzantine period. The main goal of this publication is the correct attribution of the seal's type, purpose, and date, and we hope that it will spur further scholarly interest and comprehensive analysis of this valuable seal.

Bibliography

Беляков 2004: А.В. Беляков, Золотописцы Посольского приказа в царствование Алексея Михайловича (1645-1676 гг.) и Федора Алексеевича (1676-1682 гг.). В сб.: Исследования по источниковедению истории России (Москва 2004), 58-81.

Греческие документы 1995: Греческие документы и рукописи, иконы и памятники прикладного искусства московских собраний (Москва 1995).

Залесская 1993: В.Н. Залеская, Памятники византийской и поствизантийской эпиграфики. В сб.: Из коллекций академика Н.П. Лихачева. Каталог выставки (Санкт-Петербург 1993).

Залесская 1995: В.Н. Залеская, Литургические штампы-евлогии (св. Лонгин Криний и св. Мамант Кипрский). В сб.: Византинороссика, т. 1 (Санкт-Петербург 1995), 236-241.

Захарова 2007: А.В. Захарова, История приобретения Синайской Библии Россией в свете новых документов из российских архивов. В сб.: Монфокон. Исследования по палеографии, кодикологии и дипломатике (Москва-Санкт-Петербург 2007), 209-266.

Калишевич 1961: З.Е. Калишевич, Художественная мастерская Посольского приказа в XVII в. и роль золотописцев в ее создании и деятельности. В сб.: Русское государство в XVII веке (Москва 1961), 392-411.

Каталог Санкт-Петербург 2012: «Звучат лишь письмена...». К 150-летию со дня рождения академика Николая Петровича Лихачева. Каталог выставк. (Санкт-Петербург 2012).

Масленникова 2011: Н.П. Масленникова, Орнаментальное оформление настольной грамоты московского патриарха Иоасафа II. В сб.: Каптеревские чтения. Сборник статей, т. 9 (Москва 2011), 182-194.

Пятницкий 2005: Ю.А. Пятницкий, Створка панагиара критского мастера Виктора из коллекции Н.П. Лихачева. В сб.: Вспомогательные исторические дисциплины, т. XXIX (Санкт-Петербург 2005), 174-201.

Пятницкий 2011: Ю.А. Пятницкий, Три прикладные греческие печати XVII в. из собрания Государственного Эрмитажа. В сб.: Каптеревские чтения. Сборник статей, т. 9 (Москва 2011), 195-214.

Станюкович, Фонкич 2004: А.К. Станюкович, Б.Л. Фонкич, Печать Мелетия Грека. В сб.: Россия и Христианский Восток, вып. II-III (Москва 2004), 412-417.

Тзаферис 1992: В. Тзаферис, Святые места (Афины 1992).

Христиане 1998: Христиане на Востоке. Искусство мелькитов и инославных христиан. Каталог выставки. Научный редактор М.Б. Пиотровский (Санкт-Петербург 1998).

Фонкич 1989-1990: Б.Л. Фонкич, Грамота иерусалимского патриарха Феофана об утверждении московским патриархом Филарета Никитича. Cyrillomethodianum XIII-XIV, 1989-1990, 45-60.

Фонкич 1994: Б.Л. Фонкич, Иерусалимский патриарх Феофан и Россия (Обзор греческих грамот Российского Государственного Архива Древних Актов). В сб.: Иерусалим в русской культуре (Москва 1994), 212-218.

Фонкич 2003a: Б.Л. Фонкич, Иерусалимский патриарх Феофан и Россия. Обзор греческих грамот Российского государственного архива древних актов. В кн.: Б.Л. Фонкич, Греческие рукописи и документы в России в XIV - начале XV в. (Москва 2003), 411-420.

Фонкич 2003b: Б.Л. Фонкич, Грамота иерусалимского патриарха Феофана об утверждении московским патриархом Филарета Никитича. В кн.: Б.Л. Фонкич, Греческие рукописи и документы в России в XIV - начале XV в. (Москва 2003), 400-410.

Ченцова 2004: В.Г. Ченцова, Восточная церковь и Россия после Переяславской рады. 1654-1658. Документы (Москва 2004).

Ченцова 2006: В.Г. Ченцова, О греческих грамотах иерусалимского патриарха Феофана из собрания Российского государственного архива древних актов (Постановка проблемы). В сб.: Четвертые чтения памяти профессора Николая Федоровича Каптерева. Международная научная конференция 9-10 ноября 2006 г. Материалы (Москва 2006), 124-143.

Catalogue Amsterdam 2005: Pilgrim Treasures from the Hermitage: Byzantium – Jerusalem. Exhibition catalogue. Hermitage Amsterdam (1 October 2005 - 26 March 2006) (Amsterdam 2005).

Catalogue Mainz 2001: Byzanz. Das Licht aus dem Osten. Kult und Alltag im byzantinischen reich vom 4. bis 15. jahrhundert. Catalog der Ausstellung (Mainz 2001).

Catalogue Thessaloniki 1997: Treasures of Mount Athos. Exhibition catalogue (Thessaloniki 1997).

Galavaris 1970: G. Galavaris, Bread and the Liturgy. The symbolism of Early Christian and Byzantine bread stamps (The University of Wisconsin Press 1970).

Folda 2005: J. Folda. Crusader art in the Holy Land, from the Third Crusade to the fall of Acre, 1187-1291 (New York 2005).

Kartsonis 1986: A.D. Kartsonis, Anastasias. The Making of an Image (Princeton-New Jersey: Princeton University Press 1986).

Kominis 1988: A.D. Kominis (ed.), Patmos. Treasures of the monastery (Athens 1988).

Manafis 1990: K.A. Manafis (ed.), Sinai. Treasures of the Monastery of Saint Catherine (Athens 1990).

Παπαστρατου **1986:** Ντ. Παπαστρατου. Χαρτινες εικονες. Ορθοδοζα Θρησκευτικα χαρακτικα 1665 – 1899 ('Αθηνα 1986).

Pyatnitsky et al. 2000: Yu. Piatnitsky, O. Baddeley, E. Brunner, M. Mundell Mango (Eds.), Sinai, Byzantium, Russia. Orthodox Art from the Sixth to the Twentieth Century. [Exhibition catalogue] (London 2000).

Pitarakis, Merantzas 2006: B. Pitarakis, C. Merantzas, A treasured memory. Ecclesiastical silver from late Ottoman in the Sevgi Gönül collection. Sadberk Hanim museum (Istanbul 2006).

Psilakis 1988: N. Psilakis, The Monasteries of Crete (Athens 1988).

Schlumberger 1954: G. Schlumberger, Numismatique de l'Orient Latin (Paris 1954).

Skrzyniarz 2002: S. Skrzyniarz, Hades. Recepcja, sens ideowy i przemiany obrazu pogańskiego boga w sztuce bizantyńskiej (Kraków 2002).

The World 2004: The World of the Byzantine museum (Athens 2004).

Vatopaidi 1998: The Holy and Great Monastery of Vatopaidi, vol. 1-2 (Mount Athos 1998).

Sigiliul Bisericii Sfântului Mormânt (sec. XVII) din patrimoniul Muzeului Ermitaj, Sankt Petersburg

Rezumat

Articolul este consacrat unui mic medalion metalic cu scena „Coborârea în iad" gravată şi cu o inscripţie circulară în greacă, din colecţiile Ermitajului. Cercetătorul de la Muzeul Ermitaj, Vera Zalesskaia, a scris şi a publicat mai multe articole despre această piesă, considerând că ea reprezintă „capacul unei pixide adus de un pelerin din Ierusalim, care putea fi utilizat ca matriţă pentru reproducerea elogiilor". Această interpretare fantastică, Vera Zalesskaia a considerat necesar să o repete şi să o publice în Catalogul expoziţiei consacrate aniversării a 150-a de la naşterea academicianului Nikolai Lihaciov. Tocmai respectiva intenţie l-a determinat pe Iu. Piatniţki să scrie în 2011 un articol consacrat acestei piese şi altor două identice, dar într-o nouă interpretare. Studiind documentele greceşti în Arhiva Actelor Vechi din Moscova, autorul a observat că ştampilele imprimate pe gramotele patriarhilor din Ierusalim după tipologie, iconografie şi inscripţii sunt foarte asemănătoare cu piesa muzeală menţionată. Continuând cercetările în această direcţie, autorul a adunat argumente solide pentru atribuirea acestei piese ca sigiliu al Frăţiei (Asociaţiei) Bisericii Sfântul Mormânt din Ierusalim. Compararea cu gramotele primului pătrar al veacului XVII ale patriarhului Teofan al Ierusalimului a permis autorului să expună ipoteza despre executarea sigiliului dat la Constantinopol, la comanda acestui patriarh, înaintea călătoriei sale la Moscova pentru înscăunarea patriarhului Moscovei Filaret, tatăl ţarului rus Mihail Romanov. Timpul executării poate fi determinat ca primul pătrar al secolului XVII, după analogie cu ştampila personală a patriarhului Teofan.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. Exlibrisul bibliotecii academicianului N.P. Lihaciov.

Fig. 2. Sigiliu, avers, Ermitaj, nr. inv. w-1101.

Fig. 3. Sigiliu, revers, Ermitaj, nr. inv. w-1101.

Fig. 4. Sigiliu. Muchie cu tăietură cruciformă, Ermitaj, nr. inv. w-1101.

Fig. 5. Gramota patriarhului Teofan al Ierusalimului privind înscăunarea lui Filaret Nikitici Romanov, patriarh al Moscovei, anii 1619-1629, RGADA, Moscova.

Fig. 6. Garnitura de argint de protecţie a gramotei patriarhului Teofan al Ierusalimului, anii 1619-1629, RGADA, Moscova.

Fig. 7. Hrisov al ţarului, de danie, 1630, Mănăstirea Sfânta Ecaterina, Sinai, Egipt.

Fig. 8. Gramota patriarhului Teofan al Ierusalimului, 1625, RGADA, Moscova.

Fig. 9. Sigiliul cu scena „Coborârea în iad" pe gramota patriarhului Teofan al Ierusalimului, 1625, RGADA, Moscova.

Fig.10. Gramota patriarhului Dositei al Ierusalimului din mai 1682 despre detronarea patriarhului Nikon, RGADA, Moscova.

Fig.11. Garnitura de argint de protecţie a gramotei patriarhului Dositei, 1682, RGADA, Moscova.

Печать Храма Гроба Господня 17 века из собрания Государственного Эрмитажа, Санкт-Петербург

Резюме

Статья посвящена небольшому металлическому медальону с гравированной сценой «Сошествие во ад» и греческой надписью по кругу в собрании Государственного Эрмитажа. Этот предмет был несколько раз опубликован научным сотрудником Эрмитажа Верой Залесской, как «крышечка пиксиды, привезенной паломником из Иерусалима, которая в свою очередь могла использоваться как матрица для воспроизведения евлогий». Эта фантастическая интерпретация была ею повторена в нескольких публикациях и её она вновь хотела публиковать в каталоге выставки, посвященной 150-летию со дня рождения академика Николая Лихачева. Именно последнее побудило меня написать в 2011 г. специальную статью с другой интерпретацией этого предмета и двух других аналогичных ему. Изучая греческие документы в Архиве Древних Актов в Москве я обратил внимание, что печати, оттиснутые на грамотах Иерусалимских патриархов чрезвычайно похожи на предмет из Эрмитажа по типологии, по иконографии и по надписи. Продолжив исследование в этом направлении, я собрал веские аргументы для атрибуции изучаемого предмета как печати Братства Иерусалимского Храма Гроба Господня XVII века. Сравнение с грамотами первой четверти XVII в. Иерусалимского патриарха Феофана позволило высказать предположение об изготовлении этой печати в Константинополе именно по заказу этого патриарха перед его поездкой в Россию для поставления Московским патриархом Филарета Никитича, отца царя Михаила Романова. Время изготовления может быть определено, как первая четверть XVII в. по аналогии с личной печатью патриарха Феофана.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Экслибрис библиотеки академика и Н.П. Лихачева.

Рис. 2. Эрмитажная печать. Лицевая сторона. Инв. № w-1101.

Рис. 3. Эрмитажная печать. Оборотная сторона. Инв. № w-1101.

Рис. 4. Эрмитажная печать. Торец с крестовидным вырезом. Инв. № w-1101.

Рис. 5. Грамота Иерусалимского патриарха Феофана о поставлении Филарета Никитича Романова патриархом Московским. 1619 / 1629 гг. РГАДА, Москва.

Рис. 6. Серебряная кустодия грамоты Иерусалимского патриарха Феофана. 1619 / 1629 гг. РГАДА, Москва.

Рис. 7. Жалованная царская грамота 1630 г., хранящаяся в монастыре Святой Екатерины на Синае в Египте.

Рис. 8. Грамота Иерусалимского патриарха Феофана 1625 г. РГАДА, Москва.

Рис. 9. Печать с изображением «Сошествия во ад» на грамоте Иерусалимского патриарха Феофана 1625 г. РГАДА, Москва.

Рис. 10. Грамота Иерусалимского патриарха Досифея от мая 1682 г. о низложении с престола патриарха Никона. РГАДА, Москва.

Рис. 11. Серебряная кустодия на грамоте патриарха Досифея 1682 г. РГАДА, Москва.

30.04.2014

Yuri Pyatnitsky, The State Hermitage museum, 34, Dvortsovaya emb., RU-190000 St. Petersburg, Russia, e-mail: pyatnitskiy1@yahoo.com

COSTUL UNEI VIZITE LA MUZEU. ANALIZA UNUI SONDAJ DE OPINIE

Elena Ploşniţa
Tatiana Buianina

Muzeul este una din cele mai complexe instituţii cultural-ştiinţifice şi educaţionale. Dar muzeele la început secolului XXI nu mai pot exista doar ca depozite de păstrare a bunurilor culturale şi lăcaşuri pentru cercetare ştiinţifică, ele trebuie puse în serviciul publicului. Plasarea publicului în centrul atenţiei este o opţiune strategică a oricărei instituţii muzeale. Muzeele sunt astăzi în plin proces de regândire a propriului loc în sistemul instituţiilor ştiinţifice, culturale şi educaţionale. Muzeul contemporan este pus în serviciul vizitatorilor şi prin activităţile sale trebuie să se orienteze permanent spre public. Orice aşezământ muzeal preia totdeauna din timpul vizitatorilor şi le promite un produs sau profit cultural. Muzeele mari, naţionale au în structura organizatorică un serviciu specializat de marketing cultural, una dintre preocupările centrale ale căruia este studierea publicului, şi implicit, atragerea publicului, îmbunătăţirea activităţii instituţiei muzeale. Se impune să ne amintim, în acest context, că primele sondaje ale publicului muzeal au fost făcute în Europa la sfârşitul secolului al XIX-lea, iar în Statele Unite ale Americii la începutul secolului al XX-lea, primele rapoarte fiind publicate în 1897 – G.T. Fechner, *Vorschule der Aestbetik,* Leipzig; în 1928 – Edward S. Robiunson, *The Behaviour of the Museum Visitor* (American Association of Museums). Şi în ultimii 25 de ani, americanii s-au situat în frunte atât în ce priveşte studiul publicului, cât şi valorificarea rezultatelor acestei cercetări. Astăzi, în condiţiile economiei de piaţă „specialiştii domeniului au menirea de a testa interesul publicului pe verticala vârstelor şi pe orizontala categoriilor socio-profesionale şi etnice, faţă de actul cultural-educativ practicat de muzeu, pentru a elabora programe culturale eficiente care să ţină cont de o serie întreagă de parametri şi condiţii: de timp, de interes, de preferinţe, de grupuri, de orare de lucru şi de timp liber" (Punga, Simion 1997, 3).

Muzeul având un public neomogen, întâmpină greutăţi în satisfacerea pe deplin a tuturor doleanţelor publicului. Încă în anii '70 ai secolului XX, cunoscutul muzeolog Kenneth Hudson atrăgea atenţia la faptul că „ar fi o pierdere de vreme să căutăm un public omogen şi să încercăm a-l satisface ca atare, întrucât un asemenea public nu există. Ca şi bibliotecile, sălile de concert sau companiile aeriene, muzeele au numeroase categorii de public, fiecare fiind alcătuită din indivizi care, în linii mari, se aseamănă în privinţa preferinţelor, a pregătirii, a mediului, din care provin, a temperamentului. Fireşte este imposibil să satisfaci pretenţiile fiecărui membru al unui grup sau altul şi pornind de la un asemenea criteriu, nici un muzeu nu va reuşi vreodată să-şi împlinească menirea. Mai înţelept este să încercăm a stabili principalele motive care-l îndeamnă pe om să frecventeze muzeele, precum şi soluţiile optime de organizare ce pot fi adoptate în consecinţă" (Hudson 1979, 103).

Oricum, muzeul în lupta pentru public ar trebui să îşi schimbe mai des politicile de atragere a vizitatorilor, să-şi diversifice produsul cultural şi modalităţile de promovare. Cercetările efectuate în ultimii ani în muzeele ţării demonstrează că „ineficienţa mecanismului de management al instituţiilor muzeistice, finanţarea axată pe menţinere, nu pe dezvoltare, reglementarea rigidă a domeniului de către stat (stabilirea centralizată a preţului), nevoia de resurse umane înalt calificate şi de laboratoare specializate pentru restaurarea pieselor de patrimoniu conduce la capacitatea slabă de valorificare a patrimoniului muzeal şi duce la expunerea în atenţia publicului a doar 6,8% din patrimoniul existent, fapt care conduce la dezinteresul publicului larg faţă de muzeu" (Propunere 2013, 20). În prezent, numărul vizitatorilor în muzeele republicii este în descreştere, iar muzeele nu au un sistem coerent de evidenţă a publicului. Pentru public contează calitatea ex-

ponatelor şi a expunerii (prezentării), a informaţiei, diversele oferte culturale propuse de muzeu, calitatea publică a instituţiei. Publicul în muzeu solicită permanent informaţie, educaţie şi delectare. Nu mai puţin important pentru vizitator este costul unei vizite sau tarifele de acces în muzeu şi nivelul de satisfacţie. Pe linia aceasta a apărut necesitatea organizării unui sondaj de opinie în reţeaua muzeală a Republicii Moldova.

Metodologia cercetării

Sondajul a fost aplicat în trei muzee naţionale – Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, Muzeul Naţional de Arte Plastice, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei –, în Rezervaţia cultural-naturală „Orheiul Vechi", şi în Casa memorială „A.S. Puşkin" din Chişinău. Sondajul a fost pus în practică în perioada 26 iulie - 15 august 2012, folosindu-se ca instrument de lucru un chestionar de opinie. Chestionarul a fost destinat cunoaşterii opiniilor publicului vizitator, şi a fost un instrument eficient în relaţia cu publicul, cu vizitatorul – consumator cultural. Chestionarul elaborat şi utilizat a cuprins 12 întrebări cu mai multe opţiuni şi răspunsuri, cu întrebări deschise şi închise (anexa nr. 1). Pentru Rezervaţia cultural-naturală „Orheiul Vechi", chestionarul a fost compus din 15 întrebări (la cele 12 întrebări au fost adăugate încă trei). Întrebările adiţionale au fost introduse la rugămintea administraţiei instituţiei şi se referă la instrumentele de promovare a zonei Orheiul Vechi. Chestionarul având variante şi în limbile rusă şi engleză a fost oferit spre completare vizitatorilor muzeelor.

Obiectivele urmărite în formularea chestionarului au fost:

- estimarea caracteristicilor demografice ale vizitatorilor (gen, vârstă, ocupaţie, limba maternă);
- stabilirea motivaţiei vizitatorilor muzeului în raport cu expoziţiile, manifestările organizate de acesta;
- estimarea nivelului de satisfacţie a vizitatorilor;
- determinarea locului instituţiei muzeale în topul preferinţelor de relaxare şi informare a vizitatorilor;
- identificarea aşteptărilor de la vizita în muzeu/ percepţia muzeului de către vizitator;
- detectarea disponibilităţii vizitatorilor de a achita o anumită sumă pentru intrarea în muzeu când îi sunt satisfăcute necesităţile intelectuale şi emoţionale.

Scopul cercetării a avut cu caracter dublu: scopul principal a fost de a explora care este preţul pe care persoanele interesate de muzee sunt dispuse să îl achite pentru vizitarea muzeelor subordonate Ministerului Culturii, disponibilitatea vizitatorilor de a plăti pentru vizitarea muzeului. Scopul secundar – prin această cercetare, ne-am propus să identificăm criteriile care determină interesul pentru muzee şi aprecierea costului pentru intrarea în instituţiile muzeale.

Pentru efectuarea cercetării în calitate de operatori a fost implicat personalul muzeelor. Operatorii propuneau vizitatorilor, la ieşirea din muzeu, să completeze chestionarul. Fiecare respondent a primit chestionarul cu mesajul „Ne-am dori să cunoaştem care sunt aşteptările Dvs. faţă de muzeu şi cum poate fi îmbunătăţită activitatea muzeelor din ţară, astfel încât oferta muzeelor să satisfacă cerinţele şi aşteptările Dvs. Vă rugăm frumos să rezervaţi 10 minute din timpul Dvs. pentru a răspunde la întrebările din chestionar".

Neclaritătile respondenţilor în timpul completării chestionarului au fost asistate de către operatori. În cazul în care cineva refuza să participe în sondaj, operatorii propuneau completarea chestionarului următorului vizitator.

Pentru populaţia Republicii Moldova de 3.559,500, cu o marjă de eroare de 5%, intervalul de încredere – 95%, se recomandă chestionarea unui eşantion de minimum 385 respondenţi. În cercetarea de faţă au participat 641 de respondenţi.

Caracteristicile demografice ale eşantionului

Au răspuns la chestionarul 641 de persoane, dintre care 381 femei cu vârsta medie 32 ani (vârsta minimă 10 ani, maximă 76 ani); 260 dintre respondenţi sunt bărbaţi cu vârsta medie 34 ani (vârsta minimă 11 ani, maximă 79 ani). S-a constatat că publicul cel mai numeros face parte din grupa de vârstă 30-40 de ani (84%), copiii şi adolescenţii constituie 11% dintre vizitatori, doar 5% dintre persoanele de vârsta pensionară vizitează muzeele. Rezultatele demonstrează că publicul se compune dintr-un procent mic de elevi şi pensionari. Deci, un procent mic îl reprezintă grupa de vârstă sub 14 ani şi peste 64 de ani. Categoria de vârstă 64 de ani şi peste manifestă un interes mai scăzut pentru completarea orizontului cultural prin vizite la muzeu. Faptul că 11% dintre vizita-

Tabel 1

Numărul şi ponderea vizitatorilor muzeelor după criteriul etnic

Limba maternă	Nr.	%
Româna	382	**59,60%**
Rusa	169	**26,40%**
Engleza	31	**4,80%**
Poloneza	9	**1,40%**
Franceza	8	**1,20%**
Germana	8	**1,20%**
Ceha	7	**1,10%**
Ucraineana	6	**0,90%**
Italiana	4	**0,60%**
Olandeza	4	**0,60%**
Japoneza	3	**0,50%**
Suedeza	3	**0,50%**
Spaniola	2	**0,30%**
Belarusa	1	**0,20%**
Daneza	1	**0,20%**
Găgauza	1	**0,20%**
Ebraică	1	**0,20%**
Norvegiana	1	**0,20%**

tori sunt elevi şi studenţi relevă importanţa educaţiei în cadrul instituţionalizat al şcolii, cu care muzeul ar trebui să îmbunătăţească şi să intensifice colaborarea, iar numărul mare de vizitatori cu studii superioare – definitivate sau în curs de definitivare – ne face să ne gândim că majoritatea celor care trec pragul muzeelor sunt oameni avizaţi şi este foarte important ca muzeul să poată să satisfacă necesităţile lor de informare şi relaxare.

În legătură cu structura pe profesiuni a vizitatorilor sau din perspectiva ocupaţională, se observă că 5% dintre respondenţi au indicat că sunt pensionari, 26% au notat că sunt tineri studioşi dintre care 11% sunt copii şi adolescenţi cu vârsta până la 18 ani, 6% dintre respondenţi indică că sunt casnice, iar alţi 6% indică că sunt şomeri. 56% dintre respondenţi sunt angajaţi în câmpul muncii. Dintre respondenţi 48 persoane nu au prezentat nimic la capitolul statut ocupaţional.

În ceea ce priveşte ponderea respondenţilor chestionaţi în fiecare muzeu situaţia se prezintă astfel:

Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală – 11% din totalul respondenţilor participanţi în studiu.

Muzeul Naţional de Arte – 13% dintre totalul de respondenţi participanţi în studiu.

Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei – 15% din totalul respondenţilor participanţi în studiu.

Casa memorială „A.S. Puşkin" – este reprezentată de 20% respondenţi din eşantion.

Rezervaţia cultural-naturală „Orheiul Vechi" – 41% din totalul de respondenţilor participanţi în studiu

Cu referire la apartenenţa etnică, majoritatea vizitatorilor (60%) sunt vorbitori de română, aceştia sunt urmaţi de vorbitorii de limbă rusă 26%, dintre vizitatorii autohtoni, 0,9% sunt vorbitori de ucraineană, 0,2% sunt vorbitori de limba găgăuză, restul 13% sunt vizitatori din afara ţării. În tabelul de mai jos (Tabel 1) este prezentată reprezentanţa grupurilor etnice printre persoanele care au fost chestionate.

Motivaţia vizitării muzeului

Vizitatorii au fost întrebaţi *Care este motivul pentru care cel mai recent aţi intrat într-un muzeu?*

Conform rezultatelor sondajului, 21,3% dintre vizitatorii muzeelor fie că nu sunt interesaţi de muzee, fie că aleatoriu intră prin muzeu fără a fi interesaţi de muzee sau evenimente (40,6%). Din totalul respondenţilor 38% susţin că vizitează muzeele fiind informaţi despre evenimentele anunţate de muzee (Tabel 2).

Tabel 2

Interesul faţă de activitatea muzeelor în rândul vizitatorilor (%)

Nu prea mă interesează muzeele, rar intru	Vizitez muzeele fără ca să mă intereseze anumite expoziţii sau evenimente în mod deosebit	Sunt atent la toate evenimentele anunţate de muzee şi merg la cele care mă interesează
21,3%	**40,6%**	**38,1%**

Aceste rezultate sunt susţinute de răspunsurile respondenţilor care sugerează că din totalitatea vizitatorilor 22% au intrat în muzeu având interes pentru o anumită expoziţie, 5% din vizite sunt motivate de cercetare, restul vizitatorilor menţionează că intră să facă cunoştinţă cu conţinuturile muzeului (51,5%) sau să arate muzeul copilului (12,2%). Datorită evenimentelor organizate în

muzeu 1,9% dintre vizitatori beneficiază de oportunitatea de a face cunoştinţă cu conţinuturile expoziţiilor, 7,3% ajung în muzee la insistenţa cunoştinţelor (Tabel 3).

Tabel 3

Motivaţia vizitei la muzeu în rândul vizitatorilor (%)

Cel mai recent motiv care v-a determinat să vizitaţi un muzeu	Cunoştinţa a insistat	**7,3%**
	Participare la eveniment	**1,9%**
	Util pentru copil	**12,2%**
	Să văd ce expune muzeul	**51,5%**
	Cercetare	**5,1%**
	Interes pentru o anumită expoziţie	**22,0%**

Deci, conform datelor obţinute, majoritatea vizitatorilor de muzee accidental, din curiozitate, invitaţi la un eveniment sau la insistenţa unor cunoştinţe intră în muzee. Reiese că 62% dintre respondenţii participanţi în cercetarea de faţă sunt motivaţi extrinsec (factori din exterior motivează) pentru a vizita muzeele. În aceeaşi ordine de idei motivaţia extrinsecă poate fi transformată într-una intrinsecă (motivaţie ghidată de factori interni) atunci când (a) campania de promovare a produsului muzeistic informează şi atrage interesul cetăţenilor, (b) interacţiunea vizitatorilor cu conţinuturile muzeelor va fi una satisfăcătoare, agreabilă, apreciată drept una care inspiră astfel încât vizitatorul să perceapă beneficiul vizitei în muzee. Un procent relativ modest (38%) dintre vizitatorii muzeelor sunt motivaţi intrinsec şi manifestă interes faţă de activitatea muzeelor. Majoritatea celor care alcătuiesc publicul chestionat vin la muzeu ca să obţină cât mai multă informaţie, ei plasând funcţia informativă înaintea cele de relaxare. Muzeul nu este văzut ca o modalitate de petrecere a timpului liber. S-a constatat că în timpul liber, respondenţii preferă să meargă la un concert sau spectacol, să se ocupe de lucruri casnice, să facă sport, să se distreze într-un club de noapte sau restaurant.

Aprecierea conţinuturilor muzeelor de către vizitatori/ Nivelul de satisfacţie

Analiza aprecierii conţinuturilor expoziţionale indică valori care dacă ar fi un continuu s-ar plasa predominant la extremităţi. Astfel, 61% dintre respondenţi apreciază că expoziţiile muzeistice îi conectează cu reuşitele unor oameni interesanţi, pe când 30% dintre respondenţi notează că expoziţiile într-o măsură mai mică reuşesc să îi conecteze cu reuşitele personalităţilor interesante.

Lucrurile de asemenea apar oarecum în extreme când vine vorba despre experienţa a ceva frumos – 75% dintre respondenţi consideră că într-o mare măsură au fost conectaţi la ceva frumos iar 21% menţionează că această conectare are loc într-o măsură mai mică.

Autenticitatea exponatelor este apreciată de 64%, iar 27% consideră că autenticitatea este reprezentată într-o măsură mai mică în cadrul expoziţiilor muzeistice.

În aceeaşi ordine de idei 76% dintre respondenţi apreciază conţinutul muzeelor drept ceva valoros, iar 18% dintre respondenţi notează că vizita la muzeu într-o măsură mai mică le-a oferit posibilitatea de a aprecia ceva valoros.

Majoritatea vizitatorilor se exprimă în termeni pozitivi cu referire la vizita la muzeu, 41% spun că vizitarea muzeului i-a inspirat în mare măsură să facă ceva, 32% apreciază că vizita la muzeu a avut un potenţial mai scăzut pentru inspiraţie. În ceea ce priveşte aprecierea evenimentelor istorice 71% dintre respondenţi consideră că vizita la muzeu în mare măsură realizează acest obiectiv pe când 20% apreciază că muzeele în mică măsură reuşesc să ofere satisfacţia unei vizite stimulante, pline de emoţii pozitive (Tabel 4).

Menţionăm că majoritatea vizitatorilor apreciază vizita efectuată la muzeu în termeni pozitivi. Oricum, există un procent semnificativ de persoane pentru care vizita la muzeu se asociază mai puţin cu ceva interesant, frumos, autentic, valoros etc. Chiar dacă indicatorii de mai sus sunt impresii subiective, aceste impresii subiective în fond vor fi factori care vor motiva sau nu pe viitor vizitatorii să se intereseze de conţinuturile muzeelor, vor crea aşteptările faţă de expoziţiile muzeelor. Divergenţa de impresii care se conturează s-ar putea să fie reflecţie fie (1) a diversităţii intereselor cetăţenilor, fie (2) a existenţei unei păturii care are alte standarde de calitate decât oferta muzeelor la moment. Dacă e să presupunem că este vorba despre diversitatea intereselor vizitatorilor atunci se impune o altă dinamică a activităţii muzeelor. Dacă presupunem că standardele vizitatorilor

Tabel 4

Nivelul de satisfacţie obţinut în urma vizitei la muzeu (%)

V-a conectat cu reuşitele unor oameni interesanţi				Experienţa a ceva cu adevărat frumos				O nouă înţelegere a conceptelor ştiinţifice, tehnice				Experienţa a ceva real, autentic				Apreciere a ceva valoros				M-a inspirat să fac ceva				Am apreciat evenimente istorice				Plăcerea unei vizite stimulante, pline de emoţii pozitive			
nu ştiu	nesatisfăcător	într-o mica măsura	într-o mare măsura	nu ştiu	nesatisfăcător	într-o mica măsura	într-o mare măsura	nu ştiu	nesatisfăcător	într-o mica măsura	într-o mare măsura	nu ştiu	nesatisfăcător	într-o mica măsura	într-o mare măsura	nu ştiu	nesatisfăcător	într-o mica măsura	într-o mare măsura	nu ştiu	nesatisfăcător	într-o mica măsura	într-o mare măsura	nu ştiu	nesatisfăcător	într-o mica măsura	într-o mare măsura	nu ştiu	nesatisfăcător	într-o mica măsura	într-o mare măsura
5%	**4%**	**30%**	**61%**	**2%**	**3%**	**21%**	**75%**	**7%**	**16%**	**43%**	**34%**	**5%**	**4%**	**27%**	**64%**	**2%**	**5%**	**18%**	**76%**	**12%**	**15%**	**32%**	**41%**	**3%**	**4%**	**21%**	**72%**	**3%**	**3%**	**20%**	**74%**

sunt mai înalte decât muzeele oferă pentru moment, atunci sunt necesare investiţii mai semnificative atât în condiţiile fizice ale clădirilor, luminii, stării exponatelor cât şi în resursele umane care se ocupă de dezvoltarea conceptelor expoziţionale. În ambele cazuri este nevoie de efectuarea unor cercetări riguroase care să vizeze aşteptările vizitatorilor. Cu alte cuvinte, interesele celor din extrema mai puţin interesaţi este bine de cercetat şi de venit cu soluţii de conţinut şi dinamică în care s-ar regăsi majoritatea vizitatorilor. Oricum, trebuie să subliniem că Republica Moldova are nevoie de muzee performante, de muzee în pas cu muzeele lumii, o altă politică expoziţională, diverse tehnici de marketing şi punerea muzeului pe principii economice.

Predispoziţia vizitatorilor de a achita pentru o vizită în muzeu

În general, vizitatorii indică că ar fi dispuşi să achite mai mult pentru intrare decât preţul care l-au achitat la momentul chestionării (5 MDL). Conform sondajului, preţul biletelor de intrare în muzeele republicii ar trebui să fie de la 13 MDL până 26 MDL. Pentru expoziţiile expuse la momentul vizitatorii ar fi dispuşi să achite estimativ de la 10 MDL la 28 MDL. Pentru expoziţiile care ar satisface interesele, nevoile lor, respondenţii indică suma care variază între 14 MDL şi 27 MDL (Tabel 5).

Interesant este că cele mai mici preţuri au fost indicate pentru Muzeul Naţional de Arte (preţurile estimate 13-14 MDL), pentru accesul în Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei vizitatorii au stabilit preţuri medii care variază între 14 MDL şi 18 MDL. Vizitatorii Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, precum şi vizitatorii Casei memoriale „A.S. Puşkin" indică preţuri comparativ mai înalte, acestea variind între 19 MDL şi 28 MDL.

Analiza corelaţională arată că sugerarea preţului pentru intrarea în muzeele republicii corelează semnificativ cu statutul ocupaţional al vizitatorilor. Cu cât mai independenţi financiar sunt respondenţii cu atât preţurile sugerate vor tinde să fie mai mari (r=,20; p=,000). De asemenea, interesul pentru activitatea muzeelor corelează semnificativ cu predispoziţia de a achita un preţ mai mare pentru intrarea în muzee (r=,11; p=, 03) (Tabel 6-7).

Cu alte cuvinte, persoanele interesate de conţinuturile muzeelor sunt predispuşi să achite preţuri mai mari comparativ cu cei mai puţin interesaţi de muzee, a căror motivaţie este extrinsecă.

În special vizitatorii ar plăti mai mult în cazul în care expoziţiile ar satisface interesele şi nevoile acestora. În aceeaşi ordine de idei constatăm că vizitatorii unanim sunt de acord de a creşte preţul atunci când au experienţa a ceva frumos, de asemenea dorinţa de a avea o experienţă stimulantă, plină de emoţii pozitive relaţionează cu sugerarea creşterii preţului pentru o vizită în muzeu. Interesant este că şi în cazul celor care nu găsesc experi-

Tabel 5

Preţurile mediu (M), maxim (Max) şi minim (Min) pe care sunt dispuşi să le achite vizitatorii pentru fiecare muzeu în parte

	MUZEE														
	Muzeul Naţional de Arte			Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei			Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală			Rezervaţia cultural-naturală „Orheiul Vechi „			Casa memorială „A.S. Puşkin”		
	M	Max	Min	M	Max	Min	M	Max	Min	M	Max	Min	M	Max	Min
Care ar trebui să fie preţurile de intrare în muzeele RM?	13	80	1	15	100	0,00	19	150	1	26	100	0,00	24	80	2
Cât de mult sunteţi dispuşi să achitaţi pentru o vizită în muzeul care ar satisface necesităţile Dvs. intelectuale, emoţionale?	14	100	2	18	100	1	25	150	5	.	.	.	27	100	2
Cât de mult sunteţi dispuşi să achitaţi pentru expoziţia care tocmai aţi vizitat-o?	10	80	2	14	100	1	20	150	2	.	.	.	28	80	5

Tabel 6

Coeficientul de corelaţie (r) şi semnificativitatea (p) acestuia pentru variabilele preţ expoziţie versus statut ocupaţional

		Cât de mult sunteţi dispuşi să achitaţi pentru expoziţia care tocmai aţi vizitat-o?
Statut ocupaţional	R	,200**
	P	,000

Tabel 7

Coeficientul de corelaţie (r) şi pragul de semnificativitate (p) pentru variabilele preţ expoziţie versus interes faţă de conţinuturile muzeului

		Cât de mult sunteţi dispuşi să achitaţi pentru expoziţia care tocmai aţi vizitat-o?
Interes pentru activitatea muzeelor	R	,114**
	P	0,031

enţa în muzee drept una stimulantă, sau inspiraţională suma indicată depăşeşte de 3-10 ori preţul achitat (5 MDL), (Tabel 8).

Sumarizând, menţionăm că vizitatorii indică că ar fi dispuşi să achite mai mult pentru intrare decât preţul pe care l-au achitat la momentul chestionării (5 MDL). Conform sondajului, preţul biletelor de intrare în muzeele RM ar trebui să fie de la 13 MDL până 26 MDL. Pentru expoziţiile expuse la momentul actual vizitatorii ar fi dispuşi să achite estimativ de la 10 MDL la 28 MDL. Bunăstarea materială a vizitatorilor în proporţie de 4% va produce variaţii în tendinţa de a sugera preţuri maxime (80-150 MDL). Interesul vizitatorilor faţă de conţinuturile muzeelor în general, de asemenea va produce variaţii în tendinţa de a indica preţuri maxime pentru intrarea în muzeu.

Diferite muzee generează sugestii de preţ diferenţiate. Ceea ce este comun, este faptul că majoritatea vizitatorilor, chiar şi cei care nu sunt satisfă-

Tabel 8

Motivaţia vizitatorilor corelată cu predispoziţia de a achita pentru vizita la muzeu (media preţurilor este indicată diferenţiat în funcţie de muzeu)

		MNA	MNIM	MNEIN	MNA.
		Preţ expo vizitată (MDL)			
		M	M	M	M
V-a conectat cu reuşitele unor oameni interesanţi	nu ştiu	5,00	7,50	25,00	28,00
	nesatisfăcător	12,50	11,67	.	20,00
	într-o mică măsură	9,88	11,47	13,85	27,65
	într-o mare măsură	11,26	15,23	22,13	27,47
Experienţa a ceva cu adevărat frumos	nu ştiu	1,00	17,50	.	22,50
	nesatisfăcător	3,50	17,50	10,00	.
	într-o mică măsură	8,43	11,33	16,67	26,75
	într-o mare măsură	10,84	14,66	20,75	27,76
O nouă înţelegere a conceptelor ştiinţifice, tehnice	nu ştiu	3,00	10,00	9,29	40,00
	nesatisfăcător	6,33	6,63	17,00	25,00
	într-o mică măsură	13,94	14,50	14,81	24,07
	într-o mare măsură	7,45	11,38	27,83	27,90
Experienţa a ceva real, autentic	nu ştiu	3,00	6,00	10,00	40,00
	nesatisfăcător	.	13,33	.	26,00
	într-o mică măsură	11,19	12,35	22,65	26,11
	într-o mare măsură	10,35	13,73	19,49	25,93
Aprecierea a ceva valoros	nu ştiu	11,50	.	.	40,00
	nesatisfăcător	27,50	3,67	150,00	27,50
	într-o mică măsură	5,00	11,63	14,00	25,36
	într-o mare măsură	10,72	13,07	18,93	26,41
M-a inspirat să fac ceva	nu ştiu	3,33	13,46	11,82	25,06
	nesatisfăcător	10,00	11,33	44,40	27,65
	într-o mică măsură	10,08	12,38	17,61	25,80
	într-o mare măsură	11,56	12,71	21,40	28,26
Am apreciat evenimente istorice	nu ştiu	10,00	10,00	10,83	42,50
	nesatisfăcător	6,33	15,50	50,00	20,00
	într-o mică măsură	9,44	11,47	17,33	33,64
	într-o mare măsură	10,40	12,65	19,64	26,72
Plăcerea unei vizite stimulante, pline de emoţii pozitive	nu ştiu	30,00	1,00	16,25	31,50
	nesatisfăcător	4,00	3,67	.	30,00
	într-o mică măsură	8,08	14,39	38,64	28,13
	într-o mare măsură	10,69	13,84	16,67	27,34

cuţi de expoziţiile prezente, consideră că este bine să fie majorat preţul. În acelaşi timp vizitatorii sugerează:

– alcătuirea unor expoziţii permanente mai dinamice, mai vii, cu mai multe demonstraţii şi cu organizarea unor mini-spectacole;
– fond muzical adecvat;
– consultaţii de specialitate, lecţii de istorie privind istoria recentă;
– serii de filme istorice;
– actualizarea exponatelor şi a manierei de prezentare;
– prezentarea mai multor amănunte privind exponatele.

Concluzii

La momentul efectuării sondajului se constată că majoritatea vizitatorilor intră în muzee fie din curiozitate, fie datorită unor circumstanţe sociale, fără a avea un scop clar de a vizita o anume expoziţie sau să interacţioneze cu un conţinut muzeistic de interes personal/social/ştiinţific. Acest lucru atrage atenţia asupra (in)eficienţei campaniilor/ instrumentelor de promovare aplicate de către instituţiile muzeale. În acelaşi timp, chiar dacă majoritatea vizitatorilor muzeelor notează că vizita muzeelor este o experienţă pozitivă, există o parte a vizitatorilor, demnă de luat în considerare, care se exprimă mai puţin satisfăcută de conţinuturile expuse de către muzee. Aceste poziţii diametral opuse, puternic influenţate de factorul subiectiv, este bine de cercetat pentru a adapta expoziţiile muzeelor la aşteptările, interesele, nevoile estetice/ de informare/ de inspiraţie a tuturor vizitatorilor. Factorul subiectiv de apreciere a conţinuturilor muzeelor este important de cercetat tocmai deoarece acesta este forţa motivatorie a vizitatorului de a se reîntoarce în muzeu, de a manifesta pe viitor interes faţă de acţiunile desfăşurate de către muzee.

Indiferent de cât de satisfăcătoare a fost percepută vizita la muzeu, majoritatea respondenţilor indică faptul că sunt dispuşi de a achita mai mult pentru o vizită în muzeu. Conform sondajului, preţul biletelor de intrare în muzeele RM ar trebui să fie de la 13 MDL până 26 MDL. Pentru expoziţiile expuse la momentul actual vizitatorii ar fi dispuşi să achite estimativ de la 10 MDL la 28 MDL. Bunăstarea materială a vizitatorilor în proporţie de 4% va produce variaţii în tendinţa de a sugera preţuri maxime (80-150 MDL). Interesul vizitatorilor faţă de conţinuturile muzeelor în general, de asemenea va produce 1% variaţii în tendinţa de a indica preţuri maxime pentru intrarea în muzeu. Deci, după o analiză a structurii socio-profesionale a subiecţilor, după o identificare a motivului de vizită a muzeului, după o sistematizare a opiniilor privind nivelul de satisfacţie şi predispoziţia de a plăti costul unei vizite, am ajuns la concluzia că publicul celor cinci muzee este dispus să plătească de la 13 până la 28 lei pentru accesul în muzeu, dar pentru o vizită care să-i satisfacă total doleanţele de informare, emoţionale şi de relaxare. Publicul pretinde un înalt standard al informaţiilor, un respect deosebit din partea personalului muzeal, o anumită atmosferă de relaxare şi un tratament pe măsura aşteptărilor sale. Indiferent de categoria socială, de ocupaţie, vârstă, de modalitatea de percepere a instituţiei muzeale, de nivelul de satisfacţie, toţi cei chestionaţi consideră că preţul biletului de intrare în instituţiile muzeale trebuie schimbat, majorat.

Rezultatele sondajului ne-au oferit concluzii utile pentru administraţia muzeelor, a factorilor responsabili din Ministerul Culturii. Reconsiderarea conţinutului şi nivelului artistic al expunerilor, crearea unor condiţii adecvate în instituţiile muzeale va conduce la o creştere semnificativă a numărului de vizitatori şi la aprobarea unui preţ majorat. Dar creşterea preţului pentru accesul în muzeu fără sporirea atractivităţii şi vizibilităţii produselor muzeale poate conduce la scăderea numărului de vizitatori. Menţionăm aici şi faptul că răspunsurile celor chestionaţi au oferit informaţii mult mai preţioase, decât aşteptau cercetătorii. În primul rând, a reieşit clar că publicul este mult mai cultivat şi mai pretenţios decât îl bănuiam şi, în al doilea rând, că expunerile în muzee sunt simpliste şi sărăcăcioase. Trebuie trase învăţămintele corespunzătoare, ţinând cont şi de faptul că vizitatorul trebuie să plece din muzeu „cu spiritul luminat şi cu o experienţă îmbogăţită şi nu doar cu o durere de cap”.

Şi foarte important: rezultatele sondajului demonstrează că grupurile turistice nu aleg muzeul ca punct de atracţie, ceea ce indică că organizatorii de circuite turistice nu includ muzeele în circuitul turistic activ.

Este necesar ca activitatea de cercetare a publicului muzeal să fie în ordinea de zi a fiecărei instituţii muzeale, pentru a descoperi nevoile şi doleanţele vizitatorilor în vederea satisfacerii lor la parametrii cei mai înalţi.

Anexa 1

Chestionar

Acest chestionar are scopul de a afla care sunt aşteptările Dvs. faţă de muzeu şi cum pot fi îmbunătăţite muzeele din ţară, astfel încât oferta muzeelor să satisfacă cerinţele şi aşteptările Dvs. Vă rugăm frumos să rezervaţi 10 minute din timpul Dvs. pentru a răspunde la întrebările de mai jos. Vă amintim că nu există răspunsuri bune sau rele, toate răspunsurile Dvs. sunt importante pentru noi.

Notă: în cazul în care nu ştiţi cum să completaţi chestionarul sau întrebarea este neclară, operatorul care v-a dat chestionarul cu plăcere vă va ajuta.

1. Limba maternă:.....

2. Vârsta: .....

3. Genul: F ☐ B ☐

4. Care din următoarele descriu cel mai bine statutul Dvs. (bifaţi în dreptul opţiunii care vi se potriveşte)

Muncesc 8 ore pe zi	☐
Muncesc pe jumătate de salariu	☐
Caut un loc de muncă (şomer)	☐
Casnică (am grijă de casă)	☐
Elev/ student(ă)	☐
Pensionar (ă)	☐

5. Când ultima dată când v-aţi permis din interes sau plăcere: (bifaţi perioada în dreptul fiecărei opţiuni)

	În ultimele 6 luni	**În ultimul an**	**Mai mult de un an**	**Niciodată**	**Nu ştiu**
Să urmăriţi sau să vizitaţi un eveniment sportiv	☐	☐	☐	☐	☐
Să practicaţi un sport sau să faceţi înviorarea de dimineaţă	☐	☐	☐	☐	☐
Să vă ocupaţi de lucruri casnice	☐	☐	☐	☐	☐
Să vizitaţi un muzeu sau galerie de artă (dacă nu luaţi în considerare vizita de azi)	☐	☐	☐	☐	☐
Să mergeţi la un concert/ spectacol	☐	☐	☐	☐	☐
Să vă distraţi într-un club de noapte	☐	☐	☐	☐	☐
Să mergeţi la un restaurant	☐	☐	☐	☐	☐
Să călătoriţi	☐	☐	☐	☐	☐

6. Gândindu-vă la muzeele din Chişinău sau alte localităţi, care din următoarele afirmaţii vi se potriveşte cel mai bine: (este posibilă o singură variantă de răspuns)

☐ Sunt atent(ă) la toate evenimentele anunţate de muzee şi merg la cele care mă interesează.

☐ Vizitez muzeele fără ca să mă intereseze anumite expoziţii sau evenimente în mod deosebit.

☐ Nu prea mă interesează muzeele, rar intru.

7. Cel mai recent motiv care v-a determinat să vizitaţi un muzeu este: (o singură variantă de răspuns)

☐ Să văd ce se expune în muzeu

☐ Să-mi duc copilul la muzeu

☐ Să văd o expoziţie anume

☐ Am intrat deoarece persoana cu care eram vroia să intre

☐ Pentru a participa la un program sau eveniment

☐ Pentru cercetare

☐ Altul .....

6. Gândindu-vă la ultima vizită care aţi făcut-o la muzeu, în ce măsură vizita a satisfăcut criteriile de mai jos? (bifaţi în dreptul fiecărei opţiuni)

	În mare măsură	Puţin	De loc	Nu ştiu
V-a conectat cu reuşitele unor oameni interesanţi	☐	☐	☐	☐
Experienţa a ceva cu adevărat frumos	☐	☐	☐	☐
O nouă înţelegere a conceptelor ştiinţifice sau tehnice	☐	☐	☐	☐
Experienţa a ceva real, autentic	☐	☐	☐	☐
Aprecierea a ceva valoros	☐	☐	☐	☐
M-a inspirat să fac ceva	☐	☐	☐	☐
Am apreciat evenimente istorice	☐	☐	☐	☐
Plăcerea unei vizite stimulante, pline de emoţii pozitive	☐	☐	☐	☐

8. După părerea Dvs. care ar trebui să fie preţul biletului de intrare în muzeele Republicii Moldova? Indicaţi un preţ .....**MLD**

9. Cât de mult sunteţi dispus(ă) să achitaţi pentru o vizită în muzeul care ar satisface necesităţile Dvs. intelectuale, emoţionale? (bifaţi opţiunea care vi se potriveşte, indicaţi preţul)

Preţul trebuie să rămână acelaşi ca şi în prezent	☐
Sunt dispus să achit. Indicaţi preţul.....MLD	☐

10. Cât de mult sunteţi dispus(ă) să achitaţi pentru expoziţia care tocmai aţi vizitat-o? (bifaţi opţiunea care vi se potriveşte, indicaţi preţul)

Preţul trebuie să rămână acelaşi ca şi în prezent	☐
Sunt dispus să achit. Indicaţi preţul.....MLD	☐

11. În cazul în care consideraţi că preţul este bine să rămână acelaşi care este în prezent, care este motivul Dvs.?

☐ La momentul actual muzeele au destule venituri

☐ La moment oferta muzeelor nu mă motivează să achit mai mult

☐ Mie îmi plac muzeele dar pentru moment nu îmi permit să cheltui mai mult

☐ Îmi plac muzeele dar alte servicii sunt mai importante

☐ Nu îmi plac muzeele într-atât încât să fiu dispus să achit mai mult

☐ Nu am destulă informaţie ca să pot da o explicaţie clară

Vă mulţumim pentru timp şi sinceritate

Bibliografie

Hudson 1979: K. Hudson, O istorie socială a muzeelor (Bucureşti: Editura Meridiane 1979).

Propunere 2013: Propunere de politică publică privind modernizarea și eficientizarea activității muzeelor. In: Studii de muzeologie, vol. II (Chişinău 2013), 7-52.

Punga, Simion 1997: D. Punga, V. Simion, Pedagogia muzeală din România între deziderate şi împliniri. Revista muzeelor 1, 1998, 3-7.

The cost of a visit to the museum: Analysis of a survey

Abstract

Author of the article "The cost of a visit to the museum: Analysis of a survey" analyzes the results of a survey of visitors conducted from July 26 to August 15, 2012 at three national museums – the National Museum of Ethnography and Natural History, the National Museum of Fine Arts, and the National Museum of History of Moldova, as well as at the Natural and Cultural Reserve "Old Orhei" and the Pushkin House Museum in Chisinau. There has been used a questionnaire consisting of 12 questions. After analyzing the social status and occupation of the respondents, after determination of the reason for visiting the museum, systematization of data on the degree of satisfaction and the views on the entrance fees, the authors of the study concluded that these five museums' visitors willing to pay for access to the museum from 13 to 28 MDL, but only if this visit can meet their informational and emotional needs. The public requires a high standard of information, a lot of respect from museum staff, a certain atmosphere of relaxation and a treatment that satisfies all expectations. Regardless of social class, occupation, age, way of perceiving the museum institution, and the level of satisfaction, all respondents consider that the price of the entrance ticket should be increased.

At the time of the survey, the majority of visitors came to the museum because of curiosity or because of social circumstances, without having a clear purpose to visit a specific exhibition or examine the museum contents because of some personal, social or scientific interest. This indicates the ineffectiveness of promotional campaigns / tools applied by museums. At the same time, although the majority of museum visitors note that this is a positive experience for them, there is a part of visitors who are less satisfied with the museum contents. It is clear that visitors prefer modern museums, which are able to satisfy their need for information and relaxation.

The survey results show that the museums do not attract tourist groups, indicating that the organizers of tours do not include museums in tourist routes.

The authors consider that research to the public should be on the agenda of each museum in order to discover the needs and wishes of their visitors and to meet these requirements as best as possible.

Стоимость посещения музея: Анализ опроса посетителей

Резюме

Автор статьи «Стоимость посещения музея: Анализ опроса посетителей» анализирует результаты опроса, проводившегося в период с 26 июля по 15 августа 2012 года в трех национальных музеях – Национальном историко-этнографическом музее, Национальном художественном музее и Национальном музее истории Молдовы, а также в Природно-культурном заповеднике «Старый Орхей» и Доме-музее А.С. Пушкина в Кишиневе. В качестве рабочего инструмента использовалась анкета, состоящая из 12 вопросов. После анализа социального положения и профессиональной принадлежности опрашиваемых, определения мотива посещения музея, систематизации данных относительно степени удовлетворенности посещением и мнений о стоимости входного билета авторы исследования пришли к выводу, что посетители этих пяти музеев согласны платить за вход в музей от 13 до 28 леев, но только если это посещение будет удовлетворять их информационные и эмоциональные потребности. Посетителям требуется высокий уровень информации, уважение со стороны персонала музея, атмосфера досуга и обращение, соответствующее их ожиданиям. Независимо от социальной категории, образа занятий, возраста, восприятия музейного учреждения и степени удовлетворенности посещением, все респонденты считают, что стоимость входных билетов должна быть увеличена.

На момент проведения опроса большинство посетителей пришли в музей либо из любопытства, либо по общественным обстоятельствам, не имея четкой цели посетить какую-то определенную выставку или изучить содержание музейных выставок, представляющее для них личный, общественный или научный интерес. Это заставляет задуматься о (не) эффективности кампаний / инструментов популяризации, применяемых музейными учреждениями. В то же время, хотя большинство респондентов оценивают посещение музея как положительный опыт, заслуживает внимания и мнение тех, кто остался менее удовлетворенным

содержанием музейных выставок. Понятно, что посетители предпочитают современные музеи, которые в состоянии удовлетворить их потребности в информации и развлечении.

Результаты опроса показывают, что музей не привлекает туристические группы, организаторы туров не включают музеи в туристические маршруты.

Авторы считают, что каждый музей должен изучать своих посетителей, прислушиваться к их требованиям и пожеланиям и соответствовать им по самым высоким параметрам.

06.02.2014

Dr. hab. Elena Ploşniţă, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: rackayskaine@yahoo.com

Tatiana Buianina, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: byianinat@yahoo.com

DICȚIONARE ȘI ENCICLOPEDII VEST-EUROPENE ÎN COLECȚIILE MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI

Andrei Emilciuc

Colecţia de carte a Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei include o serie de dicţionare şi enciclopedii de o mare valoare istorică şi patrimonială pentru Vechiul Continent, care au văzut lumina tiparului la tipografii cu renume din Europa Occidentală. Acestea au contribuit esenţial la popularizarea ştiinţei şi cunoaşterea limbilor în rândul populaţiei, devenind un fenomen social în secolele XVIII-XIX.

Dicţionarele sunt definite drept opere lexicografice cuprinzând cuvintele unei limbi, ale unui dialect, ale unui domeniu de activitate, ale unui scriitor etc., organizate într-o anumită ordine (de obicei alfabetică) şi explicate în aceeaşi limbă sau traduse într-o limbă străină. O varietate distinctivă a acestora o reprezintă dicţionarele enciclopedice, sau mai simplu enciclopediile. Enciclopediile reflectă evoluţia procesului de cunoaştere, putând fi considerate muzee ale cunoştinţelor, corpuri sistematice de cunoştinţe depozitate pe rafturi şi poliţe într-o ordine alfabetică, bine definită în spaţiu şi timp. Însă enciclopediile nu au avut din start forma lor actuală. Fără a încerca să reproducem aici întreaga istorie a apariţiei şi dezvoltării acestui gen de publicaţii, vom puncta doar cele mai importante momente, esenţiale în contextul temei abordate.

Având o concepţie antică, şi cu numeroase mostre medievale, dicţionarele şi enciclopediile au căpătat o popularitate imensă doar în condiţiile Iluminismului, în special după publicarea de Denis Diderot şi Jean Le Rond d'Alembert în perioada 1751-1780 a ediţiei intitulate *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, care la rândul său a avut ca punct de pornire încercarea traducerii lucrării enciclopedice a lui Ephraim Chambers, apărută la Londra în 1728 (Горнфельд 1904, 879). Anume aceste lucrări erau primele enciclopedii universale, prin stilul accesibil, dar sistematic, profund şi cuprinzător tematic al conţinutul. Cele două volume ale Enciclopediei lui Chambers, pe lângă criteriul alfabetic de structurare, au introdus şi o altă inovaţie: referinţe interne de la un articol la altul, fiind prima lucrare de acest gen cu un aspect aproape contemporan. Referinţele interne trebuiau să acopere ruptura radicală de cutumele existente în privinţa relaţiei propice între subiecte, odată cu trecerea la ordonarea alfabetică. Aceasta era şi motivaţia plasării în prefeţele acestor lucrări a unor diagrame de corelaţie a cunoştinţelor, chiar dacă autorii recunoşteau că orice clasificare de acest gen poartă într-o mare măsură un caracter subiectiv (Yeo 2005, 671).

Enciclopedia lui D. Diderot era, pe de altă parte, prima la care în pregătirea textelor pentru publicare au participat oameni de ştiinţă, scriitori, ingineri, călători francezi şi din alte ţări. Doar unele articolele dedicate cărţii erau semnate de D. Diderot, precum „tipografie", „comerţ de carte". Cititorii erau atraşi de numeroase anexe ce ilustrau tehnologia de producţie a diferitelor obiecte, instrumentele şi metodele necesare în producerea lor, erau prezentate aspecte practice ale cunoaşterii. Forţele reacţionare au întâmpinat cu ostilitate eforturile remarcabile ale enciclopediştilor, forţându-l pe D. Diderot să decidă sistarea tipăririi ei şi restituirea sumelor încasate de la comanditari. Însă aceştia au refuzat să accepte restituirea banilor, iar cu eforturile lor şi sprijinul opiniei publice ediţia a fost până la urmă finalizată. Ea includea 28 de volume, 71.818 articole şi 2.885 ilustraţii (gravuri). Semnificaţia istorică a acestei enciclopedii constă în faptul că ea conţine o analiză sistematică a ideilor iluminismului francez, expuse de însuşi reprezentanţii acestui curent ideologic şi cultural (Magee 125; Lough 1971, 236, 258).

Opiniile lui D. Diderot în privinţa la ceea cum ar trebui să fie o enciclopedie, au fost expuse în articolul cu acelaşi titlu. Potrivit acestuia, enciclopedia perfectă ar trebui să fie ceva mai mult decât suma părţilor sale. D. Diderot considera că enciclopedia trebuie să stabilească legături între concepte. Dându-şi seama că întreaga gamă de cunoştinţe umane

nu poate fi inclusă într-o singură lucrare, el totuşi credea că se poate, cel puţin arată corelaţia dintre concepţiile existente (Горнфельд 1904, 879). De altfel, seria *Encyclopédie methodique* (166 de volume, 1782-1832), ce a succedat Enciclopediei lui D. Diderot, era structurată pe discipline. Fiecare subiect era încredinţat unui expert de vază, cu dreptul de a descrie şi codifica un domeniu de ştiinţe aproape fără limită de cuvinte. Enciclopediile, care anterior puneau accentul pe cunoştinţele generale, acum aprofundau cunoaşterea (Yeo 2005, 671).

Concepţia în cauză va fi preluată şi în enciclopedia *Britannica*, primul volum al căreia a văzut lumina tiparului la Londra în 1772. Dicţionarul enciclopedic a lui F.A. Brockhaus, va marca totuşi bifurcarea tipologică a enciclopediilor şi îndepărtarea de la acest concept. Apărută între 1796-1808 la Leipzig, prima ediţie a acestei enciclopedii era destul de mică, doar şase volume. Reducerea volumului în comparaţie cu enciclopediile anterioare era explicată prin dezideratul de a face lucrarea mai accesibilă pentru înţelegere. Enciclopedia nu-şi punea drept scop să înlocuiască manualele, ci doar să expună într-o manieră populară şi fără detalii excesive rezultatele cercetărilor şi descoperirilor din acel timp. Acest stil a fost ulterior preluat de majoritatea enciclopediilor secolului al XIX-lea, atât în Europa cât şi în Statele Unite ale Americii. Cât priveşte *Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie für die gebildeten Stände,* cum se numea *Enciclopedia Brockhaus* până la ediţia a 13-a, volumele căreia aveau să apară între 1882 şi 1887, după ce drepturile asupra editării ei vor fi achiziţionate de F.A. Brockhaus în 1808, contra unei sume relativ mici, de 1800 de taleri, aceasta va creşte simţitor în volum de la ediţie la alta (Горнфельд 1904, 881).

Schimbarea avea să contribuie la o răspândire extrem de largă a enciclopediilor în Europa, devenind genul cel mai tirajat, dar şi „piratat" de editorii şi tipografii europeni. Drept exemplu elocvent pentru această ultimă afirmaţie, amintim Enciclopedia *Histoire Naturelle Générale et Particulière*. Ediţia originală, sub îngrijirea lui G.-L. Leclerc de Buffon, a apărut între 1749-1804 la Imprimeria Regală din Paris, fondată încă în 1640 de Cardinalul de Richelieu, şi avea 36 de volume (+ 8 volume sub îngrijirea lui Etienne de Lacepede) în format in-4°. Tirajul primelor trei volume succesive ale enciclopediei s-au epuizat în doar şase săptămâni, fapt ce nu avea cum să nu atragă doritorii de a se îmbogăţi pe munca străină (Roger 1989, 237). Astfel, în colecţiile MNIM găsim o ediţie cu acelaşi titlu şi conţinut, care a părut la Deux-Ponts (Zweibrücken), la Editura *Sanson et Compagnie* între 1785-1790, în 54 de volume. Ca şi ediţia originală volumele au muchiile aurite, legături din piele, litografiile şi hărţile color, dar sunt în format in-12° (Leclerc de Buffon 1785)[1]. Pentru că ediţia încălca drepturile de autor, editura a fost dată în judecată de G.-L. Leclerc de Buffon, fiind acuzată de contrafacere (Genet-Varcin, Roger 1954, 156).

O lucrare similară, dar câteva volume a căreia se regăsesc chiar în originalul primei ediţii în colecţiile MNIM, este cea semnată de Carl von Linné (1707-1778) – *Systema Plantarum Europae* (Coloniae-Allobrogum 1785), care este şi cea mea veche lucrare enciclopedică din colecţia MNIM. Tot de acelaşi autor amintim şi lucrarea enciclopedică *Systema Vegetabilium*, a cărei primă ediţie a fost publicată în 1735, iar în colecţiile MNIM regăsim ediţia a XVI-a a acestei lucrări (Stuttgart 1819-1820)[2]. Secolul al XVIII-lea de altfel se va dovedi a fi deosebit de fructuos în serii enciclopedice emblematice, apărute în zeci de reeditări.

În secolul al XIX-lea o popularitate imensă l-a avut enciclopedia germană *Konversations-Lexikon* al lui J. Meyer (1839-1852, 46 de volume, ulterior apărând încă 6 cu suplimente), cea engleză *Penny Cyclopediae*, care apărea săptămânal şi costa doar un penny şi cea franceză *Grand Dictionnaire universel du XIXe siècle* (*Marele dicţionar universal al secolului al XIX-lea*, 17 volume cu suplimente publicate între 1866-1890) (Есипова 2011, 306). Această din urmă lucrare, numită generic *Grand Larousse du dix-neuvième* se regăseşte şi în colecţiile MNIM, însă nu a avut o circulaţie locală, fiind achiziţionată de o echipă de colaboratori ai muzeului de la Moscova, încă în perioada de până la destrămarea URSS (Larousse 1865)[3].

Publicarea dicţionarului a fost gândită şi realizată de Pierre Larousse, el fiind şi într-o măsură substanţială autorul articolelor, la scrierea cărora a apelat totuşi la colaboratori anonimi. Pierre Larousse (1817-1875), era un filolog francez care, negăsind un sprijin pentru planurile sale de tipărire a literaturii instructiv-educative, a fondat propria lui editură. Într-o epocă a industrializării şi a creşterii interesului pentru ştiinţă şi cultură,

[1] MNIM, FB-23251/10-14. Vol. IV, VIII, XIII, XV, XIX.
[2] MNIM, FA-8570 (20-23). Vol. 1, 4-6.
[3] MNIM, FA-8076/1-14. Vol. 1, 2, 5, 6, 8-17.

lucrarea sa enciclopedică a avut un succes excepţional, făcând din *Larousse* unul dintre cele mai importante centre editoriale din Europa din acea epocă (Bookseller 1864, 842). Volumele 1-14, care acoperă A-Te, au văzut lumina tiparului între 1866-1875, iar volumul 15 în 1876, adică deja după moartea sa. Primul supliment (volumul 16) a fost publicat în 1877, iar al doilea supliment (volumul 17) în 1890. Urmașii lui Larousse, au publicat, de asemenea, completări la enciclopedie, sub forma unei reviste numite *Revue encyclopédique* (1891-1900), apoi *Revue Universelle* (1900-1905) (Горнфельд 1904, 880; Blasselle 1998, 67).

Spre deosebire de Dicţionarul lui Emile Littré, Grand Larousse este în primul rând o enciclopedie. Este dogmatic şi are un stil distinctiv şi personal. Un astfel de exemplu de subiectivism apare cu privire la împăratul Napoleon Bonaparte. Pentru Pierre Larousse, ceea ce a făcut Napoleon în timpul Republicii până la lovitura de stat din 18 Brumar a fost virtuos şi glorios, dar lovitura de stat şi conducerea ulterioară a statului pe timpul consulatului şi imperiului au fost de tip tiranic. Prin urmare, Grand Larousse a avut două aprecieri distinctive: una pentru *Bonaparte, Napoleon*, care, în conformitate cu textul articolului sub acest titlu, a murit pe 18 Brumar (09 noiembrie 1799), şi una pentru Napoleon I în calitate de consul şi împărat, pentru care a creat un articol separat. Deşi este adevărat că Napoleon Bonaparte şi-a schimbat numele de Napoleon I, acest lucru l-a realizat doar după încoronarea sa ca împărat, nu după lovitura de stat din 18 brumar (Lepape 2003, 517-518).

Întrucât limba franceză avea o circulaţie extrem de largă în Principatele Române, dar şi în Imperiul Rus în secolul al XIX-lea, fiind o limbă „la modă", o răspândire largă pe teritoriul actualului stat Republica Moldova şi la spaţiului limitrof l-au avut în speţă enciclopediile şi dicţionarele franceze. Astfel, enciclopediile şi dicţionarele din colecţiile MNIM sunt, în marea lor majoritate, creaţia unor editori francezi precum: Garnier Frères, Pierre Didot L'ainé et de Firmin Didot (ulterior Firmin Didot Frères, fils et Cie), Didier et Cie, Amable Costes, Hachette et Cie, Guillaumin et Cie ş.a.

Din rândul acestor nume se evidenţiază mai ales membrii familiei Didot, care au realizat o intensă activitate tipografică şi editorială: François Ambroise Didot (1730-1804), Pierre François Didot (1732-1795), Pierre Didot (1760-1853), Firmin Didot (1764-1836) şi Henri Didot (1765-1862). Pierre Didot, a fost un mare editor francez, imprimeria sa funcţionând din ordinul Guvernului, la Luvru, pe întreaga perioada a Consulatului. Ediţiile sale celebre din această perioadă sunt creaţiile poeţilor romani Virgiliu şi Horaţiu, şi a dramaturgilor francezi Jean Racine şi Jean de La Fontaine. Ediţiei sale a operelor lui Virgil i-a fost acordată medalia de aur la expoziţia de carte din 1798. De asemenea, Consiliul examinatorilor expoziţiei din 1806 a apreciat ediţia sa a operelor lui Racine ca „cea mai perfectă producţie tipografică din toate timpurile" (Piton 1856, 6).

În ceea ce-l priveşte pe Firmin Didot, acesta, împreună cu italianul Giambattista Bodoni, este creditat cu introducerea clasificării moderne a seturilor de caractere (fonturilor). Tipurile de caractere pe care Firmin Didot le utiliza se caracterizau prin contrastul extrem, obţinut prin succesiunea liniilor groase şi subţiri, prin utilizarea de şerifuri[4] subţiri şi accentuarea pe verticală a literelor. Mai multe fonturi de azi au la bază fonturile folosite de Firmin Didot, printre care Linotype Didot şi HTF Didot. Firmin Didot a fost inventatorul stereotipografiei, care a schimbat în întregime comerţul cu carte şi a fost primul care a utilizat gravarea scrisului cursiv „englezesc" şi rotunjit. La editura Firmin Didot au apărut lucrări precum *Les ruines de Pompéi*, *Le Panthéon égyptien* de Champollion-Figeac, şi *Historial Jongleur,* tipărite cu caractere gotice, cu iniţiale şi finale decorate, frontispicii şi vignete, precum ediţiile din secolul al XV-lea (Piton 1856, 9).

În colecţiile MNIM se păstrează doar o singură lucrare de tip dicţionar enciclopedic, care poartă în caseta tehnică pe editorii Pierre Didot şi Firmin Didot. Este vorba de *Dictionnaire Philosophique*, apărut la 1816 la Paris, o reeditare a dicţionarului enciclopedic publicat de Voltaire în 1764, care conţinea suplimentar precizări, opinii şi adnotări extrase din Dicţionarul Academiei Franceze. Astfel dacă ediţia originală avea 344 pagini, format in-8°, ediţia din 1816 era una în 14 volume, e adevărat, fiind în format in-18°.

O altă editură franceză renumită, care a publicat dicţionare şi enciclopedii în perioada respectivă, care sunt prezente în colecţiile MNIM este Hachette et Cie. Aceasta a fost fondată în 1826 de către Louis Hachette (1800-1864), care îşi avea se-

[4] **Serif-urile** sunt mici cârlige (proeminente, excrescente) aflate la capetele caracterelor.

diul în arondismentul 15 din Paris, şi a devenit în scurt timp una din cele mai mari edituri din Franţa. Louis Hachette s-a lansat ca un editor de manuale ieftine, compendii pentru şcoală, dând dovadă de spirit comercial, el îşi depăşea concurenţii găsind abil publicaţii profitabile. Tirajul mare a fost întotdeauna un scop al editorului. Într-unul din cataloagele de publicitate se sublinia faptul că firma sa a reuşit în trei ani să comercializeze peste 1,7 milioane de exemplare din cartea Contesei de Ségur *Les Petites Filles modèles* şi până la jumătate de milion de alte titluri de carte pentru tinerii cititori (Есипова 2011, 307). Editura a fost achiziţionată de către Grupul Lagardère în 1981, dar îşi continuă activitatea sub acelaşi nume. În 2004 Editura Hachette a înghiţit la rândul său editura Larousse, sporindu-şi astfel cota de afaceri în domeniul dicţionarelor şi enciclopediilor (Есипова 2011, 337, 340). În colecţiile MNIM din dicţionarele lingvistice şi enciclopedice ale acestei edituri găsim *Dictionnaire de la langue française* al lui Emile Littré (două volume, Paris, 1873-1874)[5] şi *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines* sub redacţia lui Ch. Daremberg şi Edm. Saglio (Paris, 1898)[6].

Ţinem să amintim în această ordine de idei şi de editura Garnier Freres, fondată în anul 1833 de fraţii Auguste şi Hippolyte Garnier. Aceştia s-au afirmat plenar după ce au început în 1847-1848 editarea *Dictionnaire national* al lui Louis Nicolas Bescherelle, iniţial cu Simon Éditeur, iar apoi de sine stătător. În 1893 editura a lansat celebra colecţie de clasici francezi *Classiques Garnier,* cu aparat critic şi la preţ scăzut. Abia după 160 de ani de activitate, în 1983, editura a fost preluată de *Presses de la Cité*. Marca comercială *Classiques Garnier* continuă totuşi să existe, sub ea apărând numeroase cărţi tipărite şi digitale[7]. În colecţiile MNIM găsim aparţinând acestei edituri *Dictionnaire de la conversation et de la lecture* (Paris, 1846)[8] şi lucrarea *Oeuvres complètes de Diderot* de J. Assézat (Paris, 1875-1877), volumele XIV-XVII ale căreia reproduc dicţionarul enciclopedic al lui D. Diderot[9], despre care am menţionat chiar în startul acestui articol.

În conformitate cu rigorile timpului, enciclopediile din această perioadă conţineau articole la care autorii trebuiau să ţină cont de poziţia bisericii şi a statului (Emilciuc 2012). De aceea ediţiile străine erau adesea mai populare decât cele tipărite în propria limbă. Astfel, *Dicţionarul Enciclopedic Brockhaus*, interzis de către de Cenzura rusă încă din 1815 (Мильчина 2006, 133-134), adesea apare în bagajele celor ce ajungeau în Basarabia, dar organele de control aveau grijă ca volumele în cauză să ajungă, fie înapoi peste hotarele Imperiului Rus, fie în Biblioteca Comitetului de Cenzură de la Sankt Petersburg (Emilciuc 2013, 40).

Creşterea tirajelor şi diminuarea costurilor tipografice datorate inovaţiilor tehnologice, cumulate cu popularitatea dicţionarelor şi enciclopediilor, au contribuit la răspândirea cunoştinţelor în rândul maselor. Aceste lucrări acopereau cererea crescândă odată cu răspândirea pe scară largă a învăţământului secundar (Богданова 2006, 25). Ediţiile câtorva enciclopedii începute încă în secolele XVIII-XIX, continuă să apară şi astăzi, deja într-o formă digitală, pentru a face faţă rigorilor timpului. Cele mai elocvente exemple în acest sens sunt Enciclopediile *Britannica*[10], Larousse[11] sau Brockhaus[12].

Dar pe lângă semnificaţia lor pentru istoria cărţii şi a caselor editoriale, enciclopediile şi dicţionarele din colecţiile MNIM oferă cercetătorului şi informaţii despre diverse aspecte privitoare la circulaţia cărţii. În rândul dicţionarelor şi enciclopediilor ce se păstrează în colecţia de carte a MNIM găsim aplicate diverse sigilii, care atestă că aceste exemplare au trecut încă în epocă prin mâinile a diverşi negustori de carte (precum N.A. Danielopoulo din Bucureşti[13], sau L. Dîh din Chişinău[14]), fie, au fost folosite de studenţii diverselor instituţii de învăţământ (precum Universitatea din Odesa[15] sau Liceul B.P. Hasdeu din Chişinău[16]). Există

[5] MNIM, FB-27513-7(1-2) (Littré 1873). Prima ediţie a *Dictionnaire de la langue française,* sau *Le Littré,* a apărut la fel la editura Hachette între 1863 şi 1872, iar în colecţiile MNIM se regăsesc volumele I şi II ale ediţiei a doua, ce a apărut între 1873 şi 1877.

[6] MNIM, FA-10547-55.

[7] http://www.classiques-garnier.com/

[8] Această enciclopedie, avându-l ca redactor-şef şi autor al unui număr mare de articole pe William Duckett (1805-1873), jurnalist francez de renume, a apărut iniţial între 1832 şi 1851 în 52 de volume. Titlul, formatul şi ordonarea materiilor erau împrumutate din *Konversations-Lexikon* al lui Joseph Meyer. În colecţiile MNIM se regăseşte volumul LX, al optulea de supliment. MNIM, FB-27513-10.

[9] În colecţiile MNIM se regăsesc volumele XIV şi XV, ce includ termenii cu literele A-E şi F-L ale Enciclopediei lui D. Diderot. FB-27514-6 (1-2).

[10] http://www.britannica.com

[11] http://www.larousse.fr/encyclopedie

[12] http://www.brockhaus.de

[13] MNIM, FA-8384-39. Volum ajuns în colecţiile MNIM prin transfer instituţional de la BNRM.

[14] MNIM, FA-4668. Volum ajuns în colecţiile MNIM prin transfer instituţional de la MNEIM.

MNIM, FA-4668.
(Sadler 1864)

MNIM, FA-8384-39.
(Dictionnaire 1863)

MNIM, FB-27513-7 (1)
(Littré 1873).

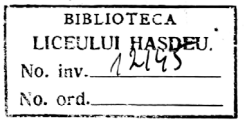

MNIM, FA-8384-40.
(Forcellini 1861).

un volum care nu doar că poartă sigiliul din epocă a Bibliotecii Publice din Odesa, ci şi are înscris pe pagina de titlul înscrierea „E. Vucina”[17]. Caracterul lucrării (o enciclopedie de comerţ şi navigaţie), ne face să presupunem, că volumul a aparţinut unui descendent al neamului de negustori de origine greacă din Odesa, Vucina, printre care cel mai de rezonanţă nume este cel al lui Ivan Vucina (gr. Ioannis Voutsinas, 1799-1902) – consul grec la Odesa, mare mecenat şi filantrop.

Valoarea acestor lucrări este dată şi de înalta ţinută editorială a volumelor: coperte din marochin inscripţionate în relief, muchii de pagină aurite, litografii şi gravuri color, cotoare cu nervuri şi alte elemente clasice de decorare a cărţii. Dicţionarul Larousse, spre exemplu, include, în opinia cercetătoarei Thora van Male, probabil cele mai superbe elemente decorative pe care le-a avut vreun dicţionar de până sau după apariţia sa. La începutul şi sfârşitul fiecărui capitol-literă, o imagine de frontispiciu prezintă diverse scene, făcând referinţă la termenii incluşi în capitol, iar literei respective îi este rezervat rolul central[18] (van Male 2002a, 102; van Male 2002b, 743).

Vorbind de starea de conservare a dicţionarelor şi enciclopediilor vest-europene din colecţiile MNIM, trebuie să constatăm, însă, că aceasta este, din păcate, foarte precară. Chiar dacă le sunt asigurate condiţii propice de păstrare, majoritatea au intrat în colecţiile MNIM în special prin transfer centralizat de la alte instituţii, în care selecţia s-a făcut anume în baza acestui principiu. Din acest considerent, marea lor majoritate au fost înscrise nu în fondul de bază, ci în cel auxiliar. Mai mult, după ce în 1991 accentul s-a pus pe salvgardarea şi muzeificarea valorilor istorice naţionale, cartea vest-europeană nu mai este o prioritate nici pentru restaurare, şi nici pentru achiziţie. O schimbare în acest sens nu se întrevede datorită finanţării insuficiente şi a numărului redus de restauratori din cadrul instituţiei muzeale. Însă, în opinia noastră, valorificarea ştiinţifică şi muzeografică a acestor piese de patrimoniu reprezintă un imperativ al dezvoltării şi popularizării colecţiilor muzeului, atât pe plan naţional, dar mai ales internaţional.

În cele din urmă, în baza analizei surselor bibliografice indicate mai jos, precum şi a volumelor ce se păstrează în colecţiile MNIM, putem insista cu fermitate asupra necesităţii elaborării şi publicării în viitorul apropiat a unui catalog de carte vest-europeană, care să ofere muzeografilor, dar şi publicului vizitator o perspectivă mai clară asupra valorilor bibliofile deţinute de muzeu.

Bibliografie

Blasselle 1998: B. Blasselle, *Histoire du livre: Volume II. Le triomphe de l'édition* (Paris 1998).

Bookseller 1864: The Bookseller: A handbook of British and Foreign Literature (London, December 10, 1864).

Dictionnaire 1863: Dictionnaire universel théorique et pratique, du commerce et de la navigation, T. 2. H-Z (Paris: Librairie de Guillaumin et Cie 1863).

Emilciuc 2012: A. Emilciuc, Cadrul legal al circulaţiei cărţilor vest-europene în Imperiul Rus (1721-1917). Tyragetia s.n. VI/2, 2012, 9-28.

Emilciuc 2013: A. Emilciuc, Cărţi vest-europene în Basarabia: căi de difuzare şi control guvernamental (1812-1862). Tyragetia s.n. VII/2, 2013, 31-54.

Forcellini 1861: A. Forcellini, Lexicon. Opera et Studio. Tomus Secundus (Prati: Typis Aldinianis 1861).

[15] MNIM, FB-27513-7 (1). Volum ajuns în colecţiile MNIM prin transfer instituţional de la Muzeul memorial Serghei Lazo.
[16] MNIM, FA-8384-40. Volum ajuns în colecţiile MNIM prin transfer instituţional de la BNRM.
[17] MNIM, FA-8384-37 (Dictionnaire 1863). Volum ajuns în colecţiile MNIM prin transfer instituţional de la BNRM.
[18] Autoarea foloseşte termenul de imagine „iconoforică”, prin care defineşte imaginea a cărei caracteristică distinctivă constă în litera cu care începe numele referentului său.

Genet-Varcin, Roger 1954: E. Genet-Varcin, J. Roger, Bibliographie de Buffon (Paris 1954).

Larousse 1865: P. Larousse, Grand dictionnaire universel du 19 siècle (Paris 1865).

Leclerc de Buffon 1785: G.L. Leclerc de Buffon, Histoire Naturelle Générale et Particulière, vol. 1-54 (Deux Ponts 1785-1790).

Lepape 2003: P. Lepape, Le pays de la littérature: Des Serments de Strasbourg à l'enterrement de Sartre (Paris 2003).

Littré 1873: Em. Littré, Dictionnaire de la langue française. Tome premier (Paris: Libraire Hachette et Cie 1873).

Lough 1971: J. Lough, The Encyclopédie (New York 1971).

Magee 1998: B. Magee, The Story of Philosophy (New York 1998).

Piton 1856: E. Piton, Famille Firmin-Didot (Paris 1856).

Roger 1989: J. Roger, Buffon, un philosophe au Jardin du Roi, Fayard (Paris 1989).

Sadler 1864: P. Sadler, Nouveau dictionnaire portatif anglais-français et français-anglais (Paris: J.H. Truchy 1864).

Ségur 1863: C. de Ségur, Les petites filles modèles (3e éd.) (Paris 1863).

van Male 2002a: Th. van Male, From incipit to iconophor. In: Historical Dictionaries and Historical Dictionary Research. Papers from the International Conference on Historical Lexicography and Lexicology (Leicester 2002), 95-108.

van Male 2002b: Th. van Male, Cryptic avatars: the ornamental illustrations of rare initial letters in French dictionaries. In: (Eds. A. Braasch, C. Povlsen) Proceedings of the Tenth Euralex International Congress (Copenhagen 2002), 741-746.

Yeo 2005: R. Yeo, Encyclopedism. In: New Dictionary of History of Ideas, vol. 2 (T. Gale 2005), 669-673.

Богданова 2006: Н.Ф. Богданова, От папирусов до электронных книг. Культура народов Причерноморья №77 (Симферополь 2006), 14-31.

Горнфельд 1904: А. Горнфельд, Энциклопедия. В: Энциклопедический Словарь, том XL^{A}, Изд. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон (Санкт Петербург 1904), 877-882.

Есипова 2011: В.А. Есипова, История книги (Томск 2011).

Western European dictionaries and encyclopedias from the collections of the National Museum of History of Moldova

Abstract

The book collection of the National Museum of History of Moldova includes a number of dictionaries and encyclopedias of a certain historical and cultural value, which were published in reputable printing houses of Western Europe. They have become a social phenomenon in the 18th and 19th centuries, appearing in dozens of editions and contributing significantly to the popularization of science and knowledge of languages among the population. These books are valuable also in terms of their design: leather bindings decorated with relief ornaments and inscriptions, gold stamping on the spines and gilded page edges, color lithographs and engravings, and other classic decorative elements. The article attempts to review the museum collection of such encyclopedias and dictionaries from the perspective of the history of book publishing in Western Europe in the 18th and 19th century.

Западноевропейские словари и энциклопедии в коллекциях Национального музея истории Молдовы

Резюме

Книжная коллекция Национального музея истории Молдовы включает в себя ряд словарей и энциклопедий несомненного исторического и культурного значения, выпущенных известными западноевропейскими издателями. Выходя десятками изданий и способствуя популяризации науки и изучению языков, они стали социальным явлением XVIII и XIX веков. Ценность этих книг заключается также в высоком качестве их оформления: это кожаные переплеты, украшенные рельефным орнаментом и надписями, золотое тиснение по корешку и золоченые края страниц, цветные литографии и гравюры и другие классические декоративные элементы. В статье предпринята попытка рассмотреть музейную коллекцию этих энциклопедий и словарей с точки зрения истории книгоиздания в Западной Европе XVIII и XIX веков.

20.01.2014

Dr. Andrei Emilciuc, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 august, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

MEMORIILE – IZVOR IMPORTANT DE RECONSTITUIRE A CALVARULUI DEPORTĂRILOR

Elena Postică

Pe parcursul ultimelor două decenii literatura de specialitate din Republica Moldova a abordat constant tematica represiunilor politice din perioada regimului comunist totalitar, valorificând numeroase mărturii documentare descoperite în fondurile secrete ale fostului regim, dar şi în arhivele personale ale supravieţuitorilor Gulagului sovietic.

Un izvor important de reconstituire a trecutului totalitar îl alcătuiesc memoriile foştilor deportaţi şi deţinuţi politici.

Cu regret, cea mai mare parte a materialelor memorialistice, semnate de supravieţuitorii spaţiului concentraţionar şi martori oculari ai evenimentelor, au rămas risipite prin ziare şi reviste. Puţine dintre ele au fost adunate în volume şi culegeri de memorii. Puţini sunt şi acei care nu au vrut să uite calvarul prin care au trecut, având curajul să-l mai trăiască o dată atunci când îl transcriu pe hârtie. Tocmai din aceste considerente se impune nevoia de a încuraja martorii să-şi scrie memoriile, urmând ca cercetătorii să le adune într-o bază de date unică, să le valorifice şi să ofere societăţii o analiză specializată a acestor valoroase mărturii istorice.

Experienţa altor ţări ex-comuniste în studierea fenomenului totalitar, inclusiv rezultatele cercetărilor şi ale activităţii unor centre ştiinţifice şi asociaţii obşteşti specializate în studierea totalitarismului şi reabilitarea victimelor Gulagului comunist, ne face să constatăm cu regret că Republica Moldova are multe restanţe la acest capitol, inclusiv la capitolul colectării şi analizei specializate a memoriilor despre Gulag. Un exemplu demn de urmat în acest sens poate servi un proiect implementat de Centrul Saharov din Moscova – proiectul privind crearea bazei electronice de date „Воспоминания о Гулаге и их авторы" („Amintiri despre Gulag şi autorii lor"), realizat începând cu anul 1997 în cadrul Programului muzeal „Память о бесправии" („Memoria despre nelegiuiri"), cercetătorii Centrului reuşind să adune peste 1500 de texte de memorii ale unor disidenţi şi deţinuţi ai Gulag-ului editate în Rusia şi peste hotarele ei în limba rusă, sub formă de cărţi, publicaţii în culegeri şi reviste. Totodată, baza electronică de date include informaţii bibliografice ample şi imagini fotografice ale majorităţii autorilor până la arest şi la momentul scrierii amintirilor.

Acum patru decenii, în anul 1973, la Editura ИМКА-Пресс din Paris a văzut lumina tiparului primul volum al memorabilei lucrări „Arhipelagul GULAG" de Alexandr Soljeniţin. De atunci, graţie acestui cunoscut scriitor şi deţinut politic rus cuvântul „Gulag" a intrat în lexiconul mondial şi a devenit simbolul represiunilor politice în masă şi a muncii silnice. Istoriografia Gulagului sovietic începe însă cu mult înainte de anul 1973.

În 1921, la Moscova, pentru prima dată, au fost publicate amintirile-mărturii ale unui fost deţinut al închisorii Butârka (V.B. Rerbuh). După aceea, până în 1965, în URSS, nu au mai apărut memorii la acest subiect, deşi potrivit afirmaţiilor G.M. Ivanova, cercetătoare a istoriei Gulagului, până la mijlocul anilor '30 ai sec. XX tema privaţiunii de libertate şi a muncii forţate nu era un tabu şi chiar se discuta relativ activ în presa publică, doar că prin prisma luptei de clasă.

Între 1922 şi 1939 la editurile din Berlin, Paris, Praga, Sofia (editura „Golos Rossii") şi Harbin au văzut lumina tiparului mărturiile unor emigranţi sau transfugi, care au părăsit Rusia în primii ani după aşa-numita revoluţie din 1917. Printre acestea un grup aparte îl constituie amintirile supravieţuitorilor lagărelor de pe insulele Solovki, care au reuşit să evadeze. În 1926, la Londra, au fost publicate amintirile lui S. Malisagov, în 1928, la Paris – mărturiile lui Iu. Bezsonov, la Shanghai în 1931 – cartea lui I. Zaiţev „Solovki". Au urmat „Записки вредителя" de V. Cernavin şi „Жена вредителя" de T. Cernavina despre lagărul cu

regim special de pe insulele Solovki, publicate la Paris în anii 1933 şi respectiv, 1934.

În anii 1953-1954 editura Cehov din New York publică amintirile „Тюрьмы и ссылки” de R. Ivanov-Razumnâi şi „Неугасимая лампада” de B. Şireaev.

Odată cu publicarea în 1962 a povestirii lui A. Soljeniţin „Один день Ивана Денисовича” („O zi din viaţa lui Ivan Denisovici”), tema represiunilor politice răsună din nou în URSS, dar numai în opere artistice şi doar pentru un interval mic de timp, până în 1964.

La finele anilor 1960, câteva edituri din Occident încep să publice memoriile unor autori care au trăit în URSS. Înainte de a fi publicate peste hotare adesea textele erau răspândite şi citite sub formă de manuscris (samizdat) şi nimereau peste hotare fără ştirea autorilor. Acestea erau amintirile oamenilor care au trecut prin Gulagul stalinist (E. Ghinsburg), ale disidenţilor şi militanţilor pentru drepturile omului, care de asemenea au trecut prin lagăre şi exil (A. Marcenko).

Până în 1989 amintirile au văzut lumina tiparului în special la editurile: „Посев” (Frankfurt pe Main), Cehov (New York), ИМКА-Пресс (Paris), London Overseas Publications Interchange Ltd ş.a.

În 1973 editura ИМКА-Пресс din Paris publică primul volum al lucrării „Arhipelagul GULAG”. De atunci istoriografia Gulagului este de neconceput fără scrierile artistice (dar şi documentare sau quasidocumentare) ale lui A. Soljeniţin. Aflându-se în exil peste hotare, A. Soljeniţin a iniţiat în 1977 seria „Всероссийская мемуарная библиотека”, unde încep să fie publicate şi amintirile deţinuţilor Gulagului.

Începând cu 1989, când tema represiunilor a încetat să mai fie tabu, în URSS începe publicarea masivă a memoriilor. Revista „Знамя”, condusă pe atunci de G. Baklanov, iniţiază rubrica „Мемуары. Архивы. Свидетельства. Воспоминания”. Au început să publice amintiri cunoscute reviste istorice şi literare, cum ar fi: „Алтай”, „Волга”, „Вопросы истории”, „Источник”, „Наш современник”, „Нева”, „Памир”, „Радуга”, „Урал” ş.a. În 1989 la editura „Советский писатель” a apărut prima culegere de amintiri ale deţinutelor Gulagului „Доднесь тяготеет. Вып. 1. Записки вашей современницы” (alcătuitor S. Vilenski).

La finele anilor ‘80 ai secolului trecut, odată cu declanşarea mişcării de renaştere naţională, în presa periodică de la Chişinău şi-au făcut apariţia primele materiale publicistice în care era abordată situaţia reală a românilor moldoveni sub ocupaţia sovietică. Mărturiile supravieţuitorilor despre bestialităţile sistemului concentraţional sovietic au cutremurat opinia publică.

Cu regret, cea mai mare parte a acestor mărturii, după cum constatam mai sus, au rămas risipite prin ziare şi reviste. Puţine dintre ele au fost adunate în volume de memorii, cum ar fi cele semnate de Vadim Pirogan (1995), Constantin Bobeică, Dumitru Crihan (1998), Teodosia Cuzmin, Margareta Cemîrtan-Spînu (2006; 2009), Mihail Ursachi (2001), Dumitru Ciobanu (2009), Serafim Saca (1995), Boris Vasiliev (2010) sau în culegeri (Calvarul 2000; Memoria 2000).

Printre semnatarii unor pagini zguduitoare despre calvarul deportărilor staliniste din Basarabia sunt: Alexandru Pripa, originar din s. Pelenia, jud. Bălţi, Dumitru Berezovski, originar din Drochia, Vladimir Buşilo din Comrat, Apolinarie Vataman din s. Ghica Vodă, Drochia, şi Emilia Vataman-Racoveţ din s. Cuconeşti, Brătuşeni, deportaţi în 1941; Nadejda Pascal din Durleşti, Fiodor Cociu, originar din Hânceşti şi Simion Buiuc din Chiperceni, Orhei, deportati în 1949. Manuscrisele acestor mărturii-document se păstrează în patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, fiind înregistrate (adunate) în anii ‘90 ai secolului trecut.

Memoriile oferă informaţii importante despre modul în care s-au desfăşurat operaţiunile de deportare, detalii uluitoare despre condiţiile de muncă şi de trai în coloniile siberiene, regimul şi viaţa cotidiană în Gulag, comportamentul indivizilor în condiţii extreme, relaţiile interumane, starea de spirit şi atitudinea foştilor deportaţi faţă de regimul sovietic etc.

Din aceste detalii preţioase se poate reconstitui portretul sumbru al basarabeanului care a cunoscut drama înstrăinării şi a exilului, portretul unor generaţii întregi care s-au aflat faţă în faţă cu maşina sovietică de represalii. Din aceste detalii se poate redescoperi o epocă.

Începând cu anul 1940, valul de represalii şi deportări în masă a cuprins toate teritoriile ocupate de către URSS ca urmare a prevederilor secrete ale Pactului Molotov-Ribbentrop – Basarabia,

Nordul Bucovinei, Țările Baltice, provinciile de est ale Poloniei, numite ulterior Ucraina de Vest și, respectiv, Bielorusia de Vest.

În scopul urgentării procesului de „sovietizare" a Basarabiei, au fost puse în aplicare cele mai perfide și monstruoase mijloace: impozite devastatoare, arestări, maltratări, deportări în masă. Numai în iunie 1941 au fost deportate din Basarabia 3470 de familii ale „elementelor antisovietice" (22.648 persoane) (Pasat 2006, 122; Cașu 2014, 159).

Deși „Planul acțiunilor cu privire la transportarea, dislocarea și plasarea în câmpul muncii a contingentului special de deportați din RSS Lituaniană, RSS Letonă, RSS Estonă și RSS Moldovenească" a fost semnat de către Lavrenti Beria la 14 iunie 1941, pregătirile pentru deportarea populației au început cu mult înainte. La 9 iulie 1940, președintele Consiliului comisarilor poporului al URSS, V. Molotov, semnează hotărârea nr. 1201-471 „Cu privire la activitatea tribunalelor militare pe teritoriul Basarabiei și Nordului Bucovinei" (Pasat 2006, 102). Potrivit acestui document, tribunalelor militare li se acorda dreptul de a examina toate dosarele privind „crimele contrarevoluționare și banditești ale locuitorilor Basarabiei și Nordului Bucovinei" și de a le califica în corespundere cu articolele Codului penal al RSS Ucrainene. Astfel, teroarea a fost legalizată în noile teritorii anexate la URSS.

Pentru a consolida dictatura organelor sovietice și de partid, în ajunul războiului au fost constituite noi structuri de represiune, una dintre ele fiind și funcția de reprezentant al C.C. al P.C.(b) din URSS în republicile naționale. Prin hotărârea CC al PC(b) din URSS din 7 mai 1941, reprezentant al CC al PC(b) din URSS în RSS Moldovenească a fost numit S. Goglidze, în martie 1953 condamnat în „procesul Beria" și împușcat ca criminal de stat. Rolul acestei persoane în organizarea deportărilor din Basarabia este relevat de un raport expediat lui Stalin, în mai 1941, în care relata despre „activitatea contrarevoluționară a unor organizații și partide burgheze" (Pasat 2006,108-110). Goglidze se arăta alarmat de faptul că „...membrii fostelor partide național-liberal și național-țărănesc s-au activizat și pun la cale organizarea activității acestora în ilegalitate. Ambele partide au la evidență circa 1000 de persoane" și că „în afară de acestea, pe teritoriul Republicii Moldovenești există un număr mare de elemente antisovietice dintre moșieri, negustori, polițiști și jandarmi, gardiști albi, primari, transfugi din URSS și alte elemente ostile, care desfășoară o intensă activitate contrarevoluționară".

În legătură cu cele expuse, relata Goglidze, Comisariatului Poporului al Securității de Stat (NKVD) i s-a indicat să aresteze persoanele implicate în activitatea contrarevoluționară. Luând în considerare faptul că „serviciile secrete românești au declanșat vaste acțiuni contrarevoluționare și în activitatea lor se bazează pe elementele contrarevoluționare", Goglidze roagă c.c. al p.c. (b) din URSS să-i permită Comisariatului Poporului pentru Securitatea de Stat a Moldovei să deporteze în alte regiuni ale Uniunii Sovietice 5.000 de persoane, împreună cu familiile acestora.

A fost precizat și contingentul celor ce urmau a fi deportați: „activul partidelor politice burgheze românești – 980 de persoane; moșieri – 137; polițiști și jandarmi – 440; ofițeri ai armatei albe – 285; ofițeri ai armatei țariste antrenați în activitate antisovietică – 83; ofițeri ai armatei române antrenați în activitate antisovietică – 64; mari comercianți – 1948; mari proprietari de case – 411; primari – 652" (Пасат 1994, 148; Șișcanu 1998, 93).

Cum demersul lui S. Goglidze fusese aprobat de Moscova, a urmat operațiunea de deportare a populației, efectuată în noaptea de 12 spre 13 iunie 1941 concomitent în Basarabia, Nordul Bucovinei și Țările Baltice. Există însă mărturii documentare care confirmă că o parte a populației a fost „ridicată" în ziua de 11 iunie 1941. Oamenii erau îmbarcați în vagoane pentru transportarea mărfurilor și a vitelor, unde lipseau cele mai elementare condiții sanitaro-igienice.

Majoritatea basarabenilor supuși represiunilor în lunile mai-iunie 1941 au fost dislocați în ținuturile Altai și Krasnoiarsk, RSS Kazahă, RASS Komi, regiunile Kirov, Novosibirsk și Omsk. O parte din deportați au fost transferați mai apoi în lagărele din Iakutia, în apropierea Cercului Polar. Rupți de la sânul gliei străbune, condamnați la foamete, frig, în condiții insuportabile de trai și de muncă, mulți dintre acești oameni s-au stins din viață departe de baștină, presărându-și oasele în nemărginitele stepe rusești.

Emilia Vataman-Racovăț, originară din s. Cuconești, Brătușeni, deportată împreună cu întreaga familie în regiunea Novosibirsk, care în momentul deportării, la 13 iunie 1941, avea doar 14 ani

şi care a revenit la baştină în 1955, îşi aminteşte: „Am fost duşi la gara din Dondușeni, unde ne-au îmbarcat în vagoane pentru vite. În mijlocul vagonului din scânduri, în podea, a fost tăiată o gaură care servea drept veceu. În astfel de condiţii îngrozitoare am mers tot drumul. La una din staţii, soldaţii i-au scos pe toţi bărbaţii din vagoane. Oamenii au început să se agite. Ni s-a răspuns că „aşa trebuia", că „acolo", la locul de destinaţie, vom fi toţi împreună. L-au luat şi pe tata. Ni s-a cerut să-i dăm aşternutul. Mama i-a dat o pernă şi o cuvertură. După aceea nu l-am mai văzut. Zece ani mai târziu s-au întors patru bărbaţi dintre cei care fuseseră scoşi din vagon împreună cu tata. De la dânşii am aflat că s-au aflat într-au lagăr din apropierea oraşului Sverdlovsk. Unul dintre ei, Ion Jumenâi, ne-a povestit că tata şi-a ieşit din minţi. Umbla prin lagăr strângând la piept perna pe care i-o dăduse mama. Era unicul lucru care i-a rămas de la familie"[1].

Printre cei deportaţi în vara anului 1941 a fost şi familia lui Dumitru Berezovschi. Acesta s-a stabilit în Basarabia în primăvara anului 1930, când părinţii au hotărât să treacă în taină Nistrul, fugind din RASSM, unde demarase colectivizarea forţată.

Cu câteva zile înainte de 28 iunie 1940, tatăl, Daniil Berezovschi a aflat că în curând vor veni sovieticii. Dar, întrucât duceau o viaţă liniştită şi destul de îndestulată, au decis să rămână în Basarabia. Daniil Berezovschi era convins că-i va fi iertată fuga din Transnistria, întrucât din acel moment trecuse 10 ani şi se credea ocrotit de dreptul internaţional... Însă n-a fost să fie aşa.

La 13 iunie 1941 familia lui Daniil Barezovschi a fost „ridicată", împreună cu alte 40 de familii din sat, şi îmbarcată într-un vagon marfar pentru a fi duşi la „urşii albi".

Iată cum descrie Dumitru Berezovschi momentul despărţirii de baştină:

„Тронулись мы со станции Дрокия. Наш эшелон охватил такой гул, будто он нагружен животными. Это был такой крик, что у меня, когда я вспоминаю, и сейчас в ушах звенит. Тронулись, закрыли двери, и стало еще душнее, и впрямь дышать не чем было. Доехали до ст. Кобыльня. Там пришли и сказали, чтобы мужчины собирались, пойдут готовить квартиры. Перегрузили наших родителей. Проманеврировав эшелоны совпало окно моего отца с нашим окном. Отец попросил показать меня в окно. Когда я посмотрел отец был рядом, он очень плакал положив голову на подоконник. И так я его больше не видел. Нас обманули, их всех увезли в Свердловскую область, Ивдельский район и уничтожили"[2].

Frica şi deznădejdea care a pus stăpânire pe oameni în momentul deportării, haosul în care s-au pomenit, dar şi modul în care bărbaţii au fost separaţi de femei şi copiii minori este descris şi în amintirile lui Vladimir Buşilo din or. Comrat.

În 1938, după absolvirea gimnaziului de băieţi din Comrat, Vladimir Buşilo devine student al Politehnicii din Timişoara, Facultatea Electromecanică. 28 iunie 1940 l-a prins la Comrat, unde venise în vacanţă, după anul II de studii. A rămas împreună cu părinţii în Basarabia, cu gândul că îşi va continua studiile la o instituţie de învăţământ din Lvov. În noaptea de 12 spre 13 iunie 1942 (ora 2) au fost ridicaţi şi duşi la staţia de cale ferată. În cele 30 de minute care le fuseseră puse la dispoziţie pentru a-şi pregăti bagajele, au reuşit să adune şi să ia doar două valize. Toţi bărbaţii au fost separaţi de femei şi copiii minori, şi îmbarcaţi în vagoane diferite.

Vladimir Buşilo mărturiseşte:

„Так как чемоданы несли отец и я, то они оказались в мужском вагоне. Через некоторое время пришли и забрали меня в вагон к матери, ничего не сказав и не предупредив. Как всегда неразбериха, в результате которой мы остались с матерью только с тем, что было одето на нас, летняя одежда. В составе было порядка 20 вагонов, в них были заключены представители почти всей интеллигенции, коммерсанты, зажиточные крестьяне из Комрата и близлежащих сел...

...На станции Раздельной мы увидели, что вагоны с мужчинами отцепили от нашего состава и увели на другой путь. Поднялась в женских вагонах тревога, пришедший начальник эшелона заявил, что мужчин посылают вперед, чтобы подготовить нам жилье, и мы там встретимся. Больше мы их не видели. В 1942 году осенью один единственный человек, списанный по состоянию здоровья, вернулся к семье и рассказывал, что их привезли в Свердловскую

[1] MNIM, FA-7092-2.

[2] MNIM, FA-7783-8.

область, Ивдельский район, Екатерининское п/о, высадили за колючую проволоку и больше суток держали под дулами автоматов, решался вопрос расстрелять или посадить в концлагерь, наконец загнали в концлагерь. Сам рассказчик, распухший от голода, несмотря на все усилия сыновей, умер, не прожив и недели.

...Отец по дошедшим до нас слухам, не будучи судим, осенью 1942 г. умер в концлагере от голода.

В начале 1942 г. нам удалось с ним списаться, переписывались, с большим трудом собирали и послали ему посылку, которая вернулась с пометкой «адресат выбыл»”[3].

Valoarea istorică şi umană a amintirilor despre Gulag nu rezidă doar în faptul că ele sunt mărturii documentare despre crimele regimului sovietic. Aceste amintiri sunt şi dovada unei uimitoare puteri de voinţă a autorilor lor. Adesea ele conţin menţiuni unice care s-au păstrat în istorie despre oamenii cu care autorii s-au întâlnit în lagăre şi despre care nu mai are cine să-şi amintească.

Apolinarie Vataman, originar din s. Ghica Vodă, raionul Drochia, deportat împreună cu părinţii la 13 iunie 1941, îşi aminteşte de două familii numeroase de moldoveni, care şi-au găsit sfârşitul în Siberia.

„Împreună cu alţi consăteni a fost deportată şi familia Draganciuc din Brătuşeni, în care erau şapte copii. La staţie capul familiei a fost scos din vagon. După cum s-a aflat mai târziu, el a decedat într-un lagăr. Mama împreună cu copiii a fost deportată în s. Vdovino, regiunea Novosibirsk. În iarna anului 1942, copiii au început să moară unul după altul. Cu inima sfâşiată de durere, mama a fost nevoită să pună cadavrele copiilor într-un stog de fân unde au zăcut până în primăvară, când pământul s-a dezgheţat puţin şi a putut să-i îngroape în pământ. Din cei şapte copii a scăpat cu zile doar fiica Zinaida. După eliberare, în timpul „dezgheţului” hruşciovist, neavând nici o posibilitate de a reveni la baştină, ea a rămas să locuiască cu maică-sa în regiunea Novosibirsk”[4].

„Где-то в 1942 или 1943 г., в страшные морозы, когда люди стали умирать от голода, правление колхоза предложило нам идти работать на лесоповал, там рубили просеку для железнодорожной ветки, и там работающим, выдавали по 400 гр хлеба. Многие пошли туда, причем пешком, с саночками, через тайгу, километров за 100. Многие не дошли. Замерзали, умирали на ходу. Запомнилась страшная история одной молдавской семьи. Фамилии их не помню. Кажется, Черные или Черней. У них было тоже много детей, человек 8-9. Обессиленные, они, чтобы немного отдохнуть, сели на молдавский ковер, который с собой взяли еще из дому, и попытались прикрыться им, закрыться. Старший мальчик, рассказывали, выйдя из этого укрытия, обложил веточками ковер, да так со спичками в руках, которыми хотел разжечь костер для обогрева, и упал замертво, окоченев. Замерзла вся семья. В живых осталась одна девочка, которая была поживее, покрепче и не осталась с родными, а ушла вместе со всеми, кто шел вперед, за 100 км с надеждой дойти до бараков, где давали хоть какую- нибудь еду”[5].

În vara anului 1949 ca urmare a desfăşurării operaţiunii „Sud”, au fost deportaţi 35 796 de persoane, dintre care 9864 bărbaţi, 14033 femei şi 11889 copii (Pasat 2011, 336).

Într-o singură noapte viaţa a mii de oameni nevinovaţi s-a transformat într-un adevărat infern. A. Kozârev, împuternicit al CC al PC (b) M şi al CM al RSSM în raioanele din stânga Nistrului, comunica la o consfătuire convocată de N. Koval, secretar al CC al PC (b) M, că, deşi multe familii ce urmau să fie deportate nu au fost găsite acasă, planul de deportare a fost realizat în proporţie de 96%. Acest rezultat a fost obţinut prin arestarea multor familii care nu erau incluse în listele operative. Kozârev sublinia: „Această întrebare am pus-o în faţa tovarăşului Koval, apoi am făcut legătură personal cu ministrul Securităţii de Stat şi peste 40 de minute ne-au mai trimis încă 500 de dosare pe lângă cele care erau anexate la listele operative” (Şişcanu 1994, 89).

Mulţi basarabeni, ale căror familii urmau să fie deportate, reuşiseră să se ascundă până la momentul arestării, cu speranţa că soţiile şi copiii vor fi lăsaţi în pace. Călăii nu ştiau însă cei mila. Din moment ce nimeriseră în liste, familiile ţăranilor erau alungate din case şi îmbarcate în camioane, indiferent de lipsa vreunui membru. Bieţilor „fugari” nu le rămânea altceva decât să se prezinte în

[3] MNIM, FB-24209-25.
[4] MNIM, FA-17184-1, FA- 7098-3.
[5] MNIM, FA-17184-1, FA- 7098-3.

faţa autorităţilor locale şi să ceară să fie trimişi la soţiile şi copiii lor.

Unul din supravieţuitorii acelei nopţi de coşmar, Simion Buiuc, îşi amintea mai târziu: „Până la 6 iulie 1949 am locuit în satul Chiperceni, Orhei, şi lucram în colhozul din localitate. În noaptea de 6 iulie 1949, în timp ce mă aflam la Chişinău, soţia a fost deportată în ţinutul Altai, iar averea a fost confiscată. Aflând despre toate acestea, am revenit la Chiperceni şi deoarece nu figuram în listele „chiaburilor", m-am dus la preşedintele executivului raional şi l-am întrebat: „Cum de s-a întâmplat că mi-aţi deportat soţia în timp ce eu nu sunt culac şi cum poate fi reparată greşeala? Preşedintele mi-a răspuns: „Chiar dacă până acum nu ai fost, de azi înainte vei fi culac"[6].

În categoria „chiaburilor" au fost incluşi mii de ţărani mijlocaşi şi chiar săraci. La moarte sigură au fost trimise ţărance gravide, mame cu prunci în braţe, copii orfani, bătrâni. Oamenii erau luaţi prin surprindere, sculaţi din somn.

Un martor ocular al calvarului din 5 spre 6 iulie 1949, Tudor Cociu din raionul Hânceşti, care pe atunci avea 17 ani, povesteşte: „Pe la 3 de noapte a venit un detaşament de ostaşi ruşi însoţit de un căpitan şi preşedintele sovietului sătesc. Ne-au spus că suntem „ridicaţi" şi ne-au ordonat să urcăm în maşină. Părinţii când au aflat că avem la dispoziţie doar 30 de minute pentru pregătire, au început să verse lacrimi de sânge şi să strige în toate părţile. Dar degeaba. Nimeni nu ne-a ascultat durerea. Am luat cu noi 2 saci de grăunţe de păpuşoi. Preşedintele sovietului sătesc striga la noi să urcăm mai repede în maşină. Am încercat să intru în casă să-mi iau un palton sau vreo haină, dar am fost izbit şi bătut de soldaţii ruşi care ziceau că vreau să dau foc la casă. După câteva săptămâni de drum, fără apă şi fără mâncare, am ajuns la locul de destinaţie – regiunea Omsk. Peste trei zile ne-au impus să ieşim la lucru – tata la tăiat pădure, mama la făcut curăţenie prin barăci, iar eu la cărat lemne. Condiţiile de trai erau îngrozitoare – câte patru familii în baracă. Chinuiţi şi flămânzi, ne adunam seara şi nu ne săturam de plâns.

Eram mereu cu gândul la baştină. Cea mai mare frică ne cuprindea atunci când veneau să facă apelul şi ne spuneau că trebuie să ne luăm rămas bun de la gândul de a revedea Moldova. Nu aveam nici o speranţă că ne vom întoarce vreodată"[7].

[6] MNIM, FB-18334.
[7] MNIM, FA-7248-1

Modul de viaţă al deportaţilor era strict reglementat de legile sovietice şi se afla permanent sub controlul NKVD-ului.

Potrivit Hotărârii Consiliului Comisarilor Poporului al URSS nr. 35 din 8 ianuarie 1945 toţi deportaţii apţi de muncă erau obligaţi să fie social-utili; să comunice în termen de trei zile la comenduire despre toate schimbările intervenite în familie, nu aveau dreptul să se deplaseze fără acordul organelor comenduirii speciale, erau obligaţi să respecte regimul stabilit şi ordinea publică, în caz contrar erau pedepsiţi în mod administrativ cu o amendă în sumă de 100 rub. sau cu reţinere forţată până la 5 zile (Бугай 1991, 48). Aşa prevedea litera „legii". În realitate însă, pedepsele şi batjocura pe care le suportau deportaţii erau mult mai drastice.

Alexandru Pripa, originar din s. Pelenia, jud. Bălţi, deportat în 1941 împreună cu familia în regiunea Narâm, îşi aminteşte:

„Ne-au dus cu trenul două săptămâni până la Novosibirsk. Acolo am fost îmbarcaţi pe şlepuri şi duşi pe râul Obi spre nord încă două săptămâni, în regiunea Narâm, raionul Pudino, unde şi-au găsit moartea peste 80% din basarabenii deportaţi. Aici am fost impuşi la muncă fizică grea, fiind lipsiţi de cele mai elementare condiţii de viaţă. În prima iarnă au murit aproape toţi copiii mici şi bătrânii. Mulţi dintre cei răpuşi de foame şi frig nici n-au fost înmormântaţi, neavând cine să le sape mormântul în pământul îngheţat la doi metri. Îi duceau în pădure şi-i acopereau cu zăpadă, dar şi aşa cadavrele erau mâncate de ciori şi de animalele de pădure. Primăvara, cei rămaşi în viaţă adunau oasele şi le îngropau.

În vara anului 1944, în luna august, când mama nu mai putea merge, fiind hemesită de foame îndelungată, eu am fost trimis la satul Iarovoi. La amiază, am dat fuga acasă s-o văd pe mama şi să-i duc pe ascuns un buzunar de mazăre. La poartă am fost oprit de un enkavedist, m-a arestat şi m-a dus la cârmuire, m-au pus să deşert mazărea din buzunar, au cântărit-o – erau 800 gr – m-au dus cu revolverul din urmă, desculţ şi în zdrenţe, şi m-au întemniţat în Pudino. Am fost condamnat la doi ani de închisoare pentru „sustragerea averii de stat" şi dus în regiunea Tomsk într-un lagăr de concentrare din localitatea Ceremoşka, unde am lucrat la o uzină militară. Căram în spinare metal pentru obuze.

Aici, extenuat de munca grea şi de foame, am ajuns că nu mă mai puteam ţine pe picioare, fiind sleit de putere (cântăream 46 kg, având statura de 180 cm).

În aşa stare, la 22 februarie 1945, n-am putut să mă prezint la lucru. După amiază au venit enkavediştii şi m-au dus în carceră, pentru „sabotaj", unde m-au pus pe 12 ore în „sobacii iaşcik" („ladă de câine"). Aceasta nu era altceva decât o cuşcă de lemn asemănătoare cu o cuşcă de câine, unde cel pedepsit sta închis în patru labe, cu capul afară. Pedeapsa maximă în această cuşcă ţinea 12 ore. Pedepsitul era supravegheat prin vizetă de o santinelă. În caz că pierdeai cunoştinţa, erai scos afară şi udat cu apă. După vreo 5-6 ore de aflare în această cutie (h – 70 cm, lungimea – 85 cm) nu te mai poţi sprijini în mâini, începe un vuiet în cap, ţi se pare că te găseşti în focul unei canonade, în aşa stare pierzi cunoştinţa şi te trezeşti pe podele, ud, tremurând de frig (înainte de a te închide în cuşcă, te lăsau în cămaşă şi în izmene, iar temperatura în cameră era de 15 C).

După terminarea războiului, m-au trimis la locul vechi, în Pudino.

Pe parcursul celor 16 ani de deportare, 16 ani pierduţi în chinuri, sleit de puteri fizice, îmbrăcat în nişte terfe neschimbate ierni întregi, nu mi-am pierdut speranţa într-un viitor omenesc. În 1956 am revenit la baştină, mi-am realizat visul absolvind, în 1963, Institutul de Medicină, după aceea am lucrat cinstit întru ajutorarea bolnavilor. Însă anii din Siberia mă urmăresc până în prezent. Sper să sărut crucea de pe mormântul mamei din Siberia.

Ca mine sunt milioane. Acesta este rodul doctrinei comuniste aplicate în viaţă de oameni barbari, cu sufletul hain"[8].

Detalii preţioase despre felul cum se implementau prevederile legilor sovietice care reglementau modul de viaţă al deportaţilor în coloniile speciale, dar şi cel de după „eliberare" găsim şi în memoriile lui Dumitru Berezovschi:

„Am fost transferaţi în or. Novosibirsk, unde am început să lucrăm, eu – măturător, mama – îngrijitoare. Nu aveam dreptul să fim angajaţi într-o organizaţie sau fabrică. Era imposibil deoarece noi eram deportaţi, nu aveam paşaport, aveam o hârtie în loc de paşaport, certificat (spravka), cu care trebuia să ne înregistrăm de două ori în lună, pe 1 şi 15. Era o umilinţă groaznică. Se întâmpla să întârzii cu înregistrarea şi întotdeauna erai penalizat cu 50 rub. Pe acele timpuri aceştia erau bani mari. În 1957 am fost eliberaţi. Dar ne-au impus să semnăm că nu avem dreptul să locuim în acele locuri de unde ne-au deportat. Apartament nu ne-au dat, locuiam cu chirie. Mai apoi am aflat că avem totuşi dreptul să locuim în orice colţ de unde am fost deportaţi. Atunci am şi hotărât să revenim la baştină. Revenind în Moldova, timp de 6 luni nu am putut obţine viză de reşedinţă... "[9].

Informaţii utile cercetării istorice despre condiţiile de viaţă în deportare, relaţiile dintre oameni, solidaritatea umană, atitudinea localnicilor faţă de deportaţi, găsim în memoriile foştilor deportaţi: Emilia Vataman-Racoveţ, Nadejda Pascal, Vladimir Buşilo.

Emilia Vataman-Racoveţ:
„Noi, cei rămaşi în vagoane, femei şi copii, am fost duşi în raionul Pihtovsk din regiunea Novosibirsk, în adâncul taigalei. La faţa locului, am descoperit alţi deportaţi – ruşi, ucraineni, ciuvaşi – care trăiau acolo de 10-20 de ani. În primul an al aflării noastre în taiga, s-a întâmplat să fie secetă. Toată recolta a luat-o statul, iar oamenilor nu li s-a lăsat nimic. Iarna, după o vară atât de grea, oamenii au început să moară de foame. Vremea era aspră, gerurile ajungând până la 50 de grade. Foarte mulţi basarabeni s-au pierdut atunci. Se întâmpla că rudele celor decedaţi nu erau în stare să-i înmormânteze, deoarece pământul era îngheţat bocnă. Cadavrele erau puse în tindă, unul peste altul, şi doar cu sosirea primăverii erau îngropate, şi nu în cimitir, ci în gropi unde se păstra hrană, pentru animale. Peste 3-4 ani, când oamenii s-au acomodat cu condiţiile climaterice şi s-au „pus pe picioare", osemintele celor răpuşi de foamete şi frig au fost adunate şi îngropate creştineşte"[10].

Nadejda Pascal[11]:
„Так как нас не освобождали из Сибири, то наши родители постепенно обзаводились хозяйством (сначала были у нас овцы, а потом и корова, в 1956 г. купили сепаратор), любили слушать музыку (обзавелись патефоном,

[8] MNIM, FA-7784-14.

[9] MNIM, FA-7783-8.

[10] MNIM-FA-7092-2.

[11] Natalia Pascal, originară din Durleşti, deportată în 1949 împreună cu familia în reg. Tiumen, localităţile Belaia Recika şi Sosnovka.

швейной машиной). Особенно власть музыки была сильна среди молодежи нашей: слушали пластинки, чинно усевшись в ряд.

Под новый год, то ли 1956 (или позже), сестра Мария сделала бумажную маску и картофельные зубы, ходила и пугала нас, детей, и это очень забавляло. Ведь жизнь в неволе была однообразна и грустна и делалась для нас еще тягостнее без этих выходок взрослых.

И все же молодежь репрессированная – это были несчастные люди, жертвы большевистского бесправия. Столь разные по характеру, оказавшись в чуждых им условиях, сумели удивительно дополнить друг друга. Между ними сложились внимательные, уважительные, задушевные отношения. Их поведение основывалось на простых, но строгих нравственных правилах, на ясном понимании справедливости, честного и гуманного отношения к людям.

Репрессированная молодежь работала за десятерых. Местные старожилы много раз удивлялись трудолюбию наших родителей и молодежи (называя их муравьями ссыльными). Наши родители, братья и сестры твердо ступали по сибирской земле, несмотря на то, что были растоптаны, ограблены по-варварски, угнаны по-звериному (это был классический советский военный бенефис)[12].

Emilia Vataman-Racoveţ:
„Нас же, остальных, привезли в Новосибирскую область, в Пихтовский район (ныне Колыванский), в самую глубь тайги. Там нас встретили такие же ссыльные, как и мы. Это были русские, украинцы, чуваши, которые жили здесь уже лет 15-20, как они говорили. Причем их сюда привезли вообще на пустое место, выгрузили в тайге и сказали: „устраивайтесь". Мы еще первое время надеялись, что нас сюда по ошибке выслали, что разберутся, что мы, молдаване, еще вернемся домой. Писали письма Сталину. Помню, что на поселении среди тех русских, что были высланы сюда уже навечно, после того, как они отсидели в лагерях по 10-15 лет, было много очень грамотных людей, ученых, профессоров. Помню одного из них, старенького профессора, который все говорил, что он зав. кафедрой, вынужден свиней пасти, и который ходил из дома в дом, где могли его подкормить, и писал по просьбе людей письма к Сталину. Писал он и от имени моей мамы, Дарьи Аксентьевны Раковец. Ответы на письма приходили. Что, мол, правильно высланы. Потом мы уже писем не писали и на возвращение домой больше не надеялись"[13].

Vladimir Buşilo[14]:
„Все эти поселки, распложенные вдоль реки Ишим, на расстоянии 10-15 км были заселены, в основном, белорусами, высланными при коллективизации в 30-ых годах.

Следует отметить, что местные жители к нам, высланным из Бессарабии, относились сочувственно и чем могли помогали..."[15].

Emilia Vataman-Racoveţ:
„Там в Сибири, жили мы, молдаване, как родственники близкие, жили семьей с другими ссыльными – русскими и евреями, эстонцами и украинцами, поляками и чувашами. Многие там остались навечно. Из нашего села вернулись только мы (но без отца), и еще одна женщина одинокая. Дом не вернули, имущество тоже, вернулись просто в родные края, где надо было снова – в который раз! – начинать жизнь сначала"[16].

Din păcate, nu cunoaştem nici până azi cifra exactă a basarabenilor ce au luat chinuitorul drum al Siberiei.

Potrivit unor surse oficiale, la începutul anilor '50 în aşezămintele de tip special se aflau aproximativ 60 mii de deportaţi din Moldova (Пасат 1994, 55).

Autorii „Cărţii Negre a Comunismului", apărute la Paris în 1997, relatează însă, cu referinţă la un raport trimis lui Stalin de către ministrul Afacerilor Interne al URSS Kruglov din 17 februarie 1950, că numărul moldovenilor deportaţi „pentru totdeauna" cu statutul de „colonişti speciali" era de 94.792 de persoane (Courtois et al. 1998, 223).

Nu ne este cunoscut numărul familiilor care s-au întors la baştină, la fel cum nu vom afla, probabil, niciodată, câţi moldoveni s-au stins din viaţă în Siberia sau în drum spre locurile de detenţie.

[12] MNIM, FB-23955-26.

[13] MNIM, FA-7092-2.

[14] Vladimir Buşilo, originar din Comrat, deportat în 1941 împreună cu familia în Novo-Işimsk, reg. Akmola, Kazahstan. În 1944 este trimis în calitate de profesor de fizică, matematică, astronomie şi desen la şcoala medie din localitatea Razdolnoe.

[15] MNIM, FB-24209-25.

[16] MNIM, FA-7092-2.

După eliberare, unii deportaţi s-au stabilit în satele din Ucraina, situate în imediata vecinătate a Moldovei, alţii au fost nevoiţi să rămână în continuare pe meleaguri străine.

Nici revenirea la baştină n-a adus prea multe bucurii foştilor deportaţi, or ei au avut de îndurat şi în continuare aceeaşi umilinţă, desconsiderarea şi insensibilitatea autorităţilor locale. Spaima şi sentimentul de oameni „de mâna a doua" i-a însoţit în decursul mai multor decenii, în care li s-a refuzat dreptul la reabilitare, dreptul la echitate socială şi la memorie.

Memoriile la care ne-am referit în acest articol, sunt, practic, singurele dovezi ale trăirilor unor oameni care au trecut prin infernul Gulagului sovietic, care au avut norocul să reziste şi să revină la baştină. Autorii lor nu fac parte din cohorta renumiţilor scriitori ai neamului şi nici „scrierile" acestora nu au pretenţii de operă literară de mare valoare. Printre ei sunt oameni de diferite vârste şi diferite naţionalităţi, ţărani, muncitori, medici, pedagogi, ingineri... Memoriile lor, pe alocuri stângace, izvorâte dintr-o mare durere sufletească, au devenit odată cu scurgerea anilor, documente istorice care dezvăluie esenţa adevărată a regimului comunist totalitar şi condamnă actele de genocid săvârşite de acesta împotriva propriului popor.

Adunate într-o bază electronică de date unică şi supuse unei analize specializate, aceste memorii valoroase ar putea deveni accesibile unui cerc larg de cititori, în special tinerii, care cunosc prea puţin despre perioada represiunilor în URSS şi despre oamenii care au reuşit să ofere societăţii mărturii inestimabile despre Gulagul sovietic şi victimele lui.

Bibliografie

Calvarul 2000: Calvarul deportărilor (Chişinău 2000).

Caşu 2014: I. Caşu, Duşmanul de clasă. Represiuni politice, violenţă şi rezistenţă în R(A)SS Moldovenească, 1924-1956 (Chişinău 2014).

Cemîrtan-Spînu 2006: M. Cemîrtan-Spînu, Lupii (Chişinău 2006).

Cemîrtan-Spînu 2009: M. Cemîrtan-Spînu, Siberia de acasă (Chişinău 2009).

Ciobanu 2009: D. Ciobanu, Calvarul (memorii): Familia Ciobanu sub teroarea regimului sovietic (Chişinău 2009).

Cojocaru 2011: Gh. Cojocaru, Operaţiunea „SUD" Chişinău (Chişinău 2011).

Courtois et al. 1998: St. Courtois, N. Werth, J.-L. Panne, A. Paczkowski, K. Bartosek, J.-L. Margolin, Cartea Neagră a Comunismului. Crime, teroare, represiune (Bucureşti 1998).

Crihan 1998: D. Crihan, Invitaţie în iad (Chişinău: Ed. Ştiinţa 1998).

Memoria 2000: Memoria refugiului (Chişinău 2000).

Moldovenii 2010: Moldovenii sub teroarea bolşevică. Sinteze elaborate în baza materialelor Comisiei pentru studierea şi aprecierea regimului comunist totalitar din Republica Moldova (Chişinău 2010).

Pasat 2006: V. Pasat, Calvarul. Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldoveneşti 1940-1950 (Moscova 2006).

Pasat 2011: V. Pasat, RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940-1953) (Chişinău 2011).

Pirogan 1995: V. Pirogan, Cu gândul la tine Basarabia mea (Chişinău 1995).

Saca 1995: S. Saca, Basarabia în Gulag (Chişinău 1995).

Şişcanu 1994: I. Şişcanu, Desţărănirea bolşevică în Basarabia (Chişinău 1994).

Şişcanu 1998: E. Şişcanu, Basarabia sub regimul bolşevic (1940-1950) (Bucureşti 1998).

Ursachi 2001: M. Ursachi, Organizaţia Naţională din Basarabia „Arcaşii lui Ştefan" (Chişinău 2001).

Vasiliev 2010: B. Vasiliev, Stalin mi-a furat copilăria (Chişinău 2010).

Бугай 1991: Н. Бугай, Выселение произвести по приказу тов. Берия. Revista de istorie a Moldovei 1, 1991.

Пасат 1994: В. Пасат, Трудные страницы истории Молдовы 1940-1950. Сборник документов (Москва 1994).

Memoirs – important resource of reconstructing the ordeal of deportations

Abstract

The special literature from Republic of Moldova has approached constantly in the last two decades the thematic of political repressions from the period of the totalitarian communist regime by valorizing numerous documentary evidences discovered in secret collections of the former regime and in personal archives of survivors of the Soviet Gulag.

An important resource in reconstructing the totalitarian past are memoirs of former deported persons and political prisoners.

Unfortunately, the biggest part of memorial materials signed by survivors of concentrated camps and direct witnessers of events are dispersed through news-papers and journals. Very few of them have been gathered in volumes and collections of memories. Few are also those who did not try to forget the ordeal they went through and had the courage to relive it one more time when putting it on paper. These facts leads to the need of encouraging witnessers to write their memories for researcher to collect them into a unique database, to valorize and offer the society a specialized analysis of these valuable historic evidences.

The author is proposing a series of memorial materials for analysis from the collections of the National Museum of History of Moldova. Here are names of several authors of terrible pages about the ordeal of Stalinist deportations from Bessarabia: Alexandru Pripa, native of v. Pelenia, jud. Bălţi, Dumitru Berezovski, native from Drochia, Vladimir Buşilo from Comrat, Apolinarie Vataman from v. Ghica Vodă, Drochia and Emilia Vataman-Racoveţ from v. Cuconeşti, Brătuşeni, deported in 1941; Nadejda Pascal from Durleşti, Fiodor Cociu, native from Hânceşti and Simion Buiuc from Chiperceni, Orhei, deported in 1949.

The memoirs offer important information about the way in which the deportation operations were conducted, amazing details about the working and living conditions in Siberian colonies, the regime and daily life in Gulag, the behavior of humans in extreme conditions, inter-human relations, the spirit and attitude of former deported towards the soviet regime etc.

On base of these valuable details can be reconstructed the gloomy picture of the Bessarabian who new the deportations drama, the picture of an entire generation who had to confront face to face the soviet machine of repressions.

An epoch can be rediscovered from these details.

Воспоминания – важный источник для восстановления исторической правды о трагедии депортаций

Резюме

На протяжении последних двух десятилетий в специальной литературе Республики Молдова постоянно затрагивалась тема политических репрессий тоталитарного коммунистического режима, предавались гласности многочисленные документальные свидетельства, обнаруженные в секретных фондах бывшего режима, а также в личных архивах людей, выживших в советском ГУЛАГе.

Важным источником для реконструкции тоталитарного прошлого являются воспоминания бывших депортированных и политзаключенных.

К сожалению, большинство мемуарных материалов, вышедших из-под пера выживших в концентрационных лагерях или очевидцев происходивших событий, оказались рассеянными по газетам и журналам. Лишь малая их часть была собрана в отдельных изданиях и сборниках воспоминаний. Мало и тех, кто не попытался забыть мучения, через которые пришлось пройти, и имел мужество снова пережить их, излагая на бумаге. Именно поэтому необходимо поощрять свидетелей тех событий писать воспоминания, чтобы впоследствии исследователи собрали их в единую базу данных, исследовали и представили обществу специализированный анализ этих ценных исторических свидетельств.

Автор предлагает для анализа серию мемуарных материалов из фондов Национального музея истории Молдовы. Среди авторов некоторых страшных страниц о трагедии сталинских депортаций в Бессарабии – Александру Припа, уроженец села Пеления Бельцкого уезда, Думитру Березовский, уроженец Дрокии, Владимир Бушило из Комрата, Аполинарие Ватаман из села Гика Водэ (Дрокия) и Эмилия Ватаман-Раковец из села Куконешть (Брэтушень), депортированные в 1941 году; Надежда Паскал из Дурлешть, Федор Кочу, уроженец Хынчешть, и Симион Буюк из Киперчень (Оргеев), депортированные в 1949 году.

Воспоминания предоставляют важную информацию о том, как проводились операции по депортации, потрясающие подробности об условиях труда и жизни в сибирских колониях, режиме и быте ГУЛАГа, поведении индивидуумов в экстремальных условиях, отношениях между людьми, состоянии духа и отношении бывших депортированных к советскому режиму и т.д.

По этим драгоценным деталям можно воссоздать мрачный портрет бессарабца, познавшего драму депортаций, – портрет целого поколения, столкнувшегося с советской репрессивной машиной.

По этим деталям можно воссоздать эпоху.

01.02.2014

Dr. Elena Postică, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

CONSIDERAŢII PRIVIND EXPOZIŢIA MUZEALĂ „ARME ŞI ECHIPAMENT MILITAR – O EVOLUŢIE ÎN TIMP”

Sergiu Dobrea

Intitulată sugestiv „*Arme şi echipament militar – o evoluţie în timp*”, expoziţia temporară vernisată la 18 mai 2013 (de Ziua Internaţională a Muzeelor) în incinta Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei invită publicul vizitator într-o incursiune interesantă în lumea armelor.

Expoziţia tematică oferă publicului larg toată gama tipologică de armament inclusă în colecţia muzeului. O mare parte din cele 788 de exponate a fost prezentată pentru prima oară vizitatorilor. Starea bună de conservare, varietatea tematică, valoarea intrinsecă şi unicitatea au constituit criteriile de selecţie a obiectelor ce compun expoziţia. Prezentarea pieselor de armament nu este una exhaustivă, au fost retrase doar categoriile şi momentele esenţiale în dezvoltarea industriei militare. Principiile organizatorice ale expunerii au avut în vedere criteriul cronologic, tipologic şi tematico-estetic.

Este evident că istoria armelor este la fel de veche ca istoria umanităţii. În acest sens, observăm că armele au ocupat un loc de cinste în mentalitatea oamenilor din toate timpurile, deoarece forţa a triumfat prea des asupra raţiunii în evoluţia istorică a societăţii, iar obţinerea, apoi menţinerea puterii asupra unui teritoriu sau asupra unui grup uman s-au sprijinit mereu pe capacitatea de luptă. Armele au generat astfel pe de o parte frică şi au conferit siguranţă, pe de altă parte, raportul dintre cele două sentimente reglementând şi generând, de prea multe ori în istoria mai veche şi nouă, raportul social şi politic de putere. Din această dualitate derivă probabil şi departajarea de cele mai multe ori subiectivă între caracterul defensiv sau ofensiv al armelor active (Pinter 2007, 5).

Pe de altă parte, constatăm că armele şi echipamentul militar reflectă poate cel mai bine nivelul dezvoltării tehnologice a epocii în care au fost create. În toate epocile şi perioadele istorice, o mare parte a potenţialului creator şi de inventivitate a fost canalizat spre acest domeniu, ba mai mult, se poate sesiza o accelerare a dezvoltării anumitor ramuri ale ştiinţei şi tehnicii, datorită stimulărilor dictate de cerinţele din sectorul înarmării. Astăzi, cu greu poate fi găsit un domeniu sau sector productiv care să fi înghiţit mai mult potenţial financiar şi uman decât cel al armelor şi acest fapt a fost iniţial determinat de necesitatea apărării şi supravieţuirii, aceleaşi argumente fiind mereu folosite ca justificare. Adevărul este că înarmarea nu poate ieşi din curentul dezvoltării, căci prin aceasta şi-ar nega dreptul la existenţă.

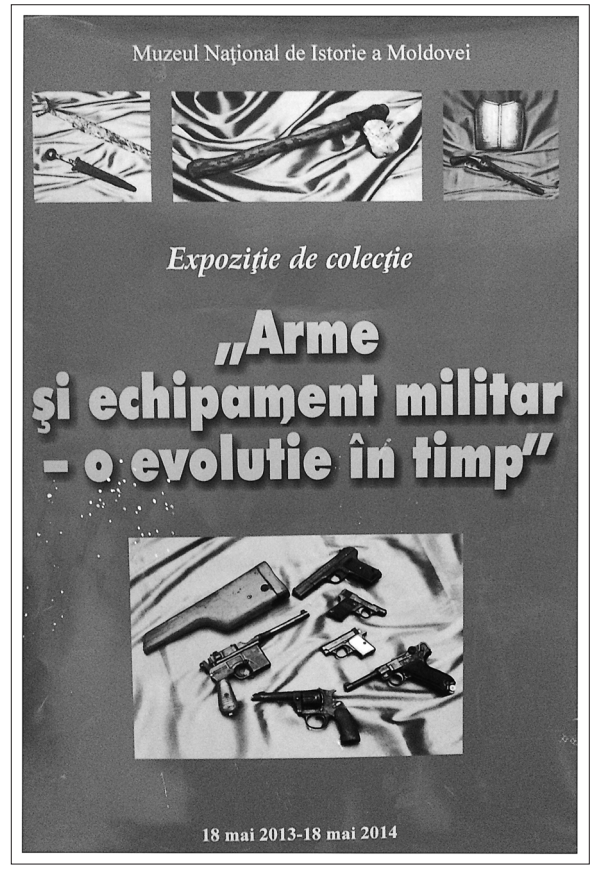

1. Afişul expoziţiei „Arme şi echipament militar – o evoluţie în timp”.

Scopul acestei expoziţii a fost axat pe prezentarea colecţiei de piese de armament din patrimoniul muzeului, ţinându-se cont de valoarea ei tehnică, istorică şi artistică, capabilă să ilustreze evoluţia armelor şi echipamentului militar, atât pe plan european, cât şi mondial.

Este important să precizăm că expoziţia cuprinde câteva categorii de arme: *armament regulamentar*, *armament de vânătoare*, *armament civil*, *muniţie* şi *accesorii militare de protecţie individuală*. Din punct de vedere tipologic, expoziţia conţine *armament de factură occidentală* şi *armament de factură orientală*, cu o subdiviziune bine reprezentată de exemplare din ţări, precum: SUA, Japonia, Spania, Anglia, Belgia, Franţa, Italia, Prusia (Germania), Imperiul Austro-Ungar (Ungaria), Imperiul Rus (URSS), Imperiul Otoman, Cehoslovacia şi România.

Din punct de vedere cronologic, piesele din expoziţie acoperă un interval apreciabil, circa patru milenii, începând cu epoca paleolitică şi încheindu-se cu armamentul produs în sec. XX.

Demersul expoziţional debutează cu o colecţie importantă de arme preistorice (începând cu epoca paleolitică, eneolitică, epoca bronzului şi hallstatt), antice şi romane. Sunt ilustrate diverse tipuri de arme (*vârfuri de suliţe*, *de săgeţi* şi *de lance*, *pumnale*, *topoare* etc.), precum şi arme de apărare individuală – *coifuri* şi *cnemide*.

Istoria apariţiei diferitelor categorii de arme preistorice este percepută de multe persoane ca o reflectare a istoriei uneltelor de muncă. Cercetarea istorică nu va putea preciza probabil, niciodată, dacă primele obiecte folosite de omul primitiv, indiferent dacă acestea au fost simple pietre neprelucrate sau bucăţi de crengi de copac, pot fi numite unelte sau arme, pentru că nu putem şti la ce au fost folosite. Aceeaşi piatră simplă poate fi unealtă dacă se sparge cu ea coaja unui fructe tare; sau armă dacă se loveşte cu ea o altă fiinţă vie în scopul răpunerii sau imobilizării acesteia. Deci dacă nu putem stabili o primordialitate, ajungem inevitabil la concluzia dualităţii iniţiale *unelte - arme*. Având însă în vedere cunoscuta orientare iniţială a omului primitiv spre cules şi vânătoare şi doar mult mai târziu spre cultivat şi prelucrat, pe lângă permanenta luptă pentru supravieţuire în faţa unor animale mult mai puternice, am putea afirma, fără prea multe riscuri, că armele l-au însoţit pe om mai mult decât orice alte obiecte, din momentul apariţiei sale şi probabil îl vor mai însoţi încă mult timp (Pinter 2007, 5).

Prin urmare, constatăm că confecţionarea uneltelor şi armamentului litic, cornular, osteologic, metalic, de lut şi de lemn cunoaşte noi etape de dezvoltare, chiar dacă pare, uneori, să fi fost depăşit cantitativ de producţia ceramică. Acest meşteşug a contribuit la realizarea majorităţii uneltelor şi armelor din epocă, inventându-se noi tehnici şi tehnologii de prelucrare a materiei prime, cele mai importante fiind şlefuirea sau polisarea şi perforarea.

În ceea ce priveşte materiile prime din care s-a fabricat armamentul preistoric prezentat în expoziţie, observăm că s-au folosit rocile sedimentare şi cele metamorfice[1], bineînţeles mai intens cele care se găseau în mediul în care a trăit fiecare comunitate. Cioplirea uneltelor şi armelor nu cunoaşte, în eneolitic, unele modificări esenţiale faţă de perioada anterioară. S-a practicat, deopotrivă, cioplirea lamelară şi aşchială, directă, indirectă sau prin presiune, cu ajutorul percutoarelor, pe nicovale de piatră, din nuclee cvasi-piramidale şi cvasi-conice, cvasi-cilindrice şi amorfe, cu unul, două sau mai multe planuri de lovire, în funcţie de tradiţiile moştenite, forţa de creaţie a fiecărei comunităţi şi influenţele primite din partea altor triburi şi civilizaţii, obţinându-se produsele de debitaj: *lamele* şi *aşchiile* care au fost, cel mai adesea, prelucrate secundar, prin retuşare şi, uneori, polisare, obţinându-se unelte (*cuţite*, *gratoare* şi *racloare*, *străpungătoare*, *lame de seceră*) şi arme (*lame de pumnal*, *vârfuri de săgeată* şi *suliţă*, întregi sau compuse), deosebit de eficace, unele retuşate atent, piesele crescând dimensional şi diversificându-se funcţional (Chirica, Boghian 2003, 10).

Itinerarul expoziţiei continuă cu piese de armament medieval ce variază de la celebrele *spade medievale*, *pumnale*, *halebarde* sau *lănci*, până la *buzdugane*, *biciuri* şi *ciocane de luptă*, *arbalete* şi *arcuri*. Alte categorii de arme prezentate sunt cele de apărare individuală – *coifuri*, *scuturi*, *pieptare* şi *spătare*. Armele albe, folosite încă din preistorie şi care îşi ating maxima utilizare în Evul Mediu, se regăsesc în multitudinea pieselor

[1] *Metamorfic (metamorfism)* – transformarea în stare solidă a rocilor sub influenţa căldurii, a presiunii din zonele de dislocaţie, a soluţiilor metamorfozante sau a acţiunii combinate a presiunii şi temperaturii din zonele de orogeneză.

expoziţiei ce reuneşte obiecte de mici şi mari dimensiuni.

În expoziţie sunt etalate armele individuale principale, defensive sau ofensive, ale cavalerului medieval: *spada*, *lancea* şi *scutul*. Alături de acestea cavalerul putea folosi *securea de luptă*, *buzduganul* – şi acesta în două forme: cu ghiuleaua legată de un lanţ pentru a da forţă loviturii sau nu. În cazul buzduganului cu lanţ se cerea o bună dexteritate în mânuirea lui de către cavaler. Existau buzdugane duble, cu două ghiulele, legate cu două lanţuri separate (Ткачук 2005, 36-37). Armura cavalerului medieval, dificil de străpuns în acea perioadă, a dus la apariţia *ciocanului de luptă*, armă destinată penetrării armurilor celor mai puternice. Buzduganul clasic, fără lanţ poate avea diferite forme şi mărimi, în funcţie de cerinţele luptei. În general, era folosit pentru deteriorarea armurilor şi a scuturilor. Era necesară o bună pregătire fizică a celui care-l folosea. Toate aceste piese, precum şi alte accesorii auxiliare întregesc circuitul expoziţional.

Arcul şi *săgeata* erau unele din armele cele mai obişnuite ale ostaşilor moldoveni, dar se foloseau şi arbaletele sau „*arcuri cu vârtej*”. Arcaşii foloseau săgeţi cu vârfuri de fier penduculare cu lamă în formă de romb, mai mici sau în formă de frunză, mai mari, sau săgeţi cu vârfuri tubulare cu aripioarele laterale prelungite pe linia tubului de înmănuşare. Arcurile şi săgeţile erau aduse spre vânzare în ţară de negustorii şi meşteşugarii saşi din Transilvania împreună cu „*tolbe*, *paloşe*, *săbii ungureşti*” şi alte mărfuri. Despre arcaşii moldoveni se spune că erau superiori în tactică şi mobilitate celor occidentali.

Arcul, zice Dimitrie Cantemir, îl întind ei foarte bine şi se pricep a purta şi suliţa; dar cu sabia totdeauna fac mai multă izbândă. De aceea, sabia era la mare căutare, tipul de paloş moldovenesc aducea la formă mai degrabă cu iataganul (Carp et al. 2013, 50).

Un centru de maxim interes reprezintă *spada medievală* (copie) a lui Ştefan cel Mare[2]. Aceasta are următorii parametri: lama dreaptă cu două tăişuri cu lungimea de 125 cm; pe ambele feţe ale spadei, în lungul lamei, sunt făcute câte 3 şanţuri înguste, cel din mijloc – mai lung, este însoţit de alte două mai scurte, de o parte şi de alta. Spada descrisă are vârf în formă de triunghi. Mânerul armei în formă de fus, numit de specialiştii din domeniu „*de două mâini*”, adică de apucat cu ambele mâini, este înfăşurat cu fir (sârmă) argintiu. Spada are gardă[3] cu braţe drepte în formă de cruce, terminate cu butoni conici.

Spadele sunt considerate principalele arme ale ostaşilor medievali. Forma spadelor nu diferă prea mult în Evul Mediu: lama lungă de circa un metru lungime, cu două tăişuri şi cu nervură mediană, destul de groasă pentru a rezista loviturilor, o gardă solidă şi mânerul înfăşând ferm lama; în general forma unei cruci latine. Variaţiile ţin de forma gardei şi a mânerului. Cavalerii le mânuiau cu ambele mâini, ele fiind prea grele şi prea mari pentru o singură mână.

O armă medievală foarte importantă prezentă în expoziţie este *lancea*, folosită de militari numai în cazul luptelor călare. Scutierul purta de regulă, în campanii sau turniruri mai multe lănci, pentru a le înlocui pe cele care inevitabil se vor fi rupt. Lancea era prevăzută la mâner cu o gardă rotundă destul de mare ca să apere nu numai pumnul, dar şi o parte din corp.

Armele albe orientale din perioada modernă şi contemporană reprezintă un alt segment important în cadrul expoziţiei, etalarea lor urmărind în principal realizarea unei legături, prin intermediul materialelor auxiliare, cu spaţiul european. Expoziţia conţine piese valoroase, atât sub aspectul rarităţii, cât şi al calităţii artistice: *spade japoneze de două mâini*, *arme de paradă*, *tesace*, *stilete*, *săbii* şi *pumnale caucaziene*, dar şi *iatagane orientale* superb decorate.

Menţionăm în acest context, că *pumnalele caucaziene* prezentate în expoziţie se deosebesc de cele europene prin: lama ascuţită din ambele părţi se îngustează mult spre vârf, mânerul este plat şi îngust la mijloc. Aceste tipuri de pumnale au rămas necunoscute în afara hotarelor Caucazului, cu excepţia Rusiei şi Turciei. Pe lângă funcţia de armă ca atare, la multe popoare caucaziene pumnalul era considerat şi un element obligatoriu al portului popular. El era purtat în faţă, la cingătoare, prins cu o cheutoare din piele la inelul de pe teacă.

Analizând armele albe caucaziene din expoziţie, constatăm că confecţionarea lor avea un caracter

[2] MNIM, FB-24871.

[3] *Gardă* – apărătoare metalică montată între mânerul şi lama unei săbii, care protejează pumnul contra loviturilor.

de artizanat, de aceea ele aveau şi o trăsătură strict individuală, atât ca formă, cât şi ca ornament. Se deosebesc armele caucaziene de altele şi prin metodele şi mijloacele de ornamentare, cel mai des era utilizat pentru înfrumuseţare argintul lucrat prin înnegrire şi gravarea, ştanţarea, încrustaţia cu aur. Cornul şi osul, de asemenea erau folosite pe larg la confecţionarea săbiilor şi pumnalelor caucaziene.

Un interes deosebit pentru vizitatori reprezintă *sabia caucaziană a marelui cneaz Alexei*, fiul lui Nicolai al II, ultimul împărat al Imperiului Rus[4]. Lungimea lamei săbiei este de 82 cm, iar a mânerului de 15 cm. Lama puţin curbată reprezintă un şanţ lat şi două jgheaburi spre muchia netăioasă, care se îngustează spre vârful tăios din ambele părţi. Pe partea dreaptă a lamei este inscripţionat cu litere din aur fraza: „*Его императорскому высочеству цесаревичу и великому князю Алексею Николаевичу 1907*". Pe partea stângă, observăm acelaşi ornament vegetal, iar mai jos, cu aur litera „A", iar sub coroană este inscripţia: „*Тверцы своему августейшему шефу*". Mânerul acoperit cu argint are capul rotunjit, înfrumuseţat la mijloc cu „*ornamentul tutta*"[5], iar capul mânerului cu „*ornamentul marharai*"[6].

Această inscripţie confirmă faptul că sabia i-a fost dăruită principelui Alexei de Unitatea 43 de dragoni din oraşul Tver, unitate care s-a evidenţiat la asediul cetăţii Chek Tepet.

Teaca săbiei este confecţionată din lemn, acoperită cu piele neagră; gura tecii, vârful (marginile căruia formează o creastă) şi două brăţare din argint sunt înfrumuseţate cu ornamentul „*tuta*", executat prin gravare adâncă (Borodac, Stamatov 2006, 469).

De o atenţie sporită, din partea vizitatorilor, beneficiază şi colecţia armamentului de foc, utilizat de marile forţe militare ale lumii în decursul sec. XVIII-XX, inclusiv de statele combatante în timpul celor două războaie mondiale.

Astfel, sunt aduse în faţa publicului următoarele categorii de arme de foc – *puşti* şi *pistoale cu cremene*, *puşti* şi *pistoale cu capsă*, *puşti* şi *pistoale cu cartuş metalic*, *arme de vânătoare*, *pistoale-mitralieră* şi *mitraliere cu repetiţie*, *semiautomate* şi *automate*, renumite pentru soluţiile tehnice avansate pe care le-au adus în industria mondială de armament.

Un grup aparte de exponate îl constituie *baionetele*. Acestea permiteau luptătorului purtător al unei arme de foc să se apere mai uşor în lupta corp la corp. Iniţial, a fost montată chiar în gura ţevii, spre a doua jumătate a sec. XVIII baioneta se va fixa la ţeavă printr-un manşon special.

Puştile şi pistoalele cu cremene din sec. XVII-XIX sunt prezentate într-o gamă variată atât a tipologiei mecanismelor (*cremene, capsă* sau *cartuş metalic*), cât şi a provenienţei lor (*americane* sau *europene*), fiind confecţionate de meşteri şi ateliere remarcabile. În total, în cadrul expoziţiei „*Arme şi echipament militar – o evoluţie în timp*" sunt prezentate 51 de pistoale de cele mai variate modele şi 110 puşti, mitraliere şi muniţii de război.

Din categoria revolverelor şi pistoalelor evidenţiem doar cele mai importante exemplare: *pistol cu cremene*, Imperiul Rus, 1804; *pistol cu capsă*, Imperiul Rus, 1834; *revolver Nagant*, URSS, 1939; *pistol Mauser K-96*, Germania, 1920; *revolver Piper*, Belgia, 1889; *pistol Korovin*, URSS, 1926; *pistol Browning*, Belgia, 1900; *pistol automat Duo*, Cehoslovacia, 1926-1949; *pistol Stock*, Germania, 1921-1932; *revolver Smith-Wesson*, SUA, 1880; *pistol Walther*, model *PP*, Germania, 1937-1938; *pistol Makarov*, URSS, 1968 etc.

În compartimentul puştilor şi mitralierelor se regăsesc următoarele piese: *puşcă cu cremene*, Imperiul Rus, 1812; *puşcă cu capsă Warranted*, SUA, sec XIX; *puşcă cu capsă Souhl*, Prusia, 1852; *puşcă Schmeisser*, Prusia, 1863; *puşcă Dreyse*, Prusia, mijlocul sec. XIX; *puşcă Berdan*, Imperiul Rus, sfârşitul sec. XIX; *puşcă Mauser*, Prusia, 1895; *puşcă Winchester*, SUA, 1895; *puşcă Mosin*, URSS, 1933; *puşcă Remington*, SUA, 1918; *puşcă Mannlicher*, Imperiul Austro-Ungar, 1895; *puşcă Berthier*, Franţa, 1892; *puşcă Simonov*, URSS, 1949; *pistol mitralieră MP-40*, Germania, 1939; *pistol mitralieră Thompson A/M1*, SUA, 1928; *pistol mitralieră AK-47*, URSS, 1955; *pistol mitralieră AKM*, URSS, 1950; *pistol*

[4] MNIM, FB-18495.

[5] *Ornamentul tutta* – reprezintă o tulpină dreaptă, de jos în sus, de la care se răsfirau ramuri simetrice cu flori şi frunze. Executată într-o tehnică specială, el era aplicat pe arme scumpe, destinate unor înalţi demnitari.

[6] *Ornamentul marharai* – reprezintă asimetria liniilor îndoite, formând spirale care se dispersează – fiind împodobite cu flori, frunze şi petale ondulate. Deoarece ornamentul marharai era mai uşor de executat, el era şi mai ieftin plătit. Cu toate acestea, armele vechi ornamentate în asemenea stil sunt la fel de interesante şi frumoase ca cele ornamentate în stilul tutta.

2. Piese de uniformă şi echipament de cuirasier. Imperiul Rus, sec. XIX.

3. Mitraliere şi aruncătoare de grenade. Europa, America de Nord, sec. XX.

mitralieră MP-44, Germania, 1943-1960; *puşcă semiautomată cu lunetă Dragunov*, URSS 1960; *mitralieră Maxim*, SUA, 1910; *mitralieră Lewis*, Anglia, 1914; *mitralieră de mână Degtiariov*, URSS, 1944; *mitralieră de calibru mare Vladimirov*, URSS, 1944 etc.

În acest sens, observăm că dezvoltarea fără precedent a industriei în sec. XIX-XX a făcut ca războiul să pară din ce în ce mai mult o problemă financiară, în care producţia de armament să aibă ultimul cuvânt. S-a ajuns, în acest fel, la standardizarea principalelor arme individuale sau de asalt. Diversitatea în cazul armelor de foc moderne este de altă natură decât în ceea ce priveşte armele medievale. Ea constă în destinaţia armelor şi nu în ceea ce priveşte varietatea formelor. Specializarea armamentului şi standardizarea s-a impus de la sine în cazul în care factorul cifrelor este vital în anumite cazuri.

Primul şi al Doilea Război Mondial au demonstrat foarte clar legătura dintre industrie, dintre calitatea şi cantitatea produselor şi rezultatele din teren, iar o producţie sănătoasă nu putea funcţiona fără resurse. În general, putem vorbi de arme individuale, destinate eliminării forţei vii a inamicului, tehnicii sale de luptă, înlăturării obstacolelor sau a spargerii elementelor fortificate sau a eliminării forţei vii din interiorul unei fortificaţii. Tot aici putem vorbi de piese de artilerie cu diferite destinaţii – *obuziere*, *mortiere, tunuri*, *aruncătoare de grenade*, *mine* sau *proiectile*.

Alături de arme, expoziţia mai cuprinde: *două mulaje de cavaleri medievali în armură*, *piese de echipament militar* (*banduliere*, *cartuşiere* şi *tocuri de pistoale* din sec. XVIII-XX), *uniforme militare* din sec XIX-XX, *echipament* şi *uniforme militare reconstituite sau reale de grenadier* şi *de cuirasier rus* (mijlocul sec. XIX), *de ofiţer de roşiori român* (1934), *de ofiţer din Armata Naţională a Republicii Moldova* (1994). *Gravurile*, *picturile* şi *fotografiile* complinesc expunerea cu tipuri de militari din diferite perioade şi cu scene din bătălii.

În concluzie, ne exprimăm încrederea că expoziţia s-a bucurat şi se va bucura în continuare de atenţia şi aprecierea publicului vizitator, care la sigur a rămas încântat de colecţia de arme din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. Această expoziţie de colecţie poate fi considerată ca o primă încercare de cercetare a armamentului şi echipamentului militar – nu numai ca piese cu valoare tehnică, dar şi cu valoare istorică şi artistică.

Bibliografie

Borodac, Stamatov 2006: E. Borodac, T. Stamatov, Mostre de arme albe caucaziene în colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. Tyragetia XV, 2006, 465-470.

Carp et al. 2013: S. Carp, G. Chiriţa, T. Carp, E. Gîrbu, Tradiţii militare (Trecut, prezent şi viitor) (Chişinău 2013).

Chirica, Boghian 2003: V. Chirica, D. Boghian, Arheologia preistorică a lumii. Neolitic şi Eneolitic (Iaşi 2003).

Pinter 2007: Z.-K. Pinter, Spada şi sabia medievală în Transilvania şi Banat (sec. IX-XIV), ediţia a doua revăzută şi adăugită (Sibiu 2007).

Ткачук 2005: Т.М. Ткачук, Старинное оружие и доспехи: новый век (Донецк 2005).

Some considerations on the museum exhibition "Arms and Military Equipment: the Evolution in Time"

Abstract

On May 18, 2013 at the National Museum of History of Moldova there was opened the exhibition "Arms and Military Equipment: the Evolution in Time" based on pieces from the museum's collections. The exhibition offers the public a complete typological range of weapons from ancient times to the present (its chronology covers about 4 millennia). Most of the 788 museum pieces are presented for the first time. The exhibition is complemented with two models of medieval knights in armor, specimens of military equipment of the 18th - 19th centuries, pieces of military uniforms of the 19th - 20th centuries, paintings, etchings, and photographs depicting soldiers and battle scenes.

List of illustrations:

1. Exhibition poster "Weapons and Military Equipment – an Evolution throughout Centuries"
2. Pieces of cuirassier uniforms and equipment. Russian Empire. 19th century.
3. Machine guns and grenade launchers. Europe, North America. 20th century.

О музейной выставке «Оружие и военное снаряжение: эволюция во времени»

Резюме

18 мая 2013 года в Национальном музее истории Молдовы открылась выставка «Оружие и военное снаряжение: эволюция во времени», основанная на предметах из коллекций музея. Выставка предлагает вниманию посетителей все типы вооружения с древнейших времен до наших дней (ее хронология охватывает около 4 тысячелетий). Большая часть из 788 экспонатов были представлены впервые. Выставку дополняют два муляжа средневековых рыцарей в доспехах, предметы военного снаряжения XVIII-XIX веков, предметы военного обмундирования XIX-XX веков, картины, гравюры и фотографии с изображением солдат и батальных сцен.

Список иллюстраций:

1. Афиша выставки «Оружие и военное снаряжение: эволюция во времени».
2. Предметы кирасирской униформы и экипировки. Российская империя. XIX в.
3. Пулеметы и гранатометы. Европа, Северная Америка. XX в.

01.02.2014

Sergiu Dobrea, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

AFIȘUL MUZICAL DIN PATRIMONIUL MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI

Vera Stăvilă

Afişul muzical dintotdeauna a avut rolul de popularizare şi promovare a muzicii şi de a atrage publicul în sălile de concert la diferite evenimente culturale. Pe de altă parte, afişul muzical este un document istoric concret, de cele mai multe ori mai obiectiv decât memoriile contemporanilor, document care păstrează pentru cercetători diversă informaţie, pe alocuri chiar detaliată, despre repertoriul unui sau altui interpret, colectiv artistic, formaţie muzicală. Afişul ne permite să urmărim biografia de creaţie a interpreţilor, existenţa în timp a unei piese.

Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei deţine o colecţie bogată şi interesantă de afişe muzicale în număr de circa 1000 de unităţi. Afişele respective anunţă evenimente culturale care au avut loc în sălile de concert din spaţiul dintre Prut şi Nistru (concerte de muzică clasică, muzică simfonică, muzică uşoară, spectacole de muzică populară, serate de creaţie a interpreţilor, festivaluri naţionale şi internaţionale). Pe lângă acestea se regăsesc şi afişele create pentru concertele prezentate în turnee prin diferite ţării (afişe de turneu), dar şi afişe cu referinţă la turneele colectivelor şi interpreţilor străini în sălile de concert din Moldova pruto-nistreană. Afişele prezintă un interes documentar şi artistic deosebit deoarece pot fi examinate ca o mărturie a trecerii timpului, înlesnind astfel studierea vieţii muzicale în Basarabia.

Aceste afişe constituie o scurtă cronică a evenimentelor muzicale şi ilustrează, pe parcursul a mai bine de un secol, evoluţia afişului muzical din Moldova de la est de Prut cuprinzând perioada anilor 1900-2010. Atât cronologic, cât şi după modul de executare, evoluţia formei şi conţinutului, acestea pot fi împărţite în patru categorii distincte: 1) afişe muzicale din timpul Rusiei ţariste, 2) afişe muzicale din anii administraţiei româneşti, 3) afişe muzicale din perioada sovietică, 4) afişe muzicale din perioada independenţei Republicii Moldova.

La răscrucea secolelor XIX-XX, Chişinăul, inclusiv datorită aşezării sale geografice favorabile, era considerat unul dintre cele mai muzicale centre din gubernie. În ultimul an al secolului XIX a fost înfiinţată Şcoala muzicală particulară a lui Vasile Gutor, care a deţinut un rol important în dezvoltarea muzicală a Chişinăului. În această perioadă se deschid clasele de canto ale surorilor C.M. Hrjanovski, iar în anul 1906, în şcoala lui V. Gutor a avut loc primul concert de muzică românească, precedat de o prelegere despre cântecul românesc. Concertele susţinute la Chişinău se bucurau de un mare succes din partea publicului. Mulţi cântăreţi şi interpreţi vestiţi ai timpului sunt invitaţi la Chişinău din România, Rusia, sau din alte ţări europene pentru a susţine diverse concerte.

Cel mai vechi afiş muzical din patrimoniul MNIM datează cu sfârşitul secolului XIX. Acesta anunţă concertul baritonului Vasile Anenkov, susţinut în sala Adunării Nobilimii în ziua de 6 februarie anul 1900[1]. Afişul este destinat pentru avizierele de interior, de regulă se înmâna invitaţilor, fie din timp, fie la începutul concertului. Este de format mic (14×35 cm), include programul concertului, şi este imprimat în limba rusă la tipografia lui A. Goldenştein din Chişinău. De menţionat că afişele de la sfârşitul secolului XIX erau imprimate într-un număr mic de exemplare. Deoarece erau imprimate pe hârtie simplă, preponderent de ziar, de dimensiuni mici, era greu de păstrat, din care motiv au ajuns până astăzi într-un număr foarte mic de exemplare. Afişul provine din colecţia Irinei Cantacuzin.

Perioada anilor 1918-1940, răstimp în care aici a fost exercitată administrarea românească, s-a remarcat prin mai multe procese pozitive în culturalizarea muzicală a ţinutului. În pofida numeroaselor greutăţi, mulţi promotori ai culturii basarabene au depus eforturi considerabile pentru

[1] MNIM, FB-23643.

Г. КИШИНЕВЪ.

Съ дозволенія Начальства.

Въ Воскресенье 6-го Февраля 1900 года

Въ залѣ Благороднаго Собранія

состоится

КОНЦЕРТЪ

В. В. АННЕНКОВА,

при благосклонномъ участіи

Н. Н. БУСЛОВА, В. П. ГУТОРА, Э. Э. КЛОЗЕ

и приглашеннаго извѣстнаго скрипача

свободнаго художника

З. С. КОГАНА.

ПРОГРАММА:

ОТДѢЛЕНІЕ 1-Е.

1. Соната ор. 5 № 2 (для фортепіано и віолончели) ..... *Бетховена.*
исп. Н. Н. Бусловъ и В. П. Гуторъ.
2. Арія Андрея изъ оперы „Опричникъ" .. *Чайковскаго*
исп. В. В. Анненковъ.
3. Faschingschwank ..... *Шумана.*
исп. Н. Н. Бусловъ.
4. Аріозо Донъ-Жуана изъ оп. «Каменный гость» ..... *Даргомыжскаго.*
исп. В. В. Анненковъ.
5. Серенада для скрипки..... *Чайковскаго.*
исп. З. С. Коганъ.
6. Строфы Нерона изъ оп. «Неронъ» .... *Рубинштейна.*
исп. В. В. Анненковъ.

ОТДѢЛЕНІЕ 2-Е.

1. Романсы: а) Изъ слезъ моихъ
б) Да, я люблю теби .... *В. В. Анненкова.*
в) Золовы арфы
исп. Авторъ.
2. Романсъ для віолончели..... *Давыдова.*
исп. В. П. Гуторъ.
3. Романсы: а) Титулярный совѣтникъ .. *Даргомыжскаго.*
б) Спѣсь ..... *Бородина.*
в) Клубится волной..... *Рубинштейна.*
исп. В. В. Анненковъ.
4. Чардашъ ..... *Губая.*
исп. З. С. Коганъ.
5. Концертъ для 2-хъ фортепіано es-dur.. *Листа.*
исп. Н. Н. Бусловъ и Э. Э. Клозе.
6. Романсы: а) Помнишь лѣтнюю ночь .. *З. С. Когана.*
б) И такъ прощай ..... *Н. Н. Буслова.*
исп. В. В. Анненковъ

Аккомпанировать будетъ Н. Н. БУСЛОВЪ.

Начало ровно въ 8 час. веч.

Печ. разр. Полиц. Ханженковъ.—Тип. А. Гольденштейна въ Кишиневѣ.

1. Afiş. Concert susţinut de baritonul V. Anenkov în sala Adunării Nobilimii din Chişinău, 1900.

dezvoltarea vieţii spirituale. Cercetând colecţia, constatăm că afişul muzical din perioada interbelică este prezent intr-un număr modest de exemplare. Aceste afişe sunt foarte valoroase prin informaţia ce o deţin şi au o importanţă documentară deosebită. Prin intermediul acestora putem identifica nu numai personalităţi, evenimente muzicale dar şi descoperi edificii (care astăzi nu mai sunt) unde au fost prezentate spectacole muzicale. Observăm două tipuri de afişe: afişe care includ doar un text (anunţ) încadrat într-un chenar şi afişe în care designul este concentrat pe o singură imagine, plasată pe un fundal monocrom. Ambele tipuri de afişe sunt de format mic (o foaie A4) şi imprimate alb-negru la tipografie. Aceste afişe reflectă activitatea muzicală a Conservatorului *Unirea* (1919-1940), a Conservatorului Naţional (1918-1940), a Conservatorului Municipal din Chişinău (1936-1940), a trupelor şi interpreţilor invitaţi din alte ţări.

La înviorarea vieţii muzicale a Chişinăului în această perioadă au contribuit şi numeroasele turnee ale interpreţilor şi trupelor de operă italiene. Se bucurau de succes spectacolele trupei ucrainene de operă şi dramă, spectacole care erau foarte frecvente la Chişinău. De asemenea, aici veneau un şir de cântăreţi din Rusia. Chişinăul găzduieşte mai multe personalităţi ale muzicii ruse – S. Rahmaninov, F. Şaleapin, A. Nejdanova ş.a.

Cele mai reprezentative afişe sunt datate cu zilele de 14 mai 1931, 14 mai 1933 şi 23 iunie 1934. Astfel, la 14 mai 1931 Alexandru Vertinski, cântăreţ,

2. Afiş. Concert susţinut de cântăreţul A. Vertinski, în Sala Eparhială din Chişinău, 1931.

poet, compozitor, artist de cabaret şi actor se află la Chişinău în turneu pentru a susţine mai multe concerte. Unul din acestea a avut loc în Sala Eparhială la 14 mai. Concertele au fost anunţate printr-un afiş. Pe avers este imprimată imaginea cântăreţului în costum de scenă. Pe verso, într-un chenar, programul concertului în limba rusă separat de cel în limba română. Afişul are dimensiunile de 20,5×29,5 cm, alb-negru, imprimat la tipografie. De menţionat că afişul în această perioadă în mare parte era unul de import, venit odată cu trupele sau cântăreţii care susţineau concerte la Chişinău, cu unele excepţii când afişul era comandat din timp la tipografia din Chişinău[2].

La 14 mai 1933, în sala Conservatorului Unirea are loc un concert consacrat comemorării lui P. Ceaikovski, susţinut de Gh. Ghenari bariton, artist al Operei Imperiale din Sankt Petersburg, cu concursul A. Dicescu. Afişul editat cu această ocazie reprezintă un text încadrat într-un chenar cu simbolul muzicii în partea de sus. Fără imagine dar bogat în informaţie, imprimat, alb-negru[3].

Un alt afiş anunţă că la 23 iunie 1934, în sala Conservatorului Unirea, a avut loc un concert susţinut de elevele clasei de canto, discipolele Mariei Zlatov, cântăreaţă de operă şi profesoară. Afişul acestui concert este de format mic (15×38,5 cm), dar foarte bogat în informaţie, cu un text imprimat în limba română, cu ştampila Conservatorului Unirea[4].

Prezintă interes şi afişul tipărit cu ocazia concertului de caritate susţinut în sala Ateneului Român de soprana Anastasia Dicescu. Ţinem să menţionăm că la organizarea acestui eveniment, în scopul susţinerii lucrărilor de construire a bisericii din Mărăşeşti, şi-au dat concursul Jean Atanasiu şi Maria Giurgea. Afişul nu este datat. Se indică doar agenţia unde pot fi procurate biletele. Afiş imprimat în limba română la Tipografia Carmen Silva din Bucureşti[5].

Colecţia include şi afişe muzicale sovietice din RASSM. Acestea reflectă, îndeosebi, activitatea Orchestrei Simfonice condusă de B. Miliutin, care activa la Tiraspol în acea perioadă şi turneele întreprinse în diferite oraşe ale URSS. Afişele sunt

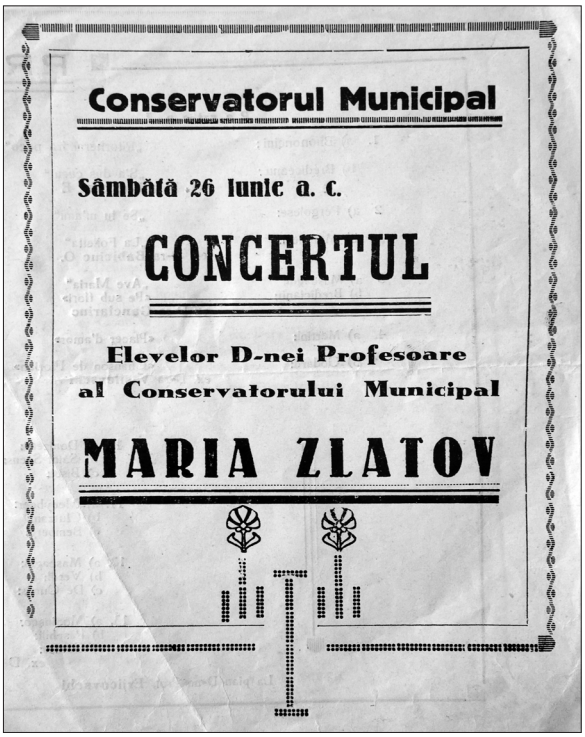

3. Afiş. Concert susţinut de elevele profesoarei M. Zlatov a Conservatorului Municipal din Chişinău, anii '30 ai sec. XX.

4. Afiş. Concert de caritate susţinut de soprana A. Dicescu în sala Ateneului Român, Bucureşti, anii '30 ai sec. XX.

[2] MNIM, FB-22540-2.
[3] MNIM, FB-19581.
[4] MNIM, FB-22540-4.
[5] MNIM, FB-22962.

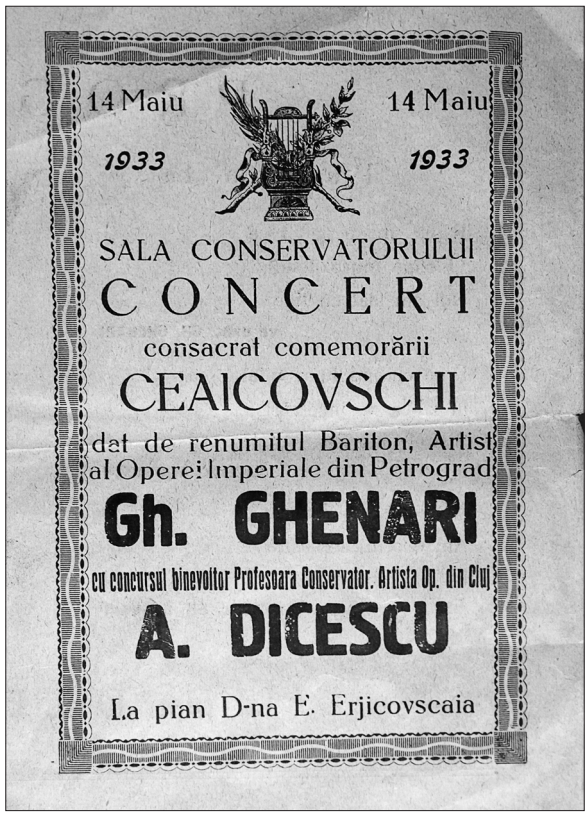

5. Afiş. Concert consacrat comemorării lui P. Ceaikovski, în sala Conservatorului „Unirea", Chişinău, 1933.

6. Afiş. „Orchestra Simfonică" condusă de V. Miliutin, Tiraspol, 1936.

de format mare (60×57 cm). Informaţia cuprinsă în aceste afişe se referă la programul concertului, locul, data prezentării, tipografia unde au fost imprimate. Aceste afişe nu sunt semnate de pictori, ele sunt făcute la comandă. Din informaţia desprinsă dintr-un afiş din anul 1936 aflăm că Orchestra Simfonică condusă de B. Miliutin susţine un concert la Tiraspol. Este un afiş în două culori, de dimensiuni mari, care include şi imagini fotografice ale unor instrumentişti din orchestră, imprimat în limba rusă la tipografia din Tiraspol[6].

Afişul muzical din RSSM a evoluat în contextul celui sovietic din URSS. Perioada anilor '40-'50 ai sec. XX a fost marcată de constituirea unui sistem nou, de tip sovietic, în toate domeniile vieţii artistice. Afişul se manifestă, mai mult ca un instrument de propagandă, decât de popularizare a muzicii, dimensiunii culturale se adaugă cea politică. Întrucât comerţul privat în această perioadă lipseşte, comenzile pentru afişe veneau de la stat, artiştii graficieni nu erau solicitaţi să creeze afişe (cu toate că în primii ani postbelici activau pictori din prima generaţie, absolvenţi ai Şcolii de Arte Frumoase din Chişinău, V. Poleakov, V. Socolov, A. Alentiev ş.a.).

Distingem două tipuri de afişe: imprimate şi scrise cu mâna sau cu trafaretul. Cele imprimate erau făcute la Tipografia centrală din Chişinău, sau la Fabrica de imprimare din Tiraspol. Afişele sunt cu mult text şi fără imagine, deţin diversă informaţie gen: programul, începutul spectacolului, locul şi ora prezentării, costul unui bilet ş.a. Afişele sunt de diferite dimensiuni, destinate pentru avizierele de exterior. De regulă, acestea erau agăţate în apropierea edificiilor, acolo unde urma să aibă loc spectacolul. Aceste afişe prezintă un deosebit interes documentar, dar nu şi artistic. Afişele erau făcute la comanda guvernului (Upravlenie po Delam Iskusstv pri CNK MSSR). Afişele scrise de mână sau cu trafaretul, de regulă erau cele care anunţau diverse concerte în aer liber, care aveau loc în Grădina Publică din Chişinău. Cele scrise cu trafaretul aveau un inconvenient, deoarece se afişau în loc deschis, din cauza ploii se uzau foarte repede şi nu puteau fi păstrate.

Un afiş datat cu anul 1941 anunţă concertul sopranei Lidia Babici, în sala teatrului Colizeu[7]. Este un afiş cu multă informaţie, fără imagine, dar de o calitate proastă, imprimat pe hârtie de ziar în

[6] MNIM, FB-23948-9.
[7] MNIM, FB-23948-19.

Управление по делам искусств при СНК МССР
МОЛДАВСКАЯ ГОСУДАРСТВЕННАЯ ФИЛАРМОНИЯ
ЧЕТВЕРГ 17 АПРЕЛЯ
ТЕАТР Б. КОЛИЗЕЙ
ЧЕТВЕРГ 17 АПРЕЛЯ
КОНЦЕРТ
СИМФОНИЧЕСКОГО ОРКЕСТРА МОЛДАВСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ФИЛАРМОНИИ
ДИРИЖЕР - Б. С.
МИЛЮТИН
СОЛИСТКА - Л. О.
БАБИЧ (сопрано)
В ПРОГРАММЕ:
БЕТХОВЕН - 6-я симфония (пасторальная)
ГУНО - Арии Маргариты из оп. „Фауст"
ВЕРДИ - Арии Виолетты из оп. „Травиата"
ЛИСТ - „Тассо" симфоническая поэма
Начало в 9 час. веч.
Билеты продаются в театральн. кассе (Пушкина, 48) и в Филармонии
ДИРЕКЦИЯ.

7. Афиş. Orchestra Simfonică a Filarmonicii de Stat cu solista L. Babici, Chişinău, 1941.

УПРАВЛЕНИЕ ПО ДЕЛАМ ИСКУССТВ ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ МОЛДАВСКОЙ ССР
МОЛДАВСКАЯ ГОСУДАРСТВЕННАЯ ФИЛАРМОНИЯ
КОНЦЕРТЫ
ПОСВЯЩЕННЫЕ 25-ЛЕТИЮ МОЛДАВСКОЙ ССР
СИМФОНИЧЕСКИЙ ОРКЕСТР
в составе 65 человек
Художественный руководитель и главный дирижер — заслуженный деятель искусств МССР Б. С. МИЛЮТИН
Дирижеры: заслуженный деятель искусств МССР С. Т. НЯГА, Т. И. ГУРТОВОЙ, Г. Д. ШРАМКО
ХОРОВАЯ КАПЕЛЛА „ДОЙНА"
в составе 80 человек
Художественный руководитель и главный дирижер — заслуженный деятель искусств Турк. СР М. Н. КОНОНЕНКО
Хормейстер-дирижер — засл. артист МССР Б. С. БРЕЗДЕНЮК
Солисты: А. ВАСИЛЬЕВ, А. ЛЕВИЦКИЙ, В. ПЕТЛЮК, М. ТАШНИК, Н. МИССИНА, М. МОМЧЕВ, В. ШАХОВ
АНСАМБЛЬ НАРОДНОГО ТАНЦА
в составе 90 человек
Художественный руководитель и главный балетмейстер Н. А. БОЛОТОВ
Музыкальный руководитель и дирижер Ш. Б. АРАЧОВ
Солисты: заслуженная артистка МССР — Н. В. ПШЕНИЧНАЯ, артистки — Е. И. ПАРФЕНОВА, И. И. ЛЫТКИНА, Ф. КУКОЛ, засл. артисты МССР — Д. И. НИКОЛАЕВ, П. Г. САНДУЛ, артисты — Н. З. ТАРАКАНОВ, Л. Н. ПИХТЕНКО, Н. Ф. ГРИЩЕНКО, Л. Н. МИШЕЯКОВ, П. Ф. АНДРЕЙЧЕНКО, С. Д. ЛИХАЧЕВ, Н. И. МЕРКЕВИЦКИЙ, И. А. ШТЕЙНБЕРГ
КАМЕРНАЯ ГРУППА
Вокалисты: лауреат Всесоюзного конкурса вокалистов — В. А. ДОРОШ, И. В. ВОЛКОВА, Р. Б. САНДЛЕР. Участница международного фестиваля демократической молодежи в Праге — Т. С. ЧЕБАН, участники международного фестиваля демократической молодежи в Будапеште — В. ЦЕЙТЛИН, А. П. ОГНИВЦЕВ, заслуженный артист МССР — Е. В. УРЕКЕ, артисты: Н. А. КАЛКАТОВ и Н. И. ДОРОШ
ИНСТРУМЕНТАЛИСТЫ: доцент А. Л. СОКОВНИН, Е. ЗАК, Г. Б. СТРАХИЛЕВИЧ (пианисты); О. М. ДАЙН, Г. ЕШАНОВ, Я. СОРОКЕР, Г. НЯГА (скрипка); Н. ПОПЕЛЬ, Я. ФУРМАН (виолончель)
ХУДОЖЕСТВЕННОЕ СЛОВО: Т. К. ЧИЧИНАДЗЕ, Р. М. КИНДЯКОВ, А. М. АПОСТОЛОВ, Ф. РУСНАК, В. Я. БОНДАРЕВИЧ, К. И. ГУЛИН, И. А. ВОРОНИН, И. Г. РОБУ
КОНЦЕРТМЕЙСТЕРЫ: О. К. СИЛКИНА, О. М. ЯНОУ, Д. Г. ФЕДОВ, Т. М. КЛЕЙМАН

8. Afiş. Concert dedicat aniversării a 25-a de la formarea RSSM. Chişinău, 1949.

două culori (roşu şi negru). De regulă, denumirea orchestrei sau a interpretului se scria cu roşu, restul informaţiei cu negru. Afişele imprimate pe hârtie de o calitate mai bună şi de format mare (110×85 cm) erau cele ale concertelor dedicate unor manifestări speciale. Cum ar fi cel din 1949 care anunţă un concert dedicat aniversării a 25-a de la formarea RSSM, cu participarea mai multor colective artistice: „Orchestra Simfonică", Capela corală „Doina" şi „Ansamblul de dansuri populare din RSSM", susţinut în Sala Filarmonicii din Chişinău[8]. Este un afiş cu mult text, fără imagine, imprimat în două culori (roşu şi negru) în limba rusă, cu autograf. Din informaţia ce o deţin aceste afişe reţinem că în primii ani postbelici au activat interpreţi cu renume din perioada interbelică, dar şi nume de interpreţi, instrumentişti, dansatori, care îşi încep activitatea în primii ani postbelici şi pe care îi vom regăsi pe afişele de mai târziu cum ar fi: Eugen Ureche, Tamara Cioban, Ghita Strahilevici ş a.

O activitate vastă a avut şi Conservatorul de Stat „G. Musicescu" din Chişinău. Despre aceasta vorbesc afişele din colecţia lui Iosif Dailis, violonist şi profesor la conservator. Afişele au fost făcute pentru concertele profesorilor şi elevilor în anii '50 ai sec. XX, care au avut loc în Sala Filarmonicii de Stat din Chişinău şi în Sala Conservatorului. Afişele sunt cu mult text şi fără imagine, de format mare 90×85 şi 120×90 cm, imprimate la tipografie[9].

Răsfoind colecţia, observăm şi un afiş de turneu a anilor '50 ai sec. XX. Este vorba despre turneul Orchestrei Simfonice a Filarmonicii din Chişinău condusă de Timofei Gurtovoi cu solista Polina Botezatu, în România. Afişul ne relatează că turneul a avut loc în luna iunie 1953, concertele au fost susţinute în Sala Ateneului Român. Afişul este unul tipic pentru această perioadă, cu mult text şi fără imagine, care include şi programul acestor concerte. În partea de jos a afişului se indică că biletele pot fi procurate din timp la Agenţia de stat „AGES" din Bucureşti. Este imprimat în limba română[10]. De menţionat că, în această perioadă, afişele de turneu deseori se imprimau în ţara unde avea loc concertul.

Anii '60-'80 ai sec. XX sunt marcaţi de un şir de evenimente culturale. În anul 1966 a fost înfiinţat Ansamblul de muzică populară „Mugurel" condus de V. Negruţi. La 1 martie 1967 a avut loc prima ediţie a Festivalului Internaţional de Muzică „Mărţişor", iar în 1968 a fost înfiinţată formaţia „Noroc", conducător artistic Mihai Dolgan. Îşi încep activitatea Ş. Petrache, I. Suruceanu ş.a. Apare o generaţie de tineri interpreţi de muzică populară: M. Drăgan, N. Istarati, V. Marin, I. Bas, N. Glib ş.a. În anul 1970 este fondată Orchestra de muzică populară „Lăutarii", în cadrul Filar-

[8] MNIM, FB-23948-61.
[9] MNIM, FB-22796.
[10] MNIM, FB-12488-45.

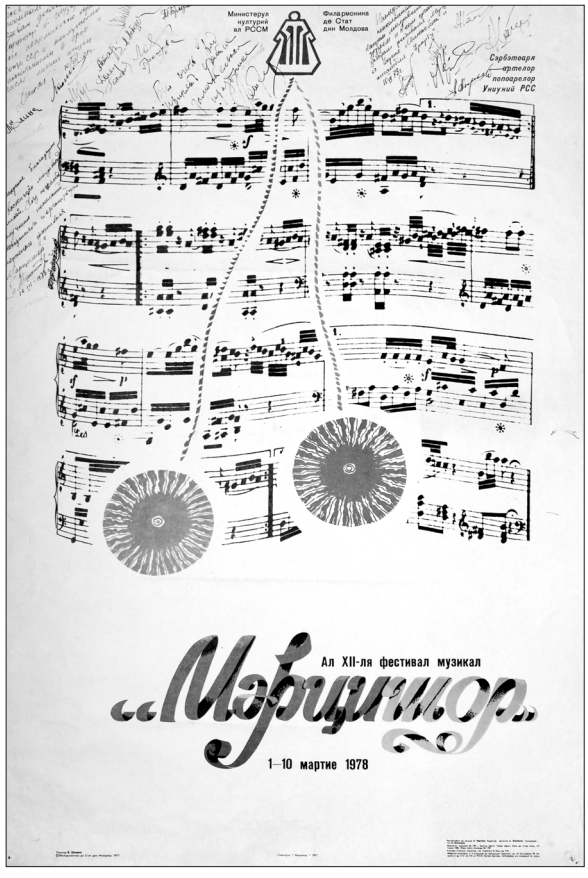

9. Afiş. Festivalul Internaţional de muzică „Mărţişor", Chişinău, 1978, autor V. Şişcov.

monicii de Stat din Chişinău, de binecunoscutul interpret de muzică populară N. Sulac, din anul 1978, dirijor maestrul N. Botgros.

Anii '60 ai sec. XX se caracterizează prin sporirea interesului faţă de afişul cultural. Se pune un nou accent pe afiş ca mijloc de publicitate. Apar elemente noi în creaţiile pictorilor cu referinţă la afişul muzical. Artiştii plastici încep să folosească fotografia şi colajele, în crearea afişului, alcătuiesc diverse compoziţii cu ornamente decorative. Apare textul cu caractere pronunţate. Relaţiile culturale cu alte ţări şi-au lăsat şi ele amprenta în dezvoltarea artei grafice de publicitate. Artiştii plastici caută noi stiluri originale pentru crearea afişelor.

Menţionăm aici afişele Ansamblului de dansuri populare „Joc", care îşi schimbă formatul şi conţinutul. Acestea au în imagine secvenţe din spectacole, însoţite de un text în limba română cu caractere chirilice. Afişele sunt de format 60×90 cm, imprimate color la tipografie[11]. În rând cu afişele imprimate color se regăsesc şi cele fără imagine, cum ar fi afişul concertului de autor al compozitorului Alexei Stârcea, dedicat jubileului de 50 de ani de la naştere, susţinut cu Orchestra Simfonică a Filarmonicii din Chişinău, dirijor Timofei Gurtovoi, şi capela corală „Doina", datat cu anul 1969. Afiş cu mult text, de format 81×60 cm, imprimat la tipografie[12].

De menţionat că în anii '70 ai sec. XX se observă o stagnare a afişului cultural. În aceşti ani se intensifică difuzarea diverselor manifestări culturale la radio şi televiziune. Afişele au încetat de a mai fi principala formă de promovare a muzicii. Afişele din colecţie din aceşti ani sunt cu imagine, imprimate color, dar nu conţin informaţie. Afişele interpreţilor de muzică uşoară Ion Suruceanu, Ştefan Petrache ş.a. sunt semnate de pictorii Iu. Axionov şi V. Şcerbac. Această stagnare a continuat până la sfârşitul anilor '70 ai sec. XX.

În anii '80 ai sec. XX, vedem un flux de afişe care popularizează, diverse manifestări culturale, concerte, festivaluri, seri de creaţie, turnee ş.a. Afişul muzical al anilor '80 ai sec. XX este unul de dimensiuni mari, color, majoritatea au în prim plan imagini cu orchestre şi interpreţi. Pe afiş se indică denumirea orchestrei sau numele interpretului, cu caractere pronunţate, iar textul este trecut pe planul doi, cu caractere mărunte, care include date despre autorul afişului, tirajul, anul şi locul imprimării. Cele mai spectaculoase afişe din aceşti ani sunt cele ale Orchestrei de muzică populară „Lăutarii", conducător artistic Nicolae Botgros, capela corală „Doina", conducător artistic Veronica Garştea, ansamblul de dansuri populare „Joc", conducător artistic Vladimir Curbet, Orchestra de Cameră condusă de Alfred Gherşfeld ş.a.[13] În colecţie observăm un şir de afişe ale interpreţilor de muzică populară: Nicolae Sulac, Nicolae Glib, Veronica Mihai, Zinaida Julea, Dumitru Gheorghiu, Vasile Marin, Valentina Cojocaru ş.a., care au în prim-plan imaginea interpretului, dar nu includ informaţie despre autor, tipografie, tiraj.

Se deosebeşte radical şi afişul de turneu din anii '80 ai sec. XX. Este unul color, cu mult text şi imagine. Unele afişe includ colaje cu fotografii ale interpreţilor, orchestrelor, dansatorilor. Sunt imprimate pe hârtie de calitate de format mare

[11] MNIM, FB-5578-49.
[12] MNIM, FA-5469-6.
[13] MNIM, FB-24242.

10. Afiş. Ansamblul vocal-instrumental „Buzuki” din Grecia, Chişinău, 1984, autori V. Borisov, M. Afanasiev.

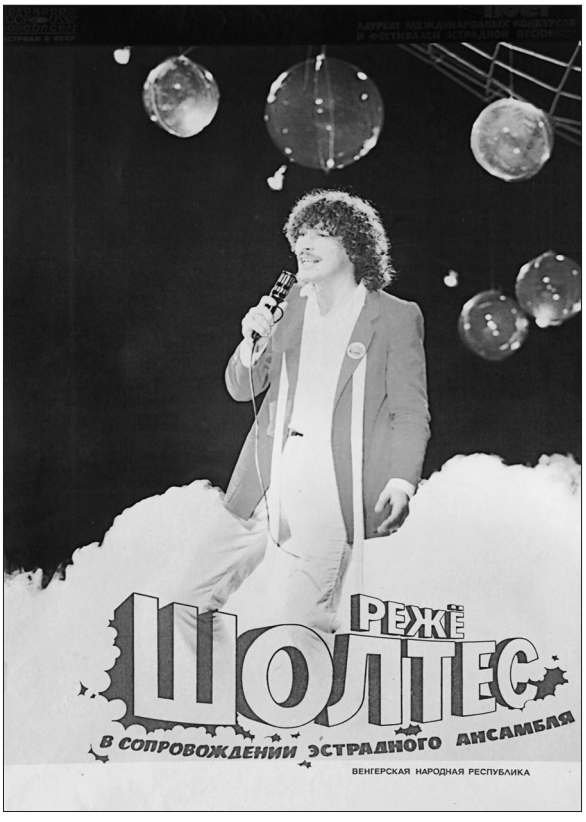

11. Afiş. Interpretul de muzică uşoară Rezsö Soltesz din Ungaria, Chişinău, anii ’80 ai sec. XX.

(60×90), cu text în limbile franceză şi engleză. Drept exemplu servesc afişele de turneu ale Ansamblului de dansuri populare „Joc” în Mexic şi Franţa[14]. Un afiş de turneu original este şi cel al Orchestrei de muzică populară „Lăutarii”, care este tipărit pe ambele părţi. Pe avers este imprimat un fragment de vioară iar pe revers, un colaj cu imagini fotografice ale soliştilor orchestrei şi un text (istoricul orchestrei), în limbile română cu grafie chirilică, rusă, şi engleză[15].

Răsfoind colecţia găsim un şir de afişe ale interpreţilor şi formaţiilor străine care au prezentat concerte la Chişinău în anii ’80 ai sec. XX. Este vorba despre Ansamblurile vocal instrumentale „Buzuki” şi „Afina” din Grecia, formaţia „Fix” din Estonia, Ansamblul de muzică populară „Kupalinka” din Bielorusia, Ansamblul de dansuri populare din Başkiria. Interpreţii de muzică uşoară Tonis Mägi din Estonia, Rezsö Soltesz din Ungaria, Nazari Iaremciuk din Ucraina ş.a. Aceste afişe sunt foarte colorate de format mare şi au în ima-

12. Afiş de turneu. Orchestra de muzică populară „Lăutarii”, 1988: a - avers; b - revers.

[14] MNIM, FA-5578-52.
[15] MNIM, FB-24242-28.

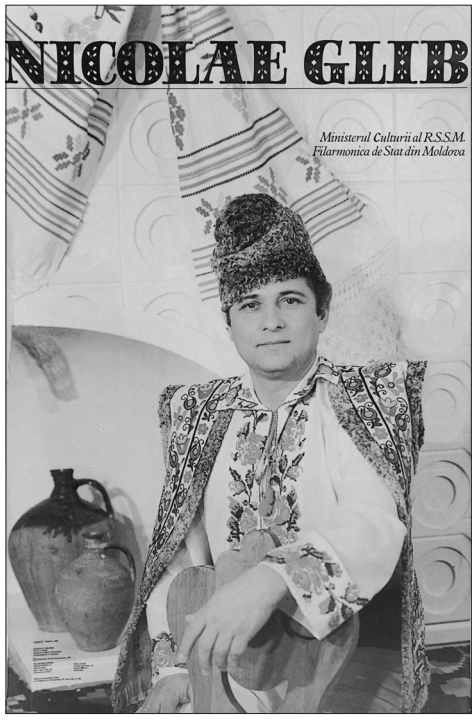

13. Afiş. Interpretul de muzică populară N. Glib, Chişinău, 1990, autori S. Solonari, V. Siniţki.

14. Afiş. Orchestra de muzică populară „Mugurel", dirijor I. Dascăl, anii '90 ai sec. XX, autor S. Solonari, foto M. Potârniche.

gine formaţii şi interpreţi. O parte din afişe sunt semnate de pictorii S. Borisov şi M. Afanasiev.

Un interes aparte prezintă afişele Festivalului Internaţional de Muzică „Mărţişor". Prima ediţie a avut loc la Chişinău în perioada 1-10 martie 1967. Cel mai vechi afiş al acestui festival din colecţie este datat cu anul 1978, ediţia a XII-a, şi este semnat de pictorul V. Şişco. Are dimensiuni 60×80 cm, tiraj 1000 exemplare, imprimat la tipografia

15. Afiş. Ansamblul Naţional Academic de stat de dansuri populare „Joc". Director general şi prim-maestru de balet V. Curbet, anii '90 ai sec. XX.

din Tiraspol[16]. La sfârşitul anilor '80 ai sec. XX, pentru Festivalul internaţional de muzică *Mărţişor* semnează afişe plasticianul Gr. Cornienco.

Afişele interpreţilor Iurie Sadovnic, Ion Suruceanu, Margareta Ivănuş, Galina Gherman, Gheorghe Ţopa, Anatol Dumitraş sunt semnate de pictorul V. Afanasiu, după fotografii executate de M. Potârniche. Pictoriţa Sofia Plămădeală semnează afişele formaţiei „Trigon" şi al festivalului Zilele muzicii tinere „Cireşar-88", ediţia a 4-a[17].

După declararea Independenţei Republicii Moldova acest spaţiu trece prin transformări social-politice radicale. Schimbările din viaţa social-politică s-au reflectat în mod direct şi asupra culturii naţionale: au dispărut presiunile ideologice, a apărut posibilitatea de a contacta cu ţări mai mult sau mai puţin îndepărtate, a crescut considerabil numărul de interpreţi şi colective artistice etc. Această perioadă se caracterizează printr-o diversitate a afişelor muzicale. Cercetând colecţia observăm un şir de afişe ale interpreţilor făcute după imagini fotografice, însoţite de un text cu caractere mărunte trecut pe planul doi, de regulă în partea de jos a afişului (informaţie despre autor, tiraj, locul imprimării). Unele afişe conţin doar numele interpretului, iar altele sunt imprimate în formă de calendar.

Afişele Orchestrei de muzică populară „Mugurel", dirijor Ion Dascăl, şi ale interpretului de muzică populară Nicolae Glib sunt semnate de pictorii S. Solonari şi V. Siniţki. Pictorul-grafician Isai Cârmu semnează afişele interpretei de muzică uşoară

[16] MNIM, FB-17899.
[17] MNIM, FB-24361.

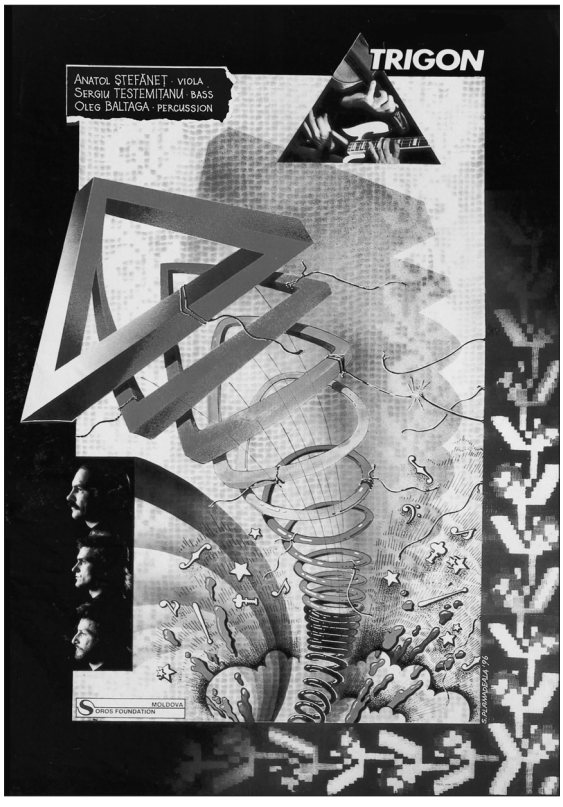

16. Afiş. Formaţia „Trigon”, anii ’90 ai sec. XX, autor S. Plămădeală.

17. Afiş. Formaţia „Noroc”, conducător artistic M. Dolgan, anii ’90 ai sec. XX.

Nina Crulicovschi, iar afişele Ansamblului Naţional Academic de Dansuri Populare „Joc” sunt semnate de V. Afanasiu. Pentru festivalul „Maluri de Prut”, dedicat regretaţilor interpreţi de muzică uşoară Doina şi Ion Aldea-Teodorovici, semnează afişe pictorul-scenograf Petru Balan.

Colecţia include o serie de afişe ale interpreţilor şi orchestrelor de muzică populară din România (naistul Gh. Zamfir, interpreţii Ion Dolănescu, Irina Loghin ş.a). Aceste spectacole au avut loc la Palatul Naţional din Chişinău în anii 1990-2000. Afişele sunt de format mare, foarte colorate, cu imagini ale interpreţilor şi orchestrelor în diferite ipostaze, dar foarte sărace în informaţie.

Afişul muzical din anii 2000 mai poate înfrumuseţa holurile sălilor de concerte, afişajul de pe stâlpi, dar nu mai este o formă artistică, cum era altă dată. Artiştii plastici tot mai rar semnează afişe. Ca rezultat, acestea vor conţine o imagine fotografică a artistului sau a formaţiei, orchestrei (majoritatea grafică computerizată), şi nu creaţia pictorului.

În urma cercetării s-a constatat că afişele muzicale din colecţia MNIM se referă la perioada

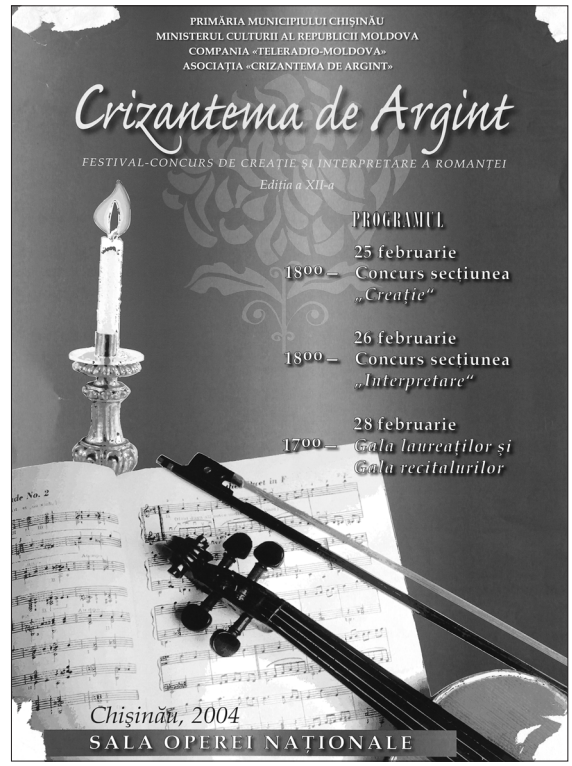

18. Afiş. Festivalul-concurs „Crizantema de argint”, Chişinău, 2004.

anilor 1900-2010 şi constituie o scurtă cronică a vieţii muzicale din Moldova de la est de Prut. Atât cronologic, cât şi după modul de executare, evoluţia formei şi conţinutului, acestea pot fi împărţite în patru categorii distincte: 1) afişe muzicale din timpul Rusiei Ţariste, 2) afişe muzicale din anii administraţiei româneşti, 3) afişe muzicale din perioada sovietică, 4) afişe muzicale din perioada independenţei Republicii Moldova. Afişele din primele două categorii sunt cu mult text, parţial cu imagine alb-negru, de format mic (o foaie A4) imprimate la tipografie pe hârtie de calitate proastă, preponderent de ziar. Cele din perioada sovietică sunt de două tipuri: afişul imprimat cu mult text fără imagine şi afişul color cu textul imprimat trecut pe planul doi, de diferite dimensiuni. Afişele muzicale din perioada independenţei Republicii Moldova sunt foarte diverse după format şi imagine dar cu mai puţină informaţie.

Concert posters from the National Museum of History of Moldova

Abstract

This paper is the result of research of the collection of concert posters from the NMHM collections. It was found that the posters refer to the period of time from 1900 to 2010 and represent a brief chronicle of the musical life of Moldova east of the Prut River. Chronologically and by the method of production, form and content they can be classified into four categories: 1) concert posters of the times of Imperial Russia, 2) concert posters of the times of Romanian government, 3) concert posters of the Soviet period, and 4) concert posters of the Republic Moldova. The posters of the first two categories contain much text, partly black and white images, are of small size (A4 sheet), printed on paper of poor quality, mainly newsprint. Posters of the Soviet period are of two types: posters with lots of text without images and color posters, of various sizes. Concert posters of the Republic of Moldova have diverse formats and images, but provide little information. It was also found that the concert posters of the times of Tsarist Russia and the Romanian government are very few, and posters of singers and musical groups, as well as folk singers and orchestras of 1960s are completely missing.

List of illustrations:

1. Poster. Concert by baritone V. Annenkov in the Chişinău Nobility Assembly Hall, 1900.
2. Poster. Concert by A. Vertinsky in the Chişinău Diocesan Hall, 1931.
3. Poster. Concert by M. Zlatova's students in the Chişinău Municipal Conservatory, 1930s.
4. Poster. Charity concert by soprano A. Dicescu in the Romanian Athenaeum, Bucharest, 1930s.
5. Poster. Concert in memory of Tchaikovsky in the Hall of Chişinău Conservatory "Unirea", 1933.
6. Poster. Symphony Orchestra under the direction of B. Milyutin, Tiraspol, 1936.
7. Poster. State Philharmonic Symphony Orchestra, soloist L. Babici, Chişinău, 1941.
8. Poster. Concert dedicated to the 25th anniversary of the MSSR, Chişinău, 1949.
9. Poster. International music festival "Marţişor", Chişinău, 1978. Author V. Shishkov.
10. Poster. Greek Bouzouki band, Chişinău, 1984. Authors V. Borisov and M. Afanasyev.
11. Poster. Hungarian singer Rezsö Soltesz, Chişinău, 1980s.
12. Tour poster. Folk music orchestra "Lăutarii", 1988.
13. Poster. Folksinger N. Glib, Chişinău, 1990. Authors S. Solonari, V. Sinitsky.
14. Poster. Folk music orchestra "Mugurel", conductor I. Dascăl, 1990s. Author S. Solonari, photo M. Potârniche.
15. Poster. National Academic Folk Dance Ensemble "Joc", artistic director and chief choreographer V. Curbet. 1990s.
16. Poster. Group "Trigon", 1990s. Author S. Plămădeală.
17. Poster. Group "Noroc", artistic director M. Dolgan, 1990s.
18. Poster. The "Silver Chrysanthemum" Competition, Chişinău, 2004.

Концертные афиши из фондов Национального музея истории Молдовы

Резюме

Статья является результатом исследования коллекции концертных афиш из фондов НМИМ. Было установлено, что афиши относятся к периоду времени с 1900 по 2010 год и представляют собой краткую хронику музыкальной жизни Молдовы к востоку от реки Прут. Как по хронологии, так и по способу изго-

товления, форме и содержанию они могут быть отнесены к четырем разным категориям: 1) концертные афиши времен царской России; 2) концертные афиши времен румынской администрации; 3) концертные афиши советского периода; 4) концертные афиши Республики Молдова. Афиши, относящиеся к первым двум категориям, отличаются большим количеством текста, частично с черно-белыми изображениями, небольшого формата (лист А4), отпечатаны в типографии на бумаге плохого качества, преимущественно газетной. Афиши советского периода двух типов: афиши с большим количеством текста без изображений и цветные афиши, где текст отходит на второй план, разных размеров. Концертные афиши Республики Молдова отличаются разнообразием форматов и изображений, но предоставляют мало информации. Также было установлено, что концертные афиши времен царской России и румынской администрации имеются в очень малом количестве, а афиши эстрадных исполнителей и ансамблей, а также певцов и оркестров народной музыки, выступавших в 60-е годы XX века, полностью отсутствуют.

Список иллюстраций:

1. Афиша. Концерт певца (баритона) В. Анненкова в зале кишиневского Дворянского собрания, 1900 г.
2. Афиша. Концерт А. Вертинского в Епархиальном зале Кишинева, 1931 г.
3. Афиша. Концерт учениц М. Златовой в Кишиневской муниципальной консерватории, 30-е гг. XX в.
4. Афиша. Благотворительный концерт певицы (сопрано) А. Дическу в Румынском Атенеуме, Бухарест, 30-е гг. XX в.
5. Афиша. Концерт памяти П. Чайковского в зале кишиневской консерватории «Униря», 1933 г.
6. Афиша. Симфонический оркестр под управлением Б. Милютина, Тирасполь, 1936 г.
7. Афиша. Симфонический оркестр Государственной филармонии, солистка Л. Бабич, Кишинев, 1941 г.
8. Афиша. Концерт, приуроченный к 25-летию создания МССР, Кишинев, 1949 г.
9. Афиша. Международный музыкальный фестиваль «Мэрцишор», Кишинев, 1978 г. Автор В. Шишков.
10. Афиша. Греческий вокально-инструментальный ансамбль «Бузуки», Кишинев, 1984 г. Авторы В. Борисов и М. Афанасьев.
11. Афиша. Венгерский эстрадный певец Режё Солтес. Кишинев, 80-е гг. XX в.
12. Гастрольная афиша. Оркестр народной музыки «Лэутары», 1988 г.
13. Афиша. Исполнитель народных песен Н. Глиб, Кишинев, 1990 г. Авторы С. Солонарь, В. Синицкий.
14. Афиша. Оркестр народной музыки «Мугурел», Дирижер И. Даскэл, 90-е гг. XX в. Автор С. Солонарь, фото М. Потырнике.
15. Афиша. Национальный академический ансамбль народного танца «Жок», Художественный руководитель и главный балетмейстер В. Курбет, 90-е гг. XX в.
16. Афиша. Группа «Тригон», 90-е гг. XX в. Автор С. Плэмэдялэ.
17. Афиша. Группа «Норок». Художественный руководитель М. Долган, 90-е гг. XX в.
18. Афиша. Фестиваль-конкурс «Серебряная хризантема», Кишинев, 2004 г.

11.02.2014

Vera Stăvilă, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

RESTAURAREA UNOR PIESE DE CÓIFURĂ DIN PATRIMONIUL MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE

Ecaterina Bondarenco

Subiectul acestui articol îl constituie restaurarea unor piese din colecţia *Vestimentaţie şi Accesorii* a Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. Este o colecţie diversă din punct de vedere tipologic şi cronologic, bazele căreia s-au pus chiar din primii ani de existenţă a instituţiei. În cadrul acestei colecţii un loc aparte ocupă subcolecţia *Uniforme militare şi accesorii,* care cuprinde şi 300 de piese de cóifură. Uniformele militare sunt structurate în două mari categorii: uniforme de campanie şi uniforme de stradă. Este cunoscut faptul că prima trupă militară regulată cu o uniformă proprie apare pentru prima dată în armata otomană. În Europa uniforma militară va apărea odată cu reformele militare ale lui Petru I în Rusia şi Friederich cel Mare în Prusia.

Patrimoniul de istorie militară deţinut de muzeu este permanent valorificat şi promovat prin organizarea unor manifestări ştiinţifice, culturale, prin prezentarea în cadrul unor expoziţii temporare şi permanente în ţară şi peste hotare. În 2010, muzeul a propus publicului larg expoziţia temporară „O istorie a cóifurii". Cóifura ca element al uniformei militare este şi „obiect de artă reprezentativă, cu semnificaţie istorică şi emoţională, fiind păstrată în colecţii private şi publice în calitate de mărturie a trecutului, capabilă să prezinte istoria organizării armatelor, influenţele străine succesive, dar şi încercările de stabilire a tradiţiilor" (Глинка 1988, 6).

Menţionăm că piesele de cóifură din patrimoniu muzeal provin din Rusia, Prusia, Franţa, Italia, România, Polonia, Ungaria etc. În legătură cu acest demers expoziţional au fost conservate şi restaurate 30 de piese de cóifură, printre care: şapcă de grenadier, Prusia, 1740-1785; cască de ofiţer al cavaleriei de gardă, Rusia, 1811-1817; şapcă de ofiţer, ulani, Rusia, 1837; cască de ofiţer, infanterie, Prusia, 1914-1918; chipiu de ofiţer, artilerie, Franţa, 1914-1918; chipiu de sublocotenent, model 1934, România.

Piesele supuse restaurării erau într-o stare de conservare mediocră. În cele ce urmează vom analiza tehnicile de restaurare care au fost aplicate în cadrul procesului de restaurare doar pentru câteva piese din subcolecţia *Uniforme militare şi accesorii,* plecând de la semnificaţia lor istorică şi din gradul de conservare. Aceste piese sunt: *Șapcă de grenadier,* Prusia, 1740-1785; *Șapcă de grenadier; Șapcă de ofițer de ulani*, Rusia, sec. XIX*, Șapcă de ofițer de ulani*, Rusia, sec. XIX; *Șapca de ofițer de ulani*, Rusia, 1837; *Casca de ofițer de infanterie,* Regiment de cavalerie de gardă, Rusia, sec. XIX; *Cască de subofițer, R*egiment de cuirasieri de gardă, Rusia, sec. XIX; *Cască de ofițer*, Cavalerie de gardă, Rusia, 1826.

Fiecare piesă a fost examinată, studiată pentru a i se stabili starea şi problemele pe care le are. A fost precizat diagnosticul, problemele pe care le prezintă fiecare piesă precum şi intervenţiile care se impun pentru soluţionarea lor. Toate piesele de cóifură sunt din material textil, din metal. Din punct de vedere al structurii, piesele prezintă o ţesătură simplă. Din punctul de vedere al stării de conservare piesele prezintă o fragilitate generală şi sunt puternic afectate de uzura funcţională. Factorii externi ce au acţionat asupra pieselor le-au provocat următoarele tipuri de degradări:

– degradări fizico-mecanice – depuneri de praf şi murdărie pe întreaga suprafaţă a pieselor, tăieturi, destrămări, pierderi de ţesătură, şifonări, cutări etc.
– degradări fizico-chimice – sunt evidente prin decolorări datorate acţiunii foto-chimice a luminii, se evidenţiază prin îmbătrânirea materialelor şi prin oxidarea părţilor din metal.

Toate piesele au necesitat tratamente de curăţare, spălare, emoliere, dezinfecţie, consolidare a unor părţi. Obiectele supuse restaurării au fost fotografiate pentru consemnarea stării fiecărei piese înaintea tratamentului, în timpul diferitelor faze ale

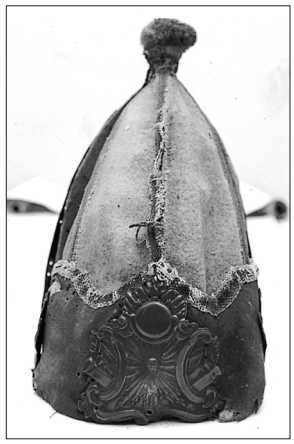

a

c

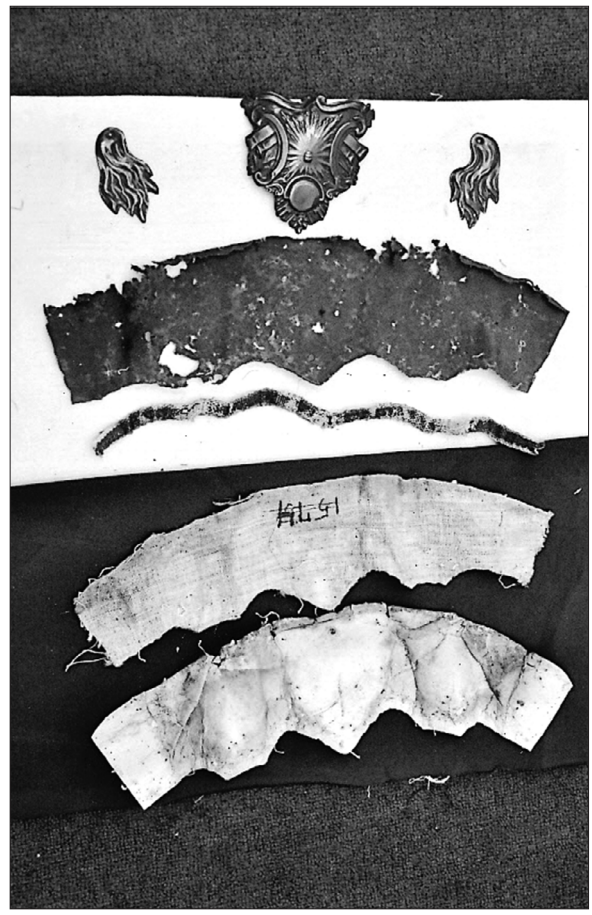

b

Foto 1. Şapcă de grenadier, Prusia, 1740-1785: a - înainte de restaurare; b - în proces de restaurare; c - după restaurare.

procesului de restaurare şi la terminarea acestuia. Alegerea tratamentului adecvat a presupus colaborarea cu specialişti în domeniul metal. Piesele au fost restaurate în ordinea care urmează:

Şapcă de grenadier, Prusia, 1740-1785, postav, metal[1]. Conform constatărilor vizuale piesa este deformată complet, murdară, are multe rupturi, rosături, metalul puternic oxidat. Calota acoperământului de cap are forma tradiţională de con. Este confecţionată din postav alb, întins pe carcasă metalică, pe cusături este fixat un şiret alb cu dungi de culoare verde şi bordo, partea frontală a calotei este din postav de asemenea de culoare bordo. „Pe partea frontală este montată o aplicaţie de alamă, având în vârf un ciucure din fire de culoare albă, verde, bordo. Pe bordura calotei în ambele părţi sunt montate plăcuţe metalice cu imaginea flăcărilor unei grenade explodate; în spate pe plăcuţa metalică este prezentată imaginea unei explozii. Pe partea frontală a calotei este montată o placă de alamă conică, în centrul plăcii este reprezentată în cerc stema Prusiei cu inscripţia „Pro gloria et Patria". Mai sus şi mai jos de inscripţie – coroana regală, iar în partea de jos – monograma „FR" şi reprezentări florale. Din ambele părţi ale monogramei sunt reprezentate atribute militare stilizate: tunuri, drapele, mai jos de ele – capetele unor animale" (Borodac, Stamatova 2003, 225)

Piesa a fost demontată. Plăcile din alamă au fost transmise la curăţire restauratorului pe metal, iar cele din postav au fost desprăfuite, spălate într-o soluţie de apă distilată, radix saponaria, glicerină, alcool. Clătite în câteva ape cu soluţie de acid citric, glicerină, apă distilată; uscate şi presate. Deoarece postavul era deteriorat, a fost nevoie de consolidarea lui, atât a părţii de sus cât şi a bordurii. După aceasta s-au cusut detaliile din postav şi şiretul, care de asemenea a fost consolidat; prinse de şapcă plăcile din alamă care au fost în prealabil

[1] MNIM, FB-3208.

curăţite; dându-se forma iniţială a piesei. După restaurare piesa a fost prelucrată cu o soluţie împotriva moliilor.

Şapcă de grenadier, Rusia[2]. Aplicaţia de alamă montată pe partea frontală reprezintă stema de stat a Imperiului Rus – vulturul bicefal, care ţine în ciocuri capetele unei panglici cu inscripţia „С нами Богъ". Plăcuţele de alamă montate pe bordura din părţi şi în spate reprezintă grenade explodate. Plăcuţele laterale reprezintă două jaguare de alamă, în formă de solzi, suprapuşi, montaţi pe piele.

Conform constatărilor vizuale s-a ajuns la următoarea concluzie: şapca este murdară, postavul este mâncat de molii în câteva locuri, şiretul de asemenea este ros, jagularele din piele sunt rupte şi o parte din solzii de alamă sunt lipsă.

Piesa a fost spălată, uscată; completate lipsurile; şiretul cu fir de argint a fost consolidat; curăţite plăcile de alamă; montate toate detaliile, restaurată pielea din interiorul grenadierii. La această şapcă au fost confecţionate jagularele din piele, care erau deteriorate grav şi solzişorii din alamă – lipsă. Solzişorii au fost prinşi de piele cu sârmă de metal foarte subţire. După restaurare postavul a fost prelucrat cu o soluţie împotriva molilor.

Şapcă imperială de ofiţer de ulani, Rusia, sec. XIX, postav, metal, piele[3]. Conform constatărilor vizuale, postavul de culoare albastru-închis este murdar, piesa este deformată, din jagulare lipsesc detalii. Piesa a fost desprăfuită şi curăţită manual cu perii moi. Detaliile din metal (cocarda, jagularele, galonul) au fost demontate şi au fost transmise restauratorului pe metal pentru a fi curăţate, confecţionaţi solzişorii pentru jaguare. Postavul de culoare albastru-închis şi şiretul cu fir de argint au fost spălate, uscate. Şiretul a fost consolidat, deoarece era ros, învechit. Pentru a-i reda forma iniţială a şepcii în interiorul ei au fost puse tampoane umede apoi uscată. Pe muchiile piesei, a fost cusut şiretul, panglica cu fir de argint, montată cocarda de metal şi galonul, prinse jagularele; a fost realizată şi integrarea cromatică. Totodată au fost reconstituite părţile lipsă din interiorul piesei. După restaurare postavul a fost prelucrat cu o soluţie antimolie, iar pielea prelucrată cu glicerină pentru a-i reda elasticitate.

[2] MNIM, FB-6769-1.
[3] MNIM, FB-6373-6.

Şapca de ofiţer, regiment de ulani, Rusia, 1837, postav, piele, metal[4]. Culoarea postavului galbenă de asemenea murdară, deformată, jaguarele lipsă. Piesa a fost demontată, spălata, uscata, dublat şiretul cu fir de argint, au fost cusut şiretul şi panglica de şapcă, redat forma, consolidată local pielea din interiorul piesei. Deoarece jaguarele erau lipsă au fost confecţionate cureluşele din panglici de piele naturală de mărimea necesară; confecţionaţi solzişorii din alamă de diferite mărimi (32 la număr) apoi au fost cusute de cureluşele din piele cu sârmă subţire şi prinse de şapcă. După restaurare postavul de asemenea a fost prelucrat cu soluţie împotriva moliilor, iar pielea prelucrată cu glicerină.

Casca de ofiţer de infanterie, regiment de cavalerie de gardă, Rusia, sec. XIX[5]. După constatările vizuale s-a observat că pielea de pe cască din partea stângă este ruptă, murdară, pielea din interiorul căştii foarte fragilă, metalul oxidat puternic. Piesa a fost curăţată manual cu perii moi, demontată, prelucrată pielea cu glicerină pentru emoliere, curăţite detaliile din metal, restaurată ruptura de pe cască prin dublare, prelucrată cu cremă, restaurată coama din păr de cal deoarece în două locuri era desprinsă, confecţionate jaguarele care erau lipsă şi montarea lor la cască, pielea din interiorul căştii a fost supusă curăţirii cu spirt, a fost dublată.

Cască de subofiţer, regiment de cuirasieri de gardă, Rusia, 1847[6]. Casca era murdară, metalul puternic oxidat, pielea roasă, creasta din piele desprinsă de cască, lipseau jagularele. Ea a fost desprăfuită, demontată. Detaliile din metal au fost transmise la curăţare restauratorului pe metal şi tot odată s-au confecţionat jagularele (cureluşele din piele naturală iar solzişorii din alamă de diferite mărimi 34 bucăţi). Pielea a fost curăţită cu alcool de murdărie, apoi prelucrată mai întâi cu glicerină de două ori pentru a-i reda elasticitatea, apoi prelucrată cu cremă de culoare neagră. Creasta din piele a fost de asemenea curăţată, prelucrată cu glicerină, completate locurile deteriorate, prinsă de cască, montate toate detaliile.

Cască de ofiţer de cavalerie de gardă, Rusia, 1826[7]. Casca era murdară, deformată, lipseau de-

[4] MNIM, FB-6373-7.
[5] MNIM, FB-15195-27.
[6] MNIM, FB-6373-8.
[7] MNIM, FB-6373-9.

a *b*

Foto 2. Cască de ofiţer de cavalerie, Rusia, sec. XIX: a - înainte de restaurare; b - după restaurare.

taliile din jaguare, metalul puternic oxidat. Casca a fost desprăfuită manual cu perii moi, curăţat metalul, confecţionate detaliile lipsă de la jaguare, demontată, prelucrată pielea cu glicerină, pentru a-i reda elasticitatea, confecţionate cureluşele din piele şi cusute cu sârmă subţire solzişorii, montate jagularele, pielea prelucrată cu cremă şi lustruită.

Piesele restaurate au fost etalate în expoziţia „ O istorie a cóifurii", deschisă pentru public în 2010 şi care a inclus 100 de piese de patrimoniu. Prezentarea pieselor de cóifură a avut drept scop valorificarea patrimoniului şi evidenţierea principalelor schimbări în evoluţia uniformei militare survenite în decursul timpului ca urmare a dezvoltării şi perfecţionării instituţiei militare.

Bibliografie

Borodac, Stamatova 2003: Eu. Borodac T. Stamatova, Piese de cóifură în colecţia MNIM. Tyragetia XII, 2003, 221-228.

Глинка 1988: И.М. Глинка, Русский военный костюм XVIII - начала XX века (Ленинград 1988).

Restoration of headwear from the National Museum of History of Moldova

Abstract

The subject of this article is the restoration of objects from the *Clothing and Accessories Collection* of the National Museum of History of Moldova. The collection, which began to form from the first years of the museum's existence, is diverse in terms of typology and chronology. Among its components the sub-collection of military uniform and accessories, containing 300 headwear items, occupies a special place. By country of origin these military headwear items originate from Russia, Prussia, France, Italy, Romania, Poland, Hungary, etc. In 2010, there were restored 30 headwear items, including: grenadier cap, Prussia, 1740-1785; Cavalry Guards officer's helmet, Russia, 1811-1817; Uhlan officer's cap, Russia, 1837; infantry officer's helmet, Prussia, 1914-1918; artillery officer's cap, France, 1914-1918; sub-lieutenant's cap, model 1934, Romania. The author analyzes the restoration techniques used in the process of working on some items from the collections of the National Museum of History of Moldova.

List of illustrations:

Photo 1. Grenadier cap, Prussia, 1740-1785: a - before restoration; b - in the process of restoration; c - after restoration.

Photo 2. Cavalry Guards officer's helmet, Russia, 19th century: a - before restoration; b - after restoration.

Реставрация головных уборов из фондов Национального музея истории Молдовы

Резюме

Статья посвящена реставрации предметов из коллекции «Одежда и аксессуары» Национального музея истории Молдовы. Коллекция, которая начала формироваться с первых лет существования музея, отличается разнообразием в плане типологии и хронологии. Особое место в ней занимает отдел «Военная униформа и аксессуары», содержащий 300 головных уборов. По стране происхождения эти военные головные уборы относятся к России, Пруссии, Франции, Италии, Румынии, Польше, Венгрии и др. В 2010 году было отреставрировано 30 головных уборов, среди которых: гренадерская шапка, Пруссия, 1740-1785 гг.; каска офицера кавалерийского гвардейского полка, Россия, 1811-1817; уланская офицерская шапка, Россия, 1837; каска офицера пехоты, Пруссия, 1914-1918; кепи офицера артиллерии, Франция, 1914–1918; кепи младшего лейтенанта, модель 1934 года, Румыния. Автор статьи анализирует методы реставрации, использованные в процессе работы над некоторыми предметами из фондов Национального музея истории Молдовы.

Список иллюстраций:

Фото 1. Гренадерская шапка, Пруссия, 1740-1785 гг.: a - до реставрации; b - в процессе реставрации; c - после реставрации.

Фото 2. Каска офицера кавалерийского гвардейского полка, Россия, XIX в.: a - до реставрации; b - после реставрации.

20.02.2014

Ecaterina Bondarenco, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

REVISTA *KIŠINEVSKIE EPARHIAL'NYE VEDOMOSTI* – MEDIU PURTĂTOR DE RECLAMĂ (1867-1917)

Vera Serjant

Kišinevskie Eparhial'nye Vedomosti este cea de-a două publicaţie oficială din Basarabia apărută după o perioadă de 13 ani de la lansarea primei publicaţii, ziarul *Bessarabskie Oblastnye Vedomosti* (1854). Apariţia acestei publicaţii a constituit un eveniment important în viaţa religioasă a întregii eparhii, cât şi a clerului în ansamblu. Programul ei de activitate aprobat de Sfântul Sinod şi elaborat după modelul „Vedomstiilor" guberniale din Imperiul Rus, cuprindea două părţi: oficială şi neoficială. În partea oficială, de regulă, erau publicate hotărârile Sfântului Sinod şi dispoziţiile conducerii eparhiei Chişinăului şi Hotinului. Cea neoficială (suplimentul buletinului) era destinată cuvântărilor, predicilor, articolelor cu subiecte moral-spirituale şi religioase, dărilor de seamă ale instituţiilor şi societăţilor cu profil religios, jurnalelor congreselor eparhiale, informaţiilor din istoria bisericilor şi mănăstirilor, statisticilor eparhiale.

Ca şi orice organ de presă, programul revistei includea şi rubrica *Anunţuri* sau *Înştiinţările*, cum o numeau la începutul ediţiei. Tocmai compartimentul dat din activitatea acestui mediu de informare în masă, va constitui tematica prezentului articol. Drept izvor de cercetare a lui ne-a servit colecţia de reviste depozitată în patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. Muzeul deţine o bogată colecţie a Buletinului eparhial, mai mult de 1200 de numere, din cele aproximativ 1500 ieşite în total. Ea cuprinde colecţiile complete din anii 1868, 1871, 1872, 1883, 1898-1902, 1906-1908, colecţiile incomplete din anii 1867, 1873, 1877, 1879-1882, 1886-1889, 1893, 1894, 1897, 1903-1905, 1909-1913 şi numerele aparte din 1876, 1878, 1885, 1896, 1914-1917. Nu dispunem de nici un exemplar din anii 1869, 1870, 1874, 1875, 1884, 1888, 1890, 1892, 1895 (Malahov 1999, 119).

În articolul de faţă nu vom face o caracteristică a activităţii şi conţinutului revistei, acest lucru fiind făcut anterior de către L. Malahov (1999). Subiectul acestui articol îl va constitui publicitatea. Abordarea lui va fi axată pe următoarele direcţii: 1. Determinarea perioadei de apariţie a reclamei pe paginile revistei şi evoluţia ei pe parcursul celor 50 de ani de apariţie; 2. Rolul reclamei şi contribuţia acesteia la editarea organului bisericesc; 3. Identificarea persoanelor/firmelor locale, care comandau serviciile de reclamă, promovându-şi produsele şi serviciile pe paginile acestei tipărituri cu un public consumator special. Preoţimea era considerată drept una dintre cele mai instruite păturI sociale din ţinut.

Primul anunţ publicitar apărut în Buletinul eparhial care, de altfel, a apărut în două limbi, rusă şi română, este cel din nr. 10, 1867. Subiectul lui este legat de apariţia cărţii cu cuvântările şi învăţăturile Înalt Preasfinţitului Leontie, Episcop de Podolia şi Braţlav. Carte care, conform anunţului, putea fi procurată la un preţ de 1 rublă 50 de copeici în cancelaria Înalt Preasfinţiei Sale, casa arhierească din Cameneţ-Podolsk. Tocmai astfel de anunţuri cu subiecte editoriale (apariţia unor organe de presă şi abonarea la ele, apariţia unor cărţi) vor constitui tematica anunţurilor publicitare ce vor fi publicate în partea neoficială a revistei în primii ani de ediţie. În mare parte subiectele editoriale ale acestor anunţuri ţineau de tematica religioasă. A fost o perioadă, însă, şi anume în anii '80 ai sec. XIX, apoi anii 1910-1911 (în această perioadă lipseşte şi reclama comercială), când aceste anunţuri aproape că lipsesc din spaţiul editorial al publicaţiei. Toate acestea ne permit să constatăm că rubrica *Anunţuri* n-a constituit un punct constant din programul de activitate al acestui organ de presă.

Cercetătorul V.S. Kočmar de la Biblioteca ştiinţifică a Universităţii Naţionale „I.I. Mečnikov" din Odesa, afirmă în baza cercetării colecţiei de Buletine ale eparhiilor Chişinăului şi Hotinului şi a celei de Herson, că strămoşul reclamei – anun-

ţul, apare în aceste reviste începând cu anul 1902 (Кочмар 2010, 50). Cercetarea de visu a colecţiei muzeale, cât şi a celei digitale a Bibliotecii Naţionale /catalogul on-line/, ne permite să susţinem, că anunţul publicitar a apărut cu mult mai devreme, iar reclama comercială va apărea în revistă la începutul anilor '90 ai sec. XIX. Două reclame le-am găsit totuşi ceva mai devreme. Este vorba de anunţul/reclama magazinului bisericesc al lui F.I. Ivanov din nr. 5-6, 1868[1] şi cel al fabricii de obiecte sculptate al lui Ştefan Bolgarov din Odesa din nr. 22, 1871[2]. Magazinul bisericesc al lui Fedot Ivanov este unul din primele magazine bisericeşti deschise la Chişinău. Negustorul din ghilda I-a, Fedot Ivanovici Ivanov, a fost o personalitate cunoscută în oraş. A ocupat funcţii de răspundere, printre care şi postul de primar al oraşului. Timp de nouă ani a ocupat şi postul de staroste al catedralei din Chişinău (КЕВ 1873). După moartea lui prematură, afacerea din strada Zolotaia (Haralampievskaia), este continuată de soţia sa, A.S. Ivanova, preluată mai apoi de Fiodor Alexeevici Iusov (КЕВ 1892a).

Începând cu anii '90 ai sec. XIX şi până în anii 1908-1909 revista va publica reclame cu mesaje diverse. Taxa, însă, la aceste anunţuri va fi indicată în revistă abia începând cu nr. 10, 1908. Tocmai atunci, când numărul de reclame se micşorează. De ce redacţia a ezitat să publice taxele la reclame? Doar lucrul acesta nu însemna, că pentru reclame nu se achitau bani. Presupunem, că motivul ar fi în statutul de organ oficial al revistei şi supravegherea strictă a programului de activitate din partea conducerii eparhiale, cât şi caracterul religios al conţinutului ei.

Publicarea pentru prima dată a unui anunţ în Buletin, care cuprindea o pagină costa 3 ruble, pentru o jumătate de pagină 1 rublă 50 de copeici, ¼ din pagină 75 de copeici. Publicarea a doua oară a anunţului costa pentru o pagină 2 ruble, o jumătate de pagină 1 rublă, ¼ din pagină 50 de copeici. Pentru jumătate de an se încasa pentru o pagină 40 de ruble, o jumătate de pagină 20 de ruble, ¼ din pagină 10 ruble. Anual pentru o pagină se încasa 75 de ruble, o jumătate de pagină 37 ruble 50 de copeici, ¼ din pagină 18 ruble 75 de copeici. Această taxă va fi constantă până în anul 1917, ultimul an de apariţie a publicaţiei bisericeşti. Ea va fi inserată de fiecare dată mai jos de cuprinsul fiecărui număr al revistei, chiar dacă anunţătorii, începând cu anii 1910-1911, nu se grăbeau să publice reclamele lor în acest organ de presă. Una din cauzele dispariţiei reclamelor din Buletin o considerăm că ar fi creşterea numărului de publicaţii, în special cele particulare, apărute în Basarabia în această perioadă. Printre ele este şi revista *Наше объдинение*, primul număr al căreia a ieşit la 18 decembrie 1909. O revistă spiritual-religioasă, politică, economică şi literară cu orientare monarhică, editată de către preotul Ieremia Cecan din Nişcani, Orhei. Redacţia se afla la început în Chişinău, în strada Kievului, casa lui Hrişanovskaia. Organul „personal" al clerului basarabean, cum se exprima însuşi redactorul I. Cecan, ieşea o dată pe săptămână, cu un tiraj de 800 de exemplare. Costul abonării era de 4 ruble. Taxa pentru reclame înainte de text pentru un rând petit, într-o singură coloană era de 10 copeici, în urma textului, de 5 copeici. Din august 1911 îşi schimbă denumirea în *Объединение*, redactor devenind Eugenia Cecan, soţia lui Ieremia Cecan şi va ieşi de sub tipar până la 23 august 1912. În ultimul an de apariţie se măreşte şi taxa la anunţuri, ajungând la 20 de copeici pentru un rând petit, într-o singură coloană înainte de text şi, respectiv, în urma textului la 10 copeici (Объединение 1912a). Anunţătorii, în special cei locali, s-au folosit de serviciile acestei reviste, deoarece reclamele lor, îndeosebi cele cu subiecte religioase pot fi întâlnite pe paginile ei. Revista, însă, cum s-a exprimat editorul ei în nr. 1 din 18 decembrie 1909, n-a urmărit „scopuri comerciale", aşa cum au urmărit alţi editori particulari, editându-şi publicaţiile. Ea urma să servească cauza comună: unirea preoţilor din întreaga eparhie şi a enoriaşilor lor în vederea ridicării spiritului creştinilor din Basarabia, cât şi stării lor economice; întoarcerea influenţei preoţimii asupra societăţii pe care ar fi trebuit s-o aibă conform statutului ei. Editorul ruga, totuşi, preoţii să se aboneze la această revistă, sprijinind, astfel, editarea ei. Revista a fost editată cu binecuvântarea Arhiepiscopului Basarabiei, dar după câtva timp autorităţile eparhiale nu aprobau ceia ce se scria pe paginile ei. Preotul Cecan aborda într-o manieră îndrăzneaţă unele aspecte din viaţa clerului basarabean (inclusiv delapidarea de bani publici). Autoritatea acestei publicaţii în rândul clericilor a fost diferită. Ea a avut mulţi susţinători, dar şi mulţi adversari şi chiar duşmani (Popovschi 2000, 273). Multe articole din revista preotului Cecan erau criticate în ziarele

[1] MNIM, FB-22926-5, p. 50-51.
[2] MNIM, FB-22925-29, p. 558.

Бессарабец, *Друг* şi *Бессарабская жизнь*. Exceptând orientările „în spiritul epocii monarhiste" şi privită din perspectiva presei bisericeşti din Basarabia, revista *Naše Ob'edinenie* poate fi considerată un fenomen de excepţie în istoria presei basarabene (Danilov 2012, 114).

Ieremia Cecan a intrat în istoria presei basarabene şi cu alte publicaţii de mai târziu. În anul 1916 când edita ziarul „Basarabia", a fost ales de congresul eparhial în calitate de redactor al Buletinului, care urma să fie reorganizat (KEB 1916). Decizia de reorganizare a Buletinului, adoptată de congresul eparhial urma să fie aprobată de Sfântul Sinod, ceea ce nu s-a întâmplat. Dar, alegerea lui la postul de redactor este o dovadă în plus că activitatea lui de editor, a fost apreciată în rândul preoţimii basarabene.

Nu poate fi motivată în nici un fel lipsa anunţurilor din Buletin în anii 1910-1911, prin apariţia revistei *Luminătoru*l (1908), doar revista nu publica reclame în acea perioadă.

În unele numere ale Buletinului din anii '90 ai sec. XIX (1894, 1895, 1897) şi primii ani ai secolului XX (1900. 1901, 1904, 1906), în special, ultimele numere din an sau primele din noul an, găsim un *Indicator* de reclame publicate pe parcursul anului întreg. Aici se indica în ce numere ale revistei au fost publicate cutare sau cutare reclamă. Analizând aceste *Indicatoare* putem constata numărul de reclame publicate în decursul acestor ani. După 1907 acest *Indicator* dispare din spaţiul editorial al revistei.

Anii 1901, 1902, 1903, 1904, 1907, 1909 se caracterizează printr-o prezenţă instabilă a reclamelor. În aceşti ani apăreau reviste fără nici o reclamă, spre exemplu, cum au ieşit numerele 5, 6, 7 din anul 1902 sau nr. 16, 17, 18, 19 din anul 1909. Exemplarele din anii 1910-1911 practic nu conţin reclame ale firmelor. De remarcat că la sfârşit de an şi la început de an predominau ofertele de abonare la diferite publicaţii din Moscova, Sankt Petersburg, Odesa şi alte oraşe ruseşti, cât şi la publicaţiile locale. Dacă în anii 1912-1913 mai apare din când în când vreo reclamă comercială, apoi în anii următori şi chiar până la sfârşitul apariţiei publicaţiei nu mai întâlneşti astfel de reclame. Rar de tot mai găsim în aceşti ani şi reclame cu subiecte editoriale.

O particularitate a presei în general, inclusiv a celei basarabene de la sfârşitul secolului XIX - începutul sec. XX, constă în legătura ei strânsă cu reclama. Reclama a constituit pentru o serie de ziare şi reviste izvorul de bază al veniturilor lor. Situaţia la acest capitol a revistei oficiale bisericeşti din Basarabia a fost de altă natură. Pentru a ne convinge de aceasta, să urmărim în baza căror finanţe se edita Buletinul. Chiar din primul an de apariţie, organul de presă al eparhiei Chişinăului şi Hotinului, se edita în baza banilor strânşi din abonarea la această revistă. Dacă la începutul editării toate bisericile eparhiei „au fost invitate să se aboneze la revistă", în 1892 „stăpânirea eparhială a dispus ca toate bisericile, cum şi „nastoiatelii" mănăstirilor şi schiturilor de călugări şi de maici să se aboneze la „Vedomstiile" eparhiale în mod obligatoriu" (Popovschi 2000, 210). Abonarea se făcea prin intermediul „blagocinilor" sau direct la redacţia revistei. Tot prin „blagocini" se expedia revista, care-şi luau singuri de la redacţie exemplarele apărute, aşteptând prilejuri de a le trimite prin cercurile lor protopopeşti. Costul revistei era la început de 6 ruble anual cu trimitere şi livrare, fără trimitere şi livrare 5 ruble 50 de cop. Din 1892 preţul s-a coborât la 4 ruble (KEB 1891), ca mai apoi să revină la 6 ruble după anul 1906. Tirajul Buletinului a variat pe parcursul anilor. De exemplu, în 1867 s-au editat 689 de exemplare, în 1868 – 620, în 1869 – 600, în 1874 – 696 (Popovschi 2000, 139). În anul 1905, tirajul a fost deja de 1100 exemplare, dintre care 100 de exemplare se distribuiau gratis în schimbul altor reviste bisericeşti ale altor eparhii. În anul 1908 „Vedomstiile" au ieşit în număr de 1125 exemplare (KEB 1909a). În anul 1910 tirajul Buletinului era de 1000 de exemplare (Обзор 1911).

Banii colectaţi în urma abonării la această revistă nu ajungeau întotdeauna pentru editarea ei. Problema această era discutată în fiecare an la congresele eparhiale, însă, nu întotdeauna se rezolva pozitiv. Congresul eparhial din anul 1906 a luat hotărâri importante în privinţa editării Buletinului: s-a decis de a mări din nou taxa la abonare, ajungând din nou la 6 ruble, iar numărul de reviste a crescut de la 24 la 52 de numere anual. În jurnalul nr. 25 al acestui congres, punctul 3, se menţiona: „În scopul economiei finanţelor, a propune redacţiei de a limita după posibilităţi rubrica *Cronica locală*, iar dările de seamă, informaţiile diferitor instituţii să se publice din contul acestor instituţii". Aşadar, problema finanţării re-

СОДЕРЖАНІЕ № 10.

Отдѣлъ офиціальный.

1. Распоряженія Епархіальнаго Начальства. 2. Епархіальныя извѣстія. 3. Отношеніе Первоприсутствующаго члена Святѣйшаго Правительствующаго Синода, Митрополита С.-Петербургскаго и Ладожскаго, отъ 16 февраля сего 1908 года за № 1722 на имя Преосвященнаго Владимира, Епископа Кишиневскаго и Хотинскаго. 4. Отъ Братства во имя Царицы Небесной. 5. Воззваніе. 6. Поученіе предъ сборомъ пожертвованій на припадочныхъ и слабоумныхъ дѣтей, призрѣваемыхъ въ пріютахъ Царицы Небесной. 7. Отъ редакціи. (Страницы 53—60).

Отдѣлъ неофиціальный.

1. Новый судъ надъ Іисусомъ Христомъ. 2. Значеніе церковнаго пѣнія въ дѣлѣ обновленія церковно-приходской жизни. 3. Дѣтская пѣснь Пресвятой Богородицѣ. 4. Мои воспоминанія. 5. По поводу послѣдняго отчета по свѣчному заводу. 6. Списокъ древнѣйшихъ церквей Бессарабской губерніи. 7. Епархіальная хроника. 8. Изъ писемъ въ редакцію. 9. Изъ законопроектовъ Мин. Внутр. Дѣлъ объ отношеніи государства къ отдѣльнымъ вѣроисповѣданіямъ. 10. Почтовый ящикъ. (Страницы 353—389).

При этомъ № прилагается листокъ Христо-Рождественскаго Братства № 224 и приложеніе къ листкамъ № 29.

Цѣна годовому издачію 6 руб. съ пересылкою, а за мѣсяцъ 50 коп.

ПЛАТА ЗА ОБЪЯВЛЕНІЯ:

1-й разъ за страницу 3 р., 1/2 стр. 1 1/2 р., 1/4 стр. 75 к., 2-й и послѣдующіе разы за стр. 2 р., 1/2 стр. 1 р., 1/4 стр. 50 к. Въ полгода за страницу взимается 40 руб., за 1/2 стр. 20 р., за 1/4 стр. 10 р.; въ годъ за страницу 75 р., за 1/2 стр. 37 р. 50 к., за 1/4 стр. 18 р. 75 к.

ПОДПИСКА

принимается у о.о. благочинныхъ епархіи и въ Редакціи «Кишинев. Еп. Вѣдомостей», въ Кишиневѣ, Садовая ул., № 30.

О.о. благочинные, при отсылкѣ въ Редакцію подписныхъ денегъ за цѣлый свой округъ, благоволятъ прилагать и адреса подписчиковъ.

За перемѣну адреса, послѣ подписки, взимается Редакціей дополнительная плата въ 25 коп.

Рукописи должны доставляться въ Редакцію четко переписанными, за полною (по крайней мѣрѣ, для свѣдѣнія Редакціи) подписью автора и съ обозначеніемъ адреса. По усмотрѣнію Редакціи, рукописи подвергаются иногда сокращеніямъ и исправленіямъ. Статьи, присланныя безъ указанія о гонорарѣ, считаются безплатными. Непринятыя для печати рукописи возвращаются авторамъ или лично, или по почтѣ, если будутъ присланы марки на пересылку; невостребованныя же, въ теченіе года, уничтожаются.

1. Taxa pentru reclame ale revistei *Кишиневские епархиальные ведомости (КЕВ)*, publicată în nr. 10, 1908.

IX. Объявленія.

Отъ Комитета Краснаго Креста. №№ 1—2 стр. 1.

Отъ мастерской церковной живописи при Моск. школѣ. Попечительство Государыни Императрицы о глухо-нѣмыхъ. №№ 1—2 стр. IV.

Отъ магазина церковной утвари Д. Кара-Стоянова. № 9 стр. 49, № 5 стр. 93, № 6 стр. 121, № 7 стр. 148, № 8 стр. 173; № 9 стр. 199, № 10 стр. 224, № 12 стр. 297, № 13 стр. 421, № 14 стр. 356, № 15 стр. 425, № 18 стр. 501, № 20 стр. 559, № 21 стр. 583, № 22 стр. 608.

Отъ живописнаго заведенія И. Зотова, въ Черниговѣ. № 6. стр. 120.

Отъ магазина церковной утвари Д. Спынулова. № 7 стр. 149, № 8 стр. 172, № 9 стр. 198, № 10 стр. 225, № 4 стр. 255, № 12 стр. 298, № 13 стр. 320, № 14 стр. 357, № 15 стр. 389, № 21 стр. 585, № 22 стр. 607.

Отъ иконостасной мастерской Е. Прохоренко. № 11 стр. 254, № 12 стр. 296, № 13 стр. 319, № 15 стр. 386, № 21 стр. 582.

Отъ мануфактурнаго магазина Д. Авдонина, Н. Сыромятникова и В. Тереновскаго. № 13 стр. 322, № 14 стр. 354, № 15 стр. 385, № 16 стр. 423, № 17 стр. 477, № 18 стр. 499, № 21 стр. 581, № 22 стр. 604, № 23 стр. 653.

Отъ мануфактурнаго магазина «Коганъ и Сынъ». № 13 стр. 323, № 14 стр. 355, № 15 стр. 388, № 16 стр. 424, № 18 стр. 500, № 21 стр. 584, № 22 стр. 606.

Отъ духовнаго портного К. Чаева. № 4 стр. 64, № 12 стр. 299, № 15 384, № 16 стр. 387, № 23 стр. 652.

Отъ магазиновъ Шаха и Бошоера о книгахъ Арсенія, епископа Псковскаго. № 4 стр. 65, № 11 стр. 263, № 12 стр. 295, № 15 стр. 383, № 21 стр. 580.

Отъ типо-литографіи Э. Шліомовича № 7 стр. 146, № 12 стр. 299, № 15 стр. 384.

2. Extras din *Indicatorul* de reclame pe anul 1905, publicat în revista *КЕВ* nr. 2, 1906.

ЦЕРКОВНЫЕ ТОВАРЫ И ВЕЩИ, НАХОДЯЩІЕСЯ ВЪ МАГАЗИНѢ КУПЦА Ѳ. И. *ИВАНОВА*. НА ЗОЛОТОЙ УЛИЦѢ ВЪ КИШИНЕВѢ.

ИКОНЫ въ кіотахъ, серебренные ризы работы гельдежерованной и чеканной, разной величины и цѣнъ.
ИКОНЫ въ футлярахъ овальные и безъ футляра разныхъ цѣнъ въ 3-хъ лицахъ св. Тройцы.
МЕДАЛЬОНЫ раскрывные серебреные, золоченные и не раскрывные съ камнями.
ИКОНЫ въ кіотахъ, ризы накладнаго серебра золоченные и бѣлые разной величины и разныхъ святыхъ.
КРЕСТИКИ золотые съ эмалью, золотые, и кораловые и разныхъ сортовъ.
КРЕСТЫ ручные церковные для благословеній разнаго сорта.
ЧАШИ съ дискосами серебренные со всѣмъ приборомъ разные.
КОВЧЕГИ серебренные, золоченные съ футлярами стеклянными колпаками.
ДАРОХРАНИТЕЛЬНИЦЫ серебренные и накладнаго серебра.
ЧАШЕЧКИ съ блюдцами для теплоты, серебреные и золоченные.

3. Fragment din reclama magazinului bisericesc al lui F. Ivanov, publicat în revista *КЕВ* nr. 5-6, 1868.

ОБЪЯВЛЕНІЕ.

Первоначальная въ Одессѣ фабрика лѣпныхъ работъ Стефана Болгарова, въ соб. д., на Молдованкѣ на Кертамышевской ул., ниже мельницы Хавы.

Имѣю честь довести до свѣдѣнія публики, что на моей фабрикѣ изготовляются разныя лѣпныя работы для украшенія потолковъ, карнизовъ, гербовъ, фасадовъ и иконостасовъ, а также принимаю заказы на живописныя, маларныя и вывѣсочныя работы, по весьма умѣреннымъ цѣнамъ.

С. Болгаровъ.

4. Anunţul publicitar al fabricii de obiecte sculptate a lui Ş. Bolgarov, publicat în revista *КЕВ* nr. 22, 1871.

vistei exista şi nu o singură dată era ridicată de redactori în faţa oficialităţilor. V. Kurdinovski, care a lucrat 10 ani la revistă, 7 ani în calitate de redactor şi 3 ani de colaborator, afirma în articolul „Ultimul cuvânt al inculpatului" publicat în nr. 1, 1913: „Revista şi-a pierdut după anul 1908 din aspectul şi conţinutul de altădată, din influenţa pe care o avea în rândul cititorilor/preoţilor basarabeni, din motive financiare. Costul abonamentului de 6 ruble nu acoperea toate cheltuielile de editare a revistei" (costul unei foi tipărite la tipografie crescuse de la 14 ruble la 18 ruble). Deşi

ИКОНОСТАСНАЯ
МАСТЕРСКАЯ
Е. ПРОХОРЕНКО
въ гор. Кишиневѣ,
на углу Губернской и Кіевской улицъ, во дворѣ
ОХОТНИЧЬЯГО КЛУБА.
ПРОИЗВОДИТЪ ИКОНОСТАСНЫЯ РАБОТЫ
самой новѣйшей архитектуры,
передѣлываетъ и исправляетъ старые иконостасы,
живопись, перезолоту кіотовъ, ремонтъ и
роспись церквей.
Иконостасный мастеръ Е. Прохоренко.

5. Reclama atelierului de pictare a iconostaselor al lui E. Prohorenko, publicată în revista *KEB* nr. 20, 1899.

СКЛАДЪ
АПТЕКАРСКИХЪ И КОСМЕТИЧЕСКИХЪ ТОВАРОВЪ
провизора А. С. КЕНИГШАЦА
уголъ Пушкинской и Николаевской улицъ.
ОТДѢЛЪ КОСМЕТИЧЕСНИХЪ ТОВАРОВЪ.
ТРАНСПОРТЪ КОСМЕТИЧЕСКИХЪ ТОВАРОВЪ
первоклассныхъ заграничныхъ и русскихъ фабрикъ:
Мыла туалетныя и гигіеническія. О-де-колонъ. Духи. Пудра. Туалетныя и цвѣточныя воды. Кремы, тѣсто и молоко для ухода за кожей. Фиксатуары, помада и краска для волосъ. Средства для зубовъ и всѣ прочія косметическія произведенія.
Зубныя, ногтевыя и головныя щетки, гребни, пушки, пудреницы лучшихъ французскихъ и англійскихъ фабрикъ
Громадный и разнообразный выборъ предметовъ для
ПРАЗДНИЧНЫХЪ ПОДАРКОВЪ,
туалетн. принадлежн. и всевозможныхъ „ARTICLES DE PARIS".
ОТДѢЛЪ АПТЕКАРСКИХЪ ТОВАРОВЪ.
Колоніальные и москательные товары. Прованское масло высшаго качества (Nice Vierge), тресковый рыбій жиръ (Bergen), ладанъ комалецъ, розовое масло, лампадное масло высшаго качества, химическіе и фармацевтическіе продукты. Перевязочный матеріалъ. Пантентованные заграничные препараты. Дезинфекціонныя средства.
НАТУРАЛЬНЫЯ и ИСКУССТВЕННЫЯ МИНЕРАЛЬНЫЯ ВОДЫ.
ОТДѢЛЪ ФОТОГРАФИЧЕСКИХЪ ПРИНАДЛЕЖНОСТЕЙ.
Аппараты для фотографіи новѣйшихъ усовершенствованныхъ системъ. Пластинки, бланки и всѣ прочія принадлежности и химическіе продукты для фотографіи.

7. Reclama depozitului de produse farmaceutice şi cosmetologice al lui A. Kionigşaţ, publicată în revista *KEB* nr. 5, 1900.

ДЕШЕВАЯ ПРОДАЖА
КНИГЪ
ПО ВСѢМЪ ОТРАСЛЯМЪ НАУКЪ и ЗНАНІЙ
съ большой скидкой % съ номинальныхъ цѣнъ
ВЪ КНИЖНОМЪ и ПИСЧЕ-БУМАЖНОМЪ
магазинѣ „ОБРАЗОВАНІЕ"
Э. ШЛЮМОВИЧА
Александровская ул., домъ ДОНЧЕВА.
Тамъ-же разнообразный выборъ письменныхъ и канцелярскихъ принадлежностей по цѣнамъ ВЕСЬМА ДЕШЕВЫМЪ.

6. Reclama Librăriei şi Papetăriei Obrazovanie a lui E. Şlimovici, publicată în KEB nr. 19, 1900.

ОТКРЫТА
„Женская Лечебница съ Родильнымъ Отдѣленіемъ
ВРАЧА
Н. М. ГОЖАНСКОЙ.
ВЪ ЛЕЧЕБНИЦѢ
ИМѢЮТСЯ ПОСТОЯННЫЯ КРОВАТИ.
Плата за полное содержаніе по 2 р. въ сутки
ВЪ ОТДѢЛЬНЫХЪ НОМЕРАХЪ
Родильнаго Отдѣленія 3 р. въ сутки за полное содержаніе
ПРІЕМЪ
ПРИХОДЯЩИХЪ БОЛЬНЫХЪ СЪ 10 ЧАСОВЪ ДО 2-хъ
БѢДНЫХЪ БЕЗПЛАТНО
ОТЪ 9 ЧАС. ДО 10 ЧАС.
Лечебница помѣщается на углу Семинарской и Подольской, № 52.

8. Caseta publicitară a spitalului de femei cu secţia „Noi-născuţi" a doctorului N. Gojanskaia, publicată în revista *KEB* nr. 13, 1901.

a apreciat schimbările pozitive din aspectul şi conţinutul revistei, cât şi îmbunătăţirea procesului de expediere a ei, congresul eparhial din anul 1908, n-a acceptat cerinţele comisiei în frunte cu V. Kurdinovski de a mări abonamentul cu un leu. Congresul nu i-a îndeplinit nici cerinţa lui Iosif Parhomovici, redactor-predecesor al Buletinului, când a cerut ca abonamentul să fie mărit până la 7 ruble pe an (KEB 1913a)

Cel mai interesante, că, până la 1910, nu găsim nici o propunere, ca această situaţie financiară să fie rezolvată şi din contul reclamelor. Era cunoscut, că reclamele aduceau venit publicaţiei. Într-o dare de seamă a redacţiei, publicată în nr. 18, 1909, se menţiona, că revista a avut drept venit în urma publicării reclamelor pe anul 1908 – 102 ruble 85 de copeici. Pentru prima dată congresul eparhial din 1910 hotărăşte ca cheltuielile pentru

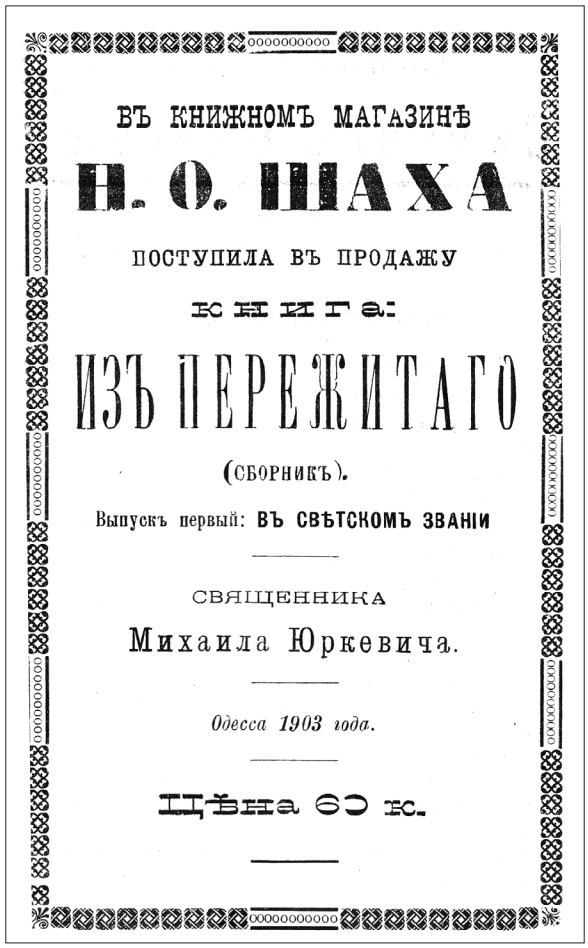
ВЪ КНИЖНОМЪ МАГАЗИНѢ

Н. О. ШАХА

ПОСТУПИЛА ВЪ ПРОДАЖУ

КНИГА:

ИЗЪ ПЕРЕЖИТАГО

(СБОРНИКЪ).

Выпускъ первый: ВЪ СВѢТСКОМЪ ЗВАНІИ

СВЯЩЕННИКА

Михаила Юркевича.

Одесса 1903 года.

Цѣна 60 к.

9. Caseta publicitară a magazinului de cărţi al lui N.O. Şah, publicată în revista *KEB* nr. 5, 1904.

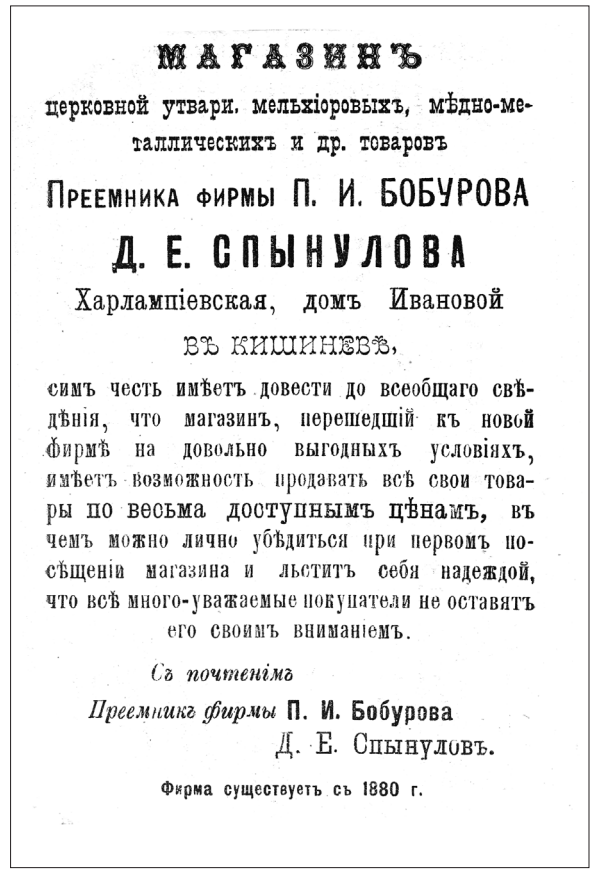
МАГАЗИНЪ

церковной утвари. мельхіоровыхъ, мѣдно-металлическихъ и др. товаровъ

ПРЕЕМНИКА ФИРМЫ П. И. БОБУРОВА

Д. Е. СПЫНУЛОВА

Харлампіевская, домъ Ивановой

въ Кишиневѣ,

симъ честь имѣетъ довести до всеобщаго свѣдѣнія, что магазинъ, перешедшій къ новой фирмѣ на довольно выгодныхъ условіяхъ, имѣетъ возможность продавать всѣ свои товары по весьма доступнымъ цѣнамъ, въ чемъ можно лично убѣдиться при первомъ посѣщеніи магазина и льститъ себя надеждой, что всѣ много-уважаемые покупатели не оставятъ его своимъ вниманіемъ.

Съ почтеніемъ

Преемникъ фирмы П. И. Бобурова

Д. Е. Спынуловъ.

Фирма существуетъ съ 1880 г.

10. Reclama magazinului bisericesc al lui D. Spânulov, publicată în revista *KEB* nr. 12, 1904.

editarea revistei să se facă strict din veniturile obţinute din abonare şi publicarea reclamelor. Este prima dată când se vorbeşte direct despre reclame ca surse de finanţare. Această decizie privitor la rolul reclamei în editarea revistei n-a dat rezultate mari. În anii 1910-1911 rubrica *Anunţuri* practic lipseşte din programul revistei. Doar din când în când mai apar reclamele magazinului de ceai chinezesc din Chişinău, fosta afacere a lui Ananii din oraşul Kiev, din strada Puşkin vis-à-vis de catedrală, ale magazinului de încălţăminte al lui Iakovenko şi magazinul bisericesc al lui Kara-Stoianov. Puţine reclame sunt inserate pe paginile revistei şi în anii 1912-1913.

În anii 1911-1912 apar foarte multe numere unite. În anul 1911 au ieşit 7 numere unite, adică 14 numere din 52. Ele au fost următoarele: 15-16, 30-31, 33-34, 44-45,46-47, 48-49, 50-51. În 1912 s-au unit 10 numere, adică 20 din 52: 1-2, 12-13, 17-18, 22-23, 24-25, 28-29, 30-31, 32-33, 34-35, 51-52. Apariţia simultană a două numere vorbeşte despre insuficienţa banilor pentru editarea revistei sau lipsa de materiale pentru a fi publicate. Cu adevărat, situaţia revistei se înrăutăţise, odată ce la congresul eparhial din 1912 a fost înaintată propunerea ca organul eparhial să fie luat din mâinile prezenţilor redactori (pe atunci V. Kurdinovski şi A. Bogoiavlenski) şi dat în mâna unui oarecare preot din oraşul Chişinău mai puţin ocupat, dar priceput în ale jurnalismului (KEB 1913a). Propunerea această n-a fost realizată. Redactor al părţii neoficiale va continua să fie până în 1916 V. Kurdinovski, urmat de arhimandritul Damian, iar al părţii oficiale A. Bogoiavlenski, urmat de V. Reşetnicov.

V. Kurdinovski s-a născut în anul 1871 în regiunea Poltava. Şi-a făcut studiile la Seminarul Teologic din Poltava (1885-1891) şi la Academia Teologică din Sankt-Petersburg (1895). La Chişinău vine în 1896, în calitate de profesor de limbă şi literatură

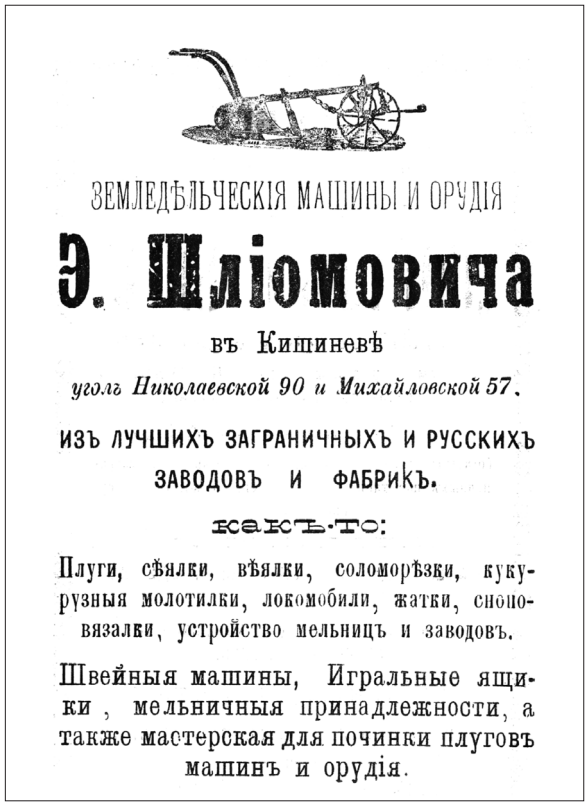

11. Reclama depozitului de maşini şi unelte agricole al lui E. Şlimovici, publicată în revista *KEB* nr. 5, 1904.

rusă la Seminarul Teologic. La 1 februarie 1908 este numit redactor al revistei eparhiale (KEB 1913b). În anul 1910 devine redactor doar al părţii neoficiale. Al celei oficiale este numit A. Bogoiavlenski, secretarul Consistoriului. În calitate de cenzor în acest răstimp a lucrat Andrei Parhomovici.

Deşi taxa la anunţuri a fost publicată până în ultimul număr al revistei, reclamele firmelor după 1914 dispar din Buletin. Anunţătorii refuză de a se folosi de serviciile organului bisericesc. Cu toate acestea, pe paginile revistei apar adresări din partea redacţiei referitoare la condiţiile de publicare a reclamelor. În una din ele, intitulată *Din partea redacţiei,* se menţiona: conform hotărârii şefului districtului militar Odesa şi guvernatorului general, generalul de infanterie Ebelon, redacţia anunţă că în baza deciziei Preasfinţiei Sale despre înregistrarea anunţurilor, persoanele care vor să prezinte spre publicare anunţuri la redacţia „Vedomstiilor" eparhiale din Chişinău, sunt obligaţi să îndeplinească următoarele condiţii, fără de care anunţul nu va fi publicat: 1. Anunţul trebuie scris de mână şi semnat chiar de anunţător; 2. Este necesar de a indica adresa concretă, funcţia, numele, prenumele şi numele după tată al anunţătorului străin trebuie să fie documentată (KEB

12. Caseta publicitară a magazinelor de obiecte bisericeşti ale lui D. Kara-Stoianov, publicată în revista *KEB* nr. 4, 1904.

1915). Este ştiut, că reclamele din presa laică erau cenzurate de şeful Poliţiei, în competenţa căruia intra verificarea actelor de confirmare a activităţii legale a întreprinderilor, firmelor etc. Buletinul avea cenzorul său, în competenţa căruia intra, probabil, şi cenzurarea reclamelor. Dar din adresarea de mai sus a redacţiei, se vede că publicarea reclamelor, ca şi editarea integrală a organului bisericesc, era supravegheată de Preasfinţia Sa, Arhiepiscopul Basarabiei.

Cercetând colecţia de reviste, am constatat ofertele anunţătorilor, care şi-au promovat serviciile şi produsele pe paginile organului oficial al eparhiei Chişinăului şi Hotinului. Ofertele erau diverse, începând cu cele ale magazinelor bisericeşti, atelierelor de pictare a icoanelor, atelierelor de croitorie a veşmintelor bisericeşti şi terminând cu cele ale uzinelor şi fabricilor, depozitelor, caselor de comerţ, magazinelor de instrumente muzicale, de cărţi, de manufactură şi de blănuri, a birourilor bancare, instituţiilor medicale etc.

Am menţionat deja, că unul din primele magazine bisericeşti din Chişinău a fost cel al negustorului F.I. Ivanov din strada Zolotaia, afacere preluată de F.A. Iusov. Un alt magazin a fost cel al negustorului Petru Boburov, deschis în anul 1880. Iată cum anunţa el despre aceasta în rubrica *Anunţuri* din nr. 1, 1881 al „Vedomstiilor" din Chişinău: am onoarea de a aduce la cunoştinţă cumpărătorilor, că din 25 noiembrie am început comerţul în Chişinău cu următoarele lucruri bisericeşti: candelabre argintate, Evanghelii cu ferecătură din argint şi bronz, sfeşnice de aramă, diferite potire cu dispozitive din argint, sicrie cu capac suflate cu argint, cruci din argint şi suflate cu argint, cruci de blagoslovire din argint şi bronz confecţionate prin metoda de ştemuire, vase pentru mir din argint şi suflate cu argint, cădelniţe de aur, coroane, cupe pentru agheasmă, sfeştoace, prapore/steaguri din stofe, veşminte din catifea şi din pânză de in cusute cu brocart argintiu, epitafe de argint. Pentru toate mărfurile se primesc comenzi cu achitări în

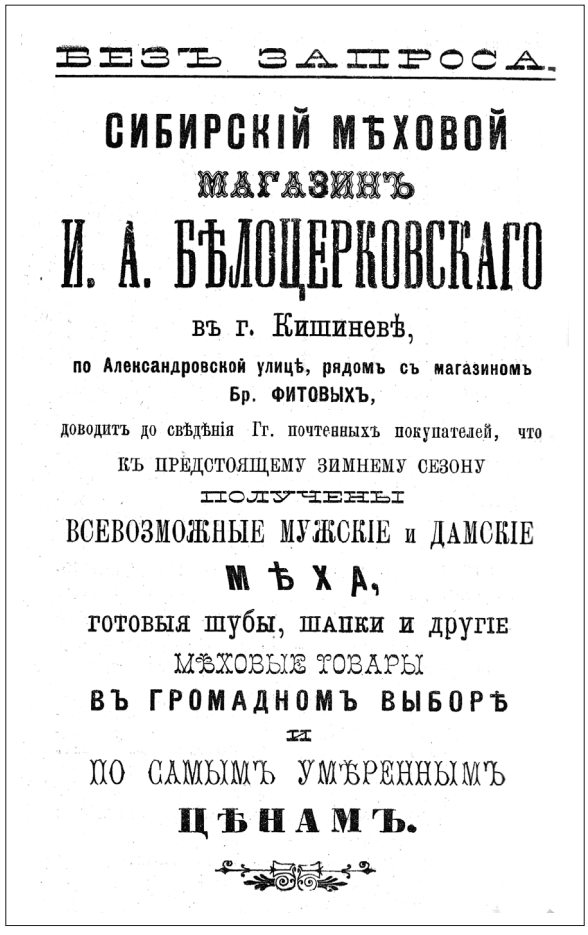
БЕЗЪ ЗАПРОСА.

СИБИРСКІЙ МѢХОВОЙ
МАГАЗИНЪ
И. А. БѢЛОЦЕРКОВСКАГО
въ г. Кишиневѣ,
по Александровской улицѣ, рядомъ съ магазиномъ
Бр. ФИТОВЫХЪ,
доводитъ до свѣдѣнія Гг. почтенныхъ покупателей, что
КЪ ПРЕДСТОЯЩЕМУ ЗИМНЕМУ СЕЗОНУ
ПОЛУЧЕНЫ
ВСЕВОЗМОЖНЫЕ МУЖСКІЕ и ДАМСКІЕ
МѢХА,
готовыя шубы, шапки и другіе
МѢХОВЫЕ ТОВАРЫ
ВЪ ГРОМАДНОМЪ ВЫБОРѢ
и
ПО САМЫМЪ УМѢРЕННЫМЪ
ЦѢНАМЪ.

13. Reclama magazinului de blănuri al lui I.A. Beloţerkovski, publicată în revista *KEB* nr. 16, 1899.

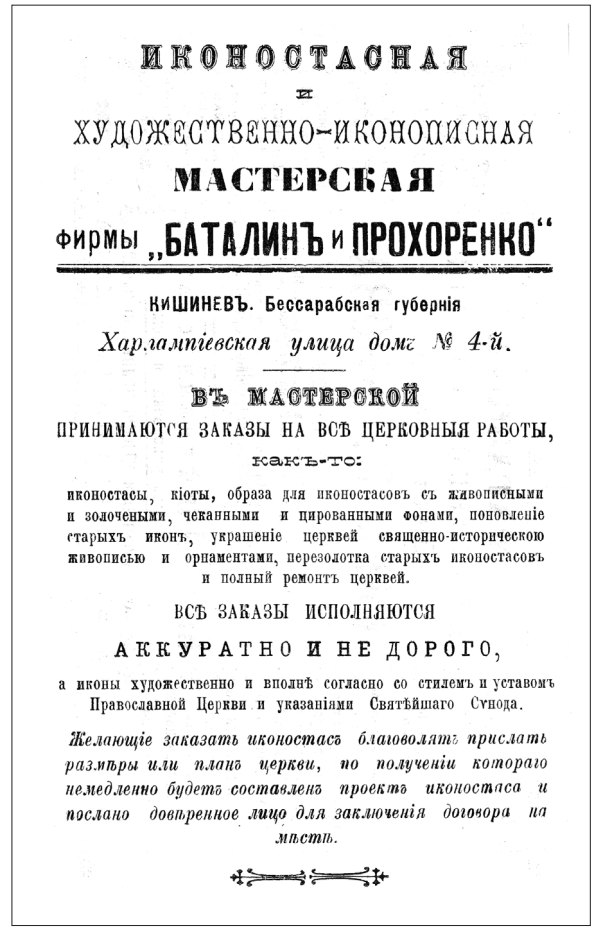
ИКОНОСТАСНАЯ
и
ХУДОЖЕСТВЕННО-ИКОНОПИСНАЯ
МАСТЕРСКАЯ
фирмы „БАТАЛИНЪ и ПРОХОРЕНКО"
КИШИНЕВЪ. Бессарабская губернія
Харлампіевская улица домъ № 4-й.
ВЪ МАСТЕРСКОЙ
ПРИНИМАЮТСЯ ЗАКАЗЫ НА ВСѢ ЦЕРКОВНЫЯ РАБОТЫ,
какъ-то:
иконостасы, кіоты, образа для иконостасовъ съ живописными и золочеными, чеканными и цированными фонами, поновленіе старыхъ иконъ, украшеніе церквей священно-историческою живописью и орнаментами, перезолотка старыхъ иконостасовъ и полный ремонтъ церквей.
ВСѢ ЗАКАЗЫ ИСПОЛНЯЮТСЯ
АККУРАТНО И НЕ ДОРОГО,
а иконы художественно и вполнѣ согласно со стилемъ и уставомъ Православной Церкви и указаніями Святѣйшаго Сѵнода.
Желающіе заказать иконостасъ благоволятъ прислать размѣры или планъ церкви, по полученіи котораго немедленно будетъ составленъ проектъ иконостаса и послано довѣренное лицо для заключенія договора на мѣстѣ.

14. Reclama atelierului de pictare a icoanelor „Batalin-Prohorenco", publicată în revista *KEB* nr. 6, 1903.

prealabil. Magazinul expediază marfa conform cerinţelor, conştiincios şi cu acurateţe, acceptă plata în rate pentru biserici cu condiţia prezentării unui certificat autentificat de preotul bisericii. Magazinul se află pe strada Haralampievskaia, în casa lui Kovalji, lângă biserica Sf. Haralampie. În anunţul din nr. 13, 1882, magazinul propune şi clopote ale uzinelor lui Râjov din Harkov, la un preţ de 18 ruble, şi a lui Samin din Moscova, la preţul de 19 ruble. Magazinul îşi schimbase sediul în casa lui Strâmbean din strada Haralampievskaia vis-a-vis de magazinul de fierărie al fraţilor Ţâsin.

Negustorul Boburov făcea adeseori donaţii pentru reparaţia bisericilor. El este prezent şi în lista donatorilor pentru renovarea catedralei din Chişinău în anul 1892, cu o sumă de 15 ruble (KEB 1892b). După moartea lui afacerea a fost gestionată un timp de soţia lui. Sunt o serie de numere ale revistei cu anunţuri semnate de soţia acestuia precum că magazinul activează şi că informaţia care circulă, că s-a închis era greşită (KEB 1902). Din 1904 afacerea lui Boburov este preluată de D. Spânulov. Chiar din primul anunţ „al afacerii preluate în condiţii avantajoase de la urmaşii lui Boburov", Spânulov afirma, că magazinul lui propune obiecte şi lucruri bisericeşti la cele mai accesibile preţuri, invitând cumpărătorii să se convingă singuri de aceasta prin vizita la magazin (KEB 1904a). Magazinul se afla în strada Haralampievskaia, casa lui Ivanova. Mai târziu Spânulov schimbă sediul magazinului în strada Alexandrovskaia, în casa Dumei orăşeneşti. Şi-a promovat afacerea în multe publicaţii, inclusiv în Buletinul eparhial. De exemplu, în anul 1905 reclama magazinului lui a fost publicată în nr. 4, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 21, 22 (KEB 1906).

În strada Haralampievskaia nr. 53, în casa proprie, se afla şi unul din cele două magazine bisericeşti pe care le deţinea în Chişinău D.F. Kara-Stoianov. Cel de-al doilea magazin se afla în strada Alexandrovskaia, colţ cu Mihailovskaia, în casa Soborului. Acest magazin va fi închis, probabil, odată ce în anunţul de mai târziu, se indica doar adresa magazinului din strada Haralampievskaia 53. David Kara-Stoianov a fost cel mai devotat client al revistei. Anunţul lui a început să fie publicat din anul 1902 şi a fost publicat, spre deosebire de altele, cel mai des, aproape până la dispariţia reclamelor din revistă. Conform datelor din *Indicatorul* reclamelor, publicate în anul 1904, reclama

КИТАЙСКІЙ ЧАЙНЫЙ МАГАЗИНЪ
БЫВШЕЙ ФИРМЫ «АНАНІЙ КІЕВСКІЙ»
Кишиневъ, Пушкинская ул., противъ собора
РЕКОМЕНДУЕТЪ
ЧАЙ: всевозможные сорта лучшихъ фирмъ. **КОФЕ**: самые лучшіе сорта сырой, жареный и молотый. **САХАРЪ**: головной, пиленный и песочный. **ШОКОЛАДЪ**: конфекты и какао, русскій и заграничный.
Чудный выборъ художественныхъ издѣлій, незамѣнимыхъ для подарковъ изъ бронзы, фарфора, бамбука и т. д. А также масса предметовъ домашняго обихода.
ЦѢНЫ ВЕСЬМА ДОБРОСОВѢСТНЫЯ И БЕЗЪ ТОРГА.
На всѣ сорта чая выдаются премія вещами или скидка деньгами.

15. Anunţul publicitar al magazinului de ceai al fostei firme „Ananii", publicat în revista KEB nr. 20, 1909.

МУЗЫКАЛЬНЫЙ МАГАЗИНЪ
В. И. ВОРОБЬЕВОЙ,
Комиссіон. Отд. Имп. Рус. Муз. Общ.,
въ Кишиневѣ, Пушкинская ул. № 25.
Большой выборъ НОТЪ для свѣтскаго и церковнаго пѣнія, а также румынскаго композитора Г. МУЗЫЧЕСКО слѣдующія произведенія:
1) Полная **литургія** на 4 или 8-мъ голосовъ пар. и гол. по 5 руб.
2) **Литургія** св. Іоанна Златоуста одноголосная—2 руб.
3) **Литургія** на 3 или 6-ть голосовъ пар. -75 коп.
4) **Вечернее Богослуженіе** на 8-мъ гласовъ одноголосное въ одномъ томѣ 2 рубля.
5) **Воскресное вечернее и утреннее Богослуженіе** на 8-мъ гласовъ. Первый гласъ 2 руб., а остальные 7 по 1 руб.
6) **Воскресныя свѣтильны и славословія** на 8-мъ гласовъ въ одномъ томѣ 2 рубля.
7) **Катавасіи** (каноны) 12-ти праздниковъ одноголосные въ одномъ томѣ 1 руб.
8) **12 національныхъ мелодій** для смѣшаннаго хора пар. и гол. по 1 руб.
Иногородные заказы высылаются наложеннымъ платежемъ.

16. Reclama magazinului muzical al V.I. Vorobiova, publicată în revista *KEB* nr. 34, 1907.

magazinului lui Kara-Stoianov a fost publicată în următoarele numere: 1-2, 3, 4, 5, 9, 11, 12, 14, 15, 16, 19, 20, 21, 22 (KEB 1904c). Spre deosebire de alte anunţuri apărute până atunci, reclama magazinului lui avea un aspect grafic reuşit, alcătuit din chenare cu ornamente florale şi îmbinări reuşite ale majusculelor şi minusculelor. Textul, cu un conţinut bine închegat, ocupa un spaţiu impunător. Pe paginile Buletinului el era publicat de fiecare dată pe o pagină întreagă. Conţinutul textului şi aspectul grafic, cu mici excepţii, n-a fost modificat pe parcursul anilor. Sub acest aspect este întâlnit în multe publicaţii, editate în această perioadă în Basarabia. Modelul anunţului va fi împrumutat uneori şi de concurentul său D. Spânulov, pentru a-şi promova magazinul lui în Buletin.

Negustorul David Kara-Stoianov a fost o persoană cunoscută în eparhie. El a îndeplinit mulţi ani funcţia de staroste la catedrala din Chişinău. Pen-

tru această activitate autorităţile eparhiale îl decorează la 6 mai 1909 cu o medalie de argint (КЕВ 1909b). A făcut parte din comisia administrativă, formată în septembrie 1911 şi condusă de Episcopul Chişinăului şi Hotinului Serafim, care s-a ocupat de colectarea mijloacelor băneşti, pentru reparaţia catedralei cu prilejul aniversării a 100 de ani de la anexarea Basarabiei la Imperiul Rus (КЕВ 1911). Kara-Stoianov a fost criticat de preotul Ieremia Cecan, în calitate de pătimaş, pentru faptul că magazinul lui, folosindu-se de incompetenţa cumpărătorilor în domeniul comerţului, vindea marfa la un preţ de trei ori mai mare decât costul ei de cost (Наше объединение 1911). Deşi, îi făcea o reputaţie negativă magazinului, preotul I. Cecan mai publică un timp reclama lui Kara-Stoianov pe paginile revistei lui.

Printre clienţii organului eparhial au fost şi unele ateliere de pictare a icoanelor şi iconostaselor din Chişinău. În Basarabia s-au deschis ore speciale de pictare a icoanelor în anul 1874, la Seminarul Teologic (Пархомович 1882, 104). La început s-a planificat deschiderea a două ore la Seminar şi două la Şcoala de băieţi din Chişinău. Cel care a solicitat Sfântului Sinod permisiunea de a deschide astfel de ore, a fost Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului Pavel (1871-1881). Cauza ar fi fost lipsa de pictori de icoane în Basarabia, care ar picta iconostase şi dorinţa de a pune capăt prezenţei în bisericile basarabene a chipurilor urâte şi fără de gust (avea în vedere icoanele populare zugrăvite de meşterii populari). Sfântul Sinod a permis deschiderea acestor ore, însă finanţarea lor urma să aibă loc din contul finanţelor eparhiei locale. Redacţia Buletinului eparhial a alocat în acest scop 200 de ruble în anul 1874. Faptul că la Seminarul Teologic s-au predat ore de pictare a icoanelor îl confirmă şi următorul extras dintr-un anuar al Seminarului: „În anul 1913 s-a serbat cu mare solemnitate centenarul Seminarului. Încă din anul 1912 au început pregătirile spre această importantă comemorare (de altfel rară în viaţa şcolilor). S-au scos la evidenţă bogăţiile şcolii: frumoasa bibliotecă a fost prezentată prin tabele statistice, diagrame etc. Sala de pictură bisericească a prezentat o frumoasă expoziţie de lucrări ale elevilor" (Popovici 1926, 31). Nu cunoaştem pentru moment vreun pictor de icoane absolvent al Seminarului. În Chişinău, însă, din a doua jumătate a secolului XIX, au activat o serie de ateliere de pictare a icoanelor şi iconostaselor. Lucrul acesta îl confirmă reclamele acestora, publicate atât în Buletinul eparhial, cât şi în alte publicaţii basarabene.

Pictorul de iconostase Volohov anunţa în 1882 următoarele: „mă ocup deja de mulţi ani cu meseria de pictare a iconostaselor şi zugrăvirea bisericilor. Având în Chişinău proprietate imobilă, care poate servi drept garant în antreprize, propun serviciile mele „blagocinilor", preoţilor din biserici şi stareţilor mănăstirilor. Locuiesc în casa proprie, în sectorul 1 al Chişinăului, în strada Iaşilor, vis-à-vis de clădirea progimnaziului" (КЕВ 1882a).

Unul din primele ateliere, care-şi promova serviciile pe paginile organului bisericesc a fost şi atelierul de pictare a icoanelor şi de zugrăvire a bisericilor al lui Vasile Braga, deschis în anul 1879. În anul 1895 proprietarul anunţa, că-şi schimbă localul din strada Armeanskaia, în casa proprie, situată la colţul străzilor Nicolaevskaia şi Svečnaia nr. 21 (КЕВ 1895).

Pictorul de iconostase Efim Prohorenco propunea servicii de pictare a noilor iconostase, refacere şi înnoire a celor vechi, reparaţia bisericilor şi zugrăvirea acestora, începând cu anul 1899. Atelierul lui se afla la colţul străzilor Gubernskaia şi Kievskaia, în curtea Clubului de vânători. Din anul 1903 îl are ca asociat pe Batalin. Atelierul de pictare a icoanelor şi iconostaselor, de reparaţie şi construcţie a bisericilor al firmei „Batalin şi Prohorenco", se afla în strada Haralampievskaia nr. 4. Proprietarii atelierului afirmau, că comenzile se efectuează cu acurateţe, la preţuri moderate, iar icoanele din punct de vedere artistic corespund stilului şi statutului Bisericii Ortodoxe şi cerinţelor Sfântului Sinod. Cei ce doreau să comande iconostase erau rugaţi să trimită mărimile sau planul bisericii, după care urma să se facă proiectul iconostasului, cu care un lucrător de încredere pleca la faţa locului pentru a încheia contractul de efectuare a lucrărilor. La începutul anului 1911 Efim Prohorenco înştiinţa clerul basarabean că, în curând, în eparhia Chişinăului, îşi va începe activitatea Biroul Tehnic şi de Construcţii, care va avea în competenţa sa reparaţia şi construcţia bisericilor (Наше объединение 1911). În personalul Biroului urmau să intre arhitecţi, ingineri, constructori-tehnici, antreprenori, meşteri, pictori de icoane, mecanici-lăcătuşi, tencuitori, proprietari de magazine bisericeşti şi alte persoane. Se promitea, că toate lucrările se vor executa cu acurateţe şi calitativ, la preţuri convenabile. Tot aici se mai menţiona că, până la deschiderea Bi-

roului, doritorii să se adreseze lui E. Prohorenco, oraşul Chişinău, str. Haralampievskaia 4. Cel mai probabil, că E. Prohorenko, care deţinea un atelier de icoane în Chişinău, urma să devină administratorul acestui Birou.

În anul 1913, E. Prohorenco a efectuat lucrări de înnoire a iconostasului bisericii Sf. Nicolae din satul Borosenii Noi, judeţul Bălţi, încasând pentru servicii o sumă de 200 de ruble[3].

În mediul picturilor bisericeşti din Basarabia de la limitele secolelor XIX-XX, se infiltrează profesioniştii, precum F. Moleavin, P. Piskariov, P. Şilingovski (Stăvilă 2011, 38). F.I. Moleavin deţinea un atelier de pictare a icoanelor în Chişinău în strada Kievskaia, între Benderskaia şi Izmailovskaia, în casa proprie nr. 33 (Друг 1914a). Realiza comenzi de iconostase noi, chivoturi, rame, cât şi lucrări de înnoire cu aur a vechilor icoane, zugrăvea biserici.

Ziarul *Drug* face publicitate (reclama lui este prezentă în multe numere din anul 1914) unui alt atelier de zugrăvire a icoanelor şi iconostaselor, cel al lui G.V. Lavrov din strada Andreevskaia, între Nemeţkaia şi Meşcianskaia, care primea comenzi cu achitări în rate în decursul a trei ani. Mai oferea servicii de construcţie a bisericilor (Друг 1914, b).

Pictorul de icoane Condrat Sidenco anunţa, că atelierul lui a trecut în colţul străzilor Svecinaia şi Şmidt, în apropierea bisericii Ciuflea. Îndeplinea lucrări de pictare a iconostaselor, de înnoire cu aur a lor, cât şi lucrări de reparaţie a bisericilor (Друг 1914, c)

În lista atelierelor de pictare a icoanelor se înscrie şi atelierul model al lui Prohor Talagaev din str. Alexandrovskaia, casa proprie nr. 6 colţ cu Vogzalnaia (Наше объдинение 1911). Atelierul primea comenzi în diferite stiluri: la iconostase noi, chivoturi[4], baldachine, efectua lucrări de ştemuire a icoanelor cu aur, cât şi înnoirea cu aur a celor vechi. Realiza comenzi de zugrăvire a bisericilor în diverse stiluri cu acuarelă şi vopsele în ulei. Dispunea de schiţe de icoane ale celor mai renumiţi pictori. Repara şi primea comenzi de construire a bisericilor.

Cu pictarea iconostaselor şi înnoirea cu aur a lor se ocupa şi atelierul lui Maxim Platonov, din Chişinău, strada Guţulevca 72.

[3] ANRM, f. 208, inv. 4, d. 3984, p. 24.

[4] Chivot - cutiuţă aşezată în altar în care se păstrează cuminecătura rezervată celor care se împărtăşesc în caz de boală, înainte de moarte etc.

17. Caseta publicitară a atelierului de pictare a icoanelor al lui F.I. Moleavin, publicată în ziarul *Друг* nr. 15, 1914.

18. Reclama atelierului de pictare a icoanelor şi iconostaselor al lui G.V. Lavrov, publicată în ziarul *Друг* nr. 81, 1914.

18. Reclama atelierului de pictare a icoanelor şi iconostaselor al lui C. Sidenco, publicată în ziarul *Друг* nr. 77, 1914.

Reclamele atelierelor de pictare a icoanelor şi iconostaselor, prezentate mai sus sunt o mărturie evidentă că, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în iconografia din Basarabia apar artiştii cu studii speciale, dominând arta religioasă către începutul secolului XX. Icoana basarabeană, a cărui suport general l-a constituit icoana populară

şi cea mănăstirească, începe să fie pictată şi de artiştii plastici (Stavila 2011, 62).

Croitorii de veşminte bisericeşti veneau şi ei cu oferte pentru preoţii basarabeni. K.N. Ceaev din strada Haralampievskaia nr. 40, de lângă hotelul „Petersburg" primea comenzi la tot felul de veşminte bisericeşti la cele mai moderate preţuri (КЕВ 1904b). În anul 1905 reclama lui a fost publicată în 5 numere ale Buletinului: 4, 12, 15, 16, 23 (КЕВ 1906). Atelierul de croitorie a veşmintelor bisericeşti al lui K.N. Ceaev a activat o perioadă îndelungată la Chişinău. La 1912 îl găsim cu sediul schimbat în strada Armeanskaia, colţ cu Fontanaia. Îndeplinea comenzi la rase, odăjdii, stihare, camilafce, scufii etc. din stofe personale (Объединение 1912b).

În Buletinul eparhial şi-a promovat serviciile şi vestitul croitor de veşminte duhovniceşti din Chişinău, Filimon Pavalachi. O perioadă de timp Pavalachi a arendat spaţiul pentru atelierul său în Casa Soborului din strada Alexandrovskaia. Anterior am dat şi o ilustraţie a localului acestui atelier (Serjant 2009, 214). În anul 1913, lărgindu-şi afacerea, trece în magazinul nr.4 din strada Alexandrovskaia, lângă hotelul „Naţional". Angajând croitori iscusiţi din Moscova şi Kiev, îndeplinea cu acurateţe impecabilă comenzile la rase, stihare, scufii, anterie, camilafce. Atelierul dispunea de stofe din brocart ale celor mai renumite fabrici cu ornamente în stil rusesc şi bizantin. Dispunea şi de veşminte gata cusute. Repara pe cele vechi. Îndeplinea comenzi urgente în timp de 24 ore. Iată unele preţuri ale atelierului: sfitele[5] costau de la 20 de ruble în sus, un stihar de diacon de la 17 ruble în sus, o camilafcă sinodală de la 6 ruble, o scufie sinodală de la 4 ruble, scufiile negre de la 1 rublă 50 copeici în sus (КЕВ 1913c).

Afacerea lui Filimon Pavalachi continuă şi în perioada interbelică. În Anuarul oraşului Chişinău şi al judeţelor din Basarabia cu Calendarul pe anul 1924, editat de S. Şapocinic, proprietar al unei Agenţii de publicitate, strada Sinadino 45, găsim o reclamă a magazinului de manufactură şi salonul de haine bărbăteşti, preoţeşti şi de dame din strada Alexandru cel Bun nr. 98. De data aceasta F. Pavalachi propunea publicului un sortiment bogat de haine, primea comenzi la haine şi veşminte preoţeşti la preţuri în afara concurenţei.

Ne-am oprit mai detaliat asupra reclamelor cu subiecte ce ţin de asigurarea lăcaşelor sfinte cu obiectele necesare în organizarea serviciului divin şi consumul nemijlocit al slujitorilor bisericilor şi mănăstirilor, remarcând în linii generale persoanele, firmele locale (revista publica şi reclame ale firmelor străine, îndeosebi, din Kiev, Odesa, Moscova, Cernigov etc.), care şi-au făcut publicitate în organul oficial al eparhiei. Dar, numărul ofertanţilor a fost cu mult mai mare. Printre aceştia au fost: Biroul bancar al lui M. Mazur, preluat de la R. Balşin; Uzina metalurgică a lui Ş. Serbov; Depozitul cu mărfuri farmaceutice, cosmetologice şi de fotografiat al lui Kionigşaţ; Magazinul de manufactură al casei de comerţ „Kogan şi fiul"; Depozitul de instrumente muzicale al lui R.K. Sicora; Spitalul de femei cu secţia „Noi-născuţi" a doctorului obstetrician N.I. Gojanskaia; Cabinetul dentar şi laboratorul ortodontic al lui Zelţman; Institutul ortopedic al doctorului Ziberştein; Librăria şi Papetăria „Obrazovanie" a lui Şlimovici; Magazinul de blănuri şi Biroul bancar ale lui Beloţerkovski; Biroul bancar al lui P.M. Tumarkin; Depozitul de maşini agricole al lui E. Şlimovici; Fabrica lui Bacumski; Magazinul de cărţi al lui N.O. Şah; Magazinul muzical al V.I. Vorobiova; Casa de comerţ „Şustov" (cu vinuri bisericeşti); Magazinul de încălţăminte al lui Iacovenco; Magazinul de ceai chinezesc al fostei firme „Ananii" din Kiev; Magazinul de manufactură al lui A. Şestopovalov etc.

După cum observăm, produsele şi serviciile propuse de aceste firme sunt diverse. Ele conţin oferte pentru satisfacerea cerinţelor cotidiene ale omului. Iar revista, ca orişice organ de presă, şi-a îndeplinit misiunea de a fi, pe lângă toate celelalte, şi un mediu purtător de reclamă.

Aşadar, în urma cercetărilor efectuate putem constata că, anii de apariţie a reclamei comerciale în Buletinul Eparhiei Chişinăului şi Hotinului, pot fi consideraţi anii '90 ai secolului XIX (anunţuri cu subiecte editoriale apar chiar din primele numere). Evoluţia reclamelor a avut un caracter instabil, care duce la dispariţia acestora în ultimii ani de editare. Rolul reclamei în editarea Buletinului a fost doar parţial şi nici de cum substanţial, dat fiind faptul că autorităţile oficiale bisericeşti, în grija cărora era supravegherea editării lui, n-au dat importanţă reclamei, ca sursă de obţinere a finanţelor.

[5] Sfită - veşmânt preoţesc larg şi fără mâneci, care se poartă în timpul slujbei peste celelalte haine

Bibliografie

Anuarul 1924: Anuarul oraşului Chişinău şi al judeţelor din Basarabia cu Calendarul pe anul 1924 (Chişinău 1924).

Danilov 2012: M. Danilov, Presa şi cenzura în Basarabia. Documentar sec. XIX - înc. sec. XX (Cnişinău 2012).

Malahov 1999: L. Malahov, Revista *Kišinevskie Eparhial'nye Vedomosti* în colecţia MNIM. Tyragetia VIII, 1999.

Popovici 1926: C. Popovici, Anuarul Seminarului Teologic Superior „Mitropolitul Gavril Bănulescu-Bodoni" din Chişinău (Chişinău 1926).

Popovschi 2000: N. Popovschi, Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruşi (Chişinău 2000).

Serjant 2009: V. Serjant, Unele reflecţii asupra mecanismului efectuării reclamei în Basarabia (sf. sec. XIX - înc. sec. XX). Tyragetia s.n. III/2, 2009, 213-221.

Stavilă 2011: T. Stavilă, Icoana basarabeană din secolul XIX (Chişinău 2011).

Друг 1914a: Друг, №15 (Кишинев 1914).

Друг 1914b: Друг, №81 (Кишинев 1914).

Друг 1914c: Друг, №77 (Кишинев 1914).

КЕВ 1867: Кишиневские епархиальные ведомости, №10 (Кишинев 1867).

КЕВ 1868: Кишиневские епархиальные ведомости, №5-6 (Кишинев 1868).

КЕВ 1871: Кишиневские епархиальные ведомости, № 2 (Кишинев 1871).

КЕВ 1873: Кишиневские епархиальные ведомости, №9 (Кишинев 1873).

КЕВ 1881: Кишиневские епархиальные ведомости, №1 (Кишинев 1881).

КЕВ 1882a: Кишиневские епархиальные ведомости, №3 (Кишинев 1882).

КЕВ 1882b: Кишиневские епархиальные ведомости, №13 (Кишинев 1882).

КЕВ 1891: Кишиневские епархиальные ведомости, №23 (Кишинев 1891).

КЕВ 1892a: Кишиневские епархиальные ведомости, №1-2 (Кишинев 1892).

КЕВ 1892b: Кишиневские епархиальные ведомости, №4 (Кишинев 1892).

КЕВ 1895: Кишиневские епархиальные ведомости, №1-2 (Кишинев 1895).

КЕВ 1902: Кишиневские епархиальные ведомости, №16 (Кишинев 1902).

КЕВ 1904a: Кишиневские епархиальные ведомости, №12 (Кишинев 1904).

КЕВ 1904b: Кишиневские епархиальные ведомости, №23 (Кишинев 1904).

КЕВ 1904c: Кишиневские епархиальные ведомости, №24 (Кишинев 1904).

КЕВ 1906: Кишиневские епархиальные ведомости, №2 (Кишинев 1906).

КЕВ 1908: Кишиневские епархиальные ведомости, №10 (Кишинев 1908).

КЕВ 1909a: Кишиневские епархиальные ведомости, №18 (Кишинев 1909).

КЕВ 1909b: Кишиневские епархиальные ведомости, №24 (Кишинев 1909).

КЕВ 1911: Кишиневские епархиальные ведомости, №40 (Кишинев 1911).

КЕВ 1913a: Кишиневские епархиальные ведомости, №1 (Кишинев 1913).

КЕВ 1913b: Кишиневские епархиальные ведомости, №12 (Кишинев 1913).

КЕВ 1913c: Кишиневские епархиальные ведомости, №42 (Кишинев 1913).

КЕВ 1915: Кишиневские епархиальные ведомости, №33 (Кишинев 1915).

КЕВ 1916: Кишиневские епархиальные ведомости, №44 (Кишинев 1916).

Кочмар 2010: В.С. Кочмар, Епархиальные ведомости как источник изучения православия Юга Украины. В: Вестнике Одесского Национального Университета, том 15, выпуск 21 (Одесса 2010), 44-54.

Наше Объединение 1909: Наше объединение, №1 (Кишинев 1909).

Наше Объединение 1911: Наше объединение, №1-2 (Кишинев 1911).

Обзор 1911: Обзор Бессарабской губернии за 1910 год (Кишинев 1911).

Объединение 1912a: Объединение, №4 (Кишинев 1912).

Объединение 1912b: Объединение №24-25 (Кишинев 1912).

Пархомович 1882: И. Пархомович, Краткий исторический очерк архипастырской деятельности в Бессарабии Высокопреосвященнейшего Павла Архиепископа Кишиневского и Хотинского с 1871-1881 (Кишинев 1882).

The magazine „Kishinyovskie Eparkhial'nye Vedomosti" („Chisinau Diocesan Journal") as a means of advertising (1867-1917)

Abstract

The topic of this article relates to the area of advertising. It reflects the implementation of advertising in the official religious magazines; in this case we are talking about the magazine „Kishinyovskie Eparkhial'nye Vedomosti" („Chisinau Diocesan Journal"). This Bessarabian periodical was published for more than 50 years. Its publication was an important event in the spiritual life of the entire diocese and clergy. Advertisements were placed in the informal part of the publication. Investigation of the collection of magazines from the National Museum of History of Moldova led us to the conclusion that the first advertisements were devoted exclusively to publishing issues. Commercial advertising appears towards the end of the 19th century. Its development was unstable, which led to its disappearance in recent years of edition. The role of advertising in the diocesan publication was modest and insignificant, as the church authorities have not seen the advertisement as a source of obtaining finance. However, the magazine performed advertising functions. There were published advertisements of Chisinau shopkeepers who traded church utensils, of iconographic workshops for painting icons and iconostases, tailoring establishments making church vestments. The list of advertisements includes a number of local companies that offered consumers – Bessarabian priests products and services related to everyday life.

List of illustrations:

1. Information on the cost of advertisements in the magazine „Kishinyovskie Eparkhial'nye Vedomosti" (KEV), published in no. 10, 1908.
2. Page from the index of advertisements for 1905, published in KEV no. 2, 1906.
3. Fragment of advertisement of F. Ivanov's church goods store, published in KEV no. 5-6, 1868.
4. Advertisement of S. Bolgarov's fretwork factory, published in KEV no. 22, 1871.
5. Advertising of E. Prokhorenko's iconostasis workshop, published in KEV no. 20, 1899.
6. Advertising of E. Shliomovich's book and stationery store „Education", published in KEV no. 19, 1900.
7. Advertising of A. Koenigschatz's warehouse of pharmaceutical and cosmetic products, published in KEV no. 5, 1900.
8. Ad unit of N. Gozhanskaya's women's clinics with maternity, published in KEV no. 13, 1901.
9. Ad unit of N.O. Shakh's bookstore, published in KEV no. 5, 1904.
10. Advertising of D. Spynulov's church utensils store, published in KEV no. 12, 1904.
11. Advertising of E. Shliomovich's warehouse of agricultural machines and implements, published in KEV no. 5, 1904.
12. Ad unit of D. Kara-Stoyanov's church utensils store, published in KEV no. 4, 1904.
13. Advertising of I.A. Belotserkovsky's fur shop, published in KEV no. 16, 1899.
14. Advertising of the „Batalin and Prokhorenko" icon workshop, published in KEV no. 6, 1903.
15. Tea shop advertisement, published in KEV no. 20 for 1909.
16. Advertising of V.I. Vorobyova's musical instruments shop, published in KEV no. 34, 1907.
17. Ad unit of F.I. Molyavin's iconostasis workshop, published in the newspaper „Drug" („Friend") no. 15, 1914.
18. Advertising of G.V. Lavrov's icons and iconostasis workshop, published in the newspaper „Drug" („Friend") no. 81, 1914.
19. Advertisement of the iconostasis master K.A. Sidenko, published in the newspaper „Drug" („Friend") no.77, 1914.

Журнал «Кишиневские епархиальные ведомости» как средство рекламы (1867-1917 гг.)

Резюме

Тема данной статьи связана с областью рекламы. Она отражает процесс осуществления рекламы в религиозных официальных органах, в нашем случае речь идет о журнале «Кишиневские епархиальные ведомости». Это бессарабское издание выходило на протяжении 50 лет. Его публикация представляла собой важное событие в духовной жизни всей епархии и духовенства. Рубрика объявлений помещалась в неофициальной части издания. Изучение коллекции журналов из фондов Национального музея истории Молдовы позволяет заключить, что первые объявления были посвящены исключительно издательским вопросам. Коммерческая реклама появляется в журнале к концу XIX века. Ее развитие носило неустойчивый характер, что привело к ее исчезновению в последние годы издания журнала. Роль рекламы в этом епар-

хиальном издании была скромной и несущественной, так как церковные власти не видели в ней источника получения денежных средств. Однако, журнал все же выполнял рекламные функции. Здесь публиковались объявления владельцев магазинов, торговавших церковной утварью, иконописных и иконостасных мастерских, мастерских по пошиву церковных облачений, действовавших в Кишиневе. Среди объявлений встречается реклама нескольких местных фирм, предлагавших потребителям – бессарабским священникам бытовые товары и услуги.

Список иллюстраций:

1. Информация о стоимости рекламных объявлений в журнале «Кишиневские епархиальные ведомости» (КЕВ), опубликованная в №10 за 1908 год.
2. Страница рекламного указателя за 1905 год, опубликованного в журнале КЕВ №2 за 1906 год.
3. Фрагмент объявления магазина церковных товаров Ф. Иванова, опубликованного в журнале КЕВ №5-6 за 1868 год.
4. Рекламное объявление фабрики лепных работ С. Болгарова, опубликованное в журнале КЕВ №22 за 1871 год.
5. Реклама иконостасной мастерской Е. Прохоренко, опубликованная в журнале КЕВ №20 за 1899 год.
6. Реклама книжного и писчебумажного магазина «Образование» Э. Шлиомовича, опубликованная в журнале КЕВ №19 за 1900 год.
7. Реклама склада аптекарских и косметических товаров А. Кенигшаца, опубликованная в журнале КЕВ №5 за 1900 год.
8. Рекламный блок женской лечебницы с родильным отделением врача Н. Гожанской, опубликованный в журнале КЕВ №13 за 1901 год.
9. Рекламный блок книжного магазина Н.О. Шаха, опубликованный в журнале КЕВ №5 за 1904 год.
10. Реклама магазина церковной утвари Д. Спынулова, опубликованная в журнале КЕВ №12 за 1904 год.
11. Реклама склада земледельческих машин и орудий Э. Шлиомовича, опубликованная в журнале КЕВ №5 за 1904 год.
12. Рекламный блок магазинов церковной утвари Д. Кара-Стоянова, опубликованный в журнале КЕВ №4 за 1904 год.
13. Реклама мехового магазина И.А. Белоцерковского, опубликованная в журнале КЕВ №16 за 1899 год.
14. Реклама иконописной мастерской фирмы «Баталин и Прохоренко», опубликованная в журнале КЕВ №6 за 1903 год.
15. Рекламное объявление чайного магазина, опубликованное в журнале КЕВ №20 а 1909 год.
16. Реклама музыкального магазина В.И. Воробьевой, опубликованная в журнале КЕВ №34 за 1907 год.
17. Рекламный блок художественно-иконостасной мастерской Ф.И. Молявина, опубликованный в газете «Друг» №15 за 1914 год.
18. Реклама иконописной и иконостасной мастерской Г.В. Лаврова, опубликованная в газете «Друг» №81 за 1914 год.
19. Рекламное объявление иконостасного мастера К.А. Сиденко, опубликованное в газете «Друг» №77 за 1914 год.

11.03.2014

Vera Serjant, Muzeul Național Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chișinău, Republica Moldova

ICOANELE ACOPERĂMÂNTUL MAICII DOMNULUI DIN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI

Adelaida Chiroşca

Obiectele sfinte, aşa-numitele odoare, relicve, au influenţat din cele mai vechi timpuri evoluţia culturii creştine. Ele păstrau vie amintirea despre acei care şi-au consacrat viaţa slujirii înalte şi cu trecerea lor în nefiinţă aceste obiecte continuau să menţină energia lor făuritoare, puterea lor de ocrotire şi apărare. Unele din acestea, cum ar fi moaştele, odoarele, veşmintele, sunt păstrate pentru cinstire şi închinare, ele devenind adevărate simboluri de credinţă. Altele, spre exemplu, icoanele, erau antrenate de oficialităţi şi de cler în diferite procesiuni cu scopul de apărare a oraşelor, de izbândă în lupte, de prevenire a secetei, bolilor etc. Deseori în tainiţele acestor icoane se montau bucăţele din relicvele sfinte pentru a transmite icoanelor puterea lor[1].

Printre aceste vestigii se distinge şi cinstitul Acoperământ al Maicii Domnului, care aminteşte despre slăvita ei Adormire, considerându-se printre relicvele supranumite „prin contact" sau „prin atingere", care a preluat însuşirile celei ce le-a purtat (Бельтинг 2002, 51). Cinstirea veşmintelor Maicii Domnului începe chiar la trecerea ei în lumea sublimă, prin dăruirea minunată a Brâului său apostolului Toma, iar aducerea acestor vestigii la Constantinopol în anul 473, pe timpul lui Leon I (457-474) şi punerea lor în bisericile centrale din oraş se va manifesta prin mai multe miracole, care au consfinţit cultul acestor odoare. Acoperământul şi Brâul Maicii Domnului au fost purtate în situaţiile extremale pe străzile Constantinopolului, răsfirate pe porţile şi zidurile oraşului, contribuind astfel la salvarea lui miraculoasă (Стерлигова 2003, 555). Icoanele mariale de procesiune din biserica Vlaherne, în care se păstrau veşmintele Maicii Domnului, considerat paladiul Constantinopolului, preluau funcţia relicvei din Vlaherne, devenind ele însele obiecte sacre (Этингоф 2000, 140-141). Cinstirea deosebită a acestor vestigii este confirmată şi prin faptul că racla cu veşmântul Maicii Domnului era situată pe masa sfântă din biserica Vlaherne, servind în calitate de altar pe care se oficia liturghia (Этингоф 2000, 140).

Bisericile unde se păstrau aceste relicve deveneau lăcaşuri de închinare şi de pelerinaj a mii de credincioşi. Aici se săvârşeau regulat procesiuni de amploare menite să accentueze locul şi rolul obiectelor sacre în viaţa societăţii, a creştinului, tot aici aveau loc întâmplări miraculoase, rămase pentru vecie în memoria oamenilor.

După cum spune tradiţia, una din manifestările puterii divine a avut loc la 1 octombrie anul 911, în ajun de duminică, în Sfânta biserică Vlaherne, pe timpul împăratului Leon cel Înţelept (886-912). Printre mulţimea venită la privegherea de toată noapte în cinstea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, se afla şi Sfântul Andrei cel Nebun întru Hristos[2] († 936) cu ucenicul său Epifanie. Pe la patru dimineaţa ambii fură surprinşi de o arătare neobişnuită: o văzură venind spre altar pe Preacurata Maică a Domnului înconjurată de îngeri şi sfinţi, îmbrăcaţi în veşminte albe. Se opriră în faţa altarului şi începură să se roage Mântuitorului să se îndure, să scape oraşul de primejdie, după care se ridică din genunchi, îşi scoase vălul şi ridică mâinile în sus acoperindu-i pe toţi, cei aflaţi în biserică, cu cinstitul său veşmânt (Кондаков 1915, 96-97). Radia lumină în jur, lumina care mistuia

[1] Este grăitor în acest context cazul icoanei Maicii Domnului a Întrupării din Novgorod, datată cu secolul al XII-lea, care pe partea din spate avea două sipeţele, confecţionate special pentru a monta în ele fragmente din relicvele Maicii Domnului. Aceste orificii se proiectau pe faţa icoanei exact în zona capului şi a mijlocului Fecioarei, ceea ce ne sugerează ideea că ele tăinuiau părticele din Acoperământul şi Brâul Maicii Domnului, păstrate în biserica Vlaherne. Anume această icoană a fost ridicată pe zidurile oraşului în anul 1169, pe timp de asediu (Стерлигова 2003, 555).

[2] Sfântul Andrei cel Nebun întru Hristos († 956), de origine slavă, a trăit pe timpul împăratului Leon cel Înţelept (886-912). Ajunge la Constantinopol în calitate de rob al nobilului Teognost. Aici citeşte Sfânta Scriptură, Vieţile Sfinţilor, care îl aduc cu timpul în biserică, unde trăieşte minunate revelaţii (Палестинский патерик).

toată neliniştea şi deznădejdea şi peste mulţime se revărsa harul dragostei, al bucuriei şi al speranţei.

Acesta ar fi suportul istoric care a stat la baza constituirii iconografiei Acoperământul Maicii Domnului.

În secolul al X-lea, în cinstea minunii revelate şi a relicvelor ce se păstrau în lăcaşele din Constantinopol – Brâul şi Acoperământul Fecioarei, Biserica de Răsărit va institui la 1 octombrie Sărbătoarea Acoperământul Maicii Domnului. Unii specialişti consideră că alegerea zilei de 1 octombrie nu este deloc întâmplătoare – anume în această zi era comemorat Sf. Roman Melodul[3] (Георгиевский 1893, 626-639), unul dintre presupuşii autori ai Imnului Acatist al Maicii Domnului (Grigoriu 2006, 27). Acesta pare să fie şi motivul apariţiei chipului lui printre protagoniştii subiectului iconografic consacrat sărbătorii în cauză[4].

Unii cercetătorii ruşi înaintează ipoteza că această sărbătoare era aproape necunoscută în Răsărit, şi aduc argumente destul de convingătoare, precum că aceasta a fost instituită în Rusia (Кондаков 1915, 92-93). La fel şi alţi specialişti consideră că tradiţia sărbătorii Acoperământul Maicii Domnului a fost introdusă de cneazul Andrei Bogoliubski (Липатова 2008) care, după exemplul împăraţilor bizantini, o declară pe Sfânta Fecioară Apărătoarea şi Protectoarea Rusiei. Trebuie să mai menţionăm în acest context, că mai mulţi cercetători contemporani, dintre care A. Alexandrov, I. Şalina, înclină să creadă că oficierea sărbătorii Acoperământul Maicii Domnului ar putea să fi avut loc mai întâi la Kiev, în sec. al XII-lea (Липатова 2008), drept argument servind atestarea acestei iconografii aici încă în sec. al XI-lea. Alţi autori, însă, recunoscând tradiţiile ruseşti de instituire a sărbătorii, consideră, că aceasta evocă totuşi cinstirea relicvei din Vlaherne, sărbătoarea Punerea Veşmântului şi revelaţia trăită de Sfântul Andrei cel Nebun întru Hristos şi de ucenicul său Epifanie în paraclisul Hagia Soros din Vlaherne. Descrierea Vieţii Sf. Andrei va fi tradusă în Rusia în sec. al XII-lea şi va influenţa dezvoltarea iconografiei sărbătorii Acoperământul Maicii Domnului (Этингоф 2000, 148).

Începând din secolul al XII-lea, această sărbătoare va fi celebrată de Biserica Rusă cu mult fast, păstrând data oficierii ziua de 1 octombrie. Scriitorii vor consacra acestei sărbători cuvinte de laudă, cântări şi omilii, pictorii vor transpune în imagini evenimentele şi trăirile miraculoase din biserica Vlaherne, multe biserici înălţate în acea perioadă în Rusia vor purta hramul Acoperământul Maicii Domnului[5].

Din când în când se reaprind discuţiile despre locul instituirii sărbătorii, precum şi despre faptul dacă au servit sau nu icoanele bizantine în calitate de modele pentru cele ruseşti, unii specialişti ruşi presupunând, că imaginile bizantine au putut reprezenta anumite scene din ciclul acatist, ele reflectând rolul şi menirea Maicii Domnului de Apărătoare a neamului omenesc (Шалина 2005, 371).

În colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei se păstrează şase icoane consacrate iconografiei Acoperământul Maicii Domnului. Icoanele de acest tip propun, după cum se poate vedea, o compoziţie complexă, în care se îmbină armonios evenimente şi personaje atestate în epoci diferite.

Scenele din compoziţiile iconografice de acest tip sunt compuse din două registre şi se desfăşoară fie pe fundalul, fie în interiorul bisericii Vlaherne, unde se păstra veşmântul Născătoarei de Dumnezeu, adus aici de împărăteasa Pulheria în anul 473 (Кондаков 1915, 56). Pe amvon, Roman Melodul, este reprezentat cu un pergament în mână, cântând şi dirijând corala. Este înconjurat de cântăreţi, de feţe bisericeşti, de împărat şi împărătească, iar printre ei, în partea stângă, se evidenţiază chipul Sf. Andrei cel Nebun întru Hristos, care îl îndeamnă pe discipolul său, Epifanie, să privească în sus la apariţia Preacuratei. În registrul superior Născătoarea de Dumnezeu, asistată de Sf. Ioan Botezătorul şi Sf. Ioan Teologul, ţine pe mâinile desfăcute vălul răsfirat. Încă mai sus,

[3] Sfântul Cuvios Roman Melodul s-a născut la Emesa, la sf. sec al V-lea. Adolescent, ajunge la Beirut, angajându-se în calitate de paraclisier într-o biserică din oraş. În scurt timp trece cu traiul la Constantinopol şi ajunge să slujească în biserica Maicii Domnului din Cyr. Aici, la Constantinopol, participa deseori la slujbe şi privegheri de noapte în biserica Vlaherne, unde a primit de la Preacurata Fecioara darul scrierii versurilor şi alcătuirii melodiilor, imnelor acatiste, de unde îi vine şi numele Melodul. A fost apărător aprig al idealurilor creştine şi cântăreţ fidel al Maicii Domnului. Moare între anii 555-565. După o scurtă perioadă, va fi trecut în rândul sfinţilor, sărbătorit la 1 octombrie (Grigoriu 2006, 25-27).

[4] Reprezentările Imnului Acatist al Maicii Domnului au devenit aproape canonice în erminia picturii moldoveneşti din secolele XV-XVI. Una din temele predilecte ale frescei exterioare este reprezentată tocmai de imaginea Maicii Domnului din Imnul Acatist al Sfântului Acoperământ, acoperind cu cinstitul ei omofor capul Sfântului Roman Melodul, care cu unul din rulouri în mână se închină cu smerenie la picioarele Preacuratei (Grigoriu 2006, 27).

[5] Primul lăcaş cu hramul Acoperământul Maicii Domnului va fi înălţat de Andrei Bogoliubski, în anul 1158, nu departe de oraşul reşedinţei sale, de pe râul Nerla, oraşul Bogoliubov (Заграевский 2008, 129-146).

pot fi reprezentaţi doi îngeri, care întind peste Fecioară relicva marială. Vom observa, de asemenea, că în unele imagini ale acestei sărbători vălul este reprezentat cel puţin de două ori: o dată în mâinile Fecioarei, altă dată ţinut de îngeri, aceste momente făcând trimitere atât la revelaţia Sf. Andrei cel Nebun întru Hristos, cât şi la aşa-zisa „Minune din Vlaherne" care se repeta în fiecare vineri, în timpul serviciului nocturn, când vălul, ce acoperea icoana Maicii Domnului din altar, se ridica de la sine lăsând descoperit chipul Fecioarei pentru toată perioada rugăciunilor. Sursele care pomenesc despre aceste momente (cea mai timpurie dintre acestea fiind *Cuvânt despre miracolul din Vlaherne* de Mihail Psella, din 1075) nu descriu, din păcate, aspectul icoanei, care apărea în văzul mulţimii la ridicarea vălului (Шалина 2005, 359). Cunoaşterea acestei iconografii mariale ar putea aduce o lumină asupra originilor iconografice ale acestei sărbători (Липатова 2008), ar putea confirma postura de Orantă a Fecioarei, care se distinge în aceste compoziţii, sau cea din icoana Acoperământul Maicii Domnului descoperită în Galiţia în sec. al XII-lea (fig. 1), păstrată în Muzeul Naţional de Arte Plastice din Ucraina. În această compoziţie, considerată printre icoanele timpurii ale Acoperământului Maicii Domnului şi care se apropie cel mai mult de icoana originală (Древнейшая 2011), Fecioara-Orantă este reprezentată pe tron, cu Pruncul în braţe, încadrată de doi îngeri care ţin Veşmântul Fecioarei, iar mai jos sunt reprezentate mai multe personaje printre care Sf. Andrei cu ucenicul Epifanie.

Din punct de vedere compoziţional, icoanele de acest tip propun scene în care sunt implicate mai puţine sau mai multe personaje, astfel Fecioara poate fi încadrată de Profetul David, de Sfinţii Apostoli, de Sfinţi Ierarhi si de Sfinţi Cuviosi, de Femeile Mironosiţe etc. În registrul inferior al icoanelor poate apărea chipul împărătesei Augusta Pulcheria (450-453) şi al soţului său Marcian (450-457), sau cel al lui Leon cel Înţelept (886-912), precum şi al Patriarhului Tarasie, care l-a susţinut şi îndrumat pe Roman Melodul. În unele icoane, în partea de jos, poate fi reprezentat visul lui Roman Melodul, în care Fecioara îl înzestrează cu darul cântării şi al scrierii imnurilor, pentru care va fi supranumit Melodul. Sunt icoane în care Născătoarea de Dumnezeu poate fi reprezentată şi singură, dar neapărat ţinând pe mâini Sfânta relicvă.

Dintre cele mai timpurii imagini ruseşti ale acestui tip iconografic se remarcă cea atestată la Suzdal, zugrăvită pe o plachetă de cupru, placată pe porţile Catedralei Naşterea Maicii Domnului[6] (fig. 2) datată cu începutul sec. al XIII-lea, precum şi din biserica mănăstirii Snetogorsk din Pskov, din anul 1313. În primul caz Maica Domnului este zugrăvită în semiprofil spre stânga cu mâinile ridicate în rugăciune către Mântuitorul, reprezentat mai sus de maforionul boltit[7]. Chipul Fecioarei este flancat de îngerii care privesc, la rândul lor, în sus. În compoziţiile care vor urma Fecioara va fi reprezentată frontal, iar îngerii – planând de asupra.

Fig. 1. Icoana Acoperământul Maicii Domnului, Galiţia, sec. al XII-lea.

În icoanele ruseşti s-au evidenţiat chiar de la început două tipuri distincte, aceste fiind intitulate după numele localităţilor, unde s-au făcut renumite: cel de Suzdal şi cel de Novgorod. În primul caz Fecioara se reprezenta pe fundalul lăcaşului, acoperindu-i cu maforionul pe toţi cei prezenţi în biserică. Jos, pe amvon, este zugrăvit Roman Melodul cu un filacter în mâini. Una dintre cele mai timpurii icoane de acest fel este cea din mănăstirea Acoperământul Maicii Domnului din Suzdal (fig. 3), din a doua jumătate a sec. al XIV-lea, care

[6] Pe uşile de asfinţit ale Catedralei Adormirea Maicii Domnului din or. Suzdal se păstrau câteva imagini, care reprezentau consecutiv scenele „Adormirea Maicii Domnului", „Prohodul Maicii Domnului", „Punerea în raclă a Brâului Maicii Domnului", „Punerea Cinstitului Veşmânt al Maicii Domnului", ultimul episod din acestea fiind „Acoperământul Maicii Domnului". Trebuie să menţionăm în acest context, că, în ultima scenă Acoperământul Fecioarei este zugrăvit în aşa mod, încât se vede că autorii conştientizau legătura nemijlocită a acestei imagini cu relicva originală (Стерлигова 2003, 553-557).

[7] Imaginea Mântuitorului în icoanele Acoperământul Maicii Domnului, în care El binecuvântează Fecioara Oranta, ar putea fi inspirată din icoana Maicii Domnului a Întrupării din Novgorod, care păstra pe spate, după cum am menţionat mai sus, două sipete în care se păstrau relicvele Fecioarei. Deasupra tainiţei superioare era reprezentat Iisus Hristos, care binecuvânta cu ambele mâini nu altceva decât Acoperământul Fecioarei (Стерлигова 2003, 556).

Fig. 2. Icoana Acoperământul Maicii Domnului, Suzdal, sec. al XIII-lea, Catedrala Naşterea Maicii Domnului.

Fig. 4. Icoana Acoperământul Maicii Domnului, Novgorod, 1399, mănăstirea Zverin.

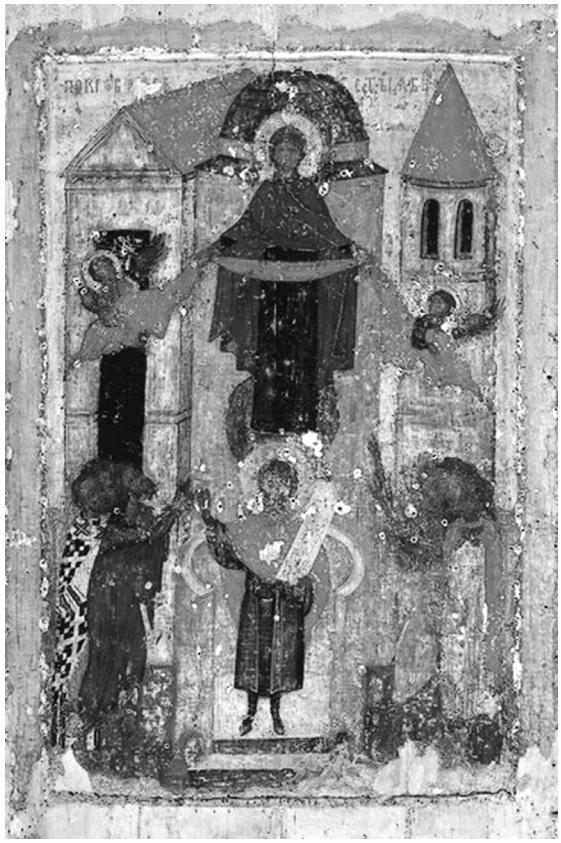

Fig. 3. Icoana Acoperământul Maicii Domnului, Suzdal, 1360, mănăstirea Acoperământul Maicii Domnului.

se păstrează în prezent în Galeriile „Tretiakov" (Государственная 1995, 121). Trebuie să menţionăm că în acest model lăcaşul zugrăvit aminteşte de biserica Vlahernelor cu acoperişul în două pante şi cupolă rotundă. Acest tip se va repeta şi pe icoanele din sec. al XV-lea din acelaşi lăcaş. În cel de-al doilea tip, supranumit de Novgorod, Acoperământul Fecioarei este susţinut de îngeri, ea fiind redată, în acest caz, în interiorul bisericii, deasupra uşilor împărăteşti, această icoană provenind din mănăstirea Zverin, din Novgorod şi datează din anul 1399 (fig. 4). Arhitectura din icoană prezintă o biserică cu naosul trilobat şi cu cinci turle în formă de cupole. Ambele versiuni au şi caracteristici comune: pe ele, în partea de jos, fiind reprezentat Sf. Andrei cel Nebun întru Hristos, cu discipolul său Epifanie.

De acum spre sf. sec. al XV-lea se observă o combinare a acestor două versiuni iconografice, scena nouă devenind ulterior model pentru icoanele sec. al XVI-lea, în care Acoperământul este ţinut de îngerii, care planează deasupra Fecioarei, înfăţişată în chip de Oranta, iar în registrul inferior era reprezentat Roman Melodul, stând pe amvon, în centrul bisericii. Icoanele târzii se deosebesc prin introducerea în compoziţii a unui număr mai mare de personaje, aici fiind zugrăviţi

împăratul Leon cu soţia sa Teofana, pe timpul cărora s-a întâmplat revelaţia trăită de Sf. Andrei cel Nebun întru Hristos, în biserica Vlaherne, precum şi a patriarhului Tarasie (784-806) – aprigul apărător al icoanelor Maicii Domnului.

Astfel de icoane, care provin din sec. al XVI-lea, s-au păstrat în biserica Acoperământul Maicii Domnului de la Academia Teologică din Moscova şi în biserica Kolomenskoe.

În icoanele Acoperământul Maicii Domnului din sec. al XVII-lea se schimbă poziţia Fecioarei: ea este înfăţişată din nou în semi-profil, cu capul ridicat spre Hristos, care este reprezentat undeva în colţul de sus al icoanelor, şi nu în centru, ca înainte. Drept exemplu pot servi icoanele din muzeul Solvycegodsk şi din Muzeul Rus de Stat, datate din sec. al XVII-lea. După cum am văzut, aceste compoziţii iconografice atestă o îmbinare de evenimente, fenomene şi personaje din perioade diferite, dar care prezintă un ansamblu armonios de concepţii şi imagini. Nu e de mirare, pentru că în icoană, ca şi în liturghie se pierde noţiunea timpului, se şterge hotarul dintre trecut, prezent şi viitor. Apariţia chipului lui Roman Melodul în aceste compoziţii, imnologul care a trăit cu sute de ani înainte de minunea care a avut loc la Vlaherne, este o vie mărturie a acestui adevăr, astfel fiind accentuată o trăsătură distinctă a iconografiei date – transtemporalitatea ei.

Nu mai puţin remarcabil este şi simbolismul acestor compoziţii, el fiind exprimat prin multiple expresii, menite să interpreteze conţinutul misterios şi spiritual al acestui subiect. Strălucirea din fondul icoanelor şi cea care însoţeşte personajele, exprimată prin lumina degajată de ele, prin mandorla ovală sau circulară, prin nimburile sau clipeus-ul radiant exprimă energiile divine dar totodată şi sfinţenia personajelor. Stelele de pe fruntea şi umerii Fecioarei apar în aceste compoziţii ca atribute obligatorii ale Născătoarei de Dumnezeu. O importanţă deosebită în reprezentarea acestui subiect iconografic o au şi culorile, alegerea lor având la bază regulile şi canoanele iconografice. Pe icoanele timpurii, acoperământul, de cele mai dese ori, se zugrăvea în nuanţe roşii-aprinse, culoare inspirată din descrierea istoriei vieţii Sf. Andrei cel Nebun întru Hristos, unde se accentua că vălul era asemănător unui fulger. În compoziţiile iconografice din sec. al XVI-lea vălul, ţinut de Fecioară, putea fi reprezentat în culori albe sau galbene.

Conţinutul teologic al acestei iconografii constă în identificarea chipului Maicii Domnului cu acea putere divină, care apără şi ocroteşte omul. Sub cinstitul său Acoperământ pot să-şi găsească refugiul toţi care se îndreaptă spre ea râvnind apărarea şi mijlocirea ei.

Icoanele din colecţia muzeului consacrate acestei iconografii provin din Basarabia, Rusia şi sunt datate din secolul al XIX-lea şi începutul sec. al XX-lea. Icoanele din colecţie nu pot fi atribuite unui model concret, în ele înregistrându-se detalii compoziţionale proprii atât modelelor timpurii, cât şi celor mai târzii. Icoanele din colecţia muzeului sunt pictate în ulei sau tempera pe lemn, unele respectând rigorile iconografice, altele – mai puţin. Una dintre icoane (nr. 6) elimină schema tradiţională şi ne propune o compoziţie în care se reprezintă doar chipul Maicii Domnului, fără alte personaje. Cinci din cele şase icoane din colecţia MNIM sunt de dimensiuni medii, cu excepţia unei icoane mai mari (nr. 1), care putea reprezenta icoana hramului bisericii de unde provenea.

1. Acoperământul Maicii Domnului (fig. 5)
Moldova, înc. sec. al XIX-lea, zugrav anonim.
Lemn, tempera. Panoul plan, format din două părţi, prinse cu două pene montate în contrasens, 59×90×3,4 cm.
FB-14017.
Achiziţie, Chişinău, 1988.
Lemnul desprins pe linia de îmbinare, pierderi de strat cromatic, pete, zgârieturi.
Intervenţii anterioare de A. Roşca, MNIM 2003.

Pe fondul schematic al bisericii Vlaherne, Maica Domnului este înfăţişată în picioare purtând chiton albastru cu falduri pronunţate. Chitonul este garnisit la guler şi mânecuţe cu panglică aurită. Deasupra poartă maforionul roşu-cărămiziu, prevăzut cu fir de aur şi cu faţa interioară cafenie-roşiatică. Acesta formează pliuri ample în zona capului şi în părţile sale laterale. Cu palmele ridicate în sus ţine acoperământul de nuanţe griverzui, pe el fiind pictate mai multe simboluri, printre care şi câteva cruci. Norii, pe care păşeşte Fecioara, simbolizează acea linie de hotar între lumea văzută şi cea nevăzută.

În registrul inferior în centrul mulţimii adunate este înfăţişat Roman Melodul îmbrăcat în veşminte de aceleaşi nuanţe ca şi ale Născătoarei de Dumnezeu. El stă pe un amvon şi ţine în mâini acoperământul Maicii Domnului, identic cu cel din mâinile Ei[8]. Capul lui este încadrat într-un

[8] De cele mai dese ori Sfântul Roman Melodul este reprezentat cu un filacter în mână, care simbolizează Condacul Crăciunului, compus de el.

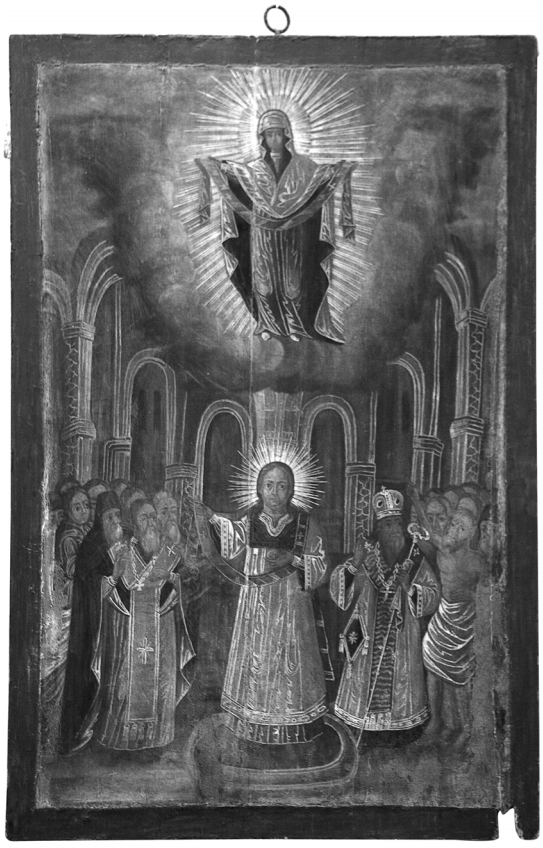

Fig. 5. Icoana Acoperământul Maicii Domnului, Moldova, înc. sec. al XIX-lea, MNIM (FB-14017).

Fig. 6. Icoana Acoperământul Maicii Domnului, Moldova, 1871, MNIM (FB-23611).

nimb strălucitor. Chipul imnografului este încadrat de mai multe feţe bisericeşti şi simpli enoriaşi, printre care se află şi Sf. Andrei, cel ce s-a învrednicit să vadă apariţia miraculoasă a Maicii Domnului împreună cu ucenicul său Epifanie.

2. Acoperământul Maicii Domnului (fig. 6)
Moldova, 1871, zugrav anonim.
Lemn, tempera. Suportul plan, format din trei părţi, fără pene de consolidare, 26×31×1,1 cm
FB-23611.
Achiziţie, 1998.
Curbat puternic în exterior. Crăpături adânci, care străbat şi stratul pictural în partea de jos, urme de cuie.
Fără intervenţii anterioare.

În interiorul unei biserici, în centru, pe amvon, este reprezentat Roman Melodul, cu sacos roşiatic-cafeniu şi stihar verde-gri, cu mâinile întinse spre cei prezenţi în biserică. La dreapta sunt înfăţişaţi împăratul şi împărătească, care îşi exprimă admiraţia ascultând propovăduirea Melodului, sentiment redat de expresia feţelor şi gestul mâinilor. La stânga, Sf. Andrei şi Epifanie, sunt preocupaţi de cele ce se desfăşoară în registrul superior al icoanei, unde Maica Domnului, încadrată de sfinţi ierarhi, îşi întinde acoperământul alb-gălbui peste cei prezenţi în biserică. Toţi sunt zugrăviţi cu nimburi aurite în vestimentaţii lungi acoperite cu mantii mai scurte, doar Sf. Andrei poartă o mantie albastră-verzuie peste corpul slăbit, pe jumătate dezgolit. Pe icoană sunt plasate mai multe inscripţii. Sus se poate citi „Покров Прстыѧ ... , jos: м. Иоан .... Уст?”

3. Acoperământul Maicii Domnului (fig. 7)
Rusia, sec. al XIX-lea, zugrav anonim.
Lemn, tempera. Suport plan, format din trei părţi întărite cu două pene transversale.
FB-23384-64.
Transmisă de Vama Ungheni, 1996.
Pierderi masive de strat pictural acoperit după restaurare, crăpături, pierderea penelor.
Intervenţii anterioare de A. Roşca, MNIM 2003.

Pe fundal de arhitectură bisericească este zugrăvită Născătoarea de Dumnezeu, păşind pe nori, albi-verzui, cu acoperământul alb, ţinut pe braţele ridicate pe jumătate în sus. Poartă chiton albastru şi maforion vişiniu. Doi îngeri păzitori, înveşmântaţi în straie albe-roşiatice, însoţesc Fe-

cioară, încadrată în mandorla, ajutând-o, parcă, să ridice maforionul. De o parte şi de alta a îngerilor sunt reprezentaţi mai mulţi apostoli şi sfinţi făcători de minuni – toţi zugrăviţi în nimbul slavei lor. Printre ei se disting Sf. Ioan, Sf. Nicolae, Sf. Nichita, Sf. Efim, Moisei precum şi Sff. Petru şi Pavel, Sf. Ecaterina, Sf. Pelaghia, Sf. Mare Mucenic Gheorghe. Ei îşi îndreptă privirile spre Maica Domnului, care prin gestul mâinilor ridicate, cu palmele îndreptate în sus, aduce slavă Fiului său, pictat într-un medalion auriu. Mântuitorul ţine Evanghelia şi binecuvântează alaiul sfinţilor şi toată mulţimea prezentă la minunea ce se săvârşea în biserica Vlaherne. În partea de jos, în mijlocul icoanei, pe amvon, este zugrăvit Roman Melodul îmbrăcat în stihar de diacon, cu un filacter în mâna stângă, pe care este scris Condacul de Crăciun. În partea dreaptă sunt reprezentaţi patriarhul Constantinopolului Tarasie (784-806) şi împăratul Leon (866-912), pe timpul căruia a avut loc minunea, iar în partea stânga – Sf. Andrei cu ucenicul său Epifanie, precum şi împărăteasa Zoe (978-1050), cea care a fost tămăduită de boală grea prin atingerea Brâului Maicii Domnului. În partea superioară a chenarului, se citeşte inscripţia „Образ Покрова Пресвятой Богородицы". În nimburi s-au înscris numele personajelor, doar numele lui Roman Melodul s-a înscris în afară.

Fig. 7. Icoana Acoperământul Maicii Domnului, Rusia, sec. al XIX-lea, MNIM (FB-23384-4).

4. Acoperământul Maicii Domnului (fig. 8)
Basarabia, înc. sec. al XX-lea, zugrav anonim.
Panou integral, plan, consolidat cu două pene în marginile de sus şi de jos, 26,4×31,2×2,3 cm.
FB-22918-115.
Din colecţia MIR, biserica „Sf. Parascheva" din s. Zguriţa, raionul Drochia, 1980.
Culorile stratului pictural au pierdut din intensitate, zgârieturi.
Fără intervenţii anterioare.

Pe suprafaţa icoanei se disting două registre: cel superior îl ocupă Maica Domnului cu un alai de sfinţi conduşi de Ioan Botezătorul şi Ioan Teologul. Fecioara, îmbrăcată în chiton verde-albastru şi maforion alb-gălbui, ţine în mâinile desfăcute Acoperământul alb-albastru. Capul ei este încadrat de un nimb slab conturat, în părţile laterale ale căruia se poate citi „Maica - Domnului". Sub norii care despart cele două registre compoziţionale sunt reprezentate mai multe personaje. Printre acestea se află Sf. Andrei care îi arată ucenicului său Epifanie să privească şi el la apariţia miraculoasă a Sfintei Fecioare. Acesta ridică mâinile în semn că Fecioara i se arătase şi lui. Lângă ei, în veşminte albe, cu ochii ridicaţi în sus este zugrăvit Roman Melodul, care ţine în mâini un omofor cu mai multe cruci aurite pe el. În stânga lui sunt înfăţişaţi împăratul Leon cel Înţelept (886-911) şi soţia sa Teofana. El priveşte mirat în sus, mâna dreaptă ridicând-o la nivelul pieptului, împără-

Fig. 8. Icoana Acoperământul Maicii Domnului, Basarabia, înc. sec. al XX-lea, biserica „Sf. Parascheva" din s. Zguriţa, raionul Drochia, MNIM (FB-22918-115).

teasa, însă, coboară ochii în jos, iar mâinile şi le-a împreunat în rugăciune. Ambii poartă coroane şi straie domneşti. Pe margine s-a păstrat inscripţia: „ACOP. MAICII DOMNULUI”.

5. Acoperământul Maicii Domnului (fig. 9)
Basarabia, anii ’20-’30 ai sec. al XX-lea, zugrav anonim.
Lemn, ulei. Suportul plan, este constituit din două părţi prinse cu două pene transversale, reliefate, montate în scobitură „coadă de rândunică”, 31×26×2 cm.
FA-10538-19.
Din colecţia MIR, transmise de organele de poliţie din Chişinău, 1988.
Suportul crăpat pe linia de unire, în partea de jos crăpătura străbate stratul pictural, în câmp şi la colţuri se înregistrează şi alte pierderi ale stratului cromatic, zgârieturi.
Fără intervenţii anterioare.

Subiectul se desfăşoară în interiorul bisericii, în faţa uşilor împărăteşti. În bolta altarului, planând pe nori roz-gălbui, apare chipul Fecioarei, reprezentată până mai jos de brâu. Poartă chiton alb-albastru încins la brâu şi maforion roz-albiu, la piept prins cu o fibulă. În jurul capului se remarcă un clipeus radiant. Ea îşi întinde acoperământul auriu peste mulţimea din biserică, o parte din care priveşte spre ea, expresiile feţelor şi gesturile exprimând o puternică uimire. Printre ei este prezent Sf. Andrei, cel Nebun întru Hristos, care îl îndeamnă pe discipolul sau Epifanie să privească în sus spre Maica Domnului. Ceilalţi s-au grupat în jurul tânărului diacon Roman Melodul, care ţine în mâna dreaptă un omofor auriu, la fel ca cel al Preacuratei Fecioare. El poartă stihar de diacon peste chitonul albastru. În mulţime se află înalte feţe bisericeşti: unii cu crucea în mână, alţii binecuvântând. Tot aici poate fi văzut şi împăratul cu soţia sa, ambii încoronaţi, purtând straie de sărbătoare. Sus este înscrisă legenda „Покров Престыя Богородицы”, iar chipul Maicii Domnului este încadrat de monograma „MP OY”.

6. Acoperământul Maicii Domnului (fig. 10)
Basarabia, anii ’20-’30 sec. al XX-lea, zugrav anonim.
Lemn, tempera. Panou integral, plan fără pene, 21,8×27,2×2,0 cm.
FB-22465.
Achiziţie, Chişinău, 1985.
Lemn deteriorat, pierderi neesenţiale de strat pictural.
Fără intervenţii anterioare.

Pe icoană, pe un fundal verde-albastru este reprezentată Maica Domnului până mai jos de genunchi ţinând pe mâinile desfăcute în părţi brâul alb cu marginile roşii. Născătoarea de Dumnezeu poartă maforion rubiniu cu bordură aurită şi faţă interioară de nuanţă roză, precum şi chiton albastru cu mânecuţele aurite. Este redată cu nimb aurit. Icoană nu conţine nici o inscripţie.

Fig. 9. Icoana Acoperământul Maicii Domnului, Basarabia, anii ‘20-‘30 ai sec. al XX-lea, MNIM (FA-10538-19).

Fig. 9. Icoana Acoperământul Maicii Domnului, Basarabia, anii ‘20-‘30 ai sec. al XX-lea, MNIM (FA-10538-19).

Bibliografie

Grigoriu 2006: P. Grigoriu, Sfântul Roman Melodul în „Imnele pocăinţei" (Bucureşti 2006).

Александрович 1998: В. Александрович, Иконография древней украинской иконы „Покрова Богоматери". Byzantinoslavica LIX, 1998, 125-135.

Бельтинг 2002: Х. Бельтинг, Образ и культ. История образа до эпохи искусства (Москва 2002).

Государственная 1995: Государственная Третьяковская галерея. Каталог собрания. Т. 1: Древнерусское искусство X - начала XV вв. Кат. 48 (Москва 1995).

Георгиевский **1893:** Г. Георгиевский, Русский ли праздник Покров? Чтения в Обществе любителей духовного просвещения. Ноябрь (Москва 1893).

Древнейшая 2011: Древнейшая икона Покрова

http://risu.org.ua/ru/index/monitoring/kaleido_digest/44859/

Заграевский 2008: С.В. Заграевский, Новые исследования памятников архитектуры Владимиро-Суздальского Музея-Заповедника (Москва 2008). http://www.zagraevsky.com/vsmz9.htm

Кондаков 1914: Н. Кондаков, Иконографія Богоматери, т. I (Петроградъ 1914).

Кондаков 1915: Н. Кондаков, Иконографія Богоматери, т. II (Петроградъ 1915).

Лазарев 1994: Е. Лазарев, Покров над Сечью. Наука и религия 10, 1994, 8-9.

Снессорева 2010: С. Снессорева, Земная жизнь Пресвятой Богородицы и описание святых чудотворных её икон (Москва 2010).

Этингоф 2000: О. Этингоф, Образ Богоматери. Очерки византийской иконографии XI-XIII вв. (Москва 2000).

Липатова 2008: С. Липатова, Покров Пресвятой Богородицы: иконография праздника в искусстве Древней Руси. Православие.Ru / Интернет-журнал, 14 октября 2008 г. http://www.pravoslavie.ru/jurnal/4515.htm

Миляева 1965: Л.С. Миляева, Памятник галицкой живописи XIII века. Советская археология 3, 1965, 249-258.

Остроумов 1911: М.А. Остроумов, Происхождение праздника Покрова. В: Приходское чтение, № 19 (Санкт-Петербург 1911), 401-412.

Палестинский патерик: http://azbuka.ru/knigi/palestinsky_paterik_18-all.shtml

Перцев 1992: Н.В. Перцев, Каталог реставрационных работ (Санкт-Петербург 1992).

Пуцко 1994: В. Пуцко, Найдавніші ікони Покрова. Родовід 8, 1994, 33-34.

Шалина 2005: И. Шалина, Реликвии в всточнохристианской иконографии (Москва 2005).

Icons of the Intercession in the collection of the National Museum of History of Moldova

Abstract

In the collection of the National Museum of History of Moldova there are six icons related to the famous iconographic type "Protection of the Holy Virgin". This type, that was designed to reflect the images of the feast of the Holy Virgin, has a complex composition, which harmoniously combines events, phenomena and characters belonging to different time periods. At the heart of it lies the vision of Andrew the Fool-for-Christ in the Blachernae church of Constantinople. The plot of the icons also recalls the miraculous phenomenon that became known as the Miracle of Blachernae. At the same time, this iconographic composition may be an illustration of the cycle of hymns, which conceptually transmits the idea of the intercession of the Blessed Virgin.

In the 10th century, in honor of the miraculous vision in Blachernae Eastern Church has established the celebration of the Intercession of the Theotokos on October 1; Russian Church celebrates this feast widely from the 12th century. Today Orthodox Church unites under its auspices many holy temples dedicated to the feast of the Protection of Holy Virgin, which became a symbol of care and intercession.

Celebration of the Intercession on October 1 coincides with the feast of Romanos the Melodist (490–560), who is the author of the Akathist Hymn to the Theotokos.

The composition of icons of the Protection consists of the upper and lower parts. The upper part shows the Virgin standing on clouds with the veil symbolizing the protection in her hands, surrounded by saints, the holy prophets and the Myrrh-bearers. In the center of the lower part there is depicted Romanos the Melodist, on the right of him there are the emperors and men of Church; on the left St. Andrew the Fool-for-Christ is depicted, turning to his disciple Epiphanius and pointing up at the miracle that takes place in the temple. On some icons in the lower part there is depicted the dream of Romanos the Melodist, in which Our Lady gives him a scroll, blessing him to sing and write hymns. There are icons depicting only the Virgin.

Five of the six icons from the collection of NMHM are of average size, and one is larger, probably derived from a church dedicated to the feast. These icons are painted in oil and tempera on wood, composition of most of them corresponds exactly to this iconographic type.

List of illustrations:

1. Icon of the Intercession. Galicia, 12th century.
2. Icon of the Intercession. Suzdal, 13th century, the Cathedral of the Nativity of the Virgin.
3. Icon of the Intercession. Suzdal, 1360, the Convent of Intercession.
4. Icon of the Intercession. Novgorod, 1399, the Zverin Monastery.
5. Icon of the Intercession. Moldova, early 19th century. NMHM (FB-14017).
6. Icon of the Intercession. Moldova, 1871. NMHM (FB-23611).
7. Icon of the Intercession. Russia, 19th century. NMHM (FB-23384-4).
8. Icon of the Intercession. Bessarabia, early 20th century, St. Paraskeva Church in the village of Zguriţa, Drochia District. NMHM (FB-22918-115).
9. Icon of the Intercession. Bessarabia, 1920s-1930s. NMHM (FA-10538-19).
10. Icon of the Intercession. Bessarabia, 1920s-1930s. NMHM (FB-22465).

Иконы Покрова Пресвятой Богородицы из коллекции Национального музея истории Молдовы

Резюме

В коллекции Национального музея истории Молдовы хранятся шесть икон, относящихся к известному иконографическому типу «Покров Пресвятой Богородицы». Данная иконография, призванная отразить в образах праздник Покрова Пресвятой Богородицы, отличается сложной композицией, в которой гармонично сочетаются события, явления и персонажи, относящиеся к разным периодам времени. В основе ее возникновения лежит видение, явившееся Андрею Юродивому во Влахернском храме Константинополя. Сюжет иконы также напоминает о чудесном явлении, которое вошло в историю как Влахернское Чудо. В то же время, эта иконографическая композиция может быть иллюстрацией к циклу акафистов, концептуально передающей идею заступничества Пречистой Девы.

В X веке в честь чудесного видения во Влахерне восточная церковь установила празднование Покрова Пресвятой Богородицы 1 октября; Русская Церковь широко отмечает этот праздник с XII века. Сегодня Православная Церковь объединяет под своей эгидой много святых храмов, посвященных Покрову Пресвятой Богородицы, празднику, ставшему символом помощи и заступничества.

Празднование Покрова 1 октября совпадает с днем памяти автора песнопений Романа Сладкопевца (490-560), который считается автором акафиста Божией Матери.

Композиция икон Покрова состоит из верхней и нижней частей. В верхней части изображена Пречистая Дева, стоящая на облаках с омофором в руках, в окружении святых, пророков и жен-мироносиц. В нижней части, в центре изображен лик Романа Сладкопевца, справа от него стоят императоры и церковные деятели, слева – Св. Андрей, указывающий своему ученику Епифанию на чудо, совершающееся в храме. На некоторых иконах в нижней части изображен сон Романа Сладкопевца, в котором Пречистая Дева вручает ему свиток, наделяя его даром церковного песнопения. Существуют также иконы, на которых изображена одна Богородица.

Пять из шести таких икон коллекции НМИМ имеют средний размер, а одна, большего размера, вероятно, происходит из храма, посвященного Покрову. Эти иконы написаны маслом и темперой по дереву, композиции большинства из них точно соответствуют данному иконографическому типу.

Список иллюстраций:

1. Икона Покрова Богородицы. Галиция, XII в.
2. Икона Покрова Богородицы. Суздаль, XIII в., Собор Рождества Богородицы.
3. Икона Покрова Богородицы. Суздаль, 1360 г., Покровский монастырь.
4. Икона Покрова Богородицы. Новгород, 1399 г., Зверин монастырь.
5. Икона Покрова Богородицы. Молдова, начало XIX в. НМИМ (FB-14017).
6. Икона Покрова Богородицы. Молдова, 1871 г. НМИМ (FB-23611).
7. Икона Покрова Богородицы. Россия, XIX в. НМИМ (FB-23384-4).
8. Икона Покрова Богородицы. Бессарабия, начало XX в., церковь Св. Параскевы в с. Згурица Дрокиевского района. НМИМ (FB-22918-115).
9. Икона Покрова Богородицы. Бессарабия, 20-30 гг. XX в. НМИМ (FA-10538-19).
10. Икона Покрова Богородицы. Бессарабия, 20-30 гг. XX в. НМИМ (FB-22465).

31.03.2014

Adelaida Chiroşca, Muzeul Naţional Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: adelaidachirosca@gmail.com

VIZITA REGALĂ LA CHIŞINĂU (1920) – IMAGINE ŞI ISTORIE

Ana Griţco

Uneori o simplă imagine ne poate dezvălui despre o perioadă istorică mai multe lucruri decât câteva documente, or, o parte din aceste imagini, realizate iniţial doar din dorinţa unor oameni de a surprinde un moment interesant, au devenit de-a lungul timpului simboluri ale perioadei respective. În acest context se înscrie şi mini-colecţia, în număr de cinci piese, de carte poştală ilustrată din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, unde este imortalizată vizita celui de-al doilea suveran al României[1], Ferdinand I (1865-1927) şi a reginei Maria (1875-1938), întreprinsă la Chişinău între 20 şi 23 mai 1920. Sunt imagini alb-negru, executate după clişee fotografice la atelierul lui I. Zemşman din oraşul Chişinău (fig. 1), amplasat pe strada Mihailovskaia, nr. 58 (azi M. Eminescu), fapt confirmat de ştampila imprimată pe faţa verso a trei imagini[2]. Din cele cinci imagini, două, pe faţa verso, sunt separate cu o linie verticală la mijloc: în stânga spaţiu rezervat pentru corespondenţă, cea din dreapta – pentru adresă. În partea superioară, la mijloc, este imprimat *Carte postale*. Celelalte ilustrate pe faţa verso sunt separate doar de o linie verticală la mijloc, fiind lipsă „ingredientele" cartofilice. O parte din imagini (trei) au imprimate data *20 mai 1920* (în limba rusă, cerneală albastră). Imaginile necirculate sunt de o calitate modestă, fapt ce ne permite să presupunem că au fost efectuate „la repezeală" pentru a fi comercializate îndată după producerea evenimentului. Cu toate acestea, imaginile sunt o completare importantă la istoricul evenimentului, dar şi a patrimoniului de carte poştală a MNIM, dacă ţinem cont că în colecţiile din Republica Moldova acestea sunt catalogate ca „rarităţi". Cărţile poştale au fost achiziţionate de la descendenţii unei familii de intelectuali din Basarabia interbelică.

1. Caseta publicitară a atelierului fotografic al lui I. Zemşman, Chişinău, înc. sec. XX.

Prin intermediul creaţiei fotografului sunt surprinse aspecte din timpul vizitei reprezentanţilor Casei Regale – imagini emblematice ale Regelui şi Reginei, vizită, de altfel, reflectată în presa timpului, în memorii şi literatura istorică. Cele cinci vederi reprezintă scene din timpul vizitei regale: suita regală în timpul serviciului divin de la Catedrala „Naşterea Domnului" (fig. 2), familia regală în timpul ceremoniilor, organizate în faţa Casei Eparhiale (fig. 3), unde urmau să viziteze Muzeul Bisericesc, vizita Reginei Maria la Ospătăria Populară din Chişinău (fig. 4) şi două imagini cu suita regală, deplasându-se pe străzile Chişinăului (fig. 5, 6). Această vizită a fost un eveniment aparte nu numai din motivul că a fost întreprinsă de suveranii României Mari, dar şi prin faptul că aceasta a fost organizată înaintea recunoaşterii de către principalele puteri aliate a Unirii Basarabiei cu România, dar imediat după negocierile cu Comitetul Suprem al Conferinţei de pace de la Paris. Vizita regală în Basarabia a avut loc înainte de semnarea Tratatului de la 20 octombrie 1920, unde principalele puteri aliate recunoşteau unirea acestea cu România.

Această vizită era necesară în teritoriile unite, or prezenţa fizică a regelui reprezenta un „act de afirmare a legitimităţii şi a suzeranităţii". Figura împăratului, puternic impregnată în mentalitatea colectivă timp de un secol, era necesară de înlocuit cu o alta pentru a nu crea „tensiuni şi frământări" (Boboc 2009, 131). De altfel, acesta era şi

[1] Ferdinand I, suveran al României între 10.X.1914 şi 20.VII.1927.
[2] MNIM, FB-29215-20, 21, 22, 23, 24

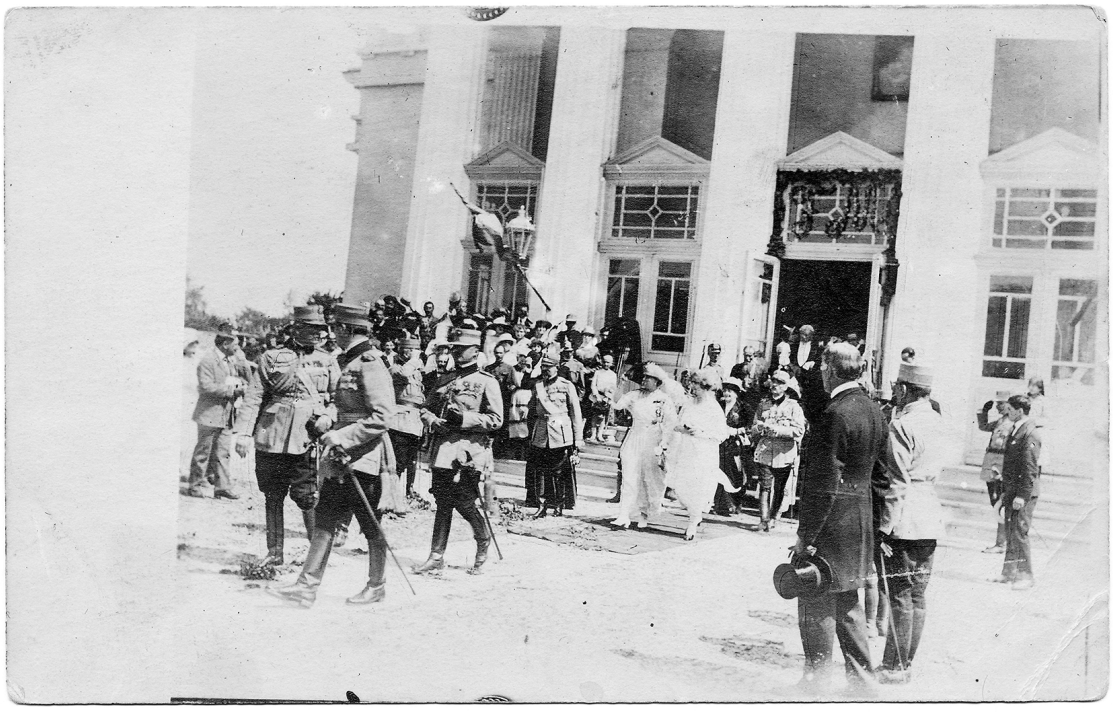

2. Suita Regală în timpul slujbei religioase la Catedrala „Naşterea Domnului”, 1920. (Carte poştală, MNIM).

un răspuns delegaţiei din Basarabia la Bucureşti, efectuată la 22.XII.1918/4.01.1919, în frunte cu Pantelimon Halippa, unde s-a plâns că „nu este nici un şef, nici o organizaţie, nu au un conducător adevărat...” (Boboc 2009, 123).

Traseul familiei regale a urmat itinerariul Iţcani, Suceava, Putna, Rădăuţi, Cernăuţi, Noua Suliţă, Hotin, Bălţi, Chişinău, Cetatea Albă, Leipzig, Basarabeasca, Valul lui Traian, Bolgrad, Reni şi Ismail. Acest traseu era unul simbolic, or locurile prin care au trecut şi oamenii pe care i-au întâlnit aveau legături istorice. Vizita a început la 16 mai 1920, în Bucovina, din oraşul Cernăuţi, şi avea o importanţă incontestabilă: regele, pentru prima dată, vizitează cele două provincii româneşti, care timp de secole s-au aflat sub ocupaţie străină.

În Basarabia, trenul regal, poposeşte în oraşul Bălţi în dimineaţa zilei de 19 mai, miercuri, orele 9.30. Suita regală, alcătuită din M.S. Regele Ferdinand I, M.S. Regina Maria, A.S. Principesa Elisabeta, a fost însoţită de generalul A. Averescu (1859-1938). Familia regală a fost întâlnită la gară cu onoruri de primarul oraşului Bălţi D. Hâncu şi preşedintele Zemstvei din Bălţi V. Boutmy. Înalţii oaspeţi au participat la o slujba religioasă şi au vizitat bisericile celorlalte confesiuni: armeană, poloneză, sinagoga, apoi spitalul de boli infecţioase din oraş (Călătoria 1920, 33).

La Chişinău suveranul soseşte în ziua de 20 mai, joi, zi când se sărbătorea Înălţarea Domnului, moment descris în amănunte de către Regina Maria. Aceasta purta o rochie albă şi o pălărie stil kokoşnik, iar decoraţiile etalate erau un mod de a celebra bucuria sosirii într-un loc simbolic – capitala Basarabiei. În aceleaşi notiţe, Regina nota primele impresii: „...străzile erau înţesate de o mulţime entuziastă..., fără îndoială, pământul este românesc, iar populaţia este românească” (Mandachi 2014).

Prima zi a fost consacrată exclusiv cunoaşterii unor instituţii importante din Chişinău. Au asistat la un Te-Deum, oficiat în Catedrala „Naşterea Domnului”, secundaţi de P.S.S. Arhireul Dionisie al Ismailului, S.S. Arhimandritul Visarion Puiu şi toţi stareţii mănăstirilor din Basarabia. Seara, în cinstea regelui şi a reginei, în sala Primăriei a fost oferită o cină oficială, unde Regele a rostit un discurs. Motivându-şi vizita, menţiona: „O privire mişcătoare în inima mea a vrut ca astăzi, în ziua Sf. Înălţări, când toată România se va ruga pentru sufletele sutelor de ostaşi ai săi care cu viaţa lor au pecetluit Hrisovul de întregire a neamului româ-

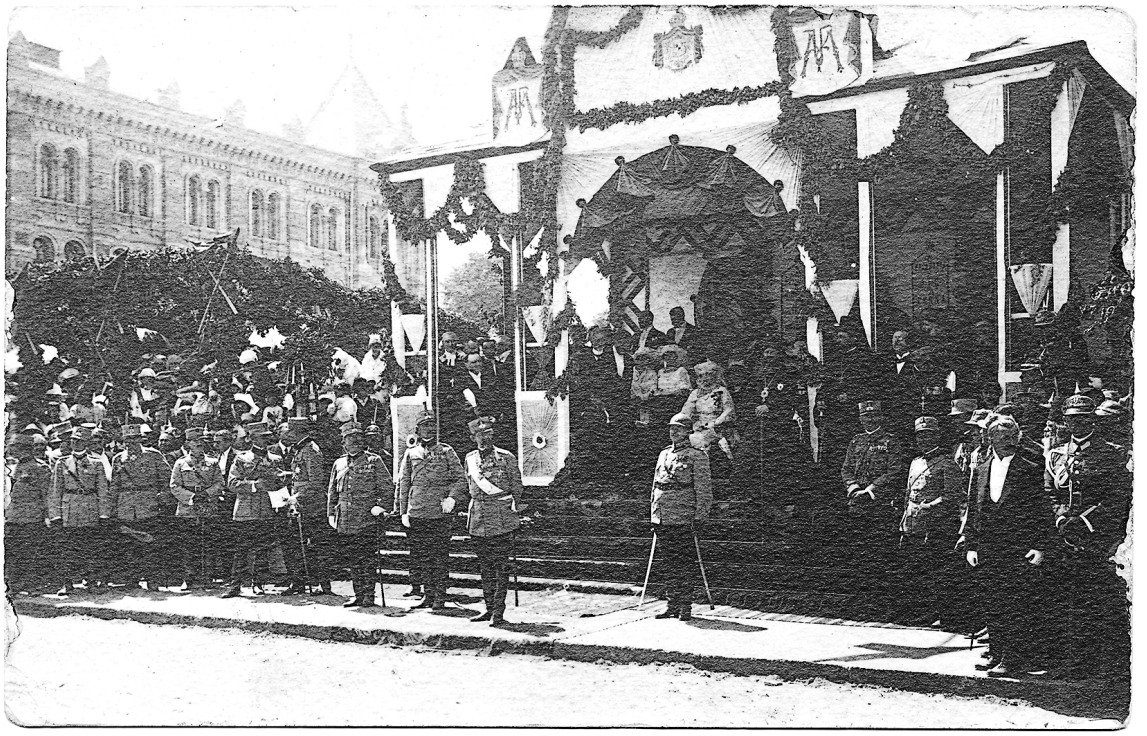

3. Familia Regală în timpul ceremoniilor, organizate în faţa Casei Eparhiale, 1920. (Carte poştală, MNIM).

nesc, să ne aflăm în capitala unuia din frumoasele ţinuturi unit pe veci cu Regatul Meu". Regele Ferdinand I a ilustrat eforturile basarabenilor pentru păstrarea demnităţii, ceea ce „ne-au dat dovadă că iubirea de neam nu s-a stins în timpurile cât Basarabia a stat sub stăpânire ce nu avea legătură de suflet cu poporul moldovenesc, care de veacuri alcătuieşte talpa Ţării" (Călătoria 1920, 40). În acelaşi discurs Suveranul a apreciat rolul ţăranului basarabean „blând şi răbdător, care nu a aşteptat altceva decât dreptate şi lumină pentru suflet, după un veac de cufundare în întuneric, prin nerespectarea limbii sale strămoşeşti în şcoală şi Biserică. Pe când celelalte limbi venite aici după răpirea Basarabiei s-au bucurat de carte, şcoli şi biserică naţională" (Popa 2010).

În timpul recepţiei au luat cuvântul D. Levinschi, preşedinte al Comisiunii interimare, Th. Neagu, preşedintele Zemstvei judeţene. Acesta din urmă, în discursul său dă o apreciere instituţiei de Zemstvă şi solicită sprijinul suveranului. M.S. Regele, în acest context, menţiona: „Cunosc instituţia Zemstvei şi binele făcut în timpul administraţiei ruseşti, dar să nu uităm că această instituţie era străină poporului băştinaş. Acum, când Basarabia s-a unit cu România, ea trebuie să-şi regăsească vechile datini şi aşezăminte româneşti" (Călătoria 1920, 41).

După masă, suita regală a vizitat Muzeul Zemstvei, apoi separat M.S. Regele a vizitat Liceul Militar, iar Regina Maria a vizitat orfelinatul de copii, azilul de bătrâni, Liceul nr. 1 de Fete, Conservatorul, şcoala de ţesătoare şi căminul invalizilor de război. Ulterior M.S. Regele a luat reşedinţă la primarul Anghel, M.S. Regina la familia Sinadino, iar Principesa Elisabeta la familia Gore.

A doua zi, vineri, 21 mai 1920, familia regală a asistat la un parastas, oficiat de Mitropolitul Gurie în Catedrala din Chişinău, în memoria ostaşilor căzuţi pe câmpul de luptă în timpul Primului Război Mondial, apoi s-au îndreptat spre Casa Eparhială, care se afla vis-à-vis de Porţile Sfinte de pe str. Alexandru cel Bun, unde au vizitat Muzeul Bisericesc, administrat de Iosif Parhomovici. După prânz, suita regală a vizitat Spitalul din Costiujeni, apoi Regina Maria a vizitat spitalul evreiesc, căminul orfanilor de război şi Şcoala eparhială de fete. Suveranii au primit diverse cadouri: platouri simbolice din argint, o icoană, iar Principesa Elisabeta un şirag de perle.

A treia zi, vineri, 22 mai, Regele Ferdinand I vizitează Şcoala de viticultură şi Staţiunea de enologie, apoi merge la Cercul Militar. Regina Maria şi Principesa Elisabeta vizitează Ospătăria Popula-

4. Vizita Reginei Maria la Ospătăria Populară din Chişinău, 1920. (Carte poştală, MNIM).

ră, unde au fost întâmpinate de părintele Vasile Guma. Înalţii oaspeţi au rămas plăcut surprinşi şi şi-au exprimat bucuria de a se găsi în sânul acestei instituţii de binefacere de felul acesta (Din trecutul 1936, 26). În acest context, vom schiţa istoria acestei instituţii, care a lăsat urme adânci în istoria filantropiei basarabene.

Ospătăria Populară din Chişinău, care era o parte componentă a Asociaţiei „În numele lui Hristos" (Ospătăria mai includea o Capelă, Asociaţia surorilor Martha-Maria şi o fermă agricolă, care funcţionau în baza unui statut, alcătuit de părintele Vasile Guma), a fost înfiinţată în timpul Primului Război Mondial, când numărul celor care aveau nevoie de sprijin şi ajutor era excesiv de mare. Iniţiativa aparţine Arhiepiscopului Serafim şi Î.P.S. Anastasie, care au convocat o adunare de iniţiativă a unei Epitropii de binefacere, care urma să „funcţioneze pe lângă Catedrală, care avea să aibă grijă de populaţia săracă şi bolnavă". Astfel la 5 octombrie 1916 s-a pus bazele Ospătăriei Populare, care s-a inaugurat oficial, după un serviciu religios, la 3 noiembrie 1916. Ospătăria îşi avea sediul pe str. Tighina din Chişinău, în faţa Pieţei Noi, în casele proprietarului D. Ciolac, care a pus la dispoziţia Ospătăriei casele sale, iar sediul central era amplasat în Casa Eparhială. În fruntea Ospătăriei se afla părintele Vasile Guma, ajutat de Asociaţia „Surorile Martha-Maria". Scopul acestei instituţii de binefacere era de a construi un aşezământ, cu chilii şi Biserică, pentru 20 de călugări şi surori, în care să primească hrană ieftină sau gratuită un şir de săraci. Împărţirea hranei şi întreţinerea localului se făcea gratuit de către călugări şi surori (Din trecutul 1936, 22).

Constituită din membri fondatori, donatori şi activi, Asociaţia era administrată de un Consiliu, ales de Adunarea Generală a membrilor înscrişi. În anul 1934 printre membrii Asociaţiei se numărau 5 episcopi, 18 profesori, 15 miniştri, 17 parlamentari, 12 magistraţi etc. Asociaţia avea 7 membri permanenţi, printre care M.S. Regina Maria a României, M. S. Regina Elisabeta a Greciei, părintele Vasile Guma, supranumit „omul care a hrănit un milion de suflete" etc. Istoria Ospătăriei Populare include o pagină, semnată de părintele Vasile Bolfun, originar din s. Ordăşei, jud. Orhei, satul de baştină al subsemnatei, care, întors din America, unde a păstorit timp de 20 de ani, şi-a continuat cu abnegaţie şi jertfă activitatea de binefacere în cadrul Asociaţiei (Din trecutul 1936, 34).

Activitatea Ospătăriei Populare, care devenise o Asociaţie de binefacere pentru întreaga populaţie nevoiaşă a Chişinăului, se dezvolta în trei di-

recţii: religios-bisericească, social-filantropică şi cultural-agricolă. Munca religios-bisericească se manifesta în Capela Ospătăriei, unde „cei rătăciţi erau îndrumaţi şi sprijiniţi cu pilda şi cuvântul Domnului" (Din trecutul 1936, 28). Aspectul social-filantropic includea mesajul social de ajutorare cu hrană, haine, bani, ajutor medical. Tinerii lipsiţi de mijloace de existenţă găseau aici suport intelectual, şcolar şi universitar. Surorile vizitau bolnavii din spitale, închisorile; se proiecta deschiderea unei şcoli duminicale. Activitatea cultural-agricolă se propaga la ferma Asociaţiei pe un teren de 40 ha din moşia Ialoveni-Măciuca. Produsele acestei ferme au fost expuse la Expoziţiile agricole din Chişinău, organizate în anul 1921 şi, respectiv, în 1925, unde au obţinut o medalie de aur şi una de argint (Din trecutul 1936, 30).

Ospătăria Populară funcţiona în baza unei instrucţiuni speciale. Zilnic, de dimineaţă, la bucătărie, surorile pregăteau vasele, primeau proviziile din depozit şi pregăteau bucatele după meniu. La orele 11.30, după serviciul divin, în Capelă ori în curte se aşezau mesele cu tacâmuri; între orele 12.00 şi 13.00 toate surorile „Martha-Maria" se aranjau în faţa meselor. Mesenii, prezentându-şi biletele de mâncare gratuită la masa de control, cei care luau mâncare acasă, plecau, ceilalţi se aşezau, afişând biletul în faţă. Se cânta rugăciunea înaintea mesei, iar preotul binecuvânta masa. Curatoarea Ospătăriei, sau un alt membru, gusta din mâncare, apoi îndemna pe cei prezenţi să servească. La sfârşit toţi cântau o rugăciune de mulţumire, iar preotul binecuvânta mesenii, care plecau. Dacă mai rămânea mâncare, se ospătau cei ce nu aveau bilete. După masă, tacâmurile erau spălate, iar depozitara le lua în primire împreună cu proviziile eventual rămase; se făcea curăţenie în Capelă şi se aerisea încăperea. Personalul surorilor, care serveau mesenii, se purta amabil şi corect (Din trecutul 1936, 43).

La 22 noiembrie 1923, Ospătăria Populară a obţinut Ocrotirea Augustă a M.S. Regina Maria. Anterior, o delegaţie, alcătuită din părintele Vasile Guma şi şase surori, s-a prezentat în audienţă la Castelul Peleş. Părintele Vasile a oferit suveranei un tablou, reprezentând pe Maiestatea Sa pe când vizita Ospătăria, cerând respectuos Augusta Ocrotire. Surorile au cântat *Mulţi ani*, Suverana, cu lacrimi în ochi, vorbi călduros cu întreaga delegaţie, promiţând toată gratitudinea şi interesul pentru propăşire (Din trecutul 1936, 32).

5, 6. Regele şi Regina deplasându-se pe străzile Chişinăului, 1920. (Carte poştală, MNIM).

Înaltele oficialităţi au ţinut cont şi de grupurile minoritare din provincie, considerându-se obligaţi să facă unele gesturi la adresa lor. În acest context, Regina Maria a vizitat opt spitale, Sinagoga, Biserica grecească, Biserica catolică, Biserica protestantă şi Biserica armeană. În timpul vizitelor sale, deplasându-se pe străzile Chişinăului, Regina a fost impresionată de aspectul lor, care erau pavate, drepte şi largi, având pe ambele părţi mulţi copaci (Mandache 2014).

După masă Regina Maria a participat la un concert, iar la 16.30 a oferit un ceai doamnelor din Chişinău.

În seara zilei de 22 mai 1920 familia regală a luat trenul spre Cetatea Albă, unde ajunge la 23 mai, iar la 24 mai 1920 suita regală ajunge în Basarabeasca, ulterior în Bolgrad.

Basarabia, în special Chişinăul, au cinstit memoria Reginei Maria a României prin denumiri de străzi, licee, spitale, orfelinate. La 12 august 1939, în sala de festivităţi a Primăriei a avut loc şedin-

ţa de constituire a Comitetului activ pentru ridicarea unui monument în cinstea vizitei Reginei Maria la Chişinău. Iniţiativa aparţinea Colegiilor medicilor din jud. Lăpuşna şi din Chişinău, considerând că este o datorie sfântă de a imortaliza în bronz, în centrul municipiului Chişinău, chipul Reginei Maria „pentru faptele mari pe timpul războiului reîntregirii, cunoscută ca Mama răniţilor şi Alinătoarea durerilor în vremurile mari şi grele ale neamului românesc". Evenimentele ulterioare nu au permis realizarea acestei iniţiative.

La 5 februarie 1939, în prezenţa reprezentantului la Chişinău al M.S. Regelui Carol II-lea, general Nicolae Ciupercă (fost ministru de război, inspector general al Armatei Române), a trei miniştri din Guvernul României şi a delegaţilor oficiali ai mai multor provincii româneşti, a fost dezvelit monumentul Regelui Ferdinand I (sculptor Oscar Han), care era „o pildă de pioasă recunoştinţă în amintirea Regelui ţăranilor, pe care i-a înstăpânit în brazda lor strămoşească şi totodată un simbol de neclintită credinţă în veşnicia pietrei de hotar aşezată la graniţa Nistrului Românesc".

De remarcat că în perioada interbelică în Basarabia au mai fost edificate încă două monumente ale Regelui Ferdinand I: unul la Rezina (1938), sculptor Alexandru Plămădeală, iar celălalt în oraşul Ismail (1938), sculptor Dimitrie Bârlad. Cel din Rezina a fost aruncat în râul Nistru de către ostaşii sovietici în timpul ocupaţiei Basarabiei (1940). Statuia lui Ferdinand I din Ismail, în anul 1940, a fost transportată la Tulcea şi expusă temporar în locul statuii lui Mircea cel Bătrân.

Cărţile poştale ilustrate au o valoare istorică incontestabilă, or evenimentul, reflectat în imagini, este încărcat simbolic, iar aceasta ne va permite să utilizăm imaginile în cadrul expoziţiilor, ce vor reflecta atât momentul istoric, dar şi la studierea istoriei Basarabiei în cadrul României întregite.

Bibliografie

Boboc 2009: D.-V. Boboc, Ritualurile puterii: vizita regelui Ferdinand I în Bucovina şi Basarabia în 1920. Pontes V, 2009, 121-131.

Călătoria 1920: Călătoria MM. LL. Regelui şi reginei în Bucovina şi Basarabia, 15-25 mai 1920 (Bucureşti 1920).

Din trecutul 1936: Din trecutul nostru, nr. 35 (Chişinău 1936), 3-46.

Mandache 2014: D. Mandache, Basarabia. Putere şi simbol: hărţi, vizite şi monumente ale şefilor de stat. http://adevarul.ro/cultura/istorie/basarabia-putere-simbol-harti-vizite-monumente-sefului-stat-1_5329df5f0d133766a80caa97/index.pdf

Popa 2010: P. Popa, Nuanţări în discursul de la Chişinău al regelui Ferdinand I (1920). http://www.centrul-cultural-pitesti.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=3477%3Aistoria-nuante&catid=322%3Arestituiri-octombrie-2010&Itemid=118

Royal visit to Chişinău (1920) – images and history

Abstract

The National Museum of History of Moldova came into possession of a mini-collection of illustrated postcards devoted to the visit of King Ferdinand I and Queen Marie of Romania to Bessarabia in May 1920. On the pictures made in the Chişinău photo shop of I. Zemşman there are images of the representatives of royal house and events during the visit that was also reflected in the press of the time, memoirs and historical literature. The postcards depict the following scenes: the royal retinue attending a worship service at the Nativity Cathedral, the royal family during the ceremony in front of the Diocesan House, Queen Marie visiting the People's Canteen in Chişinău, and two images of the royal retinue on the streets of Chişinău. These images encouraged us to make an overview and summary of the visit, which was a special event not only for the reason that it was made by the rulers of the Kingdom of Romania, but also because it was organized prior to the recognition of the union of Bessarabia with Romania by the major allied powers and immediately after negotiations with the Supreme Committee of the Paris Peace Conference. The royal visit to Bessarabia took place before the signing of the Treaty of October 20, 1920 where the main allied powers recognized its unification with Romania.

The need for this visit to Bessarabia was undeniable, as the physical presence of the king is „an act of asserting of legitimacy and suzerainty".

List of illustrations:

1. Advertisement of I. Zemşman's photo shop, Chişinău, the beginning of the 20th century.

2. Royal retinue attending a worship service at the Nativity Cathedral, 1920 (Postcard, NMHM).
3. Royal family during ceremonies organized in front of the Diocesan House, 1920 (Postcard, NMHM).
4. Queen Marie visiting the People's Canteen in Chișinău, 1920 (Postcard, NMHM).
5, 6. The king and queen on the streets of Chișinău. 1920 (Postcard, NMHM).

Королевский визит в Кишинев (1920 г.) – образы и история

Резюме

В фонды Национального музея истории Молдовы поступила небольшая коллекция иллюстрированных почтовых открыток, посвященных посещению Бессарабии королем Фердинандом I и королевой Марией в мае 1920 года. На фотоизображениях, выполненных в кишиневском фотоателье И. Земшмана, запечатлены эмблематические образы представителей королевского дома и события в рамках визита, впрочем, освещавшиеся в прессе того времени, воспоминаниях и исторической литературе. На открытках представлены следующие сцены: королевская свита на службе в Рождественском соборе, королевская семья во время церемонии перед Епархиальным домом, посещение королевой Марией Народной столовой в Кишиневе, а также два снимка с королевской свитой на кишиневских улицах. Эти изображения побуждают сделать общий обзор и подвести итоги этого визита, который был особым событием не только потому, что был совершен правителями Королевства Румыния, но и потому, что произошел перед признанием основными союзническими державами объединения Бессарабии с Румынией и сразу после переговоров в Верховном комитете Парижской мирной конференции. Королевский визит Бессарабию имел место перед подписанием протокола 20 октября 1920 года, в котором основные союзнические державы признавали ее объединение с Румынией.

Необходимость этого визита в Бессарабию была неоспорима, так как физическое присутствие короля является «актом утверждения законности и сюзеренитета».

Список иллюстраций:

1. Рекламное объявление фотоателье И. Земшмана. Кишинев, начало XX в.
2. Королевская свита на службе в Рождественском соборе. 1920 г. (Открытка, НМИМ).
3. Королевская семья во время торжественных церемоний, организованных перед Епархиальным домом. 1920 г. (Открытка, НМИМ).
4. Посещение королевой Марией Народной столовой в Кишинев. 1920 г. (Открытка, НМИМ).
5, 6. Король и королева на улицах Кишинева. 1920 г. (Открытка, НМИМ).

31.03.2014

Ana Griţco, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: anagritco87@gmail.com

MUZEUL DE ASTRONOMIE ŞI ŞTIINŢE CONEXE DIN RIO DE JANEIRO – ÎNTRE ŞTIINŢĂ ŞI PUBLIC

Lucia Marinescu-Tonu

Muzeul de Astronomie şi Ştiinţe Conexe din Rio de Janeiro (MAST), deschis pentru public în anul 1985, se numără printre cele mai populare instituţii de profil din Brazilia. Este un conservator al memoriei ştiinţei şi tehnologiei braziliene. Expoziţiile, organizate de MAST, constituie un dialog dintre astronomie, istorie, filosofie şi ştiinţă – transpuse într-un mediu muzeal prin diverse mijloace muzeotehnice. Actualmente muzeul se află în subordinea Ministerului Ştiinţei, Tehnologiei şi Inovării şi îşi axează activitatea în trei direcţii prioritare: Istoria Ştiinţei, Muzeologie şi Patrimoniu, Educaţie şi Ştiinţă (MAST 2013). Este o instituţie cultural-ştiinţifică, care prin înseşi elementele sale, are un dublu caracter: ştiinţific şi educaţional (fig. 1).

MAST este de fapt urmaşul şi beneficiarul patrimoniului fostului Observator Naţional al Braziliei.

În Brazilia, observaţii astronomice rudimentare s-au efectuat încă de la începutul sec. al XIX-lea, însă abia la 15 octombrie 1827, împăratul Dom Pedro I al Braziliei (1822-1831), a decretat înfiinţarea unui observator astronomic. Activitatea observatorului era axată pe efectuarea observaţiilor şi cercetărilor astronomice şi meteorologice.

În anul 1846 observatorul a primit titlul oficial *Observatorul Imperial din Rio de Janeiro*. În cadrul acestuia au fost deschise cursuri de astronomie pentru studenţii Şcolii Militare şi ai Academiei Navale din Rio de Janeiro. Tot în această perioada observatorul inaugurează prima revistă de astronomie din ţară, *Efemérides Astronômicas*.

După războiul din Paraguay, din 1870, împăratul Dom Pedro II (1831-1889), un pasionat de astronomie, îl numeşte în funcţia de director al observatorului pe astronomul francez Emanuel Liais. Acesta face tot posibilul pentru a achiziţiona cele mai moderne instrumente ale vremii şi contribuie la deschiderea ştiinţifică a observatorului către Europa, prin publicarea Analelor Observatorului Imperial din Rio de Janeiro, în limbile portugheză şi franceză. Liais a fost succedat de colaboratorul său principal, inginerul belgian Luiz Cruls, care a avut o influenţă hotărâtoare în destinul observatorului. Sub conducerea lui s-au produs importante modernizări ale abordării cercetărilor, au fost întreprinse o serie de expediţii ştiinţifice: campania de observare a tranzitului lui Venus peste discul solar la Punta Arenas (1882), expediţia din Platoul Central Brazilian pentru a determina cursul râului Javari (1890) etc.

Fig. 1. Clădirea istorică a Observatorului Naţional de Astronomie din Rio de Janeiro, inaugurat în 1920 (foto de autor).

Datorită activităţii sale, în 1887, Observatorul a fost invitat să participe la un eveniment ştiinţific internaţional major, *Carte du Ciel*, organizat de Franţa. Pentru a putea participa la acest proiect Observatorul a achiziţionat o lunetă ecuatorială şi alte instrumente astronomice de importanţă majoră, dar conjunctura politică din ţară a împiedicat participarea Braziliei la evenimentul dat.

După lovitura de stat din 15 noiembrie 1889, Imperiul Brazilian s-a transformat în Republica Statelor Unite ale Braziliei, iar Observatorul Imperial a fost redenumit Observatorul din Rio de Janeiro, şi apoi, în 1909, în Observatorul Naţional, denumire pe care o poartă şi astăzi.

Despre existenţa unui observator naţional în Brazilia scrie şi Victor Anesin, fondatorul primei societăţi astronomice româneşti, în unul din numerele revistei de astronomie *Orion:* „Pe planeta noastră sunt 470 de localităţi unde se fac serioase observaţiuni astronomice şi anume:

Europa: în Germania, 51; Austro-Ungaria, 28; Belgia, 6; Insulele britanice, 97; Bulgaria, 1; Danemarca, 4; Spania, 8; Franţa, 39; Grecia, 2; Italia, 21; Norvegia, 3; Olanda, 10, Portugalia, 4; România, 1 (Observatorul de la Pisc); Rusia, 19; Serbia, 1; Suedia, 4; Elveţia, 6.

Asia: China, 3; India, 9; Indochina, 1; Japonia, 2; Filipinele, 1: Asia rusă, 2.

Africa: în 11 localităţi

America: Argentina, 3; Brazilia, 1; Canada, 8; Chili, 2; Columbia, 1; Ecuador, 1; Statele Unite, 105; Haiti, 1; Mexic, 3; Peru, 2; San Salvador, 1; Venezuela, 1; Oceania cu 15 localităţi" (Anesin 1908, 176).

Din cauza poziţionării geografice nefavorabile a observatorului, în anul 1913 s-a hotărât reconstruirea unui nou complex arhitectural pentru acest obiectiv.

Clădirea în care urma să se formeze Observatorul, a constituit o problemă deosebită. Era nevoie ca spaţiul să fie suficient de mare pentru a permite dezvoltarea ulterioară a observatorului şi realizarea unei împrejmuiri de vegetaţie pentru condiţionarea aerului. De asemenea, zona trebuia să fie ferită de fumul de la fabrici şi uzine care alterează vizibilitatea şi atacă argintul oglinzilor telescoapelor, şi să fie destul de departe de principalele artere de circulaţie. Terenul trebuia să fie în sudul oraşului, astfel încât luminile să fie în nord, direcţie în care se fac rareori observaţii. S-a hotărât că colina San Gennaro din Rio de Janeiro este potrivită ca aşezare, împrejmuire şi natura solului.

Lucrările de construcţie la noul complex arhitectural au durat şapte ani (1913-1920) şi au fost dirijate de arhitectul Mario de Souza. Clădirea a fost construită în stil eclectic după modelul Observatorului din Paris. Activitatea propriu-zisă a observatorului începe un an mai târziu, în 1921. Pe lângă edificiul central au fost construite pavilioane pentru observaţie şi terase pentru instrumentele astronomice din dotarea observatorului.

Direcţiile de cercetare, la acea perioadă, a instituţiei includeau studiul spectroscopic al corpurilor cereşti precum planete, stele, nebuloase şi galaxii (Chegas 1996, 67).

Cu toate că de-a lungul timpului au fost de înlăturat multe dificultăţi şi obstacole Observatorul Naţional din Rio de Janeiro este o instituţie activă până în prezent şi se află pe acelaşi loc istoric.

În anul 1985, în scopul cercetării, restaurării, conservării şi promovării patrimoniului ştiinţific al Braziliei, Consiliul Naţional pentru Ştiinţă şi Dezvoltare Tehnologică propune proiectul de muzeificare al observatorului şi a instrumentelor din dotarea acestuia. Ideal era să se utilizeze edificiul central ca sediu administrativ şi, în acelaşi timp, să se folosească spaţiul pentru proiecte dinamice şi contemporane, iar pavilioanele cu instrumente optice să fie lansate în circuitul ştiinţific şi public. Treptat s-a materializat ideea acestei instituţii muzeale. Proiectul începe să se concretizeze, mai ales datorită avizării lui de către Oscar Niemeyer, Carlos Chagas Filho, Sergio Bernardes, Simon Mathias, Carlos Drummond de Andrade, Mario Schenberg, José Reis, Jayme Tiomno, Jacques Danon, José Leite Lopes, Mauricio Peixoto Mattos, Clodowaldo Pavan, Pinguelli Luiz Rosa. Astfel, a fost creat Muzeul de Astronomie şi Ştiinţe Conexe din Rio de Janeiro (MAST).

Muzeul să prezintă ca un traseu al cercetării şi descoperirii fenomenelor cereşti. Pornind de la ideea că Cerul este un patrimoniu comun al tuturora, parte a mediului perceput de către umanitate, care a avut întotdeauna interesul de a-l observa şi interpreta, încercând să cunoască şi să înţeleagă legile care guvernează Universul, muzeul oferă publicului baza ştiinţifică pentru percepţia culturală şi tradiţională asupra cerului şi încurajează cercetarea ştiinţifică în acest domeniu (Crişan 2010, 116).

Complexul muzeal MAST se întinde pe aproximativ 44 mii metri pătraţi, este străbătut de alei de-a lungul cărora se găsesc peste şaisprezece clădiri. Inventarul pieselor cuprinse în muzeu se ridică la 3000. Muzeul, din anul 1984, este înscris în lista monumentelor istorice ale Institutului Patrimoniului istoric şi artistic al Braziliei (INEPAC).

Expoziţia permanentă a muzeului, cu titlul generic *Între Cer şi Pământ*, este situată în clădirea istorică a observatorului (fig. 1). Circuitul expo-

ziţional debutează cu o sală de plan circular, care corespunde unei cupole uriaşe, amintind cerul înstelat. Exponatele sunt etalate în vitrine curbe, sinuoase, ori cele mai simple circulare. Traseul expoziţional, asigurat „în labirint", este ghidat de indicatoare tematice. Expoziţia valorifică una din cele mai importante colecţii tehnice din America de Sud, divizată pe compartimente: astronomie, topografie, geodezie, geofizica, meteorologie, metrologie, măsurări optice, electricitate etc. Majoritatea instrumentelor au fost folosite pentru cercetări de importanţă majoră pentru ţară, cum ar fi difuzarea şi determinarea timpului oficial în Brazilia, prognozarea vremii, fenomenelor astronomice, delimitarea graniţelor braziliene, cartografieri magnetice de sol, şi altele. Cele mai multe dintre aceste instrumente datează cu secolul al XIX-lea.

Vitrinele din expoziţiile de bază sunt punctate cu ample texte explicative asupra momentelor istorice, fenomenelor astronomice şi a obiectelor expuse. Muzeul propune vizitatorului să-şi îmbogăţească bagajul de cunoştinţe folosind monitoarele din faţa vitrinelor parietale pe care poate găsi aceleaşi obiecte cu noi detalii privind provenienţa, datarea, locul achiziţiei şi persoana care a făcut-o. Se oferă şi posibilitatea de a analiza piesa pe fragmente, prin mărirea electronică a imaginilor. Pentru specialişti *„Depozitele deschise"* ale muzeului stau oricând la dispoziţie, cu materialul documentar necesar.

La parter există o sală de proiecţie, foarte intimă, pentru grupuri de până la 30 de persoane ce se pot aşeza pe băncuţe hexagonale. Sala e dotată cu echipament performant de proiecţie multi-media şi are o acustică perfectă.

Expoziţiile temporare situate la etaj completează discursul tematic al expoziţiei permanente.

Fig. 2. Pavilionul cu luneta ecuatorială (sursa: www.mast.br).

Traseul expoziţional continuă cu opt pavilioane cu instrumente optice conservate *in situ* ce servesc la reconstituirea unei imagini de ansamblu asupra modului în care a activat Observatorul Naţional din Rio de Janeiro la începutul sec. XX.

1. Pavilionul cu luneta ecuatorială

Luneta ecuatorială cu diametrul de 21 cm a fost comandată de împăratul Dom Pedro II în anul 1888, firmei Gautier & Henri. Luneta a fost instalată în 1896. Ulterior, în anul 1916, pentru această lunetă, a fost construit un pavilion cu cupolă (fig. 2).

2.Pavilionul cu luneta ecuatorială

Luneta ecuatorială cu diametrul de 32 cm a fost achiziţionată în anul 1896. Pavilionul cu cupolă pentru lunetă a fost construit în 1915 de Carl Zeiss (Germania) (fig. 3).

3. Pavilionul cu luneta meridiană Bamberg

Luneta meridiană Bamberg a fost comandată inginerului Carl Bamberg (Germania). Pavilionul pentru lunetă a fost construit în anul 1915, din lemn, de Carl Zeiss (Germania). Luneta era utilizată pentru determinarea orei locale (fig. 4).

Fig. 3. Pavilionul cu luneta ecuatorială (sursa: www.mast.br).

Fig. 4. Pavilionul cu luneta meridiană Bamberg (sursa: www.mast.br).

Fig. 5. Pavilionul cu luneta meridiană Askania (sursa: www.mast.br).

Fig. 7. Pavilionul cu heliograf (sursa: www.mast.br).

Fig. 6. Pavilionul cu luneta meridiană Zenital (sursa: www.mast.br).

Fig. 8. Pavilionul cu Cercul meridian Guatier (sursa: www.mast.br).

4. Pavilionul cu luneta meridiană Askania
Luneta meridiană Askania cu diametrul de 7 cm a fost achiziţionată în anul 1915. Pavilionul pentru lunetă a fost construit în acelaşi an (fig. 5).

5. Pavilionul cu luneta meridiană Zenital
Luneta meridiană Zenital a fost instalată în anul 1917. Pavilionul pentru lunetă a fost construit în acelaşi an, cu pereţi dubli, cu obloane din lemn pentru menţinerea stabilă a temperaturii (fig. 6).

6. Pavilionul cu heliograf
Heliograful a fost achiziţionat în anul 1911. Pavilionul pentru heliograf a fost construit din metal în anul 1917 (fig. 7).

7. Pavilionul cu Cercul meridian Guatier
Cercul meridian Guatier a fost construit în 1891, de renumitul inginer francez Paul Ferdinand Gautier. Pavilionul cu cupolă pentru el a fost comandat firmei germane Carl Zeiss, în 1913 (fig. 8).

În pavilioane vizitatorii pot efectua observaţii astronomice şi meteorologice, atât cu ajutorul instrumentelor istorice, cât şi a celor de ultimă generaţie. În fiecare zi de joi sunt organizate prezentări de filme în cupolă, după care vizitatorii pot să urmărească, prin telescop „spectacolul" Universului. Tot aici sunt organizate expoziţii temporare tematice care vin să completeze discursul expoziţional. Un interes sporit pentru public au prezentat expoziţiile: *Fotografia între ştiinţă şi artă, Fazele Timpului, Restaurarea Cercului meridian Gautier* etc.

Am remarcat inovaţia şi creativitatea expoziţiilor, entuziasmul şi profesionalismul ghidajelor, asistate de o platformă audio-video de proiecţie.

Vizitând Muzeul de Astronomie şi Ştiinţe Conexe din Rio de Janeiro am constatat similarităţi, dar şi diferenţe de abordare atât în planul organizării muzeului, cât şi în ceea ce priveşte activităţile cu publicul.

Activitatea muzeului se desfăşoară în cadrul unor departamente distincte, grupate pe activităţi specifice.

Departamentului Istoria Ştiinţei este responsabil de cercetarea fundamentală a colecţiilor, de diseminarea informaţiilor despre istoria ştiinţei, a rezultatelor ştiinţifice, de popularizarea ştiinţei. Echipa de cercetare reuneşte cercetători angajaţi cu pregătire academică în diferite domenii, dar colaborează şi cu mulţi cercetători din afara instituţiei. În scopul promovării cercetării în domeniul ştiinţei, dar şi a rezultatelor activităţii ştiinţifice a muzeului, MAST publică o serie de reviste de profil – ARQVIVO, revista Museologia e Patrimonio, revista Sociedade Brasiliera de Historia da Ciencia; culegeri şi monografii – Cultura Material e Patrimonio de Ciencia e Tecnologia, Museologia, Patrimonio, Interculturalidade: museu inclusivos, desenvolvimento e dialogo intercultural, MAST colloquia etc.

Departamentul Muzeologie este responsabil de cercetarea aplicativă, organizarea expoziţiilor, a manifestărilor ştiinţifice, editarea cataloagelor de colecţie, realizarea ghidajelor virtuale, a reportajelor care au ca finalitate obiectivă sporirea vizibilităţii activităţii desfăşurate în muzeu. Este de remarcat faptul că majoritatea cercetătorilor, de la toate departamentele, sunt antrenaţi în activităţi didactice. MAST a realizat o colaborare specială cu instituţiile de învăţământ din Brazilia pentru realizarea unor programe teoretice şi practice de pregătire şi specializare a studenţilor în muzeologie, sociologie, astronomie etc.

Din anul 2007, MAST, în colaborare cu Universitatea Federală din Rio de Janeiro (UNIRIO) oferă burse de masterat şi din 2012, de doctorat în muzeologie. Absolvenţii şi studenţii pot aplica pentru burse în domeniu oferite de Programul de Iniţiere Ştiinţifică.

Muzeul organizează anual cursuri de pregătire continuă a specialiştilor din domeniul muzeologiei, conservării şi restaurării.

Departamentul Educaţie în Ştiinţă, coordonat de Eugenio Reis Neto, care a fost şi coordonatorul stagiului nostru de cercetare, îşi concentrează activităţile de cercetare în domeniul educaţiei în ştiinţă într-un spaţiu non-formal, elaborează programul de educaţie muzeală: obiective de referinţă, teme, activităţi educaţionale; realizează pliante de promovare a programelor educaţionale desfăşurate în cadrul MAST.

În scopul fluidizării activităţii în relaţia cu publicul colaboratorii departamentului organizează diverse programe educaţionale precum ciclul de prelegeri astronomice; ateliere mobile de astronomie organizate anual pe plajă (Atelierul *Museu vai as psraia*) şi în instituţii de învăţământ; clubul micului astronom care iniţiază micuţii în trei domenii: astronomie, etnoastronomie şi arheoastronomia; evenimentul nocturn al descoperirii constelaţiilor; simulări video ale fenomenelor cereşti şi video-proiecţii a unor filme documentare edificatoare care îi transpun pe vizitatori într-o altă dimensiune, cea a timpului şi spaţiului. Publicul ţintă a programelor sunt grupurile şcolare. Cea mai mare parte a acestor activităţi sunt dirijate de angajaţii permanenţi, fiind completată de angajaţi temporari (stagiari, masteranzi şi doctoranzi). Se lucrează cu grupuri mici de copii, aceştia fiind implicaţi în activităţi de învăţare (despre sistemul solar, constelaţii etc.). Dacă adăugăm la toate acestea şi oferta de „petrecere astronomică pe plajă", cu observaţii astronomice, concursuri şi premii, concerte, lansări de carte, conferinţe putem cu certitudine afirma că toate acestea constituie ingredientele necesare pentru a concura cu cele mai moderne muzee de specialitate din lume.

Un segment important, în activitatea acestui departament, îl constituie publicaţiile de promovare şi popularizare a ştiinţei şi a patrimoniului muzeal. În scopul aducerii patrimoniului muzeal în atenţia copiilor şi a cadrelor didactice departamentul a publicat *Manualul de astronomie pentru copii* elaborat de Cintia Ialles, Maura Iamazio da Silveira, Rundsthen V. de Nader „Olhai pro ceu, olhai pro chao" (Ialles 2013). Lucrarea este foarte bine elaborată şi structurată, cuprinde patru capitole şi anume: Astronomia, Etnoastronomia, Arqueologia şi Arqueastronomia. Are un limbaj clar, cursiv şi comprehensibil pentru copii, cu numeroase imagini, exemplificări şi teme care fac din acest manual opţional un reper şi pentru alte lucrări similare. Cataloagele expoziţiilor „Olhar o ceu, medir a Terra" (Gesteira 2013), „Luis Cruls", „Imagem do Progresso" de Heloisa Meireles Gesteira, Maria Esther Alvarez Valente şi Moema de Rezende Vergara oferă publicului şcolar posibilitatea de-a descoperi şi învăţa istoria ştiinţei prin intermediul exponatelor de muzeu.

Fig. 9. Muzeul de Astronomie şi Ştiinţe Conexe din Rio de Janeiro (blocul administrativ) (foto de autor).

Datorită puternicului său colectiv de specialişti, care cuprinde un număr considerabil de doctori şi doctoranzi, MAST este apreciat ca o autoritate în domeniul cercetării ştiinţifice, atestată de numărul semnificativ al studiilor şi volumelor de specialitate publicate, al comunicărilor ştiinţifice prezentate în cadrul unor sesiuni ştiinţifice şi congrese naţionale şi internaţionale.

Muzeul a fost modernizat în ultimii ani, prin construcţia unui nou bloc administrativ cu birouri moderne pentru cercetători (fig. 9), cu săli multifuncţionale, pentru conferinţe, proiecţii video-documentare, spectacole, activităţi educaţionale şi alte evenimente, prin instalarea unui info-kiosk pe care este accesibilă oferta de programe şi pot fi accesate aplicaţii cu profil expoziţional; prin lansarea unei platforme de comunicare pe internet, ce conţine un site internet[1], un channel pe Youtube şi unul pentru transmisiuni live ale evenimentelor pe platforma Scribd pe care este acesibilă arhiva culturală istorică a muzeului digitalizată. Paginile muzeului de pe Facebook şi Twitter oferă modalităţi de interacţiune directă cu publicul.

Muzeul a deschis un astromagazin unde pot fi achiziţionate publicaţii, tehnică optică pentru observaţii, postere, hărţi stelare, mostre stelare sau meteorice, dar şi jucării, calendare zodiacale, cărţi poştale, precum şi nelipsitele maiouri, căni, stilouri, creioane etc.

Ca o constatare generală, după o prezentare sintetică a unor secvenţe din activitatea Muzeului de Astronomie şi Ştiinţe Conexe din Rio de Janeiro, aş spune că deschiderea comunităţii ştiinţifice din domeniile astronomiei şi cele conexe astronomiei către societate şi interacţiunea cu publicul constituie o prioritate pentru MAST, iar activităţile organizate în cadrul muzeului sunt printre principalele puncte de atracţie pentru publicul vizitator.

Bibliografie

Anesin 1908: V. Anesin, Noutăţi astronomice. In: Orion, nr. 6 (Bucureşti 1908), 176-181.

Gesteira, Valente, Vergara 2011: H. Gesteira, M. Valente, M. Vergara, Olhar o Ceu, medir a Terra (Rio de Janeiro 2011).

Chegas 1996: Ch. Mario, Musealia (Rio de Janeiro 1996).

Crişan 2010: C. Crişan, Marketingul şi educaţia în muzee (Sibiu 2010).

Jalles, Imazio, Nader 2013: C. Jalles, M. Imazio, R. Nader, Olhai pro ceu, olhai pro chao (Rio de Janeiro 2013).

MAST 2013: Museum of Astronomy and Related Sciences (Rio de Janeiro 2013).

Museum of Astronomy and Related Sciences in Rio de Janeiro – between science and public

Abstract

Museum of Astronomy and Related Sciences in Rio de Janeiro (MAST) was opened in 1985 and is now one of the most popular institutions of this type in Brazil. It stores artifacts related to the Brazilian science and technology. Exhibitions organized by MAST represent a dialogue between astronomy, history, philosophy, and science transposed into museum space through various museum technologies. Currently, the museum is under the Ministry of Science, Technology and Innovation and develops its activities in three main areas: the history of science, museology and heritage, science and education. This is a scientific cultural institution, which by its intrinsic elements has a dual purpose: scientific and educational.

[1] www.mast.br

Visiting the Museum of Astronomy and Related Sciences in Rio de Janeiro, we have found both similarities and differences in approach to the museum organization and public activities.

As a general observation, we can say that the quintessence of the activities of MAST is the interaction with visitors, opening of the scientific community in the fields of astronomy and related sciences to society.

List of illustrations:

1. The historical building of the National Astronomical Observatory in Rio de Janeiro, which was opened in 1920 (photo by the author).
2. Pavilion with a telescope on an equatorial mount (source: www.mast.br).
3. Pavilion with a telescope on an equatorial mount (source: www.mast.br).
4. Pavilion with the Bamberg zenith telescope (source: www.mast.br).
5. Pavilion with the Askania zenith telescope (source: www.mast.br).
6. Pavilion with a zenith telescope (source: www.mast.br).
7. Pavilion with a heliograph (source: www.mast.br).
8. Pavilion with a Gautier meridian circle (source: www.mast.br).
9. Museum of Astronomy and Related Sciences in Rio de Janeiro (administrative building) (photo by the author).

Музей астрономии и смежных наук в Рио-де-Жанейро – между наукой и посетителями

Резюме

Музей астрономии и смежных наук в Рио-де-Жанейро (MAST) был открыт 1985 году и ныне является одним из самых популярных учреждений этого профиля в Бразилии. Он хранит материальные свидетельства о бразильской науке и технологиях. Выставки, организуемые этим музеем, представляют собой диалог между астрономией, историей, философией и наукой, транспонированными в музейное пространство с помощью различных музейно-технических средств. В настоящее время музей находится в подчинении Министерства науки, технологии и инноваций и развивает свою деятельность в трех основных направлениях: история науки, музееведение и материальное наследие, наука и образование. Это культурно-научное учреждение ориентировано на две цели: накопление научных знаний и повышение уровня образования.

Посетив Музей астрономии и смежных наук в Рио-де-Жанейро, мы нашли как сходства, так и различия в подходах к организации музея и работе с посетителями.

В целом можно сказать, что квинтэссенция деятельности этого музея заключается во взаимодействии с посетителями, в популяризации научных достижений в сфере астрономии и смежных наук в обществе.

Список иллюстраций:

1. Историческое здание Национальной астрономической обсерватории Рио-де-Жанейро, открытой в 1920 г. (фото автора).
2. Павильон с телескопом на экваториальной монтировке (источник: www.mast.br).
3. Павильон с телескопом на экваториальной монтировке (источник: www.mast.br).
4. Павильон с зенит-телескопом Бамберга (источник: www.mast.br).
5. Павильон с зенит-телескопом фирмы «Аскания» (источник: www.mast.br).
6. Павильон с зенит-телескопом (источник: www.mast.br).
7. Павильон с гелиографом (источник: www.mast.br).
8. Павильон с меридианным кругом Готье (источник: www.mast.br).
9. Музей астрономии и смежных наук в Рио-де-Жанейро (административный корпус) (фото автора).

24.03.2014

Lucia Marinescu-Tonu, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE LA CEAS ANIVERSAR

Elena Ploșniță

Fondat în anul 1983, Muzeul Național de Istorie s-a dezvoltat și consolidat permanent, transformându-se treptat într-o instituție științifică și culturală cu o personalitate bine individualizată și care astăzi are un rol mare în modelarea conștiinței civice. Muzeul ocupă un loc bine definit în ierarhia sistemului muzeal moldovenesc prin contribuția pe care instituția a adus-o la dezvoltarea muzeologiei moldovenești, prin participarea directă la tezaurizarea și promovarea patrimoniului cultural național, prin atitudinea față de public, care îl sprijină și îl percepe ca parte a cotidianului colectiv. Odată cu instalarea sa în rândul instituțiilor publice, muzeul a oferit societății numeroase servicii. A atras atenția asupra necesității studierii și cunoașterii istoriei naționale, asupra dezvoltării și valorificării patrimoniului istorico-documentar, asupra pluralității de opinii, a orientat gusturile și preferințele publicului spre valori reprezentative, a devenit scena dezbaterilor specializate, a dat tonul și a impus regulile în muzeologia istorică. De-a lungul anilor, în climatul uman al muzeului și-au desfășurat activitatea absolvenți ai Facultății de Istorie a Universității de Stat, oameni de știință și cultură, reprezentanți de frunte ai intelectualității moldovenești. Ei au fost acei care au contribuit la crearea și întreținerea atmosferei de intelectualism și luminat profesionalism, ce a dat muzeului faima de principal focar de istorie națională și aleasă cultură. Colectând și conservând însemnele memoriei istorice, muzeul a devenit un simbol, o „adevărată școală națională de istorie" instituționalizată care reflectă, prezintă și transmite sistemele de valori istorice ale societăților care le-au creat. Muzeul Național de Istorie, muzeu mereu deschis în fața publicului, cu accesibilitate largă la expoziții și programe, la colecțiile depozitate și la documentarea tezaurizată de-a lungul timpului, cu spirit de previziune muzeografică, reușește să promoveze permanent dialogul și să se afirme credibil în prospectarea viitorului Republicii Moldova. Fără a neglija atribuțiile actuale ale muzeului ca depozitar de valori istorico-culturale, centru de cercetare, for de specialitate, menționăm în mod deosebit vocația educativă a instituției, pentru că Muzeul Național de Istorie oferă o posibilitate unică și incomparabilă de a învăța istoria prin intermediul patrimoniului cultural, contribuind astfel la respectarea tradițiilor, la păstrarea memoriei istorice, la dialog și toleranță. Astăzi muzeul este „o instituție științifică și culturală în jurul căreia gravitează întreaga muzeografie cu profil de istorie a republicii, un muzeu care se menține ferm atât în spațiul științific cât și cultural nu numai din republică dar și peste hotarele ei, valorificând patrimoniul istorico-cultural, evoluând înspre modelul muzeului european" (Sava 2008, 7).

La 21 decembrie 2013 s-au împlinit 30 de ani de existență a muzeului. Cu ocazia acestei aniversări în incinta muzeului au fost organizate mai multe manifestări. Startul lor a fost dat la 20 decembrie, ora 11.00, de Masa rotundă „Politici de conservare și restaurare a patrimoniului muzeal în Republica Moldova". În cadrul acestei manifestări, dr. Elena Postică a prezentat un raport consacrat activității Muzeului Național de Istorie din ultimii ani privind problemele de conservare și restaurare a patrimoniului muzeal. Tatiana Nicolaescu, consultant principal pe probleme de muzeologie la Ministerul Culturii al Republicii Moldova s-a axat în discursul său pe aspectul legislativ al problemei de conservare și restaurare a patrimoniului mobil, inclusiv muzeal, pe prioritățile Ministerului Culturii în acest domeniu. La Masa rotundă au fost invitați muzeografi din diverse muzee din Chișinău și din muzeele raionale ale republicii, participând activ la discuțiile provocate de tema actuală a manifestării.

A urmat mitingul solemn convocat în Sala Albastră a muzeului, fiind deschis de Eugen Sava, director general al muzeului. În alocuțiunea sa, directorul muzeului a făcut o trecere în revistă

Tyragetia, s.n., vol. VIII [XXIII], nr. 2, 2014, 365-370.

a celor mai importante etape în dezvoltarea instituţiei, subliniind rolul muzeului în societatea contemporană, aportul colectivului muzeului în definirea personalităţii instituţiei.

În cadrul mitingului au fost prezentate cuvinte de felicitare, adresate de participanţi, persoane publice, universitari de marcă, cercetători ştiinţifici, muzeografi. Gheorghe Postică, viceministru al Culturii, a subliniat rolul muzeului în prezentarea adevărului istoric, aportul muzeografilor în elaborarea legislaţiei ce ţine de domeniul muzeologiei, protejării patrimoniului naţional cultural. Cuvântul exprimat de Aurelian Dănilă, şeful Secţiei Ştiinţe Umanistice şi Arte a Academiei de Ştiinţe, s-a axat pe rolul muzeului în dezvoltarea ştiinţei istorice, în promovarea imaginii Republicii Moldova în străinătate prin promovarea publică şi ştiinţifică a patrimoniului muzeal. Cuvântul dr. Gheorghe Cojocaru, director al Institutului de Istorie al Academiei de Ştiinţe, a avut încărcătura pasională a istoricului. Experienţa de cercetător şi bagajul de informaţii i-au permis să scoată în evidenţă colaborarea fructuoasă a muzeului cu diverse instituţii ştiinţifice, inclusiv cu Institutul de Istorie. O atenţie deosebită a acordat publicaţiilor ştiinţifice ale muzeului, în mod special revistei *Tyragetia*. Ion Gumenîi, decanul Facultăţii de Istorie şi Filosofie a Universităţii de Stat din Moldova, a subliniat în cuvântul său de felicitare relaţia de colaborare a muzeului cu Facultatea de Istorie, aportul muzeului la pregătirea teoretică şi practică a viitorilor specialişti – istorici, arheologi, muzeografi în cadrul facultăţii. Cuvântul exprimat de Nicolae Răileanu, primul director al Muzeului de Istorie, a răscolit memoria pentru anii mai de demult şi a sugerat căi pentru anii care vin. Evocarea figurilor unor inimoşi oameni de cultură de către N. Răileanu, care prin diferite activităţi au contribuit la înjghebarea patrimoniului muzeal, la crearea, de fapt, a muzeului, a fost salutată de cei prezenţi. Tudor Zbârnea, directorul Muzeului Naţional de Arte, şi Mihai Ursu, directorul Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, au felicitat colectivul muzeului cu prilejul frumoasei aniversări, dorindu-i succese în realizarea sarcinilor, menţinerea şi dezvoltarea muzeului, colaborare fructuoasă cu toate instituţiile muzeale şi colegi.

Toţi cei care au rostit cuvinte de felicitare au făcut muzeului şi donaţii de carte, pictură, artă decorativă.

În contextul manifestărilor ştiinţifice şi culturale prin care prestigioasa instituţie a omagiat actul apariţiei sale din 21 decembrie 1983 a fost pre-

Mitingul solemn, consacrat aniversării a 30-a de la fondarea Muzeului Naţional de Istorie, Sala Albastră, 20 decembrie 2013.

zentat şi volumul *Studii de muzeologie*, volumul II, apărut la Chişinău în 2013

Din caseta tehnică aflăm că volumul a apărut în seria Biblioteca „Tyragetia" XXIII, coordonatorii seriei fiind dr. hab Eugen Sava şi dr. Aurel Zanoci, responsabil de ediţie dr. hab. Elena Ploşniţa. Prezentarea grafică aparţine lui Ivan Litsiuk şi Mihai Sava, autorul fotografiilor este Iurie Foca, redactarea a fost asigurată de Vlad Pohilă şi Mariana Balan. Tiparul a fost executat la Bons Offices, pe hârtie de calitate, format 17×25 cm. Are un tiraj onorabil în actualele condiţii.

Încadrat între cele două coperţi color, maro, prima reprezentând stema muzeului, a doua cuprinde extrase din recenziile asupra volumului, autori fiind dr. hab. Ion Niculiţă şi dr. Valentina Ursu, cuprinsul lucrării reuneşte anumite contribuţii ştiinţifice în domeniul muzeologiei din ţară şi de peste hotare. Dr. hab. Ion Niculiţă consideră că „lucrarea este bine structurată şi, privită în ansamblul ei, reprezintă o valoroasă contribuţie la dezvoltarea muzeologiei naţionale. Prin acest volum suntem în posesia unor investigaţii serioase, cu rezultate mai mult decât semnificative asupra muzeologiei". Iar dr. Valentina Ursu subliniază că „numele autorilor, cercetători consecvenţi ai fenomenului Muzeu, reprezintă în sine o garanţie pentru calitatea acestei lucrări. Este o realizare intelectuală demnă de reţinut prin valoarea documentară şi pentru utilitatea demersului muzeologic".

Debutând cu o scurtă prefaţă, semnată de dr. hab. E. Sava, volumul are ca punct de plecare *Propunerea de politică publică privind modernizarea şi eficientizarea activităţii muzeelor*. În aprilie 2012, Ministerul Culturii al Republicii Moldova a creat un Grup de lucru care a elaborat proiectul *Politici publice privind eficientizarea activităţii muzeelor* din subordinea ministerului. Proiectul, după dezbateri publice, în iulie 2013 a fost aprobat de Comitetul Interministerial pentru Planificarea Strategică de pe lângă Cancelaria de Stat. Începând cu 2014 două opţiuni ale proiectului urmează a fi realizate. Este vorba de Opţiunea nr. 2 – *Managementul bazat pe performanţe şi dezvoltarea componentelor antreprenoriale şi educaţionale ale muzeelor* şi Opţiunea nr. 3 – *Acreditarea managementului colecţiilor şi finanţarea proiectelor de dezvoltare a colecţiilor*.

Girul valoric al acestui volum este dat de probitatea ştiinţifică a semnatarilor. Printre ei amintim numele patriarhului muzeologiei din România contemporană – prof. dr. Ioan Opriş, care prezintă un studiu intitulat *Realităţi şi orizonturi muzeografice*, autorul reuşind cu succes să motiveze realităţile muzeologiei contemporane din România şi să argumenteze perspectiva evoluţiei instituţiei muzeale. Surprinde prin bogăţia informaţiilor studiul semnat de Aurelia Cornețchi şi intitulat *Noaptea muzeelor – un concept salutar*. Autorul consideră că fenomenul cultural Noaptea muzeelor a „revoluţionarizat instituţia muzeală, are un impact extraordinar asupra publicului larg şi este un fenomen în plină ascensiune" (Cornețchi 2013, 92).

Studiul semnat de Lucia Marinescu pune în discuţie probleme de pedagogie de patrimoniu, care implementată poate contribui la dezvoltarea economică, la asigurarea unei coeziuni sociale şi cetăţenie activă. Dr. hab Elena Ploşniţa în *Patrimoniul muzeal – câteva piste de reflecţie şi acţiune* sugerează ideea necesităţii dezvoltării patrimoniului instituţiilor muzeale pe baza unor concepţii ştiinţifice adecvate, dezvoltarea însăşi a muzeului pornind de la un management bazat pe politici de marketing şi pe tehnologiile informaţionale. Studiul semnat de Adelaida Chiroşca recuperează perspectiva de prezentare a unei interesante colecţii - *Matrice sigilare din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei*. Iuri Piatniţki dedică un studiu amănunţit consacrat personalităţii lui Mihail Mihailovici Savostin, cunoscut colecţionar rus de la sfârşitul secolului XIX - începutul secolului XX. Ann Nicholls propune cititorului o prezentare a Academiei Europene a Muzeelor – scopul fiind atragerea muzeografilor şi instituţiilor muzeale din Republica Moldova în activitatea acestei instituţii, întemeiată de muzeologi europeni la a 10-a aniversare de la decesul regretatului muzeolog Kenneth Hudson, cu sediul în Olanda. Academia are drept scop stimularea gândirii muzeologice, susţinerea cercetării în domeniul muzeologiei, a ideilor de pionierat din practica muzeologică etc.

Conceput unitar, volumul *Studii de muzeologie* incită şi înştiinţează, în acelaşi timp, utilitatea apariţiei lui fiind de netăgăduit. Scris într-un stil clar şi sobru, se va impune cu siguranţă între lucrările specifice genului. Volumul a izvorât din respectul faţă de muzeu şi muzeologie şi se înscrie pe linia tradiţiei cercetărilor muzeologice ale Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei.

Menţionăm aici încă o publicaţie – *Muzeul Naţional de Istorie (1983-2013)* – album, ce reflectă prin imagini alb-negru şi color apariţia şi evoluţia muzeului ca instituţie cultural-ştiinţifică în perioada 1983-2013.

Aniversarea a prilejuit organizarea expoziţiei temporare *Muzeul Naţional de Istorie : o scurtă istorie ilustrată* care a abordat o tematică complexă, urmărind să redea retrospectiv istoricul muzeului şi unele repere din activitatea instituţiei pe parcursul celor 30 de ani – prin mai multe fotografii şi documente. Expoziţia a fost structurată în câteva compartimente: *Constituirea muzeului, Clădirea muzeului, Activitatea expoziţională, Activitatea educaţională a muzeului, Promovarea muzeului, Valorificarea ştiinţifică a patrimoniului istorico-cultural, Publicaţiile muzeului.* Concepţia expoziţiei a fost elaborată de Aurelia Cornețchi.

În expoziţie au fost etalate mai multe documente, certificate, imagini care argumentează actul înfiinţării muzeului, care „poartă data de 21 decembrie 1983, dată la care este emis ordinul Ministerului Culturii nr. 561 „Cu privire la reprofilarea muzeelor". Ordinul justifică necesitatea creării unui astfel de muzeu, impus de interesul tot mai sporit al populaţiei faţă de trecutul şi prezentul istoric al ţinutului, succesele în domeniul ştiinţei, tehnicii şi culturii, precum şi de ineficienţa muzeelor cu profil istoric de rang republican din Chişinău, care au o tematică expoziţională identică, realizată în linii mari în baza copiilor fotodocumentare" (Cornețchi 2004, 243). O legitimaţie din prima vitrină a expoziţiei ne mărturiseşte faptul că primul director al muzeului a fost Nicolae Răileanu, despre care, în 2004, Gavrilă Simion scria „iscusit organizator, înzestrat cu o putere de muncă impresionantă, mereu fără limite de program şi de multe ori nu lipsite de sacrificii din partea sa şi a familiei sale, punând în joc, de nenumărate ori, talentul unei diplomaţii pentru a agonisi fondurile necesare unei bune gospodăriri şi valorificări ştiinţifice şi culturale a întregului patrimoniu deţinut de muzeu" (Simion 2004, 12). Menţionăm aici, că muzeul, începând cu anul 2006, este membru al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, certificatul prezentat în expoziţie fiind o mărturie elocventă. Un set de fotografii ilustrează istoricul edificiului muzeului care este „o clădire monumentală contemporană, remarcabilă prin istoria şi arhitectura ei, care constituie un punct de atracţie al oraşului Chişinău".

Un loc binemeritat ocupă în expoziţie imaginile, afişele, pliante expoziţiilor permanente şi temporare organizate de muzeu în ţară şi peste hotare, expoziţiilor realizate în cooperare cu alte instituţii, expoziţiilor găzduite de muzeu pe parcursul celor 30 de ani de existenţă. Vizitatorii au posibilitatea să vadă imagini de la vernisajul primei expoziţii permanente de istorie „Pagini de istorie multimilenară" deschisă în 1991, din diorama „Operaţia Iaşi-Chişinău", propusă publicului în 1990. Sunt atrăgătoare imaginile care redau atmosfera deschiderii unor expoziţii temporare, aspecte din expoziţii. În acest sens menţionăm expoziţiile: *Stalinismul în destinul oamenilor, Valori istorice şi arheologice din muzeele Republicii Moldova*, *Din istoria fotografiei basarabene, O istorie a coifurii, Obiectul de porţelan – artă şi mărturie, Stindardul liturgic al lui Ştefan cel Mare, Importuri greco-romane în spaţiul nord-vest-pontic, Arme şi echipament militar – o evoluţie în timp* etc.

Activitatea educaţională a muzeului este reflectată în expoziţie prin diverse programe de pedagogie muzeală, material promoţional, care confirmă activitatea în muzeu a atelierelor „Obiectul arheologic – o enigmă", „Istoria şi arta scrisului" etc. Atrage atenţia Caietul de exerciţii „O călătorie în istoria veche şi antică", care este un instrument de lucru pentru vizita interactivă în expoziţia tematică a muzeului „Istorie şi civilizaţie". Tema valorificării ştiinţifice a patrimoniului istorico-cultural este oglindită prin zeci de lucrări ştiinţifice, semnate de colaboratorii muzeului, prin imagini de la lansarea unor monografii, a revistei muzeului *Tyragetia,* care apare din 1992, prin programele diverselor manifestări ştiinţifice organizate de muzeu, inclusiv a Sesiunii ştiinţifice anuale a muzeului, ajunsă astăzi la a 24-a ediţie. Merită să menţionăm programul Simpozionului Internaţional de Numismatică, ajuns la 15-a ediţie, primele cataloage de colecţii ale muzeului, *Enciclopedia muzeologiei* etc.

Datorită spaţiului relativ restrâns de expunere, s-a impus o riguroasă selectare a pieselor, oricum, în final expoziţia numărând câteva sute de exponate.

Adăugăm că deschiderea expoziţiei a fost fericit însoţită de emoţionante colinde, prezentate de Corul de băieţi „Academia Campanelli" al Centrului de Educaţie Estetică „Lăstărel", Colectivul

folcloric de la liceul „Spiru Haret”, Colectivul folcloric „Haiducii” de la liceul „Hyperion”, care s-au bucurat de un binemeritat succes..

La toate acţiunile organizate cu prilejul aniversării a participat un numeros public, apreciind prin prezenţă şi opinii exprimate laudativ efortul, munca şi profesionalismul muzeografilor.

Pentru imortalizarea evenimentului, fotograful Iurie Foca a surprins cele mai semnificative momente, realizând şi o fotografie a colectivului muzeului la a 30-a aniversare de la înfiinţare.

În acest cadru s-au sărbătorit cei 30 de ani de viaţă ai Muzeului Naţional de Istorie.

La aniversarea a 30-a, dorim celor care îşi fac meseria în acest muzeu perseverenţă la provocările muzeografice contemporane, putere de a menţine un muzeu care permanent să atragă publicul, capacităţi de a păstra un muzeu original prin mesajul expoziţional, şi un colectiv de profesionişti, mereu îndrăgostiţi de muzeu, pentru ca anume ei, muzeografii condiţionează prezenţa muzeului în conştiinţa publică şi potenţează semnificaţia oricărui demers muzeal. Fie ca firul căutărilor şi rezolvărilor muzeografice să continuă, fie ca membrii colectivului să fie mereu şi serios preocupaţi de încrederea pe care o au în faţa unicului şi complexului judecător – marele public.

Bibliografie

Cornețchi 2004: A. Cornețchi, Muzeul Național de Istorie a Moldovei la 20 de ani de activitate. Istorie și evoluție. In: Studii de muzeologie și muzeografie (Chișinău 2004), 241-299.

Cornețchi 2013: A. Cornețchi, Noaptea muzeelor – un concept salutar. In: Studii de muzeologie, vol. II (Chișinău 2013), 75-94.

Sava 2008: E. Sava, Cuvânt-înainte. In: Studii de muzeologie, vol. I (Chișinău 2008), 5-8.

Simion 2004: G. Simion, Nicolae Răileanu – aedificium museum, la 60 de ani. In: Studii de muzeologie și muzeografie (Chișinău 2004), 9-12.

Anniversary celebrations at the National Museum of History of Moldova

Abstract

December 21, 2013 we celebrated 30 years since the founding of the National Museum of History of Moldova. On this occasion the museum has organized several events. Program of the day began with a Round Table “Policies for conservation and restoration of the museum heritage in the Republic of Moldova”. Then, the general director of the museum Eugen Sava opened a solemn assembly in the museum’s Blue Room. During the meeting there were presented congratulatory words addressed to the participants, public figures, university professors, researchers, and museum professionals. Among the activities celebrating the establishment of this prestigious museum on December 21, 1983, there was held the presentation of the second volume of “Studies on Museology” published in Chisinau in 2013. This volume on different aspects of museum work brings knowledge and encourages activities, and practical use of its publication is undeniable. Written in a clear and sober style, it will take an important place among the works devoted to this field of science. The proceedings were inspired by respect for the museum and museology and are a continuation of the tradition of museological research in the National Museum of History of Moldova. In honor of the anniversary there was organized a temporary exhibition “National Museum of History of Moldova: A Brief Illustrated History” aimed to reflect the history of the museum and some parts of its activities during the 30 years by means of photos and documents. The exhibition was divided into several compartments: “Establishment of the Museum”, “The Museum Building” “Exhibition Activities”, “Educational Activities”, “Promotion of the Museum”, “Scientific Development of Cultural and Historical Heritage”, “The Museum’s Publications”.

All the events organized on the occasion of the anniversary were attended by a large audience that through its presence and laudatory responses recognized and highly appreciated the efforts, hard work and professionalism of the museum staff.

Юбилей в Национальном музее истории Молдовы

Резюме

21 декабря 2013 года исполнилось 30 лет со дня основания Национального музея истории Молдовы. По случаю юбилея в музее был организован ряд мероприятий. Программа юбилейного дня началась с Круглого стола «Стратегии сохранения и восстановления музейного наследия в Республике Молдова». Затем

генеральный директор музея Еуджен Сава открыл торжественное собрание в Голубом зале музея. На собрании прозвучали поздравительные слова в адрес участников, общественных деятелей, университетских преподавателей, научных исследователей и музейных работников. Среди мероприятий, отметивших факт основания этого авторитетного музейного учреждения 21 декабря 1983 года, состоялась презентация второго тома «Исследований по музееведению», опубликованного в Кишиневе в 2013 году. Этот сборник, объединивший в своем содержании разные аспекты музейного дела, одновременно несет в себе информацию и побуждает к деятельности, и практическая польза его издания неоспорима. Написанный в ясном и строгом стиле, он займет важное место среди работ, посвященных этой области науки. Труды над сборником вдохновлены уважением к музею и музееведению и являются продолжением традиции музееведческих исследований Национального музея истории Молдовы. К юбилею была приурочена организация временной выставки «Национальный музей истории Молдовы: краткая иллюстрированная история», где представлено множество фотографий и документов, отражающих ретроспективу музея и некоторые значимые события на протяжении его 30-летней деятельности. Выставка состоит из нескольких частей: «Создание музея», «Здание музея», «Выставочная деятельность», «Образовательная деятельность», «Популяризация музея», «Научное освоение культурно-исторического наследия», «Публикации музея».

Во всех мероприятиях, организованных по случаю юбилея, принимала участие многочисленная публика, которая своим присутствием и хвалебными откликами воздала должное усилиям, трудолюбию и профессионализму работников музея.

06.02.2014

Dr. hab. Elena Ploşniţă, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: rackayskaine@yahoo.com

MUZEUL NAŢIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI. THE NATIONAL MUSEUM OF HISTORY OF MOLDOVA. НАЦИОНАЛЬНЫЙ МУЗЕЙ ИСТОРИИ МОЛДОВЫ. 1983-2003:

[album]. Volum elaborat de Eugen Sava, Aurelia Corneţchi, Elena Postică, Elena Ploşniţa

Chişinău: Casa Editorial-Poligrafică „Bons Offices", 2013, ISBN 978-9975-80-811-8, 192 p. color.

Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei se înscrie printre instituţiile de cultură din ţara noastră cele mai harnice, mai statornice şi mai prezente în viaţa muzeală, ştiinţifică, didactică şi de valorificare multiformă a patrimoniului cultural. În 2013, muzeul a sărbătorit cea de-a 30-a aniversare de la înfiinţare, prilej cu care au fost organizate mai multe acţiuni de amploare. Un eveniment special în acest şir de manifestări l-a constituit apariţia albumului aniversar, a cărui lansare s-a făcut pe 17 mai 2014, cu prilejul activităţilor dedicate Zilei Internaţionale a Muzeelor.

Deşi istoricul şi activitatea Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei au constituit subiectul mai multor lucrări ştiinţifice sau de popularizare, precum şi al câtorva pliante sau foi volante distribuite cu diverse prilejuri, această formă editorială inedită – magnifică, ceremonioasă şi specială – de promovare a imaginii instituţiei face un fel de pionierat prin amploarea, culoarea şi solemnitatea mesajului. Instituţia se autoevaluează şi se vede prin obiectivul camerei de luat vederi ca una realizată, cu personalitate profesională distinctă şi solidă, cu o tradiţie deja creată în urma eforturilor generaţiei fondatorilor şi cu un viitor plin de speranţe. În prefaţa lucrării, semnată de directorul general dr. hab. Eugen Sava, se susţine că în cei treizeci de ani de activitate „Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei a reuşit să se transforme dintr-o instituţie de aplicare a ştiinţei oficiale într-un veritabil centru de studiere şi promovare a istoriei naţionale, păstrător şi ocrotitor al unui valoros patrimoniu istorico-cultural" (p. 8). Pe bună dreptate, această transformare s-a produs sub ochii noştri, iar încercările neîncetate de imixiune a politicului în politica muzeală nu au făcut decât să întărească convingerea muzeografilor de la această instituţie că istoria trebuie prezentată, în conformitate cu deviza heraldică aleasă de mu-

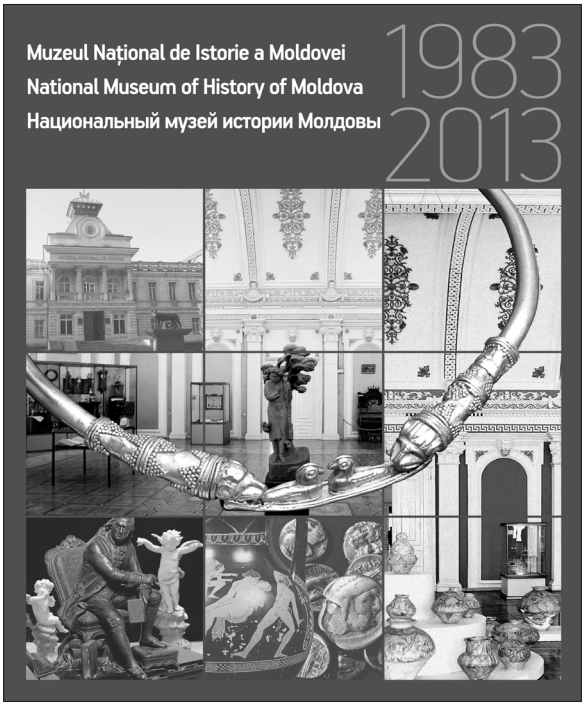

zeu, *tale quale*, adică *aşa cum este*. Astfel, după 30 de ani, muzeul într-adevăr se prezintă publicului ca o „autoritate incontestabilă în domeniul cercetării" şi ca un „adevărat templu al istoriei şi culturii naţionale" (p. 10), încât uşoarele umbre de patetism şi narcisism care transpar pe alocuri din paginile albumului nu deranjează deloc, mai ales că vârsta atinsă este totuşi una tânără şi care nu face încă prietenie cu trăirile autocritice interioare şi regretele toamnei.

La prima vedere şi răsfoire, albumul apare ca o carte frumoasă, plină de lumină, culori pastelate, bucurie şi amintiri. Poze remarcabile prin frumuseţe (p. 12, 19, 115, 122-123, 172 sus), calitate (p. 88-89 sus, 90, 100 jos, 130-131, 136-137, 142-143, 170) sau prin potrivirea punctuală a mesajului (p. 12, 15 jos, 18, 24, 95 jos, 148, 149, 166, 169, 178 sus, 184, 188-189) bucură ochiul cititorului,

după cum şi macheta bine găsită şi realizată prin combinarea mai multor procedee artistice care se developează pe rând. Cartea creează un tot întreg, constituit cu un anumit gust şi cu o anumită armonie interioară. Coperta încearcă să concorde cu întregul, iar forzaţul, rezolvat ca o pată de lumină vie şi ca un accent coloristic, să lege şi în acelaşi timp să delimiteze scoarţele de blocul cărţii. Această primă impresie se datorează designului realizat de Ivan Litsiuk, fotografiilor lui Iurie Foca şi, bineînţeles, celor patru autori: Eugen Sava, Aurelia Cornețchi, Elena Postică, Elena Ploşniţă.

Textele şi legendele sunt prezentate în trei limbi: română, engleză şi rusă. Redactorul român este cunoscutul filolog Vlad Pohilă, iar traducerile aparţin colaboratoarelor muzeului Mariana Balan şi Iulia Postică. Redactorul tehnic al volumului este Mihai Sava.

Primul compartiment al albumului urmează imediat prefeţei, poartă genericul „Scurt istoric" şi are ca fundal general al paginii o nuanţă de griverzui. Aici se prezintă o foarte scurtă istorie a instituţiei în poze şi documente, cu marcarea etapelor de constituire, consolidare şi reformare instituţională, cu ilustrarea istoricului edificiului şi a monumentului definitoriu din faţa lui, *Lupa Capitolina*.

Compartimentul al doilea, intitulat „Patrimoniu" şi având ca fundal al paginii un verde curechiu, este rezervat trecerii în revistă a câtorva piese reprezentative pentru fondurile muzeale. Piesele arheologice celebre care fac faima internaţională a muzeului (vase şi figurine cucuteniene, din epoca bronzului, din antichitatea greacă şi romană sau aparţinând popoarelor migratoare) sunt urmate de vasele, podoabele, monezile, armele şi cărţile medievale. Icoanele, obiectele şi cărţile liturgice, vesela de argint, alamă sau porţelan, instrumentele muzicale şi ştiinţifice, diferitele ustensile şi maşini ajutătoare omului în activitatea cotidiană, ceasurile, vestimentaţia civilă sau scenică, uniformele militare, armele, mobilierul şi piesele de decor, medaliile şi alte comori muzeale sunt prezentate pentru a ilustra epocile modernă şi contemporană. Este cel mai frumos dintre compartimentele albumului, fapt explicabil prin însăşi esenţa muncii muzeale de conservare, prin valorificarea multiformă şi permanentă în timp a pieselor selectate şi prin pozele de mare calitate.

Fără a insista pe detalii, vom remarca doar că pentru acest compartiment ne-am fi dorit legende mai atente (a se revedea de exemplu cele de la p. 33, 51 jos, 58 jos, 78 sus) şi dacă nu exhaustive, cel puţin mai largi, ca cele de la piesele prezentate la p. 67 dreapta, 68 stânga sau 79 stânga, pentru a putea cita volumul şi ca sursă cu caracter ştiinţific. Dacă această reducere a legendelor a fost dictată de considerentele de economie a spaţiului din pagina care trebuia în primul rând să arate artistic, se putea recurge la soluţia unui catalog final (la capitol sau la volum) în care să se regăsească date suficiente privind istoria şi identificarea fiecărei piese. Sugerăm autorilor alegerea anume a acestei căi pentru viitoarele ediţii ce vor cuprinde piese de patrimoniu la care se va dori cu siguranţă să se facă referinţă.

Compartimentul al treilea, „Expoziţii", pe un fundal al paginii de un crem „cafea cu lapte", este destinat ilustrării celei de a doua feţe a esenţei muncii muzeografilor: etalării colecţiilor păstrate. După părerea noastră, acest compartiment este cel ce face marea surpriză a cărţii şi cel ce arată că eforturile susţinute ale oamenilor care îşi iubesc profesia şi jocurile minţii lor pot transforma sursele şi mijloacele limitate ce le stau la dispoziţie în realizări remarcabile, demne de admiraţie şi chiar de invidie. Ca martor ocular al celor mai multe expoziţii realizate din 1996 încoace, am avut şocul constatării că, de fapt, acestea au fost multe, diverse şi spectaculoase. Expoziţiile, destinate tuturor vârstelor, au cuprins toate aspectele cotidianului politic, social, economic şi cultural din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre, dar şi evenimentele solemne ale ţării şi marile aniversări istorice. Chiar dacă volumul nu prezintă toate expoziţiile la rând, selecţia prezentată este ilustrativă şi definitorie pentru acest aspect al activităţii muzeale. Aproape fiecare dintre expoziţiile trecute în revistă pot fi calificate pe bună dreptate drept expoziţie-eveniment cu rezonanţă şi impact public. Răsfoirea acestui capitol a echivalat pentru noi cu un fel de răscolire în caseta cu amintiri plăcute.

Printre sugestiile ce ne-au venit în minte cu referire la acest compartiment cea mai importantă ţine de faptul că nici legendele, nici afişele prezentate

abundent nu menţionează autorii sau curatorii expoziţiilor temporare. Evident, această atitudine reflectă practica muzeală curentă a instituţiei. Totuşi, umanizarea şi personalizarea acestei activităţi ne-ar oferi nu numai un barometru al profesionalismului autorului sau curatorului concret, ci ar constitui şi un omagiu pentru aceste eforturi umane dedicate unor lucruri trecătoare care au bucurat ochiul vizitatorilor o perioadă de timp scurt.

Concomitent, în acest capitol se remarcă mai multe poze a căror calitate fotografică sau informativă nu se ridică la nivelul capitolului precedent (p. 80, 91, 105, 107, 109, 110 jos, 125 mijloc şi jos, 129, 132-133, 134-135, 138-139, 140-141).

Al patrulea capitol al albumului, „Activităţi ştiinţifice", are fundalul paginii de un frumos roz-trandafiriu pastelat care parcă vrea să dea ceva culoare griului destul de trist al activităţii ştiinţifice. Aici, într-un spaţiu foarte restrâns, autorii arată cum instituţia a penetrat şi s-a afirmat în domeniul cercetării, devenind treptat unul din centrele cele mai importante din ţară pentru toate aspectele cercetării istorice: simpozioane valoroase şi de rezonanţă internaţională, publicaţii cu o înaltă ţinută academică şi un rating de citare de invidiat, evenimente de popularizare a ştiinţei de amploare. Compartimentul este foarte bine structurat şi machetat, majoritatea fotografiilor fiind remarcabile. Ne permitem să „cârcotim" doar asupra alegerii pozei de generic (p. 144), asupra armoniei machetării celor două poze din p. 159 şi asupra irelevanţei pozelor de la p. 157 şi 158 sus, unde nu se văd copertele volumelor lansate. De asemenea, ne exprimăm opinia că ordonarea cronologică a copertelor de carte din p. 150-151 ar fi fost mai ilustrativă pentru evoluţia calitativă a ediţiilor muzeale. În sfârşit, capitolul ar fi avut de câştigat dacă s-ar fi găsit spaţiu şi pentru menţionarea mai clară a partenerilor ştiinţifici tradiţionali ai muzeului: facultăţile de istorie, institutele AŞM, câteva societăţi ştiinţifice cu statut de ONG etc., care au mers cot la cot cu colegii de la Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, sprijinindu-se reciproc în perioadele de penurie economică sau de presiune ideologică. Această colaborare a contribuit nu numai la ridicarea nivelului ştiinţific general pe ţară sau la promovarea imaginii publice a instituţiei, ci şi, indirect, la îmbogăţirea colecţiilor muzeale.

Compartimentul ce urmează are genericul „Manifestări cultural-educative" şi file de un plăcut galben pal. Conceptual şi artistic, acesta continuă capitolul precedent şi are şi toate calităţile lui. Fiecare fotografie aminteşte de evenimentele cele mai deschise publicului larg, neafiliat istoriei sau prea tânăr, de zilele şi nopţile internaţionale ale muzeelor, de numeroasele activităţi cu copiii. Chiar dacă am participat pe viu la multe dintre evenimentele invocate aici, am putut să ne dăm seama de amploarea acestei direcţii de activitate muzeală doar răsfoind albumul aniversar. Ne exprimăm toată admiraţia şi gratitudinea pentru această „împărţire a luminii din lumină", dar şi speranţa că această trudă nu-şi va încetini cadenţa nici pe viitor. Printre scăpările compartimentului menţionăm repetarea aceleiaşi poze la p. 162 şi 173, calitatea discutabilă a unor poze (p. 168, 180) şi unele insuficienţe ale legendelor (p. 174 sus, 182).

Ultimul compartiment, cu titlul „Personal" şi pe file cu fundal de un gri bătând în violet, cuprinde şase poze de grup ale colectivului instituţiei din diverse perioade, cu valoare mai mult sentimentală. Fără a comporta vreo informaţie aparte, personalizată, funcţională sau structurală, conţinutul acestui capitol putea fi integrat şi compartimentului de la începutul volumului, cel dedicat istoriei instituţiei. Singura scăpare a acestui capitol ţine de calitatea neconformă a pozei de la p. 188-189.

Care sunt concluziile de la închiderea albumului?

În primul rând, trebuie să insistăm încă o dată pe frumuseţea armonică a lucrării din punct de vedere artistic. Este plăcut să ţii în mână sau să ai în raftul bibliotecii personale un asemenea volum. Evident, perfecţiunea n-are margini, dar finalitatea ediţiei din 2013 poate fi calificată ca una împlinită şi distinctă.

Într-al doilea rând, remarcăm calitatea informativă a cărţii, care îmbină aspecte istorice, patrimoniale, organizatorice, ştiinţifice, didactice etc. într-o formă concentrată şi bazată mai mult pe mesajul vizual decât pe cel textual. Cititorul poate lesne să-şi facă o impresie generală atât despre

diversele activităţi muzeale, cât şi despre tezaurul istoric gestionat de instituţie.

În sfârşit, apreciem mesajul general al albumului: Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, la aniversarea a trei decenii de la înfiinţare, este o instituţie de cultură şi ştiinţă cu o faţă proprie în peisajul naţional, o instituţie formată, matură, dar în acelaşi timp încă tânără şi capabilă să construiască un viitor demn de vocaţia profesională.

Autorii, împreună cu toţi colaboratorii şi prietenii muzeului se pot mândri cu noua realizare editorială.

Urăm viaţă lungă şi plină de realizări muzeului şi colectivului său!

Urăm apreciere volumului recenzat pe potrivă şi navigaţie uşoară în marea bibliografică!

26.05.2014.

Dr. Silviu Andrieş-Tabac, Aparatul Preşedintelui Republicii Moldova, bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, nr. 154, MD-2073 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: silviu_tabac@yahoo.fr

Mihai Maxim, O ISTORIE A RELAŢIILOR ROMÂNO-OTOMANE, CU DOCUMENTE NOI DIN ARHIVELE TURCEŞTI. Vol. I. Perioada clasică (1400-1600)

Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2012, 606 p. ISBN 978-606-654-026-1

Noul volum al reputatului profesor universitar Mihai Maxim, un doctor recunoscut pe plan mondial în domeniul „osmanoterapiei", cum însuşi îşi defineşte migăloasa trudă, apărut la Editura Istros a Muzeului Brăilei, este o sinteză valoroasă asupra relaţiilor româno-otomane din secolele XV-XVI. Volumul este alcătuit din două părţi distincte: studiu şi documente.

Prima parte a volumului include studiul *Ţările Române şi Înalta Poartă. Perioada clasică (1400-1600),* alcătuit din cinci compartimente. Primul compartiment, intitulat *De ce n-au fost transformate Ţările Române în provincii otomane* ? (p. 15-31), autorul continuă controversata discuţie lansată de P.P. Panaitescu în 1947 cu studiul *De ce nu au cucerit turcii Ţările Române* ?, publicat în ale sale *Interpretări româneşti.*

Prezentând succint istoria politică a Imperiului Otoman şi a Ţărilor Române, autorul oferă un prim răspuns la întrebarea formulată: este vorba de "evoluţia politică asemănătoare a Ţărilor Române şi a statului otoman".

Totuşi, autorul atenţionează asupra faptului că au existat un ansamblu de factori, care, „numai luaţi în bloc, ne pot explica de ce otomanii n-au cucerit ţările noastre". Real, autorul vede doar două tentative de anexiune a ţărilor române de către Imperiul Otoman: prima a fost făcută după moartea lui Neagoe Basarab la 1522, atunci când sangeacbeiul de Nicopole Mehmed beg începea introducerea administraţiei otomane în Ţara Românească, a doua tentativă a fost făcută la 1595 când otomanii au declarat transformarea Moldovei şi Ţării Româneşti în paşalâcuri şi au încercat realizarea practică a acestei hotărâri. Ambele tentative nu au reuşit, atât din cauza rezistenţei românilor, cât şi a interesului marilor puteri în regiune, ultimele erau dispuse de a menţine Ţările Române în calitate de state-tampon între ele şi Imperiul Otoman. „Drept rezultat, conchide autorul, le-a fost reînnoit acestora statutul *de'ahd* (textual *jurământ*), adică statutul de state tributare".

Referindu-se la factorul economic, autorul citează opinia lui P. Panaitescu care sublinia că Ţările Române se aflau pe o cale lăturalnică a expansiunii otomane. Mihai Maxim consideră că această teză, foarte raţională în esenţa ei, trebuie totuşi nuanţată, or, cele şapte campanii sultanale din secolele XV-XVI împotriva Ţărilor Române şi două împotriva Poloniei din secolul al XVII-lea, atestă că ele nu se aflau pe o cale lăturalnică a expansiunii otomane.

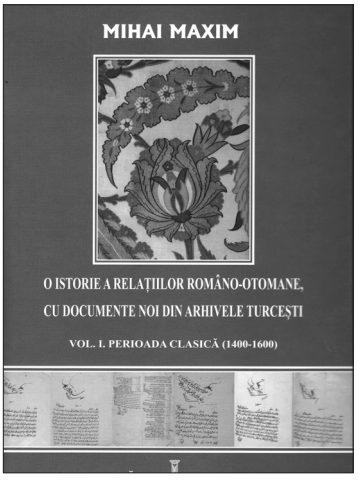

Tot P. Panaitescu considera că principala cauză pentru care otomanii nu au cucerit Ţările Române a fost anume cauza economică: necesitatea de a asigura imperiul cu produse alimentare teză confirmată încă o dată de Mihai Maxim.

Fixând pentru perioada „înainte de anii 1538-1541, când s-a instaurat – treptat – o veritabilă dependenţă a Ţărilor Române faţă de Istanbul, acestea pierzându-şi acum, treptat, de fapt încă din anii 1530, calitatea de subiecţi de drept internaţional", autorul, referindu-se la perioada 1538-1541 - 1580 o apreciază ca timpul „în care s-au relevat marile avantaje pentru Poartă ale formulei de state tributare" ale Ţărilor Române.

În concluzie la acest compartiment Mihai Maxim subliniază că, în secolul al XIV-lea - prima jumătate a secolului al XVI-lea, otomanii nu au cucerit ţările române fiindcă s-au temut de complicaţii interne şi pe arena internaţională, datorită rezistenţei românilor şi a politicii marilor puteri ale timpului de a păstra Ţările Române ca state-tampon. Ulterior, începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Ţările Române un au fost transformate în paşalâcuri, „datorită marilor avantaje economice aduse Porţii de dominaţia indirectă".

Cel de al doilea compartiment (p. 33-52), *Cadrul juridic. Statutul Ţărilor Române faţă de Înalta Poartă*, autorul explică esenţa statutului *de'ahd*, subliniind că el „constituia doar o primă etapă în

cadrul acţiunilor de cucerire graduală a unui teritoriu". Conform autorului, acest statut al Ţărilor Române „faţă de Înalta Poartă a fost ... rezultatul unui echilibru la care s-a ajuns între forţa expansionistă a Imperiului Otoman şi capacitatea de rezistenţă a Ţărilor Române, într-un context internaţional favorabil unui asemenea statut", statut fixat în *ahdname*-le, numite de europeni „capitulaţii". Prin aceste acte „Ţările Române rămâneau, din punct de vedere juridico-legal, administrativ, militar şi religios, înafara Imperiului Otoman".

Referindu-se la firmanele sultanale, Mihai Maxim subliniază necesitatea de a face „deosebire între pretenţia firmanului şi realitatea din teren, trebuie să reţinem caracterul contradictoriu al acestui statut: contradicţie între interpretarea românească şi cea otomană". De aici, nenumărate încălcări ale statutului politico-juridic al Ţărilor Române de către suveranii otomani, încălcări prezentate cu lux de amănunte de către autor.

Compartimentul al treilea (p. 53-62), *Instaurarea suzeranităţii otomane*, este dedicat procesului de stabilire a relaţiilor româno-otomane pe parcursul secolelor, relaţii, apreciate aici, cu termenul de „suzeranitate". Autorul arată că domnii români ar fi preluat termenul respectiv „din raporturile cu regii poloni şi unguri" (?), mai mult chiar, se afirmă că el ar fi fost utilizat şi „în tratatul bilateral ruso-otoman de la *Küçük Kaynarca*", semnat la 1774, iar ulterior, prin tratatul de la Adrianopole (1829), „statul otoman devenea «Putere suzerană», în timp se Rusia devenea «Putere Protectoare»". Aşadar, se creează impresia că termenii şi sintagmele indicate de autor, într-adevăr sunt amintiţi în documentele la care se face referinţă, ceea ce nu corespunde realităţii – nici în tratatul de la *Küçük Kaynarca*[1], nici în cel de la Adrianopol[2] termenii respectivi nu se întâlnesc. Cu alte cuvinte, este vorba de *o interpretare prin sintagmele şi termenii respectivi* a situaţiei create prin semnarea acestor tratate, nu de utilizarea lor în documentele menţionate.

Referindu-se la etapele instaurării a aceea ce autorul defineşte şi cu sintagma „hegemonia otomană" (prima etapă – până la 1521), se atrage atenţia la etapa a doua, stabilită de către Mihai Maxim în segmentul cronologic 1521-1538. Invocând scrisoarea sultanului Süleiman din anul 1531 prin care el pretindea ca regele Poloniei să nu mai întreţină legături directe cu domnii Moldovei şi ai Ţării Româneşti, deoarece aceştia ar fi „sclavii şi tributarii" sultanului, iar „posesiunile lor încorporate în statele noastre (ale sultanului - I.E.)", autorul trage concluzia că „din punct de vedere al dreptului internaţional, acest lucru echivala cu pierderea calităţii de subiect internaţional a ţărilor noastre, adică a independenţei de stat, recunoscută din nou de marile puteri abia la 1878, la Congresul de la Berlin". Aprecierea, destul de categorică, a statutului politico-juridic al Ţărilor Române, desigur ridică întrebarea, din punctul de vedere al cărui drept internaţional (european, islamic), pretenţia sultanului capătă caracter de lege atât pentru Ţările Române, cât şi pentru statele europene? Cel mai probabil, în cazul de faţă avem exprimată o pretenţie ieşită din comun a sultanului.

A treia etapă este determinată de autor în segmentul cronologic 1538/1541 - 1711/1716, subliniind că „în ansamblu, dominaţia otomană a fost mai puternică în Ţara Românească ... şi ceva mai puţin apăsătoare în Moldova", ultima având şi calitatea de ţară de *serhad* (cap de frontieră), adică o ţară-tampon între Polonia şi Imperiul Otoman.

În compartimentul al patrulea (p. 63-131), *Regimul economic*, care reprezintă cea mai voluminoasă parte a *Studiului,* sunt examinate obligaţiile economico-financiare ale Ţărilor Române faţă de Imperiul Otoman. De la bun început autorul utilizează sintagma „regimul economic al dominaţiei otomane", evidenţiind *haraciul*, ca obligaţie de *vasalitate*, *peşcheşurile* ca obligaţii protocolare, la care se adăugau obligaţiile *de aprovizionare, în muncă, de transport şi militare*, dar şi obligaţiile *neoficiale (mita)*. Autorul evidenţiază şi tendinţa Porţii după 1538/1541 de a aplica Ţărilor Române acelaşi regim de dări şi impozite care exista în sudul Dunării.

Haraciul, în opinia lui Mihai Maxim, nu era cea mai grea obligaţie a Ţărilor Române. Autorul evidenţiază câteva etape în evoluţia lui, iniţial semnificând „un preţ al păcii sau al neagresiunii din partea otomană", apoi, treptat a devenit „simbolul suzeranităţii otomane", pentru ca „într-o ultimă etapă, care începe după instaurarea efectivă a dominaţiei otoma-

[1] Punctul 10 din articolul 16 prevedea statutul Rusiei de „Putere Protectoare" prin următoarele: *Соглашается также, чтоб по обстоятельствам сих княжеств министры российского императорского двора, при Блистательной Порте находящиеся, могли говорить в пользу сих двух княжеств, и обещает внимать оным с сходственным к дружеским и почтительным к державам уважением* (http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/kuchuk.htm. Ultima accesare 29 noiembrie 2013).

[2] În respectivul tratat întâlnim sintagmele „*верховной власти Блистательной Порты*", Moldova va fi „*во владении Порты Оттоманской*". „*Поелику княжества Молдавское и Валахское подчинили себя особыми капитуляциями верховной власти Блистательной Порты и поелику Россия приняла на себя ручательство в их благоденствии*" (Под стягом России. Сборник архивных документов, Москва: Издательство Русская книга 1992, http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XIX/1820-1840/Mir_adrianopol_1829/text.htm. Ultima accesare 29 noiembrie 2013).

ne – să se transforme într-o dare asemănătoare birului". Urmărind evoluţia sumei haraciului, autorul stabileşte că „punctul maxim al cuantumului real" al acestuia a fost atins în Ţara Românească în timpul domniei lui Alexandru al II-lea Mircea (1574-1579) – 104 000 galbeni, iar în Moldova pe timpul lui Petru Şchiopul (1582-1583) – 66 000 galbeni. În continuare, autorul realizează o examinare riguroasă a peşcheşurilor, ruşveturilor, ultimele fiind apreciate drept „cea mai grea povară pentru domnie", iar „patima domniei", adică dorinţa domnilor de a obţine domnia cu orice preţ, drept „cea mai mare nenorocire pentru Moldova şi Ţara Românească".

Examinând obligaţiile de aprovizionare ale Ţărilor Române faţă de Imperiul Otoman, Mihai Maxim subliniază că acestea s-au stabilit treptat, „urmând calea: relaţii comerciale normale – comenzi speciale otomane (extraordinare şi anuale) –, interdicţii de export şi, în fine ... rezervări de produse şi de zone de aprovizionare pentru anumite instituţii otomane".

În compartimentul al cincilea (p. 133-167), *Teritorii româneşti sub administraţie otomană,* autorul examinează situaţia din aşa-numitele *raiale*, subliniind că în documentele de epocă, nici termenul *raia*, nici cel de *paşalâc*, pentru desemnarea unităţilor teritorial-administrative respective, nu se utiliza.

Referindu-se la termenul corect care ar caracteriza regimul din provinciile otomane, Mihai Maxim opinează că el *„nu poate fi cel de «dominaţie» – pe care-l folosim şi pentru Ţările Române, semnificând de fapt «suzeranitate»* (subl. - I.E.), ci acela de «administraţie», «ocupaţie», eventual «stăpânire»". În continuare autorul prezintă detaliat organizarea administrativă şi militară, viaţa economică, dar şi consecinţele formării paşalâcurilor şi raialelor pe teritoriul Ţărilor Române, acestea fiind, în linii mari, „mijloace foarte eficace de supraveghere, de presiune şi de control asupra domnilor români" şi o sarcină deosebit de grea pentru locuitori – ei urmau să aprovizioneze cetăţile cu produsele necesare şi să le repare.

Prima parte a cărţii, *Studiu*, se încheie cu o *Bibliografie* (p. 169-194), destul de amplă unde autorul indică sursele inedite, edite şi literatura la subiectul cercetat.

Partea a II-a a cărţii, *Documente noi din arhivele turceşti* (p. 197-531) include un număr de 18 documente însoţite de comentarii destul de documentate. După *Sumarul documentelor*, urmează prezentarea acestora în originalul turco-osman, în mai multe cazuri şi copia după original a unora dintre documente şi, de asemenea, traducerea în limba română şi comentariul amintit deja.

Documentul nr. 1, cu toate că este din anul 1715, are o incontestabilă însemnătate, fiindcă el indică destul de limpede existenţa, subliniază Mihai Maxim, „încă la acea dată, a «capitulaţiilor» Ţării Româneşti" (fraza documentului este următoarea: „De la cucerirea împărătească încoace potrivit cu «capitulaţiile», care ni s-au dăruit <şi pe care le avem la mână> şi conform cu legea veche" - I.E.), acte care apoi au dispărut şi au fost "fabricate" ulterior de boieri, care le-au prezentat în anul 1772 delegaţilor ruşi şi otomani la Congresul de pace de la Focşani. Autorul este înclinat să creadă în informaţia lui Dimitrie Cantemir, că textele „capitulaţiilor" Ţării Moldovei au fost arse la Iaşi în anul 1686 la porunca regelui polon Jan Sobiesky. Cât priveşte afirmaţia documentului referitoare la „cucerirea împărătească", Mihai Maxim subliniază că este vorba de „o pretenţie otomană şi nu de realitatea faptelor istorice".

Documentele nr. 2 şi nr. 3 prezintă cheltuielile pentru întreţinerea a două solii din Transilvania în anul 1527-1528, aflate la Poartă pe parcursul cca două luni de zile. Documentele, în aprecierea lui Mihai Maxim, sunt interesante prin faptul că ele oferă date precise referitoare la preţuri, alimentaţie (hrană şi băutură).

Documentul nr. 4, din anul 1546, este o poruncă a sultanului pentru ca Ţara Românească să asigure cu forţă de muncă şi materialele necesare lucrărilor pentru fortificarea Brăilei. Documentul, subliniază autorul, vine să confirme o opinie enunţată anterior de către Ionel Cândea referitoare la aceea că la Brăila, înainte de 1538 nu a existat o cetate.

Documentul nr. 5 este din luna mai 1547 şi se referă la mărirea soldei lui Mehmed, fiul lui Mircea Ciobanul, care devenise musulman, de la 25 aspri la 35 aspri şi, de asemenea, să devină „însoţitor al sultanului". Autorul subliniază modificarea situaţiei în care este abordată problema dată: dacă anterior Nicolae Iorga îşi intitula un studiu al său *Renegaţii în trecutul ţărilor noastre şi al neamului românesc*, Mihai Maxim îşi intitula comunicarea de la un simpozion internaţional din anul 2012 *Îmbrăţişarea Islamului de către unii principi români în secolul 16 şi reacţia societăţii româneşti*, subliniind că „abordarea noastră beneficiază acum de o atmosferă detaşată, tolerantă, europeană, faţă de o problemă altădată extrem de sensibilă şi delicată". Relatând şi alte date despre aderarea românilor la Islam, Mihai Maxim încheie cu intuiţia lui Nicolae Iorga că impactul otoman din perioada lui Soliman Magnificul „asupra societăţii româneşti a fost mai puternic chiar decât în perioada fanariotă".

Documentul nr. 6 este un extras dintr-un Registru de recensământ din anul 1570 şi conţine date referitoare la sangeacurile Silistra, Cetatea Albă, a târgului şi a *kaza*-lei Brăila (se publică numai datele referitoare la Brăila - I.E.), autorul subliniind că în privinţa ultimei „este cel mai vechi recensământ oficial otoman privind Brăila". Registrul oferă date extrem de interesante referitoare la numărul populaţiei Brăilei (cca 5 000 de locuitori), apartenenţa religioasă şi etnică (cca 1/5 musulmani, în 4 cartiere), majoritatea absolută erau români, grupaţi în 23 de cartiere, un „cartier maghiar" şi o comunitate a ţiganilor.

Documentul nr. 7 este o poruncă din anul 1572 adresată cadiului şi comandantului cetăţii Brăila, informându-l că anterior corăbiile de pe Dunăre veneau la Brăila, mărfurile Ţării Româneşti erau vândute, de asemenea, la Brăila, datorită cărui fapt „se aduceau mari venituri fiscului otoman". De la un timp însă, corăbiile merg la Floci, Tomarova (Reni), Galaţi şi, respectiv, veniturile merg în folosul Ţării Româneşti şi al Moldovei. Din această cauză, constata porunca sultanală, se face „mare pagubă fiscului otoman". Drept rezultat, cadiului şi comandantului cetăţii Brăila li se cerea ca căpitanii de corăbii să fie obligaţi să aducă mărfurile direct la Brăila şi tot aici să încarce noi mărfuri, dacă aceştia vor refuza, să fie duşi cu forţa. Este, apreciază Mihai Maxim, un caz „tipic pentru ceea ce s-a numit «politica dirijistă» a Statului Otoman".

Documentele nr. 8 şi nr. 9 din anul 1589 se referă la cheltuielile visteriei otomane pentru „onorarea" unei solii venite din Ţara Românească, solie care a adus tributul şi, respectiv, a unei solii din Moldova, venită în capitala otomană cu aceeaşi ocazie.

Documentele nr. 10, nr. 11 şi nr. 13 se referă la cheltuielile vistieriei otomane pentru instalarea la 1589 a domnului Ţării Româneşti, darul acordat şefului portarilor de la Înalta Curte, sumele ce ţineau de acordarea însemnelor puterii.

Documentele nr. 12 şi nr. 14 se referă la veniturile vistieriei înregistrate de la noul domn al Ţării Româneşti la 1589 cu prilejul „sărutului mâinii" sultanului.

Documentul nr. 15 din 1594 fixează trecerea haraciului Ţării Româneşti prin schela Vidin. Cu acest prilej, taxa de trecere, 12 000 aspri „să fie trecuţi în contul datoriei către fisc al actualului *Emin* al schelei Vidin evreul Solomon".

Documentele nr. 16 şi nr. 17 din anul 1595 atestă faptul cumpărăturilor de provizii pentru Bucătăria Imperială din Ţara Românească şi Moldova.

Documentul nr. 18 din anul 1596 conţine ordinul Porţii către cadiii şi intendenţii din porturile situate pe ruta Istanbul - Moldova ca de la câţiva negustori trimişi de domnul Moldovei în Imperiul Otoman pentru cumpărături, „la intrarea în acea parte (spre Moldova, în kazale şi/sau schele - M.M.)", să nu li se ceară vamă de la numitele mărfuri.

În comentariul la acest document, profesorul Mihai Maxim abordează şi unele probleme de ordin metodologic. Subliniind faptul că trupele otomane, ca, adineaori, şi trupele romane, „au fost precedate şi însoţite de negustori, purtători de monedă puternică, de mostre de civilizaţie materială avansată, de gusturi, mode şi valori noi, alături de o foarte eficientă propagandă socială ...". „Aceasta, continuă reputatul profesor, ne obligă pe noi, istoricii relaţiilor româno-otomane, să fim mai puţin încrâncenaţi şi fixaţi pe relaţii de confruntare, şi să dăm mai multă atenţie aspectelor de civilizaţie". Autorul subliniază şi atracţia exercitată de civilizaţia otomană asupra locuitorilor din Ţările Române. Un argument în acest sens, conform autorului, ar fi achiziţionarea de către „negustorii saşi din Transilvania a unui număr remarcabil de covoare turceşti ... încât astăzi avem la Braşov cea mai importantă colecţie de covoare otomane din Europa". Mai mult chiar, autorul indică la adoptarea de către bisericile creştine a broderiilor şi mătăsurilor otomane, „deşi acestea erau păgâne", iar „odăjdiile de ceremonie folosite de preoţii polonezi sau de episcopii suedezi erau confecţionate din minunate ţesături otomane (*păgâne!*)".

Volumul se încheie cu o *Bibliografie tematică minimală, Repere cronologice, Glosar* şi *Indici* de nume şi geografic.

Lucrare de o înaltă ţinută ştiinţifică, noua culegere de documente a profesorului Mihai Maxim, cu profundul *Studiu* al problemei şi comentariile riguros documentate, reprezintă o contribuţie esenţială la cunoaşterea relaţiilor româno-otomane, prin aceasta sporind numărul de documente la acest subiect, care, judecând după noile imperative ale timpurilor noastre, este încă insuficient cercetat în istoriografia românească.

4.12.2013

Dr. hab. Ion Eremia, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: ion_eremia_2007@yahoo.com

Lilia Zabolotnaia, FEMEIA ÎN RELAŢIILE DE FAMILIE DIN ŢARA MOLDOVEI ÎN CONTEXTUL EUROPEAN PÂNĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA (Căsătorie, logodnă, divorţ)

Chişinău: Pontos, 2011, 344 p. ISBN 978-9975-51-278-7

În societatea contemporană, interesul pentru *istoria feminină* a devenit o problemă actuală a istoriografiei contemporane. *Istoria feminină* şi *de gen* reprezintă o nouă disciplină ştiinţifică a antropologiei istorice, îndepărtată de studierea domeniului politic şi economic, şi are ca obiect de studiu viaţa femeilor, activitatea lor, în diversele sale ipostaze. Cercetările statutului femeii în relaţiile de familie din ultimele decenii a contestat serios omogenitatea şi soliditatea modelului mitic al familiei în epoca medievală şi modernă. Noi interpretări, noi abordări au fost lansate, noi izvoare identificate şi exploatate. Astfel, în faţa istoricilor apare necesitatea de a studia femeia ca o personalitate socială, politică, economică, cotidiană.

Pentru o perioadă îndelungată tematica respectivă rămânea în afara conturului studiilor istorice fundamentale din Republica Moldova, însă, în ultimii ani au apărut o serie de studii consacrate acestei probleme. Lucrarea doamnei Lilia Zabolotnaia, consacrată femeii în relaţiile de familie din Ţara Moldovei până la începutul secolului al XVIII-lea, vine să completeze golul existent în istoriografia românească. Autoarea şi-a concentrat atenţia asupra a trei probleme fundamentale din viaţa unei familii – căsătoria, logodna şi divorţul, fiecare dintre acestea constituind câte un capitol distinct în lucrarea de faţă. Abordarea procesului istoric din această perspectivă completează unilateralitatea cercetărilor de până acum şi facilitează înţelegerea mai completă a evoluţiei societăţii moldoveneşti în perioada respectivă. În viziunea autoarei, scopul studiului de faţă este de a schimba accentele pe anumite probleme din istoria în perioada dată şi a le amplasa asupra factorului uman, un factor superficial cercetat în istoriografia naţională. O lucrare consacrată istoriei de familie poate să clarifice (sau să deschidă perspective pentru viitoare clarificări) probleme de istorie politică, probleme de istorie socială şi de drept vechi românesc, chestiuni de demografie istorică, de istorie economică, dar şi, evident, probleme de istorie a mentalităţilor, aspectele de viaţă cotidiană în cadrul restrâns al familiei. Asemenea cercetări în istoriografia moldovenească nu s-au efectuat.

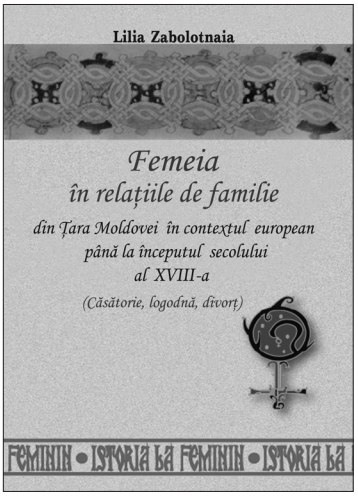

Monografia este structurată din Prefaţă, Introducere, trei capitole (***Capitolul I*. Căsătoria – element al relaţiilor de familie; *Capitolul II*. Logodna şi celebrarea nunţii; *Capitolul III*. Desfacerea căsătoriei. Dreptul femeilor la iniţierea divorţului)**, Încheiere, Anexe cu documente şi Bibliografie selectivă. Redactor coordonator – *Ilona Czamańska*, dr. hab., prof. univ., Polonia. Recenzenţi: prof. univ. *Constantin Rezachevici*, România; dr. hab., prof. *Natalia Pushkareva,* Rusia; dr. hab., prof. univ. *Ion Eremia,* Republica Moldova; dr. conf. *Alina Felea,* Republica Moldova.

La baza cercetării problemei propuse au fost puse cele mai diverse izvoare istorice accesibile, care au fost clasificate după gradul veridicităţii, amploarea şi valoarea informativă, editate în Republica Moldova, România, Polonia, Rusia, Ucraina, Lituania, Serbia şi Bulgaria. Utilizând numeroase surse editate, autoarea introduce în circuitul ştiinţific şi noi surse documentare din arhivele străine (Polonia, Rusia), care, deopotrivă cu sursele publicate, fără pretenţia de a fi epuizate, ca utilizare şi interpretare şi de a închide calea altor cercetări, completează substanţial cunoştinţele noastre la acest subiect. Problema *istoriei familiei* a fost abordată prin prisma statutului femeii în

contextul familiei medievale din Moldova şi sub aspectul istorico-juridic. Sunt menţionate un şir de documente juridice care reflectă convingător şi în amănunt viaţa de familie şi modul de viaţă al românilor în perioada cercetată.

Pentru prima dată sunt elucidate unele aspecte noi ale problemei: instituţia, caracterul juridic şi moral al logodnei şi căsătoriei (condiţii şi impedimente), statutul femeii în contextul relaţiilor de familie, examinată problema căsătoriei, sub toate aspectele fundamentale ale acesteia, cum ar fi instituţia şi definiţia căsătoriei, condiţiile de încheiere a căsătoriei şi impedimentele la căsătorie, care a fost şi este elementul de bază al familiei. *Condiţiile,* ca şi *impedimentele* încheierii căsătoriei, erau cunoscute în sistemul juridic popular, în canoanele bisericeşti şi în pravile. Autoarea dezvăluie scopul şi obiectivele logodnei cu elementele importante ale ei, cum ar fi: iniţiatorii logodnei, peţirea, ospăţul, binecuvântarea, înţelegerea, încheierea logodnei şi celebrarea nunţii, toate acestea fiind strict reglementate şi urmărite de biserică, autoritatea supremă de competenţă pe aceste probleme. Nerespectarea *condiţiilor de fond şi de formă* ale încheierii căsătoriei ducea la *nulitatea actului*, unele din nulităţi erau absolute, altele relative. Printre cele *absolute*, mai importante erau: *căsătoriile nelegiuite* (fără cununie, incest), *căsătoriile blestemate* (cu persoanele călugărite sau cele între „credincioşi" şi „necredincioşi"), *căsătoriile neîngăduite* (între rude în grad oprit: rudenie de sânge, rudenie spirituală, rudenie prin alianţă). E important de subliniat că în toate aceste cazuri se prevedea desfacerea căsătoriei, vinovaţii fiind pedepsiţi sau exilaţi, iar bunurile lor confiscate.

Un capitol separat este consacrat analizei obligaţiilor contractuale familiale, întocmirii inventarului de zestre (foaie de zestre sau izvodul de zestre – un act juridic al epocii), instituţiei naşilor, perioadei între logodnă şi nuntă. O importanţă deosebită se acordă celebrării nunţii (ceremoniei religioase), legate de tradiţii, obiceiuri şi datini. Autoarea se referă la multiple, variate şi detaliate informaţii documentare despre procedura încheierii şi celebrării căsătoriei descrise de letopiseţe, misionari, călători străini, ambasadori etc. În acelaşi timp, Lilia Zabolotnaia combate ideea, înrădăcinată în literatura istorică, că la încheierea căsătoriilor nu se foloseau inele (verighete). La nunţile domneşti şi boiereşti se făcea schimb de portrete şi inele de logodnă. Drept exemplu serveşte cazul nunţii Mariei Lupu cu principele Janusz Radziwiłł.

Ultimul compartiment al monografiei este consacrat problemelor ce ţin de desfacerea căsătoriei. În general, conform religiei creştine, divorţul este interzis, dar realitatea vieţii umane nici pe departe nu respectă acest principiu. Autoarea se opreşte în detaliu la noţiunea de divorţ, abordarea problemei în legislaţia antică şi moştenirea acesteia de către lumea medievală. Cu un discernământ deosebit sunt prezentate motivele de divorţ (adulterul; curvie şi preacurvie; eschivarea de la îndeplinirea obligaţiilor conjugale; *defăimarea* soţiei; purtările necuviincioase (*beţie*); sodomia; pedofilia; lesbianismul etc.) şi, în baza a numeroase exemple, procedura de divorţ în familiile domneşti. Cititorul va găsi destul de semnificativ şi elucidarea subiectului privind dreptul femeii la iniţierea şi obţinerea divorţului, drept care putea fi materializat prin probe incontestabile, dar şi de martori credibili, procedura de desfacere a căsătoriei, consecinţele juridice şi morale ale divorţului etc.

Divorţul presupunea o responsabilitate morală faţă de biserică, rude şi întreaga comunitate, era o procedură judecătorească foarte complicată, care obliga pe soţi şi întreaga familie să respecte o serie de reguli şi să-şi asume anumite responsabilităţi juridice. Normele *obiceiului pământului* se aplicau potrivit *moralei societăţii*. Divorţurile se judecau de instanţa ecleziastică, fiind o materie civilă canonică. În urma judecăţii, se emitea o *carte de despărţenie,* care putea fi obţinută de oricare dintre soţi.

Merită de menţionat, că, pentru a evidenţia şi a stabili particularităţile şi specificul statuar-juridic al femeilor din Moldova, autoarea a apelat la metoda comparativă. Analiza comparativă a statutului social-juridic al femeilor din alte ţări europene (Ţara Românească, Serbia, Bulgaria, Transilvania, Marele Cnezat Lituanian, Polonia şi Rusia), a permis să demonstreze particularităţile femeilor din Moldova. Prin studiile realizate autoarea a reuşit să constată că în Moldova medievală statutul social-juridic al femeii în familie era deosebit de cele din ţările vecine. Femeile din Moldova beneficiau de anumite avantaje comparativ cu femeile din ţările europene, având dreptul: să iniţieze un proces de judecată şi să mărturisească în judeca-

tă; la desfacerea căsătoriei; să se recăsătorească după divorţ; să tuteleze copiii şi averea după divorţ; să posede banii ei proprii.

Autoarea consideră că acest statut al femeilor era determinat şi de receptarea dreptului bizantin, în complexul de practici şi norme care alcătuiau obiceiul juridic feudal, *legea* ţării, dreptul nescris. Este remarcabil şi faptul că în Moldova legea scrisă (*care constituia o compilaţie de canoane şi legiuiri civile bizantine*) a fost oficializată numai la mijlocul secolului al XVII-lea, iar materialul istoric documentar a demonstrat această influenţă consemnată. Concluzia de bază este că poziţia socială şi juridică a femeii în contextul familiei în epoca respectivă a fost redusă la un statut inferior. Autoarea subliniază că „în majoritatea cazurilor fata nu avea drept nici la alegere, nici la opinie", decizia fiind luată, de regulă, de partea bărbătească, şi doar uneori de femei, remarcând, în acest sens, „o contradicţie clară între *lege* şi *obicei*".

Chiar dacă femeia era înzestrată cu darul înţelepciunii, se ocupa de educaţia copiilor, era dascălul de lege creştinească în familie, ea rămânea permanent sub tutela bărbatului şi în umbra evenimentelor. Însă, femeia, considerată inferioară bărbatului, în realitate a fost întotdeauna temelia familiei şi factorul de stabilitate a căsniciei.

Lucrarea de faţă este un demers finisat, dar în acelaşi timp deschis, care oferă noi perspective pentru cercetarea situaţiei femeii într-o societate de mult dispărută, pentru a reaprecia acea relaţie umană fundamentală care este familia. Din perspectivă istoriografică studiul însumează şi conştientizarea relevanţei acestei teme în cadrul societăţii contemporane. Studiul realizat aduce o contribuţie consistentă la analizarea şi înţelegerea cât mai completă a vieţii femeilor în cadrul familiei din epoca cercetată. Totodată, cercetarea constituie una din treptele de început pentru toţi cei ce vor să se apropie cu grijă şi să înţeleagă cât mai deplin viaţa familială a femeilor într-o perioada atât de îndelungată.

Monografia reprezintă un punct de reper extrem de important şi interesant, utilă şi valoroasă pentru specialiştii în domeniul istoriei sociale, antropologiei istorice, istoriei dreptului, demografiei etc.

Îi dorim autoarei succese, realizări frumoase în continuare şi aşteptăm cu interes noi apariţii editoriale.

14.02.2014

Diana Caşu, Institutului de Istorie al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

Ion Ţurcanu, ÎN CĂUTAREA ORIGINII NUMELUI BASARABIA

Chişinău: Labirint, 2010, 190 p. ISBN 978-9975-948-21-0

În ultimul timp, tot mai mulţi oameni se interesează de trecutul nostru îndepărtat. Printre aceştia poate fi numit şi Ion Ţurcanu, care a publicat câteva lucrări referitoare la originea numelui regiunii noastre, în ele mai fiind tratate şi unele aspecte din istoria acestui teritoriu de până la finele secolului al XVIII-lea. După apariţia primei cărţi (Ţurcanu 2010), autorul ei mi-a propus să fac o recenzie la această lucrare. Am refuzat însă să recenzez o carte de istorie fără referinţele bibliografice corespunzătoare, promiţându-i s-o fac după ce voi vedea aparatul ştiinţific respectiv în ediţia următoare, promisă de autor. Deşi, după aceasta, a văzut lumina tiparului şi cea de a doua carte (Ţurcanu 2011), cu referinţele de rigoare ale autorului menţionat, din lipsă acută de timp recenzia celor două cărţi s-a lăsat aşteptată. Pentru a-mi onora promisiunea şi a-i demonstra autorului că, din motive lesne de înţeles, noi citim cu cea mai mare atenţie materialele publicate la tema respectivă, în cele ce urmează voi prezenta câteva observaţii pe marginea primei lui cărţi.

Mai întâi se poate de remarcat faptul că pe copertă este plasat un detaliu al hărţii Europei semnată de W.P. Shephord şi editată în 1911, la New York. Acest detaliu de hartă ar avea menirea să ne sugereze ideea că deja în 1360 spaţiul dintre Prut şi Nistru s-ar fi numit Basarabia. De fapt, această ilustraţie grafică a spaţiului românesc conţine mai multe erori şi nu corespunde realităţilor istorice din 1360. Spre exemplu, la est de Carpaţi lipsesc cu desăvârşire vechile oraşe Cetatea Albă (menţionată documentar pentru prima dată în 1290), Chilia (1300), Hotin (1310), Siret (1340), dar sunt plasate nejustificat de timpuriu localităţile Iaşi (1387-1392) şi Galaţi (secolul al XV-lea). La fel, pe această hartă hotarul dintre Moldova şi Ţara Românească este plasat pe râul Milcov, deşi în 1360 cele două ţări erau despărţite de un coridor, ocupat de Regatul Ungar. La sud de Dunăre, în loc de principatele cu centrele la Târnovo, Vidin şi cel condus de Dobrotici sunt plasate Bulgaria şi Dobrogea (aceasta din urmă fiind o denumire geografică pusă în circulaţie abia după ce în 1878 teritoriul respectiv a intrat în componenţa României). Prin urmare, la elaborarea hărţii referitoare la anul 1360 au fost utilizate materiale cartografice din secolul al XIX-lea. De asemenea, se creează impresia, că pentru Ţările Române extracarpatice au fost utilizate materiale cartografice apărute după Pacea de la Adrianopol din 1829, când Ţara Românească şi-a recăpătat Brăila, Turnu şi Giurgiu, dar nu mai târziu de unirea Principatelor din 1859, iar pentru malul drept al Dunării – după 1878, când a fost restabilit statul bulgar, iar Dobrogea a revenit României. Prin urmare, inscripţia Basarabia de pe harta menţionată, care reflectă doar situaţia din secolul al XIX-lea, nu poate fi utilizată drept argument pentru a demonstra că deja în 1360, în spaţiul dintre Prut şi Nistru ar fi existat o regiune cu această denumire, distinctă de Ţara Moldovei.

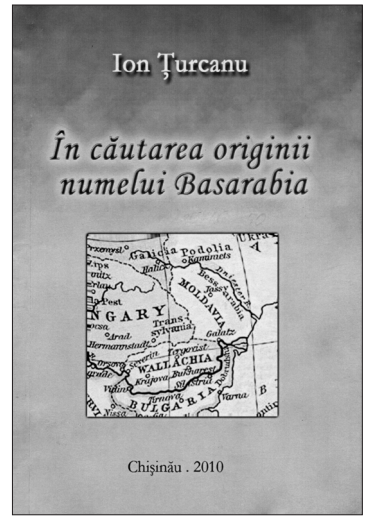

În nota asupra ediţiei I. Ţurcanu declară franc următoarele: „Realizarea unei lucrări ca rezultat al cercetării problemei privind originea numelui Basarabia a vizat, din capul locului, sesizarea cercetărilor ştiinţifice competente în astfel de chestiune” (Ţurcanu 2010, 3). Prin urmare, lucrarea dată constituie o prezentare a materialelor unor autori, care au scris anterior despre acest subiect şi nu o cercetare bazată pe surse istorice, cum ar fi, în primul rând, documentele oficiale. Şi acest lucru este evident pentru un specialist în materie, mai ales, că în cartea menţionată se face abuz de literatură din secolul al XVIII-lea şi, într-o oarecare măsură, din perioada interbelică. Însă sunt utilizate selectiv, şi nu întotdeauna într-un mod fericit, lucrările la temă apărute în perioada postbelică, iar multiplele publicaţii de documente oficiale, cele mai de preţ surse de cercetare, din dife-

rite timpuri sunt neglijate cu desăvârşire. Aceasta ar fi o gravă observaţie făcută unei lucrări ştiinţifice din domeniul istoriei nu neapărat consacrate perioadei medievale ori moderne.

Autorul mi-a transmis şi mie un exemplar al cărţii menţionate (Ţurcanu 2010) cu o însemnare: „Pentru I. Chirtoagă, unul din cei mai buni cunoscători ai istoriei Basarabiei medievale. 17, 02. 2011". Şi iscălitura respectivă. Dar am fost surprins că unele din cele scrise de noi referitor la subiectul în cauză au fost prezentate într-o formă mai puţin respectuoasă ori chiar eronată.

În acelaşi compartiment sunt menţionate revistele, în care au apărut materialele referitoare la subiectul în cauză. Unul dintre ele, chipurile, ar fi apărut şi în Revista de Istorie a Moldovei (Chişinău, XX, 2010, 4). De fapt, printre autorii materialelor din RIM, nr. 3-4 (83-84), 2010 numele lui I. Ţurcanu nu se regăseşte. Se pare că I. Ţurcanu a încercat să creeze impresia că materialele inserate în cartea recenzată au fost deja aprobate de comunitatea ştiinţifică din Republica Moldova şi de peste hotarele ei.

În primul capitol o atenţie deosebită se acordă opiniilor unor istorici despre Basarabia şi Bugeac. I. Ţurcanu subliniază faptul că D. Cantemir uneori îi numea pe „basarabeni" în rând cu locuitorii altor provincii româneşti şi nu numai: „...moldovenii, muntenii, valahii, transalpinii, basarabenii şi epiroţii se numeau pe sine cu toţii cu un nume corespunzător nu „valahi", ci „români", iar limbii lor neaoşe îi spun „limbă română" (Ţurcanu 2010, 4). Aceasta era şi firesc, deoarece la începutul secolului al XVIII-lea, când D. Cantemir îşi crea opera sa, mulţi români locuiau în teritoriul Moldovei de sud-est, numit de o perioadă de timp Basarabia, care se afla sub administraţia directă turco-tătară şi care era distinct de Ţara de Sus şi de Ţara de Jos. D. Cantemir uneori scrie că la începutul secolului al XVIII-lea Basarabia, cu siguranţă, se afla între Dunăre şi Nistru, alteori – între Prut şi Nistru. Dacă primul caz reflectă o realitate, care n-are nevoie de comentariu, apoi în cel de al doilea se avea în vedere că această regiune, pe segmentul Giurgiuleşti – Vadul lui Isac, ajungea până la Prut. Însă încercarea lui I. Ţurcanu de a afirma că D. Cantemir ar fi considerat că Basarabia în secolul al XVIII-lea se întindea de la Hotin până la Chilia şi Cetatea Albă este hazardată, deoarece pe harta, pe care marele enciclopedist român menţionat o alătura la cartea sa, Basarabia este plasată la sud de Valul lui Traian de Sus.

I. Ţurcanu, cu o insistenţă de invidiat, încearcă să demonstreze că numai el l-a înţeles corect pe D. Cantemir că Basarabia este împărţită în patru părţi: Cetatea Albă, Chilia, Ismail şi Bugeac, dar fără Tighina. În cea ce îi priveşte pe alţii, aceştia mai dau prin hopuri: „Şt. Gorovei lasă să se înţeleagă că el (Bugeacul - n. n.) ar fi cuprins şi Tighina, I. Chirtoagă crede că linia de nord a Basarabiei ar constitui-o Codrii Orheiului..." (Ţurcanu 2010, 12). Această impresie I. Ţurcanu şi-a creat-o artificial, citind fraza următoare: „Însă treptat otomanii au rupt din trupul Moldovei Chilia (1484), Cetatea Albă (1484), Tighina (1530) şi Reniul (1621). În 1595 şi 1673, sub autoritatea hanului din Crimeea au nimerit localităţile de pe malul drept al Nistrului cu centrul la Cioburciu (apoi Căuşeni) şi câmpia de la sud de Codrii Orheiului, numită ulterior Bugeac, unde erau aşezaţi nogaii. S-a constituit, aşa-numita regiune Basarabia, în care intrau circumscripţiile Chilia, Cetatea Albă, Ismail, Bugeac etc." (Chirtoagă 2004, 3). Aceste două fraze sunt luate din introducerea unei culegeri de articole, semnată de noi cu circa zece ani în urmă. Dar chestiunea hotarului Bugeacului, ocupat de nogai, a fost abordată şi în alte lucrări, arătându-se că în 1673 el a fost stabilit pe frontiere naturale: Valul Traian de Sus (la nord) şi cursul râului Ialpug (la vest) (Chirtoagă 1994, 9-13). Către anul 1673 „... nogaii şi-au răspândit aria lor de păşunare spre nord-vest şi nord ajungând la frontiere naturale formate de Valul Traian de Sus (la nord) şi cursul râului Ialpug (la vest)" (Chirtoagă 1999, 110). Spre deosebire de alte lucrări ale subsemnatului, în introducerea menţionată am dorit să evit utilizarea unor termeni ca Bugeac sau Basarabia, apăruţi relativ târziu, pentru perioade anterioare. Aceasta pentru a nu turna apă la moară celor care încearcă să speculeze anumite formulări ale autorilor în scopuri dubioase. În ultimul timp speculaţii de acest gen apar în mai multe publicaţii, inclusiv în lucrările autorului cărţii luate aici în discuţie.

I. Ţurcanu, utilizând pe larg literatura din secolul al XVIII-lea, care se afla într-o perioadă de tranziţie de la scrierea cronicărească la istoria bazată pe studierea atentă a surselor istorice, nu observă că acestea conţin multe informaţii neverificate şi chiar evident eronate. Aceasta se referă şi la numărul tătarilor din secolul al XVI-lea din sud-estul spaţiului carpato-nistrean. D. Cantemir menţiona că în 1568, în teritoriul Moldovei ocupat de otomani ar fi venit de la est de Volga 30 de familii de tătari, la care ulterior s-au adăugat noi imigranţi

din seminţia amintită ajungând ca la începutul secolului al XVIII-lea aceştia să depăşească pe reprezentanţii altor etnii. Cifra de 30 familii de tătari nu ne pare mică deoarece după calculele noastre bazate pe recensământul otoman din 1570 în circumscripţia Cetatea Albă, unde iniţial apăruse câteva zeci de familii de tătari, se aflau până la 100 de familii tătăreşti, care puteau veni în 1538 dar şi cu alte ocazii. În alte circumscripţii, cum ar fi Chilia, Ismail, tătarii au apărut cu mult mai târziu. Pentru comparaţie am menţiona că circumscripţia otomană Cetatea Albă de atunci avea suprafaţa unui raion sovietic de cca 1000 km².

Unor cercetători cifra de 30 de familii tătăreşti li s-a părut prea mică şi au completat-o după principiul popular – mai adaugă, Doamne! Spre exemplu, istoricul german din secolul al XVIII-lea Thunmann, cu certitudine, corectându-l eronat pe D. Cantemir, scrie că în 1569 (de fapt, evenimentul a avut loc în 1568), la vest de Nistru ar fi venit nu 30 de familii de nomazi, cum a relatat marele enciclopedist român menţionat, ci 30 000 de tătari. I. Ţurcanu a făcut un calcul simplu şi a ajuns la o concluzie absurdă că o familie de nogai de la vest de Nistru era formată din... 1000 de corturi. Ce-i aceasta, o familie de oameni ori de albine? Nu sunt apicultor şi nu mă pot pronunţa în locul unui biolog. Însă ca istoric pot afirma cu certitudine că o familie mică din perioada medievală era formată din cinci persoane, indiferent dacă o mai numeşti gospodărie (la sedentari) ori cort (la nomazi). Conştient ori involuntar, I. Ţurcanu a mărit numărul persoanelor de origine turanică de cinci ori faţă de Thunmann şi de 1000 de ori faţă de D. Cantemir. Prin urmare, la vest de Nistru, în circumscripţia Cetatea Albă (la acea dată reprezentanţii etniei menţionate se aflau doar în această circumscripţie) s-ar fi aflat 150 000 de tătari, la 1 km² revenind circa 150 de persoane (fără turci, români şi armeni), performanţă pe care până în prezent n-o poate atinge nici un raion din spaţiul dintre Prut şi Nistru. În acest context reamintim că în perioada medievală, în Moldova dintre Carpaţi, Nistru şi Marea Neagră cu o suprafaţă de 94 000 km² locuiau până la 400 000 de persoane, la 1 km² revenind în medie circa 4 oameni. Chiar şi în Franţa, care avea cel mai mare număr de locuitori dintre ţările europene, densitatea populaţiei nu depăşea cu mult cifra de 20 de persoane la 1 km². Despre cifra de 80 000 de tătari din 1807, invocată de I. Ţurcanu, pentru comparaţie, vom discuta cu altă ocazie.

Trebuie de menţionat că în 1560 şi în 1568, nogaii de la est de Volga de două ori au încercat să ocupe câmpia de la sud de Codri, dar moldovenii i-au alungat peste Nistru. Nu se ştie exact câţi nogai au rămas atunci la vest de Nistru, dar precum s-a menţionat mai sus, conform documentelor otomane, în 1570, în circumscripţia Cetatea Albă se aflau mai puţin de 100 de familii de tătari (şi nu de nogai, cum cred unii), adică, cel mult, până la 500 de persoane. Deşi în unele lucrări continue să se afirme eronat că în 1538 ori în 1568 nogaii ar fi ocupat Bugeacul, de fapt, la vest de Nistru ei au venit cu mult mai târziu, iar câmpia de la sud de Codri, care încă nu purta acest nume turanic, continua să facă parte din Ţara Moldovei.

I. Ţurcanu presupune că numele Bugeac n-ar fi desemnat un teritoriu, însemnând în limba tătară „colţ", ci ar fi fost adus de nogai de pe râul Iaik, fără să invoce vreun document credibil în susţinerea acestei teze. Apoi el afirmă că un Cantemir-paşa ar fi devenit han al tătarilor din Bugeac (Ţurcanu 2010, 21). De fapt, acest Cantemir era descendentul unei familii de mârzaci din neamul de nogai Mansur (Mangât) din Crimeea, care în primele 4 decenii ale secolului al XVII-lea de mai multe ori a încercat să treacă sub autoritatea directă a Porţii, venind în spaţiul dintre gurile Dunării şi Nistrului. Poarta tolera această luptă dintre Cantemir mârza şi han pentru a limita autonomia potentaţilor din Crimeea, care la hotarul secolelor XVI-XVII se întărise, după părerea lor, prea mult, ceea ce putea pune în pericol dominaţia otomană în spaţiul nord-pontic. În 1621, pentru un scurt timp, Cantemir mârza a fost numit paşa de Silistra, iar despre rangul de han nici nu putea fi vorba, deoarece acesta nu era descendent din neamul lui Cinghiz, fondatorul statului mongol. Însă în 1637, din ordinul sultanului Cantemir mârza a fost ucis fără ca acesta să-şi mai facă un hanat minuscul între gurile Dunării şi Nistrului, iar nogaii din neamul Mansur au rămas în Crimeea. Abia după destituirea lui Cantemir mârza din postul de paşa al Silistrei şi apoi asasinarea acestuia, de la est de Volga au venit cele două neamuri de nogai, Orac oglu şi Or-Mehmed (Orumbet) oglu, menţionate şi de D. Cantemir, care au ocupat teritoriul vizat de până la Valul Traian de Sus şi Ialpug, spaţiu numit ulterior Bugeac. Nici un mârzac, nici un neam de nogai n-a purtat numele Bugeac, precum afirmă I. Ţurcanu. Pe de altă parte, în documentele timpului sintagma de „tătari

bugeceni" este menţionată deja în 1602, adică cu circa 30-40 de ani mai înainte ca de pe malurile Iaikului (Uralului actual) la vest de Nistru să fi venit nogaii din neamul Orac oglu, care împreună cu cei din seminţia Or-Mehmed (Orumbet) oglu s-au aflat în Bugeac timp de peste un secol şi jumătate.

După părerea lui I. Ţurcanu „I. Chirtoagă invocă nişte mărturii, după care turcii ar fi reuşit să contracareze afirmarea supremaţiei Rusiei în Bugeac... Bineînţeles că aceste referinţe nu pot fi neglijate numai că ele nu sunt în acord cu relatările lui J. Thunmann, care cunoştea foarte bine statutul tătarilor din Rusia şi al celor din Basarabia, precum şi cu alte scrieri istorice de indiscutabilă valoare informativă din acea vreme ca de exemplu cele ale lui G. Pray" (Ţurcanu 2010, 25). Dar imediat apare o întrebare ritorică, de unde ştia Thunmann de statutul tătarilor din Basarabia, dacă despre teritoriul din sud-estul spaţiului carpato-nistrean din cele mai vechi timpuri până la 1777 a scris doar 5 pagini de format mic? El cunoştea foarte aproximativ prevederile tratatului de la Kuciuk-Kainargi. În privinţa istoriei Imperiului Otoman şi ale componentelor acestuia, autorii europeni din secolul al XVIII-lea, inclusiv Thunmann şi Pray, s-au folosit de lucrările lui D. Cantemir, la care au mai adăugat unele informaţii aproximative din perioada contemporană lor. Însă în secolele următoare au fost publicate culegeri de documente oficiale, care permit cercetătorului să studieze procesul istoric cu mult mai profund, afirmaţiile unor scriitori ca Thunmann prezentând interes doar din punct de vedere istoriografic. Încercarea unora de a reveni la atare scrieri pentru istoricii contemporani este echivalentă cu chemarea unor filosofi de a reveni la Kant.

Uneori ai impresia că I. Ţurcanu nu face cercetări ştiinţifice, ci ghicişte: „Există unele hărţi, în special din secolul al XVIII-lea, dar (lucru curios!) şi de mai înainte, care arată că linia ce delimita pământurile stăpânite de tătarii bugeceni la est de Nistru trecea şi în dreapta răului, cuprinzând, ce-i drept, nu tot Bugeacul ci doar pământurile pe care erau aşezate cele mai multe sate din partea nord-estică a acestei stepe, între Căuşeni şi Cetatea Albă" (Ţurcanu 2010, 25). Dacă ar fi studiat mai atent lucrările unor specialişti în materie din perioada contemporană ar fi aflat mai mult decât în cele cinci pagini ale lui Thunmann. Mai întâi, ţinem să menţionăm că bugecenii nu stăpâneau în sudul spaţiului dintre Prut şi Nistru nici un petic de pământ, ci doar foloseau resursele funciare ale miriei, adică ale statului otoman, în scopuri economice în schimbul prestării serviciului militar în folosul Porţii, relaţiile dintre cele două părţi amintindu-le pe cele dintre vasal şi senior din Europa Occidentală. Mai apoi, se cere de consemnat faptul că pe unele hărţi din secolul al XVII-lea sunt plasate cele şapte sate (iniţial şase), pe care în 1595 le-a primit Gazi Ghiray de la Ieremia Movilă şi care aparţineau personal hanului din Crimeea şi nu tătarilor bugeceni, adică nogailor, veniţi la vest de Nistru cu mult mai târziu. Şi în stânga Nistrului hanul avea unele sate cu populaţie românească, proprietate apărută mai târziu.

Într-un subcapitol I. Ţurcanu abordează dominaţia Ţării Româneşti asupra gurilor Dunării. „Constatând fragilitatea dovezilor despre stăpânirea munteană în sudul Basarabiei, unii cercetători au trebuit, după lungi observaţii şi ezitări, să pună la îndoială această părere şi, o dată cu asta, dominaţia Basarabilor în zona gurilor Dunării, admiţând că aceasta ar fi putut să-şi extindă autoritatea doar asupra braţului Sulina (I. Chirtoagă)... Alţii, după ce la început au admis că teritoriul din stânga gurilor Dunării s-ar fi putut afla o vreme în componenţa Ţării Româneşti, în cercetările ulterioare par să fi renunţat la idee (V. Spinei)" (Ţurcanu 2010, 64).

Nu mă pot pronunţa pentru alţii, însă în chestiunea menţionată părerea noastră n-a prea oscilat. În opinia noastră, Ţara Românească avea nevoie de ieşire la mare, fie prin spaţiul dobrogean, fie prin delta Dunării. Pe de altă parte, şi Chilia avea nevoie de relaţii bune cu Ţările Române, de la care achiziţiona produse agroalimentare, comercializate ulterior cu mare profit populaţiei din spaţiul pontic. Iar din cauza pericolului otoman autorităţile de la Chilia aveau nevoie şi de susţinerea militară din partea Ţărilor Române din apropiere, mai întâi, din partea Munteniei, fapt consemnat şi în titulatura unor domni din dinastia Basarab că ar fi fost stăpânitori pe ambele maluri ale Dunării până la mare. Bineînţeles, muntenii căutau să aibă şi anumite puncte fortificate de pe malul Dunării cum ar fi Chilia, intenţie materializată direct, cel puţin, în perioada anilor 1462-1465. În baza unor mărturii ale localnicilor despre stăpânirea munteană de aici, consemnate în 1486, a şi fost stabilit hotarul circumscripţiei Chilia din apropierea gurilor Dunării. Aceste

mărturii despre spaţiul stăpânit de munteni le-a invocat Şt. Adreescu şi noi de mai multe ori, dar nu cunoaştem din ce cauză I. Ţurcanu le-a omis cu desăvârşire din partea istoriografică a scrierii sale la acest subiect. Probabil, în baza unor mărturii de acest fel ale localnicilor pentru a desemna teritoriul Chilei şi Cetăţii Albe, rupt în 1484 abuziv din trupul Moldovei, pentru desemnarea lui a început să se utilizeze o denumire mai puţin folosită a Munteniei (Basarabia), cunoscută mai mult în unele ţări din Europa Centrală, cum ar fi Polonia, Germania ş. a. Pe de altă parte, denumirea Basarabia a fost extinsă asupra unui teritoriu mai mare decât uneori muntenii au stăpânit la gurile Dunării, trezind iniţial suspiciunile unor cărturari moldoveni care mai sperau să revină la gurile Dunării şi Nistrului după abolirea dominaţiei turco-tătare în nordul marelui fluviu.

În cel de al doilea capitol I. Ţurcanu caută insistent originea numelui Basarabia în altă parte, în istoriografia medievală poloneză, care şi utiliza mai des acest nume pentru a desemna Muntenia şi pentru a o deosebi de cel de al doilea stat românesc din spaţiul extracarpatic – Moldova, numit de ei Volohia, adică ţara românească de la est de Carpaţi. Pe la 1395 un arhidiacon anonim din Gniezno afirma că în 1259, mongolo-tătarii supunându-i, chipurile, pe halicieni, lituanieni şi „bersabeni" au cucerit Sandomirul polonez. În istoriografia românească mai veche s-a luat în serios această informaţie. Însă în perioada interbelică istoricul Hotnog şi-a exprimat opinia că numele „bersabeni" ar proveni dintr-o confuzie: musulmani-besermeni-bersabeni. Ca şi în cazul menţiunii de la 1486, părerea lui Hotnog I. Ţurcanu o trece cu vederea deoarece ea combate direct supoziţia autorului despre prezenţa în secolul al XIII-lea a unei populaţii cu numele de „basarabeni" în spaţiul dintre Prut şu Nistru. În schimb, el analizează detaliat istoriografia referitoare la originea numelui Basarab. Mai întâi, I. Ţurcanu scrie că „în ultimul secol au fost avansate idei despre originea tracică, germană, arabă, turcă, tătară etc. a Basarabilor. Examinarea tuturor acestor opinii nu s-a bazat pe fapte sigure, sau măcar credibile, ci pe supoziţii sau construcţii artificioase, menite probabil să impresioneze prin erudiţie şi dialectică". Apoi el menţionează că N. Iorga într-un articol publicat în 1919, „a formulat părerea că Basarab este un nume de origine cumană ca şi Talabă, Tâncabă şi Toxabă..." (Ţurcanu 2010, 136). După aceasta, I. Ţurcanu trece în revistă toată informaţia cunoscută de el referitoare la „simbioza româno-cumană", că mai întâi în spaţiul carpato-danubiano-pontic s-au aflat pecenegii, iar apoi – cumanii. Din această prezenţă a turanicilor în spaţiul românesc s-a format antroponimul Basarab: „Descifrarea istorico-lingvistică menţionată mai sus sugerează clar că la început Basarab a însemnat conducătorul unei comunităţi, al unui neam sau ţară, în sensul cum avea să fie înţeles acest termen din urmă în evul mediu românesc, altfel spus, era un nume dinastic, cum fuseseră la alte popoare Arpad, Comnen, Riuric etc. Nu ştim şi probabil nu vom şti niciodată dacă acest nume a fost preluat de la numele comunităţii pe care o reprezenta sau, dimpotrivă, dacă nu cumva, fiind numele propriu al unui conducător cu mare autoritate, acesta a fost proiectat asupra comunităţii, cum sunt numeroase cazuri în istorie. Oricum, este limpede că acel nume de Basarab, pe care îl cunoaştem din istoria românilor, este un nume propriu, iar asta înseamnă că din naştere, eventual, de la botez, întemeietorul Ţării Româneşti avea alt nume, în afara celui dinastic" (Ţurcanu 2010, 138). Lungul pasaj prezentat mai sus constituie o îngrămădire de presupuneri, care urmează a fi demonstrate nu se ştie de cine.

În legătură cu această părere noi putem să menţionăm că regretatul Ion Dron, care nu era novice în studierea toponimiei şi antroponimiei, a observat că în lumea turanică nu se întâlneşte numele Basarab. Noi am specifica că în limbile turanice calificativul se adaugă după nume proprii (spre exemplu, Osman bei, Halil paşa) persoanei care îndeplinea funcţia respectivă de conducător de oaste mai mic ori mai mare. În antroponimele Talabă, Tâncabă, Toxabă se distinge clar calificativul „aba". Acest calificativ „aba" era dat capului unei familii mari, care era stăpânul averii, constituite din animalele domestice ale comunităţii respective şi cel care lua deciziile principale în activitatea economică şi socială a membrilor acesteia. De obicei, capul acestei familii era o persoană de vârstă înaintată. După trecerea potentatului în lumea celor drepţi, funcţia respectivă trecea la următorul frate, apoi la cel mai mare din urmaşii acestora. Pentru a nu produce confuzii, utilizarea termenului respectiv în alte scopuri (ca parte a numelui mic, porecle) era inacceptabilă. Poate şi din această cauză nume ca Talabă, Tâncabă, Toxabă se întâlnesc în mediul românesc, dar nu şi în cel turanic.

Aici se mai poate de observat că în oronimul disputat ar fi o rădăcină, care aminteşte de numele

arab sirian Başar. Pe viitor ar trebui să se mediteze şi asupra altor ipoteze referitoare la originea numelui Basarabia. Spre exemplu, a celei arabe. Nu trebuie de omis faptul că în sursele istorice contemporane evenimentelor, numele Basarab apare abia pe la 1324, când spaţiul extracarpatic românesc era dominat de Hoarda de Aur, în care tot mai mult se întăreau poziţiile religiei musulmane cu toată nomenclatura ei de antroponime, dar şi de nume comune (care ar desemna o funcţie administrativă, spre exemplu).

Din cauza spaţiului limitat al materialului prezentat nu ne putem permite să intrăm într-o polemică mai aprofundată cu I. Ţurcanu. Am vrea doar să observăm că judecând după şirul de nume de autori, menţionaţi în text (nu şi în trimiteri, care lipsesc aproape total), autorul a consultat multă literatură la tema dată. Cu toate acestea, opusul recenzat seamănă, mai mult, cu o lucrare istoriografică, decât cu un studiu la tema enunţată. Se pare că în anumite perioade de timp I. Ţurcanu se află în căutarea propriei identităţi – fie că analizează istoriografia unei probleme, fie că o cercetează pentru a da un răspuns la o întrebare concretă, cum ar fi cea abordată în lucrarea recenzată.

Deşi I. Ţurcanu îşi închipuie că a găsit o explicare a originii antroponimului Basarab şi a oronimului Basarabia, de fapt, el promovează o opinie mai veche din istoriografia medievală poloneză, preluată şi de unii istorici germani din perioada de trecere de la medieval la modern. Iar această opinie se bazează pe confuzia apărută în cronica arhidiaconului anonim de la Gniezno din 1395 şi pe o hartă de la 1911, care, chipurile, redă situaţia politică de la Dunărea de Jos din 1360, dar, de fapt, pe cea din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când Basarabia era deja anexată de Rusia, existând nu numai pe hărţi, ci şi în realitate, dar încă nu se produsese mica unire a României.

Şi încă un mic detaliu, reflectat în nota autorului asupra ediţiei: „Materialul rezultat din aceste eforturi (la studierea originii numelui Basarabia - n.n.) în forma unei lucrări mult mai ample decât cartea pe care o propunem acum cititorului şi fiind încărcată cu numeroase trimiteri la izvoare istorice şi la literatura de specialitate, întârzie însă să apară, din cauza condiţiilor grele în care se află astăzi editurile şi tipografiile. De aceea am hotărât să anticipez mult aşteptatul eveniment editorial, trimiţând la tipar această variantă a lucrării, care cuprinde doar o parte a textului întregii cercetări" (Ţurcanu 2010, 3).

De ce atâta grabă? Nu cumva pentru a se reabilita în faţa conducerii politice de tristă faimă criticând istoriografia de pe ambele maluri ale Prutului pentru a fi văzut bine de direcţia procomunistă de atunci a Institutului de Istorie, Stat şi Drept al AŞM? De tare ce se grăbea, doar pe pagina 181 I. Ţurcanu a admis tocmai şase greşeli gramaticale. În alte cazuri el ar fi scris că autorul unei astfel de lucrări este un agramat.

Dar cu toată graba sa, I. Ţurcanu care, atunci când îi trebuia, reuşea să le facă pe toate la timp, de această dată a întârziat lamentabil. Cu produsul respectiv el n-a reuşit să se prezinte la timp în faţa conducerii institutului şi nu numai a acestuia. Se pare că acţiunile tineretului din 7 aprilie 2009 le-a jucat festa nu numai forţelor retrograde, ci şi unor persoane care anterior s-au manifestat de pe poziţii destul de avansate din punct de vedere politic. Şi nu-i de mirare că în ultimul timp, pe capul dânsului se revarsă o avalanşă de critici justificate.

Bibliografie

Chirtoagă 1999: I. Chirtoagă, Din istoria Moldovei de sud-est până în anii 30 ai secolului al XIX-lea (Chişinău 1999).

Chirtoagă 1994: I. Chirtoagă, Evoluţia semnificaţiei teritoriale a noţiunii Basarabia. Revista de Istorie a Moldovei 2, 1994, 9-13.

Chirtoagă 2004: I. Chirtoagă, Târguri şi cetăţi din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea - începutul secolului al XIX-lea) (Chişinău 2004).

Ţurcanu 2010: I. Ţurcanu, În căutarea originii numelui Basarabia (Chişinău 2010).

Ţurcanu 2011: I. Ţurcanu, Descrierea Basarabiei (Chişinău 2011).

28.01.2014

Dr. hab. Ion Chirtoagă, Institutul de Istorie al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: ionchirtoaga@yahoo.com

Dumitru Th. Pârvu, PROBLEMA BASARABIEI ÎN LUMINA PRINCIPIILOR ACTELOR JURIDICE INTERNAŢIONALE (Contribuţii la cunoaşterea raporturilor diplomatice româno-ruse). *Studiu introductiv, note şi indice de nume de Ion Constantin*

Bucureşti: Editura Bibliotecii Metropolitane Bucureşti, 2013, 428 p.
ISBN 978-606-93494-0-3

Problema Basarabiei, departe de a fi definitiv soluţionată prin actul istoric din 27 martie 1918 sau în urma tratativelor încheiate la Conferinţa de Pace de la Paris (1920), a marcat totalmente relaţiile dintre România şi Uniunea Sovietică în perioada interbelică. Impactul politic al acestei chestiuni – prin implicaţiile sale internaţionale – a depăşit cu mult, în epocă, limitele unei dispute diplomatice între Bucureşti şi Moscova, astfel încât semnificaţia reeditării lucrării lui Dumitru Th. Pârvu[1], *Problema Basarabiei în lumina principiilor actelor juridice internaţionale* (Contribuţii la cunoaşterea raporturilor diplomatice româno-ruse*)*, a fost/este una proiectată în actualitate.

Dincolo de faptul că istoriografia dedicată chestiunii Basarabiei în perioada ce s-a scurs după anul de graţie 1989, s-a completat cu valoroase exegeze ştiinţifice, totuşi, „un studiu de sinteză care să trateze această complexă şi actuală problematică dintr-o dublă perspectivă, istorică şi juridică nu şi-a găsit locul în ţara noastră" – constată dr. Ion Constantin (studiu introductiv), cel care s-a îngrijit de reeditarea cărţii. Lucrarea reeditată (în 2013) a fost teza de doctorat în drept pe care Dumitru Th. Pârvu a suţinut-o, în februarie 1941, la Facultatea de Drept (secţia Politico-Economică) a Universităţii „Regele Ferdinand I" din Cluj-Sibiu. Cartea a apărut în tiraje restrânse (1943, 1944), iar în perioada regimului comunist lucrarea cade sub interdicţiile cenzurii, fiind scoasă din circuitul public. Privită retrospectiv, lucrarea lui Dumitru Th. Pârvu completează esenţial lucrarea istoricului A. Boldur, *La Bessarabie et les relations russo-roumaines* (1927). Prin vasta sa documentaţie, dar şi prin rigoare ştiinţifică, lucrarea reprezintă o contribuţie ştiinţifică importantă asupra relaţiilor ruso-române şi problema Basarabiei din perspectiva principiilor moderne ale dreptului internaţional (poziţia Marilor Puteri în contextul evoluţiei situaţiei politice europene). O asemenea abordare nu poate decât să incite curiozitatea ştiinţifică a cercetătorului, cu atât mai mult cu cât în intervalul dintre cele două războaie mondiale practic nu au existat relaţii diplomatice oficiale între Moscova şi Bucureşti (acest fapt nu a exclus însă contactele inevitabile dintre cele două state vecine).

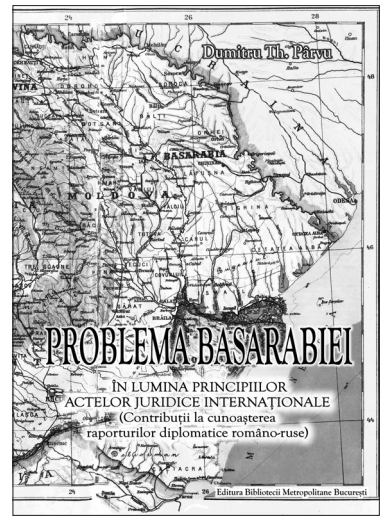

Riguros structurată, lucrarea prezintă sintetic perioadele istoriei teritoriului dintre Prut şi Nistru – din cele mai vechi timpuri şi până în epoca contemporană, ca parte integrantă a spaţiului social-economic, politic şi spiritual în care s-a format de-a lungul veacurilor poporul român. Să adăugăm că lucrarea cuprinde un studiu introductiv semnat de conf. dr. Ion Constantin, care prefaţează cele şapte capitole ale lucrării: *Caracterul românesc al Basarabiei; Tendinţa de expansiune a Rusiei; Răpirea Basarabiei; A doua răpire a*

[1] **Dumitru Th. Pârvu** (n. 6 martie 1906, Tămăşeni, jud. Fălciu - (?), ofiţer de administraţie din armata României Mari, avansând în grad, începând de la sublocotenent, în anul 1927, şi ajungând la maior, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. În urma instalării guvernului condus de Petru Groza (6 martie 1945), prin Legea nr. 186 privind „trecerea în rezervă a personalului activ al armatei care prisoseşte peste nevoile de încadrare", maiorul Dumitru Th. Pârvu a fost scos din cadrele active ale armatei, situaţie în care s-au găsit peste 2.000 de ofiţeri, astfel că a fost nevoit să-şi câştige existenţa prin activităţi sub nivelul pregătirii sale profesionale şi intelectuale. Ultima parte a vieţii fostului ofiţer Dumitru Th. Pârvu rămâne învăluită în mister, motiv pentru care, cel puţin pentru moment, nu a putut fi stabilită data morţii sale.

Basarabiei; Unirea Basarabiei la România; Recunoaşterea unirii Basarabiei, Relaţii paşnice cu Sovietele. Structura lucrării este completată de *Concluzii* (p. 375-392), de o *Bibliografie* (p. 393-404), de un set de documente – Anexe documentare (p. 405-416) – şi de un *Indice de nume* (p. 417-427).

Pornind de la semnificaţia denumirii provinciei româneşti dintre Prut şi Nistru, Dumitru D. Pârvu relevă contextul în care „o problemă a Basarabiei" intră în preocuparea dreptului internaţional odată cu anul 1812. Ţarii Rusiei au ştiut să asocieze în mod util mai întâi formula „panslavismului" cu aceea a „ortodoxismului", spre a da aparenţă logică de justificare a politicii lor de expansiune spre vest, chiar spre Nistru, hotarul dramatic care desparte Continentul Asiatic, sălbatic şi ameninţător, de Continentul European, creştin şi conservator, tendinţă care în realitate reprezenta o politică de raporturi teritoriale fără a respecta drepturile naţiunilor din calea lor. În urma ocupării Basarabiei, în anul 1812, Rusia a integrat noua provincie în structura administrativă a imperiului, promovând o politică intensă de rusificare, prin eliminarea treptată a limbii române din instituţii şi impunerea limbii ruse, prin colonizări şi strămutări de populaţii din guberniile interioare ale Rusiei, care urmăreau să modifice componenţa etnică a provinciei (subiectele enunţate sunt cuprinse în primele patru capitolele). Cele mai consistente, totuşi, sunt capitolele V şi VI, privitor la *Unirea Basarabiei* şi recunoaşterea acesteia.

Dumitru D. Pârvu susţine că unirea Basarabiei a fost pregătită sufleteşte, pe teren cultural şi naţional, cu multe decenii în urmă, iar actul unirii din 1918 nu prezenta decât finalul procesului istoric îndelungat, ce luă sfârşit prin victoria Aliaţilor. Principiul dreptului de autodeterminare a popoarelor, proclamat de revoluţia franceză şi adoptat de revoluţia rusă, se punea în aplicare practică „pentru prima dată cu exemplul Basarabiei". În cuprinsul lucrării sunt combătute obiecţiile formulate de adversarii Unirii Basarabiei cu România. În privinţa obiecţiei că reunirea Basarabiei la România nu a fost recunoscută unanim de principalii actori politici ai momentului şi deci actul încheiat ar fi defectuos încă de la început, autorul susţine că recunoaşterea din punct de vedere juridico-internaţional cuprinde două elemente: pe de o parte *declaraţia* Statului nou ce doreşte să intre în raporturi internaţionale care, anunţându-şi apariţia, declară că acceptă toate obligaţiile ce incumbă unui membru şi doreşte să beneficieze de prerogativele respective în Societatea Statelor; pe de altă parte, *recunoaşterea* care are un caracter reciproc de acceptare şi care trebuie să fie stabilită în mod autentic prin însăşi comunitatea internaţională. Raporturile internaţionale sunt astfel analoage celor civile. La Conferinţa de Pace de la Paris, delicata problemă a Basarabiei „a fost rezolvată în mod foarte favorabil pentru noi, recunoscându-se reunirea acestei provincii, prin actul internaţional deplin valabil şi obligatoriu, statornicit prin deliberarea şi hotărârea unanimă a Marilor Puteri ce compuneau Consiliul Suprem".

Ultimul capitol al lucrării, al şaselea, ia în dezbatere problema *Relaţiilor paşnice cu Sovietele*. După o minuţioasă analiză *a Convenţiei* de la Londra pentru definirea agresorului (3-4 iulie 1933) şi a altor documente diplomatice semnate de U.R.S.S., în perioada dintre cele două războaie mondiale, autorul conchide că, în ceea ce priveşte *Problema Basarabiei*, ea a fost considerată de întreaga opinie sovietică nerezolvată până în ultimul moment. Moscova s-a hotărât să o rezolve în 1940 „cu mijloacele ştiute de secole, în flagrantă contradicţie cu obligaţiile propuse şi semnate alături de România la Londra, oricâte lacune ar fi prezentat acea Convenţie semnată". Această serie de acte cu conţinut internaţional începând cu hotărârea Consiliului Suprem al Conferinţei de Pace de la Paris din 3 Martie 1920 şi terminând cu aderarea Uniunii Sovietelor la Pactul Societăţii Naţiunilor şi reluarea raporturilor de bună vecinătate prin schimbul de scrisori Litvinov-Titulescu, constituie „statutul internaţional al Basarabiei postbelice, care ne lămureşte situaţia acestei provincii din punct de vedere internaţional. Din analiza acestor acte se poate constata că alipirea Basarabiei la România este un fapt legitim şi natural, recunoscut de Marile Puteri aliate destinate după războiul mondial să asigure ordinea şi pacea europeană. Autorul demonstrează că prin ultimatumul ce l-a adresat României, în iunie 1940, U.R.S.S. şi-a încălcat obligaţiile. Fiind un act fără precedent în istoria noastră diplomatică, ultimatumul sovietic a „căzut ca o grea lovitură asupra întregii Românii şi mai ales asupra Basarabiei şi a produs o stare de surprindere şi dezorientare pentru întreaga populaţie. Gestul bolşevic de la sfârşitul lunii iunie 1940 a dovedit cu prisosinţă intenţiile de veşnică expansiune, care întotdeau-

na au stat la baza politicii şi actelor Guvernului sovietic. În final, autorul arată că războiul în care România se angajase pentru dezrobirea pământurilor sale strămoşeşti „nu e un război de cuceriri, ci e drama noastră istorică".

Lucrarea lui Dumitru Th. Pârvu – *Problema Basarabiei în lumina principiilor actelor juridice internaţionale* (Contribuţii la cunoaşterea raporturilor diplomatice româno-ruse) a fost concepută dintr-o perspectivă istorică şi juridică în tratarea problemei basarabene. Suportul documentar al lucrării este relevant în raport cu sursele publicate la acea vreme. Avem, aşadar, în faţa noastră o lucrare de istorie a Basarabiei de bună calitate, ce proiectează o perspectivă inedită asupra unor probleme delicate, care ne par mai actuale ca niciodată – chestiunea Basarabiei şi relaţiile dintre România şi puterea din Răsărit.

Editorul a respectat întocmai conţinutul lucrării lui Th. Pârvu (ed. 1943, 1944) cu luarea în considerare a normelor ortografice actuale. Pentru rapida informare a cititorului, în „noianul de nume" la care face referire lucrarea, a adăugat şi un indice de nume. Publicarea lucrării se înscrie în proiectul iniţiat de – *Făuritorii unităţii naţionale - Seria Basarabia*, realizat în cadrul proiectului de cercetare a Bibliotecii Metropolitane Bucureşti. În această colecţie au apărut deja, în intervalul 2009-2012, mai multe volume îngrijite de istoricii Ion Negrei, Gheorghe Negru, Ion Constantin şi dedicate luptătorilor basarabeni: Pan Halippa, Gherman Pîntea, Ioan Pelivan.

14.05.2014

Dr. Maria Danilov, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: danilovmaria@yahoo.com

Hildrun Glass, DEUTSCHLAND UND DIE VERFOLGUNG DER JUDEN IM RUMÄNISCHEN MACHTBEREICH, 1940-1944 (Germania şi persecutarea evreilor în spaţiul de putere românesc, 1940-1944)

München: Oldenburg Verlag, 2014, 304 p. ISBN 978-3-486-72293-2

Subiectul holocaustului în România şi „la periferie" a fost şi rămâne unul de interes major pentru istoricii occidentali. Jean Ancel, Armin Heinen, Radu Ioanid, Mariana Hausleitner, Vladimir Solonari, Goetz Aly ş.a. au analizat evenimente şi fapte, oferind explicaţii multicauzale pentru declanşarea violenţei faţă de evrei şi romi în perioada regimului antonescian: ideologice, economice, militare, rasiale şi de altă natură, care au ghidat acţiunile primelor persoane în stat. Abordările teoretice noi privind analiza fascismului şi comunismului – în comparaţie şi/sau prin prisma interacţiunii dintre regimuri (*entanglement*) (Snyder 2010; Geyer, Fitzpatrick 2009; David-Fox, Holquist, Martin 2012) – cheamă la reflecţie vs. de impactul regimurilor asupra societăţii, aşa cum acestea modelează anumite percepţii şi categorizări care, în condiţii de criză, se manifestă la scară largă. Cercetarea fenomenului holocaustului în România, inclusiv în Basarabia şi Transnistria, e pe departe epuizată: sunt aspecte parţial sau de loc cercetate, precum relaţia dintre război şi holocaust; interacţiunea dintre funcţionarii de diferite nivele (central, regional şi local) şi rolul instituţiilor birocratice, al tehnocraţilor în organizarea în teren a epurărilor; interacţiuni şi atitudini ale locuitorilor simpli faţă de acţiunile antisemite ale autorităţilor în centrul şi estul ţării. Iată de ce o nouă apariţie istoriografică la subiect trezeşte un interes aparte.

Apărută în cadrul prestigioasei serii de carte „Südosteuropäische Arbeiten" a Institutului de Studii Est- şi Sud-est-europene (IOS) din Regensburg (Germania), îngrijită de istoricii Ulf Brunnbauer şi Konrad Clewing, cartea istoricului german Hildrun Glass este dedicată „interacţiunii germano-române în crearea, punerea în aplicare şi modificarea planurilor respective pentru găsirea unei „soluţii a problemei evreieşti" sub regimul Antonescu" (p. 266) în perioada anilor 1940-1944. Cercetătoarea este bine cunoscută în spaţiul românesc prin contribuţiile sale substanţiale la studierea relaţiei dintre minoritatea germană şi evreiască în Basarabia interbelică şi a politicii statului român faţă de minorităţi, raportată la contextul intern şi extern al perioadei (Glass 2006), precum şi prin studiile sale mai recente referitoare la tematica cărţii de faţă.

Monografia este alcătuită din şase capitole, izvoare şi bibliografie, două hărţi, indice de nume şi de localităţi. Autoarea analizează generos istoriografia subiectului, insistând în special asupra argumentării istoricului israelian Jean Ancel, cu care, de altfel, a avut ocazia să colaboreze în cadrul Comisiei internaţionale pentru studierea Holocaustului în România. Glass are intenţia să verifice ipoteza lui Ancel privind elaborarea „soluţiei" române pentru „problema evreiască" ca iniţiativă internă, dar şi ca reacţie la impunerea modelului german pentru România. Întrebările la care îşi propune să răspundă autoarea ţin de identificarea motivelor ce au stat la baza elaborării şi implementării unei politici aparte a autorităţilor române faţă de evrei, în contextul relaţiilor bilaterale şi al condiţionării loialităţii faţă de Germania; identificarea canalelor, prin intermediul cărora autorităţile germane insistau să includă „problema evreiască" în cardul „soluţiei finale" propusă pentru Estul Europei; depistarea particularităţilor politicii faţă de evrei în centrul şi la periferia estică a României şi implicaţiile germa-

ne în ambele cazuri. Structura cărţii, de altfel, reflectă cu exactitate logica căutării răspunsului la aceste întrebări complexe.

Cunoaşterea în profunzime a perioadei anterioare celui de-al Doilea Război Mondial este, fără îndoială, un avantaj utilizat cu pricepere de H. Glass în analiza contextului care a marcat evoluţia „problemei evreieşti" (p. 14-49). Autoarea distinge trei valuri de radicalizare a politicii române faţă de evrei: de la guvernarea cabinetului Goga-Cuza din 1937-1939 care a efectuat expatrierea unei părţi a populaţiei evreieşti, la perioada cuprinsă între vara 1940 şi începutul anului 1941, în care a avut loc abolirea egalităţii în drepturi şi exproprierea parţială a evreilor, şi la cea din vara 1941 - toamna 1942, caracterizată prin exproprierea totală, deportări, plasarea evreilor în ghetto-uri şi omorul în masă. Evreii din teritoriile pierdute de România în 1940 – Transilvania de Nord, Basarabia şi Bucovina de Nord – nu au fost afectaţi de cel de-al doilea val al radicalizării, ulterior aceştia având parte de un tratament mult mai drastic faţă de cel impus evreilor din centrul României. Dacă faţă de ultimii au fost aplicate măsuri de constrângere economică, fără a le fi lezată securitatea personală, cei din teritoriile estice au suferit inclusiv fizic, de pe urma deportărilor şi omorului în masă.

Cercetătoarea insistă asupra punctului de vedere conform căruia în încurajarea şi susţinerea radicalizării politicii oficiale faţă de evrei în centrul şi la periferiile României un rol important l-au jucat clasificările convenţionale adoptate de societatea românească interbelică. Astfel, pe lângă ierarhizarea evreilor în „ostili faţă de naţiunea română" şi „colaboraţionişti", o „ierarhie imaginară" a minorităţilor a dus la clasificarea evreilor în „răi" şi „mai puţin răi". Evreul din Basarabia, bunăoară, va fi categorisit ca fiind cel mai „bolşevic" şi cel mai „rău". Pe de altă parte, fiecare val al radicalizării a coincis cu avansarea relaţiilor româno-germane, dar şi cu nuanţarea discuţiilor dintre părţi referitoare la soarta evreilor din ţară.

Glass reconstituie, în premieră şi cu lux de amănunte, eforturile consistente de implicare a instituţiilor germane (Ambasada Germaniei la Bucureşti, Consiliul economic, Misiunea militară germană, consilieri NSDAP), în soluţionarea „problemei evreieşti" în România. În 1941 un rol important l-a jucat, bunăoară, consilierul german pentru probleme evreieşti şi arianizare, Gustav Richter, care a facilitat procesul de cuantificare şi evaluare a averii evreilor din centrul României care urmau să fie expropriaţi. Fără a pune la îndoială convingerile antisemite, oscilante şi de diferită natură, ale lui Antonescu şi ale altor persoane din anturajul său, Glass demonstrează că, în circumstanţele unei rivalităţi interne între instituţiile şi persoanele sus-numite pentru exercitarea controlului politic, economic şi militar, autorităţile române au reuşit să-şi consolideze propria poziţie şi, în final, să implementeze o soluţie proprie pentru „problema evreiască", diferită pentru evreii de la centru şi periferiile ţării.

În evoluţia politicii antonesciene faţă de evrei, percepută de autoare prin prisma relaţiilor germano-române şi a efectelor dialogului bilateral în „problema evreiască", sunt evidenţiate trei etape. Anii 1940/1941 au reprezentat etapa *congruenţei* planurilor român şi german (cap. 3), perioadă în care România se orienta spre modelul german de soluţionare a „problemei evreieşti". Autoarea alege să evidenţieze din start, în titlurile celor două subcapitole, deosebirea radicală dintre politicile forţate faţă de evrei în centrul ţării (*evaluare, expropriere, izolare*) (p. 49-96) şi în Basarabia, Bucovina şi Transnistria (*deportare, plasare în getto, omorul în masă*) (p. 96-148). Evidenţiind motivele care au determinat această deosebire, istoricul aduce dovezi documentare privind perceperea achiziţionării teritoriilor estice nu numai ca un proiect de retrocedare, dar şi ca unul care să permită reinstalarea cu forţa a evreilor basarabeni şi bucovineni în afara hotarelor istorice ale României, dincolo de râul Bug. Germania planifica cucerirea teritoriilor de dincolo de Bug în toamna lui 1941, acolo urmând să fie creat un getto pentru evreii din estul Europei, dar nereuşita militară a amânat realizarea planului pentru primăvara lui 1942.

Anul 1942 este distins drept etapa *divergenţelor* dintre părţi în „problema evreiască". Deşi nu există dovezi clare privind faptul că administraţia antonesciană ţinea să realizeze deportarea evreilor din Transnistria peste Bug (Glass presupune că documentele au fost intenţionat distruse de către partea română), de această dată germanii au fost acei care nu au permis acest lucru: planul german de a crea un getto pentru evreii din Estul Europei peste Bug nu mai era în vigoare, planificându-se crearea acestuia pe teritoriul Poloniei. Deja din septembrie 1942, când şansele de victorie ale Germaniei se diminuează drastic, în căutarea unei păci de compromis, Ion şi Mihai Antonescu resping planul radical de deportare a evreilor peste Bug.

O noutate a investigaţiei este răspunsul la întrebarea „de ce problema petelor albe nu poate fi complet rezolvată în baza surselor existente" (p. 37-49). De exemplu, despre desfăşurarea în perioada martie-septembrie 1942 a unor discuţii intense dintre autorităţile române şi germane privind deportarea evreilor din România se poate afla doar din sursele germane, nu şi din cele române care, se pare, au fost distruse în mod intenţionat. Analizând şi alte segmente ale relaţiilor bilaterale, reflectate doar de o sursă, autoarea explică modul în care lipsa surselor primare (în mare parte a celor române) determină metoda de cercetare şi direcţionează cercetătorul către răspunsuri parţiale, nicidecum definitive, la o serie de întrebări legate de specificul implementării „politicii evreieşti" în perioada regimului antonescian.

În sfârşit, etapa *disensiunilor* din anii 1943-1944 s-a caracterizat prin refuzul deschis al guvernului român de a se conforma cerinţelor de deportare a evreilor. Autoarea nu se grăbeşte să tragă concluzii definitive referitor la relaţia directă dintre schimbările de pe front în defavoarea Germaniei şi decizia în acest sens a lui Antonescu, deşi nu neagă legătura dintre aceste două aspecte. Ea consideră că, prin oferirea unor concesii evreilor începând cu anul 1943, Antonescu spera să obţină menajamentul viitorilor aliaţi de război.

Hildrun Glass şi-a construit argumentarea pe un impresionant număr de documente, culese cu migală din arhivele germane, române, americane, elveţiene, austriece şi britanice, în cea mai mare parte publicate pentru prima data. Concluziile monografiei, formulate pentru fiecare etapă a relaţiilor româno-germane în „politica evreiască", ne poartă, de altfel, către introducerea cărţii, în care autoarea menţionează explicit că „soarta evreilor din ţară a fost mult mai uşoară" (p. 2), dar că motivele şi circumstanţele acestui fapt sunt mult mai complexe decât au fost analizate până în momentul de faţă.

Deşi citează cea mai mare parte a contribuţiilor istoriografice din ultimii ani, apărută în România, autoarea pare să cunoască mai puţin contribuţiile istoricilor basarabeni la subiectul holocaustului. Dintre acestea, se cere menţionată cercetarea istoricului Diana Dumitru care demonstrează că diferenţele dintre politicile oficiale românească şi sovietică faţă de evrei în perioada interbelică au determinat comportamente şi atitudini diferite ale populaţiei majoritare faţă de minoritatea evreiască, supusă persecuţiei în Basarabia şi Transnistria în anii 1941-1944 (Dumitru, Johnson 2011, 1-42; vezi şi Dumitru 2013, 44-75).

Monografia de faţă poate fi percepută drept un îndemn de debarasare de clişeele istoriografice privind negarea sau acceptarea fenomenului holocaustului, încă persistente în România şi Republica Moldova, precum şi drept o provocare pentru continuarea investigaţiei privind comportamentul conducerii de vârf, dar şi al administraţiei regionale şi locale în implementarea „politicii evreieşti" pe teren.

Bibliografie

David-Fox, Holquist, Martin 2012: M. David-Fox, P. Holquist, Al.M. Martin (eds.), Russia and Germany as Entangled Histories, 1941-1945 (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press 2012).

Dumitru 2013: D. Dumitru, Vecini în vremuri de restrişte: atitudini faţă de evrei în Basarabia şi Transnistria în 1941-1944. In: (Coord. D. Dumitru, I. Caşu, A. Cuşco, P. Negură) Al Doilea Razboi Mondial: memorie şi istorie in Estul şi Vestul Europei (Chişinău: Cartier 2013), 44-75.

Dumitru, Johnson 2011: D. Dumitru, C. Johnson, Constructing Interethnic Conflict and Cooperation: Why Some People Harmed Jews and Other Helped Them during the Holocaust in Romania. World Politics 63, no. 1 January 2011, 1-42.

Geyer, Fitzpapatrik 2009: M. Geyer, Sh. Fitzpatrick (eds.), Beyond Totalitarianism. Stalinism and Nazism Compared (Cambridge University Press 2009)

Glass 2006: H. Glass, Zerbrochene Nachbarschaft. Das Deutsche-jüdische Verhältnis in Rumänien (1918-1938) (München: Oldenburg Wissenschaftsverlag 2006).

Snyder 2010: T.D. Snyder, Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin (New York: Basic Books 2010).

4.04.2014

Dr. Svetlana Suveică, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: ssuveica@gmail.com

ПАМЯТИ ЛЮБОВИ ИОСИФОВНЫ МАЛАХОВОЙ (10.11.1946 - 18.03.2012)

18 марта 2012 года ушла из жизни Любовь Иосифовна Малахова – человек, хранивший преданность музейному делу до последнего своего дня.

Любовь Иосифовна родилась 10 ноября 1946 года в с. Кухурешть Флорештского района МССР. Ее детство пришлось на трудные послевоенные годы. Семья часто переезжала из одного района Молдавии в другой в связи со служебными обязанностями отца. По окончании средней школы она некоторое время работала связисткой в с. Вадул-луй-Водэ. Любовь к чтению и интерес к истории побудили ее продолжить образование, и в 1966 году она поступила на исторический факультет Кишиневского государственного университета.

Окончив университет в 1971 году, Любовь Иосифовна преподавала историю в средней школе с. Вадул-луй-Водэ, затем работала социологом в одном из научно-исследовательских институтов республики. В 1975 году она стала сотрудником Государственного краеведческого музея МССР, где уже трудились некоторые ее однокурсники. Вдумчивая, целеустремленная, трудолюбивая, она сразу прекрасно проявила себя в этой профессии.

В 70-е годы XX века в республике создавалось много новых музеев. В 1976 году было принято решение об основании Республиканского музея дружбы народов. Любовь Иосифовна была приглашена туда на должность заведующей отделом, а через несколько месяцев она заняла пост заместителя директора по научной работе. Скромная, тактичная, сдержанная и трудолюбивая – такой ее знали в коллективе этого музея, где царила теплая и созидательная атмосфера. Она накапливала опыт, выезжая в научные командировки в Ташкент и Тбилиси, где тогда уже работали музеи такого профиля, активно занималась комплектованием музейных фондов как основы любого музея. Уже через полтора года стараниями всего коллектива, и, прежде всего, Любови Иосифовны, в Республиканском музее дружбы народов была открыта постоянная экспозиция.

С 1988 по 1990 год Любовь Иосифовна Малахова была ведущим инспектором Министерства культуры МССР, курируя деятельность музеев республики.

В 1990 году, оставив кабинетную работу, она возвращается к практической деятельности в области музейного дела, ставшего ее призванием. В Национальном музее истории Молдовы она принимает на себя непростой фонд хранения книг и прессы и делает его образцовым. Руководство музея ценило ее как в высшей степени организованного, ответственного и дисциплинированного сотрудника, тактичного и интеллигентного человека. Благодаря своим профессиональным и человеческим качествам Любовь Иосифовна пользовалась глубоким уважением коллег.

На протяжении своей профессиональной деятельности в Национальном музее истории Молдовы Любовь Иосифовна Малахова принимала непосредственное участие в создании многих выставок, посвященных культурно-историческому наследию Республики Молдова, публиковала научные статьи, освещающие историю бессарабской прессы. Она является одним из авторов каталога „Cartea românească în colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei (1683–1918)" («Румынская книга в коллекциях Национального музея истории Молдовы»), изданного в 2002 году.

Чуткость, постоянство и преданность отличали Любовь Иосифовну и в личной жизни. С мужем, Альбертом Петровичем Малаховым, они были вместе 48 лет. Он пережил жену лишь на год.

Ее безвременный уход потряс и глубоко огорчил всех нас, ее коллег и друзей. В памяти знавших и любивших ее людей Любовь Иосифовна Малахова навсегда останется образцом высокого человеческого достоинства и глубокой порядочности, эталоном музейного работника.

Сотрудники отдела фондов
Национального музея истории Молдовы

Lista abrevierilor

AARMSI	Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice. Academia Română, Bucureşti
ActaMM	Acta Moldavie Meridionalis. Anuarul Muzeului Judeţean Vaslui, Vaslui
ActaMN	Acta Musei Napocensis. Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
AIIAX	Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol”, Iaşi
AIMSR	Arhiva Istorico-militară de Stat din Rusia, Sankt Petersburg
AISR	Arhiva Istorică de Stat din Rusia
AISRL	Arhiva Istorică de Stat a regiunii Leningrad
AMC	Arhiva Ministerului Culturii
ANRM	Arhiva Naţională a Republicii Moldova
AO	Arhivele Olteniei, Craiova
Apulum	Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba-Iulia, Alba-Iulia
ArhMold	Arheologia Moldovei. Institutul de Arheologie, Iaşi
ASRO	Arhiva de Stat din regiunea Odesa
AUB	Analele Universităţii Bucureşti, Bucureşti
Basarabia	Basarabia, Chişinău
BOR	Biserica Ortodoxă Română, nr. 8, 1903
BNRM	Biblioteca Naţională a Republicii Moldova
BBR	Buletinul Bibliotecii Române, Freiburg
BDA	Buletinul de Documentare Arhivistică, Bucureşti
BRM	Bibliografia Românească Modernă
Byzantinobulgarica	Byzantinobulgarica, Sofia
CA	Cercetări arheologice, Bucureşti
Candela Moldovei	Candela Moldovei. Institutul cultural-misionar „Trinitas”, Iaşi
Carpica	Carpica. Muzeul de Istorie şi Artă, Bacău
CI	Cercetări Istorice, Iaşi
Cugetul	Cugetul. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău
Cumidava	Cumidava. Muzeul judeţean Braşov, Braşov
Datini	Datini. Revistă de cultură, Bucureşti
Destin Românesc	Destin Românesc. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău-Bucureşti
Destin Românesc s.n.	Destin Românesc. Serie Nouă. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău
FIASRO	Filiala din Ismail a Arhivei de Stat din regiunea Odesa
Magazin bibliologic	Magazin bibliologic, Biblioteca Naţională a Republicii Moldova, Chişinău
Marisia	Marisia. Studii şi materiale, Târgu Mureş
Mitropolia Olteniei	Mitropolia Olteniei, Craiova
MNAIM	Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei
MNIM	Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei
Ortodoxia	Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române, Bucureşti
Peuce	Peuce. Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
Pyretus	Pyretus, Ungheni
Revista arheologică	Revista arheologică. Institutul de Arheologie şi Istorie Veche, Chişinău

Revista arheologică S.N.	Revista arheologică S.N. Institutul Patrimoniului Cultural, Chişinău
Revista Arhivelor	Revista Arhivelor. Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti
Revista Bistriţei	Revista Bistriţei. Muzeul Judetean Bistriţa-Năsăud
Revista de etnologie	Revista de etnologie, Chişinău
Revista de filosofie	Revista de filosofie, Bucureşti
Revista de istorie	Revista de Istorie, Bucureşti
Revista de istorie a Moldovei	Revista de istorie a Moldovei, Chişinău
Revista Muzeelor	Revista Muzeelor, Bucureşti
RRH	Revue Roumaine d'Histoire, Bucarest
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti
Tibiscus	Tibiscus. Muzeul Banatului, Timişoara
Tyragetia	Tyragetia. Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, Chişinău
Viaţa Basarabiei	Viaţa Basarabiei, Chişinău
Ziridava	Ziridava. Muzeul judeţean Arad, Arad
Богословские Труды	Богословские Труды. Московская патриархия, Москва
ВИ	Вопросы истории, Москва
ЕАИВЕ	Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы
Етнография на България	Етнография на България, София
ЖМВД	Журнал Министерства Внутренних Дел (СПб.)
КЕВ	Кишиневские Епархиальные Ведомости, Кишинев
Киевская старина	Киевская старина, Киев
КСИЭ	Краткие сообщения Института Этнографии АН СССР, Москва
ПСЗРИ	Полное Собрание Законов Российской Империи
РА	Российская Археология, Москва
Русский Вестник	Русский Вестник, Москва
СЭ	Советская этнография, Москва
Труды ГИКМ	Труды Государственного Историко-Краеведческого Музея, Кишинев
УЗКГУ	Ученые Записки Кишиневского Государственного Университета (Кишинев)
Ученые записки	Ученые записки Института истории, языка и литературы Молдавского филиала АН СССР
ЗООИД	Записки Одесского Общества Истории и Древностей

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia”

Stimaţi colegi,

Revista prevede publicarea studiilor arheologice, istorice, muzeografice, rezultatele cercetărilor ştiinţelor interdisciplinare în domeniul arheologico-istoric, ocrotirea patrimoniului.

Articolele şi alte tipuri de lucrări ştiinţifico-muzeografice vor reflecta din punct de vedere geografic spaţiul balcanico-carpato-pontic şi teritoriile limitrofe.

Articolele pot fi prezentate în limbile română, rusă, engleză, germană, franceză.

Toate materialele prezentate spre publicare urmează a fi recenzate de membrii Colegiului de redacţie, precum şi de alţi specialişti în domeniu.

În cazul unui aviz negativ, Colegiul de redacţie nu este obligat să comenteze decizia sa.

Volumul manuscriselor nu va depăşi 100 mii caractere (aproximativ 2,5 c.a.), inclusiv bibliografia, rezumatele şi ilustraţiile. Textul lucrărilor trebuie prezentat în formă de manuscris şi în format electronic: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5*.

Articolele trebuie să fie însoţite de un rezumat în trei limbi: română; rusă; engleză (germană sau franceză).

Planşele (ilustraţiile), în format A4, se vor prezenta în formă grafică clară, cu numerotarea poziţiei fiecărui obiect. Materialul ilustrativ trebuie să fie însoţit de o lista a planşelor cu o legendă exhaustivă (tradusă şi în limbile rezumatului). Planşele (TIF, JPG – nu mai puţin de 300 dpi) şi lista lor (*Microsoft Word*) se vor prezenta şi în format electronic.

Notele bibliografice se prezintă în original în textul manuscrisului: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Explicaţiile, comentariile, precum şi referinţele la fonduri de arhivă, muzee etc. se vor face la subsolul paginii.

Bibliografia se prezintă în ordine alfabetică, la sfârşitul textului.

Modul de citare a monografiilor:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).
Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Modul de citare a articolelor publicate în culegeri de lucrări ştiinţifice:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.
Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Modul de citare a lucrărilor publicate în ediţii periodice (reviste, anuare etc):

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.
Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Modul de citare a materialelor publicate în volumele simpozioanelor şi conferinţelor ştiinţifice:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.
Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

În cazul utilizării unor prescurtări în text, precum şi în bibliografie, se anexează o listă de abrevieri.

La sfârşitul textului se anexează date despre autor: numele, prenumele; gradul ştiinţifico-didactic; funcţia; instituţia; adresa; telefon, fax, e-mail.

Anual, termenul de prezentare a materialelor este 1 decembrie

The following conditions for publishing in the „Tyragetia" journal will apply

Dear Colleagues,

The journal provides publications on various aspects of archaeology, history, museology, results of scientific researches in interdisciplinary sciences in the field of archeology and history, protection of cultural heritage.

Contributions and other types of scientific-museological works should reflect the Balkan-Carpathian-Pontic regions and the neighboring territories from the geographic point of view.

Contributions should be submitted in Romanian, Russian, English, German and French.

All material presented for publication will follow review by the Editorial Board members and other specialists.

The Board is not obliged to comment negative reviews.

The volume of the manuscripts shouldn't exceed 100,000 signs, (approximately 2,5 ens), including bibliography, summaries and illustrations. The texts of the contributions should be submitted in the form of manuscripts and in electronic format: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.*

Articles should be accompanied by a summary in three languages: Romanian, Russian, English (German or French).

Illustrations should be provided in A-4 format with all the objects supplied by numbers. The tables themselves should be numbered; a complete list of the tables should be offered and accompanied by relevant information (translated in the language of the summary).Tables (TIF, JPG - not less than 300 dpi) and lists (*Microsoft Word)* of illustrations should be provided in electronic format.

Bibliographical notes in the text of the manuscript should be presented in the original: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Bibliography should be provided at the end of a contribution in the alphabetical order.

Monographs:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Samples of articles published in scientific collections:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Articles published in journals:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Contributions to conference proceedings:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

If abbreviations are used, a list of them should be provided.

Personal data about the author should be provided at the end of the text: name, surname; academic degree; function; institution; address; phone and fax numbers and e-mail.

The deadline for contributions to be published: 1 December

Условия для публикации в журнале «Tyragetia»

Уважаемые коллеги,

В журнале будут опубликованы научные статьи по археологии, истории, музеологии, результаты междисциплинарных научных исследований в этих областях, а также работы по охране культурного наследия.

Статьи и другие типы научно-музееведческих работ должны отражать территорию балкано-карпато-понтийского региона и соседние территории.

Статьи могут быть представлены на румынском, русском, английском, немецком и французском языках.

Материалы представленные к публикации, рецензируются членами редакционной коллегии, а также другими специалистами.

Коллегия не обязана комментировать негативные рецензии.

Объем рукописи не должен превышать 100.000 знаков (примерно 2,5 авторских листа), включительно библиография, резюме и иллюстрации. Тексты статей должны быть представлены в виде рукописи и в электронном формате: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.*

Статьи должны сопровождаться резюме на трех языках: румынском, русском, английском (немецком или французском).

Иллюстрации (таблицы) в формате А4 должны быть представлены в четкой графической форме с указанием номера каждого предмета. Иллюстрации должны сопровождаться списком таблиц с полной информацией (переведенным на языках резюме).

Таблицы (TIF, JPG- не менее 300 dpi) и списки (*Microsoft Word*) иллюстраций должны быть представлены в электроном формате.

Библиографические сноски представляются в тексте рукописи в оригинале согласно следующим критериям: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Библиография должна быть дана в конце текста статьи, в алфавитном порядке.

Примеры для монографий:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Примеры для работ, опубликованных в сборниках:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Примеры для работ, опубликованных в периодических изданиях:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Примеры для работ, опубликованных в материалах конференций и семинаров:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

Если в статьи использованы сокращения, тогда список сокращений прилагается.

В конце текста статьи прилагается также краткая информация об авторе: фамилия, имя, ученая степень, должность и место работы, адрес, телефон, факс, e-mail.

Ежегодно последний срок представления рукописей 1 декабря

BONS OFFICES
Casa Editorial Poligrafică

Casa editorial-poligrafică „Bons Offices”
mun. Chişinău, mun. Chişinău, str. Feredeului 4/6, MD-2005
tel/fax.: 500-894; tel.: 500-895, 500-578
e-mail: ion@bons.md